
37
17 F
11

SANCTI AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI OPERUM

TOMUS SEPTIMUS,

CONTINENS LIBROS XXII. DE CIVITATE DÉI,

Post Lovaniensium Theologorum recensionem castigatos denuo ad manuscripta exemplaria Gallicana, Vaticana, Belgica &c. necnon ad editiones antiquiores & primarias,

OPERA ET STUDIO MONACHORUM Ordinis S. Benedicti è Congregatione S. Mauri.

PARISIIS,
Excudebat FRANCISCUS MUGUET Regis & illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis Typographus.

M D C L X X X V.
CUM PRIVILEGIO REGIS.

IN TOMUM SEPTIMUM

PRÆFATIO.

POSTQUAM dogmatica opera dedimus, quibus Ecclesiam informat Augustinus eruditque ad pietatem: restant edenda deinceps scripta ejus polemica, quæ pro Ecclesiæ defensione converso in ipsius hostes stilo composuit. Polemicorum autem primo ordine offert sese grande Opus contra Paganos, adversarios Christiani nominis primos & præ ceteris magis infensos, qui unius veri Dei cultores aperto bello semper, aut adhibitâ vi sævitiâque, aut certè odiosis criminationibus sunt persecuti. Idololatrarum enim perpetuum hunc fuisse morem, ut si qua Orbi calamitas accidisset, hanc religioni Christianæ imputarent, nemo est qui non intelligat ex lectione veterum, Tertulliani, Arnobii, Cypriani, qui olim suo quisque tempore impiorum obtrectationes scriptis apologeticis propulsare pro virili contenderunt. Imperante postea Honorio cùm Romæ summam cladem Gothorum exercitus intulisset, recruduerunt infidelium querelæ, solitoque acerbiùs & injuriosiùs Deo vero obtrectare cœperunt, excidium Urbis in Christianam religionem odiosissimè referentes. Nam quia per Imperatorum leges nemini jam colere deos licebat, Romam tutelaribus, quibus conditores illam sui custodiendam crediderant, diis destitutam inevitabili exitio cecidisse, atque ex ipsis haud dubiè Christianis, qui in Urbis direptione commune omnium discrimen & captivitatis injurias minimè evasissent, totius mali caussam ortam esse clamitabant. Tunc ergo zelo domûs Dei exardescens Augustinus, animum induxit Opus contra blasphemos, *de Civitate Dei* nuncupatum, conscribere: quo immenso labore quomodo Christianam religionem ulciscatur, & explicat ipse breviter in Retractatione quæ Operi præfigi solet, & luculentiùs docent librorum argumenta singulorum, quæ hac primùm editione per nos in fronte voluminis exhibentur.

Partes Operis duas præsertim facit, alterâ quæ priores decem libros complectitur, Paganis respondens, vetustas illorum opiniones de deorum cultu, quem alii propter hanc vitam, alii propter futuram, esse utilem disputabant, evellit ex animis: alterâ utriusque Civitatis, mundi & Dei, quibus universi, angeli & homines, hac vel illâ comprehendimur, exortum, procursum, exitum tandem sive debitos fines exponit.

Maximi momenti Opus maximâ curâ elaboravit pro materiæ præstantia & dignitate, proutque virum decebat & summo ingenio præditum, & omnium scientiarum genere ornatissimum. Nam immane dictu est quanta hîc sit rerum varietas, quàm profusa eruditio, quàm solers & exquisita ratio disserendi: quasi nihil strenuus Civitatis Dei vindex voluerit, neque artis & industriæ, neque eruditionis sive sacræ, sive profanæ, desiderari his in libris: è quibus re ipsa tamquam è penu refertissimo eruditi disputatores quicumque adversùs impios divinæ religionis defensionem posthac suscipiunt, opem & copiam sibi petendam putant.

Volumina prima hujus Operis non plus tria viderat Macedonius Africæ Vicarius, cùm obstupefactus admiratione rescripsit Augustino: * *Miro modo afficior sapientiâ tua* &c. *Nam & illa (quæ edidisti) tantum habent acuminis, scientiæ, sanctitatis, ut nihil suprà sit* Moxque de iisdem: *Explicui*, ait, *tuos libros*, (*neque enim tam languidi aut inertes erant, ut me aliud quàm* *Epist.154.

ſe curare paterentur:) *injecerunt manum, ereptumque aliis ſollicitudinum cauſſis, ſuis vinculis illigarunt, ita enim (mihi Deus propitius ſit,) ut ego anceps ſim, quid in illis magis mirer, ſacerdotii perfectionem, philoſophiæ dogmata, hiſtoriæ plenam notitiam, an facundiæ jucunditatem, quæ ita imperitos etiam illicere poteſt, ut donec explicent non deſiſtant, & cùm explicaverint, adhuc requirant. Convicti namque ſunt impudenter pertinaces* &c. Paulus Oroſius in præfatione ad hiſtoriarum libros, quos Auguſtini impulſu confecit, laudat perficiendo adversùs Paganos undecimo libro inſiſtentem, *quorum*, inquit, *jam decem orientes radii mox ut de ſpecula eccleſiaſticæ claritatis elati ſunt, toto orbe fulſerunt.* Jubet Caſſiodorus Senator in lib. Inſtitut. c. 16. ut libros de Civitate Dei *infaſtidibili ſedulitate percurramus.* Neque ſunt hoc loco prætereundi Francorum reges, Carolus Magnus, qui, teſte Eginhardo, *delectabatur libris S. Auguſtini, præcipuique his qui de Civitate Dei prætitulati ſunt.* De quo Poëta Saxonicus lib. 5. Annal.

Quos Auguſtinus cæli de civibus almis
Scripſit, amanter eos crebriùs audierat.

Carolus item V. cognomento Sapiens, qui pro iiſdem libris Gallicè redditis, ſibique nuncupatis, verſionis auctorem ampliſſima dignitate auxit exornavitque.

Eximium hoc opus Marcellini ſtudio debemus. Quamquam enim Auguſtinus Civitatis cæleſtis caritate ſatis adduceretur ad ſcribendum, fecit tamen etiam provocatus à Marcel-
* Epiſt. 136 n. 3. lino, cujus hæc ea de re in * epiſtola ad Auguſtinum exſtat poſtulatio: *Ego verò ad hæc omnia . . . . libros confici deprecor, Eccleſiæ, hoc maximè tempore, incredibiliter profuturos.* Cui reſcri-
* Epiſt. 138 n. 2. bens Auguſtinus * initio quidem ſignificat cupere ſe de his agere *non librorum negotio, ſed epiſtolari, ſi poteſt ſat eſſe, colloquio*: poſtea tamen quàm ibi Paganorum quæſtiones enodavit,
* Ibid. n. 10. ſi quid contra moveat, * *vel epiſtolis, vel libris*, ad omnia reſponſurum ſe pollicetur.

Hanc ad Marcellinum epiſtolam, in qua de edendis contra Paganos *vel epiſtolis, vel libris*, adhuc deliberandum relinquit, ſcripſit anno Chriſti 412. Quapropter diſcedere nos oportet à Baronii opinione, qui hos libros ideo ponit anno 411. inchoatos, quia Romanæ cladis, quæ anno 410. contigit, occaſione prodierunt. Cœptos itaque non arbitramur niſi paulò ante Mar-
* Epiſt. 151 cellini cædem, quam anno 413. menſe Septembri factam obſervamus in * epiſtola ad Cæcilianum: nam & ab exordio ſecundi libri deinceps ad ipſum (cujus nomini omnes dedicati
* Epiſt. 169 n. 2. ſunt) Marcellinum numquam ſermo dirigitur. Duos libros, quartum & quintum, in * epiſtola ad Evodium ſub anni 415. finem ſcriptâ memorat S. Doctor ſe tribus aliis adjunxiſſe, hoc ipſo anno 415. inchoatos & perfectos. Undecimum, editis jam antè aliis decem, ſcribebat circiter annum 416. teſte Oroſio in præfatione ad hiſtoriarum Opus eo ferè anno inchoatum. Quarti-decimi meminit ipſe Auguſtinus in libro contra Adverſarium Legis & Prophetarum primo, quem circa annum 420. edidit. Tandem immenſum hoc Opus, quo ſe per aliquot annos detentum dicit, non multo poſt anni 426. finem abſolutum eſſe probant Retractationes: in quibus, anno certè 426. aut 427. perfectis, libro 2. capite 41. citatur liber de Civitate Dei poſtremus. Nec referendum hìc quod in eam rem ad caput 8. libri 22. adnotamus, necnon in fine libri 18. ubi Baronii & Coquæi, qui libros de Civitate Dei poſteriores non ante annum 419. ſcriptos putant, ſententia diſcutitur.

De noſtro jam labore nihil intereſt mentionem injicere. Certè quidem haud nos pœnitet tam multa exemplaria, quorum Syllabum in fine habes, evolviſſe ac perlegiſſe: quippe qui hos libros propter reconditiorem doctrinam, Græcaſque ac Romanas antiquitates paſſim inſperſas, collatione veterum codicum indigere præ ceteris, non ſolùm eruditorum admonitione, ſed etiam uſu noſtro ac experientiâ didicimus. Capitulorum cum argumentis ſuis diſtinctionem, quam improbare voluit non nemo, habent codices ante nongentos annos ſcripti, & digna eſt profectò, quæ Auguſtini operâ aut juſſu adjecta credatur ad juvandos lectores, ſed abſoluto jam opere, quemadmodum in ſacris libris olim factum erat.

Poſtremò quod ad Commentarios hujus Operis adtinet, quos virorum prudentum & litteratorum conſilio ac auctoritate adducti prætermimus, eos perluſtravimus diligenter, & excerptas ex iis in loca difficilia obſervationes illuſtriores huc transferendas curavimus.

ELENCHUS

ELENCHUS LIBRORUM ET CAPITUM
OPERIS S. AUGUSTINI
DE CIVITATE DEI.

LIBER PRIMUS.

PAganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximéque Romanæ urbis recentem à Gothis vastationem Christianæ religioni, qua deorum cultus prohibetur, tribuebant. Agit de commodis & incommodis, quæ tunc bonis & malis, ut solet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Christianarum feminarum violatum à militibus pudorem objectabant.

PRÆFATIO, *De suscepti operis consilio & argumento.*
CAPUT I. *De adversariis nominis Christi, quibus, in vastatione Urbis, propter Christum Barbari pepercerunt.*
II. *Quòd nulla umquam bella ita gesta sint, ut victores propter deos eorum quos vicerunt, parcerent victis.*
III. *Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Trojam custodire non potuerant, sibi crediderint profuturos.*
IV. *De asylo Junonis in Troja, quod neminem liberavit à Græcis: & basilicis Apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à Barbaris defenderunt.*
V. *De generali consuetudine hostium, victas civitates evertentium, quod Cæsar senserit.*
VI. *Quòd ne Romani quidem ita ullas ceperint civitates, ut in templis earum parcerent victis.*
VII. *Quòd in eversione Urbis, quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli; quæ verò clementer, de potentia provenerint nominis Christi.*
VIII. *De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerumque communia sunt.*
IX. *De caussis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.*
X. *Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat.*
XI. *De fine temporalis vitæ, sive longioris, sive brevioris.*
XII. *De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.*
XIII. *Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.*
XIV. *De captivitate sanctorum, quibus numquam divina solatia defuerunt.*
XV. *De Marco Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam sponte tolerandæ, exstat exemplum, quod tamen illi deos colenti prodesse non potuit.*
XVI. *An stupris, quæ etiam sanctarum fortè virginum est passa captivitas, contaminari potuerit virtus animi sine voluntatis assensu.*
XVII. *De morte voluntaria ob metum pœnæ sive dedecoris.*
XVIII. *De aliena violentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens invita perpetitur.*
XIX. *De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit.*
XX. *Nullam esse auctoritatem, quæ Christianis in qualibet caussa jus voluntariæ necis tribuat.*
XXI. *De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur.*
XXII. *Quòd numquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.*
XXIII. *Quale exemplum sit Catonis, qui se, victoriam Cæsaris non ferens, interemit.*
XXIV. *Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multo magis emineant Christiani.*
XXV. *Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari.*
XXVI. *De his quæ fieri non licent, cùm à sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint.*
XXVII. *An propter declinationem peccati, mors spontanea appetenda sit.*
XXVIII. *Quo judicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.*
XXIX. *Quid familia Christi respondere debeat infidelibus, cùm exprobrant, quòd eam à furore hostium non liberaverit Christus.*
XXX. *Quàm pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus conqueruntur.*
XXXI. *Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.*
XXXII. *De Scenicorum institutione ludorum.*
XXXIII. *De vitiis Romanorum, quos patria non correxit eversio.*
XXXIV. *De clementia Dei, quæ Urbis excidium temperavit.*
XXXV. *De latentibus inter impios Ecclesiæ filios, & de falsis intra Ecclesiam Christianis.*
XXXVI. *De quibus caussis sequenti disputatione sit disserendum*

LIBER SECUNDUS,

IN quo disputatione instituta de malis, quæ ante Christum vigente deorum falsorum cultu perpessi sunt Romani, demonstratur primùm eos morum malis & animi vitiis, quæ mala vel sola, vel maxima deputanda sunt, cumulatos procurantibus diis falsis, nedum liberatos fuisse.

CAPUT I. *De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.*
II. *De his quæ primo volumine expedita sunt*
III. *De assumenda historia, qua ostendatur, quæ mala acciderint Romanis, cùm deos colerent, ante quam religio Christiana increbresceret.*
IV. *Quòd cultores deorum nulla umquam à diis suis præcepta probitatis acceperint, & in sacris eorum turpia quæque celebraverint.*
V. *De obscœnitatibus, quibus mater deûm à cultoribus suis honorabatur.*
VI. *Deos paganorum numquam bene vivendi sanxisse doctrinam.*
VII. *Inutilia esse inventa philosophica, sine auctoritate divina, ubi quemque ad vitia pronum magis movet quod dii fecerint, quàm quod homines disputarint.*
VIII. *De ludis scenicis, in quibus dii non offenduntur editione suarum turpitudinum, sed placantur.*
IX. *Quid Romani veteres de cohibenda poëtica licentia senserint, quam Græci deorum secuti judicium, liberam esse voluerunt.*
X. *Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari.*
XI. *De scenicis apud Græcos in republica administrationem receptis, eo quòd placatores deorum injustè ab hominibus spernerentur.*
XII. *Quòd Romani auferendo libertatem poëtis in homines, quam dederunt in deos, meliùs de se quàm de diis suis senserint.*
XIII. *Debuisse intelligere Romanos, quòd dii eorum, qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore divino.*
XIV. *Meliorem fuisse Platonem, qui poëtis locum in bene morata urbe non dederit, quàm hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari.*
XV. *Quod Romani quosdam sibi deos, non ratione, sed adulatione instituerint.*
XVI. *Quòd si diis ulla esset cura justitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta vivendi potiùs, quàm leges ab hominibus mutuari.*

XVII. *De raptu Sabinarum, aliisque iniquitatibus, quæ in civitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.*
XVIII. *Quæ de moribus Romanorum aut metu compressis, aut securitate resolutis Sallustius prodat historia.*
XIX. *De corruptione Romanæ reipublicæ prius quàm cultum deorum Christus auferret.*
XX. *Quali velint felicitate gaudere, & quibus moribus vivere, qui tempora Christianæ religionis incusant.*
XXI. *Quæ sententia fuerit Ciceronis de Romana republica.*
XXII. *Quòd diis Romanorum nulla umquam cura fuerit, ne malis moribus respublica deperiret.*
XXIII. *Varietates rerum temporalium non ex favore aut impugnatione dæmonum, sed ex veri Dei pendere judicio.*
XXIV. *De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentaverint adjutores.*
XXV. *Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines, cùm in committendis sceleribus quasi divinam exempli sui interponunt auctoritatem.*
XXVI. *De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in sacris eorum omnis nequitia disceretur.*
XXVII. *Quanta eversione publicæ disciplinæ Romani diis suis placandis sacraverint obscœna ludorum.*
XXVIII. *De Christianæ religionis salubritate.*
XXIX. *De abjiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.*

LIBER TERTIUS.

UT in superiore libro de malis morum & animi, sic in præsente de corporis externarumque rerum incommodis ostendit Augustinus, Romanos à condita Urbe his assiduè vexatos fuisse, atque ad avertenda id genus mala deos falsos, cùm ante Christi adventum liberè colerentur, nihil præstitisse.

CAPUT I. *De adversitatibus, quas solas mali metuunt, & quas semper passus est mundus, cùm deos coleret.*
II. *An dii, qui & à Trojanis & à Græcis similiter colebantur, caussas habuerint, quibus Ilium paterentur excindi?*
III. *Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos traditur frequentatum.*
IV. *De sententia Varronis, quâ utile esse dixit, ut se homines diis genitos mentiantur.*
V. *Non probari, quòd dii adulterium Paridis punierint, quod in Romuli matre non ulti sunt.*
VI. *De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.*
VII. *De eversione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.*
VIII. *An debuerit diis Iliacis Roma committi.*
IX. *An illam pacem, quæ sub Numa regno fuit, deos præstitisse credendum sit.*
X. *An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanum augeretur imperium, cùm eo studio quo sub Numa actum est, & quietum esse potuisset & tutum.*
XI. *De simulacro Cumani Apollinis, cujus fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.*
XII. *Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adjecerint, quorum eos numerositas nihil juverit.*
XIII. *Quo jure, quo fœdere Romani obtinuerint prima conjugia.*
XIV. *De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.*
XV. *Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.*
XVI. *De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patriâ pepulit, moxque ipse post atrocissima parricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit.*
XVII. *Post initia consularis imperii, quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebat.*
XVIII. *Quanta clades Romanos sub bellis Punicis triverint, frustra deorum præsidiis expetitis.*
XIX. *De afflictione belli Punici secundi, quâ vires partis utriusque consumtæ sunt.*
XX. *De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.*
XXI. *Quàm ingrata fuerit Romana civitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit, quando eam Sallustius optimam fuisse describit.*
XXII. *De Mithridatis edicto, quo omnes cives Romanos, qui intra Asiam invenirentur, jussit occidi.*
XXIII. *De interioribus malis, quibus Romana respublica exagitata est, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus serviunt, fuit.*
XXIV. *De discordia civili, quam Gracchicæ seditiones excitaverunt.*
XXV. *De æde Concordiæ ex senatus-consulto in loco seditionum & cædium condita.*
XXVI. *De diversis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.*
XXVII. *De bello civili, Mariano, atque Syllano.*
XXVIII. *Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.*
XXIX. *De comparatione Gothicæ irruptionis, cum eis cladibus quas Romani vel à Gallis, vel à bellorum civilium auctoribus exceperunt.*
XXX. *De connexione bellorum, quæ adventum Christi plurima & gravissima præcesserunt.*
XXXI. *Quàm impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cùm tantæ clades contra eos tempore quo colebantur extiterint.*

LIBER QUARTUS,

IN quo probatur, amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adscribendam esse, non Jovi diisve paganorum, quibus singulis vix singulæ res & infima quæque committenda credebantur officia, sed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus potestate ac judicio regna terrena constituuntur atque servantur.

CAPUT I. *De his quæ primo volumine disputata sunt.*
II. *De his quæ libro secundo & tertio continentur.*
III. *An latitudo imperii, quæ non nisi bellis adquiritur, in bonis sive sapientium habenda sit, sive felicium.*
IV. *Quàm similia sint latrociniis regna absque justitia.*
V. *De fugitivis gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regiæ dignitati.*
VI. *De cupiditate Nini regis, qui ut latiùs dominaretur, primus intulit bella finitimis.*
VII. *An regna terrena inter profectus suos atque defectus, deorum vel juventur vel deserantur auxilio.*
VIII. *Quorum deorum præsidio putent Romani imperium suum auctum atque servatum, cùm singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderint.*
IX. *An imperii Romani amplitudo & diuturnitas Jovi fuerit adscribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.*
X. *Quas opiniones secuti sint, qui diversos deos diversis mundi partibus præfecerunt.*
XI. *De multis diis, quos doctores paganorum unum eumdemque Jovem esse defendunt.*
XII. *De opinione eorum, qui Deum animam mundi & mundum corpus Dei esse putaverunt.*
XIII. *De his qui sola rationalia animantia partes Dei unius esse asserunt.*
XIV. *Augmenta regnorum Jovi incongruenter adscribi, cùm, si Victoria, ut volunt, dea est, ipsa huic negotio sola sufficeret.*
XV. *An congruat bonis latiùs velle regnare.*
XVI. *Quid fuerit quòd Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos deputantes, ædem Quietis extra portas esse voluerunt.*
XVII. *An, si Jovis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit æstimari.*
XVIII. *Felicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione secernunt.*
XIX. *De Fortuna muliebri.*

XX. *De Virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honoraverunt, prætermissis aliis bonis, quæ similiter colenda fuerant, si rectè aliis divinitas tribuebatur.*
XXI. *Quòd dona non intelligentes Dei, Virtute saltem & Felicitate debuerint esse contenti.*
XXII. *De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur collatam esse Romanis.*
XXIII. *De Felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerint honore divino, cùm pro omnibus sola sufficeret.*
XXIV. *Qua ratione defendant pagani, quòd inter deos colant ipsa dona divina.*
XXV. *De uno tantùm colendo Deo, qui licèt nomine ignoretur, tamen felicitatis dator esse sentitur.*
XXVI. *De ludis scenicis, quos sibi dii celebrari à suis cultoribus exegerunt.*
XXVII. *De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex disputavit.*
XXVIII. *An ad obtinendum dilatandumque regnum profuerit Romanis cultus deorum.*
XXIX. *De falsitate auspicii, quo Romani regni fortitudo & stabilitas visa est indicari.*
XXX. *Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.*
XXXI. *De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licèt ad notitiam veri Dei non pervenerit, unum tamen Deum colendum esse censuerit.*
XXXII. *Ob quam speciem utilitatis principes gentium apud subjectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.*
XXXIII. *Quòd judicio & potestate Dei veri omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora.*
XXXIV. *De regno Judæorum, quod ab uno & vero Deo institutum atque servatum est, donec in vera religione manserunt.*

LIBER QUINTUS.

INitio de tollenda fati opinione agit, ne demum existimant qui Romani imperii vires & incrementa, quæ non posse diis falsis adscribi superiore libro monstravit, referre in fatum velint. Inde ad quæstionem de præscientia Dei delapsus, probat liberum nostræ voluntatis arbitrium per eam non auferri. Postea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, sive quo Dei judicio factum sit, ut illis ad augendum imperium Deus ipse verus, quem non colebant, adjutor fuerit. Docet postremò quæ vera ducenda sit felicitas Christianorum imperatorum.

CAPUT I. *Caussam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere.*
II. *De geminorum simili dissimilique valetudine.*
III. *De argumento, quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumsit in quæstione geminorum.*
IV. *De Esaü & Jacob geminis, multùm inter se morum & actionum qualitate disparibus.*
V. *Quibus modis convincantur mathematici vanam scientiam profiteri.*
VI. *De geminis disparis sexûs.*
VII. *De electione diei quo uxor ducitur, quove in agro aliquid plantatur aut seritur.*
VIII. *De his qui non astrorum positionem, sed connexionem caussarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.*
IX. *De præscientia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.*
X. *An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.*
XI. *De universali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.*
XII. *Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum augeret imperium.*
XIII. *De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsum vitia majora cohibentur.*
XIV. *De resecando amore laudis humanæ, quoniam justorum gloria omnis in Deo sit.*
XV. *De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.*
XVI. *De mercede sanctorum civium civitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanorum exempla virtutum.*
XVII. *Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere consuluerint.*
XVIII. *Quàm alieni à jactantia esse debeant Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria & civitate terrena.*
XIX. *Quo inter se differant cupiditas gloriæ & cupiditas dominationis.*
XX. *Tam turpiter servire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati.*
XXI. *Romanum regnum à Deo vero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cujus providentia reguntur universa.*
XXII. *Tempora exitusque bellorum ex Dei pendêre judicio.*
XXIII. *De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum dæmonum cultor, uno die cum ingentibus copiis suis victus est.*
XXIV. *Quæ sit Christianorum imperatorum, & quàm vera felicitas.*
XXV. *De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano Deus contulit.*
XXVI. *De fide ac pietate Theodosii Augusti.*

LIBER SEXTUS.

HActenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adversus eos qui cultum ipsis credunt propter vitam æternam exhibendum; quos Augustinus libris quinque sequentibus confutaturus, ostendit hîc in primis opinionem de diis quam abjectam habuerit ipsemet Varro theologiæ gentilis scriptor commendatissimus. Affert theologiæ istius genera secundum Varronem tria, fabulosum, naturale, & civile: ac mox de fabuloso & de civili demonstrat, nihil hæc genera ad futuræ vitæ felicitatem conferre.

CAPUT I. *De his qui dicunt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.*
II. *Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera & sacra detexit, ut reverentiùs cùm eis ageret, si de illis omnino reticeret.*
III. *Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque composuit.*
IV. *Quòd ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm divinæ reperiantur.*
V. *De tribus generibus theologiæ secundùm Varronem, id est, uno fabuloso, altero naturali, tertioque civili.*
VI. *De theologia mythica, id est fabulosa, & de civili, contra Varronem.*
VII. *De fabulosæ & civilis theologiæ similitudine atque concordia.*
VIII. *De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.*
IX. *De officiis singulorum deorum.*
X. *De libertate Senecæ, qui vehementiùs civilem theologiam reprehendit, quàm Varro fabulosam.*
XI. *Quid de Judæis Seneca senserit.*
XII. *Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari, æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adjuvent temporalem.*

LIBER SEPTIMUS.

DE diis selectis civilis theologiæ, Jano, Jove, Saturno, & ceteris, quòd nec eorum cultu perveniatur ad æternæ vitæ felicitatem.

CAPUT I. *An, cùm in theologia civili deitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inveniri posse credendum sit.*

II. *Qui sint dii selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.*

III. *Quàm nulla sit ratio, quæ de selectione quorumdam deorum possit ostendi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur.*

IV. *Meliùs actum eum diis inferioribus, qui nullis infamentur opprobriis, quàm cum selectis, quorum tantæ turpitudines celebrentur.*

V. *De paganorum secretiore doctrina, physicisque rationibus.*

VI. *De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum animam esse mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum divina natura sit.*

VII. *An rationabile fuerit, Janum & Terminum in duo numina separari.*

VIII. *Ob quam caussam cultores Jani bifrontem imaginem ipsius finxerint; quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.*

IX. *De Jovis potestate, atque ejusdem cum Jano comparatione.*

X. *An Jani & Jovis recta discretio sit.*

XI. *De cognominibus Jovis, quæ non ad multos deos, sed ad unum eumdemque referuntur.*

XII. *Quòd Jupiter etiam Pecunia nuncupetur.*

XIII. *Quòd dum exponitur quid Saturnus, quidve sit Genius, uterque unus Jupiter esse doceatur.*

XIV. *De Mercurii & Martis officiis.*

XV. *De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncuparunt.*

XVI. *De Apolline & Diana ceterisque selectis diis, quos partes mundi esse voluerunt.*

XVII. *Quòd etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronuntiarit ambiguas.*

XVIII. *Quæ credibilior caussa sit, qua error paganitatis inoleverit.*

XIX. *De interpretationibus, quibus colendi Saturni ratio concinnatur.*

XX. *De sacris Cereris Eleusinæ,*

XXI. *De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrabantur.*

XXII. *De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.*

XXIII. *De Terra, quam Varro deam esse confirmat, eo quòd ille animus mundi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eique vim divinam impertiat.*

XXIV. *De Telluris cognominibus eorumque significationibus, quæ etiam si erant multarum rerum indices, non debuerunt multorum deorum firmare opiniones.*

XXV. *Quam interpretationem de abscisione Atys Græcorum sapientium doctrina repererit.*

XXVI. *De turpitudine sacrorum Matris magnæ.*

XXVII. *De figmentis physiologorum, qui nec veram divinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera divinitas.*

XXVIII. *Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.*

XXIX. *Quòd omnia quæ physiologi ad mundum partesque ipsius retulerunt, ad unum verum Deum referre debuerint.*

XXX. *Qua pietate discernatur à creaturis Creator, ne pro uno tot dii colantur, quot sunt opera unius auctoris.*

XXXI. *Quibus propriè beneficiis Dei, excepta generali largitate, sectatores veritatis utantur.*

XXXII. *Quòd sacramentum redemtionis Christi nullis retrò temporibus defuerit, semperque sit diversis significationibus prædicatum.*

XXXIII. *Quòd per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum, de hominum errore gaudentium.*

XXXIV. *De libris Numæ Pompilii, quos senatus, ne sacrorum caussæ, quales in eis habebantur, innotescerent, jussit incendi.*

XXXV. *De hydromantia, per quam Numa, visis quibusdam dæmonum imaginibus, ludificabatur.*

LIBER OCTAVUS.

Venit ad tertium genus theologiæ, quæ dicitur naturalis: quæstionem de diis eò pertinentibus, an istorum videlicet deorum cultus prosit ad consequendam vitam beatam, quæ post mortem futura est, discutiendam suscipit cum Platonicis, qui ceterorum philosophorum sint facilè principes & à fidei Christianæ veritate propiùs recedentes. Atque hic primùm refellit Apuleium & quicumque alii cultum dæmonibus tamquam internuntiis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt, ostendens ipsos dæmones, quos vitiis obnoxios esse, & quæ probi prudentesque homines aversantur & damnant, id est, sacrilega poëtarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & scelera importasse, iisque omnino favere & delectari compertum est, nulla posse ratione diis bonis homines conciliare.

CAPUT I. *De quæstione naturalis theologiæ, cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.*

II. *De duobus philosophorum generibus, id est, Italico & Ionico, eorumque auctoribus.*

III. *De Socratica disciplina.*

IV. *De præcipuo inter Socratis discipulos Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit.*

V. *Quòd de theologia cum Platonicis potissimùm disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sint dogmata.*

VI. *De Platonicorum sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur.*

VII. *Quanto excellentiores ceteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.*

VIII. *Quòd etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum.*

IX. *De ea philosophia, quæ ad veritatem fidei Christianæ propiùs accessit.*

X. *Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.*

XI. *Unde Plato eam intelligentiam potuerit adquirere, qua Christianæ scientiæ propinquavit.*

XII. *Quòd etiam Platonici, licet de uno vero Deo bene senserint, multis tamen diis sacra facienda censuerint.*

XIII. *De sententia Platonis, qua definivit deos non esse nisi bonos amicosque virtutum.*

XIV. *De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aëriis, & in hominibus terrenis.*

XV. *Quòd neque propter aëria corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellant.*

XVI. *Quid de moribus atque actionibus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.*

XVII. *An dignum sit eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis eum oporteat liberari.*

XVIII. *Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines, ut commendentur diis bonis, dæmonibus uti debeant advocatis.*

XIX. *De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur spirituum malignorum.*

XX. *An credendum sit, quòd dii boni libentiùs dæmonibus quàm hominibus misceantur.*

XXI. *An dæmonibus nuntiis & interpretibus dii utantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint.*

XXII. *De abjiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.*

XXIII. *Quid Hermes Trismegistus de idololatria senserit, & unde scire potuerit superstitiones Ægyptias auferendas.*

XXIV. *Quomodo Hermes patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluerit destruendum.*

XXV. *De his quæ sanctis Angelis & hominibus possunt esse communia.*

XXVI. *Quòd omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.*

XXVII. *De modo honoris, quem Christiani Martyribus impendunt.*

LIBER NONUS.

Postquam dixit in superiore libro de abjiciendo dæmonum cultu, quippe qui spiritus malos se ipsi prodant tam multis argumentis: in isto jam libro iis occurrit Augustinus

Augustinus, qui dæmonum differentiam afferunt aliorum malorum, aliorum bonorum: qua ipse explosâ differentiâ probat nulli omnino dæmoni, sed uni Christo munus mediatoris hominum ad beatitudinem posse competere.

CAPUT I. *Ad quem articulum disputatio præmissa pervenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione.*

II. *An inter dæmones, quibus dii superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima pervenire.*

III. *Quæ dæmonibus Apuleius adscribat, quibus cùm rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.*

IV. *De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ sit Peripateticorum Stoicorumque sententia.*

V. *Quòd passiones quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant, sed virtutem exerceant.*

VI. *Quibus passionibus dæmones, confitente Apuleio, exagitentur, quorum ope homines apud deos asserit adjuvari.*

VII. *Quòd Platonici figmentis poëtarum infamatos asserant deos de contrariorum studiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum sint.*

VIII. *De diis cælestibus & dæmonibus aëriis hominibusque terrenis Apuleii Platonici definitio.*

IX. *An amicitia cælestium deorum per intercessionem dæmonum possit homini provideri.*

X. *Quòd secundùm Plotini sententiam, minùs miseri sint homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno.*

XI. *De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones esse post corpora.*

XII. *De ternis contrariis, quibus secundùm Platonicos dæmonum & hominum natura distinguitur.*

XIII. *Quomodo dæmones, si nec cum diis beati, nec cum hominibus sunt miseri, inter utramque partem sine utriusque communione sint medii.*

XIV. *An homines, cùm sint mortales, possint vera beatitudine esse felices.*

XV. *De Mediatore Dei & hominum, homine Christo Jesu.*

XVI. *An rationabiliter Platonici definierint deos cælestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur.*

XVII. *Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominem, qualis est dæmon, sed tali qualis unus est Christus.*

XVIII. *Quòd fallacia dæmonum, dum sua intercessione viam spondet ad Deum, hoc adnitatur, ut homines à via veritatis avertat.*

XIX. *Quòd appellatio dæmonum jam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicujus boni.*

XX. *De qualitate scientiæ, quæ dæmones superbos facit.*

XXI. *Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innotescere.*

XXII. *Quid intersit inter scientiam sanctorum Angelorum, & scientiam dæmonum.*

XXIII. *Nomen deorum falsò adscribi diis gentium, quod tamen & Angelis sanctis & hominibus justis ex divinarum Scripturarum auctoritate commune est.*

LIBER DECIMUS,

IN quo docet Augustinus divinum honorem, qui latriæ cultus dicitur & sacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi nisi uni Deo, cui & ipsi serviunt. De principio subinde ac via purgandæ ac liberandæ animæ disputat contra Porphyrium.

CAPUT I. *Veram beatitudinem sive Angelis, sive hominibus, per unum Deum tribui, etiam Platonicos definisse: sed utrùm hi quos ob hoc ipsum colendos putant, uni tantùm Deo, an etiam sibi sacrificari velint, esse quærendum.*

II. *De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit.*

III. *De vero Dei cultu, à quo Platonici, quamvis Creatorem universitatis intellexerint, deviarunt colendo angelos sive bonos sive malos honore divino.*

IIII. *Quòd uni vero Deo sacrificium debeatur.*

V. *De sacrificiis quæ Deus non requirit, sed ad significationem eorum offerri voluit quæ requirit.*

VI. *De vero perfectoque sacrificio.*

VII. *Quòd sanctorum Angelorum ea sit in nos dilectio, ut nos non suos, sed unius veri Dei velint esse cultores.*

VIII. *De miraculis quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per Angelorum ministerium promissis suis adhibere dignatus est.*

IX. *De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus, quædam probando, quædam quasi improbando, versatur.*

X. *De theurgia, quæ falsam purgationem animis dæmonum invocatione promittit.*

XI. *De epistola Porphyrii ad Anebontem Ægyptium, qua petit de diversitate dæmonum se doceri.*

XII. *De miraculis quæ per sanctorum Angelorum ministerium Deus verus operatur.*

XIII. *De invisibili Deo, qui se visibilem sæpe præstiterit, non secundùm quod est, sed secundùm quod poterant ferre cernentes.*

XIV. *De uno Deo colendo, non solùm propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia, quia universa in ipsius providentiæ potestate consistunt.*

XV. *De ministerio sanctorum Angelorum, quo providentiæ Dei serviunt.*

XVI. *An de promerenda beata vita his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore divino; an verò illis qui non sibi, sed uni Deo sanctâ præcipiunt religione serviri.*

XVII. *De arca Testamenti miraculisque signorum, quæ ad commendandam Legis ac promissionis auctoritatem divinitus facta sunt.*

XVIII. *Contra eos qui de miraculis quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.*

XIX. *Quæ ratio sit visibilis sacrificii, quod uni vero & invisibili Deo offerri docet vera religio.*

XX. *De summo veroque sacrificio, quod ipse Dei & hominum Mediator effectus est.*

XXI. *De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos per tolerantiam passionum, qui aërios spiritus, non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt.*

XXII. *Unde sit sanctis adversùs dæmones potestas, & unde cordis vera purgatio.*

XXIII. *De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitentur.*

XXIV. *De uno veroque principio, quod solum naturam humanam purgat & renovat.*

XXV. *Omnes sanctos & sub Legis tempore, & sub prioribus sæculis in sacramento & fide Christi justificatos fuisse.*

XXVI. *De inconstantia Porphyrii inter confessionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis.*

XXVII. *De impietate Porphyrii, quâ etiam Apuleii transcendit errorem.*

XXVIII. *Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram sapientiam, quod est Christus, agnoscere.*

XXIX. *De incarnatione Domini nostri Jesu Christi, quam confiteri Platonicorum erubescit impietas.*

XXX. *Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutaverit, & dissentiendo correxerit.*

XXXI. *Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam Deo asserunt esse coæternam.*

XXXII. *De universali via animæ liberandæ, quam Porphyrius malè quærendo non reperit, & quam sola gratia Christiana reseravit.*

LIBER UNDECIMUS.

INcipit Operis pars altera, quæ est de duarum Civitatum, terrenæ & cælestis, exortu & procursu, ac debitis finibus. Hoc primùm libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum discretione præcesserint, demonstrat Augustinus, eaque occasione agit de constitutione mundi, quæ sacris litteris in principio libri Geneseos describitur.

CAPUT I. *De ea parte Operis, qua duarum Civitatum, id est, cælestis ac terrenæ, initia & fines incipiunt demonstrari.*

II. *De cognoscendo Deo, ad cujus notitiam nemo hominum pervenit, nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum.*

III. *De auctoritate canonicæ Scripturæ, divino Spiritu condita.*

IV. *De conditione mundi, quòd nec intemporalis sit, nec novo Dei ordinata consilio, quasi postea voluerit quod antea noluerit.*

V. *Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quàm nec de infinitis locorum.*

VI. *Creationis mundi & temporum unum esse principium, nec aliud alio præveniri.*

VII. *De qualitate primorum dierum, qui ante quàm sol fieret, vesperam & manè traduntur habuisse.*

VIII. *Quæ qualisve intelligenda sit Dei requies, quâ post opera sex dierum requievit in septimo*

IX. *De angelorum conditione quid secundùm divina testimonia sentiendum sit.*

X. *De simplici & incommutabili Trinitate, Patris & Filii & Spiritus sancti, unius Dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia.*

XI. *An ejus beatitudinis, quam sancti Angeli ab initio sui semper habuerunt, etiam illos spiritus qui in veritate non steterunt, participes fuisse credendum sit.*

XII. *De comparatione beatitudinis justorum, necdum tenentium promissionis divinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum.*

XIII. *An ita unius felicitatis omnes angeli sint creati, ut neque lapsuros se possent nosse qui lapsi sunt, & post ruinam labentium perseverantiæ suæ præscientiam acceperint qui steterunt.*

XIV. *Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quòd in veritate non steterit, quia veritas non est in eo.*

XV. *Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est,* Ab initio diabolus peccat.

XVI. *De gradibus & differentiis creaturarum, quòd aliter pendet usus utilitatis, aliter ordo rationis.*

XVII. *Vitium malitiæ non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandum non Conditor caussa est, sed voluntas.*

XVIII. *De pulcritudine universitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppositione luculentior.*

XIX. *Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est,* Divisit Deus inter lucem & tenebras.

XX. *De eo quod post discretionem lucis atque tenebrarum dictum est,* Et vidit Deus lucem, quia bona est.

XXI. *De æterna & incommutabili scientia Dei ac voluntate, quâ semper illi universa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta.*

XXII. *De his quibus in universitate rerum à bono Creatore bene conditarum quædam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam.*

XXIII. *De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.*

XXIV. *De Trinitate divina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia.*

XXV. *De tripertita totius philosophiæ disciplina.*

XXVI. *De imagine summæ Trinitatis, quæ secundum quemdam modum in natura etiam necdum beatificati hominis invenitur.*

XXVII. *De essentia & scientia, & utriusque amore.*

XXVIII. *An etiam ipsum amorem, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis divinæ Trinitatis imagini propinquamus.*

XXIX. *De sanctorum Angelorum scientia, quâ Trinitatem in ipsa ejus deitate noverunt, & quâ operum caussas priùs in operantis arte quàm in ipsis operibus artificis intuentur.*

XXX. *De senarii numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur.*

XXXI. *De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur.*

XXXII. *De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt esse, quàm mundi.*

XXXIII. *De duabus angelorum societatibus diversis atque disparibus, quæ non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ.*

XXXIV. *De eo quod quidam putant, in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine angelos significatos. & quod quidam aquas existimant non creatas.*

LIBER DUODECIMUS,

IN quo priùs quidem de angelis inquirit Augustinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & quæ caussa beatitudinis bonorum, quæ caussa miseriæ malorum angelorum fuerit. Postea verò de hominis institutione agit, docetque eum non ab æterno, sed in tempore esse conditum, nec alio auctore quàm Deo.

CAPUT I. *De una bonorum malorumque angelorum natura.*

II. *Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summè est & semper est, hoc totum videtur diversum esse quod non est.*

III. *De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem, quæ cùm ipsis nocet, bonæ utique naturæ nocet: quia vitium si non nocet, non est.*

IV. *De natura irrationalium, aut vitâ carentium, quæ in suo genere atque ordine ab universitatis decore non discrepat.*

V. *Quòd in omni natura specie ac modo laudabilis sit Creator.*

VI. *Quæ caussa sit beatitudinis Angelorum bonorum, & quæ caussa sit miseriæ angelorum malorum.*

VII. *Caussam efficientem malæ voluntatis non esse quærendam.*

VIII. *De amore perverso, quo voluntas ab incommutabili bono ad commutabile bonum deficit.*

IX. *An sancti Angeli, quem habent creatorem naturæ, eumdem habeant bonæ voluntatis auctorem, per Spiritum sanctum in eis caritate diffusa.*

X. *De falsitate ejus historiæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adscribit.*

XI. *De his qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eumdem unum certa conclusione seculorum semper nasci & resolvi opinantur.*

XII. *Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse causantur.*

XIII. *De revolutione seculorum, quibus certo fine conclusis, universa semper in eumdem ordinem eamdemque speciem reditura quidam Philosophi crediderunt.*

XIV. *De temporali conditione generis humani, quam Deus nec novo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.*

XV. *An ut Deus semper, etiam dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque numquam defuisse cui dominaretur: & quomodo dicatur semper creatum, quod dici non potest coæternum.*

XVI. *Quomodo & intelligenda sit promissa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna.*

XVII. *Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat, contra ratiocinationes eorum, qui opera Dei ex æternitate repetita per eosdem semper volunt seculorum redire circuitus.*

XVIII. *Contra eos qui dicunt, ea quæ infinita sunt nec Dei posse scientiâ comprehendi.*

XIX. *De seculis seculorum.*

XX. *De impietate eorum qui asserunt animas summæ veræque beatitudinis participes, iterum atque iterum per circuitus temporum ad easdem miserias laboresque redituras.*

XXI. *De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani.*

XXII. *Quòd præscierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum; simulque præviderit quantum piorum populum ex ejus genere in angelicum consortium suâ esset gratiâ translaturus.*

XXIII. *De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.*

XXIV. *An ullius vel minimæ creaturæ possint dici angeli creatores.*

XXV. *Omnem naturam & omnem speciem universæ creaturæ non nisi opere Dei formari.*

XXVI. *De Platonicorum opinione, qua putaverunt angelos quidem à Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores.*

XXVII. In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua prævidit Deus quæ pars honoranda esset præmio, quæ damnanda supplicio

LIBER TERTIUS-DECIMUS,

IN quo docetur, mortem in hominibus esse pœnalem, ortamque ex Adami peccato.

CAPUT I. De lapsu primi hominis, per quem est contracta mortalitas.
II. De ea morte, quæ animæ semper utcumque victuræ accidere potest, & ea cui corpus obnoxium est.
III. Utrùm mors, quæ per peccatum primorum hominum in omnes homines pertransiit, etiam sanctis pœna peccati sit.
IV. Cur ab his, qui per gratiam regenerationis absoluti sunt à peccato, non auferatur mors, id est, pœna peccati.
V. Quòd sicut iniqui malè utuntur lege quæ bona est, ita & justi bene utantur morte quæ mala est.
VI. De generali mortis malo, quo animæ & corporis societas separatur.
VII. De morte, quam non regenerati pro Christi confessione suscipiunt.
VIII. Quòd in sanctis prima mortis pro veritate susceptio, secunda sit mortis absolutio.
IX. Tempus mortis, quo vitæ sensus aufertur, in morientibus, an in mortuis esse, dicendum sit.
X. De vita mortalium, quæ mors potiùs quàm vita dicenda est.
XI. An quisquam simul & vivens esse possit, & mortuus.
XII. Quam mortem primis hominibus Deus, si mandatum ejus transgrederentur, fuerit comminatus.
XIII. Prævaricatio primorum hominum quam primam senserit pœnam.
XIV. Qualis homo sit factus à Deo, & in quam sortem deciderit suæ voluntatis arbitrio.
XV. Quòd Adam peccans priùs reliquerit Deum, quàm relinqueretur à Deo; & primam fuisse animæ mortem à Deo recessisse.
XVI. De philosophis, qui animæ separationem à corpore non putant esse pœnalem, cùm Plato inducat summum Deum diis minoribus promittentem, quod numquam sint corporibus exuendi.
XVII. Contra eos qui asserunt, terrena corpora incorruptibilia fieri & æterna non posse.
XVIII. De terrenis corporibus, quæ philosophi affirmant in cælestibus esse non posse; quia quod terrenum est, naturali pondere vocetur ad terram.
XIX. Contra eorum dogmata, qui primos homines, si non peccassent, immortales futuros fuisse non credunt.
XX. Quod caro sanctorum, quæ nunc requiescit in spe, in meliorem reparanda sit qualitatem, quàm fuit primorum hominum ante peccatum.
XXI. De paradiso, in quo primi homines fuerant, quid rectè possit significatione ejus spiritale aliquid intelligi, salva veritate narrationis historicæ de corporali loco.
XXII. De corporibus sanctorum post resurrectionem, quæ sic spiritalia erunt, ut non in spiritum caro vertatur.
XXIII. Quid intelligendum sit de corpore animali & de corpore spiritali; aut qui moriuntur in Adam, qui verò vivificantur in Christo.
XXIV. Qualiter accipienda sit vel illa insufflatio, in qua primus homo factus est in animam viventem; vel illa quam Dominus fecit, dicens, Accipite Spiritum-sanctum.

LIBER QUARTUS-DECIMUS.

RUrsum de primi hominis peccato, ex quo vitæ carnalis & vitiosorum affectuum caussam profluxisse docet Augustinus: sed præsertim libidinis erubescendæ malum pœnam inobedientiæ reciprocam esse ostendit, & quomodo, si non peccasset homo, filios fuisset absque libidine propagaturus, inquirit.

CAPUT I. Per inobedientiam primi hominis, in secundæ mortis perpetuitatem ruituros omnes fuisse, nisi multos Dei gratia liberaret.
II. De vita carnali, quæ non ex corporis tantùm, sed etiam ex animi sit intelligenda vitiis.
III. Peccati caussam ex anima, non ex carne prodiisse, & corruptionem ex peccato contractam, non peccatum esse, sed pœnam.
IV. Quid sit secundùm hominem, quidve secundùm Deum vivere.
V. Quòd de corporis animæque natura tolerabilior quidem Platonicorum quàm Manichæorum sit opinio; sed & ipsi reprobantur, quoniam vitiorum caussas naturæ carnis adscribunt.
VI. De qualitate voluntatis humanæ, sub cujus judicio affectiones animi aut pravæ habentur aut rectæ.
VII. Amorem & dilectionem indifferenter & in bono & in malo apud sacras literas inveniri.
VIII. De tribus perturbationibus, quas in animo sapientis Stoici esse voluerunt, excluso dolore sive tristitiâ, quam virtus animi sentire non debeat.
IX. De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet vita justorum.
X. An primos homines in paradiso constitutos nullis perturbationibus, prius quàm delinquerent, affectos fuisse credendum sit.
XI. De lapsu primi hominis, in quo bene condita natura est, nec potest nisi à suo Auctore reparari.
XII. De qualitate primi peccati per hominem admissi.
XIII. Quòd in prævaricatione Adæ ad opus malum voluntas præcessit mala.
XIV. De superbia transgressionis, quæ ipsa fuit transgressione deterior.
XV. De justitia retributionis, quam primi homines pro sua inobedientia receperunt.
XVI. De libidinis malo, cujus nomen cùm multis vitiis congruat, propriè tamen motibus obscœnis corporis adscribitur.
XVII. De nuditate primorum hominum, quam post peccatum turpem pudendamque viderunt.
XVIII. De pudore concubitûs, non solùm vulgari, sed etiam conjugali.
XIX. Quòd partes iræ atque libidinis tam vitiosè moventur, ut eas necesse sit frenis sapientiæ cohiberi, quæ in illa ante peccatum naturæ sanitate non fuerunt.
XX. De vanissima turpitudine Cynicorum.
XXI. De benedictione multiplicandæ fecunditatis humanæ ante peccatum, quam prævaricatio non ademerit, & cui libidinis morbus accesserit.
XXII. De copula conjugali à Deo primitus instituta, atque benedicta.
XXIII. An etiam in paradiso generandum fuisset, si nemo peccasset, vel utrùm contra æstum libidinis pugnatura illic fuisset ratio castitatis.
XXIV. Quòd insontes homines & merito obedientiæ in paradiso permanentes, ita genitalibus membris fuissent usuri ad generationem prolis, sicut cæteris ad arbitrium voluntatis.
XXV. De vera beatitudine, quam temporalis vita non obtinet.
XXVI. Quod felicitas in paradiso viventium, sine erubescendo appetitu generandi officium credenda sit implere potuisse.
XXVII. De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum perversitas non perturbat providentiam Dei.
XXVIII. De qualitate duarum Civitatum, terrenæ atque cælestis.

LIBER QUINTUS-DECIMUS.

POst quàm egit quatuor proximè antecedentibus libris de Civitatum duarum, terrenæ ac cælestis exortu, libros totidem de earumdem Civitatum procursu subjungit Augustinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut præcipua capita sacræ historiæ eòdem spectantia pertractet, primùm scilicet quinto-decimo hoc libro

quæ in Genesi leguntur à Caino & Abele usque ad diluvium.

CAPUT I. *De duobus ordinibus generationis humanæ in diversos fines ab initio procurrentis.*

II. *De filiis carnis, & filiis promissionis.*

III. *De sterilitate Saræ, quam Dei gratia fecundavit.*

IV. *De terrenæ Civitatis vel concertatione, vel pace.*

V. *De primo terrenæ Civitatis auctore fratricida, cujus impietati Romanæ urbis conditor germani cæde responderit.*

VI. *De languoribus, quos ex pœna peccati etiam cives Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione patiuntur, & à quibus Deo medente sanantur.*

VII. *De caussa & pertinacia sceleris Cain, quem à facinore concepto nec Dei sermo revocavit.*

VIII. *Quæ ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet civitatem.*

IX. *De longa vita hominum, quæ fuit ante diluvium, & de ampliore humanorum corporum forma.*

X. *De differentia qua inter Hebræos & nostros codices videntur annorum numeri dissonare.*

XI. *De annis Mathusalem, cujus ætas quatuordecim annis videtur diluvium excedere*

XII. *De opinione eorum, qui primorum temporum homines tam longævos, quàm scribitur, fuisse non credunt.*

XIII. *An in dinumeratione annorum, Hebræorum magis quàm Septuaginta interpretum sit sequenda auctoritas.*

XIV. *De paritate annorum, qui iisdem, quibus nunc spatiis, & in prioribus sæculis cucurrerunt.*

XV. *An credibile sit, primi sæculi viros usque ad eam ætatem, qua filios generasse referuntur, à concubitu continuisse.*

XVI. *De jure conjugiorum, quod dissimile à subsequentibus matrimoniis habuerunt prima connubia.*

XVII. *De duobus ex uno genitore procreatis patribus atque principibus.*

XVIII. *Quid significatum sit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Christum & corpus ejus, id est, Ecclesiam pertinere.*

XIX. *De significatione quæ in Enoch translatione monstratur.*

XX *De eo quòd Cain successio in octo ab Adam generationes clauditur, & in posteris ab eodem patre Adam Noë decimus invenitur.*

XXI. *Qua ratione commemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis ejus usque ad diluvium sit continuata narratio: commemorato autem Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humanæ principium sit reditum.*

XXII. *De lapsu filiorum Dei alienigenarum mulierum amore captorum, unde & omnes, exceptis octo hominibus, diluvio perire meruerunt.*

XXIII. *An credendum sit, angelos substantiæ spiritalis amore speciosarum mulierum captos earumdem iniisse conjugia, ex quibus gigantes sint creati.*

XXIV. *Quomodo intelligendum sit, quod de eis qui diluvio perdendi erant, Dominus dixerit,* Erunt dies eorum centum-viginti anni.

XXV. *De ira Dei, quæ incommutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat.*

XXVI. *Quòd arca quam Noë jussus est facere, in omnibus Christum Ecclesiamque significet.*

XXVII. *De arca atque diluvio, nec illis esse consentiendum, qui solam historiam recipiunt sine allegorica significatione, nec illis qui solas figuras defendunt repudiata historica veritate.*

LIBER SEXTUS-DECIMUS,

IN cujus priore parte, à capite videlicet primo ad duodecimum, Civitatis utriusque cælestis ac terrenæ procursus exhibetur secundùm sacram historiam à Noë usque ad Abraham. Posteriore autem parte de cælestis tantummodo Civitatis procursu ab Abraham usque ad Israëlitarum reges disputatur.

CAPUT I. *An post diluvium à Noë usque ad Abraham aliqua familia secundùm Deum viventium reperiantur.*

II. *Quid in filiis Noë prophetice fuerit figuratum.*

III. *De generationibus trium filiorum Noe.*

IV. *De diversitate linguarum, principioque Babylonis.*

V. *De descensione Domini ad confundendam linguam ædificantium turrem.*

VI. *Qualis intelligenda sit esse locutio, qua Deus Angelis loquitur.*

VII. *An omne bestiarum genus etiam remotissimæ à terris insulæ ex eo numero acceperint, qui in arca à diluvii inundatione servatus est.*

VIII. *An ex propagine Adam vel filiorum Noë quædam genera hominum monstrosa prodierint.*

IX. *An inferiorem partem terræ, quæ nostræ habitationi contraria est, antipodas habere credendum sit.*

X. *De generatione Sem, in cujus progenie tendens ad Abraham Civitatis Dei ordo dirigitur.*

XI. *Quod ea primitus lingua in usu hominum fuerit, quæ postea Hebræa ab Heber nomine nuncupata est, & in cujus familia remansit, cùm diversitas esset facta linguarum.*

XII. *De articulo temporis in Abraham, à quo sanctæ successionis novus ordo contexitur*

XIII. *Quæ ratio fecisse videatur, ut in transmigratione Tharæ, qua Chaldæos deserens in Mesopotamiam transiit, nulla filii ejus Nachor facta sit mentio.*

XIV. *De annis Tharæ, qui in Charra vitæ suæ tempus implevit.*

XV. *De tempore profectionis Abrahæ, qua secundùm præceptum Dei exiit de Charra.*

XVI. *De ordine & qualitate promissionum Dei, quæ ad Abraham factæ sunt.*

XVII. *De tribus excellentioribus gentium regnis, quorum unum, id est, Assyriorum, jam Abraham genito sublimius eminebat.*

XVIII. *De iterato alloquio Dei ad Abraham, quo ei & semini ejus Chanaan terra promittitur.*

XIX. *De Saræ pudicitia in Ægypto per Deum custodita, quam Abraham non uxorem suam esse dixerat, sed sororem*

XX. *De secessione Lot & Abrahæ, quæ illis salva caritate complacuit.*

XXI. *De tertia promissione Dei, qua terram Chanaan Abrahæ & seminis ejus in perpetuum pollicetur.*

XXII. *De superatis ab Abraham hostibus Sodomorum, quando & Lot de captivitate eripuit, & à Melchisedec sacerdote benedictus est.*

XXIII. *De verbo Domini ad Abraham, quo ei promittitur secundùm multitudinem stellarum multiplicanda posteritas, quod credens justificatus est adhuc in præputio constitutus.*

XXIV. *De significatione sacrificii, quod Abraham offerre præceptus est, cùm poposcisset ut de his quæ crediderat doceretur.*

XXV. *De Agar ancilla Sarræ, quam eadem Sarra Abrahæ voluit esse concubinam.*

XXVI. *De testificatione Dei ad Abraham, qua eidem seni de sterili Sarra filium spondet, patremque eum gentium statuit, & promissi fidem sacramento circumcisionis obsignat.*

XXVII. *De masculo, qui si octavo die non fuerit circumcisus, perit anima ejus, quia testamentum Dei dissipavit.*

XXVIII. *De commutatione nominum Abrahæ & Sarræ, qui cùm ob unius sterilitatem, ob utriusque autem senectutem generare non possent, munus fecunditatis indepti sunt.*

XXIX. *De tribus viris vel Angelis, in quibus ad quercum Mambre apparuisse Abrahæ Dominus indicatur.*

XXX. *De Lot à Sodomis liberato, atque eisdem cælesti igne consumtis; & de Abimelech, cujus concupiscentia castitati Sarræ nocere non potuit.*

XXXI. *De Isaac secundùm promissionem nato, cui nomen ex risu utriusque parentis est inditum.*

XXXII. *De obedientia & fide Abrahæ, qua per oblationem immolandi filii probatus est, & de morte Sarræ.*

XXXIII. *De Rebecca nepte Nachor, quam Isaac accepit uxorem.*

XXXIV. *Quid intelligendum sit in eo quòd Abraham post mortem Sarræ accepit uxorem Cethuram.*

XXXV. *De*

XXXV. *De geminis adhuc in utero Rebeccæ matris inclusis quid indicaverit divina responsio.*

XXXVI. *De oraculo & benedictione, quam Isaac non aliter quàm pater ipsius, merito ejusdem dilectus accepit.*

XXXVII. *De his quæ in Esau & Jacob mysticè præfigurabantur.*

XXXVIII. *De missione Jacob in Mesopotamiam ad accipiendam uxorem, & de visione quam in itinere somniavit, & de quatuor ipsius feminis, cùm unam petiisset uxorem.*

XXXIX. *Qua ratio fuerit, ut Jacob etiam Israël cognominaretur.*

XL. *Quomodo Jacob cum septuaginta quinque animabus Ægyptum narretur ingressus: cùm plerique ex his qui commemorantur, tempore posteriore sint geniti.*

XLI. *De benedictione, quam Jacob in Judam filium suum promisit.*

XLII. *De filiis Joseph, quos Jacob prophetica manuum suarum transmutatione benedixit.*

XLIII. *De temporibus Moysi, & Jesu Nave, ac Judicum, atque exinde Regum, quorum quidem Saul primus est, sed David præcipuus & sacramento habetur & merito.*

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS,

IN quo agitur de Civitatis Dei procursu temporibus Regum & Prophetarum à Samuële & David usque ad Christum, & quæ sacris litteris mandatæ sunt vaticinationes eorumdem temporum in Regum, Psalmorum & Salomonis libris, de Christo & Ecclesia exponuntur.

CAPUT I. *De temporibus Prophetarum.*

II. *Quo tempore sit impleta promissio Dei de terra Chanaan, quam in possessionem etiam Israel carnalis accepit.*

III. *De tripertitis significationibus Prophetarum, quæ nunc ad terrenam, nunc ad cælestem Jerusalem, nunc autem ad utramque referuntur.*

IV. *De præfigurata commutatione Israëlitici regni & sacerdotii, & de his quæ Anna mater Samuëlis personam gerens Ecclesiæ prophetavit.*

V. *De his quæ ad Heli sacerdotem homo Dei prophetico locutus est Spiritu, significans sacerdotium, quod secundùm Aaron institutum fuerat, auferendum.*

VI. *De Judaico sacerdotio & regno, quæ cùm in æternum dicantur statuta, non permanent; ut alia intelligantur, quæ spondentur æterna.*

VII. *De disruptione regni Israëlitici, qua præfiguratur perpetua divisio Israëlis spiritalis ab Israële carnali.*

VIII. *De promissionibus ad David in filio ejus, quæ nullatenus in Salomone, sed plenissimè inveniuntur in Christo.*

IX. *Quàm similis in Psalmo octogesimo-octavo sit prophetia de Christo, his quæ in Regnorum libris Nathan prophetante promittuntur.*

X. *Quàm diversa acta sint in regno terrenæ Jerusalem, ab his quæ promiserat Deus, ut intelligeretur promissionis veritas ad alterius Regis & regni gloriam pertinere.*

XI. *De substantia populi Dei, quæ per susceptionem carnis in Christo est: qui solus eruendi ab inferis animam suam habuit potestatem.*

XII. *Ad quorum personam pertinere intelligenda sit flagitatio promissorum, de quibus in Psalmo dicitur,* Ubi sunt misericordiæ tuæ, Domine, antiquæ &c.

XIII. *An promissæ pacis veritas illis temporibus possit adscribi, quæ sub Salomone fluxerunt.*

XIV. *De studio David in dispositione mysterioque Psalmorum.*

XV. *An omnia quæ in Psalmis de Christo & Ecclesia prophetantur, ad contextum hujus Operis coaptanda sint.*

XVI. *De his quæ in quadragesimo-quarto Psalmo ad Christum & Ecclesiam pertinentia, aut apertè dicuntur, aut tropicè.*

XVII. *De his quæ ad sacerdotium Christi in Psalmo centesimo-nono, & de his quæ in Psalmo vigesimo-primo ad passionem ipsius spectant.*

XVIII. *De Psalmo tertio, & de quadragesimo, & de quintodecimo, & de sexagesimo septimo, in quibus mors & resurrectio Domini prophetantur.*

XIX. *De Psalmo sexagesimo-octavo, in quo Judæorum pertinax infidelitas declaratur.*

XX. *De regno ac merito David, & de filio ipsius Salomone, eoque prophetia quæ ad Christum pertinens invenitur, vel in eis libris qui scriptis ipsius copulantur, vel in eis quos ipsius esse non dubium est.*

XXI. *De regibus post Salomonem, sive in Juda, sive in Israel.*

XXII. *De Hieroboam qui impietate idololatriæ subditum sibi populum profanavit, in quo tamen non destitit Deus & Prophetas inspirare, & multos ab idololatriæ crimine custodire.*

XXIII. *De vario utriusque regni Hebræorum statu, donec ambo populi in captivitatem diverso tempore ducerentur, revocato postea Juda in regnum suum, quod novissimè in Romanorum transiit potestatem.*

XXIV. *De Prophetis, qui vel apud Judæos postremi fuerunt, vel quos circa tempus nativitatis Christi Evangelica prodit historia.*

LIBER DECIMUS-OCTAVUS.

DIcit de terrenæ Civitatis à tempore Abrahami ad mundi finem procursu cum ipsa Civitate cælesti: & adtingit oracula de Christo, cùm Sibyllarum, tùm maximè sacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum initio scripserunt, Osee, Amos, Isaiæ, Michææ, & subsequentium.

CAPUT I. *De his quæ usque ad tempora Salvatoris decem & septem voluminibus disputata sunt.*

II. *De terrenæ Civitatis regibus atque temporibus, quibus ab exortu Abrahæ sanctorum tempora supputatâ conveniunt.*

III. *Quibus regnantibus apud Assyrios atque Sicyonios Abrahæ centenario Isaac de promissione sit natus, vel ipsi Isaac sexagenario Esau & Jacob gemini de Rebecca sint editi.*

IV. *De temporibus Jacob & filii ejus Joseph.*

V. *De Api rege Argivorum, quem Ægyptii Serapim nominatum divino honore coluerunt.*

VI. *Quo regnante apud Argivos, quove apud Assyrios, Jacob in Ægypto sit mortuus*

VII. *Quorum regum tempore Joseph in Ægypto defunctus sit.*

VIII. *Quorum regum ætate Moyses natus sit, & quorum deorum iisdem temporibus sit orta religio.*

IX. *Quando Atheniensium civitas sit condita, & quam caussam nominis ejus Varro perhibeat.*

X. *Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluvio Deucalionis.*

XI. *Quo tempore Moyses populum de Ægypto eduxerit: & de Jesu Nave, qui eidem successit, quorum regum ætate sit mortuus.*

XII. *De sacris falsorum deorum, quæ reges Græciæ illis temporibus instituerunt, quæ ab exitu Israel ex Ægypto usque ad Jesu Nave obitum dinumerantur.*

XIII. *Qualium fabularum figmenta exorta sint eo tempore, quo Hebræis judices præesse cœperunt.*

XIV. *De Theologis poëtis*

XV. *De occasu regni Argivorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit.*

XVI. *De Diomede post Trojæ excidium in deos relato, cujus socii traditi sunt in volucres esse conversi.*

XVII. *De incredibilibus commutationibus hominum quid Varro crediderit.*

XVIII. *Quid credendum sit de transformationibus, quæ arte dæmonum hominibus videntur accidere.*

XIX. *Quòd eo tempore Æneas in Italiam venerit, quo Labdon Judex præsidebat Hebræis.*

XX. *De successione ordinis regii apud Israëlitas post Judicum tempora.*

XXI. *De regibus Latii, quorum primus Æneas, & duodecimus Aventinus, dii facti sunt.*

XXII. *Quòd eo tempore Roma sit condita, quo regnum Assy-*

viorum intercidis, & quo Ezechias regnabat in Juda
XXIII. De Sibylla Erythræa, quæ inter alias Sibyllas cognoscitur de Christo evidentia multa cecinisse.
XXIV. Quòd regnante Romulo septem Sapientes claruerint, quo tempore decem tribus, quæ Israel dicebantur, in captivitatem à Chaldæis ductæ sunt, idemque Romulus mortuus divino honore donatus est.
XXV. Qui philosophi enituerint, regnante apud Romanos Tarquinio Prisco, apud Hebræos Sedechia, cum Jerusalem capta est, templumque subversum.
XXVI. Quòd eo tempore, quo impletis septuaginta annis Judæorum est resoluta captivitas, Romani quoque à dominatu sunt regio liberati.
XXVII. De temporibus Prophetarum, quorum oracula habentur in libris, quique tunc de vocatione Gentium multa cecinerunt, quando Romanorum regnum cœpit, Assyriorumque defecit.
XXVIII. De his quæ ad Evangelium Christi pertinent quid Osee & Amos prophetaverint.
XXIX. Quæ ab Isaia de Christo & Ecclesia sint prædicta.
XXX. Quæ Michæas, & Jonas & Joel novo Testamento congruentia prophetaverint.
XXXI. Quæ in Abdia, in Naum, & Ambacu de salute mundi in Christo prænuntiata reperiantur.
XXXII. De prophetia quæ in Oratione Ambacu & Cantico continetur.
XXXIII. De Christo & vocatione gentium quæ Jeremias & Sophonias prophetico Spiritu sint præfati.
XXXIV. De prophetia Danielis & Ezechielis, quæ in Christum Ecclesiamque concordat.
XXXV. De trium Prophetarum vaticinio, id est, Aggæi, Zachariæ, & Malachiæ.
XXXVI. De Esdra & libris Machabæorum.
XXXVII. Quòd prophetica auctoritas omni origine gentilis philosophiæ inveniatur antiquior.
XXXVIII. Quòd quædam sanctorum scripta ecclesiasticus canon propter nimiam non receperit vetustatem, ne per occasionem eorum falsa veris insererentur.
XXXIX. De Hebraicis litteris, quæ nunquam in suæ linguæ proprietate non fuerint.
XL. De Ægyptiorum mendacissima vanitate, quæ antiquitati scientiæ suæ centum millia adscribit annorum.
XLI. De philosophicarum opinionum dissensionibus, & canonicarum apud Ecclesiam concordia Scripturarum.
XLII. Quâ dispensatione providentiæ Dei Scripturæ sacræ veteris Testamenti ex Hebræo in Græcum eloquium translatæ sint, ut gentibus innotescerent.
XLIII. De auctoritate Septuaginta interpretum, quæ, salvo honore Hebraici stili, omnibus sit interpretibus præferenda.
XLIV. Quid intelligendum sit de Ninivitarum excidio, cujus denuntiatio in Hebræo quadraginta dierum spatio tenditur, in Septuaginta autem tridui brevitate concluditur.
XLV. Quòd post instaurationem templi Prophetas Judæi habere destiterint, & exinde usque ad nativitatem Christi continuis adversitatibus sint afflicti, ut probaretur alterius templi ædificationem propheticis vocibus fuisse promissam.
XLVI. De ortu Salvatoris nostri, secundum quod Verbum caro factum est: & de dispersione Judæorum per omnes gentes, sicut fuerat prophetatum.
XLVII. An ante tempora Christiana aliqui fuerint extra Israeliticum genus, qui ad cœlestis Civitatis consortium pertinerent.
XLVIII. Prophetiam Aggæi, quâ dixit majorem futuram gloriam domûs Dei, quàm primum fuisset, non in reædificatione templi, sed in Ecclesia Christi esse completam.
XLIX. De indiscreta multiplicatione Ecclesiæ, quâ in hoc sæculo multi reprobi miscentur electis.
L. De prædicatione Evangelii, quæ per passiones prædicantium clarior & potentior facta est.
LI. Quòd etiam per hæreticorum dissensiones fides catholica roboretur.
LII. An credendum sit, quod quidam putant, impletis decem persecutionibus quæ fuerunt, nullam jam superesse, præter undecimam, quæ in ipso Antichristi tempore sit futura.
LIII. De tempore novissimæ persecutionis occulto.
LIV. De stultissimo mendacio paganorum, quo Christianam religionem non ultra trecentos sexaginta quinque annos mansuram esse finxerunt.

LIBER DECIMUS-NONUS,

IN quo de finibus utriusque Civitatis, terrenæ ac cœlestis, disputatur. Recensentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt: quæ dum operosiùs refelluntur, ipsius Civitatis cœlestis, seu populi Christiani beatitudo & pax quænam sit, qualisve hìc haberi vel in futurum sperari possit, demonstratur.

CAPUT I. Quòd in quæstione, quam de finibus bonorum & malorum philosophica disputatio ventilavit, ducentas octoginta & alias sectas esse posse Varro perspexerit.
II. Quomodo, remotis omnibus differentiis, quæ non sectæ, sed quæstiones sunt, ad tripertitam summi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una sit eligenda.
III. De tribus sectis summum hominis bonum quærentibus quam eligendam Varro definiat, sequens veteris Academiæ, Antiocho auctore, sententiam.
IV. De summo bono & summo malo quid Christiani sentiant, contra philosophos, qui summum bonum in se sibi esse dixerunt
V. De sociali vita, quæ cùm maximè expetenda sit, multis offensionibus sæpe subvertitur.
VI. De errore humanorum judiciorum, cùm veritas latet.
VII. De diversitate linguarum, quâ societas hominum dirimitur; & de miseria bellorum etiam quæ justa dicuntur.
VIII. Quòd amicitia bonorum secura esse non possit, dum à periculis quæ in hac vita sunt, trepidari necesse sit.
IX. De amicitia sanctorum Angelorum, quæ homini in hoc mundo non potest esse manifesta, propter fallaciam dæmonum, in quos inciderunt, qui multos sibi deos colendos putarunt.
X. Quis fructus sanctis de superata hujus vitæ tentatione paratus sit.
XI. De beatitudine pacis æternæ, in qua sanctis finis est, id est, vera perfectio.
XII. Quòd etiam bellantium sævitia omnesque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, sine cujus appetitu nulla natura sit.
XIII. De pace universali, quæ inter quaslibet perturbationes privari non potest lege naturæ, dum sub justo judice ad id quisque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.
XIV. De ordine ac lege, sive cœlesti, sive terrena, per quam societati humanæ etiam dominando consulitur, cui & consulendo servitur.
XV. De libertate naturali, & de servitute, cujus prima causa peccatum est, quâ homo malæ voluntatis etiamsi non est mancipium alterius hominis, servus est propriæ libidinis.
XVI. De æquo jure dominandi.
XVII. Unde cœlestis Societas cum terrena Civitate pacem habeat, & unde discordiam.
XVIII. Quàm diversa sit Academiæ novæ ambiguitas à constantia fidei Christianæ.
XIX. De habitu & moribus populi Christiani.
XX Quòd cives sanctorum in vita hujus temporis spe beati sint.
XXI. An secundùm definitiones Scipionis, quæ in dialogo Ciceronis sunt, unquam fuerit Romana respublica.
XXII. An verus sit Deus, cui Christiani serviunt, cui soli debeat sacrificari.
XXIII. Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum responsa esse de Christo.
XXIV. Quâ definitione constet populi & reipublicæ nuncupationem rectè sibi, non solùm Romanos, sed etiam regna alia vindicare.
XXV. Quòd non possint ibi veræ esse virtutes, ubi non est vera religio.

XXVI. *De pace populi alienati à Deo, qua utitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinatur mundo.*
XXVII. *De pace servientium Deo, cujus perfecta tranquillitas in hac temporali vita non potest apprehendi.*
XXVIII. *In quem finem venturus sit exitus impiorum.*

LIBER VIGESIMUS.

De judicio novissimo, deque testimoniis cùm novi, tum veteris Instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

CAPUT I. *Quòd quamvis omni tempore Deus judicet, in hoc tamen libro de novissimo ejus judicio sit propriè disputandum.*
II. *De varietate rerum humanarum, cui non potest dici deesse judicium Dei, quamvis nequeat vestigari.*
III. *Quid in libro Ecclesiastæ Salomon de his, quæ in hac vita & bonis & malis sunt communia, disputarit.*
IV. *Quòd ad differendum de novissimo judicio Dei, novi primùm Testamenti, ac deinde veteris testimonia prolaturus sit.*
V. *Quibus sententiis Domini Salvatoris divinum judicium futurum in fine sæculi declaretur.*
VI. *Quæ sit prima resurrectio, quæ secunda.*
VII. *De duabus resurrectionibus & de mille annis quid in Apocalypsi Johannis scriptum sit, & quid de eis rationabiliter sentiatur.*
VIII. *De alligatione & solutione diaboli.*
IX. *Quod sit regnum sanctorum cum Christo per mille annos, & in quo discernatur à regno æterno.*
X. *Quid respondendum sit eis, qui putant resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere.*
XI. *De Gog & Magog, quos ad persequendam Ecclesiam Dei, solutus prope finem sæculi diabolus incitabit.*
XII. *An ad ultimum supplicium pertineat impiorum, quòd descendisse ignis de cælo, & eosdem comedisse memoratur.*
XIII. *An tempus persecutionis Antichristi mille annis annumerandum sit.*
XIV. *De damnatione diaboli cum suis, & per recapitulationem de resurrectione corporea omnium mortuorum, & de judicii ultima retributione.*
XV. *Qui sint mortui, quos ad judicium exhibuit mare, vel quos mors & inferi reddiderunt.*
XVI. *De cælo novo, & terra nova.*
XVII. *De Ecclesiæ glorificatione sine fine post finem.*
XVIII. *Quid apostolus Petrus de novissimo Dei judicio prædicarit.*
XIX. *Quid apostolus Paulus Thessalonicensibus scripserit de manifestatione Antichristi, cujus tempus dies Domini subsequetur.*
XX. *Quid idem Apostolus in prima ad eosdem epistola de resurrectione mortuorum docuerit.*
XXI. *Quid Isaias propheta de mortuorum resurrectione & de retributione judicii sit locutus.*
XXII. *Qualis futura sit egressio sanctorum ad videndas pœnas malorum.*
XXIII. *Quid prophetaverit Daniel de persecutione Antichristi, & de judicio Dei, regnoque sanctorum.*
XXIV. *In Psalmis Davidicis, quæ de fine sæculi hujus & novissimo Dei judicio prophetentur.*
XXV. *De prophetia Malachiæ, qua Dei judicium ultimum declaratur, & quorumdam dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio.*
XXVI. *De sacrificiis quæ sancti offerent, Deo sit placitura, quemodo in diebus pristinis & annis prioribus placuerunt.*
XXVII. *De separatione bonorum & malorum, per quam novissimi judicii discretio declaratur.*
XXVIII. *De lege Moysi spiritualiter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis sensus incurrat.*
XXIX. *De adventu Eliæ ante judicium, cujus prædicatione Scripturarum secreta reserante Judæi convertentur ad Christum.*
XXX. *Quod in libris veteris Testamenti, cùm Deus legitur judicaturus, non evidenter Christi persona monstretur: sed ex quibusdam testimoniis, ubi Dominus Deus loquitur, non dubiè appareat quòd ipse sit Christus.*

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

De fine debito Civitatis diaboli, supplicio scilicet damnatorum sempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

CAPUT I. *De ordine disputationis, qua priùs disserendum est de perpetuo supplicio damnatorum cum diabolo, quàm de æterna felicitate sanctorum.*
II. *An possint corpora in ustione ignis esse perpetua.*
III. *An consequens sit, ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus.*
IV. *De naturalibus exemplis, quorum consideratio doceat posse inter cruciatus viventia corpora permanere.*
V. *Quanta sint quorum ratio nequeat agnosci, & tamen eadem vera esse, non sit ambiguum.*
VI. *Quòd non omnia miracula naturalia sint, sed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem dæmonum arte composita.*
VII. *Quòd in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia Creatoris.*
VIII. *Non esse contra naturam, cùm in aliqua re, cujus natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum, incipit esse diversum.*
IX. *De gehenna, & æternarum qualitate pœnarum.*
X. *An ignis gehennæ, si corporalis est, possit malignos spiritus, id est, dæmones incorporeos, tactu suo adurere.*
XI. *An hoc ratio justitia habeat, ut non sint extensiora pœnarum tempora, quàm fuerint peccatorum.*
XII. *De magnitudine prævaricationis primæ, ob quam æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.*
XIII. *Contra opinionem eorum qui putant criminosis supplicia post mortem causâ purgationis adhiberi.*
XIV. *De pœnis temporalibus hujus vitæ, quibus subjecta est humana conditio.*
XV. *Quòd omne opus gratiæ Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futuri sæculi pertineat novitatem.*
XVI. *Sub quibus gratiæ legibus omnes regeneratorum habeantur ætates.*
XVII. *De his qui putant nullorum hominum pœnas in æternum esse mansuras.*
XVIII. *De his qui novissimo judicio, propter intercessiones sanctorum, neminem hominum putant esse damnandum.*
XIX. *De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis, propter participationem corporis Christi.*
XX. *De his qui non omnibus, sed iis tantùm qui apud catholicos sunt renati, etiamsi postea in multa crimina erroresque proruperint, indulgentiam pollicentur.*
XXI. *De his qui eos qui permanent in catholica fide, etiamsi pessimè vixerint, & ob hoc uri meruerint, tamen propter fidei fundamentum salvandos esse definiunt.*
XXII. *De his qui putant ea crimina, quæ inter eleemosynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.*
XXIII. *Contra opinionem eorum, qui dicunt, nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia.*
XXIV. *Contra eorum sensum, qui in judicio Dei omnibus reis propter sanctorum preces putant esse parcendum.*
XXV. *An hi qui inter hæreticos baptizati sunt, & deteriores postea male vivendo facti sunt, vel hi qui apud catholicos renati ad hæreses aut schismata transierunt, vel hi qui à catholicis apud quos renati sunt, non recedentes, criminosè vivere perstiterunt, possint privilegio sacramentorum remissionem æterni sperare supplicii.*
XXVI. *Quid sit in fundamento habere Christum, & quibus spondeatur salus quasi per ignis usturam.*

XXVII. *Contra eorum persuasionem, qui putant sibi non obfutura peccata, in quibus, cum eleemosynas facerent, perstiterunt.*

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

De fine debito Civitatis Dei, hoc est, de æterna felicitate sanctorum. Adstruitur fides resurrectionis corporum, & explicatur qualis futura sit. Tum dicto quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus sancti, Opus terminatur.

CAPUT I. *De conditione angelorum & hominum.*
II. *De æterna Dei & incommutabili voluntate.*
III. *De promissione æterna beatitudinis sanctorum, & perpetuis suppliciis impiorum.*
IIII. *Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleste habitaculum non posse transferri.*
V. *De resurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.*
VI. *Quòd Roma conditorem suum Romulum diligendo, deum fecerit; Ecclesia autem Christum, Deum credendo dilexerit.*
VII. *Quòd ut mundus in Christum crederet, virtutis fuerit divinæ, non persuasionis humanæ.*
VIII. *De miraculis, quæ ut mundus in Christum crederet facta sunt, & fieri mundo credente non desinunt.*
IX. *Quòd universa miracula, quæ per Martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum Martyres crediderunt.*
X. *Quanto digniùs honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quàm dæmones, qui ob hoc quædam faciunt, ut ipsi dii esse credantur.*
XI. *Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur terrenum corpus in cælo esse non posse.*
XII. *Contra calumnias infidelium, quibus Christianos de credita carnis resurrectione irrident.*
XIII. *An abortivi non pertineant ad resurrectionem, si pertinent ad numerum mortuorum.*
XIV. *An infantes in ea sint resurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant ætatis accessu.*
XV. *An ad Dominici corporis modum omnium mortuorum resurrectura sint corpora.*
XVI. *Qualis intelligenda sit sanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei.*
XVII. *An in suo sexu resuscitanda atque mansura sint corpora feminarum.*
XVIII. *De viro perfecto, id est, Christo & corpore ejus, id est Ecclesia, quæ est ipsius plenitudo.*
XIX. *Quòd omnia corporis vitia, quæ in hac vita humano contraria sunt decori, in resurrectione non sint futura, ubi manente naturali substantia, in unam pulcritudinem & qualitas concurret & quantitas.*
XX. *Quòd in resurrectione mortuorum natura corporum quibuslibet modis dissipatorum in integrum undecumque revocanda sit.*
XXI. *De novitate corporis spiritalis, in quam sanctorum caro mutabitur.*
XXII. *De miseriis ac malis, quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium est, & à quibus nemo nisi per Christi gratiam liberatur.*
XXIII. *De his quæ, præter illa mala quæ bonis malisque communia sunt, ad justorum laborem specialiter pertinent.*
XXIV. *De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.*
XXV. *De pervicacia quorumdam, qui resurrectionem carnis, quam, sicut prædictum est, totus mundus credit, impugnant.*
XXVI. *Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententiâ destruatur, qui dicit summum Deum diis promisisse, ut numquam corporibus exuerentur.*
XXVII. *De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus si uterque alteri cederet, à veritate neuter deviaret.*
XXVIII. *Quid ad veram resurrectionis fidem vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre sibi potuerint, si opiniones eorum in unam sententiam convenissent.*
XXIX. *De qualitate visionis, qua in futuro sæculo sancti Deum videbunt.*
XXX. *De æterna felicitate Civitatis Dei, sabbatoque perpetuo.*

LIBRI II. RETRACTATIONUM CAPUT XLIII.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentium sub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis eversa est: cujus eversionem deorum falsorum multorumque cultores, quos usitato nomine Paganos vocamus, in Christianam religionem referre conantes, solito acerbiùs & amariùs Deum verum blasphemare cœperunt. Unde ego exardescens zelo domûs Dei, adversùs eorum blasphemias, vel errores, libros *de Civitate Dei* scribere institui. Quod Opus per aliquot annos me tenuit, eo quòd alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret, & me priùs ad solvendum occupabant. Hoc autem *de Civitate Dei* grande Opus tandem viginti-duobus libris est terminatum. Quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari volunt, ut ad hoc multorum deorum cultum, quos Pagani colere consuerunt, necessarium esse arbitrentur; & quia prohibetur, mala ista exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque adversùs eos loquuntur, qui fatentur hæc mala, nec defuisse umquam, nec defutura mortalibus; & ea nunc magna, nunc parva, locis, temporibus personisque variari: sed deorum multorum cultum, quo eis sacrificatur, propter vitam post mortem futuram, esse utilem disputant. His ergo decem libris duæ istæ vanæ opiniones Christianæ religioni adversariæ refelluntur.

Sed ne quisquam nos aliena tantùm redarguisse, non autem nostra asseruisse, reprehenderet, id agit pars altera Operis hujus, quæ duodecim libris continetur. Quamquam, ubi opus est, & in prioribus decem quæ nostra sunt asseramus, & in duodecim posterioribus redarguamus adversa. Duodecim ergo librorum sequentium primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi. Secundi quatuor excursum earum sive procursum. Tertii verò, qui & postremi, debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri cùm sint de utraque Civitate conscripti, titulum tamen à meliore acceperunt, ut *de Civitate Dei* potiùs vocarentur. In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio
Cap 8. flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse: quoniam hoc illi in visione monstratum est. In
Cap 5. septimo-decimo libro quod dictum est de Samuele, *Non erat de filiis Aaron*: dicendum potiùs fuit, Non erat filius sacerdotis. Filios quippe sacerdotum defunctis sacerdotibus succedere, magis legitimi moris fuit. Nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis, sed sacerdos non fuit; nec ita in filiis, ut eum ipse genuerit Aaron; sed sicut omnes illius populi dicuntur filii Israël. Hoc Opus sic incipit: *Gloriosissimam Civitatem Dei.*

S. AURELII

Fecerunt Civitates duas amores duo Lib. 14 c. 28.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
AD MARCELLINUM,
DE CIVITATE DEI,
CONTRA PAGANOS
LIBRI XXII*

* Inchoati circ. an. 413. non absoluti ante an. 426.

LIBER PRIMUS.

Paganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximéque Romanæ urbis recentem à Gothis vastationem Christianæ religioni, qua deorum cultus prohibetur, tribuebant. Agit de commodis & incommodis, quæ tunc bonis & malis, ut solet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Christianarum feminarum violatum à militibus pudorem objectabant.

PRÆFATIO

De suscepti operis consilio & argumento.

a LORIOSISSIMAM Civitatem Dei, sive in hoc temporum cursu, cùm inter impios peregrina-
Habac. 2. 4. tur ex fide vivens, sive in illa stabilitate sedis
Rom 8. 25. æternæ, quam nunc exspectat per patientiam,
quoad usque justitia con-
Psal. 93. 15. vertatur in judicium, deinceps adeptura per excellentiam victoriâ ultimâ & pace perfectâ, hoc
a opere [a] à te instituto, & mea promissione debito, defendere adversùs eos, qui Conditori ejus deos suos præferunt, fili carissime Marcelline, suscepi.
Psal. 61. 9. Magnum opus & arduum: sed Deus adjutor noster
A est. Nam scio quibus viribus opus sit, ut persuadeatur superbis quanta sit virtus humilitatis, qua fit ut omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano usurpata fastu, sed divinâ gratiâ donata celsitudo transscendat. Rex enim & Conditor Civitatis hujus, de qua loqui instituimus,
in Scriptura [b] populis suis sententiam divinæ legis b Jacobi 4. 6.
aperuit, qua dictum est, *Deus superbis resistit, hu-* 1. Petri 5. 5.
milibus autem dat gratiam. Hoc verò quod Dei est, superbæ quoque animæ spiritus inflatus affectat,
B amatque sibi in laudibus dici;

Parcere subjectis, & debellare superbos. Æneid. 6.

Unde etiam de terrena Civitate, quæ cùm dominari appetit, etsi populi serviant, ipsa ei dominandi libido dominatur, non est prætereundum silentio, quidquid dicere suscepti hujus operis ratio postulat, & facultas datur.

[a] Editiones Vind hoc est Vindelini, Er. Erasmi, & Lov Lovaniensium, habent, *ad te instituto* At Am. id est Amerbachiana editio, & plures probæ notæ MSS *à te instituto* Propositum enim à Marcellino id opus fuerat epistolâ inter Augustinianas 136. n. 3. ipsique promissum ab Augustino epistolâ 138 n. 20 sicuti nunc observavimus in Voluminis hujus præfatione. Prosequuntur ex prædictis codicibus nonnulli, *& mea ad te promissione debito.*

[b] Sic MSS. Editi autem, *populi sui.*

A

Caput Primum.

De adversariis nominis Christi, quibus, in vastatione Urbis, propter Christum Barbari pepercerunt.

A Ex hac namque exsistunt inimici, adversùs quos defendenda est Dei Civitas: quorum tamen multi, correcto impietatis errore, cives in ea fiunt satis idonei: multi verò in eam tantis exardescunt ignibus odiorum, tamque manifestis beneficiis Redemtoris ejus ingrati sunt, ut hodie contra eam linguas non moverent, nisi ferrum hostile fugientes, in sacratis ejus locis vitam, de qua superbiunt, invenirent. B An non etiam illi Romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter Christum Barbari pepercerunt? Testantur hoc[a] Martyrum loca & basilicæ Apostolorum, quæ in illa vastatione Urbis ad se confugientes suos alienosque receperunt. Huc usque cruentus sæviebat inimicus; ibi accipiebat limitem trucidatoris furor; illò[b] ducebantur à miserantibus hostibus, quibus etiam extra ipsa loca pepercerant, ne in eos incurrerent, qui similem misericordiam non C habebant. Qui tamen etiam ipsi alibi truces atque hostili more sævientes, postea quàm ad loca illa veniebant, ubi fuerat interdictum, quod alibi jure belli licuisset, tota feriendi refrenabatur immanitas, & captivandi cupiditas frangebatur. Sic evaserunt multi, qui nunc Christianis temporibus detrahunt, & mala quæ illa civitas pertulit, Christo imputant; bona verò quæ in eos, ut viverent, propter Christi honorem facta sunt, D non imputant Christo nostro, sed fato suo: cùm potiùs deberent, si quid recti saperent, illa quæ ab hostibus aspera & dura perpessi sunt, illi divinæ providentiæ tribuere, quæ solet corruptos hominum mores bellis emendare atque conterere; itemque vitam mortalium justam atque laudabilem talibus afflictionibus exercere, probatamque vel in meliora transferre, vel in his adhuc terris propter usus alios detinere; illud verò, quòd eis vel ubicumque, propter Christi nomen, vel in locis Christi nomini dedicatissimis & amplissi- E mis, ac pro largiore misericordia ad capacitatem multitudinis electis, præter bellorum morem truculenti Barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus Christianis, hinc Deo gratias agere, hinc ad ejus nomen veraciter currere, ut effugiant pœnas ignis æterni, quod nomen multi eorum mendaciter usurparunt, ut effugerent pœnas præsentis exitii. Nam quos vides petulanter & procaciter insultare servis Christi, sunt in eis plurimi qui illum interitum cladem que non eva- F sissent, nisi servos Christi se esse finxissent. Et nunc ingratâ superbiâ atque impiissimâ insaniâ, ejus nomini resistunt corde perverso, ut sempiternis tenebris puniantur, ad quod nomen ore vel subdolo confugerunt, ut temporali luce fruerentur.

Caput II.

Quòd nulla umquam bella ita gesta sint, ut victores, propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

Tot bella gesta conscripta sunt, vel ante conditam Romam, vel ab ejus exortu & G imperio, legant, & proferant sic ab alienigenis aliquam captam esse civitatem, ut hostes qui ceperant,[c] parcerent eis, quos ad deorum suorum templa confugisse compererant; aut aliquem ducem Barbarorum præcepisse, ut irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo vel illo templo fuisset inventus. Nonne vidit Æneas Priamum per aras

Sanguine fœdantem quos ipse sacraverat ignes?

Nonne Diomedes & Ulysses, *Æneid. 2.*

--- cæsis summæ custodibus arcis,

Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis

Virgineas ausi divæ contingere vittas?

Nec tamen quod sequitur verum est:

Ex illo fluere, ac retrò sublapsa referri

Spes Danaûm.

Postea quippe vicerunt, postea Trojam ferro ignibusque deleverunt, postea confugientem ad aras Priamum obtruncaverunt. Nec ideo Troja periit, quia Minervam perdidit. Quid enim priùs ipsa Minerva perdiderat, ut periret? an fortè custodes suos? Hoc sanè verum est: illis quippe interemtis potuit auferri. Neque enim homines à simulacro, sed simulacrum ab hominibus servabatur. Quomodo ergo colebatur, ut patriam custodiret & cives, quæ suos non valuit custodire custodes?

Caput III.

Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Trojam custodire non potuerant, sibi crediderunt profuturos.

Ecce qualibus diis urbem Romani servandam se[d] commendasse gaudebant. O nimiùm miserabilem errorem! Et nobis succensent, cùm de diis eorum talia dicimus: nec succensent auctoribus suis, quos ut ediscerent, mercedem dederunt; doctoresque ipsos insuper, & salario publico, & honoribus dignissimos habuerunt. Nempe apud Virgilium, quem propterea parvuli legunt, ut videlicet poëta magnus omniumque præclarissimus atque optimus teneris ebibitus annis non facilè oblivione possit aboleri, secundùm illud Horatii:

Quo semel est imbuta recens servabit odorem *Epist.*
Testa diu.

Apud hunc ergo Virgilium nempe Juno inducitur infesta Trojanis, Æolo ventorum regi adversùs eos irritando dicere:

Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor, *Æneid. 1.*

Ilium in Italiam portans, victosque penates.

Itane istis penatibus victis, Romam, ne vinceretur, prudentes commendare debuerunt? Sed hæc Juno dicebat, velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipse pius toties appellatus, nonne ita narrat?

Panthus Otriades, arcis Phœbique sacerdos, *Æneid. 2.*

Sacra manu, victosque deos, parvumque nepotem

Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.

Nonne deos ipsos, quos victos non dubitat dicere, sibi potiùs quàm se illis perhibet commendatos? cùm ei dicitur,

Sacra suosque tibi commendat Troja penates.

Si igitur Virgilius tales deos, & victos dicit, & ut

[a] Orosius lib. 7. c. 39. scribit Alaricum capta Urbe præceptum suis hoc dedisse, *ut si qui in sancta loca, præcipueque ad sanctorum apostolorum Petri & Pauli basilicas confugissent, hos in primis inviolatos securosque esse sinerent.*

[b] Hanc Barbarorum humanitatem expertæ sunt Marcella & filia ejus Principia, quas in sua domo repertas ad basilicam S. Pauli deduxerunt, teste Hieronymo in epistola 154. ad Principiam. De alia femina ad S. Petri basilicam, ut ejus pudori parceretur, perducta à militibus narrat item Sozomenus lib. 9. c. 10.

[c] Augustinum prætererierunt nonnulla hujus rei litteris Græcis & Latinis consignata exempla. Nam refert Arrianus lib. 2. de rebus gestis Alexandri, capta Tyro, iis qui in templum Herculis confugerant, Alexandrum pepercisse. De Agesilao etiam Xenophon in Agesilao & lib. 4. de rebus Græcorum, Pausanias lib. 3. in Laconica, Plutarchus & Æmilius Probus in Agesilao, narrant ipsum, Athenensibus & Bœotiis eorumque sociis devictis, noluisse eos lædi qui in Minervæ templum se receperant.

[d] Plures MSS. *commisisse.*

vel victi quoquo modo evaderent homini commendatos, quæ dementia est, existimare bis tutoribus Romam sapienter fuisse commissam, & nisi eos amisisset, non potuisse vastari? Immo verò victos deos tamquam præsides ac defensores colere, quid est aliud quàm tenere non numina bona, sed [a] omina mala? Quanto enim sapientiùs creditur, non Romam ad istam cladem non fuisse venturam, nisi priùs illi periissent, sed illos potiùs olim fuisse perituros, nisi eos, quantum potuisset, Roma servasset? Nam quis non, cùm advertertit, videat, quanta sit vanitate præsumtum, non posse vinci sub defensoribus victis, & ideo periisse, quia custodes perdidit deos; cùm vel sola potuerit esse caussa pereundi, custodes habere voluisse perituros? Non itaque, cùm de diis victis illa conscriberentur, atque canerentur, [b] poëtas libebat mentiri, sed cordatos homines cogebat veritas confiteri. Verùm ista opportuniùs alio loco diligenter copioséque tractanda sunt: nunc quod institueram de ingratis hominibus dicere, parumper [c] explicem, ut possum: qui ea mala quæ pro suorum morum perversitate meritò patiuntur, blasphemantes Christo imputant: quòd autem illis etiam talibus propter Christum parcitur, nec dignantur adtendere, & eas linguas adversùs ejus nomen dementiâ sacrilegæ [d] perversitatis exercent, quibus linguis usurpaverunt mendaciter ipsum nomen, ut viverent; vel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserunt, ut illic tuti atque muniti, [e] ubi propter eum illæsi ab hostibus fuerunt, inde in eum maledictis hostilibus prosilirent.

CAPUT IV.

De asylo Junonis in Troja, quod neminem liberavit à Græcis, & basilicis Apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à Barbaris defenderunt.

Ipsa, ut dixi, Troja, [f] mater Romani populi, sacratis in locis deorum suorum munire non potuit cives suos ab ignibus ferroque Græcorum, eosdem ipsos deos colentium: quin etiam Junonis asylo

Ænid. 2.

Custodes lecti, Phœnix, & dirus Ulysses,
Prædam asservabant; huc undique Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur. Pueri & pavidæ longo ordine matres
Stant circùm.

Electus est videlicet locus tantæ deæ sacratus, non unde captivos non liceret educere, sed ubi captivos liberet includere. Compara nunc asylum illud, non cujuslibet dei gregalis, vel de turba plebis, sed de Jovis ipsius sororis & conjugis & reginæ omnium deorum, cum Memoriis nostrorum Apostolorum. Illuc incensis templis & diis erepta spolia portabantur, non [g] reddenda victis, sed dividenda victoribus; huc autem, & [h] quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore A & obsequio religiosissimo reportatum est. Ibi amissa, hîc servata libertas: ibi clausa, hîc interdicta captivitas: ibi possidendi à dominantibus hostibus premebantur, huc liberandi à miserantibus hostibus ducebantur: postremò illud Junonis templum sibi elegerat avaritia & superbia [i] levium Græcorum, istas Christi basilicas misericordia & humilitas etiam immanium Barbarorum. [*] Nisi fortè Græci quidem in illa sua victoria templis deo- B rum [k] communium pepercerunt, atque illò confugientes miseros victosque Trojanos ferire vel captivare non ausi sunt; sed Virgilius, poëtarum more, illa mentitus est. Immo verò morem hostium civitates evertentium ille descripsit.

Caput V. hic incipit in MSS.

CAPUT V.

De generali consuetudine hostium victas civitates evertentium, quid Cæsar senserit.

C Quem morem etiam [l] Cæsar (sicut scribit Sallustius, nobilitate veritatis historicus) sententiâ suâ, quam de conjuratis in senatu habuit, commemorare non prætermittit: Rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu, matres familiarum pati quæ victoribus [m] collibuisset, fana atque domos spoliari, cædem, incendia fieri; postremò armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia repleri. Hîc si fana tacuisset, deorum sedibus solere hostes parcere putaremus. Et hæc non ab alienigenis hostibus, sed D à Catilina & sociis ejus nobilissimis senatoribus & Romanis civibus Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditi & patriæ parricidæ.

Sallust. de Catilinæ conjuratione.

CAPUT VI.

Quòd nec Romani quidem ita ullas ceperint civitates, ut in templis earum parcerent victis.

Quid ergo per multas gentes, quæ inter se bella gesserunt, & nusquam victis in deorum suorum sedibus pepercerunt, noster sermo discurrat? Romanos ipsos videamus: ipsos, in- E quam, recolamus respiciamusque Romanos, de quorum præcipua laude dictum est,

Parcere subjectis, & debellare superbos: *Æneid. 6.*

& quòd acceptâ injuriâ ignoscere, quàm persequi malebant: quando tot tantasque urbes, ut latè dominarentur, expugnatas captasque everterunt, legatur nobis quæ templa excipere solebant, ut ad ea quisquis confugisset liberaretur? An illi faciebant, & scriptores earumdem rerum gestarum ista reticebant? Itane verò, qui ea quæ laudarent F maximè requirebant, ista præclarissima secundùm ipsos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis Marcus Marcellus, qui [n] Syracusas urbem ornatissimam cepit, refertur eam priùs flevisse ruituram, & ante ejus sanguinem suas illi lacrymas effudisse. Gessit & curam pudicitiæ, etiam in hoste servandæ. Nam priùs quàm oppidum victor jussisset invadi, constituit edicto,

Sallust. de Catil. conjur.

[a] Editi, *sed dementia mala.* At melioris notæ MSS. *sed omina mala*, id est præsagia excidii & cladis venturæ.
[b] Lov. *poëtis libebat.* Ceteri libri, *poëtas*, accusandi casu, quem verbo *libet* adjungere amat Augustinus. Sic in lib. 2. Retract. c. 25. *In me potiùs dicant quidquid eum libuit.*
[c] Er. & aliquot probæ notæ MSS. *expediam.*
[d] Vind. Am. & plerique MSS. *perversitatis.*
[e] Lov. *atque muniti essent, & ubi propter eum* &c. Addiderant (*essent &*) invitis omnibus libris editis & MSS.
[f] Sallustius sub initium libri de conjuratione Catilinæ: *Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui Ænea duce profugi incertis sedibus vagabantur.*
[g] Plures MSS. *donanda victis.*
[h] Vasa pretiosa apud virginem Deo sacratam, quæ custodienda illa receperat, detecta à milite, Alaricum, mox ubi comperit ad basilicam Petri apostoli pertinere, jussisse eò reportari, scribit Orosius l. 7. c. 39.
[i] Levitas propria Græcorum, ait Cicero in Orat. pro Flacco. Hæc eorum erat apud Romanos nota, quos ideo Græculos dicebant.
[k] Nempe eosdem deos colebant Græci & Trojani.
[l] Vind. Er. & MSS. Gallicani ac Romani, *Cato.* Sed quia verba nunc laudata ab Augustino Cæsaris sunt apud Sallustium, non Catonis, ideo in Amerbachiana editione, quam hîc secuti sunt Lovanienses, interpretibus hujus operis Vivis & Trivetho emendare visum est *Cæsar*: tametsi libri, ut ipsi observant, communiter haberent *Cato.* Quid si meo Augustinus, quod eruditis nonnumquam contingit, memoriâ lapsus est, aut Sallustio usus vario sive mendoso?
[m] Lov. *collibuissent*, malè & dissentientibus ceteris libris.
[n] Syracusæ civitas est in Sicilia, quam obsidens Marcellus, Archimedis Syracusani machinis sæpe repulsus, tertio tandem anno expugnavit. Quæ hîc de Marcello Augustinus, leguntur in Livio lib. 25.

ne quis corpus liberum violaret. Eversa est tamen civitas more bellorum, nec uspiam legitur ab imperatore tam casto atque clementi fuisse præceptum, ut quisquis ad illud vel illud templum fugisset, abiret illæsus. Quod utique nullo modo præteriretur, quando nec ejus fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minimè violanda potuit taceri. Fabius [a] Tarentinæ urbis eversor, à simulacrorum deprædatione se abstinuisse laudatur. Nam cùm ei scriba suggessisset quid de signis deorum, quæ multa capta fuerant, fieri juberet, continentiam suam etiam jocando condivit. Quæsivit enim, cujusmodi essent: & cùm ei non solùm multa grandia, verùm etiam renuntiarentur armata; Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cùm igitur nec illius fletum, nec hujus risum, nec illius castam misericordiam, nec hujus facetam continentiam, Romanarum rerum gestarum scriptores tacere potuerint; quando prætermitteretur, si aliquibus hominibus in honorem cujuspiam deorum suorum sic pepercissent, ut in quoquam templo cædem vel captivitatem fieri prohiberent?

CAPUT VII.

Quòd in eversione Urbis quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli; quæ verò clementer, de potentia provenerint nominis Christi.

QUIDQUID ergo vastationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in ista recentissima Romana clade commissum est, fecit hoc consuetudo bellorum. Quod autem more novo factum est, quòd inusitatâ [b] rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, ut amplissimæ basilicæ implendæ populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, ubi nemo feriretur, unde nemo raperetur, quò liberandi multi à miserantibus hostibus ducerentur, unde captivandi [c] ulli nec à crudelibus hostibus abducerentur; hoc Christi nomini, hoc Christiano tempori tribuendum quisquis non videt, cæcus; quisquis videt, nec laudat, ingratus; quisquis laudanti reluctatur, insanus est. Absit, ut prudens quisquam hoc feritati imputet Barbarorum.

Psal. 88. 33. Truculentissimas & sævissimas mentes ille terruit, ille frenavit, ille mirabiliter temperavit, qui per Prophetam tanto antè prædixit, *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum; misericordiam autem meam non dispergam ab eis.*

CAPUT VIII.

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerumque communia sunt.

1. DICET aliquis: Cur ergo ista divina misericordia etiam ad impios ingratosque pervenit? Cur putamus, nisi quia eam ille præbuit, qui quotidie *facit oriri solem suum super bonos & malos, & pluit super justos & injustos?* (Matth. 5. 45.) Quamvis enim quidam eorum ista cogitantes, pœnitendo ab impietate se corrigant; quidam verò (sicut Apostolus dicit) (Rom. 2. 4.) *divitias bonitatis & longanimitatis Dei contemnentes, secundùm duritiam cordis sui & cor impœnitens thesaurizent sibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundùm opera ejus:* tamen patientia Dei ad pœnitentiam invitat malos, sicut flagellum Dei ad patientiam erudit bonos. Itemque misericordia Dei fovendos amplectitur bonos sicut severitas Dei, puniendos corripit malos. Placuit quippe divinæ providentiæ præparare in posterum bona justis, quibus non fruentur injusti; & mala impiis, quibus non excruciabuntur boni. Ista verò temporalia bona & mala utrisque voluit esse communia: ut nec bona cupidiùs appetantur, quæ mali quoque habere cernuntur; nec mala turpiter evitentur, quibus & boni plerumque afficiuntur.

2. Interest autem plurimum, qualis sit usus, vel earum rerum quæ prosperæ, vel earum quæ dicuntur adversæ. (In prosperis & in adversis usus bonos & malos discernit.) Nam bonus temporalibus nec bonis extollitur, nec malis frangitur: malus autem ideo hujuscemodi infelicitate punitur, quia felicitate corrumpitur. Ostendit tamen Deus sæpe etiam in his distribuendis evidentiùs operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifestâ plecteret pœnâ, nihil ultimo judicio servari putaretur: rursus si nullum peccatum nunc puniret apertè Divinitas, nulla esse providentia divina crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petentibus evidentissima largitate concederet, non ad eum ista pertinere diceremus: itemque si omnibus eas petentibus daret, non nisi propter talia præmia serviendum illi esse arbitraremur; nec pios nos faceret talis servitus, sed potiùs cupidos & avaros. Hæc cùm ita sint, quicumque boni & mali pariter afflicti sunt, non ideo ipsi distincti non sunt, quia distinctum non est quod utrique perpessi sunt. Manet enim dissimilitudo passorum etiam in similitudine passionum; & licèt sub eodem tormento, non est idem virtus & vitium. Nam sicut sub uno igne aurum rutilat, palea fumat; & sub eadem tribula stipulæ comminuuntur, frumenta purgantur; nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem preli pondere exprimitur: ita una eademque vis irruens bonos probat, purificat, eliquat; malos damnat, vastat, exterminat. Unde in eadem afflictione mali Deum detestantur atque blasphemant; boni autem precantur & laudant. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiatur. Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum, & suaviter fragrat unguentum.

CAPUT IX.

De causis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.

1. QUID igitur in illa rerum vastitate Christiani passi sunt, quod non eis magis fideliter ista considerantibus ad profectum valeret? (Peccata hic nonnulla in ipsis justis.) Primò, quòd ipsa peccata, quibus Deus indignatus implevit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quamvis longè absint à facinorosis, flagitiosis atque impiis, tamen non usque adeo se à delictis deputant alienos, ut nec temporalia pro eis mala perpeti se judicent [d] dignos. Excepto enim quòd unusquisque, quamlibet laudabiliter vivens, cedit in quibusdam carnali concupiscentiæ, etsi non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum atque impietatis abominationem, ad aliqua tamen peccata vel rara vel tanto crebriora, quanto minora: hoc ergo excepto, quis tandem facilè reperitur, qui eosdem ipsos, propter quorum horrendam superbiam, luxuriam & avaritiam, atque exsecrabiles iniquitates

[a] Tarentum Calabriæ urbem, quæ à Romanis ad Annibalem & Carthaginenses defecerat, Fabius recuperavit, militibusque diripiendam tradidit. Hic Fabius est ille de quo Ennius, *Unus homo nobis cunctando restituit rem.* Ejus de Tarentinorum simulacris responsum affert Livius in lib. 27.

[b] Vox *rerum* abest à vetere libro Silvanectensi.

[c] Vind. Er. & Lov. *nulli*. Veriùs Am. & MSS. *ulli*.

[d] Lov. *indignos*. reluctante sensu & veteris lib. [illegible]

& impietates, Deus, sicut minando prædixit, conterit terras, sic habeat, ut habendi sunt? sic cum eis vivat, ut cum talibus est vivendum? Plerumque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam objurgandis & corripiendis malè dissimulatur; vel cùm laboris piget, vel cùm eorum os [a] coràm verecundamur offendere, vel cùm inimicitias devitamus, ne impediant & noceant in istis temporalibus rebus, sive quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, sive quas amittere formidat infirmitas: ita ut, quamvis bonis vita malorum displiceat, & ideo cum eis non incidant in illam damnationem, quæ post hanc vitam talibus præparatur, tamen quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis licèt levibus & venialibus metuunt, jure cum eis temporaliter flagellentur, quamvis in æternum minimè puniantur. Jure istam vitam, quando divinitus affliguntur cum eis, amaram sentiunt, cujus amando dulcedinem peccantibus eis amari esse noluerunt.

Correptio neglecta ex cupiditate aut infirmitate.

2. Nam si propterea quisque objurgandis & corripiendis malè agentibus parcit, quia opportunius tempus inquirit, vel eisdem ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiantur, vel ad bonam vitam & piam erudiendos impediant alios infirmos, & premant atque avertant à fide; non videtur esse cupiditatis occasio, sed consilium caritatis. Illud est culpabile, quòd hi, qui dissimiliter vivunt, & à malorum factis abhorrent, parcunt tamen peccatis alienis, quæ dedocere aut objurgare deberent, dum eorum offensiones cavent, ne sibi noceant in his rebus, quibus licitè boni atque innocentes utuntur; sed cupidiùs, quàm oportebat eos, qui in hoc mundo peregrinantur, & spem supernæ patriæ præ se gerunt. Non solùm quippe infirmiores vitam ducentes conjugalem, filios habentes vel habere quærentes, domos ac familias possidentes, (quos Apostolus in Ecclesiis alloquitur, docens & monens quemadmodum vivere debeant & uxores cum maritis, & mariti cum uxoribus, & filii cum parentibus, & parentes cum filiis, & servi cum dominis, & domini cum servis,) multa temporalia, multa terrena libenter adipiscuntur, & molestè amittunt; propter quæ non audent offendere homines, quorum sibi vita contaminatissima & consceleratissima displicet: verùm etiam hi, qui superiorem vitæ gradum tenent, nec conjugalibus vinculis irretiti sunt, & victu parvo ac tegumento utuntur, plerumque suæ famæ ac saluti [b] consulentes, dum insidias atque impetus malorum timent, ab eorum reprehensione sese abstinent. Et quamvis non in tantum eos metuant, ut ad similia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quæ cum eis non perpetrant, nolunt plerumque corripere, cùm fortasse possint aliquos corripiendo corrigere; ne, si non potuerint, sua salus ac fama in periculum exitiumque perveniat: nec ea consideratione, qua suam famam ac salutem vident esse necessariam utilitati erudiendorum hominum; sed ea potiùs infirmitate, qua delectat lingua blandiens & humanus dies, & reformidatur vulgi judicium & carnis excruciatio vel peremtio; hoc est, propter quædam cupiditatis vincula, non propter officia caritatis.

Correptio ex consilio caritatis omissa.

1. Cor 4. 3.

3. Non mihi itaque videtur hæc parva esse caussa, quare cum malis flagellentur & boni, quando Deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire. Flagellantur enim simul, non quia simul agunt malam vitam, sed quia simul amant temporalem vitam; non quidem æqualiter, sed tamen simul: quam boni contemnere deberent, ut illi correpti atque correcti consequerentur æternam: ad quam consequendam si nollent esse socii, ferrentur & diligerentur inimici: quia donec vivunt, semper incertum est, utrùm voluntatem sint in melius mutaturi. Qua in re non utique parem, sed longè graviorem habent caussam, quibus per Prophetam dicitur, *Ille quidem in suo peccato morietur, sanguinem autem ejus de manu speculatoris requiram.* Ad hoc enim speculatores, hoc est, populorum præpositi constituti sunt in Ecclesiis, ut non parcant objurgando peccata. Nec ideo tamen ab hujuscemodi culpa penitus alienus est, qui licèt præpositus non sit, in eis tamen quibus vitæ hujus necessitate conjungitur, multa monenda vel arguenda novit, & negligit, devitans eorum offensiones, propter illa quibus in hac vita non indebitis utitur, sed plus quàm debuit delectatur. Deinde habent aliam caussam boni, quare temporalibus affligantur malis; qualem habuit Job: ut sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligat.

Ezech. 33. 6.

Episcopi propter correptionis officium.

Caput X.

Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat.

1. Quærans rectè consideratis atque perspectis, adtende utrùm aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonum verteretur: nisi fortè putandum est Apostolicam illam vacare sententiam, ubi ait, *Scimus quia diligentibus Deum omnia* [c] *cooperantur in bonum.* [e] Amiserunt omnia quæ habebant? numquid fidem? numquid pietatem? numquid interioris hominis bona, *qui est ante Deum dives*? Hæ sunt opes Christianorum, quibus opulentus dicebat Apostolus, *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre aliquid possumus: habentes autem victum & tegumentum, his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa stulta & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix est enim omnium malorum* [e] *avaritia: quam quidam appetentes à fide pererraverunt, & inseruerunt se doloribus multis.*

Rom. 8. 28.

e al. Caput X.

1. Petri 3. 4.

1. Tim. 6. 6. &c.

e φιλαργυρία.

2. Quibus ergo terrenæ divitiæ in illa vastatione perierunt, si eas sic habebant, quemadmodum ab isto foris paupere, intus divite audierant; id est, si mundo utebantur, tamquam non utentes, potuerunt dicere, quod ille graviter tentatus & minimè superatus: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus revertar in terram. Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum*: ut bonus servus magnas facultates haberet ipsam sui Domini voluntatem, cui pedisequus mente ditesceret, nec contristaretur eis rebus vivens [d] relictus, quas citò fuerat moriens relicturus. Illi autem infirmiores, qui terrenis his bonis, quamvis ea non præpone-

1. Cor 7. 31.

Iob 1. 21.

[a] Nonnulli codices omittunt *coràm*.

[b] Verbum *consulentes* abest ab Am. Er. ac MSS. Potest illo sensu deleri, in quod proximè sequitur, *dum . . . . . timent*, referatur ad præcedentia verba, *fama scilicet ac salus*.

[c] Vetustissimus Corbeiensis liber, *cooperatur*: juxta Græc. συνεργεῖ, quod Chrysostomus, Theodoretus & Theophylactus ad Deum referunt.

[d] Sic MSS. At editi, *relictis*. minùs integra illa antithesis, quam Augustino placuit hoc modo exprimi, *vivens relictus & moriens relicturus*.

rent Christo, aliquantula tamen cupiditate cohæ-
rebant, quantum hæc amando peccaverunt, per-
dendo senserunt. Taorum quippe doluerunt, quan-
tum se doloribus inseruerant: sicut Apostolum
dixisse suprà commemoravi. Oportebat enim ut
eis adderetur etiam experimentorum disciplina,
à quibus fuerat tam diu neglecta verborum. Nam
1.Tim 6.9. cùm dixit Apostolus, *Qui volunt divites fieri, in-*
cidunt in tentationem, &c. profectò in divitiis cupi-
a ditatem reprehendit, non facultatem: [a] qui præ-
Ibidem 17. &c. cepit alibi, dicens, *Præcipe divitibus hujus mundi,*
non superbè sapere, neque sperare in incerto divitia-
b *rum*, [b] *sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia*
abundanter ad fruendum: bene faciant, divites sint in
operibus bonis, facilè tribuant, communicent, thesau-
rizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut ap-
prehendant veram vitam. Hæc qui de suis faciebaot
divitus, magnis sunt lucris levia damna solati,
plusque lætati ex his quæ facilè tribuendo tutiùs
servaverunt, quàm contristari ex his quæ timidè
retinendo faciliùs amiserunt. Hoc enim potuit in
terra perire, quod piguit inde traosferre. Nam
qui receperunt consilium Domini sui, dicentis,
Matth. 6. 19. *Nolite condere vobis thesauros in terra, ubi tinea & ru-*
bigo exterminant, & ubi fures effodiunt & furantur;
sed thesaurizate vobis thesauros in cælo, quò fur non ac-
cedit, neque tinea corrumpit: ubi enim est thesaurus
tuus, ibi erit & cor tuum: tribulationis tempore
probaverunt quàm rectè sapuerint, non contem-
nendo veracissimum præceptorem & thesauri sui
fidelissimum invictissimumque custodem. Nam si
multi sunt gavisi, ibi se habuisse divitias suas, quò
contigit ut hostis non accederet; quanto certiùs
& securiùs gaudere potuerunt, qui monitu Dei
sui illuc migraverant, quò accedere omnino non
Paulinus Nolensis episcopus. posset? Unde Paulinus noster, Nolensis episco-
pus, ex opulentissimo divite voluntate pauperri-
mus & copiosissimè sanctus, quando & ipsam No-
c lam [c] Barbari vastaverunt, cùm ab eis teneretur,
sic in corde suo, ut ab eo postea cognovimus, pre-
» cabatur: Domine, non excrucier propter aurum
» & argentum; ubi enim sint omnia mea, tu scis.
Ibi enim habebat omnia sua, ubi eum condere &
thesaurizare ille monstraverat, qui & hæc mala
muodo ventura prædixerat. Ac per hoc qui Domi-
no suo monenti obedierant, ubi & quomodo the-
saurizare deberent, nec ipsas terrenas divitias Bar-
baris incursantibus amiserunt. Quos autem non
obedisse pænituit, quid de talibus rebus faciendum
esset, si non præcedente sapientiâ, certè conse-
quente experientiâ didicerunt.

3. At enim quidam boni etiam Christiani tor-
mentis excruciati sunt, ut bona sua hostibus pro-
derent? Illi verò nec prodere, nec perdere po-
tuerunt bonum, quo & ipsi boni erant. Si autem
torqueri, quàm mammona iniquitatis prodere ma-
luerunt, boni non erant. Admonendi autem fue-
rant, qui tanta patiebantur pro auro, quanta es-
sent sustinenda pro Christo: ut eum potiùs dilige-
re discerent, qui pro se passos æterna felicitate
ditaret; non aurum & argentum, pro quo pati mi-
serrimum fuit, seu mentiendo occultaretur, seu
verum dicendo proderetur. Namque ioter tor-
menta nemo Christum confitendo amisit; ne-
mo aurum, nisi negando, servavit. Quocirca uti-
A liora erant fortasse tormenta, quæ bonum incor-
ruptibile amandum docebant, quàm illa bona,
quæ sine ullo utili fructu dominos sui amore tor-
quebant. Sed quidam etiam non habentes quod
proderent, dum non creduntur, torti sunt? Et hi
fortè habere cupiebant, nec sancta voluntate pau-
peres erant: quibus demonstrandum fuit, non fa-
cultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas
cruciatibus. Si verò melioris vitæ proposito recon-
ditum aurum argentumque non habebant; nescio
B quidem utrùm cuiquam talium acciderit, ut dum
habere creditur, torqueretur: verumtamen etiam
si accidit, profectò qui inter illa tormenta pau-
pertatem sanctam confitebatur, Christum confi-
tebatur. Quapropter etsi non meruit ab hostibus
credi, non potuit tamen sanctæ paupertatis con-
fessor sine cælesti mercede torqueri.

4. [a] Multos, inquiunt, etiam Christianos a al. Caput XI.
fames diuturna vastavit. Hoc quoque in usus suos
boni fideles piè tolerando verterunt. Quos enim Fames bona.
C fames necavit, malis vitæ hujus, sicut corporis
morbus, eripuit: quos autem non necavit, do-
cuit parciùs vivere, docuit productiùs jejunare.

Caput XI.

De fine temporalis vitæ, sive longioris, sive brevioris.

SED enim multi etiam Christiani interfecti
sunt, multi multarum mortium fœda varieta-
te consumti? Hoc si ægrè ferendum est, omni- Non curandum quàm citò, vel quo mortis genere vita ista finiatur.
bus qui in hanc vitam procreati sunt, utique com-
D mune est. Hoc scio, neminem fuisse mortuum,
qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem
vitæ, tam longam quàm brevem vitam, hoc idem
facit. Neque enim aliud melius, & aliud dete-
rius; aut aliud majus, & aliud brevius est, quod
jam pariter non est. Quid autem interest, quo
mortis genere vita ista finiatur, quando ille cui
finitur, iterum mori non cogitur? Cùm autem
unicuique mortalium sub quotidianis vitæ hujus
casibus, innumerabiles mortes quodam modo
E comminentur, quamdiu incertum est, quænam
earum ventura sit; quæro utrùm satius sit, unam
perpeti moriendo, an omnes timere vivendo?
Nec ignoro quàm [d] inertiùs eligatur, diu vivere d
sub timore tot mortium, quàm semel moriendo
nullam deinceps formidare. Sed aliud est quod
carnis sensus infirmiter pavidus refugit, aliud quod
mentis ratio diligenter enucleata convincit. MALA
MORS putanda non est, quam bona vita præ-
cesserit. Neque enim facit malam mortem, nisi
F quod sequitur mortem. Non itaque multùm cu-
randum est eis, qui necessariò morituri sunt, quid
accidat ut moriantur; sed moriendo quò ire co-
gantur. Cùm igitur Christiani noverint longè
meliorem fuisse religiosi pauperis mortem inter
linguentium canum linguas, quàm impii divitis Luca 16. 20.
in purpura & bysso; horrenda illa genera mor-
tium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixe-
runt?

Capot XII.

G *De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.*

1. AT enim in tanta strage cadaverum, nec
sepeliri potuerunt? Neque istud pia fides
nimium reformidat, tenens prædictum, nec absu-

[a] Veteres editiones Vind. Am. Er. *quam præcepit.* Sic etiam MSS. habent, excepto uno & altero, in quibus legitur, *de qua præcepit.*
[b] In editis additur, *futurum*: quod abest à MSS.
[c] Gothi nimirum post direptam Urbem per Latium, Volscos, Campaniam, & alias Italiæ provincias effusi, Nolam ipsam Campaniæ civitatem ottinerant.
[d] Gallicani & Romani MSS. *quàm citius eligatur.*

mentes bestias resurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nullo modo diceret Veritas, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere*: si quidquam obesset futuræ vitæ, quidquid inimici de corporibus occisorum facere voluissent. Nisi fortè quispiam sic absurdus est, ut contendat eos qui corpus occidunt, non debere timeri ante mortem, ne corpus occidant, & timeri debere post mortem, ne corpus occisum sepeliri non sinant. Falsum est ergò quod ait Christus, *qui corpus occidunt, & postea non habent quid faciant*; si habent tanta, quæ de cadaveribus faciant. Absit, ut falsum sit quod Veritas dixit. Dictum est enim aliquid eos facere cùm occidunt, quia in corpore sensus est occidendo; postea verò nihil habere quod faciant, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaque corpora Christianorum terra non texit: sed nullum eorum quisquam à cælo & terra separavit, quam totam implet præsentiâ sui, qui novit unde resuscitet quod creavit. Dicitur quidem in Psalmo, *Posuerunt mortalia servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ: effuderunt sanguinem eorum, sicut aquam, in circuitu Ierusalem, & non erat qui sepeliret*: sed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui ista fecerunt, non ad eorum infelicitatem qui ista perpessi sunt. Quamvis enim hæc in conspectu hominum dura & dira videantur: sed *pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*. Proinde omnia ista, id est, curatio funeris, conditio sepulturæ, pompa exsequiarum, magis sunt vivorum solatia, quàm subsidia mortuorum. Si aliquid prodest impio sepultura pretiosa, oberit pio vilis aut nulla. Præclaras exsequias in conspectu hominum exhibuit purpurato illi diviti turba famulorum: sed multo clariores in conspectu Domini ulceroso illi pauperi ministerium præbuit Angelorum, qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum, sed in Abrahæ gremium sustulerunt.

Luca 21. 18. Matth. 10. 28. Sepultura Christianis sine eorum damno deesse potest. Psal. 78. 2. Psal. 115. 15. Luca 16. 22. Gremium Abrahæ.

2. Rident hæc illi, contra quos defendendam suscepimus Civitatem Dei. Verumtamen sepulturæ curam etiam eorum [a] philosophi contempserunt: & sæpe universi exercitus, dum pro terrena patria morerentur, ubi postea jacerent, vel quibus bestiis esca fierent, non curarunt: licuitque de hac re poëtis plausibiliter dicere,

[b] Cælo tegitur, qui non habet urnam.

Quanto minus debent de corporibus insepultis insultare Christianis, quibus & ipsius carnis & membrorum omnium reformatio non solùm ex terra, verùm etiam ex aliorum elementorum secretissimo sinu, quò dilapsa cadavera recesserunt, in temporis puncto reddenda & redintegranda promittitur? (1. Cor. 15. 52.)

Caput XIII.

Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.

Funeris & sepulturæ cura laudabilis.

Nec ideo tamen contemnenda & abjicienda sunt corpora defunctorum, maximéque justorum atque fidelium, quibus tamquam organis & vasis ad omnia bona opera [c] sanctus usus est Spiritus. Si enim paterna vestis & anulus, ac si quid hujusmodi, tanto carius est posteris, quanto erga parentes major affectus; nullo modo ipsa spernenda sunt corpora, quæ utique multo familiarius atque conjunctiùs, quàm quælibet indumenta gestamus. Hæc enim non ad ornamentum vel adjutorium, quod adhibetur extrinsecùs, sed ad ipsam naturam hominis pertinent. Unde & antiquorum justorum funera officiosâ pietate curata sunt, & exsequiæ celebratæ, & sepultura provisa: ipsique dum viverent, de sepeliendis, vel etiam transferendis suis corporibus filiis mandaverunt: & Tobias sepeliendo mortuos Deum promeruisse, teste Angelo, commendatur. Ipse quoque Dominus die tertio resurrecturus, religiosæ mulieris bonum opus prædicat, prædicandumque commendat, quòd unguentum pretiosum super membra ejus effuderit, atque hoc ad eum sepeliendum fecerit. Et laudabiliter commemorantur in Evangelio qui corpus ejus de cruce acceptum diligenter atque honorificè tegendum sepeliendumque curarunt. Verùm istæ auctoritates non [d] hoc admonent, quòd insit ullus cadaveribus sensus; sed ad Dei providentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorum pertinere significant, propter fidem resurrectionis adstruendam. Ubi & illud salubriter discitur, quanta possit esse remuneratio pro eleemosynis, quas viventibus & sentientibus exhibemus, si neque hoc apud Deum perit, quòd exanimis hominum membris officii diligentiæque persolvitur. Sunt quidem & alia, quæ sancti Patriarchæ de corporibus suis vel condendis vel transferendis prophetico spiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hic locus est, ut ea pertractemus, cùm sufficiant ista quæ diximus. Sed si ea quæ sustentandis viventibus sunt necessaria, sicut victus & amictus, quamvis cum gravi afflictione desint, non frangunt in bonis perferendi tolerandique virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, sed exercitatam faciunt fecundiorem; quanto magis, cùm desunt ea quæ curandis funeribus condendisque corporibus defunctorum adhiberi solent, non efficiunt miseros in occultis piorum sedibus jam quiescentes? Ac per hoc quando ista cadaveribus Christianorum in illa magnæ urbis, vel etiam aliorum oppidorum vastatione defuerunt, nec vivorum culpa est, qui non potuerunt ista præbere; nec pœna mortuorum, qui non possunt ista sentire.

Gen. 47. 30. Gen. 50. 24. Tob. 2. 9. & 12. 12. Matth. 26. 10. Iohan 19. 38. Gen. 47. & 50. Occultæ piorum quiescentium sedes.

Caput XIV.

De captivitate sanctorum, quibus numquam divina solatia defuerunt.

Sed multi, inquiunt, Christiani etiam captivi ducti sunt. Hoc sanè miserrimum est, si aliquò duci potuerunt, ubi Deum suum non invenerunt. Sunt in Scripturis sanctis hujus etiam cladis magna solatia. Fuerunt in captivitate tres pueri; fuit Daniel, fuerunt alii prophetæ: nec Deus defuit consolator. Sic ergo non deseruit fideles suos sub dominatione gentis, licèt barbaræ, tamen humanæ, qui Prophetam non deseruit nec in visceribus belluæ. Hæc quoque illi, cum quibus agimus, malunt irridere, quàm credere: qui tamen in suis litteris credunt [e] Arionem Methymnæum nobilissimum citharistam, cùm esset

Dan. 1. 6. Non deest suis Deus in adversis. Iona 2. 11.

[a] Ut Diogenes Cynicus, Anaxagoras, Theodorus Cyrenæus, & alii. Vide Senec. lib. de tranquillitate animi c. 14. & epist. 92. Cicer. in prima Tusc. &c.

[b] Lucanus in 7. de occisis Pharsalicâ pugnâ loquens, quos Cæsar comburi aut humari vetuit.

[c] Plerique & melioris notæ MSS. *sancto usus est spiritus*: id est, ipse justorum animus sancto corporum usu opera bona edidit.

[d] Veteres quidam libri probæ notæ, *non ad hoc admonent.*

[e] Arionis ex Methymna Lesbi insulæ oppido citharœdi fabulam scripsit Herodotus libro Musarum primo. Hunc Ovidius in Fastis, Plinius lib. 9. Agellius lib. 16. c. 19. &c.

dejectus è navi, exceptum delphini dorso, & ad A terras esse pervectum. Verùm illud nostrum de Jona propheta incredibilius est? Planè incredibilius, quia mirabilius; & mirabilius, quia potentius.

CAPUT XV.

De Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam sponte tolerandæ, exstat exemplum: quod tamen illi deos colenti prodesse non potuit.

1. HABENT tamen isti de captivitate religionis caussâ etiam sponte toleranda & in B suis præclaris viris nobilissimum exemplum. Marcus[a] Attilius Regulus, imperator populi Romani, captivus apud Carthaginenses fuit. Qui cùm sibi mallent à Romanis suos reddi, quàm eorum tenere captivos, ad hoc impetrandum etiam istum præcipuè Regulum cum legatis suis Romam miserunt, priùs juratione constrictum, si quod volebant minimè peregisset, rediturum esse Carthaginem. Perrexit ille, atque in senatu contraria persuasit: quoniam non arbitrabatur utile esse Ro- C manæ reipublicæ mutare captivos. Nec post hanc persuasionem à suis ad hostes redire compulsus est: sed[b] quod juraverat, id sponte complevit. At illi eum excogitatis atque horrendis cruciatibus necaverunt. Inclusum quippe angusto ligno, ubi stare cogeretur, clavisque acutissimis undique confixo, ut se in nullam ejus partem sine pœnis atrocissimis inclinaret, etiam[c] vigilando peremerunt. Meritò certè laudant virtutem tam magna infelicitate majorem. Et per deos ille ju- D raverat, quorum[d] cultu prohibito, has generi humano clades isti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, ut istam vitam prosperam redderent, si verum juranti has irrogari pœnas seu voluerunt, seu permiserunt, quid perjuro gravius irati facere potuerunt? Sed cur non ratiocinationem meam potiùs ad utrumque concludam? Deos certè sic ille coluit, ut propter jurisjurandi fidem nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redi- E re minimè dubitaret. Hoc si huic vitæ utile existimabat, cujus tam horrendum exitum meruit, procul dubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil deos ad istam temporalem felicitatem suis prodesse cultoribus: quando quidem ille eorum deditus cultui, & victus & captivus abductos, & quia noluit aliter quàm per eos juraverat facere, novo ac priùs inaudito nimiùmque horribili supplicii genere cruciatus exstinctus est. Si autem deorum cultus post hanc vitam velut F mercedem reddit felicitatem, cur calumniantur temporibus Christianis, ideo dicentes Urbi accidisse illam calamitatem, quia deos suos colere destitit, cùm potuerit etiam illos diligentissimè colens tam infelix fieri, quàm ille Regulus fuit? Nisi fortè contra clarissimam veritatem tantâ quisquam dementiâ miræ cæcitatis obnititur, ut contendere audeat universam civitatem deos colentem infelicem esse non posse, unum verò hominem posse; quòd videlicet potentia deorum suo- G rum multos potiùs sit idonea conservare, quàm singulos; cùm multitudo constet ex singulis.

2. Si autem dicunt M. Regulum etiam in illa captivitate illisque cruciatibus corporis, animi virtute beatum esse potuisse; virtus potiùs vera quæratur, qua beata possit esse & civitas. Neque enim aliunde beata civitas, aliunde homo: cùm aliud civitas non sit, quàm[e] concors hominum multitudo. *Civitas quid sit.* Quamobrem nondum interim disputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nunc, quòd B isto nobilissimo exemplo coguntur fateri, non propter corporis bona, vel earum rerum quæ extrinsecùs homini accidunt, colendos deos: quando quidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos per quos juravit offendere. Sed quid faciamus hominibus, qui gloriantur talem se habuisse civem, qualem timent habere civitatem? Quòd si non timent, tale ergo aliquid quale accidit Regulo, etiam civitati tam diligenter, quàm ille, deos colenti accidere potuisse fateantur, & Christianis C temporibus non calumnientur. Verùm quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiam[f] captivi ducti sunt; hoc intueantur & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia si diis eorum probro non fuit, quòd attentissimus cultor illorum, dum eis juris-jurandi fidem servaret, patriâ caruit, cùm aliam non haberet, captivusque apud hostes[g] per longam mortem supplicio novæ crudelitatis occisus est; multo minùs nomen criminandum est Chri- D stianum, in captivitate sacratorum suorum, qui supernam patriam veraci fide exspectantes, etiam in suis sedibus peregrinos se esse noverunt. *1. Pet. 2. 11.*

CAPUT XVI.

An stupris, quæ etiam sanctarum fortè virginum est passa captivitas, contaminari potuerit virtus animi sine voluntatis assensu.

MAGNUM sanè crimen se putant objicere Christianis, cùm eorum exaggerantes captivitatem, addunt etiam stupra commissa, non E solùm in aliena matrimonia virginesque nupturas, sed etiam in quasdam sanctimoniales. Hîc verò non fides, non pietas, non ipsa virtus quæ castitas dicitur, sed nostra potiùs disputatio inter[h] pudorem atque rationem quibusdam coartatur angustiis. Nec tantum curamus hîc alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atque firmatum, virtutem qua rectè vivitur, ab animi sede membris corporis imperare, sanctumque corpus *Voluntas sanctum corpus efficit.* F usu fieri sanctæ voluntatis: qua inconcussâ ac stabili permanente, quidquid alius de corpore, vel in corpore fecerit, quod sine peccato proprio non valeat evitari, præter culpam esse patientis. Sed quia non solùm quod ad dolorem, verùm etiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest; quidquid tale factum fuerit, etsi retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit; ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri for- G tasse sine carnis aliqua voluptate non potuit.

[a] Cognomen *Attilius* abest à Vind. & à MSS. Hanc Marci Reguli historiam, qui nempe primo Punico bello consul cum L. Manlio Volsone creatus, exercitum in Africam Romanorum primus trajecit, refert Agellius lib. 6. c. 4. Appianus de bellis Punicis, Polybius lib. 1. & alii permulti.

[b] Vind. Am. Er. & nostri omnes MSS. *sed quia juraverat.*

[c] Libri nonnulli, *jugulando*: sed malè. Huc pertinet illud Ciceronis Orat. in Pisonem: *Marcum Attilium Regulum Carthaginenses resectis palpebris illigatum in machina vigilando peremerunt.* Non multò aliter Valerius lib. 9. c. 2.

[d] Vind. Am. & Lov. *pro cultu.* Abest *pro* ab Er. & plerisque MSS.

[e] Nonnulli codices, *consors.*

[f] Plures MSS. *captivati sunt.*

[g] Lov. *longa morte & supplicio*: dissentientibus editis aliis & MSS.

[h] *inter pudorem & rationem coartatur.* nam pudor prohibet etiam corporis violationem non malam dici, ratio id jubet.

CAPUT XVII.

De morte voluntaria ob metum pœnæ sive dedecoris.

AC per hoc & quæ se occiderunt, ne quidquam hujusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignosci? Et quæ se occidere noluerunt, ne suo facinore alienum flagitium devitarent, quisquis eis hoc crimini dederit, ipse [a] crimine insipientiæ non carebit. [*] Nam utique si non licet privata potestate hominem occidere vel nocentem, cujus occidendi licentiam lex nulla concedit, profectò etiam qui se ipsum occidit, homicida est: & tanto fit nocentior, cùm se occiderit, quanto innocentior in ea caussa fuit, qua se occidendum putavit. Nam si Judæ factum meritò detestamur, eumque veritas judicat, cùm se laqueo suspendit, sceleratæ illius traditionis auxisse potiùs, quàm expiasse commissum; quoniam Dei misericordiam desperando exitiabiliter pænitens, nullum sibi salubris pænitentiæ locum reliquit: quanto magis à sua nece se abstinere debet, C qui tali supplicio quod in se puniat, non habet? Judas enim cùm se occidit, sceleratum hominem occidit: & tamen non solùm Christi, verùm etiam suæ mortis reus finivit hanc vitam; quia licèt propter suum scelus, alio suo scelere occisus est. [*] Cur autem homo, qui mali nihil fecit, sibi malefaciat, & se ipsum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem; atque in se perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum?

* al. Caput XVII.
Matth. 27. 5.
Act. 1. 18.
* al. Caput XVIII.

CAPUT XVIII.

De aliena violentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens invita perpetitur.

1. AT enim, ne vel aliena polluat libido, metuitur? Non polluet, si aliena erit: si autem polluet, aliena non erit. Sed cùm pudicitia virtus sit animi, comitemque habeat fortitudinem, qua potiùs quælibet mala tolerare, quàm malo consentire decernit; nullus autem magnanimus & pudicus in potestate habeat, quid de sua carne fiat, sed tantùm quid annuat mente, vel renuat; quis [b] eadem sana mente putaverit se perdere pudicitiam, si fortè in apprehensa & oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido non sua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profectò pudicitia virtus animi non erit, nec pertinebit ad ea bona, quibus bene vivitur, sed in bonis corporis numerabitur: qualia sunt, vires, pulcritudo, [c] sana integraque valetudo, ac si quid hujusmodi est: quæ bona, etiam si minuantur, bonam justamque vitam omnino non minuunt. Quòd si tale aliquid est pudicitia, ut quid pro illa, ne amittatur, etiam cum periculo corporis laboratur? Si autem animi bonum est, etiam oppresso corpore non amittitur. Quin etiam sanctæ continentiæ bonum, cùm immunditiæ carnalium concupiscentiarum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur: & ideo cùm eis non cedere inconcussa intentione persistit, nec de ipso corpore perit [d] sanctitas, quia eo sanctè utendi perseverat voluntas, & quantum G in ipso est, etiam facultas.

Pudicitia virtus animi.

2. Neque enim eo corpus sanctum est, quòd ejus membra sunt integra, aut eo quòd nullo contrectantur adtactu, cùm possint diversis etiam casibus vulnerata vim perpeti, & medici aliquando saluti opitulantes hæc ibi faciant, quæ horret adspectus. Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentiâ, sive inscitiâ, sive casu, dum inspicit, perdidit. Non opinor quemquam tam stultè sapere, ut huic perisse aliquid existimet, etiam de ipsius corporis sanctitate, quamvis membri illius integritate jam perdita. Quocirca proposito animi permanente, per quod etiam corpus sanctificari meruit, nec ipsi corpori aufert B sanctitatem violentia libidinis alienæ, quam servat perseverantia continentiæ suæ. An verò si aliqua femina mente corrupta, violatoque proposito quod Deo voverat, pergat vitianda ad deceptorem suum, adhuc eam pergentem sanctam vel corpore dicimus, eâ sanctitate animi, per quam corpus sanctificabatur, amissâ atque destructâ? Absit hic error: & hinc potiùs admoneamur, ita non amitti corporis sanctitatem, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur C corporis sanctitas violata animi sanctitate, etiam corpore intacto. Quamobrem non habet quod in se morte spontanea puniat femina, sine ulla sua consensione violenter oppressa, & alieno compressa peccato: quanto minùs ante quàm hoc fiat? ne admittatur homicidium certum, cùm ipsum flagitium, quamvis alienum, adhuc pendet incertum.

CAPUT XIX.

De Lucretia, quæ se ob illatam sibi stuprum peremit.

D 1. AN fortè huic perspicuæ rationi, qua dicimus corpore oppresso, nequaquam proposito castitatis ulla in malum consensione mutato, illius tantùm esse flagitium qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppressa concumbenti nulla voluntate consenserit, contradicere audebunt hi, contra quos feminarum Christianarum in captivitate oppressarum non tantùm mentes, verùm etiam corpora sancta defendimus? [*] Lucretiam E certè matronam nobilem veteremque Romanam pudicitiæ magnis efferunt laudibus. Hujus corpore cùm violenter oppresso Tarquinii regis filius libidinosè potitus esset, illa scelus improbissimi juvenis marito [e] Collatino & propinquo Bruto, viris clarissimis & fortissimis indicavit, eosque ad vindictam constrinxit. Deinde fœdi in se commissi ægra atque impatiens se peremit. Quid dicemus? adultera hæc, an casta judicanda est? Quis in hac controversia laborandum putaverit? Egre-F giè quidam ex hoc veraciterque declamans, ait, Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium unus admisit. Splendidè atque verissimè. Intuens enim in duorum corporum commixtione unius inquinatissimam cupiditatem, alterius castissimam voluntatem; & non quid conjunctione membrorum, sed quid animorum diversitate ageretur, adtendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium unus admisit.

* al. Caput XIX.
Ignoti declamatoris dictum egregium.

2. Sed quid est hoc, quòd in eam graviùs vin-G dicatur, quæ adulterium non admisit? Nam ille patriâ cum [*] patre pulsus est: hæc summo est mactata supplicio. Si non est illa impudicitia, qua invita opprimitur; non est hæc justitia, qua casta punitur. Vos appello, Leges judicesque Romani.

* De hoc infrà lib. 3. c. 15.

[a] Plerique MSS. crimen. Et ex iis perpauci loco carebit, habent carebat.
[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. quis tandem sana.
[c] Plures MSS omittunt, integraque. Et loco sana, quidam ferunt sancta.
[d] Ita Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. perit castitas.
[e] Veteres libri nonnulli, Conlatino. Apud Livium tamen, qui Lucretiæ historiam texit in lib. 1 vocatur Collatinus.

Nempe poſt perpetrata facinora, nec quemquam ſceleſtum indemnatum impunè voluiſtis occidi. Si ergo ad veſtrum judicium quiſquam deferret hoc crimen, vobiſque probaretur, non ſolùm indemnatam, verùm etiam caſtam & innocentem interfectam eſſe mulierem; nonne eum qui id feciſſet, ſeveritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa, illa ſic prædicata Lucretia innocentem, caſtam, vim perpeſſam Lucretiam inſuper interemit. Proferte ſententiam. Quòd ſi propterea non poteſtis, quia non adſtat quam punire poſſitis, cur interfectricem innocentis & caſtæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos judices, etiam tales, quales poëtarum veſtrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis, conſtitutam ſcilicet inter illos,

Æneid 6. Qui ſibi letum
Inſontes peperere manu lucemque peroſi,
Projecere animas.

Cui ad ſuperna redire cupienti

[a] Fata obſtant, triſtique palus innabilis unda
Alligat.

An fortè ideo ibi non eſt, quia non inſontem, ſed malè ſibi conſciam ſe peremit? Quid ſi enim, (quod ipſa tantummodo noſſe poterat,) quamvis juveni violenter irruenti, etiam ſua libidine illecta conſenſit, idque in ſe puniens ita doluit, ut morte putaret expiandum? Quamquam nec ſic quidem occidere ſe debuit, ſi fructuoſam poſſet apud deos falſos agere pœnitentiam. Verumtamen ſi fortè ita eſt, falſumque eſt illud, quòd duo fuerunt, & adulterium unus admiſit, ſed potiùs ambo adulterium commiſerunt, unus manifeſta invaſione, altera latente conſenſione, non ſe occidit inſontem: & ideo poteſt à litteratis ejus defenſoribus dici non eſſe apud inferos inter illos

[b] Qui ſibi letum inſontes peperere manu. Sed ita hæc cauſſa ex utroque latere coartatur, ut ſi extenuatur homicidium, adulterium confirmetur; ſi purgatur adulterium, homicidium cumuletur: nec omnino invenitur exitus, ubi dicitur, Si adulterata, cur laudata? ſi pudica, cur occiſa?

3. Nobis tamen in hoc tam nobili feminæ hujus exemplo ad iſtos refutandos, qui Chriſtianis feminis in captivitate compreſſis, alieni ab omni cogitatione ſanctitatis inſultant, ſufficit quod in præclaris ejus laudibus dictum eſt: Duo fuerunt, & adulterium unus admiſit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita eſt, quæ ſe nullo adulterino potuerit maculare conſenſu. Quòd ergo ſe ipſam, quoniam [b] adulterum pertulit, etiam non adulterata occidit, non eſt pudicitiæ caritas, ſed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in ſe commiſſæ, etiam ſi non ſecum: & Romana mulier laudis avida nimiùm verita eſt, ne putaretur, quod violenter eſt paſſa cùm viveret, libenter paſſa ſi viveret. Unde ad oculos, hominum mentis ſuæ teſtem illam pœnam adhibendam putavit, quibus conſcientiam demonſtrare non potuit. Sociam quippe facti ſe credi erubuit, ſi quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipſa patienter. Non hoc fecerunt feminæ Chriſtianæ, quæ paſſæ ſimilia vivunt. Tamen nec in ſe ultæ ſunt crimen alienum, ne aliorum ſceleribus adde-A rent ſua; ſi, quoniam hoſtes in eis concupiſcendo ſtupra commiſerant, illæ in ſe ipſis homicidia erubeſcendo committerent. Habent quippe intus gloriam caſtitatis, teſtimonium conſcientiæ: habent autem coram oculis Dei ſui; nec requirunt amplius, ubi quid rectè faciant, non amplius habent, ne devient ab auctoritate legis divinæ, cùm malè devitant offenſionem ſuſpicionis humanæ.

Caput XX.

B *Nullam eſſe auctoritatem, quæ Chriſtianis in qualibet cauſſa jus voluntariæ necis tribuat.*

Neque enim fruſtra in ſanctis [c] canonicis libris nuſquam nobis divinitus præceptum permiſſumve reperiri poteſt, ut vel ipſius adipiſcendæ immortalitatis, vel ullius carendi cavendive mali cauſſâ, nobiſmetipſis necem inferamus. Nam & prohibitos nos eſſe intelligendum eſt, ubi Lex ait, *Non occides*. (Exodi 20. 13.) Præſertim quia non addidit, proximum tuum: ſicut falſum teſtimonium cùm C vetaret; *Falſum*, inquit, *teſtimonium non dices adversùs proximum tuum*. Nec ideo tamen ſi adverſùs ſe ipſum quiſquam falſum teſtimonium dixerit, ab hoc crimine ſe putaverit alienum. Quoniam regulam diligendi proximum à ſemetipſo dilector accepit: quando quidem ſcriptum eſt, *Diliges proximum tuum, tamquam te ipſum*. (Matth. 22. 39.) Porrò ſi falſi teſtimonii non minùs reus eſt, qui de ſe ipſo falſum fatetur, quàm ſi adverſùs proximum hoc faceret; cùm in eo præcepto, quo falſum teſtimonium prohibetur, adverſus proximum prohibeatur, D poſſitque non rectè intelligentibus videri non eſſe prohibitum, ut adverſùs ſe ipſum quiſque falſus teſtis adſiſtat: quanto magis intelligendum eſt, non licere homini ſe ipſum occidere, cùm in eo quod ſcriptum eſt, *Non occides*, nihilo deinde addito, nullus, nec ipſe utique cui præcipitur, intelligatur exceptus? Unde quidam hoc præceptum etiam in beſtias ac pecora conantur extendere, ut ex hoc nullum etiam illorum liceat occidere. E Cur non ergo & herbas, & quidquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, quamvis non ſentiat, dicitur vivere: ac per hoc poteſt & mori; proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi. Unde & Apoſtolus, cùm de hujuſcemodi ſeminibus loqueretur, *Tu*, inquit, *quod ſeminas non vivificatur, niſi* [d] *moriatur*. (1. Cor. 15. 36.) Et in Pſalmo ſcriptum eſt, *Occidit vites eorum in grandine*. (Pſal. 77. 47.) Num igitur ob hoc, cùm audimus, *Non occides*, virgultum vellere nefas ducimus, & Manichæorum errori (Exodi 20. 13.) F inſaniſſimè adquieſcimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, *Non occides*: ſi propterea non accipimus hoc dictum eſſe de frutectis, quia nullus eſt eis ſenſus; nec de animantibus [e] irrationalibus, volatilibus, natatilibus, ambulatilibus, reptilibus, quia nulla nobis ratione ſociantur, quam non eis datum eſt nobiſcum habere communem; unde juſtiſſima ordinatione Creatoris & vita & G mors eorum noſtris uſibus ſubditur: reſtat ut de homine intelligamus, quòd dictum eſt, *Non occides*: [f] nec alterum ergo, nec te. Neque enim qui ſe occidit, aliud quàm hominem occidit.

[a] Scripti libri omnes propè, *Fas obſtat*. Ex loco *innabilis*, habent *inenabilis* Quidam etiam *triſtiſque*, pro *triſtique*; & *unda*, pro *undæ*. Nec pauciores ibi diſcrepantiæ repertæ ſunt in Virgilianis veteribus libris.

[b] Sic MSS. At editi, *adulterium*.

[c] Editi, *canoniciſque*. Particula *que* non eſt in MSS.

[d] Editi, *niſi priùs moriatur*. Abeſt *priùs* à MSS. & à Græco textu Pauli.

[e] MSS. *irrationabilibus*.

[f] Sic MSS. At Lov. *non alterum, ergo nec te*.

CAPUT XXI.

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur.

QUASDAM verò exceptiones eadem ipsa divina fecit auctoritas, ut [a] non liceat hominem occidi. Sed his exceptis, quos Deus occidi jubet, sive data lege, sive ad personam pro tempore expressâ jussione: (Non autem ipse occidit, qui ministerium debet jubenti, sicut adminiculum gladius [b] utenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum est, *Non* B *occides*, qui Deo auctore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundùm ejus leges, hoc est, justissimæ rationis imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solùm non est culpatus crudelitatis crimine, verùm etiam laudatus est nomine pietatis, quòd voluit filium, nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et meritò quæritur, utrùm pro jussu Dei sit habendum, quòd Jephte filiam, quæ patri occurrit, occidit, cùm se immolaturum Deo id vovisset, C quod ei redeunti de prœlio victori primitus occurrisset. Nec Samson aliter excusatur, quòd se ipsum cum hostibus ruinâ domûs oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc jusserat, qui per illum miracula faciebat.) His igitur exceptis, quos vel lex justa generaliter, vel ipse fons justitiæ Deus specialiter occidi jubet, quisquis hominem vel se ipsum, vel quemlibet occiderit, homicidii crimine innectitur.

Abraham. Gen. 22. 10.

Jephte. Judic. 11. 14.

Samson. Judic. 16. 30.

CAPUT XXII.

Quòd nunquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

ET quicumque hoc in se ipsis perpetraverunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quamquam si rationem diligentiùs consulas, ne ipsa quidem animi magnitudo rectè nominatur, ubi quisque non valendo tolerare, vel quæque aspera, vel aliena peccata, se ipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, vel E duram sui corporis servitutem, vel stultam vulgi opinionem: majorque animus meritò dicendus est, qui vitam ærumnosam magis potest ferre, quàm fugere; & humanum judicium, maximéque vulgare, quod plerumque caligine erroris involvitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putandum est, cùm sibi homo ingerit mortem, ille potiùs [c] Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur; quem F ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputavit, se præcipitem dedisse de muro, atque ita ex hac vita migrasse ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim urgebat aut calamitatis, aut criminis, seu verum, seu falsum, quod non valendo ferre se auferret: sed ad capessendam mortem, atque ad hujus vitæ suavia vincula rumpenda sola adfuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potiùs factum esse quàm bene, testis A ei potuit esse Plato ipse, quem legerat: qui profectò id præcipuè potissimúmque fecisset, vel etiam præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum esse judicasset.

2. [*] At enim multi se interemerunt, ne in manus hostium pervenirent? Non modò quærimus utrùm sit factum, sed utrùm fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda est, cui quidem & exempla concordant, sed illa quæ B tanto digniora sunt imitatione, quanto excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apostoli: quia & ipse Dominus Christus, quando eos, si persecutionem paterentur, fugere admonuit de civitate in civitatem, potuit admonere ut sibi manus inferrent, ne in manus persequentium pervenirent. Porrò si hoc ille non jussit, aut monuit, ut eo modo sui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet C exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifestum est hoc non licere colentibus unum verum Deum.

* al. CAPUT XXIII. Ratio exemplis anteponenda.

Matth. 10. 23.

Iohan. 14. 2.

CAPUT XXIII.

Quale exemplum sit Catonis, qui se, victoriam Cæsaris non ferens, interemit.

SED tamen etiam illi præter Lucretiam, de qua suprà satis quod videbatur diximus, non facilè reperiunt de cujus auctoritate præscribant, nisi illum [d] Catonem, qui se Uticæ occidit: non D quia solus id fecit, sed quia vir doctus & [e] probus habebatur, ut meritò puteтur rectè etiam fieri potuisse vel posse quod fecit. De cujus facto quid potissimùm dicam, nisi quòd amici ejus etiam docti quidam viri, qui hoc fieri prudentiùs dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse censuerunt, quo demonstraretur non honestas turpia præcavens, sed infirmitas adversa non sustinens? Hoc & ipse Cato in suo carissimo filio indicavit. Nam si turpe erat sub victoria Cæ E saris vivere, cur auctor hujus turpitudinis [f] pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coëgit ad mortem? Nam si eum filium, qui contra imperium in hostem pugnaverat, etiam victorem laudabiliter [g] Torquatus occidit; cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit sibi? An turpius erat, contra imperium esse victorem, quàm contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse judicavit, sub victore Cæsare vi F vere: alioquin ab hac turpitudine paterno [h] ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quòd filium quantum amavit, cui parci à Cæsare & speravit & voluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris, ne ab illo etiam sibi parceretur, ut ipse Cæsar dixisse [i] fertur, invidit; aut, ut aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

a Lov. *ut liceat*: omissâ negante particulâ, quæ inest in ceteris libris, & prorsus necessaria videtur ad Augustini propositum, qui illis exceptionibus ipsa Dei auctoritate factis legem non occidendi firmatam fuisse docet.

b Editi, *gladium est utenti*. At MSS non habent *est*: cujus loco bene subauditur *debet*.

c Vind. Am. & omnes propè MSS. *Theobrotum*. Cicero in 1. Tusc. *Ambraciotam Cleombrotum* vocat.

d Fuit ille Cato minor Catonis majoris pronepos, Uticensis dictus, quia Uticæ, quæ civitas est in Africa, se ipse occidit. De eo Livius lib. 114. Cicero lib. 1. offic. & 1. Tusc.

e Catonis utriusque & innocentia & sapientia etiam in proverbium abierunt. Unde & illud apud Juvenalem lib. 1. sat. 2. *Tertius è cœlo cecidit Cato.* Hujus probitatem impensè laudant Velleius Paterculus lib. 2. Seneca lib. de tranquillitate animi c. 15. Sallustius in Catilin. & alii.

f Vox *pater* abest à MSS.

g Manlius Torquatus Consulis, qui Manlium filium, quòd contra edictum pugnaverat, tametsi prosperè, securi ferîri jussit, meminit Livius lib. 8. Agellius lib. 17. c. 21. Valerius lib. 2. c. 7.

h Aliquot libri, *paterno furore*.

i Intellecta morte Catonis dixisse fertur, Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, ἢ γὰρ ἐμοὶ σὺ τῆς σεαυτοῦ σωτηρίας ἐφθόνησας. Plutarchus in Catone, Appianus lib. 2. de bellis civilibus.

CAPUT XXIV.

Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multò magis emineant Christiani.

NOLUNT autem isti, contra quos agimus, ut sanctum virum Job, qui tam horrenda mala in sua carne perpeti maluit, quàm illata sibi morte omnibus carere cruciatibus; vel alios sanctos ex nostris litteris summa auctoritate celsissimis, fideque dignissimis, qui captivitatem dominationemque hostium ferre, quàm sibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: sed ex litteris eo- B rum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim numquam Cæsarem vicerat, cui victus dedignatus est subjici, & ne subjiceretur, à se ipso elegit occidi: Regulus autem Pœnos jam vicerat, imperioque Romano Romanus imperator non ex civibus dolendam, sed ex hostibus laudandam victoriam reportaverat: ab eis tamen postea victus, maluit eos ferre serviendo, quàm eis se auferre moriendo. Proinde servavit & sub Carthaginensium dominatione patientiam, C & in Romanorum dilectione constantiam, nec victum auferens corpus ab hostibus, nec invictum animum à civibus. Nec quòd se occidere noluit, vitæ hujus amore fecit. Hoc probavit, cùm caussâ promissi jurisque jurandi ad eosdem hostes, quos graviùs in senatu verbis, quàm in bello armis offenderat, sine ulla dubitatione remeavit. Tantus itaque vitæ hujus contemtor, cùm sævientibus hostibus per quaslibet pœnas eam finire, quàm se ipse perimere maluit, magnum scelus esse, si se D homo interimat, procul dubio judicavit. Inter omnes suos laudabiles & [a] virtutum insignibus illustres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque felicitas corruperit, nam in tanta victoria mansit * pauperrimus; nec infelicitas fregerit, nam ad tanta exitia revertit intrepidus. Porrò si fortissimi & præclarissimi viri terrenæ patriæ defensores, deorumque licèt falsorum, non tamen fallaces cultores, sed veracissimi etiam juratores, qui hostes victos more ac jure belli feri- E re potuerunt, hi ab hostibus victi se ipsos ferire noluerunt; & cùm mortem minimè formidarent, victores tamen dominos ferre, quàm eam sibi inferre maluerunt: quanto magis Christiani verum Deum colentes & supernæ patriæ suspirantes, ab hoc facinore temperabunt, si eos divina dispositio vel probandos vel emendandos ad tempus hostibus subjugaverit; quos in illa humilitate non deserit, qui propter eos tam humiliter venit Altissimus; præsertim quos nullius militaris potestatis F vel talis militiæ jura constringunt, ipsum hostem [b] ferire superatum? * Quis ergo tam malus error obrepit, ut homo se occidat, vel quia in eum peccavit, vel ne in eum peccet inimicus: cùm vel peccatorem vel peccaturum ipsum occidere non audeat inimicum?

* Livius lib 18. & Valerius lib 4. c. 4.

* al. Caput XXV.

CAPUT XXV.

Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari.

AT enim timendum est & cavendum, ne libidini hostili subditum corpus illecebrosis- G A sima voluptate animum alliciat consentire peccato. Proinde, inquiunt, non jam propter alienum, sed propter suum peccatum, ante quàm hoc quisque committat, se debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, ut consentiat libidini carnis suæ aliena libidine [c] concitatæ, qui Deo potiùs ejusque sapientiæ, quàm corporis concupiscentiæ subjectus est. Veruntamen si detestabile facinus & damnabile scelus est, etiam se ipsum hominem occidere, sicut veritas mani- B festa proclamat; quis ita desipiat, ut dicat, Jam nunc peccemus, ne postea fortè peccemus; jam nunc perpetremus homicidium, ne fortè postea incidamus in adulterium? Nonne si tantum dominatur iniquitas, ut non innocentia, sed potiùs peccata eligantur, satius est incertum de futuro adulterium, quàm certum de præsenti homicidium? Nonne satius est flagitium committere, quod pœnitendo sanetur, quàm tale facinus ubi locus salubris pœnitentiæ non relinquitur? Hæc C dixi propter eos vel eas, quæ non alieni, sed proprii peccati devitandi caussâ, ne sub alterius libidine etiam excitatæ suæ fortè consentiant, vim sibi, qua moriantur, inferendam putant. Ceterùm absit à mente Christiana quæ Deo suo fidit, in eoque spe posita ejus adjutorio nititur; absit, inquam, ut mens talis [d] cujuslibet carnis voluptatibus ad consensum turpitudinis cedat. Quòd si illa concupiscentialis inobedientia, quæ adhuc in membris moribundis habitat, præter D nostræ voluntatis legem quasi lege sua movetur: quanto magis absque culpa est in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?

CAPUT XXVI.

De his quæ fieri non licent, cùm à sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint.

SED [e] quædam, inquiunt, sanctæ feminæ tempore persecutionis, ut insectatores suæ pudicitiæ devitarent, in rapturum atque necaturum se E fluvium projecerunt; eoque modo defunctæ sunt, earumque martyria in catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo judicare. Utrùm enim Ecclesiæ aliquibus fide dignis testificationibus, ut earum memoriam sic honoret, divina persuaserit auctoritas, nescio: & fieri potest ut ita sit. Quid si enim hoc fecerunt, non humanitus deceptæ, sed divinitus jussæ; nec errantes, sed obedientes? sicut de Samsone aliud nobis fas non est credere. F Cùm autem Deus jubet, seque jubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? Sed non ideo sine scelere facit, quisquis Deo immolare filium decreverit, quia hoc Abraham etiam laudabiliter fecit. Nam & [f] miles cùm obediens potestati, sub qua [g] legitimè constitutus est, hominem occidit, nulla civitatis suæ lege reus est homicidii: immo nisi fecerit, reus est imperii deserti atque contemti. Quòd si sua sponte atque auctoritate G fecisset, in crimen effusi humani sanguinis inci-

[a] MSS *virtutis*

[b] Vind. Am. Er. & plures MSS. *ferre*: minùs bene.

[c] Aliquot MSS. *constantes*. Et paulò pòst pleraque habent, *quàm corporis concupiscentiæque subjectus est.*

[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quibuslibet.*

[e] Hoc martyrii genere celebritatem olim obtinuere in Ecclesia, laudatæ ab Ambrosio lib. 3 de Virginibus, & epist. 7 ad Simplic. Pelagia ejusque sorores & mater: non aliæ forsitan, ut Baronius ad an. 305 suspicatur, ab iis de quibus Euseb. lib. 8 hist. eccl. c. 24.

[f] Hoc loco miles pro carnifice & quæstionario damnatum hominem occidente si accipiatur, nihil opus erit cum Leonardo Coqueo distinguere de bello justo, vel cujus injustitia non certa sit militi. Quòd enim quæstionarius etiam militis appellatione gauderet, ex aliis Augustini locis liquet. In Ser. 302. n. 15. *Considerate*, ait, *in ipsis ordinibus potestatum destinatum supplicio & damnatum .. ... non licere ferire, nisi ab illo qui ad hoc militat. Militat quæstionarius, ab illo percutitur damnatus.*

[g] Plures MSS *sub qua legibus constitutus est.*

disset. Itaque unde punitur si fecerit injussus, inde punietur nisi fecerit jussus. Quòd si ita est jubente imperatore, quanto magis jubente Creatore? Qui ergo audit, non licere se occidere, faciat, si jussit cujus non licet jussa contemnere. Tantummodo videat, utrùm divina jussio nullo nutet incerto. Nos per aurem conscientiam convenimus, occultorum nobis judicium non usurpamus. *Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis, qui in ipso est.* (1. Cor. 2. 11.) Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas: neminem propter aliena peccata, ne hoc ipse incipiat habere gravissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata præterita, propter quæ magis hac vitâ opus est, ut possint pœnitendo sanari: neminem velut desiderio vitæ melioris, quæ post mortem speratur; quia reos suæ mortis melior post mortem vita non suscipit.

(Nemini licere spontè sibi mortem inferre.)

Caput XXVII.

An propter declinationem peccati mors spontanea appetenda sit.

RESTAT una caussa, de qua dicere cœperam, qua utile putatur, ut se quisque interficiat, scilicet ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate, vel dolore sæviente. Quam caussam si voluerimus admittere, eò usque progressa perveniet, ut hortandi sint homines tunc se potiùs interimere, cùm lavacro sanctæ regenerationis abluti, universorum remissionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus est cavendi omnia futura peccata, cùm omnia sunt deleta præterita. Quòd si morte spontanea rectè fit, cur non tunc potissimùm fit? Cur baptizatus sibi quisque parcit? Cur liberatum caput tot rursus vitæ hujus periculis inserit, cùm sit facillimæ potestatis illata sibi nece omnia devitare, scriptumque sit, *Qui amat periculum, incidit in illud?* (Eccli. 3. 27.) Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certè etiamsi non amantur, suscipiuntur, cùm manet in hac vita, cui abscedere licitum est? An verò tam insulsa perversitas cor evertit, & à consideratione veritatis avertit, ut si se quisque interimere debet, ne unius captivantis dominatu corruat in peccatum, vivendum sibi existimet, ut ipsum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus [a] quales sub uno domino formidantur, & innumerabilibus ceteris sine quibus hæc vita non ducitur? Quid igitur caussæ est, cur in eis exhortationibus tempora consumamus, quibus baptizatos alloquendo studemus accendere, sive ad virginalem integritatem, sive ad continentiam vidualem, sive ad ipsam thori conjugalis fidem, cùm habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, ut quibuscumque post remissionem recentissimam peccatorum arripiendam mortem, sibique ingerendam persuadere potuerimus, eos ad Dominum saniores purioresque mittamus? Porrò si quisquis hoc aggrediendum & suadendum putat, non dico desipit, sed insanit; qua tandem fronte homini dicit, Interfice te, ne parvis tuis peccatis adjicias gravius, dum vivis sub domino barbaris moribus impudico; qui non potest nisi sceleratissimè dicere, Interfice te, peccatis tuis omnibus absolutis, ne rursus talia vel etiam pejora committas, dum vivis in mundo tot impuris voluptatibus illecebroso, tot nefandis crudelitatibus furioso, tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas est dicere, nefas est profectò se occidere. Nam si hoc sponte faciendi ulla caussa justa esse posset, procul dubio justior quàm ista non esset. Quia verò nec ista est, ergo nulla est.

(Tres gradus viventium in Ecclesia.)

Caput XXVIII.

Quo judicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.

1. NON itaque vobis, ô fideles Christi, sit tædio vita vestra, si ludibrio fuit hostibus castitas vestra. Habetis magnam veramque consolationem, si fidam conscientiam retinetis, non vos consensisse peccatis eorum, qui in vos peccare permissi sunt. [*] Quòd si fortè, cur permissi sint, quæritis; alta quidem est providentia Creatoris mundi atque Rectoris, & *inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus.* (* al. Cap. XXVIII.) (Rom. 11. 33.) Verumtamen interrogate fideliter animas vestras, ne fortè de isto integritatis & continentiæ vel pudicitiæ bono vos inflatiùs extulistis, & humanis laudibus delectatæ in hoc etiam aliquibus invidistis. Non accuso quod nescio, nec audio quod vobis interrogata corda vestra respondent. Tamen si ita esse responderint, nolite mirari hoc vos amisisse, unde hominibus placere gestistis; illud vobis remansisse, quod ostendi hominibus non potest. Si peccantibus non consensistis, divinæ gratiæ, ne amitteretur, divinum accessit auxilium; humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum successit opprobrium. In utroque consolamini pusillanimes; illinc probatæ, hinc castigatæ; illinc justificatæ, hinc emendatæ. Quarum verò corda interrogata respondent, numquam se de bono virginitatis vel viduitatis vel conjugalis pudicitiæ superbisse, sed humilibus consentiendo de dono Dei cum tremore exsultasse, (Rom. 12. 16.) (Psal. 2. 11.) nec invidisse cuiquam paris excellentiam sanctitatis & castitatis, sed humana laude postposita, quæ tanto major deferri solet, quanto est bonum rarius quod exigit laudem, optasse potiùs ut earum amplior numerus esset, quàm ut ipsæ in paucitate ampliùs eminerent: nec istæ, quæ tales sunt, si earum quoque aliquas barbarica libido compressit, permissum hoc esse caussentur; nec ideo credant Deum ista negligere, quia permittit quod nemo impunè committit. Quædam enim veluti pondera malarum cupiditatum, & per occultum præsens divinum judicium relaxantur, & [b] manifesto ultimo reservantur. Fortassis autem istæ, quæ bene sibi sunt consciæ non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen vim hostilem in carne perpessæ sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum, si hanc humilitatem in vastatione illa evasissent, extolli. Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malitia mutaret intellectum eorum; (Sap. 4. 11.) ita quiddam ab istis vi raptum est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Utrisque igitur, quæ de carne sua, quòd turpem nullius [c] esset perpessa contactum, vel jam superbiebant, vel superbire, si nec hostium violentiâ con-

[a] Sic aliquot MSS. Alii verò, *qualibus sub uno domino formidatur.* Et quidam cum editis Vind. Am. Er. Lov. *quali s . . . . . formidatur.*
[b] Apud Lov. reperitur quadam hoc modo: *& quadam manifesto ultimo &c.* renitente sensu & ceteris libris.
[c] Sic probæ notæ MSS. At editi, *essent perpessæ*: & infrà, *contrectata essent.*

trectata esset, forsitan poterant, non ablata est castitas, sed humilitas persuasa: illarum tumori [a] succursum est immanenti, istarum occursum est imminenti.

2. Quamquam & illud non sit tacendum, quòd quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit videri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum, & tunc manere, si nullius libidine corpus adtrectaretur; non autem esse positum in solo adjuto divinitus robore voluntatis, ut sit sanctum & corpus & spiritus; nec tale bonum esse, quod invito animo non possit auferri: qui error eis fortasse sublatus est. Cùm enim cogitant qua conscientiâ Deo servierint, & fide inconcussa non de illo sentiunt quòd ita sibi servientes eumque ita invocantes deserere ullo modo potuerit, quantumque illi castitas placeat dubitare non possunt, vident esse consequens, nequaquam illum fuisse permissurum, ut hæc acciderent sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit eis, & diligit in eis.

Caput XXIX.

Quid familia Christi respondere debeat infidelibus, cùm exprobrant, quòd eam à furore hostium non liberaverit Christus.

HABET itaque omnis familia summi & veri Dei consolationem suam, non fallacem, nec in spe rerum nutantium vel labentium constitutam; vitamque etiam ipsam temporalem minimè pœnitendam, in qua eruditur ad æternam; bonisque terrenis tamquam peregrina utitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi verò qui [b] probationi ejus insultant, eique dicunt, cùm fortè in aliqua temporalia mala

Psal. 41.4. devenerit, *Ubi est Deus tuus?* Ipsi dicant, ubi sint dii eorum, cùm talia patiuntur, pro quibus evitandis eos vel colunt, vel colendos esse contendunt. Nam ista respondet: Deus meus ubique præsens est, ubique totus, nusquam inclusus, qui possit adesse secretus, abesse non motus: ille cùm me adversis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedemque mihi æternam pro toleratis piè malis temporalibus servat: vos autem qui estis, cum quibus loqui dignum sit saltem de diis vestris, quanto minùs de Deo meo,

Psal. 95.4. qui *terribilis est super omnes deos? Quoniam dii gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.*

Caput XXX.

Quàm pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus conqueruntur.

SI [c] Nasica ille Scipio vester quondam pontifex viveret, quem sub terrore belli Punici in suscipiendis Phrygiis sacris, cùm vir optimus quæreretur, universus senatus elegit, cujus os fortasse non auderetis adspicere, ipse vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus adversis de temporibus queremini Christianis, nisi quia vestram luxuriam cupitis habere securam, & perditissimis moribus remota omni molestiarum asperitate diffluere? Neque enim propterea cupitis habere pacem & omni genere copiarum abundare, ut his bonis honestè utamini, hoc est, modestè, sobriè, temperanter, piè: sed ut infinita varietas voluptatum insanis effusionibus exquiratur, secundisque rebus ea mala oriantur in moribus, quæ sævientibus pejora sint hostibus.

Pravi mores plus damni afferunt quàm hostes sævientes.

At ille Scipio pontifex maximus vester, ille judicio totius senatûs vir optimus, istam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperii Romani Carthaginem dirui, & decernenti ut dirueretur, contradicebat [*] Catoni, timens infirmis animis hostem, securitatem, & tamquam pupillis civibus idoneum tutorem, necessarium videns esse terrorem. Nec eum sententia fefellit: re ipsa probatum est, quàm verum diceret. [*] Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore Romanæ reipublicæ depulso & exstincto, tanta de rebus prosperis orta mala continuò subsecuta sunt, ut corruptâ disruptâque concordiâ priùs sævis [d] cruentisque seditionibus, deinde mox [e] malarum connexione caussarum, bellis etiam civilibus tantæ strages ederentur, tantus sanguis effunderetur, tanta cupiditate proscriptionum ac rapinarum ferveret immanitas, ut Romani illi qui vitâ integriore mala metuebant ab hostibus, perditâ integritate vitæ crudeliora paterentur à civibus: eaque ipsa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani [f] meracior inerat universo populo Romano, postea quàm in paucis potentioribus vicit, obtritos fatigatosque ceteros etiam jugo servitutis oppressit.

** Plutarch. in Catone majore, Livius lib. 49. &c.*

** Sallust. in bello Iugurt. Velleius Paterculus initio lib. 2.*

Caput XXXI.

Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.

NAM quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatem regiam perveniret? Honorum porrò continuandorum facultas non esset, nisi ambitio prævaleret. Minimè autem prævaleret ambitio, nisi in populo avaritiâ luxuriâque corrupto. Avarus verò luxuriosusque populus secundis rebus effectus est, quas Nasica ille providentissimè cavendas esse censebat, quando civitatem hostium maximam, fortissimam, opulentissimam nolebat auferri; ut timore libido premeretur, [g] libido pressa non luxuriaretur, luxuriâque cohibitâ nec avaritia grassaretur: quibus vitiis obseratis, civitati utilis virtus floreret & cresceret, eique virtuti libertas congrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac providentissima patriæ caritate veniebat, quòd idem ipse vester pontifex maximus, à senatu temporis illius (quod sæpe dicendum est) electus sine ulla sententiarum discrepantia vir op-

Ambitio, avaritia, & luxuria ex rebus prosperis.

[a] Editi, occursum est: quo loco potiores MSS. succursum est.

[b] Vind. Am. Er. ac plerique MSS. probatari.

[c] Defessâ Italiâ Punico bello secundo atque ab Annibale vexatâ, adscitum est ex Pessinunte civitate Phrygiæ simulacrum matris deûm, quod videlicet Sibyllinis versibus intellexerant collocandum Romæ, ut hostes expellerentur. Ad id ritè excipiendum, cùm vir optimus jussu Delphici oraculi quæreretur, electus est Scipio Nasica. Ex Cicer. Orat. de haruspicum responsis, Livio lib. 29. &c.

[d] Tiberii Gracchi, deinde Caii fratris, in quibus primùm usque ad sanguinem civilem ventum est, quarum prior fuit decem annis post deletam Carthaginem. Lud. Vives.

[e] Nam ex seditione C. Gracchi ortus est tribunatus Livii Drusi, quem Patres equitibus, qui ex lege Gracchi judicabant, opposuerunt. Ex hoc bellum sociale, quòd promissa à Livio Druso civitas non præstaretur. Ex hoc Mithridaticum, cùm Mithridates rex Ponti confisus discordiæ Italiæ multa civium millia, quæ in suo regno negotiabantur, jussit interfici. Ex hoc bella civilia Mariana, cùm Marius provinciam & bellum Mithridaticum L. Syllæ vellet eripere. Ex hujus seminibus Sertorianum, Lepidanum, conjuratio Catilinæ, postremò Pompeianum. Hinc Cæsaris regnum, quo occiso, bella civilia, Antonianum, Philippense Bruti & Cassii, Siculum Sexti Pompeii, Actiacum. Tandem respublica in monarchiam & tyrannidem versa est. Lud. Vives.

[f] Vind. Am. & Lov. immoderatior. At Er. & veteres MSS. meracior: excepto uno & altero, in quo est, feracior.

[g] Nonnulli MSS. libidine pressa.

timus, [a] caveam theatri senatum construere molientem, ab hac dispositione & cupiditate * compescuit; persuasitque oratione gravissima, ne Græcam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & ad virtutem labefactandam enervandamque Romanam peregrinæ consentire nequitiæ: tantumque auctoritate valuit, ut ejus verbis commota senatoria providentia, etiam subsellia, quibus ad horam congestis in ludorum spectaculo jam uti civitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto studio iste ab urbe Roma ludos ipsos scenicos abstulisset, si auctoritati eorum, quos deos putabat, resistere auderet; quos esse noxios dæmones non intelligebat; aut si intelligebat, placandos etiam ipse potiùs, quàm contemnendos existimabat. Nondum enim fuerat declarata Gentibus superna doctrina, quæ fide cor mundans, ad cælestia vel supercælestia capessenda, humili pietate humanum mutaret affectum, & à dominatu superborum dæmonum liberaret.

Livius lib. 48. Valer. lib. 2. c. 4. Appian. lib. 1. de bellis civilibus.

Caput XXXII.

De Scenicorum institutione ludorum.

Verumtamen scitote qui ista nescitis, & qui vos scire dissimulatis advertite, qui adversùs liberatorem à talibus dominis murmuratis: ludi scenici, spectacula turpitudinum & licentia vanitatum, non hominum vitiis, sed deorum vestrorum jussis Romæ instituti sunt. Tolerabiliùs divinos honores deferretis illi Scipioni, quàm deos ejusmodi coleretis. Neque enim erant illi dii suo pontifice meliores. Ecce attendite, si mens tamdiu potatis erroribus ebria, vos aliquid sanum considerare permittit. Dii propter * sedandam corporum pestilentiam ludos sibi scenicos exhiberi jubebant: pontifex autem propter animorum cavendam pestilentiam, ipsam scenam construi prohibebat. Si aliqua luce mentis animum corpori præponitis, eligite quem colatis. Neque enim & illa corporum pestilentia ideo conquievit, quia populo bellicoso & solis antea ludis Circensibus assueto ludorum scenicorum delicata subintravit insania: sed astutia spirituum nefandorum prævidens illam pestilentiam jam fine debito cessaturam, aliam longè graviorem, qua plurimùm gaudet, ex hac occasione non corporibus, sed moribus curavit immittere; quæ animos miserorum tantis obcæcavit tenebris, tanta deformitate fœdavit, ut etiam modò, (quod incredibile forsitan erit, si à nostris posteris audietur,) Romana urbe vastata, quos pestilentia ista possedit, atque inde fugientes Carthaginem pervenire potuerunt, in theatris quotidie certatim pro histrionibus insanirent.

Livius lib. 7. Valer. lib. 2. c. 4.

Dæmonum vafritia.

Corporum pestilentiæ, animorum successit.

Caput XXXIII.

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit eversio.

O Mentes amentes, quis est hic tantus, non error, sed furor, ut exitium vestrum (sicut audivimus) plangentibus orientalibus populis, & maximis civitatibus in remotissimis terris publicum luctum mæroremque ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multo insaniora, quàm fuerant antea, faceretis? Hanc animorum labem ac pestem, hanc probitatis & honestatis eversionem vobis Scipio ille metuebat, quando construi theatra prohibebat, quando rebus prosperis vos facilè corrumpi atque everti posse cernebat, quando vos ab hostili terrore securos esse nolebat. Neque enim censebat ille felicem esse rempublicam stantibus mœnibus, ruentibus moribus. Sed in vobis plus valuit quod dæmones impii seduxerunt, quàm quod homines providi præcaverunt. Hinc est quòd mala quæ facitis, vobis imputari non vultis; mala verò quæ patimini, Christianis temporibus imputatis. Neque enim in vestra securitate pacatam rempublicam, sed luxuriam quæritis impunitam, qui depravati rebus prosperis, nec corrigi potuistis adversis. Volebat vos ille Scipio terreri ab hoste, ne in luxuriam flueretis: vos nec contriti ab hoste luxuriam repressistis: perdidistis utilitatem calamitatis, & miserrimi facti estis, & pessimi permansistis.

Caput XXXIV.

De clementia Dei, quæ Urbis excidium temperavit.

Et tamen quòd vivitis, Dei est; qui vobis parcendo admonet, ut corrigamini pænitendo: qui vobis etiam ingratis præstitit, ut vel sub nomine servorum ejus, vel in locis Martyrum ejus hostiles manus evaderetis. *Romulus & Remus asylum constituisse perhibentur, quò quisquis confugeret, ab omni noxa liber esset, augere quærentes creandæ multitudinem civitatis. Mirandum in honorem Christi [b] præcessit exemplum. Hoc constituerunt eversores Urbis, quod constituerant antea conditores. Quid autem magnum, si hoc fecerunt illi, ut civium suorum numerus suppleretur, quod fecerunt isti, ut suorum hostium numerositas servaretur?

al. Cap. XXXIV.

Caput XXXV.

De latentibus inter impios Ecclesiæ filiis, & de falsis intra Ecclesiam Christianis.

Hæc & talia, si qua uberiùs & commodiùs potuerit, respondeat inimicis suis redemta familia Domini Christi, & peregrina civitas regis Christi. * Meminerit sanè, in ipsis inimicis latere cives futuros, ne infructuosum vel apud ipsos putet, quòd donec perveniat ad [c] confessos, portat infensos: sicut ex illorum numero etiam Dei Civitas habet secum, quamdiu peregrinatur in mundo, connexos communione sacramentorum, nec secum futuros in æterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt: qui etiam cum ipsis inimicis adversùs Deum, cujus sacramentum gerunt, murmurare non dubitant; modò cum illis theatra, modò ecclesias nobiscum replentes. De correctione autem quorumdam etiam talium multo minùs est desperandum, si apud apertissimos adversarios prædestinati amici latitant, adhuc ignoti etiam sibi. Perplexæ quippe sunt istæ duæ civitates in hoc sæculo, invicemque permixtæ, donec ultimo judicio dirimantur: de quarum exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediam, propter gloriam

al. Cap. XXXV.

Civitates duæ perplexæ.

[a] Locus theatri sic est appellatus, quòd subselliis ad spectatorum consessum aptè instructus caveæ formam quamdam referret. *Caveæ consessum* legere est in Æneid. 5. & 8. Itemque *caveæ* nomen sensu eodem usurpat Cicer. de Amic. & de Senect. Seneca de Tranquil. animi c. 11. Tertul. de Spectac. c. 30. Chrys. hom. de Kal. Cassiod. l. 4. Var. ep. 51. Denique August. lib. 1. de Consensu Evang. c. 33. *Caduns*, inquit, *theatra, caveæ turpitudinum & publicæ professiones flagitiorum.*

[b] Plerique MSS cum Vind. *processit.*

[c] *Confessos*, non declaratione ultima, cùm apertæ erunt conscientiæ in futura vita, ut Ludovicus Vives interpretatur, sed professione Christianæ fidei, quæ ab iis in vita præsenti fieri debet, ut ad Christi familiam admittantur.

Civitatis Dei, quæ [a] alienis à contrario comparatis clariùs eminebit.

Caput XXXVI.

De quibus caussis sequenti disputatione sit differendum.

Sed adhuc quædam mihi dicenda sunt adversùs eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt, qua diis suis sacrificare prohibentur. Commemoranda enim sunt quæ & quanta occurrere potuerint, vel satis esse videbuntur mala, quæ illa civitas pertulit, vel ad B ejus imperium pertinentes provinciæ, ante quàm eorum sacrificia prohibita fuissent: quæ nimia procul dubio nobis tribuerent, si jam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos à sacris sacrilegis prohiberet. Deinde monstrandum est, quos eorum mores, & quam ob caussam verus Deus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cujus potestate sunt regna omnia: quámque nihil eos adjuverint hi, quos deos putant; quin potiùs quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Po- A stremò adversùs eos dicetur, qui manifestissimis documentis confutati atque convicti conantur asserere, non propter vitæ præsentis utilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, colendos deos. Quæ, nisi fallor, quæstio multo erit operosior, & [b] sublimiore disputatione dignior, ut & contra philosophos in ea disseratur, non quoslibet, sed qui apud illos excellentissimâ gloriâ clari sunt, & nobiscum multa sentiunt, scilicet de animæ immortalitate, & quòd Deus verus mundum condiderit, & de providentia ejus, qua universum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipsi in illis quæ contra nos sentiunt, refellendi sunt; deesse huic officio non debemus: ut refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, asseramus Civitatem Dei, veramque pietatem, & Dei cultum, in quo uno veraciter sempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus sit hujus voluminis, ut deinceps disposita ab alio sumamus exordio.

[a] MSS non pauci, *alternis*.

[b] Vind. Am. & MSS. magno consensu, *subtiliore*. Er. *subtili*.

LIBER SECUNDUS.

In quo disputatione instituta de malis quæ ante Christum vigente deorum falsorum cultu perpessi sunt Romani, demonstratur primùm eos morum malis & animi vitiis, quæ mala vel sola vel maxima deputanda sunt, cumulatos procurantibus diis falsis, nedum liberatos fuisse.

Caput I.

De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.

Si rationi perspicuæ veritatis infirmus humanæ consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinæ salubri languorem suum tamquam medicinæ subderet, donec divino adjutorio fide pietatis impetrante sanaretur, non multo sermone opus esset ad convincendum quemlibet vanæ opinationis errorem, his qui rectè sentiunt, & sensa verbis sufficientibus explicant. Nunc verò quoniam ille est major D & [a] tetrior insipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus suos, etiam post rationem plenè redditam, quanta homini ab homine debetur, sive nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur, sive obstinatissimâ pervicaciâ, qua & ea quæ cernuntur non feruntur, tamquam ipsam rationem veritatemque defendunt, fit necessitas copiosiùs dicendi plerumque res claras, velut eas, non spectantibus intuendas, sed quodam modo tangentibus E palpantibus & conniventibus offeramus. Et tamen quis disceptandi finis erit & loquendi modus, si respondendum esse respondentibus semper existimemus? Nam qui vel non possunt intelligere quod dicitur, vel tam duri sunt adversitate mentis, ut etiamsi intellexerint, non obediant, respondent, ut scriptum est, & loquuntur iniquitatem, atque infatigabiliter vani sunt. Quorum dicta contraria si totiens velimus refellere, quoties obnixa fronte statuerint non [b] curare quid dicant, dum quocumque modo nostris disputationibus contradicant, quàm sit infinitum & ærumnosum & infructuosum vides. Quamobrem nec te ipsum, mi fili Marcelline, nec alios quibus hic C labor noster in Christi caritate utiliter ac liberaliter servit, tales meorum scriptorum velim judices, qui responsionem semper desiderent, cùm his quæ leguntur audierint aliquid contradici; ne fiant similes earum mulierculartum, quas commemorat Apostolus; *semper discentes, & ad veritatis scientiam numquam pervenientes.*

Psal. 93. 4.

Caput II.

De his quæ primo volumine expedita sunt.

Superiore itaque libro, cùm de Civitate Dei dicere instituissem, unde hoc universum opus, illo adjuvante, in manus sumtum est, occurrit mihi [c] respondendum esse primitus eis, qui hæc bella quibus mundus iste conteritur, maximéque Romanæ urbis recentem à Barbaris vastationem Christianæ religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis sacrificiis servire dæmonibus: cùm potiùs hoc deberent tribuere Christo, quòd propter ejus nomen contra institutum moremque bellorum, eis quò confugerent, religiosa & amplissima loca Barbari libera præbuerunt; atque in multis famulatum [d] deditum Christo, non solùm verum, sed etiam timore confictum sic honoraverunt, ut quod in eos belli jure fieri licuisset, illicitum sibi esse judicarent. Inde incidit quæstio, cur hæc divina beneficia etiam ad impios ingratosque pervenerint, & cur illa itidem dura, quæ hostiliter facta sunt, pios cum impiis pariter afflixerint. Quam quæstionem per multa diffusam, F (in omnibus enim quotidianis vel Dei muneribus vel hominum cladibus, quorum utraque bene ac malè viventibus permixtè atque indiscretè sæpe accidunt, [e] solet multos movere,) ut pro suscepti operis necessitate dissolverem, aliquantùm immo-

[a] Nonnulli MSS. *deterior*.

[b] Veteres libri, *non cogitare*.

[c] In plerisque MSS *resistendum*.

[d] Sic meliores MSS At editi, *debitum*.

[e] Er. & Lov. *solent*. Meliùs Vind. Am. & aliquot MSS *solet*, subaudi, quæstio illa, quam *per multa diffusam* dicis.

ratus

ratus sum, maximè ad consolandas sanctas feminas & piè castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratum est, quod intulit verecundiæ dolorem, etsi non abstulit pudicitiæ firmitatem; ne pæniteat eas vitæ, [a] quas non est unde possit pœnitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Christianos adversis illis rebus affectos, & præcipuè pudorem humiliatarum feminarum, quamvis castarum atque sanctarum, protervitate impudentissima exagitant, cùm sint nequissimi & irreverentissimi, longè ab eis ipsis Romanis degeneres, quorum præclara multa laudantur & litterarum memoriâ celebrantur, immo illorum gloriæ vehementer adversi. Romam quippe [b] partam veterum auctamque laboribus, fœdiorem stantem fecerant quàm ruentem: quando quidem in ruina ejus lapides & ligna, in istorum autem vita omnia, non murorum, sed morum munimenta atque ornamenta ceciderunt, cùm funestioribus eorum corda cupiditatibus quàm ignibus tecta illius urbis arderent. Quibus dictis, primum terminavi librum. Deinceps itaque dicere institui, quæ mala civitas illa perpessa sit ab origine sua, sive apud se ipsam, sive in provinciis sibi jam subditis: quæ omnia Christianæ religioni tribuerent, si jam tunc Evangelica doctrina adversùs falsos & fallaces eorum deos testificatione liberrima personaret.

CAPUT III.

De assumenda historia, quâ ostendatur, quæ mala acciderint Romanis, cùm deos colerent, ante quàm religio Christiana obcresceret.

MEMENTO autem, me ista commemorantem, adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum est vulgare proverbium: Pluvia [c] defit, caussa Christiani. Sunt namque qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, qua facillimè ista noverunt: sed ut nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant, se nosse dissimulant; atque hoc apud vulgus confirmare nituntur, clades quibus per certa intervalla locorum & temporum genus humanum oportet affligi, caussa accidere nominis Christiani, quod contra deos suos ingenti fama & præclarissima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiscum, ante quàm Christus venisset in carne, ante quàm ejus nomen ea, cui frustra invident, gloria populis innotesceret, quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter variéque contritæ sint, & in his defendant, si possunt, deos suos, si propterea coluntur, ne ista mala patiantur cultores eorum; quorum si quid nunc passi fuerint, nobis imputandum esse contendunt. Cur enim ea quæ dicturus sum, permiserunt accidere cultoribus suis, ante quàm eos declaratum Christi nomen offenderet, eorùmque sacrificia prohiberet?

A

CAPUT IV.

Quod cultores deorum nulla umquam à diis suis præcepta probitatis acceperint, & in sacris eorum turpia quæque celebraverint.

PRIMO ipsos mores ne pessimos haberent, quare dii eorum curare noluerunt? Deus enim verus eos, à quibus non colebatur, meritò neglexit: dii autem illi, à quorum cultu se prohiberi homines ingratissimi conqueruntur, cultores suos ad bene vivendum quare nullis legibus adjuverunt?
B
Utique dignum erat, ut quomodo isti illorum sacra, ita illi istorum facta curarent. Sed respondetur, quòd voluntate propria quisque malus est. Quis hoc negaverit? Verumtamen pertinebat ad consultores deos, vitæ bonæ præcepta non occultare populis cultoribus suis, sed clara prædicatione præbere: per vates etiam convenire atque arguere peccantes; palàm minari pœnas malè agentibus, præmia rectè viventibus polliceri. Quid umquam tale in deorum illorum

Vitæ præcepta à diis non præstita suis cultoribus.

C
templis prompta & eminenti voce concrepuit? Veniebamus etiam nos aliquando adolescentes ad spectacula [d] ludibriaque sacrilegiorum: spectabamus arreptitios, audiebamus symphoniacos; ludis turpissimis, qui diis deabusque exhibebantur, oblectabamur, [e] Cælesti virgini, & Berecynthiæ matri omnium: ante cujus lecticam [f] die sollemni lavationis ejus, talia per publicum cantitabantur à nequissimis scenicis, qualia, non dico matrem deorum, sed matrem qualiumcumque se-
D
natorum vel quorumlibet honestorum virorum, immo verò qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam proinde turpitudinem obscœnorum dictorum atque factorum, scenicos ipsos domi suæ proludendi caussa coram matribus suis agere puderet, quam per publicum agebant, coram deûm matre, spectante & audiente utriusque sexûs frequentissima multitudine. Quæ
E
si illecta curiositate adesse potuit circumfusa, saltem offensa castitate debuit abire confusa. Quæ sunt sacrilegia, si illa sunt sacra? aut quæ inquinatio, si illa lavatio? Et hæc fercula appellabantur, quasi celebraretur convivium, quo velut suis epulis immunda dæmonia pascerentur. Quis enim non sentiat cujusmodi spiritus talibus obscœnitatibus delectentur, nisi vel nesciens utrùm omnino sint ulli immundi spiritus deorum nomine decipientes, vel talem agens vitam, in qua istos po-
F
tiùs quàm Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Fercula spiritibus immundis exhibita.

CAPUT V.

De obscœnitatibus, quibus mater deûm à cultoribus suis honorabatur.

NEQUAQUAM istos, qui flagitiosissimæ consuetudinis vitiis oblectari magis quàm oblu-

[a] Er. & Lov. *apud quas*. Non opus erat addere hic *apud*, quod à ceteris libris abest.

[b] Lov. *curâ partam*. Vind. Am. & Er. *curâ structam*. At MSS. constanter habent, *partam*: & citent voce, *curâ*.

[c] Editi, *deficit*: & ex iis tres, scilicet Vind. Am. Er. prosequuntur, *caussa Christiani nominis*. At veteres libri non addunt, *nominis*: & loco *deficit*, habent omnes *desit*. Plures quoque ex iisdem MSS. optimæ notæ verba consequentia nonnullis omissis particulis sic distinguunt: *Caussa Christiani sunt. Nam qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, facillimè ista noverunt.* Istud iidem in Christianos proverbium paulò aliis verbis commemoratum habes Enarrat. in Psal. 80. n. 1.

[d] Invertit falsam appellationem, qua *ludi sacri* à paganis, aut *ludorum sacra* dicebantur.

[e] *Cælesti* huic *virgini* præcipuus in Africa cultus tribuebatur, teste Tertulliano in Apologetico c. 24. De illa idem ipse in ejusdem libri capite 23. & multis locis Augustinus, ut Enarrat. in Psal. 62. n. 7. & in Psal. 98 n. 14 & Ser. 105. c. 9. Hanc Ludovicus Vives nulla coactus auctoritate aut ratione confundit hîc loci cum deûm matre Berecynthia; Augustinus contrà manifestè distinguit, interpositâ copulante particulâ subjiciens, *& Berecynthiæ matri omnium*, id est, *deorum & dearum*: quod supplendum relinquebatur in MSS. Nam in editis additum est, *deorum*.

[f] Pridie idus Apr. mater deûm magnâ pompâ à suis sacerdotibus ad Almonem fluvium, qui non procul ab Urbe in Tiberim influit, producebatur, ibique ad confluentem duorum amnium abluebatur vetere instituto. Nam quò primùm die ex Asia illuc est advecta, à sacerdote lota est, itque mos postea sacer fuit & singulis annis repetitus. De quo more Lucanus in 1. Ovidius in 4. Fast. Prudentius in martyrio Romani.

ctari student, sed illum ipsum Nasicam Scipionem, qui vir optimus à senatu electus est, cujus manibus ejusdem dæmonis simulacrum susceptum est, in Urbemque pervectum, habere de hac re judicem vellem. Diceret nobis, utrùm matrem suam tam optimè de republica vellet mereri, ut ei divini honores decernerentur: sicut & Græcos & Romanos aliasque gentes constat quibusdam decrevisse mortalibus, quorum erga se [a] beneficia magnipenderant, eosque immortales factos, atque in deorum numerum receptos esse crediderant. Profectò ille tantam felicitatem suæ matri, si fieri posset, optaret. Porrò si ab illo deinde quæreremus, utrùm inter ejus divinos honores vellet illa turpia celebrari; nonne se malle clamaret, ut sua mater sine ullo sensu mortua jaceret, quàm ad hoc dea viveret, ut illa libenter audiret? Absit, ut senator populi Romani ea mente præditus, qua theatrum ædificari in urbe fortium virorum prohibuit, sic vellet coli matrem suam, ut talibus dea sacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec ullo modo crederet verecundiam laudabilis feminæ, ita in contrarium divinitate mutari, ut honoribus eam talibus advocarent cultores sui, qualibus conviciis in quempiam jaculatis, cùm inter homines viveret, nisi aures clauderet, seseque subtraheret, erubescerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deûm, qualem habere matrem puderet quemlibet etiam pessimum virum, Romanas occupatura mentes quæsivit optimum virum, non quem monendo & adjuvando faceret, sed quem fallendo deciperet: ei similis de qua scriptum est, *Mulier autem virorum pretiosas animas captat:* ut ille magnæ indolis animus hoc velut divino testimonio [b] sublimatus, & verè se optimum existimans, veram pietatem religionemque non quæreret, sine qua omne quamvis laudabile ingenium superbiâ vanescit & decidit. Quomodo igitur nisi insidiosè quæreret dea illa optimum virum, cùm talia quærat in suis sacris, qualia viri optimi abhorrent suis adhiberi conviviis?

Honores divini benefactoribus olim decreti. a

Prov. 6. 26

b

Caput VI.

Deos paganorum numquam bene vivendi sanxisse doctrinam.

HINC est quòd de vita & moribus civitatum atque populorum, à quibus colebantur illa numina, non curarunt, ut tam horrendis [c] & detestabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipso corpore, quod menti subditur, sed in ipsa mente, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac pessimos fieri sine ulla sua terribili prohibitione permitterent. Aut si prohibebant, hoc ostendatur potiùs, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorum auribus anhelatos & arcana velut religione traditos jactent, quibus vitæ probitas castitasque discatur: sed demonstrentur vel commemorentur loca talibus aliquando conventiculis consecrata; non ubi ludi agerentur obscœnis vocibus & motibus histrionum, nec ubi [d] Fugalia celebrarentur effusâ omni licentiâ turpitudinum; (& verè Fugalia, sed pudoris & honestatis:) sed ubi populi audirent quid dii præciperent de cohibenda avaritia, ambitione frangenda, luxuria refrenanda; ubi discerent miseri, quod discendum Persius increpavit dicens,

c

d

Disciteque ô miseri, & caussas agnoscite rerum,
Quid sumus, aut quidnam [e] victuri gignimur; ordo
Quis datus, aut metæ quàm mollis flexus, & [f] unde;
Quis modus argenti, quid fas optare, quid asper
Utile nummus habet; patriæ carisque propinquis
Quantum elargiri deceat; quem te Deus esse
Jussit, & humana qua parte locatus es in re.

Satyra 3. e f

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorum solebant præcepta recitari, & à cultoribus eorum populis frequenter audiri, sicut nos ostendimus ad hoc ecclesias institutas, quaquaversum religio Christiana diffunditur.

Ecclesiæ institutæ ad audiendum verbum Dei.

Caput VII.

Inutilia esse inventa philosophica sine auctoritate divina, ubi quemquam ad vitia pronum magis movet quod dii fecerint, quàm quod homines disputaverint.

AN fortè nobis philosophorum scholas disputationesque memorabunt? Primò hæc non Romana, sed Græca sunt: aut si propterea jam Romana, quia & Græcia facta est Romana provincia, non deorum præcepta sunt, sed hominum inventa, qui utcumque conati sunt ingeniis acutissimis præditi ratiocinando vestigare, quid in rerum natura latitaret, quid in moribus appetendum esset atque fugiendum, quid in ipsis ratiocinandi regulis certa connexione traheretur, aut quid non esset consequens, vel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna, quantum divinitus adjuti sunt, invenerunt; quantum autem humanitus impediti sunt, erraverunt: maximè cùm eorum superbiæ justè providentia divina resisteret, ut viam pietatis ab humilitate in superna surgentem, etiam istorum comparatione monstraret: unde postea nobis erit in Dei veri Domini voluntate disquirendi ac disserendi locus. Verumtamen si philosophi aliquid invenerunt, quod agendæ bonæ vitæ beatæque adipiscendæ satis esse possit; quanto justiùs talibus divini honores decernerentur? Quanto meliùs & honestiùs in Platonis templo libri ejus legerentur, quàm in templis dæmonum [g] Galli absciderentur, molles consecrarentur, insani secarentur, & quidquid aliud vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in sacris talium deorum celebrari solet? Quanto satius erat, ad erudiendum justitiam juventutem, publicè recitari leges deorum, quàm laudari inaniter leges atque instituta majorum? Omnes enim cultores talium deorum, mox ut eos libido perpulerit, ferventi, ut ait Persius, tincta veneno, magis intuentur quid Juppiter fecerit, quàm quid docuerit Plato, vel censuerit Cato. Hinc apud Terentium flagitiosus adolescens spectat tabulam quamdam pictam in pariete, ubi inerat pictura hæc, Jovem quo pacto Danaæ misisse aiunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta auctoritate adhibet patrocinium

Philosophiæ partes naturalis, moralis & rationalis.

Philosophiæ potiùs quàm gentilium diis honores decernendi. g

Satyra 2.

In Eunucho, act. 3. sc. 5.

[a] Cicer. lib. 2. de Natura deor. *Suscepit autem, ait, natura hominum & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum famâ & voluntate tollerent.*

[b] Plures MSS. *sublevatus.*

[c] Hic MSS. addunt, *eos:* nec tamen omittunt infrà ante verbum *impleri.*

[d] *Fugalia*, festa fuerunt Romæ in memoriam expulsorum regum & libertatis reipublicæ instituta, quæ mense Februario celebrabantur post exacta Terminalia.

[e] Aliquot MSS. *quidnam victuri.* Et quidam, *quonam victuri.*

[f] Nonnulli codices, *unde*, cum diphthongo in secunda syllaba. Nec malè, si forte allusit poëta ad metam in naumachia constitutam, ad quam subitò navis esset convertenda, uti videre est in Æneid. 5.

[g] Sacerdotes matris deûm Cybeles sive Berecynthiæ à Gallo fluvio Galli vocabantur, & exsecti erant.

turpitudini suæ, cùm in ea se jactat imitari deum. At quem deum? inquit. Qui templa cæli summo sonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? Ego verò illud feci, ac lubens.

Caput VIII.

De ludis scenicis, in quibus dii non offenduntur [a] editione suarum turpitudinum, sed placantur.

At enim non traduntur ista sacris deorum, sed fabulis poëtarum. Nolo dicere illa mystica quàm ista theatrica esse turpiora: hoc dico, quod negantes convincit historia, eosdem illos ludos, in quibus regnant figmenta poëtarum, non per imperitum obsequium sacris deorum suorum intulisse Romanos, sed ipsos deos, ut sibi sollemniter ederentur, & honori suo consecrarentur, acerbè imperando, & quodam modo extorquendo fecisse. Quod in primo libro [a Cap. 32.] brevi commemoratione perstrinxi. Nam ingravescente pestilentiâ, ludi scenici auctoritate Pontificum Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur in [b] agenda vita non ea sibi potiùs sectanda arbitretur, quæ actitantur ludis auctoritate divina institutis, quàm ea quæ scriptitantur legibus humano consilio promulgatis? Adulterum Jovem si poëtæ fallaciter prodiderunt; dii [c] utique casti, quia tantum nefas per humanos ludos confictum est, non quia neglectum, irasci ac vindicare debuerunt. Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ scilicet & tragœdiæ, hoc est, fabulæ poëtarum agendæ in spectaculis, multa rerum turpitudine, sed nullâ saltem, sicut alia multa, verborum obscœnitate compositæ: quas etiam inter studia, quæ honesta ac liberalia vocantur, pueri legere & discere coguntur à senibus.

Caput IX.

Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia senserint, quam Græci deorum secuti judicium, liberam esse voluerunt.

Quid autem hinc senserint Romani veteres, Cicero testatur in libris, quos de [d] republica scripsit, ubi [e] Scipio disputans ait: Numquam comœdiæ, nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidem antiquiores vitiosæ suæ opinionis quamdam convenientiam servaverunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod vellet comœdia, de quo vellet, nominatim diceret. Itaque, sicut in eisdem libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, vel potiùs quem non vexavit, cui pepercit? Esto, populares homines improbos, in republica seditiosos, [f] Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læsit. Patiamur, inquit, etsi ejusmodi cives à censore melius est quàm à poëta notari: sed [g] Periclem, cùm jam suæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena non plus decuit, quàm si [h] Plautus, inquit, noster voluisset, aut [i] Nævius Publio & [k] Cneo Scipioni, aut [l] Cæcilius Marco [m] Catoni maledicere. Deinde paulò pòst: Nostræ, inquit, contrà duodecim Tabulæ cùm perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis [n] occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri. Præclarè. Judiciis enim [o] magistratuum, disceptationibus legitimis propositam vitam, non poëtarum ingeniis habere debemus; nec probrum audire, nisi ea lege ut respondere liceat, & judicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto de republica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis, propter faciliorem intellectum, vel prætermissis, vel paululùm commutatis. Multùm enim ad rem pertinent, quam molior explicare, si potero. Dicit deinde alia, & sic concludit hunc locum, ut ostendat veteribus displicuisse Romanis, vel laudari quemquam in scena vivum hominem, vel vituperari. Sed, ut dixi, hoc Græci quamquam inverecundiùs, tamen convenientiùs licere voluerunt, cùm viderent diis suis accepta & grata esse opprobria, non tantùm hominum, verùm & ipsorum deorum in scenicis fabulis; sive à poëtis essent illa conficta, sive flagitia eorum vera commemorarentur & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus utinam solo risu, ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim superbum fuit, famæ parcere principum civitatis & civium, ubi suæ famæ parci numina noluerunt.

Caput X.

Qua nocendi arte dæmones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari.

Nam quod affertur pro defensione, non illa vera in deos dici, sed falsa atque conficta: id ipsum est scelestius, si pietatem consulas religionis: si autem malitiam dæmonum cogites, quid astutius ad decipiendum atque callidius? Cùm enim probrum jacitur in principem patriæ bonum atque utilem, nonne tanto est indignius, quanto à veritate remotius, & à vita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiunt, cùm Deo fit ista tam nefaria, tam insignis injuria? [a al. Caput X.] Sed maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam flagitia quæ non admiserunt, de se dici volunt, dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus [p] induant, & ad prædestinatum supplicium secum trahant: sive

a Sic MSS. At editi, *editione*.
b Lov. *augenda*. Meliùs editi alii & MSS. *agenda*.
c Lov. *dii hi atque quà casti, quibus tantum nefas* &c. Refragantur editi alii & MSS.
d Non exstant hi Ciceronis libri, quorum fragmenta quædam, præter Augustinum, referunt Seneca, Nonius, Agellius, Lactantius &c.
e Fuit ille Scipio Æmilianus, scilicet P. Æmilii qui Perseum Macedoniæ regem vicit filius, sed à Scipione Africani majoris filio adoptatus, Numantiæ atque Carthaginis eversor, qui & Africanus minor appellatus.
f De Cleone, Cleophonte & Hyperbolo Plutarchus in Nicia. Vide præterea Thucididem lib. 4. belli Pelop. Ciceronem in Bruto &c.
g Pericles, qui tam multos annos Athenis in administranda republica principatum tenuit, notus est ex Plutarcho historiæ ejus scriptore, itemque ex Thucidide lib. 2. Ciceroni in lib. 3. de Oratore, in Bruto, & in Oratore perfecto.
h Plautus à Scipione, qui eum numquam viderat, hic noster appellatur, quia Latinus fuit: nam de Græcis poëtis comicis erat loquutus antea.
i Nævius Plauto ferè æqualis, obiisse traditur Uticæ in Africa, quò pulsus fuerat factione nobilium, Metelli præcipuè ac Scipionis Africani, quem suis versibus perstrinxerat. De ipso Agellius lib. 3. c. 3. & lib. 8. c. 14.
k Vind. Er. & veteres libri, *Gneo*. Porrò Publius & Cneus Scipio fratres fuerant, & si Servio credamus, gemini, de quibus illud Æneid. 6. interpretatur, *Duo fulmina belli Scipiadas*. Eosdem Cicero in Orat. pro Cornel. Balbo, *duo fulmina imperii* appellat, & 1. paradoxo, *duo propugnacula belli*.
l Cæcilius Statius poëta comicus natione Gallus, Ennii contubernalis fuit. Ejus meminit Cicero ad Attic. lib. 7. Velleius lib. 1. Agellius lib. 3. c. 16. & lib. 4. c. 20. & lib. 17. c. 21. Nonnullis in libris hic & infrà c. 12. scribitur *Cælius*: sed malè, ut constat ex Horat. ep. 2.
m *Catoni* videlicet seniori, qui ex familia Porcia primus gessit honores in republica, & cum Ennio ac Cæcilio vixit.
n Editi, *adtentavisset*. Sed veriùs MSS. *occentavisset*: nam hoc verbum habent etiam quæ supersunt duodecim Tabularum fragmenta. Ejusque interpretatio ad oram Corbeiensis exemplaris pervetusti hæc adscripta est: *Occentare est infame carmen nominatâ personâ edere: Occentare, contrarium canticum cantare.* Eodem ferè modo Festus exponit, *Occentassint antiqui dicebant, quod nunc convicium facere dicimus, quod id clarè & cum quodam canore fit*.
o Editi, *ac magistratuum*. Abest *ac* à MSS.
p Vind. Am. & Er. *induant*.

homines ista commiserint, quos deos haberi gaudent qui humanis erroribus gaudent, pro quibus se etiam colendos mille nocendi fallendique artibus interponunt; sive etiam non illorum hominum illa crimina vera sint, quæ tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, ut ad scelesta ac turpia perpetranda, velut ab ipso cælo traduci in terras satis idonea videatur auctoritas. Cùm igitur Græci talium numinum servos se esse sentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum sibi à poëtis nullo modo putaverunt, vel diis suis etiam sic consimilari appetentes, vel metuentes ne honestiorem famam ipsi requirendo, & eis se hoc modo præferendo, illos ad iracundiam provocarent.

Caput XI.

De scenicis apud Græcos in reipublicæ administrationem receptis, eo quòd placatores deorum injustè ab hominibus spernerentur.

AD hanc convenientiam pertinet, quòd etiam scenicos actores earumdem fabularum non parvo civitatis honore dignos existimarunt. Si quidem, quod in eo quoque de republica libro commemoratur, & [a] Æschines Atheniensis, vir eloquentissimus, cùm adolescens tragœdias actitavisset, rempublicam capessivit; & Aristodemum tragicum item actorem maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt. Non enim consentaneum putabatur, cùm easdem artes eosdemque scenicos ludos etiam diis suis acceptos viderent, illos per quos agerentur, infamium loco ac numero deputare. * Hæc Græci turpiter quidem, sed sanè diis suis omnino congruenter, qui nec vitam civium lacerandam linguis poëtarum & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorum vitam eisdem ipsis diis volentibus & libentibus carpi; & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur quæ numinibus, quibus subditi erant, grata esse cognoverant, non solùm minimè spernendos in civitate, verùm etiam maximè honorandos putarunt. Quid enim caussæ reperire possent, cur sacerdotes honorarent, quia per eos victimas diis acceptabiles offerebant, & scenicos probrosos haberent, per quos illam voluptatem sive honorem diis exhiberi petentibus, &, nisi fieret, irascentibus, eorum admonitione didicerant? Cùm præsertim [b] Labeo, quem hujuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona à numinibus malis istâ etiam cultûs diversitate distinguat, ut malos deos propitiari cædibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequiis lætis atque jocundis: qualia sunt, ut ipse ait, ludi, convivia, * lectisternia. Quod totum quale sit, postea, si Deus juverit, diligentiùs disseremus. Nunc ad rem præsentem quod attinet, sive omnibus omnia tamquam bonis permixtè tribuantur, (neque enim esse decet deos malos, cùm potiùs isti [c] quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali) sive certa discretione, sicut Labeoni visum est, illis illa, istis ista distribuantur obse-

* al. Caput X.

* Infrà lib. 8. c. 27.

c Spiritus immundi, dæmones mali.

quia: competentissimè Græci utrosque honore [d] dignos ducunt, & sacerdotes, per quos victimæ ministrantur, & scenicos, per quos ludi exhibentur: ne vel omnibus diis suis, si & ludi omnibus grati sunt, vel, quod est indignius, his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere convincantur injuriam.

Caput XII.

Quòd Romani auferendo libertatem poëtis in homines, quam dederunt in deos, meliùs de se, quàm de diis suis senserint.

AT Romani, sicut in illa de republica disputatione Scipio gloriatur, probris & injuriis poëtarum subjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam [e] plectendum sancientes, tale carmen condere si quis auderet. Quod erga se quidem satis honestè constituerunt, sed erga deos suos superbè & irreligiosè: quos cùm scirent non solùm patienter, verùm etiam libenter poëtarum probris maledictisque lacerari, se potiùs quàm illos hujuscemodi injuriis indignos esse duxerunt, seque ab eis etiam lege muniverunt, illorum autem ista etiam sacris sollemnitatibus miscuerunt. Itane tandem Scipio laudas hanc poëtis Romanis negatam esse licentiam, ut cuiquam opprobrium infligerent Romanorum, cùm videas eos nulli deorum pepercisse vestrorum? Itane pluris tibi habenda visa est existimatio [f] curiæ vestræ quàm Capitolii, immo Romæ unius quàm cæli totius, ut linguam maledicam in cives tuos [g] exercere poëtæ etiam lege prohiberentur, & in deos tuos securi tanta convicia, nullo senatore, nullo censore, nullo principe, nullo pontifice prohibente jacularentur? Indignum videlicet fuit, ut Plautus, aut Nævius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret; & dignum fuit, ut Terentius [h] vester flagitio Jovis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret?

Caput XIII.

Debuisse intelligere Romanos, quòd dii eorum, qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore divino.

SED responderet mihi fortasse, si viveret: Quomodo nos ista impunita esse nollemus, quæ ipsi dii sacra esse voluerunt, cùm ludos scenicos, ubi talia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus invexerunt, & suis honoribus dicari exhiberique jusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse dii veri, nec omnino digni, quibus divinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minimè deceret, minimèque oporteret, si ludos expeterent agendos conviciis Romanorum, quomodo quæso colendi putati sunt, quomodo non detestandi spiritus intellecti, qui cupiditate fallendi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itemque Romani, quamvis jam superstitione noxia premerentur, ut illos deos colerent, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honoraverunt more

a De Æschine id compertum etiam ex Plutarcho de 10. Rhetoribus, ubi Aristodemi quoque meminit in Æschine. Vid. Demosthen. orat. de Corona. Agell lib. 11. c. 9.

b Labeones extitere tres, juris civilis scientiâ clari: sed unus omnium doctissimus Antistius Labeo, qui cùm Cæsare Augusto vixit, non juris modò, sed etiam antiquitatis peritissimus, de quo hîc Augustinus. De eodem Suetonius in Augusto c. 54. Agellius lib. 1 c. 12. & lib 13 c. 10. & 12

c In MSS. qui.

d MSS. alii, *honore ducunt*; alii, *honori ducunt*: omissa voce *dignos*.

e Vind. Am. Er. & propè omnes MSS. *capite etiam sancientes*: absque verbo, *plectendum*: pro quo Lov. *puniri*.

f Curia, locus in quo senatus habebatur, pro senatoribus ponitur, Capitolium, quod templum Jovis erat, pro ipsis diis.

g Aliquot MSS. *exercere*.

h *Terentius vester*, ait, qui nimirum, gente quidem Afer, sed familiarissimus Scipioni fuit, sicut & Lælio, à quibus ferunt adjutum esse in scribendis fabulis.

Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur, Cùm artem ludicram scenamque totam [a] probro ducerent, genus id hominum non modò honore civium reliquorum carere, sed etiam [b] tribu moveri notatione censoria voluerunt. Præclàra sanè, & Romanis laudibus annumeranda prudentia: sed vellem se ipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim rectè quisquis civium Romanorum esse scenicus elegisset, non solùm ei nullus ad honorem dabatur locus, verùm etiam censoris notâ tribum tenere propriam minimè sinebatur. B O animum civitatis laudis avidum,[c] germanéque Romanum! Sed respondeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore repelluntur, & ludi scenici deorum honoribus admiscentur? Illas theatricas artes [d] diu virtus Romana non noverat: quæ si ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, vitio morum irreperent humanorum. Dii eas sibi exhiberi petiverunt: quomodo ergo abjicitur scenicus, per quem colitur Deus? & theatricæ illius turpitudinis qua fronte notatur C actor, si adoratur exactor? In hac controversia Græci Romanique concertant. Græci putant rectè se honorare homines scenicos, quia colunt ludorum scenicorum flagitatores deos: Romani verò hominibus scenicis nec plebeiam tribum, quanto minùs senatoriam curiam dehonestari sinunt? In hac disceptatione hujuscemodi ratiocinatio summam quæstionis absolvit. Proponunt Græci: Si dii tales colendi sunt, profectò etiam tales homines honorandi. D Assumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorandi sunt. Concludunt Christiani: Nullo modo igitur dii tales colendi sunt.

Caput XIV.

Meliorem fuisse Platonem, qui poëtis locum in bene morata urbe non dederit, quàm hos deos, qui se ludis scenicis voluerunt honorari.

1. Deinde quærimus, ipsi poëtæ talium fabularum compositores, qui duodecim Tabularum lege prohibentur famam lædere E civium, tam probrosa in deos convicia jaculantes, cur non ut scenici habeantur inhonesti. Qua ratione rectum est, ut poëticorum figmentorum & ignominiosorum deorum infamentur actores, honorentur auctores? An fortè Græco Platoni potiùs palma danda est? qui cùm ratione formaret, qualis esse civitas debeat, tamquam adversarios [e] veritatis, poëtas censuit urbe pellendos. Iste verò & deorum injurias indignè tulit, & fucari corrumpique figmentis animos civium noluit. F Confer nunc Platonis humanitatem à civibus decipiendis poëtas urbe pellentem, cum deorum divinitate honori suo ludos scenicos expetente. Ille, ne talia vel scriberentur, etsi non persuasit disputando, tamen suasit levitati lasciviæque Græcorum: isti, ut talia etiam agerentur, jubendo extorserunt gravitati & modestiæ Romanorum. Nec tantùm hæc agi voluerunt, sed sibi dicari, sibi sacrari, sibi sollemniter exhiberi. Cui tandem honestiùs divinos A honores decerneret civitas, utrùm Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera persuadere non potuit?

2. Hunc Platonem Labeo inter [f] semideos commemorandum putavit, sicut Herculem, sicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit: sed utrosque inter numina collocat. Verumtamen istum quem appellat semideum, non heroibus tantùm, sed etiam diis ipsis præferendum esse non B dubito. Propinquant autem Romanorum leges disputationibus Platonis, quando ille cuncta poëtica figmenta condemnat, isti autem poëtis adimunt saltem in homines maledicendi licentiam: ille poëtas ab urbis ipsius habitatione, isti saltem actores poëticarum fabularum removent à societate civitatis, & si contra deos ludorum scenicorum expetitores aliquid auderent, fortè undique removerent. Nequaquam igitur leges ad instituendos bonos aut corrigendos malos mores, à diis suis C possent accipere, seu sperare Romani, quos legibus suis vincunt atque convincunt. Illi enim honori suo deposcunt ludos scenicos, isti ab honoribus omnibus repellunt homines scenicos: illi celebrari sibi jubent figmentis poëticis opprobria deorum, isti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poëtarum. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini restitit, & ab indole Romanorum quid perficiendum esset, ostendit, qui poëtas ipsos vel pro arbitrio mentientes, vel D hominibus miseris quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in civitate bene instituta vivere noluit. Nos quidem Platonem nec deum, nec semideum perhibemus, nec ulli sancto Angelo summi Dei, nec veridico Prophetæ, nec Apostolo alicui, nec cuilibet Christi Martyri, nec cuiquam Christiano homini comparamus, cujus nostræ sententiæ ratio, Deo prosperante, suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quando quidem ipsi volunt fuisse semideum, præferendum esse cen- E semus, si non Romulo & Herculi, (quamvis istum nec [g] fratrem occidisse, nec aliquod perpetrasse flagitium quisquam historicorum vel poëtarum dixit, aut finxit:) certè, vel Priapo, vel alicui Cynocephalo, postremò vel Febri, quæ Romani numina partim [h] peregrina receperunt, partim sua propria sacraverunt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus vel imminentia prohiberent, vel insita exstirpanda curarent dii tales, qui etiam seminanda & au- F genda flagitia curaverunt, talia vel sua vel quasi sua facta per theatricas celebritates populis innotescere cupientes, ut tamquam auctoritate divina, sua sponte nequissima libido accenderetur humana: frustra huc exclamante Cicerone, qui cùm de poëtis ageret, Ad quos cùm accessit, inquit, clamor & approbatio populi, quasi magni cujusdam & sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates?

f Platonem Labeo inter semideos numerat.

a Similia in tert. Tusc.

a Vind. Am. Er. & MSS. *in probro ducerent.*

b *Tribu moveri*, quæ pœna erat hominum plebeii seu tertii ordinis, idem fuisse atque ex una tribu nobiliore transferri in ignobiliorem, intelligitur ex Livio lib. 45. Confer Tertull. de Spectac. c. 22.

c *Germanéque*, id est, & vere, laudis aviditate, Romanum: quia Romana gens fuit laudis avidissima.

d Quadringentos ferè per annos illas theatricas artes non noverat.

e Sic magno consensu MSS. At editi, *adversarios veritatis.*

f Ordines deorum ex Varrone & aliis habemus tres. Quosdam deos summos nominabant: medioxumos alios, qui & semidei ex altero parente immortali progeniti, ut Romulus, Hercules, &c. Alii tertii ordinis & ex utroque mortali parente nati, dicebantur heroes.

g Scilicet *nec fratrem occidisse*, sicut de Romulo; *nec aliquod perpetrasse flagitium*, sicut de Hercule, vel historici dixerunt, vel poëtæ finxerunt.

h Hinc ad Ægyptum Lucanus lib. 8.
Nos in templa tuam Romana accepimus Isim,
Semideosque canes, & sistra moventia luctum.

CAPUT XV.

Quòd Romani quosdam sibi deos, non ratione, sed adulatione instituerint.

QUÆ autem illic eligendorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potiùs adulatio est? quando istum Platonem, quem semideum volunt, tantis disputationibus laborantem ne animi malis, quæ præcipuè cavenda sunt, mores corrumperentur humani, nullâ sacrâ ædiculâ dignum putarunt, & Romulum suum diis multis prætulerunt, quamvis & ipsum semideum potiùs quàm deum velut secretior eorum doctrina commendet. Nam etiam flaminem illi instituerunt, quod sacerdotii genus adeo in Romanis sacris testante apice excelluit, ut tres solos flamines haberent tribus numinibus instituros, Dialem Jovi, Martialem Marti, Quirinalem Romulo. Nam benevolentiâ [a] civium velut receptus in cælum, [a] Quirinus est postea nominatus. Ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Jovis, & ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est, ut pro magno sacerdotium, quod Jovi tribuerunt, hoc etiam huic tribuerent, & Marti tamquam patri ejus, forsitan propter ipsum.

Flamines.

a Cic. Orat. 3. in Catil. Livius lib. 1.

CAPUT XVI.

Quòd si diis ulla esset cura justitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta vivendi potiùs, quàm leges ab aliis hominibus mutuari.

SI autem à diis suis Romani vivendi leges accipere potuissent, non aliquot annos [b] post Romam conditam ab Atheniensibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen non ut acceperunt [c] tenuerunt, sed meliores & emendatiores facere conati sunt. Quamvis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis auctoritate se instituisse confinxerit: quod prudenter Romani credere noluerunt, propterea non inde acceperunt. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, quasdam leges, quæ quidem regendæ civitati nequaquam sufficerent, condidisse fertur; qui eis multa etiam sacra constituit: non tamen perhibetur easdem leges à numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum, quæ ita magna sunt, ut his [a] doctissimi eorum viri etiam stantibus urbibus respublicas perire confirment, dii eorum, ne suis cultoribus acciderent, minimè curarunt; immo verò ut augerentur, sicut suprà disputatum est, omni modo curaverunt.

Leges Romanæ ab Atheniensibus acceptæ.

a Plautus in Persa.

CAPUT XVII.

De raptu Sabinarum, aliisque iniquitatibus, quæ in civitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.

AN fortè populo Romano propterea leges non sunt à numinibus constitutæ, quia, sicut Sallustius ait, Jus bonumque apud eos non legibus magis quàm naturâ valebat? Ex hoc jure ac bono credo raptas esse Sabinas. Quid enim justius & melius, quàm filias alienas fraude spectaculi inductas, non à parentibus accipi, sed vi, ut quisque poterat, auferri? Nam si iniquè facerent Sabini negare postulatas, quanto fuit iniquius rapere non datas? Justius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium conregionalibus & confinalibus suis negasset petitas, quàm cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potiùs [d] fieret: ibi Mars filium suum pugnantem juvaret, ut conjugiorum negatorum armis ulcisceretur injuriam, & eo modo ad feminas quas voluerat, perveniret. Aliquo enim fortasse jure belli, injustè negatas, justè victor auferret: nullo autem jure pacis non datas rapuit, & injustum bellum cum earum parentibus justè succensentibus gessit. [e] Hoc sanè utilius feliciusque successit, quòd etsi ad memoriam fraudis illius [f] Circensium spectaculum mansit, facinoris tamen in illa civitate, & imperio non placuit exemplum; faciliúsque Romani in hoc erraverunt, ut post illam iniquitatem Deum sibi Romulum consecrarent, quàm ut in feminis rapiendis factum ejus imitandum lege ulla vel more permitterent. Ex hoc jure ac bono post expulsum cum liberis suis regem Tarquinium, cujus filius Lucretiam stupro violenter oppresserat, [g] Junius Brutus consul Lucium Tarquinium Collatinum maritum ejusdem Lucretiæ collegam suum, bonum atque innocentem virum, propter nomen & propinquitatem Tarquiniorum coëgit magistratu se abdicare, nec vivere in civitate permisit. Quod scelus favente vel patiente populo fecit, à quo populo consulatum idem Collatinus, sicut etiam ipse Brutus, acceperat. Ex hoc jure ac bono [h] Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui Veientes gravissimos hostes populi Romani post decennale bellum, quo Romanus exercitus totiens malè pugnando graviter afflictus est, jam ipsâ Româ de salute dubitante atque trepidante, facillimè superavit, eorumque urbem opulentissimam cepit, invidiâ obtrectatorum virtutis suæ & insolentiâ tribunorum plebis reus factus, tam ingratam sensit quam liberaverat civitatem, ut de sua damnatione certissimus in exsilium sponte discederet, & decem millibus æris absens etiam damnaretur; mox iterum à Gallis vindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare jam piget fœda & injusta, quibus agitabatur illa civitas, cùm potentes [a] plebem sibi subdere conarentur, plebsque illis subdi recusaret, & utriusque partis defensores magis studiis agerent amore vincendi, quàm æquum & bonum quidquam cogitarent.

Sall. de tempor. Catil.

Circensium spectaculum.

a Infrà cap. 18.

CAPUT XVIII.

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compressis, aut [i] securitate resolutis, Sallustii prodat historia.

1. ITAQUE habebo modum, & ipsum Sallustium testem potiùs adhibebo, qui cùm in laude Romanorum dixisset, unde nobis iste sermo

---

[a] *Quirinus* ex Sabinorum idiomate appellatus est, ex quo etiam Romani dicti sunt *Quirites*. Vid. Ovidium 2. Fast. Livium lib. 1.

[b] Annos fere trecentos ab Urbe condita, teste Livio lib. 3.

[c] Verbum *tenuerunt* abest à MSS.

[d] Editi, *Illud ergo potiùs ibi fieret, ubi Mars* &c. Castigatus locus ex MSS.

[e] Interpretes hujus operis pronomen *Hoc* ad bellum antè memoratum referunt, quod mutuo cum Sabinis jam propè vincentibus fœdere feliciter confectum prodit Livius lib. 1. Nos tamen referendum arbitramur ad Romanorum, quos subinde laudat Augustinus, mores & æquitatem, quòd apud ipsos Romuli dei sui facinus in rapiendis feminis imitari nulla umquam lege licuerit.

[f] Circenses ludos Neptuno equestri primus Romæ celebravit Romulus, ut feminas quas à vicinis populis non poterat ad conjugium impetrare, potissimùm Sabinas virgines spectaculi causâ evocatas raperet. Dicti sunt à priscis Consualia, ex nomine, ut ferunt, Consi dei, Neptuni scilicet equestris, à quo opem Romulus consiliumque in conjugiorum difficultate quæsierat. De his Livius lib. 1.

[g] Expulsa regia potestate primi consules isti duo sunt creati, L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus. Hunc à collega suo coactum esse ob nomen & genus regium magistratu se abdicare, & accepto patrimonio suo Lavinium Româ relictâ migrare, scribit Livius lib. 2.

[h] Hic parens patriæ alterque Urbis conditor ac Romulus appellatus est. Veios Etruriæ urbem cepit. Post falsò accusatus, vitandæ invidiæ gratiâ, Ardeam exsulatum ivit, duobus annis ante Romam à Gallis captam. Quindecim millibus æris gravis mulctatum Camillum absentem dicit Livius lib. 5. Plutarchus quindecim millibus assium. Attamen hic loci MSS omnes habent *decem millibus*.

[i] Editi, *securitate*: malè & dissonantibus MSS.

ortus est, Jus bonumque apud eos non legibus magis quàm naturâ valebat, prædicans illud tempus, quo expulsis regibus incredibiliter civitas brevi ætatis spatio plurimùm crevit: idem tamen in primo [a] historiæ suæ libro atque ipso ejus exordio fatetur, etiam tunc cùm ad consules à regibus esset translata respublica, post [a] parvum intervallum, injurias validiorum, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliasque in urbe dissensiones fuisse. Nam cùm optimis moribus & maximâ concordiâ populum Romanum inter [b] secundum & postremum bellum Carthaginense commemorasset egisse, caussamque hujus boni, non amorem justitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset; unde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, servandosque istos mores optimos, ut metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat everti: continuò subjecit idem Sallustius, & ait, At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maximè aucta sunt. Ut intelligeremus etiam antea & oriri solere, & augeri. Unde subnectens cur hoc dixerit, Nam injuriæ, inquit, validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuère jam inde à principio; neque ampliùs quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & [c] bellum grave cum Ethruria positum est, æquo & modesto jure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam brevi tempore, ut regibus exactis, id est, ejectis, aliquantùm æquo & modesto jure ageretur, metum dixit fuisse caussam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atque Urbe pulsus, Ethruscis sociatus contra Romanos gerebat. Attende itaque quid deinde contexat: Dein, inquit, servili imperio patres plebem exercere, de vita [d] atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris expertibus soli in imperio agere. Quibus sævitiis & maximè fœnore oppressa plebs cùm assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata [e] montem Sacrum atque Aventinum insedit: tumque tribunos plebis & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tempore, id est, parvo intervallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait, Jus bonumque apud eos non legibus magis quàm natura valebat.

a Non extat hoc Sallustii historia.

2. Porrò si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana respublica; quid jam de consequenti ætate dicendum aut cogitandum arbitramur, cùm paulatim mutata, ut ejusdem historici verbis utar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, ut commemoravit, excidium? Quæ tempora ipse Sallustius, quemadmodum breviter recolat & describat, in ejus historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt, usque ad bella [f] civilia demonstret esse perventum. Ex quo tempore, ut ait, majorum mores non paulatim ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juventus luxu atque avaritiâ corrupta, ut meritò dicatur genitos esse qui neque ipsi [g] habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Sallustius de Syllæ vitiis ceteraque fœditate reipublicæ: & alii scriptores in hæc consentiunt, quamvis eloquio multùm impari.

3. Cernis tamen, ut opinor, & quisquis adverterit, facillimè perspicit [h] colluvie morum pessimorum quò illa civitas prolapsa fuerit, ante nostri superni Regis adventum. Hæc enim gesta sunt non solùm ante quàm Christus in carne præsens docere cœpisset, verùm etiam ante quàm de virgine natus esset. Cùm igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superiùs, vel post eversam Carthaginem intoleranda & horrenda diis suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia vitia silvescerent, malignâ astutiâ inserentibus; cur mala præsentia Christo imputant, qui doctrinâ saluberrimâ & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias flagitiosasque cupiditates divina auctoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo ubique familiam suam sensim subtrahit, qua condat æternam, & non plausu vanitatis, sed judicio veritatis gloriosissimam Civitatem?

5 Corruptio morũ ante adventum Christi.

Christus æternæ Civitatis conditor.

Caput XIX.

De corruptione Romanæ reipublicæ priùs quàm cultum deorum Christus auferret.

Ecce Romana respublica (quod non ego primus dico, sed auctores eorum unde hæc mercede didicimus, tanto antè dixerunt ante Christi adventum) paulatim mutata, ex pulcherrima atque optima, pessima atque flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi adventum, post deletam Carthaginem, majorum mores, non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juventus luxu atque avaritia corrupta est. Legant nobis contra luxum & avaritiam præcepta deorum suorum populo Romano data. Cui utinam tantùm casta & modesta reticerent, ac non etiam ab illo probrosa & ignominiosa deposcerent, quibus per falsam divinitatem perniciosam conciliarent auctoritatem. Legant nostra, & per Prophetas & per sanctum Evangelium, & per apostolicos Actus, & per Epistolas, tam multa contra avaritiam atque luxuriam, ubique populis ad hoc congregatis, quàm excellenter, quàm divinè, non tamquam ex philosophorum concertationibus strepere, sed tamquam ex oraculis & Dei nubibus intonare. Et tamen luxu atque avaritiâ sævisque ac turpibus moribus ante adventum Christi

[a] Post quindecim annos, ut ex Livio lib. 2. intelligere est, Urbis conditæ anno 258. qui annus Tarquinii mortis numero insignis fuit.
[b] Bella inter Romanos & Carthaginenses tria gesta sunt. Primum per 23. annos in Sicilia & post in Africa, cœptum anno ab Urbe condita 495. ex Plin. lib. 33. Alterum cœptum post 23. annos in Hispania, Sicilia, Italia & Africa gestum, ubique decimo-septimo anno à Scipione Africano majore confectum victo Annibale. Tertium post 49. annos in Africa, & tertio anno à Scipione Africano minore terminatum eversa Carthagine.
[c] Cum Porsenna scilicet Ethruscorum rege, qui Tarquinium restituere in regnum volebat, & gravi obsidione Romanos premebat. De hoc Livius lib. 2.
[d] Vind. ac quieto ergo fr. Verius veteri libri, atque tergo, id est, verberibus suppliciisque virgarum, quibus liberum corpus Romani civis cædi fuit vetitum.
[e] Anno 16. post reges exactos facta est secessio illa plebis in montem Sacrum trans Anienem amnem: ibique primùm tribuni creati, qui plebis essent velut tutores. Altera quadam secessione primùm in montem Aventinum, qui est pars Urbis, deinde verò, quòd major solitudo & exinde terror esset Urbi, in Sacrum montem itum esse ferunt. Vide Cicer. orat. priore pro Cornelio. Liv. lib. 2. &c.
[f] Bella inter Patres & Gracchos, inter Marium & Syllam, inter Cæsarem & Pompeium.
[g] Qui nimirum luxu effunderent, quæcumque rapere aliis possent.
[h] Am. Er. & Lov. colluviem. Erratum, quod emendat Vind. & MSS.

rempublicam pessimam ac flagitiosissimam factam, non imputant diis suis: afflictionem verò ejus, quamcumque isto tempore superbia deliciæque eorum perpessæ fuerint, religioni increpitant Christianæ. Cujus præcepta de justis probisque moribus, si simul audirent atque curarent reges terræ & omnes populi, principes & omnes judices terræ, juvenes & virgines, seniores cum junioribus, ætas omnis capax & uterque sexus, & quos Baptista Johannes alloquitur, exactores ipsi atque milites; & terras vitæ præsentis ornaret sua felicitate respublica, & vitæ æternæ culmen beatissimè regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille contemnit, pluresque [a] vitiis malè blandientibus quàm utili virtutum asperitati sunt amiciores; tolerare Christi famuli jubentur, sive sint reges, sive principes, sive judices, sive milites, sive provinciales, sive divites, sive pauperes, sive liberi, sive servi utriuslibet sexûs, pessimam etiam, si ita necesse est, flagitiosissimamque rempublicam; & in illa Angelorum quadam sanctissima atque augustissima curia cælestique republica, ubi Dei voluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam istâ tolerantiâ comparare.

Psal. 148. 11. — *Luca 3. 14.* — *In cælesti republ. Dei voluntas lex est.*

Caput XX.

Quali velint felicitate gaudere, & quibus moribus vivere, qui tempora Christianæ religionis incusant.

Verum tales cultures & dilectores deorum istorum, quorum etiam imitatores in sceleribus & flagitiis se esse lætantur, nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam non esse rempublicam. Tantùm stet, inquiunt, tantùm floreat copiis referta, victoriis gloriosa; vel quod est felicius, pace secura sit. Et quid ad nos? immo id ad nos magis pertinet, si divitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur divitibus pauperes causâ saturitatis, atque ut eorum patrociniis quietâ inertiâ perfruantur, divites pauperibus ad clientelas & ad ministerium sui fastûs abutantur. Populi plaudant, non consultoribus utilitatum suarum, sed largitoribus voluptatum. Non jubeantur dura, non prohibeantur impura. Reges non curent quàm bonis, sed quàm subditis regnent. Provinciæ regibus non tamquam rectoribus morum, sed tamquam rerum dominatoribus & deliciarum suarum provisoribus serviant; eosque non sinceriter honorent, sed nequiter ac serviliter timeant. Quid alienæ viti potiùs, quàm quid suæ vitæ quisque noceat, legibus advertatur. Nullus ducatur ad judices, nisi qui alienæ rei, domui, saluti, vel cuiquam invito fuerit importunus, aut noxius: ceterùm de suis, vel cum suis, vel cum quibusque volentibus faciat quisque quod libet. Abundent publica scorta, vel propter omnes quibus frui placuerit, vel propter eos maximè, qui privata habere non possunt. Exstruantur amplissimæ atque ornatissimæ domus, opipara convivia frequententur, ubi cuique libuerit & potuerit, die noctuque ludatur, bibatur, vomatur, diffluatur. Saltationes undique concrepent, theatra inhonestæ lætitiæ vocibus, atque omni genere sive crudelissimæ sive turpissimæ voluptatis exæstuent. Ille sit publicus inimicus, cui hæc felicitas displicet: quisquis eam mutare vel auferre tentaverit, eum libera multitudo avertat ab auribus, evertat à sedibus, auferat à viventibus. Illi habeantur dii veri, qui hanc adipiscendam populis procuraverint, adeptamque servaverint. Colantur ut voluerint, ludos exposcant quales voluerint, quos cum suis vel de suis possint habere cultoribus: tantùm efficiant ut tali felicitati nihil ab hoste, nihil à peste, nihil ab ulla clade timeatur. Quis hanc rempublicam sanus, non dicam Romano imperio, sed domui [b] Sardanapali comparaverit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, ut in sepulcro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quæ libido ejus etiam cùm viveret, hauriendo consumserat. Quem regem isti si haberent sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam ulla severitate adversantem, huic libentiùs quàm Romani veteres Romulo templum & flaminem consecrarent.

Depravationis publicæ descriptio.

Caput XXI.

Quæ sententia fuerit Ciceronis de Romana republica.

4. Sed si contemnitur qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit, nec curant isti quanta morum pessimorum ac flagitiosorum labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo ut consistat & maneat; audiant eam, non, ut Sallustius narrat, pessimam ac flagitiosissimam factam, sed, sicut Cicero disputat, jam tunc prorsus periisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipsum qui Carthaginem exstinxerat, de republica disputantem, quando præsentiebatur ea corruptione, quam describit Sallustius, jam jamque peritura. Eo quippe tempore disputatur, quo jam unus [c] Gracchorum occisus fuit, à quo scribit seditiones graves cœpisse Sallustius. Nam mortis ejus fit in eisdem libris commemoratio. Cùm autem Scipio in secundi libri fine dixisset, ut in fidibus ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum aut discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens, sic ex summis & infimis & mediis interjectis ordinibus, ut sonis, [d] moderata ratione civitatem consensu dissimillimorum concinere, & quæ harmonia à musicis dicitur in cantu, eam esse in civitate concordiam, artissimum atque optimum omni in republica vinculum incolumitatis, eamque sine justitia nullo pacto esse posse: ac deinde cùm aliquanto latiùs & uberiùs disseruisset, quantum prodesset justitia civitati, quantumque obesset, si abfuisset; suscepit deinde Pilus, unus eorum qui disputationi aderant, & poposcit ut hæc ipsa quæstio diligentiùs tractaretur, ac de justitia plura dicerentur, propter illud, quod jam vulgò ferebatur, rempublicam [e] regi sine injuria non posse. Hanc proinde quæstionem discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio, respondítque nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quo possent longiùs progredi,

[a] Alludit ad duas illas vitii & virtutis vias, quas Hesiodus finxit, ut apud Xenophontem lib. 2. memorab. Unde Cicero 1. Offic.
[b] Sardanapalus rex fuit Assyriorum ultimus, cujus epitaphium adfert Cicero in 5. Tusc.
[c] Tiberium Gracchum intelligit, à Scipione Nasica, ejus qui optimus vir à Senatu judicatus erat nepote, quòd Agrariam legem tulisset, & gubernatum sibi continuari vellet, occisum: Scipione Africano minore, de quo hic loquitur, bellum interim ad Numantiam gerente.
[d] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *moderatam ratione*. Ceteri ferè MSS. *moderatione*.
[e] Plures libri hic vel infrà loco *regi*, habent *geri*.

nisi

nisi esset confirmatum, non modò falsum esse illud, sine injuria non posse; sed hoc verissimum esse, sine summa justitia rempublicam regi non posse. Cujus quæstionis explicatio, cùm in diem consequentem dilata esset, in tertio libro magna [a] conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationem eorum qui sentirent sine injustitia regi non posse rempublicam, purgans se præcipuè, ne hoc ipse sentire crederetur. Egitque sedulò pro injustitia contra justitiam, ut hanc esse utilem reipublicæ, illam verò inutilem, veri similibus rationibus & exemplis velut conaretur ostendere. Tum [b] Lælius rogantibus omnibus, justitiam defendere aggressus est, asseruitque quantum potuit, nihil tam inimicum quàm injustitiam civitati, nec omnino nisi magnâ justitiâ geri aut stare posse rempublicam.

2. Qua quæstione, quantum satis visum est, pertractata, Scipio ad intermissa revertitur, recolitque suam atque commendat brevem reipublicæ definitionem, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem, non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum juris consensu & utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est rem populi, cùm bene ac justè geritur, sive ab uno rege, sive à paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cùm verò injustus est rex, quem tyrannum, more Græco, appellavit; aut injusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut injustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret; non jam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, cùm tyrannus eam factione capesseret; nec ipse populus jam populus esset, si esset injustus, quoniam non esset multitudo juris consensu & utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

Remp. sine justitia nomen suum obtinere non posse.

3. Quando ergo respublica Romana talis erat, qualem illam describit Sallustius, non jam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat, secundùm istam rationem quam disputatio de republica habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius, non Scipionis, nec cujusquam alterius, sed suo sermone loquens, [c] ejus tum principes [d] in principio quinti Libri, commemorato priùs Ennii poëtæ versu, quo dixerat, « Moribus antiquis res stat Romana virisque. Quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tam diu tenere potuissent tantam & tam justè latèque imperantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam, & mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, & veterem morem ac majorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra verò ætas cùm rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed evanescentem vetustate, non modò eam coloribus iisdem quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus & extrema tamquam lineamenta servaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam, quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modò non colantur, sed [e] etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum penuriâ, cujus tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda caussa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rempublicam verbo retinemus, re ipsa verò jampridem amisimus. »

4. Hæc Cicero fatebatur, longè quidem [f] post mortem Africani, quem in suis libris fecit de Republica disputare, adhuc tamen [g] ante adventum Christi: quæ si diffamata & prævalescente religione Christiana sentirentur atque dicerentur, quis non istorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dii eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa respublica, quam Cicero longè antequàm Christus in carne venisset, tam lugubriter deplorat amissam? Videant laudatores ejus, etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, utrùm in ea viguerit vera justitia; an fortè nec tunc fuerit viva moribus, sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nesciens, cùm eam præferret, expressit. Sed aliàs, si Deus voluerit, hoc videbimus. Enitar enim suo loco, ut ostendam secundùm definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, & quid sit populus, loquente Scipione, breviter posuit; adtestantibus etiam multis, sive ipsius, sive eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, numquam illam fuisse rempublicam; quia numquam in ea fuit vera justitia. Secundùm probabiliores autem definitiones, pro suo modo [h] quodam respublica fuit: & meliùs ab antiquioribus Romanis, quàm à posterioribus administrata est. Vera autem justitia non est, nisi in ea republica, cujus conditor rectorque Christus est: si & ipsam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi esse, negare non possumus. Si autem hoc nomen, quod alibi aliterque vulgatum est, ab usu nostræ locutionis est fortè remotius, in ea certè Civitate est vera justitia, de qua Scriptura sancta dicit, *Gloriosa dicta sunt de te Civitas Dei.* Psal. 86. 3

CAPUT XXII.

Quòd diis Romanorum nulla umquam cura fuerit, ne malis moribus respublica deperiret.

1. SED quod pertinet ad præsentem quæstionem, quamlibet laudabilem dicant istam fuisse vel esse rempublicam, secundùm eorum auctores doctissimos jam longè ante Christi adventum pessima ac flagitiosissima facta erat: immo verò nulla erat, atque omnino perierat perditissimis moribus. Ut ergo non periret, dii custodes ejus populo cultori suo dare præcipuè vitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot templis, tot sacerdotibus & sacrificiorum generibus, tam multiplicibus variisque sacris, tot festis sollemnitatibus, tot tantorumque ludorum celebritatibus co-

[a] MSS. *conflictione.*
[b] Hujus concertationis meminit Cicero in Lælio.
[c] Quos in ea disputatione loquentes Cicero inducit, Scipionem Africanum minorem, C. Lælium & L. Furium Pilum.
[d] Hic Vind. Am. Er. addunt, *testatur.* Lov. *demonstravit.* Quo loco in MSS. supplendum relinquitur verbum *proferens.*
[e] Plures MSS. *sed jam.* vel, *sed & jam.*
[f] Annis post Africani mortem, quæ ad Urbis conditæ annum 624. refertur, circiter septuaginta.
[g] Anno scilicet sexagesimo ante Christum. Nam à Ciceronis consulatu, quo anno ipse libros de republica edidit, ad 42. annum imperii Augusti, quo natus est Christus, intercesserunt anni sexaginta.
[h] Sic potiores MSS. At Vind. & Er. *quadam.* Lov. *quondam.*

lebantur: ubi nihil dæmones nisi negotium suum egerunt, non curantes quemadmodum illi viverent, immo curantes ut etiam perditè viverent, dum tamen honori suo illa omnia metu subditi ministrarent. Aut si dederunt, proferatur, ostendatur, legatur, quas deorum leges illi civitati datas contempserint [a] Gracchi, ut seditionibus cuncta turbarent; quas [b] Marius, & [c] Cinna, & [d] Carbo, ut in bella etiam progrederentur civilia, caussis iniquissimis suscepta, & crudeliter gesta crudeliúsque finita; quas denique Sylla ipse, [e] cujus vitam, mores, facta, describente Sallustio aliísque historiæ scriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam rempublicam non tunc periisse fateatur?

2. An fortè propter hujuscemodi civium mores Virgilianam illam sententiam, sicut solent, pro defensione suorum deorum opponere audebunt,

Æneid. 2. Discessere omnes adytis arisque relictis
Dii, quibus imperium hoc steterat? ...

Primùm si ita est, non habent cur querantur de religione Christiana, quòd hac offensi eos dii sui deseruerint: quoniam quidem majores eorum jam pridem moribus suis ab Urbis altaribus tam multos ac minutos deos, tamquam muscas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba ubi erat, cùm longè ante quàm mores corrumperentur antiqui, à Gallis [*] Roma capta & incensa est? An præsentes fortè dormiebant? Tunc enim tota Urbe in hostium potestatem redacta, solus collis Capitolinus remanserat; qui etiam ipse caperetur, nisi saltem anseres diis dormientibus vigilarent. Unde penè in superstitionem Ægyptiorum bestias avesque colentium Roma deciderat, cùm anseri sollemnia celebrabant. Verùm de his adventitiis, & corporis potiùs quàm animi malis, quæ vel ab hostibus vel alia clade accidunt, nondum interim disputo: nunc ago de labe morum, quibus primùm paulatim decoloratis, deinde torrentis modo præcipitatis, tanta, quamvis integris tectis mœnibusque, facta est ruina reipublicæ, ut magni auctores eorum eam tunc amissam non dubitent dicere. Rectè autem abscesserant, ut amitteretur, omnes adytis arisque relictis dii, [f] si eorum de bona vita atque justitia civitas præcepta contempserat. Nunc verò quales, quæso, dii fuerunt, si noluerunt cum populo cultore suo vivere, quem malè viventem non docuerant bene vivere?

* Liv. lib. 5. Plutarch. in Camillo.

CAPUT XXIII.

Varietates rerum temporalium, non ex favore aut impugnatione dæmonum, sed ex veri Dei pendere judicio.

1. QUID quòd etiam videntur eorum adfuisse cupiditatibus implendis, & ostenduntur non præfuisse refrenandis? Qui enim Marium novum hominem & ignobilem, cruentissimum auctorem bellorum civilium atque gestorem, ut septies consul fieret adjuverunt, atque ut in septimo suo consulatu moreretur senex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret? [g] Si enim ad hæc eum dii eorum non juverunt, non parum est quòd fatentur etiam non propitiis diis suis posse accidere homini istam temporalem, quam nimis diligunt, tantam felicitatem; & posse homines, sicut fuit Marius, salute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longævitate cumulari & perfrui diis iratis: posse etiam homines, sicut fuit Regulus, captivitate, servitute, inopiâ, vigiliis, doloribus excruciari & emori diis amicis. Quòd si ita esse concedunt, compendio nihil eos prodesse, & coli superfluò, confitentur. Nam si virtutibus animi & probitati vitæ, cujus præmia post mortem speranda sunt, magis contraria ut populus disceret instituerunt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos oderunt nocent, vel eis quos diligunt prosunt, ut quid coluntur, ut quid tanto studio colendi requiruntur? Cur laboriosis tristibusque temporibus, tamquam offensi abscesserint, murmuratur, & propter eos Christiana religio conviciis indignissimis læditur? Si autem habent in his rebus, vel beneficii vel maleficii potestatem, cur in eis adfuerunt pessimo viro Mario, & optimo Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelliguntur injustissimi & pessimi? Quòd si propterea magis timendi & colendi putantur: neque hoc putentur. Neque enim minùs eos invenitur Regulus coluisse, quàm Marius. Nec ideo vita pessima eligenda videatur, quia magis Mario quàm Regulo dii favisse existimantur. [h] Metellus enim Romanorum laudatissimus, qui habuit quinque filios consulares, etiam rerum temporalium felix fuit; & Catilina pessimus, oppressus inopiâ & in bello sui sceleris prostratus infelix: & verissima atque certissima felicitate præpollent boni Deum colentes, à quo solo conferri potest.

2. Illa igitur respublica malis moribus cùm periret, nihil dii eorum pro dirigendis vel pro corrigendis egerunt moribus, ne periret: immo depravandis & corrumpendis addiderunt moribus, ut periret. Nec se bonos fingant, quòd velut offensi civium iniquitate discesserint. Prorsus ibi erant; produntur, convincuntur: nec subvenire præcipiendo, nec latère tacendo potuerunt. Omitto quòd Marius à miserantibus [i] Minturnensibus Maricæ deæ in luco ejus commendatus est, ut ei omnia prosperaret; & ex summa desperatione reversus incolumis, in Urbem duxit crudelem crudelis exercitum: ubi quàm cruenta, quàm incivilis, hostilique immanior ejus victoria fuerit, eos qui scripserunt legant qui volunt. Sed hoc, ut dixi, omitto: nec Maricæ nescio cui tribuo Marii sanguineam felicitatem, sed occultæ potiùs providentiæ Dei ad istorum ora claudenda, eosque ab errore liberandos qui non studiis agunt, sed hæc prudenter advertunt. Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantum possunt, quantum secreto omnipotentis arbitrio permittuntur; ne

[a] Tiberius Gracchus & Caius ejus frater. V. suprà pag. 27. Not. d

[b] Marius municeps Arpinas fuit, qui Romæ septies consul est creatus, ac Jugurtham, Cymbros & Teutones vicit. Ad extremum autem motu cum Sylla bello civili, victus ipse est, & in Africam fugit.

[c] Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficisceretur Cornelium Cinnam & Cn. Octavium Coss in Urbe reliquit. Cinna studio rerum novarum à collega dissensit, pulsusque est ab eo ex Urbe: quam injuriam ut vindicaret Cinna, revocato ex Africa Mario bellum Urbi intulit, in eamque tandem ingressus cædibus omnia complevit

[d] Carbones, ut Cicero lib 9. epist. ad Paetum 21. scribit, multi fuerunt ex Papyria gente. Hic de quo Augustinus, Cneus Papyrius Carbo Marianas partes sequutus, & à Sylla victus fugit in Siciliam, ibique Lilybæi à Pompeio interfectus est.

[e] Qui, ut Cicero lib 3. de finibus dicit, *triam pestiferorum vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magister fuit.*

[f] *Lex dei, quorum de bona vita* Dilectatur ceteri libri.

[g] Hic editi addunt, *Cur non etiam juverunt, ut a tantorum se temperaret immanitate facinorum?* Sed hæc à MSS. omnibus absunt Gallicanis & Romanis.

[h] Fuit ille Q. Metellus Numidicus L. Metelli Pontificis nepos, de quo Plinius lib. 7. c. 41. & 48. Valerius lib. 7. c. 1. Filios quatuor tantùm habuisse observant Vives & Coquæus. His tamen libri omnes quos inspicere licuit, *quinque filios consulares* ferunt.

[i] Minturnas Campaniæ oppidum deductus Marius, cùm ex prima pugna civili victus à Sylla fugeret, qua ratione à Minturnensibus exceptus sit, disces ex Plutarcho in ejus vita, Velleio lib. 2. Appiano de bellis civilibus lib 1. & aliis

magnipendamus terrenam felicitatem, quæ, sicut Mario, malis etiam plerumque conceditur; nec eam rursus quasi malam arbitremur, cùm eâ multos etiam pios & bonos unius Dei veri cultores, invitis dæmonibus præpolluisse videamus; nec eosdem immundissimos spiritus vel propter hæc ipsa bona malave terrena propitiandos aut timendos existimemus. Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiam illi non omnia quæ volunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur, cujus plenè judicia nemo comprehendit, justè nemo reprehendit.

CAPUT XXIV.

De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentaverunt adjutores.

1. SYLLA certè ipse, cujus tempora talia fuerunt, ut superiora, quorum vindex esse videbatur, illorum comparatione quærerentur, cùm primùm ad Urbem contra Marium castra movisset, adeo læta exta immolanti fuisse scribit Livius, ut custodiri se Postumius haruspex voluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quæ in animo Sylla haberet, diis juvantibus implevisset. Ecce non discessetant adytis arisque relictis dii, quando de rerum eventu prædicebant, nihilque de ipsius Syllæ correctione curabant. Promittebant [a] præsagiendo felicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cùm esset in Asia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium Titium ei mandatum est à Jove, quod esset Mithridatem superaturus: & factum est. Ac postea molienti redire in Urbem, & suas amicorumque [b] injurias civili sanguine ulcisci, iterum mandatum est ab eodem Jove per militem quemdam legionis sextæ, priùs se de Mithridate prænuntiasse victoriam, & tunc promittere daturum se potestatem, qua recuperaret ab inimicis rempublicam non sine multo sanguine. Tunc percontatus Sylla, quæ forma militi visa fuerit; cùm ille indicasset, eam recordatus est quam priùs ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic responderi potest, quare dii curaverint velut felicia ista nuntiare, & nullus eorum curaverit Syllam monendo corrigere, mala tanta facturum scelestis armis civilibus, qualia non fœdarent, sed auferrent omnino rempublicam? Nempe intelliguntur dæmones, sicut sæpe dixi, notumque nobis est in litteris sacris, resque ipsæ satis indicant, negotium suum agere, ut pro diis habeantur & colantur, & ea illis exhibeantur, quibus ii qui exhibent sociati, unam pessimam caussam cum eis habeant in judicio Dei.

Corona aurea in vitulino jecore ostensa.

2. Deinde cùm venisset Tarentum Sylla, atque ibi sacrificasset, vidit in capite vitulini jecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Postumius haruspex ille respondit, præclaram ei significare victoriam, jussitque ut extis illis solus vesceretur. Postea parvo intervallo servus cujusdam Lucii Pontii vaticinando clamavit: A Bellona nuntius venio, victoria tua est, Sylla. Deinde adjecit, arsurum esse Capitolium. Hoc cùm dixisset, continuò egressus è castris, postera die concitatior reversus est, & Capitolium arsisse clamavit. Arserat autem re vera Capitolium. Quod quidem dæmoni & prævidere facile fuit, & celerrimè nuntiare. Illud sanè intende, quod ad caussam maximè pertinet, sub qualibus diis esse cupiant, qui blasphemant Salvatorem voluntates fidelium à dominatu dæmonum liberantem. Clamavit homo vaticinando, Victoria tua est, Sylla; atque ut id divino spiritu clamare crederetur, nuntiavit etiam aliquid & propè futurum & mox factum, unde longè aberat per quem ille spiritus loquebatur: non tamen clamavit, Ab sceleribus parce Sylla, quæ illic victor tam horrenda commisit, cui corona aurea ipsius victoriæ illustrissimum signum in vitulino jecore apparuit. Qualia signa si dii justi dare solerent, ac non dæmones impii, profectò illis extis nefaria potiùs atque ipsi Syllæ graviter noxia mala futura monstrarent. Neque enim ejus dignitati tantum profuit illa victoria, quantum nocuit cupiditati; qua factum est, ut immoderatis inhians, & secundis rebus elatus ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, quàm inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dii verè tristia verèque lugenda, non extis, non auguriis, non cujusquam somnio vel vaticinio prænuntiabant. Magis enim timebant ne corrigeretur, quàm ne vinceretur. Immo satis agebant, ut victor civium gloriosus, victus atque captivus nefandis vitiis, & per hæc ipsis etiam dæmonibus multo obstrictiùs subderetur.

CAPUT XXV.

Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines, cùm in committendis sceleribus quasi divinam exempli sui interponunt auctoritatem.

1. ILLINC verò quis non intelligat, quis non videat, nisi qui tales deos imitari magis elegit, quàm divinâ gratiâ ab eorum societate separari, quantum moliantur maligni isti spiritus exemplo suo, velut divinam auctoritatem præbere sceleribus, quòd etiam in quadam Campaniæ lata planitie, ubi non multo pòst civiles acies nefario prœlio conflixerunt, ipsi inter se priùs pugnare [*] visi sunt? Namque ibi auditi sunt primùm ingentes fragores: moxque multi se vidisse nuntiarunt per aliquot dies duas acies prœliari. Quæ pugna ubi destitit, vestigia quoque velut hominum & equorum, quanta de illa conflictatione exprimi poterant, invenerunt. Si ergo veraciter inter se numina pugnaverunt, jam bella civilia [c] excusentur humana; consideretur tamen quæ sit talium deorum vel malitia, vel miseria: si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerunt, nisi ut sibi Romani bellando civiliter, tamquam deorum exemplo nullum nefas admittere viderentur? Jam enim cœperant bella civilia, & [d] aliquot nefandorum prœliorum strages exsecranda præcesserat. Jam multos moverat, quòd miles [*] quidam dum occiso spolia detraheret, fratrem nudato cadavere agnovit, ac detestatus bella civilia, se ipsum ibi perimens fraterno corpori adjunxit. Ut ergo tanti hujus mali minimè tæderet, sed armorum scelestorum magis magisque ardor increscerет, [e] noxii dæmones, quos illi deos putantes colendos & venerandos arbitrabantur, inter se pugnantes hominibus apparere voluerunt, ne imitari tales pugnas civica trepidaret affectio, sed po-

Dæmones invicem pugnant.

[*] Julius Obsequens lib. de prodigiis.

[*] Liv. lib. 79.

[a] Vind. Am. & MSS. præsagando

[b] Lov. suberta injurias. Abest suberta à Vind. Am. Er. & plerisque MSS

[c] Vind. Am. Er. & MSS. excusantur.

[d] Editi, aliqua. At MSS. aliquot. Refer ad prœliorum.

[e] Editi, mox hi dæmones. Plerique autem & meliores notæ MSS. noxii dæmones. Huic lectioni congruit illud sequenti capite, n. 1, spirituum noxiorum.

tiis humanum ſcelus divino excuſaretur exemplo. Hac aſtutia maligni ſpiritus etiam ludos, unde multa jam dixi, ſcenicos ſibi dicari ſacrarique juſſerunt: ubi deorum tanta flagitia theatricis canticis atque fabularum actionibus celebrata, & quiſquis eos talia feciſſe crederet, & quiſquis non crederet, ſed tamen illos libentiſſimè ſibi [a] talia velle exhiberi cerneret, ſecurus imitaretur. Ne quis itaque exiſtimaret in deos convicia potiùs, quàm eis dignum aliquid ſcriptitaſſe, ubicumque illos inter ſe pugnaſſe poëtæ commemorarunt, ipſi ad decipiendos homines poëtarum carmina firmaverunt, pugnas videlicet ſuas non ſolùm per ſcenicos in theatro, verùm etiam per ſe ipſos in campo humanis oculis exhibentes.

Deorum exemplo bella exarſiſſe.

2. Hæc dicere compulſi ſumus, quoniam peſſimis moribus civium Romanam rempublicam jam antea perditam fuiſſe, nullamque remanſiſſe ante adventum Domini Jeſu Chriſti, auctores eorum dicere & ſcribere minimè dubitarunt. Quam perditionem diis ſuis non imputant, qui mala tranſitoria, quibus boni ſeu vivant, ſeu moriantur, perire non poſſunt, Chriſto noſtro imputant: cùm Chriſtus noſter tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores, dii verò ipſorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum ſuo cultore populo, pro illa republica, ne periret; immo eoſdem mores velut ſuis exemplis auctoritate noxia corrumpendo, egerunt potiùs ut periret. Quam non ideo tunc periiſſe quiſquam, ut arbitror, jam dicere audebit, quia diſceſſere omnes adytis ariſque relictis dii, velut amici virtutibus, cùm vitiis hominum offenderentur; quia tot ſignis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus ſe tamquam præſcios futurorum adjutoreſque prœliorum jactare & commendare geſtiebant, convincuntur fuiſſe præſentes; qui ſi verè abſceſſiſſent, mitiùs Romani in bella civilia ſuis cupiditatibus quàm illorum inſtigationibus exarſiſſent.

Caput XXVI.

De ſecretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in ſacris eorum omnis nequitia diſceretur.

1. Quæ cùm ita ſint, cùm palàm aperteque turpitudines crudelitatibus mixtæ, opprobria numinum & crimina, ſive prodita, ſive conficta, ipſis expoſcentibus, & niſi fieret iraſcentibus, etiam certis & ſtatis ſollemnitatibus conſecrata illis & dedicata claruerint, atque ad omnium oculos, ut imitanda proponerentur, ſpectanda proceſſerint; quid eſt, quòd iidem ipſi dæmones, qui ſe hujuſcemodi voluptatibus immundos ſpiritus eſſe confitentur, qui ſuis flagitiis & facinoribus, ſive indicatis, ſive ſimulatis, eorumque ſibi celebratione petita ab impudentibus, extorta à pudentibus, auctores ſe vitæ ſceleſtæ immundæque teſtantur, perhibentur tamen in adytis ſuis ſecretiſque penetralibus dare quædam bona præcepta de moribus, quibuſdam velut [b] electis ſacratis ſuis? Quòd ſi ita

A eſt, hoc ipſo callidior advertenda eſt & convincenda malitia ſpirituum noxiorum. Tanta enim vis eſt probitatis & caſtitatis, ut omnis vel penè omnis ejus laude moveatur humana natura, nec uſque adeo ſit turpitudine vitioſa, ut totum amittat ſenſum honeſtatis. Proinde malignitas dæmonum, niſi alicubi ſe, quemadmodum ſcriptum in noſtris litteris novimus, transfiguret in angelos lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populis celeberrimo ſtrepitu impietas impura circumſonat, & intus paucis caſtitas ſimulata vix ſonat: præbentur propatula pudendis, & ſecreta laudandis: decus latet, & dedecus patet: quod malum geritur, omnes convocat ſpectatores; quod bonum dicitur, vix aliquos invenit auditores: tamquam honeſta erubeſcenda ſint, & inhoneſta glorianda. Sed ubi hoc, niſi in dæmonum templis? ubi, niſi in fallaciæ diverſoriis? Illud enim fit, ut honeſtiores, qui pauci ſunt, capiantur: hoc autem, ne plures, qui ſunt turpiſſimi, corrigantur.

2. Cor. 11. 14.

2. Ubi & quando ſacrati [c] Cæleſtis audiebant caſtitatis præcepta, neſcimus; ante ipſum tamen delubrum, ubi ſimulacrum illud locatum conſpiciebamus, univerſi undique confluentes, & ubi quiſque poterat ſtantes, ludos qui agebantur intentiſſimi ſpectabamus, intuentes alternante conſpectu, hinc meretriciam pompam, illinc virginem deam; illam ſuppliciter adorari, ante illam turpia celebrari: non ibi pudibundos mimos, nullam verecundiorem ſcenicam vidimus; cuncta obſcœnitatis implebantur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur quod de templo domum matrona doctior reportaret. Nonnullæ pudentiores avertebant faciem ab impuris motibus ſcenicorum, & artem flagitii [d] furtiva intentione diſcebant. Hominibus namque verecundabantur, ne auderent impudicos geſtus ore libero cernere: ſed multo minùs audebant ſacra ejus, quam venerabantur, caſto corde damnare. Hoc tamen palàm diſcendum præbebatur in templo; ad quod perpetrandum ſaltem ſecretum quærebatur in domo: [e] mirante nimiùm (ſi ullus ibi erat) pudore mortalium, quòd humana flagitia non liberè homines committerent, quæ apud deos etiam religioſè diſcerent, iratos habituri, niſi etiam exhibere curarent. Quis enim alius ſpiritus occulto inſtinctu nequiſſimas agitans mentes, & inſtat faciendis adulteriis, & paſcitur factis, niſi qui etiam ſacris talibus oblectatur, conſtituens in templis ſimulacra dæmonum, amans in ludis ſimulacra vitiorum; ſuſurrans in occulto verba juſtitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos, frequentans in aperto invitamenta nequitiæ ad poſſidendos innumerabiles malos?

Dæmones agitare mentes iniquas occulto inſtinctu.

Caput XXVII.

Quanta everſione publicæ diſciplinæ Romani diis ſuis placandis ſacraverint obſcœna ludorum.

Vir gravis & [f] philoſophaſter Tullius ædilis futurus, clamabat in auribus civitatis, inter

[a] Abeſt *velle* à MSS.

[b] Heraldus ad Arnobii librum 5. pro gloſſemate habet hæc verba, *quibuſdam velut electis*. Sed inſunt MSS omnibus, faciuntque apprime ad propoſitum Auguſtini, in ipſis fortè etiam alludentis ad Manichæorum Electos, quibus illius ſectæ doctrina ſecretior ſervabatur. Nam quod ſubſequitur, *ſacratis ſuis*, non ipſos mores, ut Heraldus putavit, ſpectat, quaſi adjectivum; ſed homines ſignificat diis religione addictos, ut paſſim hoc in opere.

[c] *Sacrati Cæleſtis*, id eſt, cultores Cæleſtis deæ virginis, cujus erat apud Afros & Carthaginenſes quàm maxima celebritas: de hac jam ſuprà cap. 4. Fruſtra igitur operis hujus interpretes, qui hic nomen *Cæleſtis* accepere hactenus pro communi & adjectivo, obſervationes in ſubſequentia verba conſcripſerunt de Floræ deæ ludis, de ipſius ac Veſtæ aliorumque deorum feſtis. Nam Cæleſtem Afrorum deam haud dubiè reſpicit id totum.

[d] Hic in excuſis additum, *videre erubeſcentes*: quod abeſt à MSS.

[e] Editi, *Mirum nimiùm ſi ullus ibi erat pudor mortalium, quo humana* &c. Emendantur à MSS.

[f] Editi, *philoſophus Tertullius*. Conſentiunt MSS. plerique, poſteriore tamen vocabulo in quibuſdam bipartito, ut legatur, *philoſophus ter Tullius*. Verum lectio videtur veteris libri Corbeienſis, *philoſophaſter Tullius*: quam conjecturâ aſſecutus erat Lud. Vives: ut videlicet Auguſtinus eo verbo notet inanem Tullii philoſophiam, quæ à tam ſtultis & ſacrilegis erroribus non eum liberavit.

Act. 6. in Verrem.

Act. 3. in Catilinam.

cetera sui magistratûs officia sibi Floram matrem ludorum celebritate placandam: qui ludi tanto devotiùs, quanto turpiùs celebrari solent. Dicit alio loco jam consul in extremis periculis civitatis, & ludos per decem dies factos, neque rem ullam quæ ad placandos deos pertineret prætermissam: quasi non satius erat tales deos irritare temperantiâ, quàm placare luxuriâ; & eos honestate etiam ad inimicitias provocare, quàm tanta deformitate lenire. Neque enim graviùs fuerant quamlibet crudelissima immanitate nocituri homines, propter quos placabantur, quàm nocebant ipsi, cùm vitiositate fœdissima placarentur. Quando quidem ut averteretur quod metuebatur ab hoste in corporibus, eo modo dii conciliabantur, quo virtus debellaretur in mentibus; qui non opponerentur defensores oppugnatoribus mœnium, nisi priùs fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudentissimam, nequissimam, immundissimam, cujus actores laudanda Romanæ virtutis indoles honore privavit, tribu movit, agnovit turpes, fecit infames: hanc, inquam, pudendam veræque religioni aversandam & detestandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc ignominiosa deorum facta vel sceleratè turpiterque [a] commissa, vel sceleratiùs turpiúsque conficta, oculis & auribus publicis civitas tota discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat: & ideo non solùm illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat: non illud nescio quid velut bonum & honestum, quod tam paucis & tam occultè dicebatur, (si tamen dicebatur,) ut magis ne innotesceret, quàm ne non fieret, timeretur.

Caput XXVIII.

De Christianæ religionis salubritate.

Viri seorsim à mulieribus in ecclesia.

AB istarum immundissimarum potestatum tartareo jugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte transferri, queruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu altiùs obstrictiúsque [b] possessi; quia populi confluunt ad ecclesias casta celebritate, honesta utriusque sexûs discretione: ubi audiant quàm bene hîc ad tempus vivere debeant, ut post hanc vitam beatè semperque vivere mereantur: ubi sanctâ Scripturâ justitiæque doctrinâ de superiore loco in conspectu omnium personante, & qui faciunt, audiant ad præmium; & qui non faciunt, audiant ad judicium. Quò etsi veniunt quidam talium præceptorum irrisores, omnis eorum petulantia aut repentinâ immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitiosum spectandum imitandumque proponitur, ubi veri Dei aut præcepta insinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia postulantur.

Caput XXIX.

De abjiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.

Viri Romanorum nobilissimi.

1. HÆc potiùs concupisce, ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scævolarum, Scipionum, Fabriciorum: hæc potiùs concupisce, hæc ab illa turpissima vanitate & fallacissima dæmonum malignitate discerne. Si quid in te laudabile naturaliter eminet, nonnisi verâ pietate purgatur atque perficitur; impietate autem [c] disperditur, & punitur. Nunc jam elige quid sequaris, ut non in te, sed in Deo vero sine ullo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis adfuit, sed occulto judicio divinæ providentiæ vera religio quam eligeres defuit. Expergiscere, dies est; sicut experrecta es in quibusdam, de quorum virtute perfecta, & pro fide vera etiam passionibus gloriamur, qui usquequaque adversùs potestates inimicissimas confligentes, easque fortiter moriendo vincentes, sanguine nobis hanc patriam peperere suo. Ad quam patriam te invitamus & exhortamur, ut ejus adjiciaris numero civium, cujus quodam modo [d] asylum est vera remissio peccatorum. Non audias degeneres tuos Christo Christianisve detrahentes, & accusantes velut tempora mala, cùm quærant tempora quibus non sit quieta vita, sed potiùs secura nequitia. Hæc tibi numquam nec pro terrena patria placuerunt. Nunc jam cælestem arripe, pro qua minimùm laborabis, & in ea veraciter semperque regnabis. Illic enim tibi non Vestalis [e] focus, non lapis [f] Capitolinus, sed Deus unus & verus nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fine dabit.

Æneid. 1.

Dæmonum pœna est hominum felicitas.

[a] Æneid. 11.

2. Noli deos falsos fallacesque requirere; abjice potiùs atque contemne, in veram emicans libertatem. Non sunt dii, maligni sunt spiritus, quibus æterna tua felicitas pœna est. Non tam Juno [a] Trojanis, à quibus carnalem originem ducis, arces videtur invidisse Romanas, quàm isti dæmones, quos adhuc deos putas, omni generi hominum sedes invident sempiternas. Et tu ipsa non parva ex parte de talibus judicasti, quando ludis eos placasti, & per quos homines eosdem ludos fecisti, infames esse voluisti. Patere asseri libertatem tuam adversùs immundos spiritus, qui tuis cervicibus imposuerant sacrandam sibi & celebrandam ignominiam suam. Actores criminum divinorum removisti ab honoribus tuis: supplica Deo vero, ut à te removeat illos deos, qui delectantur criminibus suis, seu veris, quod ignominiosissimum est; seu falsis, quod malitiosissimum est. Bene, quòd tua sponte histrionibus & scenicis societatem civitatis patere noluisti; evigila pleniùs: nullo modo his artibus placatur divina majestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectantur obsequiis, haberi putas in numero sanctarum cælestium potestatum, cùm homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in numero qualiumcumque civium Romanorum? Incomparabiliter superna est civitas clarior, ubi victoria, veritas; ubi dignitas, sanctitas; ubi pax, felicitas; ubi vita, æternitas. Multo minùs habet in sua societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam pervenire desideras Civitatem, devita dæmonum societatem. Indignè ab honestis coluntur, qui per turpes placantur. Sic isti à tua [g] pietate removeantur pur-

[a] Sic in MSS. At in excusis hoc loco *conficta*, & altero loco post *turpiúsque*, positum erat *commissa*.
[b] *Editi*, *oppressi* dissentientibus MSS.
[c] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *dispergitur*.
[d] Ad Romuleum asylum alludit, de quo infrà lib. 5. c. 17.

[e] Ignis perpetuus Vestæ dicatus, qui si casu extingueretur, maximorum malorum imminentium præsagium esse, scribit Liv. l. 5. & l. 28.
[f] Jovis simulacrum in Capitolio lapideum. Hinc nata illa Romanis sanctissima juratio, *Per Jovem lapidem*.
[g] Sic MSS. Editi autem, *à tua societate*.

gatione Christiana, quomodo illi à tua dignitate remoti sunt notatione censoriâ. De bonis autem carnalibus, quibus solis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus, quæ sola perpeti nolunt, quòd neque in his habeant, quam putantur habere isti dæmones, potestatem; quamquam si haberent, deberemus potiùs etiam ista contemne- A re, quàm propter ista illos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis invident, pervenire non posse: tamen nec in istis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæç eos coli oportere contendunt, deinceps videbimus, ut hic sit hujus voluminis modus.

LIBER TERTIUS.

Ut in superiori libro de malis morum & animi, sic in præsenti de corporis externarumque rerum incommodis ostendit Augustinus, Romanos à condita Urbe bis assiduè vexatos fuisse, atque ad avertenda id genus mala deos falsos, cùm ante Christi adventum liberè colerentur, nihil præstitisse.

CAPUT I.

De adversitatibus quas soli mali metuunt, & quas semper passus est mundus, cùm deos coleret.

JAM satis dictum arbitror de morum malis & animorum, quæ præcipuè cavenda sunt, nihil deos falsos populo cultori suo, quo minùs eorum malorum aggere premeretur, subvenire curasse; sed potiùs, ut maximè premeretur, egisse. Nunc de illis malis video dicendum, quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, exspoliatio, captivitas, trucidatio: & si qua similia jam in primo libro commemoravimus. Hæc enim sola mali deputant mala, quæ non faciunt malos; nec erubescunt inter bona quæ laudant, ipsi mali esse qui laudant; magisque stomachantur, si villam malam habeant, quàm si vitam: quasi hoc sit hominis maximum bonum, habere bona omnia, præter se ipsum. Sed neque talia mala, quæ isti sola formidant, dii eorum, quando ab eis liberè colebantur, ne illis acciderent, obstiterunt. Cùm enim variis per diversa [a] loca temporibus ante adventum Redemtoris nostri innumerabilibus nonnullisque etiam incredibilibus cladibus genus contereretur humanum, quos alios quàm istos deos mundus colebat, excepto uno populo Hebræo, & quibusdam extra ipsum populum, ubicumque gratiâ divinâ [b] digni occultissimo atque justissimo Dei judicio fuerunt? Verùm ne nimiùm longum faciam, tacebo aliarum usquequaque gentium mala gravissima: quod ad Romam pertinet Romanumque imperium tantùm loquar, id est, ad ipsam propriè civitatem, & quæcumque illi terrarum, vel societate conjunctæ, vel conditione subjectæ sunt, quæ sint perpessæ ante adventum Christi, cùm jam ad ejus quasi corpus reipublicæ pertinerent.

CAPUT II.

An dii, qui & à Romanis, & à Græcis similiter colebantur, caussas habuerint, quibus Ilium paterentur exscindi.

PRIMUM ipsa Troja vel Ilium, unde origo est populi Romani, (neque enim prætereundum, aut dissimulandum est, quod & in primo libro [a] adtigi;) eosdem habens deos & colens, cur à Græcis victum, captum atque deletum est? Priamo, inquiunt, sunt reddita [c] Laomedontea paterna perjuria. Ergo verum est, quòd Apollo atque Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus servierunt. Illis quippe promisisse mercedem falsumque jurasse perhibetur. Miror, Apollinem nominatum divinatorem in tanto opificio laborasse nescientem quòd Laomedon fuerat promissa negaturus. Quamquam nec ipsum Neptunum patruum ejus, fratrem Jovis, regem maris, decuit ignarum esse futurorum. Nam hunc Homerus de stirpe Æneæ, à cujus posteris [d] condita Roma est, cùm [e] ante illam urbem conditam idem poëta fuisse dicatur, inducit magnum aliquid divinantem: quem etiam nube rapuit, ut dicit, ne ab Achille occideretur, cuperet cùm vertere ab imo (quod apud Virgilium confitetur) structa suis manibus perjuræ mœnia Trojæ. Nescientes igitur tanti dii, Neptunus & Apollo, Laomedontem sibi negaturum esse mercedem, structores mœnium Trojanorum gratis, & ingratis fuerunt. Videant ne gravius sit tales deos credere, quàm diis talibus pejerare. Hoc enim nec ipse Homerus facilè credidit, qui Neptunum quidem contra Trojanos, Apollinem autem pro Trojanis pugnantem facit, cùm illo perjurio ambos fabula narret offensos. Si igitur fabulis credunt, erubescant talia colere numina: si fabulis non credunt, non obtendant Trojana perjuria; aut mirentur deos perjuria punisse Trojana, amasse Romana. Unde enim conjuratio Catilinæ in tanta tamque corrupta civitate habuit etiam eorum grandem copiam, quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat? Quid enim aliud totiens senatores corrupti in judiciis, totiens populus in suffragiis vel in quibusque caussis, quæ apud eum concionibus agebantur, nisi etiam [f] pejerando peccabant? Namque corruptissimis moribus ad hoc mos jurandi servabatur antiquus, non ut ab sceleribus metu religionis prohiberentur, sed ut perjuria quoque sceleribus ceteris adderentur.

Margin notes: [a] Cap. 4. — Apollinis Neptunique servilia ministeria in exstruenda Troja. — Iliad. 20. — Æneid. 5.

[a] Abest loca à MSS.

[b] Hoc ipsum Augustinus in epist. ad Deogratias 102. n. 15. docet *Salus*, inquit, *religionis hujus .... nulli umquam defuit, qui dignus fuit* &c. Quam suam sententiam exponens lib. de Prædest. SS. c. 10. ait. *Si discutiatur & quæratur unde quisque sit dignus, non desunt qui dicant, voluntate humana: nos autem dicimus, gratiâ vel prædestinatione divina.*

[c] Hinc Virgil. 1. Georg. *Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.*

[d] Vox *condita* abest à Vind. Am. Er. & MSS.

[e] Nec de tempore Urbis conditæ, nec de Homeri ætate satis inter scriptores convenit. Hunc elapsis post bellum Trojanum annis plus minùs 160. & ante Christum an. circiter 1000. Salomone in Judæa regnante vixisse probabilior opinio est. Quamcumque verò aliam opinionem sequi placeat, Homerus Romà erit antiquior: quòd & Cicero testatur in 1. Tusc. & Agellius lib. 17. c. 21.

[f] Nempe judices jurati judicabant, & populus in mittendis suffragiis jurejurando adstringebatur, ut ne pretio vel gratiâ adductus quidquam antiquius haberet salute reipublicæ.

CAPUT III.

Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos traditur frequentatum.

NULLA itaque caussa est, quare dii, quibus, ut dicunt, steterat illud imperium, cùm à Græcis prævalentibus probentur victi, Trojanis pejerantibus fingantur irati. Nec adulterio [a] Paridis, ut rursus à quibusdam defenduntur, ut Trojam desererent, succensuerunt. Auctores enim doctoresque peccatorum esse adsolent, non ultores. Urbem Romam, inquit Sallustius, sicuti ego „ accepi, condidere atque habuere initio Trojani, „ qui Ænea duce profugi incertis sedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina censuerunt, aut magis in [a] Romanis, aut certè etiam in Romanis puniendum fuit; quia Æneæ mater [a] hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant, qui in sua socia Venere non oderant (ut alia omittam) quod cum Anchise commiserat, ex quo Æneam pepererat? An quia illud factum est indignante Menelao, illud autem concedente [a] Vulcano? Dii enim, credo, non zelant conjuges suas, usque adeo ut eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortassis existimor, nec graviter agere tanti ponderis caussam. Non ergo credamus, si placet, Æneam esse Veneris filium: ecce concedo, si nec Romulum [a] Martis. Si autem illud, cur non & illud? An deos fas est hominibus feminis, mares autem homines deabus misceri nefas? Dura, vel potiùs non credenda conditio, quod ex jure Veneris in concubitu Marti licuit, hoc in jure suo ipsi Veneri non licere. At utrumque firmatum est auctoritate Romana. Neque enim minùs credidit recentior [b] Cæsar aviam Venerem, quàm patrem antiquior Romulus Martem.

[a] Adulterium cum Helena Menelai uxore.

De Catil. conjur.

[a] Venus.

[a] Vulcanus Veneris maritus.

[a] Romulus Martis ex Ilia Sylvia Vestali filius.

CAPUT IV.

De sententia Varronis, qua utile esse dixit, ut se homines diis genitos mentiantur.

DIXERIT aliquis: Itane tu ista credis? Ego verò ista non credo. Nam & vir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse, quamvis non audacter, neque fidenter, penè tamen fatetur. Sed utile esse civitatibus dicit, ut se viri fortes, etiamsi falsum sit, diis genitos esse credant: ut eo modo animus humanus velut divinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audaciùs, agat vehementiùs, & ob hoc impleat ipsa securitate feliciùs. Quæ Varronis sententia expressa, ut potui, meis verbis, cernis quàm latum locum aperiat falsitati; ut ibi intelligamus plura jam sacra & quasi religiosa potuisse confingi, ubi putata sunt civibus etiam de ipsis diis prodesse mendacia.

CAPUT V.

Non probari, quòd dii adulterium Paridis punierint, quod in Romuli matre non ulti sunt.

SED utrùm potuerit Venus ex concubitu Anchisæ Æneam parere, vel Mars ex concubitu filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam penè talis quæstio etiam de Scripturis nostris oboritur, qua quæritur utrùm prævaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint; unde natis gigantibus, id est, nimiùm grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa est. [a] Proinde ad utrumque interim modò nostra disputatio referatur. Si enim vera sunt, quæ apud illos de matre Æneæ & de patre Romuli lectitantur, quomodo possunt diis adulteria displicere hominum, quæ in se ipsis concorditer ferunt? Si autem falsa sunt, nec sic quidem possunt irasci veris adulteriis humanis, qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit, quoniam si illud de Marte non creditur ut hoc quoque de Venere non credatur, [c] nullo divini concubitûs obtentu matris Romuli caussa defenditur. Fuit autem sacerdos [d] Sylvia Vestalis, & ideo dii magis in Romanos sacrilegum illud flagitium, quàm in Trojanos Paridis adulterium, vindicare debuerunt. Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestæ sacerdotes, vivas etiam [a] defodiebant; adulteras autem feminas, quamvis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant: usque adeo graviùs quæ putabant adyta divina, quàm humana cubilia vindicabant.

Gen. 6. 4.

A (beside "varicatores"); B (beside "ris adulteriis"); C (beside "tem feminas")

[a] al. CAPUT V.

c

d

[a] Livius lib. 8. & lib. 22.

CAPUT VI.

De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.

ALIUD adjicio, quia si eò usque peccata hominum illis numinibus displicerent, ut offensi Paridis facto desertam Trojam ferro ignibusque donarent; magis eos contra Romanos moD veret Romuli frater [a] occisus, quàm contra Trojanos Græcus [a] maritus illusus; magis irritaret parricidium nascentis, quàm regnantis adulterium civitatis. Nec ad caussam, quam nunc agimus, interest, utrùm hoc fieri Romulus jusserit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentiâ negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaque in ea re diligentiùs requirenda per multorum scriptorum perpensa testimonia demoremur: Romuli fratrem palàm constat ocE cisum; non ab hostibus, non ab alienis. Si aut perpetravit aut imperavit hoc Romulus; magis ipse fuit Romanorum, quàm Paris [e] Trojanorum caput: cur igitur Trojanis iram deorum provocavit ille alienæ conjugis raptor, & [f] eorumdem deorum tutelam Romanis invitavit iste sui fratris exstinctor? Si autem illud scelus à facto imperioque Romuli alienum est; quoniam debuit utique vindicari, tota hoc illa civitas fecit, quod tota [g] contempsit; & non jam fratrem, sed patrem, quod F pejus est, occidit. Uterque enim fuit conditor, ubi alter scelere ablatus non permissus est esse regnator. Non est, ut arbitror, quod dicatur quid mali Troja meruerit, ut eam dii desererent, quò posset exstingui; & quid boni Roma, ut eam dii inhabitarent, quò posset augeri: nisi quòd victi inde fugerunt, & se ad istos quos pariter deciperent, contulerunt. Immo verò & illic manserunt, ad eos more suo decipiendos, qui rursus easdem terras habitarent; & hîc easdem artes fallaciæ G suæ magis etiam exercendo, majoribus honoribus gloriati sunt.

[a] Remus.

[a] Menelaus Helenæ à Paride raptæ maritus.

e

f

g

[a] Editi, *aut magis in Trojanis.* Emendantur à MSS.

[b] Hic Romulo annis ferè 700 posterior, erat gentis Juliæ, quæ in Iulum Æneæ filium genus referebat, & per Iulum in Venerem. Ipsius Cæsaris ea de re verba leguntur apud Suetonium.

[c] Er. & Lov. *Nullo igitur.* Abest *igitur* ab editis aliis & MSS.

[d] Vind. Am. & plerique MSS. loco *Sylvia*, habent *Ilia*. Utrumque nomen habuit filia Numitoris, Remi & Romuli mater, quæ & *Rhea* dicebatur.

[e] Paris quippe non rex, sed regis Trojanorum Priami filius.

[f] Trojanorum nempe dii Lavinium per Æneam, inde Albam per Ascanium translati, ac postremò Romam per Romulum adsciti sunt.

[g] Sic Am. Er. & MSS. At Vind. & Lov. *consensit.*

Caput VII.

De eversione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.

Certe enim civilibus jam bellis scatentibus, quid miserum commiserat Ilium, ut * à Fimbria, Marianarum partium homine pessimo, everteretur, multò ferociùs atque crudeliùs, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captivati saltem in servitute vixerunt. Porrò autem Fimbria priùs edictum proposuit, ne cui parceretur; atque urbem totam cunctosque in ea homines incendio concremavit. Hoc meruit Ilium, non à Græcis quos sua irritaverat iniquitate, sed à Romanis quos sua calamitate propagaverat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil juvantibus, seu, quod verum est, nihil valentibus. Numquid & tunc abscessere omnes adytis arisque relictis dii, quibus illud oppidum steterat, post antiquos Græcorum ignes ruinasque reparatum? Si autem abscesserant, caussam requiro: & oppidanorum quidem quanto invenio meliorem, tanto deteriorem deorum. Illi enim contra Fimbriam portas clauserant, ut Syllæ servarent integram civitatem: hinc eos iratus incendit, vel potiùs penitus exstinxit. Adhuc autem * meliorum partium civilium Sylla dux fuit, adhuc armis rempublicam recuperare moliebatur: horum bonorum initiorum nondum malos eventus habuit. Quid ergo melius cives illius urbis facere potuerunt? quid honestius? quid fidelius? quid Romanâ parentelâ dignius, quàm meliori caussæ Romanorum civitatem servare, & contra parricidam Romanæ reipublicæ portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defensores deorum. Deseruerint dii adulteros, Iliumque flammis Græcorum reliquerint, ut ex ejus cineribus Roma castior nasceretur: cur & postea deseruerunt eamdem civitatem Romanis cognatam, non rebellantem adversùs Romam nobilem filiam, sed justioribus ejus partibus fidem constantissimam piissimamque servantem, eamque delendam reliquerunt, non Græcorum viris fortibus, sed viro spurcissimo Romanorum? Aut si displicebat diis caussa partium Syllanarum, cui servantes urbem miseri portas clauserant; cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænuntiabant? An & hinc agnoscuntur adulatores felicium potiùs quàm infelicium defensores? Non ergo Ilium etiam tunc, ab eis cùm desereretur, eversum est. Nam dæmones ad decipiendum semper vigilantissimi, quod potuerunt, fecerunt. Eversis quippe & incensis omnibus cum oppido simulacris, solum Minervæ sub tanta ruina templi illius, ut scribit * Livius, integrum stetisse perhibetur. Non ut diceretur, * Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est, ad eorum laudem: sed ne diceretur, Excessere omnes adytis arisque relictis dii, ad eorum defensionem. Illud enim posse permissi sunt, non unde probarentur potentes, sed unde præsentes convincerentur.

* *De hoc Livius l. 82. & l. 83 Appian. in Mithridatico.*

* *Cicer. Orat. pro Cælio. Sallustius in Catilin.*

Dæmones ad decipiendum vigilantissimi.

* *Livii liber 83. in quo de Ilii excidio, non exstat.*

* *Vergil. Æneid. 2.*

Caput VIII.

An debuerit diis Iliacis Roma committi.

Diis itaque Iliacis post Trojæ ipsius documentum qua tandem prudentiâ Roma custodienda commissa est? Dixerit quispiam, jam eos A Romæ habitare solitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Unde ergo stetit Minervæ simulacrum? Deinde, si apud Romam erant, quando Fimbria delevit Ilium; fortasse apud Ilium erant, quando à Gallis ipsa Roma capta & incensa est: sed ut sunt auditu acutissimi, motuque celerrimi, ad vocem anseris citò redierunt, ut saltem Capitolinum collem, qui remanserat, tuerentur: ceterùm ad alia defendenda seriùs sunt redire commoniti.

B

Caput IX.

An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendum sit.

Hi etiam Numam Pompilium successorem Romuli adjuvisse creduntur, ut toto regni sui tempore pacem haberet, & [a] Jani portas, quæ bellis patère adsolent, clauderet: eo merito scilicet, quia Romanis multa sacra constituit. Illi verò homini pro tanto otio gratulandum fuit, si modò id rebus salubribus scisset impendere, & C perniciosissima curiositate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dii contulerunt illud otium: sed eum minùs fortasse decepissent, si otiosum minimè reperissent. Quanto enim minùs eum occupatum invenerunt, tanto magis ipsi occupaverunt. Nam quid ille molitus sit, & quibus artibus deos tales sibi, vel illi civitati consociare potuerit, Varro prodit: quod si Domino placuerit, suo diligentiùs disseretur loco: modò autem quia de beneficiis eorum D quæstio est, magnum beneficium est pax; sed Dei veri beneficium est, plerumque etiam sicut sol, sicut pluvia vitæque alia subsidia, super ingratos & nequam. Sed si hoc tam magnum bonum dii illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipsa tempora [b] laudabiliora id numquam postea præstiterunt? An utiliora erant sacra, cùm instituerentur, quàm cùm instituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, sed ut essent addebantur: E postea verò jam erant, quæ ut prodessent custodiebantur. Quid ergo est, quòd illi quadragintatres, vel, [c] ut alii volunt, triginta-novem anni in tam longa pace transacti sunt regnante Numa, & postea sacris institutis, diisque ipsis, qui eisdem sacris fuerant invitati, jam præsidibus atque tutoribus, vix post tam multos annos ab Urbe condita usque ad Augustum * unus pro magno miraculo commemoratur annus post primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere F potuerunt?

Pax indignis etiam confertur.

* *Livius lib. 1.*

Caput X.

An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo studio quo sub Numa auctum est, & quietum esse potuisset & tutum.

An respondent, quòd nisi assiduis sibique continuò succedentibus bellis Romanum imperium tam longè latèque non posset augeri, & tam grandi gloriâ diffamari? Idonea verò caussa: G ut magnum esset imperium, cur esse deberet inquietum? Nonne in corporibus hominum satius est modicam staturam cum sanitate habere, quàm ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus pervenire? nec cùm perveneris, requiesce-

[a] Jani portæ cur in bello apertæ, in pace clausæ essent, dicit Macrobius 1. Saturn.

[b] Vind. Am. Er. & ferè omnes MSS. *laudabilia.*

[c] Numam 41. annos Livius, Plutarchus &c. Eutropius verò, Eusebius, Cassiodorus annos tantùm 41. regnasse tradunt.

re;

re; sed quanto grandioribus membris, tanto majoribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac non potiùs plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quæ perstrinxit Sallustius? ubi ait, Igitur

Sallust. in Catilin. Regum primorum studia.

» initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi; pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. An ut tam multùm augeretur imperium, debuit fieri quod Virgilius detestatur, dicens,

Æneid. 8

Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi?

Sed planè pro tantis bellis susceptis & gestis, justa defensio Romanorum est, quòd irruentibus sibi importunè inimicis resistere cogebat, non aviditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit planè. Nam

In Catil.

a

» post quàm res eorum, sicut scribit ipse Sallustius, » [a] legibus, moribus, agris aucta, satis prospera, » satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igi-

C » tur reges populique finitimi bello tentare, pauci » ex amicis auxilio esse. Nam ceteri metu perculsi » longè à periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviàm ire; libertatem, patriam, » parentesque armis tegere. Pòst ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quàm accipiendis beneficiis amicitias parabant. Decenter his artibus Roma crevit. Sed regnante Numa, ut tam longa

D pax esset, utrùm irruebant improbi belloque tentabant; an nihil eorum fiebat, ut posset pax illa persistere? Si enim bellis etiam tum Roma lacessebatur, nec armis arma obvia ferebantur; quibus modis agebatur, ut nullâ pugnâ superati, nullo Martio impetu territi sedarentur inimici; his modis semper ageretur, & semper Roma clausis Jani portis pacata regnaret. Quòd si in potestate non fuit, non ergo Roma pacem habuit quamdiu dii eorum, sed quamdiu homines finitimi circumqua-

E que voluerunt, qui eam nullo bello provocaverunt: nisi fortè dii tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit sive noluit. Interest quidem jam vitio proprio, malas mentes quatenus sinantur isti dæmones vel terrere vel excitare: sed si semper hoc possent, nec aliud secretiore ac superiore potestate contra eorum conatum sæpe aliter ageretur, semper in potestate

b

haberent [b] paces bellicasque victorias, quæ sem-

F per ferè per humanorum animorum motus accidunt: quas tamen plerumque contra eorum fieri voluntatem, non solùm fabulæ multa mentientes, & vix veri aliquid vel indicantes, vel significantes, sed etiam ipsa Romana confitetur historia.

CAPUT XI.

De simulacro Cumani Apollinis, cujus fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

NEQUE enim aliunde Apollo ille Cumanus, cùm adversùs Achæos regemque

G

c

Aristonicum bellaretur, [c] quatriduo flevisse nuntia-

A tus est: quo prodigio haruspices territi, cùm id simulacrum in mare putavissent esse projiciendum, Cumani senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium & Antiochi & [d] Persis bello in eodem apparuisse figmento: & quia Romanis feliciter provenisset, ex senatusconsulto eidem Apollini suo dona esse missa testati sunt. Tunc velut peritiores acciti haruspices responderunt, simulacri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam [e] Cumana colonia Græca esset, suis-

d

e

B que terris unde accitus esset, id est, ipsi Græciæ luctum & cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox regem Aristonicum victum & captum esse, nuntiatum est, quem vinci utique Apollo nolebat & dolebat, & hoc sui lapidis etiam lacrymis indicabat. Unde non usquequaque incongruè, quamvis fabulosis, tamen veritati similibus, mores dæmonum describuntur carminibus poëtatum. Nam Camillam Diana doluit apud [*] Virgilium, & Pallantem moriturum Hercules flevit.

Æneid. 11.

C Hinc fortassis & Numa Pompilius pace abundans, sed quo donante nesciens, nec requirens; cùm cogitaret otiosus, quibusnam diis tuendam Romanam salutem regnumque committeret, nec verum illum atque omnipotentem summum Deum curare opinaretur ista terrena, atque recoleret Trojanos deos, quos Æneas advexerat, neque Trojanum, neque Laviniense ab ipso Ænea conditum regnum diu conservare potuisse, alios providendos existimavit, quos illis prioribus, (sive qui cum

D Romulo jam Romam transierant, sive quandoque Albâ eversâ fuerant transituri,) vel tamquam fugitivis custodes adhiberet, vel tamquam invalidis adjutores.

CAPUT XII.

Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adjecerint, quorum eos numerositas nihil juverit.

NEc his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat: nam ipsius summum templum non-

E dum habebat [*] Jovis. Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricavit. Æsculapius autem ab Epidauro [f] ambivit Romam, ut peritissimus medicus in urbe nobilissima artem gloriosiùs exerceret. Mater etiam deûm nescio unde à [g] Pessinunte. Indignum enim erat, ut cùm ejus filius jam colli Capitolino præsideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omnium deorum mater est, non solùm secuta est Romam quosdam filios suos, verùm & alios præcessit etiam secutu-

Jovis, ibi nominativo casu, non genitivo.

f

g

F ros. Miror sanè, si ipsa peperit Cynocephalum, qui longè postea venit ex Ægypto. Utrùm etiam dea Febris ex illa nata sit, viderit Æsculapius pronepos ejus. Sed undecumque nata sit, non (opinor) audebunt eam ignobilem dicere dii peregrini deam civem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest? indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, [h] fluviales; &, ut Varro dicit, cer-

h

G tos atque incertos, in omnibusque generibus deorum, sicut in animalibus, mares & feminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma,

Dii certi atque incerti.

a Apud Sallustium loco *legibus*, est *cultibus*.
b Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *pacem*.
c Per quatriduum lacrymavisse scribit Julius Obsequens in frag. lib. de prodigiis, Livius verò lib 43 per triduum & tres noctes.
d Editi, *Perside*. MSS *Persis*. pro quo Lud. Vives putat legendum *Persâ*, Philippi filio Macedonum rege, quem L. Æmilius Paulus bello Macedonico secundo vicit. Plutarch. in Æmilio Paulo.
e Lov. *Cuma*. Ceteri libri, *Cumana*.

f Editi, *ab Epidauro abruit*. At veteres libri, *ab Epidauro ambivit*. Æsculapium ab Epidauro Achaiæ oppido in Urbem advectum memorat Livius lib. 10.
g Vind. Am. & Er. *nescio unde natæ Prænestinum montem insedit*. Ubi Lud. Vives loco *Prænestinum*, legendum existimat *Palatinum*: quia in Palatio, ait, locata est deûm mater. Sed verior lectio Lov. & MSS. *nescio unde à Pessinunte*. Confer Notam c pag. 27. in lib. 1. c. 30.
h In multis MSS *pluviales*.

non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligique debuit. Nimis enim multos deos grandi [a] fumo suo, tamquam signo dato ad tuitionem congregaverat; quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui uni hæc rite gesta debentur, offenderet. Et felicior quidem cum paucioribus vixit: sed quanto major facta est, sicut navis nautas, tanto plures adhibendos putavit: credo, desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione pejoris vitæ meliùs vixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suæ. Primò enim sub ipsis regibus, excepto Numa Pompilio, de quo jam suprà locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quod fratrem Romuli coëgit occidi?

CAPUT XIII.

Quo jure, quo fœdere Romani obtinuerint prima conjugia.

QUOMODO nec Juno, quæ cum Jove suo jam * fovebat Romanos rerum dominos, gentemque togatam, nec Venus ipsa Æneidas suos potuit adjuvare, ut bono & æquo more conjugia mererentur, cladesque tanta irruit hujus inopiæ, ut ea dolo raperent, moxque compellerentur pugnare cum soceris; ut miseræ feminæ nondum ex injuria maritis conciliatæ, jam parentum sanguine dotarentur? [* Æneid. 1.] At enim vicerunt in hac conflictione Romani vicinos suos? Quantis & quàm multis utrimque vulneribus & funeribus tam propinquorum & confinium istæ victoriæ constiterunt? Propter unum Cæsarem socerum & unum generum ejus Pompeium, jam mortua Cæsaris filia uxore Pompeii, quanto & quàm justo doloris instinctu Lucanus exclamat,

> Bella per Emathios plus quàm civilia campos,
> Jusque datum sceleri canimus. [Lucan. l. 1.]

Vicerunt ergo Romani, ut strage socerorum manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent; nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent victores maritos; quæ adhuc illis pugnantibus, pro * quibus facerent vota nesciebant. [* Ovid. 3. Fast.] Talibus nuptiis populum Romanum non Venus, sed Bellona [b] dotavit: aut fortassis Alecto illa [c] infernalis furia, jam eis favente Junone, plus in illos habuit licentiæ, quàm cùm ejus * precibus contra Æneam fuerat excitata. [* Æneid. 6.] [d] Andromache feliciùs captivata est, quàm illa conjugia Romana nupserunt: licèt serviles, tamen post ejus amplexus nullum Trojanorum Pyrrhus occidit. Romani autem soceros interficiebant in prœliis, quorum jam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantùm suorum mortem potuit, non timere: illæ sociatæ bellantibus parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebant, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum civium, propinquorum, fratrum, parentum, aut piè cruciabantur, aut crudeliter lætabantur victoriis maritorum. Huc accedebat, quòd, ut sunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiserunt viros, aliquæ utrorumque ferro & parentes & viros. Neque enim & apud Romanos parva fuerunt illa discrimina. Siquidem ad obsidionem quoque perventum est civitatis, clausisque portis se tuebantur. Quibus * dolo apertis, admissisque hostibus intra mœnia, in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerosque pugna commissa est. [* Livius lib. 1.] Et raptores illi etiam superabantur; & crebrò fugientes intra domos suas, graviùs fœdabant [e] pristinas, quamvis & ipsas pudendas lugendasque victorias. Hîc tamen Romulus de suorum jam virtute desperans, Jovem rogavit ut starent: atque ille hac occasione nomen * Statoris invenit. [* Liv. lib. 1.] Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & provolutæ parentibus, iram eorum justissimam, non armis victricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde Titum Tatium regem Sabinorum, socium regni Romulus ferre compulsus est, germani consortis impatiens: sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminumque non pertulit? Unde & ipso [f] interfecto, ut major deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista jura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, divinitatis? Quæ postremò sub tot diis tutoribus vita civitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

CAPUT XIV.

De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

1. QUID deinde post Numam sub aliis regibus? Quanto malo, non solùm suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani provocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat. Quàm crebræ strages Romani Albanique exercitûs fuerunt, & utriusque comminutio civitatis? Alba * namque illa, quam filius Æneæ creavit Ascanius, Romæ mater propior ipsa quàm Troja, à Tullo Hostilio rege provocata conflixit: confligens autem & afflicta est, & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. [* Liv. lib. 1.] Tunc eventum belli de * Ter-geminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: à Romanis tres Horatii, ab Albanis autem tres Curiatii processerunt: à Curiatiis tribus Horatii duo, ab uno autem Horatio tres Curiatii superati & exstincti sunt. [* Liv. ibid.] Ita Roma exstitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, ut de sex vivis unus rediret domum. Cui damnum in utrisque? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanii posteris, nisi proli Veneris, nisi [g] nepotibus Jovis? Nam & hoc plus quàm civile bellum fuit, quando filia civitas cum civitate matre pugnavit. Accessit aliud huic Ter-geminorum pugnæ ultimæ atrox atque horrendum malum. Nam ut erant ambo populi priùs amici, (vicini quippe atque cognati,) uni Curiatiorum desponsata fuerat Horatiorum soror: hæc postea quàm sponsi [h] spolia in victore fratre conspexit, ab eodem fratre, quoniam flevit, occisa est. Humanior hujus unius feminæ, quàm universi populi Romani, mihi fuisse videtur affe-

[a] *Fumo*, inanitatem sacrificiorum aut superbiæ vanitatem significat.
[b] Omnes propè MSS. *donavit*.
[c] Vind. Am. Er. & MSS. *inferna furia*.
[d] Andromache Hectoris uxor à Pyrrho post eversam Trojam in Græciam ducta eique nupta.
[e] *Pristinas*, non de Sabinis victorias, sed de Ceninensibus aliisque reportatas intelligit, de quibus Livius lib. 1.

[f] Tatium non Romulus, sed Laurentes interfecerunt: eam tamen verò minùs ægrè quàm dignum erat tulisse Romulum ferunt. Liv. lib. 1.
[g] Probæ notæ MSS. *nepotibus Jovis*. An fortè referendum ad civitates filiam & matrem, de quibus continuò?
[h] Plures MSS *sponsalia*.

ctus. Illa quem virum jam fide media retinebat, aut fortè etiam ipsum fratrem dolens qui eum occiderat cui sororem promiserat, puto quòd non culpabiliter fleverit. Unde enim apud Virgilium pius Æneas laudabiliter dolet hostem etiam sua peremtum manu? Unde Marcellus * Syracusanam civitatem, recolens ejus paulò antè culmen & gloriam sub manus suas subitò concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est? Quæso ab humano impetremus affectu, ut femina sponsum suum à fratre suo peremtum sine crimine fleverit, si viri hostes à se victos etiam cum laude fleverunt. Ergo sponso à fratre illatam mortem quando femina illa flebat, tunc se contra matrem civitatem tanta strage bellasse, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione vicisse Roma gaudebat.

Æneid. 10.
* Suprà lib. 1. c. 6.

2. Quid mihi obtenditur nomen laudis, nomenque victoriæ? Remotis obstaculis insanæ opinionis facinora nuda cernantur, nuda pensentur, nuda judicentur. Caussa dicatur Albæ, sicut Trojæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla similis invenitur: tantùm ut * desides moveret Tullus in arma viros, & jam desueta triumphis agmina. Illo itaque vitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atque cognati. Quod vitium Sallustius magnum transeunter adtingit. Cùm enim laudans breviter [a] antiquiora commemorasset tempora, quando vita hominum sine cupiditate agitabatur, & sua cuique satis placebant: » Postea verò, inquit, quàm in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii atque Athenienses, cœpere urbes atque nationes subigere, libidinem dominandi caussam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare: & cetera quæ ipse instituerat dicere. Mihi huc usque satis sit ejus verba posuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitat & conterit humanum genus. Hac libidine Roma tunc victa Albam se vicisse triumphabat, & sui sceleris laudem gloriam nominabat. *Quoniam laudatur*, inquit Scriptura nostra, *peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua gerit, benedicitur.* Fallacia igitur tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferantur à rebus, ut sincero inspiciantur examine. Nemo mihi dicat, Magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnavit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipsi: habet præmia laudis & illa crudelitas. Sed puto esse satius cujuslibet inertiæ pœnas luere, quàm illorum armorum gloriam quærere. Et tamen si in arenam procederent pugnaturi inter se gladiatores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo gloriosum alterius matris, alterius filiæ civitatis, inter se armorum potuit esse certamen? An ideo diversum fuit, quòd arena illa non fuit, & latiores campi non duorum gladiatorum, sed in duobus populis multorum funeribus implebantur; nec amphitheatro cingebantur illa certamina, sed universo orbe, & tunc vivis, & posteris, quò usque ista fama porrigitur, impium spectaculum præbebatur?

Nulla justa belli caussa contra Albanos.
* Æneid. 6.
a Sallust. in Catil.
Libido imperandi perniciosa.
Psal. 3. 9.
Gladiatores.

3. Vim tamen patiebantur studii sui dii illi præsides imperii Romani, & talium certaminum tamquam theatrici spectatores, donec Horatiorum soror propter Curiatios tres peremtos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minùs haberet mortium etiam Roma quæ vicerat. Deinde ad fructum victoriæ Alba subversa est: ubi post Ilium quod Græci everterunt; & post Lavinium ubi [b] Æneas regnum peregrinum atque fugitivum constituerat, tertio loco habitaverant numina illa Trojana. Sed more suo etiam inde jam fortasse migraverant, ideo deleta est. Discesserant videlicet omnes adytis arisque relictis dii, quibus imperium illud steterat. Discesserant sanè ecce jam tertiò, ut eis quarta Roma providentissimè crederetur. Displicuerat enim & Alba, ubi Amulius expulso * fratre, & Roma placuerat, ubi Romulus occiso * fratre regnaverat. Sed ante quàm Alba dirueretur, transfusus est, inquiunt, populus ejus in Romam, ut ex utraque una civitas fieret. Esto, ita factum sit: urbs tamen illa Ascanii regnum & tertium domicilium Trojanorum deorum, ab urbe filia mater eversa est. Ut autem belli reliquiæ è duobus populis unum facerent miserabile coagulum, multus antè fusus utriusque sanguis fuit. Quid jam singillatim dicam sub ceteris regibus totiens eadem bella renovata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis stragibus iterum iterumque confecta, iterum iterumque post fœdus & pacem inter generos & soceros & eorum stirpem posterosque repetita? Non parvum indicium calamitatis hujus fuit, quòd portas belli nullus clausit illorum. Nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnavit.

* Numitore. Liv. l. 1.
* Remo.

Caput XV.

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

1. Ipsorum autem regum qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabulosa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam scriptores eorum, * qui eum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, subornatumque nescio quem Julium Proculum, qui eum sibi apparuisse diceret, eumque per se populo mandasse Romano, ut inter numina coleretur; eoque modo populum, qui contra senatum intumescere cœperat, repressum atque sedatum. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursûs effectam imperita nesciens multitudo meritis Romuli tribuebat. Quasi verò si luctus ille solis fuisset, non magis ideo credi deberet occisus, ipsumque scelus aversione etiam diurni luminis indicatum: sicut re vera factum est, cùm Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Judæorum. Quam solis obscurationem non ex canonico siderum cursu accidisse, satis ostendit, quòd tunc erat pascha Judæorum; nam plenâ lunâ sollemniter agitur: regularis autem solis defectio non nisi lunæ fine contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionem putatam magis significat esse, quàm factam, quando & laudans eum in libris de republica, Scipionisque sermone: Tantum est, inquit, consecutus, ut » cùm subitò sole obscurato non comparuisset, » deorum in numero collocatus putaretur: quam » opinionem nemo umquam mortalis assequi po- » tuit sine eximia virtutis gloria. Quod autem di- » cit, eum subitò non comparuisse, profectò ibi intelligitur aut violentiâ tempestatis, aut cædis facinorisque secretum. Nam & alii * scriptores eo-

* Livius l. 1. Dionysius l. 2.
Solis naturalis defectio sub Romuli interitum.
Luca 23. 45.
* Liv. l. 1. Dionys. l. 2.

[a] In plerisque MSS. antiquorum.
[b] Sic magno consensu MSS. At editi, ubi rex Latinus Æneam regnum peregrinum atque fugitivum constituerat.

rum defectioni solis addunt etiam subitam tempestatem, quæ profectò aut occasionem sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consumsit. De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumtus est, dicit » in eisdem libris idem Cicero, propterea & istum » non creditum inter deos receptum tali morte, » quia fortasse quod erat in Romulo probatum, id » est persuasum, Romani vulgare noluerunt, id est » vile facere, si hoc & alteri facilè tribueretur. Dicit etiam apertè in Invectivis: Illum qui » hanc urbem condidit, Romulum ad deos immor» tales benevolentiâ famâque sustulimus: ut non verè factum, sed propter merita virtutis ejus benevolentiâ jactatum diffamatumque monstraret. In Hortensio verò Dialogo cùm de solis cano» nicis defectionibus loqueretur: Ut easdem, inquit, » tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, » qui in obscuratione solis est factus. Certè hic minimè timuit hominis interitum dicere, quia disputator magis quàm laudator fuit.

Orat. 3. in Catil.

Romulus inter deos humano consilio relatus.

2. Ceteri autem reges populi Romani, excepto Numa Pompilio & Anco Martio, qui morbo interierunt, quàm horrendos exitus habuerunt? *Tullus, ut dixi, Hostilius victor & eversor Albæ, cum tota domo sua fulmine concrematus est. Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interemtus est. Servius Tullius generi sui Tarquinii Superbi, qui ei successit in regnum, nefario scelere occisus est. Nec discessere adytis arisque relictis dii, tanto in optimum illius populi regem parricidio perpetrato, quos dicunt, ut hoc miseræ Trojæ facerent, eamque Græcis diruendam exurendamque relinquerent, adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto à se socero Tarquinius ipse successit. Hunc illi dii nefarium parricidam soceri interfectione regnantem, insuper multis bellis victoriisque gloriantem, & de [a] manubiis Capitolium fabricantem, non abscedentes, sed præsentes manentesque viderunt, & regem suum Jovem in illo altissimo templo, hoc est, in opere parricidæ, sibi præsidere atque regnare perpessi sunt. Neque enim adhuc innocens Capitolium struxit, & postea malis meritis Urbe pulsus est: sed ad ipsum regnum, in quo Capitolium fabricaret, immanissimi sceleris perpetratione pervenit. Quòd verò eum Romani regno postea depulerunt, ac secluserunt mœnibus civitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filii peccatum fuit, illo non solùm nesciente, sed etiam absente commissum. Ardeam civitatem tunc oppugnabat, & pro populo Romano bellum gerebat: nescimus quid faceret, si ad ejus notitiam flagitium filii deferretur. Et tamen inexplorato ejus judicio & inexperto, ei populus ademit imperium, & recepto exercitu à quo deseri jussus est, clausis deinde portis non sivit intrare redeuntem. At ille post bella gravissima, quibus eosdem Romanos concitatis finitimis adtrivit, postea quàm desertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, in oppido [b] Tusculo Romæ vicino quatuordecim, ut fertur, annos privatam vitam quietus habuit, & cum uxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quàm socer ejus generi sui facinore, nec ignorante * filiâ, sicut perhibetur, exstinctus. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem aut sceleratum, sed superbum appellaverunt, fortassis regios ejus fastus aliâ superbiâ non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui usque adeo contemserunt, ut eum regem suum facerent: ubi miror si non scelere graviore mercedem tantam tanto sceleri reddiderunt. Nec discessere adytis arisque relictis dii. Nisi fortè quispiam sic defendat istos deos, ut dicat eos ideo mansisse Romæ, quò possent Romanos magis punire suppliciis, quàm beneficiis adjuvare, seducentes eos vanis victoriis & bellis gravissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reipublicæ usque ad expulsionem Tarquinii Superbi per ducentos fermè & quadraginta & tres annos, cùm illæ omnes victoriæ tam multo sanguine & tantis emtæ calamitatibus, vix illud imperium intra viginti ab Urbe milliaria dilataverint: quantum spatium absit ut saltem alicujus [c] Getulæ civitatis nunc territorio comparetur.

** De hoc & sequentibus Liv. l. 1. Dionys. l. 3.*

Dii scelerum spectatores & fautores.

Tarquinii expulsio.

** Livius l. 1. Valer. l. 9. c. 11.*

CAPUT XVI.

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patriâ pepulit, moxque Romæ post atrocissima parricidia à vulnerato hoste vulneratus interiit.

HUic tempori adjiciamus etiam tempus illud, quò usque dicit Sallustius * æquo & modesto jure agitatum, dum metus à Tarquinio & grave bellum cum Ethruria positum est. Quamdiu enim Ethrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, gravi bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto jure gestam rempublicam metu premente, non persuadente justitiâ. In quo brevissimo tempore quàm funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsâ regiâ potestate? Annum quippe suum non compleverunt. Nam Junius Brutus exhonoratum ejecit Urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum; deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum [d] hoste vulneribus, occisis à se ipso primitus filiis suis & uxoris suæ fratribus, quòd eos pro restituendo Tarquinio conjurasse cognoverat. Quod factum Virgilius postea quàm laudabiliter commemoravit, continuò clementer exhorruit. Cùm enim dixisset,

** Suprà l. 2. c. 18.*

** Liv. l. 2. Valer. l. 5. c. 8.*

—Natosque pater nova bella moventes
Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit

Æneid. 6.

mox deinde exclamavit, & ait,

Infelix, utcumque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est, præferant & extollant, qui filios occidit, infelix est. Et tamquam ad consolandum infelicem, subjunxit,

Vincit amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Nonne in hoc Bruto, qui & filios occidit, & à se percusso hosti filio Tarquinii mutuò percussus supervivere non potuit, eique potiùs ipse Tarquinius supervixit, Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus civis hoc Tarquinio pulso passus est, quod tyrannus ipse Tarquinius? Nam & idem Brutus consanguineus Tarquinii

Bruti erga Collatinum injuria.

[a] Editi, *de bellorum manubiis*. Abest *bellorum* à MSS. nec opus erat addere, quando *manubias* nihil aliud intelligitur quàm præda bello parta, vel ex prædæ venditione collecta pecunia. Vide Agellium lib. 13. c. 23. Florus de eodem Tarquinio lib. 1. c. 7. *De manubiis captarum urbium templum erexit.*

[b] Tarquinius re vera Tusculi egit aliquot annos apud generum Octavium Mamilium: sed obiit Cumis apud Aristodemum tyrannum, teste Livio lib. 2.

[c] *Getula*, id est, in Getulia, quæ Africæ pars est, sitæ.

[d] Cum Arunte regis Tarquinii superbi filio. Liv. lib. 2.

fuisse perhibetur. Sed Collatinum videlicet similitudo nominis pressit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogeretur: postremò [a] in ejus nomine hoc vocabulum minùs esset, L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amisit quod sine ullo detrimento posset amittere, ut & honore primus consul & civitate bonus civis carere juberetur. Etiamne ista est gloria Junii Bruti detestanda iniquitas & nihilo utilis reipublicæ? Etiamne ad hanc perpetrandam, vicit amor patriæ laudumque immensa cupido? Jam expulso utique Tarquinio [b] tyranno, consul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus. Quàm justè populus mores in cive, non nomen adtendit? Quàm [c] injustè Brutus collegam primæ ac novæ illius potestatis, quem posset, si hoc offendebatur, nomine tantùm privare, & patriâ privavit & honore? Hæc mala facta sunt, hæc adversa acciderunt, quando in illa republica æquo & modesto jure agitatum est. Lucretius quoque, qui in locum Bruti fuerat subrogatus, morbo, ante quàm idem annus terminaretur, absumtus est. Ita P. Valerius, qui successerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio suffectus fuerat, annum illum funereum atque tartareum, qui consules quinque habuit, compleverunt: quo anno consulatûs ipsius novum honorem ac potestatem auspicata est Romana respublica.

Funereus & tartareus primus libertatis annus.

Caput XVII.

Post initia consularis imperii, quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantibus quos colebat.

1. TUNC jam diminuto paululùm metu, non quia bella conquieverant, sed quia non tam gravi pondere urgebant, finito scilicet tempore quo æquo & modesto jure agitatum est, secuta sunt quæ idem Sallustius breviter explicat: "Dein servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris expertibus soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maximè fœnore oppressa plebs, cùm assiduis bellis tributum & militiam simul toleraret, armata montem Sacrum atque Aventinum insedit: tumque tribunos plebis & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum." Quid itaque ego tantas moras vel scribens patiar, vel lecturis afferam? Quàm misera fuerit illa respublica tam longa ætate per tot annos usque ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecùs inquietare non desistentibus & intus discordiis seditionibusque civilibus, à Sallustio breviter intimatum est. Proinde victoriæ illæ non solida beatorum gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atque alia [d] sterilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minimè quietorum. Nec nobis, quia hæc dicimus, boni Romani prudentesque succenseant: quamquam de hac re nec petendi sint, nec monendi, quando eos minimè succensuros esse certissimum est. Neque enim graviùs vel graviora dicimus auctoribus eorum, & stilo & otio multùm impares: quibus tamen ediscendis & ipsi elaboraverunt, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerem, quod Sallustius ait? "Plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus & injuriâ validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur." Porrò si illi scriptores historiæ ad honestam libertatem pertinere arbitrati sunt, mala civitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare compulsi sunt, cùm aliam veriorem quò cives æterni legendi sunt non haberent; quid nos facere convenit, quorum spes quanto in Deo melior & certior, tanto major debet esse libertas, cùm mala præsentia Christo nostro imputant, ut infirmiores imperitioresque mentes alienentur ab ea civitate, in qua sola jugiter feliciterque vivendum est? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quàm eorum identidem auctores quos legunt & prædicant: quando quidem & ex ipsis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere, vel talia, vel cuncta sufficimus.

Histor. lib. 1.

2. Ubi erant ergo illi dii, qui propter exiguam fallacemque hujus mundi felicitatem colendi existimantur; cùm Romani, quibus se colendos mendacissimâ astutiâ venditabant, tantis calamitatibus vexarentur? Ubi erant, quando Valerius consul ab exsulibus & servis [e] incensum Capitolium cùm defensaret, occisus est? Faciliúsque ipse prodesse potuit ædi Jovis, quàm illi turba tot numinum cum suo maximo atque optimo rege, cujus templum liberaverat, subvenire. Ubi erant, quando densissimis fatigata civitas seditionum malis, cùm legatos Athenas missos ad leges mutuandas paululùm quieta opperiretur, gravi fame pestilentiâque vastata est? Ubi erant, quando rursus populus, cùm fame laboraret, præfectum annonæ primum creavit; atque illa fame invalescente, Spurius [f] Melius, qui esurienti multitudini frumenta largitus est, regni affectati crimen incurrit, & ejusdem præfecti instantiâ per dictatorem L. Quintium ætate decrepitum, à Quinto Servilio magistro equitum cum maximo & periculosissimo tumultu civitatis occisus est? Ubi erant, quando pestilentiâ maximâ exortâ diis inutilibus sine remedio populus diu multùmque fatigatus nova Lectisternia, quod numquam antea fecerat, exhibenda arbitratus est? Lecti autem sternebantur in honorem deorum, unde hoc sacrum vel potiùs sacrilegium nomen accepit. Ubi erant, quando per decem continuos annos malè pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Romanus acceperat, nisi per Furium Camillum tandem subveniretur, quem postea civitas ingrata damnavit? Ubi erant, quando Galli Romam ceperunt, spoliaverunt, incenderunt, cædibus impleverunt? Ubi erant, cùm illa insignis pestilentia tam ingentem stragem dedit, qua & ille Furius Camillus exstinctus est, qui rempublicam ingra-

Enumeratio Romanarum calamitatum.
Liv. lib. 3.
Liv. lib. 4.
Liv. lib. 5.
Lectisternia in honorem deorum.
Liv. ibid.
Liv. ibid.
Liv. lib. 7.

[a] Vind. Am. & Er. *si in ejus nomine*. Apud Lov. autem non isthic, sed infrà, post *minùs esset*, additur *si*; quæ particula neutro loco est in MSS. nec minùs integra, immo firmior absque illa procedit oratio.
[b] Quibusdam probæ notæ MSS. abest, *tyranno*.
[c] MSS. *quàm impie Brutus*. Fortè leg. *tam impiè*.
[d] Sic MSS. Editi verò, *terribilia*.
[e] Lud. Vives scribendum putat, *inscensum*, ab inscendo: non enim Capitolium incenderant servi. Nos legendum credimus, *insessum*, id est occupatum, ab insideo, quo verbo utitur Livius item eam narrans lib. 3.
[f] Editi, *Æmilius*. At MSS. *Melius*: sic & Livius lib. 4.

tam & à Veientibus antè defendit, & de Gallis postea vindicavit? In hac pestilentia * scenicos ludos aliam novam pestem, non corporibus Romanorum, sed, quod est multo perniciosius, moribus intulerunt. Ubi erant, quando alia pestilentia gravis de venenis matronarum exorta credita est, quarum supra fidem [a] multarum atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentiâ graviores? Vel quando in Caudinas [b] furculas à Samnitibus obsessi ambo cum exercitu consules fœdus cum eis fœdum facere coacti sunt; ita ut equitibus Romanis sexcentis obsidibus datis, ceteri amissis armis aliisque spoliati privatisque tegminibus, sub jugum hostium cum vestimentis singulis mitterentur. Vel quando gravi pestilentiâ ceteris laborantibus multi etiam in exercitu * icti fulmine perierunt. Vel quando item aliâ intolerabili pestilentiâ * Æsculapium ab Epidauro quasi medicum deum Roma advocare atque adhibere compulsa est: quoniam regem omnium Jovem, qui jam diu in Capitolio sedebat, multa stupra quibus adolescens vacaverat, non permiserant fortasse discere medicinam. Vel cùm conspirantibus uno tempore hostibus, Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Ethruscis & Senonibus Gallis, primò ab eis * legati peremti sunt, deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus & militum tredecim millibus. Vel quando post * graves & longas Romæ seditiones, quibus ad ultimum plebs in Janiculum hostili [c] direptione secesserat, bujus mali tam dira calamitas erat, ut ejus rei causâ, quod in extremis periculis fieri solebat, dictator crearetur Hortensius, qui plebe revocata in eodem magistratu exspiravit, quod nulli dictatori antè contigerat, & quod illis diis jam præsente Æsculapio gravius crimen fuit.

3. Tum verò tam multa bella ubique crebruerunt, ut inopiâ militum proletarii illi, qui eo quòd proli gignendæ vacabant, ob egestatem militare non valentes, hoc nomen acceperant, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarentinis * Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloriâ celebratus, Romanorum hostis effectus est. Cui sanè de rerum futuro eventu consulenti, satis urbanè Apollo sic ambiguum oraculum edidit, ut è duobus quidquid accidisset, ipse divinus haberetur. Ait enim: * Dico te, Pyrrhe, vincere posse Romanos. Atque ita sive Pyrrhus à Romanis sive Romani à Pyrrho vincerentur, securus fatidicus utrumlibet exspectaret eventum. Quæ tunc & quàm horrenda utriusque exercitùs clades? In qua tamen superior Pyrrhus exstitit, ut jam posset Apollinem pro suo intellectu prædicare divinum; nisi proximè alio prœlio Romani abscederent superiores. Atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia gravis exorta est * mulierum. Nam priùs quàm maturos partus ederent, gravidæ moriebantur. Ubi se, credo, Æsculapius excusabat, quòd archiatrum, non obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibant, ita ut jam defecturum genus animalium crederetur. Quid byems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæviens, ut nivibus horrenda altitudine etiam in foro per dies quadraginta manentibus, Tiberis quoque glacie duraretur, si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quanta dixissent? Quid illa itidem ingens pestilentia, * quamdiu sævivit, quàm multos peremit? Quæ cùm in annum alium multo gravius tenderetur, frustra præsente Æsculapio, aditum est ad libros Sibyllinos. In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libris de Divinatione commemorat, magis interpretibus, ut possunt seu volunt dubia conjectantibus, credi solet. Tunc ergo dictum est eam esse caussam pestilentiæ, quòd plurimas ædes sacras multi occupatas privatim tenerent: sic interim à magno imperitiæ vel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Unde autem à multis ædes illæ fuerant occupatæ, nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustra fuerat supplicatum; atque ita paulatim loca deserebantur à cultoribus, ut tamquam vacua sine ullius offensione possent humanis saltem usibus vindicari? Nam quæ tunc velut ad sedandam pestilentiam diligenter repenta atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque usurpata latitarent, non utique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quòd scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiæ depulsio, sed deorum excusatio procurata est.

Margin notes: * V. suprà lib. 3. c. 12. & lib. 2. c. 8. — * Liv. lib. 8. — * Liv. in fi. ejusdem lib. 10. — * Liv. lib. 12. — * Liv. lib. 11. — Proletarii milites ad scripti. — * Liv. lib. 13. — Confer Cic. lib. 2. de Divinat. — * Vid. Oros. lib. 4. c. 2. — * Oros. lib. 4. c. 5. — Lib. 2. de Divinat.

CAPUT XVIII.

Quantas clades Romanos sub bellis Punicis triverint, frustra deorum præsidiis expetitis.

IAM verò Punicis bellis, cùm inter utrumque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet, populique duo prævalidi impetus in alterutrum fortissimos & opulentissimos agerent, quot minutiora regna contrita sunt? quæ urbes amplæ nobilesque deletæ, quot afflictæ, quot perditæ civitates? quam longè latèque tot regiones terræque vastatæ sunt? Quotiens victi hinc atque inde victores? quid hominum consumtum est, vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quanta vis navium marinis etiam prœliis oppressa, & diversarum tempestatum varietate submersa est? Si enarrare vel commemorare conemur, nihil aliud quàm scriptores etiam nos erimus historiæ. Tunc magno metu perturbata Romana civitas ad remedia vana & ridenda currebat. Instaurati sunt ex auctoritate librorum Sibyllinorum ludi Sæculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, felicioribusque temporibus memoriâ negligente perierat. Renovarunt etiam pontifices ludos sacros inferis, & ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirum enim quando renovati sunt, tantâ copiâ morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cùm profectò miseri homines ipsa rabida bella & cruentas animositates funereasque hinc atque inde victorias, magnos agerent ludos dæmonum & opimas epulas inferorum. Nihil sanè miserabilius primo bello Punico accidit, quàm quòd ita Romani victi sunt, ut etiam Regulus ille caperetur, cujus in primo & in altero libro mentionem fecimus, vir planè magnus & victor antea domitorque Pœnorum: qui etiam ipsum

Margin notes: Ludi Sæculares. — Ludi diis inferis facti. — Lib. 1. c. 15. & 24. & lib. 2. c. 23.

[a] Duæ ex eis Cornelia & Sergia, gentis fuerunt patriciæ, teste Livio lib. 8. qui matronas ob id sceleris ad 170. damnatas dicit.
[b] Lov. Caudinas furcas. Ceteri codices, & Livius lib. 9. Caudinas furculas. Angustiæ montium sunt in Caudina valle inter Abellam & Beneventum, juxta Caudium oppidum Samnii non procul à Benevento & Capua situm.
[c] Lov. direptione. Ceteri libri, direptione. De hac secessione plebis in Janiculum montem, quod Montorium hodie vocant, egit Livius lib. 11.

primum bellum Punicum confecisset, nisi aviditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones, quàm ferre possent, fessis Carthaginensibus imperasset. Illius viri & captivitas inopinatissima, & servitus indignissima, & juratio fidelissima, & mors crudelissima si deos illos non cogit erubescere, verum est quòd ærei sunt, & non habent sanguinem.

2. Nec mala illo tempore gravissima intra mœnia defuerunt. Nam * exundante nimis ultra morem fluvio Tiberino penè omnia urbis plana subversa sunt: aliis impetu quasi torrentis impulsis, aliis velut stagno diuturno madefactis atque sublapsis. Istam deinde pestem * ignis perniciosior subsecutus est, qui correptis circa forum quibusque celsioribus, etiam templo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, ubi ei veluti vitam perpetuam diligentissima substitutione lignorum, non tam honoratæ quàm damnatæ virgines donare consueverant. Tunc verò illic ignis, non tantùm vivebat, sed etiam sæviebat. Cujus impetu exterritæ virgines, sacra illa fatalia, quæ jam [a] tres, in quibus fuerant, presserant civitates, cùm ab illo incendio liberare non possent, * Metellus pontifex suæ quodam modo salutis oblitus irruens ea semiustulatus abripuit. Neque enim vel ipsum ignis agnovit: aut verò erat ibi numen, quod non etiam, si fuisset, fugisset. Homo igitur potiùs sacris Vestæ, quàm illa homini prodesse potuerunt. Si autem à se ipsis ignem non repellebant; civitatem, cujus salutem tueri putabantur, quid contra illas aquas flammasque poterant adjuvare? sicut etiam res ipsa nihil ea prorsus potuisse patefecit. Hæc istis nequaquam objicerentur à nobis, si illa sacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus instituta, sed significandis æternis; & ideo, cùm ea quòd corporalia visibiliaque essent, perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant instituta, & posse ad eosdem usus denuo reparari. Nunc verò cæcitate [b] mirabili, eis sacris quæ perire possint, fieri potuisse existimant, ut salus terrena & temporalis felicitas civitatis perire non posset. Proinde cùm illis etiam manentibus sacris, vel salutis contritio, vel infelicitas irruisse monstratur, mutare sententiam, quam defendere nequeunt, erubescunt.

* Oros. lib. 4. c. 11. Exundatio Tiberis.

* Oros. ibid. Incendium publicum. Liv. lib. 19. & Ovid. lib. 6. Fast.

* Liv. lib. 19.

Caput XIX.

De afflictione belli Punici secundi, qua vires partis utriusque consumtæ sunt.

SECUNDO autem bello Punico nimis longum est commemorare clades duorum populorum, tam longè secum latéque pugnantium; ita ut his quoque * fatentibus, qui non tam narrare bella Romana, quàm Romanum imperium laudare instituerunt, similior victo fuerit ille qui vicit. Annibale quippe ab Hispania surgente, & Pyrenæis montibus superatis, Galliâ transcursâ, Alpibusque disruptis, tam longo circuitu auctis viribus, cuncta vastando aut subigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quàm cruenta [c] bella gesta sunt, quàm multa prœlia? Quotiens Romani superati? Quàm multa ad hostem oppida defecerunt, quàm multa capta & oppressa? Quàm diræ pugnæ, & totiens Annibali Romana clade gloriosæ? De [d] Cannensi autem mirabiliter horrendo malo quid dicam, ubi Annibal cùm esset crudelissimus, tamen tanta inimicorum atrocissimorum cæde satiatus, parci jussisse perhibetur? Unde tres * modios anulorum aureorum Carthaginem misit: quò intelligerent tantam in illo prœlio dignitatem cecidisse Romanam, ut faciliùs eam caperet mensura quàm numerus; atque hinc strages turbæ ceteræ, tanto utique numerosioris, quanto [e] infimioris, quæ sine anulis jacebat, conjicienda potiùs quàm nuntianda putaretur. Denique tanta militum inopia secuta est, ut Romani reos facinorum proposita impunitate colligerent, servitia libertate donarent, atque ex illis pudendus non tam suppleretur quàm institueretur exercitus. Servis itaque, immo ne faciamus injuriam, jam libertis, pro Romana republica pugnaturis arma defuerunt. Detracta sunt templis, tamquam Romani diis suis dicerent, Ponite quæ tam diu inaniter habuistis, ne fortè aliquid utile inde facere possint nostra mancipia, unde vos nostra numina nihil facere potuistis. Tunc etiam stipendiis sufficiendis cùm defecisset ærarium, in usus publicos opes venére privatæ, adeo unoquoque id quod habuit conferente, ut præter singulos anulos aureos singulasque bullas miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quanto magis ceteri ordines tribusque relinquerent. Quis ferret istos, si nostris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cùm eos modò vix feramus, quando pro superflua voluptate plura donantur histrionibus, quàm tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?

* Liv. initio lib. 21. & Silius Ital. lib. 1.

* Liv. lib. 22.

Ex servis institutus exercitus.

Arma templis deorũ detracta.

Caput XX.

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.

SED in his omnibus belli Punici secundi malis, nihil miserabilius ac miserabili querelâ dignius, quàm exitium [f] Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hispaniæ civitas amicissima populi Romani dum eidem populo fidem servat, eversa est. Hinc enim Annibal fracto fœdere Romanorum, caussas quæsivit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obsidebat: quod ubi Romæ auditum est, missi legati ad Annibalem, ut ab ejus obsidione discederet. Contemti Carthaginem pergunt, querimoniamque deponunt fœderis rupti, infectoque negotio Romam redeunt. Dum hæ moræ aguntur, misera illa civitas opulentissima, suæ reipublicæ Romanæque carissima, octavo vel nono à Pœnis mense deleta est. Cujus interitum legere, quanto magis scribere, horroris est. Breviter tamen eum commemorabo: ad rem quippe quæ agitur, multùm pertinet. Primò fame contabuit: nam etiam suorum cadaveribus à nonnullis pasta perhibetur. Deinde omnium fessa rerum, ne saltem captiva in manus Annibalis perveniret, ingentem rogum publicè struxit, in quem ardentem ferro etiam trucidatos omnes se suosque miserunt. Hîc aliquid agerent dii helluones atque nebulones, sacrificiorum adipibus inhiantes, & fallacium divinationum caligine decipientes: hîc aliquid agerent, civitati

a Ilium intelligit, Lavinium & Albam.
b Sic MSS. At editi, *miserabili*.
c MSS. *quàm cruenta prœlia gesta sunt? Quotiens* &c.
d *Cannensis* clades Romani exercitus, quæ prope Cannas urbem seu vicum Apuliæ contigit, describitur à Livio lib. 22.
e Editi, *infirmioris*. Meliùs MSS. *infimioris*, id est, ignobilioris turbæ, cui non erat usus anuli.
f Saguntum, sive Saguntus urbs olim clarissima Hispaniæ Tarraconensis, non procul à loco ubi nunc Valentia. De illius per Annibalem eversione Livius lib. 21.

populi Romani amicissimæ subvenirent, fidei conservatione pereuntem perire non sinerent. Ipsi utique medu præfuerunt, cùm Romanæ reipublicæ interjecto fœdere copulata est. Custodiens itaque fideliter quod ipsis præsidibus placito junxerat, fide vinxerat, juratione constrinxerat, à perfido obsessa, oppressa, consumta est. Si ipsi dii * tempestate atque fulminibus Annibalem postea Romanis proximum mœnibus terruerunt, longéque miserunt; tunc primùm tale aliquid facerent. [* Liv. lib. 26.] Audeo quippe dicere, honestiùs illos pro amicis Romanorum, ideo periclitantibus ne Romanis frangerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quàm pro ipsis Romanis, qui pro se pugnabant, atque adversùs Annibalem opulenti erant, potuisse tempestate sævire. Si ergo tutores essent Romanæ felicitatis & gloriæ, tam grave ab ea crimen Saguntinæ calamitatis averterent: nunc verò quàm stultè creditur diis illis defensoribus Romam victore Annibale non perisse, qui Saguntinæ urbi non potuerunt, ne pro ejus periret amicitia, subvenire? Si Saguntinorum Christianus populus esset, & hujusmodi aliquid pro fide Evangelica pateretur, quamquam se ipse nec ferro, nec ignibus corrupisset; sed tamen si pro fide Evangelica excidium pateretur, ea spe pateretur qua in Christum crediderat, non mercede brevissimi temporis, sed æternitatis interminæ [a]. Pro istis autem diis, qui propterea coli perhibentur, qui propterea colendi requiruntur, ut harum labentium atque transeuntium rerum felicitas tuta sit, quid nobis defensores & excusatores eorum de Saguntinis pereuntibus respondebunt, nisi quod de illo Regulo exstincto? Hoc quippe interest, quòd ille unus homo, hæc tota civitas, utriusque tamen interitûs caussa conservatio fidei fuit. Propter hanc enim ad hostes & redire ille voluit, & noluit ista transire. Conservata ergo provocat deorum iram fides? an possunt & diis propitiis, perire non solùm quique homines, verùm etiam integræ civitates? Utrum volunt, eligant. Si enim fidei servatæ irascuntur illi dii, quærant perfidos à quibus colantur. Si autem etiam illis propitiis multis gravibusque cruciatibus afflicti, interire homines civitatesque possunt, nullo fructu felicitatis hujus coluntur. Desinant igitur succensere, qui sacris deorum suorum perditis se infelices esse factos putant. Possent enim illis non solùm manentibus, verùm etiam faventibus, non sicut modò de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

Caput XXI.

Quàm ingrata fuerit Romana civitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit, quando eam Sallustius optimam fuisse describit.

Porro inter secundum & postremum bellum Carthaginense, quando Sallustius optimis moribus & maximâ concordiâ dixit egisse Romanos, (multa enim prætereo, suscepti operis modum cogitans,) eodem ergo ipso tempore morum optimorum maximæque concordiæ, Scipio * ille Romæ Italiæque liberator, ejusdemque belli Punici secundi tam horrendi, tam exitiosi, tam [* Scipio Africanus major.] periculosi præclarus mirabilisque confector, victor Annibalis domitorque Carthaginis, cujus ab adolescentia vita describitur * diis dedita templisque nutrita, inimicorum * accusationibus cessit, carensque patriâ, quam sua virtute salvam & liberam reddidit, in oppido * Linternensi egit reliquam complevitque vitam, post insignem suum triumphum nullo illius urbis captus desiderio, ita ut jussisse perhibeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret. [* Livius lib. 26.] [* Liv. lib. 38.] [* In Campania.] Deinde tunc primùm per [b] Cneum Manlium proconsulem de Gallogræcis triumphantem, * Asiatica luxuria Romam omni hoste pejor irrepsit. [* Livius lib. 39. Luxuria quando Romam invaserit.] Tunc enim primùm lecti ærati, & pretiosa stragula visa perhibentur: tunc inductæ in convivia psaltriæ, & alia licentiosa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiuntur, non de his quæ libenter faciunt, dicere institui. Unde illud magis quod de Scipione commemoravi, quòd cedens inimicis extra patriam, quam liberavit, mortuus est, ad præsentem pertinet disputationem, quòd ei Romana numina, à quorum templis avertit Annibalem, non reddiderunt vicem, quæ propter istam tantummodo coluntur felicitatem. Sed quia Sallustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propterea hoc de Asiana luxuria commemorandum putavi, ut intelligatur etiam illud à Sallustio in comparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus pejores utique in gravissimis discordiis mores fuerunt. Nam tunc, id est, inter secundum & postremum bellum Carthaginense, lata est etiam illa lex Voconia, ne quis heredem feminam faceret, nec unicam filiam. [Lex à Q. Voconio lata. Liv. lib. 41.] Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit, ignoro. Verumtamen toto illo intervallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infelicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, sed victoriis consolabatur: domi autem nullæ, sicut aliàs, discordiæ sæviebant. Sed ultimo bello Punico uno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipse * Africani cognomen invenit, æmula imperii Romani ab stirpe deleta est: [* Africanus minor.] ac deinde tantis malorum aggeribus oppressa Romana respublica, ut prosperitate ac securitate rerum, unde nimiùm corruptis moribus mala illa congesta sunt, plus nocuisse monstretur tam citò eversa, quàm priùs nocuerat tam diu adversa Carthago. Hoc toto tempore usque ad Cæsarem Augustum, qui videtur non adhuc vel ipsorum opinione gloriosam, sed contentiosam & exitiosam & planè jam enervem ac languidam libertatem omni modo extorsisse Romanis, & ad regale arbitrium cuncta revocasse, & quasi morbida vetustate collapsam veluti instaurasse ac renovasse rempublicam; toto ergo isto tempore, omitto ex aliis atque aliis caussis etiam atque etiam bellicas clades, & [c] Numantinum fœdus horrendâ ignominiâ maculosum: volaverant enim pulli de cavea, & Mancino consuli, ut aiunt, augurium malum fecerant; quasi per tot annos, quibus illa exigua civitas Romanum circumsessa exercitum afflixerat, ipsique Romanæ reipublicæ terrori esse jam cœperat, alii contra eam malo augurio [d] processerint.

a In solis editis post *interminæ*, additum est *pateretur*.

b Vind. Er. & MSS. *Gneum*. Ipsum Livius lib. 39. Cneum Manlium Volsonem vocat, & de Gallis qui Asiam (scilicet minorem) incolebant, (qui Gallogræci & Galatæ dicti sunt,) triumphasse memorat.

c Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis gestis cum Romanis bellis nobilitata, & à Scipione Africano tandem deleta. De illo cum Numantinis facto per C. Hostilium Mancinum fœdere, deque infausto pullorum volatu de cavea Livius lib. 55.

d MSS. *pro.essrunt*.

Caput

CAPUT XXII.

De Mithridatis edicto, quo omnes cives Romanos, qui intra Asiam invenirentur, jussit occidi.

SED hæc, inquam, omitto, quamvis illud nequaquam tacuerim, quòd Mithridates rex Asiæ ubique in Asia peregrinantes cives Romanos, atque innumerabili copiâ suis negotiis intentos [a] uno die occidi jussit: & factum est. Quàm illa miserabilis rerum facies erat, subitò quemque ubicumque fuisset inventus, in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, B in lecto, in convivio, inopinatè atque impiè fuisse trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lacrymæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quàm dura necessitas hospitum, non solùm videndi nefarias illas cædes domi suæ, verùm etiam perpetrandi; ab illa blanda comitate humanitatis repentè mutatis vultibus ad hostile negotium in pace peragendum, mutuis dicam omnino vulneribus, cùm percussus in corpore, & percussor in animo feriretur? Num & isti omnes C auguria contemserant? Num deos & domesticos & publicos, cùm de sedibus suis ad illam irremeabilem peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, non habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac caussa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnunt. Si autem consuluerunt, respondeatur quid ista profuerunt, quando per humanas dumtaxat leges, nemine prohibente, licuerunt.

[a] Livius lib. 78.

CAPUT XXIII.

De interioribus malis, quibus Romana respublica exagitata est, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus serviunt, fuit.

SED jam illa mala breviter, quantum possumus, commemoremus, quæ quanto interiora, tanto miseriora exstiterunt: discordiæ civiles, D vel potiùs inciviles; nec jam seditiones, sed etiam ipsa bella urbana, ubi tantus sanguis effusus est, ubi partium studia, non [a] concionum dissensionibus variisque vocibus in alterutrum, sed pla- E nè jam ferro armisque sæviebant: bella socialia, bella servilia, bella civilia quantum Romanum cruorem fuderunt, quantam Italiæ vastationem desertionemque fecerunt? Namque antea quàm se adversùs Romam sociale Latium commoveret, [*] cuncta animalia humanis usibus subdita, canes, equi, asini, boves, & quæque alia pecora sub hominum dominio fuerunt, subitò efferata & domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis libera vagabantur, & omnem non solùm aliorum, ve- F rùm etiam dominorum aversabantur accessum, non sine exitio vel periculo audentis, si quis de proximo urgeret. [b] Quanti mali signum fuit, si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, si etiam signum non fuit? Hoc si nostris temporibus accidisset, rabidiores istos quàm illi sua animalia pateremur.

Prodigium ex efferatione animalium.

[*] Julius Obsequens de Prodig. Orosius l. 5.

CAPUT XXIV.

De discordia civili, quam Gracchicæ seditiones excitaverunt.

INITIUM autem civilium [c] bellorum fuit, seditiones Gracchorum agrariis legibus excitatæ. Volebant enim agros populo dividere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed tam vetustam A iniquitatem audere convellere, periculosissimum, immo verò, ut ipsa res docuit, perniciosissimum fuit. Quæ funera facta sunt, cùm prior [*] Gracchus occisus est? quæ etiam, cùm alius frater ejus non longo interposito tempore? Neque enim legibus & ordine potestatum, sed turbis armorumque conflictibus nobiles ignobilesque necabantur. Post [*] Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius consul, qui adversùs eum intra Urbem arma commoverat, eoque cum sociis oppresso & exstincto B ingentem civium stragem fecerat, cùm quæstionem haberet jam judiciaria inquisitione ceteros persequens, tria millia hominum occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantam multitudinem [d] mortium habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit judiciorum velut examinata cognitio. Percussor Gracchi ipsius caput quantum grave erat, tanto auri pondere consuli vendidit. Hæc enim [*] pactio cædem præcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis C Marcus Fulvius consularis.

[*] Tiberius Grac. Suprà in lib. 2. c. 21. Cædes promiscuæ.

[*] Caii Grac.

[*] Plutarch. in Gracchis.

CAPUT XXV.

De æde Concordiæ ex senatus-consulto in loco seditionum & cædium condita.

ELEGANTI sanè senatus-consulto eo ipso loco, ubi funereus tumultus ille commissus est, ubi tot cives ordinis cujusque ceciderunt, ædes Concordiæ facta est, ut Gracchorum pœnæ testis concionantium oculos feriret, memoriamque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quàm ir- D risio deorum, illi deæ templum construere, quæ si esset in civitate, non tantis dissensionibus dilacerata corrueret? Nisi fortè sceleris hujus rea Concordia, quia deseruerat animos civium, meruit in illa æde tamquam in carcere includi. Cur enim, si rebus gestis congruere voluerunt, non ibi potiùs ædem Discordiæ fabricaverunt? An ulla ratio redditur, cur Concordia dea sit, & Discordia dea non sit; ut secundùm Labeonis distinctionem, bona sit ista, illa verò mala? Nec ipse E aliud secutus videtur, quàm quòd advertit Romæ etiam Febri, sicut Saluti, templum constitutum. Eo igitur modo non tantùm Concordiæ, verùm etiam Discordiæ constitui debuit. Periculosè itaque Romani tam malâ deâ iratâ vivere voluerunt, nec Trojanum excidium recoluerunt originem ab ejus offensione sumsisse. Ipsa quippe quia inter deos non fuerat invitata, trium [*] dearum litem aurei mali suppositione [e] commenta est: unde rixa numinum, & Venus victrix, & F rapta Helena, & Troja deleta. Quapropter, si fortè indignata quòd inter deos in Urbe nullum templum habere meruit, ideo jam turbabat tantis tumultibus civitatem, quanto atrociùs potuit irritari, cùm in loco illius cædis, hoc est, in loco sui operis adversariæ suæ constitutam ædem videret? Hæc vana ridentibus nobis illi docti sapientesque stomachantur, & tamen numinum bonorum malorumque cultores de hac quæstio- G ne Concordiæ Discordiæque non exeunt, sive prætermiserint harum dearum cultum, eisque Febrem Bellonamque prætulerint, quibus antiqua fana fecerunt; sive & istas coluerint, cùm sic eos discedente Concordiâ, Discordia sæviens usque ad civilia bella perduxerit.

Discordia dea.

[*] Junonis, Palladis & Veneris.

[a] Editi, contentionum MSS verò, concionum.
[b] Ita omnes MSS. At editi, *Quod quanti mali signum fuit? Quod si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud, cujus hoc signum fuit?*
[c] MSS. habent, *multorum malorum.*
[d] Nonnulli codices, *morientium.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *commentata est.*

CAPUT XXVI.

De diversis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.

a PRÆCLARUM verò [a] seditionibus obstaculum, ædem Concordiæ testem cædis supplicique Gracchorum concionantibus opponendam putarunt. Quantum ex hoc profecerint, indicant secuta pejora. Laborarunt enim deinceps concionatores, non exemplum devitare Gracchorum, sed superare propositum, Lucius Saturninus tribunus plebis, & [b] Cajus Servilius prætor, & B multo pòst Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus cædes primò jam tunc gravissimæ, deinde [c] socialia bella exarserunt: quibus Italia vehementer afflicta, & ad vastitatem [d] mirabilem desertionemque perducta est. [e] Bellum deinde servile successit, & bella civilia: in quibus quæ prœlia commissa sunt, quid sanguinis fusum? ut omnes ferè Italæ gentes, quibus Romanum maximè præpollebat imperium, tamquam sæva [f] barbaries domarentur. Jam ex paucissimis, hoc est, C minùs quàm septuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum servile contractum sit, ad quantum numerum & quàm acrem ferocemque pervenerit: quos ille numerus imperatores populi Romani superaverit: quas & quomodo civitates regionesque vastaverit, vix qui historiam conscripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit servile bellum; sed & Macedoniam provinciam priùs servitia depopulata sunt, & deinde Siciliam oramque maritimam. Quanta etiam & D quàm horrenda commiserint primò latrocinia, deinde valida bella [*] piratarum, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

Socialia bella.

Bellum servile.

*Livius lib. 99.

CAPUT XXVII.

De bello civili Mariano atque Syllano.

CUM verò Marius civili sanguine jam cruentus, multis adversarum sibi partium peremtis, victus Urbe profugisset, vix paululùm respirante civitate, ut verbis [*] Tullianis utar, superavit postea Cinna cum Mario. Tum verò clarissimis E viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sylla, ne dici quidem opus est quanta diminutione civium & quanta calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta, quæ perniciosior fuit, quàm si scelera quæ puniebantur, impunita relinquerentur, ait & Lucanus,

*Orat. 3. in Catilin.

Lib. 2.

> Excessit medicina modum, nimiùmque secuta est,
> Qua morbi duxere, manus; periere nocentes. F
> Sed cùm jam soli possent superesse nocentes,
> Tunc data libertas odiis, resolutaque legum
> Frenis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipsa quoque Urbe cadaveribus vici, plateæ, fora, theatra, templa A completa sunt, ut difficilè judicaretur quando victores plus funerum ediderint, utrùm priùs ut vincerent, an postea quia vicissent: cùm primùm victoriâ Marianâ, quando de exsilio se ipse restituit, exceptis passim quaqua versùm cædibus factis, caput [*] Octavii consulis poneretur in rostris, Cæsar & Fimbria in domibus [g] trucidarentur suis, duo Crassi pater & filius in conspectu mutuo mactarentur, Bebius & Numitorius unco tracti sparsis visceribus interirent, Catulus hausto veneno B se manibus inimicorum subtraheret, Merula flamen Dialis præcisis venis Jovi etiam suo sanguine litaret. In ipsius autem Marii oculis continuò feriebantur, quibus salutantibus dexteram porrigere noluisset.

* De his & sequentibus vide Liv. l. 80. Appian. lib. 1. de bellis civ. Plutarch. in Mario & Sylla &c.

g

CAPUT XXVIII.

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

SYLLANA verò victoria secuta, hujus videlicet vindex crudelitatis, post tantum sanguinem civium, quo fuso comparata fuerat, fini- C to jam bello inimicitiis viventibus, crudeliùs in pace grassata est. Jam etiam post Marii majoris pristinas ac recentissimas cædes additæ fuerant aliæ graviores à Mario juvene, atque Carbone earumdem partium Marianarum: qui Syllâ imminente, non solùm victoriam, verùm etiam ipsam desperantes salutem, cuncta suis alienisque cædibus impleverunt. Nam præter stragem latè per diversa diffusam, obsesso etiam [*] senatu, de ipsa D curia, tamquam de carcere, producebantur ad gladium. Mucius Scævola pontifex, quoniam nihil apud Romanos templo Vestæ sanctius habebatur, aram ipsam amplexus, occisus est: ignemque illum, qui perpetuâ curâ virginum semper ardebat, suo penè sanguine exstinxit. Urbem deinde Sylla victor intravit, qui in villa publica, non jam bello, sed ipsa pace sæviente, septem millia [h] deditorum (unde utique inermia) non pugnando, sed jubendo prostraverat. In Urbe autem tota quem vellet Syl- E lanus quisque feriebat: unde tot funera numerari omnino non poterant, donec Syllæ suggereretur, sinendos esse aliquos vivere, ut essent quibus possent imperare qui vicerant. Tunc jam cohibitâ, quæ hàc atque hàc passim furibunda ferebatur licentia jugulandi, tabula illa cum magna gratulatione proposita est, quæ hominum ex utroque ordine splendido, equestri scilicet atque senatorio, occidendorum ac proscribendorum duo millia continebat. Contristabat numerus, sed con- F solabatur modus; nec quia tot cadebant tantum erat mœroris, quantum lætitiæ quia ceteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori jussi erant, etiam ipsa licèt crudelis ceterorum securitas, genera mortium exquisita congemuit. [i] Quemdam enim sine ferro laniantium manus diripuerunt, immaniùs homines hominem vivum,

*Livius lib. 86.

Vestæ templum.

h

i

[a] MSS. *seditionis*.

[b] In MSS. *Gaius Servilius prætor*. Mox omnes libri, *& multo pòst*. ubi Lud. Vives opinatus legendum, *& non multo pòst*: quia septem annos tantùm à Saturnino tribuno ad Marcum Livium Drusum reperit. De Druso socialis belli auctore scripsit Livius lib. 71. De Saturnino autem ac Servilio Glaucia prætore l. 69.

[c] *Socialia bella*, quæ in Romanos socii eorum & cognati susceperunt, Etrusci, Latini, Sabini &c. Florus l. 3.

[d] Editi, *miserabilem*. At MSS. *mirabilem*. Eutropius de bello sociali & civili agens lib. 5. numerat consumtos ultra centum quinquaginta millia hominum, viros consulares viginti quatuor, prætorios septem, senatores ferè trecentos. Consentit Oros. l. 5. c. 22. sed multo plures exstinctos reddit Velleius.

[e] Bellum servile aliud sociali bello prius fuit, quod ab Euno Syro quodam servo excitatum, & à Cleone servo altero postea junctis copiis roboratum scribit Livius l. 56. Aliud autem posterius contractum ex gladiatoribus, quos idem ipse l. 95. memorat quatuor & septuaginta Capuæ ex ludo Lentuli profugisse, ducesque Chrysum & Spartacum eorum exercitui præfuisse. Ducem insuper eidem habuerunt Oenomaum, ex Floro l. 3. De isto posteriore bello Augustinus hic & infrà lib. 4. c. 5.

[f] Lov. *barbarie*. Ceteri editi & MSS. *barbaries*.

[g] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *trucidarentur à suis*.

[h] Vind. Er. & Lov. *peditum*. At Am. & MSS. *deditorum*. Suffragatur Livius l. 88. nisi quòd non septem, sed *octo millia deditorum* trucidata refert. Valerius l. 9. c. 2. *Quatuor legiones*, inquit, *contrariæ partis fidem suam secutas, in villa publica, quæ in campo Martio erat... obtruncari jussit*.

[i] Bebium hunc appellat Florus l. 3. diversum intelligo ab eo, qui inter Syllanarum partium sectatores occisus legitur supra c. 23.

quàm bestiæ solent discerpere cadaver abjectum. [a] Alius oculis effossis & particulatim membris amputatis in tantis cruciatibus diu vivere, vel potiùs diu mori coactus est. [b] Subhastatæ sunt etiam, tanquam villæ, quædam nobiles civitates. Una verò, velut unus reus duci juberetur, sic tota jussa est trucidari. Hæc facta sunt in pace post bellum, non ut acceleraretur obtinenda victoria, sed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certavit, & vicit. Illud enim prostravit armatos, ista nudatos. Bellum erat, ut qui feriebatur, si posset, feriret: pax autem, non ut qui evaserat, viveret, sed ut moriens non repugnaret.

Pacis cum bello de crudelitate certamen.

CAPUT XXIX.

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel à Gallis, vel à bellorum civilium auctoribus exceperunt.

QUÆ rabies exterarum gentium, quæ sævitia barbarorum huic de civibus victoriæ civium comparari potest? Quid Roma funestius, tetrius, amariusque vidit, utrùm olim Gallorum & paulò antè Gothorum irruptionem, an Marii & Syllæ aliorumque in eorum partibus virorum clarissimorum tamquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? Galli quidem trucidaverunt senatum, quidquid ejus in Urbe tota, præter arcem Capitolinam, quæ sola utcumque defensa est, reperire potuerunt; sed in illo colle constitutis auro vitam saltem vendiderunt, quam etsi ferro rapere non possent, possent tamen obsidione consumere: Gothi verò tam multis senatoribus pepercerunt, ut magis mirum sit quòd aliquos peremerunt. At verò Sylla, vivo adhuc Mario, ipsum Capitolium, quod à Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor insedit: & cùm fugâ Marius esset elapsus, ferocior cruentiorque rediturus, iste in Capitolio per senatûs etiam consultum tam multos vitâ rebusque privavit. Marianis autem partibus, Sylla absente, quid sanctum cui parcerent fuit, quando Mutio civi, senatori, pontifici, aram ipsam ubi erant, ut aiunt, fata Romana, miseris ambienti amplexibus non pepercerunt? Syllana porrò tabula illa [c] postrema, ut omittamus alias innumerabiles mortes, plures jugulavit senatores, quàm Gothi vel spoliare potuerunt.

Syllana tabula.

CAPUT XXX.

De connexione bellorum, quæ adventum Christi plurima & gravissima præcesserunt.

QUA igitur fronte, quo corde, qua impudentiâ, qua insipientiâ, vel potiùs amentiâ, illa diis suis non imputant, & hæc nostro imputant Christo? Crudelia bella civilia omnibus bellis hostilibus, auctoribus etiam eorum fatentibus, amariora, quibus illa respublica nec afflicta, sed perdita omnino judicata est, longè ante adventum Christi exorta sunt, & sceleratarum concatenatione caussarum à bello Mariano atque Syllano ad bella Sertorii & Catilinæ, quorum à Sylla fuerat ille [d] proscriptus, ille nutritus: inde ad [e] Lepidi & Catuli bellum, quorum alter gesta Syllana [e] rescindere, alter defendere cupiebat: inde ad [f] Pompeii & Cæsaris, quorum Pompeius sectator Syllæ fuerat, ejusque potentiam vel æquaverat, vel jam etiam superaverat; Cæsar autem Pompeii potentiam non ferebat, sed quia non habebat; quam tamen illo victo interfectoque transcendit. Hinc ad alium Cæsarem, qui pòst Augustus appellatus est, pervenerunt, quo imperante natus est Christus. Nam & ipse Augustus cum multis gessit bella civilia: & in eis etiam multi clarissimi viri perierunt, inter quos & [g] Cicero disertus ille artifex regendæ reipublicæ. Pompeii quippe victorem Caium Cæsarem, (qui victoriam civilem clementer exercuit, suisque adversariis vitam dignitatemque donavit,) tamquam regni [h] appetitorem quorumdam nobilium conjuratio senatorum velut pro reipublicæ libertate in ipsa curia trucidavit. Hujus deinde potentiam, multùm moribus dispar, vitiis omnibus inquinatus atque corruptus, affectare videbatur Antonius, cui vehementer pro eadem illa velut patriæ libertate Cicero resistebat. Tunc emerserat mirabilis indolis adolescens ille alius Cæsar illius Caii Cæsaris filius adoptivus: qui, ut dixi, postea appellatus est Augustus. Huic adolescenti Cæsari, ut ejus potentia contra Antonium nutriretur, Cicero favebat; sperans eum depulsa & oppressa Antonii dominatione instauraturum reipublicæ libertatem, usque adeo cæcus atque improvidus futurorum, ut ille ipse juvenis, cujus dignitatem ac potestatem fovebat, & eumdem Ciceronem occidendum Antonio quadam quasi concordiæ pactione permitteret, & ipsam libertatem reipublicæ, pro qua multùm ille clamaverat, ditioni propriæ subjugaret.

Lepidus [*Livius*] *l.* 90.

[f] *Liv. lib.* 109. 110. 111. *&c.*

Christus sub Augusto Cæsare natus.

[g] *Liv. lib.* 120.

[h] *Liv. lib.* 116.

CAPUT XXXI.

Quàm impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cùm tantæ clades eo tempore quo colebantur exstiterint.

DEOS suos accusent de tantis malis, qui nostro Christo ingrati sunt de tantis bonis. Certè quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum, Sabæo thure sertisque recentibus halabant, clarebant sacerdotia, fana renidebant, sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis, quando passim tantus civium sanguis à civibus, non modò in ceteris locis, verùm inter ipsa quoque deorum altaria fundebatur. Non elegit templum, quò confugeret Tullius; quia frustra elegerat Mutius. Hi verò qui multo indigniùs insultant Christianis temporibus, aut ad loca Christo dicatissima confugerunt, aut illuc eos ut viverent, etiam ipsi Barbari deduxerunt. Illud scio, & hoc mecum quisquis sine studio partium judicat, facillimè agnoscit, (ut omittam cetera quæ multa commemoravi, & alia multo plura quæ commemorare longum putavi,) si humanum genus ante bella Punica reciperet Christianam disciplinam, & consequeretur rerum tanta vastatio, quanta illis bellis Europam Africamque contrivit, nullus talium, quales nunc patimur, nisi Christianæ religioni illa mala tribuisset. Multo autem minùs

[a] Fuit hic Marius prætor C. Marii propinquus Valer. l. 9 c. 2 Flor. l. 3.

[b] Vind. Am. & aliquot MSS. *subvertata* Veriùs alii libri, *subhastata*, id est sub hasta venales propositæ. Loco huic lucem affert Florus l. 3 *Municipia*, inquit, *Italiæ splendidissima sub hasta venierunt, Spoletum, Interamnium, Præneste, Florentia. Nam Sulmonem* . . . , *ut obsides jure belli & modo morte damnari duci jubentur, sic damnatam civitatem jussit Sylla deleri.* Non ergo de Prænestinis, ut Coquæo visum est, sed de Sulmonensibus intelligendum quod hic dicit Augustinus, unam civitatem totam jussam esse trucidari.

[c] Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proscriptionum diversas tabulas proposuisse scribit.

[d] *Ille proscriptus*, scilicet Q. Sertorius Marianarum partium sectator, de quo Liv. l. 90. *Ille nutritus*, Catilina Syllæ adhærens.

[e] Lepidus *rescindere*, Catulus *defendere cupiebat.* Livius l. 90.

eorum voces tolerarentur, quantum adtinet ad A Romanos, si Christianæ religionis receptionem & diffamationem, vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis igniumque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella illa civilia sequerentur. Mala etiam alia, quæ usque adeo incredibilia acciderunt, ut inter prodigia numerarentur, si Christianis temporibus accidissent, quibus ea, nisi Christianis hominibus, tamquam crimina objicerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerunt mira quàm noxia, [a] boves locutos, infantes non- B dum natos de uteris matrum quædam verba clamasse, volasse serpentes, feminas & gallinas & homines in masculinum sexum fuisse conversas: & cetera hujusmodi, quæ in eorum libris, non fabulosis, sed historicis, seu vera seu falsa sint, non inferunt hominibus perniciem, sed stuporem. Sed cùm pluit terrâ, cùm pluit cretâ, cùm pluit lapidibus, non ut grando appellari solet hoc nomine, sed omnino lapidibus, hæc profectò etiam graviter lædere potuerunt. Legimus apud eos Æt- C næis ignibus ab ipso montis vertice usque ad littus proximum decurrentibus ita ferbuisse mare, ut rupes exurerentur, & pices navium solverentur.

Prodigia. [a] Liv. l. 24. 27. 28. &c.

Hoc utique non leviter noxium fuit, quamvis incredibiliter mirum. Eodem rursus æstu ignium tanta vi favillæ scripserunt oppletam esse Siciliam, ut Catinensis urbis tecta obruta & oppressa [a] dirueret: qua calamitate permoti, misericorditer ejusdem anni tributum ei relaxavere Romani. [a] Locustarum etiam in Africa multitudinem prodigii similem fuisse, cùm jam esset populi Romani provincia, litteris mandaverunt: consumtis enim fructibus foliisque lignorum, ingenti atque inæstimabili nube in mare dicunt esse dejectam: qua mortua redditaque littoribus, atque hinc aëre corrupto, tantam ortam pestilentiam, ut in solo regno [b] Masinissæ octingenta hominum millia periisse referantur, & multo amplius in terris littoribus proximis. Tunc Uticæ ex triginta millibus [c] juniorum, quæ ibi erant, decem remansisse confirmant. Talis itaque vanitas, qualem ferimus, eique respondere compellimur, quid horum non Christianæ religioni tribueret, si temporibus Christianis videret? Et tamen diis suis non ista tribuunt: quorum ideo cultum requirunt, ne ista vel minora patiantur, cùm ea majora pertulerint à quibus antea colebantur.

Locustæ in Africa. [a] Liv. lib. 90.

Pestilentia atrox.

[a] Vind. Am. & Lov. *diruerent* MSS. verò *dirueret*. Er. *deruerit*.
[b] *Masinissa*, tametsi jam obierat, regnum dicitur, quod ipsi pro maximis meritis à populo Romano datum Micipsa filius ejus tum gubernabat.

[a] Vind. Am. & Er. *virorum*. Triginta millia erant militum, apud Uticam ad præsidium totius Africæ ordinata, teste Orosio, qui eosdem Augustino consentiens vocat juniores. Mox infrà vetus Corbeiensis codex & alii quidam MSS. habent, *decem millia remansisse*.

LIBER [d] QUARTUS. *

* Scriptus an. 415.

In quo probatur amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adscribendam esse, non Jovi diisve Paganorum, quibus singulis vix singulæ res & infima quæque committenda credebantur officia, sed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus potestate ac judicio regna terrena constituuntur atque servantur.

CAPUT I.

De his quæ primo volumine disputata sunt.

De Civitate Dei dicere exorsus, priùs respondendum putavi ejus inimicis, qui terrena gaudia consectantes, rebusque fugacibus inhiantes, quidquid in eis triste, misericordiâ potiùs admonentis Dei, quàm punientis severitate patiuntur, religioni increpitant Christianæ, quæ una est salubris & vera religio. Et quoniam cùm sit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum auctoritate in odium nostrum graviùs irritantur, existimantibus imperitis, ea quæ suis temporibus insolitè acciderunt, per alia retrò tempora accidere non solere; eorumque opinionem, etiam iis qui eam falsam esse noverunt, ut adversùm nos justa murmura habere videantur, suæ scientiæ dissimulatione firmantibus, de libris quos auctores eorum ad cognoscendam præteritorum temporum historiam memoriæ mandaverunt, longè aliter esse quàm putant, demonstrandum fuit; & simul docendum, deos falsos quos vel palàm colebant, vel occultè adhuc colunt, eos esse immundissimos spiritus & malignissimos ac fallacissimos dæmones, usque adeo ut aut veris, aut fictis etiam, suis tamen criminibus delectentur, quæ sibi celebrari per sua festa voluerunt; ut à perpetrandis damnabilibus factis humana revocari non possit infirmitas, dum ad hæc imitanda G

D velut divina præbetur auctoritas. Hæc non ex nostra conjectura probavimus, sed partim ex recenti memoria, quia & ipsi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi; partim ex litteris eorum, qui non tamquam in contumeliam, sed tamquam in honorem deorum suorum ista conscripta posteris reliquerunt: ita ut vir doctissimus apud eos Varro & gravissimæ auctoritatis, cùm rerum humanarum atque divinarum dispertitos faceret libros, alios E humanis, alios divinis, pro sua cujusque rei dignitate distribuens, non saltem in rebus humanis, sed in rebus divinis poneret ludos scenicos: cùm utique, si tantummodo boni & honesti homines in civitate essent, nec in rebus humanis ludi scenici esse debuissent. Quod profectò non auctoritate sua fecit, sed quoniam eos Romæ natus & educatus in divinis rebus invenit. Et quoniam in fine primi libri, quæ deinceps dicenda essent, breviter F posuimus, & ex his quædam in duobus consequentibus diximus, exspectationi legentium quæ restant reddenda cognoscimus.

Varro.

CAPUT II.

De his quæ libro secundo & tertio continentur.

Promiseramus ergo quædam nos esse dicturos adversùs eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt, & commemoraturos quæcumque & quantacumque occurrere potuissent, vel satis esse viderentur, mala,

[d] Quarti hujus & quinti de Civitate Dei libri meminit Augustinus in epistola 169. ad Evodium sub finem anni 415. scripta, eodemque ipso anno inchoatos & perfectos à se hos duos libros testatur n. 1. & 13.

quæ illa civitas pertulit, vel ad ejus imperium provinciæ pertinentes, ante quàm eorum sacrificia prohibita fuissent: quæ omnia procul dubio nobis tribuerent, si jam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos à sacris [a] sacrilegis prohiberet. Hæc in secundo & tertio libro satis, quantum existimo, absolvimus: in secundo agentes de malis morum, quæ mala vel sola, vel maxima deputanda sunt; in tertio autem de his quæ stulti solà perpeti exhorrent, corporis videlicet externarumque rerum, quæ plerumque patiuntur & boni. Illa verò mala non dico patienter, sed libenter habent, quibus ipsi fiunt mali. Et quàm pauca dixi de sola ipsa civitate atque ejus imperio? nec inde omnia usque ad Cæsarem Augustum. Quid si commemorare voluissem, & exaggerare illa mala, quæ non sibi invicem homines faciunt, sicut sunt vastationes eversionesque bellantium, sed ex ipsius mundi elementis terrenis accidunt rebus? quæ uno loco Apuleius breviter stringit in eo libro quem de Mundo scripsit, [b] terrena omnia dicens mutationes, conversiones atque interitus habere. Namque immodicis tremoribus terrarum, ut verbis ejus utar, dissiluisse humum, & interceptas urbes cum populis, dicit; abruptis etiam imbribus prolutas totas esse regiones: illas etiam quæ prius fuerant continentes, hospitibus atque advenis fluctibus insulatas, aliasque desidiâ maris pedestri accessu pervias factas: ventis ac procellis eversas esse civitates; incendia de nubibus emicasse, quibus Orientis regiones conflagratæ perierunt; & in Occidentis plagis scaturigines quasdam ac proluviones easdem strages dedisse. Sic ex Ætnæ verticibus quondam effusis crateribus, divino incendio per declivia torrentis vice flammarum flumina cucurrisse. Si hæc atque hujusmodi, quæ habet historia, unde possem, colligere voluissem, quando finissem quæ illis temporibus evenerunt, ante quàm Christi nomen [b] illa istorum vana & veræ saluti perniciosa comprimeret? Promiseram me etiam demonstraturum, quos eorum mores, & quam ob caussam Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cujus potestate sunt regna omnia; quàmque nihil eos adjuverint hi quos deos putant, & potiùs quantum decipiendo & fallendo nocuerint: unde nunc mihi video esse dicendum, & magis de incrementis imperii Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum invexerit moribus eorum, in secundo maximè libro non pauca jam dicta sunt. Per omnes autem absolutos tres libros, ubi opportunum visum est, commendavimus etiam in ipsis bellicis malis quantum solatiorum Deus per Christi nomen, cui tantum honoris Barbari detulerunt præter bellorum morem, bonis malisque contulerit, quomodo, *qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.* (Matth. 5. 45.)

Margin: *Hæc sententia in Apuleio reperitur: sequentia minimè.*

CAPUT III.

An latitudo imperii, quæ non nisi bellis adquiritur, in bonis sive sapientum habenda sit, sive felicium.

JAM itaque videamus quale sit, quòd tantam latitudinem ac diuturnitatem imperii Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpium ludorum obsequia & per turpium hominum

A ministeria se honestè coluisse contendunt. Quamquam prius vellem paululùm inquirere, quæ sit ratio, quæ prudentia, cùm hominum felicitatem non possis ostendere, semper in bellicis cladibus & in sanguine civili, vel hostili, tamen humano, cum tenebroso timore & cruenta cupiditate versantium, [c] ut vitrea lætitia comparetur fragilitier splendida, cui timeatur horribiliùs ne repentè frangatur, de imperii magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc ut faciliùs dijudicetur, non

B vanescamus inani ventositate jactati, atque obtundamus intentionis aciem altisonis vocabulis rerum, cùm audimus populos, regna, provincias: sed duos constituamus homines; (Nam singulus quisque homo, ut in sermone una littera, ita quasi elementum est civitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latissimi:) quorum duorum hominum, pauperem unum, vel potiùs mediocrem; alium prædivitem cogitemus: sed divitem timoribus anxium, mæroribus tabescentem, cupi-

C ditate flagrantem, numquam securum, semper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augentem sanè his miseriis patrimonium suum in immensum modum, atque illis augmentis curas quoque amarissimas aggerantem; mediocrem verò illum re familiari parva atque succincta sibi sufficientem, carissimum suis, cum cognatis, vicinis, amicis dulcissima pace gaudentem, pietate religiosum, benignum mente, sanum corpore, vitâ parcum, moribus castum, con-

D scientiâ securum. Nescio utrùm quisquam ita desipiat, ut audeat dubitare quem præferat. Ut ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula sequitur æquitatis: quâ vigilanter adhibitâ, si nostra intentio corrigatur, facillimè videbimus ubi habitet vanitas, & ubi felicitas. Quapropter si verus Deus colatur, eique sacris veracibus & bonis moribus serviatur, utile est ut boni longè latéque diu regnent. Neque hoc tam ipsis, quàm

E illis utile est, quibus regnant. Nam quantum ad ipsos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei sunt, sufficit eis ad veram felicitatem, qua & ista vita bene agatur, & postea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præstatur, quàm rebus humanis. Malorum verò regnum magis regnantibus nocet, qui suos animos vastant scelerum majore licentiâ: his autem qui eis serviendo subduntur, non nocet nisi iniquitas propria. Nam justis quid-

F quid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non est pœna criminis, sed virtutis examen. Proinde bonus etiamsi serviat, liber est: malus autem etiamsi regnet, servus est; nec unius hominis, sed quod est gravius, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus vitiis cùm ageret Scriptura divina, *A quo enim quis,* inquit, *devictus est, huic & servus addictus est.* (2. Petri 2. 19.)

Margin: *Collatio divitis cupidi, & pauperis tranquilli.*

CAPUT IV.

G *Quàm similia sint latrociniis regna absque justitia.*

REMOTA itaque justitiâ, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parva regna? Manus [d] & ipsa hominum est, imperio principis regitur, pacto societatis adstringitur, placiti lege præda dividitur. Hoc malum si in tantum perditorum hominum

[a] Lov. *sacrilegiis.* Dissentiunt ceteri libri.
[b] MSS. *illa istorum vana.*
[c] Edit., *ut vitrea lætitia eorum comparetur.* At melioris notæ MSS. omisso *eorum*, habent *ut vitrea lætitia comparetur*, id est adquiratur.
[d] Sic MSS. At Lov. *Manus etenim ipsa hominum est, cum imperio &c.*

accessibus crescit, ut & loca teneat, sedes constituat, civitates occupet, populos subjuget, evidentiùs regni nomen assumit, quod ei jam in manifesto confert non ademta cupiditas, sed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno quidam comprehensus pirata respondit. * Nam cùm idem rex hominem interrogasset, quid ei videretur, ut mare haberet infestum: ille liberâ contumaciâ, Quod tibi, inquit, ut orbem terrarum: sed quia id ego exiguo navigio facio, latro vocor; quia tu magna classe, imperator.

Refert Nonius Marc. ex Cic. l. 5. de republica.

Caput V.

De fugitivis gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regiæ dignitatis.

Proinde omitto quærere quales Romulus congregaverit, quoniam multum eis consultum est, ut ex illa vita dato sibi consortio civitatis, pœnas debitas cogitare desisterent, quarum metus eos in majora facinora propellebat, ut deinceps pacatiores essent rebus humanis. Hoc dico, quod ipsum Romanum imperium, jam magnum multis gentibus subjugatis ceterisque terribile, acerbè sensit, graviter timuit, non parvo negotio devitandæ ingentis cladis [a] oppressit; quando * paucissimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt, tres duces habuerunt, Italiam latissimè & crudelissimè vastaverunt. Dicant quis istos deus adjuverit, ut ex parvo & contemtibili latrocinio pervenirent ad regnum, tantis jam Romanis viribus arcibusque metuendum. An quia non [b] diu fuerunt, ideo divinitus negabuntur adjuti? Quasi verò ipsa cujuslibet hominis vita diuturna est. Isto ergo pacto neminem dii adjuvant ad regnandum, quoniam singuli quique citò moriuntur: nec beneficium deputandum est, quod exiguo tempore in unoquoque homine, ac per hoc singillatim utique in omnibus vice vaporis evanescit. Quid enim interest eorum qui sub Romulo deos coluerunt, & olim sunt mortui, quòd post eorum mortem Romanum tantum crevit imperium? cùm illi apud inferos caussas suas agant: utrùm bonas, an malas, ad rem præsentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum est, qui per ipsum imperium (quamvis decedentibus succedentibusque mortalibus in longa spatia protendatur) paucis diebus vitæ suæ cursim raptimque transierunt, actuum suorum sarcinas bajulantes. Sin verò etiam ipsa brevissimi temporis beneficia deorum adjutorio tribuenda sunt, non parum adjuti sunt illi gladiatores, qui servilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, evaserunt, exercitum magnum & fortissimum collegerunt, obedientes regum suorum consiliis & jussis, multùm Romanæ celsitudini metuendi, & aliquot Romanis imperatoribus insuperabiles multa ceperunt: potiti sunt victoriis plurimis, usi voluptatibus quibus voluerunt; quod suggessit libido, fecerunt: postremò donec vincerentur, quod difficillimè est factum, sublimes regnantesque vixerunt. Sed ad majora veniamus.

Liv. l. 95. Plutarch. in Crasso. Orosius l. 5. c. 24. & Aug. suprà l. 3. c. 26.

Caput VI.

De cupiditate Nini regis, qui ut latiùs dominaretur, primus intulit bella finitimis.

Justinus qui Græcam, vel potiùs peregrinam, Trogum Pompeium secutus, non Latinè tantùm, sicut ille, verùm etiam breviter scripsit historiam, opus librorum suorum sic incipit: Principio rerum gentium nationumque imperium penes reges erat, quos ad fastigium hujus majestatis, non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio provehebat. Populi nullis legibus tenebantur: [c] arbitria principum pro legibus erant. Fines imperii tueri magis quàm proferre mos erat: intra suam cuique patriam regna finiebantur. Primus omnium Ninus rex Assyriorum veterem & quasi avitum gentibus morem nova imperii cupiditate mutavit. Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos ad terminos usque Libyæ perdomuit. Et paulò pòst: Ninus, inquit, magnitudinem quæsitæ dominationis continua possessione firmavit. Domitis igitur proximis, cùm accessione virium fortior ad alios transiret, & proxima quæque victoria instrumentum sequentis esset, totius Orientis populos subegit. Qualibet autem fide rerum, vel iste vel Trogus scripserit; nam quædam illos fuisse mentitos, aliæ fideliores litteræ ostendunt: constat tamen & inter alios scriptores, regnum Assyriorum à Nino rege fuisse longè latéque porrectum. Tam diu autem perseveravit, ut Romanum nondum sit ejus ætatis. Nam sicut scribunt * qui chronicam historiam persecuti sunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit, permansit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autem bella finitimis, & indè in cetera procedere, ac populos sibi non molestos sola regni cupiditate conterere & subdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum est?

Regni justi ac moderati forma.

** Eusebius.*

Bello imperium augere, grande latrocinium.

Caput VII.

An regna terrena inter profectus suos atque defectus deorum vel juventur vel deserantur auxilio.

Si nullo deorum adjutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum locis amplum temporibusque diuturnum? Quæcumque enim caussa est illa, eadem est etiam ista. Si autem & illud deorum adjutorio tribuendum esse contendunt, quæro quorum? Non enim aliæ gentes, quas Ninus domuit & subegit, alios tunc colebant deos. Aut si proprios habuerunt Assyrii, quasi peritiores fabros imperii construendi atque servandi, numquidnam mortui sunt, quando & ipsi imperium perdiderunt, aut mercede non sibi reddita, vel alia promissa majore, ad [d] Medos transire maluerunt, atque inde rursus ad Persas, Cyro invitante & aliquid commodius pollicente? Quæ gens non angustiis Orientis finibus, post Alexandri Macedonis regnum magnum locis, sed bre-

[a] Editi, *oppressum*. At MSS. *oppressit*: ut sensus sit, istud belli servilis monstrum fuisse à Romano imperio oppressum, non facili negotio.
[b] Anno belli servilis tertio deleti sunt à M. Licinio Crasso.
[c] MSS. omittunt, *arbitria principum pro legibus erant*.
[d] De imperio ab Assyriis ad Medos per Arbacem Præfectum Medorum, qui Sardanapalum vicit, translato scripsere Justinus, Diodorus, Plutarchus, Eusebius &c. Id ipso anno quo apud Latinos Proca Amulii & Numitoris pater, avius autem Rheæ Sylviæ matris Romuli regnare cœpit, contigisse dicit Orosius. Porrò imperium penes Medos fuit annis 350. usque ad regem Astiagem. Tum verò per Cyrum Cambysis filium ad Persas translatum est, stetitque penes Persas annis 230. usque ad Alexandrum Philippi filium. Hujus regnum *brevissimum tempore* dicit Augustinus, vel quia ille annos post eversum Persarum regnum paucos imperavit, vel quia Macedonicum seu Græcum imperium ab Alexandro conditum anno ante Christum 331. vix servarunt successores ejus usque ad Seleucum & Antiochum fratres, id est, ad annum ante Christum ferè 246. quo tempore usurpato per Arsacem principatu regnum Parthorum exortum est. Hoc autem mansit usque ad annum post Christum circiter 226. Alexandri Severi Cæsaris 5. quo Artaxerxes Persa devictis Parthis Persarum instauravit imperium, quod etiam ætate Augustini durabat.

vissimum tempore, in suo regno adhuc usque perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dii sunt, qui suos deserunt, & ad hostes transeunt; quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator adversissimæ civitatis, Romam, cui vicerat, sensit ingratam, quam tamen postea oblitus injuriæ, memor patriæ, à Gallis iterum liberavit: aut non ita fortes sunt, ut deos esse fortes decet, qui possunt humanis vel consiliis vel viribus vinci. Aut si cùm inter se belligerant, non dii ab hominibus, sed dii ab aliis diis fortè vincuntur, qui sunt quarumque proprii civitatum; habent ergo & ipsi inter se inimicitias, quas pro sua quisque parte suscipiunt. Non itaque deos suos debuit colere civitas magis, quàm alios à quibus adjuvarentur sui. Postremò quoquo modo se habeat deorum iste vel transitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque in illis terrarum partibus Christi nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amissa atque translata sunt. Nam si post mille ducentos & quod excurrit annos, quando regnum Assyriis ablatum est, jam ibi Christiana religio aliud regnum prædicaret æternum, & deorum falsorum cultus sacrilegos inhiberet; quid aliud gentis illius vani homines dicerent, nisi regnum quod tam diu conservatum est, nullâ aliâ causâ nisi suis religionibus desertis & illâ receptâ perire potuisse? In qua voce vanitatis quæ poterat esse, isti attendant speculum suum, & similia conqueri, si ullus in eis pudor est, erubescant. Quamquam Romanum imperium afflictum est potiùs, quàm mutatum; quod & aliis ante Christi nomen temporibus ei contigit: & ab illa est afflictione recreatum; quod nec istis temporibus desperandum est. Quis enim de hac re novit voluntatem Dei?

Camillus in patriam ingratam beneficus.

CAPUT VIII.

Quorum deorum præsidio putent Romani imperium suum auctum atque servatum, cùm singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderint.

DEINDE quæramus, si placet, ex tanta deorum turba, quam Romani colebant, quem potissimùm, vel quos deos credant illud imperium dilatasse atque servasse. Neque enim in hoc tam præclaro opere & tantæ plenissimo dignitatis audent aliquas partes deæ [a] Cloacinæ tribuere; aut Volupiæ, quæ à voluptate appellata est; aut Libentinæ, cui nomen est à libidine; aut [b] Vaticano, qui infantum vagitibus præsidet; aut Cuninæ, quæ cunas eorum administrat. Quando autem possunt uno loco libri hujus commemorari omnia nomina deorum, aut dearum, quæ illi grandibus voluminibus vix comprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispertientes officia numinum? Nec agrorum munus uni alicui deo committendum arbitrati sunt; sed rura deæ Rusinæ, juga montium deo Jugatino; collibus deam Collatinam, vallibus Valloniam præfecerunt. Nec saltem potuerunt unam Segetiam talem invenire, cui semel segetes commendarent: sed sata frumenta quàm diu sub terra essent, præpositam voluerunt habere deam Sejam; cùm verò jam essent super terram & segetem facerent, deam Segetiam; frumentis verò collectis atque reconditis, ut tutò servarentur, deam Tutilinam præposuerunt. Cui non sufficere videretur illa Segetia, quam diu seges ab initiis herbidis usque ad aristas aridas perveniret? Non tamen satis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, ut anima misera dæmoniorum turbæ prostitueretur, unius Dei veri castum dedignata complexum. Præfecerunt ergo [c] Proserpinam frumentis germinantibus, geniculis nodisque culmorum deum Nodotum, involumentis folliculorum deam Volutinam; cùm folliculi patescunt, ut spica exeat, deam [c] Patelanam; cùm segetes novis aristis æquantur, quia veteres æquare hostire dixerunt, deam Hostilinam; florentibus frumentis deam Floram, lactescentibus [d] deum Lacturnum, maturescentibus deam [e] Matutam; cùm runcantur, id est, à terra auferuntur, deam Runcinam. Nec omnia commemoro, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem paucissima ideo dixi, ut intelligeretur nullo modo eos dicere audere ista numina imperium constituisse, auxisse, conservasse Romanum, quæ ita suis quæque adhibebantur officiis, ut nihil universum uni alicui crederetur. Quando ergò Segetia curaret imperium, cui curam gerere simul & segetibus & arboribus non licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cujus præpositura parvulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adjuvaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantùm ad nodum geniculi pertinebat? Unum quisque domui suæ ponit ostiarium, & quia homo est, omnino sufficit: tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, [f] Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul & cardinem limenque servare.

scilicet à proserpendo.

CAPUT IX.

An imperii Romani amplitudo & diuturnitas Jovi fuerit adscribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.

OMISSA igitur istâ turbâ minutorum deorum, vel aliquantùm intermissâ, officium majorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna facta est, ut tam diu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Jovis hoc opus est. Ipsum enim deorum omnium dearumque regem [g] esse volunt: hoc ejus indicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium. De isto deo, quamvis à Poëta, dictum convenientissimè prædicant, [*] Jovis omnia plena. Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui unum Deum solum sine simulacro colunt, sed alio nomine nuncupari. Quod si ita est, cur tam malè tractatus est Romæ, (sicut quidem & in ceteris gentibus,) ut ei fieret simulacrum? Quod ipsi etiam Varroni ita displicet, ut cùm tantæ civitatis perversa consuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & scribere dubitaret, quòd hi qui populis instituerunt simulacra, & metum dempserunt, & errorem addiderunt?

Jupiter deorum omnium dearumque rex.

[*] Virg. Eclog. 3.

[a] Lov. & probæ notæ MSS *Cluacina*. Alii veteres libri cum Vind. Am. & Er. *Cloacina*. Lactantius l. 1 de falsa relig. c. 20. *Cloacinæ simulacrum*, inquit, *in cloaca maxima repertum. Tatius (is est qui regnavit cum Romulo) consecravit, & quia cujus esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit.* Consentit Cyprianus de Idolorum vanitate, & ipse August. infrà c. 23. Fuit Venus Cluacina dicta, à cluere, quod est purgare, de qua Plin. l. 15 c. 29.

[b] Editiones Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *Vagitano*.

[c] Sic MSS. At editi, *Patellanam*.

[d] Vind. Am. & Lov. *deum Lacturcium*. Sed veteribus libris, quos isthîc sequimur, favet Servius in Georg. 1. *Lactantem deum*, non deam, ex Varrone appellans.

[e] Vind. Am. & Er. *Matutam*. At meliores MSS cum Lov. *Maturam*.

[f] *Cardeam* habent libri omnes. *Carnam* mallet Lud. Vives. Eadem ipsa *Carna* & *Cardea* vocatur ab Ovidio 6. Fast.

[g] Quædam exemplaria, *regem templatorum volunt*.

Caput X.

Quas opiniones secuti sint, qui diversos deos diversis mundi partibus præfecerunt.

Cur illi etiam Juno uxor adjungitur, quæ dicitur soror & conjux? Quia Jovem, inquiunt, in æthere accipimus, in aëre Junonem; & hæc duo elementa conjuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille de quo dictum est, Jovis omnia plena; si aliquam partem implet & Juno. An uterque utrumque implet, & ambo isti conjuges & in duobus istis elementis, & in singulis simul sunt? Cur ergo æther datur Jovi, aër Junoni? Postremò [a] ipsi duo satis essent: quid est quod mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipsi quoque sine conjugibus remanerent, additur Neptuno Salacia, Plutoni Proserpina. Nam sicut inferiorem cæli partem, id est, aërem, inquiunt, Juno tenet; ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proserpina. Quærunt quemadmodum sarciant fabulas, nec inveniunt. Si enim hæc ita essent, tria potiùs elementa mundi esse, non quatuor, eorum veteres proderent, ut singula deorum conjugia singulis dividerentur elementis. Nunc verò omni modo affirmaverunt, aliud esse ætherem, aliud aërem. Aqua verò sive superior, sive inferior, utique aqua est: puta quà dissimilis, numquid in tantum ut aqua non sit? Et inferior terra, quid aliud potest esse quàm terra, quantalibet diversitate distincta? Deinde ecce jam totus in his quatuor vel tribus elementis corporeus completus est mundus, Minerva ubi erit? quid tenebit? quid implebit? Simul enim cum his in Capitolio constituta est, cùm ista filia non sit amborum. Aut si ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poëtas quòd de Jovis capite nata sit; cur non ergo ipsa potiùs deorum regina deputatur, quòd sit Jove superior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur non de Jove ipso erga Saturnum justitia ista servata est? An quia victus est? Ergo pugnarunt? Absit, inquiunt: fabularum est ista garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis sentiantur meliora: cur ergo non data est patri Jovis, etsi non sublimior, æqualis certè sedes honoris? Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est. Tempus igitur colunt, qui Saturnum colunt, & rex deorum Jupiter insinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cùm Jupiter & Juno nati dicuntur ex tempore, si cælum est ille & illa terra, cùm facta sint utique cælum & terra? Nam hoc quoque in libris suis habent eorum docti atque sapientes: neque de figmentis poëticis, sed de philosophorum libris à Virgilio dictum est,

Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther,
Conjugis in lætæ gremium descendit,

id est, in gremium telluris aut terræ. Quia & hîc aliquas differentias volunt esse, atque in ipsa terra aliud [b] Terram, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant. Et hos omnes deos habent suis nominibus appellatos, suis officiis distinctos, suis aris sacrisque veneratos. Eamdem terram etiam matrem deorum vocant: ut jam poëtæ tolerabiliora confingant, si secundùm istorum, non poëticos, sed sacrorum libros, non solùm Juno soror & conjux, sed etiam mater est Jovis. Eamdem terram Cererem, eamdem etiam Vestam volunt: cùm tamen sæpius Vestam [*] non nisi ignem esse perhibeant, pertinentem ad focos, sine quibus civitas esse non potest; & ideo illi virgines solere servire, quòd sicut ex virgine, ita nihil ex igne nascatur. Quam totam aboleri vanitatem & exstingui utique ab illo oportuit, qui est natus ex virgine. Quis enim ferat, quòd cùm tantum honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescunt etiam Venerem dicere, ut vanescat in ancillis ejus honorata virginitas? Si enim Vesta Venus est, quomodo ei rite virgines à Venereis operibus abstinendo servierunt? An Veneres duæ sunt, una virgo, altera mulier? An potiùs tres, una virginum, quæ etiam Vesta est, alia conjugatarum, alia meretricum? Cui etiam [*] Phœnices donum dabant de prostitutione filiarum, antequàm jungerent eas viris. Quæ illarum est matrona Vulcani? Non utique virgo, quoniam habet maritum. Absit autem ut meretrix, ne filio [c] Junonis & cooperario Minervæ facere videamur injuriam. Ergo hæc ad conjugatas intelligitur pertinere: sed eam nolumus imitentur in eo quod fecit illa cum Marte. Rursus, inquiunt, ad fabulas redis. Quæ ista justitia est, nobis succensere, quòd talia dicimus de diis eorum; & sibi non succensere, qui hæc in theatris libentissimè spectant crimina deorum suorum? Et quod esset incredibile, nisi contestatissimè probaretur, hæc ipsa theatrica crimina deorum suorum in honorem instituta [d] sunt eorumdem deorum.

Caput XI.

De multis diis, quos doctores Paganorum unum eumdemque Jovem esse defendunt.

Quotquot [e] libet igitur physicis rationibus & disputationibus asserant; modò sit Jupiter corporei hujus mundi animus, qui universam istam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis constructam atque compactam implet & movet; modò inde suas partes sorori & fratribus cedat; modò sit æther, ut aërem Junonem subterfusam de super amplectatur; modò totum simul cum aëre sit ipse cælum, terram verò tamquam conjugem eamdemque matrem (quia hoc in divinis turpe non est) fecundis imbribus & seminibus fetet; modò autem (ne sit necesse per cuncta discurrere) deus unus de quo multi à poëta nobilissimo dictum putant,

Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum:

ipse in æthere sit Jupiter, ipse in aëre Juno, ipse in mari Neptunus, in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrorum fornace Vulcanus, in sideribus sol & luna & stellæ, in divinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Jano [f] initiator, in Termino terminator, Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in silvis, Minerva in ingeniis: ipse

Margin notes: Eclog. 3. — Elementa mundi. — Georg. 1. — * Ovid. 6. Fast. Cic. 2. de leg. — Isai. 7.14. — * V. Euseb. 4. de præpar. Evang. 8. Athanas. Orat. cont. gent. — Virgil. Georg. 4.

[a] Editi, Postremò si ipsi duo. Abest si à MSS.
[b] Terram ipsum elementum. Tellurem deam à vi passiva terræ inhærente, quasi feminam, & Tellumonem deum à vi activa, quasi maritum appellabant. V. infrà l. 7. c. 23.
[c] Vulcano Junonis ex Jove filio, Minervæ autem artium deæ cooperatio, quia instrumentis artium cudendis præfecto. V. Platonem in Critia.
[d] Editi, instituta esse, dissentientibus MSS.
[e] MSS pauci, Quolibet. Plerique, Quodlibet.
[f] Observat Lud. Vives legi alias in libris janitor. In omnibus tamen quos inspeximus est initiator.

A fit postremò etiam in illa turba quasi plebeiorum deorum: ipse præsit nomine Liberi virorum seminibus, & nomine Liberæ feminarum: ipse sit [a] Diespiter, qui partum perducat ad diem; ipse sit dea Mena, quam præfecerunt menstruis feminarum; ipse Lucina, quæ à parturientibus invocetur: ipse opem ferat nascentibus, excipiendo eos sinu terræ, & vocetur Opis; ipse in vagitu os aperiat, & vocetur deus Vaticanus: ipse levet de terra, & vocetur dea Levana; ipse cunas tueatur, & vocetur dea Cunina? non sit alius, sed ipse in deabus B illis, quæ fata nascentibus canunt, & vocantur [b] Carmentes: præsit fortuitis, voceturque Fortuna: in diva Rumina mammam parvulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam; in diva Potina potionem ministret; in diva [c] Educa escam præbeat: de pavore infantum Paventia nuncupetur; de spe quæ venit, Venilia; de voluptate Volupia; de actu Agenoria; de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur: [d] Strenia dea sit, strenuum faciendo; C Numeria, quæ numerare doceat; Camœna, quæ canere: ipse sit & Deus Consus, præbendo consilia; & dea Sentia, sententias inspirando: ipse dea Juventas, quæ post [e] prætextam excipiat juvenilis ætatis exordia: ipse sit & Fortuna Barbata, quæ adultos barbâ induat; quos honorare [f] noluerunt, ut hoc qualecumque numen saltem masculum deum, vel à barba Barbatum, sicut à nodis Nodotum, vel certè non Fortunam, sed quia barbas habet, Fortunium nominarent: D ipse in Jugatino deo conjuges jungat; & cum virgini uxori zona solvitur, ipse invocetur, & dea [g] Virginensis vocetur: ipse sit [h] Mutunus vel Tutunus, qui est apud Græcos Priapus: si non pudet, hæc omnia quæ dixi, & quæcumque non dixi, (non enim omnia dicenda arbitratus sum,) hi omnes dii deæque sit unus Jupiter: sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes ejus, sive virtutes ejus, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum; quæ sententia velut magnorum multúmque doctorum est. E Hæc si ita sint, (quod quale sit, nondum interim quæro,) quid perderent, si unum Deum colerent prudentiore compendio? Quid enim ejus contemneretur, cùm ipse coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermissæ sive neglectæ partes ejus irascerentur: non ergo ut volunt, velut unius animantis hæc tota vita est, quæ omnes continet deos, quasi suas virtutes, vel membra, vel partes; sed suam quæque pars habet vitam à ceteris separatam, F si præter alteram irasci altera potest, & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes simul, id est, totum ipsum Jovem potuisse offendi, si partes ejus non etiam singillatim minutatimque colerentur, stultè dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cùm ipse unus qui haber omnia, coleretur. Nam ut alia omittam, quæ sunt innumerabilia, cùm dicunt omnia sidera partes Jovis esse, & omnia vivere atque rationales animas habere, & ideo sine controversia deos esse, non vident quàm multos non colant, quàm multis ædes non construant, aras non statuant, quas [*] tamen paucissimis siderum statuendas esse putaverunt, & singillatim sacrificandum. [* f. tam.] Si igitur irascuntur, qui non singillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cælo irato vivere? Si autem stellas omnes ideo colunt, quia in Jove sunt quem colunt, isto compendio possent in illo uno omnibus supplicare. Sic enim nemo irasceretur, cùm in illo uno [i] nemo contemneretur, potiùs quàm cultis quibusdam justa irascendi caussa illis, qui prætermissi essent, multo numerosioribus præberetur: præsertim cùm eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur Priapus.

CAPUT XII.

De opinione eorum, qui Deum animam mundi, & mundum corpus Dei esse putaverunt.

QUID illud, nonne debet movere acutos homines, vel qualescumque homines? Non enim ad hoc ingenii opus est excellentiâ, ut deposito studio contentionis attendant, si mundi animus Deus est, eique animo mundus ut corpus est, ut sit unum animal constans ex animo & corpore; atque iste Deus est [k] sinu quodam naturæ in se ipso continens omnia, ut ex ipsius anima, qua vivificatur tota ista moles, vitæ atque animæ cunctorum viventium pro cujusque [l] nascentis sorte sumantur, nihil omnino remanere, [m] quod non sit pars Dei. Quod si ita est, quis non videat quanta impietas & irreligiositas consequatur, ut quod calcaverit quisque, partem Dei calcet, & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ possunt occurrere cogitantibus, dici autem sine verecundia non possunt.

CAPUT XIII.

De his qui sola rationalia animalia partes esse unius Dei asserunt.

SI autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse contendunt; non video quidem, si totus mundus est Deus, quomodo bestias ab ejus partibus separent? Sed obluctari quid opus est? De ipso rationali animante, id est homine, quid infelicius credi potest, quàm Dei partem vapulare, cùm puer vapulat? Jam verò partes Dei fieri lascivas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre possit, nisi qui prorsus insanit? Postremò quid irascitur eis, à quibus non colitur, cùm à suis partibus non colatur? Restat ergo ut dicant, omnes deos suas habere vitas, sibi quemque vivere, nullum eorum esse partem cujusquam; sed omnes colendos, qui cognosci & coli possunt; quia tam multi sunt, ut omnes non possint. Quorum Jupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnum con-

[a] MSS. plures, *Diespater*. Alii, *Despater*, vel *Duspater*.

[b] *Carmentes* apud Agellium lib. 16. c. 16. duæ, *Postverta* & *Prosa* nominatæ.

[c] Vind. Am. & Er. *Edulica*.

[d] Ita in MSS. hîc & infrà c. 16. Inéditis verò, *Strenua*.

[e] Vetus codex Th. in interlineari spatio addit, *post xy. annos*. Glossema non ineptum. *Prætextam* enim vocabant togam purpurâ circumtextam, qua non magistratus tantùm, sed etiam pueri utebantur usque ad pubertatem, quo tempore togam virilem induebant.

[f] Editi, *voluerunt*. Meliùs MSS. *noluerunt*. referendo ad eos qui adultis *Barbatam* colendam deam, non deum instituerunt.

[g] Sic MSS. At editi, *Virginensis*.

[h] Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *Mutinus*. Lov. cum aliquot etiam MSS *Mutinus*. Plerique verò veteres libri, *Mutunus*: quibus consentit Arnobius lib. 4. & Lactantius lib. 1. de falsa relig. c. 20. Postea Am. & Er. subjiciunt, *vel Tutunus*. Vind. *vel Tutumnus* MSS. pauci, *vel Tuturnus*. Omnes propè alii, *vel Tutunus*. Hoc tamen Lovanienses Ludovici Vivis conjecturam secuti omiserunt. Arnobius lib. 4. advers. gent. *Et quos non supplices Mutuno procumbunt atque Tutuno* &c.

[i] Hîc editi addunt, *omnibus supplicaretur*. Abest à MSS.

[k] Sic omnes MSS. Editi autem, *sinus quidam*.

[l] Veteres libri, *nascendi*.

[m] Vind. Am. & Er. *remanere potest*. Lov. *remanere posse*. Abest *posse* à MSS.

stituisse, vel auxisse Romanum. Nam si hoc ipse A non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuisse aggredi credant, cùm omnes occupati sint officiis & operibus propriis, nec [a] alter irruat in alterius? A rege igitur deorum regnum hominum potuit propagari & augeri.

Caput XIV.

Augmenta regnorum Jovi incongruenter adscribi: cùm, si Victoria, ut volunt, dea est, ipsa huic negotio sola sufficeret.

Hic primùm quæro, cur non etiam ipsum B regnum deus aliquis est? Cur enim non ita sit, si Victoria dea est? Aut quid ipso Jove in hac caussâ opus est, si Victoria faveat sitque propitia, & semper eat ad illos, quos vult esse victores? Hac dea favente & propitia, etiam Jove vacante vel aliud agente, quæ gentes non subditæ remanerent? quæ regna non cederent? An fortè [b] displicet bonis, iniquissima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullamque injuriam facientes ad dilatandum regnum bello spontaneo provocare? C Planè si ita sentiunt, approbo & laudo.

Caput XV.

An congruat bonis latiùs velle regnare.

Videant ergo ne fortè non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum cum quibus justa bella gesta sunt, regnum adjuvit ut cresceret: quod utique parvum esset, si quies & justitia finitimorum contra se bellum geri nullâ provocaret injuriâ: ac felicioribus sic rebus humanis omnia regna parva essent concordi vicinitate lætantia; & ita essent D in mundo regna plurima gentium, ut sunt in urbe domus plurimæ civium. Proinde belligerare & perdomitis gentibus dilatare regnum, malis videtur felicitas, bonis necessitas. Sed quia pejus esset, ut injuriosi justioribus dominarentur, ideo non inecongruè dicitur etiam ista felicitas. Sed procul dubio felicitas major est, vicinum bonum habere concordem, quàm vicinum malum subjugare bellantem. Mala vota sunt, optare habere quem oderis, vel quem timeas, ut possit esse quem vincas. Si ergò justa gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum adquirere potuerunt, numquid tamquam aliqua dea colenda est eis etiam iniquitas aliena? Multùm enim ad istam latitudinem imperii eam cooperatam videmus, quæ faciebat injuriosos, ut essent cum quibus justa bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non sit, vel externarum gentium, si Pavor & Pallor & Febris dii Romani esse meruerunt? His igitur duabus, id est, aliena iniquitate & deâ Victoriâ, dum bellorum caussas iniquitas excitat, Victoria eadem bella feliciter terminat, etiam feriato Jove crevit imperium. Quas enim hic partes Jupiter haberet, cùm ea quæ possent beneficia ejus putari, dii habentur, dii vocantur, dii coluntur, ipsi pro suis partibus invocantur? Haberet autem hic etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa Victoria. Aut si regnum munus est Jovis, cur non & victoria munus ejus habeatur? Quod profectò haberetur, si non [a] lapis in Capitolio, sed verus Rex regum & Dominus dominantium cognosceretur atque coleretur.

Imperii propagatio.

a Suprà lib. 2. c. 29. Apoc 19. 16.

Caput XVI.

Quid fuerit quòd Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos, deputantes, ædem Quietis extra portas esse voluerunt.

Miror autem plurimùm, quòd cùm deos singulos singulis rebus & penè singulis motibus adtribuerent, vocaverunt deam Agenoriam, quæ ad agendum excitaret; deam Stimulam, quæ ad agendum ultra modum stimularet; deam Murciam, quæ præter modum non moveret, ac faceret hominem, ut ait [c] Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & inactuosum; deam Streniam, quæ faceret strenuum; his omnibus diis & deabus publica sacra facere susceperunt: Quietem verò appellantes, quæ [c] faceret quietum, cùm ædem haberet extra portam Collinam, publicè illam suscipere noluerunt. Utrùm indicium fuit animi inquieti, an potiùs ita significatum est, qui illam turbam colere perseveraret, non planè deorum, sed dæmoniorum, eum quietem habere non posse: ad quam vocat verus Medicus, dicens, *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde; & invenietis requiem animabus vestris.*

Matth. 11. 29.

Caput XVII.

An si Jovis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit æstimari.

An fortè dicunt, quòd deam Victoriam Jupiter mittat, atque illa tamquam regi deorum obtemperans, ad quos jusserit veniat, & in eorum parte consideat? Hoc verè dicitur, non de illo Jove, quem deorum regem pro sua opinione confingunt; sed de illo vero rege sæculorum, quòd mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed Angelum suum, & faciat vincere quem voluerit, cujus consilium occultum esse potest, iniquum non potest. Nam si victoria dea est, cur non deus est & triumphus, & victoriæ jungitur vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe isti de diis opinati sunt, qualia si poëtæ fingerent, atque à nobis exagitarentur, responderent isti, ridenda esse figmenta poëtarum, non veris adtribuenda numinibus: & tamen seipsi non ridebant, cùm talia deliramenta non apud poëtas legebant, sed in templis colebant. Jovem igitur de omnibus rogarent, ei uni tantummodo supplicarent. Non enim quò misisset Victoriam, si dea est & sub illo rege est, posset ei audere resistere; & suam potiùs facere voluntatem.

Deus solus victoriæ auctor.

Caput XVIII.

Felicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione [d] secernunt.

Quid quòd & Felicitas dea est? Ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt. Ipsa ergo sola coleretur. Ubi enim ipsa esset, quid boni non esset? Sed quid sibi vult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est felicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala: felicitas autem si mala fuerit, felicitas non erit. Certè omnes deos utriusque sexûs, (si & sexum habent,) non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato [e] dicit, hoc alii philosophi, hoc excellentes reipublicæ populorumque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona est, aliquando mala? An fortè quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonem,

e 2. de Republica.

a Lov. ne alter: dissentientibus editis aliis & MSS.
b Vind. Am. Er. non displicet. Expuncta est negatio auctoritate MSS.
c Quis Pomponius sit, ignoratur, an Atticus, an L. Pomp. Atellanarum scriptor, an. Cn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicerone: an qui post Ciceronem fuere Pomp. Mela, an Julius Pomp. Tragicus, cujus Quintiliani meminit, an Jurisconsultus. Lud. Vives.
d Sic MSS. At edici, qua ratione fecerunt.

repentè convertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profectò quotquot homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cùm sint & alii plurimi simul, hoc est, uno tempore, malæ fortunæ, numquid si ipsa esset, simul & mala esset & bona; his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo felicitas: cur adhibentur duo nomina? Sed hoc ferendum est: solet enim & una res duobus nominibus appellari. Quid diversæ ædes, diversæ aræ, diversa sacra? Est caussa, inquiunt: quia felicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis; fortuna verò quæ dicitur bona, sine ullo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, unde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine ullo judicio venit & ad bonos & ad malos? Ut quid autem colitur, quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, ut suos cultores plerumquè prætereat, & suis contemtoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores ejus, ut ab illa videantur, & amentur; jam merita sequitur, non fortuitu venit. Ubi est ergo definitio illa fortunæ? Ubi est quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodest eam colere, si fortuna est. Si autem suos cultores discernit, ut prosit, fortuna non est. An & ipsam, quò voluerit, Jupiter mittit? Colatur ergo ipse solus: non enim potest ei jubenti, & eam quò voluerit mittenti, fortuna resistere. Aut certè istam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Felicitas invitari.

Caput XIX.

De Fortuna muliebri.

Tantum sanè huic, velut numini tribuunt, quam Fortunam vocant, ut simulacrum ejus, quod à matronis dedicatum est, & [a] appellata est Fortuna muliebris, etiam [*] locutum esse memoriæ commendaverint, atque dixisse non semel, sed iterum, quòd eam ritè matronæ dedicaverint. Quod quidem si verum sit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiam sic difficile est fallere, quorum artes atque versutias hinc potiùs isti advertere debuerunt, quòd illa dea locuta est, quæ fortuitu accidit, non quæ meritis venit. Fuit enim Fortuna loquax, & muta Felicitas; & ad quid aliud, nisi ut homines rectè vivere non curarent, conciliatâ sibi Fortunâ, quæ illos sine ullis bonis meritis faceret fortunatos? Et certè si Fortuna loquitur, non saltem muliebris, sed virilis potiùs loqueretur, ut non ipsæ quæ simulacrum dedicaverunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxisse.

[a] Liv. l. 2.
[*] Plutarch. in Coriolano, & lib. de Fort.
Fortunæ simulacrum astutiâ dæmonum locutum.

Caput XX.

De Virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honoraverunt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si rectè aliis divinitas tribuebatur.

Virtutem quoque deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non est, sed donum Dei est, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorum deorum turba vanescet. Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi se ipsum facit. Unde autem sciunt illi quid sit fides, cujus primum & maximum officium est, ut in verum credatur Deum? Sed cur non suffecerat virtus? Nonne ibi est & fides? Quando quidem virtutem in quatuor species distribuendam esse viderunt, prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ species suas habent, in partibus justitiæ fides est: maximumque locum apud nos habet, quicumque scimus quid sit, quòd *justus ex fide vivit*. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare aliis tam multis deabus injuriam fecerint, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur temperantia dea esse non meruit, cùm ejus nomine nonnulli Romani principes non parvam gloriam compararint? Cur denique fortitudo dea non est, quæ adfuit [*] Mutio, cùm dexteram porrexit in flammas; quæ adfuit [*] Curtio, cùm se pro patria in abruptam terram præcipitem dedit; quæ adfuit [*] Decio patri, & [*] Decio filio, cùm pro exercitu se voverunt? Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo, unde modò non agitur. Quare prudentia, quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius virtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & unus Deus coli, cujus partes ceteri dii putantur. Sed in illa una virtute & fides est, & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altaria meruerunt.

Fidei præstantia.
Virtutis species.
Habac. 2. 4.
[*] Mutius dictus Scævola. Liv. l. 2.
[*] Liv. l. 7.
[*] Liv. l. 8.
[*] Liv. l. 10.
De iisdem infrà lib. 5. c. 18.

Caput XXI.

Quòd [a] dona non intelligentes Dei, Virtute saltem & Felicitate debuerint esse contenti.

Has deas non veritas, sed vanitas fecit. Hæc enim veri Dei munera sunt, non ipsæ sunt deæ. Verumtamen ubi est virtus & felicitas, quid aliud quæritur? Quid ei sufficit, cui virtus felicitasque non sufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda felicitas. Si Jupiter, ut hæc daret, ideo colebatur; quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eamdem pertinet felicitatem; cur non intellectum est dona Dei esse, non deas? Si autem putatæ sunt deæ, saltem alia tanta deorum turba non quæreretur. Consideratis enim officiis deorum dearumque omnium, quæ sicut voluerunt pro sua opinione finxerunt, inveniant, si possunt, aliquid quod ab aliquo deo præstari possit homini habenti virtutem, habenti felicitatem. Quid doctrinæ, vel à [b] Mercurio, vel à Minerva petendum esset, cùm virtus omnia secum haberet? Ars quippe ipsa bene rectéque vivendi, virtus à veteribus definita est. Unde ab eo quod Græcè ἀρετὴ dicitur virtus, nomen artis Latinos [*] traduxisse putaverunt. Sed si virtus non nisi ad ingeniosum posset venire, quid opus erat deo Catio patre, qui catos, id est acutos faceret, cùm hoc posset conferre felicitas? Ingeniosum quippe nasci, felicitatis est. Unde, etiamsi non potuit à nondum nato coli dea Felicitas, ut hoc ei conciliata donaret, conferret hoc parentibus ejus cultoribus suis, ut eis ingeniosi filii nascerentur. Quid opus erat parturientibus invocare Lucinam, cùm si adesset felicitas, non solùm bene parerent, sed etiam bonos? Quid necesse erat Opi deæ commendare nascentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ jacentes, deæ Ruminæ sugentes, deo Statilino stantes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes; deæ Menti, ut bonam haberent mentem; deo Volumno & deæ Volumnæ, ut bona

Virtus ars bene rectéque vivendi.
[*] Donatus in Andriam Terentii.

[a] Editi, *Quod eum non intelligentes Deum, virtute saltem &c.*

[b] *Mercurius* præerat eloquentiæ, *Minerva* artibus & ingeniis.

vellent; diis [a] nuptialibus, ut bene conjugarentur; diis agrestibus, ut fructus uberrimos caperent, & maximè ipsi divæ Fructesex; Marti & Bellonæ, ut benè belligerarent; deæ Victoriæ, ut vincerent; deo [b] Honori, ut honorarentur; deæ Pecuniæ, ut pecuniosi essent; deo [c] Æsculano & filio ejus Argentino, ut baberent æream argenteamque pecuniam? Nam ideo patrem Argentini Æsculanum posuerunt, quia [*] priùs ærea pecunia in usu esse cœpit, pòst argentea. Miror autem, quòd Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea subsecuta est. Quem deum isti si haberent, sicut Saturno Jovem, ita & patri Argentino & avo Æsculano Aurinum præponerent. Quid ergo erat necesse propter hæc bona vel animi, vel corporis, vel externa, tantam deorum turbam colere & invocare; quos neque omnes commemoravi, nec ipsi potuerunt omnibus humanis bonis minutatim singillatimque digestis deos minutos & singulos providere; cùm posset magno facilique compendio una dea Felicitas cuncta conferre; nec solùm ad bona capienda quisquam alius, sed neque ad depellenda mala quæreretur? Cur enim esset invocanda propter fessos diva [d] Fessonia, propter hostes depellendos diva Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æsculapius, vel ambo simul quando esset grande periculum? Nec deus Spiniensis, ut spinas ex agris eradicaret; nec dea Rubigo, ut non accederet, rogaretur: una Felicitate præsente & tuente, vel nulla mala exorirentur, vel facillimè pellerentur. Postremò quoniam de duabus istis deabus Virtute & Felicitate tractamus, si felicitas virtutis est præmium, non dea, sed Dei donum est. Si autem dea est, cur non dicatur & virtutem ipsam conferre; quando quidem etiam virtutem consequi felicitas magna est?

[*] Plin. l. 33. c. 3.

CAPUT XXII.

De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur collatam esse Romanis.

QUID ergo est, quod pro ingenti beneficio Varro jactat præstare se civibus suis, quia non solùm commemorat deos, quos coli oporteat à Romanis, verùm etiam dicit quid ad quemque pertineat? Quomodo nihil prodest, inquit, hominis alicujus medici nomen formamque nosse, & quòd sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire, deum esse Æsculapium, si nescias eum valetudini opitulari, atque ita ignores cur ei debeas supplicare. Hoc etiam affirmat alia similitudine, dicens, non modò bene vivere, sed vivere omnino neminem posse, si ignoret quisnam sit faber, quis [e] pistor, quis tector, à quo quid utensile petere possit, quem adjutorem assumere, quem ducem, quem doctorem: eo modo nulli dubium esse asserens, ita esse utilem cognitionem deorum, si sciatur quam quisque deus vim & facultatem ac potestatem cujusque rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, scire quem cujusque causâ deum advocare atque invocare debeamus: ne faciamus, ut mimi solent, & optemus à Libero aquam, à Lymphis vinum. Magna sanè utilitas. Quis non huic gratias ageret, si vera monstraret; & si unum verum Deum, à quo essent omnia bona, hominibus colendum doceret?

CAPUT XXIII.

De Felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum, diu non coluerunt honore divino, cùm pro omnibus sola sufficeret.

1. SED unde nunc agitur, si libri & sacra eorum vera sunt, & Felicitas dea est, cur non ipsa una quæ coleretur constituta est, quæ posset universa conferre, & compendio facere felicem? Quis enim optat aliquid propter aliud quàm ut felix fiat? Cur denique tam [f] serò huic tantæ deæ post tot Romanos principes Lucullus ædem constituit? Cur ipse Romulus felicem cupiens condere civitatem, non huic templum potissimùm struxit? Nec propter aliquid diis ceteris supplicavit, quando nihil deesset, si hæc adesset. Nam & ipse nec priùs rex, nec, ut putant, postea deus fieret, si hanc deam propitiam non haberet. Ut quid ergo constituit Romanis deos, Janum, Jovem, Martem, Picum, Faunum, Tiberinum, Herculem, & si quos alios? Ut quid Titus Tatius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, Lucem, & quoscumque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam, Felicitate neglecta? Ut quid Numa tot deos & tot deas sine ista? An eam fortè in tanta turba videre non potuit? Hostilius certè rex deos & ipse novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, si deam istam nosset aut coleret. Præsente quippe Felicitate omnis pavor & pallor, non propitiatus abscederet, sed pulsus aufugeret.

2. Deinde quid est hoc, quòd jam Romanum imperium longè latéque crescebat, & adhuc nemo Felicitatem colebat? An ideo grandius imperium, quàm felicius fuit? Nam quomodo ibi esset vera felicitas, ubi vera non erat pietas? Pietas enim est verax veri Dei cultus, non cultus falsorum tot deorum, quot dæmoniorum. Sed & postea jam in deorum numerum Felicitate suscepta, magna bellorum civilium infelicitas subsecuta est. An fortè justè est indignata Felicitas, quòd & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potiùs invitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cetera non numina colendorum, sed crimina colentium?

3. Ad extremum, si cum turba indignissima tanta dea colenda visa est, cur non vel illustriùs ceteris colebatur? Quis enim ferat, quòd neque inter deos Consentes quos dicunt in consilium Jovis adhiberi, nec inter deos quos Selectos vocant, Felicitas constituta est? Templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præemineret. Cur enim non aliquid melius, quàm ipsi Jovi? Nam quæ etiam Jovi regnum nisi Felicitas dedit? si tamen cùm regnaret, felix fuit. Et potior est felicitas regno. Nemo enim dubitat, facilè inveniri hominem, qui timeat se fieri regem: nullus autem invenitur, qui se nolit esse felicem. Ipsi ergo dii, si per auguria vel quolibet modo eos posse consuli putant, de hac re consulerentur, utrùm vellent Felicitati loco cedere: si fortè aliorum ædibus vel altaribus jam fuisset locus occupatus, ubi ædes major atque subli-

[a] Vind. Am. & nonnulli MSS *diis conjugalibus.*
[b] Et & aliquot MSS. *deo Honorino.*
[c] Nonnulli MSS. hic & infrà constanter, *Æsculano.*
[d] Veteres libri non pauci, *Fessona.*
[e] Sic MSS. Editi autem, *pictor.*

[f] *Anno Urbis conditæ circiter 666. aut 680.* Nam hos in annos consulatum referunt Licinii Luculli, à quo ædes Felicitatis, quòd bellum ipse adversus Mithridatem & Tigranem reges feliciter gessisset, constituta fuit.

mior Felicitati construeretur, etiam ipse Jupiter A cederet, ut ipsum verticem collis Capitolini Felicitas potiùs obtineret. Non enim quispiam resisteret Felicitati, nisi, quod fieri non potest, qui esse vellet infelix. Nullo modo omnino si consuleretur, faceret Jupiter, quod ei fecerunt tres dii, Mars, Terminus, & Juventas; qui majori & regi suo nullo modo cedere loco voluerunt. Nam sicut habent eorum litteræ, cùm rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eumque locum qui ei dignior aptiorque videbatur, ab diis aliis cerne- B ret præoccupatum, non audens aliquid contra eorum facere arbitrium, & credens eos tanto numini suoque principi voluntate cessuros; quia multi erant illic ubi Capitolium constitutum est, per augurium quæsivit, utrùm concedere locum vellent Jovi: atque ipsi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoravi, Martem, [a] Terminum, Juventatem: atque ideo Capitolium ita constructum est, ut etiam isti tres intus essent tam obscuris signis, ut hoc vix homines doctissi- C mi scirent. Nullo modo igitur Felicitatem Jupiter ipse contemneret, sicut à Termino, Marte, Juventate contemtus est. Sed ipsi etiam qui non cesserant Jovi, profectò cederent Felicitati, quæ illis regem fecerat Jovem. Aut si non cederent, non id contemtu ejus facerent, sed quòd in domo Felicitatis obscuri esse mallent, quàm sine illa in locis propriis eminere.

a Capitoliū tres cum Jove deos habet.

4. Ita dea Felicitate in loco amplissimo & celsissimo constituta, discerent cives unde omnis bo- D ni voti petendum esset auxilium. Ac sic ipsâ suadente naturâ, aliorum deorum superflua multitudine derelicta, coleretur una Felicitas, uni supplicaretur, unius templum frequentaretur à civibus qui felices esse vellent, quorum esset nemo qui nollet: atque ita ipsa à se ipsa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, nisi felicitatem velit accipere, vel quod ad felicitatem existimat pertinere? Proinde si felicitas habet in potestate cum quo homine sit, (habet au- E tem, si dea est,) quæ tandem stultitia est, ab aliquo eam deo petere, quam possis à se ipsa impetrare? Hanc ergo deam super deos ceteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipsos legitur, Romani veteres nescio quem [b] Summanum, cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis quàm Jovem, ad quem diurna fulmina pertinerent. Sed post quàm Jovi templum insigne ac sublime constructum est, propter ædis dignitatem sic ad eum multitudo confluxit, ut vix F inveniatur qui Summani nomen, quod audire jam non potest, se saltem legisse meminerit. Si autem felicitas dea non est, quoniam, quod verum est, munus est Dei; ille Deus quæratur, qui eam dare possit, & deorum falsorum multitudo noxia relinquatur, quam stultorum hominum multitudo vana sectatur, dona Dei deos sibi faciens, & ipsum cujus ea dona sunt, obstinatione superbæ voluntatis offendens. Sic enim carere non potest infelicitate, qui tamquam deam felicitatem colit, & G Deum datorem felicitatis relinquit: sicut carere non potest fame, qui panem pictum linguit, & ab homine qui verum habet, non petit.

b Plin. l. 2. c. 52. Ovid. Fast. 6.

C A P U T XXIV.

Quâ ratione defendant pagani, quòd inter deos colant ipsa dona divina.

LIBET autem eorum considerare rationes. Usque adeone, inquiunt, majores nostros insipientes fuisse credendum est, ut hæc nescirent munera divina esse, non deos? Sed quoniam sciebant nemini talia nisi aliquo deo largiente concedi, quorum deorum nomina non inveniebant, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis sentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes, sicut à bello Bellonam nuncupaverunt, non bellum; sicut à cunis Cuninam, non cunam; sicut à segetibus Segetiam, non segetem; sicut à pomis Pomonam, non pomum; sicut à bubus Bubonam, non bovem: aut certè nulla vocabuli declinatione, sicut res ipsæ nominantur, ut Pecunia dicta est dea, quæ dat pecuniam, non omninò pecunia dea ipsa putata est: ita Virtus, quæ dat virtutem; Honor, qui honorem; Concordia, quæ concordiam; Victoria, quæ dat victoriam. Ita, inquiunt, cùm Felicitas dea dicitur, non ipsa quæ datur, sed numen illud adtenditur à quo felicitas datur.

C A P U T XXV.

De uno tantùm colendo Deo, qui licèt nomine ignoretur, tamen felicitatis dator esse sentitur.

ISTA nobis reddita ratione, multo faciliùs eis, quorum cor non nimis obduruit, persuadebimus fortasse quod volumus. Si enim jam humana infirmitas sensit, non nisi ab aliquo Deo dari posse felicitatem; & hoc senserunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus & ipsum eorum regem Jovem, quia ejus nomen à quo daretur felicitas ignorabant, [b] ideo ipsius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt: satis ergo [c] judicarunt, nec ab ipso Jove dari posse felicitatem, quem jam colebant, sed utique ab illo quem nomine ipsius felicitatis colendum esse censebant. Confirmo prorsus à quodam Deo quem nesciebant, eos credidisse dari felicitatem: ipse ergo quæratur, ipse colatur, & sufficit. Repudietur strepitus innumerabilium dæmoniorum: illi non sufficiat hic Deus, cui non sufficit munus ejus. Illi, inquam, non sufficiat ad colendum Deus dator felicitatis, cui non sufficit ad accipiendum ipsa felicitas. Cui autem sufficit, (non enim habet homo quid amplius optare debeat,) serviat uni Deo datori felicitatis. Non est ipse quem nominant Jovem. Nam si eum datorem felicitatis agnoscerent, non utique alium, vel aliam à qua daretur felicitas, nomine ipsius felicitatis inquirerent; neque ipsum Jovem cum tantis injuriis colendum putarent. Iste alienarum dicitur [d] adulterator uxorum, iste [*] pueri pulcri impudicus amator & raptor.

* Ganymedis Homer. l. 20. Iliad.

C A P U T XXVI.

De ludis scenicis, quos sibi dii celebrari à suis cultoribus exegerunt.

SED fingebat hæc Homerus, ait [*] Tullius, & humana ad deos transferebat: divina mallem ad nos. Meritò displicuit viro gravi divinorum criminum poëta confictor. Cur ergo ludi scenici, ubi hæc dictitantur, cantitantur, actitantur, deorum honoribus exhibentur, inter res divinas

* Tuscul. 1.

[a] Terminum solum memorat Livius l. 1. Juventatem addit Florus l. 1. aliique historici, non Martem.
[b] Editi, & ideo. At MSS. non habent &.
[c] Sic MSS. Editi verò, indicant.
[d] Nostri omnes MSS. adulter.

à doctissimis conscribuntur? Hîc exclamet Cicero, non contra figmenta poëtarum, sed contra instituta majorum. An [a] non exclamarent & illi, Quid nos fecimus? Ipsi dii ista suis honoribus exhibenda flagitaverunt, atrociter imperarunt, cladem nisi fieret prænuntiarunt; quia neglectum est aliquid, severissimè vindicarunt; quia id quod neglectum fuerat factum est, placatos se esse monstrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes & miranda facta quod dicam. Tito [b] Latinio rustico Romano patri-familias dictum est in somnis, in senatum nuntiaret, ut ludi Romani instaurarentur, quòd primo eorum die in quodam scelerato, qui populo spectante ad supplicium duci jussus est, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quærentibus, triste displicuisset imperium. Cùm ergo ille qui somnio commonitus erat, postera die jussa facere non ausus esset; secunda nocte hoc idem rursus severiùs imperatum est: amisit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum est homini, quòd major ei pœna, si non faceret, immineret. Cùm etiam sic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum verò ex amicorum sententia ad magistratus rem detulit, atque in lectica allatus est in senatum: expositoque somnio, recepta continuò valetudine, pedibus suis sanus abscessit. Tanto stupefactus miraculo senatus quadruplicatâ pecuniâ ludos censuit instaurari. Quis non videat, qui sanum sapit, subditos homines malignis dæmonibus, à quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, vi compulsos esse exhibere talibus diis, quæ recto consilio poterant turpia judicari? In illis certè ludis poëtica numinum crimina frequentantur, qui ludi cogentibus numinibus jussu senatûs instaurabantur. In illis ludis corruptorem pudicitiæ Jovem turpissimi histriones cantabant, agebant, [c] placebant. Si illud fingebatur, ille irasceretur: si autem suis criminibus etiam [d] fictis delectabatur, quando coleretur, nisi diabolo serviretur? Itane iste Romanum conderet, dilataret, conservaret imperium, quovis Romano, cui displicebant talia, homine abjectior? Iste daret felicitatem, qui tam infeliciter colebatur; & nisi ita coleretur, infeliciùs irascebatur?

Titi Latinii somnium.

Rom. 7. 25.

Caput XXVII.

De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex disputavit.

Relatum est in litteras, doctissimum pontificem [e] Scævolam disputasse tria * genera tradita deorum: unum à poëtis, alterum à philosophis, tertium à principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quòd multa de diis fingantur indigna: secundum non congruere civitatibus, quòd habeat aliqua supervacua, aliqua etiam quæ obsit populis nosse. De supervacuis non magna caussa est: solet enim & à [f] jurisperitis dici, Superflua non nocent. Quæ sunt autem illa quæ prolata in multitudinem nocent? Hæc, inquit, non esse deos Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem: proditur enim à doctis, quòd homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud? [g] Quòd eorum qui sint dii non habeant civitates vera simulacra; quòd verus Deus nec sexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra. Hæc pontifex nosse populos non vult: nam falsa esse [h] non putat. Expedire igitur existimat, falli in religione civitates. Quod dicere etiam in libris rerum divinarum ipse Varro non dubitat. Præclara religio, quò confugiat liberandus infirmus, & cùm veritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire quòd fallitur. Poëticum sanè deorum genus cur Scævola respuat, eisdem litteris non tacetur: quia sic videlicet deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cùm alium faciunt furari, alium adulterare; sic item aliquid aliter, turpiter, atque ineptè dicere ac facere; tres inter se deas certasse de præmio pulcritudinis, victas duas à Venere Trojam evertisse; Jovem ipsum converti in bovem aut cygnum, ut cum aliqua concumbat; deam homini nubere, Saturnum liberos devorare: nihil denique posse confingi miraculorum atque vitiorum, quod non ibi reperiatur, atque ab deorum natura longè absit. O Scævola pontifex maxime, ludos tolle, si potes: præcipe populis, ne tales honores diis immortalibus deferant, ubi crimina deorum libeat mirari, & quæ fieri possunt placeat imitari. Si autem tibi responderit populus, Vos nobis importastis ista pontifices: deos ipsos roga, quibus instigantibus ista jussistis, ne talia sibi jubeant exhiberi. Quæ si mala sunt, & propterea nullo modo de deorum majestate credenda, major est deorum injuria, de quibus impunè finguntur. Sed non te audiunt, dæmones sunt, prava docent, turpibus gaudent: non solùm non deputant injuriam, si de illis ista fingantur; sed eam potiùs injuriam ferre non possunt, si per eorum sollemnia non agantur. Jam verò si adversùs eos Jovem interpelles, maximè ob eam caussam, quia ejus plura crimina ludis scenicis actitantur; nonne etiamsi Deum Jovem nuncupatis, à quo regitur totus atque administratur hic mundus, eo illi fit à vobis maxima injuria, quòd eum cum istis colendum putatis, eorumque regem esse perhibetis?

* V. infrà lib. 6. c. 5.

Superflua non nocent.

Expedire falli in religione, Varro putat.

Caput XXVIII.

An ad obtinendum dilatandumque regnum profuerit Romanis cultus deorum.

Nullo igitur modo dii tales, qui talibus placantur, vel potiùs accusantur honoribus, ut majus sit crimen quòd eis falsis oblectantur, quàm si de illis vera dicerentur, Romanum imperium augere & conservare potuissent. Hoc enim si possent, Græcis potiùs donum tam grande conferrent, qui eos in hujuscemodi rebus divinis, hoc est, ludis scenicis honorabiliùs digniúsque coluerunt, quando & à morsibus poëtarum, quibus deos dilacerari videbant, se non subtraxerunt, dando eis licentiam malè tractandi homines quos liberet, & ipsos scenicos non turpes judicaverunt, sed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quamvis deum Aurinum

[a] MSS. *An exclamarent*: omisso *non*.

[b] Editi, *Latino* Nonnulli MSS. *Latinio*. His consentiunt Livius l. 2. ac Valer. l. 1. c. 7. & eum de plebe hominem dicunt, quod fortè *rustici Romani* appellatione significare volebat Cicero, somnium hoc ipsum narrans in libro de divinatione primo.

[c] Sic MSS cum Vind. At Am. Er. & Lov. *placabant*.

[d] Vetus liber Faur. *factis*.

[e] Ipse ille est *Scævola*, qui in Cic. 1. de Orat. laudatur *jurisperitorum eloquentissimus, & eloquentium jurisperitissimus*.

[f] Sic MSS. Editi autem, *viris peritis*.

[g] Editi, *Quid aliud, quàm quòd eorum* &c. Expungendum *quàm*: nam abest ab omnibus MSS. & additum verba subsequentia, quæ pontificis Scævolæ sunt, cum proximè præcedentibus malè connectit.

[h] Aliquot MSS. *esse non putant*. Et quidam à secunda manu, *esse competat*.

non colerent: sic & argenteam habere potuerunt, & æream, si nec Argentinum, nec ejus patrem colerent Æsculanum: & sic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum invito quidem Deo vero nullo modo habere possent; diis verò istis falsis & multis ignoratis sive contemtis, atque illo uno [a] cognito & fide sincera ac moribus culto, & melius hîc regnum haberent, quantumcumque haberent, & post [b] hæc acciperent sempiternum, sive hîc haberent, sive non haberent.

CAPUT XXIX.

De falsitate auspicii, quo Romani regni fortitudo & stabilitas visa est indicari.

NAM illud quale est quod pulcherrimum auspicium fuisse dixerunt, quod paulò antè commemoravi, Martem & Terminum & Juventatem nec Jovi regi deorum loco cedere voluisse? Sic enim, inquiunt, significatum est, Martiam gentem, id est Romanam, nemini locum quem teneret daturam; Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum; juventutem etiam Romanam propter deam Juventatem nemini esse cessuram. Videant ergo quomodo habeant istum regem deorum suorum & datorem regni sui, ut [c] eum auspicia ista pro adversario ponerent, cui non cedere pulcrum esset. Quamquam hæc si vera sunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confessuri sunt, quòd dii cesserint Christo, qui Jovi cedere noluerunt. Salvis quippe imperii finibus Christo cedere potuerunt, & de sedibus locorum & maximè de corde credentium. Sed ante quàm Christus veniret in carne, ante quàm denique ista scriberentur, quæ de libris eorum proferimus; sed tamen postea quàm factum est sub rege Tarquinio illud auspicium, aliquotiens Romanus exercitus fusus est, hoc est, versus in fugam, falsumque ostendit auspicium, quo Juventas illa non cesserat Jovi; & gens Martia, superantibus atque irrumpentibus Gallis, in ipsa Urbe contrita est; & termini imperii, deficientibus multis ad Annibalem civitatibus, in angustum fuerant coartati. Ita evacuata est pulcritudo auspiciorum, remansit contra Jovem contumacia, non deorum, sed dæmoniorum. Aliud est enim non cessisse; aliud unde cesseras redisse. Quamquam & postea in Orientalibus partibus [*] Hadriani voluntate mutati sunt termini imperii Romani. Ille namque tres provincias nobiles, Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam, Persarum concessit imperio: ut deus ille Terminus, qui Romanos terminos secundùm istos tuebatur, & per illud pulcherrimum auspicium loco non cesserat Jovi, plus Hadrianum regem hominum, quàm regem deorum timuisse videatur. Receptis quoque alio tempore provinciis memoratis, nostrâ penè memoriâ retrorsus terminus cessit, quando [*] Julianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu naves jussit incendi quibus alimonia portabatur: qua exercitus destitutus, mox etiam ipso hostili vulnere exstincto, in tantam est redactus inopiam, ut inde nullus evaderet, undique hostibus incursantibus militem imperatoris morte turbatum, nisi placito pacis illic imperii fines constituerentur, ubi hodieque persistunt; non quidem tanto detrimento, quantum concesserat Ha-

Termini Rom. imperii mutati.
[*] V. Eutrop. l. 8.
[*] Julianus apostata. V. infrà lib. 5. c. 21.

A drianus, sed media tamen compositione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non cessit Jovi, qui cessit Hadriani voluntati, cessit etiam Juliani temeritati, & Joviani [*] necessitati. Viderunt hæc intelligentiores gravioresque Romani; sed contra consuetudinem civitatis, quæ [d] dæmoniacis ritibus fuerat obligata, parum valebant: quia & ipsi etiamsi illa vana esse sentiebant, naturæ tamen rerum sub unius veri Dei regimine atque imperio constitutæ, religiosum cultum qui
B Deo debetur, exhibendum putabant: *servientes*, ut ait Apostolus, *creaturæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula*. Hujus Dei veri erat auxilium necessarium, à quo mitterentur sancti viri & veraciter pii, qui pro vera religione morerentur, ut falsæ à viventibus tollerentur.

[*] Successoris Juliani.
Rom. 1. 25.

CAPUT XXX.

Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.

CICERO [*] augur irridet auguria, & [*] repre-
C hendit homines corvi & corniculæ vocibus vitæ consilia moderantes. Sed iste Academicus qui omnia esse contendit incerta, indignus est qui habeat ullam in his rebus auctoritatem. Disputat apud eum Q. Lucilius Balbus in secundo de deorum natura libro, & cùm ipse superstitiones ex natura rerum velut physicas & philosophicas inserat, indignatur tamen institutioni simulacrorum & opinionibus fabulosis, ita loquens: Videtisne igitur, ut à physicis rebus bene atque utiliter in-
D ventis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus ornatusque noti sunt: genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur: accepimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec verò (ut fabulæ ferunt) dii bellis prœlusque caruerunt. Nec solùm,
E ut apud [*] Homerum, cùm duos exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam ut cum Titanis, aut cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur & creduntur stultissimè, & plena sunt vanitatis summæque levitatis. Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium. Deinde cùm hæc ad superstitionem pertinere dicat, ad religionem verò, quæ ipse secundùm Stoicos videtur docere: (Non enim philosophi solùm, inquit, verùm etiam ma-
F jores nostri superstitionem à religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, [*] superstitiosi sunt appellati:) quis non intelligat eum conari, dum consuetudinem civitatis timet, religionem laudare majorum, eamque à superstitione velle sejungere, sed quomodo id possit non invenire? Si enim à majoribus illi sunt appellati superstitiosi, qui totos dies precabantur & immolabant, numquid [f] & illi qui instituerunt (quod
G iste reprehendit) deorum simulacra diversa ætate & veste distincta; deorum genera, conjugia, cognationes? Hæc utique cùm tamquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa majores talium simulacrorum institutores atque cultores: impli-

[a] [*] De divinat. l. 2.
Simulacrorum institutio & fabulosæ opiniones de diis improbantur Ciceroni.
[*] Iliad. 20.
Superstitiosi qui sint veteribus dicti.
[*] Vide Lactant. l. 4. c. 28.

[a] Lov. *inusquito*: refragantibus ceteris libris.
[b] Sic MSS. Editi autem, *post hoc*.
[c] Editi, *ut eo*. Melius MSS. *ut eum*.
[d] Am. & MSS. *dæmoniciis*.
[e] Augurem se ipse profitetur fuisse in 2. de leg. bus.
[f] Sola editio Lov. *Numquid non & illi* &c.

cat & ipsum, qui quantolibet eloquio se in libertatem titarur evolvere, necesse habebat ista venerari; nec quod in hac disputatione disertus insonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Christiani Domino Deo nostro gratias, non cælo & terræ, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cælum & terram; qui has superstitiones quas iste Balbus velut balbutiens vix reprehendit, per altissimam Christi humilitatem, per Apostolorum prædicationem, per fidem Martyrum pro veritate morientium & cum veritate viventium, non solùm in cordibus religiosis, verùm etiam in ædibus superstitiosis libera suorum servitute subvertit.

Caput XXXI.

De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licèt ad notitiam veri Dei non pervenerit, unum tamen Deum colendum esse censuerit.

1. QUid ipse Varro, quem dolemus in rebus divinis ludos scenicos, quamvis non judicio proprio, posuisse, cùm ad deos colendos multis locis velut religiosus hortetur, nonne ita confitetur, non se illa judicio suo sequi, quæ civitatem Romanam instituisse commemorat, ut si eam civitatem novam constitueret, ex naturæ potiùs formula deos nominaque eorum se fuisse dedicaturum non dubitet confiteri? Sed jam quoniam in vetere populo esset, acceptam ab antiquis nominum & cognominum historiam tenere, ut tradita est, debere se dicit, & ad eum finem illa scribere ac perscrutari, ut potiùs eos magis colere, quàm despicere vulgus velit. Quibus verbis homo acutissimus satis indicat, non se aperire omnia, quæ non sibi tantùm contemtui essent, sed etiam ipsi vulgo despicienda viderentur, nisi tacerentur. Ego ista conjicere putari debui, nisi evidenter alio loco ipse diceret de religionibus loquens, multa esse vera, quæ non modò vulgo scire non sit utile, sed etiam tametsi falsa sunt, aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos teletas ac mysteria taciturnitate parietibusque clausisse. Hìc certè totum consilium prodidit velut sapientium, per quos civitates & populi regerentur. Hac tamen fallaciâ miris modis maligni dæmones delectantur, qui & deceptores & deceptos pariter possident, à quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.

2. Dicit etiam idem auctor acutissimus atque doctissimus, quòd hi soli ei videantur animadvertisse quid esset Deus, qui crediderunt eum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem. Ac per hoc, etsi nondum tenebat quod veritas habet; Deus enim verus, non anima, sed animæ quoque est effector & conditor: tamen si contra præjudicia consuetudinis liber esse posset, unum Deum colendum fateretur atque suaderet, motu ac ratione mundum gubernantem: ut ea cum illo de hac re quæstio remaneret, quòd eum diceret esse animam, non potiùs [a] & animæ creatorem. Dicit etiam antiquos Romanos plus [b] annos centum & septuaginta deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castiùs dii observarentur. Cui sententiæ suæ testem adhibet inter cetera etiam gentem Judæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat, qui primi simulacra deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis & metum demsisse, & errorem addidisse; prudenter existimans deos facilè posse in simulacrorum stoliditate contemni. Quòd verò non ait, errorem tradiderunt, sed, addiderunt; jam utique fuisse etiam sine simulacris intelligi vult errorem. Quapropter cùm solos dicit animadvertisse quid esset Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem, castiùsque existimat sine simulacris observari religionem, quis non videat quantum propinquaverit veritati? Si enim aliquid contra vetustatem tanti posset erroris, profectò & unum Deum, à quo mundum crederet gubernari, & sine simulacro colendum esse censeret; atque in tam proximo inventus facilè fortasse de animæ mutabilitate commoneretur, ut naturam potiùs incommutabilem, quæ ipsam quoque animam condidisset, Deum verum esse sentiret. Hæc cùm ita sint, quæcumque tales viri in suis litteris multorum deorum ludibria posuerunt, confiteri ea potiùs occulta Dei voluntate compulsi sunt, quàm persuadere conati. Si qua igitur inde à nobis testimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt advertere de quanta & quàm maligna dæmonum potestate nos liberet singulare sacrificium tam sancti sanguinis fusi & donum Spiritus impertiti.

Deus non anima, sed animæ creator.

Caput XXXII.

Ob quam speciem utilitatis principes gentium apud subjectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.

DIcit etiam de generationibus deorum magis ad poëtas, quàm ad physicos fuisse populos inclinatos; & ideo & sexum & generationes deorum majores suos, id est, veteres credidisse Romanos, & eorum constituisse conjugia. Quod utique non aliam ob caussam factum videtur, nisi quia hominum velut prudentium & sapientium negotium fuit populum in religionibus fallere, & in eo ipso non solùm colere, sed imitari etiam dæmones, quibus maxima est fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones nisi eos quos fallendo deceperint, possidere non possunt; sic & homines principes, non sanè justi, sed dæmonum similes, ea quæ vana esse noverant religionis nomine populis tamquam vera suadebant, hoc modo eos civili societati velut [a] artiùs alligantes, quo similiter subditos possiderent. Quis autem infirmus & indoctus evaderet simul fallaces, & principes civitatis, & dæmones?

Dæmones, quos possideant.

Caput XXXIII.

Quòd judicio & potestate Dei veri omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora.

DEus igitur ille felicitatis auctor & dator, quia solus est verus Deus, ipse dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temere & quasi fortuitu, quia Deus est, non fortuna; sed pro rerum ordine ac temporum occulto nobis, notissimo sibi: cui tamen ordini temporum non subditus servit, sed eum ipse tamquam dominus regit, moderatorque disponit. Felicitatem verò non dat nisi bonis. Hanc enim possunt & non habere & habere servientes, possunt & non habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit,

Felicitas solis bonis evenit.

a Er. & Lov. *non potiùs anima.* Ceteris in libris, *& animæ.*

b Plutarchus in historia Numæ scribit ab ipso vetitum Romanis, ne existimarent imaginem Dei, aut hominis speciem aut animalis habere formam; atque in prioribus 170. annis templa quidem erecta, simulacra verò corporum ab ipsis nulla dedicata. Confer Plin. l. 34. c. 4.

a Plerique MSS. *aptiùs.*

a ubi nemo jam serviet. a Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur, & malis; ne ejus cultores adhuc in provectu animi parvuli hæc ab eo munera quasi magnum aliquid concupiscant. Et hoc est sacramentum veteris Testamenti, ubi occultum erat novum, quòd illic promissa & dona terrena sunt: intelligentibus & tunc spiritalibus, quamvis nondum in manifestatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus significaretur æternitas, & in quibus Dei donis esset vera felicitas.

Caput XXXIV.

De regno Judæorum, quod ab uno & vero Deo institutum atque servatum est, donec in vera religione manserunt.

Itaque ut cognoscerentur etiam illa terrena bona, quibus solis inhiant qui meliora cogitare non possunt, in ipsius unius Dei esse posita potestate, non in multorum falsorum quos colendos Romani antea crediderunt, populum suum in Ægypto de paucissimis multiplicavit, & inde signis mirabilibus liberavit. Nec Lucinam mulieres illæ invocaverunt, quando earum partus, ut miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter cresceret, ab Ægyptiorum persequentium & infantes omnes necare volentium manibus ipse liberavit, ipse servavit. (Exod. 1. 15.) Sine dea Rumina fuxerunt; sine Cunina in cunis fuerunt; sine Educa & Potina escam potumque sumserunt: sine tot diis puerilibus educati sunt; sine diis conjugalibus conjugati; sine cultu Priapi conjugibus A mixti. Sine invocatione Neptuni mare transeuntibus divisum patuit, & sequentes eorum inimicos fluctibus in se redeuntibus obruit. (Exod. 16. 15.) Nec consecraverunt aliquam deam Manniam, quando de cælo manna sumserunt; nec quando sitientibus aquam percussa petra profudit, Nymphas Lymphasque coluerunt. (Exod. 17. 6.) Sine insanis sacris Martis & Bellonæ bella gesserunt, & sine victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, sed dei sui munus habuerunt. Sine Segetia segetes, sine B bona boves, mella sine Mellona, poma sine Pomona; & prorsus omnia, pro quibus tantæ falsorum deorum turbæ Romani supplicandum putaverunt, ab uno vero Deo multò feliciùs acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate, tamquam magicis artibus seducti, ad alienos deos & ad idola defluendo, & postremò Christum occidendo, in eodem regno, etsi non spatiosiore, tamen feliciore mansissent. Et nunc quòd per omnes ferè terras gentesque di- C spersi sunt, illius unius veri Dei providentia est: ut (Judæi per omnes terras dispersi.) quod deorum falsorum usquequaque simulacra, aræ, luci, templa evertuntur, & sacrificia prohibentur, de codicibus eorum probetur quemadmodum hoc fuerit tanto antè prophetatum; ne fortè, cùm legeretur in nostris, à nobis putaretur esse confictum. Jam quod sequitur in volumine sequenti videndum est, & hîc dandus hujus prolixitatis modus.

a Subsequenti sententiæ, quam nulli non habent veteres ac scripti libri, isthæc editi Vind. Am. & Er. præmittunt verba: *Et ideo regna mundi hujus Deus bonis & malis communiter præstat, ne boni ea tamquam Dei magna munera concupiscant.* Tumque subjungunt rursum integram illam sententiam: *Et ideo regna terrena & bonis ab illo* &c. Non de hac sententia, ut non nemo existimavit, sed de verbis ei præmissis est observatio Vivis & Latinii, abesse illa à MSS. & è margine in textum irrepsisse.

LIBER QUINTUS. a

(a Scriptus an. 415.)

Initio de tollenda fati opinione agit, ne demum exsistant qui Romani imperii vires & incrementa, quæ non posse diis falsis adscribi superiore libro monstravit, referre in fatum velint. Inde ad quæstionem de præscientia Dei delapsus, probat liberum nostræ voluntatis arbitrium per eam non auferri. Postea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, sive quo Dei judicio factum sit, ut illis ad augendum imperium Deus ipse verus, quem non colebant, adjutor fuerit. Docet postremò quæ vera ducenda sit felicitas Christianorum imperatorum.

PRÆFATIO.

Quoniam constat omnium rerum optandarum plenitudinem esse felicitatem, quæ non est dea, sed donum Dei; & ideo nullum deum colendum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere felices; unde si illa dea esset, sola colenda meritò diceretur: jam consequenter videamus, qua caussâ Deus, qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiam non boni, ac per hoc etiam E non felices, Romanum imperium tam magnum tamque diuturnum esse voluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa quam colebant multitudo non fecit, & multa jam diximus, & ubi visum fuerit opportunum esse, dicemus.

D Caput Primum.

Caussam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere.

Caussa ergo magnitudinis imperii Romani nec b fortuita est, nec fatalis, secundùm eorum sententiam sive opinionem, qui ea dicunt esse (b Fortuita & fatalia quæ sint.) fortuita, quæ vel nullas caussas habent, vel non ex aliquo rationabili ordine venientes; & ea fatalia, quæ præter Dei & hominum voluntatem cujusdam ordinis necessitate contingunt. Prorsus divinâ providentiâ regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquam fato tribuit, quia ipsam Dei voluntatem vel potestatem fati nomine appellat, sententiam teneat, linguam corrigat. Cur enim non hoc primùm dicit, quod postea dicturus est,

b Non deerant qui ad fortuitam sive fatalem caussam hic recurrendum putarent. Testis est Cicero in libro de divinatione secundo. *L. quidem Taruntius Firmanus, familiaris, inquit, noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab iis Palilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus, Romamque, cùm esset in jugo luna, natam esse dicebat, nec ejus fata canere dubitabat. O vim maximam erroris! Etiamne urbis natalis dies ad vim stellarum & lunæ pertinebat? Fac in puero referre ex qua affectione cæli primum spiritum duxerit: num hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere?*

cùm ab illo quisquam quæsierit quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt, usitata loquendi consuetudine non intelligunt nisi vim positionis siderum, qualis est quando quis nascitur, sive concipitur: quod aliqui alienant à Dei voluntate, aliqui ex illa etiam hoc pendére confirmant. Sed illi qui sine Dei voluntate decernere opinantur sidera quid agamus, vel quid bonorum habeamus malorumve patiamur, ab auribus omnium repellendi sunt; non solùm eorum qui veram religionem tenent, sed qui deorum qualiumcumque, licèt falsorum, volunt esse cultores. Hæc enim opinio quid aliud agit, nisi ut nullus omnino colatur aut rogetur Deus? Contra quos modò nobis disputatio non est instituta, sed contra eos qui pro defensione eorum quos deos putant, Christianæ religioni adversantur. Illi verò qui positionem stellarum quodam modo decernentium qualis quisque sit, & quid ei proveniat boni quidve mali accidat, ex Dei voluntate suspendunt, si easdem stellas putant habere hanc potestatem traditam sibi à summa illius potestate, ut volentes ista decernant; magnam cælo faciunt injuriam, in cujus velut clarissimo senatu ac splendidissima curia opinantur scelera facienda decerni; qualia si aliqua terrena civitas decrevisset, genere humano decernente fuerat evertenda. Quale deinde judicium de hominum factis Deo relinquitur, quibus cælestis necessitas adhibetur, cùm Dominus ille sit & siderum & hominum? Aut si non dicunt stellas, accepta quidem potestate à summo Deo, arbitrio suo ista decernere, sed in talibus necessitatibus ingerendis illius omnino jussa complere: itane de ipso Deo sentiendum est, quod indignissimum visum est de stellarum voluntate sentire? Quòd si dicuntur stellæ significare potiùs ista quàm facere; ut quasi locutio quædam sit illa positio prædicens futura, non agens: (non enim mediocriter doctorum hominum fuit ista sententia,) non quidem ita solent loqui Mathematici, ut verbi gratiâ dicant, Mars ita positus homicidam significat; sed, homicidam facit: verumtamen ut concedamus non eos ut debent loqui, & à philosophis accipere oportere sermonis regulam, ad ea prænuntianda quæ in siderum positione se reperire putant; quî fit, quòd nihil umquam dicere potuerunt, cùr in vita geminorum, in actionibus, in eventis, in professionibus, artibus, honoribus, ceterisque rebus ad humanam vitam pertinentibus, atque in ipsa morte sit plerumque tanta diversitas, ut similiores eis sint, quantum ad hæc adtinet, multi extranei, quàm ipsi inter se gemini, perexiguo temporis intervallo in nascendo separati, in conceptu autem per unum concubitum uno etiam momento seminati?

Fati nomine quid vulgo intelligatur.

Nec sitas cælestis juxta Astrologos.

Mathematicorum error & ignorantia in geminis.

CAPUT II.

De geminorum simili dissimilique valetudine.

CICERO * dicit, Hippocratem nobilissimum medicum scriptum reliquisse, quosdam fratres, cùm simul ægrotare cœpissent, & eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem levaretur, geminos suspicatum. Quos * Possidonius Stoicus multùm astrologiæ deditus, eadem constitutione astrorum natos, eademque conceptos solebat asserere. Ita quod medicus pertinere credebat ad simillimam temperiem valetudinis, hoc philosophus astrologus ad vim constitutio-

** Non inveniuntur in libris qui exstant Ciceronis & Hippocratis.*

** Cic. 2. Tusc. & 1. de Divinat. & 3. Offic.*

a Ita Corbeiensis codex. Alii MSS. cum editis, *accipiendam*.

A nemque siderum, quæ fuerat quo tempore concepti natique sunt. In hac caussa multo est acceptabilior & de proximo credibilior conjectura medicinalis: quoniam parentes ut erant corpore affecti, dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt, ut consecutis ex materno corpore prioribus incrementis paris valetudinis nascerentur; deinde in una domo eisdem alimentis nutriti, ubi aërem & loci positionem & vim aquarum plurimum valere ad corpus vel be-
B ne vel malè a afficiendum, medicina testatur; eisdem etiam exercitationibus assuefacti tam similia corpora gererent, ut etiam ad ægrotandum uno tempore eisdem caussis similiter moverentur. Constitutionem verò cæli ac siderum, quæ fuit quando concepti sive nati sunt, velle trahere ad istam ægrotandi parilitatem, cùm tam multa diversissimi generis diversissimorum b affectuum & eventorum eodem tempore in unius regionis terra eidem cælo subdita potuerint concipi & nasci,
C nescio cujus sit insolentiæ. Nos autem novimus geminos, non solùm actus & peregrinationes habere diversas, verùm etiam dispares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, diversis alimentis & exercitationibus, quæ non de corporis temperatione, sed de animi voluntate veniunt, dissimiles eis accidere potuisse valetudines. Porrò autem Possidonius, vel quilibet fatalium siderum assertor, mirum si potest hîc invenire quid dicat,
D si nolit imperitorum mentibus in eis quas nesciunt rebus illudere. Quod enim conantur efficere de intervallo exiguo temporis, quod inter se gemini dum nascerentur, habuerunt, propter cæli particulam, ubi ponitur horæ notatio, quem horoscopum vocant; aut non tantum valet, quanta invenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, casibusque diversitas; aut plus etiam valet, quàm est geminorum vel humilitas generis eadem, vel nobilitas, cujus maximam diver-
E sitatem non nisi in hora quâ quisque nascitur, ponunt. Ac per hoc si tam celeriter alter post alterum nascitur, ut eadem pars horoscopi maneat; cuncta paria quæro, quæ in nullis possunt geminis inveniri: si autem sequentis tarditas horoscopum mutat; parentes diversos quæro, quos gemini habere non possunt.

CAPUT III.

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumsit in quæstione geminorum.

F FRUSTRA itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, quod respondisse ferunt * Nigidium hac quæstione turbatum, unde & Figulus appellatus est. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorsisset, currente illa bis numero de atramento tamquam uno ejus loco summa celeritate percussit; deinde inventa sunt signa, quæ fixerat, desistente motu, non parvo intervallo in rotæ illius extremitate distantia. Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiamsi alter
G post alterum tanta celeritate nascatur, quanta rotam bis ipse percussi, in cæli spatio plurimum est: hinc sunt, inquit, quæcumque dissimillima perhibentur in moribus, casibusque geminorum. Hoc figmentum fragilius est, quàm vasa quæ illa rotatione finguntur. Nam si tam multum in cælo interest, quod constellationibus comprehendi non

** Nigidii meminit Agell. l. 19. c. 14. Lucan. l. 1. &c.*

b MSS plerique, *effectuum*.

potest, ut alteri geminorum hereditas obveniat, alteri non obveniat; cur audent ceteris qui gemini non sunt, cùm inspexerint eorum constellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud secretum pertinent, quod nemo potest comprehendere, & momentis annotare nascentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris, quia hæc ad productiora spatia temporum pertinent; momenta verò illa partium minutarum, quæ inter se gemini possunt habere nascentes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus Mathematici non solent consuli: (quis enim consulat quando sedeat, quando deambulet, quando vel quid prandeat?) numquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibusque geminorum plurima plurimúmque diversa monstramus?

Caput IV.

De Esaü & Iacob geminis, multùm inter se morum & actionum qualitate disparibus.

Gen. 25. v. 4.

NATI sunt duo gemini antiquâ patrum memoriâ (ut de insignibus loquar) sic alter post alterum, ut posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribusque diversa, tanta in actibus disparilitas, tanta in parentum amore dissimilitudo, ut etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Numquid hoc dicitur, quia uno ambulante alius sedebat, & alio dormiente alius vigilabat, alio loquente alius tacebat; quæ pertinent ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendi, qui constitutionem siderum, qua quisque nascitur, scribunt, unde Mathematici consulantur? Unus duxit mercenariam servitutem, alius non servivit: unus à matre diligebatur, alius non diligebatur: unus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amisit, alter indeptus est. Quid de uxoribus, quid de filiis, quid de rebus, quanta diversitas? * Si ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non adscribuntur; quare aliorum constellationibus inspectis ista dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spatia pertinent, quæ observari notarique possunt; quid hîc agit rota illa figuli, nisi ut homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquia convincantur?

* al. Caput V.

Caput V.

Quibus modis convincantur Mathematici vanam scientiam profiteri.

Hippocrates duos ægrotantes geminos agnovit.

QUID iidem ipsi; quorum morbum, quòd eodem tempore gravior leviorque apparebat amborum, medicinaliter inspiciens Hippocrates, geminos suspicatus est, nonne satis istos redarguunt, qui volunt sideribus dare, quod de corporum simili temperatione veniebat? Cur enim similiter eodemque tempore, non alter prior, alter posterior ægrotabant, sicut nati fuerant, quia utique simul nasci ambo non poterant? Aut si nihil momenti adtulit, ut diversis temporibus ægrotarent, quòd diversis temporibus nati sunt; quare tempus in nascendo diversum ad aliarum rerum diversitates valere contendunt? Cur potuerunt diversis temporibus peregrinari, diversis temporibus ducere uxores, diversis temporibus filios procreare, & multa alia, propterea quia diversis temporibus nati sunt, & non potuerunt eadem causâ diversis etiam temporibus ægrotare? Si enim

A dispar nascendi mora mutavit horoscopum, & disparilitatem intulit ceteris rebus; cur illud in ægritudinibus mansit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut si fata valetudinis in conceptu sunt, aliarum verò rerum in ortu esse dicuntur, non deberent inspectis natalium constellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inspicienda conceptionalis hora non datur. Si autem ideo prænuntiant ægritudines, non inspecto conceptionis horoscopo, quia indicant eas momenta nascentium; B quomodo dicerent cuilibet eorum geminorum ex nativitatis hora, quando ægrotaturus esset, cùm & alter qui non habebat eamdem horam nativitatis, necesse haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, si tanta distantia est temporis in nativitate geminorum, ut per hanc oporteat eis constellationes fieri diversas, propter diversum horoscopum, & ob hoc diversos omnes * cardines, ubi tanta vis ponitur, ut hinc etiam diversa sint fata; unde hoc accidere potuit, cùm C eorum conceptus diversum tempus habere non possit? Aut si duorum uno momento temporis conceptorum potuerunt esse ad nascendum fata disparia, cur non & duorum uno momento temporis natorum possint esse ad vivendum atque moriendum fata disparia? Nam si unum momentum, quo ambo concepti sunt, non impedivit, ut alter prior, alter posterior nasceretur; cur, uno momento si duo nascuntur, impediat aliquid, ut alter prior, alter posterior moriatur? Si conceptio momenti D unius diversos casus in utero geminos habere permittit; cur nativitas momenti unius non etiam quoslibet duos in terra diversos casus habere permittat, ac sic omnia hujus artis vel potiùs vanitatis commenta tollantur? Quid est hoc quòd uno tempore, uno momento, sub una eademque cæli positione concepti diversa habent fata, quæ illos perducant ad diversarum horarum nativitatem, & uno momento temporis sub una eademque cæli positione de duabus matribus duo pariter E nati, diversa fata habere non possunt, quæ illos perducant ad diversam vivendi vel moriendi necessitatem? An concepti nondum habent fata, quæ nisi nascantur, habere non poterunt? Quid est ergo quod dicunt, si hora conceptionalis inveniatur, multa ab istis dici posse * divinis? Unde etiam illud à nonnullis prædicatur, quòd quidam sapiens horam elegit, qua cum uxore concumberet, unde filium mirabilem gigneret. Unde postremò & hoc est, quod de illis pariter F ægrotantibus geminis Possidonius magnus astrologus idemque philosophus respondebat, ideo fieri, quòd eodem tempore fuissent nati, eodemque concepti. Nam utique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuisse nasci, quos constabat omnino eodem tempore fuisse conceptos; ut hoc quod similiter simulque ægrotabant, non daret de proximo pari corporis temperamento, sed eamdem quoque valetudinis parilitatem sidereis nexibus alligaret. G Si igitur in conceptu tanta vis est ad æqualitatem fatorum, non debuerunt nascendo eadem fata mutari. Aut si propterea mutantur fata geminorum, quia temporibus diversis nascuntur, cur non potiùs intelligamus jam fuisse mutata, ut diversis temporibus nascerentur? Itane non mutat fata nativitatis voluntas viventium, cùm mutet fata

* De his astrologicis cardinibus Manilius lib. 2.

* Editi, divinitus. At MSS. alii, divinitis: alii, quod magis placet, divinis, id est Mathematicis divinandi artem profitentibus.

conceptionis ordo nascentium?

Caput VI.

De geminis disparis sexûs.

Quamquam & in ipsis geminorum conceptibus, ubi certè amborum eadem momenta sunt temporum, unde fit ut sub eadem constellatione fatali alter concipiatur masculus, altera femina? Novunus geminos diversi sexûs, ambo adhuc vivunt, ambo ætate vigent adhuc; quorum cùm sint inter se similes corporum species, quantum in diverso sexu potest; instituto tamen & proposito vitæ ita sunt dispares, ut præter actus quos necesse est à virilibus distare femineos, quòd ille in officio Comitis militat & à sua domo penè semper peregrinatur, illa de solo patrio & de rure proprio non recedit. Insuper, (quod est incredibilius, si astralia fata credantur; non autem mirum, si voluntates hominum & Dei munera cogitentur:) ille conjugatus, illa virgo sacra est; ille numerosam prolem genuit, illa nec nupsit. At enim plurimum vis horoscopi valet? Hoc quàm nihil sit, jam satis disserui. Sed qualecumque sit, in ortu valere dicunt: nnmquid & in conceptu? ubi & unum concubitum esse manifestum est; & tanta naturæ vis est, ut cùm conceperit femina, deinde alterum concipere [a] omnino non possit: unde necesse est, eadem esse in geminis momenta conceptûs. An fortè, quia diverso horoscopo nati sunt, aut ille in masculum, dum nascerentur, aut illa in feminam commutata est? Cùm igitur non usquequaque absurdè dici posset, ad solas corporum differentias afflatus quosdam valere sidereos, sicut in solaribus accessibus & decessibus videmus etiam ipsius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum, sicut echinos, & conchas, & mirabiles æstus oceani; non autem & animi voluntates positionibus siderum subdi: nunc isti cùm etiam nostros actus inde religare conantur, admonent ut quæramus, unde ne in ipsis quidem corporibus eis possit ratio ista constare. Quid enim tam ad corpus pertinens, quàm corporis sexus? Et tamen sub eadem positione siderum diversi sexûs gemini concipi potuerunt. Unde quid insipientius dici aut credi potest, quàm siderum positionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuisse, ut cum quo habebat eamdem constellationem, sexum diversum à fratre non haberet; & positionem siderum, quæ fuit ad horam nascentium, facere potuisse, ut ab eo tam multum virginali sanctitate distaret?

Caput VII.

De electione diei quo uxor ducitur, quove in agro aliquid plantatur aut seritur.

Jam illud quis ferat, quòd in eligendis diebus nova quædam suis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille ita natus, ut haberet admirabilem filium; sed ita potiùs, ut contemnibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua misceretur uxori. Fecit ergo fatum quod non habebat, & ex ipsius [b] facto cœpit esse fatale, quod in ejus nativitate non fuerat. O stultitiam singularem! Eligitur dies ut ducatur uxor: credo, propterea quia potest in diem non bonum, nisi eligatur, incurri, & infeliciter duci. Ubi est ergo quod nascenti jam sidera decreverunt? An potest homo quod ei jam constitutum est, diei electione mutare, & quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autem omnia quæ sub cælo sunt, constellationibus subjacent, cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus, vel arboribus, vel segetibus; alios dies pecoribus, vel domandis, vel [a]dmittendis maribus, quibus equarum vel boum fetentur armenta, & cetera hujusmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, sive animantibus, [c] sive non animantibus, secundùm diversitates temporalium momentorum, siderum positio dominatur; considerent quàm innumerabilia sub uno temporis puncto vel nascantur, vel oriantur, vel inchoentur, & tam diversos exitus habeant, ut istas observationes cuivis puero ridendas esse persuadeant. Quis enim est tam excors, ut audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes bestias, serpentes, aves, pisces, vermiculos, momenta nascendi singillatim habere diversa? Solent tamen homines ad tentandam peritiam Mathematicorum afferre ad eos constellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi suæ diligenter observant, eosque Mathematicos præferunt ceteris, qui constellationibus inspectis dicunt non esse hominem natum, sed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, utrùm aptum lanitio, an vectationi, an aratro, an custodiæ domûs. Nam & ad canina fata tentantur, & cum magnis admirantium clamoribus ista respondent. Sic desipiunt homines, ut existiment, cùm homo nascitur, ceteros rerum ortus ita inhiberi, ut cum illo sub eadem cæli plaga nec musca nascatur. Nam si hanc admiserint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim accessibus modicis eos à muscis ad camelos elephantosque perducat. Nec illud volunt advertere, quòd electo ad seminandum agrum die, tam multa grana in terram simul veniunt, simul germinant, exorta segete simul herbescunt, pubescunt, flavescunt, & tamen inde spicas ceteris coævas, atque, ut ita dixerim, congerminales, alias rubigo interimit, alias aves depopulantur, alias homines avellunt. Quomodo istis alias constellationes fuisse dicturi sunt, quas tam diversos exitus habere conspiciunt? An eos pænitebit his rebus dies eligere, easque ad cæleste negabunt pertinere decretum, & solos sideribus subdent homines, quibus solis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus consideratis, non immeritò creditur, cùm Astrologi mirabiliter multa vera respondent, occulto instinctu fieri spirituum non bonorum, quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralibus fatis inserere humanis mentibus atque firmare, non horoscopi notati & inspecti aliqua arte, quæ nulla est.

Astrologi unde vera respondeant.

Caput VIII.

De his qui non astrorum positionem, sed connexionem caussarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant

Qui verò non astrorum constitutionem, sicuti est cùm quidque concipitur, vel nascitur, vel inchoatur, sed omnium connexionem

[a] Fieri tamen posse ut superfetet mulier, & factum esse nonnumquam ut concepto uno fetu alterum conceperit, docet Aristoteles lib. 7. de histor. animalium, Plinius lib. 7. c. 11. & Hippocrates lib. de superfetatione.

[b] Editi dissentientibus scriptis libris, *fato*.

[c] MSS. non habent, *sive non animantibus*.

seriemque caussarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant; non multùm cum eis de verbi controversia laborandum atque certandum est: quando quidem ipsum caussarum ordinem & quamdam connexionem Dei summi tribuunt voluntati & potestati, qui optimè & veracissimè creditur & cuncta scire ante quàm fiant, & nihil inordinatum relinquere; á quo sunt omnes potestates, quamvis ab illo non sint omnium voluntates. Ipsam itaque præcipuè Dei summi voluntatem, cujus potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur. Annæi Senecæ sunt, nisi fallor, hi versus:

Lib. epist. 18.

Duc summe pater, altique dominator poli,
Quocumque placuit, nulla parendi mora est.
Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens,
Malusque patiar facere quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Nempe evidentissimè hoc ultimo versu ea fata appellavit, quam suprà dixerat summi patris voluntatem: cui se paratum obedire dicit, ut volens ducatur, ne nolens trahatur; quoniam scilicet, Ducunt volentem fata, nolentem trahunt. Illi quoque versus Homerici, huic sententiæ suffragantur, quos Cicero in Latinum vertit:

Odissea 18.

Tales sunt hominum mentes,[a] quali pater ipse
Juppiter auctiferas lustravit lumine terras.

Nec in hac quæstione auctoritatem haberet poëtica sententia: sed quoniam Stoicos dicit, vim fati asserentes, istos ex Homero versus solere usurpare, non de illius poëtæ, sed de istorum philosophorum opinione tractatur, cùm per istos versus, quos disputationi adhibent, quam de fato habent, quid sentiant esse fatum, apertissimè declaratur, quoniam Jovem appellant, quem summum deum putant, à quo connexionem dicunt pendere fatorum.

Caput IX.

De præscientia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

a Lib. de Divinat. 2.

1. HOs Cicero[a] ita redarguere nititur, ut non existimet aliquid se adversùs eos valere, nisi auferat divinationem. Quam sic conatur auferre, ut neget esse scientiam futurorum, eamque omnibus viribus nullam esse omnino contendat, vel in Deo, vel in homine, nullamque rerum prædictionem. Ita & Dei præscientiam negat, & omnem prophetiam luce clariorem conatur evertere vanis argumentationibus, & opponendo sibi quædam oracula, quæ facilè possunt refelli: quæ tamen nec ipsa convincit. In his autem Mathematicorum conjecturis refutandis ejus regnat oratio; quia verè tales sunt, ut se ipsæ destruant & refellant. Multò sunt autem tolerabiliores qui vel siderea fata constituunt, quàm iste qui tollit præscientiam futurorum. Nam & confiteri esse Deum & negare[b] præscium futurorum, apertissima insania est. Quod & ipse cùm videret, etiam illud tentavit asserere, quod scriptum est, *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*: sed non ex sua persona. Vidit enim quàm esset invidiosum & molestum: ideoque Cottam fecit disputantem de hac re adversùm Stoicos in libris de deorum natura, & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defendendas dedit, maluit ferre sententiam, quàm pro Cotta, qui nullam naturam divinam esse contendit. In libris verò de divinatione ex se ipso apertissimè oppugnat præscientiam futurorum. Hoc autem totum facere videtur, ne fatum esse consentiat, & perdat liberam voluntatem. Putat enim, concessâ scientiâ futurorum, ita esse consequens fatum, ut negari omnino non possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ concertationes & disputationes philosophorum, nos ut confitemur summum & verum Deum, ita voluntatem summamque potestatem ac præscientiam ejus confitemur. Nec timemus ne ideo non voluntate faciamus, quod voluntate facimus, quia id nos facturos ille præscivit, cujus præscientia falli non potest. Quod Cicero timuit, ut oppugnaret præscientiam; & Stoici, ut non omnia necessitate fieri dicerent, quamvis omnia fato fieri contenderent.

Psal. 13. 1.

2. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorum, ut eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si præscita sunt omnia futura, hoc ordine venient, quo ventura esse præscita sunt: & si hoc ordine venient, certus est ordo rerum præscienti Deo: & si certus est ordo rerum, certus est ordo caussarum; non enim aliquid fieri potest, quod non aliqua efficiens caussa præcesserit: si autem certus est ordo caussarum, quo fit omne quod fit; fato, inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod si ita est, nihil est in nostra potestate, nullumque est arbitrium voluntatis: quod si concedimus, inquit, omnis humana vita subvertitur; frustra leges dantur; frustra objurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibentur; neque ullâ justitiâ bonis præmia, & malis supplicia constituta sunt. Hæc ergo ne consequantur indigna & absurda & perniciosa rebus humanis, non vult esse præscientiam futurorum: atque in has angustias coartat animum religiosum, ut unum eligat è duobus, aut esse aliquid in nostra voluntate, aut esse præscientiam futurorum; quoniam utrumque arbitratur esse non posse, sed si alterum confirmabitur, alterum tolli; si elegerimus præscientiam futurorum, tolli voluntatis arbitrium; si elegerimus voluntatis arbitrium, tolli præscientiam futurorum. Ipse itaque ut vir magnus & doctus, & vitæ humanæ plurimùm ac peritissimè consulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium: quod ut confirmaretur, negavit præscientiam futurorum: atque ita dum vult facere liberos, fecit sacrilegos. Religiosus autem animus utrumque eligit, utrumque confitetur, & fide pietatis utrumque confirmat. Quomodo, inquit? Nam si est præscientia futurorum, sequentur illa omnia, quæ connexa sunt, donec eò perveniatur, ut nihil sit in nostra voluntate. Porrò si est aliquid in nostra voluntate, eisdem recursis gradibus eò pervenitur, ut non sit præscientia futurorum. Nam per illa omnia sic recurritur: Si est voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: si non omnia fato fiunt, non est omnium certus ordo caussarum: si certus caussarum ordo non est, nec rerum certus est ordo præscienti Deo, quæ fieri non possunt, nisi præcedentibus & efficientibus caussis: si rerum ordo præscienti Deo certus non est, non omnia sic veniunt, ut ea ventura præscivit: porrò si non omnia sic veniunt,

a Edit. *qualis*. At probat noster MSS. *quali*. Et quidam, *quales*. In altero versu Colbertinus codex, loco *auctiferas*, habet *astrifero*. Neutra lectio respondet Græco sic nunc habenti: Τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, Οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Id est, *Talis mens est terrestrium hominum, qualem in diem ducit hominum deorumque pater.*

b MSS. *præscientiam*

ut ab illo ventura præscita sunt, non est, inquit, in Deo præscientia omnium futurorum.

3. Nos adversùs istos sacrilegos ausus atque impios, & Deum dicimus omnia scire, ante quàm fiant; & voluntate nos facere, quidquid à nobis non nisi volentibus fieri sentimus & novimus. Omnia verò fato fieri non dicimus, immo nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomen ubi solet à loquentibus poni, id est in constitutione siderum cùm quisque conceptus aut natus est, (quoniam res ipsa inaniter asseritur,) nihil valere monstramus. Ordinem autem caussarum, ubi voluntas Dei plurimùm potest, neque negamus, neque fati vocabulo nuncupamus, nisi fortè ut fatum à fando dictum intelligamus, id est, à loquendo: non enim abnuere possumus esse scriptum in litteris sanctis, *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi; quoniam potestas est Dei, & tibi, Domine, misericordia, quia tu reddes unicuique secundùm opera ejus.* Quod enim dictum est, *Semel locutus est*, intelligitur immobiliter, hoc est, incommutabiliter est locutus, sicut novit incommutabiliter omnia quæ futura sunt, & quæ ipse facturus est. Hac itaque ratione possemus à fando fatum appellare, nisi hoc nomen jam in alia re soleret intelligi, quò corda hominum nolumus inclinari. Non est autem consequens, ut si Deo certus est omnium ordo caussarum, ideo nihil sit in nostræ voluntatis arbitrio. Et ipsæ quippe nostræ voluntates in caussarum ordine sunt, qui certus est Deo ejusque præscientiâ continetur; quoniam & humanæ voluntates humanorum operum caussæ sunt. Atque ita qui omnes rerum caussas præscivit, profectò in eis caussis etiam nostras voluntates ignorare non potuit, quas nostrorum operum caussas esse præscivit.

Fato nulla fieri. — *Psal. 61. 12.*

4. Nam & illud quod idem [*] Cicero [a] concedit, nihil fieri si caussa efficiens non præcedat, satis est ad eum in hac quæstione redarguendum. Quid enim eum adjuvat, quod dicit, nihil quidem fieri sine caussa, sed non omnem caussam esse fatalem; quia est caussa fortuita, est naturalis, est voluntaria? Sufficit, quia omne quod fit, non nisi caussâ præcedente fieri confitetur. Nos enim eas caussas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus, vel Dei veri, vel quorumlibet spirituum voluntati: ipsasque naturales nequaquam ab illius voluntate sejungimus, qui est auctor omnis conditorque naturæ. Jam verò caussæ voluntariæ, aut Dei sunt, aut angelorum, aut hominum, aut quorumque animalium: si tamen appellandæ sunt voluntates [b] animalium rationis expertium motus illi, quibus aliqua faciunt secundùm naturam suam, cùm quid vel appetunt, vel evitant. Angelorum autem voluntates dico, sive bonorum, quos angelos Dei dicimus; sive malorum, quos angelos diaboli vel etiam dæmones appellamus: sic & hominum bonorum scilicet & malorum. Ac per hoc colligitur, non esse caussas efficientes omnium quæ fiunt, nisi voluntarias, illius naturæ scilicet quæ spiritus vitæ est. Nam & aër iste seu ventus, dicitur spiritus: sed quoniam corpus est, non est spiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ qui vivificat omnia, creatorque est omnis corporis & omnis creati spiritûs, ipse est Deus, spiritus utique non creatus. In ejus voluntate summa potestas est, [c] quæ creatorum spirituum voluntates bonas adjuvat, malas judicat, omnes ordinat; & quibusdam tribuit [d] potestates, quibusdam non tribuit. Sicut enim omnium naturarum creator est, ita omnium potestatum dator, non voluntatum. Malæ quippe voluntates ab illo non sunt; quoniam contra naturam sunt, quæ ab illo est. Corpora igitur magis subjacent voluntatibus; quædam nostris, id est, omnium animantium mortalium, & magis hominum quàm bestiarum; quædam verò angelorum: sed omnia maximè Dei voluntati subdita sunt; cui etiam voluntates omnes subjiciuntur, quia non habent potestatem nisi quam ille concedit. Caussa itaque rerum quæ facit, nec fit, Deus est. Aliæ verò caussæ & faciunt, & fiunt; sicut sunt omnes creati spiritus, maximè rationales. Corporales autem caussæ, quæ magis fiunt, quàm faciunt, non sunt inter caussas efficientes annumerandæ; quoniam hoc possunt, quod ex ipsis faciunt spirituum voluntates. Quomodo igitur ordo caussarum, qui præscienti certus est Deo, id efficit ut nihil sit in nostra voluntate, cùm in ipso caussarum ordine magnum habeant locum nostræ voluntates? Contendat ergo Cicero cum eis qui hunc caussarum ordinem dicunt esse fatalem, vel potiùs ipsum fati nomine appellant; quod nos abhorremus, præcipuè propter vocabulum, quod non in re vera consuevit intelligi. Quòd verò negat ordinem omnium caussarum esse certissimum & Dei præscientiæ notissimum, plus eum quàm Stoici detestamur. Aut enim Deum esse negat, quod quidem inductâ alterius personâ in libris de deorum natura facere molitus est: aut si esse confitetur Deum, quem negat præscium futurorum, etiam sic dicit nihil aliud, quàm quod ille *dixit insipiens in corde suo, Non est Deus.* Qui enim non est præscius omnium futurorum, non est utique Deus. Quapropter & voluntates nostræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præscivit: & ideo quidquid valent, certissimè valent; & quod facturæ sunt, ipsæ omnino facturæ sunt: quia valituras atque facturas ille præscivit, cujus præscientia falli non potest. Quapropter si mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, potentioris voluntatem qui eum habet in potestate, quàm illo caussarum ordine, quem non usitato, sed suo more Stoici fatum appellant, arbitrium nostræ voluntatis auferri.

** Lib. de fato.* — *Caussæ voluntariæ.* — *Spiritus vitæ.* — *Voluntates malæ à Deo non sunt.* — *Negans præscientiam Dei, Deum ipsum negat.* — *Psal. 13. 1.*

CAPUT X.

An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.

1. UNDE nec illa necessitas formidanda est, quam formidando Stoici laboraverunt caussas rerum ita distinguere, ut quasdam subtraherent necessitati, quasdam subderent: atque in his quas esse sub necessitate noluerunt, posuerunt etiam nostras voluntates, ne videlicet non essent liberæ, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicenda est, quæ non est in nostra potestate, sed etiam si nolimus, efficit quod potest, sicut est necessitas mortis; manifestum est voluntates nostras, quibus rectè vel perperam vivitur, sub tali necessitate non esse. Multa enim facimus, quæ si nollemus, non utique faceremus. Quò primitus pertinet ipsum velle: nam si volu-

[a] Vind. Am. & Er. *concedit.*
[b] Hoc loco MSS. *animarum.*
[c] Sic Vind. Er. & plures MSS. At Lov. *qua.* Nonnulli è MSS. *quæ.*
[d] Ita in MSS. In editis verò, *potestatem.*

mus, est; si nolumus, non est: non enim vellemus, A si nollemus. Si autem illa definitur esse necessitas, secundùm quam dicimus necesse esse ut ita sit aliquid, vel ita fiat; nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat voluntatis. Neque enim & vitam Dei & præscientiam Dei sub necessitate ponimus, si dicamus necesse esse Deum semper vivere, & cuncta præscire: sicut nec potestas ejus minuitur, cùm dicitur mori fallique non posse. Sic enim hoc non potest, ut potiùs, si posset, minoris esset utique potestatis. Rectè quippe omnipo- B tens dicitur, qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod non vult: quod ei si accideret, nequaquam esset omnipotens. Unde propterea quædam non potest, quia omnipotens est. Sic etiam cùm dicimus, necesse esse, ut cùm volumus, libero velimus arbitrio; & verum procul dubio dicimus, & non ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subjicimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ voluntates, & ipsæ faciunt quidquid C volendo facimus, quod non fieret, si nollemus. Quidquid autem aliorum hominum voluntate nolens quisque patitur, etiam sic voluntas valet; etsi non illius tamen hominis voluntas, sed potestas Dei [a]. Nam si voluntas tantùm esset, nec posset quod vellet, potentiore voluntate impediretur: nec sic tamen voluntas, nisi voluntas esset; nec alterius, sed ejus esset qui vellet, etsi non posset implere quod vellet. Unde quidquid præter suam voluntatem patitur homo, non debet tri- D buere humanis vel angelicis vel cujusquam creati spiritûs voluntatibus, sed ejus potiùs qui dat potestatem volentibus.

Deus omnipotens.

2. Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præscivit quid futurum esset in nostra voluntate. Non enim qui hoc præscivit, nihil præscivit. Porrò si ille qui præscivit quid futurum esset in nostra voluntate, non utique nihil, sed aliquid præscivit; profectò & illo præsciente est aliquid in nostra voluntate. Quocirca E nullo modo cogimur, aut retentâ præscientiâ Dei tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio Deum (quod nefas est) negare præscium futurorum: sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter & veraciter confitemur, illud, ut bene credamus; hoc, ut bene vivamus. Malè autem vivitur, si de Deo non bene creditur. Unde absit à nobis ejus negare præscientiam, ut [b] liberi esse velimus, quo adjuvante sumus liberi, vel erimus. Proinde non frustra sunt leges, objur- F gationes, exhortationes, laudes & vituperationes; quia & ipsas futuras esse præscivit, & valent plurimum, quantum eas valituras esse præscivit; & preces valent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præscivit: & justè præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. Neque enim ideo [c] peccat homo, quia Deus illum peccaturum esse præscivit; immo ideo non dubitatur ipsum peccare, cùm peccat, quia ille cujus præscientia falli non potest, non fatum, non G fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præscivit. Qui si nolit, utique non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præscivit.

Et Deum præscium futurorũ, & liberam hominis esse voluntatem.

Non ideo peccat homo, quia Deus hoc futurum præscivit.

Caput XI.

De universali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.

DEus itaque summus & verus cum Verbo suo & Spiritu-sancto, quæ tria unum sunt, Deus unus omnipotens, creator & factor omnis animæ atque omnis corporis; cujus sunt participatione felices, quicumque sunt veritate, non vanitate felices: qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore; qui eum peccantem nec impu- B nitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit; qui bonis & malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem etiam cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis angelis dedit: à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo; à quo est mensura, numerus, pondus; à quo est quidquid naturaliter est, cujuscumque generis est, cujuslibet æstimationis est; à quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminum atque forma- C rum: qui dedit & carni originem, pulcritudinem, valetudinem, propagationis fecunditatem, membrorum dispositionem, salutem concordiæ: qui & animæ irrationali dedit memoriam, sensum, appetitum; rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solùm cælum & terram, nec solùm angelum & hominem; sed nec exigui & contemtibilis animantis viscera, nec avis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium convenientia, & qua- D dam veluti pace dereliquit; nullo modo est credendus regna hominum eorumque dominationes & servitutes à suæ providentiæ legibus alienas esse voluisse.

Caput XII.

Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum augeret imperium.

1. PROINDE videamus quos Romanorum mores, & quam ob caussam Deus verus E ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cujus potestate sunt etiam regna terrena. Quod ut absolutiùs disserere possemus, ad hoc pertinentem & superiorem librum conscripsimus, quòd in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt; & præsentis voluminis partes superiores quas huc usque perduximus, de fati quæstione tollenda: ne quisquam cui jam persuasum esset non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque serva- F tum, nescio cui fato potiùs id tribueret, quàm Dei summi potentissimæ voluntati. Veteres igitur primique Romani, quantum eorum docet & commendat historia, quamvis ut aliæ gentes, exceptâ unâ populi Hebræorum, deos falsos colerent, & non Deo victimas, sed dæmoniis immolarent; tamen [a] laudis avidi, pecuniæ liberales erant, gloriam ingentem, divitias honestas volebant: hanc ardentissimè dilexerunt, propter hanc [d] vivere voluerunt, pro hac & mori non dubitaverunt. Cete- G ras cupiditates hujus unius ingenti cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam servire videbatur inglorium, dominari verò atque imperare gloriosum, priùs omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est

[a] Sallust. in Catil.

Gloriæ ingens cupiditas in Romanis.

[a] Lov. *Dei est*. Verbo *est* carent libri ceteri.
[b] Omnes propè MSS. *ut liberè velimus*
[c] Plures probæ notæ MSS. Fiss. Corb. &c. *Neque enim ideo non peccat* Gervas. *nec peccat*.
[d] Plures MSS. *vincere*.

quòd regalem dominationem non ferentes, annua A imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt à consulendo, non reges aut domini à regnando atque dominando: cùm & reges utique à regendo dicti meliùs videantur, ut regnum à regibus, reges autem, ut dictum est, à regendo; sed fastus regius non disciplina putata est regentis, vel benevolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, & consulibus institutis, secutum est quod idem auctor in Romanorum laudibus posuit, quòd B civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate quantum brevi creverit, tanta cupido gloriæ incesserat. Ista ergo laudis aviditas & cupido gloriæ multa illa miranda fecit, laudabilia scilicet atque gloriosa secundùm hominum existimationem.

Consules. Reges.

Sallust. ibid.

2. Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos & præclaros viros, Marcum Catonem & Caium Cæsarem, dicens quòd diu illa respublica non habuit quemquam virtute magnum, sed suâ C memoriâ fuisse illos duos ingenti virtute, diversis moribus. In laudibus autem Cæsaris posuit, quòd sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. Ita [a] fiebat in votis virorum virtute magnorum, ut excitaret in bellum miseras gentes, & flagello agitaret Bellona sanguineo, ut esset ubi virtus eorum enitesceret. Hoc illa profectò laudis aviditas & gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, pòst etiam dominationis, & cupidi- D tate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis utriusque rei testimonium etiam poëta insignis illorum, inde quippe ait,

Ibidem.

Virgil. Æneid. 8.

Necnon Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbē obsidione premebat:
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos vivere. Sed cùm esset adepta libertas, tanta cupido gloriæ incesserat, ut parum esset sola libertas, nisi & dominatio quæreretur, dum pro E magno haberetur quod velut loquente Jove idem poëta dicit,

Æneid. 1.

—Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc, terrasque metu, cælumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos gentemque togatam.
Sic placitum, veniet lustris labentibus ætas,
Cùm domus Assaraci Phthiā clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.

Quæ quidem Virgilius, Jovem inducens tamquam F futura prædicentem, ipse jam facta recolebat, cernebatque præsentia: verùm propterea commemorare illa volui, ut ostenderem dominationem post libertatem sic habuisse Romanos, ut in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc est & illud ejusdem poëtæ, quòd cùm aliarum gentium artibus eas ipsas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi & subigendi ac debellandi populos anteponeret, ait,

Æneid. 6.

Excudent alii spirantia molliùs æra:
Credo equidē, vivos ducent de marmore vultus:
Orabunt caussas meliùs; cælique meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent.
Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Hæ tibi erunt artes, [b] pacique imponere morē;
Parcere subjectis, & debellare superbos.

3. Has artes illi tantò peritiùs exercebant, quantò minùs se voluptatibus dabant, & enervationi animi & corporis in concupiscendis & augendis divitiis, & per illas moribus corrumpendis, rapiendo miseris civibus, largiendo scenicis turpibus. Unde qui tales jam morum [c] labes superabant atque abundabant, quando scribebat ista Sallustius, canebatque Virgilius, non illis artibus ad honores & gloriam, sed dolis atque fallaciis ambiebant. Unde idem dicit: Sed primò magis ambitio quàm avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius [d] virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus & ignavus æquè sibi exoptant: sed ille, inquit, verâ viâ nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Hæ sunt illæ bonæ artes, per virtutem scilicet, non per fallacem ambitionem ad honorem & gloriam & imperium pervenire; quæ tamen bonus & ignavus æquè sibi exoptant: sed ille, id est, bonus, verâ viâ nititur. Via virtus est, qua nititur tamquam ad possessionis finem, id est, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc insitum habuisse Romanos, etiam deorum apud illos ædes indicant, quas conjunctissimas constituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habentes quæ dantur à Deo. Unde intelligi potest quem finem volebant esse virtutis, & quò eam referebant, qui boni erant, ad honorem scilicet: nam mali nec habebant eam, quamvis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipisci, id est, dolis atque fallaciis.

Sallust. in Catil.

Virtutis & Honoris ædes apud Romanos conjunctæ.

4. Meliùs laudatus est Cato. De illo quippe ait, Quo minùs petebat gloriam, eo [e] illum magis sequebatur. Quando quidem gloria est, cujus illi cupiditate flagrabant, judicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior est virtus, quæ humano testimonio contenta non est, nisi conscientiæ suæ. Unde dicit Apostolus, *Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ.* Et alio loco: *Opus autem suum probet unusquisque, & tunc in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero.* Gloriam ergo & honorem & imperium, quæ sibi exoptabant, & quò bonis artibus pervenire nitebantur boni, non debet sequi virtus, sed ipsa virtutem. Neque enim est vera virtus, nisi quæ ad eum finem tendit, ubi est bonum hominis, quo melius non est. Unde & honores quos [f] petivit Cato, petere non debuit, sed eos civitas ob ejus virtutem non petenti dare.

Ibidem.

Gloria humana.

1. Cor. 1. 12.

Gal. 6. 4.

Virtus vera.

Plutarch. in Catone minore.

5. Sed cùm illâ memoriâ duo Romani essent virtute magni, Cæsar & Cato, longè virtus Catonis veritati videtur propinquior fuisse, quàm Cæsaris. Proinde qualis esset illo tempore civitas, & antea qualis fuisset, videamus in ipsa [g] sententia Catonis: Nolite, inquit, existimare, majores nostros armis rempublicam ex parva magnam fe- G cisse. Si ita esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum atque civium, præterea armorum & equorum major copia nobis quàm illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos

Apud Sallust. in Catil.

[a] Edici, *fiebat*. Castigatur auctoritate veterum MSS.
[b] Lov. *pacisque*. Editi alii cum MSS *pacique*.
[c] Nonnulli MSS. *labe*: librariorum sollemni vitio omissâ litterâ extremâ, quia eadem est prima subsequentis vocabuli, in quo clariùs sonabat pronuntiante lectore. Paulò antè legendum forsitan, *qui tales*: aut certè *labes morum* hic ipsi appellantur homines vitiosi; quomodo à Plauto in Persa dicitur homo *labes populi*.
[d] Editi, *propius virtuti*. At MSS *propius virtutem*. Et sic in antiqui exemplaribus Sallustii.
[e] Apud Sallustium, *eo magis illam assequebatur*.

fecerunt,

» fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, A foris justum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publicè egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hîc pecuniæ aut gratiæ servitis, eo fit ut impetus fiat in vacuam rempublicam. B

6. Qui audit hæc Catonis verba sive Sallustii, putat quales laudantur Romani veteres, omnes eos tales tunc fuisse vel plures. Non ita est: alioquin vera non essent quæ ipse item scribit, ea quæ commemoravi in secundo libro * hujus Operis, ubi dicit, Injurias validiorum, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliasque dissensiones domi fuisse jam inde à principio, neque ampliùs æquo & modesto jure actum, quàm expulsis regibus, quàm diu metus à Tarquinio fuit, donec C bellum grave, quod propter ipsum cum Ethruria susceptum fuerat, finiretur: postea verò servili imperio patres exercuisse plebem, regio more verberasse, agro pepulisse, & ceteris expertibus solos egisse in imperio; quarum discordiarum, dum illi dominari vellent, illi servire nollent, finem fuisse bellum Punicum secundum. Quia rursus gravis metus cœpit urgere, atque ab illis perturbationibus alia majore curâ cohibere animos inquietos, & ad concordiam revocare civilem. Sed D per quosdam paucos, qui pro suo modo boni erant, magna administrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorum bonorum providentiâ res illa crescebat, sicut idem historicus dicit, multa sibi legenti & audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terrâ præclara facinora fecerit, se libuisse adtendere quæ res maximè tanta negotia sustinuisset; quoniam sciebat sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse Romanos, cognoverat E parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus; sibique multa agitanti constare dixit, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eoque factum ut divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed post quàm luxu » atque desidiâ, inquit, civitas corrupta est, rursus » respublica magnitudine sui imperatorum atque » magistratuum vitia sustentabat. Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, verâ viâ, id est, virtute ipsa nitentium, etiam à Catone lau- F data est. Hinc erat domi industria, quam commemoravit Cato, ut ærarium esset opulentum, tenues res privatæ. Unde corruptis moribus vitium è contrario posuit, publicè egestatem, privatim opulentiam.

* Cap. 18.

CAPUT XIII.

De amore laudis, qui cùm sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsum vitia majora cohibentur.

QUAMOBREM cùm diu fuissent regna * Orientis illustria; voluit Deus & Occiden- G tale fieri, quod tempore esset posterius, sed imperii latitudine & magnitudine illustrius. Idque talibus potissimùm concessit hominibus ad domanda gravia mala multarum gentium, qui caussâ honoris, laudis & gloriæ consuluerunt patriæ, in qua ipsam gloriam requirebant, salutemque ejus saluti suæ præponere non dubitaverunt, pro isto uno vitio, id est, amore laudis, pecuniæ cupiditatem & multa alia vitia comprimentes. * Nam saniùs videt, qui & amorem laudis vitium esse cognoscit: quod nec poëtam fugit Horatium, qui ait,

* al. Caput XIII.

Laudis amore tumes, sunt certa piacula quæ te
Ter purè lecto poterunt recreare libello.

Lib. 1. Epist.

Idemque in carmine Lyrico, ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

Latiùs regnes avidum domando
Spiritum, quàm si Libyam remotis
* Gadibus jungas, & uterque * Pœnus
Serviat uni.

Lib. 2. Carm.

* Gades, insula Hispaniæ.
* Libycus & Gaditanus, interprete Porphyr.

Verumtamen qui libidines turpiores, fide pietatis impetrato Spiritu-sancto, & amore intelligibilis pulcritudinis non refrenant, meliùs saltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem jam sancti, sed minùs turpes sunt. Etiam Tullius hinc dissimulare non potuit, in iisdem libris quos de republica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloriâ; & consequenter commemorat majores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solùm non resistebant, verùm etiam id excitandum & accendendum esse censebant, putantes hoc utile esse reipublicæ. Quamquam nec in ipsis philosophiæ libris Tullius ab hac peste dissimulet, ubi eam luce clariùs confitetur. Cùm enim de studiis talibus loqueretur, quæ utique sectanda sunt fine veri boni, non venositate laudis humanæ, hanc intulit universalem generalemque sententiam: Honos alit artes, omnesque accenduntur ad studia gloriâ, jacentque ea semper quæ apud quosque improbantur.

Lib. 1. Tusc.

CAPUT XIV.

De resecando amore laudis humanæ, quoniam justorum gloria omnis in Deo sit.

HUIC igitur cupiditati meliùs resistitur sine dubitatione, quàm ceditur. Tanto enim quisque est Deo similior, quanto est ab hac immunditia mundior. Quæ in hac vita etsi non funditus eradicatur ex corde, quia etiam bene proficientes animos tentare non cessat; saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione justitiæ: ut si alicubi jacent, quæ apud quosque improbantur, si bona, si recta sunt; etiam ipse amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori veritatis. Tam enim est hoc vitium inimicum piæ fidei, si major in corde sit cupiditas gloriæ quàm Dei timor vel amor, ut Dominus diceret, *Quomodo potestis credere, gloriam ab invicem exspectantes, & gloriam quæ à solo Deo est non quærentes?* Item de quibusdam qui in eum crediderant, & verebantur palàm confiteri, ait Evangelista, *Dilexerunt gloriam hominum magis quàm Dei.* Quod sancti Apostoli non fecerunt: qui cùm in his locis prædicarent Christi nomen, ubi non solùm improbabatur; sicut ille ait, Jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur; verùm etiam summæ detestationis habebatur; tenentes quod audierant à bono magistro eodemque medico mentium, *Si quis me negaverit coram hominibus, negabo eum coram Patre meo, qui in cælis est, & coram Angelis Dei;* inter maledicta & opprobria, inter gravissimas persecutiones crudelesque pœnas non sunt deterriti à prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensio-

Gloriæ cupiditas dilectione justitiæ superanda.

Johan. 5. 44.

Johan. 12. 43.

Matth. 10. 33. Luca 12. 9.

* Assyriorum scilicet, Medorum, Persarum &c. de quibus suprà lib. 4. c. 7.

nis humanæ. Et quòd eos divina facientes atque dicentes divinéque viventes, debellatis quodam modo cordibus duris, atque introducta pace justitiæ, ingens in Ecclesia Christi gloria consecuta est; non in ea tamquam in suæ virtutis fine quieverunt: sed eam quoque ipsam ad Dei gloriam referentes, cujus gratiâ tales erant, isto quoque fomite eos quibus consulebant, ad amorem illius à quo & ipsi tales fierent, accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni essent, docuerat eos Magister illorum, dicens (Matth. 6. 1.), *Cavete facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis; alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum, qui in cælis est.* Sed rursus ne hoc perversè intelligentes hominibus placere metuerent, minúsque prodessent latendo quòd boni sunt, demonstrans quo fine innotescere deberent (Matth. 5. 16.), *Luceant*, inquit, *opera vestra coram hominibus, ut videant bona facta vestra, & glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est.* Non ergo *ut videamini ab eis*, id est, hac intentione ut eos ad vos converti velitis, quia non per vos aliquid estis: sed *ut glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est*, ad quem conversi fiant quod estis. [a] Hos secuti sunt Martyres, qui Scævolas, & Curtios, & Decios, non sibi inferendo pœnas; sed illatas ferendo, & virtute vera, quoniam vera pietate, & innumerabili multitudine superarunt. Sed cùm illi essent in civitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis, incolumitas ejus, & regnum non in cælo, sed in terra; non in vita æterna, sed in decessione morientium & successione moriturorum; quid aliud amarent quàm gloriam, qua volebant etiam post mortem tamquam vivere in ore laudantium?

Caput XV.

De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.

Quibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum sanctis Angelis suis in Civitate sua cælesti, ad cujus societatem pietas vera perducit (Pietas vera.), quæ non exhibet servitutem religionis, quam λατρείας Græci vocant (Latria.), nisi uni verò Deo; si neque hanc eis terrenam gloriam excellentissimi imperii concederet, non redderetur merces bonis artibus eorum, id est virtutibus, quibus ad tantam gloriam pervenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, ut glorificentur ab hominibus, etiam Dominus ait (Matth. 6. 2.), *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam.* Sic & isti privatas res suas pro re communi, hoc est republica, & pro ejus ærario contempserunt, avaritiæ restiterunt, consuluerunt patriæ consilio libero, neque delicto secundùm suas leges, neque libidini obnoxii: his omnibus artibus tamquam verâ viâ nisi sunt ad honores, imperium, gloriam: honorati sunt in omnibus ferè gentibus; imperii sui leges imposuerunt multis gentibus; hodieque litteris & historiâ gloriosi sunt penè in omnibus gentibus. Non est quod de summi & veri Dei justitia conquerantur: *perceperunt mercedem suam.*

Caput XVI.

De mercede sanctorum civium Civitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanorum exempla virtutum.

Merces autem sanctorum longè alia est etiam hîc opprobria sustinentium pro [b] Civitate Dei, quæ mundi hujus dilectoribus odiosa est. Illa Civitas sempiterna est (Civitas æterna.): ibi nullus oritur, quia nullus moritur. Ibi est vera & plena felicitas, non dea, sed donum Dei. Inde fidei pignus accepimus, quamdiu peregrinantes ejus pulcritudini suspiramus. Ibi non oritur sol super bonos & malos (Matth. 5. 45.), sed sol justitiæ solos protegit bonos. Ibi non erit magna industria, ditare ærarium publicum privatis rebus angustis, ubi thesaurus communis est veritatis. Proinde non solùm ut talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum est; verùm etiam ut cives æternæ illius Civitatis, quàm diu hîc peregrinantur, diligenter & sobriè illa intueantur exempla (2. Cor. 5. 6.), & videant quanta dilectio debeatur supernæ patriæ propter vitam æternam, si tantum à suis civibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

Caput XVII.

Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere contulerint.

1. Quantum enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid interest sub cujus imperio vivat homo moriturus, si illi qui imperant, ad impia & iniqua non cogant? Aut verò aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus subjugatis imposuerunt leges suas, nisi quia id factum est ingenti strage bellorum? Quod si concorditer fieret, idipsum fieret meliore successu: sed nulla esset gloria triumphantium. Neque enim & Romani non vivebant sub legibus suis, quas ceteris imponebant. Hoc si fieret sine Marte & Bellona, ut nec victoria locum haberet, nemine vincente ubi nemo pugnaverat, nonne Romanis & ceteris gentibus una esset eademque conditio? Præsertim si mox fieret, quod postea gratissimè atque humanissimè factum est, ut omnes ad Romanum imperium pertinentes societatem acciperent civitatis & Romani cives essent; ac sic esset omnium, quod erat antè paucorum: tantùm, quòd plebs illa quæ suos agros non haberet, de publico viveret: qui pastus ejus per bonos administratores reipublicæ gratiùs à concordibus præstaretur, quàm victis extorqueretur.

2. [a] Nam quid intersit ad incolumitatem, bonosque mores (a His incipit Cap. XVII. in MSS.), [c] ipsas certè hominum dignitates, quòd alii vicerunt, alii victi sunt, omnino non video, præter illum gloriæ humanæ inanissimum fastum, in quo perceperunt mercedem suam, qui ejus ingenti cupidine arserunt, & ardentia bella gesserunt. Numquid enim illorum agri tributa non solvunt? Numquid eis licet discere, quod aliis non licet? Numquid non multi senatores sunt in aliis terris, qui Romam ne facie quidem norunt? Tolle jactantiam, & omnes homines quid sunt nisi homines? Quòd si perversitas sæculi admitteret, ut honoratiores essent quique meliores: nec sic pro magno haberi debuit honor humanus (Honor humanus.), quia nullius est ponderis fumus. Sed utamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei nostri: consideremus quanta contempserint, quæ pertulerint, quas cupiditates subegerint pro humana gloria, qui eam tamquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam superbiam; ut cùm illa Civitas, in qua nobis regnare promis-

a Editi, *Hos*. At MSS. *Hos*, id est Apostolos, de quibus antea.
b MSS. magno consensu, *pro veritate*.

c Editi, *& ipsas*. Expungendum *&*, quòd à MSS. abest: ut sensus sit, bonos mores esse ipsas hominum dignitates.

sum est, tantum ab hac distet, quantum distat cælum à terra, à temporali lætitia vita æterna, ab inanibus laudibus solida gloria, à societate mortalium societas Angelorum, à lumine solis & lunæ lumen ejus qui fecit solem & lunam, nihil sibi magnum fecisse videantur tantæ patriæ cives, si pro illa adipiscenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua sustinuerint; cùm illi pro hac terrena jam adepta tanta fecerint, tanta perpessi sint. Præsertim quia remissio peccatorum, quæ cives ad æternam colligit patriam, habet aliquid, cui per umbram quamdam simile fuit asylum illud Romuleum, quò multitudinem, qua illa civitas conderetur, quorumlibet delictorum congregavit impunitas.

Asylum Romuleũ

CAPUT XVIII.

Quàm alieni à jactantia esse debeant Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria & civitate terrena.

1. QUID ergo magnum est pro illa æterna cælestique patria, cuncta sæculi hujus quamlibet jocunda blandimenta contemnere, si pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certè difficilius est filios interimere, quàm quod pro ista faciendum est, ea quæ filiis congreganda videbantur atque servanda, vel donare pauperibus, vel si exsistat tentatio quæ id pro fide atque justitia fieri compellat, amittere. Felices enim vel nos vel filios nostros, non divitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viventibus amittendæ, aut nobis mortuis à quibus nescimus, vel fortè à quibus nolumus, possidendæ: sed Deus felices facit, qui est mentium vera opulentia. Bruto autem, quia filios occidit, infelicitatis perhibet testimonium etiam poëta laudator. Ait enim:

Opulentia mentium Deus.

Æneid. 6.

---Natosque pater nova bella moventes
Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit
Infelix, utcumque ferent ea facta minores.

Sed versu sequenti consolatus est infelicem:

Vincit amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Hæc sunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta [a] compulere miranda Romanos. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetuntur, occidi filii à patre potuerunt; quid magnum est, si pro vera libertate, quæ nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarum laudum, sed caritate liberandorum hominum, non à Tarquinio rege, sed à dæmonibus & dæmonum principe, non filii occiduntur, sed Christi pauperes inter filios computantur?

2. Si alius etiam Romanus princeps cognomine Torquatus, filium, non quia contra patriam, sed etiam pro patria, tamen quia contra imperium suum, id est, contra quod imperaverat pater imperator, ab hoste provocatus juvenili ardore pugnaverat, licèt vicisset, occidit; ne plus mali esset in exemplo imperii contemti, quàm boni in gloria hostis occisi: ut quid se jactent, qui pro immortalis patriæ legibus omnia, quæ multo minùs quàm filii diliguntur, bona terrena contemnunt? Si Furius Camillus etiam ingratam patriam,

Torquatus. Suprà lib. 1. c. 23.

Camillus.

à cujus cervicibus acerrimorum hostium Vejentium jugum depulerat, damnatusque ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberavit, quia non habebat potiorem ubi posset vivere [b] gloriosus; cur extollatur velut grande aliquid fecerit, qui fortè in Ecclesia ab inimicis carnalibus gravissimam exhonorationis passus injuriam, non se ad ejus hostes hæreticos transtulit, aut aliquam contra illam ipse hæresim condidit, sed eam potiùs quantum valuit ab hæreticorum perniciosissima [c] pravitate defendit; cùm alia non sit, non ubi vivatur in hominum gloria, sed ubi vita adquiratur æterna? Si Mutius, ut cum Porsenna rege pax fieret, qui gravissimo bello Romanos premebat, quia Porsennam ipsum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos ejus dexteram extendit, dicens multos tales, qualem illum videret, in ejus exitium conjurasse; cujus ille fortitudinem & conjurationem talium perhorrescens, sine ulla [d] dilatione se ab illo bello facta pace compescuit: quis regno cælorum imputaturus est merita sua, si pro illo non unam manum, neque hoc sibi ultrò faciens, sed persequente aliquo patiens, totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptum hiatum terræ se præcipitem dedit, deorum suorum oraculis serviens, quoniam jusserant ut illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur, nec aliud intelligere potuerunt, quàm viris armisque se excellere, unde videlicet oportebat ut deorum jussis in illum interitum vir præcipitaretur armatus: quid se magnum pro æterna patria fecisse dicturus est, qui aliquem fidei suæ passus inimicum, non se ultrò in talem mortem mittens, sed ab illo missus obierit; quando quidem à Domino suo eodemque rege patriæ suæ certius oraculum accepit, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere?* Si se occidendos certis verbis quodam modo consecrantes Decii devoverunt, ut illis cadentibus & iram deorum sanguine suo placantibus Romanus liberaretur exercitus; nullo modo superbient sancti Martyres tamquam dignum aliquid pro illius patriæ [e] participatione fecerint, ubi æterna est & vera felicitas, si usque ad sui sanguinis effusionem, non solùm suos fratres [f] pro quibus fundebatur, verùm & ipsos inimicos à quibus fundebatur, sicut eis præceptum est, diligentes, caritatis fide & fidei caritate certarunt? Si Marcus Pulvillus dedicans ædem Jovis, Junonis, Minervæ, falsò sibi ab invidis morte filii nuntiata, ut illo nuntio perturbatus abscederet, atque ita dedicationis gloriam collega ejus consequeretur, ita contemsit, ut eum etiam projici [g] insepultum juberet; & sic in ejus corde orbitatis dolorem gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum se pro Evangelii sancti prædicatione, qua cives supernæ patriæ de diversis liberantur & colliguntur erroribus, fecisse dicturus est, cui Dominus de sepultura patris sui sollicito ait, *Sequere me, & sine mortuos sepelire mortuos suos?* Si M. Regulus, ne crudelissimos hostes jurando falleret, ad eos ab ipsa Roma reversus est, quoniam sicut Romanis eum tenere volentibus respondisse fertur, postea quàm

Suprà lib. 2. c. 17. & lib. 4. c. 7.

Mutius qui Scævola dictus à clade dextræ manus. Liv. 2. Plutarch. in Publicola.

Curtius. Liv. l. 7. Valer. l. 5. c. 5.

Matth. 10. 28.

Decii. Liv. l. 8. & 10.

Marcus Pulvillus. Liv. l. 2. Valer. l. 5. c. 10. Plutarch. in Publicola.

Matth. 8. 22.

M. Regulus. Suprà lib. 1. c. 15. & 24.

[a] Gallicani omnes MSS *compulit*.
[b] Sola editio Lov. *gloriosius*.
[c] Aliquot MSS. *vanitate*.
[d] In MSS *dubitatione*.
[e] Gervasianus codex, *perceptione*.

[f] *Pro quibus fundebatur*; non quidem ad redemtionem, ut fusus est Christi sanguis, sed ad exemplum fortitudinis. *De fortitudine fidelium*, inquit Leo epist. aliàs 83 nunc 97. *exempla nata sunt patientiæ, non dona justitiæ.* LEONARD. COQUÆUS.
[g] Sic Plutarchus. At Livius cadaver efferri jussisse scribit.

Afris servierat, dignitatem illic honesti civis habere non posset, cumque Carthaginenses, quoniam contra eos in Romano senatu egerat, gravissimis suppliciis necaverunt: qui cruciatus non sunt pro fide illius patriæ contemnendi, ad cujus beatitudinem fides ipsa perducit? Aut quid retribuetur Domino pro omnibus quæ retribuit, si pro fide quæ illi debetur talia fuerit homo passus, qualia pro fide quam perniciosissimis inimicis debebat passus est Regulus? Quomodo autem se audebit extollere de voluntaria paupertate Christianus, ut in hujus vitæ peregrinatione expeditior ambulet viam, quæ perducit ad patriam, ubi veræ divitiæ ipse Deus est, cùm audiat vel legat [a] L. Valerium, qui in suo defunctus est consulatu, usque adeo fuisse pauperem, ut nummis à populo collatis ejus sepultura curaretur? audiat vel legat [a] Q. Cincinnatum, cùm quatuor jugera possideret, & ea suis manibus coleret, ab aratro esse adductum, ut dictator fieret, major utique honore quàm consul; victisque hostibus ingentem gloriam consecutum in eadem paupertate mansisse? Aut quid se magnum fecisse prædicabit, quòd nullo præmio mundi hujus fuerit ab æternæ illius patriæ societate seductus, cùm Fabritium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarum, promissa etiam quarta parte regni, à Romana civitate non potuisse divelli, ibique in sua paupertate privatum manere maluisse? Nam illud quod rempublicam, id est, rem populi, rem patriæ, rem communem cùm haberent opulentissimam atque ditissimam, sic ipsi in suis domibus pauperes erant, [b] ut quidam eorum qui jam bis consul fuisset, ex illo senatu pauperum hominum pelleretur notatione censoria, quòd decem pondo argenti in vasis habere compertus est; [c] ita iidem ipsi pauperes erant, quorum triumphis publicum ditabatur ærarium: nonne omnes Christiani, qui excellentiore proposito divitias suas communes faciunt, secundùm id quod scriptum est in Actis Apostolorum, ut distribuatur unicuique, sicut cuique opus est; & nemo dicat aliquid proprium, sed sint illis omnia communia; intelligunt se nullâ ob hoc ventilari oportere jactantiâ, id faciendo pro obtinenda societate Angelorum, cùm penè tale aliquid illi fecerint pro conservanda gloria Romanorum?

Psal. 115. 12. — Paupertas voluntaria. — Liv. l. 3. Valer. l. 4. c. 4. — Act. 2. 45. & 4. 32.

3. Hæc & alia, si qua hujuscemodi reperiuntur in litteris eorum, quando sic innotescerent, quando tantâ famâ prædicarentur, nisi Romanum imperium longè latéque porrectum, magnificis successibus augeretur? Proinde per illud imperium tam latum tamque diuturnum, virorumque tantorum virtutibus præclarum atque gloriosum, & illorum intentioni merces quam quærebant est reddita, & nobis proposita necessariæ commonitionis exempla: ut si virtutes, quarum istæ utcumque sunt similes, quas isti pro civitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei gloriosissima Civitate non tenuerimus, pudore pungamur; si tenuerimus, superbiâ non extollamur. Quoniam, sicut dicit Apostolus, *indignæ sunt passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.* Ad humanam verò gloriam præsentisque temporis satis digna vita æstimabatur illorum. Unde etiam Judæi qui Christum occiderunt, revelante Testamento novo, quod in Vetere velatum fuit, ut non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ divina providentia permixtè bonis malisque concedit, sed pro æterna vita muneribusque perpetuis & ipsius supernæ Civitatis societate colatur Deus unus & verus, rectissimè istorum gloriæ donati sunt; ut hi qui qualibuscumque virtutibus terrenam gloriam quæsierunt & adquisierunt, vincerent eos qui magnis vitiis datorem veræ gloriæ & Civitatis æternæ occiderunt atque respuerunt.

Rom. 8. 18.

Caput XIX.

Quo inter se differant cupiditas gloriæ, & cupiditas dominationis.

Interest sanè inter cupiditatem humanæ gloriæ, & cupiditatem dominationis. Nam licèt proclive sit, ut qui humanâ gloriâ nimiùm delectatur, etiam dominari ardenter affectet; tamen qui veram licèt humanarum laudum gloriam concupiscunt, dant operam bene judicantibus non displicere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene judicant, quamvis ea multi non habeant: per ea bona morum nituntur ad gloriam & imperium vel dominationem de quibus ait Sallustius, Sed ille verâ viâ nititur. Quisquis autem sine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene judicantibus displicere, dominari atque imperare desiderat, etiam per apertissima scelera quærit plerumque obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam concupiscit, aut verâ viâ nititur, aut certè dolis atque fallaciis contendit, volens bonus videri esse, quod non est. Et ideo virtutes habenti magna virtus est contemnere gloriam; quia contemtus ejus in conspectu Dei est, judicio autem non aperitur humano. Quidquid enim fecerit ad oculos hominum, quo gloriæ contemtor appareat, ad majorem laudem, hoc est, ad majorem gloriam facere si credatur, non est unde se suspicantium sensibus aliter esse quàm suspicantur, ostendat. Sed qui contemnit judicia laudantium, contemnit etiam suspicantium temeritatem: quorum tamen, si verè bonus est, non contemnit salutem; quoniam tantæ justitiæ est qui de Spiritu Dei virtutes habet, ut etiam ipsos diligat inimicos; & ita diligat, ut [d] suos osores vel detractores velit correctos habere consortes; non in terrena patria, sed superna: in laudatoribus autem suis quamvis parvipendat quòd eum laudant, non tamen parvipendit quòd amant; nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes: ideoque instat ardenter, ut potiùs ille laudetur, à quo habet homo quidquid in eo jure laudatur. Qui autem contemtor gloriæ, dominationis est avidus, bestias superat, sive crudelitatis vitiis, sive luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim curâ existimationis amissâ dominationis cupiditate caruerunt: multos tales fuisse, prodit historia. Sed hujus vitii summitatem, & quasi arcem quamdam Nero Cæsar primus obtinuit; cujus fuit tanta luxuries, ut nihil ab eo putaretur virile metuendum; tanta crudelitas, ut nihil molle habere crederetur, si nesciretur. Etiam talibus tamen dominandi potestas non datur nisi summi Dei providentiâ, quando res humanas judicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox divina est, loquente Dei sapientiâ: *Per me reges regnant,*

Sallust. in Catil. — Gloriæ contemtus. — Impiissimi tyranni providentiâ Dei evehuntur. — Prov. 8. 15.

[a] Erratum est in prænomine: dicebatur enim, non L. sed P. Valerius Publicola. Et non in suo quarto consulatu obiit, sed anno post, Verginio & Cassio Coss. sexto anno post expulsos reges. Livius l. 2. Dionysius l. 5.

[b] Cornelium Ruffinum intelligit, de quo Valer. l. 2. c. 9. Agell. l. 4. c. 8. Liv. l. 14.

[c] Lov. si ita. Abest si à ceteris libris.

[d] Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. ut susurrones.

& tyranni per me tenent terram. Sed ne tyranni non
pessimi atque improbi reges, sed vetere nomine
fortes dicti existimentur, unde ait Virgilius,
Æneid 7. Pars mihi pacis erit, dextram tetigisse tyranni:
Job 34. 30. apertissimè alio loco de Deo dictum est, *Qui regnare facit hominem hypocritam propter perversitatem
populi.* Quamobrem, quamvis, ut potui, satis exposuerim qua caussâ Deus unus verus & justus
Romanos secundùm quamdam formam terrenæ
civitatis bonos adjuverit ad tanti imperii gloriam
consequendam: potest tamen & alia caussa esse latentior, propter diversa merita generis humani,
Deo magis nota quàm nobis; dum illud constet
a V. infrà l. 19. c. 25. inter omnes veraciter pios, neminem [a] sine vera
Virtus nulla vera sine vera pietate. pietate, id est, veri Dei vero cultu veram posse
habere virtutem; nec eam veram esse, quando
gloriæ servit humanæ. Eos tamen qui cives non
sint Civitatis æternæ, quæ in sacris litteris nostris
Psal. 45. & 47 &c. dicitur Civitas Dei, utiliores esse terrenæ Civitati, quando habent virtutem vel ipsam, quàm si
nec ipsam. Illi autem qui vera pietate præditi bene vivunt, si habent scientiam regendi populos,
nihil est felicius rebus humanis, quàm si Deo miserante habeant potestatem. Tales autem homines
virtutes suas, quantascumque in hac vita possunt
habere, non tribuunt nisi gratiæ Dei, quòd eas volentibus, credentibus, petentibus dederit; simulque intelligunt, quantum sibi desit ad perfectionem justitiæ, qualis est in illorum sanctorum Angelorum societate, cui se nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque prædicetur virtus, quæ
sine vera pietate servit hominum gloriæ, nequaquam sanctorum exiguis initiis comparanda est,
quorum spes posita est in gratia & misericordia
veri Dei.

CAPUT XX.

Tam turpiter servire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati.

SOLENT Philosophi, qui finem boni humani in ipsa virtute constituunt, ad ingerendum
pudorem quibusdam philosophis, qui virtutes quidem probant, sed eas voluptatis corporalis fine
metiuntur, & illam per se ipsam putant appeten-
a V. Cicer. 2. de finibus. dam, istas propter ipsam, [a] tabulam quamdam
verbis pingere, ubi voluptas in sella regali quasi
delicata quædam regina considat, eique virtutes
famulæ subjiciantur, observantes ejus nutum, ut
faciant quod illa imperaverit: quæ prudentiæ jubeat, ut vigilanter inquirat, quomodo voluptas
regnet, & salva sit; justitiæ jubeat, ut præstet
beneficia quæ potest ad comparandas amicitias
corporalibus commodis necessarias; nulli faciat
injuriam, ne offensis legibus voluptas vivere secura non possit: fortitudini jubeat, ut si dolor
corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est, voluptatem
fortiter in animi cogitatione, ut per pristinarum
deliciarum suarum recordationem mitiget præsentis doloris aculeos: temperantiæ jubeat, ut
tantum capiat alimentorum, & si qua delectant,
ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet, & voluptas, quam etiam in corporis sanitate Epicurei maximam ponunt, graviter
offendatur. Ita virtutes cum tota suæ [a] gloriæ
dignitate tamquam imperiosæ cuidam & inhonestæ mulierculæ servient voluptati. Nihil hac pi-
A cturâ dicunt esse ignominiosius & deformius, &
quod minùs ferre bonorum possit adspectus, & verum dicunt. Sed non existimo satis debiti decoris
esse picturam, si etiam talis fingatur, ubi virtutes
humanæ gloriæ serviant. Licèt enim ista gloria
delicata mulier non sit, inflata tamen est, & multum inanitatis habet. Unde non ei dignè servit
soliditas quædam firmitasque virtutum, ut nihil
provideat prudentia, nihil distribuat justitia, nihil
toleret fortitudo, nihil temperantia moderetur,
B nisi unde placeatur hominibus & ventosæ gloriæ serviatur. Nec illi se ab ista fœditate defenderint, qui cùm aliena spernant judicia velut
gloriæ contemtores, sibi sapientes videntur &
sibi placent. Nam eorum virtus, si tamen ulla
est, alio modo quodam humanæ subditur laudi.
Neque enim ipse qui sibi placet, homo non est.
Qui autem vera pietate in Deum, quem diligit, credit & sperat, plus intendit in ea in quibus sibi displicet, quàm in ea, si qua in illo sunt,
C quæ non tam ipsi quàm veritati placent: neque id tribuit, unde jam potest placere, nisi ejus
misericordiæ, cui metuit displicere, de his sanatis
gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

CAPUT XXI.

Romanum regnum à Deo vero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cujus providentiâ reguntur universa.

QUÆ cùm ita sint, non tribuamus dandi regni atque imperii potestatem, nisi Deo ve-
D ro, qui dat felicitatem in regno cælorum solis piis;
regnum verò terrenum & piis & impiis, sicut ei
placet, cui nihil injustè placet. Quamvis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis esse voluit;
tamen multum est ad nos, & valde superat vires
nostras, hominum occulta discutere, & liquido
examine merita dijudicare regnorum. Ille igitur
unus verus Deus, qui nec judicio, nec adjutorio
deserit genus humanum, quando voluit, & quantum voluit Romanis regnum dedit: qui dedit Assy-
E riis, vel etiam Persis, à quibus solos duos deos
coli, unum bonum, alterum malum continent litteræ istorum: ut taceam de populo Hebræo, de
quo jam dixi, quantum satis visum est, qui præter unum Deum non coluit & quando regnavit.
Qui ergo Persis dedit segetes sine cultu deæ Segetiæ, qui alia dona terrarum sine cultu tot deorum,
quos isti rebus singulis singulos, vel etiam rebus
singulis plures præposuerunt; ipse etiam regnum
dedit sine cultu eorum, per quorum cultum se isti
F regnasse crediderunt. Sic etiam hominibus; [b] qui
Mario, ipse Caio Cæsari; qui Augusto, ipse &
Neroni; qui Vespasianis, vel patri vel filio, suavissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo: & ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino Christiano, ipse apostatæ Juliano: cujus
egregiam indolem decepit amore dominandi sacrilega & detestanda curiositas, cujus vanis deditus oraculis erat, quando fretus securitate victoriæ, naves quibus victus necessarius portabatur,
G incendit; deinde fervidè instans immodicis ausibus, & mox merito temeritatis occisus, in locis
hostilibus egenum reliquit exercitum, ut aliter inde non posset evadi, nisi contra illud auspicium
dei Termini, de quo superiore libro diximus, Ro- *Cap. 19.*
mani imperii termini moverentur. Cessit enim

[a] Aliquot probæ notæ MSS. *cum tota sua gloriæ dignitate.*
[b] Binos conjungit, alterum bonum, alterum malum: crudelis Marius, clementissimus C. Cæsar; optimus princeps Augustus, pessimus Nero.

Terminus deus necessitati, qui non cesserat Jovi. A Hæc planè Deus unus & verus regit & gubernat, ut placet: & si occultis caussis, numquid injustis?

CAPUT XXII.

Tempora exitusque bellorum ex Dei pendere judicio.

SIc etiam tempora ipsa bellorum, sicut in ejus arbitrio est justoque judicio & misericordiâ, vel atterere, vel consolari genus humanum, ut alia citiùs, alia tardiùs finiantur. Bellum [a] Piratarum à Pompeio, bellum [b] Punicum tertium à Scipione incredibili celeritate & temporis B brevitate confecta sunt. Bellum quoque fugitivorum gladiatorum, quamvis multis Romanis [a] ducibus & duobus consulibus victis, Italiâque horribiliter contritâ atque vastatâ, tertio tamen anno post multa consumta [c] consumtum est. Picentes, [a] Marsi & Peligni, gentes non exteræ, sed Italicæ, post diuturnam & devotissimam sub Romano jugo servitutem, in libertatem caput erigere tentaverunt, jam multis nationibus Romano imperio subjugatis, deletaque Carthagine: in quo bello C Italico Romanis sæpissime victis, ubi & duo consules perierunt, & alii nobilissimi senatores: non diuturno tamen tempore tractum est hoc malum; nam quintus ei annus finem dedit. Sed bellum Punicum secundum cum maximis detrimentis & calamitate reipublicæ per annos [d] decem & octo Romanas vires extenuavit, & penè consumsit: duobus [e] prœliis ferme septuaginta Romanorum millia ciciderunt. Bellum Punicum primum per [f] viginti & tres annos peractum est: bellum Mi- D thridaticum [a] quadraginta annis. Ac ne quisquam arbitretur rudimenta Romanorum fuisse fortiora ad bella citiùs peragenda, superioribus temporibus multùm in omni virtute laudatis, bellum Samniticum annis tractum est fermè [g] quinquaginta: in quo bello ita Romani victi sunt, ut sub jugum etiam mitterentur. Sed quia non diligebant gloriam propter justitiam, sed justitiam propter gloriam diligere videbantur, [a] pacem factam fœdusque ruperunt. Hæc ideo commemoro, quo- E niam multi præteritarum rerum ignari, quidam etiam dissimulatores suæ scientiæ, si temporibus Christianis aliquod bellum paulò diutiùs trahi videant, ilico in nostram religionem protervissimè insiliunt, exclamantes, quòd si ipsa non esset, & vetere ritu numina colerentur, jam Romana illa virtute, quæ adjuvante Marte & Bellonâ tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrimè finiretur. Recolant igitur qui legerunt quàm diuturna bella, quàm variis [h] eventis, quàm luctuosis cla- F dibus à veteribus sint gesta Romanis, sicut solet orbis terrarum velut procellosissimum pelagus varia talium malorum tempestate jactari: & quod nolunt aliquando fateantur, nec insanis adversùs Deum linguis se interimant, & decipiant imperitos.

a Liv. lib 95. & 96.

a Liv lib. 72. 73. 74. 75. 76.

a Florus l. 3.

a Vide Livium lib. 9.

CAPUT XXIII.

De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum dæmonum cultor, una die cum ingentibus copiis suis victus est.

QUod tamen nostrâ memoriâ recentissimo tempore Deus mirabiliter & misericorditer fecit, non cum gratiarum actione commemorant; sed quantum in ipsis est, omnium, si fieri potest, hominum oblivione sepelire conantur: quod à nobis si tacebitur, similiter erimus ingrati. Cùm Rhadagaisus rex Gothorum agmine ingenti & immani jam in Urbis vicinia constitutus, Romanis cervicibus immineret, uno die tanta celeritate sic victus est, ut ne uno quidem non dicam exstincto, sed [i] vulnerato Romanorum, multo ampliùs quàm [k] centum millium prosterneretur ejus exercitus, atque ipse [l] cum filiis mox captus pœnâ debitâ necaretur. Nam si ille tam impius, cum tantis & tam impiis copiis Romam fuisset ingressus, cui pepercisset? Quibus honorem locis Martyrum detulisset? In qua persona Deum timeret? Cujus non sanguinem fusum, cujus pudicitiam vellet intactam? Quas autem isti pro diis suis voces haberent, quanta insultatione jactarent, quòd ille ideo vicisset, ideo tanta potuisset, quia quotidianis sacrificiis placabat atque invitabat deos, quod Romanos facere Christiana religio non sinebat? Nam propinquante jam illo his locis, ubi nutu summæ majestatis oppressus est, cùm ejus fama ubique crebresceret, nobis apud Carthaginem dicebatur, hoc credere, spargere, jactare Paganos, quòd ille diis amicis protegentibus & opitulantibus, quibus immolare quotidie ferebatur, vinci omnino non posset ab eis qui talia diis Romanis sacra non facerent, nec fieri à quoquam permitterent. Et non agunt miseri gratias tantæ misericordiæ Dei, qui cùm statuisset irruptione barbarica [m] graviora pati dignos mores hominum castigare, indignationem suam tanta mansuetudine temperavit, ut illum primò faceret mirabiliter vinci, ne ad infirmorum animos evertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum supplicare constabat; deinde [n] ab his Barbaris Roma caperetur, qui contra omnem consuetudinem bellorum antè gestorum ad loca sancta confugientes Christianæ religionis reverentiâ tuerentur, ipsisque dæmonibus atque impiorum sacrificiorum ritibus, de quibus ille præsumserat, sic adversarentur [o] pro nomine Christiano, ut longè atrocius bellum cum eis quàm cum hominibus gerere viderentur: ita verus Dominus gubernatorque rerum & Romanos cum misericordia flagellavit, & tam incredibiliter victis supplicatoribus dæmonum, nec saluti rerum præsentium necessaria esse sacrificia illa monstravit; ut ab his qui non pervicaciter contendunt, sed prudenter attendunt, nec propter præsentes necessitates religio vera deseratur, & magis æternæ vitæ fidelissima exspectatione teneatur.

a Quadragesima die postquam Brundisio solvit Pompeius, terminatum est Florus l. 3. Cicero pro lege Manilia.

b *Intra quintum annum quàm erat cœptum, consummatum omnino est*, ait Livius l. 49. At Florus l. 2. *quadriennio patratum* scribit.

c Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *consummatum est.*

d Suffragatur Livius lib 30. & Florus lib. 2. At Polybius lib. 3. & Orosius lib. 4. c. 20. notant hujus belli annos tantùm septemdecim.

e Altero prœlio ad Thrasymenum lacum, altero ad Cannas commisso Livius l. 22. Florus l. 2.

f Augustino consentit Orosius. At Polybius l. 2. per viginti & quatuor annos peractum scribit: quia videlicet annos ipse ab occasione movendi belli numerat, alii verò ab ejus susceptione.

g Eutropius & Orosius annos quadraginta novem in hoc bello numerant. Florus quinquaginta: nec plures sunt, si ad Fabium Gurgitem consulem finitur. Attamen Appianus octoginta computat, ipsique Samnites in Livii libro 23. dicunt se per centum propè annos cum populo Romano bellum gessisse.

h Sic MSS. At editi, *eventibus.*

i Er. & Lov. *sed nec.* Abest nec ab aliis libris.

k Plus quàm ducenta millia Gothorum fuisse ferunt Paulus Æmilius lib. 2. hist. Francorum, Orosius lib. 7. c. 37. & alii. Hæc Rhadagaisi clades sub Honorio contigit, anno Christi 406. Vide Augustini Sermonem 105. cap. 10.

l Ex Romanis & Gallicanis MSS. plures probæ notæ non habent, *cum filiis.*

m Sic plures MSS. Alii quidam, *graviora dignos*, omisso *pati.* At editi, *graviora dignos.*

n Editi, *Deinde cùm.* Abest cùm à MSS.

o MSS. omittunt, *pro.*

Caput XXIV.

Quæ sit Christianorum imperatorum, & quàm vera felicitas.

Neque enim nos Christianos quosdam imperatores ideo felices dicimus, quia vel diutiùs imperarunt, vel imperantes[a] filios morte placida reliquerunt, vel hostes reipublicæ domuerunt, vel inimicos cives adversùs se insurgentes & cavere & opprimere potuerunt. Hæc & alia vitæ hujus ærumnosæ, vel munera, vel solatia, quidam etiam cultores dæmonum accipere meruerunt, qui [B] non pertinent ad regnum Dei, quò pertinent isti: & hoc ipsius misericordiâ factum est, ne ab illo ista, qui in eum crederent, velut summa bona desiderarent. Sed felices eos dicimus, si justè imperant, si inter linguas sublimiter honorantium & obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur, sed se homines esse meminerunt; si suam potestatem ad Dei cultum maximè dilatandum, majestati ejus famulam faciunt; si Deum timent, diligunt, colunt; si plus amant illud re- [C] gnum, ubi non timent habere consortes; si tardiùs vindicant, facilè ignoscunt; si eamdem vindictam pro necessitate regendæ tuendæque reipublicæ, non pro saturandis inimicitiarum odiis [a] exserunt; si eamdem veniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent; si quod asperè coguntur plerumque decernere, misericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compensant; si luxuria tanto eis est castigatior, quanto posset esse liberior; si malunt cu- [D] piditatibus pravis, quàm quibuslibet gentibus imperare: & si hæc omnia faciunt, non propter ardorem inanis gloriæ, sed propter caritatem felicitatis æternæ: si pro suis peccatis, humilitatis & miserationis & orationis sacrificium Deo suo vero immolare non negligunt. Tales Christianos imperatores dicimus esse felices interim spe, postea re ipsa futuros, cùm id quod exspectamus advenerit.

Caput XXV.

De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano Deus contulit.

Nam bonus Deus, ne homines qui eum crederent propter æternam vitam colendum, has sublimitates & regna terrena existimarent posse neminem consequi, nisi dæmonibus supplicet, quòd hi spiritus in talibus multùm valerent, Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum verum Deum colentem, tantis terrenis implevit muneribus, quanta optare nullus auderet: cui etiam condere civitatem [a] Romano [F] imperio sociam, velut ipsius Romæ filiam, sed sine aliquo dæmonum templo simulacroque concessit. Diu [b] imperavit, universum orbem Romanum unus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerendis bellis victoriosissimus fuit, in tyrannis [c] opprimendis per omnia prosperatus est, grandævus ægritudine & senectute defunctus est, filios [d] imperantes reliquit. Sed rursus ne imperator quisquam ideo Christianus esset, ut felicita- [A] tem Constantini mereretur, cùm propter vitam æternam quisque debeat esse Christianus; [e] Jovianum multo citiùs quàm Julianum abstulit; Gratianum ferro [f] tyrannico permisit interimi; longè quidem mitiùs, quàm magnum [g] Pompeium, colentem [h] velut Romanos deos. Nam ille vindicari à Catone non potuit, quem civilis belli quodam modo heredem reliquerat: iste autem, quamvis piæ animæ solatia talia non requirant, à [i] Theodosio vindicatus est, quem regni participem fe- [B] cerat, cùm parvulum haberet [k] fratrem, avidior fidæ societatis, quàm nimiæ potestatis.

*Constantinopolim.

Caput XXVI.

De fide & pietate Theodosii Augusti.

Unde & ille non solùm vivo servavit quam debebat fidem, verùm etiam post ejus mortem pulsum ab ejus interfectore Maximo Valentinianum ejus parvulum fratrem in sui partes imperii tamquam Christianus excepit pupillum, paterno custodivit affectu, quem destiturum omnibus opibus [C] nullo negotio posset auferre, si latiùs regnandi cupiditate magis quàm benefaciendi caritate flagraret: unde potiùs eum servata ejus imperatoria dignitate susceptum, ipsa humanitate & gratiâ consolatus est. Deinde cùm Maximum terribilem faceret ille successus, hic in angustiis curarum suarum non est lapsus ad curiositates sacrilegas atque illicitas, sed ad Johannem in Ægypti eremo constitutum, quem Dei servum prophetandi spiritu præditum famâ crebrescente [D] didicerat, misit; atque ab eo nuntium victoriæ certissimum accepit. Mox tyranni Maximi exstinctor Valentinianum puerum imperii sui partibus, unde fugatus fuerat, cum misericordissima veneratione restituit: eoque sive per insidias, sive quo alio pacto vel casu proximè exstincto, alium tyrannum Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitimè fuerat subrogatus, accepto rursus prophetico responso, fide certus oppressit, contra cujus robustissimum exercitum magis orando, [E] quàm feriendo pugnavit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta sibi esse de manibus quæcumque jaculabantur, cùm à Theodosii partibus in adversarios vehemens ventus iret, & non solùm quæcumque in eos jaciebantur concitatissimè raperet, verùm etiam ipsorum tela in eorum corpora retorqueret. Unde & poëta Claudianus, quamvis à Christi nomine alienus, in ejus tamen laudibus dixit,

Johannes eremita prophetandi spiritu præditus.

Victoria à Theodosio contra hostes pugnans Dei virtute.

O nimiùm dilecte Deo, cui fundit ab antris
[F] Æolus armatas hyemes, cui militat æther,
Et conjurati veniunt ad classica venti!

In panegyr. de 3. Honorii consulatu.

Victor autem, sicut crediderat & prædixerat, Jovis simulacra, quæ adversùs eum fuerant nescio quibus ritibus velut consecrata, & in Alpibus constituta, deposuit: eorumque fulmina, quòd aurea fuissent, jocantibus (quod illa lætitia permittebat) Cursoribus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benignéque donavit. Inimicorum suorum filios, quos non ipsius [l] jussus, sed belli

---

[a] Aliquot MSS *exercent*

[b] Annos 31 imperasse prodit Orosius lib. 7. c. 28.

[c] Maxentio nimirum & Licinio.

[d] Constantium, Constantinum & Constantem.

[e] Pauciores MSS. cum editis, *Jovinianum*. Hunc mensibus septem imperasse, Julianum autem octo supra unum annum mensibus, tradunt historiæ scriptores.

[f] Cæsum videlicet ab Andragathio Maximi tyranni præfecto.

[g] Qui, ut scribit Florus lib. 4. in *Pelusiaco littore, imperio vilissimi regis*, id est Ptolomæi pupilli, *consilio spadonum, & ne quid malo desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moritur*. Vide Liv. l. 112.

[h] Editi, *colentem videlicet*. At omnes MSS. *velut*.

[i] Qui Theodosius Maximum Aquileiæ agentem cepit & interemit.

[k] Valentinianum scilicet juniorem, Valentiniani senioris ex Justina filium. In excusis legebatur, *haberet & fratrem, avidior fide societatis* &c. sed particula *&* non est in melioris notæ MSS. quorum etiam auctoritate emendemus, *fidæ*.

[l] Plerique MSS *jussu* & quidam omittunt *sed*. Fortè legendum, *non ipsius, sed belli*: & delendum, *jussus*.

abstulerat impetus, etiam nondum Christianos ad ecclesiam confugientes, Christianos hac occasione fieri voluit, & Christianâ caritate dilexit; nec privavit rebus, [a] & auxit honoribus. In neminem post victoriam privatas inimicitias valere permisit. Bella civilia, non sicut Cinna & Marius & Sylla & alii tales nec finita finire voluerunt, sed magis doluit exorta quàm cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipso initio imperii sui non quievit justissimis & misericordissimis legibus adversùs impios laboranti Ecclesiæ subvenire; quam Valens hæreticus favens Arianis vehementer afflixerat: cujus Ecclesiæ se membrum esse magis quàm in terris regnare gaudebat. Simulacra gentilium ubique evertenda præcepit, satis intelligens nec terrena munera in dæmoniorum, sed in Dei veri esse posita potestate. Quid autem fuit ejus religiosa humilitate mirabilius, quando in Thessalonicensium gravissimum scelus, cui jam episcopis intercedentibus promiserat indulgentiam, tumultu quorumdam, qui ei cohærebant, vindicare compulsus est, & ecclesiasticâ coërcitus disciplinâ, sic egit pænitentiam, ut imperatoriam celsitudinem pro illo populus orans magis fleret videndo prostratam, quàm peccando timeret iratam? Hæc ille secum, & si qua similia, quæ commemorare longum est, bona opera tulit, ex isto temporali vapore cujuslibet culminis & sublimitatis humanæ; quorum operum merces est æterna felicitas, cujus dator est Deus [b] solis veraciter piis. Cetera vero vitæ hujus vel fastigia vel subsidia, sicut ipsum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipsiusque hominis animam, corpus, sensus, mentem, vitam, bonis malisque largitur: in quibus est etiam quælibet imperii magnitudo, quam pro temporum gubernatione dispensat.

Theodosii religiosa humilitas

2. [c] Proinde jam etiam illis respondendum esse video, qui manifestissimis documentis, quibus ostenditur, quòd ad ista temporalia, quæ sola stulti habere concupiscunt, nihil deorum falsorum numerositas prosit, confutati atque convicti conantur asserere, non propter vitæ præsentis utilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, colendos deos. Nam istis qui propter amicitias mundi hujus volunt vana colere, & non se permitti puerilibus sensibus conqueruntur, his quinque libris satis arbitror esse responsum. Quorum tres priores cùm edidissem, & in multorum manibus esse cœpissent, audivi quosdam nescio quam adversùs eos responsionem scribendo præparare. Deinde ad me perlatum est, quòd jam scripserint, sed tempus quærant, quo sine periculo possint edere. Quos admoneo, non optent quod eis non expedit. Facile est enim cuiquam videri respondisse, qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius vanitate? Quæ non ideo potest quod veritas, quia si voluerit, etiam plus potest clamare quàm veritas. Sed considerent omnia diligenter: & si fortè sine studio partium judicantes, talia esse perspexerint, quæ potiùs exagitari, quàm convelli possint, garrulitate impudentissima & quasi satyrica vel mimica levitate, cohibeant suas nugas; & potiùs à prudentibus emendari, quàm laudari ab imprudentibus eligant. Nam si non ad libertatem vera dicendi, sed ad licentiam maledicendi tempus exspectant, absit ut eis eveniat quod ait [e] Tullius de quodam, qui peccandi licentiâ felix appellabatur: O miserum, cui peccare licebat! Unde quisquis est, qui maledicendi licentiâ felicem se putat, multo erit felicior, si hoc illi omnino non liceat: cùm possit deposita inanitate jactantiæ etiam isto tempore tamquam studio consulendi quidquid voluerit, contradicere; & quantum [d] possunt, ab eis quos consulit amica disputatione, honestè, graviter, liberè, quod oportet audire.

Vanitas veritate loquacior

[e] Simile quidpiam de Cinna in 5. Tusc.

[a] Sic MSS. At editi, *sed auxit*.
[b] Nonnulli MSS *solus*.
[c] Hic apud Am. Er. & Lov. factum est caput XXVII. & titulus iste additus: *Contra invidos invectio Augustini, qui scripserunt contra editos jam libros*. Sed id tentatum fine auctoritate MSS. & refragante antiquiore editione Vind.
[d] Editi, *possit*. Veriùs MSS. *possunt*: eos intellige qui consuluntur amica disputatione.

LIBER SEXTUS.

Hactenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adversùs eos qui cultum ipsis credunt propter vitam æternam exhibendum: quos Augustinus libris quinque sequentibus confutaturus, ostendit hic in primis opinionem de diis quàm abjectam habuerit ipsemet Varro theologiæ gentilis scriptor commendatissimus. Affert theologiæ istius genera secundùm eumdem tria, fabulosum, naturale & civile: ac mox de fabuloso & de civili demonstrat, nihil hæc genera ad futuræ vitæ felicitatem conferre.

PRÆFATIO.

Quinque superioribus libris satis mihi adversùs eos videor disputasse, qui multos deos & falsos, quos esse inutilia simulacra, vel immundos spiritus & perniciosa dæmonia, vel certè creaturas, non creatorem veritas Christiana convincit, propter vitæ hujus mortalis rerumque terrenarum utilitatem, eo ritu ac servitute, quæ Græcè λατρεία dicitur, & uni vero Deo debetur, venerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem stultitiæ vel pertinaciæ, nec istos quinque, nec ullos alios quanticumque numeri libros satis esse posse, quis nesciat? quando ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis; in perniciem utique ejus, cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis industriam, non malo medici, sed ægroti insanabilis, morbus invictus est. Hi verò qui ea quæ legunt, vel sine ulla, vel non cum magna ac nimia veteris erroris obstinatione, intellecta & considerata perpendunt, faciliùs nos isto numero terminatorum quinque voluminum plus quàm quæstionis ipsius necessitas postulabat satis fecisse, quàm minùs disseruisse judicabunt; totamque

Latria uni Deo debetur.

totamque invidiam, quam Christianæ religioni de hujus vitæ cladibus terrenarumque contritione ac mutatione rerum imperiti facere conantur, non solùm dissimulantibus, sed contra suam conscientiam faventibus etiam doctis, quos impietas vesana possedit, omnino esse inanem rectæ cogitationis atque rationis, plenamque levissimæ temeritatis & perniciosissimæ animositatis, dubitare non poterunt.

Caput I.

De his qui dicunt deos à se, non propter præsentem vitam coli, sed propter æternam.

1. Nunc ergo quoniam deinceps, ut promissus ordo expetit, etiam hi refellendi & docendi sunt, qui non propter istam vitam, sed propter illam quæ post mortem futura est, deos gentium, quos Christiana religio destruit, colendos esse contendunt; placet à vendico oraculo sancti Psalmi sumere exordium disputationis meæ:

Psal. 39. 5.

Beatus cujus est Dominus Deus spes ipsius, & non respexit in vanitates & insanias mendaces. Verumtamen in omnibus vanitatibus insaniisque mendacibus longè tolerabiliùs philosophi audiendi sunt, quibus displicuerunt istæ opiniones erroresque populorum: qui populi constituerunt simulacra numinibus, multaque de eis quos deos immortales vocant, falsa atque indigna sive finxerunt, sive ficta crediderunt, & credita eorum cultui sacrorumque ritibus miscuerunt. Cum his hominibus, qui etsi non liberè prædicando, saltem utcumque in disputationibus mussitando, talia se improbare testati sunt, non usque adeo inconvenienter quæstio ista tractatur: utrùm non unum Deum qui fecit omnem spiritalem corporalemque creaturam, propter vitam quæ post mortem futura est coli oporteat; sed multos deos, quos ab illo uno factos & sublimiter collocatos * quidam eorumdem philosophorum ceteris excellentiores nobilioresque senserunt.

** Plato in Timæo.*

2. Ceterùm quis ferat dici atque contendi, deos illos, quorum in quarto libro quosdam commemoravi, quibus rerum exiguarum singulis singula distribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præstare? An verò illi peritissimi & acutissimi viri, qui se pro magno beneficio conscripta docuisse * gloriantur, ut sciretur quare cuique deo supplicandum esset, quid à quoque esset petendum, ne absurditate turpissima, qualis joculariter in mimo fieri solet, peteretur à Libero aqua, à [a] Lymphis vinum; auctores erunt cuipiam hominum diis immortalibus supplicanti, ut cùm à Lymphis petierit vinum, eique responderint, Nos aquam habemus, hoc à Libero pete; possit rectè dicere, Si vinum non habetis, saltem date mihi vitam æternam? Quid hac absurditate monstrosius? Nonne illæ cachinnantes (solent enim esse [b] ad risum faciles) si non affectent fallere ut dæmones, supplici respondebunt, O homo putasne in potestate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitem? Impudentissimæ igitur stultitiæ est, vitam æternam à talibus diis petere vel sperare, qui vitæ hujus ærumnosissimæ atque brevissimæ, & si qua ad eam pertinent adminiculandam atque fulciendam, ita singulas particulas tueri asseruntur, ut si id quod sub alterius tutela ac potestate est, petatur ab altero, tam sit inconveniens & absurdum, ut mimicæ scurrilitati videatur esse simillimum. Quod cùm fit à scientibus mimis, dignè ridentur in theatro; cùm verò à nescientibus stultis, digniùs irridentur in mundo. Cui ergo deo vel deæ, propter quid supplicaretur, quantum ad illos deos attinet quos instituerunt civitates, à doctis sollerter inventum memoriæque mandatum est; quid à Libero, verbi gratiâ, quid à Lymphis, quid à Vulcano, ac sic à ceteris, quos partim commemoravi in quarto libro, partim prætereundos putavi. Porrò si à Cerere vinum, à Libero panem, à Vulcano aquam, à Lymphis ignem petere erroris est; quanto majoris deliramenti esse intelligi debet, si cuiquam istorum pro vita supplicetur æterna?

** Varro suprà lib. 4. cap. 22.*

Vita æterna à diis frustra petitur.

3. Quamobrem, si cùm de regno terreno quæreremus, quosnam illud deos vel deas hominibus credendum esset posse conferre, discussis omnibus longè alienum à veritate monstratum est, à quoquam istorum multorum numinum atque falsorum saltem regna terrena existimare constitui: nonne insanissimæ impietatis est, si æterna vita, quæ terrenis omnibus regnis sine ulla dubitatione vel comparatione præferenda est, ab istorum quoquam dari cuiquam posse credatur? Neque enim propterea dii tales vel terrenum regnum dare non posse visi sunt, quia illi magni & excelsi sunt, hoc quiddam parvum & abjectum, quod non dignarentur in tanta sublimitate curare. Sed [c] quantumlibet consideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni meritò quisque contemnat; illi dii tales apparuerunt, ut indignissimi viderentur, quibus danda atque servanda deberent vel ista committi. Ac per hoc, si (ut superiora proximis duobus libris pertractata docuerunt) nullus Deus ex illa turba, vel quasi plebeiorum, vel quasi procerum deorum, idoneus est regna mortalia mortalibus dare, quanto minùs potest immortales ex mortalibus facere?

4. Huc accedit, quia si jam cum illis agimus qui non propter istam, sed propter vitam quæ post mortem futura est, existimant colendos deos; jam nec propter illa saltem quæ deorum talium potestati tamquam dispartita & propria, non ratione veritatis, sed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi sunt; sicut credunt hi qui cultum eorum vitæ hujus mortalis utilitatibus necessarium esse contendunt: contra quos jam quinque præcedentibus voluminibus satis, quantum potui, disputavi. Quæ cùm ita sint, si eorum qui colerent deam Juventatem, ætas ipsa floreret insigniùs; contemtores autem ejus, vel intra annos occumberent juventutis, vel in ea tamquam senili [d] torpore frigescerent: si malas cultorum suorum speciosiùs & festiviùs Fortuna barbata vestiret; à quibus autem sperneretur, glabros aut malè barbatos videremus: etiam sic rectissimè diceremus, huc usque istas deas singulas posse, suis officiis quodam modo [e] limitatas; ac per hoc nec à Juventate oportere peti vitam æternam, quæ

[a] Editi, *Nymphis*. At MSS. constanter, *Lymphis*. Mutata olim est à Latinis littera in Græco nomine νύμφαι, quo veteres aquam vel aquarum deas appellabant.

[b] Alludit ad illud Virgilii Eclog. 3. *Sed faciles Nymphæ risere.* Tametsi eo loci *faciles* dictæ intelligantur, non ad ridendum, sed ad exaudiendum.

[c] Sic MSS. Editi verò, *quantalibet*.

[d] Sic MSS. At editi, *corpore*.

[e] Editi, *posse suis officiis quodam modo limitari.* Legendum cum MSS. *limitatas*: & verbum *posse* accipiendum ibi, pro eo quod est vim habere.

non daret barbam ; nec à Fortuna barbata boni aliquid post hanc vitam esse sperandum, cujus in hac vita potestas nulla esset, ut eamdem saltem ætatem, quæ barbâ induitur, ipsa præstaret. Nunc verò cùm earum cultus nec propter ista ipsa, quæ putant eis subdita, sit necessarius; quia & multi colentes Juventatem deam minimè in illa ætate viguerunt, & multi non eam colentes gaudent robore juventutis; itemque multi Fortunæ barbatæ supplices ad nullam vel deformem barbam pervenire potuerunt, & si qui eam pro barba impetranda venerantur, à barbatis ejus contemtoribus irridentur: itane desipit cor humanum, ut quorum deorum cultum propter ista ipsa temporalia & citò prætereuntia munera, quibus singulis singuli præesse perhibentur, inanem ludibriosumque cognoscit, propter vitam æternam credat esse fructuosum? Hanc dare illos posse, nec hi dicere ausi sunt, qui eis, ut ab insipientibus populis colerentur, ista opera temporalia, quoniam nimis multos putaverunt, ne quisquam eorum sederet otiosus, minutatim divisa tribuerunt.

Caput II.

Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera & sacra detexit, ut reverentiùs cum eis ageret, si de illis omnino reticeret.

Quis Marco Varrone curiosiùs ista quæsivit? quis invenit doctiùs? quis consideravit attentiùs? quis distinxit acutiùs? quis diligentiùs plen.úsque conscripsit? Qui tametsi minùs est suavis eloquio, doctrinâ tamen atque sententiis ita refertus est, ut in omni eruditione, quam nos sæcularem, illi autem liberalem vocant, studiosum rerum tantum iste doceat, quantum studiosum verborum Cicero delectat. Denique & ipse Tullius huic tale * testimonium perhibet, ut in libris Academicis dicat eam, quæ ibi versatur, disputationem, se habuisse cum Marco Varrone, » homine, inquit, omnium facilè acutissimo, & si» ne ulla dubitatione doctissimo. Non ait, eloquentissimo vel facundissimo; quoniam re vera in hac facultate multùm impar est: sed omnium, inquit, facilè acutissimo. Et in eis libris, id est, Academicis, ubi cuncta dubitanda esse contendit, addidit, sine ulla dubitatione doctissimo. Profectò de hac re sic erat certus, ut auferret dubitationem, quam solet in omnibus adhibere, tamquam de hoc uno etiam pro Academicorum dubitatione disputaturus, se Academicum fuisset oblitus. In primo autem libro cùm ejusdem Varronis litteraria ope» ra prædicaret, Nos, inqnit, in nostra urbe pere» grinantes errantesque, tamquam hospites, tui li» bri quasi domum reduxerunt, ut possemus aliquan» do qui & ubi essemus agnoscere. To ætatem pa» triæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum ju» ra, tu sacerdotum, tu domesticam, tu [a] publicam » disciplinam, tu [b] sedem regionum, locorum, tu » omnium divinarum humanarumque rerum nomi» na, genera, officia, caussas aperuisti. Iste igitur vir tam insignis excellentisque peritiæ, & quod de illo etiam Terentianus elegantissimo versiculo breviter ait, Vir doctissimus undecumque Varro: qui tam multa legit, ut aliquid ei scribere vacasse miremur; tam multa scripsit, quàm multa vix quemquam legere potuisse credamus: iste, inquam, vir tantus ingenio, tantusque doctrinâ, si rerum velut divinarum, de quibus scribit, oppugnator esset atque destructor, easque non ad religionem, sed ad superstitionem diceret pertinere, nescio utrùm tam multa in eis ridenda, contemnenda, detestanda conscriberet. Cùm verò deos eosdem ita coluerit, colendosque censuerit, ut in eo ipso opere litterarum suarum dicat se timere ne pereant, non incursu hostili, sed civium negligentiâ, de qua illos velut ruina liberari à se dicit, & in memoria bonorum per hujusmodi libros recondi atque servari utiliore curâ, quàm Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Trojano excidio penates liberasse prædicantur; & tamen ea legenda sæculis prodit, quæ à sapientibus & insipientibus meritò abjicienda, & veritati religionis inimicissima judicentur: quid existimare debemus, nisi hominem acerrimum ac peritissimum, non tamen sancto Spiritu liberum, oppressum fuisse suæ civitatis consuetudine ac legibus; & tamen ea quibus movebatur sub specie commendandæ religionis tacere noluisse?

*Desideratur in libris qui supersunt de quæst. Acad.

Cicero lib. 1. de quæst. Acad.

Caput III.

Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque composuit.

Quadraginta & unum libros scripsit antiquitatum: hos in res humanas divinasque divisit, rebus humanis viginti quinque, divinis sexdecim tribuit: istam secutus in ea partitione rationem, ut rerum humanarum libros senos quatuor partibus daret. Intendit enim qui agant, ubi agant, quando agant, quid agant. In sex itaque primis de hominibus scripsit, in secundis sex de locis, sex tertios de temporibus, sex quartos eosdemque postremos de rebus absolvit. Quater autem seni, viginti & quatuor fiunt. Sed unum singularem, qui communiter priùs de omnibus loqueretur, in capite posuit. In divinis identidem rebus eadem ab illo divisionis forma servata est, quantum attinet ad ea quæ diis exhibenda sunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus sacra. Hæc quatuor quæ dixi, libris complexus est ternis: nam tres priores de hominibus scripsit, sequentes de locis, tertios de temporibus quartos de sacris; etiam hîc qui exhibeant, ubi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, subtilissima distinctione commendans. Sed quia oportebat dicere, & maximè id exspectabatur, quibus exhibeant, de ipsis quoque diis tres conscripsit extremos, ut quinquies terni quindecim fierent. Sunt autem omnes, ot diximus, sexdecim; qoia & istorum exordio unum singularem, qui priùs de omnibus loqueretur, apposuit: quo absoluto, consequenter ex illa quinque-partita distributione tres præcedentes, qui ad homines pertinent, ita subdivisit, ut primus sit de pontificibus, secundus de auguribus, tertius de [c] quindecimviris sacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes; ita ut in uno eorum de sacellis, altero de sacris ædibus diceret, tertio de locis religiosis. Tres porrò qui istos sequuntur, & ad tempora pertinent, id est, ad dies festos; ita ut unum eorum faceret de feriis, alterum de ludis Circensibus, de

[a] Apud Ciceronem, *tu bellicam disciplinam.*

[b] Editi, *sedium.* At MSS plerique & apud Cic. *sedem.*

[c] Duûm-viri sacrorum à Tarquinio Superbo instituti fuerant, ut scribit Dionysius l. 4 qui sacris libris legendis carminibusque Sibyllæ & fatis Romani populi interpretandis præessent. Cùm plebs deinde ex suis creari instaret, aucto numero facti sunt decem. His demum additi quinque, qui numerus postea mansit.

ſcenicis tertium. Quartorum trium ad ſacra pertinentium, uni dedit conſecrationes, alteri ſacra privata, ultimo publica. Hanc velut pompam obſequiorum in tribus, qui reſtant, dii ipſi ſequuntur extremi, quibus iſte univerſus cultus impenſus eſt: in primo dii certi, in ſecundo incerti, in tertio cunctorum noviſſimo dii præcipui atque ſelecti.

Caput IV.

Quòd ex diſputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm divinæ reperiantur.

1. IN hac tota ſerie pulcherrimæ ac ſubtiliſſimæ diſtributionis & diſtinctionis vitam æternam fruſtra quæri & ſperari impudentiſſimè vel optari, ex his quæ jam diximus, & quæ deinceps dicenda ſunt, cuivis hominum, qui corde obſtinato ſibi non fuerit inimicus, facillimè apparet. Vel hominum enim ſunt iſta inſtituta, vel dæmonum; non quales vocant illi dæmones bonos, ſed, ut loquar apertiùs, immundorum ſpirituum & ſine controverſia malignorum, qui noxias opiniones, quibus anima humana magis magiſque vaneſcat, & incommutabili æternæque veritati coaptari atque inhærere non poſſit, invidentiâ mirabili & occultè inſerunt cogitationibus impiorum, & apertè aliquando ingerunt ſenſibus, & qua poſſunt fallaci adteſtatione confirmant. Iſte ipſe Varro, propterea ſe priùs de rebus humanis, de divinis autem poſtea ſcripſiſſe teſtatur, quòd priùs exſtiterint civitates, deinde ab eis hæc inſtituta ſint. Vera autem religio non à terrena aliqua civitate inſtituta eſt: ſed planè cæleſtem ipſa inſtituit Civitatem. Eam verò inſpirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus ſuis.

2. * Varronis igitur confitentis ideo ſe priùs de rebus humanis ſcripſiſſe, poſtea de divinis, quia divinæ iſtæ ab hominibus inſtitutæ ſunt, hæc ratio eſt: Sicut prior eſt, inquit, pictor quàm tabula picta, prior faber quàm ædificium; ita priores ſunt civitates, quàm ea quæ à civitatibus ſunt inſtituta. Dicit autem ſe priùs ſcripturum fuiſſe de diis, poſtea de hominibus, ſi de omni natura deorum ſcriberet. Quaſi hîc de aliqua ſcribat, & non de omni; aut verò etiam aliqua, licèt non omnis, deorum natura non prior debeat eſſe, quàm hominum? Quid quòd in illis tribus noviſſimis libris, deos certos & incertos & ſelectos diligenter explicans, nullam deorum naturam prætermittere videtur? Quid eſt ergo quod ait, Si de omni natura deorum & hominum ſcriberemus, priùs divina abſolviſſemus, quàm humana adtigiſſemus? Aut enim de omni natura deorum ſcribit, aut de aliqua, aut omnino de nulla. Si de omni; præponenda eſt utique rebus humanis: ſi de aliqua; cur non etiam ipſa res præcedat humanas? An indigna eſt præferri etiam univerſæ naturæ hominum pars aliqua deorum? Quòd ſi multum eſt, ut aliqua pars divina præponatur univerſis rebus humanis; ſaltem digna eſt vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, ſed quantum ad ſolam Romam pertinet, ſcripſit. Quos tamen rerum divinarum libris ſe dixit ſcribendi ordine meritò prætuliſſe; ſicut pictorem tabulæ pictæ, ſicut fabrum ædificio; apertiſſimè confitens, quòd etiam iſtæ res divinæ, ſicut pictura, ſicut ſtructura, ab hominibus inſtitutæ ſint. Reſtat ut de nulla deorum natura ſcripſiſſe intelligatur; neque hoc apertè dicere voluiſſe, ſed in-

* al. Caput IV.

A telligentibus reliquiſſe. Ubi enim dicitur, non omnis, uſitatè quidem intelligitur aliqua: ſed poteſt intelligi & nulla; quoniam quæ nulla eſt, nec omnis, nec aliqua eſt. Nam ut ipſe dicit, ſi omnis eſſet natura deorum de qua ſcriberet, ſcribendi ordine rebus humanis præponenda eſſet: ut autem & ipſo tacente veritas clamat, præponenda eſſet certè rebus Romanis, etiam ſi non omnis, ſed ſaltem aliqua eſſet: rectè autem poſtponitur; ergo nulla eſt. Non itaque rebus divinis anteferre voluit B res humanas, ſed rebus veris noluit anteferre res falſas. In his enim quæ ſcripſit de rebus humanis, ſecutus eſt hiſtoriam rerum geſtarum: quæ autem de his, quas divinas vocat, quid niſi opiniones rerum vanarum? Hoc eſt nimirum, quod voluit ſubtili ſignificatione monſtrare, non ſolùm ſcribens de his poſteriùs quàm de illis, ſed etiam rationem reddens cur id fecerit. Quam ſi tacuiſſet, aliter hoc factum ejus ab aliis fortaſſe defenderetur. In ea verò ipſa ratione quam reddidit, nec C aliis quidquam reliquit pro arbitrio ſuſpicari, & ſatis probavit homines ſe præpoſuiſſe inſtitutis hominum, non naturam hominum naturæ deorum. Ita ſe libros rerum divinarum, non de veritate quæ pertinet ad naturam, ſed de falſitate quæ pertinet ad errorem, ſcripſiſſe confeſſus eſt. Quod apertiùs alibi poſuit, ſicut in quarto libro * commemoravi, ex naturæ formula ſe ſcripturum fuiſſe, ſi novam ipſe conderet civitatem, quia verò jam veterem invenerat, non ſe potuiſſe niſi ejus con- D ſuetudinem ſequi.

* Cap. 31.

Caput V.

De tribus generibus theologiæ ſecundùm Varronem, ſcilicet uno fabuloſo, altero naturali, tertioque civili.

1. DEINDE illud quale eſt, quod tria genera theologiæ dicit eſſe, id eſt, rationis quæ de diis explicatur, eorumque unum mythicon appellari, alterum phyſicon, tertium civile? Latinè ſi uſus admitteret, genus quod primum poſuit, fabulare appellaremus; ſed fabuloſum di- E camus: à fabulis enim mythicon dictum eſt; quoniam μῦθος Græcè fabula dicitur. Secundum autem ut naturale dicatur, jam & conſuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipſe Latinè enuntiavit, quod civile appellatur. Deinde ait: „Mythicon appellant, quo maximè utuntur poëtæ; „phyſicon, quo philoſophi; civile, quo populi. „Primum, inquit, quod dixi, in eo ſunt multa con- „tra dignitatem & naturam immortalium ficta. In „hoc enim eſt, ut deus alius ex capite, alius ex fe- F „more ſit, alius ex guttis ſanguinis natus: in hoc, „ut dii furati ſint, ut adulteraverint, ut ſervierint „homini: denique in hoc omnia diis adtribuuntur, „quæ non modò in hominem, ſed etiam quæ in „contemtiſſimum hominem cadere poſſunt. Hic certè ubi potuit, ubi auſus eſt, ubi impunitum putavit, quanta mendaciſſimis fabulis naturæ deorum fieret injuria, ſine caligine ullius ambiguitatis expreſſit. Loquebatur enim, non de naturali theologia, non de civili, ſed de fabuloſa, quam G liberè à ſe putavit eſſe culpandam.

Theologia fabuloſa.

2. Videamus quid de altera dicat. „Secundum „genus eſt, inquit, quod demonſtravi, de quo mul„tos libros philoſophi reliquerunt: in quibus eſt, dii „qui ſint, ubi, quod genus, quale, à quonam tem„pore, an à ſempiterno fuerint, an ex igne ſint, ut „credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythago„ras; an ex atomis, ut ait Epicurus. Sic alia, quæ

Theologia phyſica.

» faciliùs intra parietes in schola, quàm extrà in fo» ro ferre possunt aures. Nihil in hoc genere culpavit, quod physicon vocant, & ad philosophos pertinet: tantùm quòd eorum inter se controversias commemoravit, per quos facta est dissidentium multitudo sectarum. Removit tamen hoc genus à foro, id est, à populis: scholis verò & parietibus clausit. Illud autem primum mendacissimum atque turpissimum à civitatibus non removit. O religiosas aures populares, atque in his etiam Romanas! Quod de diis immortalibus philosophi disputant, ferre non possunt: quod verò poëtæ canunt, & histriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta sunt, quia non modò in hominem, sed etiam in contemtissimum hominem cadere possunt, non solùm ferunt, sed etiam libenter audiunt. Neque id tantùm, sed diis quoque ipsis hæc placere, & per hæc eos placandos esse decernunt.

3. Dixerit aliquis, Hæc duo genera, mythicon & physicon, id est, fabulosum atque naturale, discernamus ab hoc civili, de quo nunc agitur; unde illa & ipse discrevit: jamque ipsum civile videamus, qualiter explicet. Video quidem, cur debeat discerni fabulosum: quia falsum, quia turpe, quia indignum est. Naturale autem à civili velle discernere, quid est aliud, quàm etiam ipsum civile fateri esse mendosum? Si enim illud naturale est, quid habet reprehensionis, ut excludatur? Si autem hoc quod civile dicitur, naturale non est, quid habet meriti, ut admittatur? Hæc nempe illa caussa est, quare priùs scripserit de rebus humanis, posteriùs de divinis; quoniam in divinis rebus non naturam, sed hominum institu-ta secutus est. Intueamur sanè & civilem theolo» giam. Tertium genus est, inquit, quod in urbibus » cives, maximè sacerdotes, nosse atque admini» strare debent. In quo est, quos deos publicè cole» re, quæ sacra & sacrificia facere quemque par sit. » Adhuc quod sequitur attendamus. Prima, inquit, » theologia maximè accommodata est ad theatrum, » secunda ad mundum, tertia ad urbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Utique secundæ, quam suprà dixit esse philosophorum. Hanc enim pertinere testatur ad mundum, quo isti nihil esse excellentius opinantur in rebus. Duas verò illas theologias, primam & tertiam, theatri scilicet atque urbis, distinxit, [a] an junxit? Videmus enim non continuò quod est urbis, pertinere posse & ad mundum; quamvis urbes esse videamus in mundo: fieri enim potest, ut in urbe secundùm falsas opiniones, ea colantur & ea credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam: theatrum verò ubi est, nisi in urbe? Quis theatrum instituit, nisi civitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Ubi sunt ludi scenici, nisi in rebus divinis, de quibus hi libri tantâ solertiâ conscribuntur?

Theologia civilis.

CAPUT VI.

De theologia mythica, id est, fabulosa, & de civili, contra Varronem.

1. O Marce Varro, cùm sis homo omnium acutissimus, & sine ulla dubitatione doctissimus, sed tamen homo, non Deus, nec Spiritu Dei ad videnda & annuntianda divina in ve-

A ritatem libertatemque subvectus, cernis quidem quàm sint res divinæ ab humanis nugis atque mendaciis dirimendæ: sed vitiosissimas populorum opiniones & consuetudines in superstitionibus publicis vereris offendere, quas à deorum natura abhorrere vel talium quales in hujus mundi elementis humani animi suspicatur infirmitas, & sentis ipse, cùm eas usquequaque consideras, & omnis vestra litteratura circumsonat. Quid hîc agit humanum quamvis excellentissimum ingenium?
B Quid tibi humana licèt multiplex ingeniique doctrina in his angustiis suffragatur? Naturales deos colere cupis, civiles cogeris. Invenisti alios fabulosos, in quos liberiùs quod sentis evomas, unde & istos civiles velis nolisve perfundas. Dicis quippe fabulosos accommodatos esse ad theatrum, naturales ad mundum, civiles ad urbem: cùm mundus opus sit divinum; urbes verò & theatra opera sint hominum; nec alii dii rideantur in theatris, quàm qui adorantur in templis; nec aliis lu-
C dos exhibeatis, quàm quibus victimas immolatis. Quanto liberiùs subtiliúsque ista divideres, dicens alios esse deos naturales, alios ab hominibus institutos; sed de institutis aliud habere litteras poëtarum, aliud sacerdotum; utrasque tamen ita esse inter se amicas consortio falsitatis, ut gratæ sint utræque dæmonibus, quibus inimica est doctrina veritatis?

Doctrina veritatis dæmonibus inimica.

2. Sequestratâ igitur paululùm theologiâ, quam naturalem vocant, de qua postea disserendum est,
D placetne tandem vitam æternam peti aut sperari à diis poëticis, theatricis, ludicris, scenicis? Absit: immo avertat Deus verus tam immanem sacrilegamque dementiam. [b] Quid, ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cùm eorum illic crimina frequententur, vita æterna poscenda est? Nemo, ut arbitror, usque ad tantum præcipitium furiosissimæ impietatis insanit. Nec fabulosâ igitur, nec civili theologiâ sempiternam quis-
E quam adipiscitur vitam. Illa enim de diis turpia fingendo seminat, hæc favendo metit. Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res divinas falsis criminibus insectatur, hæc eorum criminum ludos in divinis rebus amplectitur. Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus personat, hæc ea deorum ipsorum festivitatibus consecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit: hæc autem aut attestatur veris, aut oblectatur & falsis. Ambæ turpes, ambæque damnabiles: sed illa quæ theatrica
F est, publicam turpitudinem profitetur; ista quæ urbana est, illius turpitudine ornatur. Hinccine vita æterna sperabitur, unde ista brevis temporalisque polluitur? An verò vitam polluit consortium nefariorum hominum, si se inserant affectionibus & assensionibus nostris, & vitam non polluit societas dæmonum, qui coluntur criminibus suis? Si veris, quàm mali? si falsis, quàm malè?

b

Civilis theologia vitiosa pejor quàm ac poëtica.

3. Hæc cùm dicimus, videri fortasse cuipiam ni-
G mis harum rerum ignaro potest ea sola de diis talibus majestati indigna divinæ, & ridicula, detestabilia celebrari, quæ poëticis cantantur carminibus, & ludis scenicis actitantur; sacra verò illa, quæ non histriones, sed sacerdotes agunt, ab omni esse dedecore purgata & aliena. Hoc si ita

[a] Lov. ac sejunxit. Veriùs Er. & melioris notæ MSS. an junxit? Nempe quas distributione ipsa distinxit theologias, primam & tertiam, fabulosam & civilem, easdem junxisse Varro videtur, alteram ad urbem, alteram ad theatrum, quod ipsius urbis est, pertinere docens.

[b] Sic MSS. At editi, *Numquid ab eis diis.*

esset, numquam theatricas turpitudines in eorum honorem quisquam celebrandas esse censeret, numquam eas ipsi dii præciperent sibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obsequium deorum talia gerere in theatris, quia similia geruntur in templis. Denique cùm memoratus auctor civilem theologiam à fabulosa & naturali, tertiam quamdam sui generis distinguere conaretur, eam magis ex utraque temperatam, quàm ab utraque separatam intelligi voluit. Ait enim; ea quæ scribunt poëtæ minus esse, quàm ut populi sequi debeant; quæ autem philosophi, plùs quàm ut ea vulgum scrutari expediat. Quæ sic abhorrent, inquit, ut tamen ex utroque genere ad civiles rationes assumta sint non pauca. Quare quæ sunt communia cum [a] poëtis, unà cum civilibus scribemus: è quibus major societas debet esse nobis cum philosophis, quàm cum poëtis. Non ergo nulla cum poëtis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poëtas quàm ad physicos fuisse populos inclinatos. Hic enim dixit quid fieri debeat, ibi quid fiat. Physicos dixit utilitatis causâ scripsisse, poëtas delectationis. Ac per hoc ea quæ à poëtis conscripta populi sequi non debent, crimina sunt deorum: quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim causâ, sicut dicit, scribunt poëtæ, non utilitatis: ea tamen scribunt quæ dii expetant, populi exhibeant.

Caput VII.

De fabulosæ & civilis theologiæ similitudine atque concordia.

1. Revocatur igitur ad theologiam civilem theologia fabulosa, theatrica, scenica, indignitatis & turpitudinis plena: & hæc tota quæ meritò culpanda & respuenda judicatur, pars hujus est quæ colenda & observanda censetur; non sanè pars incongrua, sicut ostendere institui, & quæ ab universo corpore aliena importunè illi connexa atque suspensa sit, sed omnino consona, & tamquam ejusdem corporis membrum convenientissimè copulata. Quid enim aliud ostendunt illa simulacra, formæ, ætates, sexus, habitus deorum? Numquid barbatum Jovem, imberbem Mercurium poëtæ habent, pontifices non habent? Numquid Priapo mimi, non etiam sacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter stat adorandus in locis sacris, quàm procedit ridendus in theatris? Num Saturnus senex, Apollo ephebus, ita personæ sunt histrionum, ut non sint statuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præest, & Limentinus qui limini, dii sunt masculi, atque inter hos Cardea femina est, quæ cardinem servat? Nonne ista in rerum divinarum libris reperiuntur, quæ graves poëtæ suis carminibus indigna duxerunt? Numquid Diana theatrica portat arma, & urbana simpliciter virgo est? Numquid scenicus Apollo citharista est, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honestiora sunt in comparatione turpiorum. Quid de ipso Jove senserunt, qui ejus nutricem in Capitolio posuerunt? Nonne adtestati sunt Euhemero, qui omnes tales deos non fabulosa garrulitate, sed historicâ diligentiâ homines fuisse mortalesque conscripsit? Epulones etiam deos parasitos Jovis, ad ejus mensam qui constituerunt, quid aliud quàm mimica sacra esse voluerunt? Nam parasitos Jovis ad ejus convivium adhibitos si mimus dixisset, risum utique quæsisse videretur. Varro dixit; non cùm irrideret deos, sed cùm commendaret, hoc dixit: divinarum, non humanarum rerum libri, hoc eum scripsisse testantur; nec ubi ludos scenicos exponebat, sed ubi Capitolina jura pandebat. Denique à talibus vincitur, & fatetur, sicut formâ humanâ deos fecerunt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidisse.

2. Non enim & maligni spiritus suo negotio defuerunt, ut has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. Unde etiam illud est, quòd Herculis æditüus otiosus atque feriatus lusit tesseris secum, utraque manu alternante, in una constituens Herculem, in altera se ipsum; sub ea conditione, ut si ipse vicisset, de stipe templi sibi cœnam pararet, amicamque conduceret; si autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua voluptati Herculis exhiberet: deinde cùm à se ipso tamquam ab Hercule victus esset, debitam cœnam & nobilissimam meretricem [b] Larentinam deo Herculi dedit. At illa cùm dormivisset in templo; vidit in somnis Herculem sibi esse commixtum, sibique dixisse, quòd inde discedens cui primùm juveni obvia fieret, apud illum esset inventura mercedem, quam sibi crederet deberet ab Hercule persolutam. Ac sic abeunti cùm primus juvenis ditissimus Tarutius occurrisset, eamque dilectam secum diutiùs habuisset, illa herede relicta defunctus est. Quæ amplissimam adepta pecuniam, ne divinæ mercedi videretur ingrata; quod acceptissimum putavit esse numinibus, populum Romanum etiam ipsa scripsit heredem; atque illa non comparente, inventum est testamentum: quibus meritis eam ferunt etiam honores meruisse divinos. [c]

Lusus æditui cum Hercule.

3. Hæc si poëtæ fingerent, si mimi agerent, ad fabulosam theologiam dicerentur procul dubio pertinere, & à civilis theologiæ dignitate separanda judicarentur. Cùm verò hæc dedecora, non poëtarum, sed populorum, non mimorum, sed sacrorum, non theatrorum, sed templorum, id est, non fabulosæ, sed civilis theologiæ, à tanto auctore produntur; non frustra histriones ludicris artibus fingunt deorum, quæ tanta est, turpitudinem, sed planè frustra sacerdotes velut sacris ritibus conantur fingere deorum, quæ nulla est, honestatem. Sacra sunt Junonis, & hæc in ejus dilecta insula Samo celebrantur, ubi nuptum data est Jovi. Sacra sunt Cereris, ubi à Plutone rapta Proserpina quæritur. Sacra sunt Veneris, ubi amatus ejus Adonis aprino dente exstinctus juvenis formosissimus plangitur. Sacra sunt Matris deûm, ubi Atys pulcher adolescens ab ea dilectus & muliebri zelo abscisus, etiam hominum abscisorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur. Hæc cùm deformiora sint omni scenica fœditate, quid est quòd fabulosa de diis figmenta poëtarum ad theatrum videlicet pertinentia velut secernere nituntur à civili theologia, quam pertinere ad urbem volunt, quasi ab honestis & dignis indigna & turpia? Itaque potiùs est unde gratiæ debeantur histrionibus; qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia spectaculis nudaverunt, quæ sacrarum ædium parietibus occulun-

a Vind. Am. Er. & MSS. cum propriis.
b Edit. Laurentinam. At potiores MSS. Larentinam. Hæc Larentia l. 1. c. 10. Flora est, cujus festa Floralia.
c Vox rebello abest à MSS.

tur. Quid de sacris eorum boni sentiendum est, quæ tenebris operiuntur, cùm tam sint detestabilia, quæ proferuntur in lucem? Et certè quid in occulto agant per abscisos & molles, ipsi viderint. Eosdem tamen homines infeliciter ac turpiter enervatos atque corruptos minimè occultare potuerunt. Persuadeant cui possunt, se aliquid sanctum per tales agere homines; quos inter sua [a] sancta numerari atque versari negare non possunt. Nescimus quid agant, sed scimus per quales agant. Novimus enim quæ agantur in scena, quò numquam, vel in choro meretricum, abscisus aut mollis intravit: & tamen etiam ipsa turpes & infames agunt; neque enim ab honestis agi debuerunt. Quæ sunt ergo illa sacra, quibus agendis tales elegit sanctitas, quales nec thymelica in se admittit obscœnitas?

Caput VIII.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.

1. At enim habent ista physiologicas quasdam, sicut aiunt, id est, naturalium rationum interpretationes. Quasi verò nos in hac disputatione physiologiam quæramus, & non theologiam, id est, rationem, non naturæ, sed Dei. Quamvis enim qui verus Deus est, non opinione, sed naturâ sit Deus: non tamen omnis natura deus est; quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis utique natura est, quorum nihil est Deus. Si autem interpretationis hujus, quando agitur de sacris Matris deûm, caput est certè quòd Mater deûm terra est, quid ultra quærimus, quid cetera perscrutamur? Quid evidentius suffragatur eis qui dicunt, omnes istos deos homines fuisse? Sic enim sunt terrigenæ, sicut eis mater est terra. In vera autem theologia opus Dei est terra, non mater. Verumtamen quoquo modo sacra ejus interpretentur, & referant ad rerum naturam; viros muliebria pati, non est secundùm naturam, sed contra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa sacra professionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormenta confessionem. Deinde si ista sacra quæ scenicis turpitudinibus convincuntur esse fœdiora, hinc excusantur atque purgantur, quòd habent interpretationes suas, quibus ostendantur rerum significare naturam; cur non etiam poëtica similiter excusentur atque purgentur? [b] Multi enim & ipsa ad eumdem modum interpretati sunt: usque adeo ut quod ab eis immanissimum & infandissimum dicitur, Saturnum suos filios devorasse, ita nonnulli interpretentur, quòd longinquitas temporis, quæ Saturni nomine significatur, quidquid gignit ipsa consumat: vel sicut idem opinatur Varro, quòd pertineat Saturnus ad semina, quæ in terram, de qua oriuntur, iterum recidunt. Itemque alii alio modo, & similiter cetera.

2. Et tamen theologia fabulosa dicitur, & cum omnibus hujuscemodi interpretationibus suis reprehenditur, abjicitur, improbatur; nec solùm à naturali, quæ philosophorum est, verùm etiam ab ista civili, de qua agimus, quæ ad urbes populosque pertinere asseritur, eo quòd de diis indigna confinxerit, meritò repudianda discernitur: eo nimirum consilio, ut quoniam acutissimi homines atque doctissimi, à quibus ista conscripta sunt, ambas improbandas intelligebant, & illam scilicet fabulosam & istam civilem, illam verò audebant improbare, hanc non audebant; illam culpandam proposuerunt, hanc ejus similem comparandam exposuerunt; non ut hæc præ illa tenenda eligeretur, sed ut cum illa respuenda intelligeretur; atque ita sine periculo eorum qui civilem theologiam reprehendere metuebant, utraque contemtâ, ea quam naturalem vocant, apud meliores animos inveniret locum. Nam & civilis & fabulosa ambæ fabulosæ sunt ambæque civiles: ambas inveniet fabulosas, qui vanitates & obscœnitates ambarum prudenter inspexerit; ambas civiles qui scenicos ludos pertinentes ad fabulosam in deorum civilium festivitatibus & in urbium divinis rebus adverterit. Quomodo igitur vitæ æternæ dandæ potestas cuiquam deorum istorum tribuitur, quos sua simulacra & sacra convincunt, diis fabulosis apertissimè reprobatis esse simillimos formis, ætatibus, sexu, habitu, conjugiis, generationibus, ritibus, in quibus omnibus aut homines fuisse intelliguntur, & pro uniuscujusque vita vel morte sacra eis & sollemnia constituta, hunc errorem insinuantibus firmantibusque dæmonibus, aut certè ex qualibet occasione immundissimi spiritus fallendis humanis mentibus irrepsisse?

Caput IX.

De officiis singulorum deorum.

1. Quid ipsa numinum officia tam viliter minutatimque concisa, propter quod eis dicunt pro uniuscujusque proprio munere supplicari oportere, unde non quidem omnia, sed multa jam diximus, nonne scurrilitati mimicæ, [c] quàm divinæ consonant dignitati? Si duas quisquam nutrices adhiberet infanti, quarum una nihil nisi escam, altera nihil nisi potum daret, sicut isti ad hoc duas adhibuerunt deas, Edúcam & Potinam; nempe desipere, & aliquid mimo simile in sua domo agere videretur. Liberum à liberamento appellatum volunt, quòd mares in coëundo per ejus beneficium emissis seminibus liberentur: hoc idem in feminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant, quòd & [d] ipsas perhibeant semina emittere; & ob hoc Libero eamdem virilem corporis partem in templo poni, femineam Liberæ. Ad hæc addunt mulieres adtributas Libero, & vinum propter libidinem concitandam. Sic Bacchanalia summâ celebrantur insaniâ. Ubi Varro ipse confitetur à Bacchantibus talia fieri non potuisse, nisi mente commota. Hæc tamen postea displicuerunt [*] senatui saniori, & ea jussit auferri. Saltem hîc tandem forsitan senserunt quid immundi spiritus, dum pro diis habentur, in hominum possint mentibus. Hæc certè non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi, non furunt: quamvis deos habere, qui etiam ludis talibus delectentur, simile sit furoris.

Bacchanalia.

[*] Livium lib. 39.

2. Quale autem illud est, quod cùm religiosum à superstitioso ea distinctione discernat, ut à superstitioso dicat timeri deos, à religioso autem tantùm vereri ut parentes, non ut hostes timeri; atque omnes ita bonos dicat, ut facilius sit eos nocentibus parcere, quàm lædere quemquam innocentem; tamen mulieri fetæ post partum tres deos custodes commemorat adhiberi, ne Silvanus deus

[a] Aliquot MSS *sua sacra.* Paulò pòst editi, *quæ numquam vel in choro meretricum, quò nemo abscisus* &c. Emendantur à MSS.
[b] Sic MSS. Editi verò, *Multa autem & ipsi.*

[c] Editi, *magis quàm.* At MSS carent particulâ *magis*: quæ quidem aliis similibus locis omittitur sæpè ab Augustino.
[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. Lov. *ipsam.*

per noctem ingrediatur & vexet; eorumque custodum significandorum causâ tres homines noctu circumire limina domûs, & primò limen securi ferire, postea pilo, tertiò deverrere scopis, ut his datis culturæ signis, deus Silvanus prohibeatur intrare; quòd neque arbores cæduntur ac putantur sine ferro, neque far conficitur sine pilo, neque fruges coacervantur sine scopis; ab his autem tribus rebus tres nuncupatos deos, Intercidonam à securis intercisione, Pilumnum à pilo, Deverram à scopis, quibus diis custodibus contra vim B dei Silvani feta conservaretur? Ita contra dei nocentis sævitiam non valeret custodia honorum, nisi plures essent adversùs unum, eique aspero, horrendo, inculto, utpote silvestri, signis culturæ tamquam contrariis repugnarent. Itane ista est innocentia deorum, ista concordia? Hæccine sunt omina salubria urbium, magis ridenda quàm ludibria [a] theatrorum?

Deorum discordia.

3. Cùm mas & femina conjunguntur, adhibetur deus Jugatinus: sit hoc ferendum. Sed domum C est ducenda quæ nubit: adhibetur & deus Domiducus. Ut in domo sit, adhibetur deus Domitius. Ut maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid ultrà quæritur? Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cetera concupiscentia carnis & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turbâ numinum, quando & paranymphi inde discedunt? Et ad hoc impletur, non ut eorum præsentiâ cogitatâ major sit cura pudicitiæ, sed ut feminæ sexu infirmæ, novitate pavidæ, illis D cooperantibus sine ulla difficultate virginitas auferatur: adest enim dea Virginiensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea [b] Pertunda, & Venus, & Priapus. Quid est hoc? Si omnino laborantem in illo opere virum ab diis adjuvari oportebat, non sufficeret aliquis unus, aut aliqua una? Numquid Venus sola parum esset, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quòd sine ejus vi femina virgo esse non desinat? Si ulla est frons in hominibus, quæ non est in numinibus, nonne E cùm credunt conjugati tot deos utriusque sexûs esse præsentes, & huic operi instantes, ita pudore afficiuntur, ut & ille minùs moveatur, & illa plus reluctetur? Et certè si adest Virginiensis dea, ut virgini zona solvatur; si adest deus Subigus, ut viro subigatur; si adest dea Prema, ut subacta, ne se commoveat, comprimatur; dea Pertunda ibi quid facit? Erubescat, eat foras: agat aliquid & maritus. Valde inhonestum est, ut quod vocatur illa, impleat quisquam nisi ille. Sed for- F tè ideo toleratur, quia dea dicitur esse, non deus. Nam si masculus crederetur, & Pertundus vocaretur, [c] magis contra eum pro uxoris pudicitia posceret maritus auxilium, quàm feta contra Silvanum. Sed quid hoc dicam, cùm ibi sit & Priapus [d] nimius masculus, super [e] cujus immanissimum & turpissimum fascinum sedere nova nupta jubeatur, more honestissimo & religiosissimo matronarum?

e V. Arnob. l. 4. & Lact. l. 1. c. 20.

4. Eant adhuc, & civilem theologiam à theo- G logia fabulosa, urbes à theatris, templa à scenis, sacra pontificum à carminibus poëtarum, velut res honestas à turpibus, veraces à fallacibus, graves à levibus, serias à ludicris, appetendas à res- A puendis, qua possunt quasi conentur subtilitate discernere. Intelligimus quid agant: illam theatricam & fabulosam theologiam ab ista civili pendere noverunt, & ei de carminibus poëtarum tamquam de speculo resultare; & ideo ista exposita, quam damnare non audent, illam ejus imaginem liberiùs arguunt & reprehendunt, ut qui agnoscunt quid velint, & hanc ipsam faciem cujus illa imago est, detestentur; quam tamen dii ipsi tamquam in eodem speculo se intuentes ita B diligunt, ut qui qualesque sint in utraque meliùs videantur. Unde etiam cultores suos terribilibus imperiis compulerunt, ut immunditiam theologiæ fabulosæ sibi dicarent, in suis sollemnitatibus ponerent, in rebus divinis haberent; atque ita & se ipsos immundissimos spiritus manifestiùs esse docuerunt, & hujus urbanæ theologiæ velut electæ & probatæ illam theatricam, abjectam atque reprobatam, membrum partemque fecerunt; ut cùm sit universa turpis & fallax, atque in se contineat C commentitios deos, una pars ejus sit in litteris sacerdotum, altera in carminibus poëtarum. Utrùm habeat & alias partes, alia quæstio est: nunc propter divisionem Varronis, & urbanam & theatricam theologiam ad unam civilem pertinere, satis, ut opinor, ostendi. Unde, quia sunt ambæ similis turpitudinis, absurditatis, indignitatis, falsitatis, absit à [e] viris religiosis, ut sive ab hac, sive ab illa vita speretur æterna.

5. Denique & ipse Varro commemorare & enu- D merare deos cœpit à conceptione hominis, quorum numerum exorsus est à Jano, eamque seriem perduxit usque ad decrepiti hominis mortem, & deos ad ipsum hominem pertinentes clausit ad Næniam deam, quæ in funeribus senum cantatur: deinde cœpit deos alios ostendere, qui pertinerent, non ad ipsum hominem, sed ad ea quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcumque alia quæ huic vitæ sunt necessaria; ostendens in omnibus quod sit cujusque munus, & propter quid cuique E debeat supplicari: in qua universa diligentia nullos demonstravit vel nominavit deos, à quibus vita æterna poscenda sit; propter quam unam propriè nos Christiani sumus. Quis ergo usque adeo tardus sit, ut non intelligat istum hominem civilem theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eamque illi fabulosæ, indignæ atque probrosæ similem demonstrando, atque ipsam fabulosam partem esse hujus satis evidenter docendo, non nisi illi naturali, quam dicit ad philosophos perti- F nere, in animis hominum moliri locum, ea subtilitate, ut fabulosam reprehendat, civilem verò reprehendere quidem non audeat, sed prodendo reprehensibilem ostendat, atque ita utraque judicio rectè intelligentium reprobatâ, sola naturalis remaneat eligenda? De qua suo loco in adjutorio Dei veri, diligentiùs disserendum est.

Caput X.

De libertate Senecæ, qui vehementiùs civilem theologiam reprehendit, quàm Varro fabulosam.

G 1. Libertas sanè quæ huic defuit, ne istam urbanam theologiam theatricæ simillimam, apertè sicut illam reprehendere auderet, Annæo Senecæ, quem nonnullis indiciis invenimus Apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non

[a] Sola editio Lov. *quàm ludibria poëtarum & theatrorum*.
[b] Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. *Partunda*: & infrà *Partundus*, loco *Pertundus*. Videsis Arnobium lib. 4. adversus gentes.

[c] Lov. & aliquot MSS. *majus*.
[d] In sola editione Lov. *nimium*.
[e] Plures MSS. *à veris religiosis*.

quidem ex toto, verùm ex aliqua parte non defuit. Adfuit enim scribenti, viventi defuit. Nam in eo [a] libro quem contra superstitiones condidit, multo copiosiùs atque vehementiùs reprehendit ipse civilem istam & urbanam theologiam, quàm Varro theatricam atque fabulosam. Cùm enim de simulacris ageret, Sacros, inquit, immortales, [b] inviolabiles in materia vilissima atque immobili dedicant, habitus illis hominum ferarumque & piscium, quidam verò mixto sexu diversis corporibus induunt: numina vocant, quæ si spiritu accepto subitò occurrerent, monstra haberentur. Deinde aliquantò pòst, cùm theologiam naturalem prædicans, quorumdam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicit aliquis, Credam ego cælum & terram deos esse, & supra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit deum sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens, Quid ergo tandem, inquit, veriora tibi videntur T. Tatii, aut Romuli, aut Tulli Hostilii somnia? Cloacinam Tatius dedicavit deam, Picum Tiberinumque Romulus, Hostilius Pavorem atque Pallorem teterrimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus est, alter corporis, nec morbus quidem, sed color. Hæc numina potiùs credes, & cælo recipies? De ipsis verò ritibus crudeliter turpibus quàm liberè scripsit? Ille, inquit, viriles sibi partes amputat, ille lacertos secat. Ubi iratos deos timent, qui sic propitios merentur? Dii autem nullo debent coli genere, si & hoc volunt. Tantus est perturbatæ mentis & sedibus suis pulsæ furor, ut sic dii placentur, quemadmodum ne homines quidem sæviunt teterrimi & in fabulas [c] traditæ crudelitatis. Tyranni laceraverunt aliquorum membra, neminem sua lacerare jusserunt. In regiæ libidinis voluptatem castrati sunt quidam; sed nemo sibi, ne vir esset, jubente domino, manus intulit. Se ipsi in templis contrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiuntur, inveniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, ut nemo fuerit dubitaturus furere eos, si cum paucioribus furerent: nunc sanitatis patrocinium insanientium turba est.

Simulacra deorum à Seneca reprehensa.

2. Jam illa quæ in ipso Capitolio fieri solere commemorat, & intrepidè omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus aut furentibus fieri? Nam cùm in sacris Ægyptiis Osirim lugeri perditum, mox autem inventum magno esse gaudio derisisset, cùm perditio ejus inventioque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt nihilque invenerunt, veraciter exprimatur. Huic tamen, inquit, furori certum tempus est. Tolerabile est, semel in anno insanire. In Capitolium perveni, pudebit publicatæ dementiæ, quod sibi vanus furor adtribuit officii. Alius numina deo subjicit, alius horas Jovi nuntiat; alius lictor est, alius unctor qui vano motu brachiorum imitatur unguentem. Sunt quæ Junoni ac Minervæ capillos disponant, longè à templo, non tantùm à simulacro stantes, digitos movent ornantium modo. Sunt quæ speculum teneant: sunt quæ ad vadimonia sua deos advocent: sunt qui libellos offerant, & illos caussam suam doceant. Doctus archimimus senex jam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dii libenter [d] spectarent, quem homines desierant. Omne illic artificum genus operantium diis immortalibus desidet. Et paulò pòst: Hi tamen, inquit, etiamsi supervacuum usum, non turpem nec infamem deo promittunt. Sedent quædam in Capitolio, quæ se à Jove amari putant: nec Junonis quidem, si credere poëtis velis, iracundissimæ respectu terrentur.

3. Hanc libertatem Varro non habuit: tantummodo poëticam theologiam reprehendere ausus est; civilem non ausus est, quam iste concidit. Sed si verum adtendamus, deteriora sunt templa ubi hæc aguntur, quàm theatra ubi finguntur. Unde in his sacris civilis theologiæ has partes potiùs elegit Seneca sapienti, ut eas in animi religione non habeat, sed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia sapiens servabit tamquam legibus jussa, non tamquam diis grata. Et paulò pòst: Quid quòd & matrimonia, inquit, deorum jungimus, & ne piè quidem, fratrum ac sororum? Bellonam Marti collocamus, Vulcano Venerem, Neptuno Salaciam. Quosdam tamen cælibes relinquimus, quasi conditio defecerit; præsertim cùm quædam viduæ sint, ut Populonia, vel Fulgora, & [e] diva Rumina: quibus non miror petitorem defuisse. Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congessit, sic, inquit, adorabimus, ut meminerimus cultum ejus magis ad morem, quàm ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in civili theologia id instituerunt, quod diis gratum esset, vel ad rem pertineret. Sed iste quem [f] philosophia quasi liberum fecerat, tamen quia illustris populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philosophia docuerat, ne superstitiosus esset in mundo, sed propter leges civium moresque hominum, non quidem ageret fingentem scenicum in theatro, sed imitaretur in templo: eo damnabiliùs, quo illa quæ mendaciter agebat, sic ageret, ut eum populus veraciter agere existimaret; scenicus autem ludendo potiùs delectaret, quàm fallendo deciperet.

Deorum cultum magis ad morem quàm ad rem pertinere.

CAPUT XI.

Quid de Judæis Seneca senserit.

HIc inter alias civilis theologiæ superstitiones reprehendit etiam sacramenta Judæorum, & maximè sabbata; inutiliter eos facere affirmans, quòd per illos singulos septem interpositos dies, septimam ferè partem ætatis suæ perdant vacando, & multa in tempore urgentia non agendo lædantur. Christianos tamen jam tunc Judæis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel laudaret contra suæ patriæ veterem consuetudinem, vel reprehenderet contra propriam forsitan voluntatem. De illis sanè Judæis cùm loqueretur, ait: Cùm interim usque eò sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes jam terras recepta sit: victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid divinitus ageretur ignorans, subjecit planè sententiam, qua significaret quid de illorum sacramentorum

Sabbata Judæorum reprehensa.

Christianos nec vituperat, nec laudat Seneca.

Judæos victos victoribus leges dedisse.

[a] Hic ipse liber à Tertull. citatur in Apolog. c. 12 sed jam non exstat.
[b] Sic MSS. Editi verò, *inviolabilesque deos in materia*.
[c] Editi, *tradunt*. Sed meliùs MSS. *traditæ*.
[d] Vind. Am. & MSS. *exspectarent*.
[e] Probæ notæ MSS. *Diverona*.
[f] Sic aliquot MSS. At editi, *philosophi quasi liberum fecerunt*.

cramentorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamen caussas ritûs sui noverunt; major pars populi facit, quod cur faciat ignorat. Sed de sacramentis Judæorum, vel cur, vel quatenus instituta sint auctoritate divina, ac postmodum à populo Dei, cui vitæ æternæ mysterium revelatum est, tempore quo oportuit eadem auctoritate sublata sint, & aliàs diximus, maximè cùm adversùs Manichæos ageremus, & in hoc Opere loco opportuniore dicendum est.

CAPUT XII.

Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adjuvent temporalem.

NUNC propter tres theologias, quas Græci dicunt mythicen, physicen, politicen, Latinè autem dici possunt, fabulosa, naturalis, civilis; quòd neque de fabulosa, quam & ipsi multorum falsorumque deorum cultores liberrimè reprehenderunt, neque de civili, cujus illa pars esse convincitur, ejusque & ista simillima vel etiam deterior invenitur, speranda est æterna vita; si cui satis non sunt quæ in hoc volumine dicta sunt, adjungat etiam illa quæ in superioribus libris, & maximè quarto de felicitatis datore Deo plurima disputata sunt. Nam cui nisi uni felicitati propter æternam vitam consecrandi homines essent, si dea felicitas esset? Quia verò non dea, sed munus est Dei; cui Deo nisi datori felicitatis consecrandi sumus, qui æternam vitam, ubi vera est & plena A felicitas, pia caritate diligimus? Non autem datorem esse felicitatis quemquam istorum deorum, qui tanta turpitudine coluntur, & nisi ita colantur, multo turpiùs irascuntur, atque ob hoc se spiritus immundissimos confitentur, puto ex his quæ dicta sunt, neminem dubitare oportere. Porrò qui non dat felicitatem, vitam quomodo possit darê æternam? Eam quippe vitam æternam dicimus, ubi est sine fine felicitas. Nam si anima in pœnis vivit æternis, quibus & ipsi spiritus cruciaB buntur immundi, mors est illa potiùs æterna, quàm vita. Nulla quippe major & pejor est mors, quàm ubi non moritur mors. Sed quòd animæ natura, per id quod immortalis creata est, sine qualicumque vita esse non potest, summa mors ejus est alienatio à vita Dei in æternitate supplicii. Vitam igitur æternam, id est, sine ullo fine felicem, solus ille dat, qui dat veram felicitatem. Quam quoniam illi, quos colit theologia ista civilis, dare non posse convicti sunt; non solùm propter ista temC poralia atque terrena, quod superioribus quinque libris ostendimus, sed multo magis propter vitam æternam, quæ post mortem futura est, quod isto uno etiam illis cooperantibus egimus, colendi non sunt. Sed quoniam veternosæ consuetudinis vis nimis in alto radices habet, si cui de ista civili theologia respuenda atque vitanda parum videor disputasse, in aliud volumen, quod huic, opitulante Deo, conjungendum est, animum intendat.

Vita æterna.

LIBER SEPTIMUS.

De diis selectis civilis theologiæ, Jano, Jove, Saturno, & ceteris, quòd nec eorum cultu perveniatur ad æternæ vitæ felicitatem.

PRÆFATIO.

DILIGENTIUS me pravas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebrosis animis altiùs & tenaciùs diuturnus humani generis error infixit, evellere atque exstirpare conantem; & illius gratiæ, qui hoc ut verus Deus potest, pro meo modulo in ejus adjutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem superiores libri satis superque sufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt; & propter alios non putare superfluum, quod jam sibi sentiunt non necessarium. Multùm magna res agitur, cùm vera & verè sancta divinitas, quamvis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia præbeantur, non [a] tamen propter mortalis vitæ transitorium vaporem, sed propter vitam beatam, quæ non nisi æterna est, quærenda & colenda prædicatur.

Divinitas cur quærenda.

CAPUT I.

An, cùm in theologia civili deitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inveniri posse credendum sit.

HANC divinitatem, vel, ut sic dixerim, deitatem; nam & hoc verbo uti jam nostros non piget, ut de Græco expressiùs transferant id quod illi θειότητα appellant: hanc ergo divinitaD tem sive deitatem non esse in ea theologia, quam civilem vocant, quæ à Marco Varrone sexdecim voluminibus explicata est, id est, non perveniri ad æternæ vitæ felicitatem talium deorum cultu, quales à civitatibus qualiterque colendi instituti sunt, cui nondum persuasit sextus liber, quem proximè absolvimus, cùm istum forsitan legerit, quid de hac quæstione expedienda ulterius desideret, non habebit. Fieri enim potest, ut saltem deos seE lectos atque præcipuos, quos Varro volumine complexus est ultimo, de quibus parum diximus, quisquam colendos propter vitam beatam, quæ non nisi æterna est, opinetur. Qua in re non dico quod facetius ait Tertullianus fortasse quàm verius: * Si dii seliguntur ut bulbi, utique ceteri reprobi judicantur. Non hoc dico: video enim etiam ex selectis seligi aliquos ad aliquid majus atque præstantius: sicut in militia, cùm tyrones electi fueF rint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod majus armorum. Et cùm eliguntur in Ecclesia, qui fiant præpositi, non utique ceteri reprobantur, cùm omnes boni fideles electi meritò nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis ceteris qui structuræ partibus aliis deputantur. Eliguntur uvæ ad vescendum, nec reprobantur aliæ, quas relinquimus ad bibendum. Non opus est multa percurrere, cùm res in aperto G sit. Quamobrem non ex hoc, quòd dii ex multis

** Simile quidpiam in Apologetico c. 13.*

[a] Vind. & Er. non tantùm.

quidam selecti sunt, vel is qui scripsit, vel eorum cultores, vel dii ipsi vituperandi sunt: sed advertendum potiùs quinam isti sint, & ad quam rem selecti videantur.

Caput II.

Qui sint dii selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.

HOs certè deos selectos Varro unius libri contextione commendat, Janum, Jovem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Junonem, Lunam, Dianam, Minervam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus ferme viginti, duodecim mares, octo sunt feminæ. Hæc numina utrùm propter majores in mundo administrationes selecta dicuntur, an quòd populis magis innotuerunt, majorque est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera majora ab his administrantur in mundo, non eos invenire debuimus inter illam quasi plebeiam numinum multitudinem minutis opusculis deputatam. Nam ipse primùm Janus, cùm puerperium concipitur, unde cuncta opera illa sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditum aperit recipiendo semini. Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. Ibi [a] Liber, qui marem effuso semine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat feminæ, ut etiam ipsa emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt, qui selecti appellantur. Sed ibi est & dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quamvis Jovis filia, tamen ignobilis. Et hanc [b] provinciam fluorum menstruorum in libro selectorum deorum ipsi Junoni idem auctor assignat, quæ in diis selectis etiam regina est: & hîc tamquam Juno Lucina cum eadem Mena privigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt & duo, nescio qui obscurissimi, Vitumnus & Sentinus; quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur. Et nimirum multo plus præstant, cùm sint ignobilissimi, quàm tot illi proceres & selecti. Nam profectò sine vita & sensu, quid est illud totum, quod muliebri utero geritur, nisi nescio quid abjectissimum limo ac pulveri comparandum?

Caput III.

Quàm nulla sit ratio, quæ de selectione quorumdam deorum possit ostendi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur.

1. QUæ igitur caussa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, ubi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in hujus munificentiæ partitione superentur? Confert enim selectus Janus aditum & quasi januam semini; confert selectus Saturnus semen ipsum; confert selectus Liber ejusdem seminis emissionem viris; confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est, feminis; confert selecta Juno, & hæc non sola, sed cum Mena filia Jovis, fluores menstruos ad ejus quod conceptum est incrementum: & confert Vitumnus obscurus & ignobilis vitam; confert Sentinus obscurus & ignobilis sensum: quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quanto & ipsa intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profectò potiora sunt his, quæ sine intellectu atque ratione, ut pecora, vivunt & sentiunt: ita & illa quæ vitâ sensuque sunt prædita, his quæ nec vivunt, nec sentiunt, meritò præferuntur. Inter selectos itaque deos Vitumnus vivificator & Sentinus sensificator magis haberi debuerunt, quàm Janus seminis admissor & Saturnus seminis dator vel sator & Liber & Libera seminum commotores vel emissores; quæ semina indignum est cogitare, nisi ad vitam sensumque pervenerint. Quæ munera selecta non dantur à diis selectis, sed à quibusdam incognitis & præ istorum dignitate neglectis. Quòd si respondetur, omnium initiorum potestatem habere Janum, & ideo illi etiam quod [c] aperitur conceptui non immeritò adtribui; & omnium seminum Saturnum, & ideo seminationem quoque hominis non posse ab ejus operatione sejungi; omnium seminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præesse, quæ ad substituendos homines pertinent; omnium purgandorum & pariendorum Junonem, & ideo eam non deesse purgationibus feminarum & partubus hominum: quærant quid respondeant de Vitumno & Sentino, utrùm & ipsos velint habere omnium quæ vivunt & sentiunt potestatem. Quod si concedunt, adtendant quàm eos sublimiùs locaturi sint. Nam seminibus nasci, in terra & ex terra est; vivere autem atque sentire etiam deos sidereos opinantur. Si autem dicunt Vitumno atque Sentino hæc sola adtributa, quæ in carne vivescunt & sensibus adminiculantur; cur non deus ille, qui facit omnia vivere atque sentire, etiam carni vitam præbet & sensum, universali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sentino? Quòd si ab illo qui vitæ & sensibus universaliter præsidet, his quasi famulis ista carnalia velut extrema & ima commissa sunt; itane sunt illi selecti destituti familiâ, ut non invenirent quibus etiam ipsi ista committerent, sed cum tota sua nobilitate, qua visi sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Juno selecta & regina Jovisque soror & conjunx, hæc tamen Iterduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter selectos ista non ponitur, quasi quidquam majus præstari homini possit. Ponitur autem Juno, quia Iterduca est & Domiduca, quasi quidquam prosit iter carpere & domum duci, si mens non est bona: cujus muneris deam selectores isti inter selecta numina minimè posuerunt. Quæ profectò & Minervæ fuerat præferenda, cui per ista minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo esse melius habere bonam mentem, quàm memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem: quidam verò pessimi memoriâ sunt mirabili, tanto peiores quanto minùs possunt quod malè cogitant oblivisci. Et tamen Minerva est inter selectos deos; Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? quid de Felicitate? de quibus in quarto libro plura jam diximus: quas cùm deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare voluerunt, ubi dederunt Marti & Orco, uni effectori mortium, alteri receptori. Cap. 21.

2. Cùm igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus distributa sunt, etiam ipsos

a Hunc Liberum Cicero 2. de natura deor. docet alium esse à Libero Baccho Jovis & Semeles filio.

b Editi, prævidentiam. Emendantur ex MSS.

c Vind. Am. & Er. quod aperit conceptum

selectos videamus, tamquam senatum cum plebe A pariter operari; & inveniamus à quibusdam diis, qui nequaquam seligendi putati sunt, multo majora atque meliora administrari, quàm ab illis qui selecti vocantur; restat arbitrari non propter præstantiores in mundo administrationes, sed quia provenit eis ut populis magis innotescerent, selectos eos & præcipuos nuncupatos. Unde dicit etiam ipse Varro, quòd diis quibusdam patribus & deabus matribus, sicut hominibus, ignobilitas accidisset. Si ergo Felicitas ideo fortasse inter B selectos deos esse non debuit, quòd ad istam nobilitatem non merito, sed fortuitu pervenerunt; saltem inter illos, vel potiùs præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non [a] rationabili dispositione, sed ut temere acciderit, sua cuique dona conferre. Hæc in diis selectis tenere apicem debuit, in quibus maximè quid posset ostendit: quando eos videmus non præcipua virtute, non rationabili felicitate, sed temeraria, sicut eorum cultores de illa sentiunt, Fortunæ potestate selectos. C Nam & vir disertissimus Sallustius etiam ipsos deos fortassis adtendit, cùm diceret: Sed profectò Fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscuratque. Non enim possunt invenire caussam cur celebrata sit Venus, & obscurata sit Virtus; cùm ab istis ambarum consecrata sint numina, nec comparanda sint merita. Aut si hoc nobilitari meruit, quod plures appetunt; plures enim Venerem [a] quàm Virtutem; cur celebrata est dea Miner- D va, & obscurata est dea Pecunia? cùm in genere humano plures alliciat avaritia quàm peritia; & in eis ipsis qui sunt artificiosi, raró invenias hominem, qui non habeat artem suam pecuniaria mercede venalem; plurisque pendatur semper propter quod aliquid fit, quàm id quod propter aliud fit. Si ergo insipientis judicio multitudinis facta est deorum ista selectio, cur dea Pecunia Minervæ prælata non est, cùm propter pecuniam sint artifices multi? Si autem paucorum sapientium est E ista distinctio, cur non prælata est Veneri Virtus, cùm eam longè ratio præferat? Saltem certè, ut dixi, ipsa Fortuna, quæ, sicut putant qui ei plurimum tribuunt, in omni re dominatur, & res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obscuratque; si tantum & in deos valuit, ut temerario judicio suo quos vellet celebraret, obscuraretque quos vellet, præcipuum locum haberet in selectis, quæ in ipsos quoque deos tam præcipuæ est potestatis. An ut illic esse non posset, F nihil aliud etiam ipsa Fortuna, nisi adversam putanda est habuisse fortunam? Sibi ergo adversata est, quæ alios nobiles faciens nobilitata non est.

In bello Catilin.

[a] Subaudi, appetunt.

Avaritia plures allicit quàm peritia.

Caput IV.

Meliùs actum cum diis inferioribus, qui nullis infamentur opprobriis, quàm cum selectis, quorum tantæ turpitudines celebrentur.

Gratularetur autem diis istis selectis quisquam nobilitatis & claritudinis appetitor, & eos diceret fortunatos, si non eos magis G ad injurias quàm ad honores selectos videret. Nam illam infimam turbam ipsa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ridemus quidem, cùm eos videmus figmentis humanarum opinionum partitis A inter se operibus distributos, tamquam [b] minusculanos vectigalium conductores, vel tamquam opifices in vico argentario, ubi unum vasculum ut perfectum exeat, per multos artifices transit, cùm ab uno perfecto perfici posset. Sed aliter non putatum est operantium multitudini consulendum, nisi ut singulas artis partes citò ac facilè discerent singuli, ne omnes in arte una tardè ac difficilè cogerentur esse perfecti. Verumtamen vix quisquam reperitur deorum non selectorum, qui B aliquo crimine famam traxit infamem; vix autem selectorum quispiam, qui non in se notam contumeliæ insignis acceperit. Illi ad istorum humilia opera descenderunt, isti in illorum sublimia crimina non venerunt. De Jano quidem non mihi facilè quidquam occurrit, quod ad probrum pertineat. Et fortasse talis fuerit, innocentiùs vixerit & à facinoribus flagitiisque remotiùs. Saturnum fugientem benignus excepit: cum hospite partitus est regnum, ut etiam [a] civitates sin- C gulas conderent, iste Janiculum, ille Saturniam. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cujus vitam minùs turpem invenerunt, eum simulacri monstrosa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tamquam geminum, facientes. An fortè voluerunt, ut, quoniam plurimi dii selecti erubescenda perpetrando amiserant frontem, quanto iste innocentior esset, tanto frontosior appareret?

[a] Virgil. Æneid. 8.

Caput V.

De paganorum secretiore doctrina physicisque rationibus.

D Sed ipsorum potiùs interpretationes physicas audiamus, quibus turpitudinem miserrimi erroris, velut altioris doctrinæ specie colorare conantur. Primùm eas interpretationes sic Varro commendat, ut dicat antiquos simulacra deorum & insignia, ornatusque finxisse; quæ cùm oculis animadvertissent hi qui adissent doctrinæ mysteria, E possent animam mundi ac partes ejus, id est, deos veros animo videre: quorum qui simulacra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quòd mortalium animus qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tamquam si vasa ponerentur caussâ notandorum deorum, & in Liberi æde œnophorum sisteretur, quod significaret vinum, per id quod continet id quod continetur: ita per simulacrum quod formam haberet humanam, significari animam rationalem, quòd eo ve- F lut vase natura ista soleat contineri, cujus naturæ deum volunt esse, vel deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, quæ iste vir doctissimus penetraverat, unde in lucem ista proferret. Sed ô homo acutissime, num in istis doctrinæ mysteriis illam prudentiam perdidisti, qua tibi sobriè visum est, quòd hi qui primi populis simulacra constituerunt, & metum demserunt civibus suis, & errorem addiderunt, castiúsque deos sine simulacris veteres observasse Romanos? Hi enim tibi fuerunt auctores, G ut hæc contra posteriores Romanos dicere auderes. Nam si & illi antiquissimi simulacra coluissent, fortassis totum istum sensum de simulacris non constituendis, interim [c] verum, timoris silentio premeres, & in hujuscemodi perniciosis vanis-

[a] Lov. non irrationabili. Meliùs editi alii, non rationabili; suffragantibus MSS. qui paulò pòst loco acciderit, habent accederet.
[b] Lov. minutularios. Vind. Am. Er. & aliquot MSS. minuscularios. Alii veteres libri, hic & infrà cap. 11. minusculanos.
[c] Editi, interim vero timoris &c. Castigamus ex MSS.

A que figmentis mysteria ista doctrinæ loquaciùs & elatiùs prædicares. Anima tamen tua tam docta & ingeniosa, (ubi te multùm dolemus,) per hæc mysteria doctrinæ ad Deum [a] suum, id est, à quo facta est, non cum quo facta est; nec cujus portio, sed cujus conditio est; nec qui est omnium anima, sed qui fecit omnem animam, quo solo illustrante fit anima beata, si ejus gratiæ non sit ingrata, nullo modo potuit pervenire. Verùm ista mysteria doctrinæ qualia sint, quanòque pendenda, quæ sequuntur ostendent. Fatetur interim vir iste do- B ctissimus, animam mundi ac partes ejus esse veros deos: unde intelligitur totam ejus theologiam, eam ipsam scilicet naturalem, cui plurimum tribuit, usque ad animæ rationalis naturam se extendere potuisse. De naturali enim paucissima præloquitur in hoc libro: in quo videbimus utrùm per interpretationes physiologicas ad hanc naturalem possit referre civilem, quam de diis selectis ultimam scripsit. Quod si potuerit, tota naturalis erit: & quid opus erat ab ea civilem tantâ curâ distinctio- C nis abjungere? Si autem recto discrimine separata est; quando nec ista vera est quæ illi naturalis placet; pervenit enim usque ad animam, non usque ad verum Deum qui fecit & animam: quanto est abjectior & falsior ista civilis, quæ maximè circa corporum est occupata naturam; sicut ipsæ interpretationes ejus, ex quibus quædam [b] necessariò commemorare me oportet, tantâ ab ipsis exquisitæ & enucleatæ diligentiâ demonstrabunt?

Caput VI.

De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum animam esse mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum divina natura sit.

D Icit ergo idem Varro adbuc de naturali theologia præloquens, deum se arbitrari esse animam mundi, quem Græci vocant κόσμον, & hunc ipsum mundum esse deum: sed sicut hominem sapientem, cùm sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem; ita mundum deum dici ab animo, cùm sit ex animo & cor- E pore. Hîc videtur quoquo modo confiteri unum Deum; sed ut plures etiam introducat, adjungit mundum dividi in duas partes, cælum & terram; & cælum bifariam, in æthera & aëra; terram verò in aquam & humum: è quibus summum esse æthera, secundum aëra, tertiam aquam, infimam terram: quas omnes partes quatuor animarum esse plenas, in æthere & aëre immortalium, in aqua & terra mortalium; ab summo autem cir- F cuitu cæli ad circulum lunæ æthereas animas esse astra ac stellas, eos cælestes deos non modò intelligi esse, sed etiam videri; inter lunæ verò gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo, non oculis videri; & vocari heroas, & lares, & genios. Hæc est videlicet breviter in ista prælocutione proposita theologia naturalis, quæ non huic tantùm, sed multis philosophis placuit: de qua tunc diligentiùs disserendum est, cùm de civili, quantum ad deos sele- G ctos attinet, opitulante Deo vero, quod restat implevero.

Caput VII.

A *An rationabile fuerit, Janum & Terminum in duo numina separari.*

JAnus igitur, à quo sumsit exordium, quæro quisnam sit? Respondetur, Mundus est. Brevis hæc planè est atque aperta responsio. Cur ergo ad eum dicuntur rerum initia pertinere, fines verò ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines duobus istis diis duos menses [a] perhibent dedicatos, præter illos decem [a Plutarch. in Numa.] B quibus usque ad Decembrem caput est Martius; Januarium Jano, Februarium Termino. Ideo Terminalia [b] eodem mense Februario celebrari dicunt, [b Plutarch. ibid.] cùm fit sacrum purgatorium, quod vocant [c] Februum; unde mensis nomen accepit. Numquid ergo ad mundum, qui Janus est, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, ut alter illis deus præficeretur? Nonne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas, in opere illi dare pote- C statem dimidiam, in simulacro faciem duplam? Nonne istum bifrontem multo elegantiùs interpretarentur, si eumdem & Janum & Terminum dicerent; atque initiis unam faciem, finibus alteram darent? Quoniam qui operatur, utrumque debet intendere. In omni enim motu actionis suæ qui non respicit initium, non prospicit finem. Unde necesse est [d] à memoria respiciente prospiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit quod cœperit, quomodo finiat non inveniet. Quòd D si vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mundum perfici, & ideo Jano, id est, mundo, solam initiorum tribuerent potestatem; profectò ei præponerent Terminum, eumque à diis selectis non alienarent. Quamquam etiam nunc cùm in istis duobus diis initia rerum temporalium finesque tractantur, Termino dari debuit plus honoris. Major enim lætitia est, cùm res quæque perficitur: sollicitudinis autem plena sunt cœpta, donec perducantur ad finem, quem qui aliquid E incipit, maximè appetit, intendit, exspectat, exoptat; nec de re inchoata, nisi terminetur, exsultat.

Caput VIII.

Ob quam caussam cultores Jani bifrontem imaginem ipsius finxerint, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

SEd jam bifrontis simulacri interpretatio proferatur. Duas eum facies antè & retrò habere dicunt, quòd hiatus noster, cùm os aperimus, F mundo similis videatur: unde & palatum Græci οὐρανὸν appellant: & nonnulli, inquit, poëtæ Latini cælum [a] vocaverunt palatum: à quo hiatu oris, [a Ennius apud Cicer. 2. de nat. deor.] & foras esse aditum ad dentes versùs, & introrsus ad fauces. Ecce quò perductus est mundus propter palati nostri vocabulum, vel Græcum, vel poëticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter solas salivas colatur hic deus, quibus partim glutiendis, partim exspuendis, sub cælo palati utraque panditur janua. Quid est pos- G rò absurdius, quàm in ipso mundo non invenire duas januas ex adverso sitas, per quas vel admittat ad se aliquid intrò, vel emittat à se foras; & de nostro ore & gutture, quorum similitudinem mundus non habet, velle mundi simulacrum com-

[a] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *ad Deum summum.*
[b] Vind. Am. Er. & MSS. *necessario.*
[c] Plures & optimæ notæ MSS. cum Vind. Am. & Er. *Februum.* Non malè fortassis, tametsi apud Varronem l. 5. de Latina ling. legatur: *Februum Sabinis purgamentum, & in Sacris nostris verbum.*
[d] Sic omnes MSS. quorum unus tamen loco *prospiciens*, habet *prospicientis.* At editi, *necesse est ut memoria respicienti prospiciens &c.*

ponere in Jano, propter solum palatum, cujus similitudinem Janus non habet? Cùm verò eum faciunt quadrifrontem & Janum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mundus foras, sicut per omnes facies Janus. Deinde si Janus est mundus, & mundus quatuor partibus constat, falsum est simulacrum Jani bifrontis: [a] aut si propterea verum est, quia etiam nomine Orientis & Occidentis totus solet mundus intelligi, numquid cùm duas partes alias nominamus Septemtrionis & Austri, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Janum, ita quisquam geminum dicturus est mundum? Non habent omnino unde quatuor januas, quæ intrantibus & exeuntibus pateant, interpretentur ad mundi similitudinem; sicut de bifronte quod dicerent saltem in ore hominis invenerunt; nisi Neptunus fortè subveniat & porrigat piscem, cui præter hiatum oris & gutturis etiam dextrâ & sinistrâ fauces patent. Et tamen hanc vanitatem per tot januas nulla effugit anima, nisi quæ audit veritatem dicentem, *Ego sum janua.* *Johan. 10. 9.*

CAPUT IX.

De Jovis potestate, atque ejusdem cum Jano comparatione.

1. JOVEM autem, qui etiam [b] Jupiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. Deus est, inquiunt, habens potestatem caussarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quàm magnum sit, nobilissimus Virgilii versus ille testatur: Felix qui potuit rerum cognoscere caussas. *Georg. 2.* Sed cur ei præponitur Janus, hoc nobis vir ille acutissimus doctissimusque respondeat. Quoniam penes Janum, inquit, sunt prima, penes Jovem summa. Meritò ergo rex omnium Jupiter habetur. Prima enim vincuntur à summis: quia licèt prima præcedant tempore, summa superant dignitate. Sed rectè hoc diceretur, si factorum prima discernerentur & summa: sicut initium facti est proficisci, summum pervenire; initium facti inceptio discendi, summum perceptio doctrinæ: ac sic in omnibus prima sunt initia, [c] summique sunt fines. Sed jam hoc negotium inter Janum Terminumque discussum est. Caussæ autem quæ dantur Jovi, efficientia sunt, non effecta: neque ullo modo fieri potest, ut vel tempore præveniantur à factis initiisve factorum. Semper enim prior est res quæ facit, quàm illa quæ fit. Quapropter si ad Janum pertinent initia factorum, non ideo priora sunt efficientibus caussis, quas Jovi tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur ut fiat, quod non faciens caussa præcesserit. Hunc sanè deum, penes quem sunt omnes caussæ factarum omnium naturarum naturaliumque rerum, si Jovem populi appellant, & tantis contumeliis tamque sceleſtis criminationibus colunt, tetriore sacrilegio sese obstringunt, quàm si prorsus nullum putarent deum. Unde satius esset eis alium aliquem Jovis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitiosis honoribus, supposito vano figmento quod potiùs blasphemarent, (sicut Saturno dicitur suppositus lapis, quem pro filio devoraret,) quàm istum deum dicere & tonantem & adulterantem, & totum mundum regentem & per tot stupra diffluentem, & naturarum omnium naturaliumque rerum caussas summas habentem & suas caussas bonas non habentem.

2. Deinde quæro, quem jam locum inter deos huic Jovi tribuant, si Janus est mundus. Deos enim veros animam mundi ac partes ejus iste definivit: ac per hoc quidquid hoc non est, non est utique secundùm istos verus deus. Num igitur ita dicturi sunt Jovem animam mundi, ut Janus sit corpus ejus, id est, iste visibilis mundus? Hoc si dicunt, non erit quemadmodum Janum deum dicant; quoniam mundi corpus non est deus, vel secundùm ipsos, sed anima mundi ac partes ejus. Unde apertissimè idem dicit, deum se arbitrari esse animam mundi, & hunc ipsum mundum esse deum: sed sicut hominem sapientem, cùm sit ex animo & corpore, tamen ex animo dici sapientem; ita mundum deum dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Solum itaque mundi corpus non est deus: sed aut sola anima ejus, aut simul corpus & animus; ita tamen ut non sit à corpore, sed ab animo deus. Si ergo Janus est mundus, & deus est Janus, numquid Jovem ut deus esse possit, aliquam partem Jani esse dicturi sunt? Magis enim Jovi universum solent tribuere: unde est, [*] Jovis omnia plena. *Virgil. Eclog. 3.* Ergo & Jovem, ut deus sit, & maximè rex deorum, non alium possunt existimare quàm mundum, ut diis ceteris secundùm istos suis partibus regnet. In hanc sententiam etiam quosdam versus Valerii Sorani exponit idem Varro, in eo libro quem seorsum ab istis de cultu deorum scripsit: qui versus hi sunt:

Juppiter omnipotens regum [d] rerumque deûmque
Progenitor, genitrixque deûm, deus unus, & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro, ita ut eum marem existimarent, qui semen emitteret, feminam quæ acciperet; Jovemque esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere, & in se recipere: Qua caussâ, inquit, scripsit Soranus, Jupiter progenitor genitrixque: nec minùs cum caussâ unum & omnia idem esse; mundus enim unus, & in eo uno omnia sunt.

CAPUT X.

An Jani & Jovis recta discretio sit.

CUM ergo Janus mundus sit, & Jupiter mundus sit, unusque sit mundus, quare duo dii Janus & Jupiter? Quare seorsus habent templa, seorsus aras, diversa sacra, dissimilia simulacra? Si propterea quòd alia vis est primordiorum, alia caussarum, & illa Jani, illa Jovis nomen accepit; numquid si unus homo in diversis rebus duas habeat potestates aut duas artes, quia singularum diversa vis est, ideo duo judices aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & unus Deus, cùm ipse habeat potestatem primordiorum, ipse caussarum, num propterea illum duos deos esse necesse est putari, quia primordia caussæque res duæ sunt? Quòd si hoc justum putant, etiam ipsum Jovem tot deos esse dicant, quotquot ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhibita, multæ atque diversæ sunt, ex quibus pauca commemoro.

[a] Editi post *Jani bifrontis*, addunt, *quia Janus etsi quadrifrons legitur, numquam tamen quadrijanus invenitur*: quod à MSS. abest.
[b] *Jovis* & *Jupiter* perinde in recto dicebantur; sed usus demum obtinuit, ut in obliquo *Jovis*, in recto *Jupiter* tantùm diceretur.
[c] Sic MSS. Editi verò, *summaque sunt fines*.
[d] Vind. Am. & Er. *regum rex ipse deusque*.

Caput XI.

De cognominibus Jovis, quæ non ad multos deos, sed ad unum eumdemque referuntur.

Dixerunt eum Victorem, Invictum, Opitulum, Impulsorem, Statorem, Centumpedam, Supinalem, Tigillum, [a] Almum, Ruminum, & alia quæ persequi longum est. Hæc autem cognomina imposuerunt uni deo propter caussas potestatesque diversas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum esse coëgerunt: quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur, quòd opem indigentibus ferret, quòd haberet impellendi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatem, quòd tamquam tigillus mundum contineret ac sustineret, quòd aleret omnia, quòd rumâ, id est, mammâ aleret animalia. In his, ut advertimus, quædam magna sunt, quædam exigua; & tamen unus utraque facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse caussas rerum atque primordia, propter quas res unum mundum duos deos esse voluerunt, Jovem atque Janum, [b] quàm continere mundum & mammam dare animalibus: nec tamen propter hæc duo opera tam longè inter se vi & dignitate diversa, duo dii esse compulsi sunt; sed unus Jupiter, propter illud Tigillus, propter illud Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quòd animalibus mammam præbere sugentibus magis Junonem potuit decere, quàm Jovem: præsertim cùm esset etiam diva Rumina, quæ in hoc opus adjutorium illi famulatumve præberet. Cogito enim posse responderi, & ipsam Junonem nihil aliud esse quàm Jovem, secundùm illos Valerii Sorani versus, ubi dictum est:

> Juppiter omnipotens regum rerumque deûmque
> Progenitor genitrixque deûm.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cùm diligentiùs fortasse quærentibus ipse inveniatur esse etiam illa diva Rumina? Si enim majestate deorum rectè videbatur indignum, ut in una spica alter ad curam geniculi, [c] altera ad folliculi pertineret; quanto est indignius unam rem infimam, id est, ut mammis alantur animalia, duorum deorum potestate curari, quorum sit unus Jupiter rex ipse cunctorum, & hoc agat non saltem cum conjuge sua, sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina [d]; Ruminus fortasse pro sugentibus maribus, Rumina pro feminis? Dicerem quippe noluisse illos Jovi femininum nomen imponere, nisi & in illis versibus Progenitor genitrixque diceretur; & inter alia ejus cognomina legerem, quòd etiam Pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuscularios invenimus, & in quarto libro commemoravimus. Sed cùm & mares & feminæ habeant pecuniam, cur non & Pecunia & Pecunius appellatus sit, sicut Rumina & Ruminus, ipsi videriint.

Jovi tot cognomina cur imposita. (margin)

Cap. 11 & 24. (margin)

Caput XII.

Quòd Jupiter etiam Pecunia nuncupetur.

Quam verò eleganter rationem hujus nominis reddiderunt? Et Pecunia, inquiunt, vocatur, quòd ejus sunt omnia. O magnam rationem divini nominis! Immo verò ille cujus sunt omnia, vilissimè & contumeliosissimè Pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cælo & terrâ continentur, quid est pecunia in omnibus omnino

A rebus, quæ ab hominibus nomine pecuniæ possidentur? Sed nimirum hoc avaritia Jovi nomen imposuit, ut quisquis amat pecuniam, non quemlibet deum, sed ipsum regem omnium sibi amare videatur. Longè autem aliud esset, si divitiæ vocaretur. Aliud namque sunt divitiæ, aliud pecunia. Nam dicimus divites, sapientes, justos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parva est; magis enim sunt virtutibus divites, per quas eis etiam in ipsis corporalium rerum necessitatibus sat est

B quod adest: pauperes verò avaros, semper inhiantes & egentes; quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacumque abundantia non egere non possunt. Et Deum ipsum verum rectè dicimus divitem, non tamen pecuniâ, sed omnipotentiâ. Dicuntur itaque & divites pecuniosi; sed interiùs egeni, si cupidi. Item dicuntur pauperes pecuniâ carentes; sed interiùs divites, si sapientes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapienti, ubi rex deorum ejus rei nomen ac-

C cepit, [*] quam nemo sapiens concupivit? Quanto enim faciliùs, si aliquid hac doctrinâ quod ad vitam pertineret æternam salubriter disceretur, deus mundi rector non ab eis pecunia, sed sapientia vocaretur, cujus amor purgat à sordibus avaritiæ, hoc est, ab amore pecuniæ?

Divites qui. (margin)

Pauperes qui. (margin)

Deus quomodo dives. (margin)

[*] Sallust in Catil. (margin)

Caput XIII.

Quòd dum exponitur quid Saturnus quidve sit Genius, uterque unus Jupiter esse doceatur.

D Sed quid de hoc Jove plura, ad quem fortasse ceteri referendi sunt, ut inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cùm hic [e] ipse sit omnes; sive quando partes ejus vel potestates existimantur, sive cùm vis animæ, quam putant per cuncta diffusam, ex partibus molis hujus, in quas visibilis mundus iste consurgit, & multiplici administratione naturæ, quasi plurium deorum nomina accepit? Quid est enim & Saturnus? Unus, inquit, de principibus deus, penes quem sationum omnium dominatus est. Nonne expositio versuum

E illorum Valerii Sorani sic se habet, Jovem esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere, & in se recipere? Ipse est igitur penes quem sationum omnium dominatus est. Quid est Genius? Deus, inquit, qui præpositus est ac vim habet omnium rerum gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quàm mundum, cui dictum est, Jupiter progenitor genitrixque? Et cùm alio loco Genium dicit esse uniuscujusque animum rationalem, & ideo esse singulos singulorum, talem au-

F tem mundi animum deum esse; ad hoc idem utique revocat, ut tamquam universalis genius ipse mundi animus esse credatur. Hic est igitur quem appellant Jovem. Nam si omnis genius deus, & omnis viri animus genius, sequitur ut sit omnis viri animus deus: quod si & ipsos abhorrere absurditas ipsa compellit, restat ut eum singulariter & excellenter dicant deum genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Jovem.

Saturnus, sationes. (margin)

Genius à generando. (margin)

Caput XIV.

De Mercurii & Martis officiis.

G Mercurium verò & Martem quomodo referrent ad aliquas partes mundi & opera Dei, quæ sunt in elementis, non invenerunt; & ideo eos saltem operibus hominum præposue-

---

[a] Am. & Er. *Almum.*
[b] Sola editio Lov. *quem continere dicunt mundum.*
[c] Editi hoc etiam loco *alter.* At MSS. *altera*, scilicet *Volutina.* Vide suprà lib. 4. c. 8.
[d] Hic in editis additur, *ipse Ruminus*: quod abest à MSS.
[e] Plures MSS. *ipse sint omnes.*

runt, sermocinandi & belligerandi [a] administros. Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit, ipsi quoque regi deorum dominatur, si secundùm ejus arbitrium Jupiter loquitur, aut loquendi ab illo accepit facultatem: quod utique absurdum est. Si autem illi humani tantùm sermonis potestas tributa perhibetur, non est credibile ad lactandos mammâ, non solùm pueros, sed etiam pecora, unde Ruminus cognominatus est, Jovem descendere voluisse, & curam nostri sermonis, quo pecoribus antecellimus, ad se pertinere noluisse: ac per hoc idem ipse est Jovis atque Mercurius. Quòd si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut ea quæ de illo interpretantur, ostendunt: (nam ideo Mercurius, quasi [a] medius currens dicitur appellatus, quòd sermo currat inter homines medius; ideo ἑρμῆς Græcè, quòd sermo vel interpretatio, quæ utique ad sermonem pertinet, ἑρμηνεία dicitur; ideo & mercibus præesse, quia inter vendentes & ementes sermo fit medius; C alas ejus in capite & pedibus significare volucrem ferri per aëra sermonem; nuntium dictum, quoniam per sermonem omnia cogitata enuntiantur:) si ergo Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis confitentibus, deus non est. Sed cùm sibi deos faciunt eos, qui [b] nec dæmones sunt, immundis supplicando spiritibus, possidentur ab eis qui non dii, sed dæmones sunt. Item quia nec Marti aliquod elementum vel partem mundi invenire potuerunt, ubi ageret opera qualiacumque naturæ, deum belli esse dixerunt, quod opus est hominum, & optabile eis non est. Si ergo pacem perpetuam Felicitas daret, Mars quid ageret non haberet. Si autem ipsum bellum est Mars, sicut sermo Mercurius; utinam quàm manifestum est quòd non sit deus, tam non sit & bellum quod vel falsò vocetur deus.

a Apud Arnob. l. 3. quasi medicurrius.

Caput XV.

De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncuparunt.

Nisi fortè illæ stellæ sunt hi dii, quas eorum E appellavere nominibus. Nam stellam quamdam vocant Mercurium, quamdam itidem Martem. Sed ibi est & illa quam vocant Jovem; & tamen eis mundus est Jovis: ibi quam vocant Saturnum; & tamen ei [c] præterea dant non parvam substantiam, omnium videlicet seminum: ibi est & illa omnium clarissima, quæ ab eis appellatur Venus; & tamen eamdem Venerem esse etiam Lunam volunt: quamvis de illo fulgentissimo sidere apud eos tamquam de malo aureo Juno Venusque F contendant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt esse Junonis: sed, ut solet, Venus vincit. Nam multo plures eam stellam Veneri tribuunt, ita ut vix eorum quisquam reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autem non rideat, cùm regem omnium Jovem dicant, [d] quòd stella ejus ab stella Veneris tantâ vincitur claritate? Tanto enim esse debuit ceteris illa fulgentior, quanto est ipse potentior. Respondent ideo sic videri, quia illa quæ putatur obscurior, superior est atque à terris G longè remotior. Si ergo superiorem locum major dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Jove superior? An vanitas fabulæ, quæ regem Jovem facit, non potuit usque ad sidera pervenire; & quod non [e] valuit Saturnus in regno suo, neque in Capitolio, saltem est permissus obtinere in cælo? Quare autem Janus non accepit aliquam stellam? Si propterea quia mundus est, & omnes in illo sunt: & Jovis mundus est, & habet tamen. An iste caussam suam composuit ut potuit, & pro una stella quam non habet inter sidera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas stellas Mercurium & Martem partes mundi putant, ut eos deos habere possint, quia utique sermo & bellum non sunt partes mundi, sed actus hominum; cur Arieti & Tauro & Cancro & Scorpioni ceterisque hujusmodi quæ cælestia signa numerant, & stellis non singulis, sed singula pluribus constant; superiùsque [f] istis in summo cælo perhibent collocata, ubi constantior motus inerrabilem meatum sideribus præbet, nullas aras, nulla sacra, nulla templa fecerunt; nec deos, non dico inter hos selectos, sed ne inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

Luciferum sidus.

Caput XVI.

De Apolline & Diana ceterisque selectis diis, quos partes mundi esse voluerunt.

Apollinem quamvis divinatorem & medicum velint, tamen ut in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt; Dianamque germanam ejus similiter lunam & viarum præsidem. Unde & virginem volunt, [g] quòd D via nihil pariat: & ideo ambos sagittas habere, quòd ipsa duo sidera de cælo radios terras usque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam femininis; vel illum liquori, illam verò ariditati seminum. Et hoc utique totum refertur ad mundum, id est, ad Jovem, qui propterea dictus est [a] Progenitor genitrixque, quòd E omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quando quidem etiam Matrem magnam eamdem Cererem volunt, quam nihil aliud dicunt esse quàm terram; eamque perhibent & Junonem. Et ideo ei secundas caussas tribuunt rerum: cùm tamen Jovi sit dictum, Progenitor genitrixque deûm: quia secundùm eos totus mundus ipse est Jovis. Minervam etiam, quia eam humanis artibus præposuerunt, nec invenerunt vel stellam ubi eam ponerent, eamdem vel summum æthera vel etiam F lunam esse dixerunt. Vestam quoque ipsam propterea dearum maximam putaverunt, quòd ipsa sit terra; quamvis ignem mundi leviorem qui pertinet ad usus hominum faciles, non violentiorem qualis Vulcani est, ei deputandum esse credideerunt. Ac per hoc omnes istos selectos deos hunc esse mundum volunt; in quibusdam universum, in quibusdam partes ejus: universum sicut Jovem; partes ejus, ut Genium, ut Matrem magnam, ut Solem [h] & Lunam, vel potiùs Apollinem & Dianam. Et aliquando unum deum res G plures, aliquando unam rem deos plures faciunt. Nam unus deus res plures sunt, sicut ipse Jupiter: & mundus enim totus Jupiter, & solum cælum Jupi-

a Supra cap. 11.

[a] Sic MSS. At editi, ministros.
[b] Particula nec ab Er. & Lov. omissa hîc fuit: restituitur ex Vind. Am. & MSS.
[c] Sic MSS. Editi verò, præter eam.
[d] Sola editio Lov. pro quod, habet cùm.
[e] Non valuit Saturnus in regno suo, quo videlicet è Creta pulsus à filio Jove dicitur: neque in Capitolio, quia cùm incoluisset collem Capitolinum, ubi Saturnia condita erat, postea collis ille factus fuit Jovi.
[f] Lov. ista: dissentientibus editis aliis & MSS.
[g] In sola editione Lov. quia nihil pariat: omisso verbo, via.
[h] MSS. ut Solem vel Lunam; ut potiùs &c.

ter, & sola stella Jupiter habetur & dicitur. Item- que Juno secundarum caussarum domina, & Juno aër, & Juno terra, & si Venerem [a] vinceret, Juno stella. Similiter Minerva summus æther, & Minerva itidem luna, quam esse in ætheris infimo limite existimant. Unam verò rem deos plures ita faciunt. Et Janus est mundus, & Jupiter: sic & Juno est terra, & Mater magna, & Ceres.

Caput XVII.

Quòd etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronuntiarit ambiguas.

Et sicut hæc, quæ exempli gratiâ commemoravi, ita cetera non explicant, sed potiùs implicant; sicut impetus errabundæ opinionis impulerit, ita huc atque illuc, hinc atque illinc, insiliunt & resiliunt: ut ipse Varro de omnibus dubitare, quàm aliquid affirmare maluerit. Nam trium extremorum primum cùm de diis certis absolvisset librum, in altero de diis incertis dicere ingressus, ait: Cùm in hoc libello dubias de diis opiniones » posuero, reprehendi non debeo. Qui enim puta- » bit judicari oportere & posse, cùm audierit, fa- » ciet ipse. Ego citiùs perduci possum, ut in primo » libro quæ dixi in dubitationem revocem, quàm » in hoc quæ [b] perscribam omnia ut ad aliquam dirigam summam. Ita non solùm istum de diis incertis, sed etiam illum de certis fecit incertum. In tertio porrò isto de diis selectis, postea quàm prælocutus est quod ex naturali theologia præloquendum putavit, ingressurus hujus civilis theologiæ * vanitates & insanias mendaces, ubi eum non solùm non ducebat rerum veritas, sed etiam majorum » premebat auctoritas: De diis, inquit, populi Ro- » mani publicis, quibus ædes dedicaverunt, eosque » pluribus signis ornatos notaverunt, in hoc libro » scribam, sed ut Xenophanes Colophonius scribit, » quid putem, non quid contendam, ponam. Ho- » minis enim est hæc opinari, Dei scire. Rerum igitur non comprehensarum, nec firmissimè creditarum, sed opinatarum & dubitandarum sermonem trepidus pollicetur, dicturus ea quæ ab hominibus E instituta sunt. Neque enim, sicut sciebat esse mundum, esse cælum & terram, cælum sideribus fulgidum, terram seminibus fertilem, atque hujusmodi cetera, sicut hanc totam molem atque naturam vi quadam invisibili ac præpotenti regi atque administrari certa animi stabilitate credebat; ita poterat affirmare de Jano, quòd mundus ipse esset; aut de Saturno invenire, quomodo & Jovis pater esset & regnanti subditus factus esset, & cetera talia.

Varro de omnibus dubitare quàm aliquid affirmare maluit.

* Alludit ad Psal. 39. 5.

Caput XVIII.

Quæ credibilior caussa sit, qua error paganitatis inoleverit.

De quibus credibilior redditur ratio, cùm perhibentur homines fuisse, & unicuique eorum ab his qui eos adulando deos esse voluerunt, ex [c] ejus ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & sollemnia constituta, atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes & ludicrarum rerum avidas irrependo, longè latè G que [d] vulgata, ornantibus ea mendaciis poëtarum, & ad ea fallacibus spiritibus seducentibus. Faciliùs enim fieri potuit, ut juvenis impius vel ab im-

A pio patre interfici metuens & avidus regni patrem pelleret regno, quàm id quod iste interpretatur, ideo Saturnum patrem à Jove filio superatum, quod antè est caussa quæ pertinet ad Jovem, quàm semen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita esset, numquam Saturnus prior fuisset, nec pater Jovis esset. Semper enim semen caussa præcedit, nec umquam generatur ex semine. Sed cùm conantur vanissimas fabulas sive hominum res gestas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam B homines acutissimi tantas patiuntur angustias, ut eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

Caput XIX.

De interpretationibus, quibus colendi Saturni [e] ratio concinnatur.

Saturnum, inquit, dixerunt, quæ nata ex se essent, solitum devorare; quòd eò semina, unde nascerentur, redirent. Et quòd illi pro Jove gleba objecta est devoranda, significat, inquit, manibus humanis obrui cœptas serendo fru- C ges, ante quàm utilitas arandi esset inventa. Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non semina: ipsa enim quodam modo devorat quæ genuerit, cùm ex ea nata semina in eam rursus recipienda redierint. Et quòd pro Jove accepisse dicitur glebam, quid hoc ad id valet, quòd manibus hominum semen glebâ coopertum est? Numquid ideo non est, ut cetera, devoratum, quod glebâ coopertum est? Ita enim hoc dictum est, quasi qui glebam opposuit, semen abstulerit, sicut Sa- D turno perhibent oblatâ glebâ ablatum Jovem; ac non potiùs glebâ semen operiendo fecerit illud diligentiùs devorari. Deinde isto modo semen est Jupiter, non seminis caussa, quod paulò antè dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cùm res stultas interpretantur, non inveniunt quid sapienter dicatur? Falcem habet, inquit, propter agriculturam. Certè illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora ejus tempora perhibentur, sicut idem ipse fabellas interpretatur, quia primi homines ex his vivebant seminibus, quæ terra sponte gignebat. An falcem sceptro perdito accepit, ut qui primis temporibus rex fuerat otiosus, filio regnante fieret operarius laboriosus? Deinde ideo dicit à quibusdam pueros ei solitos immolari, sicut à Pœnis, & à quibusdam etiam majores, sicut à Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanum. De hac crudelissima vanitate quid opus est plura dicere? Hoc potiùs advertamus atque teneamus, has interpreta- F tiones non referri ad verum Deum, vivam, incorpoream, incommutabilemque naturam, à quo vita in æternum beata poscenda est; sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus atque mortalibus. Quòd Cælum, inquit, patrem Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat penes Saturnum, non penes Cælum, semen esse divinum. Hoc propterea, quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si Cæli est filius, Jovis G est filius. Cælum enim esse Jovem, [f] innumerabiliter & diligenter affirmant. Ita ista quæ à veritate non veniunt, plerumque & nullo impellente se ipsa subvertunt. Κρόνον appellatum dicit, quòd

Humanas hostias sacrificandi ritus.

A veritate quæ non veniunt, se ipsa plerumque evertunt.

[a] *Vinceret*, puta in contentione de Lucifero sidere, quod, uti capite superiore observat, quidam dicunt esse Junonis.
[b] MSS. *praescribam omnia, ut aliquam dirigam summam*: omisso *ad*.
[c] Er. & Lov. *ex eorum*. At MSS. *ex ejus*: quod refertur ad unicuique.
[d] Editi, *vulgarunt*. Emendantur à MSS.
[e] In editis, *Saturni caussam ratio concinnatur* · corruptè.
[f] Lov. *immutabiliter*, dissentientibus editis aliis & MSS.

Græco

Græco vocabulo significat temporis spatium: sine quo semen, inquit, non potest esse fecundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad semen omnia referuntur. Sed saltem Saturnus seminibus cum tanta ista potestate sufficeret: quid ad hæc dii alii requiruntur, maximè Liber & Libera, id est, Ceres? De quibus rursus, quod ad semen adtinet, tanta dicit, quasi de Saturno nihil dixerit.

Caput XX.

De sacris Cereris Eleusinæ

a IN Cereris autem sacris prædicantur illa [a] Eleusinia, quæ apud Athenienses nobilissima fuerunt. De quibus iste nihil interpretatur, nisi quod adtinet ad frumentum, quod Ceres invenit, & ad Proserpinam, quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipsam dicit significare fecunditatem seminum: quæ cùm defuisset quodam tempore, eademque sterilitate terra mæreret, exortam esse opinionem, quòd filiam Cereris, id est, ipsam fecunditatem, quæ à proserpendo Proserpina dicta esset, Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat: quæ res cùm fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadem fecunditas rediit, Proserpinâ redditâ exortam esse lætitiam, & ex hoc sollemnia constituta. Dicit deinde multa in mysteriis ejus tradi, quæ nisi ad frugum inventionem non pertineant.

Proserpina à proserpendo.

Caput XXI.

De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrantur.

JAM verò Liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc non solùm liquoribus fructuum, quorum quodam modo primatum vinum tenet, verùm etiam seminibus animalium præfecerunt, ad quantam turpitudinem pervenerint, piget quidem dicere, propter sermonis longitudinem; sed propter superbam istorum hebetudinem non piget. Inter cetera quæ prætermittere, quoniam multa sunt, cogor; in Italiæ compitis quædam dicit sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, ut in ejus honorem pudenda virilia colerentur; non saltem aliquantùm verecundiore secreto, sed in propatulo exsultante nequitiâ. Nam hoc turpe membrum per Liberi dies festos cum honore magno plostellis impositum, priùs rure in compitis, & usque in urbem postea vectabatur. b In oppido autem [b] Lavinio uni Libero totus mensis tribuebatur, cujus diebus omnes verbis flagitiosissimis uterentur, donec illud membrum per forum transvectum esset, atque in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matrem-familiâs honestissimam palàm coronam necesse erat imponere. Sic videlicet Liber deus placandus fuerat c [c] proventibus seminum: sic ab agris fascinatio repellenda, ut matrona facere cogeretur in publico, quod nec meretrix, si matronæ spectarent, permitti debuit in theatro. Propter hæc Saturnus solus creditus non est sufficere posse seminibus, ut occasiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab uno vero Deo merito immunditiæ destituta, ac per multos falsos aviditate majoris immunditiæ prostituta, ista sacrilegia sacra nominaret, seseque spurcorum dæmonum turbis conviolandam polluendamque præberet.

Caput XXII.

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.

JAM utique habebat Salaciam Neptunus uxorem, quam inferiorem aquam maris esse dixerunt; ut quid illi adjuncta est & Venilia, nisi ut sine ulla caussa necessariorum sacrorum, sola libidine animæ prostitutæ, multiplicaretur invitatio dæmoniorum? Sed proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab ista reprehensione reddita ratione compescat. Venilia, inquit, unda est, quæ ad littus venit: Salacia, quæ in salum redit. Cur ergo deæ fiunt duæ, cùm sit una unda quæ venit & redit? Nempe ipsa est exæstuans in multa numina libido vesana. Quamvis enim aqua non geminetur quæ it, & redit; hujus tamen occasione vanitatis, duobus dæmoniis invitatis, ampliùs anima commaculatur, quæ [a] it, & non redit. Quæso te Varro, vel vos qui tam doctorum hominum talia scripta legistis, & aliquid magnum vos didicisse jactatis, interpretamini hoc, nolo dicere secundùm illam æternam incommutabilemque naturam, qui solus est Deus; sed saltem secundùm animam mundi, & partes ejus, quos deos veros esse existimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum vobis fecisse Neptunum, utcumque tolerabilioris est erroris. Itane unda ad littus veniens & in salum rediens, duæ sunt partes mundi, aut duæ partes animæ mundi? Quis vestrûm ita desipiat, ut hoc sapiat? Cur ergo vobis duas deas fecerunt, nisi quia provisum est à sapientibus majoribus vestris, non ut dii plures vos regerent, sed ut ea quæ istis vanitatibus & falsitatibus gaudent, plura vos dæmonia possiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem inferiorem maris partem, qua viro erat subdita, perdidit? Namque illam modò, cùm refluentem fluctum esse perhibetis, in superficie posuistis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata suum maritum de supernis maris exclusit?

Venilia. Salacia.

a Allusio ad Psal. 77. 44.

Caput XXIII.

De Terra, quam Varro deam esse confirmat, eo quòd ille animus mundi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eique vim divinam impertiat.

1. NEMPE una est terra, quam quidem plenam videmus animalibus suis: verumtamen ipsam magnum corpus in elementis mundique infimam partem cur eam volunt deam? An quia fecunda est? Cur ergo non magis homines dii sunt, qui eam fecundiorem faciunt excolendo; sed cùm arant, non cùm adorant? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam facit. Quasi non evidentior sit in hominibus anima, quæ utrùm sit, nulla fit quæstio; & tamen homines dii non habentur: & quod est graviter dolendum, his qui dii non sunt, & quibus ipsi meliores sunt, colendis & adorandis mirabili & miserabili errore subduntur. Et certè idem Varro in eodem de diis selectis libro, tres esse affirmat animæ gradus in omni universaque natura: unum, qui omnes partes corporis quæ vivunt, transit, & non habet sensum, sed tantùm ad vivendum valetudinem: hanc vim in nostro corpore permanare dicit in ossa, ungues, capillos; sicut in mundo arbores sine sensu aluntur & crescunt, & modo quo-

Animæ gradus juxta Varronem.

[a] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *Eleusina.*

[b] Aliquot MSS. *Lavino.* Sed longè plures probæ notæ, *Lavinio.* An forte pro, *Lanuvino.* Nam *agro Lanuvino* legere est in Horat. 3. 27. de Lanuvii & Lavinii oppidi differentia dicit Sigonius in Liv. lib. 8.

[c] Vind. Am. Er. & quidam MSS. *pro eventibus seminum.*

dam suo vivunt. Secundum gradum animæ, in quo sensus est: hanc vim pervenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligentia præeminet: hoc præter hominem omnes carere mortales: [a] hanc partem animæ mundi dicit deum, in nobis autem genium [b] vocari. Esse autem in mundo lapides ac terram, quam videmus, quò non permanat sensus, ut ossa, ut ungues Dei. Solem verò, lunam, stellas, quæ sentimus, quibusque ipse sentit, sensus esse ejus. Æthera porrò animum ejus: ex cujus vi, quæ pervenit in astra, ipsam quoque facere deos; & per ea quod in terram permeat, deam Tellurem; quod autem inde permeat in mare atque oceanum, deum esse Neptunum.

Animus.

2. Redeat ergo ab hac quam theologiam naturalem putat, quò velut requiescendi causâ ab his ambagibus atque amfractibus fatigatus egressus est. Redeat, inquam, redeat ad civilem: hîc eum adhuc teneo, tantisper de hac ago. Nondum dico, si terra & lapides nostris sunt ossibus & unguibus similes, similiter eos intelligentiam non habere, sicut sensu carent; aut si idcirco habere dicuntur ossa & ungues nostri intelligentiam, quia in homine sunt qui habet intelligentiam, tam stultum esse qui hos deos in mundo dicit, quàm stultus est qui in nobis ossa & ungues homines dicit. Sed hæc cum philosophis fortassis agenda sunt: nunc autem istum adhuc politicum [c] volo. Fieri enim potest, ut licèt in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paululùm voluisse videatur, adhuc tamen hunc librum versans, & se in illo versari cogitans, eum etiam inde respexerit; & hoc propterea dixerit, ne majores ejus, sive aliæ civitates, Tellurem atque Neptunum coluisse inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mundani quæ per terram permeat, sicut una est terra, cur non etiam unam fecit deam, quam dicit esse Tellurem? Quòd si ita fecit, ubi erit Orcus frater Jovis atque Neptuni, quem Ditem patrem vocant? ubi ejus conjunx Proserpina, quæ secundùm aliam in eisdem libris positam opinionem, non terræ fecunditas, sed pars inferior perhibetur? Quòd si dicunt, animi mundani partem, cùm permeat terræ partem superiorem, Ditem patrem facere deum; cùm verò inferiorem, Proserpinam deam; Tellus illa quid erit? Ita enim totum quod ipsa erat, in duas istas partes deosque divisum est, ut ipsa tertia quæ sit, aut ubi sit, inveniri non possit: nisi quis dicat simul istos deos Orcum atque Proserpinam, unam deam esse Tellurem, & non esse jam tres, sed aut unam, aut duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris suis, delubris suis, sacris, simulacris, sacerdotibus suis, & per hæc etiam fallacibus prostitutam animam constuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeatur, quam partem terræ permeet pars mundani animi, ut deum faciat Tellumonem? Non, inquit, sed una eademque terra habet geminam vim, & masculinam, quòd semina producat; & femininam, quòd recipiat, atque enutriat: inde à vi feminina dictam esse Tellurem, à masculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, ut ipse indicat, additis quoque aliis duobus, quatuor diis faciunt rem divinam, Telluri, Tellumoni, Altori, Rusori? De Tellure & Tellumone jam dictum est: Altori quare? Quòd ex terra, inquit, aluntur omnia quæ nata sunt. Rusori quare? Quòd rursus, inquit, cuncta eodem revolvuntur.

Caput XXIV.

De Telluris cognominibus eorumque significationibus, quæ etiam si erant multarum rerum indices, non debuerunt multorum deorum firmare opiniones.

1. Debuit ergo una terra propter istam [d] quadrigeminam vim quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos: sicut tot cognominibus unus Jupiter, & tot cognominibus una Juno; in quibus omnibus vis multiplex esse dicitur ad unum deum vel unam deam pertinens, non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciens. Sed profectò sicut aliquando etiam ipsas vilissimas feminas earum, quas libidine quæsierunt, tædet pœnitetque turbarum: sic animam vilem factam & immundis spiritibus prostitutam deos sibi multiplicare, quibus contaminanda prosterneretur, sicut plurimùm libuit, sic aliquando & piguit. Nam & ipse Varro quasi de ipsa turba verecundatus, unam deam vult esse Tellurem. Eamdem, inquit, dicunt Matrem magnam, quòd tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quòd turres in capite, oppida: quòd sedes fingantur circa eam, cùm omnia moveantur, ipsam non moveri. Quòd Gallos huic deæ ut servirent fecerunt, significat qui semine indigeant, terram sequi oportere; in ea quippe omnia reperiri. Quòd se apud eam jactant, præcipitur, inquit, qui terram colunt, ne sedeant; semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum [e] jactandorum ac manuum & ejus rei crepitus in colendo agro quid fit, significant, ideo ære, quòd eam antiqui colebant ære, antequàm ferrum esset inventum. Leonem, inquit, adjungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant esse nullum genus terræ tam remotum ac vehementer ferum, quod non subigi colique conveniat. Deinde adjungit & dicit, Tellurem matrem & nominibus pluribus & cognominibus quòd nominarunt, deos existimatos esse complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quòd opere fiat melior; Matrem, quòd plurima pariat; magnam, quòd cibum pariat; Proserpinam, quòd ex ea proserpant fruges; Vestam, quòd vestiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non absurdè ad hanc revocant. Si ergo una dea est, quæ quidem consultâ veritate nec ipsa est, interim quid itur in multas? Unius sint ista multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium majorum auctoritas deprimit, & eumdem Varronem post hanc sententiam trepidare compellit. Adjungit enim & dicit, Cum quibus opinio majorum de his deabus, quòd plures eas putarunt esse, non pugnat. Quomodo non pugnat, cùm valde aliud sit, unam deam nomina habere multa, aliud esse deas multas? Sed potest, inquit, fieri ut eadem res

Telluris cognomina.

[a] Hic editi addunt, *in qua quantum homines Deo videntur esse similes* quod abest à MSS.

[b] In antè editis post *genium vocari*, ita legebatur: *Sic ergo & in anima mundi tres gradus constituens, unam partem ejus lapides esse dicit ac ligna, & hanc terram quam videmus, quò non permanat sensus: aliam verò quam sensum vocat ejus, ut aethera: tertiam porrò, quam & animam ejus nuncupat, quæ scilicet pervenit in astra; eam quoque asserit facere deos, & per eam, quando in terram permanat, deam Tellurem; quod autem inde* &c. Lectio alia, quam nos prætulimus, omnium est aut meliorum notæ MSS.

[c] Hic editi addunt, *id est civilem*. Glossema quod abest à MSS.

[d] Plerique & potiores MSS Vind. & Am. *quater-geminam vim*.

[e] Vind. *ferramentorum etiam jactandorum*. Am. & Er. *ferramentorum ictus jactandorum*. Sex MSS *ferramentorum jactorum*. Paulò pòst plerique MSS. *qui fit, significant*. Locus perplexus & vitiatus.

A

& una sit, & in ea quædam res sint plures. Conceddo in uno homine esse res plures, numquid ideo & homines plures? Sic in una dea esse res plures, numquid ideo & deas plures? Verùm sicut volunt, dividant, conflent, multiplicent, replicent, implicent.

2. Hæc sunt Telluris & Matris magnæ præclara mysteria, unde omnia referuntur ad murtalia semina & ad exercendam agriculturam. Itane ad hæc relata & hunc finem habentia tympanum, turres, Galli, jactatio insana membrorum, crepitus cymbalorum, confictio leonum, vitam cuiquam pollicentur æternam? Itane propterea Galli abscisi huic Magnæ deæ serviunt, ut significent qui semine indigeant, terram sequi oportere; quasi non, eos ipsa potiùs servitus semine faciat indigere? Utrùm enim sequendo hanc deam, cùm indigeant, semen adquirunt; an potiùs sequendo hanc deam, cùm habeant, semen amittunt? Hoc interpretari est, an detestari? Nec adtenditur, quantum maligni dæmones prævaluerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, ut semina consequerentur per illam; non etiam sibi sæviendo, ut semina perderent propter illam. Si dea non esset, ita fecunda fieret manibus alienis, ut non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Jam quòd in Liberi sacris honesta matrona pudenda virilia coronabat, spectante multitudine; ubi rubens & sudans, si est ulla frons in hominibus, adstabat forsitan & maritus: & quòd in celebratione nuptiarum, super Priapi scapum nova nupta sedere jubebatur: longè contemtibiliora atque [a] leviora sunt præ ista turpitudine crudelissima vel crudelitate turpissima, ubi dæmoniacis [b] artibus sic utrerque sexus illuditur, ut neuter suo vulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hìc membrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur novæ nuptæ verecundia, ut non solùm fecunditas, sed nec virginitas adimatur: hìc ita amputatur virilitas, ut nec convertatur in feminam, nec vir relinquatur.

CAPUT XXV.

Quam interpretationem de abscisione Atys Græcorum sapientum doctrina repererit.

ET [c] Atys ille non est commemoratus, nec ejus ab isto interpretatio requisita est, in cujus dilectionis memoriam [*] Gallus absciditur. Sed docti Græci atque sapientes nequaquam rationem tam sanctam præclaramque tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terræ, quæ ceteris temporibus est pulcrior, Porphyrius philosophus nobilis [*] Atyn flores significare perhibuit; & ideo abscisum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo ipsum hominem, vel quasi hominem, qui vocatus est Atys, sed virilia ejus flori comparaverunt. Ipsa quippe illo vivente deciderunt: immo verò non deciderunt, neque decerpta, sed planè discerpta sunt: nec illo flore amisso quisquam postea fructus, sed potiùs sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quidquid remansit absciso, quid eo significari dicitur? quò refertur? quæ in-

V. suprà lib. 2. c. 7. & lib. 6. c. 7.

In libro de ratione naturali deor.

terpretatio inde profertur? An hæc frustra moliendo nihilque inveniendo persuadent illud potiùs esse credendum, quod de homine castrato fama jactavit, litterisque mandatum est? Meritò [d] hinc aversatus est Varro noster, neque hoc dicere voluit: non enim hominem doctissimum latuit.

CAPUT XXVI.

De turpitudine sacrorum Matris magnæ.

ITEMQUE de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierumque verecunB diam consecratis, qui usque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo per plateas vicosque Carthaginis, etiam [e] à populis unde turpiter viverent exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec uspiam me legisse commemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios, non numinis magnitudo, sed criminis. Huic monstro nec Jani monstrositas comparatur. Ille in simulacris habebat solam deformiC tatem, ista in sacris deformem crudelitatem: ille membra in lapidibus addita, hæc in hominibus perdita. Hoc dedecus tot Jovis ipsius & tanta stupra non vincunt: ille inter femineas corruptelas uno Ganymede cælum infamavit; ista tot mollibus professis & publicis & inquinavit terram, & cælo fecit injuriam. Saturnum fortasse possemus huic in isto genere turpissimæ crudelitatis sive conferre, sive præferre, qui patrem castrasse perhibetur: sed in Saturni sacris homines alienis maD nibus potiùs occidi, quàm suis abscidi potuerunt. Devoravit ille filios, ut poëtæ ferunt, & physici ex hoc interpretantur quod volunt; ut autem historia prodit, necavit: sed quòd ei Pœni suos filios sacrificaverunt, non recepere Romani. At verò ista magna deorum Mater etiam Romanis templis castratos intulit, atque istam sævitiam moremque servavit; credita vires adjuvare Romanorum, exsecando virilia virorum. Quid sunt ad hoc malum Mercurii furta, Veneris lascivia, stupra ac turpituE dines ceterorum, quæ proferremus de libris, nisi quotidie cantarentur & saltarentur in theatris? Sed hæc quid sunt ad tantum malum, cujus magnitudo magnæ Matri tantummodo competebat? Præsertim quòd illa dicuntur à poëtis esse conficta: quasi poëtæ id etiam finxerint, quòd ea sint diis grata & accepta. Ut ergo canerentur vel scriberentur, audacia sit vel petulantia poëtarum: ut verò divinis rebus & honoribus eisdem imperantibus & extorquentibus numinibus adderentur, quid est nisi crimen deoF rum; immo verò confessio dæmoniorum, & deceptio miserorum? Verùm illud quòd de abscisorum consecratione Mater deorum coli meruit, non poëtæ confinxerunt, sed horrere magis quàm canere maluerunt. Hisne diis selectis quisquam consecrandus est, ut post mortem vivat beatè, quibus consecratus ante mortem honestè non potest vivere, tam fœdis superstitionibus subditus & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum. Videat ne potiùs ad immundum. [f] Quid autem non potest referri ad

[a] Vind. Am. & Er. *atque confusibiliora.* Minùs aptè.
[b] Plures MSS. *viribus.* Et quidam, *vatibus.*
[c] In veteribus libris plerisque cum duplici *tt* scribitur, *Attis.* De hujus historia sive fabula Servius in Æneid. 9. Arnobius lib. 5. &c.
[d] Editi, *hanc adversatus est.* Emendantur à MSS.
[e] Gallis Matris deûm licebat stipem à populo poscere lege à Metello lata, cujus Ovidius 4. fast. meminit. Cicero 2. de legibus: *Præter Idææ Matris famulos, eosque justis diebus, ne quis stipem cogito.* Addit que *Stipem sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Idææ Matris excepimus: implet enim superstitione animos & exhaurit domos.* Vide Tertullianum in Apologet. c. 13.
[f] Editi Vind. Am. & Er. carent hac sententia, *Quid autem non potest* &c. ejusque loco habent: *Cum enim hic mundus est deus, nec animo religiosus consistit; nec honestum vivit ille, nec mundus. Nos autem animum* &c. Lectio hæc, tametsi Ludovico Vivi visa sit melior, venit profectò ex glossemate non bono ad illud quod præcedit, *Videat ne potiùs ad immundum*: ubi nihil subintelligere oportebat aliud nisi spiritum, id est, dæmonem.

mundum, quod esse demonstratur in mundo? Nos A autem animum quærimus, qui vera religione confisus, non tamquam deum suum adoret mundum, sed tamquam opus Dei propter Deum laudet mundum; & mundanis sordibus expiatus, mundus perveniat ad Deum, qui condidit mundum.

CAPUT XXVII.

De figmentis physiologorum, qui nec veram divinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera divinitas.

1. ISTOS verò deos selectos videmus quidem clariùs innotuisse quàm ceteros; non tamen B ut eorum illustrarentur merita, sed ne occultarentur opprobria: unde magis eos homines fuisse credibile est; sicut non solùm poëticæ litteræ, verùm etiam historicæ tradiderunt. Nam quod Virgilius ait,

Æneid 8. Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, & regnis exsul ademtis:

& quæ ad hanc rem pertinentia consequuntur, totam de hoc [a] Euhemerus pandit historiam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium: unde C quia plurima posuerunt, qui contra hujusmodi errores ante nos vel Græco sermone vel Latino scripserunt, non in eo mihi placuit immorari.

a al. Cap. XXVII. 2. * Ipsas physiologias cùm considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conantur vertere in res divinas, nihil video nisi ad temporalia terrenaque opera naturamque corpoream, vel etiamsi invisibilem, tamen mutabilem potuisse revocari: quod nullo modo est verus Deus. Hoc autem si saltem religiositati congruis significatio- D nibus ageretur, esset quidem dolendum, non his verum Deum annuntiari, atque prædicari; tamen aliquomodo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec juberi: at nunc cùm pro Deo vero, quo solo anima se inhabitante fit felix, nefas sit colere aut corpus aut animam; quanto magis nefarium est ista sic colere, ut nec salutem, nec decus humanum corpus aut anima colentis obtineat? Quamobrem si templo, sacerdote, sacrificio, quod vero Deo debetur, colatur aliquod elementum mundi, E vel creatus aliquis spiritus, etiamsi non immundus & malus; non ideo malum est, quia illa mala sunt quibus colitur; sed quia illa sunt talia, quibus solus ille colendus sit, cui talis cultus servitusque debetur. Si autem stoliditate vel monstrositate simulacrorum, sacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorum, mercede stuprorum, sectione membrorum, abscisione genitalium, consecratione mollium, festis impurorum obscœnorumque ludorum, unum verum Deum, id est, F omnis animæ corporisque creatorem colere se quisque contendat; non ideo peccat, quia non est colendus quem colit; sed quia colendum, non ut colendus est, colit. Qui verò & rebus talibus, id est, turpibus & scelestis; & non Deum verum, id est, animæ corporisque factorem, sed creaturam quamvis non vitiosam colit, sive illa sit anima, sive corpus, sive anima simul & corpus, bis peccat in Deum, quòd & pro ipso colit, quod non est G ipse; & talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est, nec non ipse. Sed hi quonam modo, id est, quàm turpiter nefanéque coluerint, in promtu est. Quid autem vel quos coluerint, esset A obscurum, nisi eorum testaretur historia, ea ipsa quæ fœda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigentibus reddita. Unde remotis constat ambagibus, nefarios dæmones atque immundissimos spiritus, hac omni civili theologiâ in visendis stolidis imaginibus, & per eas possidendis etiam stultis cordibus, invitatos.

CAPUT XXVIII.

Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.

B QUID igitur valet, quòd vir doctissimus & acutissimus Varro velut subtili disputatione hos omnes deos in cælum & in terram redigere ac referre conatur? [b] Non potest: fluunt de manibus, resiliunt, labuntur & decidunt. Dicturus enim de feminis, hoc est, deabus: Quoniam, inquit, ut in primo libro dixi de locis, duo sunt principia deorum animadversa de cælo & terra, à quo dii partim dicuntur cælestes, partim terrestres: ut in superioribus initium fecimus à C cælo, cùm diximus de Jano, quem alii cælum, alii dixerunt esse mundum; sic de feminis initium scribendi facimus à Tellure. Sentio quantam molestiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione veri simili, cælum esse quod faciat, terram quæ patiatur; & ideo illi masculinam vim tribuit, huic femininam: & non adtendit eum potiùs esse qui hæc facit, qui utrumque fecit. Hinc etiam Samothraeum nobilia mysteria in superiore libro sic interpretatur, eaque se quæ nec D suis nota sunt scribendo expositurum eisque missurum quasi religiosissimè pollicetur. Dicit enim se ibi multis indiciis collegisse in simulacris aliud significare cælum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato [a] appellat ideas: cælum Jovem, terram Junonem, ideas Minervam vult intelligi: cælum à quo fiat aliquid, terram de qua fiat, exemplum secundùm quod fiat. Qua in re omitto dicere, quòd Plato illas ideas tantam vim habere dicit, ut secundùm eas non cælum aliquid fecerit, E sed etiam cælum factum sit. Hoc dico, istum in hoc libro selectorum deorum rationem illam trium deorum, quibus quasi cuncta complexus est, perdidisse. Cælo enim tribuit masculos deos, feminas terræ: inter quas posuit Minervam, quam supra ipsum cælum antè posuerat. Deinde masculus deus Neptunus in mari est, quod ad terram potiùs quàm ad cælum pertinet. [c] Dis pater postremò, qui Græcè πλούτων dicitur, etiam ipse masculus frater amborum terrenus deus esse perhi- F betur; superiorem terram tenens, in inferiore habens Proserpinam conjugem. Quomodo ergo [d] deos ad cælum, deas ad terram referre conantur? Quid solidum, quid constans, quid sobrium, quid definitum habet hæc disputatio? Illa autem est Tellus initium dearum, Mater scilicet magna, apud quam mollium & abscisorum seseque secantium atque jactantium insana perstrepit turpitudo. Quid est ergo quod dicitur caput deorum Janus, caput G dearum Tellus? Nec ibi facit unum caput [e] error, nec hîc sanum furor. Cur hæc frustra referre nituntur ad mundum? [f] Quod etsi possent, pro Deo vero mundum nemo pius colit: & tamen eos nec hoc posse, veritas aperta convincit. Re-

a In Timæo & Parmenide.

a Vind. Am. & aliquot MSS. *Homerus.* Sed veriùs ceteri libri, *Euhemerus.* Hic enim scripsit sacram historiam. V. suprà lib. 6. c. 7.
b Ita in MSS. At in editis prava hic fuit interpunctio atque addita particula copulativa sic, *ac referre conatur & non potest? Fluunt* &c.
c Plures MSS. *Ditis pater.* Alii, *Diespater.*

d Editi Vind. & Am. *Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra esse perhibent, qui rursus deos ad terram, deas ad cælum referre conantur?*
e *Error* scilicet in Jano bicipite, *furor* autem in sacerdotibus insaniæ Matris magnæ.
f Sic MSS. At ed. *quasi possit pro vero Deo mundus vel opus pro factore coli;*

ferant hæc potiùs ad bomines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

Caput XXIX.

Quòd omnia quæ physiologi ad mundum partesque ipsius retulerunt, ad unum verum Deum referre debuerint.

NAMQUE omnia quæ ab eis ex istorum deorum theologia velut physicis rationibus referuntur ad mundum, quàm sine ullo scrupulo sacrilegæ opinionis Deo potiùs vero, qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur, advertamus boc modo: Nos Deum colimus, non cælum & terram, quibus duabus partibus mundus hic constat: nec animam vel animas per viventia quæcumque diffusas; sed Deum qui fecit cælum & terram & omnia quæ in eis sunt: qui fecit omnem animam, sive quocumque modo viventem & sensûs & rationis expertem, sive etiam sentientem, sive etiam intelligentem.

Caput XXX.

Qua pietate discernatur à creaturis Creator, ne pro uno tot dii colantur, quot sunt opera unius auctoris.

ET jam ut incipiam illa unius & veri Dei opera percurrere, propter quæ isti sibi dum quasi honestè conantur sacramenta turpissima & scelestissima interpretari, deos multos falsosque fecerunt: illum Deum colimus, qui naturis à se creatis & subsistendi & movendi initia finesque constituit; qui rerum caussas babet, novit, atque disponit; qui vim seminum condidit; qui rationalem animam, quæ dicitur animus, quibus voluit viventibus indidit; qui sermonis facultatem usumque donavit; qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impertivit, & per quos placet ipse futura prædicit, & per quos placet malas valetudines pellit; qui bellorum quoque ipsorum, cùm sic emendandum & castigandum est genus bumanum, exordiis, progressibus, finibusque moderatur; qui hujus mundi ignem vebementissimum & violentissimum pro immensæ naturæ temperamento & creavit & regit; qui universarum aquarum creator & gubernator est; qui solem fecit corporalium clarissimum luminum, eique vim congruam & motum dedit; qui ipsis etiam inferis dominationem suam potestatemque non subtrahit; qui semina & alimenta mortalium, sive arida sive liquida naturis competentibus attributa substituit; qui terram fundat atque fecundat; qui fructus ejus animalibus hominibusque largitur; qui caussas non solùm principales, sed etiam subsequentes novit, atque ordinat; qui lunæ statuit [a] motum suum; qui vias cælestes atque terrestres locorum mutationibus præbet; qui bumanis ingeniis, quæ creavit, etiam scientias artium variarum ad adjuvandam vitam naturamque concessit; qui conjunctionem maris & feminæ ad adjutorium propagandæ prolis instituit; qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos usus munus terreni ignis indulsit. Ista sunt certè, quæ dii selectis, per nescio quas pbysicas interpretationes vir acutissimus atque doctissimus Varro, sive quæ aliunde accepit, sive quæ ipse conjecit, distribuere laboravit. [al. Caput XXX.] Hæc autem facit atque agit unus verus Deus; sed sicut [b] Deus, id est,

A ubique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præsente potentiâ, non [c] indigente naturâ. Sic itaque administrat omnia quæ creavit, ut etiam ipsa proprios [d] excercere & agere motus sinat. Quamvis enim nihil esse [e] possint sine ipso, non sunt quod ipse. Agit autem multa etiam per Angelos: sed non nisi ex se ipso beatificat Angelos. Ita quamvis propter aliquas caussas bominibus Angelos
B mittat: non tamen ex Angelis homines, sed ex se ipso, sicut Angelos, beatificat. Ab boc uno & vero Deo vitam speramus æternam.

Caput XXXI.

Quibus propriè beneficiis Dei, excepta generali largitate, sectatores veritatis utantur.

HABEMUS enim ab illo, præter bujuscemodi beneficia, quæ ex bac, de qua nonnulla diximus, administratione naturæ bonis malisque largitur, magnum & bonorum proprium
C magnæ dilectionis indicium. Quamquam enim, quòd sumus, quòd vivimns, quòd cælum terramque conspicimus, quòd babemus mentem atque rationem, quâ eum ipsum, qui hæc omnia condidit, inquiramns, nequaquam valeamus actioni sufficere gratiarum: tamen quòd nos oneratos obrutosque peccatis, & à contemplatione suæ lucis aversos, ac tenebrarum, id est, iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deseruit, misitque nobis Verbum suum, qui est ejus unicus Filius, quo
D pro nobis assumta carne nato atque passo, quanti Deus hominem penderet nosceremus, atque illo sacrificio singulari à peccatis omnibus mundaremur, ejusque Spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnibus difficultatibus superatis in æternam requiem & contemplationis ejus ineffabilem dulcedinem veniremus, quæ corda, quor linguæ ad agendas ei gratias satis esse contenderint?

Caput XXXII.

E *Quòd sacramentum redemtionis Christi nullis retrò temporibus defuerit, semperque sit diversis significationibus prædicatum.*

HOC mysterium vitæ æternæ jam inde ab exordio generis bumani per quædam signa & sacramenta temporibus congrua, quibus oportuit, per Angelos prædicatum est. Deinde populus Hebræus in unam quamdam rempublicam, quæ hoc sacramentum ageret, congregatus est; ubi per quosdam scientes, per quosdam nescientes, id quod ex adventu Christi usque nunc & deinceps
F agitur, prænuntiaretur esse venturum: sparsâ etiam pòst eadem gente per gentes propter testimonium Scripturarum, quibus æterna salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solùm prophetiæ, quæ in verbis sunt, nec tantùm præcepta vitæ, quæ mores pietatemque [f] conformant, atque illis litteris continentur; verùm etiam sacra, sacerdotia, tabernaculum, sive templum, altaria, sacrificia, ceremoniæ, dies festi, & quidquid aliud ad eam servitutem pertinet, quæ Deo
G debetur, & Græcè propriè λατρεία dicitur, ea significaverunt & prænuntiaverunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

[a] Vind. Am. & probæ notæ MSS. *modum suum.*
[b] Editi, *Sed sicut idem Deus ubique totus* &c. Corriguntur à MSS.
[c] Editi, *non absente.* At omnes MSS. *non indigente.*
[d] Plerique MSS. *exserere.*

[e] Sic MSS. At editi, *nihil esse possit sine ipso, non tamen sunt illa quod ipse.*
[f] Aliquot MSS. *confirmant.*

Caput XXXIII.

Quòd per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum, de hominum errore gaudentium.

Gentium dii.

PER hanc ergo religionem unam & veram potuit aperiri, deos gentium esse immundissimos dæmones, sub defunctarum occasionibus animarum vel creaturarum specie mundanarum deos se putari cupientes, & quasi divinis honoribus eisdemque scelestis ac turpibus rebus superba impuritate lætantes, atque ad verum Deum conversionem humanis animis invidentes. Ex quorum immanissimo & impiissimo dominatu homo liberatur, cùm credit in eum qui præbuit ad exsurgendum tantæ humilitatis exemplum, quantâ illi superbiâ ceciderunt. Hinc sunt, non solùm illi, de quibus multa jam diximus, & alii atque alii similes ceterarum gentium atque terrarum; sed etiam hi, de quibus nunc agimus, tamquam in senatum deorum selecti; sed planè selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum sacra Varro dum quasi ad naturales rationes referre conatur, quærens honestare res turpes, quomodo his quadret & consonet, non potest invenire: quoniam non sunt ipsæ illorum sacrorum caussæ quas putat, vel potiùs vult putari. Nam si non solùm ipsæ, verùm etiam quælibet aliæ hujus generis essent, quamvis nihil ad Deum verum vitamque æternam, quæ in religione quærenda est, pertinerent; tamen qualicumque de rerum natura reddita ratione, aliquantulùm mitigarent offensionem, quam non intellecta in sacris aliqua velut turpitudo aut absurditas fecerat: sicut in quibusdam theatrorum fabulis vel delubrorum mysteriis facere conatus est: ubi non theatra delubrorum similitudine absolvit, sed theatrorum potiùs similitudine delubra damnavit: tamen utcumque conatus est, ut sensum horribilibus rebus offensum velut naturalium caussarum [a] ratione reddita deliniret.

Caput XXXIV.

De libris Numæ Pompilii, quos senatus, ne sacrorum caussæ, quales in eis habebantur, innotescerent, jussit incendi.

SED contrà invenimus, sicut ipse vir doctissimus prodidit, de Numæ Pompilii libris redditas sacrorum caussas nullo modo potuisse tolerari, nec dignas habitas, quæ non solùm lectæ innotescerent religiosis, sed saltem scriptæ reconderentur in tenebris. Jam enim dicam, quod in tertio hujus Operis libro * me suo loco dicturum esse promiseram. Nam, sicut apud eumdem Varronem legitur in libro de cultu deorum, * Terentius quidam cùm [b] haberet ad Janiculum fundum, & bubulcus ejus juxta sepulcrum Numæ Pompilii trajiciens aratrum eruisset ex terra libros ejus, ubi sacrorum institutorum scriptæ erant caussæ, in Urbem pertulit ad prætorem. At ille cùm inspexisset principia, rem tantam detulit ad senatum. Ubi cùm primores quasdam caussas legissent, cur quidque in sacris fuerit institutum, Numæ mortuo senatus assensus est, eosque libros tamquam religiosi Patres conscripti, prætor ut combureret, censuerunt. Credat quisque quod putat: immo verò dicat quod dicendum suggesserit vesana contentio, quilibet tantæ impietatis defensor egregius. Me admonere sufficiat, sacrorum caussas à

* Cap. 9.

* Liv. l. 40. Valer. l. 1. c. 1. Plin. l. 13. c. 13 & Lact. l. 1. c. 22.

A rege Pompilio Romanorum sacrorum institutore conscriptas, nec populo, nec senatui, nec saltem ipsis sacerdotibus innotescere debuisse, ipsumque Numam Pompilium curiositate illicita ad ea dæmonum pervenisse secreta, quæ ipse quidem scriberet, ut haberet unde legendo commoneretur: sed ea tamen, cùm rex esset, qui minimè quemquam metueret, nec docere aliquem, nec delendo vel quoquo modo consumendo perdere auderet; ita quod scire neminem voluit, ne homines B nefaria doceret, violare autem timuit, ne dæmones iratos haberet; obruit, ubi tutum putavit, sepulcro suo propinquare aratrum posse non credens. Senatus autem cùm religiones formidaret damnare majorum, & ideo Numæ assentiri cogeretur; illos tamen libros tam perniciosos esse judicavit, ut nec obrui rursus juberet, ne humana curiositas multo vehementiùs rem jam proditam quæreret, sed flammis aboleri nefanda monumenta: ut quia jam necesse esse existimabant sacra illa C facere, tolerabiliùs erraretur caussis eorum ignoratis, quàm cognitis civitas turbaretur.

Pompilius Romanorum sacrorum institutor.

Capdt XXXV.

De hydromantia, per quam Numa, visis quibusdam dæmonum imaginibus, ludificabatur.

NAM & ipse Numa, ad quem nullus Dei propheta, nullus sanctus Angelus mittebatur, hydromantiam facere compulsus est, ut in aqua videret imagines deorum, vel potiùs ludificationes dæmonum, à quibus audiret, quid in sacris D constituere atque observare deberet. Quod genus divinationis idem Varro à Persis dicit allatum, quo & ipsum Numam, & postea Pythagoram philosophum usum fuisse commemorat: ubi adhibito sanguine etiam inferos perhibet [c] sciscitari, & *νεκρομαντείαν* Græcè dicit vocari: quæ sive hydromantia, sive necromantia dicatur, idipsum est, ubi videntur mortui divinare. Quibus hæc artibus fiant, ipsi viderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante nostri Salvatoris adventum in ipsis ci- E vitatibus gentium legibus solere prohiberi, & pœnâ severissimâ vindicari. Nolo, inquam, hoc dicere: fortassis enim talia tunc licebant. His tamen artibus didicit sacra illa Pompilius, quorum sacrorum facta prodidit, caussas obruit; ita timuit & ipse quod didicit: quarum caussarum proditos libros senatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum sacrorum alias nescio quas caussas velut physicas interpretatur; quales, si libri illi habuissent, non utique arsissent; aut & istos Varronis ad Cæ- F sarem pontificem scriptos atque editos Patres conscripti similiter incendissent? Quòd ergo aquam egesserit, id est, exportaverit Numa Pompilius, unde hydromantiam faceret, ideo nympham Ægeriam conjugem dicitur habuisse, quemadmodum in supradicto libro Varronis exponitur. Ita enim solent res gestæ adspersione mendaciorum in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curiosissimus ille rex Romanus & sacra didicit, quæ in libris suis pontifices haberent; & eorum caussas, G quas præter se neminem scire voluit. Itaque eas seorsum scriptas secum quodam modo mori fecit, quando ita subtrahendas hominum notitiæ sepeliendasque curavit. Aut ergo dæmonum illic tam sordidæ & noxiæ cupiditates erant conscriptæ, ut ex his tota illa theologia civilis etiam apud tales

Hydromantia.

Necromantia.

[a] MSS ratio reddita.

[b] Quidam MSS. araret.

[c] Am. Er. & aliquot MSS. suscitari: moxque nonnulli codices, & νεκρομαντείαν.

homines exſecrabilis appareret, qui tam multa in ipſis ſacris erubeſcenda ſuſceperant; aut illi omnes nihil aliud quàm homines mortui prodebantur, quos tam [a] prolixi temporis vetuſtate ferè omnes populi gentium deos immortales eſſe crediderant: cùm & talibus ſacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui ſe colendos pro ipſis mortuis, quos deos putari fecerant quibuſdam fallacium miraculorum adteſtationibus, ſupponebant. Sed occultâ Dei veri providentiâ factum eſt, ut & Pompilio amico ſuo illis conciliati artibus, quibus hydromantia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterentur; & tamen ut moriturus incenderet ea potiùs, quàm obrueret, admonere non permitterentur: qui ne innoteſcerent, nec aratro, quo ſunt eruta, obſiſtere potuerunt, nec ſtilo Varronis, quo

Dei providencia occulta.

A ea quæ de hac re geſta ſunt, in noſtram memoriam pervenerunt. Non enim poſſunt, quod non ſinuntur efficere: ſinuntur autem alto Dei ſummi juſtoque judicio pro meritis eorum, quos ab eis vel affligi tantùm, vel etiam ſubjici ac decipi juſtum eſt. Quàm verò pernicioſæ vel à cultu veræ divinitatis alienæ illæ litteræ judicatæ ſint, hinc intelligi poteſt, quòd eas maluit ſenatus incendere, quas Pompilius occultavit, quàm timere quod timuit, qui hoc audere non potuit. [b] Qui ergo vitam nec B modò habere vult piam, talibus ſacris quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere ſocietatem, non ſuperſtitionem, qua coluntur, noxiam pertimeſcat; ſed veram religionem, qua produntur & vincuntur, agnoſcat.

a Am. & MSS. tam prolixa.

b Sic omnes MSS. At editi, *Qui ergo nec felicem in futuro vitam, nec modò habere vult piam, talibus ſacris mortem quærat æternam.*

LIBER OCTAVUS.

Venit ad tertium genus theologiæ, quæ dicitur naturalis, deque diis eò pertinentibus quæſtionem, an iſtorum videlicet deorum cultus proſit ad conſequendam vitam beatam, quæ poſt mortem futura eſt, diſcutiendam ſuſcipit cum Platonicis, qui ceterorum philoſophorum ſunt facilè principes & ad fidei Chriſtianæ veritatem propiùs accedentes. Atque hic primùm refellit Apuleium & quicumque alii cultum dæmonibus tamquam internuntiis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt; oſtendens ipſos dæmones, quos vitiis obnoxios eſſe, & quæ probi prudenteſque homines averſantur & damnant, id eſt, ſacrilega poëtarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & ſcelera importaſſe, iiſque omnino favere & delectari compertum eſt, nulla poſſe ratione diis bonis homines conciliare.

CAPUT PRIMUM.

De quæſtione naturalis Theologiæ cum philoſophis excellentioris ſcientiæ diſcutienda.

NUNC intentiore nobis opus eſt animo multò quàm erat in ſuperiorum ſolutione quæſtionum & explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuſlibet hominibus; (non enim fabuloſa eſt, vel civilis, hoc eſt, vel theatrica, vel urbana; quarum altera jactitat deorum crimina, altera indicat deorum deſideria criminoſiora, ac per hoc malignorum potiùs dæmonum quàm deorum;) ſed cum philoſophis eſt habenda collatio: quorum ipſum nomen ſi Latinè interpretemur, [a] amorem ſapientiæ profitetur. Porrò ſi ſapientia Deus eſt, per quem facta ſunt omnia, ſicut divina auctoritas veritaſque monſtravit, verus philoſophus eſt amator Dei. Sed quia res ipſa, cujus hoc nomen eſt, non [b] eſt in omnibus qui hoc nomine gloriantur; (neque enim continuò veræ ſapientiæ ſunt amatores, quicumque appellantur philoſophi;) profectò ex omnibus quorum ſententias è litteris noſſe potuimus, eligendi ſunt cum quibus non indignè quæſtio iſta tractetur. Neque enim hoc opere omnes omnium philoſophorum vanas opiniones refutare ſuſcepi, ſed eas tantùm quæ ad theologiam pertinent, quo verbo Græco ſignificari intelligimus de divinitate rationem ſive ſermonem: nec eas omnium, ſed eorum tantùm, qui cùm & eſſe divinitatem & humana curare conſentiant, non tamen ſufficere unius incommutabilis Dei cultum ad vitam adi- C piſcendam etiam poſt mortem, beatam, ſed multos, ab illo ſanè uno conditos atque inſtitutos, ob eam cauſſam colendos putant. Hi jam etiam Varronis opinionem veritatis propinquitate tranſſcendunt. Si quidem ille totam theologiam naturalem uſque ad mundum iſtum vel ejus animam extendere potuit: iſti verò ſupra omnem animæ naturam confitentur Deum, qui non ſolùm mundum iſtum viſibilem, qui ſæpe cæli & terræ nomine nuncupatur, ſed omnem etiam omnino animam fecerit; D & qui rationalem & intellectualem, cujus generis anima humana eſt, participatione ſui luminis incommutabilis & incorporei beatam facit. Hos philoſophos Platonicos appellatos, à Platone doctore vocabulo derivato, nullus qui hæc vel tenuiter audivit, ignorat. De hoc igitur Platone, quæ neceſſaria præſenti quæſtioni exiſtimo, breviter adtingam, priùs illos commemorans, qui eum in eodem genere litterarum tempore præceſſerunt.

a V. Cic. 2. Offic. Sap. 7. 25. & Hebr. 1. 3.

b Lactant. l. 3.

E CAPUT II.

De duobus philoſophorum generibus, id eſt, Italico & Ionico, eorumque auctoribus.

QUANTUM enim adtinet ad litteras Græcas, quæ [a] lingua inter ceteras Gentium clarior habetur, duo philoſophorum genera traduntur; unum Italicum, ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata eſt; alterum Ionicum, in eis terris, ubi & nunc Græcia nominatur. Italicum genus auctorem habuit Pythago- F ram Samium, à quo etiam [b] ferunt ipſum philoſophiæ nomen exortum. Nam cùm antea Sapien-

Italicum genus philoſophorum.

a V. lib. 7 q. in Judices q. 37. Tom. 3. p. 1.

b Cicero in 5. Tuſc.

tes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbantur; iste interrogatus, quid profiteretur, Philosophum se esse respondit, id est, studiosum vel amatorem sapientiæ: quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum videbatur. Ionici verò generis princeps fuit [a] Thales Milesius, unus illorum septem qui appellati sunt Sapientes. Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis ad bene vivendum accommodatis: iste autem Thales, ut successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus suasque disputationes litteris mandans eminuit; maximéque admirabilis exstitit, quòd astrologiæ numeris comprehensis * defectus solis & lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putavit rerum esse principium, & hinc omnia elementa mundi ipsumque mundum, & quæ in eo gignuntur, exsistere. Nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam admirabile adspicimus, ex divina mente præposuit. Huic successit Anaximander ejus auditor, mutavitque de rerum natura opinionem. Non enim ex una re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principiis quasque res nasci putavit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita, & innumerabiles mundos gignere, & quæcumque in eis oriuntur; eosque mundos modò dissolvi, modò iterum gigni existimavit, quanta quisque ætate sua manere potuerit; nec ipse aliquid divinæ menti in his rerum operibus tribuens. Iste Anaximenem discipulum & successorem reliquit: qui omnes rerum caussas infinito aëri dedit: nec deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. Anaxagoras verò ejus auditor, harum rerum omnium, quas videmus, effectorem divinum animum sensit; & dixit ex infinita materia, quæ constaret [b] similibus inter se particulis, rerum omnium [c] genera pro modulis & speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente divino. Diogenes [d] quoque Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit auditor ejus Archelaus: etiam ipse de particulis inter se similibus, quibus singula quæque fierent, ita omnia constare putavit, ut inesse etiam mentem diceret, quæ corpora [e] æterna, id est, illas particulas conjungendo & dissipando ageret omnia. Socrates hujus discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis propter quem breviter cuncta ista recolui.

Ionicum genus philosoph.

* Cicero 1. de divinat.

CAPUT III.

De Socratica disciplina.

SOCRATES ergo primus universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse * memoratur; cùm ante illum omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderent. Non mihi autem videtur posse ad liquidum colligi, utrùm Socrates, ut hoc faceret, tædio rerum obscurarum & incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit, quod esset beatæ vitæ necessarium; propter quam unam omnium philosophorum invigilasse ac laborasse videtur industria: an verò, sicut de illo quidam benevolentiùs suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in divina [f] conari. Quando quidem ab eis caussas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas non nisi in unius [g] ac summi Dei voluntate esse credebat: unde non eas putabat * nisi mundata mente posse comprehendi; & ideo purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in æterna se adtolleret, naturamque incorporei & incommutabilis luminis, ubi caussæ omnium factarum naturarum stabiliter vivunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat eum tamen imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quò totum animum intendisse videbatur, vel confessâ ignorantiâ suâ, vel dissimulatâ scientiâ, lepore mirabili disserendi & acutissima urbanitate agitasse atque versasse. Unde & concitatis inimicitiis calumniosa criminatione damnatus, morte mulctatus est. Sed eum postea illa ipsa, quæ publicè damnaverat, Atheniensium civitas publicè luxit, in duos [h] accusatores ejus usque adeo populi indignatione conversa, ut unus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exsilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter evaderet. Tam præclarâ igitur vitæ mortisque famâ Socrates reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, quorum certatim studium fuit in quæstionum moralium disceptatione versari, ubi agitur de summo bono, quo fieri homo beatus potest. Quod in Socratis disputationibus, dum omnia movet, asserit, destruit, quoniam non evidenter apparuit; quod cuique placuit, inde sumserunt, & ubi cuique visum est, constituerunt finem boni. Finis autem boni appellatur, quò quisque cùm pervenerit, beatus est. Sic autem diversas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, ut (quod vix credibile est, unius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem, sicut Aristippus; quidam virtutem, sicut Antisthenes. Sic alii atque alii aliud atque aliud opinati sunt: quos * commemorare longum est.

* Cicero 1. Acad. quæst.

* Apud Platon. in Phædone.

Summum bonum.

Finis boni.

Socraticorum de eo diversæ sententiæ.

* Vide Cic. 2. de finib.

CAPUT IV.

De præcipuo inter Socratis discipulos Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit.

SED inter discipulos Socratis, non quidem immeritò, excellentissimâ gloriâ claruit, [i] qui omnino ceteros obscuraret Plato. Qui cùm esset Atheniensis, honesto apud suos loco natus, & ingenio mirabili longè suos condiscipulos anteiret; parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere se ipsum ac Socraticam disciplinam, quàm longè latéque potuit peregrinatus est, quaqua versùm eum alicujus nobilitate scientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque & in Ægypto didicit quæcumque illic magna habebantur atque docebantur, & inde in eas Italiæ partes veniens ubi

[a] Hic Romulo regnante fuisse dicitur infrà lib 18. c. 24. Æquales ipsius sex alii Sapientes sunt Chilo Lacedæmonius, Pittacus Mitylenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periander Corinthius, & Solon Atheniensis.

[b] Vind. Am. Er. *dissimilibus*. Sic rursus infrà loco, *similibus*.

[c] Omnes propè MSS *rerum omnium quibus suis & propriis singula fieri*. Cygirannensis codex, *rerum omnium quibusque suis & propriis singula fieri*.

[d] Diogenes ille, non Cynicus, sed Apolloniates, de quo Cicero in 1. de nat. deor.

[e] Vind. Am. & Er. non *æterna* habent, sed *dissimilia*.

[f] Unus & alter MS. *& conari*.

[g] Editi, *veri ac summi*. Abest *veri* à MSS.

[h] Melitum & Anytum intelligit, quorum ille multatus morte, Anytus verò exsulare coactus est Plato in Apol. & Laert. in Socrate.

[i] MSS. *qua*.

Pytha-

Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid Italicæ philosophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus facillimè comprehendit. Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat, eum loquentem ferè in omnibus sermonibus suis faciens, etiam illa quæ vel ab aliis didicerat, vel ipse quantâ potuerat intelligentiâ viderat, cùm illius lepore & moralibus disputationibus temperavit. Itaque cùm studium sapientiæ in actione & contemplatione versetur, unde una pars ejus activa, altera contemplativa dici potest; quarum activa ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplativa autem ad conspiciendas naturæ caussas & sincerissimam veritatem: Socrates in activa excelluisse memoratur; Pythagoras verò magis contemplativæ, quibus potuit intelligentiæ viribus, institisse. Proinde Plato utrumque jungendo philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit: unam moralem, quæ maximè in actione versatur; alteram naturalem, quæ contemplationi deputata est; tertiam rationalem, qua verum disterminatur à falso. Quæ licèt utrique, id est, actioni & contemplationi sit necessaria, maximè tamen contemplatio perspectionem sibi vindicat veritatis. Ideo hæc tripartitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studium sapientiæ in actione & contemplatione consistere. Quid autem in his vel de his singulis partibus Plato senserit, id est, ubi finem omnium actionum, ubi caussam omnium naturarum, ubi lumen omnium rationum esse cognoverit vel crediderit, disserendo explicare & longum esse arbitror, & temere esse affirmandum non arbitror. Cùm enim magistri sui Socratis, quem facit in suis voluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandæ scientiæ vel opinionis suæ servare affectat, quia & illi ipse mos placuit, factum est ut etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententiæ non facilè perspici possint. Ex his tamen quæ apud eum leguntur, sive quæ ab aliis dicta esse narravit atque conscripsit, quæ sibi placita viderentur, quædam commemorari, & huic operi inseri oportet à nobis, vel ubi suffragatur religioni veræ, quam fides nostra suscipit ac defendit, vel ubi ei videtur esse contrarius, quantum ad istam de uno Deo & pluribus pertinet quæstionem, [a] propter vitam, quæ post mortem futura est, veraciter beatam. Fortassis enim qui Platonem ceteris philosophis gentium longè rectèque prælatum acutiùs atque veraciùs intellexisse atque secuti esse famâ celebriore laudantur, aliquid tale de Deo sentiunt, ut in illo inveniatur & caussa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo vivendi. Quorum trium, unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. Si enim homo ita creatus est, ut per id quod in eo præcellit, adtingat illud quod cuncta præcellit, id est, unum verum optimum Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus usus expedit: ipse quæratur, ubi nobis [b] secura sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis certa sunt omnia; ipse diligatur, ubi nobis recta sunt omnia.

Sapientiæ studium in actione & contemplatione versatur.

CAPUT V.

Quòd de theologia cum Platonicis potissimum disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sint dogmata.

SI ergo Plato Dei hujus imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cujus participatione sit beatus, quid opus est excutere ceteros? Nulli nobis, quàm isti, propiùs accesserunt. Cedat eis igitur non solùm theologia illa fabulosa deorum criminibus oblectans animos impiorum; nec solùm etiam illa civilis, ubi impuri dæmones terrestribus gaudiis deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tamquam suos divinos honores habere voluerunt, [c] ad spectandos suorum criminum ludos cultores suos tamquam ad suum cultum studiis immundissimis excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes: ubi si qua velut honesta geruntur in templis, conjunctâ sibi theatrorum obscœnitate turpantur; & quæcumque turpia geruntur in theatris, comparatâ sibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris, quasi ad cælum & terram rerumque mortalium semina & actus interpretatus est; quia nec ipsa illis ritibus significantur, quæ ipse insinuare conatur; & ideo veritas conantem non sequitur: & si ipsa essent, tamen animæ rationali ea quæ infrà illam naturali ordine constituta sunt, pro deo suo colenda non essent; nec sibi præferre debuit, tamquam deos, eas res, quibus ipsam prætulit verus Deus. Et ea quæ Numa Pompilius re vera ad sacra ejusmodi pertinentia secum sepeliendo curavit abscondi, & aratro eruta senatus jussit incendi. In eo genere sunt etiam illa, ut aliquid de Numa mitius suspicemur, quæ Alexander Macedo * scribit ad matrem, sibi à magno antistite sacrorum Ægyptiorum quodam Leone patefacta: ubi non Picus & Faunus & Æneas & Romulus, vel etiam Hercules & Æsculapius & Liber Semele natus, & Tyndaridæ fratres, & si quos alios ex mortalibus pro diis habent, sed ipsi etiam [d] majorum gentium dii, quos Cicero in Tusculanis tacitis nominibus videtur adtingere, Jupiter, Juno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes sive elementa transferre, homines fuisse produntur. Timens enim & ille quasi revelata mysteria, petens admonet Alexandrum, ut cùm ea matri conscripta insinuaverit, flammis jubeat concremari. Non solùm ergo ista, quæ duæ theologiæ, fabulosa continet & civilis, Platonicis philosophis cedant, qui verum Deum, & rerum auctorem, & veritatis illustratorem, & beatitudinis largitorem esse dixerunt: sed alii quoque philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitoribus [e] viris, ut Thales in humore, Anaximenes in aëre, Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec dividi nec sentiri queunt, & quicumque alii, quorum enumerationi immorari non

* V. infrà lib. 12. c. 10. & Cypr. de idolor. vanitate.

[a] Sic veteres libri. At impressi, *pertinet quæstionem, quem propter vitam, quæ post mortem futura est, veraciter beatam, colendum esse catholicæ religionis asserit disciplina. Fortassis enim* &c.

[b] Loco *secura*, quidam MSS habent *diserta*. Colbertinus, *inserta*. Alii plerique, *certa*: quod verbum altero nihilo minùs loco repetunt post, *ipse cernatur*. Nullibi verò invenimus lectionem, quam veterum librorum esse dicit Ludov. Vives, scilicet, *ipse quæratur, ubi nobis certa sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis vera sunt omnia* &c.

[c] Editi, *habere voluerunt; ubi ad spectandos foetum criminum ludos, cultores suos tamquam sua vanitatis administratores habuerunt: ubi per eos ad suum cultum studiis immundissimis alios excitantes* &c. Castigantur ex veteribus libris.

[d] Vind. Am. & Er. *majores*. Meliùs Lov. & MSS. *majorum*. Nam ita Cicero in citato loco 1. Tusc.

[e] Vind. Am. & Er. *veris*.

est necesse, sive simplicia, sive conjuncta corpora, sive vitâ carentia, sive viventia, sed tamen corpora, caussam principiumque rerum esse dixerunt. Nam quidam eorum à rebus non vivis res vivas fieri posse crediderunt, sicut Epicurei. Quidam verò à vivente quidem & viventia & non viventia, sed tamen à corpore corpora. Nam Stoici ignem, id est, corpus unum ex bis quatuor elementis, quibus visibilis mundus hic constat, & viventem, & sapientem, & ipsius mundi fabricatorem atque omnium quæ in eo sunt, eumque omnino ignem deum esse putaverunt. Hi & ceteri similes eorum id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt. In se quippe habebant quod non videbant, & apud se imaginabantur quod foris viderant, etiam quando non videbant, sed tantummodo cogitabant. Hoc autem in conspectu talis cogitationis jam non est corpus, sed similitudo corporis. Illud autem unde videtur in animo hæc similitudo corporis, nec corpus est, nec similitudo corporis; & unde videtur, atque utrùm pulcra an deformis sit judicatur, profectò est melius quàm ipsa quæ judicatur. Hæc mens hominis & rationalis animæ natura est, quæ utique corpus non est; si jam illa corporis similitudo, cùm in animo cogitantis adspicitur atque judicatur, nec ipsa corpus est. Non est ergo nec terra, nec aqua, nec aër, nec ignis; quibus quatuor corporibus, quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus esse compactum. Porrò si noster animus corpus non est, quomodo Deus creator animi corpus est? Cedant ergo & isti, ut dictum est Platonicis: cedant & illi, quos quidem puduit dicere Deum corpus esse, verumtamen ejusdem naturæ, cujus ille est, animos nostros esse putaverunt. Ita non eos movit tanta mutabilitas animæ, quam Dei naturæ tribuere nefas est. Sed dicunt, Corpore mutatur animæ natura, nam per se ipsam incommutabilis est. Poterant isti dicere, Corpore aliquo vulneratur caro, nam per se ipsam invulnerabilis est. Prorsus quod mutari non potest, nulla re potest: ac per hoc quod corpore mutari potest, aliqua re potest, & ideo incommutabile rectè dici non potest.

Ignis Stoicis Deus.

CAPUT VI.

De Platonicorum sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur.

VIDERUNT ergo isti philosophi, quos ceteris non immeritò famâ atque gloriâ prælatos videmus, nullum corpus esse Deum: & ideo cuncta corpora transscenderunt quærentes Deum. Viderunt quidquid mutabile est, non esse summum Deum: & ideo omnem animam mutabilesque omnes spiritus transscenderunt, quærentes summum Deum. Deinde viderunt omnem speciem in re quacumque mutabili, qua est quidquid illud est, quoquo modo & qualiscumque natura est, non esse posse nisi ab illo qui verè est, quia incommutabiliter est. Ac per hoc sive universi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, & elementa disposita à cælo usque ad terram, & quæcumque corpora in eis sunt; sive omnem vitam, vel quæ nutrit & continet, qualis est in arboribus; vel quæ & hoc habet & sentit, qualis est in pecoribus; vel quæ & hæc habet & intelligit, A qualis est in hominibus; vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tantùm continet, sentit, intelligit, qualis est in angelis, nisi ab illo esse non posse qui simpliciter est: quia non aliud illi est esse, aliud vivere, quasi possit esse non vivens; nec aliud illi est vivere, aliud intelligere, quasi possit vivere non intelligens; nec aliud illi est intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere & non beatus esse; sed quod est illi vivere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. Propter hanc in- B commutabilitatem & simplicitatem intellexerunt eum & omnia ista fecisse, & ipsum à nullo fieri potuisse. Consideraverunt enim quidquid est, vel corpus esse, vel vitam; meliusque aliquid vitam esse, quàm corpus; speciemque corporis esse sensibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilem speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia dicimus, quæ visu tactuque corporis sentiri queunt: intelligibilia, quæ conspectu mentis intelligi possunt. Nulla est enim pulcritudo corporalis, sive C in statu corporis, sicut est figura, sive in motu, sicut est cantilena, de qua non animus judicet. Quod profectò non posset, nisi melior in illo esset hæc species, sine tumore molis, sine strepitu vocis, sine spatio vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi mutabilis esset, non alius alio meliùs de specie sensibili judicaret: meliùs ingeniosior quàm tardior, meliùs peritior quàm imperitior, meliùs exercitatior quàm minùs exercitatus, & idem ipse unus cùm proficit, meliùs utique postea quàm D priùs. Quod autem recipit [a] magis & minùs, sine dubitatione mutabile est. Unde ingeniosi & docti & in his exercitati homines facilè collegerunt, non esse in eis rebus primam speciem, ubi mutabilis esse convincitur. Cùm igitur in eorum conspectu & corpus & animus magis minúsque speciosa essent, & si omni specie carere possent, omnino nulla essent, viderunt esse aliquid ubi prima esset & incommutabilis [a], & ideo nec comparabilis: atque ibi esse rerum principium rectissimè crediderunt, quod factum non esset, & ex quo facta cuncta essent. Ita quod notum est Dei, ipse manifestavit eis, cùm ab eis invisibilia ejus, per ea quæ facta sunt intellecta conspecta sunt; sempiterna quoque virtus ejus & divinitas: à quo etiam [b] visibilia & temporalia cuncta creata sunt. Hæc de illa parte quam physicam, id est, naturalem nuncupant, dicta sint.

Sensibilia.

Intelligibilia.

a Supple, speciem.

Rom. 1. 19.

CAPUT VII.

Quantò excellentiores ceteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.

QUOD autem adtinet ad doctrinam, ubi altera pars versatur, quæ ab eis logica, id est, rationalis vocatur; absit ut his comparandi videantur, qui posuerunt judicium veritatis in sensibus corporis, eorumque infidis & fallacibus regulis omnia quæ discuntur metienda esse censuerunt, ut Epicurei, & quicumque alii tales, ut etiam ipsi Stoici, qui cùm vehementer amaverint sollertiam disputandi, quam dialecticam nominant, à corporis sensibus eam ducendam putarunt; hinc asseverantes animum concipere notiones, quas appellant ἐννοίας, earum rerum scilicet quas definiendo explicant; hinc propagari atque connecti totam discendi docendique rationem. Ubi ego multùm mirari soleo; cùm pulcros dicant non esse

a Sic MSS. At editi, *majus & minus*.
b MSS. plures loco *visibilia*, habent *invisibilia*. Quidam verò utrumque sic: *à quo etiam invisibilia & visibilia cuncta creata sunt.*

nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulcritudinem viderint, qualibus oculis carnis formam sapientiæ decusque conspexerint. Hi verò, quos meritò ceteris anteponimus, discreverunt ea quæ mente conspiciuntur, ab iis quæ sensibus attinguntur; nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quàm possunt. Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eumdem ipsum Deum à quo facta sunt omnia.

Caput VIII.

Quòd etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum.

Reliqua est pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt ἠθικὴν, ubi quæritur de summo bono, quò referentes omnia quæ agimus, & quod non propter aliud, sed propter se ipsum appetentes, idque adipiscentes, nihil quo beati simus, ulterius requiramus. Ideo quippe & finis est dictus, quia propter hunc cetera volumus, ipsum autem non nisi propter ipsum. Hoc ergo beatificum bonum, alii à corpore, alii ab animo, C alii ab utroque in homine esse dixerunt. Videbant quippe ipsum hominem constare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro istorum duûm, aut ab utroque bene sibi esse posse credebant, finali quodam bono, quo beati essent, quò cuncta quæ agebant referrent, atque id [a] quò referendum esset non ultrà quærerent. Unde illi qui dicuntur addidisse tertium genus bonorum, quod appellatur extrinsecùs, sicuti est honor, gloria, pecunia, & si quid hujusmodi, non sic addiderunt, ut D finale esset, id est, propter se ipsum appetendum, sed propter aliud; [b] bonumque esse hoc genus bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo, vel à corpore, vel ab utroque expetiverunt, nihil aliud quàm ab homine expetendum esse putaverunt. Sed qui id appetiverunt à corpore, à parte hominis deteriore; qui verò ab animo, à parte meliore; qui autem ab utroque, à toto homine. Sive ergo à parte qualibet, sive à toto, non nisi ab homine. Nec istæ E differentiæ, quoniam tres sunt, ideo tres, sed multas dissensiones philosophorum sectasque fecerunt: quia & de bono corporis, & de bono animi, & de bono utriusque diversi diversa opinati sunt. Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerunt beatum esse hominem fruentem corpore, vel fruentem animo, sed fruentem Deo: non sicut corpore vel se ipso animus, aut sicut amico amicus; sed sicut luce oculus; si aliquid ab his ad illa similitudinis afferendum est, F quod quale sit, si Deus ipse adjuverit, alio loco, quantum per nos fieri poterit, apparebit. [a] Nunc satis sit commemorare, Platonem determinasse finem boni esse, secundùm virtutem vivere, & ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat & imitationem; nec esse aliam ob caussam beatum. Ideoque non dubitat hoc esse philosophari, amare Deum; cujus natura sit incorporalis. Unde utique colligitur, tunc fore beatum studiosum sapientiæ, (id enim est philosophus,) cùm Deo frui cœperit. G Quamvis enim non continuò beatus sit, qui eo fruitur quod amat; multi enim amando ea quæ amanda non sunt, miseri sunt, & miseriores cùm fruuntur: nemo tamen beatus est, qui eo quod

Dissensiones philosophorum de summo bono.

a al. Caput IX.

A amat non fruitur. Nam & ipsi qui res non amandas amant, non se beatos amando putant, sed fruendo. Quisquis ergo fruitur eo quod amat, verumque & summum bonum amat, quis eum beatum nisi miserrimus negat? Ipsum autem verum ac summum bonum Plato dicit Deum, unde vult esse philosophum amatorem Dei, ut quoniam philosophia ad beatam vitam tendit, fruens Deo sit beatus qui Deum amaverit.

Platonicus philosophus amator Dei.

Caput IX.

B *De ea philosophia quæ ad veritatem fidei Christianæ propiùs accessit.*

Quicumque igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserunt, quòd & rerum creatarum sit effector, & lumen cognoscendarum, & bonum agendarum; quòd ab illo nobis sit & principium naturæ, & veritas doctrinæ, & felicitas vitæ; sive Platonici accommodatiùs nuncupentur, sive quodlibet aliud sectæ suæ nomen imponant; sive tantummodo Ionici generis, qui in eis præcipui fuerunt, ista senserint, sicut idem Plato, & qui eum bene intellexerunt; sive etiam Italici, propter Pythagoram & Pythagoræos, & si qui fortè alii ejusdem sententiæ idemtidem fuerunt; sive aliarum quoque gentium, qui sapientes vel philosophi habiti sunt, Atlantici [c] Libyci, Ægyptii, Indi, Persæ, Chaldæi, Scythæ, Galli, Hispani, aliique reperiuntur, qui hoc viderint ac docuerint, eos omnes ceteris anteponimus, eosque nobis propinquiores fatemur.

Caput X.

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.

1. Quamvis enim homo Christianus litteris tantùm ecclesiasticis eruditus, Platonicorum fortè nomen ignoret, nec utrùm duo genera philosophorum exstiterint in Græca lingua Ionicorum & Italicorum sciat; non tamen ita surdus est in rebus humanis, ut nesciat philosophos vel studium sapientiæ, vel ipsam sapientiam profiteri. Cavet eos tamen, qui secundùm elementa hujus mundi philosophantur, non secundùm Deum, à quo ipse factus est mundus. Admonetur enim præcepto Apostolico, fideliterque audit quod dictum est: *Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem seductionem, secundùm elementa mundi.* Deinde ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem Apostolo dici de quibusdam, *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ejus à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus & divinitas.* Et ubi Atheniensibus loquens, cùm rem magnam de Deo dixisset, & quæ à paucis possit intelligi, quòd *in illo vivimus, movemur & sumus*; adjecit & ait, *Sicut & vestri quidam dixerunt.* Novit sanè etiam ipsos, in quibus errant, cavere. Ubi enim dictum est, quòd per ea quæ facta sunt, Deus illis manifestavit intellectu conspicienda invisibilia sua; ibi etiam dictum est, non illos ipsum Deum rectè coluisse, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, divinos honores illi uni tantùm debitos detulerunt: *Quoniam cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insi-*

Col. 2. 8.

Rom 1. 19.

Act 17. 28.

Rom. 1. 21. &c.

[a] Hic in solis editis additum est, *cùm ferent adepti.*

[b] Sic MSS. At editi, *Sed propter aliud bonum, quo esset hoc genus bonum bonis &c.*

[c] Plerique MSS. *Libyes.* Pauci cum editis, *Libyci.* Hos Leonardum Coquum secuti minimè distinguimus ab Atlanticis, quos ille observat dictos Libycos, quòd, ut Laërtius tradit, Libycus fuisset Atlas rex ille Mauritaniæ, qui cursum solis, lunæ ac siderum primus investigasse dicitur.

piens ter eorum. Dicentes enim se sapientes esse, stulti facti sunt, & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium. Ubi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de sapientiæ nomine gloriati sunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum istis postmodum disputabimus. In quo autem nobis consentiunt de uno Deo hujus universitatis auctore, qui non solùm super omnia corpora est incorporeus, verùm etiam super omnes animas incorruptibilis, principium nostrum, B lumen nostrum, bonum nostrum, in hoc eos ceteris anteponimus.

[a] al. Cap. X. 2. [a] Nec, si litteras eorum Christianus ignorans, verbis quæ non didicit in disputatione non utitur, ut vel naturalem Latinè, vel physicam Græcè appellet eam partem in qua de inquisitione naturæ tractatur, & rationalem sive logicam in qua quæritur quonam modo veritas percipi possit, & moralem vel ethicam in qua de moribus agitur bonorumque finibus appetendis malorumque C vitandis, ideo nescit ab uno vero Deo atque optimo, & naturam nobis esse qua facti ad ejus imaginem sumus, & doctrinam qua eum nosque noverimus, & gratiam qua illi cohærendo beati simus. Hæc itaque caussa est cur istos ceteris præferamus; quia cùm alii philosophi ingenia sua studiaque contriverint in requirendis rerum caussis, & quinam esset modus discendi atque vivendi; isti Deo cognito repererunt ubi esset caussa constitutæ universitatis, & lux percipiendæ veritatis, & D fons bibendæ felicitatis. Sive ergo isti Platonici, sive quicumque alii quarumlibet gentium philosophi de Deo ista sentiunt, nobiscum sentiunt. Sed ideo cum Platonicis magis placuit hanc caussam agere, quia eorum sunt litteræ notiores. Nam & Græci, quorum lingua in gentibus præeminet, eas magna prædicatione celebrarunt, & Latini permoti earum vel excellentiâ, vel gloriâ, [a] ipsas libentiùs didicerunt, atque in nostrum eloquium transferendo nobiliores clarioresque fecerunt.

CAPUT XI.

Unde Plato eam intelligentiam potuerit adquirere, qua Christianæ scientiæ propinquavit.

MIRANTUR autem quidam nobis in Christi gratia sociati, cùm audiunt vel legunt [*] Platonem de Deo ista sensisse, quæ multùm congruere veritati nostræ religionis agnoscunt. (* V. Confess lib. 7. c. 10.) Unde nonnulli putaverunt eum, quando perrexit in Ægyptum, Jeremiam audisse prophetam, vel Scripturas propheticas in eadem peregrinatione F legisse: quorum quidem opinionem in [b] quibusdam libris meis posui. (Platonem Jeremiam non audisse, nec legisse.) Sed diligenter supputata temporum ratio, quæ chronicâ historiâ continetur, Platonem indicat à tempore quo prophetavit Jeremias, [c] centum ferme annos postea natum fuisse: qui cùm octoginta & unum vixisset, ab anno mortis ejus usque ad id tempus, quo Ptolemæus rex Ægypti Scripturas propheticas gentis Hebræorum de Judæa poposcit, & per septuaginta viros Hebræos, qui etiam Græcam linguam noverant, interpretandas habendasque curavit, anni ferme [d] reperiuntur LX. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato nec Jeremiam videre potuit tanto antè defunctum, nec easdem Scripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam translatæ, qua ille pollebat: [e] nisi fortè quia fuit acerrimi studii, sicut Ægyptias, ita & istas per interpretem didicit, non ut scribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingenti beneficio, qui B regia potestate etiam timeri poterat, meruisse perhibetur, sed ut colloquendo quid continerent, quantum capere posset, addisceret. (Ex sacris libris sapientiæ Platonicæ fuisse imbutum.) Hoc ut existimetur, illa suadere videntur indicia, quòd liber Geneseos sic incipit: *In principio fecit Deus cælum & terram. Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum, & Spiritus Dei superferebatur super aquam.* (Gen. 1. 1.) In Timæo autem Plato, quem librum de mundi constitutione conscripsit, Deum dicit in illo opere terram primò ignemque junxisse: manifestum est autem, quòd igni C tribuat cæli locum: [f] habet ergo hæc sententia quamdam illius similitudinem, qua dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Deinde illa duo media, quibus interpositis sibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aërem: unde putatur sic intellexisse quod scriptum est, *Spiritus Dei superferebatur super aquam.* Parum quippe attendens quo more soleat illa Scriptura appellare spiritum Dei, quoniam & aër spiritus dici- D tur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata videri potest. Deinde quòd Plato dicit amatorem Dei esse philosophum, nihil sic in illis sacris litteris flagrat: & maximè illud, quod & me plurimùm adducit, ut penè assentiar Platonem illorum librorum expertem non fuisse, quòd cùm ad sanctum Moysen ita verba Dei per Angelum perferantur, ut quærenti quod sit nomen ejus, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum, respondeatur, E *Ego sum qui sum; & dices filiis Israël, Qui est, misit me ad vos*; (Exodi 3. 14.) tamquam in ejus comparatione qui verè est quia incommutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt non sint: vehementer hoc Plato tenuit, & diligentissimè commendavit. Et nescio utrùm hoc uspiam reperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, nisi ubi dictum est, *Ego sum qui sum; & dices eis, Qui est, misit me ad vos.*

CAPUT XII.

Quòd etiam Platonici, licèt de uno vero Deo bene senserint, multis tamen diis sacra facienda censuerint.

SED undecumque ille ista didicerit, sive præcedentibus eum veterum libris, sive potiùs quomodo dicit Apostolus, *quia quod notum est Dei, manifestum est in illis; Deus enim illis manifestavit: invisibilia enim ejus à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus & divinitas*: (Rom. 1. 19.) nunc non immeritò me Platonicos philosophos elegisse cum quibus agam, quod in ista quæstione, quam modò suscepimus,

[a] Tres editiones, Vind. Am. Er. addunt, *vel gratiâ.*
[b] Libro scilicet de doctrina Christiana secundo, cap. 28. Vide Retract. 2. 4.
[c] Eusebius in Chronico vaticinium Jeremiæ ad Olympiadem 37. & 38 refert: Platonis autem ortum ad Olympiadis 88 annum quartum. Est igitur ille elapsis à Jeremiæ vaticinio plus centum & septuaginta annis natus.
[d] Obiit Plato anno Olympiadis 109. primo. Ptolemæus autem Philadelphus sacras litteras ex Hebræo in Græcum vertendas curavit Olympiada 124.
[e] Platonem ex sacris Hebræorum libris hausisse & transscripsisse quàm plura, affirmant Justinus martyr in orat. parænet. ad gentes, Origenes contra Celsum lib 6 Clemens Alexand. lib. 1. Stromatum, & orat exhortat ad gentes, Eusebius lib. 11. de præparatione Evangel. Ambrosius serm 18 in Psal 118 At contrà Lactantius lib 4 de vera sapientia c. 2 ipsum dicit indagandæ veritatis amore peregrinantem ad Judæos non accessisse.
[f] Hic apud Lov additur, *terra verò ipsam terram*: quod abest à ceteris editis & MSS.

agitur de naturali theologia, utrùm propter felicitatem, quæ post mortem futura est, uni Deo, an pluribus sacra facere oporteat, [a] satis, ut existimo, exposui. * Ideo quippe hos potissimùm elegi, quoniam de uno Deo qui fecit cælum & terram, quanto meliùs senserunt, tanto ceteris gloriosiores & illustriores habentur: in tantum aliis prælati judicio posterorum, ut cùm Aristoteles Platonis discipulus, vir excellentis ingenii, & eloquio Platoni quidem impar, sed multos facilè superans, sectam Peripateticam condidisset, quòd deambulans disputare consueverat, plurimosque discipulos præclarâ famâ excellens, vivo adhuc præceptore in suam hæresim congregasset, post mortem verò Platonis [b] Speusippus sororis ejus filius & Xenocrates dilectus ejus discipulus, in scholam ejus, quæ Academia vocabatur, eidem successissent, atque ob hoc & ipsi & eorum successores Academici appellarentur; recentiores tamen philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerint se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quibus sunt valde nobilitati Græci, Plotinus, Iamblicus, Porphyrius: in utraque autem lingua, id est, & Græca & Latina, Apuleius Afer exstitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & ceteri ejusmodi, & ipse Plato * diis plurimis esse sacra facienda putaverunt.

* al. Caput XII.

Platonici.

* In libris de repub. & de legibus.

Caput XIII.

De sententia Platonis, qua definivit deos non esse nisi bonos amicosque virtutum.

Quamquam ergo à nobis & in aliis multis rebus magnisque dissentiant; in hoc tamen quod modò posui, quia neque parva res est, & inde nunc quæstio est, primùm ab eis quæro, quibus diis istum cultum exhibendum arbitrentur, utrùm bonis, an malis, an & bonis & malis. Sed habemus sententiam Platonis, * dicentis omnes deos bonos esse, nec esse omnino ullum deorum malum. Consequens est igitur, ut bonis hæc exhibenda intelligantur: tunc enim diis exhibentur; quoniam nec dii erunt, si boni non erunt. Hoc si ita est, (nam de diis quid aliud decet credere?) illa profectò vacuatur opinio, qua nonnulli * putant deos malos sacris placandos esse, ne lædant; bonos autem, ut adjuvent, invocandos. Mali enim nulli sunt dii: bonis porrò debitus, ut dicunt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi qui ludos scenicos amant, eosque divinis rebus adjungi & suis honoribus flagitant exhiberi? quorum vis non eos indicat nullos, sed iste affectus nimirum indicat malos. Quid enim de ludis scenicis Plato senserit, notum est; cùm poëtas ipsos, quòd tam indigna deorum majestate atque [c] bonitate carmina composuerint, censet civitate pellendos. Qui sunt igitur isti dii, qui de scenicis ludis cum ipso Platone contendunt? Ille quippe non patitur deos falsis criminibus infamari: isti eisdem criminibus suos honores celebrari jubent. Denique isti cùm eosdem ludos instaurari præciperent, poscentes turpia, etiam maligna gesserunt, Tito * Latinio auferentes filium, & immittentes morbum, quòd eorum abnuisset imperium, eumque morbum retrahentes, cùm jussa complesset: iste autem illos nec tam malos timendos putat, sed suæ sententiæ robur constantissimè retinens, omnes poëtarum sacrilegas nugas, quibus illi [d] immunditiæ societate oblectantur, à populo bene instituto removere non dubitat. Hunc autem Platonem, quod jam in secundo libro * commemoravi, inter semideos Labeo ponit. Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque hujusmodi supplicationibus placari existimat, bona verò ludis, & talibus quasi ad lætitiam pertinentibus rebus. Quid est ergo quòd semideus Plato non semideis, sed deis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia judicat turpia, tam constanter audet auferre? Qui sanè dii refellunt sententiam Labeonis: nam se in Latinio non lascivos tantùm atque ludibundos, sed etiam sævos terribilesque monstrarunt. Exponant ergo ista nobis Platonici, qui omnes deos secundùm auctoris sui sententiam bonos & honestos & virtutibus sapientium esse socios arbitrantur, aliterque de ullo deorum sentiri nefas habent. Exponimus, inquiunt. Attentè igitur audiamus.

* Lib. 10. de legibus, & 2. de repub.

* Porphyr. lib. 2. de abstinentia animatorum.

* Suprà lib. 4. c. 26.

* Cap. 14.

Caput XIV.

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis cælestibus, in dæmonibus aëriis, & in hominibus terrenis.

1. Omnium, inquiunt, animalium, in quibus est anima rationalis, tripertita divisio est, in deos, homines, dæmones. Dii excelsissimum locum tenent, homines infimum, dæmones medium. Nam deorum * sedes in cælo est, hominum in terra, in aëre dæmonum. Sicut eis diversa dignitas est locorum, ita etiam naturarum. Proinde dii sunt hominibus dæmonibusque potiores: homines verò infra deos & dæmones constituti sunt, ut elementorum ordine, sic differentiâ meritorum. Dæmones igitur medii, quemadmodum diis quibus inferiùs habitant postponendi, ita hominibus, quibus superiùs, præferendi sunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum, animorum autem cum hominibus passiones. Quapropter non est mirum, inquiunt, si etiam ludorum obscœnitatibus & poëtarum figmentis delectantur; quando quidem humanis capiuntur affectibus, à quibus dii longè absunt & modis omnibus alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem poëtica detestando & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, privasse ludorum scenicorum voluptate, sed dæmones.

* Plato in Epinomide.

Dæmonum communitas cum diis & hominibus.

2. Hæc si ita sunt, quæ licèt apud alios quoque reperiantur; Apuleius tamen Platonicus Madaurensis, de hac re sola unum scripsit librum, cujus titulum esse voluit, de deo Socratis: ubi disserit & exponit, ex quo genere numinum [e] Socrates habebat adjunctum & amicitiâ quadam conciliatum, à quo perhibetur solitus admoneri, ut desisteret ab agendo, quando id quod agere volebat, non prospere fuerat eventurum. Dicit enim apertissimè, & copiosissimè asserit, non illum Deum fuisse, sed dæmonem, diligenti disputatione pertractans istam Platonis de deorum sublimitate & hominum humilitate & dæmonum medietate sententiam. Hæc ergo si ita sunt, quonam modo ausus est Plato, etiamsi non diis, quos ab omni humana contagione semovit, certè ipsis dæmoni-

Socratis dæmon.

[a] In editis post verbum *oporteat*, inserta hæc fuerunt: *Nam utrùm unum Deum, an plures propter hujus vitæ fine bona colendi.* Sed his verbis carent veteres libri.

[b] Plures & probæ notæ MSS. *Xeusippus.*

[c] Aliquot MSS. *atque benignitate*

[d] Sic MSS. At editi, *per immunditia societatem.*

[e] Editi, *ex quo genere numinum numen sibi Socrates.* Abest numen sibi à MSS.

bus, poëtas urbe pellendo, auferre theatricas voluptates, nisi quia hoc pacto admonuit animum humanum, quamvis adhuc in his moribundis membris positum, pro splendore honestatis impura dæmonum jussa contemnere, eorumque immunditiam detestari? Nam si Plato hæc honestissimè arguit & prohibuit, profectò dæmones turpissimè poposcerunt atque jusserunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex isto genere numinum habuit amicum Socrates; aut contraria inter se sentit Plato, modò dæmones honorando, modò eorum delicias à civitate bene morata removendo; aut non est Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de qua usque adeo & ipse Apuleius erubuit, ut de deo Socratis prænotaret librum, quem secundùm suam disputationem, qua deos à dæmonibus tam diligenter copioséque discernit, non appellare de deo, sed de dæmone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipsa disputatione, quàm in titulo libri ponere. Ita enim per sanam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel penè omnes dæmonum nomen exhorrent, ut quisquis ante disputationem Apuleii, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri de dæmone Socratis legeret, nequaquam illum hominem sanum fuisse sentiret. Quid autem etiam ipse Apuleius quod in dæmonibus laudaret, invenit, præter subtilitatem & firmitatem corporum, & habitationis altiorem locum? Nam de moribus eorum, cùm de omnibus generaliter loqueretur, non solùm nihil boni dixit, sed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro prorsus nemo miratur eos etiam scenicam turpitudinem in rebus divinis habere voluisse, & cùm deos se putari velint, deorum criminibus oblectari potuisse, & quidquid in eorum sacris obscœna sollemnitate seu turpi crudelitate vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus convenire.

Caput XV.

Quòd neque propter aëria corpora, neque propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellant.

1. QUAMOBREM absit ut ista considerans animus veraciter religiosus & vero Deo subditus, ideo arbitretur dæmones se ipso esse meliores, quòd habeant [a] corpora meliora. Alioquin multas sibi & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimoniâ sensuum, & motu facillimo atque celerrimo, & valentiâ virium, & annosissima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, cervis, avibus omnibus? Quis multùm valendo leonibus & elephantis? Quis diu vivendo serpentibus, qui etiam depositâ tunicâ senectutem deponere, atque in juventam redire perhibentur? Sed sicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores sumus, ita etiam dæmonibus bene atque honestè vivendo meliores esse debemus. Ob hoc enim & providentiâ divinâ eis, quibus nos constat esse potiores, data sunt quædam potiora corporum munera, ut illud quo eis præponimur, etiam isto modo nobis commendaretur multo majore curâ excolendum esse, quàm corpus; ipsamque excellentiam corporalem, quam dæmones habere nossemus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponimur, contemnere disceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam suppliciorum æternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorum.

2. Jam verò de loci altitudine, quòd dæmones in aëre, nos autem habitamus in terra, ita permoveri, ut hinc eos nobis esse præponendos existimemus, omnino ridiculum est. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponimus. At enim * volatilia cùm volando fatigantur, vel reficiendum alimentis corpus habent, terram repetunt, vel ad requiem, vel ad pastum; quod dæmones, inquiunt, non faciunt. Numquid ergo placet eis, ut volatilia nobis, dæmones autem etiam volatilibus antecellant? Quod si dementissimum est opinari, nihil est quòd de habitatione superioris elementi, dignos esse dæmones existimemus, quibus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, ùt aëriæ volucres terrestribus nobis non solùm non præferantur, verùm etiam subjiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis est, dignitatem; ita fieri potuit, ut dæmones, quamvis magis aërii sint, terrestribus nobis, non ideo meliores sint, quia est aër quàm terra superior; sed ideo eis homines præferendi sint, quoniam spei piorum hominum nequaquam illorum desperatio comparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor proportione contexit atque ordinat, ita duobus extremis, igni mobilissimo & terræ immobili media duo aërem & aquam interserens, ut quanto aër est aquis & aëre ignis, tanto & aquæ superiores sint terris; satis nos admonet animalium merita non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apuleius cum ceteris terrestre animal hominem dicit, qui tamen longè præponitur animalibus aquatilibus, cùm ipsas aquas terris præponat Plato: ut intelligamus, non eumdem ordinem tenendum, cùm agitur de meritis animarum, qui videtur esse ordo in gradibus corporum; sed fieri posse, ut inferius corpus anima melior inhabitet, deteriorque superius.

Apuleii exceptio in lib. de deo Socratis.

Dæmonum desperatio.

Caput XVI.

Quid de moribus atque actionibus dæmonum Apuleius Platonicus senserit.

DE moribus ergo dæmonum cùm idem * Platonicus loqueretur, dixit eos eisdem quibus homines animi perturbationibus agitari, irritari injuriis, obsequiis donisque placari, gaudere honoribus, diversis sacrorum ritibus oblectari, & in eis si quid neglectum fuerit, commoveri. Inter cetera etiam dicit, ad eos pertinere divinationes augurum, haruspicum, vatum, atque somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breviter autem eos definiens ait, Dæmones esse genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aëria, tempore æterna: horum verò quinque, tria priora illis esse * quæ nobis, quartum proprium, quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium superiorum quæ nobiscum habent, duo etiam cum diis habere. Animalia quippe esse dicit & deos, [b] qui sua cuique elementa distribuens, in terrestribus animalibus nos posuit cum ceteris quæ in terra vivunt & sentiunt, in aquatilibus pisces & alia natatilia, in aëriis dæmones, in ætheriis deos. Ac per hoc quòd dæmones genere sunt

** Apuleius in lib. de deo Socr.*

Dæmones qui, secundùm Platonem.

** suppl., eadem*

[a] Corpora dæmonibus concedit Origenes lib. 2. Periarch. c. 8. Tertullianus lib. de carne Christi, aliique veterum plures: nec denegat hic Augustinus, qui eosdem animalia aëria & ætheria vocat lib. 1. contra Academ. n. 20. epist. 9. n. 3. & lib. 3. de Genesi ad litt. cap. 10. *quoniam*, uti postremo isto loco dicit, *corporum aëriorum naturâ vigent.*

[b] Sic Er. & aliquot MSS. Alii quidam cum Vind. & Am. omittunt *qui*. Cujus loco nonnulli *quæ*: & postea pro *elementa*, habent *elemento*: quam lectionem immeritò prætulerunt Lovanienses.

animalia, non solùm eis cum hominibus, verùm etiam cum diis pecoribusque commune est: quòd mente rationalia, cum diis & hominibus; quòd tempore æterna, cum diis solis; quòd animo passiva, cum hominibus solis; quòd corpore aëria, ipsi sunt soli. Proinde quòd genere sunt animalia, non est magnum; quia hoc sunt & pecora: quòd mente rationalia, non est supra nos; quia sumus & nos: quòd tempore æterna, quid boni est, si non beata? Melior est enim temporalis felicitas, quàm misera æternitas. Quòd animo passiva, quomodo supra nos est, quando & nos hoc sumus, nec ita esset, nisi miseri essemus? Quòd corpore aëria, quanti æstimandum est, cùm omni corpori præferatur animæ qualiscumque natura; & ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, nequaquam debeatur ei rei quæ inferior est animo? Porrò si inter illa, quæ dæmonum esse dicit, annumeraret virtutem, sapientiam, felicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profectò aliquid diceret exoptandum magnique pendendum: nec sic eos tamen propter hæc tamquam Deum colere deberemus, sed potiùs ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minùs nunc honore divino aëria digna sunt animalia, ad hoc rationalia ut misera esse possint, ad hoc passiva ut misera sint, ad hoc æterna ut miseriam finire non possint?

Caput XVII.

An dignum sit eos spiritus ab homine coli, à quorum vitiis eum oporteat liberari.

1. Quapropter, ut omittam cetera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere commune; id est, animi passiones, si omnia quatuor elementa suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aër, mortalibus aqua & terra; quæro cur animi dæmonum passionum turbelis & tempestatibus agitentur? Perturbatio enim est, quæ Græcè πάθος dicitur: unde illa voluit vocare animo passiva; quia verbum de verbo πάθος[a] passio diceretur motus animi contra rationem. *Passio.* Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, non est perturbatio; quia non est contra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem ut sint istæ perturbationes, facit hoc stultitia, vel miseria. Nondum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate liberatis in fine promittitur. Deos verò ideo dicunt istas perturbationes non perpeti, quia non solùm æterni, verùm etiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibent, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrem si propterea dii non perturbantur, quòd animalia sunt beata, non misera; & propterea pecora non perturbantur, quòd animalia sunt, quæ nec beata possunt esse, nec misera: restat ut dæmones sicut homines ideo perturbentur, quòd animalia sunt non beata, sed misera. *Dæmones quare perturbentur.*

2. *al. Cap. XVII. Qua igitur insipientiâ, vel potiùs amentiâ per aliquam religionem dæmonibus subdimur, cùm per veram religionem ab ea vitiositate, qua illis sumus similes, liberemur? Cùm enim dæmones, quod & iste* Apuleius, quamvis eis plurimùm parcat, & divinis honoribus dignos censeat, tamen cogitur confiteri, irâ instigentur; nobis vera religio præcipit, ne irâ instigemur, sed ei potiùs resistamus. Cùm dæmones donis invitentur; nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faveamus. Cùm dæmones honoribus mulceantur; nobis vera religio præcipit, ut talibus nullo modo moveamur. Cùm dæmones quorumdam hominum osores, quorumdam amatores sint, non prudenti tranquilloque judicio, sed animo, ut appellat ipse, passivo; nobis vera religio præcipit, ut inimicos nostros etiam diligamus. *Matth. 5. 44.* Postremò omnem motum cordis & salum mentis, omnesque turbellas & tempestates animi, quibus dæmones æstuare atque fluctuare asserit, nos vera religio deponere jubet. Quæ igitur caussa est, nisi stultitia errorque[b] miserabilis, ut ei te facias venerando humilem, cui te cupias vivendo dissimilem; & religione colas, quem imitari nolis, cùm RELIGIONIS SUMMA sit IMITARI quem colis?

In lib. de deo Socrat.

Caput XVIII.

Qualis religio sit, in qua docetur, quòd homines, ut commendentur diis bonis, dæmonibus uti debeant advocatis.

Frustra igitur eis Apuleius, & quicumque ita sentiunt, hunc detulit honorem, sic eos in aëre medios inter ætherium cælum terramque constituens, ut quoniam nullus deus miscetur homini, quod Platonem dixisse perhibent, isti ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poscunt. Indignum enim putaverunt qui ista crediderunt, misceri homines diis & deos hominibus: dignum autem misceri dæmones & diis & hominibus, hinc petita qui allegent, inde concessa qui apportent: ut videlicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dii exaudiant, qui hæc amant, quæ ille non amando fit dignior quem faciliùs & libentiùs exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia: amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid ab diis impetrare voluerit, non poterit suis meritis, nisi suis intervenientibus inimicis. Non est quòd iste poëtica figmenta, & theatrica ludibria justificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos auctoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se malè meretur, ut non solùm diligat turpia, verùm etiam divinitati existimet grata.

Caput XIX.

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur spirituum malignorum.

Porro adversùs magicas artes, de quibus quosdam nimis infelices & nimis impios etiam gloriari libet,[c] nonne ipsam publicam lucem testem citabo? Cur enim tam graviter ista plectuntur severitate legum, si opera sunt numinum colendorum? An fortè istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur? Secundùm quem alium sensum, nisi quòd hæc maleficia generi humano perniciosa esse non dubium est, ait poëta clarissimus,

Testor cara deos, & te germana, tuumque *Virgil. Æneid. 4.*

[a] Cicero in 4 Tusc. Est, ait, Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa à recta ratione contra naturam animi commotio.

[b] Plures MSS. mirabilis.

[c] Sic MSS. At editi, gloriari libet in nomine dæmonum, ipsam publicam lucem &c.

"Dulce caput, magicas invitam accingier artes? Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit;

Eclog. 8.

Atque satas aliò vidi traducere messes:

eo quòd hac pestiferâ sceleratâque doctrinâ fructus alieni in alias terras transferri perhibentur. Nonne in duodecim[a] Tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse conscriptum, ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Postremò ipse[b] Apuleius numquid apud judices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas utique sibi objectas, si divinas & pias esse noverat, & divinarum potestatum operibus congruas, non solùm eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpans potiùs, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda & veneranda oporteret. Ita enim vel sententiam suam persuaderet judicibus, vel si illi secundùm iniquas leges saperent, eumque talia prædicantem atque laudantem morte multarent, digna animæ illius dæmones dona rependerent, pro quorum divinis operibus prædicandis humanam vitam sibi adimi non timeret. Sicut Martyres nostri, cùm eis pro crimine objiceretur Christiana religio, qua noverant se fieri salvos & gloriosissimos in æternum, nòn eam negando temporales pœnas evadere delegerunt, sed potiùs confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortiterque tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebatur, erubescere compulerunt, mutarique fecerunt. Hujus autem philosophi Platonici copiosissima & disertissima exstat oratio, qua crimen artium magicarum à se alienum esse defendit, seque aliter non vult innocentem videri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. At omnia miracula magorum, quos rectè sentit esse damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum; quos viderit cur censeat honorandos, necessarios eos asserens perferendis ad deos nostris precibus, quorum debemus opera devitare, si ad Deum verum preces nostras volumus pervenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pænitens preces fundit, maximè si aliquid magicum admisit; itane tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut faventibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones ut possint pænitentibus mereri indulgentiam, priores agunt, quòd eos deceperint, pænitentiam[c]? Hoc nemo umquam de dæmonibus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent divinos honores expetere, qui pænitendo desiderarent ad gratiam veniæ pervenire. Ibi enim est detestanda superbia, hìc humilitas miseranda.

Apuleius de magicis artibus accusatus.

CAPUT XX.

An credendum sit, quòd dii boni libentiùs dæmonibus quàm hominibus misceantur.

AT enim urgens caussa & artissima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, ut ab hominibus offerant desiderata, & à diis referant impetrata? Quænam tandem caussa est ista, & quanta necessitas? Quia nullus, inquiunt, Deus miscetur homini. Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti: non miscetur homini pænitenti, & miscetur dæmoni decipienti: non miscetur homini confugienti ad divinitatem, & miscetur dæmoni fingenti divinitatem: non miscetur homini petenti indulgentiam, & miscetur dæmoni suadenti nequitiam: non miscetur homini per philosophicos libros poëtas de bene instituta civitate pellenti, & miscetur dæmoni à principibus & pontificibus civitatis per scenicos ludos poëtarum ludibria requirenti: non miscetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miscetur dæmoni se falsis deorum criminibus oblectanti: non miscetur homini magorum scelera justis legibus punienti, & miscetur dæmoni magicas artes docenti & implenti: non miscetur homini imitationem dæmonis fugienti, & miscetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

CAPUT XXI.

An dæmonibus nuntiis & interpretibus dii utantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint.

1. SED nimirum tantæ hujus absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quòd scilicet deos ætherios humana curantes quid terrestres homines agerent utique lateret, nisi dæmones aërii nuntiarent; quoniam æther longè à terra est altéque suspensus, aër verò ætheri terræque contiguus? O mirabilem sapientiam! Quid aliud de diis isti sentiunt, quos omnes optimos volunt, nisi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni; & propter elementorum distantiam humana nescire, ut credantur dæmones necessarii, & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos dii possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & ubi oportet hominibus subvenire? Hoc si ita est, diis istis bonis magis notus est dæmon per corpus vicinum, quàm homo per animum bonum. O multùm dolenda necessitas, an potiùs irridenda vel detestanda vanitas, ne sit vana divinitas! Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dii videre possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia sunt vultus, locutio, motus, per corpus suum ætherii dii sentiunt, & inde colligunt quid etiam dæmones nuntient, possunt & mendaciis dæmonum decipi. Porrò si deorum divinitas à dæmonibus non potest falli, ab eadem divinitate quod agimus non potest ignorari.

2. * Vellem autem mihi isti dicerent, utrùm diis dæmones nuntiaverint de criminibus deorum poëtica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere celaverint; an utrumque occultaverint, deosque esse maluerint totius rei hujus ignaros; an utrumque indicaverint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos injuriosam libidinem suam; an sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poëtarum falsis criminibus infamari, ignotam diis esse voluerint, suam verò nequitiam, qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, prodere non erubuerint vel timuerint. Horum quatuor, quæ interrogando proposui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum quantum mali de diis bonis opinentur, attendant. Si enim primum elegerint, confessuri sunt non licuisse diis bonis habitare cum bono

* Hic incipit Caput XXI. in MSS.

[a] In duodecim Tabularum fragmentis est, *Qui fruges excantassit* ... *Qui malum carmen incantassit* ..... *neu alienam segetem pellexeris.* Has leges memorat Plinius in lib. 28. c. 2. Seneca l. 3. nat. quæst. c. 7. Apuleius in Apologia &c.

[b] De magia postulatus fuit Apuleius apud Claudium Africæ Præfectum minimè Christianum.

[c] Hic apud Lov. additur, *ut & ipsi postea accipiant indulgentiam*: quod ab editis aliis & à MSS abest.

Platone,

Platone, quando eorum injurias prohibebat, & habitasse cum dæmonibus malis, quando eorum injuriis exsultabant, cùm dii boni hominem bonum longè à se positum non nisi per malos dæmones nossent, quos [a] vicinos nosse non possent. Si autem secundum elegerint, & utrumque occultatum à dæmonibus dixerint, ut dii omnino nescirent & Platonis religiosissimam legem & dæmonum sacrilegam delectationem; quid in rebus humanis per internuntios dæmones dii nosse utiliter possunt, quando illa nesciunt, quæ in honorem deorum bonorum religione bonorum hominum contra libidinem malorum dæmonum decernuntur? Si verò tertium elegerint, & non solùm sententiam Platonis deorum injurias prohibentem, sed etiam dæmonum nequitiam deorum injuriis exsultantem, per eosdem dæmones nuntios diis innotuisse responderint; hoc nuntiare est, an insultare? Et dii utrumque sic audiunt, sic utrumque cognoscunt, ut non solùm malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes à suo accessu non arceant, verùm etiam per illos malos propinquos Platoni bono longinquo dona transmittant. Sic enim eos elementorum quasi catenata series colligavit, ut illis à quibus criminantur, conjungi possint; huic à quo defenduntur, non possint: utrumque scientes, sed aëris & terræ pondera transmutare non valentes. Jam quod reliquum est, si quartum elegerint, pejus est ceteris. Quis enim ferat, si poëtarum de diis immortalibus criminosa figmenta & theatrorum indigna ludibria, suamque in his omnibus ardentissimam cupiditatem & suavissimam voluptatem diis dæmones nuntiaverunt, & quòd Plato philosophica gravitate de optima republica hæc omnia censuit removenda, tacuerunt; ut jam dii boni per tales nuntios nosse cogantur mala pessimorum, nec aliena, sed eorumdem nuntiorum, atque his contraria non sinantur nosse bona philosophorum, cùm illa sint in injuriam, ista in honorem ipsorum deorum?

Caput XXII.

De abjiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.

Quia igitur nihil istorum quatuor eligendum est, ne in quolibet eorum de diis tam male sentiatur; restat, ut nullo modo credendum sit, quod Apuleius persuadere nititur, & quicumque alii philosophi sunt ejusdem sententiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tamquam internuntios & interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum suppetias: sed esse spiritus nocendi cupidissimos, à justitia penitus alienos, superbiâ tumidos, invidentiâ lividos, fallaciâ callidos: qui in hoc quidem aëre habitant, quia de cæli superioris sublimitate dejecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo velut carcere prædamnati sunt; nec tamen quia supra terras & aquas [b] aëri locus est, ideo & ipsi sunt meritis superiores hominibus, qui eos non terreno corpore, sed electo in auxilium Deo vero, pia mente facillimè superant. Sed multis planè participatione veræ religionis indignis, tamquam captis subditisque dominantur: quorum maximæ parti mirabilibus & fallacibus signis sive factorum, sive prædictorum, deos se esse persuaserunt. Quibusdam verò vitia eorum aliquantò attentiùs & diligentiùs intuentibus, non potuerunt persuadere quòd dii sint; atque inter deos & homines internuntios ac beneficiorum impetratores se esse finxerunt. Si tamen non istum saltem honorem homines eis deferendum putarunt, qui illos nec deos esse credebant, quia malos videbant; deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamen omninò indignos dicere honore divino; maximè ne offenderent populos, à quibus eis cernebant inveterata superstitione per tot sacra & templa serviri.

Dæmonum locum. [b]

Caput XXIII.

Quid Hermes Trismegistus de idololatria senserit, & unde scire potuerit superstitiones Ægyptias auferendas.

1. Nam diversa de illis Hermes Ægyptius, quem Trismegistum vocant, sensit & scripsit. Apuleius enim deos quidem illos negat: sed cùm dicit ita inter homines deosque quadam medietate versari, ut hominibus apud ipsos deos necessarii videantur, cultum eorum à supernorum deorum religione non separat. Ille autem Ægyptius alios deos esse dicit à summo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit, sicut à me positum est, putat dici de simulacris, [c] quia opera sunt manuum hominum: at ille visibilia & contrectabilia simulacra, velut corpora deorum esse asserit; inesse autem his quosdam spiritus invitatos, qui valeant aliquid, sive ad nocendum, sive ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis divini honores & cultûs obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus invisibiles per artem quamdam visibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut sint quasi animata corpora, illis spiritibus dicata & subdita simulacra, hoc esse dicit deos facere, eamque magnam & mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem. Hujus Ægyptii verba, sicut in nostram linguam [d] interpretata sunt, ponam. « Et quoniam de cognatione, inquit, & consortio hominum deorumque nobis indicitur sermo, potestatem hominis, ô Asclepi, vimque cognosce. Dominus, inquit, & Pater, vel quod est summum, Deus, ut effector est deorum cælestium, ita homo fictor est deorum qui in templis sunt humana proximitate [e] contenti. Et paulò pòst: Ita humanitas, inquit, semper [f] memor naturæ & originis suæ in illa divinitatis imitatione perseverat; ut sicuti Pater ac Dominus, ut sui similes essent, deos fecit æternos, ita humanitas deos suos ex sui vultûs similitudine figuraret. Hîc cùm Asclepius, ad quem maximè loquebatur, ei respondisset atque dixisset, Statuas dicis, ô Trismegiste? Tum ille, Statuas, inquit, ô Asclepi, [g] videsne quatenus tu ipse diffidas? statuas animatas sensu & spiritu plenas, tantaque facientes & talia; statuas futurorum præscias, [h] eaque sorte, vate, somniis, multisque aliis rebus prædicentes; imbecillitates hominibus facientes, easque curantes, »

[a] Editi, *sibi vicinos*. Abest *sibi* à MSS. Fortè legendum, *quos, etsi vicinos, nosse non possent.*
[b] Sola editio Lov. *aëreum*.
[c] Lov. *quia* dissentientibus editis aliis & MSS.
[d] Quæ hîc affert Augustinus, sunt ex dialogo Hermetis Asclepio, qui ab Apuleio Madaurensi in Latinum conversus prænotatur: sed Apuleii Latinitas ibi desideratur ab eruditis.
[e] In dialogo Mercurii Asclepio, *conjuncti*.
[f] In Asclepio, *semper memor naturæ & originis suæ.* Apud Lov. *semper memor humanæ naturæ &c.* Abest *humanæ* à ceteris editis & à MSS.
[g] MSS. *vides*, absque particulâ *ne*: quæ in excusis est & in Asclepio.
[h] Sic plures & meliores notæ MSS. At editi, *ea quæ fortè vates omnes ignorent, in multis & variis rebus prædicentes.* Asclepius verò, *easque fortè vates omnes somniis, multisque aliis rebus prædicentes.* Sed nostrorum MSS lectioni favet alius ille Asclepii locus, *quædam sortibus & divinationibus prædicentes.*

» tristitiam [a] lætitiamque pro meritis, An ignoras, » ô Asclepi, quòd Ægyptus imago sit cæli; aut quod » est veriùs, translatio aut descensio omnium quæ » gubernantur atque exercentur in cælo; ac si di- » cendum est, veriùs terra nostra mundi totius est » templum? Et tamen quoniam præscire cuncta » prudentem decet, istud vos ignorare fas non est: » Futurum tempus est, quo appareat Ægyptios in- » cassum pia mente [b] divinitatem sedula religione » servasse, [c] & omnis eorum sancta veneratio in irri- » tum casura frustrabitur.

2. Deinde multis verbis Hermes hunc locum exsequitur, in quo videtur hoc tempus prædicere, quo Christiana religio, quanto est veracior atque sanctior, tanto vehementiùs & liberiùs cuncta fallacia figmenta subvertit; ut gratia verissimi Salvatoris liberet hominem ab eis diis quos facit homo, & ei Deo subdat à quo factus est homo. Sed cùm Hermes ista prædicit, velut amicus eisdem ludificationibus dæmonum loquitur, nec Christianum nomen evidenter exprimit; sed tamquam ea tollerentur atque delerentur, quorum observatione cælestis similitudo custodiretur in Ægypto, ita hæc futura deplorans, luctuosa quodam modo prædicatione testatur. Erat enim de (Rom. 1. 21) his, de quibus dicit Apostolus, quòd *cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt; & immutaverunt gloriam incorrupti Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis*: & cetera, quæ commemorare longum est. Multa quippe talia dicit de uno vero Deo fabricatore mundi, qualia veritas habet. Et nescio quomodo illâ obscuratione cordis ad ista delabitur, ut diis quos confitetur ab hominibus fieri, semper velit homines subdi, & hæc futuro tempore plangat auferri. Quasi quidquam sit infelicius homine, cui sua figmenta dominantur: cùm sit facilius, [d] ut tamquam deos colendo quos fecit, nec ipse sit homo, quàm ut per ejus cultum dii possint esse, quos fecit homo. Citiùs enim fit, (Psal 48 13.) ut homo in honore positus pecoribus non intelligens comparetur, quàm ut operi Dei ad ejus imaginem facto, id est, ipsi homini opus hominis præferatur. Quapropter meritò homo deficit ab illo qui eum fecit, cùm sibi præficit ipse quod fecit.

3. Hæc vana, deceptoria, perniciosa, [e] sacrilega Hermes Ægyptius, quia tempus quo auferentur venturum sciebat, dolebat: sed tam impudenter dolebat, quàm imprudenter sciebat. Non enim hæc ei revelaverat Spiritus sanctus, sicut Prophetis sanctis, qui hæc prævidentes cum exsultatione dicebant, (Jer. 16. 20.) *Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dii*. (Zach 13. 2.) Et alio loco: *Erit in illo die, dicit Dominus, exterminabo nomina simulacrorum à terra, & non jam erit eorum memoria*. Propriè verò de Ægypto, quod ad hanc rem adtinet, ita sanctus Isaias (Isai. 19. 1.) prophetat: *Et movebuntur manufacta Ægypti à facie ejus, & cor eorum [f] vincetur in eis*: & cetera hujusmodi. Ex quo genere & illi erant, qui venturum (Luca 2. 28. & 38) quod sciebant, venisse gaudebant: qualis Simeon, qualis Anna, qui mox natum Jesum; qualis Elisabeth, (Luca 1. 43.) quæ etiam conceptum in Spiritu agnovit: qualis Petrus, revelante Patre dicens, *Tu es Christus Filius Dei vivi*. (Matth. 16. 16.) Huic autem Ægyptio illi spiritus indicaverant futura tempora perditionis suæ, qui etiam præsenti in carne Domino trementes dixerunt, *Quid venisti ante tempus perdere nos?* (Matth. 8. 29.) sive quia subitum illis fuit, quod futurum quidem, sed tardiùs opinabantur; sive quia perditionem suam hanc ipsam dicebant, qua fiebat ut cogniti spernerentur. Et hoc erat ante tempus, id est, ante tempus judicii, quo æterna damnatione puniendi sunt cum omnibus etiam hominibus, qui eorum societate detinentur: sicut religio loquitur, quæ nec fallit, nec fallitur: non sicut iste quasi omni vento doctrinæ hinc atque inde perflatus, (Ephes. 4. 14.) & falsis vera permiscens, dolet quasi perituram religionem, quam postea confitetur errorem.

CAPUT XXIV.

Quomodo Hermes [g] patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluerit destruendum.

1. POST multa enim ad hoc ipsum redit, ut iterum dicat de diis quos homines fecerunt, ita loquens: Sed jam de talibus sint satis di- » cta talia. Iterum, inquit, ad hominem rationem- » que redeamus, ex quo divino dono homo animal » dictum est rationale. Minùs enim miranda, etsi » miranda sunt, quæ de homine dicta sunt. Omnium » enim mirabilium vincit admirationem, quòd ho- » mo divinam potuit invenire naturam, eamque effi- » cere. Quoniam ergo proavi nostri multùm erra- » bant circa deorum rationem increduli, & non » animadvertentes ad cultum religionemque divi- » nam, invenerunt artem qua efficerent deos. Cui » inventæ adjunxerunt virtutem de mundi natura » convenientem; eamque miscentes, [h] quoniam » animas facere non poterant, evocantes animas » dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imagi- » nibus sanctis divinisque mysteriis, per quas idola » & bene faciendi, & malè, vires habere potuis- » sent. Nescio utrùm sic confiterentur ipsi dæmones adjurati, quomodo iste confessus est. Quoniam, » inquit, proavi nostri multùm errabant circa deo- » rum rationem increduli, & non animadvertentes » ad cultum religionemque divinam, invenerunt ar- » tem qua efficerent deos. Numquidnam saltem (Error in conficiendis diis.) mediocriter eos dixit errasse, ut hanc artem invenirent faciendi deos; aut contentus fuit dicere, Errabant, nisi adderet & diceret, Multùm errabant? Iste ergo multus error & incredulitas non animadvertentium ad cultum religionemque divinam, invenit artem qua efficeret deos. Et tamen quod multus error & incredulitas & à cultu ac religione divina aversio animi invenit, ut homo arte faceret deos, hoc dolet vir sapiens tamquam religionem divinam venturo certo tempore auferri. Vide si non & vi divina majorum suorum errorem præteritum prodere, & [i] vi diabolica pœnam dæmonum futuram dolere compellitur. Si enim proavi eorum multùm errando circa deorum rationem incredulitate & aversione animi à cultu ac religione divina invenerunt artem, qua deos efficerent; quid mirum, si hæc ars detestanda

[a] Vox *lætitiam* in Asclepio desideratur.
[b] Sic plerique MSS. quibus Asclepius consentit. At editi, *divinitatis sedulam religionem servasse*. Fortè legendum, *divinitati sedula religione servisse*.
[c] Subsequentia verba, *& omnis eorum sancta veneratio* &c. Mercurii sunt in Asclepio, sed hic non habentur in MSS.
[d] Editi, *cùm sit facilius, fieri deos colendo quos fecit, ut ipse sit ho*mo. Emendantur ad veteres libros.
[e] Aliquot MSS *sacrilegia*.
[f] Editi, *vincetur*. At MSS. *vincetur*. Isaias in Græco habet *dissolvitur*.
[g] MSS non habent, *patenter*.
[h] In Mercurii Asclepio, *& quoniam*.
[i] Sic Er. & MSS. At Lov. *& vi mediâ diabolicâ*

quidquid fecit aversa à religione divina, aufertur A religione divina, cùm veritas emendat errorem, fides redarguit incredulitatem, conversio corrigit aversionem?

2. Si enim tacitis caussis dixisset, proavos suos invenisse artem qua deos facerent, nostrum fuit utique, siquid rectum piumque saperemus, adtendere & videre nequaquam illos ad hanc artem perventuros fuisse, qua homo deos facit, si à veritate non aberrarent, si ea quæ Deo digna sunt crederent, si animum adverterent ad cultum reli- B gionemque divinam. Et tamen si caussas artis hujus nos diceremus multum errorem hominum & incredulitatem & animi errantis atque infidelis à divina religione aversionem, utcumque ferenda esset impudentia resistentium veritati: cùm verò idem ipse, qui potestatem hujus artis super omnia cetera miratur in homine, qua illi deos facere concessum est, & dolet venturum esse tempus, quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus instituta, etiam legibus jubeantur auferri; confitetur C tamen atque exprimit caussas, quare ad ista perventum sit, dicens proavos suos multo errore & incredulitate, & animum non advertendo ad cultum religionemque divinam invenisse hanc artem qua facerent deos: nos quid oportet dicere, vel potiùs quid agere, nisi quantas possumus gratias Domino Deo nostro, qui hæc contrariis caussis quàm instituta sunt, abstulit? Nam quod instituit multitudo erroris, abstulit via veritatis; quod instituit incredulitas, abstulit fides; quod instituit D à cultu [a] divinæ religionis aversio, abstulit ad unum verum Deum sanctumque conversio: nec in sola Ægypto, quam solam in isto plangit dæmonum spiritus, sed in omni terra quæ cantat Domino canticum novum; sicut verè sacræ & verè propheticæ litteræ prænuntiarunt, ubi scriptum

Psal. 95. 1. est, *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra.* Titulus quippe Psalmi hujus est, *Quando domus ædificabatur post captivitatem.* Ædificatur enim domus Domino Civitas Dei, quæ E est sancta Ecclesia, in omni terra, post eam captivitatem, qua illos homines, de quibus credentibus in Deum tamquam lapidibus vivis domus ædificatur, captos dæmonia possidebant. Neque enim quia homo deos faciebat, ideo non ab eis possidebatur ipse qui fecerat, quando in eorum societatem colendo traducebatur: societatem dico, non idolorum stolidorum, sed versutorum dæmoniorum. Nam quid sunt idola, nisi quod

Psal. 113. 5. eadem Scriptura dicit; *Oculos habent, & non vident:* & quidquid tale de materiis licèt affabre F effigiatis, tamen vitâ sensuque carentibus, dicendum fuit? Sed immundi spiritus eisdem simulacris arte illa nefaria colligati, cultorum suorum animas in suam societatem redigendo miserabiliter

1. Cor. 8. 4. captivaverant. Unde dicit Apostolus: *Scimus quia nihil est idolum; sed quæ immolant gentes, dæmoniis* G *immolant, & non Deo; nolo vos socios fieri dæmoniorum.* Post hanc ergo captivitatem, qua homines à malignis dæmonibus tenebantur, Dei domus ædificatur in omni terra: unde titulum ille Psal-

Psal. 95. 1. &c. mus accepit, ubi dicitur, *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino: & benedicite nomen ejus, bene nuntiate diem* A *ex die salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus, & laudabilis nimis, terribilis est super omnes deos. Quia omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.*

3. Qui ergo doluit venturum fuisse tempus, quo auferretur cultus idolorum, & in eos qui colerent dominatio dæmoniorum, malo spiritu instigatus semper volebat istam captivitatem manere, qua transacta Psalmus canit ædificari domum in omni B terra. Prænuntiabat illa Hermes dolendo: prænuntiabat hæc Propheta gaudendo. Et quia Spiritus victor est, qui hæc per sanctos Prophetas canebat: etiam Hermes ipse ea quæ nolebat & dolebat auferri, non à prudentibus & fidelibus & religiosis, sed ab errantibus & incredulis & à cultu divinæ religionis aversis esse instituta, miris modis coactus est confiteri. Qui quamvis eos appellet deos, tamen cùm dicit a talibus hominibus factos, quales esse utique non debemus, velit, C nolit, ostendit colendos non esse, ab eis qui tales non sunt, quales fuerunt à quibus facti sunt; hoc est, à prudentibus, fidelibus, religiosis: simul etiam demonstrans, ipsos homines, qui eos fecerunt, sibimet importasse, ut eos haberent deos qui dii non erant. Verum est quippe illud propheticum

Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dii. Deos Jer. 16. 20. ergo tales, talium deos, arte factos à talibus, cùm appellasset Hermes; id est, idolis dæmones, per artem nescio quam, cupiditatum suarum vinculis illigatos, cùm appellaret factos ab hominibus D deos, non tamen eis dedit, quod Platonicus Apuleius, (unde satis jam diximus, & quàm sit inconveniens absurdumque monstravimus,) ut ipsi essent interpretes & intercessores inter deos quos fecit Deus, & homines quos idem fecit Deus; hinc afferentes vota, inde munera referentes. Nimis enim stultum est credere, deos quos fecerunt homines, plus valere apud deos quos fecit Deus, quàm valent ipsi homines quos idem ipse fecit

E Deus. Dæmon quippe simulacro arte impia colligatus ab homine, factus est Deus; sed tali homini, non omni homini. Qualis est ergo iste deus, quem non faceret homo nisi errans & incredulus & aversus à vero Deo? Porrò si dæmones qui coluntur in templis, per artem nescio quam imaginibus inditi, hoc est visibilibus simulacris, ab eis hominibus qui hac arte fecerunt deos, cùm aberrarent aversique essent à cultu & religione divina, non sunt internuntii nec interpretes inter homines & deos,

Dæmon quomodo ab homine Deus factus.

F [b] & propter suos pessimos ac turpissimos mores, & quòd homines, quamvis errantes & increduli & aversi à cultu ac religione divina, tamen eis sine dubio meliores sunt, quos deos ipsi arte fecerunt: restat, ut quod possunt, tamquam dæmones possint, vel quasi beneficia præstando magis nocen- G tes, quia magis decipientes; vel apertè malefaciendo. Nec tamen quodlibet horum, nisi quando [c] & quantum permittuntur altâ & secretâ Dei providentiâ: non autem tamquam medii inter homines & deos per amicitiam deorum multùm apud homines valeant. Hi enim diis bonis, quos sanctos Angelos nos vocamus rationalesque creaturas, sanctæ [d] cælestis habitationis, sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates,

Dæmones benefaciendo nocent.

[a] Hic sola editio Lov. divinæ.
[b] Editi, & propter suos pessimos ac turpissimos mores, ipsi etiam homines quamvis &c. Castigantur à MSS.

[c] In MSS non est, & quantum.
[d] Probæ notæ MSS. cælestes habitationes: minùs rectè, nisi fortè velis pro sanctæ, legere atque.

amici esse omnino non possunt; à quibus tam longè absunt animi affectione, quàm longè absunt à virtutibus vitia, & à bonitate malitia.

Caput XXV.

De his quæ sanctis Angelis & hominibus possunt esse communia.

NULLO modo igitur quasi per dæmonum medietatem ambiendum est ad benevolentiam seu beneficentiam deorum, vel potiùs bonorum Angelorum; sed per bonæ voluntatis similitudinem, qua cum illis sumus, & cum illis vivimus, & cum illis Deum quem colunt colimus, etsi eos carnalibus oculis videre non possumus: in quantum autem dissimilitudine voluntatis & fragilitate infirmitatis miseri sumus, in tantum ab eis longè sumus vitæ merito, non corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, sed si immunditiâ cordis terrena sapimus, non eis jungimur. Cùm verò sanamur, ut quales ipsi sunt, simus; fide interim illis propinquamus, si ab illo nos fieri beatos, à quo & ipsi facti sunt, etiam ipsis faventibus credimus.

Caput XXVI.

Quòd omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit implicita.

1. SANE advertendum est quomodo iste Ægyptius, cùm doleret tempus esse venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur à multùm errantibus & incredulis, & à cultu divinæ religionis aversis esse instituta, ait inter cetera: Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulcrorum erit mortuorumque plenissima. Quasi verò si illa non auferrentur, non essent homines morituri, aut alibi essent mortui ponendi quàm in terra. Et utique quanto plus volveretur temporis & dierum, tantò major esset numerus sepulcrorum, propter majorem numerum mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quòd Memoriæ Martyrum nostrorum templis eorum delubrisque succederent: ut videlicet qui hæc legunt animo à nobis averso atque perverso, putent à paganis deos cultos fuisse in templis, à nobis autem coli mortuos in sepulcris. Tanta enim homines impii cæcitate in montes quodam modo offendunt, resque oculos suos ferientes nolunt videre, ut non attendant in omnibus litteris paganorum aut non inveniri, aut vix inveniri deos, qui non homines fuerint, [a] mortuisque divini honores delati sint. Omitto quod Varro dicit, omnes ab eis mortuos existimari Manes deos, & probat per ea sacra, quæ omnibus ferè mortuis exhibentur, ubi & ludos commemorat funebres, tamquam hoc sit maximum divinitatis indicium, quòd non soleant ludi nisi numinibus celebrari.

Martyrum Memoriæ.

2. Hermes ipse de quo nunc agitur, in ipso eodem libro ubi quasi futura prænuntiando deplorans ait, Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulcrorum erit mortuorumque plenissima; deos Ægypti, homines mortuos esse testatur. Cùm enim dixisset proavos suos multùm errantes circa deorum rationem, incredulos & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenisse artem qua efficerent deos; cui inventæ, inquit, adjunxerunt virtutem de mundi natura convenientem, eamque miscentes, quoniam animas facere non poterant, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis divinisque mysteriis, per quas idola & benefaciendi & malè vires habere potuissent: deinde sequitur tamquam hoc exemplis probaturus, & dicit, Avus enim tuus, ô Asclepi, medicinæ primus inventor, cui templum consecratum est in monte Libyæ circa littus Crocodilorum, in quo ejus jacet mundanus homo, id est, corpus: reliquus enim, vel potiùs totus, si est homo totus in sensu vitæ, melior remeavit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adjumenta præstans infirmis numine nunc suo, quæ antè solebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuum coli pro deo in eo loco ubi habebat sepulcrum: falsus ac fallens, quòd remeavit in cælum. Adjungens deinde aliud: Hermes, inquit, cujus avitum mihi nomen est, nonne [b] in sibi cognomine patria consistens, omnes mortales undique venientes adjuvat atque conservat? Hic enim Hermes major, id est, Mercurius, quem dicit avum suum fuisse, in Hermopoli, hoc est, in sui nominis civitate esse perhibetur. Ecce duos deos dicit homines fuisse, Æsculapium & Mercurium. Sed de Æsculapio & Græci & Latini hoc idem sentiunt: Mercurium autem multi non putant fuisse mortalem, quem tamen iste avum suum fuisse testatur. At enim alius est ille, alius iste, quamvis eodem nomine nuncupentur? Non multùm pugno, alius ille sit, alius iste: verùm & iste, sicut Æsculapius, ex homine deus, secundùm testimonium tanti apud suos viri hujus Trismegisti nepotis sui.

Evocatæ dæmonum animæ, imaginibus & mysteriis inditæ.

Æsculapius homo idem & deus.

Mercurii sepultura

3. Adhuc addit, & dicit: Isin verò [c] uxorem Osiris quàm multa bona præstare propitiam, quantis obesse scimus iratam? Deinde ut ostenderet ex hoc genere esse deos, quos illa arte homines faciunt; unde dat intelligi dæmones se opinari ex hominum mortuorum animis exstitisse, quos per artem quam invenerunt homines multùm errantes, increduli & irreligiosi, ait inditos simulacris, quia hi qui tales deos faciebant, animas facere non utique poterant: cùm de Iside dixisset, quod commemoravi, quantis obesse scimus iratam, secutus adjunxit, Terrenis etenim diis atque mundanis facile est irasci, ut pote qui sint ab hominibus [d] ex utraque natura facti atque compositi. Ex utraque natura dicit, ex anima & corpore: ut pro anima sit dæmon, pro corpore simulacrum. Unde contigit, inquit, ab Ægyptiis hæc sancta animalia nuncupari, colique per singulas civitates eorum animas, [e] quorum sunt consecratæ viventes, ita ut eorum legibus incolantur, & eorum nominibus nuncupentur. Ubi est illa velut querela luctuosa, quòd terra Ægypti sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulcrorum futura esset mortuorumque plenissima? Nempe spiritus fallax, cujus instinctu Hermes ista dicebat, per

[a] Antè editi sic habent: *qui non homines fuerint, omnibus tamen honores studeant exhibere divinos, quasi nihil unquam humanitatis habuerint* Et paulò pòst, *existimari inanes deos.* Emendantur ad veteres libros.

[b] Sic MSS Apud Er autem & Lov *in cognominis sui patria.* Servatur illic sensus: sed minimè in Asclepio, qui habet, *sibi cognomen patrium*. omissâ particulâ *in*.

[c] Vox *uxorem* abest à MSS nec non ab Asclepio, in quo sic legitur: *Isin verò & Osirim quàm multa bona præstare propitia, quantum obesse scimus irata.*

[d] Mercurii Asclepius pro *ex utraque natura*, habet *extraque naturam*: corruptissimè.

[e] Sic Am. & MSS cum Asclepio At Lov *quibus consecravere viventes.* Sic etiam Er mutato solùm *eo* in *eas*

eum ipsum coactus est confiteri jam tunc illam terram sepulcrorum & mortuorum, quos pro diis colebant, fuisse plenissimam. Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui suas futuras pœnas apud sanctorum Martyrum Memorias imminere mærebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur, & de possessis hominum corporibus ejiciuntur.

Caput XXVII.

De modo honoris, quem Christiani Martyribus impendunt.

1. NEc tamen nos eisdem Martyribus templa, sacerdotia, sacra & sacrificia constituimus: quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sanè Memorias eorum tamquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mortem corporum suorum pro veritate certarunt, ut innotesceret vera religio, falsis fictisque convictis: quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audivit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque constructum, dicere in precibus, Offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, vel Cypriane; cùm apud eorum Memorias offeratur Deo, qui eos & homines & Martyres fecit, & sanctis suis Angelis cælesti honore sociavit; ut ea celebritate & Deo vero de illorum victoriis gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem invocato in auxilium ex illorum memoriæ renovatione adhortemur? Quæcumque igitur adhibentur religiosorum obsequia in Martyrum locis, ornamenta sunt Memoriarum, non sacra vel sacrificia mortuorum tamquam deorum. Quicumque etiam epulas suas eò deferunt, quod quidem à Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo; tamen quicumque id faciunt, quas cùm apposuerint, orant, & auferunt, ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari [a] sibi eas volunt per merita Martyrum in nomine Domini Martyrum. Non autem esse ista sacrificia Martyrum novit, qui novit unum, quod [b] etiam illic offertur sacrificium Christianorum.

Altare super corpus Martyris.

Epulæ ad Memorias Martyrum delatæ. V. lib. 6. Confess. c. 2.

Merita Martyrū.

2. Nos itaque Martyres nostros nec divinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos: nec sacrificia illis offerimus, nec eorum probra in eorum sacra convertimus. Nam de Iside uxore Osiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur, quibus parentibus suis illa cùm sacrificaret, invenit hordei segetem, atque inde spicas marito regi & ejus consiliario Mercurio demonstravit, unde eamdem & Cererem volunt, quæ & quanta mala, non à poëtis, sed mysticis eorum litteris memoriæ mandata sint, sicut Leone sacerdote prodente ad Olympiadem matrem scribit Alexander, legant qui volunt vel possunt, & recolant qui legerunt; & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorum factis tamquam diis sacra fuerint instituta. Absit ut eos, quamvis deos habeant, sanctis Martyribus nostris, quos tamen deos non habemus, ulla ex parte audeant comparare. Sic enim non constituimus sacerdotes, nec offerimus sacrificia Martyribus nostris; quia incongruum, indebitum, illicitum est, atque uni Deo tantummodo debitum: ut nec criminibus suis, nec ludis eos turpissimis oblectemus, ubi vel flagitia isti celebrant deorum suorum, si cùm homines essent, talia commiserunt, vel conficta delectamenta dæmonum noxiorum, si homines non fuerunt. Ex isto genere dæmonum Socrates non haberet deum, si haberet Deum: sed fortasse homini ab illa arte faciendi deos alieno & innocenti, illi importaverint talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non esse spiritus istos colendos propter vitam beatam, quæ post mortem futura est, nullus vel mediocriter prudens ambigit. Sed fortasse dicturi sunt, deos quidem esse omnes bonos, dæmones autem alios malos, alios bonos: & eos per quos ad vitam in æternum beatam perveniamus colendos esse censebunt, quos bonos opinantur. Quod quale sit, jam in volumine sequenti videndum est.

[a] Sic MSS. Editi verò *sanctificari ibi.*

[b] Editi, *quod Deo illic.* At MSS. loco *Deo*, habent *etiam.*

LIBER NONUS.

Postquam dixit in superiore libro de abjiciendo dæmonum cultu, quippe qui spiritus malos se ipsi prodant tam multis argumentis: in isto jam libro iis occurrit Augustinus, qui dæmonum differentiam afferunt aliorum malorum, aliorum bonorum: qua ipse explosâ differentiâ probat nulli omnino dæmoni, sed uni Christo munus mediatoris hominum ad beatitudinem posse competere.

Caput I.

Ad quem articulum disputatio præmissa pervenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione.

ET bonos & malos deos esse quidam opinati sunt: quidam verò de diis meliora sentientes, tantum eis honoris laudisque tribuerunt, ut nullum deorum malum credere auderent. Sed illi qui deos quosdam bonos, quosdam malos esse dixerunt, dæmones quoque appellaverunt nomine deorum: quamquam & deos, sed rariùs, nomine dæmonum; ita ut ipsum Jovem, quem volunt esse regem ac principem ceterorum, * ab Homero fateantur dæmonem nuncupatum. Hi autem qui omnes deos non nisi bonos esse asserunt, & longè præstantiores eis hominibus qui boni perhibentur, meritò moventur dæmonum factis, quæ negare non possunt, eaque nullo modo à diis, quos omnes bonos volunt, committi posse existimantes, differentiam inter deos & dæmones adhibere coguntur; ut quidquid eis meritò displicet in operibus vel affectibus pravis, quibus vim suam manifestant occulti spiritus, id credant esse dæmonum, non deorum. Sed quia eosdem dæmones inter homines & deos ita medios constitutos putant, tamquam nullus deus homini misceatur, ut hinc perferant desiderata, inde re-

* Plutarch.

in libello quid [illegible]

ferant impetrata; atque hoc Platonici præcipui A philosophorum ac nobilissimi sentiunt, cum quibus velut cum excellentioribus placuit istam examinare quæstionem, utrùm cultus plurimorum deorum prosit ad consequendam vitam beatam quæ post mortem futura est: libro superiore quæsivimus, quo pacto dæmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes homines aversantur & damnant, id est, sacrilega, flagitiosa, facinorosa, non de quolibet homine, sed de ipsis diis figmenta poëtarum, & magicarum artium sceleratam puniendamque violentiam, possint quasi propinquiores & amiciores diis bonis conciliare homines bonos; & hoc nulla ratione posse, compertum est.

Caput II.

An inter dæmones, quibus dii superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum præsidio ad veram beatitudinem possit humana anima pervenire.

Proinde hic liber, sicut in illius fine promisimus, disputationem continere debebit de C differentia, (si quam volunt esse) non deorum inter se, quos omnes bonos dicunt; nec de differentia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longè latéque sejungunt, istos inter deos & homines collocant; sed de differentia ipsorum dæmonum, quod ad præsentem pertinet quæstionem. * Apud plerosque enim usitatum est dici, alios bonos, alios malos dæmones: quæ sive sit etiam Platonicorum, sive quorumlibet sententia, nequaquam ejus est negligenda discussio, ne quisquam velut dæmones bonos sequendos sibi esse arbitretur, per quos tamquam medios, diis quos omnes bonos credit, dum conciliari affectat & studet, ut quasi cum eis possit esse post mortem, irretitus malignorum spirituum deceptusque fallaciâ, longè aberret à vero Deo, cum quo solo, & in quo solo, & de quo solo anima humana, id est, rationalis & intellectualis beata est.

* al. Caput II.

Caput III.

Quæ dæmonibus Apuleius adscribat; quibus cùm rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.

Quæ igitur est differentia dæmonum bonorum & malorum? Quando quidem Platonicus Apuleius de his universaliter differens, & tam multa loquens de aëriis eorum corporibus, de virtutibus tacuit animorum, quibus essent prædití, si boni essent. Tacuit ergo beatitudinis caussam: indicium verò miseriæ tacere non potuit, confitens eorum mentem, qua rationales esse perhibuit, non saltem imbutam munitamque virtute F passionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, sed ipsam quoque, sicut stultarum mentium mos est, procellosis quodam modo perturbationibus agitari. Verba namque ejus de hac re » ista sunt: Ex hoc ferme dæmonum numero, in- » quit, poëtæ solent, haud quaquam procul à veri- » tate, osores & amatores quorumdam hominum » deos fingere; hos prosperare & evehere, illos con- » trà adversari & affligere. Igitur & misereri, & in- » dignari, & angi, & lætari, omnemque humani G » animi faciem pati, simili motu cordis & salo men- » tis, per omnes cogitationum æstus fluctuare. Quæ » omnes turbellæ tempestatesque procul à deorum » cælestium tranquillitate exsulant. Num est in his verbis ulla dubitatio, quòd non animorum aliquas inferiores partes, sed ipsas dæmonum mentes, quibus rationalia sunt animalia, velut procellosum salum dixit passionum tempestate turbari? ut ne hominibus quidem sapientibus comparandi sint, qui hujusmodi perturbationibus animorum, à quibus humana non est immunis infirmitas, etiam cùm eas hujus vitæ conditione patiuntur, mente imperturbata resistunt, non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere sapientiæ & lege justitiæ: sed stultis mortalibus & injustis, non corporibus, sed moribus B similes, (ut non dicam deteriores, eo quo vetustiores & debitâ pœnâ insanabiles,) ipsius quoque mentis, ut iste appellavit, salo fluctuant; nec in veritate atque virtute, qua turbulentis & pravis affectionibus repugnatur, ex ulla animi parte consistunt.

Apul. in lib. de deo Socratis.

Dæmones fluctuare perturbationibus mentium.

Caput IV.

De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ sit Peripateticorum Stoicorumque sententia.

1. Duæ sunt sententiæ philosophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, nostri autem quidam, sicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus, quidam verò, sicut iste de Græco expressiùs, passiones vocant. Has ergo perturbationes, sive affectiones, sive passiones quidam philosophi dicunt etiam in sapientem cadere, sed moderatas rationique subjectas, ut eis leges quodam modo, quibus ad necessarium redigantur modum, dominatio mentis imponat. Hoc qui sentiunt, Platonici sunt sive Aristotelici, cùm D Aristoteles discipulus Platonis fuerit, qui sectam Peripateticam condidit. Aliis autem, sicut Stoicis, cadere ullas omnino hujuscemodi passiones in sapientem non placet. Hos autem, id est Stoicos, Cicero in libris de finibus bonorum & malorum, verbis magis quàm rebus adversùs Platonicos seu Peripateticos certare convincit: quando quidem Stoici nolunt bona appellare, sed commoda corporis & externa; eo quòd nullum bonum volunt esse hominis præter virtutem, tamquam artem E bene vivendi, quæ non nisi in animo est. Hæc autem isti simpliciter & ex communi loquendi consuetudine appellant bona; sed in comparatione virtutis, qua rectè vivitur, parva & exigua. Ex quo fit, ut ab utrisque quodlibet vocentur, seu bona seu commoda, pari tamen æstimatione pensentur, nec in hac quæstione Stoici delectentur, nisi novitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, ubi quæritur, utrùm accidant sapienti passiones animi, an ab eis sit prorsus alienus, de verbis eos potiùs quàm de rebus facere controversiam. Nam & ipsos nihil hinc aliud quàm Platonicos & Peripateticos sentire existimo, quantum ad vim rerum adtinet, non ad vocabulorum sonum.

2. Ut enim alia omittam, quibus id ostendam, ne longum faciam, aliquid unum quod sit evidentissimum dicam. In libris quibus titulus est Noctium Atticarum, scribit a Agellius, vir elegantissimi eloquii, & multæ ac facundæ scientiæ, se navigasse aliquando cum quodam philosopho nobili Stoico. Is philosophus, sicut latiùs & uberiùs, quod ego breviter adtingam, narrat * Agellius, cùm illud navigium horribili cælo & mari periculosissimè jactaretur, vi timoris expalluit. Id animadversum est ab eis qui aderant, quamvis in mortis vicinia, curiosissimè adtentis, utrumne philoso-

* Lib. 19. c. 1.

Stoicus Philosophus in tempestatis periculo expallescens.

a Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. A. Gellius.

phus animo turbaretur. Deinde tempestate transacta, mox ut securitas præbuit colloquendi vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos navis illa portabat, dives luxuriosus Asiaticus philosophum compellat, illudens quòd extimuisset atque palluisset, cùm ipse mansisset intrepidus in eo quod impendebat exitio. At ille Aristippi Socratici responsum retulit, qui cùm in re simili eadem verba ab homine simili audisset, respondit illum pro anima nequissimi nebulonis meritò non fuisse sollicitum, se autem pro Aristippi anima timere debuisse. Hac illo divite responsione depulso, postea quæsivit Agellius à philosopho non exagitandi animo, sed discendi, quænam illa ratio esset pavoris sui. Qui ut doceret hominem sciendi studio naviter accensum, protulit statim de sarcinula sua Stoici Epicteti librum, in quo ea scripta essent, quæ congruerent decretis Zenonis & Chrysippi, quos fuisse Stoicorum principes novimus. In eo libro se legisse dicit Agellius, hoc Stoicis placuisse, quòd animi visa, quas appellant phantasias, nec in potestate est utrùm & quando incidant animo, cùm [a] veniunt ex terribilibus & formidabilibus rebus, necesse esse etiam sapientis animum moveant; ita ut paulisper vel pavescat metu, vel tristitiâ contrahatur, tamquam his passionibus prævenientibus mentis & rationis officium; nec ideo tamen in mente fieri opinionem mali, nec approbari ista eisque consentiri. Hoc enim esse volunt in potestate, idque interesse censent inter animum sapientis & stulti, quòd stulti animus eisdem passionibus cedit, atque accommodat mentis assensum; sapientis autem, quamvis eas necessitate patiatur, retinet tamen de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram & stabilem inconcussa mente sententiam. Hæc ut potui, non quidem commodiùs Agellio, sed certè breviùs, &, ut puto, planiùs exposui, quæ ille se in Epicteti libro legisse commemorat, eum ex decretis Stoicorum dixisse atque sensisse.

3. Quæ si ita sunt, aut nihil, aut penè nihil distat inter Stoicorum aliorumque philosophorum opinionem de passionibus & perturbationibus animorum: utrique enim mentem rationemque sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientem non cadere Stoici, quia nequaquam ejus sapientiam, qua utique sapiens est, ullo errore obnubilant, aut labe subvertunt. Accidunt autem animo sapientis, salva serenitate sapientiæ, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quamvis ea nolint dicere bona vel mala. Nam profectò si nihili penderet eas res ille philosophus, quas amissurum se naufragio sentiebat, sicuti est vita ista salusque corporis; non ita illud periculum perhorresceret, ut palloris etiam testimonio proderetur. Verumtamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente sententiam, vitam illam salutemque corporis, quorum amissionem minabatur tempestatis immanitas, non esse bona quæ illos quibus inessent facerent bonos, sicut facit justitia. Quod autem aiunt ea nec bona appellanda esse, sed commoda: verborum certamini, non rerum examini deputandum est. Quid enim interest, utrùm aptiùs bona vocentur, an commoda; dum tamen ne his privetur, non minùs Stoicus, quàm Peri-A pateticus pavescat & palleat; ea non æqualiter appellando, sed æqualiter æstimando? Ambo sanè, si honorum istorum seu commodorum periculis ad flagitium vel facinus urgeantur, ut aliter ea retinere non possint, malle se dicunt hæc amittere quibus natura corporis salva & incolumis habetur, quàm illa committere quibus justitia violatur. Ita mens, ubi fixa est ista sententia, nullas perturbationes, etiamsi accidant inferioribus animi partibus, in se contra rationem prævalere per-B mittit: quin immo eis ipsa dominatur, eisque non consentiendo, sed potiùs resistendo regnum virtutis exercet. Talem describit etiam Virgilius Æneam, ubi ait: Mens immota manet, lacrymæ volvuntur inanes. *Æneid. 4.*

C A P U T V.

Quòd passiones, quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant, sed virtutem exerceant.

NON est nunc necesse copiosè ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat C Scriptura divina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subjicit regendam & juvandam, mentique passiones ita moderandas atque frenandas, ut in usus justitiæ convertantur. Denique in disciplina nostra non tam quæritur utrùm pius animus irascatur, sed quare irascatur; nec utrùm sit tristis, sed unde sit tristis; nec utrùm timeat, sed quid timeat. Irasci enim peccanti, ut corrigatur; contristari pro afflicto, ut liberetur; timere periclitanti, ne pereat; D nescio utrùm quisquam sana consideratione reprehendat. Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpare: sed quanto honestiùs ille Stoicus misericordiâ perturbaretur hominis liberandi, quàm timore naufragii. Longè meliùs & humaniùs, & piorum sensibus accommodatiùs [a] Cicero in Cæsaris laude locutus est, ubi ait: Nulla de virtutibus tuis, nec admirabilior, nec gratior misericordiâ est. Quid est autem misericordia, nisi alienæ miseriæ quædam in nostro corde compassio, E qua utique si possumus, subvenire compellimur? Servit autem motus iste rationi, quando ita præbetur misericordia, ut justitia conservetur, sive cùm indigenti tribuitur, sive cùm ignoscitur pœnitenti. Hanc Cicero locutor egregius non dubitavit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, ut docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici, ex decretis Zenonis & Chrysippi, qui hujus sectæ primas [a] habuerunt, bujusmodi passiones in animum sapientis ad-F mittunt, quem vitiis omnibus liberum volunt. Unde fit consequens, ut hæc ipsa non putent vitia, quando sapienti sic accidunt, ut contra virtutem mentis rationemque nihil possint, & una sit eademque sententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum, & ipsorum Stoicorum: sed, ut ait [a] Tullius, verbi controversia jam diu torqueat homines Græculos contentionis cupidiores, quàm veritatis. Sed adhuc meritò quæri potest, utrùm [b] ad vitæ præsentis pertineat infirmitatem, etiam G in quibusque bonis officiis hujuscemodi perpeti affectus: sancti verò Angeli & sine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, & miseris sine miseriæ compassione subveniant, & periclitantibus eis quos diligunt, sine timore opitulentur; & tamen istarum nomina passionum con-

a Orat. pro Q. Ligario.

Misericordia quid.

a Supple, partes.

a In 2. de Oratore.

Angelis cur tribuuntur affectus, cùm peragunt officia.

[a] Sic plerique MSS. At edid, *cùm veniant.*

[b] In MSS. nonnullis, *utrùm cùm ad vita* &c. Paulò pòst in sola editione Lov. *Sancti verò Angeli cùm & sine ira puniant.*

suetudine locutionis humanæ etiam in eos usurpentur, propter quamdam operum similitudinem, non propter affectionum infirmitatem: sicut ipse Deus secundùm Scripturas irascitur, nec tamen ulla passione turbatur. Hoc enim verbum vindictæ usurpavit effectus, non illius turbulentus affectus.

Caput VI.

Quibus passionibus dæmones, confitente Apuleio, exagitentur, quorum ope homines apud deos asserit adjuvari.

Qua interim de sanctis Angelis quæstione dilata, videamus quemadmodum dicant Platonici medios dæmones inter deos & homines constitutos istis passionum æstibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eisque dominante motus hujuscemodi [a] paterentur, non eos diceret Apuleius simili motu cordis & salo mentis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Ipsa igitur mens eorum, id est, pars animi superior, qua rationales sunt, in qua virtus & sapientia, si ulla eis esset, C passionibus turbulentis inferiorum animi partium regendis moderandisque dominaretur; ipsa, inquam, mens eorum, sicut iste Platonicus confitetur, salo perturbationum fluctuat. Subjecta est ergo mens dæmonum passionibus libidinum, formidinum, irarum, atque hujuscemodi ceteris. Quæ igitur pars in eis libera est composque sapientiæ, qua placeant diis, & ad bonorum [b] morum similitudinem hominibus consulant; cùm eorum mens D passionum vitiis subjugata & oppressa, quidquid rationis naturaliter habet, ad fallendum & decipiendum tanto acriùs intendat, quanto eam magis possidet nocendi cupiditas?

Mens dæmonum passionum vitiis subjecta.

Caput VII.

Quòd Platonici figmentis poëtarum infamatos asserant deos de contrariorum studiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum sint.

Quod si quisquam dicit, non ex omnium, sed ex malorum dæmonum numero esse, quos poëtæ quorumdam hominum osores & amatores E deos non procul à veritate confingunt: hos enim dixit Apuleius, salo mentis per omnes cogitationum æstus fluctuare: quomodo istud intelligere poterimus, quando cùm hoc diceret, non quorumdam, id est malorum, sed omnium dæmonum medietatem propter aëria corpora, inter deos & homines describebat? Hoc enim ait fingere poëtas, quòd ex istorum dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum nomina imponunt, & quibus voluerint hominibus ex his amicos inimicosque di- F stribuunt ficti carminis impunitâ licentiâ; cùm deos ab his dæmonum moribus, & cælesti loco & beatitudinis opulentiâ remotos esse perhibeant. Hæc est ergo fictio poëtarum, deos dicere qui dii non sunt, eosque sub deorum nominibus inter se decertare propter homines, quos pro studio partium diligunt vel oderunt. Non procul autem à veritate dicit hanc esse fictionem, quoniam deorum appellati vocabulis qui dii non sunt, tales tamen describuntur dæmones, quales sunt. De- G nique hanc esse [a] dicit Homericam illam Minervam, quæ mediis cœtibus Graiûm cohibendo

[a] Apuleius lib. de deo Socratis.

A Achilli intervenit. Quòd ergo Minerva illa fuerit, poëticum vult esse figmentum; eò quòd Minervam deam putat, eamque inter deos, quos omnes bonos beatosque credit, in alta ætheria sede collocat, procul à conversatione mortalium. Quòd autem aliquis dæmon fuerit Græcis favens Trojanisque contrarius, sicut alius adversùs Græcos Trojanorum opitulator, quem Veneris seu Martis nomine idem poëta commemorat, quos deos iste talia non agentes in cælestibus habitationibus B ponit; & hi dæmones pro eis quos amabant, contra eos quos oderant, inter se decertaverint, hoc non procul à veritate poëtas dixisse confessus est. De his quippe ista dixerunt, quos hominibus simili motu cordis & salo mentis per omnes cogitationum æstus fluctuare testatur, ut possent amores & odia, non pro justitia, sed sicut populus similis eorum in [a] Venatoribus & Aurigis, secundùm suarum studia partium, pro aliis adversùs alios exercere. Id enim videtur philosophus curasse C Platonicus, ne cùm hæc à poëtis canerentur, non à dæmonibus mediis, sed ab ipsis diis, quorum nomina poëtæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

[a] V. Enarr. in Psal. 39. n. 8 & 9. & in Psal. 51. n. 10.

Caput VIII.

De diis cælestibus & dæmonibus aëriis hominibusque terrenis Apuleii Platonici definitio.

Quid illa ipsa definitio dæmonum, parumne intuenda est, (ubi certè omnes determinando complexus est,) quòd ait dæmones esse genere animalia, animo passiva, mente rationalia, D corpore aëria, tempore æterna? In quibus quinque commemoratis, nihil dixit omnino, [a] quod dæmones cum bonis saltem hominibus id viderentur habere commune, quod non esset in malis. Nam ipsos homines cùm aliquantò latiùs describendo complecteretur, suo loco de illis dicens tamquam de infimis atque terrenis, cùm priùs dixisset de cælestibus diis; ut commendatis duabus partibus ex summo & infimo [c] ultimis, tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur: Igitur E homines, inquit, ratione [d] cluentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, levibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus, pervicaci audaciâ, pertinaci spe, casso labore, fortunâ caducâ, singillatim mortales, cuncti tamen universo genere perpetui, vicissim sufficienda prole mutabiles, volucri tempore, tardâ sapientiâ, citâ morte, querulâ vitâ terras incolunt. Cùm hîc tam multa diceret, quæ ad F plurimos homines pertinent, numquid etiam illud tacuit, quod noverat esse paucorum, ubi ait, tardâ sapientiâ? quod si prætermisisset, nullo modo rectè genus humanum descriptionis hujus tam intentâ diligentiâ terminasset. Cùm verò deorum excellentiam commendaret, ipsam beatitudinem, quò volunt homines per sapientiam pervenire, in eis affirmavit excellere. Proinde si aliquos dæmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipsorum descriptione poneret, unde vel cum diis aliquam G beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcumque sapientiam putarentur habere communem. Nunc verò nullum bonum eorum comme-

[a] f. quo.

Apuleius lib. de deo Socratis.

Hominis descriptio.

[a] Editi, non paterentur: malè ac refragantibus MSS.

[b] Sic probæ notæ MSS. At editio Lov. omittit morum: cujus vocis loco Vind. & Am. habent deorum. Denique pro bonorum, Er. habet horum.

[c] Editi, ad ultimum. Castigantur ad veteres libros, quorum lectionem confirmat illud infrà cap. 12. dictum, de duabus naturæ partibus ultimis, id est summis atque infimis.

[d] Mira hîc codicum varietas. Vind. Am. & probæ notæ MSS habent, ratione gaudentes. Er. Lov. &c. plaudentes. Alii quidam MSS. fervientes. Nonnulli, fruentes. Sed veriùs Colbertinus codex, ut apud Apuleium, cluentes, id est excellentes.

moravit;

moravit; quo boni discernuntur à malis. Quamvis & eorum malitiæ liberiùs exprimendæ pepercerit, non tam ne ipsos, quàm ne cultores eorum apud quos loquebatur, offenderet: significavit tamen prudentibus, quid de illis sentire deberent; quando quidem deos, quos omnes bonos beatosque credi voluit, ab eorum passionibus, atque, ut ait ipse, turbellis omni modo separavit, sola illos corporum æternitate conjungens; animo autem non diis, sed hominibus similes dæmones, apertissimè inculcans: & hoc non sapientiæ bono, cujus & homines possunt esse participes; sed perturbatione passionum, quæ stultis malisque dominatur, à sapientibus verò & bonis ita regitur, ut malint eam non habere, quàm vincere. Nam si non corporum, sed animorum æternitatem cum diis habere dæmones vellet intelligi, non utique homines ab hujus rei consortio separaret: quia & hominibus æternos esse animos, procul dubio sicut Platonicus sentit. Ideo cùm hoc genus animantium describeret, immortalibus animis, moribundis membris dixit esse homines. Ac per hoc si propterea communem cum diis æternitatem non habent homines, quia corpore sunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore sunt immortales.

CAPUT IX.

An amicitia cælestium deorum per intercessionem dæmonum possit homini provideri.

QUALES igitur mediatores sunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod est in animante melius, id est animum; hoc autem habent cum diis melius, quod est in animante deterius, id est corpus? Cùm enim animans, id est, animal ex anima constet & corpore, quorum duorum anima est utique corpore melior; etsi vitiosa & infirma, melior certè corpore etiam sanissimo atque firmissimo; quoniam ejus natura excellentior nec labe vitiorum postponitur corpori; sicut aurum etiam sordidum argento seu plumbo, licèt purissimo, carius æstimatur: isti mediatores deorum & hominum, per quos interpositos divinis humana junguntur, cum diis habent corpus æternum, vitiosum autem cum hominibus animum; quasi religio qua volunt diis homines per dæmones jungi, in corpore sit, non in animo constituta. Quænam tandem istos mediatores falsos atque fallaces quasi capite deorsum nequitia vel pœna suspendit, ut inferiorem animalis partem, id est, corpus cum superioribus, superiorem verò, id est, animum cum inferioribus habeant, & cum diis cælestibus in parte serviente conjuncti, cum hominibus autem terrestribus in parte dominante sint miseri? Corpus quippe servum est, sicut etiam Sallustius ait, Animi imperio, corporis servitio magis utimur. Adjunxit autem ille, Alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune est: quoniam de hominibus loquebatur, quibus, sicut belluis, mortale corpus est. Isti autem, quos inter nos & deos mediatores nobis philosophi [a] providerunt, possunt quidem dicere de animo & corpore, Alterum nobis cum diis, alterum cum hominibus commune est: sed, sicut dixi, tamquam in perversum ligati atque suspensi, servum corpus cum diis beatis, dominum animum cum hominibus miseris [b] habentes, parte inferiore exaltati, superiore dejecti. Unde etiam si quisquam propter hoc eos putaverit æternitatem habere cum diis, quia nulla morte, sicut animalium terrestrium, animi eorum solvuntur à corpore: nec sic existimandum est eorum corpus tamquam honoratorum æternum vehiculum, sed æternum vinculum [c] damnatorum.

Animans.

Sallust. in Catil.

CAPUT X.

Quòd secundùm Plotini sententiam, minùs miseri sint homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno.

PLOTINUS certè nostræ memoriæ [d] vicinis temporibus, Platonem ceteris excellentiùs intellexisse laudatur. Is cùm de humanis animis ageret, Pater, inquit, misericors mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipsum quòd mortales sunt homines corpore, ad misericordiam Dei patris pertinere arbitratus est, ne semper hujus vitæ miseriâ tenerentur. Hac misericordiâ indigna judicata est iniquitas dæmonum, quæ in animi passivi miseria, non mortale, sicut homines, sed æternum corpus accepit. Essent quippe feliciores hominibus, si mortale cum eis haberent corpus, & cum diis beatum animum. Essent autem pares hominibus, si cum animo misero corpus saltem mortale cum eis habere meruissent: si tamen adquirerent aliquid pietatis, ut ab ærumnis vel in morte requiescerent. Nunc verò non solùm feliciores hominibus non sunt animo misero, sed etiam miseriores sunt perpetuo corporis vinculo. Non enim aliquâ pietatis & sapientiæ disciplinâ proficientes, intelligi voluit ex dæmonibus fieri deos, cùm apertissimè dixerit dæmones æternos.

Dæmonum miseria ob corporis immortalitatem.

CAPUT XI.

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones esse post corpora.

DICIT quidem & animas hominum dæmones esse, & ex hominibus fieri Lares, si boni meriti sunt; Lemures, si mali, seu Larvas: Manes autem deos dici, si incertum est bonorum eos, seu malorum esse meritorum. In qua opinione, quantam voraginem aperiant sectandis perditis moribus, quis non videat, si vel paululùm adtendat? Quando quidem quamlibet nequam fuerint homines, vel Larvas se fieri dum opinantur, vel dum Manes deos; tanto pejores fiunt, quanto sunt nocendi cupidiores: ut etiam quibusdam sacrificiis tamquam divinis honoribus post mortem se invitari opinentur, ut noceant. Larvas quippe dicit esse noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæstio est. Inde autem perhibet appellari Græcè beatos εὐδαίμονας, quòd boni sint animi, hoc est, boni dæmones; animos quoque hominum dæmones esse confirmans.

Eudæmones.

CAPUT XII.

De ternis contrariis, quibus secundùm Platonicos dæmonum & hominum natura distinguitur.

SED nunc de his agimus, quos in natura propria descripsit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia, animo passiva, corpore aëria, tempore æterna. Nempe cùm priùs deos in sublimi cælo, homines autem in terra infima disjunctos locis, & naturæ dignitate secerneret, ita conclusit: Habetis, inquit, interim bina animalia; deos ab hominibus plurimùm differentes, loci sublimitate, vitæ perpetuitate, naturæ perfectione;

Apul. de deo Socratis.

[a] Plures probæ notæ MSS *providerunt.*
[b] Verbum *habentes* non est in MSS.
[c] Vind. Am. & Er. *damnandorum.*

[d] Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. *vicinus.* Porrò Plotinus philosophus sub tertium imperii Aureliani, hoc est, anno Christi circiter 270 mortuus est, ut ex Porphyrio in ejus vita intelligitur.

» nullo inter ſe propinquo communicatu, cùm & » habitacula ſumma ab infimis tanta [a] intercape- » do faſtigii diſpeſcat; & vivacitas illic æterna & » indefecta ſit, hîc caduca & ſubciſiva; & ingenia illa » ad beatitudinem ſublimata, hæc ad miſerias infimata. Hîc terna video commemorata contraria de duabus naturæ partibus ultimis, id eſt, ſummis atque infimis. Nam tria quæ propoſuit de diis laudabilia, eadem repetivit, aliis quidem verbis, ut eis alia tria adverſa ex hominibus redderet. Tria deorum hæc ſunt: loci ſublimitas, vitæ perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita repetivit, ut eis tria contraria humanæ conditionis opponeret: cùm & habitacula, inquit, ſumma ab infimis tanta intercapedo faſtigii diſpeſcat: quia dixerat loci ſublimitatem. Et vivacitas illic, inquit, æterna & indefecta ſit, hîc caduca & ſubciſiva: quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem ſublimata, hæc ad miſerias infimata: quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo poſita ſunt deorum, id eſt, locus ſublimis, æternitas, beatitudo: & his contraria tria hominum, id eſt, locus infimus, mortalitas, miſeria.

CAPUT XIII.

Quomodo dæmones, ſi nec cum diis beati, nec cum hominibus ſunt miſeri, inter utramque partem ſine utriuſque communione ſint medii.

1. INTER hæc terna deorum & hominum, quoniam dæmones medios poſuit, de loco nulla eſt controverſia. Inter ſublimem quippe & infimum, medius locus aptiſſimè habetur & dicitur. Cetera bina reſtant, quibus cura adtentior adhibenda eſt, quemadmodum vel aliena eſſe à dæmonibus oſtendantur, vel ſic eis diſtribuantur, ut medietas videtur expoſcere. Sed ab eis aliena eſſe non poſſunt. Non enim ſicut dicimus locum medium nec eſſe ſummum, nec infimum, ita dæmones cùm ſint animalia rationalia, nec beatos eſſe, nec miſeros, ſicuti ſunt arbuſta vel pecora, quæ ſunt ſenſûs vel rationis expertia, rectè poſſumus dicere. Quorum ergo ratio mentibus ineſt, aut miſeros eſſe aut beatos neceſſe eſt. Item non poſſumus rectè dicere, nec mortales eſſe dæmones, nec æternos. Omnia namque viventia aut in æternum vivunt, aut finiunt morte quod vivunt. Jam verò iſte tempore æternos dæmones dixit. Quid igitur reſtat, niſi ut hi medii de duobus ſummis unum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam ſi utraque de imis habebunt, aut utraque de ſummis, medii non erunt, ſed in alterutram partem vel reſiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, ſicut demonſtratum eſt, carere utriſque non poſſunt, acceptis ex utraque parte ſingulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non poſſunt æternitatem, quæ ibi non eſt, unum hoc de ſummis habent: & ideo non eſt alterum ad complendam medietatem ſuam, quod de infimis habeant, niſi miſeriam.

[b] al. Cap. XIII

2. [b] Eſt itaque ſecundùm Platonicos, ſublimium deorum vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: hominum verò infimorum vel miſeria mortalis, vel mortalitas miſera: dæmonum autem mediorum vel miſera æternitas, vel æterna miſeria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum poſuit, non eos medios, ſicut promittebat, oſtendit; quoniam tria dixit eos habere nobiſcum, quòd genere animalia, quòd mente rationalia, quòd animo paſſiva ſunt; cum diis autem unum, quòd tempore æterna, & unum proprium, quòd corpore aëria. Quomodo ergo medii, quando unum habent cum ſummis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed planè ibi etiam medii poſſunt ita inveniri, ut unum habeant proprium, quod eſt corpus aërium, ſicut & illi de ſummis atque infimis ſingula propria, dii corpus ætherium, hominesque terrenum; duo verò communia ſint omnibus, quòd genere ſunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipſe cùm de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non ſolent iſti deos niſi rationales mente perhibere. Duo ſunt reſidua, quòd ſunt animo paſſiva, & tempore æterna: quorum habent unum cum infimis, cum ſummis alterum, ut proportionali ratione librata medietas neque ſuſtollatur in ſumma, neque in infima deprimatur. Ipſa eſt autem illa dæmonum miſera æternitas, vel æterna miſeria. Qui enim ait, animo paſſiva, etiam miſera dixiſſet, niſi [b] eorum cultoribus erubuiſſet. Porrò quia providentiâ ſummi Dei, ſicut etiam ipſi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, numquam eſſet iſtorum æterna miſeria, niſi eſſet magna malitia.

3. Si igitur beati rectè dicuntur eudæmones, non ſunt eudæmones dæmones quos inter homines & deos iſti in medio locaverunt. Quis ergo eſt locus bonorum dæmonum, qui ſupra homines, infra deos, iſtis præbeant adjutorium, illis miniſterium? Si enim boni æternique ſunt, profectò & beati ſunt. Æterna autem beatitudo medios eos eſſe non ſinit, quia multùm diis comparat, multúmque ab hominibus ſeparat. Unde fruſtra iſti conabuntur oſtendere, quomodo dæmones boni, ſi & immortales ſunt & beati, rectè medii conſtituantur inter deos immortales ac beatos & homines mortales ac miſeros. Cùm enim utrumque habeant cum diis, & beatitudinem ſcilicet & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miſeris & mortalibus, quomodo non potiùs remoti ſunt ab hominibus diiſque conjuncti, quàm inter utroſque medii conſtituti? Tunc enim medii eſſent, ſi haberent & ipſi duo quædam ſua, non cum binis alterutrorum, ſed cum ſingulis utrorumque communia: ſicut homo medium quiddam eſt, ſed inter pecora & angelos; ut quia pecus eſt animal irrationale atque mortale, angelus autem rationale & immortale, medius homo eſſet, inferior angelis, ſuperior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem cùm angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cùm quærimus medium inter beatos immortales miſeroſque mortales, hoc invenire debemus, quod aut mortale ſit beatum, aut immortale ſit miſerum.

CAPUT XIV.

An homines cùm ſint mortales, poſſint vera beatitudine eſſe felices.

UTRUM autem & beatus & mortalis homo eſſe poſſit, magna eſt inter homines quæſtio. Quidam enim conditionem ſuam humiliùs inſpexerunt, negaveruntque hominem capacem eſſe poſſe beatitudinis, quamdiu mortaliter vivit. Quidam verò extulerunt ſe, & auſi ſunt dicere, ſapientiæ compotes, beatos eſſe poſſe mortales. Quod

[a] Apud Apuleium, tanta intercapedine faſtigii diſpeſcant.

[b] Editi, pro eorum cultoribus. Abeſt pro à MSS.

si ita est, cur non ipsi potiùs medii constituuntur inter mortales miseros & immortales beatos, beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miseris? Profectò enim si beati sunt, invident nemini; (nam quid miserius invidentiâ?) & ideo mortalibus miseris, quantum possunt, ad consequendam beatitudinem * consulunt; ut & etiam immortales valeant esse post mortem, & Angelis immortalibus beatisque conjungi.

Caput XV.

De Mediatore Dei & hominum, homine Christo Iesu.

1. SI autem, quod multo credibiliùs & probabiliùs disputatur, omnes homines, quamdiu mortales sunt, etiam miseri sint necesse est, quærendus est medius, qui non solùm homo, verùm etiam Deus sit; ut homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatem hujus medii beata mortalitas interveniendo perducat. Quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus est, non infirmata Verbi divinitate, sed carnis infirmitate suscepta: non autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitavit à mortuis: quoniam ipse fructus est mediationis ejus, ut nec ipsi, propter quos liberandos mediator effectus est, in perpetua vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit transeuntem, & beatitudinem permanentem: ut per id quod transit, congrueret morituris; & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur Angeli inter miseros mortales & beatos immortales medii esse non possunt; quia ipsi quoque & beati & immortales sunt: possunt autem medii esse angeli mali; quia immortales sunt cum illis, miseri cum istis. His contrarius est Mediator bonus, qui adversùs eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus voluit, & beatus in æternitate persistere potuit: ac sic eos & immortales superbos, & miseros noxios, ne immortalitatis jactantiâ seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberavit.

2. Homo itaque mortalis & miser longè sejunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonum immortalitate, miserum est: quod possit offendere in Christi mortalitate, jam non est. Ibi ergo cavenda est miseria sempiterna: hîc mors timenda non est, quæ esse non potuit sempiterna, & beatitudo amanda est sempiterna. Ad hoc quippe se interponit medius immortalis & miser, ut ad immortalitatem beatam transire non sinat, quoniam persistit quod impedit, id est, ipsa miseria: ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus, ut mortalitate transacta, & ex mortuis faceret immortales, quod in se resurgendo monstravit, & ex miseris beatos, unde numquam ipse discessit. Alius est ergo medius malus, qui separat amicos; alius bonus, qui reconciliat inimicos. Et ideo multi sunt medii separatores, quia multitudo quæ beata est, unius Dei participatione fit beata; cujus participationis privatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potiùs ad impedimentum, quàm interponit ad beatitudinis adjutorium, etiam ipsa multitudine obstrepit quodam modo, ne possit ad illud unum beatificum bonum perveniri, ad quod ut perduceremur, non multis, sed uno mediatore opus erat; & hoc ipso eo, cujus participatione simus beati, hoc est, Verbo Dei non facto, per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia Verbum: maximè quippe immortale & maximè beatum Verbum longè est à mortalibus miseris; sed mediator per quod homo: eo ipso ostendens utique ad illud non solùm beatum, verùm etiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis perventionis gradus esse moliendos; quia beatus & beatificus Deus factus particeps humanitatis nostræ compendium præbuit participandæ divinitatis suæ. Neque enim nos à mortalitate & miseria liberans ad Angelos immortales beatosque ita perducit, ut eorum participatione etiam nos immortales & beati simus; sed ad illam Trinitatem, cujus & Angeli participatione beati sunt. Ideo quando in forma servi, ut mediator esset, infra Angelos esse voluit, in forma Dei super Angelos mansit: idem in inferioribus via vitæ, qui in superioribus vita.

Philip. 2. 7.

Caput XVI.

An rationabiliter Platonici definierint deos cœlestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur.

1. NON enim verum est, quod idem Platonicus ait dixisse Platonem, Nullus deus miscetur homini. Et hoc præcipuum eorum sublimitatis ait esse specimen, quòd nulla adtrectatione hominum contaminantur. Ergo dæmones contaminari fatetur: & ideo eos à quibus contaminantur, mundare non possunt, omnesque immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominum, & homines cultu dæmonum. Aut si & contrectari miscerique hominibus, nec tamen contaminari, dæmones possunt, diis profectò meliores sunt: quia illi si miscerentur, contaminarentur. Nam hoc deorum dicitur esse præcipuum, ut eos sublimiter separatos humana contrectatio contaminare non possit. Deum quidem summum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus, sic à Platone prædicari asseverat, quòd ipse sit solus qui non possit penuriâ sermonis humani quavis oratione vel modicè comprehendi, vix autem sapientibus viris, cùm se vigore animi, quantum licuit, à corpore removerint, intellectum hujus Dei, & id quoque interdum velut in altissimis tenebris rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicare. Si ergo supra omnia verè summus Deus intelligibili quadam præsentiâ, etsi interdum, etsi tamquam rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicans, adest tamen sapientium mentibus, cùm se quantum licuit, à corpore removerint, nec ab eis contaminari potest; quid est quòd isti dii propterea constituuntur longè in sublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana? Quasi verò aliud corpora illa ætheria quàm videre sufficiat, quorum luce terra, quantum sufficit, illustratur. Porrò si non contaminantur sidera, cùm videntur, quos deos omnes visibiles dicit: nec dæmones hominum contaminantur adspectu, quamvis de proximo videantur.

Apuleius lib. de deo Socratis.

Ibidem.

Deus sapientum mentibus præsens nõ contaminatur.

* Sic MSS. Editi verò, consulant.

Ao fortè vocibus humanis eotaminarentur, qni aciE non cootaminantur oculorum; & ideo dæmones medios habent, per quos eis voces hominnm nuntientur, à quibus longè absunt, ut incontaminatissimi perseverent? Quid jam de ceteris sensibus dicam? Non enim olfaciendo contaminari vel dii possent, si adessent, vel cùm adsunt dæmones, possunt vivorum corporum vaporibus humanorum, si tantis sacrificiorum cadaverinis non contaminantur nidoribus. In gustandi autem sensum nulla necessitate reficiendæ mortalitatis urgentur, ut fame adacti cibos ab hominibus quærant. Tactus verò in potestate est. Nam licèt ab eo potissimùm sensu contrectatio dicta videatur; hactenus tamen, si vellent, miscerentur hominibus, ut viderent & viderentur, audirent & audirentur. Tangendi antem quæ necessitas? Nam neque homines id concupiscere auderent, cùm deorum vel dæmonum bonorum conspectu vel colloquio fruerentur. Et si in tantum curiositas progrederetur, ut vellent; qnonam pacto quispiam posset invitum tangere Deum, vel dæmonem, qui nisi captum non potest passerem?

a. Videndo igitur visibusque se præbendo & loquendo & audiendo, dii corporaliter misceri hominibus possent. Hoc autem modo dæmones si miscentur, ut dixi, & oon contaminantur, dii autem contaminarentur, si miscerentur; iocontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si antem contaminantur & dæmones, quid conferunt hominibus ad vitam post mortem beatam, quos contaminati mundare non possunt, ut eos mundos diis incontaminatis possint adjuogere, inter quos & illos medii constitnti sunt? Aut si hoc eis beneficiū non conferunt, quid prodest hominibus dæmonum amica mediario? An ut post mortem oon ad deos homines per dæmones transeant, sed simul vivant utrique contaminati, ac per hoc neutri beati? Nisi fortè quis dicat more spongiarum vel hujuscemodi rerum mundare dæmones amicos suos, ut tanto ipsi sordidiores fiant, quanto fiunt homines eis velnt tergeotibus mundiores. Quod si ita est, contaminatioribus dii miscentur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinqnitatem contrectationemqne vitarunt. An fortè dii possunt ab hominibus cootaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo non possent & homines? Quis talia sentiat, nisi quem fallacissimi dæmones deceperunt? Quid, quòd si videri & videre contaminat, videotur ab hominibus dii, quos visibiles dicit, clarissima mundi lumina & cetera sidera, tutioresque sunt dæmones ab ista hominum contaminarione, qui non possunt videri, nisi velint? Aut si non videri, sed videre contaminat, negent ab istis clarissimis mundi luminibus, qnos deos opinantur, videri homioes, cùm radios suos terras usque pertendant. Qui tamen eorum radii per quæque immunda diffusi non contaminantur: & dii contaminarentur, si hominibus miscerentur, etiamsi esset necessarius in subveniendo contactus. Nam radiis solis & lunæ terra contingitur, nec istam contaminat lucem.

Caput XVII.

Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominem qualis est dæmon, sed tali qualis unus est Christus.

Miror autem plurimùm tam doctos homines, qui cuncta corporea & sensibilia, [a] præ incorporalibus & intelligibilibus, postponenda judicaverunt, cùm agitur de beata vita, corporalium contrectationum facere mentionem. Ubi est illud Plotini, ubi ait, Fugiendum est igitur ad [b] carissimam patriam, & ibi pater, & ibi omnia? Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? Similem deo fieri. Si ergo deo quantò similior, tantò fit quisque propinquior; nulla est ab illo alia longinquitas quàm ejus dissimilitudo. Incorporali verò illi æterno & incommutabili tantò est anima hominis dissimilior, quantò rerum temporalium mutabiliumque cupidior. * Hoc ut sanetur, quoniam immortali puritati, quæ in summo est, ea quæ in imo sunt mortalia & immunda convenire non possunt, opus est quidem mediatore; non tamen tali qui corpus quidem habeat immortale propinquum summis, animum autem morbidum similem infimis; quo morbo nobis invideat potiùs ne sanemur, quàm adjuvet ut sanemur: sed tali qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali spiritûs justitiâ, per quam non locorum distantiâ, sed similitudinis excellentiâ mansit in summis, mundandis liberandisque nobis verè divinum præbeat adjutorium. Qui profectò incontaminabilis Deus absit ut contaminationem timeret ex homine qno indutus est, aut ex hominibus inter quos [c] in homine conversatus est. Non enim parva sunt hæc interim duo, quæ salubriter sua incarnatione monstravit, nec [d] carne posse contaminari veram divinitatem, nec ideo putandos dæmones nobis esse meliores, quia non habent carnem. Hic est, sicut eum prædicat sancta Scriptura, *Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus*, de cujus & divinitate qua Patri est semper æqualis, & humanitate qua nobis factus est similis, non hîc locus est ut competenter pro nostra facultate dicamus.

* al. Cap. XVII.

1. Tim. 2. 5.

Caput XVIII.

Quòd fallacia dæmonum, dum sua intercessione viam spondet ad Deum, hoc adnitatur, ut homines à via veritatis avertat.

Falsi autem illi fallacesque mediatores dæmones, qui cùm per spiritûs immunditiam miseri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum intervalla & per aëriorum corporum levitatem à provectu animorum nos avocare atque avertere moliuntur, [e] non viam præbent ad Deum; sed, ne via teneatur, impediunt. Quando quidem & in ipsa via corporali, quæ falsissima est & plenissima erroris, qua non iter agit justitia; quoniam non per corporalem altitudinem, sed per spiritalem, hoc est, incorporalem similitudinem ad Deum debemus adscendere; in ipsa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter ætherios deos & terrenos homines aëriis dæmonibus mediis constitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, ut propter hoc intervallum locorum

[a] Ex editis duo Er. & Lov. omittunt præ.
[b] Editi, clarissimam. At MSS carissimam: juxta Græcum Plotini Ennead. 1. lib. 6.

[c] Nonnulli MSS. sed non melioris notæ, homo conversatus est.
[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. nec in carne.
[e] Lov. & non viam. Particula & abest ab aliis libris.

contrectatione non contaminentur humana. Ita A dæmones contaminari potiùs ab hominibus, quàm homines mundari à dæmonibus credunt, & deos ipsos contaminari potuisse, nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infelix est, ut istâ viâ mundari se existimet, ubi homines contaminantes, dæmones contaminati, dii contaminabiles prædicantur; & non potiùs eligat viam, ubi contaminantes magis dæmones evitentur, & ab [a] incontaminabili Deo ad ineundam societatem incontaminatorum Angelorum homines à contaminatione B mundentur?

Caput XIX.

Quòd appellatio dæmonum jam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicujus boni.

Sed ne de verbis etiam nos certare videamur, quoniam nonnulli istorum, ut ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo est, eosdem perhibent ab aliis angelos dici, quos ipsi dæmones nuncupant, jam mihi de bonis Angelis aliquid video disserendum, quos isti esse non negant, sed eos bonos dæmones vocare quàm angelos malunt. Nos autem, sicut Scriptura loquitur, secundùm quam Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, numquam verò bonos dæmones legimus: sed ubicumque illarum litterarum hoc nomen positum reperitur, sive dæmones, sive dæmonia dicantur, non nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquendi consuetudinem in tantum populi usquequaque secuti sunt, ut eorum etiam qui pagani appellantur, & deos multos ac D dæmones colendos esse contendunt, nullus ferè sit tam litteratus & doctus, qui audeat in laude vel servo suo dicere, Dæmonem habes: sed cuilibet hoc dicere voluerit, non se aliter accipi, quàm maledicere voluisse, dubitare non possit. Quæ igitur nos caussa compellit, ut post offensionem aurium tam multarum, ut jam penè sint omnium, quæ hoc verbum non nisi in malam partem audire consueverunt, quod diximus cogamur exponere, cùm possimus angelorum nomine adhibito, E eamdem offensionem quæ nomine dæmonum fieri poterat, evitare?

Dæmones in Scripturis in malam partem accipiuntur.

Caput XX.

De qualitate scientiæ, quæ dæmones superbos facit.

Quamquam etiam ipsa origo hujus nominis, si divinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignissimum. [b] Δαίμονες enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum est, ob scientiam nominati. Apostolus autem Spiritu-sancto locutus ait, *Scientia inflat, caritas verò ædificat.* F Quod rectè aliter non intelligitur, nisi scientiam tunc prodesse, cùm caritas inest; sine hac autem inflare, id est, in superbiam inanissimæ quasi ventositatis extollere. Est ergo in dæmonibus scientia sine caritate, & ideo tam inflati, id est, tam superbi sunt, ut honores divinos & religionis servitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi [c] saregerint exhiberi, & quantum possunt, & apud quos possunt, adhuc agunt. Contra superbiam porrò dæmonum, qua pro meritis possidebatur G genus humanum, Dei humilitas [d] quæ in forma servi apparuit, quantam virtutem habeat, animæ hominum nesciunt immunditiâ elationis inflatæ, dæmonibus similes superbiâ, non scientiâ.

Dæmones unde dicti.

1. Cor. 8. 1.

Dæmones cur superbi.

Caput XXI.

Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innotescere.

Ipsi autem dæmones etiam hoc ita sciunt, ut eidem Domino infirmitate carnis induto dixerint, *Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? Venisti ante tempus perdere nos.* Clarum est in his verbis, quòd in eis & tanta scientia erat, & caritas non erat. Pœnam quippe suam formidabant ab illo, non in illo justitiam diligebant. Tantum verò eis B innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed innotuit, non sicut Angelis sanctis, qui ejus secundùm id quod Dei Verbum est, participata æternitate perfruuntur; sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorum tyrannica quodam modo potestate fuerat liberaturus prædestinatos in suum regnum & gloriam semper veracem & veraciter sempiternam. Innotuit ergo dæmonibus, non per id quod est vita æterna, & lumen incommutabile quod illuminat C pios, cui videndo per fidem, quæ in illo est, corda mundantur; sed per quædam temporalia suæ virtutis effecta & occultissimæ signa præsentiæ, quæ angelicis sensibus etiam malignorum spirituum potiùs quàm infirmitati hominum possent esse conspicua. Denique quando ea paululùm supprimenda judicavit, & aliquanto altiùs latuit, dubitavit de illo dæmonum princeps, eumque tentavit, an Christus esset explorans, quantum se tentari ipse permisit, ut hominem quem gere- D bat, ad nostræ imitationis temperaret exemplum. Post illam verò tentationem, cùm Angeli, sicut scriptum est, ministrarent ei, boni utique & sancti, ac per hoc spiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magisque innotescebat dæmonibus quantus esset, ut ei jubenti, quamvis in illo contemtibilis videretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

Marci 1. 24.
Matth. 8. 29.
Matth. 4. 3.

Caput XXII.

Quid intersit inter scientiam sanctorum Angelorum, & scientiam dæmonum.

E His igitur Angelis bonis omnis corporalium temporaliumque rerum scientia, qua inflantur dæmones, vilis est: non quòd earum ignari sint, sed quòd illis Dei, qua sanctificantur, caritas cara est, præ cujus non tantùm incorporali, verùm etiam incommutabili & ineffabili pulcritudine, cujus sancto amore inardescunt, omnia quæ infrà sunt, & quod illud est non sunt, seque ipsos inter illa contemnunt, ut ex toto quod F boni sunt, eo bono ex quo boni sunt, perfruantur. Et ideo certiùs etiam temporalia & mutabilia ista noverunt; quia eorum principales caussas in Verbo Dei conspiciunt, per quod factus est mundus: quibus caussis quædam probantur, quædam reprobantur, cuncta ordinantur. Dæmones autem non æternas temporum caussas & quodam modo cardinales in Dei Sapientia contemplantur, sed quorumdam signorum nobis occultorum majore experientiâ multo plura quàm homines futu- G ra prospiciunt. Dispositiones quoque suas aliquando prænuntiant. Denique sæpe isti, numquam illi omnino falluntur. Aliud est enim temporalibus temporalia & mutabilibus mutabilia conjectare, eisque temporalem & mutabilem [e] modum suæ vo-

Dæmones in cognitione futurorum sæpe falli.

[a] Sola editio Lov. *& ab incommutabili Deo.*

[b] Plato in Cratylo δαήμονας dictos tradit quasi δαήμονες, id est peritos ac rerum scios. Vide Lactant. lib. 2.

[c] Vind. & MSS. *satis egerint.* Sic aliis locis constanter, *satis ago*, pro *satago.*

[d] Vind. Am. Er. & plures MSS. *quæ in Christo apparuit.* Nonnulli veteres libri, *quæ in Christo* &c.

[e] Aliquot MSS. *motum.*

luntatis & facultatis inserere, quod dæmonibus cer- A
ta ratione permissum est: aliud autem in æternis
atque incommutabilibus Dei legibus, quæ in ejus
Sapientia vivunt, mutationes temporum prævide-
re, Deique voluntatem, quæ tam certissima quàm
a potentissima est [a] omnium, Spiritûs ejus partici-
patione cognoscere; quod sanctis Angelis recta
discretione donatum est. Itaque non solùm æter-
ni, verùm etiam beati sunt. Bonum autem quo
beati sunt, Deus illis est, à quo creati sunt. Illius
quippe indeclinabiliter participatione & contem- B
platione perfruuntur.

Caput XXIII.

Nomen deorum falsò adscribi diis gentium, quod tamen & Angelis sanctis & hominibus justis ex divinarum Scripturarum auctoritate commune est.

1. HOs si Platonici malunt deos, quàm dæmo-
nes dicere, eisque annumerare, quos à sum-
mo Deo conditos deos scribit eorum auctor &
magister Plato; dicant quod volunt: non enim
cum eis de verborum controversia laborandum est. D
Si enim sic immortales, ut tamen à summo Deo
factos, etsi non per se ipsos, sed ei à quo facti sunt
adhærendo, beatos esse dicunt; hoc dicunt quod
dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc
autem Platonicorum esse sententiam, sive omnium,
sive meliorum, in eorum litteris inveniri potest.
Nam & de ipso nomine, quo hujusmodi immor-
talem beatamque creaturam deos appellant; ideo
inter nos & ipsos penè nulla dissensio est, quia &
Psal. 49. 1. in nostris sacris litteris legitur, *Deus deorum Domi-* E
Psal. 135. 2. *nus locutus est*. Et alibi, *Confitemini Deo deorum*. Et
Psal. 94. 3. alibi, *Rex magnus super omnes deos*. Illud autem
Psal. 95. 4. ubi scriptum est, *Terribilis est super omnes deos*: cur
dictum sit, deinceps ostenditur. Sequitur enim,
Ibidem. 5. *Quoniam omnes dii gentium dæmonia, Dominus au-
tem cælos fecit. Super omnes* ergo *deos* dixit, sed
gentium, id est, quos gentes pro diis habent, quæ
sunt *dæmonia*: ideo *terribilis*, sub quo terrore Do-
Marci 1. 24. mino dicebant, *Venisti perdere nos?* Illud verò ubi
dicitur, *Deus deorum*, non potest intelligi Deus F
dæmoniorum: & *Rex magnus super omnes deos*, ab-
sit ut dicatur Rex magnus super omnia dæmonia.
Sed homines quoque in populo Dei, eadem Scri-
Psal 81. 6. ptura deos appellat. *Ego*, inquit, *dixi, Dii estis,
& filii Excelsi omnes*. Potest itaque intelligi horum
deorum Deus, qui dictus est *Deus deorum*: & su-
per hos deos Rex magnus, qui dictus est *Rex ma-
gnus super omnes deos*.

Homines cur dii dicti clariùs quàm ipsi Angeli.
2. Verumtamen cùm à nobis quæritur, si homi-
nes dicti sunt dii, quòd in populo Dei sunt, quem G
per Angelos vel per homines alloquitur Deus;
quanto magis immortales eo nomine digni sunt,
qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum co-
lendo cupiunt homines pervenire? quid respon-
debimus, nisi non frustra in Scripturis sanctis ex-
A pressiùs homines nuncupatos deos, quàm illos im-
mortales & beatos, quibus nos æquales futuros in
resurrectione promittitur, ne scilicet propter illo-
rum excellentiam aliquem eorum nobis constitue-
re deum infidelis auderet infirmitas? Quod in
homine facile est evitare. Et evidentiùs dici de-
buerunt homines dii in populo Dei, ut certi ac fi-
dentes fierent, esse eum Deum suum, qui dictus
est *Deus deorum*: quia etsi appellentur dii immor-
tales illi & beati, qui in cælis sunt; non tamen
B dicti sunt dii deorum, id est, dii hominum in po-
pulo Dei constitutorum, quibus est dictum, *Ego* Psal. 81. 6.
dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes. Hinc est quod
ait Apostolus, *Etsi sunt qui dicuntur dii, sive in cælo,* 1. Cor 8 5.
*sive in terra; sicuti sunt dii multi, & domini multi:
nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos
in ipso, & unus Dominus Iesus Christus, per quem om-
nia, & nos per ipsum.*

3. Non multùm ergo de nomine disceptandum
est, cùm res ipsa ita clareat, ut à scrupulo dubita-
D tionis aliena sit. Illud verò quòd nos ex eorum
immortalium beatorum numero missos Angelos
esse dicimus, qui Dei voluntatem hominibus an-
nuntiarent, illis [b] autem non placet, quia hoc mi- b
nisterium non per illos quos deos appellant, id est,
immortales & beatos, sed per dæmones fieri cre-
dunt, quos immortales tantùm, non etiam beatos
audent dicere, aut certè ita immortales ac beatos,
ut tamen dæmones bonos, non deos sublimiter
collocatos & ab humana contrectatione semotos;
E quamvis nominis controversia videatur, tamen
ita detestabile est nomen dæmonum, ut hoc mo-
dis omnibus à sanctis Angelis nos removere debea-
mus. Nunc ergo ita liber iste claudatur, ut scia-
mus immortales ac beatos, quodlibet vocentur,
qui tamen facti & creati sunt, medios non esse ad
immortalem beatitudinem perducendis mortali-
bus miseris, à quibus utraque differentiâ separan-
tur. Qui autem medii sunt communem habendo
immortalitatem cum superioribus, miseriam cum
F inferioribus, quoniam merito malitiæ sunt miseri,
beatitudinem quam non habent, invidere nobis
possunt potiùs quàm præbere. Unde nihil habent Dæmones non colendi.
amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur
eos tamquam adjutores colere debeamus, quos
potiùs ut deceptores evitare debemus. Quos au-
tem bonos, & ideo non solùm immortales, ve-
rùm etiam beatos deorum nomine sacris & sacri-
ficiis propter vitam beatam post mortem adipiscen-
dam colendos putant, qualescumque illi sint, &
G quolibet vocabulo digni sint, non eos velle per
tale religionis obsequium nisi unum Deum coli, à
quo creati & cujus participatione beati sunt, ad-
juvante ipso, in sequenti libro diligentiùs dissere-
mus.

[a] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *quàm potentissima est*, *divini Spiritûs* &c.

[b] Particula *autem* desideratur in sola editione Lov.

LIBER DECIMUS.

In quo docet Augustinus divinum honorem, qui latriæ cultus dicitur & sacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi nisi uni Deo, cui & ipsi serviunt. De principio subinde ac via purgandæ ac liberandæ animæ disputat contra Porphyrium.

CAPUT I.

Veram beatitudinem sive angelis, sive hominibus, per unum Deum tribui, etiam Platonicos definisse: sed utrùm hi, quos ob hoc ipsum colendos putant, uni tantùm Deo, an etiam sibi sacrificari velint, esse quærendum.

OMNIUM certa sententia est, qui ratione quoquo modo uti possunt, beatos esse omnes homines velle. Qui autem sint, vel unde fiant, dum mortalium quærit infirmitas, multæ magnæque controver- B siæ concitatæ sunt; in quibus philosophi sua studia & otia contriverunt; quas in medium adducere atque discutere, & longum est, & non necessarium. Si enim recolit qui hæc legit, quid in libro egerimus octavo in eligendis philosophis, cum quibus hæc de beata vita, quæ post mortem futura est, quæstio tractaretur, utrùm ad eam uni Deo vero, qui etiam est deorum effector, an plurimis diis religione sacrisque serviendo, pervenire possimus; non etiam hîc eadem reperi exspectat, præsertim C cùm possit relegendo, si fortè oblitus est, [a] adminiculari memoriam. Elegimus enim Platonicos omnium philosophorum meritò nobilissimos: propterea, quia [b] sicut sapere potuerunt, licèt immortalem ac rationalem vel intellectualem hominis animam, nisi participato lumine illius Dei, à quo & ipsa & mundus factus est, beatam esse non posse: ita illud quod omnes homines appetunt, id est, vitam beatam, quemquam isti assecuturum negant, qui non illi uni optimo, quod est incommu- D tabilis Deus, puritate casti amoris adhæserit. Sed quia ipsi quoque sive cedentes vanitati errorique populorum, sive, ut ait Apostolus, *evanescentes* Rom. 1. 21. *in cogitationibus suis*, multos deos colendos ita putaverunt, vel putari voluerunt, ut quidam eorum etiam dæmonibus divinos honores sacrorum & sacrificiorum deferendos esse censerent, quibus jam non parva ex parte respondimus: nunc videndum ac disserendum est, quantum Deus donat, immortales ac beati in cælestibus sedibus, dominationi- E bus, principatibus, potestatibus constituti, quos isti deos, & ex quibus quosdam vel bonos dæmones, vel nobiscum angelos nominant, quomodo credendi sint velle à nobis religionem pietatemque servari; hoc est, ut apertiùs dicam, utrùm etiam sibi, an tantùm Deo suo, qui etiam noster est, placeat eis ut sacra faciamus & sacrificemus, vel aliqua nostra seu nos ipsos religionis ritibus consecremus.

2. Hic est enim divinitati, vel si expressiùs di- F cendum est, deitati debitus cultus, propter quem uno verbo significandum, quoniam mihi satis ido- A neum non occurrit Latinum, Græco ubi necesse est insinuo quid velim dicere. Λατρείας quippe nostri, ubicumque sanctarum Scripturarum positum est, interpretati sunt servitutem. Sed ea servitus, quæ debetur hominibus, secundùm quam Ephes. 6. 5. præcipit Apostolus, [c] servos dominis suis subditos esse debere, alio nomine Græcè nuncupari solet: λατρεία verò secundùm consuetudinem qua locuti sunt qui nobis divina eloquia condiderunt, aut semper, aut tam frequenter ut penè semper, B ea dicitur servitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere etiam homines, quos honorifica vel recordatione vel præsentiâ frequentamus. Nec solùm ea quibus nos religiosa humilitate subjicimus, sed quædam etiam quæ subjecta sunt nobis, coli perhibentur. Nam ex hoc verbo & agricolæ & coloni & incolæ vocantur: & ipsos deos non ob aliud appellant cælicolas, nisi quòd cælum colant; non C utique venerando, sed inhabitando; tamquam cæli quosdam colonos: non sicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitali solo propter agriculturam sub dominio possessorum; sed, sicut ait quidam Latini eloquii magnus [a] auctor, Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni. Ab incolendo enim colonos vocavit, non ab agricultura. Hinc & civitates à majoribus civitatibus velut populorum examinibus conditæ, coloniæ nuncupantur. Ac per hoc cultum quidem non deberi nisi Deo, D propria quadam notione verbi hujus omnino verissimum est: sed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latinè uno verbo significari cultus Deo debitus non potest.

[a] Virgil. Æneid. 1.

3. Nam & ipsa religio quamvis distinctiùs, non quemlibet, sed Dei cultum significare videatur; unde isto nomine interpretati sunt nostri eam quæ Græcè θρησκεία dicitur: tamen quia Latina loquendi consuetudine, non imperitorum, verùm etiam doctissimorum, & cognationibus humanis atque E affinitatibus & quibusque necessitudinibus dicitur exhibenda religio; non eo vocabulo vitatur ambiguum, cùm de cultu deitatis vertitur quæstio, ut fidenter dicere valeamus, religionem non esse nisi Dei cultum; quoniam videtur hoc verbum à significanda observantia propinquitatis humanæ [d] insolenter auferri. Pietas quoque, propriè Dei cultus intelligi solet, quam Græci εὐσέβειαν vocant. Hæc tamen & erga parentes officiosè haberi dicitur. More autem vulgi hoc nomen etiam in ope- F ribus misericordiæ frequentatur: quod ideo arbitror evenisse, quia hæc fieri præcipuè Deus mandat, eaque sibi vel pro sacrificiis, vel præ sacrifi-

[a] Plures MSS. *adjuvare*.
[b] Particula *sicut* abest à MSS. & ab editis Vind. Am. Er.
[c] In eo, quem citat, Apostoli loco Græcè est, *ὡς δούλοις*, *servi*. Idipsum passim observat Augustinus. In Exodum q. 94 Δουλεία, inquit, *debetur Deo tamquam Domino, λατρεία verò non nisi Deo tamquam Deo.* Item in Genesim q. 61 & lib 15. contra Faust c. 9. & lib. 20. c. 21 &c.
[d] Nonnulli MSS. *insolerter*.

ciis placere testatur. Ex qua loquendi consuetudine factum est, ut & Deus ipse [a] dicatur pius: quem sanè Græci nullo suo sermonis usu εὐσεβεῖν vocant; quamvis εὐσέβειαν pro misericordia illorum etiam vulgus usurpet. Unde in quibusdam Scripturarum locis, ut distinctio certior appareret, non εὐσέβειαν, quod ex bono cultu, sed θεοσέβειαν, quod ex Dei cultu compositum resonat, dicere maluerunt. Utrumlibet autem horum nos uno verbo enuntiare non possumus. Quæ itaque λατρεία Græcè nuncupatur, & Latinè interpretatur servitus, sed ea qua colimus Deum: vel quæ θρησκεία Græcè, Latinè autem religio dicitur, sed ea quæ nobis est erga Deum: vel quam illi θεοσέβειαν, nos verò non uno verbo exprimere, sed Dei cultum possumus appellare; hanc ei tantùm Deo deberi dicimus, qui verus est Deus, facitque suos cultores deos. Quicomque igitur sunt in cælestibus habitationibus immortales & beati, si nos non amant nec beatos esse nos volunt, colendi utique non sunt. Si autem amant & beatos volunt, profectò inde volunt, unde & ipsi sunt: an aliunde ipsi beati, aliunde nos?

2. Par. 30. 9. Eccli. 2. 13.

Dei cultores.

Caput II.

De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit.

Sed non est nobis ullus cum his excellentioribus philosophis in hac quæstione conflictus. Viderunt enim, suisque litteris multis modis copiosissimè mandaverunt, hinc illos, unde & nos, fieri beatos, objecto quodam lumine intelligibili, quod Deus est illis, & aliud est quàm illi, à quo illustrantur, ut clareant, atque ejus participatione perfecti beatique subsistant. Sæpe multúmque Plotinus asserit sensum Platonis explanans, ne illam quidem, quam credunt esse universitatis animam, aliunde beatam esse quàm nostram: idque esse lumen quod ipsa non est, sed à quo creata est, & quo intelligibiliter illuminante intelligibiliter lucet. Dat etiam similitudinem ad illa incorporea de his cælestibus [a] conspicuis amplisque corporibus, tamquam ille sit sol, & ipsa sit luna. Lunam quippe solis objectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animam rationalem, (sive potiùs intellectualis dicenda sit, ex quo genere etiam immortalium beatorumque animas esse intelligit, [b] quos in cælestibus sedibus habitare non dubitat,) non habere supra se naturam, nisi Dei, qui fabricatus est mundum, à quo & ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præberi vitam beatam, & lumen intelligentiæ veritatis, quàm unde præbetur & nobis; consonans Evangelio, ubi legitur, *Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Johannes: hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per eum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* In qua differentia satis ostenditur, animam rationalem vel intellectualem, qualis erat in Johanne, sibi lumen esse non posse, sed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipse Johannes fatetur, ubi ei perhibens testimonium dicit, *Nos omnes de plenitudine ejus accepimus.*

Johan. 1. 6. &c.

Ibidem 16.

[a] Vox *conspicuis* abest à plerisque MSS.
[b] Er. & Lov. *quo*. Alii libri, *quos*.
[c] Aliquot MSS *fervidam*. Et nonnulli, *fervida*.
[d] Lib. quidam, *nomini*.

Caput III.

De vero Dei cultu, à quo Platonici, quamvis creatorem universitatis intellexerint, deviarunt colendo angelos sive bonos sive malos honore divino.

1. Quæ cùm ita sint, si Platonici, vel quicumque alii ista senserunt, cognoscentes Deum, sicut Deum glorificarent, & gratias agerent, nec evanescerent in cogitationibus suis, nec populorum erroribus partim auctores fierent, partim resistere non auderent; profectò confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miseris, ut immortales ac beati esse possimus, unum Deum deorum colendum, qui & noster est & illorum.

2. [a] Huic nos servitutem, quæ λατρεία Græcè dicitur, sive in quibusque sacramentis, sive in nobis ipsis debemus. Hujus enim templum simul omnes, & singuli templa sumus; quia & omnium concordiam, & singulos inhabitare dignatur: non in omnibus quàm in singulis major; quoniam nec mole distenditur, nec partitione minoitur. Cùm ad illum sursum est, ejus est altare cor nostrum: ejus Unigenito eum sacerdote placamus: ei cruentas victimas cædimus, quando usque ad sanguinem pro ejus veritate certamus: ei suavissimum adolemus incensum, cùm in ejus conspectu pio sanctoque amore flagramus: ei dona ejus in nobis, nósque ipsos vovemus, & reddimus: ei beneficiorum ejus sollemnitatibus festis & diebus statutis dicamus sacramusque memoriam, ne volumine temporum ingrata subrepat oblivio: ei sacrificamus hostiam humilitatis & laudis in ara cordis igne [c] fervidæ caritatis. Ad hunc videndum, sicut videri potest, eique cohærendum, ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur, & ejus [d] nomine consecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis. Hunc eligentes, vel potiùs religentes, amiseramus enim negligentes: hunc ergo religentes, unde & religio [e] dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perveniendo quiescamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim nostrum, de cujus fine inter philosophos magna contentio est, nullum est aliud, quàm illi cohærere: cujus unius anima intellectualis incorporeo, si dici potest, amplexu, veris impletur fecundaturque virtutibus. Hoc bonum diligere in toto corde, in tota anima, & in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & à quibus diligimur duci, & quos diligimus ducere. Sic complentur duo illa præcepta, in quibus tota Lex pendet & Prophetæ: *Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua; & diliges proximum tuum tamquam te ipsum.* Ut enim homo sese diligere nosset, constitutus est ei finis, quò referret omnia quæ ageret, ut beatus esset. Non enim qui se diligit, aliud esse vult quàm beatus. Hic autem finis est adhærere Deo. Jam igitur scienti diligere se ipsum, cùm mandatur de proximo diligendo sicut se ipsum, quid aliud mandatur, nisi ut ei, quantum potest, commendet diligendum Deum? Hic est Dei cultus, hæc vera religio, hæc recta pietas, hæc tantùm Deo debita servitus. Quæcumque igitur immortalis potestas quantalibet

[a] al. Cap. IV.

Matth. 22. 37.

[e] Cicero in 2. de nat. deor. religionem à relegendo dictam putat, *Qui omnia*, inquit, *quæ ad cultum Dei pertinerent, diligenter pertractarent, & quasi relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo.* At Lactantius in l. 4. c. 28. à religando religionem mavult esse nominatam.

virtute

virtute prædita, si nos diligit sicut se ipsam, ei vult esse subditos, ut beati simus, cui & ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum, misera est, quia Deo privatur: si autem colit Deum, non vult se coli pro Deo. Illi enim potiùs divinæ sententiæ suffragatur, & dilectionis viribus favet, qua
Exodi 22. 20. scriptum est: *Sacrificans dus eradicabitur, nisi Domino soli.*

Caput IV.

Quòd uni vero Deo sacrificium debeatur.

NAM, ut alia nunc taceam, quæ pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus; sacrificium certè nullus hominum est qui audeat dicere deberi, nisi Deo. Multa denique de cultu divino usurpata sunt, quæ honoribus deferrentur humanis, sive humilitate nimia, sive adulatione pestifera; ita tamen ut quibus ea deferrentur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi; si autem eis multum additur, & adorandi: quis verò sacrificandum censuit, nisi ei quem Deum aut scivit, aut putavit, aut finxit? Quàm
Sacrificandi ritus antiquitas. Gen. 4. porrò antiquus sit in sacrificando Dei cultus, duo illi fratres Cain & Abel satis indicant, quorum majoris Deus reprobavit sacrificium, minoris adspexit.

Caput V.

De sacrificiis quæ Deus non requirit, sed ad significationem eorum observari voluit quæ requirit.

QUIS autem ita desipiat, ut existimet aliquibus usibus Dei esse necessaria, quæ in sacrificiis offeruntur? Quod cùm multis locis divina Scriptura testetur, ne longum faciamus, breve
Psal. 15. 2. illud de Psalmo commemorare sufficerit: *Dixi Domino, Deus meus es tu; quoniam bonorum meorum non eges.* Non solùm igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili atque terrena, sed ne ipsâ quidem justitiâ hominis Deus egere credendus est, totumque quòd rectè colitur Deus, homini prodesse, non Deo. Neque enim fonti se quisquam dixerit [a] profuisse, si biberit; aut luci, si viderit. Nec quod ab antiquis patribus [b] talia sacrificia facta sunt in victimis pecorum, quæ nunc Dei populus [c] legit, non facit, aliud intelligendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quæ aguntur in nobis, ad hoc [d] ut inhæreamus Deo, & ad eumdem finem proximo consulamus. Sacrificium ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est, sacrum signum est. Unde ille pænitens apud Prophetam, vel ipse Propheta quærens Deum peccatis suis habere propitium: *Si voluisses*, inquit,
Psal. 50. 18 & 19. *sacrificium, dedissem utique, holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum &*
a i[?] *humiliatum Deus non [a] spernet.* Intueamur quemadmodum ubi Deum dixit nolle sacrificium, ibi Deum ostendit velle sacrificium. Non vult ergo sacrificium trucidati pecoris, sed vult sacrificium contriti cordis. Illo igitur quod eum nolle dicit, hoc significatur quod eum velle subjecit. Sic itaque illa Deum nolle dixit, quomodo ab stultis ea velle creditur, velut suæ gratiâ voluptatis. Nam si ea

A sacrificia quæ vult, quorum hoc unum est, cor contritum & humiliatum dolore pænitendi, nollet eis [e] sacrificiis significari, quæ velut sibi delectabilia desiderare putatus est, non utique de his offerendis in Lege vetere præcepisset. Et ideo mutanda erant opportuno certoque jam tempore; ne ipsi Deo desiderabilia, vel certè in nobis acceptabilia, ac non potiùs quæ his significata sunt, crederentur. Hinc & alio loco Psalmi alterius: *Si esuriero*, inquit, *non dicam tibi; meus est enim or-* Psal. 49. 12. & 13.
B *bis terræ, & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo?* tamquam diceret: Utique si mihi necessaria essent, non à te peterem, quæ habeo in potestate. Deinde subjungens quid illa significent: *Immola*, inquit, *Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis, & eximam te, & glorificabis me.* Item apud alium Prophetam: Ibid. 14. & 15.
In quo, inquit, *apprehendam Dominum, assumam Deum meum excelsum? Si apprehendam illum in ho-* Mich. 6. 6. &c.
C *locaustis, in vitulis anniculis? Si acceptaverit Dominus in millibus arietum, aut in denis millibus hircorum pinguium? Si dedero primogenita mea [f] pro impietate mea, fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? Si annuntiatum est tibi, homo, bonum, aut quid Dominus exquirat à te, nisi facere judicium, [g] & diligere misericordiam, & paratum esse ire cum Domino Deo tuo?* Et in hujus Prophetæ verbis utrumque distinctum est, satisque declaratum, illa sacrificia per se ipsa non requirere Deum, quibus si-
D gnificantur hæc sacrificia quæ requirit Deus. In epistola quæ [h] inscribitur ad Hebræos: *Bene facere*, inquit, *& communicatores esse nolite oblivisci: talibus enim sacrificiis [i] placetur Deo.* Ac per hoc ubi scriptum est, *Misericordiam [k] volo quàm sacrificium*; nihil aliud quàm sacrificio sacrificium prælatum oportet intelligi: quoniam illud quod ab omnibus appellatur sacrificium, signum est veri sacrificii. Porrò autem misericordia verum sacrificium est: unde dictum est quod paulò antè com- Hebr. 13. 16. Osee 6. 6. Misericordia.
E memoravi, *Talibus enim sacrificiis placetur Deo.* Quæcumque igitur in ministerio tabernaculi sive templi multis modis de sacrificiis leguntur divinitus esse præcepta, ad dilectionem Dei & proximi [l] significandam referuntur. *In his enim duobus præceptis*, ut scriptum est, *tota Lex pendet & Prophetæ.* Matth. 22. 40.

Caput VI.

De vero perfectoque sacrificio.

F PROINDE verum sacrificium est omne opus, [m] quod agitur, ut sancta societate inhæreamus Deo, relatum scilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati esse possimus. Unde & ipsa misericordia qua homini subvenitur, si propter Deum non fit, non est sacrificium. Etsi enim ab homine fit vel offertur, tamen sacrificium res divina est: ita ut hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellaverint. Unde ipse homo Dei [n] nomine consecratus, & Deo [o] votus, inquantum mundo moritur ut Deo vivat, sacrificium est. Nam

a Omnes MSS. *consulasse.*
b MSS *alia sacrificia.*
c Vind. Am. & Er. *populus legitimè non facit,*
d Lov *ad hoc tantum.* Abest *tantum* à ceteris libris.
e Plures MSS. *ut sibi sacrificium.*
f Non pauci MSS *impietatis*; omisso, *pro* & *mea.*
g Apud Lov additur, *& justitiam*: quod hic à ceteris libris & à Scriptura sacra abest.
h Hac etiam ratione significari dicit Lud. Vives, incertum esse auctorem epistolæ ad Hebræos, quam tamen inter Paulinas quatuordecim numerat inconstanter Augustinus in libro de doctrina Christiana secundo c. 8. Et verò hic nonnulli probæ notæ MSS. Corbeienses, Colbertinus &c. non habent *inscribitur*, sed *scribitur*.
i Editi, *placatur Deus.* At MSS *placetur Deo*: nec minùs aptè respondet Græco, *εὐαρεστεῖται ὁ θεός*, quod est, *conciliatur Deus.*
k Editi, *magis volo.* Abest *magis* à MSS.
l Vind Am Er & MSS *significando.*
m Plerique MSS *quo agitur.*
n Editi, *nomini.* Castigantur ex MSS. & ex alio simili loco supra cap. 1.
o Sic MSS. At editi, *Deo devotus.*

A & hoc ad misericordiam pertinet, quam quisque in se ipsum facit. Propterea scriptum est: *Miserere animæ tuæ placens Deo.* (Eccli. 30. 24.) Corpus etiam nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc, quemadmodum debemus, propter Deum facimus, ut non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma justitiæ Deo, sacrificium est. (Rom. 6. 13.) Ad quod exhortans Apostolus ait: *Obsecro itaque vos, fratres, per miserationem Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.* (Rom. 12. 1.) B Si ergo corpus, quo inferiore tamquam famulo, vel tamquam instrumento utitur anima, cùm ejus bonus & rectus usus ad Deum refertur, sacrificium est; quanto magis anima ipsa cùm se refert ad Deum, ut igne amoris ejus accensa, formam concupiscentiæ sæcularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ subdita reformetur, hinc ei placens, quod ex ejus pulcritudine acceperit, fit sacrificium? Qood idem Apostolus consequenter adjungens, C *Et nolite*, inquit, *conformari huic sæculo: sed reformamini in novitate mentis vestræ, ad probandum* [a] *vos quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectum.* (Ibidem 2.) Cùm igitur vera sacrificia opera sint misericordiæ, sive in nos ipsos, sive in proximos, quæ referuntur ad Deum; opera verò misericordiæ non ob aliud fiant, nisi ut à miseria liberemur, ac per hoc ut beati simus; qood non fit, nisi bono illo de quo dictum est, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est:* (Psal. 72. 28.) profectò efficitur, ut tota ipsa redemta Civitas, hoc est congregatio societasque D sanctorum, universale sacrificium offeratur Deo per sacerdotem magnum, qui etiam se ipsum obtulit in passione pro nobis, ut tanti capitis corpus essemus, secundùm formam servi. (Ecclesia universale sacrificium per sacerdotem magnum.) Hanc enim obtulit, in hac oblatus est; quia secundùm hanc mediator est, in hac sacerdos, in hac sacrificium est. Cùm itaque nos hortatus esset Apostolus, ut exhibeamus corpora nostra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium nostrum, & E non conformemur huic sæculo, sed reformemur in novitate mentis nostræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum, quod totum sacrificium ipsi nos sumus: (Christianorum sacrificium.) *Dico enim*, inquit, *per gratiam Dei, quæ data est mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere, quàm oportet sapere, sed sapere ad temperantiam; sicut unicuique Deus partitus est fidei mensuram. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eosdem actus habent: ita multi unum corpus sumus in Christo; singuli autem, alter alterius* F *membra, habentes dona diversa secundùm gratiam, quæ data est nobis.* (Rom. 12. 3.) Hoc est sacrificium Christianorum: *multi unum corpus in Christo.* Quod etiam sacramento altaris fidelibus noto frequentat Ecclesia, ubi ei demonstratur, quòd in ea [b] re quam offert, ipsa offeratur. (Sacramentum altaris.)

Caput VII.

Quòd sanctorum Angelorum ea sit in nos dilectio, ut nos non suos, sed unius veri Dei velint esse cultores.

G Merito illi in cælestibus sedibus constituti, immortales & beati, qui Creatoris sui participatione congaudent, cujus æternitate firmi, cujus veritate certi, cujus munere sancti sunt; A quoniam nos mortales & miseros, ut immortales beatique simus, misericorditer diligunt, nolunt nos sibi [c] sacrificare, sed ei, cujus & ipsi nobiscum sacrificium se esse noverunt. Cum ipsis enim sumus una Civitas Dei, cui dicitur in Psalmo, [d] *Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei:* (Psal. 86. 3.) cujus pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe superna Civitate, ubi Dei voluntas intelligibilis atque incommutabilis lex est, de illa superna quodam modo curia (geritur namque ibi cura de nobis) ad B nos ministrata per Angelos sancta illa Scriptura descendit, ubi legitur: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* (Exodi 22. 20.) Huic scripturæ, huic legi, talibus præceptis tanta sunt adtestata miracula, ut satis appareat, cui nos sacrificare velint immortales ac beati, qui hoc nobis volunt esse qood sibi.

Caput VIII.

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per Angelorum ministerium promissis suis adhibere dignatus est.

C Nam nimis vetera si commemorem, longiùs quàm sat est revolvere videbor, quæ miracula facta sint adtestantia promissis Dei, quibus ante annorum millia prædixit Abrahæ, quòd in semine ejus omnes gentes benedictionem fuerant habituræ. (Gen. 18. 18.) Quis enim non miretur eidem Abrahæ filium peperisse conjugem sterilem, eo tempore senectutis, quo [e] parere nec fecunda jam posset; (Gen. 21. 2.) atque [f] in ejusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse; (Gen. 15. 17.) eidemque D Abrahæ prædictum ab Angelis cæleste incendium Sodomorum, (Gen. 18. 20.) quos Angelos hominibus similes hospitio susceperat, & per eos de prole ventura Dei promissa tenuerat; ipsoque imminente jam incendio, miram de Sodomis per eosdem Angelos liberationem Lot filii fratris ejus; (Gen. 19. 17.) cujus uxor in via retrò respiciens, atque in salem repentè conversa, magno admonuit sacramento, neminem in via liberationis suæ præterita desiderare debere? Illa verò quæ & quanta sunt, quæ jam E per Moysen pro populo Dei de jugo servitutis eruendo in Ægypto mirabiliter gesta sunt, (Exodi 7. 10.) ubi magi Pharaonis, hoc est, regis Ægypti, qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permissi sunt, ut mirabiliùs vincerentur? Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, dæmones dediti: Moyses autem tanto potentiùs, quanto justiùs in nomine Domini, qui fecit cælum & terram, servientibus Angelis, eos facilè F superavit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moysen magna mysteriorum dispositione completæ sunt; quibus ad Dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. Moxque pænituit, & cùm abscedentes Hebræos consequi conarentur, (Exodi 14. 22.) illis diviso mari per siccum transeuntibus, unda hinc atque hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cùm in deserto idem populus duceretur, stupenda G divinitate crebruerunt; aquas quæ bibi non poterant, misso in eas, sicut Deus præceperat, ligno, amaritudine caruisse, sitientesque satiasse: (Exodi 15. 25.) manna esurientibus venisse de cælo; & cùm esset (Exodi 16. 14.)

[a] In editis deerat *vos*: quod huc revocamus ex MSS.
[b] Sic MSS. At editi, *in ea oblatione quam offert.*
[c] Aliquot MSS. *sacrificari.*
[d] Hîc & aliis locis probæ notæ MSS. *Gloriosissima.*

[e] Sic meliores notæ MSS. At editi, *quo nec parere, nec esse fecunda jam posset.*
[f] In 2. Retract. 43. Augustinus, *Non debuit*, inquit, *pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio, flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse, quoniam hoc illi in visione monstratum est.*

colligentibus constituta mensura; quidquid amplius quisque collegerat, exortis vermibus putruisse; ante diem verò sabbati duplum collectum, quia sabbato colligere non licebat, nulla putre-
Num. 11. 31. dine violatum: desiderantibus carne vesci, quæ tanto populo nulla sufficere posse videbatur, volatilibus castra completa, & cupiditatis ardorem fastidio satietatis exstinctum: obvios hostes transitumque
Exodi 17. 11. prohibentes atque prœliantes, orante Moyse, manibusque ejus in figuram crucis extentis, nullo Hebræorum cadente prostratos: seditiosos in populo Dei, ac sese ab ordinata divinitus
Num. 16. 32. societate dividentes, ad exemplum visibile invisibilis pœnæ, vivos terrâ dehiscente submersos:
Exodi 17. 6. Num. 20. 8. virgâ percussam petram tantæ multitudini abundantia fluenta fudisse: serpentum morsus mortiferos, [a] pœnam justissimam peccatorum, in li-
Num. 21. 6. 9. gno exaltato atque prospecto æneo serpente sanatos, ut & populo subveniretur afflicto, & mors morte destructa, velut crucifixæ mortis similitudine signaretur? Quem sanè serpentem propter C facti memoriam reservatum, cùm postea populus errans tamquam idolum colere cœpisset, Eze-
4. Reg. 18. 4. chias rex religiosa potestate Deo serviens, cum magna pietatis laude contrivit.

CAPUT IX.

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus, quædam probando, quædam quasi improbando, versatur.

1. HÆc & alia multa hujuscemodi, quæ omnia commemorare nimis longum est, D fiebant ad commendandum unius Dei veri cultum, & multorum falsorumque prohibendum. Fiebant autem simplici fide atque fiduciâ pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis, quam vel magiam, vel detestabiliore nomine [b] goëtiam, vel honorabiliore theurgiam vocant, qui quasi conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, quos & maleficos vulgus appellat, hos enim ad goëtiam pertinere dicunt; alios autem laudabiles E videri volunt, quibus theurgiam deputant; cùm sint utrique ritibus fallacibus dæmonum obstricti sub nominibus angelorum.

* Hic in MSS. incipit Caput X. 2. * Nam & Porphyrius quamdam quasi purgationem animæ per theurgiam, cunctanter tamen & pudibunda quodam modo disputatione promittit; reversionem verò ad Deum hanc artem præstare cuiquam negat: ut videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc F enim hanc artem tamquam fallacem & in ipsa actione * periculosam & legibus prohibitam, cavendam monet: nunc autem velut ejus laudatoribus cedens, utilem dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali, qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum; [c] sed spiritali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdam consecrationes theurgicas, quas [d] teletas vocant, idoneam fieri atque aptam susceptioni spirituum & angelorum, [e] & ad videndos G

* V. infrà cap. 28.

A deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur intellectuali animæ nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum, & perspicienda ea quæ [f] verè sunt. Ex quo intelligi potest, qualium deorum vel qualem visionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua non ea videntur quæ verè sunt. Denique animam rationalem, sive quod magis amat dicere, intellectualem, in [g] superna posse dicit evadere, etiamsi quod ejus spiritale est, nulla theurgica fuerit arte purgatum: porrò autem à theurgo spiritalem B purgari hactenus, ut non ex hoc ad immortalitatem æternitatemque perveniat. Quamquam itaque discernat à dæmonibus angelos, aëria esse loca dæmonum, ætheria vel empyrea differens angelorum, & admoneat utendum alicujus dæmonis amicitiâ, quo subvectante vel paululùm possit elevari à terra quisque post mortem, aliam verò viam esse perhibeat ad angelorum superna consortia: cavendam tamen dæmonum societatem expressâ C quodam modo confessione testatur, ubi dicit animam post mortem luendo pœnas, cultum dæmonum à quibus circumveniebatur horrescere: ipsamque theurgiam, quam velut conciliatricem angelorum deorumque commendat, apud tales agere potestates negare non potuit, quæ vel * ipsæ invideant purgationi animæ, vel artibus serviant invidorum, querelam de hac re Chaldæi nescio cujus expromens: „Conqueritur, inquit, vir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno [h] in molimi- D ne frustratos sibi esse successus, cùm vir ad eadem potens tactus invidiâ adjuratas sacris precibus potentias alligasset, ne postulata concederent. Ergo & ligavit ille, inquit, & iste non solvit. Quo indicio dixit apparere theurgiam esse tam boni conficiendi quàm mali & apud deos & apud homines disciplinam; pati etiam deos, & ad illas perturbationes passionesque deduci, quas communiter dæmonibus & hominibus Apuleius adtribuit; deos tamen ab eis ætheriæ sedis altitudine sepa- E rans, & Platonis asserens in illa discretione sententiam.

* f. ipsi.

CAPUT X.

De theurgia, quæ falsam purgationem animis dæmonum invocatione promittit.

ECce nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferunt, Porphyrius, per nescio quam theurgicam disciplinam etiam ipsos deos obstrictos passionibus & perturbationibus dicit: quoniam sacris precibus adjurari terrerique potuerunt, F ne præstarent animæ purgationem, & ita terreri ab eo qui imperabat malum, ut ab alio qui poscebat bonum, per eamdem artem theurgicam solvi illo timore non possent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallacium dæmonum esse commenta, nisi eorum miserrimus servus & à gratia veri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi utique valeret beneficus purgator animæ, quàm malevolus impeditor: Aut si diis justis homo, pro G quo agebatur, purgatione videbatur indignus, non utique ab invido territi, nec, sicut ipse dicit, per

[a] Editi, *immissos ad pœnam*. Abest *immissos ad* à MSS.

[b] Goëtia genus magiæ est quæ fit per excitationem mortuorum, sic dicta à planctu circa sepulcra. Theurgia verò, quasi divina operatio, appellatur ea quâ dii seu dæmones certis sacrificiis & ceremoniis paganorum opinione bonis invocantur.

[c] Persimilem in lib. 12. de Genesi ad lit. c. 24. tres specierum distinctionem, scilicet visionis intellectualis, spiritalis & corporalis.

[d] *Teletas* vocabant expiationes & sacrificia quædam perfecta, quibus nihil deesset.

[e] Hic editi omittunt *&*: quod plerique habent MSS.

[f] Sic omnes propè MSS. At editi hoc tantùm loco, *vera sunt*: præter Er. qui altero etiam infrà loco habet *vera*, pro *verè*.

[g] MSS. *in sua posse*: paucis exceptis, qui habent, *insuper posse*.

[h] Sic MSS. At editi, *magno molimine*: absque particula *in*.

metum valentioris numinis impediti, sed judicio libero id negare debuerunt. Mirum est autem, quòd benignus ille Chaldæus, qui theurgicis sacris animam purgare cupiebat, non invenit aliquem superiorem Deum, qui vel plus terreret atque ad benefaciendum cogeret territos deos, vel ab eis terrentem compesceret, ut liberè benefacerent: si tamen theurgo bono sacra defuerunt, quibus ipsos deos, quos invocabat animæ purgatores, priùs ab illa timoris peste purgaret. Quid enim caussæ est, cur Deus potentior adhiberi possit à quo terreantur, nec possit à quo purgentur? An invenitur Deus qui exaudiat invidum, & timorem diis incutiat ne benefaciant; nec invenitur Deus qui exaudiat benevolum, & timorem diis auferat ut benefaciant? O theurgia præclara! ô animæ prædicanda purgatio! ubi plus imperat immunda invidentia, quàm impetrat pura beneficentia: immo verò malignorum spirituum cavenda & detestanda fallacia, [a] & salutaris audienda doctrina. Quòd enim qui has sordidas purgationes sacrilegis ritibus operantur, quasdam mirabiliter pulcras, sicut iste commemorat, vel angelorum imagines vel deorum, tamquam purgato spiritu vident, (si tamen vel tale aliquid vident,) illud est quod Apostolus dicit: *Quoniam satanas transfigurat se velut angelum lucis.* Ejus enim sunt illa phantasmata, qui miseras animas multorum falsorumque deorum fallacibus sacris cupiens irretire, & à vero veri Dei cultu, quo solo mundantur & sanantur, avertere, sicut de Proteo dictum est, "Formas se vertit in omnes: hostiliter insequens, fallaciter subveniens, utrobique nocens.

2. Cor. 11 14.

Diaboli phantasmata.

Virg. 4 Georg.

CAPUT XI.

De epistola Porphyrii ad Anebontem Ægyptium, in qua petit de diversitate dæmonum se doceri.

1. MELIUS sapuit iste Porphyrius, cùm ad Anebontem scripsit Ægyptium, ubi consulenti similis & quærenti, & prodit artes sacrilegas & evertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat, quos dicit ob imprudentiam trahere humidum vaporem, & ideo non in æthere, sed in aëre esse sub luna, atque [b] in ipso lunæ globo: verumtamen non audet omnes fallacias & malitias & ineptias, quibus meritò movetur, omnibus dæmonibus dare. Quosdam namque benignos dæmones more appellat aliorum, cùm omnes generaliter imprudentes esse fateatur. Miratur autem quòd non solum dii alliciantur victimis, sed etiam compellantur atque cogantur facere quod homines volunt: & si corpore & incorporalitate dii à dæmonibus distinguuntur, quomodo deos esse existimandum sit solem & lunam, & visibilia cetera in cælo, quæ corpora esse non dubitat; & si dii sunt, quomodo alii benefici, alii malefici esse dicantur; & quomodo incorporalibus, cùm sint corporei, conjungantur. Quærit etiam veluti dubitans, utrùm in divinantibus & quædam mira facientibus animæ sint [c] potentiores, an aliqui spiritus extrinsecùs veniant, per quos hæc valeant. Et potiùs venire extrinsecùs conjicit, eo quòd lapidibus & herbis adhibitis, & alligent quosdam, & aperiant clausa ostia, vel aliquid ejusmodi mirabiliter operentur. Unde dicit alios opinari esse quoddam genus, cui exaudire sit proprium, naturâ fallax, omniforme, multimodum, simulans deos & dæmones & animas defunctorum; & hoc esse quod efficiat hæc omnia quæ videntur bona esse vel prava; ceterùm circa ea quæ verè bona sunt nihil opitulari, immo verò ista nec nosse, sed & malè conciliare, & insimulare atque impedire nonnumquam virtutis sedulos sectatores, & plenum esse temeritatis & fastûs, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cetera quæ de hoc genere fallacium malignorumque spirituum, qui extrinsecùs in animam veniunt, humanosque sensus sopitos vigilantesve deludunt, non tamquam sibi persuasa confirmat, sed tam tenuiter suspicatur aut dubitat, ut hæc alios asserat opinari. Difficile quippe fuit tanto philosopho cunctam diabolicam societatem vel nosse, vel fidenter arguere, quam quælibet anicula Christiana nec [d] nosse cunctatur, & liberrimè detestatur. Nisi fortè iste, & ipsum, ad quem scribit, Anebontem tamquam talium sacrorum præclarissimum antistitem, & alios talium operum tamquam divinorum & ad deos colendos pertinentium admiratores verecundatur offendere.

2. Sequitur tamen, & ea velut inquirendo commemorat, quæ sobriè considerata tribui non possunt nisi malignis & fallacibus potestatibus. Quærit enim cur tamquam melioribus invocatis, quasi pejoribus imperetur, ut injusta hominis præcepta exsequantur: cur attrectatum re Venerea non exaudiant imprecantem, cùm ipsi ad incestos quosque concubitus quoslibet ducere non morentur: cur animantibus suos antistites oportere abstinere denuntient, ne vaporibus profectò corporeis polluantur, ipsi verò & aliis vaporibus illiciantur & nidoribus hostiarum; cúmque à cadaveris contactu prohibeatur inspector, plerumque illa cadaveribus celebrentur: quid sit, quòd non dæmoni vel alicui animæ defuncti, sed ipsi soli & lunæ aut cuicumque cælestium, homo cuilibet vitio obnoxius intendit minas, eosque territat falsò, ut eis extorqueat veritatem. Nam & cælum se collidere comminatur, & cetera similia homini impossibilia, ut illi dii tamquam insipientissimi pueri falsis & ridiculis comminationibus territi, quod imperatur efficiant. Dicit etiam scripsisse Chæremonem quemdam talium sacrorum vel potiùs sacrilegiorum peritum, ea quæ apud Ægyptios sunt celebrata rumoribus, vel de Iside, vel de Osiride marito ejus, maximam vim habere cogendi deos, ut faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit, ea se prodere vel evertere comminatur, ubi se etiam Osiridis membra dissipaturum terribiliter dicit, si facere jussa neglexerint. Hæc atque hujusmodi vana & insana diis hominem minari, nec quibuslibet, sed ipsis cælestibus & siderea luce fulgentibus, nec sine effectu, sed violenta potestate cogentem, atque his terroribus ad facienda quæ voluerit perducentem, meritò Porphyrius admiratur: immo verò sub specie mirantis & caussas rerum talium requirentis, dat intelligi illos hæc agere spiritus, quorum genus superiùs sub aliorum opinatione descripsit, non, ut ipse posuit, naturâ, sed vitio fallaces, qui simulant deos & animas defunctorum, dæmones autem non, ut ait ipse, simulant, sed planè sunt.

a Sola editio Lov. *quàm salutaris audienda doctrina.*

b Editio Lov. omittit *in*, nec non paulò post, *& malitias.* Utrumque habent ceteri libri.

c MSS. loco *potentiores*, habent *passiones.*

d MSS. *nec cunctatur esse.*

Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animantibus & sonis certis quibusdam ac vocibus, & figurationibus atque figmentis, quibusdam etiam observatis in cæli conversione motibus siderum, fabricari in terra ab hominibus potestates idoneas variis effectibus exsequendis, totum hoc ad eosdem ipsos dæmones pertinet ludificatores animarum sibimet subditarum, & voluptaria sibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo re vera dubitans & inquirens ista Porphyrius, ea tamen commemorat, quibus convincantur & redarguantur, nec ad eas potestates quæ nobis ad beatam vitam capessendam favent, sed ad deceptores dæmones pertinere monstrentur; aut ut meliora de philosopho suspicemur, eo modo voluit hominem Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna se scire opinantem, non superba quasi auctoritate doctoris offendere, nec apertè adversantis altercatione turbare, sed quasi quærentis & discere cupientis humilitate ad ea cogitanda convertere, & quàm sint contemnenda vel etiam devitanda monstrare. Denique propè ad epistolæ finem petit se ab eo doceri, quæ sit ad beatitudinem via ex Ægyptia sapientia. Ceterùm illos quibus conversatiu cum diis ad hoc esset, ut ob inveniendum fugitivum vel prædium comparandum, vel propter nuptias vel mercaturam vel quid hujusmodi, mentem divinam inquietarent, frustra eos videri dicit coluisse sapientiam. Illa etiam ipsa numina cum quibus conversarentur, etsi de ceteris rebus vera prædicerent, quoniam tamen de beatitudine nihil cautum nec satis idoneum monerent, nec deos illos esse, nec benignos dæmones, sed aut illum qui dicitur fallax, aut humanum omne commentum.

Caput XII.

De miraculis quæ per sanctorum Angelorum ministerium Deus verus operatur.

Verum quia tanta & talia geruntur his artibus, ut universum modum humanæ facultatis excedant: quid restat, nisi ut eà quæ mirificè tamquam divinitus prædici vel fieri videntur, nec tamen ad unius Dei cultum referuntur, cui simpliciter inhærere, fatentibus quoque Platonicis & per multa testantibus, solum beatificum bonum est, malignorum dæmonum ludibria & seductoria impedimenta, quæ verâ pietate cavenda sunt, prudenter intelligantur? * Porrò autem quæcumque miracula, sive per Angelos, sive quocumque modo ita divinitus fiunt, ut Dei unius, in quo solo beata vita est, cultum religionemque commendent, ea verè ab eis vel per eos, qui nos secundùm veritatem pietatemque diligunt, fieri, ipso Deo in illis operante, credendum est. Neque enim audiendi sunt, qui Deum invisibilem visibilia miracula operari negant, cùm ipse etiam secundùm ipsos fecerit mundum, quem certè visibilem negare non possunt. Quidquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profectò minus est quàm totus hic mundus, id est, cælum & terra & omnia quæ in eis sunt, quæ certè Deus fecit. Sicut autem ipse qui fecit, ita modus quo fecit occultus est & incomprehensibilis homini. Quamvis itaque miracula visibilium naturarum videndi assiduitate viluerint; tamen cùm ea sapienter intuemur, inusitatissimis rarissimisque majora sunt. Nam & omni miraculo quod fit per hominem, majus miraculum est homo. Quapropter Deus qui fecit visibilia cælum & terram, non dedignatur facere visibilia miracula in cælo vel in terra, quibus ad se invisibilem colendum excitet animam adhuc visibilibus deditam: ubi verò & quando faciat, incommutabile consilium penes ipsum est, in cujus dispositione jam tempora facta sunt quæcumque futura sunt. Nam temporalia movens, temporaliter non movetur; nec aliter novit facienda, quàm facta; nec aliter invocantes exaudit, quàm invocaturos videt. Nam & cùm exaudiunt Angeli ejus, ipse in eis exaudit, tamquam in vero, nec manufacto templo suo, sicut in ᵃ hominibus sanctis suis; cujusque temporaliter fiunt jussa, æternâ ejus lege conspectâ.

* al. Cap. XIII.

Homo magnum miraculum.

Caput XIII.

De invisibili Deo, qui se visibilem sæpe præstiterit; non secundùm quod est, sed secundùm quod poterant ferre cernentes.

Nec movere debet, quòd cùm sit invisibilis, sæpe visibiliter Patribus * apparuisse memoratur. Sicut enim sonus quo auditur sententia in silentio intelligentiæ constituta, non est hoc quod ipsa: ita & species qua visus est Deus in natura invisibili constitutus, non erat quod ipse. Verumtamen ipse in eadem specie corporali videbatur, sicut illa sententia ipsa in sono vocis auditur: nec illi ignorabant, invisibilem Deum in specie corporali, quod ipse non erat, se videre. Nam & loquebatur cum loquente Moyses, & ei tamen dicebat, *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum, scienter ut videam te.* Cùm igitur oporteret Dei legem in edictis Angelorum terribiliter dari, non uni homini paucisve sapientibus, sed universæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta sunt in monte, ubi lex per unum dabatur, conspiciente multitudine metuenda ac tremenda quæ fiebant. Non enim populus Israël sic Moysi credidit, quemadmodum suo Lycurgo Lacedæmonii, quòd à Jove seu Apolline leges, quas condidit, accepisset. Cùm enim lex dabatur populo, qua coli unus jubebatur Deus, in conspectu ipsius populi, quantum sufficere divina providentia judicabat, mirabilibus rerum signis ac motibus apparebat, ad eamdem legem dandam ᵇ Creatori servire creaturam.

* Gen. 18. Exodi 33. Num. 12. &c.

Exodi 33. 13.

Caput XIV.

De uno Deo colendo, non solùm propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia, quia universa in ipsius providentiæ potestate consistunt.

Sicut autem unius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio per quosdam articulos temporum tamquam ætatum profecit accessibus, ut à temporalibus ad æterna capienda & à visibilibus ad invisibilia surgeretur; ita sanè ut etiam illo tempore quo visibilia promittebantur divinitus præmia, unus tamen colendus commendaretur Deus, ne mens humana vel pro ipsis terrenis vitæ transitoriæ beneficiis cuiquam nisi vero animæ Creatori ac Domino subderetur. Omnia quippe quæ præstare hominibus vel Angeli vel homines possunt, in unius esse Omnipotentis potestate quisquis diffitetur, insanit. De providentia certè Plotinus Platonicus disputat, eamque à summo Deo, cujus est intelli-

ᵃ Sic MSS. At editio Lov. *Sicut in omnibus sanctis ejus qua temporaliter fiunt jussa.*

ᵇ Lov. *dandam docentem.* Abest *docentem* ab editis aliis & à nostris MSS.

gibilis atque ineffabilis pulcritudo, usque ad hæc
terrena & ima pertingere, flosculorum atque fo-
liorum pulcritudine comprobat: quæ omnia quasi
abjecta & velocissimè pereuntia decentissimos for-
marum suarum numeros habere non posse confir-
mat, nisi inde formentur, ubi forma intelligibi-
lis & incommutabilis simul habens omnia perseve-
rat. Hoc Dominus Jesus ibi ostendit, ubi ait:
Matth. 6. 28. &c. *Considerate lilia agri,* [a] *non laborant, neque nent.*
Dico autem vobis, quia nec Salomon in tanta gloria
sua sic amictus est, sicut unum ex eis. Quòd si fœnum
agri, quod hodie est & cras in clibanum mittitur, Deus
sic vestit, quanto magis vos modicæ fidei! Optimè
igitur anima humana adhuc terrenis desideriis in-
firma, ea ipsa quæ temporaliter exoptat bona in-
fima atque terrena vitæ huic transitoriæ necessaria,
& præ illius vitæ sempiternis beneficiis contem-
nenda, non tamen nisi ab uno Deo exspectare con-
suescit, ut ab illius cultu etiam in istorum desiderio
non recedat, ad quem contemtu eorum & ab eis
aversione perveniat.

Caput XV.

De ministerio sanctorum Angelorum, quo providentiæ Dei serviunt.

Sic itaque divinæ providentiæ placuit ordi-
nare temporum cursum, ut quemadmodum
Act. 7. 53. dixi, & in Actibus Apostolorum legitur, lex in edi-
ctis Angelorum daretur de unius veri Dei cultu,
in quibus & persona ipsius Dei, non quidem per
suam substantiam, quæ semper corruptibilibus
oculis invisibilis permanet, sed certis indiciis per
subjectam Creatori creaturam visibiliter appare-
ret, & syllabatim per transitorias temporum mo-
rulas humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in
sua natura non corporaliter, sed spiritaliter; non
sensibiliter, sed intelligibiliter; non temporaliter,
sed, ut ita dicam, æternaliter, nec incipit loqui,
nec desinit: quod apud illum sinceriùs audiunt,
non corporis aure, sed mentis, ministri ejus & nun-
tii, qui ejus veritate incommutabili perfruuntur
immortaliter beati; & quod faciendum modis inef-
fabilibus audiunt, & usque in ista visibilia atque
sensibilia perducendum, incunctanter atque indiffi-
culter efficiunt. Hæc autem lex distributione tem-
porum data est, quæ priùs haberet, ut dictum est,
promissa terrena, quibus tamen significarentur
æterna, quæ visibilibus sacramentis celebrarent
multi, intelligerent pauci. Unius tamen Dei cultus
apertissima illic & vocum & rerum omnium conte-
statione præcipitur, non unius de turba, sed qui
fecit cælum & terram, & omnem animam, & om-
nem spiritum qui non est quod ipse. Ille enim fe-
cit, hæc facta sunt: atque ut sint & bene se habeant,
ejus indigent à quo facta sunt.

Caput XVI.

An de promerenda beata vita his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore divino; an verò illis qui non sibi, sed uni Deo sancta præcipiunt religione serviri.

1. Quibus igitur angelis de beata & sempiter-
na vita credendum esse censemus? Utrùm
eis qui se religionis ritibus coli volunt, sibi sacra
& sacrificia flagitantes à mortalibus exhiberi; an
eis qui hunc omnem cultum uni Deo creatori om-

A nium deberi dicunt, eique reddendum vera pie-
tate præcipiunt, cujus & ipsi contemplatione bea-
ti sunt, & nos futuros esse promittunt? Illa nam-
que visio Dei tantæ pulcritudinis visio est, & tan-
to amore dignissima, ut sine hac quibuslibet aliis
bonis præditum atque abundantem, non dubitet
Plotinus infelicissimum dicere. Cùm ergo ad hunc
unum quidam angeli, quidam verò ad se ipsos la-
tria colendos signis mirabilibus excitent; & hoc
ita ut illi istos coli prohibeant, isti autem illum
B prohibere non audeant; quibus potiùs sit creden-
dum, respondeant Platonici, respondeant qui-
cumque philosophi, respondeant theurgi, vel po-
tiùs [b] periurgi: hoc enim sunt illæ omnes artes
vocabulo digniores. Postremò respondeant homi-
nes, si [c] ullus naturæ suæ sensus, quo rationales
creati sunt, ex aliqua parte vivit in eis: respon-
deant, inquam, eisne sacrificandum sit diis vel an-
gelis qui sibi sacrificari jubent, an illi uni, cui ju-
bent hi qui & sibi & istis prohibent? Si nec illi
C nec isti ulla miracula facerent, sed tantùm præci-
perent, alii quidem ut sibi sacrificaretur, alii verò
id vetarent, sed uni tantùm juberent Deo; satis
deberet pietas ipsa discernere quid horum de fa-
stu superbiæ, quid de vera religione descenderet.
Plus etiam dicam: si tantùm hi mirabilibus factis
humanas permoverent mentes, qui sacrificia sibi
expetunt, illi autem qui hoc prohibent, & uni
tantùm Deo sacrificari jubent, nequaquam ista
visibilia miracula facere dignarentur; profectò
D non sensu corporis, sed ratione mentis præponen-
da eorum esset auctoritas: cùm verò Deus id ege-
rit ad commendanda eloquia veritatis suæ, ut per
istos immortales nuntios, non sui fastum, sed ma-
jestatem illius prædicantes, faceret majora, cer-
tiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui
sacrificia sibi expetunt, falsam religionem faciliùs
persuaderent, eo quòd sensibus eorum quædam
stupenda monstrarent; quem tandem ita desipe-
re libeat, ut non vera eligat quæ sectetur, ubi &
E ampliora invenit quæ miretur?

2. Illa quippe miracula deorum gentilium, quæ
Miracula gentilium. commendat historia, non ea dico quæ intervallis
temporum occultis ipsius mundi caussis, verumta-
men sub divina providentia constitutis & ordina-
tis monstrosa contingunt; quales sunt inusitati
partus animalium, & cælo terràque rerum insolita
facies, sive tantùm terrens, sive etiam nocens,
quæ procurari atque mitigari [d] dæmoniacis riti-
bus fallacissimâ eorum astutiâ perhibentur: sed
F ea dico, quæ vi ac potestate eorum fieri satis evi-
denter apparet, ut est quòd effigies deorum Pe-
natium quas de Troja Æneas fugiens advexit, de
loco in locum migrasse referuntur; quòd cotem
[e] Tarquinius novaculâ secuit; quòd Epidaurius
serpens Æsculapio naviganti Romam comes ad-
hæsit; quòd navim qua simulacrum matris Phry-
giæ vehebatur, tantis hominum boumque conati-
bus immobilem redditam, una muliercula zonâ
[f] alligatam ad suæ pudicitiæ testimonium movit &
G traxit; quòd virgo [g] Vestalis, de cujus corruptio-
ne quæstio vertebatur, aquâ impleto cribro de
Tiberi, neque perfluente, abstulit controversiam.
Hæc ergo atque alia hujusmodi nequaquam illis

[a] Ita MSS. Editi verò hic addunt, *quomodo crescunt:* & infrà pro *in tanta*, habent *in omni*.
[b] Nonnulli codices, *perturgi*. Quidam, *periturgi*. Alii, *periurgi*.
[c] Aliquot MSS. *illius*
[d] Vind. Am. & MSS. *dæmonicis*.

[e] Tarquinii jussu secuit Actius Navius, uti testantur Cicero l. 1 de divinat. & 2. de nat. deor. ac Livius l. 1 aliique.
[f] Sic Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. *alligata*. Fuit mulier illa Claudia Quinta ex Cic. de harusp. responsis, Ovid. 4 fast. Liv. l. 29 &c.
[g] Hæc Tuccia vocatur à Valerio in lib. 8 c. 1.

quæ in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda sunt: quanto minùs ea quæ illorum quoque populorum, qui tales deos coluerunt, legibus judicata sunt prohibenda atque plectenda, magica scilicet vel theurgica? quorum pleraque specie tenus mortalium sensus imaginariâ ludificatione decipiunt, quale est lunam deponere, donec suppositas, ut ait Lucanus, propior despumet in herbas: quædam verò etsi nonnullis piorum factis videantur opere coæquari, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter hæc nostra ostendit excellere. Illis enim multi tanto minùs sacrificiis colendi sunt, quanto magis hæc expetunt: his verò unus commendatur Deus, qui se nullis talibus indigere, & Scripturarum suarum testificatione, & eorumdem postea sacrificiorum remotione demonstrat. Si ergo angeli sibi expetunt sacrificium, præponendi eis sunt illi qui non sibi, sed Deo creatori omnium, cui serviunt. Hinc enim ostendunt quàm sincero amore nos diligunt, quando per sacrificium non sibi, sed ei nos subdere volunt, cujus & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos pervenire, à quo ipsi non recesserunt. Si autem angeli qui non uni, sed plurimis sacrificia fieri volunt, non sibi, sed eis diis volunt, quorum deorum angeli sunt; etiam sic eis præponendi sunt illi qui unius Dei deorum angeli sunt, cui sacrificari sic jubent, ut alicui alteri vetent, cùm eorum nullus huic vetet, cui uni isti sacrificari jubent. Porrò si, quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni, nec bonorum deorum angeli sunt, sed dæmones mali, qui non unum solum ac summum Deum, sed se ipsos sacrificiis coli volunt; quod [a] majus quàm unius Dei contra eos eligendum est præsidium, cui serviunt Angeli boni, qui non sibi, sed illi jubent ut sacrificio serviamus, cujus nos ipsi sacrificium esse debemus?

Lucanus lib. 6.

Caput XVII.

De arca Testamenti miraculisque signorum, quæ ad commendandam Legis ac promissionis auctoritatem divinitus facta sunt.

PROINDE lex Dei, quæ in edictis data est Angelorum, in qua unus Deus deorum religione sacrorum jussus est coli, alii verò quilibet prohibiti, in Arca erat posita, quæ Arca testimonii nuncupata est. Quo nomine satis significatur, non Deum, qui per illa omnia colebatur, circumcludi solere, vel contineri loco, cùm responsa ejus & quædam humanis sensibus darentur signa ex illius Arcæ loco, sed voluntatis ejus hinc testimonia perhiberi. Quòd etiam ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis, & in Arca, ut dixi, posita; quam tempore peregrinationis in eremo, cum Tabernaculo quod similiter appellatum est Tabernaculum testimonii, cum debita sacerdotes veneratione portabant: signumque erat, quòd per diem nubes apparebat, quæ sicut ignis nocte fulgebat: quæ nubes cùm moveretur, castra movebantur; & ubi staret, castra ponebantur. Reddita sunt autem illi legi magni miraculi testimonia, præter ista quæ dixi, & præter voces quæ ex illius Arcæ loco edebantur. Nam cùm terram promissionis intrantibus eadem Arca transiret Jordanem, fluvius ex parte superiore subsistens, & ex inferiore decurrens, & ipsi & populo siccum præbuit transeundi locum. Deinde civitatis, quæ prima hostilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, septies eadem Arcâ circumactâ, muri repentè ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percussi. Post hæc etiam cùm jam in terra promissionis essent, & eadem Arca propter eorum peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperant, in templo Dei sui, quem præ ceteris colebant, honorificè collocarunt, abeuntesque clauserunt, apertoque postridie, simulacrum cui supplicabant, invenerunt collapsum deformiterque confractum. Deinde ipsi prodigiis acti, deformiùsque puniti, Arcam divini testimonii populo, unde ceperant, reddiderunt. Ipsa autem redditio qualis fuit? Imposuerunt eam plaustro, eique juvencas, à quibus vitulos sugentes abstraxerant, subjunxerunt, & eas quò vellent ire siverunt, etiam hinc vim divinam explorare cupientes. At illæ sine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec revocatæ mugitibus esurientium filiorum, magnum sacramentum suis cultoribus reportarunt. Hæc atque hujusmodi Deo parva sunt, sed magna terrendis salubriter erudiendisque mortalibus. Si enim philosophi, præcipuéque Platonici, rectiùs ceteris sapuisse laudantur, sicut paulò antè commemoravi, quòd divinam providentiam hæc quoque rerum infima atque terrena administrare docuerunt, numerosarum testimonio pulcritudinum, quæ non solùm in corporibus animalium, verùm in herbis etiam fœnoque gignuntur; quanto evidentiùs hæc adtestantur divinitati, quæ ad horam prædicationis ejus fiunt, ubi ea religio commendatur quæ omnibus cælestibus, terrestribus, infernis sacrificari vetat, uni Deo tantùm jubens, qui solus diligens & dilectus beatos facit, eorumque sacrificiorum tempora imperata præfiniens, eaque per meliorem sacerdotem in melius mutanda prædicens, non ista se appetere, sed per hæc alia potiora significare testatur; non ut ipse his honoribus sublimetur, sed ut nos ad eum colendum, eique cohærendum igne amoris ejus accensi, quod nobis, non illi bonum est, excitemur.

Exodi 13. 21. — Exodi 40. 34. — Jos. 3. 16. — Jos. 6. 20. — 1 Reg. 5. 2. — 1 Reg. 6. 7.

Caput XVIII.

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.

AN dicet aliquis ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si de his rebus negat omnino ullis litteris esse credendum, potest etiam dicere nec deos ullos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mirabilium operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dii se ostentare mirabiles, potiùs quàm utiles ostendere potuerunt. Unde hoc opere nostro, cujus hunc jam decimum librum habemus in manibus, non eos suscepimus refellendos, qui vel ullam esse vim divinam negant, vel humana non curare contendunt; sed eos qui nostro Deo conditori sanctæ & gloriosissimæ Civitatis deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse etiam mundi hujus visibilis & mutabilis invisibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his quæ condidit, sed de se ipso verissimum largitorem. Ejus enim Propheta veracissimus ait, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est.* De fine namque boni inter philosophos quæritur, ad quod adipiscendum omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste, Mihi autem divitiis abundare, bonum est; aut

Dæmones se coli per miracula volunt.

Psal. 72. 28.

[a] Aliquot MSS. magis.

A insigniri purpurâ & sceptro, vel diademate excellere; aut, quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, Mihi voluptas corporis bonum est; aut quod melius velut meliores dicere visi sunt, Mihi virtus animi mei bonum est: sed, *Mihi*, inquit, *adhærere Deo, bonum est.* Hoc eum docuerat, cui uni tantummodo sacrificandum sancti quoque Angeli ejus [a] miraculorum etiam contestatione monuerunt. Unde & ipse sacrificium ejus factus erat, cujus igne intelligibili correptus ardebat, B & in ejus ineffabilem incorporeumque complexum sancto desiderio ferebatur. Porrò autem si multorum deorum cultores, (qualescumque deos suos esse arbitrentur,) ab eis facta esse miracula, vel civilium rerum historiæ, vel libris magicis, sive, quod honestius putant, theurgicis credunt, quid caussæ est, cur illis litteris nolint credere, ista facta esse, quibus tanto major debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui uni soli sacrificandum esse præcipiunt?

C

Caput XIX.

Quæ ratio sit visibilis sacrificii, quod uni vero & invisibili Deo offerri docet vera religio.

Qui autem putant hæc visibilia sacrificia diis aliis congruere, illi verò tamquam invisibili invisibilia, & majori majora, meliorique meliora, qualia sunt puræ mentis & bonæ voluntatis officia; profectò nesciunt, hæc ita esse signa illorum, sicut verba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus significantes voces, cui res ipsas in corde D quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri visibile sacrificium offerendum esse noverimus, quàm illi cujus in cordibus nostris invisibile sacrificium nos ipsi esse debemus. Tunc nobis favent, nobisque congaudent, atque ad hoc ipsum nos pro suis viribus adjuvant Angeli quique virtutesque superiores & ipsa bonitate ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, ut eorum præsentia sentiatur, apertis- E simè vetant. Sunt exempla in litteris sanctis. Putaverunt quidam deferendum Angelis honorem, vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, & eorum sunt admonitione prohibiti, jussique hoc ei deferre, cui uni fas esse noverunt. Imitati sunt Angelos sanctos etiam sancti homines Dei. Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis putati sunt dii, eisque Lycaonii immolare victimas voluerunt; quod à se humili pietate removentes, eis in quem crederent annuntia- F verunt Deum. Nec ob aliud fallaces illi superbè sibi hoc exigunt, nisi quia vero Deo deberi sciunt. Non enim re vera, ut ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadaverinis nidoribus, sed divinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habent undique, & si amplius vellent, ipsi sibi poterant exhibere. Qui ergo divinitatem sibi arrogant spiritus, non cujuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur, cui decepto subje- G ctoque dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuipiam præter illum.

Angeli ob- [Angeli nullos honores respuerunt.]
Apoc 19. & 22.
Act. 14.

A

Caput XX.

De summo veroque sacrificio, quod ipse Dei & hominum Mediator effectus est.

Unde verus ille Mediator, inquantum formam servi accipiens mediator effectus est Dei & hominum homo Christus Jesus, cùm in forma Dei sacrificium cum Patre sumat, cum quo & unus Deus est, tamen in forma servi sacrificium maluit esse quàm sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse B creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerens, ipse & oblatio. Cujus rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiæ sacrificium: [b] quæ cùm ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre. Hujus veri sacrificii multiplicia variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cùm hoc unum per multa figuraretur, tamquam verbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multùm commendaretur. Hinc summo veroque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt.

Ecclesiæ quotidianum sacrificium.

C

Caput XXI.

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos [c] per tolerantiam passionum, qui aërios spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt.

Moderatis autem præfinitisque temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, ut hominibus quos possident excitatis, inimicitias adversùs Dei Civitatem tyrannicè exerceant, sibique sacrificia non solùm ab offeren- D tibus sumant, & à volentibus expetant, verùm etiam ab invitis persequendo violenter extorqueant, non solùm perniciosa non est, sed etiam utilis invenitur Ecclesiæ, ut Martyrum numerus impleatur: quos Civitas Dei tanto clariores & honoratiores cives habet, quanto fortiùs adversùs [d] impietatis peccatum etiam usque ad sanguinem certant. Hos multo elegantiùs, si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Junone dicitur tra- E ctum, quòd Græcè Juno ἥρα appellatur; & ideo nescio quis filius ejus secundùm Græcorum fabulas, Heros fuerit nuncupatus: hoc videlicet veluti mysticum significante fabulâ, quòd aër Junoni deputetur, ubi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum. Sed à contrario Martyres nostri heroes nuncuparentur, si, ut dixi, usus ecclesiastici sermonis admitteret; non quòd eis esset cum dæmonibus in aëre societas, sed quòd eosdem F dæmones, id est, aërias vincerent potestates; & in eis ipsam, quidquid putatur significare, Junonem, quæ non usquequaque inconvenienter à poëtis inducitur inimica virtutibus, & cælum petentibus viris fortibus invida. Sed rursus ei succumbit infeliciter ceditque Virgilius, ut cùm apud eum illa dicat, Vincor ab Ænea; ipsum Æneam admoneat Helenus quasi consilio religioso, & dicat,

> Junoni cane vota libens, dominamque potentem
> Supplicibus supera donis.---

G Ex qua opinione Porphyrius, quamvis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium non venire in hominem, nisi malus fuerit antè placatus: tamquam fortiora sint apud

Apoc. 6. 11.
Heros.
Martyres dæmonum victores.
Æneid. 7.
Æneid. 3.

[a] Sic MSS. At editi, *Angeli legalium sacrificiorum contestatione monuerunt.*

[b] Editiones tres Vind. Am. Er. *esse voluit Ecclesiæ sacrificium; cùm ipsius corporis ipse sit caput, & ipsius capitis ipsa sit corpus, tam ipsa per ipsum, quàm ipse per ipsam suetus offerri. Hujus veri sacrificii &c.*

[c] Editi, *qui pertulerunt jam passionem.* Emendantur à MSS.

[d] Editi, *adversùs impietatem potestatum.* Alia, quæ omnium est MSS. lectio, videtur præferenda: nam perspicuè alludit Augustinus ad illud Hebr. 12. 4. *Nondum enim usque ad sanguinem restitistis adversùs peccatum repugnantes.*

eos numina mala quàm bona; quando quidem mala impediunt adjutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malisque nolentibus bona prodesse non possunt; nocere autem mala possunt, non sibi valentibus resistere bonis. Non est ista veræ veraciterque sanctæ religionis via: non sic Junonem, hoc est, aërias potestates piorum virtutibus invidentes nostri Martyres vincunt. Non omnino, si dici usitatè posset, heroës nostri supplicibus donis, sed virtutibus divinis Heram superant. Commodiùs quippe Scipio Africanus est cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm si hostes donis placasset, ut parcerent.

Caput XXII.

Unde sit sanctis adversùm dæmones potestas, & unde cordis vera purgatio.

Vera pietate homines Dei aëriam potestatem inimicam contrariamque pietati exorcizando ejiciunt, non placando; [a] omnesque tentationes adversitatis ejus vincunt orando, non ipsam, sed suum Deum adversùs ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subjugat, nisi societate peccati. In ejus ergo nomine vincitur, qui hominem assumsit, egitque sine peccato, ut in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum, id est, per Mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum, per quem facta peccatorum purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separantur à Deo, quorum in hac vita non fit nostra virtute, sed divina miseratione purgatio; per indulgentiam illius, non per nostram potentiam. Quia & ipsa quantulacumque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autem nobis in hac carne tribueremus, nisi usque ad ejus depositionem sub venia viveremus. Propterea ergo nobis per Mediatorem præstita est gratia, ut polluti carne peccati carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratiâ, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

Peccatis solis separamur à Deo.

Caput XXIII.

De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitentur.

Dicit etiam Porphyrius divinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis: ut hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cujus enim teletæ purgant, si lunæ solisque non purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare; ne fortè cùm dictum esset non purgare teletas solis & lunæ, alicujus alterius Dei de turba valere ad purgandum teletæ crederentur. Quæ autem dicat esse principia tamquam Platonicus, novimus. Dicit enim Deum Patrem & Deum Filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mentem: de Spiritu autem sancto, aut nihil, aut non apertè aliquid dicit: quamvis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, sicut Plotinus, ubi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, non utique diceret horum medium, id est, Patris & Filii medium. Postponit A quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iste autem cùm dicit medium, non postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit ut potuit, sive ut voluit, quod nos Spiritum-sanctum, nec Patris tantùm, nec Filii tantùm, sed utriusque Spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus quæ his significantur, impiam gignat opinionem.

Porphyrii de Trinitate sententia.

De Trinitatis mysterio ad certam regulam loquendum.

Caput XXIV.

De uno veroque principio, quod [b] solum naturam humanam purgat & renovat.

Nos itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur, sicut nec duos deos vel tres nobis licitum est dicere: quamvis de unoquoque loquentes, vel de Patre, vel de Filio, vel de Spiritu-sancto, etiam singulum quemque Deum esse fateamur; nec dicamus tamen quod C hæretici Sabelliani, eumdem esse Patrem, qui est & Filius, & eumdem Spiritum-sanctum, qui est & Pater & Filius; sed Patrem esse Filii Patrem, & Filium Patris Filium, & Patris & Filii Spiritum-sanctum nec Patrem esse nec Filium. Verum itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quamvis pluraliter sint apud eos dicta principia. [*] Sed subditus Porphyrius invidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas liberè redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum D Christum esse principium, cujus incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contemsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumsit; magnum scilicet sacramentum ea superbiâ non intelligens, quam sua ille humilitate dejecit verus benignusque Mediator, in ea se ostendens mortalitate mortalibus, quam maligni fallacesque mediatores non habendo se superbiùs extulerunt, miserisque hominibus adjutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiserunt. E Bonus itaque verusque Mediator ostendit peccatum esse malum, non carnis substantiam vel naturam; quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortem, quamvis esset pœna peccati, quam tamen pro nobis sine peccato ipse persolvit, peccando esse vitandam; sed potiùs, si facultas datur, pro justitia perferendam. Ideo enim solvere potuit moriendo peccata, quia & mortuus est, & non pro [c] suo peccato. F Hunc ille Platonicus non cognovit esse principium, nam cognosceret purgatorium. Neque enim caro principium est, aut anima humana; sed Verbum per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per se ipsam mundat, sed per Verbum à quo suscepta est, cùm *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*. Nam de carne sua manducanda mysticè loquens, cùm hi qui non intellexerunt offensi recederent, dicentes, *Durus est hic sermo, quis eum potest audire?* respondit manentibus ceteris, *Spiritus* G *est qui vivificat, caro autem non prodest quidquam.* Principium ergo susceptâ animâ & carne & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Judæis quis esset, respondit se esse principium. Quod utique carnales, infirmi, peccatis obnoxii, & ignorantiæ tenebris obvoluti nequa-

Sabelliani hæretici.

[*] al. Cap. XXIV.

Superbia mysterium incarnationis non percipit.

Joban. 1. 14.

Joban. 6. 61.

Joha. 8. 25.

[a] Sic MSS. At editi, *omnes tentationes adversitatisque ejus.*
[b] Editi, *solum.* Veriùs MSS. *solum.*

[c] In MSS. *& non pro peccato*: ubi supplendum relinquebatur, *suo.*

quam percipere possemus, nisi ab eo mundaremur atque sanaremur, per hoc quod eramus & non eramus. Eramus enim homines, sed justi non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, sed justa, non peccatrix erat. Hæc est mediatio, qua manus lapsis jacentibusque porrecta est: hoc est semen dispositum per Angelos, in Gal. 3. 19. quorum edictis & lex dabatur, qua & unus Deus coli jubebatur, & hic Mediator venturus promittebatur.

Caput XXV.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus sæculis, in sacramento & fide Christi justificatos fuisse.

HUjus sacramenti fide etiam justi antiqui mundari piè vivendo potuerunt, non solùm ante quàm lex populo Hebræo daretur, (neque enim eis prædicator Deus vel Angeli defuerunt) sed ipsius quoque legis temporibus, quamvis in figuris rerum spiritalium habere [a] videretur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur Testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos, sicut per Angelos, eadem promissio prædicata est: & ex illorum numero erat, cujus tam magnam divinamque sententiam de boni humani fine paulò Psal. 72. 28. antè commemoravi, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est.* In quo planè Psalmo duorum Testamentorum, quæ dicuntur vetus & novum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenasque promissiones, cùm eas impiis abundare perspiceret, dicit pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodum gressus D suos, tamquam frustra Deo ipse servisset, cùm ea felicitate, quam de illo exspectabat, contemtores ejus florere perspiceret; seque in rei hujus inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehendere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in novissima eorum, qui felices videbantur erranti. Somnium felicitas impiorum. Tunc eos intellexit in eo quod se extulerunt, sicut dicit, fuisse dejectos, & defecisse ac perisse propter iniquitates suas; totumque illud culmen temporalis felicitatis ita eis factum tamquam somnium evigilantis, qui se repentè invenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel civitate terrena magni Psal. 72. 20. sibi videbantur: *Domine*, inquit, *in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges.* Quòd huic tamen utile fuerit, etiam ipsa terrena non nisi ab uno vero Deo quærere, in cujus potestate sunt omnia, Ibidem 23 satis ostendit, ubi ait, *Velut pecus factus sum apud te, & ego semper tecum. Velut pecus* dixit, utique non intelligens. Ea quippe à te desiderare debui, quæ F mihi cum impiis non possunt esse communia; non ea quibus eos cùm abundare cernerem, putavi me incassum tibi servisse, quando & illi hæc haberent, qui tibi servire noluissent. Tamen *ego semper tecum*, qui etiam in talium rerum desiderio deos alios non Ibidem 24. &c. quæsivi. Ac per hoc sequitur: *Tenuisti manum* [b] *dexteræ meæ, & in voluntate tua deduxisti me, & cum gloria assumsisti me*: tamquam ad sinistram cuncta illa pertineant, quæ abundare apud impios cùm vidisset, penè collapsus est. *Quid enim mihi est*, inquit, *in cælo, & à te quid volui super terram?* Reprehendit se ipsum, justèque sibi displicuit: quia cùm tam magnum bonum haberet in cælo, (quod pòst intellexit,) rem transitoriam, fragilem, & quodam modo luteam felicitatem à suo Deo quæsivit in terra. *Defecit*, inquit, *cor meum & caro mea, Deus cordis mei*: defectu utique bono ab inferioribus ad superna. Unde in alio Psalmo dicitur, *Desiderat & deficit anima mea in atria Domini.* Item Psal. 83. 3. in alio: *Defecit in salutare tuum anima mea.* Tamen Psal. 118. 81. cùm de utroque dixisset, id est, de corde & carne deficiente, non subjecit, Deus cordis & carnis meæ: sed, *Deus cordis mei.* Per cor quippe caro Per cor caro mundatur. mundatur. Unde dicit Dominus, *Mundate quæ in-* B *tus sunt, & quæ foris sunt munda erunt.* Patrem Matth. 23. 26. deinde suam dicit ipsum Deum, non aliquid ab eo, sed ipsum: *Deus*, inquit, *cordis mei, & pars mea* Psal. 72. 26. *Deus in sæcula*: quòd inter multa quæ ab hominibus eliguntur, ipse illi placuerit eligendus. *Quia* Ibidem 27. *ecce*, inquit, *qui longè se faciunt à te, peribunt: perdidisti omnem qui fornicatur abs te*; hoc est, qui multorum deorum vult esse prostibulum. Unde sequitur illud, propter quod & cetera de eodem Psalmo dicenda visa sunt: *Mihi autem adhærere Deo,* Ibidem 28. C *bonum est*: non longè ire, non per plurima fornicari. Adhærere autem Deo tunc perfectum erit, cùm totum quod liberandum est, fuerit liberatum. Nunc verò fit illud quod sequitur: *Ponere in Deo* Ibidem. *spem meam. Spes enim quæ videtur, non est spes: quod* Rom. 8. 24. *enim videt quis, quid sperat?* ait Apostolus. *Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus.* In hac autem spe nunc constituti agamus quod sequitur, & simus nos quoque pro modulo nostro angeli Dei, id est, nuntii ejus, annuntian- D tes ejus voluntatem, & gloriam gratiamque laudantes. Unde cùm dixisset, *Ponere in Deo spem meam: ut annuntiem*, inquit, *omnes laudes tuas in portis filiæ Sion.* Hæc est gloriosissima Civitas Dei; hæc unum Deum novit & colit: hanc Angeli sancti annuntiaverunt, qui nos ad ejus societatem invitaverunt, civesque suos in illa esse voluerunt; quibus non placet ut eos colamus tamquam nostros deos, sed cum eis & illorum & nostrum Deum; nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificium Deo E simus. Nullo itaque dubitante, qui hæc depositâ malignâ obstinatione considerat, omnes immortales beati, qui nobis non invident, (neque enim si inviderent, essent beati,) sed potiùs nos diligunt, ut & nos cum ipsis beati simus; plus nobis favent, plus adjuvant, quando unum Deum cum illis colimus, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, quàm si eos ipsos per sacrificia coleremus.

Caput XXVI.

De inconstantia Porphyrii, inter confessionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis.

NEscio quomodo (quantum mihi videtur) [c] amicis suis theurgis erubescebat Porphyrius. Nam ista utcumque sapiebat, sed contra multorum deorum cultum [d] non liberè defendebat. Et angelos quippe alios esse dixit, qui deorsum descendentes hominibus theurgicis divina pronuntient; alios autem qui in terris ea quæ Patris sunt, & altitudinem ejus profunditatemque declarent. Num igitur hos angelos, quorum G ministerium est declarare voluntatem Patris, credendum est velle nos subdi, nisi ei cujus nobis annuntiant voluntatem? Unde optimè admonet etiam ipse Platonicus, imitandos eos potiùs quàm invocandos. Non itaque debemus metuere, ne

[a] Er. & Lov. viderentur. Alii libri, videretur, scilicet lex.
[b] Lov. dexteram meam: dissentientibus ceteris libris.
[c] Editi, pro amicis. Abest pro à MSS.

[d] Editi, sed contra multorum deorum cultum Deum verum non liberè defendebat. Istud Deum verum glossema est, quod non habent MSS. Ergo defendebat referendum ad ista quæ utcumque sapiebat Porphyrius.

immortales & beatos uni Deo subditos non eis sacrificando offendamus. Quod enim non nisi uni verò Deo deberi sciunt, cui & ipsi adhærendo beati sunt, procul dubio neque per ullam significantem figuram, neque per ipsam rem quæ sacramentis significatur, sibi exhiberi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia superborum atque miserorum, à quibus longè diversa est pietas subditorum Deo, nec aliunde quàm illi cohærendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum etiam nobis sincera benignitate oportet ut faveant, neque sibi arrogent quò eis subjiciamur; sed eum annuntient, sub quo eis in pace sociemur. Quid adhuc trepidas, ô philosophe, adversùs potestates & veris virtutibus & veri Dei muneribus invidas habere liberam vocem? Jam distinxisti angelos qui Patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis qui ad theurgos homines, nescio qua deducti arte, descendunt. Quid adhuc eos honoras, ut dicas pronuntiare divina? Quæ tandem divina pronuntiant, qui non voluntatem Patris nuntiant? Nempe illi sunt, quos sacris precibus invidus alligavit, ne præstarent animæ purgationem; nec à bono, ut dicis, purgare [a] cupiente ab illis vinculis solvi & suæ potestati reddi potuerunt. Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia; vel te fingis fortasse nescire, dum non vis theurgos offendere, à quibus curiositate deceptus, ista perniciosa & insana pro magno beneficio didicisti? Audes istam invidam, non potentiam, sed pestilentiam, & non dicam dominam, sed quod tu fateris, ancillam potiùs invidorum, isto aëre transcenso levare in cælum, & inter deos vestros etiam sidereos collocare, vel ipsa quoque sidera his opprobriis infamare?

CAPUT XXVII.

De impietate Porphyrii, qua etiam Apuleii transscendit errorem.

QUANTO humaniùs & tolerabiliùs consectaneus tuus Platonicus Apuleius erravit, qui tantummodo dæmones à luna & infrà ordinatos agitari morbis passionum mentisque turbellis, honorans quidem eos, sed volens nolensque confessus est; deos tamen cæli superiores ad ætheria spatia pertinentes, sive visibiles, quos conspicuos lucere cernebat, solem ac lunam & cetera ibidem lumina, sive invisibiles quos putabat, ab omni labe istarum perturbationum [b] quanta potuit disputatione discrevit? Tu autem didicisti hoc non à Platone, sed à Chaldæis magistris [c], ut in ætherias vel empyreas mundi sublimitates & firmamenta cælestia extolleres vitia humana, ut possent dii vestri theurgis pronuntiare divina: quibus divinis te tamen per intellectualem vitam facis altiorem, ut tibi videlicet tamquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ videantur; sed aliis eas tamen importas, ut hanc veluti mercedem reddas magistris tuis, quòd eos qui philosophari non possunt, ad ista seducis, quæ tibi tamquam superiorum capaci esse inutilia confiteris; ut videlicet quicumque à philosophiæ virtute remoti sunt, quæ ardua nimis atque paucorum est, te auctore theurgos homines, à quibus non quidem in anima intellectuali, verùm saltem in anima spiritali purgentur, inquirant; & quoniam istorum quos philosophari piget, incomparabiliter major est multitudo, plures ad secretos & illicitos magistros tuos, quàm ad scholas Platonicas venire cogantur. Hoc enim tibi immundissimi dæmones, deos ætherios se esse fingentes, quorum prædicator & angelus factus es, promiserunt; quòd in anima spiritali theurgica arte purgati, ad Patrem quidem non redeunt, sed super aërias plagas inter deos ætherios habitabunt. Non audit ista hominum multitudo, propter quos à dæmonum dominatu liberandos Christus advenit. In illo enim habent misericordissimam purgationem, & mentis, & spiritûs, & corporis sui. Propterea quippe totum hominem sine peccato ille suscepit, ut totum quo constat homo, à peccatorum peste sanaret. Quem tu quoque utinam cognovisses, eique te potiùs, quàm vel tuæ virtuti, quæ humana, fragilis & infirma est, vel perniciosissimæ curiositati sanandum tutiùs commisisses. Non enim te decepisset, quem vestra, ut tu ipse scribis, oracula sanctum immortalemque confessa sunt. De quo etiam poëta nobilissimus, poëticè quidem, quia in alterius adumbrata persona, veraciter tamen, si ad ipsum referas, dixit,

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetuâ solvent formidine terras.

Ea quippe dixit, quæ etiam multùm proficientium in virtute justitiæ possunt, propter hujus vitæ infirmitatem, etsi non scelera, scelerum tamen manere vestigia, quæ non nisi ab illo Salvatore sanantur, de quo iste versus expressus est. Nam hoc utique non à se ipso se dixisse Virgilius in Eclogæ ipsius quarto ferme versu indicat, ubi ait:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.

Unde hoc à Cumæa Sibylla dictum esse incunctanter apparet. Theurgi verò illi, vel potiùs dæmones, deorum species figurasque fingentes, inquinant potiùs quàm purgant humanum spiritum falsitate phantasmatum & deceptoria vanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgent hominis spiritum, qui immundum habent proprium? Alioquin nullo modo carminibus invidi hominis ligarentur, ipsumque inane beneficium quod præstaturi videbantur, aut metu premerent, aut simili invidentiâ denegarent. Sufficit quòd purgatione theurgica, neque intellectualem animam, hoc est, mentem nostram, dicis posse purgari, & ipsam spiritalem, id est, nostræ animæ partem mente inferiorem, quam tali arte purgari posse asseris, immortalem tamen æternamque non posse hac arte fieri confiteris. Christus autem vitam promittit æternam: unde ad eum mundus, vobis quidem stomachantibus, mirantibus tamen stupentibusque concurrit. Quid prodest quia negare non potuisti errare homines theurgicâ disciplinâ, & quàm plurimos fallere per cæcam insipientemque sententiam, atque esse certissimum errorem, agendo & supplicando ad principes angelosque decurrere; & rursum quasi ne operam perdidisse videaris ista [d] discendo, mittis homines ad theurgos, ut per eos anima spiritalis purgetur illorum, qui non secundùm intellectualem animam vivunt?

CAPUT XXVIII.

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram sapientiam, quod est Christus, agnoscere.

MITTIS ergo homines in errorem certissimum. Neque hoc tantum malum te pu-

Christus totum hominem suscepit.

V. infrà lib. 19. c. 23.

Virgil. Eclog. 4.

Theurgos non posse humanum spiritum purgare.

[a] Editi, *cupientes*. Emendantur ex MSS.
[b] Editi, *perturbationum alienos*. Abest *alienos* à MSS.
[c] Editi addunt, *tuis*.
[d] Sic MSS. At editi, *dicendo*.

det, cùm virtutis & sapientiæ profitearis amatorem. Quam si verè ac fideliter amasses, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam cognovisses, nec ab ejus saluberrima humilitate tumore inflatus vanæ scientiæ [a] resiluisses. Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis artibus & sine teletis, quibus frustra discendis elaborasti, posse continentiæ virtute purgari. Aliquando etiam dicis, quòd teletæ non post mortem elevant animam; ut jam nec eidem ipsi, quam spiritalem vocas, aliquid post hujus vitæ finem prodesse videantur: & tamen versas hæc multis modis & repetis, ad nihil aliud, quantum existimo, nisi ut talium quoque rerum quasi peritus appareas, & placeas illicitarum artium curiosis, vel ad eas facias ipse curiosos. Sed bene, quòd metuendam dicis hanc artem [b] vel legum periculis, vel ipsius actionis. Atque utinam hoc saltem abs te miseri audiant, & inde, ne illic absorbeantur, abscedant, aut eò penitus non accedant. Ignorantiam certè & propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum πατρικὸν νοῦν, id est, paternam mentem sive intellectum, qui paternæ est voluntatis conscius. Hunc autem Christum esse non credis: contemnis enim eum propter corpus ex femina acceptum & propter crucis opprobrium, excelsam videlicet sapientiam spretis atque abjectis infimis idoneus de superioribus carpere. At ille implet, quod Prophetæ sancti de illo veraciter prædixerunt: *Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo.* Non enim suam in eis perdit & reprobat, quam ipse donavit; sed quam sibi arrogant, qui non habent ipsius. Unde commemorato isto prophetico testimonio, sequitur & dicit Apostolus: *Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus sæculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Nam quoniam in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes. Quoniam quidem Judæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt: nos autem prædicamus*, inquit, *Christum crucifixum; Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam; ipsis verò vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam: quoniam stultum Dei sapientius est hominibus, & infirmum Dei fortius est hominibus.* Hoc quasi stultum & infirmum tamquam sua virtute sapientes fortesque contemnunt. Sed hæc est gratia, quæ sanat infirmos, non superbè jactantes falsam beatitudinem suam, sed humiliter potiùs veram miseriam confitentes.

1. Cor. 1. 19. Isai. 29. 14.

1. Cor. 1. 20. &c.

CAPUT XXIX.

De incarnatione Domini nostri Iesu Christi, quam confiteri Platonicorum erubescit impietas.

1 PRÆDICAS Patrem & ejus Filium, quem vocas paternum intellectum seu mentem; & horum medium, quem putamus te dicere Spiritum-sanctum, & more vestro appellas tres deos. Ubi, etsi verbis indisciplinatis utimini, videtis tamen qualitercumque, & quasi per quædam tenuis imaginationis umbracula, quò nitendum sit: sed incarnationem incommutabilis Filii Dei, qua salvamur, ut ad illa quæ credimus, vel ex quantulacumque parte intelligimus, venire possimus, non vultis agnoscere. Itaque videtis utcumque, etsi de longinquo, etsi acie caligante, patriam in qua manendum est, sed viam quâ eundum est non tenetis. Confiteris tamen gratiam, quando quidem ad Deum per virtutem intelligentiæ pervenire, paucis dicis esse concessum. Non enim dicis, paucis placuit, vel pauci voluerunt: sed cùm dicis esse concessum, procul dubio Dei gratiam, non hominis sufficientiam confiteris. Uteris etiam hoc verbo apertiùs, ubi Platonis [*] sententiam sequens, nec ipse dubitas, in hac vita hominem nullo modo ad perfectionem sapientiæ pervenire, secundùm intellectum tamen viventibus omne quod deest, providentiâ Dei & gratiâ, post hanc vitam posse compleri. O si cognovisses Dei gratiam per Jesum Christum Dominum nostrum, ipsamque ejus incarnationem, qua hominis animam corpusque suscepit, summum esse exemplum gratiæ videre potuisses. Sed quid faciam? Scio me frustra loqui mortuo: sed quantum ad te adtinet; quantum autem ad eos, qui te magni pendunt, & te vel qualicumque amore sapientiæ, vel curiositate artium, quas non debuisti discere, diligunt, quos potiùs in tua compellatione alloquor, fortasse non frustra. Gratia Dei non potuit gratiùs commendari, quàm ut ipse unicus Dei Filius in se incommutabiliter manens [c] indueret hominem, & spem dilectionis suæ daret hominibus, homine medio, quo ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longè erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus, justus ab impiis, beatus à miseris. Et quia naturaliter indidit nobis, ut beati immortalesque esse cupiamus, manens beatus, suscipiensque mortalem, ut nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus.

* In Phædone & Epinomide.

Gratiæ summum exemplum in incarnatione Verbi.

2. Sed huic veritati ut possetis adquiescere, humilitate opus erat, quæ cervici vestræ difficillimè persuaderi potest. Quid enim incredibile dicitur, præsertim vobis qui talia sapitis, quibus ad hoc credendum vos ipsos admonere debeatis; quid, inquam, vobis incredibile dicitur, cùm Deus dicitur assumsisse humanam animam & corpus? Vos certè tantum tribuitis animæ intellectuali, quæ anima utique humana est, ut eam consubstantialem paternæ illi menti, quem Dei Filium confitemini, fieri posse dicatis? Quid ergo incredibile est, si aliqua una intellectualis anima modo quodam ineffabili & singulari pro multorum salute suscepta est? Corpus verò animæ cohærere, ut homo totus & plenus sit, naturâ nostrâ ipsâ teste cognoscimus. Quod nisi usitatissimum esset, hoc profectò esset incredibilius: facilius quippe in fidem recipiendum est, etsi humanum divino, etsi mutabilem incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut ut verbis utar quæ in usu habetis, incorporeum incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An fortè vos offendit insitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, immo potiùs ad pietatem suscipiendam debet adducere, quòd mirabilis mirabiliter natus est. An verò quòd ipsum corpus morte depositum, & in melius resurrectione mutatum, jam incorruptibile, [d] neque

[a] Porphyrius enim priùs fuit Christianus, postea verò fidei desertor & adversarius.

[b] *Vel legum periculis*: quia leges civiles pœnas magicæ arti constituerunt: *vel ipsius actionis*; nam periculosa res est, nisi rite exerceatur. Irritantur enim dæmones & magus inferunt mala imperitè excantanti, quod multis exemplis ostenderunt: quippe amant perfectam impietatem, à qua difficillis sit ad pietatem recursus, ideo terroribus ad eam homines impelluntur. Lod. Vives.

[c] Vind. Am. Er. & plures MSS. *indueretur hominem*. Et iidem libri post *homine medio*, habent *quo ad illum*.

[d] Sic MSS. Editi verò, *atque immortale*.

mortale in superna subvexit? Hoc fortasse credere recusatis, intuentes Porphyrium in his ipsis libris, ex quibus multa posui, quos de regressu animæ scripsit, tam crebrò præcipere, omne corpus esse fugiendum, ut anima possit beata permanere cum Deo. Sed ipse potiùs ista sentiens corrigendus fuit, præsertim cùm de anima mundi hujus visibilis & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia sapiatis. [* In Timæo.] Platone quippe auctore, * animal esse dicitis mundum, & animal beatissimum, quod vultis esse etiam sempiternum. Quomodo ergo nec umquam solvetur à corpore, nec umquam carebit beatitudine, si ut anima beata sit, corpus est omne fugiendum? Solem quoque istum & cetera sidera, non solùm in libris vestris corpora esse fatemini, quod vobiscum omnes homines & conspicere non cunctantur, & dicere: verùm etiam altiore, ut putatis, peritiâ, hæc esse animalia beatissima perhibetis, & cum his corporibus sempiterna. Quid ergo est, quòd cùm vobis fides Christiana suadetur, tunc obliviscimini, aut ignorare vos fingitis, quid disputare aut docere soleatis? Quid caussæ est cur, propter opiniones vestras, quas vos ipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit, & vos superbi estis? Qualia sanctorum corpora in resurrectione futura sint, potest aliquanto scrupulosiùs inter Christianarum Scripturarum doctissimos disputari: futura tamen sempiterna minimè dubitamus, & talia futura, quale * sua resurrectione Christus demonstravit exemplum. Sed qualiacumque sint, cùm incorruptibilia prorsus & immortalia, nihiloque animæ contemplationem, qua in Deo figitur, impedientia prædicentur; vosque etiam dicatis esse in cælestibus immortalia corpora immortaliter beatorum; quid est quòd, ut beati simus, omne corpus fugiendum esse opinamini, ut fidem Christianam quasi rationabiliter fugere videamini; nisi quia illud est, quod iterum dico, Christus est humilis, vos superbi? An fortè corrigi pudet? Et hoc vitium non nisi superborum est. Pudet videlicet doctos homines ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo Spiritu docuit sapere ac dicere, [Johan. 1. 1. &c.] *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Quod initium sancti Evangelii, cui nomen est secundùm Johannem, quidam Platonicus, sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiæ præsedit episcopus, solebamus audire, aureis litteris conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Sed ideo viluit superbis Deus ille magister, quia *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*: ut parum sit miseris quòd ægrotant, nisi se in ipsâ etiam ægritudine extollant, & de medicina qua sanari poterant, erubescant. Non enim hoc faciunt ut erigantur, sed ut cadendo graviùs affligantur.

Caput XXX.

Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutaverit, & dissentiendo correxerit.

Si post Platonem aliquid emendare existimatur indignum, cur ipse Porphyrius nonnulla & non parva emendavit? Nam Platonem, * animas hominum post mortem revolvi usque ad corpora bestiarum, scripsisse certissimum est. [* In Phædone, in Timæo, & lib. 10. de republ.] Hanc sententiam [b] Porphyrii doctor tenuit & Plotinus: Porphyrio tamen jure displicuit. In hominum sanè, non sua quæ dimiserant, sed alia nova corpora redire humanas animas arbitratus est. Puduit scilicet illud credere, ne mater fortasse filium in mulam revoluta vectaret: & non puduit hoc credere, [c] ubi revoluta mater in puellam filio forsitan nuberet. Quanto creditur honestiùs quod sancti & veraces Angeli docuerunt, quod Prophetæ Dei Spiritu acti locuti sunt, quod ipse quem venturum Salvatorem præmissi nuntii prædixerunt, quod missi Apostoli qui orbem terrarum Evangelio repleverunt? Quanto, inquam, honestiùs creditur, reverti semel animas ad corpora propria, quàm reverti toties ad diversa? Verumtamen, ut dixi, ex magna parte in hac opinione correctus est Porphyrius, ut saltem in solos homines humanas animas præcipitari posse sentiret; belluinos autem carceres evertere minimè dubitaret. Dicit etiam Deum ad hoc animam mundo dedisse, ut materiæ cognoscens mala, ad Patrem recurreret, nec aliquando jam talium polluta contagione teneretur. Ubi etsi aliquid inconvenienter sapit, magis enim data est corpori, ut bona faceret; non enim mala disceret, si non faceret: in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem, & non in re parva emendavit, quòd mundatam ab omnibus malis animam & cum Patre constitutam, numquam jam mala mundi hujus passuram esse confessus est. Qua sententiâ profectò abstulit, quod esse Platonicum maximè perhibetur, * ut mortuos ex vivis, ita vivos ex mortuis semper fieri: [* Plato in Phædone.] falsumque esse ostendit, quod Platonicè videtur dixisse Virgilius, in campos Elysios purgatas animas missas, (quo nomine tamquam per fabulam videntur significari gaudia beatorum,) ad fluvium * Letheum evocari, hoc est, ad oblivionem præteritorum: [* V. Plat in lib. 10. de republ.]

Scilicet immemores supera ut convexa revisant, [Æneid. 6.]
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

Meritò displicuit hoc Porphyrio: quoniam re vera credere stultum est, ex illa vita, quæ beatissima esse non poterit nisi de sua fuerit æternitate certissima, desiderare animas corporum corruptibilium labem, & inde ad [d] ista remeare, tamquam hoc agat summa purgatio, ut inquinatio requiratur. Si enim quòd perfectè mundantur, hoc efficit, ut omnium obliviscantur malorum, malorum autem oblivio facit corporum desiderium, ubi rursus implicentur malis; profectò erit infelicitatis caussa, summa felicitas, & stultitiæ caussa, perfectio sapientiæ, & immunditiæ caussa, summa [e] mundatio. Nec veritate ibi beata erit anima, quamdiucumque erit, ubi oportet fallatur, ut beata sit.

a Sola editio Lov. *quale resurrectionis sua Christus demonstravit exemplo.*

b Antè editi, *Plato doctor tenuit.* Postea Vind. Am. Er. sic prosequuntur: *& Platonis discipulo Porphyrio tamen jure displicuit.* Lov. autem, *& Platonis discipulo Porphyrio tamen* &c. Locum restituunt libri veteres hic maximè inter se consentientes. Plotinus certè Platonis opinionem de reditu animarum in quævis corpora secutus est in Ennead. 3 lib. 4. c. 2. Ipse verò Porphyrius scribit se decimo Gallieni imperatoris anno Romam è Græcia venisse, cùm Plotinus annum ferè quinquagesimum-nonum ageret, audisseque illum quinque annos.

c Sic MSS. At editi, *ut revoluta.*

d Nonnulli codices, *ad istam.*

e Sic MSS. At editi, *mundatio.*

A Non enim beata erit, nisi secura. Ut autem secura sit, falsò putabit semper se beatam fore; quoniam aliquando erit & misera. Cui ergo gaudendi caussa falsitas erit, quomodo de veritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatamque animam ob hoc reverti dixit ad Patrem, ne aliquando jam malorum polluta contagione teneatur. [a] Falsò igitur à quibusdam Platonicis est creditus quasi necessarius orbis ille, ab eisdem abeundi & ad eadem revertendi. Quod etiamsi verum esset, quid hoc scire prodesset, nisi fortè inde se nobis auderent præferre Platonici, quia id nos in hac vita jam nesciremus, quod ipsi in alia meliore vita purgatissimi & sapientissimi fuerant nescituri, & falsum credendo beati futuri? Quod si absurdissimum & stultissimum est dicere, Porphyrii profectò est præferenda sententia, his qui animarum circulos alternante semper beatitate & miseriâ suspicati sunt. Quod si ita est, ecce Platonicus in melius à Platone dissentit: ecce vidit, quod ille non vidit, nec post talem ac tantum magistrum refugit correctionem, sed homini præposuit veritatem.

a al. Cap. XXXI.

Caput XXXI.

Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam Deo asserunt esse coæternam.

Cur ergo non potiùs divinitati credimus de his rebus, quas humano ingenio pervestigare non possumus, quæ animam quoque ipsam non Deo coæternam, sed creatam dicit esse, quæ non erat? Ut enim hoc Platonici nollent credere, hanc utique caussam idoneam sibi videbantur afferre, quia nisi quod semper antea fuisset, sempiternum deinceps esse non posset. Quamquam & de mundo & de his quos in mundo deos à Deo factos scribit Plato, [a] apertissimè dicat eos esse cœpisse, & habere initium, finem tamen non habituros, sed per Conditoris potentissimam voluntatem in æternum permansuros esse perhibeat. Verùm id quomodo intelligant, invenerunt, non esse hoc videlicet temporis, sed substitutionis initium. Sicut enim, inquiunt, si pes ex æternitate semper fuisset in pulvere, semper ei subesset vestigium; quod tamen vestigium à calcante factum nemo dubitaret, nec alterum altero prius esset, quamvis alterum ab altero factum esset: sic, inquiunt, & mundus atque in illo dii creati, & semper fuerunt semper exsistente qui fecit, & tamen facti sunt. Numquid ergo si anima semper fuit, etiam miseria ejus semper fuisse dicenda est? Porrò si aliquid in illa, quod ex æterno non fuit, esse cœpit ex tempore, cur non fieri potuerit, ut ipsa esset ex tempore, quæ antea non fuisset? Deinde beatitudo quoque ejus post experimentum malorum firmior & sine fine mansura, sicut iste confitetur, procul dubio cœpit ex tempore, & tamen semper erit, cùm antea non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio dissoluta est, qua putatur nihil esse posse sine fine temporis, nisi quod initium non habet temporis. Inventa est enim animæ beatitudo, quæ cùm initium temporis habuerit, finem temporis non habebit. Quapropter divinæ auctoritati humana cedat infirmitas, eisque beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui sibi honorem non expetunt, quem Deo suo, qui etiam noster est, deberi sciunt; nec jubent, ut sacrificium faciamus, nisi ei tantummodo, cujus & nos cum illis, ut sæpe dixi & sæpe dicendum est, sacrificium esse debemus, per eum sacerdotem offerendi, qui in [a] homine quem suscepit, secundùm quem & sacerdos esse voluit, etiam usque ad mortem sacrificium pro nobis dignatus est fieri.

a In Timæo.

Caput XXXII.

De universali via animæ liberandæ, quàm Porphyrius malè quærendo non reperit, & quam sola gratia Christiana reseravit.

B I. Hæc est religio, quæ universalem continet viam animæ liberandæ; quoniam nulla nisi hac liberari potest. Hæc est enim quodam modo regalis via, quæ una ducit ad regnum, non temporali fastigio nutabundum, sed æternitatis firmitate securum. Cùm autem dicit Porphyrius in primo juxta finem de regressu animæ libro, nondum [b] receptam unam quamdam sectam, quæ universalem contineat viam animæ liberandæ, vel à philosophia verissima aliqua, vel ab Indorum C moribus ac disciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet via, nondumque in suam notitiam eamdem viam historiali cognitione perlatam; procul dubio confitetur esse aliquam, sed nondum in suam venisse notitiam. Ita ei non sufficiebat quidquid de anima liberanda studiosissimè didicerat, sibique, vel potiùs aliis nosse ac tenere videbatur. Sentiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstantissimam auctoritatem, quam de re tanta sequi oporteret. Cùm autem dicit, vel à phi- D losophia verissima aliqua nondum in suam notitiam pervenisse sectam, quæ universalem contineat viam animæ liberandæ; satis, quantum arbitror, ostendit, vel eam philosophiam, in qua ipse philosophatus est, non esse verissimam, vel eâ non contineri talem viam. Et quomodo jam potest esse verissima, qua non continetur hæc via? Nam quæ alia via est universalis animæ liberandæ, nisi qua universæ animæ liberantur, ac per hoc sine illa nulla anima liberatur? Cùm autem addit & dicit, E vel ab Indorum moribus & disciplina, vel ab inductione Chaldæorum, vel alia qualibet via; manifestissima voce testatur, neque illis quæ ab Indis, neque illis quæ à Chaldæis didicerat, hanc universalem viam animæ liberandæ contineri; & utique se à Chaldæis oracula divina sumsisse, quorum assiduam commemorationem facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animæ liberandæ universalem viam nondum receptam, vel ex aliqua verissima philosophia, vel ex earum gentium F doctrinis, quæ magnæ velut in divinis rebus habebantur, quia plus apud eas curiositas valuit quorumque angelorum cognoscendorum & colendorum, nondumque in suam notitiam historiali cognitione perlatam? Quænam ista est universalis via, nisi quæ non suæ cuique genti propria, sed universis gentibus quæ communis esset, divinitus impertita est? Quam certè iste homo non mediocri ingenio præditus esse non dubitat. Providentiam quippe divinam sine ista universali via G liberandæ animæ genus humanum relinquere potuisse non credit. Neque enim ait non esse, sed hoc tantum bonum tantumque adjutorium nondum receptum, nondum in suam notitiam esse perlatum: nec mirum. Tunc enim [c] Porphyrius

Via regalis.

[a] Quidam haud melioris notæ libri, *in forma quam suscepit, secundum quam* &c.
[b] Vind. Am. Er. *nondum receptum in unam quamdam sectam.* Sic etiam plerique MSS. qui mox tamen ab editis illis in verbo *quæ* dissentiunt, & habent *quod*.
[c] Vixit Porphyrius Diocletiano principe, qui Christianos iniquissimo insectatus est odio.

erat in rebus humanis, quando ista liberandæ animæ universalis via, quæ non est alia quàm religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorum dæmonumque cultoribus regibusque terrenis, propter asserendum & consecrandum Martyrum numerum, hoc est, testium veritatis, per quos ostenderetur, omnia corporalia mala pro fide pietatis & commendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, & per hujusmodi persecutiones citò istam viam perituram, & propterea non esse ipsam liberandæ animæ universalem putabat, non intelligens hoc quod eum movebat, & quod in ejus electione perpeti metuebat, ad ejus confirmationem robustioremque commendationem potiùs pertinere.

2. Hæc est igitur animæ liberandæ universalis via, id est, universis gentibus divina miseratione concessa; cujus profectò notitia ad quoscumque jam venit, & ad quoscumque ventura est, nec debuit, nec debebit ei dici, Quare modò? & Quare serò? quoniam mittentis consilium non est humano ingenio penetrabile. Quod sensit etiam iste, cùm dixit, nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in suam notitiam fuisse perlatum. Nec enim propterea verum non esse judicavit, quia nondum in suam fidem receptum fuerat, vel in notitiam nondum pervenerat. Hæc est, inquam, liberandorum credentium universalis via, de qua fidelis Abraham divinum accepit oraculum: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* (Gen. 22. 18.) Qui fuit quidem gente Chaldæus, sed ut talia promissa perciperet, & ex illo propagaretur semen dispositum per Angelos in manu Mediatoris, (Gal. 3. 19.) in quo esset ista liberandæ animæ universalis via, hoc est omnibus gentibus data, jussus est discedere de terra sua & de cognatione sua & de domo patris sui. (Gen. 12. 1.) Tunc ipse primitus à Chaldæorum superstitionibus liberatus, unum verum Deum sequendo coluit, cui hæc promittenti fideliter credidit. Hæc est universalis via, de qua in sancta prophetia dictum est: *Deus misereatur nostri, & benedicat nos; illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri: ut cognoscamus in terra viam tuam, in omnibus gentibus salutare tuum.* (Psal. 66. 2. & 3.) Unde tanto pôst ex Abrahæ semine carne suscepta, de se ipso ait ipse Salvator, *Ego sum via, & veritas, & vita.* (Iohan. 14. 6.) Hæc est universalis via, de qua tanto antè tempore prophetatum est: *Erit in novissimis diebus manifestus mons* [a] *domus Domini, paratus in cacumine montium, & extolletur super colles; & venient ad eum universæ gentes, & ingredientur nationes multæ, & dicent, Venite adscendamus in montem Domini & in domum Dei Iacob, & annuntiabit nobis viam suam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Ierusalem.* (Isai. 2. 2. & 3.) Via ergo ista non est unius gentis, sed universarum gentium. Et lex verbumque Domini non in Sion & Jerusalem remansit; sed inde processit, ut se per universa diffunderet. Unde ipse Mediator post resurrectionem suam discipulis trepidantibus ait, *Oportebat impleri quæ scripta sunt in Lege, & Prophetis, & Psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, Quia oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pænitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem.* (Luca 24. 44. &c.) Hæc est igitur universalis animæ liberandæ via, quam sancti Angeli sanctique Prophetæ priùs in paucis hominibus ubi potuerunt Dei gratiam reperientibus; & maximè in Hebræa gente, cujus erat ipsa quodam modo sacrata respublica, in prophetationem & prænuntiationem Civitatis Dei ex omnibus gentibus congregandæ, & tabernaculo & templo & sacerdotio & sacrificiis significaverunt, & eloquiis quibusdam manifestis, plerisque mysticis, prædixerunt; præsens autem in carne ipse Mediator, & beati ejus Apostoli jam Testamenti novi gratiam revelantes apertiùs indicarunt, quæ aliquanto occultiùs superioribus sunt significata temporibus, pro ætatum generis humani distributione, sicut eam Deo sapienti placuit ordinare, mirabilium operum divinorum, quorum superiùs pauca jam posui, contestantibus signis. Non enim apparuerunt tantummodo visiones angelicæ, & cælestium ministrorum sola verba sonuerunt: verùm etiam hominibus Dei verbo simplicis pietatis agentibus spiritus immundi de hominum corporibus ac sensibus pulsi sunt; vitia corporis languoresque sanati; fera animalia terrarum & aquarum, volatilia cæli, ligna, elementa, sidera, divina jussa fecerunt, inferna cesserunt, mortui revixerunt: exceptis ipsius Salvatoris propriis singularibusque miraculis, maximè nativitatis & resurrectionis; in quorum uno maternæ virginitatis tantummodo sacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine resurrecturi sunt, demonstravit exemplum. Hæc via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex omnibus quibus constat partibus præparat. Ut enim non alia purgatio ei parti quæreretur, quam vocat intellectualem Porphyrius, alia ei quam vocat spiritalem, aliaque ipsi corpori; propterea totum suscepit veracissimus potentissimusque mundator atque salvator. Præter hanc viam, quæ partim cùm hæc futura prænuntiantur, partim cùm facta nuntiantur, numquam generi defuit humano, nemo liberatus est, nemo liberatur, nemo liberabitur.

3. Quòd autem Porphyrius universalem viam animæ liberandæ nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam: quid hac historiâ vel illustrius inveniri potest, quæ universum orbem tanto apice auctoritatis obtinuit; vel fidelius, in qua ita narrantur præterita, ut futura etiam prædicantur; quorum multa videmus impleta, ex quibus ea quæ restant sine dubio speremus implenda? Non enim potest Porphyrius, vel quicumque Platonici, etiam in hac via quasi terrenarum rerum & ad istam vitam mortalem pertinentium, divinationem prædictionemque contemnere: quod meritò in aliis [b] vaticinationibus & quorumlibet modorum vel artium divinationibus faciunt. Negant enim hæc vel magnorum hominum, vel magni esse pendenda: & rectè. Nam vel inferiorum fiunt præsensione caussarum, sicut arte medicinæ quibusdam antecedentibus signis plurima [c] eventura valetudini prævidentur; vel immundi dæmones sua disposita facta prænuntiant, [d] quorum jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quæque congruentia facta ducendis quo-

[a] In veteribus libris omittitur, *domus Domini.*
[b] Veteres libri, *vaticinantibus.*
[c] Sic MSS. At editi, *ventura.*
[d] Editi, *& in quorumvis mentibus atque cupiditatibus iniquorum, congrua factis dicta vel dictis facta compensant, ut sibi jus quodam modo vindicent in materia infirma fragilitatis humanæ.* Corriguntur auctoritate MSS. qui sic habent: *quorum* (intellige factorum suorum) *jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quæque congruentia* (id est cupiditatibus iisdem pravis consentanea) *facta ducendis quodam modo sibi vindicant; & in materia infima &c.*

dam modo sibi vindicant, & in materia infima fragilitatis humanæ. Non talia sancti homines in ista universali animarum liberandarum via gradientes, tamquam magna prophetare curarunt: quamvis & ista eos non fugerint, & ab eis sæpe prædicta sint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium sensibus non poterant intimari, nec ad experimentum celeri facilitate perduci. Sed alia erant verè magna atque divina, quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nuntiabant. Christus quippe in carne venturus, & quæ B in illo tam clara perfecta sunt atque in ejus nomine impleta, pœnitentia hominum & ad Deum conversio voluntatum, remissio peccatorum, gratia justitiæ, fides piorum & per universum orbem in veram divinitatem multitudo credentium, culturæ simulacrorum dæmonumque subversio & à tentationibus exercitatio, proficientium purgatio & liberatio ab omni malo, judicii dies, resurrectio mortuorum, societatis impiorum æterna damnatio, regnumque æternum gloriosissimæ Civitatis C Dei conspectu ejus immortaliter perfruentis, in hujus viæ Scripturis prædicta atque promissa sunt: quorum tam multa impleta conspicimus, ut recta A pietate futura esse cetera confidamus. Hujus viæ rectitudinem usque ad Deum videndum eique in æternum cohærendum, in [a] sanctarum Scripturarum, qua prædicatur atque asseritur, veritate, quicumque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare possunt, sed expugnare non possunt.

4. Quapropter in decem libris istis, etsi minùs quàm nonnullorum de nobis exspectabat intentio, tamen quorumdam studio, quantum verus Deus & Dominus adjuvare dignatus est, satisfecimus, refutando contradictiones impiorum, qui Conditori sanctæ Civitatis, de qua disputare instituimus, deos suos præferunt. Quorum decem librorum quinque superiores adversùs eos conscripti sunt, qui propter bona vitæ hujus deos colendos putant; quinque autem posteriores adversùs eos qui cultum deorum propter vitam, quæ post mortem futura est, servandum existimant. Deinceps itaque, ut in primo libro polliciti sumus, de duarum Civitatum, quas in hoc sæculo perplexas diximus invicemque permixtas, exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediam. *In decem libris prioribus quid tractatum sit.*

[a] Sic MSS. Editi verò, in sanctuario Scripturarum esse locatam, qua prædicatur &c.

LIBER UNDECIMUS.[a]

[a] Scriptus anno Christi 416. aut 417.

Incipit Operis hujus pars altera[b], quæ est de duarum Civitatum, terrenæ & cælestis, exortu, & procursu, ac debitis finibus. Hoc primùm libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum discretione præcesserint, demonstrat Augustinus, eaque occasione agit de constitutione mundi quæ sacris litteris in principio libri Geneseos describitur.

CAPUT PRIMUM.

De ea parte Operis, quâ duarum Civitatum, id est, cælestis ac terrenæ, initia & fines incipiunt demonstrari.

CIVITATEM Dei dicimus, cujus ea Scriptura testis est, quæ non fortuitis motibus animorum, sed planè summæ dispositione providentiæ super omnes omnium gentium litteras, omnia sibi genera ingeniorum humanorum divina excellens auctoritate subjecit. Ibi quippe scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei.* Et in alio Psalmo legitur: *Magnus Dominus, & laudabilis valde in Civitate Dei nostri, in monte sancto ejus, dilatans exsultationes universæ terræ.* Et paulò pòst in eodem Psalmo: *Sicut audivimus, ita & vidimus, in Civitate Domini virtutum, in Civitate Dei nostri, Deus fundavit eam in æternum.* Item in alio: *Fluminis impetus lætificat Civitatem Dei, sanctificavit tabernaculum suum Altissimus, Deus in medio ejus non commovebitur.* His atque hujusmodi testimoniis, quæ omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quamdam Civitatem Dei, cujus cives [c] esse concupiscimus illo amore, quem nobis illius Conditor inspiravit. Huic Conditori sanctæ Civitatis, cives terrenæ Civitatis deos suos præferunt, ignorantes eum esse Deum deorum, non deorum falsorum,

Psal. 86. 3. *Psal. 47. 2. & 1.* *Ibidem 9.* *Psal. 45. 5. & 6.* *Deus deorum quomodo.*

D hoc est, impiorum & superborum, qui ejus incommutabili omnibusque communi luce privati, & ob hoc ad quamdam egenam potestatem redacti, suas quodam modo privatas potentias consectantur, honoresque divinos à deceptis subditis quærunt; sed deorum piorum atque sanctorum, qui potiùs se ipsos uni subdere quàm multos sibi, potiùsque Deum colere quàm pro Deo coli delectantur. Sed hujus sanctæ Civitatis inimicis, decem superioribus libris, quantum potuimus, Domino & Rege E nostro adjuvante respondimus. Nunc verò quid à me jam exspectetur agnoscens, meique non immemor debiti, de duarum Civitatum, terrenæ scilicet & cælestis, quas in hoc interim sæculo perplexas quodam modo diximus invicemque permixtas, exortu & excursu & debitis finibus, quantum valuero, disputare, ejus ipsius Domini & Regis nostri ubique opitulatione fretus aggrediar: primùmque dicam quemadmodum exordia duarum istarum Civitatum in angelorum diversitate F præcesserint.

CAPUT II.

De cognoscendo Deo, ad cujus notitiam nemo hominum pervenit, nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum.

MAGNUM est & admodum rarum universam creaturam corpoream & incorpoream

[b] *Pars altera Operis hujus*, ait Augustinus in 2. Retract. 43. *duodecim libris continetur. Horum primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi: secundi quatuor excursum earum sive procursum: tertii verò, qui & postremi, debitos fines.* Undecimo huic libro dabat operam Augustinus, quando ipsius rogatu Paulus Orosius suos historiarum libros scribere aggressus est, anno videlicet Christi 416 aut 417. Ipsum enim Orosium in præfatione laudat *persciendo adversùs paganos undecimo libro insistentem: quorum*, ait, *jam decem orientes radii mox ut de specula ecclesiastica claritatis elati sunt, toto orbe fulserunt.*

[c] MSS plerique, *concupiscimus.* Et quidam, *concupimus.*

consideratam

consideratam compertamque mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei substantiam pervenire, & illic discere ex ipso, quòd cunctam naturam quæ non est quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus instrepens auribus, ut inter sonantem & audientem aëria spatia verberentur, neque per ejusmodi spiritalem quæ corporum similitudinibus figuratur, sicut in somniis vel quo alio tali modo; nam & sic velut corporis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur & velut interposito corporalium locorum intervallo; multùm enim similia sunt talia visa corporibus: sed loquitur ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente, non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine ceteris quibus homo constat est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Cùm enim homo rectissimè intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei; profectò ea sui parte est propinquior superiori Deo, qua superat inferiores* suas, quas etiam cum pecoribus communes habet. Sed quia ipsa mens, cui ratio & intelligentia naturaliter inest, vitiis quibusdam tenebrosis & veteribus invalida est, non solùm ad inhærendum fruendo, verùm etiam ad ᵃ perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renovata atque sanata fiat tantæ felicitatis capax, fide primùm fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentiùs ambularet ad veritatem, ipsa veritas Deus Dei Filius homine assumto, non Deo consumto, eamdem constituit atque fundavit fidem, ut ᵇ ad hominis Deum iter esset homini per hominem Deum. Hic est enim mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. Per hoc enim mediator, per quod homo, per hoc & via. Quoniam si inter eum qui tendit & illud quò tendit, via media est, spes est perveniendi: si autem desit, aut ignoretur quà eundum sit, quid prodest nosse quò eundum sit? Sola est autem adversùs omnes errores via munitissima, ut idem ipse sit Deus & homo, quò itur Deus, quà itur homo.

Deus quomodo cum homine loquatur.

* Supple, partes.

Homine assumto non consumto Deus.

CAPUT III.

De auctoritate canonicæ Scripturæ, divino Spiritu conditæ.

Hic priùs per Prophetas, deinde per se ipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse judicavit, locutus, etiam Scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ea sciri possunt testibus nobis, quæ remota non sunt à sensibus nostris, sive interioribus sive etiam exterioribus; unde & præsentia nuncupantur, quòd ita ea dicimus esse præ sensibus, sicut præ oculis quæ præstò sunt oculis: profectò ea quæ remota sunt à sensibus nostris, quoniam nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisque credimus à quorum sensibus remota esse vel fuisse non credimus. Sicut ergo de visibilibus, quæ non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de ceteris quæ ad suum quemque sensum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente sentiuntur, (quia & ipse rectissimè dicitur sensus, unde & sententia vocabulum accepit,) hoc est, de invisibilibus quæ à nostro sensu ᶜ interiore remota sunt, iis nos oportet credere, qui hæc in illo incorporeo lumine disposita didicerunt, vel manentia contuentur.

Canonica Scriptura.

Fides invisibilium.

CAPUT IV.

De conditione mundi, quòd nec intemporalis sit, nec novo Dei ordinata consilio, quasi postea voluerit, quod antea noluerit.

1. Visibilium omnium maximus est mundus, invisibilium omnium maximus est Deus. Sed mundum esse conspicimus, Deum esse credimus. Quòd autem Deus mundum fecerit, nulli tutiùs credimus, quàm ipsi Deo. Ubi eum audivimus? Nusquam interim nos meliùs quàm in Scripturis sanctis, ubi dixit propheta ejus, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Numquidnam ibi fuit iste propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non: sed ibi fuit Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei & Prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque Angeli Dei, qui semper vident faciem Patris, voluntatemque ejus quibus oportet annuntiant. Ex his unus erat iste propheta, qui dixit & scripsit, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Qui tam idoneus testis est per quem Deo credendum sit, ut eodem Spiritu Dei, quo hæc sibi revelata cognovit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto antè prædixerit.

Gen. 1. 1.

Sapientia Dei.

Matth. 18. 10.

2. Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ antea non fecisset? Qui hoc dicunt, si mundum æternum ᵈ sine ullo initio, & ideo nec à Deo factum videri volunt, nimis aversi sunt à veritate, & letali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate & visibilium omnium pulcherrima specie quodam modo tacitus & factum se esse, & non nisi à Deo ineffabiliter atque invisibiliter magno & ineffabiliter atque invisibiliter pulcro fieri se potuisse proclamat. Qui autem à Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suæ creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, unde sibi Deum videntur velut à fortuita temeritate defendere, ne subitò illi venisse credatur in mentem, quod numquam antè venisset, facere mundum, & accidisse illi voluntatem novam, cùm in nullo sit omnino mutabilis: sed non video quomodo eis possit in ceteris rebus ratio ista subsistere, maximeque in anima, quam si Deo coæternam esse contenderint, unde illi acciderit nova miseria, quæ numquam antea per æternum, nullo modo poterunt explicare. Si enim alternasse semper ejus miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicant etiam semper ᵉ alternaturam; unde illa eos sequetur absurditas, ut etiam cùm beata dicitur, in hoc utique non sit beata, si futuram suam miseriam & turpitudinem prævidet; si autem non prævidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione sit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidem per sæcula retrò infinita cum beatitudine alternasse animæ miseriam pu-

a Vind. Er. & unus è MSS. *ad perfruendum merendo incommutabile lumen.* Am. *ad perferendum merendo, &c.* Tres MSS. *ad perfruendum incommutabile lumen.*

b Vox *hominis* omissa est à Vind. & Lov.

c Lov. *exteriore*, dissentientibus editis aliis & MSS.

d Hic sola editio Lov. addit, *existimarent*

e Er. *semper alternare naturam.* Aliquot MSS. *semper alternasse naturam.* Et quidam, *semper alternatam naturam.*

tant, sed nunc jam de cetero cùm fuerit liberata, ad miseriam non esse redituram, nibilo minùs convincuntur numquam eam fuisse verè beatam, sed deinceps esse incipere novâ quadam nec fallaci beatitudine; ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid novi, & hoc magnum atque præclarum, quod numquam retrò per æternitatem accidisset. Cujus novitatis caussam si Deum negabunt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt beatitudinis ejus auctorem; quod nefandæ impietatis est: si autem dicent etiam ipsum novo consilio excogitasse, ut de cetero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum ab ea, quæ illis quoque displicet, mutabilitate monstrabunt? Porrò si ex tempore creatam, sed nullo ulteriùs tempore perituram, tamquam [a] numerum, habere initium, sed non habere finem fatentur, & ideo semel expertam miserias, si ab eis fuerit liberata, numquam miseram postea futuram, non utique dubitabunt hoc fieri manente incommutabilitate consilii Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum consilium voluntatemque mutasse.

Caput V.

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quàm nec de infinitis locorum.

DEINDE videndum est istis, qui Deum conditorem mundi esse consentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potiùs tunc & non antea factus sit, quemadmodum quæri potest cur hìc potiùs ubi est & non alibi. Nam si infinita spatia temporis ante mundum cogitant, in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter [b] cogitent extra mundum infinita spatia locorum, in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare omnipotentem, nonne consequens erit, ut innumerabiles mundos cum Epicuro somniare [c] cogantur; eâ tantùm differentiâ, quòd eos ille fortuitis motibus atomorum gigni asserit & resolvi, isti autem opere Dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immensitatem locorum extra mundum circumquaque patentium vacare noluerint, nec eosdem mundos, quod etiam de isto sentiunt, ullâ caussâ posse dissolvi? Cum his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omnium naturarum quæ non sunt quod ipse, creatorem nobiscum sentiunt; alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere: [d] maximè quòd apud eos qui multis diis sacrorum obsequium deferendum putant, isti philosophos ceteros nobilitate atque auctoritate vicerunt, non ob aliud, nisi quia longo quidem intervallo, verumtamen reliquis propinquiores sunt veritati. An fortè substantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt loco, sed eam, sicut de Deo sentire dignum est, fatentur incorporeâ præsentiâ ubique totam, à tantis locorum extra mundum spatiis absentem esse dicturi sunt, & uno tantùm, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco, in quo mundus est, occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progressuros. Cùm igitur unum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen & loco suo determinatum, & operante Deo factum esse dicant: quod respondent de infinitis extra mundum locis, cur in eis ab opere Deus cesset; hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus cessaverit. Et sicut non est consequens, ut fortuitò potiùs quàm ratione divina Deus, non alio, sed isto in quo est loco, mundum constituerit, cùm pariter infinitis ubique patentibus nullo excellentiore merito posset hic eligi, quamvis eamdem divinam rationem, qua id factum est, nulla possit humana comprehendere [e]: ita non est consequens, ut Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quòd illo potiùs quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retrò spatium præteriissent, nec fuisset aliqua differentia unde tempus tempori eligendo præponeretur. Quòd si dicunt inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cùm locus nullus sit præter mundum: respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cùm nullum tempus sit ante mundum.

Caput VI.

Creationis mundi & temporum unum esse principium, nec aliud alio præveniri.

SI enim rectè discernuntur æternitas & tempus, quòd tempus sine aliqua [f] mobili mutabilitate non est, in æternitate autem nulla mutatio est; quis non videat quòd tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret; cujus motionis & mutationis cùm aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit, in brevioribus vel productioribus morarum intervallis tempus sequeretur? Cùm igitur Deus, in cujus æternitate nulla est omnino mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video; nisi dicatur ante mundum jam aliquam fuisse creaturam, cujus motibus tempora currerent. Porrò si litteræ sacræ maximéque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deum cælum & terram, ut nihil antea fecisse intelligatur; quia hoc potiùs in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cetera cuncta quæ fecit; procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore, & post aliquod fit, & ante aliquod tempus; post id quod præteritum est, ante id quod futurum est: nullum autem posset esse præteritum; quia nulla erat creatura, cujus mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in ejus conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus manè & vespera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur die, septimoque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cujusmodi sint, aut perdiffi-

Gen. 1. 1.

a Editi, *tamquam verum*. Veriùs MSS. *tamquam numerum*. Numerus enim habet quidem initium ab unitate, sed finem per se in quo sistat non habet: quippe quantocumque addito numero, major semper adjici potest.

b Nonnulli MSS. *cogitant*.

c Sic MSS. At editi, *cogatur*.

d In editione Lov. omissum est, *maximè quòd apud eos*; & verba sic malè sunt colligata: *Alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere, qui multis diis sacrorum obsequium deferendum putant. Isti philosophi ceteros* &c. quasi ipsi cum quibus agere de religione non indignum videtur (haud dubiè Platonici) non cum aliis etiam putarint diis multis deferendum sacrorum obsequium.

e Vind. Am. Er. post *comprehendere*, addunt *natura*. Lov. *mens*. Superfluè: nam in veteribus libris subaudiendum relinquitur, *ratio*.

f Sic Vind. Am. Er. & plures MSS. At Lov. *mobili mobilitate*.

cile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quanto magis dicere.

Caput VII.

De qualitate primorum dierum, qui ante quàm sol fieret, vesperam & manè traduntur habuisse.

VIDEMUS quippe istos dies notos non habere vesperam nisi de solis occasu, nec manè nisi de solis exortu: illorum [a] autem priores tres dies sine sole peracti sunt, qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipsam & tenebras Deus separasse narratur, & eamdem lucem vocasse diem, tenebras autem noctem; sed qualis illa sit lux, & quo alternante motu, qualemque vesperam & manè fecerit, remotum est à sensibus nostris, nec ita ut est, intelligi à nobis potest; quod tamen sine ulla hæsitatione credendum est. Aut enim aliqua lux corporea est, sive in superioribus mundi partibus longè à conspectibus nostris, sive unde sol postmodum accensus est: aut lucis nomine significata est sancta Civitas, in sanctis Angelis & spiritibus beatis, de qua dicit Apostolus, *Quæ sursum est Ierusalem, mater nostra æterna in cælis.* Ait quippe & alio loco, *Omnes enim vos filii lucis estis, & filii diei; non sumus noctis neque tenebrarum.* [a] Si tamen & vesperam diei hujus & manè aliquatenus congruenter intelligere valeamus. Quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ Creatoris quodam modo vesperascit: itemque lucescit & manè fit, cùm & ipsa refertur ad laudem dilectionemque Creatoris; nec in noctem vergitur, ubi non Creator creaturæ dilectione relinquitur. Denique Scriptura cùm illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit vocabulum noctis. Non enim ait alicubi, Facta est nox: sed, *Facta est vespera, & factum est manè dies unus.* Ita dies secundus, & ceteri. Cognitio quippe creaturæ in se ipsa decoloratior est, ut ita dicam, quàm cùm in Dei Sapientia cognoscitur, velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruentiùs quàm nox dici potest: quæ tamen, ut dixi, cùm ad laudandum & amandum refertur Creatorem, recurrit in manè. Et hoc cùm facit in cognitione sui ipsius, dies unus est: cùm in cognitione firmamenti, quod inter aquas inferiores & superiores cælum appellatum est, dies secundus: cùm in cognitione terræ ac maris omniumque gignentium, quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius: cùm in cognitione luminarium majoris & minoris omniumque siderum, dies quartus: cùm in cognitione omnium ex aquis animalium natatilium atque volatilium, dies quintus: cùm in cognitione omnium animalium terrenorum atque ipsius hominis, dies sextus.

[Marginal notes: * Confer libros de Genesi ad lit. — Gen. 1. 4 — Gal. 4. 26 — 1. Thess. 5. 5. — Gen. 1. 5. — Creaturæ cognitio.]

Caput VIII.

Quæ qualisve intelligenda sit Dei requies, qua post opera sex dierum requievit in septimo.

CUM verò in die septimo requiescit Deus ab omnibus operibus suis, & sanctificat eum; nequaquam est accipiendum pueriliter, tamquam Deus laboraverit operando, qui *dixit, & facta sunt*, verbo intelligibili & sempiterno, non sonabili & temporali. Sed requies Dei requiem significat eorum qui requiescunt in Deo, sicut lætitia domûs, lætitiam significat eorum qui lætantur in domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos facit. Quanto magis, si eadem domus pulcritudine sua faciat lætos habitatores, ut non solùm eo loquendi modo læta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur, sicut, Theatra plaudunt, prata mugiunt, cùm in illis homines plaudant, in his boves mugiant: sed etiam illo quo significatur per efficientem id quod efficitur, sicut læta epistola dicitur, significans eorum lætitiam, quos legentes efficit lætos. Convenientissimè itaque cùm Deum requievisse prophetica narrat auctoritas, significatur requies eorum qui in illo requiescunt, & quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos utique conscripta est, promittente prophetiâ, quòd etiam ipsi post bona opera quæ in eis & per eos operatur Deus, si ad illum priùs insita vita per fidem quodam modo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim & sabbati vacatione ex præcepto legis in vetere Dei populo figuratum est, unde suo loco diligentiùs arbitror disserendum.

[Marginal note: Psal. 148. 5.]

Caput IX.

De angelorum conditione quid secundùm divina testimonia sentiendum sit.

NUNC, quoniam de sanctæ Civitatis exortu dicere institui, & priùs quod ad sanctos Angelos attinet dicendum putavi, quæ hujus Civitatis & magna pars est, & eo beatior, quòd numquam peregrinata, quæ hinc divina testimonia suppetant, quantum satis videbitur, Deo largiente, explicare curabo. Ubi de mundi constitutione sacræ litteræ loquuntur, non evidenter dicitur utrùm vel quo ordine creati sint angeli: sed si prætermissi non sunt, vel cæli nomine, ubi dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*; vel potiùs lucis hujus, de qua loquor, significati sunt. Non autem prætermissos esse hinc existimo, quòd scriptum est requievisse Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit, cùm liber ipse ita sit exorsus, *In principio fecit Deus cælum & terram*: ut ante cælum & terram nihil aliud fecisse videatur. Cùm ergo à cælo & terra cœperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut Scriptura consequenter eloquitur, invisibilis & incomposita, nondumque luce factâ, utique tenebræ fuerint super abyssum, id est, super quamdam terræ & aquæ indistinctam confusionem, ubi enim lux non est, tenebræ sint necesse est; deinde omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrantur; quomodo angeli prætermitterentur, tamquam non essent in operibus Dei, à quibus in die septimo requievit? Opus autem Dei esse angelos, hîc quidem etsi non prætermissum, non tamen evidenter expressum est: sed alibi hoc sancta Scriptura clarissimâ voce testatur. Nam & in hymno trium in camino virorum cùm prædictum esset, *Benedicite omnia opera Domini Domino*: in exsecutione eorumdem operum, etiam angeli nominati sunt. Et in Psalmo canitur: *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus. Laudate eum sol & luna, laudate eum omnes stellæ & lumen. Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit, & facta sunt; ipse mandavit, & creata sunt.* Etiam hîc apertissimè à Deo factos esse angelos divinitus dictum est, cùm eis inter cetera cælestia commemoratis, infertur ad omnia, *Ipse dixit, & facta sunt.*

[Marginal notes: Gen. 1. 1. — Dan. 3. 57. — Psal. 148. 1. &c.]

[a] Sic MSS. At editi, *Si tamen & vesperam diei hujus & manè aliquatenus. quoniam scientia creaturæ &c.*

[a] Quis porrò audebit opinari, post [a] omnia ista A quæ sex diebus enumerata sunt, angelos factos. Sed & si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa Scriptura paris auctoritatis, ubi Deus dicit, *Quando facta sunt sidera, laudaverunt me voce magna omnes angeli mei.* (Job 38. 7. sec. LXX) Jam ergo erant angeli, quando facta sunt sidera. Facta sunt autem quarto die. Numquidnam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promtu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis utique terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sum- B serunt; & produxit terra quidquid ei radicitus inhæret. Numquidnam secundo? Ne hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores & inferiores, cælumque appellatum est; in quo firmamento facta sunt sidera quarto die. Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent angeli, ipsi sunt lux illa quæ diei nomen accepit, cujus unitas ut commendaretur, non est dictus dies primus, sed dies unus. Nec alius est dies secundus, aut tertius, aut ceteri: sed idem ip- C se unus ad implendum senarium vel septenarium numerum repetitus est, propter senariam vel septenariam cognitionem; senariam scilicet operum quæ fecit Deus, & septenariam quietis Dei. Cùm enim dixit Deus, *Fiat lux, & facta est lux*; si rectè [b] in hac luce creatio intelligitur angelorum, profectò facti sunt participes lucis æternæ, [b] quod est ipsa incommutabilis Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus unigenitum Dei Filium; ut ea luce illuminati, qua creati, fierent lux, D & vocarentur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod est Verbum Dei, per quod & ipsi & omnia facta sunt. *Lumen* quippe *verum, quod illuminat omnem hominem in hunc mundum venientem,* (Johan. 1. 9.) hoc illuminat & omnem angelum mundum, ut sit lux non in se ipso, sed in Deo: à quo si avertitur angelus, fit immundus; sicut sunt omnes qui vocantur immundi spiritus, nec jam lux in Domino, sed in se ipsis tenebræ, privati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura est; sed amis- E sio boni, mali nomen accepit.

CAPUT X.

De simplici & incommutabili Trinitate, Patris & Filii & Spiritus-sancti, unus Dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia.

1. EST itaque bonum solum simplex, & ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sanè, inquam, id est, facta, non genita. Quod enim de simplici F bono genitum est, pariter simplex est, & hoc est quod illud de quo genitum est; quæ duo Patrem & Filium dicimus; & utrumque hoc cum Spiritu-sancto unus est Deus: (Unitas in Trinitate.) qui Spiritus Patris & Filii, Spiritus-sanctus propria quadam notione hujus nominis in sacris litteris nuncupatur. Alius est autem G quàm Pater & Filius, quia nec Pater est, nec Filius: sed alius dixi, non aliud; quia & hoc pariter simplex pariterque bonum est incommutabile & coæternum. Et hæc Trinitas unus est Deus: nec ideo non simplex, quia Trinitas. Neque enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia Pater in ea solus, aut solus Filius, aut solus Spiritus-sanctus; aut verò sola est ista nominis Trinitas sine [c] subsistentia personarum, sicut [c] Sabelliani hæretici putaverunt: [d] sed ideo simplex [d] dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quòd relativè quæque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; & Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo ergo ad se ipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet: sicut ad se ipsum dicitur [e] vivens, habendo utique vitam, & eadem vita ipse est.

2. Propter hoc itaque natura dicitur simplex, (Natura simplex unde dicitur.) cui non sit aliquid habere, quod vel possit amittere; vel aliud sit habens, aliud quod habet; sicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aër lucem sive fervorem, aut anima sapientiam. Nihil enim horum est id quod habet: nam neque vas liquor est, nec corpus color, nec aër lux sive fervor, neque anima sapientia est. Hinc est quòd etiam privari possunt rebus quas habent, & in alios habitus vel qualitates verti atque mutari, ut & vas evacuetur humore quo plenum est, & corpus decoloretur, & aër tenebrescat sive frigescat, & anima desipiat. Sed etsi sit corpus incorruptibile, quale sanctis in resurrectione promittitur, habet quidem ipsius incorruptionis inamissibilem qualitatem, sed manente substantiâ corporali non hoc est, quod ipsa incorruptio. Nam illa etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi major, alibi minor; neque enim ulla pars est incorruptior quàm altera: corpus verò ipsum majus est in toto quàm in parte; & cùm alia pars est in eo amplior, alia minor, non ea quæ amplior est incorruptior quàm ea quæ minor. Aliud est itaque corpus, quod non ubique sui totum est: alia incorruptio, quæ ubique ejus tota est; quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam ceteris inæqualis æqualiter incorrupta est. Neque enim, verbi gratiâ, quia digitus minor est quàm tota manus, ideo incorruptibilior manus quàm digitus. Ita cùm sint inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manûs & digiti. Ac per hoc quamvis à corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit; aliud est tamen substantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas ejus, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam sic non hoc est quod habet. Anima quoque ipsa, etiamsi semper sit sapiens, sicut erit cùm [f] liberabitur in æternum; participatione ta- [f] men incommutabilis sapientiæ sapiens erit, quæ non est quod ipsa. Neque enim si aër infusa luce numquam deseratur, ideo non aliud est ipse, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim, quasi aër sit anima: quod putaverunt [*] quidam, qui non (* Diogenes ex Aristot. lib. 1. de anima c. 2. Anaximenes ex Tertul. libro de anima c. 9.) potuerunt incorpoream cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate quamdam similitudinem, ut non inconvenienter dicatur, sic illuminari animam incorpoream luce incorporea simplicis sapientiæ Dei, sicut illuminatur aëris corpus luce corporea; & sicut aër tenebrescit ista luce desertus, (nam nihil sunt aliud quæ dicuntur locorum quorumcumque corporalium tenebræ, quàm aër carens luce) ita tene-

[a] Sola editio Lov. *post commemorata omnia ista.* Et paulò pòst, *paris auctoritate*: dissentientibus ceteris libris.
[b] Editi, *qua est.* At MSS in hoc & similibus locis, *quod est.*
[c] Am. Er. & nonnulli MSS *sine substantia.*
[d] Hic Vind. Am. & Er. addunt, *Pater qui genuit simplex est, & Filius qui genitus est, pariter simplex est, & hoc est quod illud de quo genitus est.* Sed hæc absunt à Lov. & à MSS.
[e] MSS. *vivus.*
[f] Sic omnes MSS. At editi, *sicut erit cùm à præsenti miseria liberabitur in æternum; quia licet tunc sapiens sit in æternum, participatione tamen* &c.

brescere animam sapientiæ luce privatam.

Simplicia quænam.

3. Secundùm hoc ergo dicuntur illa simplicia, quæ principaliter veréque divina sunt, quòd non aliud est in eis qualitas, aliud substantia, nec aliorum participatione, vel divina, vel sapientia, vel beata sunt. Ceterùm dictus est in Scripturis sanctis Spiritus sapientiæ multiplex, eo quòd multa in se habeat: sed quæ habet, hæc & est, & ea omnia unus est. Neque enim multæ, sed una sapientia est, in qua sunt [a] immensi quidam atque infiniti thesauri rerum intelligibilium, in quibus sunt omnes invisibiles atque incommutabiles rationes rerum, etiam visibilium & mutabilium, quæ per ipsam factæ sunt. Quoniam Deus non aliquid nesciens fecit, quod nec de quolibet homine artifice rectè dici potest: portò si sciens fecit omnia, ea utique fecit quæ noverat. Ex quo occurrit animo quiddam mirum, sed tamen verum, quòd iste mundus nobis notus esse non posset, nisi esset; Deo autem nisi notus esset, esse non posset.

Spiritus sapientiæ quomodo multiplex. Sap. 7. 22. a

CAPUT XI.

An ejus beatitudinis, quam sancti Angeli ab initio sui semper habuerunt, etiam illos spiritus qui in veritate non steterunt, participes fuisse credendum sit.

QUÆ cùm ita sint, nullo quidem modo secundùm aliquod temporis spatium priùs erant illi spiritus tenebræ, quos angelos dicimus: sed simul ut facti sunt, lux facti sunt: non tamen ita tantùm creati, ut quoquo modo essent, & quoquo modo viverent; sed etiam illuminati, ut sapienter beatéque viverent. Ab hac illuminatione aversi quidam angeli, non obtinuerunt excellentiam sapientis beatæque vitæ, quæ procul dubio non nisi æterna est æternitatisque suæ certa atque secura: sed & rationalem vitam licèt insipientem sic habent, ut eam non possint amittere, nec si velint. Quatenus autem ante quàm peccassent, illius sapientiæ fuerint participes, definire quis potest? In ejus tamen participatione æquales fuisse istos illis, qui propterea verè plenéque beati sunt, quoniam nequaquàm de suæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodo dicturi sumus? quando quidem si æquales in ea fuissent, etiam isti in ejus æternitate mansissent pariter beati, quia pariter certi. Neque enim sicut vita quamdiucumque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit, si finem habitura sit. Siquidem vita tantummodo vivendo, æterna verò finem non habendo nominata est. Quapropter quamvis non quidquid æternum, continuò beatum sit; (dicitur enim etiam pœnalis ignis æternus:) tamen si verè perfectéque beata vita non nisi æterna est, non erat talis istorum, quandoque desitura, & propterea non æterna, sive id scirent, sive nescientes aliud putarent: quia scientes timor, nescientes error beatos esse utique non sinebat. Si autem hoc ita nesciebant, ut falsis incertisve non fiderent, sed utrùm sempiternum, an quandoque finem habiturum esset bonum suum, in neutram partem firma assensione ferrentur, ipsa de tanta felicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quam in sanctis Angelis esse credimus, non habebat. Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quasdam significationis angustias, ut solum Deum dicamus beatum: qui tamen ita verè beatus est, ut major beatitudo esse non

Vita æterna.

Deus verè beatus.

A possit: in cujus comparatione, quòd Angeli beati sunt, sua quadam summa beatitudine, quanta esse in Angelis potest, quid aut quantum est?

CAPUT XII.

De comparatione beatitudinis justorum, necdum tenentium promissionis divinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum.

NEc ipsos [b] tantùm, quod adtinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiso negare audeat [*] beatos fuisse

B ante peccatum, quamvis de sua beatitudine quàm diuturna vel utrùm æterna esset incertos; (esset autem æterna, nisi peccassent:) cùm hodie non impudenter beatos vocemus, quos videmus justè ac piè cum spe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere sine crimine vastante conscientiam, facilè impetrantes peccatis hujus infirmitatis divinam misericordiam. Qui licèt de suæ perseverantiæ præmio certi sint, de ipsa tamen perseverantia sua

C reperiuntur incerti. Quis enim hominum se in actione profectuque justitiæ perseveraturum usque in finem sciat, nisi aliqua revelatione ab illo fiat certus, qui de hac re justo latentique judicio non omnes instruit, sed neminem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationem præsentis boni, beatior erat primus homo in paradiso, quàm quilibet justus in hac infirmitate mortali: quantum autem ad spem futuri [*], beatior quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui non opinione, sed

D certa veritate manifestum est, sine fine se habiturum omni molestiâ carentem societatem Angelorum in participatione summi Dei, quàm erat ille homo sui casûs incertus in magna illa felicitate paradisi.

[*] V. lib. de corrept. & gra. c. 10. & lib. 11. Genes. c. 18.

Beatus.

[*] Supple, boni.

CAPUT XIII.

An ita unius felicitatis omnes Angeli sint creati, ut neque lapsuros se possent nosse qui lapsi sunt, & post ruinam labentium perseverantiæ suæ præscientiam acceperint qui steterunt.

E QUOCIRCA cuivis jam non difficulter occurrit utroque conjuncto effici beatitudinem, quam recto proposito intellectualis natura desiderat; hoc est, ut & bono incommutabili, quod Deus est, sine ulla molestia perfruatur, & in eo se in æternum esse mansuram, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore fallatur. Hanc habere Angelos lucis pia fide credimus: hanc nec ante quàm caderent, [*] habuisse angelos peccatores, qui sua pravitate illa luce privati sunt, consequenti ratione colligimus; habuisse

F tamen aliquam, etsi non præsciam beatitudinem, si vitam egerunt ante peccatum, profectò credendi sunt. Aut si durum videtur, quando facti sunt angeli, alios credere ita factos ut non acciperent præscientiam vel perseverantiæ vel casûs sui, alios autem ita ut veritate certissima æternitatem suæ beatitudinis nossent; sed æqualis felicitatis omnes ab initio creati sunt, & ita fuerunt, donec isti qui nunc mali sunt, ab illo bonitatis lumine sua volun-

G tate cecidissent: procul dubio multo est durius nunc putare Angelos sanctos æternæ suæ beatitatis incertos, & ipsos de semetipsis ignorare, quod nos de illis per Scripturas sanctas nosse potuimus. Quis enim catholicus Christianus ignorat, nullum

[*] Confer lib. 11 de Genesi ad lit. à cap. 26. usque ad 27.

[a] Plures MSS. *infiniti quidam eique finiti thesauri.* Alii verò, *Infinita quadam eique finitis thesauri.*

[b] Editiones tres, Vind. Am. & Er. *Nec ipsos enim hanc tanta beatitudine comparatos, quod adtinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus.* Emendandi sunt ad Lov. & MSS.

[A] novum diabolum ex bonis Angelis ulteriùs futurum; sicut nec istum in societatem bonorum Angelorum ulteriùs rediturum? Veritas quippe in Evangelio sanctis [a] fidelibusque promittit, quòd [Matth. 22. 30] erunt æquales Angelis Dei: quibus etiam promittitur, quòd ibunt in vitam æternam. [Matth. 25. 46.] Porrò autem si nos certi sumus, numquam nos ex illa immortali felicitate casuros, illi verò si certi non sunt: jam potiores, non æquales eis erimus. Sed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profectò etiam ipsi certi sunt suæ felicitatis æternæ. [B] Cujus illi alii quia certi non fuerunt; non enim erat eorum æterna felicitas cujus certi essent, quæ finem fuerat habitura: restat ut aut impares fuerint, aut si pares fuerunt, post istorum ruinam illis certa scientia suæ sempiternæ felicitatis accesserit. Nisi fortè quis dicat, id quod Dominus ait de diabolo in Evangelio, [Johan. 8. 44.] *Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit*; sic esse accipiendum, ut non solùm homicida fuerit ab initio, id est, initio humani generis, ex quo utique homo factus est, [C] quem decipiendo posset occidere: verùm etiam ab initio suæ conditionis in veritate non steterit; & ideo numquam beatus cum sanctis Angelis fuerit, suo recusans esse subditus Creatori, & sua [b] per superbiam velut privata potestate lætatus, ac per hoc falsus & fallax; quia nec umquam potestatem Omnipotentis evadit, & qui per piam subjectionem noluit tenere quod verè est, affectat per [c] superbam elationem simulare quod non est: ut sic intelligatur etiam quod beatus Johannes [D] apostolus ait, [1. Johan. 3. 8.] *Ab initio diabolus peccat*; hoc est, ex quo creatus est, justitiam recusavit, quam nisi pia Deoque subdita voluntas habere non possit. Huic sententiæ quisquis adquiescit, non cum illis hæreticis sapit, id est, Manichæis; & si quæ aliæ pestes ita sentiunt, quòd suam quamdam propriam tamquam ex adverso quodam principio diabolus habeat naturam mali: qui tanta vanitate desipiunt, ut cùm verba ista Evangelica in auctoritate nobiscum habeant, [E] non attendant non dixisse Dominum, A veritate alienus fuit; sed, *In veritate non stetit*: ubi à veritate lapsum intelligi voluit: in qua utique si stetisset, ejus particeps factus, beatus cum sanctis Angelis permaneret.

CAPUT XIV.

Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quòd in veritate non steterit, quia veritas non est in eo.

SUBIECIT autem indicium, quasi quæsissemus unde ostendatur quòd in veritate non steterit, atque ait, *Quia non est veritas in eo*. [F] Esset autem in eo, si in illa stetisset. Locutione autem dictum est minùs usitata. Sic enim videtur sonare, [Joan. 8. 44] *In veritate non stetit, quia non est veritas in eo*, tamquam ea sit caussa, ut in veritate non steterit, quòd in eo veritas non sit: cùm potiùs ea sit caussa, ut in eo veritas non sit, quòd in veritate non steterit. Ista locutio est & in Psalmo: [Psal. 16. 6] *Ego clamavi, quoniam exaudisti me Deus*: cùm dicendum fuisse videatur, Exaudisti me Deus, quoniam clamavi. [G] Sed cùm dixisset, *Ego clamavi*; tamquam ab eo quæreretur, unde se clamasse monstraret, ab effectu exauditionis Dei clamoris sui ostendit affectum; tamquam diceret, Hinc ostendo clamasse me, quoniam exaudisti me.

CAPUT XV.

Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est, Ab initio diabolus peccat.

[A] ILLUD etiam quod ait de diabolo Johannes, [1. Johan. 3. 8.] *Ab initio diabolus peccat*; non intelligunt, [d] si naturale est, nullo modo esse peccatum. Sed quid respondetur propheticis testimoniis, sive quod Isaias ait, sub figurata persona principis Babyloniæ diabolum notans, [Isai. 14. 12.] *Quomodo cecidit Lucifer, qui manè oriebatur*: sive quod Ezechiel, [Ezech. 28. 13.] *In deliciis paradisi Dei fuisti, omni lapide pretioso ornatus es*? [B] Ubi intelligitur fuisse aliquando sine peccato. Nam expressiùs ei paulò pòst dicitur: *Ambulasti in diebus tuis sine vitio*. Quæ si aliter convenientiùs intelligi nequeunt, oportet etiam illud quod dictum est, *In veritate non stetit*, sic accipiamus, quòd in veritate fuerit, sed non permanserit. Et illud, quòd *ab initio diabolus peccat*, non ab initio ex quo creatus est peccare putandus est; sed ab initio peccati, quòd ab ipsius superbia cœperit esse peccatum. [C] Nec illud quod scriptum est in libro Job, cùm de diabolo sermo esset, [Job. 40. 14. sec. LXX.] *Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ad illudendum ab Angelis suis*; cui consonare videtur & Psalmus, ubi legitur, [Psal. 103. 26.] *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei*; sic intelligendum est, ut existimemus talem ab initio creatum, cui ab Angelis illuderetur, sed in hac pœna post peccatum ordinatum. Initium ergo ejus figmentum est Domini: non enim est ulla natura etiam in extremis infi- [D] misque bestiolis, quam non ille constituit, à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo, sine quibus nihil rerum inveniri vel cogitari potest: quanto magis angelica creatura, quæ omnia cetera quæ Deus condidit, naturæ dignitate præcedit?

CAPUT XVI.

De gradibus & differentiis creaturarum, quòd aliter pendet usus utilitatis, aliter ordo rationis.

[E] IN his enim quæ quoquo modo sunt, & non sunt quod Deus est à quo facta sunt, præponuntur viventia non viventibus; sicut ea quæ habent vim gignendi vel etiam appetendi, his quæ isto motu carent. Et in his quæ vivunt, præponuntur sentientia non sentientibus, sicut arboribus animalia. Et in his quæ sentiunt, præponuntur intelligentia non intelligentibus, sicut homines pecoribus. Et in his quæ intelligunt, præponuntur immortalia mortalibus, sicut angeli hominibus. Sed ista præponuntur naturæ ordine: est autem [F] alius atque alius pro suo cujusque usu æstimationis modus, quo fit ut quædam sensu carentia quibusdam sentientibus præponamus, in tantum ut si potestas esset, ea prorsus de natura rerum auferre vellemus, sive quem in ea locum habeant ignorantes, sive etiam si sciamus, nostris ea commodis postponentes. Quis enim non domi suæ panem habere quàm mures, nummos quàm pulices malit? Sed quid mirum, cùm ipsorum etiam hominum æstimatione, quorum certè natura tantæ est di- [G] gnitatis, plerumque cariùs comparetur equus quàm servus, gemma quàm famula? Ita libertate judicandi plurimum distat ratio considerantis à necessitate indigentis, seu voluptate cupientis, cùm ista quid per se ipsum in rerum gradibus pendat,

a Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *sanctis fidelibus*, omisso *que*.
b Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *et superbiâ sua*. Et infrà editi, *elatus*, quo loco meliores note MSS. habent, *lætatus*.
c Nonnulli codices, *per superbia elationem*.

d Probæ notæ MSS. *non intelligunt, si naturâ talis est*. Et nonnulli, *si naturalis est*. At Vind. Am. & Er. locum glossemate auctum sic referunt: *non intelligunt qui inde volunt asserere peccati naturam, cùm naturale nullum sit omnino peccatum*.

necessitas autem quid propter quid expetat, cogitet; & ista quid verum luci mentis appareat, voluptas verò quid jocundum corporis sensibus blandiatur, exquirat. Sed tantum valet in naturis rationalibus quoddam veluti pondus voluntatis & amoris; ut cùm ordine naturæ angeli hominibus, tamen lege justitiæ boni homines malis angelis præferantur.

Caput XVII.

Vitium malitiæ non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandum non Conditor caussa est, sed voluntas.

PROPTER naturam igitur, non propter malitiam diaboli, dictum rectè intelligimus, *Hoc est initium figmenti Domini*: quia sine dubio ubi esset vitium malitiæ, natura non vitiata præcessit. (Job 40.14.) Vitium autem ita contra naturam est, ut non possit nisi nocere naturæ. Non itaque esset vitium recedere à Deo, nisi naturæ, cujus id vitium est, potiùs competeret esse cum Deo. Quapropter etiam voluntas mala grande testimonium est naturæ bonæ. Sed Deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum justissimus ordinator; ut cùm malè illæ utuntur naturis bonis, ipse bene utatur etiam voluntatibus malis. Itaque fecit ut diabolus institutione illius bonus, voluntate sua malus, in inferioribus ordinatus illuderetur ab Angelis ejus, id est, ut prosint tentationes ejus sanctis, quibus eas obesse desiderat. Et quoniam Deus cùm eum conderet, futuræ malignitatis ejus non erat utique ignarus, & prævidebat quæ bona de malis ejus esset ipse facturus: propterea Psalmus ait, *Draco hic, quem finxisti ad illudendum ei*, (Psal. 103. 26.) ut in eo ipso quòd eum finxit, licèt per suam bonitatem bonum, jam per suam præscientiam præparasse intelligatur quomodo illo uteretur & malo.

Caput XVIII.

De pulcritudine universitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppositione luculentior.

NEQUE enim Deus ullum, non dico angelorum, sed vel hominum crearet, quem malum futurum esse præscisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorum usibus commodaret, atque ita ordinem sæculorum tamquam pulcherrimum carmen ex quibusdam quasi antithetis honestaret. Antitheta enim quæ appellantur, in ornamentis elocutionis sunt decentissima, quæ Latinè [a] appellantur opposita, vel quod expressius dicitur, contraposita. Non est apud nos hujus vocabuli consuetudo, cùm tamen eisdem ornamentis locutionis etiam sermo Latinus utatur, immo linguæ omnium gentium. His antithetis & Paulus apostolus in secunda ad Corinthios epistola, illum locum suaviter explicat; ubi dicit: (2. Cor. 6. 7. &c.) *Per arma justitiæ, à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam; ut seductores, & veraces; ut qui ignoramur, & cognoscimur; quasi morientes, & ecce vivimus; ut coërciti, & non mortificati; ut tristes, semper autem gaudentes; sicut egeni, multos autem ditantes; tamquam nihil habentes, & omnia possidentes.* Sicut ergò ista contraria contrariis opposita sermonis pulcritudinem reddunt: ita quadam, non verborum; sed rerum eloquentiâ contrariorum oppositione sæculi pulcritudo componitur. (Contraria ad decorem universi pertinere.) Apertissimè hoc positum est in libro Ecclesiastico, hoc modo: *Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic contra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera Altissimi, bina & bina, unum contra unum.* (Eccli 33. 15.)

Caput XIX.

Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est; Divisit Deus inter lucem & tenebras.

QUAMVIS itaque divini sermonis obscuritas etiam ad hoc sit utilis; quòd plures sententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit, dum alius eum sic, alius sic intelligit; ita tamen ut quod in obscuro loco intelligitur, vel adtestatione rerum manifestarum, vel aliis locis minimè dubiis asseratur; sive cùm multa tractantur, ad id quoque perveniatur, quod sensit ille qui scripsit; sive id quidem lateat, sed ex occasione tractandæ profundæ obscuritatis alia quædam vera dicantur: non mihi videtur ab operibus Dei absurda sententia, si cùm lux illa prima facta est, angeli creati intelliguntur, & inter sanctos Angelos & immundos fuisse discretum, ubi dictum est, *Et divisit Deus inter lucem & tenebras; & vocavit Deus lucem diem, & tenebras vocavit noctem.* (Gen. 1. 4. & 5.) Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiam priùs quàm caderent præscire casuros, & lumine privatos veritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est, inter hanc lucem & has tenebras, vulgatissima sensibus nostris luminaria cæli ut dividerent, imperavit: *Fiant*, inquit, *luminaria in firmamento cæli, ut luceant super terram, & dividant inter diem & noctem.* (Ibidem 14.) Et pauló pòst, *Et fecit*, inquit, *Deus duo luminaria magna, luminare majus in [b] principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit [c] illa Deus in firmamento cæli, lucere super terram, & præesse diei & nocti, & dividere inter lucem & tenebras.* Inter illam verò lucem, quæ sancta societas Angelorum est illustratione veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est, malorum angelorum aversorum à luce justitiæ teterrimas mentes; ipse dividere potuit, cui etiam futurum, non naturæ, sed voluntatis malum, occultum aut incertum esse non potuit.

Caput XX.

De eo quod post discretionem lucis atque tenebrarum dictum est, Et vidit Deus lucem, quia bona est.

DENIQUE nec illud est prætereundum silentio, quòd ubi dixit Deus, *Fiat lux, & facta est lux*; (Gen. 1. 3.) continuò subjunctum est, *Et vidit Deus lucem quia bona est*: (Ibidem 4.) non postea quàm separavit inter lucem & tenebras, & vocavit lucem diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse videretur. Nam ubi tenebræ inculpabiles sunt, inter quas & lucem istam his oculis conspicuam luminaria cæli dividunt, non antè, sed pòst infertur, *Et vidit Deus quia bonum est. Et posuit illa*, inquit, *in firmamento cæli, lucere super terram, & præesse diei & nocti, & separare inter lucem & tenebras. Et vidit Deus quia bonum est.* (Ibidem 18. / Ibidem 17. & 18.) Utrumque enim placuit, quia utrumque sine peccato est. Ubi autem dixit Deus, *Fiat lux, & facta est lux. Et vidit Deus lucem, quia bona est*: & postmodum infertur, *Et separavit Deus inter lucem & tenebras; vocavitque Deus lucem diem, & tene-*

[a] Plures non deterioris notæ MSS. *quæ Latinè ut appellentur opposita.*
[b] Plures MSS. hoc & altero loco, *in principio.* Sed excusis suffragatur Græca interpretatio LXX εἰς ἀρχάς.
[c] Sic MSS. At editi, *illas.* Apud LXX. est, αὐτούς.

bras vocavit noctem: non hoc loco additum est, *Et vidit Deus quia bonum est*; ne utrumque appellaretur bonum, cùm esset horum alterum malum, vitio proprio, non naturâ. Et ideo sola ibi lux placuit Conditori: tenebræ autem angelicæ, etsi fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

Caput XXI.

De æterna & incommutabili scientia Dei ac voluntate, qua semper illi universa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta.

Gen. 1. QUid est enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur, *Vidit Deus quia bonum est*: nisi operis approbatio secundùm artem facti, quæ Sapientia Dei est? Deus autem usque adeo non cùm factum est, tunc didicit bonum, ut nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo videt quia bonum est, quod nisi vidisset ante quàm fieret, non utique fieret; docet bonum esse, non discit. Et Plato quidem plus ausus est dicere, elatum esse scilicet Deum gaudio, mundi universitate perfecta. Ubi & ipse non usque adeo desipiebat, ut putaret Deum sui operis novitate factum beatiorem: sed sic ostendere voluit, artifici suo placuisse jam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quòd ullo modo Dei scientia varietur, ut aliud in ea [a] faciant quæ nondum sunt, aliud quæ jam sunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more nostro ille vel quod futurum est prospicit, vel quod præsens est adspicit, vel quod præteritum est respicit; sed alio modo quodam à nostrarum cogitationum consuetudine longè [b] aliéque diverso. Ille quippe non ex hoc in illud cogitatione mutata, sed omnino incommutabiliter videt; ita ut illa quidem quæ temporaliter fiunt, & futura nondum sint, & præsentia jam sint, & præterita jam non sint, ipse verò hæc omnia stabili ac sempiternâ præsentiâ comprehendat: nec aliter oculis, aliter mente; non enim ex animo constat & corpore: nec aliter nunc, aliter antea, & aliter postea; quoniam non sicut nostra, ita ejus quoque scientia trium temporum, præsentis videlicet & præteriti vel futuri varietate mutatur: *apud quem non est immutatio, nec momenti obumbratio*. (Jacobi 1. 17.) Neque enim ejus intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cujus incorporeo contuitu simul adsunt cuncta quæ novit. Quoniam tempora ita novit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia [c] movet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum esse quod fecit, ubi bonum esse vidit ut faceret. Nec quia factum vidit, scientiam duplicavit, vel ex aliqua parte auxit, tamquam minoris scientiæ fuerit priùs quàm faceret quod videret: qui tam perfectè non operaretur, nisi tam perfectâ scientiâ, cui nihil ex ejus operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset quis fecerit lucem, sufficeret dicere, Deus fecit lucem. Si autem non solùm quis fecerit, verùm etiam per quid fecerit; satis esset ita enuntiari, *Et dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux*; ut non tantùm Deum, sed etiam per Verbum lucem fecisse nossemus. Quia verò tria quædam maximè scienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: *Deus dixit*, inquit, *Fiat lux, & facta est lux. Et vidit Deus lucem, quia bona est*. Si ergo quærimus, quis fecerit, *Deus* est. Si per quid fecerit, *Dixit, Fiat, & facta est*. Si quare fecerit, *quia bona est*. Nec auctor est excellentior Deo, nec ars efficacior Dei Verbo, nec caussa melior quàm ut bonum crearetur à Deo bono. Hanc etiam Plato [a] caussam condendi mundi justissimam dicit, ut à bono Deo bona opera fierent: (a In Timæo.) sive ista legerit, sive ab his qui legerant fortè cognoverit; sive acerrimo ingenio invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspexerit, sive ab his qui ista conspexerant & ipse didicerit.

Caput XXII.

De his quibus in universitate rerum à bono Creatore bene conditarum quædam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam.

HANC tamen caussam, id est, ad bona creanda bonitatem Dei; hanc, inquam; caussam tam justam atque idoneam, quæ diligenter considerata & piè cogitata omnes controversias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis hujus fragilemque mortalitatem, jam de justo supplicio venientem, dum ei non conveniunt, plurima offendunt; sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid hujusmodi. Nec adtendunt, quàm vel in suis locis naturisque vigeant, pulcroque ordine disponantur; quantumque universitati rerum pro suis [c] portionibus decoris tamquam in communem rempublicam conferant, vel nobis ipsis, si eis congruenter atque scienter utamur, commoditatis adtribuant; ita ut venena ipsa quæ per inconvenientiam perniciosa sunt, convenienter adhibita in salubria medicamenta vertantur: quámque à contrario etiam hæc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux, immoderato & [d] inopportuno usu noxia sentiantur. Unde nos admonet divina providentia, non res insipienter vituperare, sed utilitatem rerum diligenter inquirere; & ubi nostrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occultam, sicut erant quædam, quæ vix potuimus invenire: quia & ipsa utilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis adtritio; cùm omnino natura nulla sit malum, nomenque hoc non sit nisi privationis boni: sed à terrenis usque ad cælestia, & à visibilibus usque ad invisibilia sunt aliis alia bona meliora; ad hoc inæqualia, ut essent omnia. Deus autem ita est artifex [e] magnus in magnis, ut minor non sit in parvis: quæ parva non suâ granditate, nam nulla est, sed artificis sapientiâ metienda sunt: sicut in specie [f] visibilis hominis, si unum radatur supercilium, quàm propemodum nihil corpori, & quàm multum detrahitur pulcritudini; quoniam non mole constat, sed parilitate ac dimensione membrorum. Nec sanè multùm mirandum est, quòd hi qui non nullam malam putant esse naturam suo quodam contrario exortam propagatamque principio, nolunt accipere istam caussam creationis rerum, ut bonus Deus conderet bona; credentes eum potiùs ad hæc mundana molimina rebellantis adversùm se mali extrema necessitate perductum, suamque naturam bonam malo coërcendo superandoque

[a] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *fiant*.
[b] Er. & Lov. *latèque*. Ceteri libri, *aliéque*.
[c] Nonnulli MSS. *positionibus*.

[d] Sic probæ notæ MSS. At editi, *importuno*.
[e] Plures MSS. *in maximis*.
[f] Vind. Am. & aliquot MSS. *visibili*.

miscuisse,

miscuisse, quam turpissimè pollutam & crudelissimè captivatam & oppressam labore magno vix mundet ac liberet, non totam tamen; sed quod ejus non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmen ac vinculum futurum hostis victi & inclusi. Sic autem Manichæi non desiperent, vel potiùs insanirent, si Dei naturam, sicuti est, incommutabilem, atque omnino incorruptibilem crederent, cui nocere nulla res possit: animam verò quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit, atque ita incommutabilis veritatis luce privari, non Dei partem, nec ejus naturæ quæ [a] Dei est, sed ab illo conditam longè imparem Conditori Christiana sanitate sentirent.

Manichæi.

Caput XXIII.

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

Sed multo est mirandum ampliùs, quòd etiam quidam, qui unum nobiscum credunt omnium rerum esse principium, ullamque naturam, quæ non est quod Deus est, nisi ab illo conditore esse non posse; noluerunt tamen istam caussam fabricandi mundi tam bonam ac simplicem bene ac simpliciter credere, ut Deus bonus conderet bona, & essent post Deum quæ non essent quod est Deus, bona tamen quæ non faceret nisi bonus Deus. Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas à Deo, peccasse, à Conditore recedendo; & diversis progressibus pro diversitate peccatorum, à cælis usque ad terras, diversa corpora quasi vincula meruisse: & hunc esse mundum, eamque caussam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona, sed ut mala cohiberentur. Hinc Origenes jure culpatur. In libris enim quos appellat περὶ ἀρχῶν, id est, de principiis, hoc sensit, hoc scripsit. Ubi plus quàm dici potest, miror hominem in ecclesiasticis litteris tam doctum & exercitatum, non adtendisse, primùm quàm hoc esset contrarium Scripturæ hujus tantæ auctoritatis intentioni, quæ per omnia opera Dei subjungens, *Et vidit Deus, quia bonum est*; completisque omnibus inferens, *Et vidit Deus omnia, quæ fecit, & ecce bona valde*: nullam aliam caussam faciendi mundi intelligi voluit, nisi ut bona fierent à bono Deo. Ubi si nemo peccasset, tantummodo naturis bonis esset mundus ornatus & plenus: & quia peccatum est, non ideo cuncta sunt impleta peccatis, cùm bonorum longè major numerus in cælestibus suæ naturæ ordinem servet. Nec mala voluntas, quia naturæ ordinem servare noluit, ideo justi Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam sicut pictura cum colore nigro, loco suo posita, ita universitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum peccatoribus pulcra est, quamvis per se ipsos consideratos sua deformitas turpet.

Genes. 1.

2. Deinde videre debuit Origenes, & quicumque ita sapiunt, si hæc opinio vera esset, mundum ideo factum, ut animæ pro meritis peccatorum suorum tamquam ergastula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperent, superiora & leviora quæ minùs, inferiora verò & graviora quæ ampliùs peccaverunt; dæmones quibus deterius nihil est, terrena corpora quibus inferius & gravius nihil est, potiùs quàm homines etiam [b] malos habere debuisse. Nunc verò ut intelligeremus animarum merita non qualitatibus corporum esse pensanda, aërium pessimus dæmon, homo autem & nunc licèt malus, longè minoris mitiorisque malitiæ, & certè ante peccatum tamen luteum corpus accepit. Quid autem stultius dici potest, quàm [c] per istum solem, ut in uno mundo unus esset, non decori pulcritudinis, vel etiam saluti rerum corporalium consuluisse artificem Deum, sed hoc potiùs evenisse, quia una anima sic peccaverat, ut tali corpore mereretur includi? Ac per hoc si contigisset, ut non una, sed duæ, immo non duæ, sed decem, vel centum, similiter æqualiterque peccassent, centum soles haberet hic mundus. Quod ut non fieret, non opificis provisione mirabili ad rerum corporalium salutem decoremque consultum est, sed contigit potiùs tanta unius animæ progressione peccantis, ut sola corpus tale mereretur. Non planè animarum, de quibus nesciunt quid loquantur, sed eorum ipsorum qui talia sapiunt, multùm longè à veritate & merito est coërcenda progressio. Hæc ergo tria quæ superiùs commendavi, cùm in unaquaque creatura requiruntur, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, ut respondeatur Deus, per Verbum, quia [d] bona est, utrùm altitudine mysticâ nobis ipsa Trinitas intimetur, hoc est, Pater, & Filius, & Spiritus-sanctus, an aliquid occurrat, quod in hoc loco Scripturarum id accipiendum esse probibeat, multi sermonis est quæstio, nec omnia uno volumine ut explicemus urgendum est.

Caput XXIV.

De Trinitate divina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia.

Credimus, & tenemus, & fideliter prædicamus, quòd Pater genuerit Verbum, hoc est, Sapientiam, per quam facta sunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, æternus coæternum, summè bonus æqualiter bonum; & quòd Spiritus-sanctus simul & Patris & Filii sit Spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus ambobus: atque hoc totum & Trinitas sit propter proprietatem personarum, & unus Deus propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam: ita tamen ut etiam cùm de singulis quæritur, unusquisque eorum & Deus & omnipotens esse respondeatur, cùm verò de omnibus simul, non tres dii vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens; tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se voluit prædicari. Utrùm autem boni Patris & boni Filii Spiritus-sanctus, quia communis ambobus est, rectè bonitas dici possit amborum, non audeo temerariam præcipitare sententiam, verumtamen amborum eum dicere sanctitatem faciliùs ausus fuero, non amborum quasi qualitatem, sed [e] ipsum quoque substantiam, & tertiam in Trinitate personam. Ad hoc enim me probabiliùs ducit, quòd cum sit & Pater spiritus & Filius spiritus, & Pater sanctus & Filius sanctus, propriè tamen ipse vocatur Spiritus-sanctus, tamquam sanctitas substantialis & consubstantialis amborum. Sed si nihil aliud est bonitas divina quàm sanctitas, profectò & illa diligentia rationis est, non præsumtionis audacia, ut in operibus Dei secreto quodam loquendi modo, quo nostra exerceatur in-

Spiritus-sanctus tertia in Trinitate persona.

[a] Nonnulli MSS. qua Deus est.
[b] MSS. etiam bonos. Sic etiam Vind. & Am. Sed hi duo editi post etiam bonos, addunt potius etiam quàm malos.
[c] Particula per abest à MSS. & ab editis Vind. Am. & Er.
[d] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. quia bonum est.
[e] Sic MSS. Editi verò, ipsam.

tentio, eadem nobis insinuata intelligatur Trinitas, unamquamque creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur Verbi, qui dixit, *Fiat.* Quod autem illo dicente factum est, procul dubio per Verbum factum est. In eo verò quod dicitur, *Vidit Deus quia bonum est*; satis significatur, Deum nulla necessitate, nullâ suæ cujusquam utilitatis indigentiâ, sed sola bonitate fecisse quod factum est, id est, quia bonum est: quod ideo postea quàm factum est, dicitur, ut res quæ facta est, congruere bonitati propter quam facta est, indicetur. Quæ bonitas si Spiritus-sanctus rectè intelligitur, universa nobis Trinitas in suis operibus intimatur. Inde est Civitatis sanctæ, quæ in sanctis Angelis sursum est, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam si quæratur unde sit, Deus eam condidit: si unde sit sapiens, à Deo illuminatur: si unde sit felix, Deo fruitur: subsistens modificatur, contemplans illustratur, inhærens jocundatur; est, videt, amat; in æternitate Dei viget, in veritate Dei lucet, in bonitate Dei gaudet.

Gen. 1.

Caput XXV.

De tripertita totius Philosophiæ disciplina.

Quantum intelligi datur, hinc philosophi sapientiæ disciplinam tripertitam esse voluerunt; immo tripertitam esse animadvertere potuerunt: (neque enim ipsi instituerunt ut ita esset, sed ita esse potiùs invenerunt:) cujus una pars appellaretur physica, altera logica, tertia ethica. Quarum nomina Latina jam multorum litteris frequentata sunt; ut naturalis, rationalis, moralisque vocarentur: quas etiam in octavo libro [a] breviter perstrinximus. Non quòd sit consequens, ut isti in his tribus aliquid secundùm Deum de Trinitate cogitaverint. Quamvis Plato primus istam distributionem reperisse & commendasse dicatur, cui neque naturarum omnium auctor nisi Deus visus est, neque intelligentiæ dator, neque amoris, quo bene beatéque vivitur, inspirator. Sed certè cùm & de natura rerum, & de ratione [a] indagandæ veritatis, & de boni fine ad quem cuncta quæ agimus referre debemus, diversi diversa sentiant: in his tamen tribus magnis & generalibus quæstionibus omnis eorum versatur intentio. Ita cùm in unaquaque earum quid quisque sectetur, multiplex sit discrepantia opinionum, esse tamen aliquam naturæ caussam, scientiæ formam, vitæ summam, nemo cunctatur. Tria etiam sunt quæ in unoquoque homine artifice spectantur, ut aliquid efficiat, natura, doctrina, usus: natura ingenio, doctrina scientiâ, usus fructu dijudicandus est. Nec ignoro quòd propriè fructus fruentis, usus utentis sit; atque hoc interesse videatur, [a] quòd ea re frui dicimur, quæ nos non ad aliud referenda [b] per se ipsam delectat; uti verò ea re, quam propter aliud quærimus. Unde temporalibus magis utendum est, quàm fruendum, ut frui mereamur æternis. Non sicut perversi, qui frui volunt nummo, uti autem Deo; quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt. Verumtamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit consuetudo, & fructibus utimur, & usibus fruimur. Nam & fructus jam propriè dicuntur agrorum, quibus utique om-

[a] Cap. 4. & seq.

Hominis artificis partes.

[a] V. lib. 1. de doctrina Christ. c. 3. & 4.

A nes temporaliter utimur. Hoc itaque [c] more usum dixerim in his tribus quæ in homine spectanda commonui, quæ sunt natura, doctrina, usus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, ut dixi, à philosophis inventa est disciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter usum. Si ergo natura nostra esset à nobis, profectò & nostram nos genuissemus sapientiam, nec eam doctrinâ, id est, aliunde discendo, percipere curaremus; & noster amor B à nobis profectus, & ad nos relatus, ad beatè vivendum sufficeret, nec bono alio quo frueremur ullo indigeret: nunc verò quia natura nostra, ut esset, Deum habet auctorem; procul dubio ut vera sapiamus, ipsum debemus habere doctorem, ipsum etiam ut beati simus, suavitatis intimæ largitorem.

Caput XXVI.

De imagine summæ Trinitatis, quæ secundùm quemdam modum in natura etiam necdum beatificati hominis invenitur.

C Et nos quidem in nobis, tametsi non æqualem, immo valde longéque distantem, neque coæternam, & quo breviùs totum [d] dicitur, non ejusdem substantiæ, cujus est Deus, tamen qua Deo nihil sit in rebus ab eo factis naturâ propinquius, imaginem Dei, hoc est summæ illius Trinitatis, agnoscimus, adhuc reformatione perficiendam, ut sit etiam similitudine proxima. [a] Nam & sumus, & nos esse novimus, & [e] id esse ac nosse D diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas veri similis turbat. Non enim ea, sicut illa quæ foris sunt, ullo sensu corporis tangimus, velut colores videndo, sonos audiendo, odores olfaciendo, sapores gustando, dura & mollia contrectando sentimus, quorum sensibilium etiam imagines eis simillimas, nec jam corporeas, cogitatione versamus, memoriâ tenemus, & per ipsas in istorum desideria concitamur: sed sine ulla phantasiarum vel phantasmatum imaginatione ludificatoria, mihi esse me, idque nosse & amare E certissimum est. Nulla in his veris Academicorum argumenta formido, dicentium, Quid si falleris? Si enim fallor, sum. Nam qui non est, utique nec falli potest: ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum si fallor, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse, si fallor? Quia igitur essem qui fallerer, etiam si fallerer; procul dubio in eo quod me novi esse, non fallor. Consequens est autem, ut etiam in eo quod me novi nosse, non fallar. Sicut enim novi me esse, ita novi etiam hoc F ipsum, nosse me. Eaque duo cùm amo, eumdem quoque amorem quiddam tertium, nec imparis æstimationis, eis quas novi rebus adjungo. Neque enim fallor amare me, cùm in his quæ amo non fallar: quamquam etsi illa falsa essent, falsa me amare verum esset. Nam quo pacto rectè reprehenderer & rectè prohiberer ab amore falsorum, si me illa amare falsum esset? Cùm verò & illa vera atque certa sint, quis dubitet quòd eorum, cùm amantur, & ipse amor verus & certus est? G Tam porrò nemo est qui esse se nolit, quàm nemo est qui non beatus esse velit. Quomodo enim potest beatus esse, si nihil sit?

[a] Hic incipit Caput XXVII in præcipuis MSS.

[a] Probæ notæ MSS. *invenienda.*
[b] Plures MSS. *nisi per se ipsam.*
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *modo.*

[d] Sola editio Lov. *dicatur.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *& nostrum esse.*

Caput XXVII.

De essentia & scientia, & utriusque amore.

1. Ita verò vi quadam naturali ipsum esse jocundum est, ut non ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire, & cùm se miseros esse sentiant, non se ipsos de rebus, sed miseriam suam potiùs auferri velint. Illis etiam qui & sibi miserrimi apparent, & planè sunt, & non solùm à sapientibus quoniam stulti, verùm & ab his qui se beatos putant, miseri judicantur, quia pauperes atque mendici sunt, si quis immortalitatem daret, qua nec ipsa miseria moreretur, proposito sibi quòd si in eadem miseria semper esse nollent, nulli & nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profectò exsultarent lætitiâ, & sic semper eligerent esse, quàm omnino non esse. Hujus rei testis est notissimus sensus illorum. Unde enim mori metuunt, & malunt in illa ærumna vivere, quàm eam morte finire, nisi quia satis apparet quàm refugiat natura non esse? Atque ideo cùm se noverint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiam desiderant, ut aliquanto productiùs in eadem miseria vivant, tardiúsque moriantur. Procul dubio ergo indicant immortalitatem, saltem talem quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione susciperent. Quid, animalia omnia etiam irrationalia, quibus datum non est ista cogitare, ab immensis draconibus usque ad exiguos vermiculos, nonne se esse velle, atque ob hoc interitum fugere omnibus quibus possunt motibus indicant? Quid, arbusta omnesque frutices, quibus nullus est sensus ad vitandam manifesta motione perniciem, nonne ut in auras tutum culminis germen emittant, [a] altiùs terræ radices affigunt, quo alimentum trahant, atque ita suum quodam modo esse conservent? Ipsa postremò corpora, quibus non solùm sensus, sed nec ulla saltem seminalis est vita, ità tamen vel exsiliunt in superna, vel in ima descendunt, vel librantur in mediis, ut essentiam suam, ubi secundùm naturam possunt esse, custodiant.

2. Jam verò nosse quantum ametur, quàmque falli nolit humana natura, vel hinc intelligi potest, quòd lamentari quisque sana mente mavult, quàm lætari in amentia. Quæ vis magna atque mirabilis mortalibus, præter [b] homini, animantibus nulla est; licèt eorum quibusdam ad istam lucem contuendam multo quàm nobis sit acrior sensus oculorum: sed lucem illam incorpoream contingere nequeunt, qua mens nostra quodam modo irradiatur, ut de his omnibus rectè judicare possimus. Nam in quantum eam capimus, in tantum id possumus. Verumtamen inest sensibus irrationalium animantium, etsi scientia nullo modo, at certè quædam scientiæ similitudo. Cetera autem rerum corporalium, non quia sentiunt, sed quia sentiuntur, sensibilia nuncupata sunt. Quorum in arbustis hoc simile est sensibus, quòd aluntur & [c] gignunt. Verumtamen & hæc & omnia corporalia latentes in natura caussas habent; sed formas suas, quibus mundi hujus visibilis structura formosa est, sentiendas sensibus præbent, ut pro eo quòd nosse non possunt, quasi innotescere velle videantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, ut de his non sensu corporis judicemus. Habemus enim alium interioris hominis sensum isto [d] longè præstantiorem, quo justa & injusta sentimus, justa per intelligibilem speciem, injusta per ejus privationem. Ad hujus sensus officium non acies pupillæ, non foramen auriculæ, non spiramenta narium, non gustus faucium, non ullus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse & hoc nosse certus sum, & [d] hæc amo atque amare me similiter certus sum.

Caput XXVIII.

An etiam ipsum amorem, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis divinæ Trinitatis imagini propinquamus.

Sed de duobus illis, essentia scilicet & notitia, quantum amentur in nobis, & quemadmodum etiam in ceteris rebus quæ infrà sunt, eorum reperiatur, etsi differens, quædam tamen similitudo, quantum suscepti hujus Operis ratio visa est postulare, satis diximus: de amore autem quo amantur, utrùm & ipse amor ametur, non dictum est. [Amor.] Amatur autem: & hinc probamus, quòd in [e] hominibus qui rectiùs amantur, ipse magis amatur. Neque enim vir bonus meritò dicitur qui scit quod bonum est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobis ipsis non & ipsum amorem nos amare sentimus, quo amamus quidquid boni amamus? Est enim & amor, quo amatur & quod amandum non est: & istum amorem odit in se, qui illum diligit, quo id amatur quod amandum est. Possunt enim ambo esse in uno homine, & hoc bonum est homini, ut illo proficiente quo bene vivimus, iste deficiat quo malè vivimus, donec ad perfectum sanetur, & in bonum commutetur omne quod vivimus. Si enim pecora essemus, carnalem vitam & quod secundùm sensum ejus est amaremus; idque esset sufficiens bonum nostrum, & secundùm hoc cùm esset nobis bene, nihil aliud quæreremus. Item si arbores essemus, nihil quidem sentiente motu amare possemus, verumtamen id quasi appetere videremur, quo feraciùs essemus uberiúsque fructuosæ. Si essemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flamma, vel quid ejusmodi, sine ullo quidem sensu atque vita, non tamen nobis deesset quasi quidam nostrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum momenta sunt ponderum, sive deorsùm gravitate, sive sursùm levitate nitantur. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad nostri Creatoris imaginem creati, cujus est vera æternitas, æterna veritas, æterna & vera caritas, estque [f] ipsa æterna & vera & cara Trinitas, neque confusa, neque separata; in iis quidem rebus quæ infra nos sunt, quoniam & ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie continerentur, nec aliquem ordinem vel appeterent, vel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summè est, qui summè sapiens est, qui summè bonus est; tamquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currentes, quasi quædam ejus alibi magis, alibi minùs impressa vestigia colligamus; in nobis autem ipsis ejus imaginem contuentes, tamquam minor ille Evangelicus filius ad nosmetipsos reversi surgamus, [g] ut ad illum redeamus, à quo peccando recesseramus. [Lucæ 15, 18] Ibi esse nostrum non habebit mortem, ibi nosse nostrum non

[a] Sic Vind. Am. & nonnulli MSS. Alii veteres libri habent, *aliud terra radices affigunt*. At Er. & Lov. *aliud terra radices affigunt*.
[b] Er. & Lov. *præter homines* dissentientibus editis aliis & MSS.
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *gignuntur*.

[d] Ita MSS. Editi verò, *& hoc amo*.
[e] Sola editio Lov. *quòd hominibus qui rectius amantur*.
[f] Sic MSS. At editi, *estque ipse*.
[g] Editi, *& ad illum*, dissentientibus veteribus libris.

habebit errorem, ibi amare nostrum non habebit offensionem. Nunc autem ista tria nostra quamvis certa teneamus, nec aliis ea credamus testibus, sed nos ipsi præsentia sentiamus, atque interiore veracissimo cernamus adspectu, tamen quàm diu futura, vel utrùm numquam defutura, & quò si bene, quò autem si malè agantur, perventura sint, quoniam per nos ipsos nosse non possumus, alios hinc testes vel quærimus, vel habemus; de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, non est iste, sed posterior erit diligentiùs disserendi locus. In hoc autem libro de Civitate Dei, quæ non peregrinatur in hujus vitæ mortalitate, sed immortalis semper in cælis est, id est, de Angelis sanctis Deo cohærentibus, qui nec fuerunt umquam, nec futuri sunt desertores, inter quos & illos qui æternam lucem deserentes, tenebræ facti sunt, Deum primitus divisisse jam diximus, illo adjuvante quod cœpimus, ut possumus explicemus.

Caput XXIX.

De sanctorum Angelorum scientia, qua Trinitatem in ipsa ejus deitate noverunt, & qua operum caussas priùs in operantis arte, quàm in ipsis operibus artificis intuentur.

Illi quippe Angeli sancti non per verba sonantia Deum discunt; sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis, hoc est, Verbum ejus unigenitum: & ipsum Verbum & Patrem & eorum Spiritum sanctum, eamque esse inseparabilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse unam substantiam; & tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita noverunt, ut eis magis ista, quàm nos ipsi nobis cogniti sumus. Ipsam quoque creaturam meliùs ibi, hoc est, in sapientia Dei, tamquam in arte qua facta est, quàm in ea ipsa sciunt: ac per hoc & se ipsos ibi meliùs quàm in se ipsis, verumtamen & in se ipsis. Facti sunt enim, & aliud sunt quàm ille qui fecit. Ibi ergo tamquam in cognitione diurna, in se ipsis autem tamquam in vespertina, sicut suprà jam diximus. Multum enim differt utrùm in ea ratione cognoscatur aliquid secundùm quam factum est, an in se ipso. Sicut aliter scitur rectitudo linearum seu veritas figurarum, cùm intellecta conspicitur, aliter cùm in pulvere scribitur; & aliter justitia in veritate incommutabili, aliter in anima justi. Sic deinde cetera, sicut firmamentum inter aquas superiores & inferiores, quod cælum vocatum est; sicut deorsum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum institutio atque lignorum; sicut solis & lunæ stellarumque conditio; sicut ex aquis animalium, volucrum scilicet atque piscium belluarumque natantium; sicut quorumcumque in terra gradientium atque repentium, & ipsius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in Verbo Dei cognoscuntur ab Angelis, ubi habent caussas rationesque suas, id est, secundùm quas facta sunt, incommutabiliter permanentes, aliter in se ipsis; [a] illic clariore, hìc obscuriore cognitione, velut artis atque operum: quæ tamen opera cùm ad ipsius Creatoris laudem venerationemque referuntur, tamquam manè lucescit in mentibus contemplantium.

[a] MSS. *illàc clariore, hàc obscuriore.*

Caput XXX.

De senarii numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur.

Hæc autem propter senarii numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur (Gen. 1. 31.): non quia Deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ deinceps congruis motibus peragerent tempora; sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio. Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, & tertia, & dimidia, quæ sunt unum, & duo, & tria: quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, quæ quotæ sint dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta, & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim, exempli gratiâ, quia in novenario numero quatuor pars aliqua ejus est, ideo dici potest quota ejus sit: unum autem potest, nam nona ejus est; & tria potest, nam tertia ejus est. Conjunctæ verò istæ duæ partes ejus, nona scilicet atque tertia, id est, unum & tria, longè sunt à tota summa ejus, quod est novem. Itemque in denario quaternarius est aliqua pars ejus; sed quota sit dici non potest: unum autem potest; nam decima pars ejus est. Habet & quintam, quod sunt duo: habet & dimidiam, quod sunt quinque. Sed hæ tres partes ejus, decima & quinta & dimidia, id est, unum & duo & quinque, simul ductæ non complent decem: sunt enim octo. Duodenarii verò partes numeri in summam ductæ, transeunt eum: habet enim duodecimam, quod est unum; habet sextam quæ sunt duo; habet quartam, quæ sunt tria; habet tertiam, quæ sunt quatuor: habet & dimidiam, quæ sunt sex: unum autem & duo & tria & quatuor & sex, non duodecim, sed amplius, id est, sexdecim fiunt. Hoc breviter commemorandum putavi ad commendandam senarii numeri perfectionem, qui primus, ut dixi, partibus suis in summam redactis ipse perficitur: in quo perfecit Deus opera sua. Unde ratio numeri contemnenda non est, quæ in multis sanctarum Scripturarum locis, quàm magni æstimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus Dei dictum est, *Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti.* (Sap. 11. 21.)

Caput XXXI.

De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur.

In septimo autem die, id est, eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, Dei requies commendatur, in qua (Gen. 2. 2.) primùm sanctificatio sonat. Ita Deus noluit istum (Ibidem 3.) diem in ullis suis operibus sanctificare, sed in requie sua, quæ non habet vesperam: neque ulla enim creatura est, ut etiam ipsa [b] aliter in Dei Verbo, aliter in se cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam. De septenarii porrò numeri perfectione dici quidem plura possunt: sed & liber iste jam prolixus est; & vereor ne occasione comperta, scientiolam nostram leviter magis quàm utiliter jactare velle videamur. Habenda est itaque ratio moderationis atque gravitatis, ne fortè cùm de numero multùm loquimur, mensuram & pondus negligere judicemur. Hoc itaque satis sit admonere, quòd totus impar primus numerus ternarius est, totus par

[b] *Ipsa* scilicet requies Dei, quæ non est aliqua creatura.

quaternarius: ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro universo sæpe ponitur, sicuti est: [Prov. 24. 16.] *Septies cadet justus, & resurget:* id est, quotiescumque ceciderit, non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et, [Psal. 118. 164.] *Septies in die laudabo te.* Quod alibi alio modo dictum est: [Psal. 33. 2.] *Semper laus ejus in ore meo.* Et multa hujusmodi in divinis auctoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus, ut dixi, pro cujusque rei universitate poni solet. Propter hoc eodem sæpe numero significatur Spiritus-sanctus, de quo Dominus ait, [Johan. 16. 13.] *Docebit vos omnem veritatem.* Ibi requies Dei, qua requiescitur in Deo. In toto quippe, id est, in plena perfectione requies; in parte autem labor. Ideo [1. Cor. 13. 9.] laboramus, quamdiu ex parte scimus, sed cùm venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur. Hinc est quòd etiam Scripturas istas cum labore rimamur. Sancti verò Angeli, [a] ad quorum societatem & congregationem in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habent permanendi æternitatem, ita cognoscendi facilitatem & requiescendi felicitatem. Sine difficultate quippe nos adjuvant; quoniam spiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

Caput XXXII.

De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt esse, quàm mundi.

Ne quis autem contendat, & dicat non sanctos Angelos esse significatos, in eo quod scriptum est, [Gen. 1. 3.] *Fiat lux, & facta est lux;* sed quamlibet lucem tunc primùm factam esse corpoream, aut opinetur, aut doceat: Angelos autem priùs esse factos, non tantùm ante firmamentum, quod inter aquas & aquas factum, appellatum est cælum, sed ante illud quod dictum est, [Gen. 1. 1.] *In principio fecit Deus cælum & terram:* atque illud quod dictum est, *In principio*, non ita dictum tamquam primum hoc factum sit, cùm antè fecerit Angelos, sed quia omnia in sapientia fecit, quod est Verbum ejus, & ipsum Scriptura principium nominavit, sicut ipse in Evangelio Judæis quærentibus quis esset, [Johan. 8. 25.] respondit se esse principium: non è contrario referam contentionem, maximè quia hoc me delectat plurimùm, quòd etiam in summo exordio sancti libri Geneseos Trinitas commendatur. Cùm enim ita dicitur, *In principio fecit Deus cælum & terram*, ut Pater fecisse intelligatur in Filio, sicut adtestatur Psalmus, ubi legitur, [Psal. 103. 24.] *Quàm magnificata sunt opera tua Domine! omnia in sapientia fecisti:* convenientissimè paulò pòst commemoratur etiam Spiritus-sanctus. Cùm enim dictum esset, qualem terram Deus primitus fecerit, vel quam molem materiamve futuræ constructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupaverit, subjiciendo & addendo, [Gen. 1. 2.] *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum:* mox ut Trinitatis commemoratio compleretur, [Ibidem.] *Et Spiritus*, inquit, *Dei superferebatur super aquam.* Proinde ut volet quisque accipiat, quod ita profundum est, ut ad exercitationem legentium à fidei regula non aberrantes plures possit generare sententias: dum tamen Angelos sanctos in sublimibus [b] sedibus, non quidem Deo coæternos, sed tamen de sua sempiterna & vera felicitate securos & certos esse, nemo ambigat. Ad quorum societatem pertinere parvulos suos Dominus docens, non solùm illud ait, [Matth. 22. 30.] *Erunt æquales Angelis Dei:* verùm ipsi quoque Angeli qua contemplatione fruantur, ostendit, ubi ait, [Matth. 18. 10.] *Videte, ne contemnatis unum ex pusillis istis: dico enim vobis, quia Angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est.*

Caput XXXIII.

De duabus angelorum societatibus diversis atque disparibus, quæ non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ.

Peccasse autem quosdam angelos, & in hujus mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, usque ad futuram in die judicii ultimam damnationem, apostolus Petrus apertissimè ostendit, [2. Petri 2. 4.] dicens, quòd Deus angelis peccantibus non pepercerit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradiderit in judicio puniendos reservari. Inter hos ergo & illos, Deum vel præscientiâ vel opere divisisse quis dubitet? illosque lucem meritò appellari, quis contradicat? Quando quidem nos adhuc in fide viventes, & eorum æqualitatem adhuc sperantes, utique nondum tenentes, jam lux dicti ab Apostolo sumus: [Ephes. 5. 8.] *Fuistis enim*, inquit, *aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Istos verò desertores, tenebras apertissimè nuncupari, profectò advertunt, qui pejores esse hominibus infidelibus sive intelligunt, sive credunt. Quapropter etsi alia lux in isto hujus libri loco intelligenda est, ubi legimus, [Gen. 1. 3.] *Dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux;* & aliæ tenebræ significatæ sunt in eo quod scriptum est, *Divisit Deus inter lucem & tenebras:* nos tamen has duas angelicas societates, unam fruentem Deo, alteram tumentem [c] typho: unam cui dicitur, [Psal. 96. 8.] *Adorate eum omnes angeli ejus;* aliam cujus princeps dicit, [Matth. 4. 9.] *Hæc omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me:* unam Dei sancto amore flagrantem, alteram propriæ celsitudinis immundo amore fumantem: & quoniam, sicut scriptum est, [Jacobi 4. 6. 1. Petri 5. 5.] *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam;* illam in cælis cælorum habitantem, istam inde dejectam in hoc infimo aërio cælo tumultuantem: illam luminosa pietate tranquillam, istam tenebrosis cupiditatibus turbulentam: illam Dei nutu clementer subvenientem, justè ulciscentem; istam suo fastu subdendi & nocendi libidine exæstuantem: illam, ut quantum vult consulat, Dei [d] bonitati ministram; istam, ne quantum vult noceat, Dei potestate frenatam: illam huic illudentem, ut nolens prosit persecutionibus suis; hanc illi invidentem, cùm peregrinos colligit suos: nos ergo has duas societates angelicas inter se dispares atque contrarias, unam & naturâ bonam, & voluntate rectam; aliam verò naturâ bonam, sed voluntate perversam, aliis manifestioribus divinarum Scripturarum testimoniis declaratas, quod etiam in hoc libro, cui nomen est Genesis, lucis tenebrarumque vocabulis significatas existimavimus, etiamsi aliud sensit hoc loco fortè qui scripsit, non est inutiliter obscuritas hujus pertractata sententiæ: quia etsi voluntatem auctoris libri hujus indagare nequivimus, à regulâ tamen fidei, quæ per alias ejusdem auctoritatis sacras litteras satis fidelibus nota est, non aberravimus. Etsi enim corporalia hìc commemorata sunt opera Dei, habent

[a] MSS. omittunt particulam *ad*: & ex his nonnulli habent, *societati & congregationi*.
[b] Editi, *cælo sedibus*. Abest *cælo* à MSS.

[c] Vind. Am. & plures MSS *typo*.
[d] Sic MSS. At editi, *bonitatis*.

procul dubio nonnullam similitudinem spiritalium, secundùm quam dicit Apostolus: *Omnes enim vos filii lucis estis & filii diei; non sumus noctis, neque tenebrarum.* Si autem hoc sensit etiam ille qui scripsit, ad perfectiorem disputationis finem nostra pervenit intentio: ut homo Dei tam eximiæ divinæque sapientiæ, immo per eum Spiritus Dei in commemorandis operibus Dei, quæ omnia sexto die dicit esse perfecta, nullo modo angelos prætermisisse credatur: sive *In principio*, quia primò fecit; sive quod convenientius intelligitur, *In principio*, quia in Verbo unigenito fecit, scriptum sit, *In principio fecit Deus cælum & terram*: quibus nominibus universalis est significata creatura, vel spiritalis & corporalis, quod est credibilius, vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata sunt continentur, ut primitus eam totam proponeret, ac deinde partes ejus secundùm mysticum dierum numerum exsequeretur.

1. Thess. 5. 5.

Gen. 1. 1.

Caput XXXIV.

De eo quòd quidam putant, in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine angelos significatos, & quòd quidam aquas existimant non creatas.

Quamquam nonnulli [a] putaverint aquarum nomine significatos quodam modo populos angelorum; & hoc esse quod dictum est, *Fiat firmamentum inter aquam & aquam*: ut supra firmamentum angeli intelligantur, infra verò vel aquæ istæ visibiles, vel malorum angelorum multitudo, vel omnium hominum gentes. Quod si ita est, non illic apparet ubi facti sunt angeli, sed ubi discreti. Quamvis & aquas, quod perversissimæ atque impiæ vanitatis est, negent quidam factas à Deo, quoniam nusquam scriptum est, Dixit Deus, Fiant aquæ. Quod possunt simili vanitate etiam de terra dicere: nusquam enim legitur, Dixit Deus, Fiat terra. Sed, inquiunt, scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Illic ergo & aqua intelligenda est: uno enim nomine utrumque comprehensum est. Nam *ipsius est mare*, sicut in Psalmo legitur, *& ipse fecit illud, & aridam* [b] *terram manus ejus finxerunt.* Sed hi qui in nomine aquarum quæ super cælos sunt, angelos intelligi volunt, ponderibus elementorum moventur, & ideo non putant aquarum fluidam gravemque naturam in superioribus mundi locis potuisse constitui: qui secundùm rationes suas si ipsi hominem facere possent, non ei pituitam, quod Græcè φλέγμα dicitur, & tamquam in elementis corporis nostri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. Ibi enim sedes est phlegmatis, secundùm Dei opus utique aptissimè: secundùm istorum autem conjecturam tam absurdè, ut si hoc nesciremus, & in hoc libro similiter scriptum esset, quòd Deus humorem fluidum & frigidum, ac per hoc gravem, in superiore omnibus ceteris humani corporis parte posuerit, isti trutinatores elementorum nequaquam crederent; et si auctoritati ejusdem Scripturæ subditi essent, aliquid aliud ex hoc intelligendum esse censerent. Sed quoniam si diligenter singula scrutemur atque tractemus, quæ in illo divino libro de constitutione mundi scripta sunt, & multa dicenda, & à proposito instituti Operis longè digrediendum est; jamque de duabus istis diversis inter se atque contrariis societatibus angelorum, in quibus sunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis Civitatum, de quibus deinceps dicere institui, quantum satis esse visum est, disputavimus, hunc quoque librum aliquando claudamus.

Gen. 1. 6.

a V lib. de hæresibus c. 76.

Gen. 1. 1.

Psal 94. 5.

a Hoc putasse ipse Augustinus videtur lib 13. Confess c. 15. Sed hanc sententiam improbavit in lib. 2 Retract. c. 6 Eadem opinio fuit Origenis, reprehensa ab Epiphanio in epistola ad Johannem Jerosolymitanum & ab Hieronymo ad Pammachium adversus errores Johannis Jerosolymitani.

b Vind. Er. & Lov. omittunt *terram* Habent potiores MSS. juxta Græc. LXX Habet etiam editio Am sed cum additamento sic: *& aridam, id est terram manus ejus finxerunt.*

LIBER DUODECIMUS.

In quo priùs quidem de angelis inquirit Augustinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & quæ caussa beatitudinis bonorum, quæ caussa miseriæ malorum angelorum fuerit. Postea verò de hominis institutione agit, docetque eum non ab æterno, sed in tempore esse conditum, nec alio auctore quàm Deo.

Caput I.

De una bonorum malorumque angelorum natura.

1. Antequam de institutione hominis dicam, ubi duarum Civitatum, quantum ad rationalium [c] mortalium genus adtinet, apparebit exortus, sicut superiore libro apparuisse in angelis jam videtur; priùs mihi quædam de ipsis angelis video esse dicenda, quibus demonstretur quantum à nobis potest, quàm non inconveniens neque incongrua dicatur esse hominibus angelisque societas: ut non quatuor, duæ scilicet angelorum totidemque hominum, sed duæ potiùs Civitates, hoc est, societates, meritò esse dicantur; una in bonis, altera in malis, non solùm angelis, verùm etiam hominibus constitutæ.

2. Angelorum bonorum & malorum inter se contrarios appetitus non naturis principiisque diversis, cùm Deus omnium substantiarum bonus auctor & conditor utrosque creaverit; sed voluntatibus & cupiditatibus exstitisse, dubitare fas non est; dum alii constanter in communi omnibus bono, quod ipse illis Deus est, atque in ejus æternitate, veritate, caritate persistunt; alii sua potestate potiùs delectati, velut bonum suum sibi ipsi essent, à superiore communi omnium beatifico bono ad propria defluxerunt; & habentes elationis fastum pro excellentissima æternitate, vanitatis astutiam pro certissima veritate, studia partium pro individua caritate, superbi, fallaces, invidi effecti sunt. Beatitudinis igitur illorum caussa est, adhærere Deo. Quocirca istorum miseriæ caussa

c Edd. mortaliumque. Abest que à MSS.

ex contrario est intelligenda, quod est, non adhærere Deo. Quamobrem si cùm quæritur, quare illi beati sint; rectè respondetur, quia adhærent Deo: & cùm quæritur, cur isti sint miseri; rectè respondetur, quia non adhærent Deo: non est creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata sit, nisi Deus. Ita quamvis non omnis beata possit esse creatura; (neque enim hoc munus adipiscuntur, aut capiunt feræ, ligna, saxa, & si quid ejusmodi est,) ea tamen quæ potest, non ex se ipsa potest, quia ex nihilo creata est; sed ex illo, à quo creata est. Hoc enim adepto beata, quo amisso misera est. Ille verò qui non alio, sed se ipso bono beatus est, ideo ipse miser non potest esse, quia non se potest amittere.

Deus immutabile bonum.

3. Dicimus itaque incommutabile bonum non esse, nisi unum verum beatum Deum: ea verò quæ fecit, bona quidem esse, quòd ab illo; verumtamen mutabilia, quòd non de illo, sed de nihilo facta sunt. Quamquam ergo summa non sint: quibus est Deus majus bonum: magna sunt tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere possunt, ut beata sint, immutabili bono; quod usqueadeo bonum eorum est, ut sine illo misera esse necesse sit. Nec ideo cetera in hac creaturæ universitate meliora sunt, quia misera esse non possunt. Neque enim cetera membra corporis nostri, ideo dicendum est oculis esse meliora, quia cæca esse non possunt. Sicut autem melior est natura sentiens & cùm dolet, quàm lapis qui dolere nullo modo potest: ita rationalis natura præstantior est etiam misera, quàm illa quæ rationis vel sensus est expers, & ideo in eam non cadit miseria. Quod cùm ita sit, huic naturæ, quæ in tanta excellentia creata est, ut licèt ipsa sit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id est, summo Deo, beatitudinem consequatur, nec expleat indigentiam suam nisi utique beata sit, eique explendæ non sufficiat nisi Deus, profectò non illi adhærere, vitium est. Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam est. Ab illa igitur quæ adhæret Deo, non naturâ differt ista, sed vitio: quo tamen etiam vitio valde magna multúmque laudabilis ostenditur ipsa natura. Cujus enim rectè vituperatur vitium, procul dubio natura laudatur. Nam recta vitii vituperatio est, quòd illo dehonestatur natura laudabilis. Sicut ergo cùm vitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur, quòd ad naturam oculorum pertinet visus; & cùm vitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demonstratur auditus: ita cùm vitium creaturæ angelicæ dicitur, quòd non adhæret Deo, hinc apertissimè declaratur, ejus naturæ ut Deo adhæreat, convenire. Quàm porrò magna sit laus, adhærere Deo, ut ei vivat, inde sapiat, illo gaudeat, tantoque bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare dignè possit, aut eloqui? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo non adhærent Deo, quoniam omne vitium naturæ nocet, satis manifestatur Deum tam bonam eorum creasse naturam, cui noxium sit non esse cum Deo.

Adhærere Deo.

CAPUT II.

Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summè est & semper est, hoc [a] totum videtur diversum esse quod non est.

HÆc dicta sint, ne quisquam, cùm de angelis apostaticis loquimur, existimet eos aliam velut ex alio principio habere potuisse naturam, nec eorum naturæ auctorem Deum. Cujus erroris impietate tanto quisque carebit expeditiùs & faciliùs, quanto perspicaciùs intelligere potuerit, quod per Angelum dixit Deus, quando Moysen mittebat ad filios Israël: *Ego sum, qui sum.* Cùm enim Deus summa essentia sit, hoc est, summè sit, & ideo immutabilis sit; rebus quas ex nihilo creavit, esse dedit, sed non summè esse, sicut ipse est; & aliis dedit esse amplius, aliis minus; atque ita naturas essentiarum gradibus ordinavit. Sicut enim ab eo quod est sapere, vocatur sapientia; sic ab eo quod est esse, vocatur essentia: novo quidem nomine, quo usi veteres non sunt Latini sermonis auctores, sed jam nostris temporibus usitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, quod Græci appellant οὐσίαν. Hoc enim verbum è verbo expressum est, ut diceretur essentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ summè est, qua faciente sunt quæcumque sunt, contraria natura non est, nisi quæ non est. Ei quippe quod est, non esse contrarium est. Et propterea Deo, id est, summæ essentiæ, & auctori omnium qualiumcumque essentiarum essentia nulla contraria est.

Exodi 3.14.

Essentia.

CAPUT III.

De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem, quæ cùm ipsis nocet, bonæ utique naturæ nocet: quia vitium si non nocet, non est.

DIcuntur autem in Scripturis inimici Dei, qui non naturâ, sed vitiis adversantur ejus imperio: nihil ei valentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi voluntate, non potestate lædendi. Deus namque immutabilis est, & omni modo incorruptibilis. Idcirco vitium quo resistunt Deo, qui ejus appellantur inimici, non est Deo, sed ipsis malum. Neque hoc ob aliud, nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria Deo, sed vitium. [b] Quia quod malum est, contrarium est bono. Quis autem neget Deum summè bonum? Vitium ergo contrarium est Deo, tamquam malum bono. Porrò autem bonum est & natura quam vitiat; unde & huic bono utique contrarium est: sed Deo tantummodo tamquam bono malum; naturæ verò quam vitiat, non tantùm malum, sed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, sed mutabilibus corruptibilibusque naturis, bonis tamen ipsorum quoque testimonio vitiorum. Si enim bonæ non essent, eis vitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulcritudinem, salutem, virtutem, & quidquid boni naturæ per vitium detrahi sive minui consuevit? Quod si omnino desit, nihil boni adimendo non nocet, ac per hoc nec vitium est. Nam esse vitium, & non nocere, non potest. Unde colligitur, quamvis non possit vitium nocere incommutabili bono, non tamen posse nocere nisi bono: quia non inest, nisi ubi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, vitium esse nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ volun-

Inimici Dei.

[a] Quidam MSS. *hoc in toto.*

II [b] Nonnulli MSS. *sed vitium, quia malum est, contrarium est bono.*

a tatis [a] vitio vitiatæ sunt, inquantum vitiosæ sunt, A malæ sunt; inquantum autem naturæ sunt, bonæ sunt. Et cùm in pœnis est natura vitiosa, excepto eo quòd natura est, etiam hoc ibi bonum est, quòd impunita non est. Hoc enim est justum, & omne justum procul dubio bonum. Non enim quisquam de vitiis naturalibus, sed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quòd vitium consuetudine nimiove progressu roboratum velut naturaliter indlevit, à voluntate sumsit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur ejus naturæ, cui mens inest B capax intelligibilis lucis, qua discernitur justum ab injusto.

CAPUT IV.

De natura irrationalium, aut vitâ carentium, quæ in suo genere atque ordine ab universitatis decore non discrepat.

CETERUM vitia pecorum & arborum, aliarumque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel sensu, vel vitâ omnino carentium, quibus eorum dissolubilis natura corrumpi- C tur, damnabilia putare, ridiculum est: cùm istæ creaturæ eum modum nutu Creatoris acceperint, ut cedendo ac succedendo peragant infimam pulcritudinem temporum in genere suo istius mundi partibus congruentem. Neque enim cælestibus fuerant terrena coæquanda, aut ideo universitati deesse ista debuerunt, quoniam sunt illa meliora. Cùm ergo in his locis, ubi talia esse competebat, alia aliis deficientibus oriuntur, & succumbunt minora majoribus, atque in qualitates superantium D superata vertuntur, rerum est ordo transeuntium. Cujus ordinis decus propterea nos non delectat, quoniam parti ejus pro conditione nostræ mortalitatis intexti, universum, cui particulæ quæ nos offendunt, satis aptè decenterque conveniunt, sentire non possumus. Unde nobis, in quibus eam contemplari minùs idonei sumus, rectissimè credenda præcipitur providentia Conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehendere vanitate humanæ temeritatis audeamus. Quamquam & vi- E tia rerum terrenarum non voluntaria, neque pœnalia, naturas ipsas, quarum nulla omnino est, cujus non sit auctor & conditor Deus, si prudenter adtendamus, eadem ratione commendant: quia & in eis hoc nobis per vitium tolli displicet, quod in natura placet: nisi quia hominibus etiam ipsæ naturæ plerumque displicent, cùm eis fiunt noxiæ, non eas considerantibus, sed utilitatem suam;

Exodi 8. sicut illa animalia, quorum abundantiâ Ægyptiorum superbia vapulavit. Sed isto modo possunt & F solem vituperare; quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni à judicibus jubentur ad solem. Non itaque ex commodo vel incommodo nostro, sed per se ipsam considerata natura dat artifici suo gloriam. Sic est & natura ignis æterni sine ulla dubitatione laudabilis, quamvis damnatis impiis futura pœnalis. Quid enim est igne flammante, vigente, lucente pulcrius? quid calefaciente, curante, coquente utilius? quamvis

b eo nihil sit urente molestius. Idem igitur ipse [b] ali- G ter appositus perniciosus, qui convenienter adhibitus commodissimus invenitur. Nam ejus in universo mundo utilitates verbis explicare quis sufficit? Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet non ex sui natura, sed ex suo commodo vel incommodo. Videre enim volunt, ardere nolunt. Sed parum adtendunt eam ipsam lucem, quæ certè & illis placet, oculis infirmis per inconvenientiam nocere; & in illo ardore, qui eis displicet, nonnulla [a] animalia per convenientiam salubriter vivere. * V. infrà lib. 21. c. 4.

CAPUT V.

Quòd in omni naturæ specie ac modo laudabilis sit Creator.

NATURÆ igitur omnes, quoniam sunt, & ideo habent modum suum, speciem suam, & quamdam secum pacem suam, profectò bonæ sunt. Et cùm ibi sunt, ubi esse per naturæ ordinem debent, quantum acceperunt, suum esse custodiunt. Et quæ semper esse non acceperunt, pro usu motuque rerum, quibus Creatoris lege subduntur, in melius deteriusve mutantur, in eum divinâ providentiâ tendentes exitum, quem ratio gubernandæ universitatis includit: ita ut nec tanta corruptio, quanta usque ad interitum naturas mutabiles mortalesque perducit, sic faciat non esse quod erat, ut non inde fiat consequenter quod esse debeat. Quæ cùm ita sint, Deus qui summè est, atque ob hoc ab illo facta est omnis essentia, quæ non summè est; (quia neque illi æqualis esse deberet, quæ de nihilo facta esset; neque ullo modo esse posset, si ab illo facta non esset:) nec ullorum vitiorum offensione vituperandus, & omnium naturarum consideratione laudandus est.

CAPUT VI.

Quæ caussa sit beatitudinis Angelorum bonorum, & quæ caussa sit miseriæ angelorum malorum.

PROINDE caussa beatitudinis Angelorum bonorum ea verissima reperitur, quòd ei adhærent qui summè est. Cùm verò caussa miseriæ malorum angelorum quæritur, ea meritò occurrit, quòd ab illo qui summè est aversi, ad se ipsos conversi sunt, qui non summè sunt: & hoc vitium quid aliud quàm superbia nuncupatur? *Initium* Eccli 10. 15. quippe *omnis peccati, superbia.* Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam: & qui magis Psal. 58. 10. essent, si ei qui summè est adhærerent; se illi præferendo, id quod minus est prætulerunt. Hic primus defectus & prima inopia primumque vitium ejus naturæ, quæ ita creata est, ut nec summè esset, & tamen ad beatitudinem habendam, eo qui summè est frui posset, à quo aversa, non quidem nulla, sed tamen minùs esset, atque ob hoc misera fieret. Hujus porrò malæ voluntatis caussa efficiens si quæratur, nihil invenitur. Quid est enim quod facit voluntatem malam, cùm ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala voluntas efficiens est operis mali, malæ autem voluntatis efficiens est nihil. Quoniam si res aliqua est, aut habet, aut non habet aliquam voluntatem: si habet, aut bonam profectò habet, aut malam: si bonam, quis ita desipiat, ut dicat quòd bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, si ita est, bona voluntas caussa peccati: quo absurdius putari nihil potest. Si autem res ista quæ putatur facere voluntatem malam, ipsa quoque habet voluntatem malam; etiam eam quæ fecerit res, consequenter interrogo: atque ut sit aliquis inquirendi modus, caussam primæ malæ voluntatis inquiro. Non est enim prima voluntas mala, quam [c] fecit voluntas mala: sed illa prima est, c quam nulla fecit. Nam si præcessit à qua fieret,

a Plures & probæ notæ MSS *initio*.
b Vind. Am. & Er. *pœnaliter appositum*.

c Vind. Am & Lov. *quam nulla fecit* (vel *facit*) *voluntas etiam mala*. Castigantur ex MSS.

illa

illa prior est, quæ alteram fecit. Si respondetur quòd eam nulla res fecerit, & ideo semper fuerit; quæro utrùm in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: si autem in aliqua, vitiabat eam & corrumpebat, eratque illi noxia, ac per hoc bono privabat. Et ideo in mala natura voluntas mala esse non poterat; sed in bona, mutabili tamen, cui vitium hoc posset nocere. Si enim non nocuit, non utique vitium fuit: ac per hoc nec mala voluntas fuisse dicenda est. Porrò si nocuit, bonum auferendo vel minuendo utique nocuit. Non igitur esse potuit sempiterna voluntas mala in ea re, in qua bonum naturale præcesserat, quod mala voluntas nocendo posset adimere. Si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit, quæro. Restat ut dicatur, quòd ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Hæc utrùm superior sit, requiro; an inferior, an æqualis. Sed si superior, utique melior: quomodo ergo nullius, ac non potiùs bonæ voluntatis? Hoc idem profectò & æqualis. [a] Duo quippe quamdiu sunt pariter voluntatis bonæ, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur ut inferior res, cui nulla voluntas est, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccavit, voluntatem malam. Sed etiam res ipsa quæcumque est inferior usque ad infimam terram, quoniam natura & essentia est, proculdubio bona est, habens modum & speciem suam in genere atque ordine suo. Quomodo ergo res bona efficiens est voluntatis malæ? Quomodo, inquam, bonum est caussa mali? Cùm enim se voluntas relicto superiore ad inferiora convertit, efficitur mala: non quia malum est, quò se convertit; sed quia perversa est ipsa conversio. Idcirco non res inferior voluntatem malam fecit, sed rem inferiorem pravè atque inordinatè ipsa [b] quæ facta est, appetivit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore videant unius corporis pulcritudinem, qua visa unus eorum ad illicitè perfruendum moveatur, alter in voluntate pudica stabilis perseveret, quid putamus esse caussæ, ut in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala? Quæ illam res fecit, in quo facta est? Neque enim pulcritudo illa corporis, nam eam non fecit in ambobus: quando quidem amborum non dispariliter occurrit adspectibus. An caro intuentis in caussa est? cur non & illius? An verò animus? cur non utriusque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendum est, alterum eorum occulta maligni spiritûs suggestione tentatum, quasi non eidem suggestioni & qualicumque suasioni propria voluntate consenserit? Hanc igitur consensionem, hanc malam quam malè suadenti adhibuit voluntatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam ut hoc quoque impedimentum ab ista quæstione tollatur, si eadem tentatione ambo tenerentur, & unus ei cedat atque consentiat, alter idem qui fuerat, perseveret; quid aliud apparet, nisi unum voluisse, alterum noluisse a castitate deficere? Unde, nisi propria voluntate, ubi eadem fuerat in utroque corporis & animi affectio? Amborum oculis pariter visa est eadem pulcritudo, ambobus pariter institit occulta tentatio: propriam igitur in uno eorum voluntatem malam quæ res fecerit

A scire volentibus, si bene intueantur, nihil occurrit. Si enim dixerimus quòd ipse eam fecerit, quid erat ipse ante voluntatem malam nisi natura bona, cujus auctor Deus, qui est incommutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui consensit tentanti atque suadenti, cui non consensit alius, ad illicitè utendum pulcro corpore, quod videndum ambobus pariter adfuit, cùm ante illam visionem ac tentationem similes ambo animo & corpore fue-
B rint, ipsum sibi fecisse voluntatem malam, quia utique bonus ante voluntatem malam fuerit; quærat cur eam fecerit, utrùm quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inveniet voluntatem malam non ex eo esse incipere quòd natura est, sed ex eo quòd de nihilo natura facta est. Nam si natura caussa est voluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, nisi à bono fieri malum, & bonum esse caussam mali? si quidem à natura bona fit voluntas mala. Quod unde fieri potest, ut natura bo-
C na, quamvis mutabilis, ante quàm habeat voluntatem malam, faciat aliquid mali, hoc est, ipsam voluntatem malam?

CAPUT VII.

Caussam efficientem malæ voluntatis non esse quærendam.

NEMO igitur quærat efficientem caussam malæ voluntatis: non enim est efficiens, sed deficiens; quia nec illa effectio est, sed defectio. Deficere namque ab eo quod summè est, ad id
D quod minus est, hoc est incipere habere voluntatem malam. Caussas porrò defectionum istarum, cùm efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes, velle invenire, tale est ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium: quod tamen utrumque nobis notum est; neque illud nisi per oculos, neque hoc nisi per aures; non sanè in specie, sed in speciei privatione. Nemo ergo ex me scire quærat, quod me nescire scio, nisi fortè ut nescire discat, quod sciri non posse sciendum est. Ea quip-
E pe quæ non in specie, sed in ejus privatione sciuntur, si dici aut intelligi potest, quodam modo nesciendo sciuntur, ut sciendo nesciantur. Cùm enim acies etiam oculi corporalis currit per species corporales, nusquam tenebras videt, nisi ubi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium sensum, sed ad solas aures pertinet sentire silentium: quod tamen nullo modo nisi non audiendo sentitur. Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit; sed ubi deficiunt, nescien-
F do condiscit. *Delicta* enim *quis intelligit?* Psal. 18.13.

CAPUT VIII.

De amore perverso, quo voluntas ab incommutabili bono ad commutabile bonum deficit.

HOC scio, naturam Dei numquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere; & ea posse deficere, quæ ex nihilo facta sunt. Quæ tamen quanto magis sunt, & bona faciunt, (tunc enim [a] aliquid faciunt,) caussas habent efficientes: in quantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, (quid enim tunc faciunt nisi vana?) caussas
G habent deficientes. Itemque scio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri, quod si nollet, non fieret: & ideo non necessarios, sed voluntarios defectus justa pœna consequitur. Deficitur enim non ad mala, sed malè, id est, non ad malas naturas,

Naturam Dei non posse deficere.

al. cap. VIII.

[a] Sic MSS. At editi, *Hoc idem profectò, & æqualis si fuerit, dici potest.*
[b] Omnes MSS. *omia facta est.*

[a] Vind. Am. Er. *tunc enim aliquid faciunt, cum caussas habent* &c. Lov. *tunc enim etiam aliquid faciunt, caussas habent* &c. Expungenda particula *etiam*, quæ à MSS. abest.

Amor rerum inordinatus; non res ipsa in vitio est.

ſed ideo malè, quia contra ordinem naturarum ab eo quod ſummè eſt, ad id quod minus eſt. Neque enim auri vitium eſt avaritia, ſed hominis perversè amantis aurum, juſtitiâ derelictâ, quæ incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria eſt vitium pulcrorum ſuaviumque corporum, ſed animæ perversè amantis corporeas voluptates, neglectâ temperantiâ, qua rebus ſpiritaliter pulcrioribus & incorruptibiliter ſuavioribus coaptamur. Nec jactantia vitium eſt laudis humanæ, ſed animæ perversè amantis laudari ab hominibus, ſpreto teſtimonio conſcientiæ. Nec ſuperbia vitium eſt dantis poteſtatem, vel ipſius etiam poteſtatis, ſed animæ perversè amantis poteſtatem ſuam, potentioris juſtiore contemta. Ac per hoc qui perversè amat cujuſlibet naturæ bonum, etiamſi adipiſcatur, ipſe fit in bono malus, & miſer meliore privatus.

CAPUT IX.

An ſancti Angeli quem habent creatorem naturæ, eumdem habeant bonæ voluntatis auctorem per Spiritum-ſanctum in eis caritate diffuſa.

1. CUM ergo malæ voluntatis efficiens naturalis, vel, ſi dici poteſt, eſſentialis nulla ſit cauſſa; ab ipſa quippe incipit ſpirituum mutabilium malum, quo minuitur atque depravatur naturæ bonum, nec talem voluntatem facit niſi defectio, qua deſeritur Deus, cujus defectionis etiam cauſſa utique deficit: ſi dixerimus nullam eſſe efficientem cauſſam etiam voluntatis bonæ, cavendum eſt, ne voluntas bona bonorum Angelorum, non facta, ſed Deo coæterna eſſe credatur. Cùm [a] ergo ipſi facti ſint, quomodo illa non eſſe facta dicetur? Porrò quia facta eſt, utrùm cum ipſis facta eſt, an ſine illa fuerunt priùs? Sed ſi cum ipſis, non dubium quòd ab illo facta ſit, à quo & ipſi; ſimulque ut facti ſunt, ei à quo facti ſunt, amore cum quo facti ſunt, adhæſerunt. Eoque ſunt iſti ab illorum ſocietate diſcreti, quòd hi in eadem voluntate bona manſerunt, illi ab ea deficiendo mutati ſunt, mala ſcilicet voluntate, hoc ipſo quòd à [b] bona defecerunt: à qua non defeciſſent, ſi utique noluiſſent. Si autem boni Angeli fuerunt priùs ſine bona voluntate, eamque in ſe ipſis Deo non operante fecerunt; ergo meliores à ſe ipſis, quàm ab illo facti ſunt. Abſit. Quid enim erant ſine bona voluntate, niſi mali? Aut ſi propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat, (neque enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant,) certè nondum tales, nondum tam boni, quàm eſſe cum voluntate bona cœperunt. Aut ſi non potuerunt ſe ipſos facere meliores, quàm eos ille fecerat, quo nemo melius quidquam facit; profectò & bonam voluntatem, qua meliores eſſent, niſi operante adjutorio Creatoris habere non poſſent. Et cùm id egit eorum voluntas bona, ut non ad ſe ipſos, qui minùs erant, ſed ad illum qui ſummè eſt, converterentur, eique adhærentes magis eſſent, ejuſque participatione ſapienter beatéque viverent; quid aliud oſtenditur, niſi voluntatem quamlibet bonam inopem fuiſſe in ſolo deſiderio remanſuram, niſi ille qui bonam naturam ex nihilo ſui capacem fecerat, ex ſe ipſo faceret implendo meliorem, priùs faciens excitando avidiorem?

2. Nam & hoc diſcutiendum eſt, ſi boni Angeli ipſi in ſe fecerunt voluntatem bonam, utrùm aliquâ eam, an nullâ voluntate fecerunt. Si nullâ, utique nec fecerunt. Si aliquâ, utrùm malâ, an bonâ. Si malâ, quomodo eſſe potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bonâ, jam ergo habebant. Et iſtam quis fecerat, niſi ille qui eos cum bona voluntate, id eſt, cum amore caſto, quo illi adhærerent, creavit, ſimul [c] eis & condens naturam, & largiens gratiam? Unde ſine bona voluntate, hoc eſt, Dei amore, numquam ſanctos Angelos fuiſſe, credendum eſt. Iſti autem, qui cùm boni creati eſſent, tamen mali ſunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, niſi cùm à bono ſponte defecit, ut mali cauſſa non ſit bonum, ſed defectus à bono, aut minorem acceperunt amoris divini gratiam, quàm illi qui in eadem perſtiterunt; aut ſi utrique boni æqualiter creati ſunt, iſtis mala voluntate cadentibus, illi ampliùs adjuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, unde ſe numquam caſuros certiſſimi fierent, pervenerunt: ſicut jam etiam in libro, quem ſequitur iſte, tractavimus. Confitendum eſt igitur cum debita laude Creatoris, non ad ſolos ſanctos homines pertinere, verùm etiam de ſanctis Angelis poſſe dici, quòd caritas Dei diffuſa ſit in eis per Spiritum-ſanctum, qui datus eſt eis; nec tantùm hominum, ſed primitus præcipuéque Angelorum bonum eſſe, quod ſcriptum eſt, *Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt.* Hoc bonum quibus commune eſt, habent & cum illo cui adhærent & inter ſe ſocietatem ſanctam, & ſunt una Civitas Dei, eademque vivum ſacrificium ejus vivumque templum ejus. Cujus pars quæ conjungenda immortalibus Angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis qui morte obierunt, ſecretis animarum receptaculis ſedibuſque requieſcit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta ſit, ſicut de angelis dictum eſt, jam video eſſe dicendum. Ex uno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum ſumſit exordium, ſecundùm ſanctæ Scripturæ fidem, quæ mirabilem auctoritatem non immeritò habet in orbe terrarum, atque in omnibus gentibus, quas ſibi eſſe credituras inter cetera [d] vera quæ dixit, vera divinitate prædixit.

Mali cauſſa defectus à bono.

Rom. 5. 5.

Pſal. 72. 28.

Animarum receptacula.

CAPUT X.

De falſitate ejus hiſtoriæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adſcribat.

1. OMITTAMUS igitur conjecturas hominum neſcientium quid loquantur de natura vel inſtitutione generis humani. Alii namque, ſicut de ipſo mundo crediderunt, ſemper fuiſſe homines opinantur. Unde ait & [a] Apuleius, cùm hoc animantium genus deſcriberet: Singillatim mortales, [e] cunctim tamen univerſo genere perpetui. Et cùm illis dictum fuerit, ſi ſemper humanum genus fuit, quonam modo verum eorum loquatur hiſtoria, narrans qui fuerint quarumque rerum inventores, qui primi liberalium diſciplinarum aliarumque artium inſtitutores, vel à quibus primùm illa vel illa regio parſque terrarum illa atque illa inſula incoli cœperit. Reſpondent [b] diluviis & conflagrationibus per certa intervalla temporum, non quidem omnia, ſed plurima

[a] In lib. de deo Socratis.

[b] V. Senec. lib. 3. nat. quæſt. c. 27. & 29. & Cic. 2. de nat. deor.

[a] Vind. Am. & Lov. Cùm enim. At Er. & MSS. Cùm ergo.
[b] Sic MSS. Editi verò, quòd à bono defecerunt; à quo non defeciſſent, ſi utique voluiſſent.

[c] Editi, in eis. Abeſt in à MSS.
[d] Apud Er. & Lov. omiſſum eſt vera.
[e] Libri quidam, conctis. ut ſupra lib. 9. c. 8. At Apul. cunctim

terrarum ita vastari, ut redigantur homines ad exiguam paucitatem, ex quorum progenie rursus multitudo pristina reparetur; ac sic identidem reparari & institui quasi prima, cùm restituantur potiùs quæ fuerant illis nimiis vastationibus interrupta & exstincta; ceterùm hominem nisi ex homine exsistere omnino non posse. Dicunt autem quod putant, non quod sciunt.

2. Fallunt eos etiam quædam [a] mendacissimæ litteræ, quas perhibent in historia temporum multa annorum millia continere: cùm ex litteris sacris ab institutione hominis nondum completa annorum sex millia computemus. Unde, ne multa disputem quemadmodum illarum litterarum, in quibus longè plura annorum millia referuntur, vanitas refellatur, & nulla in illis rei hujus idonea reperiatur auctoritas; illa [a] epistola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem suam, quam scripsit narrationem cujusdam Ægyptii sacerdotis insinuans, quam protulit ex litteris quæ sacræ apud illos habebantur, [a] continentem regna, quæ Græca quoque novit historia: in quibus regnum Assyriorum in eadem epistola Alexandri quinque millia excedit annorum; in Græca verò historia mille ferme & trecentos habet ab ipsius Beli principatu, quem regem & ille Ægyptius in ejusdem regni ponit exordio. Persarum autem & Macedonum imperium usque ad ipsum Alexandrum, cui loquebatur, plus quàm octo & annorum millium ille constituit: cùm apud Græcos [a] Macedonum usque ad mortem Alexandri quadringenti-octoginta-quinque reperiantur; Persarum verò, donec ipsius Alexandri victoriâ finiretur, ducenti & triginta tres computentur. Longè itaque hi numeri annorum illis Ægytiis sunt minores, nec eis etiam si ter tantum computarentur, æquarentur. Perhibentur enim Ægyptii quondam tam [a] breves annos habuisse, ut quaternis mensibus finirentur. Unde annus plenior & verior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos complectebatur antiquos. Sed ne sic quidem, ut dixi, Græca Ægyptiæ numero temporum concordat historia. Et ideo Græcæ potiùs fides habenda est: quia veritatem non excedit annorum, qui litteris nostris, quæ verè sacræ sunt, continentur. Porrò si hæc epistola Alexandri, quæ maximè innotuit, multùm abhorret in spatiis temporum à probabili fide rerum; quanto minùs credendum est illis litteris, quas plenas fabulosis velut antiquitatibus proferre [b] voluerint contra auctoritatem notissimorum divinorumque librorum, quæ totum orbem sibi crediturum esse prædixit, & cui totus orbis, sicut ab ea prædictum est, credidit; quæ vera se narrasse præterita, ex his quæ futura prænuntiavit, cùm tanta veritate implentur, ostendit.

[a] V. Cicer. lib. 1. de divinat. & Lact. lib. 7. c. 14.
[a] V. suprà lib. 8. c. 5.
[a] V. suprà pag. 91. Not. d.
Ægyptiaci anni.
[a] V. Plin lib. 7.

CAPUT XI.

De his qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eumdem unum certa conclusione sæculorum semper nasci & resolvi opinantur.

ALII verò qui mundum istum non [a] existimant sempiternum, sive non eum solum, [a] sed innumerabiles opinentur, sive solum quidem esse, sed certis sæculorum intervallis innumerabiliter oriri & occidere; necesse est fateantur hominum genus priùs sine hominibus gignentibus exstitisse. Neque enim ut alluvionibus incendiisque terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe contingere, & ideo paucos homines ex quibus multitudo pristina reparetur, semper remanere contendunt, ita & hi possunt putare, quòd [c] aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mundo: sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elementis ejus genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortalium, sicut aliorum animalium.

[a] V. Lact. lib. 2. c. 9.
[a] V. infrà lib. 18. c. 41.

CAPUT XII.

Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse causantur.

QUOD autem respondimus, cùm de mundi origine quæstio verteretur, eis qui nolunt credere non eum semper fuisse, sed esse cœpisse, sicut etiam Plato [a] apertissimè confitetur, quamvis à nonnullis contra quàm loquitur, sensisse credatur: hoc etiam de prima hominis conditione responderim, propter eos qui similiter moventur, cur homo per innumerabilia atque infinita retrò tempora creatus non sit, tamque serò sit conditus, ut minùs quàm sex millia sint annorum, ex quo esse cœpisse in sacris litteris invenitur. Si enim brevitas eos offendit temporis, quòd tam pauci eis videntur anni, ex quo institutus homo in nostris auctoritatibus legitur; considerent nihil esse diuturnum, in quo est aliquid extremum, & omnia sæculorum spatia definita, si [d] æternitati interminatæ comparentur, non exigua existimanda esse, sed nulla. Ac per hoc, si non quinque vel sex, verùm etiam sexaginta millia, sive sexcenta, aut sexagies, aut sexcenties millies dicerentur annorum; aut itidem per totidem toties multiplicaretur hæc summa, ubi jam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit; similiter quæri posset, cur antè non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione cessatio retrorsus æterna sine initio tanta est, ut si ei conferatur quamlibet magna & ineffabilis numerositas temporum, quæ tamen fine conclusa certi spatii terminetur, nec saltem tanta videri debeat, quanta si humoris brevissimam guttam universo mari, etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus: quoniam istorum duorum unum quidem perexiguum est, alterum incomparabiliter magnum, sed utrumque finitum; illud verò temporis spatium, quod ab initio aliquo progreditur & aliquo termino coërcetur, magnitudine quantacumque tendatur, comparatum illi quod initium non habet, nescio utrùm pro minimo, an potiùs pro nullo deputandum est. [e] Hinc enim si à fine vel brevissima singillatim momenta detrahantur, decrescente numero, licèt tam ingenti, ut vocabulum non inveniat retrorsum redeundo; tamquam si hominis dies ab illo in quo nunc vivit, usque ad illum in quo natus est, detrahas; quandoque ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahantur retrorsus in spatio, quod à nullo cœpit exordio, non dico singillatim minuta momenta, vel horarum aut dierum aut mensium aut annorum etiam quantitates; sed tam magna spatia, quanta illa summa comprehendit an-

[a] In Timæo.
Nihil diuturnum, in quo est aliquid extremum.

[a] Sic MSS. Areditti, continet etiam regna
[b] Vind Am Er & plures MSS. voluerunt.
[c] Vind. Am. & MSS. quod aliquid hominum pereunte mundo relinquatur in mundo.
[d] Colbertinus MS æternitatis interminio.
[e] Sic MSS. Areditti, Hunc.

norum, quæ jam dici à quibuslibet computatoribus non potest, quæ tamen momentorum minutatim detractione consumitur; & detrahantur hæc tanta spatia, non semel atque iterum sæpiúsque, sed semper: quid fit, quid agitur, quando numquam ad initium, quod omnino nullum est, pervenitur? Quapropter quod nos modò quærimus post quinque millia & quod [a] excurrit annorum, possent & posteri etiam post annorum sexcenties millies eadem curiositate requirere, si in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo & occumbendo, & imperita perseveraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos ipsis recentibus hominis creati temporibus istam movere quæstionem. Ipse denique primus homo, vel postridie, vel eodem die postea quàm factus est, potuit inquirere, cur non antè sit factus. Et quandocumque antea factus esset, non vires tunc alias & alias nunc, vel etiam postea, ista de initio rerum temporalium controversia reperiret.

Caput XIII.

De revolutione sæculorum, quibus certo fine conclusis, universa semper in eumdem ordinem eamdemque speciem reditura quidam philosophi crediderunt.

1. Hanc autem se philosophi mundi hujus non aliter putaverunt posse vel debere dissolvere, nisi ut circumitus temporum inducerent, quibus eadem semper fuisse renovata atque repetita in rerum natura, atque ita deinceps fore sine cessatione asseverarent volumina venientium prætereuntiumque sæculorum: sive in mundo permanente isti circumitus fierent, sive certis intervallis oriens & occidens mundus eadem semper quasi nova, quæ transacta & quæ ventura sunt, exhiberet. A quo ludibrio prorsus immortalem animam, etiam cùm sapientiam perceperit, liberare non possunt, euntem sine cessatione ad falsam beatitudinem, & ad veram miseriam sine cessatione redeuntem. Quomodo enim vera beatitudo est, de cujus numquam æternitate confiditur, dum anima venturam miseriam aut imperitissimè in veritate nescit, aut infelicissimè in beatitudine pertimescit? Aut si ad miserias numquam ulteriùs reditura, ex his ad beatitudinem pergit; fit ergo aliquid novi in tempore, quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur non & homo factus in mundo? ut illi nescio qui falsi circumitus à falsis sapientibus fallacibusque comperti, in doctrina sana tramite recti itineris evitentur.

2. Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis, qui vocatur Ecclesiastes: *Quid est quod fuit? Ipsum quod erit. Et quid est quod factum est? Ipsum quod fiet: & non est omne recens sub sole.* [b] *Quis loquatur, & dicat, Ecce hoc novum est? Iam fuit in sæculis quæ fuerunt ante nos*: propter hos circumitus in eadem redeuntes & in eadem cuncta revocantes, dictum intelligi [c] volunt, quòd ille aut de his rebus dixit, de quibus superiùs loquebatur, hoc est, de generationibus aliis euntibus, aliis venientibus, de solis amfractibus, de torrentium lapsibus; aut certè de omnium rerum generibus, quæ oriuntur, atque occidunt. Fuerunt enim homines ante nos, sunt & nobiscum, & erunt post nos; ita quæque animantia, vel arbusta. Monstra quoque ipsa, quæ inusitata nascuntur, quamvis inter se diversa sint, & quædam eorum semel facta narrentur, tamen secundùm id quod generaliter miracula & monstra sunt, unque & fuerunt, & erunt; nec recens & novum est, ut monstrum sub sole nascatur. Quamvis hæc verba quidam sic intellexerint, tamquam in prædestinatione Dei jam facta fuisse omnia, sapiens ille voluisset intelligi, & ideo nihil recens esse sub sole. Absit autem à recta fide, ut his Salomonis verbis illos circumitus significatos esse credamus, quibus illi putant sic eadem temporum temporaliumque rerum volumina repeti, ut, verbi gratiâ, sicut isto sæculo Plato philosophus in urbe Atheniensi, & in ea schola quæ [c] Academia dicta est, discipulos docuit, ita per innumerabilia retrò sæcula, multùm prolixis quidem intervallis, sed tamen certis, & idem Plato & eadem civitas & eadem schola iidemque discipuli repetiti, & per innumerabilia deinde sæcula repetendi sint: absit, inquam, ut nos ista credamus. Semel enim Christus mortuus est pro peccatis nostris: resurgens autem à mortuis jam non moritur, & mors ei ultrà non dominabitur: & nos post resurrectionem semper cum Domino erimus, cui modò dicimus, quod sacer admonet Psalmus: *Tu Domine servabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum.* Satis autem istis existimo convenire quod sequitur, *In circumitu impii ambulant*: non quia per circulos quos opinantur, eorum vita est recursura; sed quia modò talis est erroris eorum via, id est, falsa doctrina.

Eccle. 1. 9. — Origenes lib. 3. περὶ ἀρχῶν cap. 5. — Rom. 6. 9. — 1 Thess. 4. 16. — Psal. 11. 8. — Ibidem 9.

Caput XIV.

De temporali conditione generis humani, quam Deus nec novo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.

Quid autem mirum est, si in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inveniunt? Quia genus humanum atque ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciunt, nec quo fine claudatur; quando quidem altitudinem Dei penetrare non possunt: quia cùm ipse sit æternus & sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempora, & hominem quem numquam antè fecerat, fecit in tempore, non tamen novo & repentino, sed immutabili æternoque consilio. Quis hanc valeat altitudinem investigabilem [d] vestigare, & inscrutabilem perscrutari, secundùm quam Deus hominem temporalem, ante quem nemo umquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex uno multiplicavit? Quando quidem Psalmus ipse cùm præmisisset, atque dixisset, *Tu Domine servabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum*; ac deinde repercussisset eos, in quorum stulta impiaque doctrina nulla liberationis & beatitudinis animæ servatur æternitas, continuò subjiciens, *In circumitu impii ambulant*: tamquam ei diceretur, Quid ergo tu credis, sentis, intelligis? Numquidnam existimandum est subitò Deo placuisse hominem facere, quem numquam antea infinita retrò æternitate fecisset, cui nihil novi accidere potest, in quo mutabile aliquid non est? [e] continuò respondit ad ipsum Deum loquens, *Secundùm altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.* Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur & disputent: *Secundùm altitudinem tuam*,

Deus æternus. — Psal. 11. 8. — Ibidem 9.

[a] Editi, *amplius excurrit.* Abest *amplius* à MSS.
[b] Editi, *nec quisquam loquitur & dicit.* Corriguntur ad MSS.
[c] Vind. Am. & plerique MSS. *Academica*
[d] Editi, *investigare.* Concinnius MSS. *vestigare*: quo præcedens dictio *investigabilem* possit intelligatur pro *non vestigabilem.*
[e] Locus veterum codicum ope liberatus à glossemate, quod in ante editis passus erat hunc in modum: *Et ne nos has audientes aliqua forte turbaret ambiguitas, continuò respondit &c.*

quam nullus potest nosse hominum, *multiplicasti filios hominum.* Valde quippe altum est,[a] & semper Deum fuisse, & hominem quem numquam feecerat, ex aliquo tempore primum facere voluisse, nec consilium voluntatemque mutasse.

CAPUT XV.

An ut Deus semper, etiam dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque numquam defuisse cui dominaretur: & quomodo dicatur semper creatum, quod dici non potest coæternum.

1. EGo quidem sicut Dominum Deum aliquando[a] dominum non fuisse dicere non audeo, ita hominem numquam antea fuisse, & ex quodam tempore primùm hominem creatum esse dubitare non debeo. Sed cùm cogito cujus rei dominus semper fuerit, si semper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimesco: quia & me ipsum intueor, & scriptum esse recolo, *Quis hominum potest scire consilium Dei, aut quis poterit cogitare quid velit Dominus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ adinventiones nostræ. Corruptibile enim corpus aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.* Ex his igitur quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito,[b] (ideo utique multa, quia unum quod ex illis vel præter illa, quod fortè non cogito, verum est, invenire non possum:) si dixero, semper fuisse creaturam, cujus dominus esset, qui semper est dominus, nec dominus umquam non fuit; sed nunc illam, nunc aliam, per alia atque alia temporum spatia, ne aliquam Creatori coæternam esse dicamus, quod fides ratioque sana condemnat: cavendum est, ne sit absurdum, & à luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporum semper fuisse creaturam decedentem aliam, aliam succedentem; immortalem verò non esse cœpisse, nisi cùm ad nostrum sæculum ventum est, quando & angeli creati sunt, si eos rectè lux illa primùm facta significat, aut illud potiùs cælum de quo dictum est, *In principio fecit Deus cælum & terram:* cùm tamen non fuerint, ante quàm fierent, ne immortales si semper fuisse dicantur, Deo coæterni esse credantur. Si autem dixero, non in tempore creatos angelos, sed ante omnia tempora & ipsos fuisse, quorum Deus dominus esset, qui numquam nisi dominus fuit: quæretur à me etiam, si ante omnia tempora facti sunt, utrùm semper potuerint esse qui facti sunt. Hîc respondendum fortè videatur, Quomodo non semper, cùm id quod est omni tempore, non inconvenienter semper esse dicatur? Usque adeo autem isti omni tempore fuerunt, ut etiam ante omnia tempora facti sint: si tamen à cælo cœpta sunt tempora, & illi jam erant ante cælum. At si tempus non[c] à cælo, verùm & ante cælum fuit; non quidem in horis, & diebus, & mensibus, & annis; (nam istæ dimensiones temporalium spatiorum, quæ usitatè ac propriè dicuntur tempora, manifestum est quòd à motu siderum cœperint; unde & Deus, cùm hæc institueret, dixit, *Et sint in signa, & in tempora, & in dies, & in annos:*) sed in aliquo mutabili motu, cujus aliud[d] prius, aliud posterius præterierit, eo quòd simul esse non possunt: si ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus jam fuit, atque angeli ex quo facti sunt, temporaliter movebantur; etiam sic omni tempore fuerunt, quando quidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit?

2. Sed si hoc respondero, dicetur mihi; Quomodo ergo non sunt coæterni Creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc quid respondebitur? An dicendum est, & semper eos fuisse, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti sunt, aut cum quibus tempora facta sunt, & tamen creatos? Neque enim & ipsa tempora creata esse negabimus, quamvis omni tempore tempus fuisse nemo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum erat tempus? Quis huc stultissimus dixerit? Possumus enim rectè dicere: Erat tempus, quando non erat Roma; erat tempus, quando non erat Jerusalem; erat tempus, quando non erat Abraham; erat tempus, quando non erat homo; & si quid hujusmodi: postremò si non cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mundus; possumus dicere, Erat tempus, quando non erat mundus. At verò, Erat tempus; quando nullum erat tempus, tam inconvenienter dicimus, ac si quisquam dicat, Erat homo; quando nullus erat homo; aut, erat iste mundus; quando iste non erat mundus. Si enim de alio atque alio intelligatur, potest dici aliquo modo, hoc est, Erat alius homo, quando non erat iste homo. Sic ergo, Erat aliud tempus, quando non erat hoc tempus; rectè possumus dicere: at verò, Erat tempus, quando nullum erat tempus, quis vel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cùm ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, ut si semper fuerunt angeli, ideo non sint creati, ut propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt, & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tempora esse potuerunt. Ubi enim nulla creatura est, cujus mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc & si semper fuerunt; creati sunt; nec si semper fuerunt, ideo Creatori coæterni sunt. Ille enim semper fuit æternitate immutabili: isti autem facti sunt; sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt: tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiamsi immortalitas angelorum non transit in tempore, nec præterita est quasi jam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur, ex futuro in præteritum transeunt: & ideo Creatori, in cujus motu dicendum non est vel fuisse quod jam non sit, vel futurum esse quod nondum sit, coæterni esse non possunt.

3. Quapropter si Deus semper dominus fuit, semper habuit creaturam suo dominatui servientem; verumtamen non de ipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam; nec ei coæternam: erat quippe ante illam, quàmvis nullo tempore sine illa; non eam spatio[e] transcurrente, sed manente perpe-

Marginal notes: a V. lib. 5. de Trinitate c. 16. — Sap. 9. 13. &c. — Gen. 1. 1. — Tempora. — Gen. 1. 14.

[a] Lov. & pauciores MSS. altum est scrutari.
[b] Hic Vind. Am. & Er. addunt, deprimunt me. Additamento caret editio Lov. sed pravâ nihilominus subsequentium verborum interpunctione sensum corrumpit.
[c] Aliquot MSS. non tantum cælo.
[d] Sic MSS. At editi, aliud anterius prætererit, aliud posterius succederit.
[e] Sola editio Lov. transcurrens. Et paulò pòst, quomodo creator semper fuit dominus.

tuitate præcedens. Sed hoc si respondero eis qui A requirunt, quomodo semper creator, semper dominus fuit, si creatura serviens non semper fuit; aut quomodo creata est, & non potiùs creatori coæterna est, si semper fuit: vereor ne faciliùs judicet affirmare quod nescio, quàm docere quod scio. Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos voluit: illa verò quæ vel sapientioribus in hac vita scire permisit, vel omnino perfectis in alia vita scienda servavit, ultra vires meas esse confiteor. Sed ideo putavi sine affir- B matione tractanda, ut qui hæc legunt, videant à quibus quæstionum periculis debeant temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrentur; potiùsque intelligant quàm sit Apostolo obtemperandum præcipienti salubriter, ubi ait, *Dico autem per gratiam*[a] *quæ data est mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere quàm oportet sapere; sed sapere ad temperantiam, sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei.* Si enim pro viribus suis alatur infans, fiet ut crescendo plus capiat: si autem vires suæ C capacitatis excedat, deficiet ante quàm crescat.

Rom. 12. 3 a

CAPUT XVI.

Quomodo intelligenda sit promissa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna.

QUÆ sæcula præterierint ante quàm genus institueretur humanum, me fateor ignorare: non tamen dubito nihil omnino creaturæ Creatori esse coæternum. Dicit etiam Apostolus tempora æterna, nec ea futura, sed, quod magis est mirandum, præterita. Sic enim ait: *In spem vitæ* D *æternæ, quam promisit non mendax Deus ante tempora*[b] *æterna; manifestavit autem temporibus suis Verbum suum.* Ecce dixit retrò quòd fuerunt tempora æterna, quæ tamen non fuerint Deo coæterna. Si quidem ille ante tempora æterna non solùm erat, verùm etiam promisit vitam æternam, quam manifestavit temporibus suis, id est congruis, quid aliud quàm Verbum suum? Hoc est enim vita æterna. Quomodo autem promisit, cùm hominibus utique promiserit, qui nondum erant ante E tempora æterna; nisi quia in ipsius æternitate, atque in ipso ejus Verbo eidem coæterno, jam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat?

Tit. 1. 2. & 3 b

CAPUT XVII.

Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana definiat, contra ratiocinationes eorum qui opera Dei ex æternitate repetita per eosdem semper volunt sæculorum redire circuitus.

1. ILLUD quoque non dubito, ante quàm primus homo creatus esset, numquam quemquam hominem fuisse: nec eumdem ipsum, nescio quibus circuitibus, nescio quoties revolutum, nec alium aliquem naturâ similem. Neque ab hac fide me philosophorum argumenta deterrent, quorum acutissimum illud putatur, quod dicunt, nulla infinita ullâ scientiâ posse comprehendi: ac per hoc Deus, inquiunt, rerum quas facit, omnium finitarum omnes finitas apud se rationes habet. Bonitas autem ejus numquam vacua fuisse credenda est, ne sit temporalis ejus operatio, cujus retrò fuerit æterna cessatio, quasi pœnituerit eum prioris sine initio vacationis, ac propterea sit operis aggressus initium. Et ideo necesse est, inquiunt, eadem semper repeti, eademque semper repetenda transcurrere, vel manente mundo mutabiliter, qui licèt numquam non fuerit & sine initio temporis tamen factus est; vel ejus quoque ortu & occasu semper illis circuitibus repetito, semperque repetendo: ne videlicet, si aliquando primùm Dei opera cœpta dicantur, priorem suam sine initio vacationem tamquam inertem ac desidiosam, & ideo sibi displicentem damnasse quodam modo, atque ob hoc mutasse credatur. Si autem semper quidem temporalia, sed alia atque alia perhibetur operatus, ac sic aliquando etiam ad hominem faciendum, quem numquam antea fecerat, pervenisse: non scientiâ, qua putant non posse quæcumque infinita comprehendi, sed quasi ad horam, sicut veniebat in mentem, fortuitâ quadam inconstantiâ videatur fecisse quæ fecit. Porrò si illi circuitus admittantur, inquiunt, quibus vel manente mundo, vel ipso quoque revolubiles ortus suos & occasus eisdem circuitibus inserente, eadem temporalia repetuntur, nec ignavum otium, præsertim tam longæ sine initio diuturnitatis, Deo tribuitur, nec improvida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infinita diversitate variata ullâ ejus scientiâ vel præscientiâ comprehendi.

Argumenta quibus creatio tuetur in tempore oppugnatur.

2. Has argumentationes quibus impii nostram simplicem pietatem, ut cum illis in circuitu ambulemus, de via recta conantur avertere, si ratio refutare non posset, fides irridere deberet. Huc accedit, quòd in adjutorio Domini Dei nostri hos volubiles circulos, quos opinio confingit, ratio manifesta confringit. Hinc enim maximè isti errant, ut in circuitu falso ambulare, quàm vero & recto itinere malint, quòd mentem divinam omnino immutabilem cujuslibet infinitatis capacem, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana, mutabili, angustaque metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus: *Comparantes enim semetipsos sibimetipsis,*[c] *non intelligunt.* Nam quia illis quidquid novi faciendum venit in mentem, novo consilio faciunt, (mutabiles quippe mentes gerunt;) profectò non Deum, quem cogitare non possunt, sed semetipsos pro illo cogitantes, non illum, sed se ipsos, nec illi, F sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere, aliter Deum affici cùm vacat, aliter cùm operatur: quia nec affici dicendus est, tamquam in ejus natura fiat aliquid, quod non antè fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne quod aliquid patitur. Non itaque in ejus vacatione cogitetur ignavia, desidia, inertia; sicut nec in ejus opere labor, conatus, industria. Novit quiescens agere, & agens quiescere. Potest ad opus novum, non novum, sed sempiternum adhibere

1. Cor. 10. 12 c

Dei vacatio ab opere sine desidia.

a Vind. Am. Er. & MSS. *per gratiam Dei.*

b Græcè est, πρὸ χρόνων αἰωνίων: quod Vulgata editione vertitur, *ante tempora sæcularia*: eâ verò quam interpretatur Hieronymus, *ante tempora æterna*: quia scilicet Græcum αἰὼν, sæculum & æternum Latinè reddi potest, uti observat Augustinus lib. contra Priscillianistas c. 5. Unde Rom. 16. 25. pro Græco, χρόνοις αἰωνίοις; in ipsa Vulgata est, *temporibus æternis.* Hieronymus locum epist. ad Titum enarrans, *Ante hæc igitur mundi tempora*, inquit, *æternitatem quamdam sæculorum fuisse credendum est . . . . . . sex millia necdum nostri orbis implentur annorum: quas prius æternitates? quanta tempora? quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est? Ante hæc itaque omnia tempora . . . . promisit Deus Pater sapientiæ suæ Verbum suum, & ipsam sapientiam suam, & vitam eorum qui credituri erant mundo esse venturum.* Brevior & facilior est Augustini interpretatio lib. cont. Priscill. cap. 6. Apostolum scilicet æterna dixisse tempora, *quæ ante se non habent ullum tempus.* Confer lib. 1. de Genes. cont. Manich. & lib. 83. q. 72.

c Aliter Vulgata: Sed Augustinus hic & in Psal. 34. & contra Faust. lib. 22. c. 27. sequitur Græcam lectionem, ἑαυτοὺς συγκρίνοντες ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν. Editi Am. Er. & Lov. habent, *semetipsis non intelligunt.* At Vind. & MSS. consentiunt Græco, voce *semetipsos* carent.

consilium; nec pœnitendo quia priùs cessaverat, cœpit facere quod non fecerat. Sed & si priùs cessavit, & posteriùs operatus est, (quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi) hoc procul dubio quod dicitur, priùs & posteriùs, in rebus priùs non exsistentibus & posteriùs exsistentibus fuit. In illo autem non alteram præcedentem altera subsequens mutavit aut abstulit voluntatem, sed una eademque sempiterna & immutabili voluntate res quas condidit, & ut priùs non essent egit, quàm diu non fuerunt, & ut posteriùs essent, quando esse cœperunt: hinc eis qui talia videre possunt, mirabiliter fortassis ostendens, quàm non eis indiguerit, sed eas gratuita bonitate condiderit, cùm sine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitate permansit.

CAPUT XVIII.

Contra eos qui dicunt, ea quæ infinita sunt nec Dei posse scientiâ comprehendi.

ILLUD autem aliud quod dicunt, nec Dei scientiâ quæ infinita sunt posse comprehendi: restat eis ut dicere audeant, atque huic se voragini profundæ impietatis immergant, quòd non omnes numeros Deus noverit. Eos quippe infinitos esse, certissimum est: quoniam in quocumque numero finem faciendum putaveris, idem ipse, non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus & quamlibet ingentem multitudinem continens in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solùm duplicari, verùm etiam multiplicari potest. Ita verò suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicumque alteri possit. Ergo & dispares inter se atque diversi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt. Itane numeros propter infinitatem nescit [a] omnes Deus, & usque ad quamdam summam numerorum scientia Dei pervenit, ceteros ignorat? Quis hoc etiam dementissimus dixerit? Nec audebunt isti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei scientiam non pertinere, apud quos Plato Deum magna auctoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur, *Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti.* De quo dicit & Propheta, *Qui profert* [b] *numerosè sæculum.* Et Salvator in Evangelio, *Capilli*, inquit, *vestri omnes numerati sunt.* Absit itaque ut dubitemus, quòd ei notus sit omnis numerus, *cujus intelligentiæ*, sicut in Psalmo canitur, *non est numerus.* Infinitas itaque numeri, quamvis infinitorum numerorum nullus sit numerus, non est tamen incomprehensibilis ei, cujus intelligentiæ non est numerus. Quapropter si quidquid scientiâ comprehenditur, scientis comprehensione finitur; profectò & omnis infinitas quodam ineffabili modo Deo finita est, quia scientiæ ipsius incomprehensibilis non est. Quare si infinitas numerorum scientiæ Dei, qua comprehenditur, esse non potest infinita; qui tandem nos sumus homunculi, qui ejus scientiæ limites figere præsumamus, dicentes, quòd nisi eisdem circumitibus temporum eadem temporalia repetantur, non potest Deus cuncta quæ fecit vel præscire ut faciat, vel scire cùm fecerit? cujus sapientia simpliciter multiplex & uniformiter multiformis, tam incomprehensibili comprehensione omnia incomprehensibilia comprehendit, ut quæcumque nova & dissimilia [c] consequentia præcedentibus si semper facere vellet, inordinata & improvisa habere non posset; nec ea prævideret ex proximo tempore, sed æternâ præscientiâ contineret.

Numeri infiniti.

Sap. 11. 21.

Isai. 40. 26.

Matth. 10. 30.

Psal. 146. 5.

CAPUT XIX.

De sæculis sæculorum.

QUOD [d] utrùmita faciat, & continuata sibi connexione copulentur, quæ appellantur * sæcula sæculorum, alia tamen atque alia, ordinatâ dissimilitudine procurrentia, eis dumtaxat qui ex miseria liberantur in sua beata immortalitate sine fine manentibus; an ita dicantur sæcula sæculorum, ut intelligantur sæcula in sapientia Dei inconcussâ stabilitate manentia, istorum quæ cum tempore transeunt tamquam efficientia sæculorum, definire non audeo. Fortassis enim possit dici sæculum, quæ sunt sæcula; ut nihil aliud perhibeatur sæculum sæculi, quàm sæcula sæculorum: sicut nihil aliud dicitur cælum cæli, quàm cæli cælorum. Nam cælum Deus vocavit firmamentum super quod sunt aquæ; & tamen Psalmus, *Et aquæ*, inquit, *quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini.* Quid ergo istorum duorum sit, an præter hæc duo aliquid aliud de sæculis sæculorum possit intelligi, profundissima quæstio est: neque hoc quod nunc agimus impedit, si indiscussa interim differatur; sive aliquid in ea definire valeamus, sive nos faciat cautiores diligentior ipsa tractatio, ne in tanta obscuritate rerum affirmare aliquid temere audeamus. Nunc enim contra opinionem disputamus, qua illi circumitus asseruntur, quibus semper eadem per intervalla temporum necesse esse repeti existimantur. Quælibet autem illarum sententiarum de sæculis sæculorum vera sit, ad hos circumitus nihil pertinet: quoniam sive sæcula sæculorum sint, non eadem repetita, sed alterum ex altero connexione ordinatissima procurrentia, liberatorum beatitudine sine ullo recursu miseriarum certissima permanente; sive sæcula sæculorum æterna sint temporalium tamquam dominantia subditorum, circumitus illi eadem revolventes locum non habent, quos maximè refellit æterna vita sanctorum.

* V. Hieronym. in ep. ad Galat. cap. 1.

Gen. 1. 8.

Psal. 148. 4.

CAPUT XX.

De impietate eorum qui asserunt, animas summæ veræque beatitudinis participes iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboresque rredituras.

I. QUORUM enim aures piorum ferant, post emensam tot tantisque calamitatibus vitam, (si tamen ista vita dicenda est, quæ * potiùs mors est, ita gravis, ut mors quæ ab hac liberat, mortis hujus amore timeatur,) post tam magna mala tamque multa & horrenda, tandem aliquando per veram religionem atque sapientiam expiata atque finita, ita pervenire ad conspectum Dei, atque ita fieri beatum contemplatione incorporeæ lucis per participationem immutabilis immortalitatis ejus, cujus adipiscendæ amore flagramus, ut eam quandoque necesse sit deseri, & eos qui deserunt, ab illa æternitate, veritate, felicitate dejectos, tartareæ [e] mortalitati, turpi stultitiæ, miseriis exsecrabilibus implicari, ubi Deus amittatur, ubi odio veritas habeatur, ubi per immundas ne-

* V. Cicer. lib. 6. de republ.

[a] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. nescit omnipotens Deus.
[b] Editi, Qui profert numero sæculum. At MSS. numerosè. Locus est Isaiæ 40. 26. secundùm LXX. ὁ ἐκφέρων κατ' ἀριθμὸν τὸν κόσμον αὐτοῦ.
[c] Sola editio Lov. consequuntur.
[d] Lov. ut ita faciat. Editi verò alii & MSS. utrùm ita faciat, scilicet quemadmodum in superioris capitis fine dictum est.
[e] In sola editione Lov. tartarea immortalitati.

quitias beatitudo quæratur; & hoc itidem atque itidem sine ullo fine priorum & posteriorum certis intervallis & dimensionibus sæculorum factum & futurum; & hoc propterea, ut possint Deo, circumitibus definitis euntibus semper atque redeuntibus per nostras falsas beatitudines & veras miserias, alternatim quidem, sed revolutione incessabili sempiternas, nota esse opera sua; quoniam neque à faciendo quiescere, neque sciendo possit ea quæ infinita sunt, indagare: quis hæc audiat? quis credat? quis ferat? Quæ si vera essent, non solùm tacerentur prudentiùs, verùm etiam (ut quomodo valeo dicam quod volo) doctiùs nescirentur. Nam si hæc illic in memoria non habebimus, & ideo beati erimus, cur hîc per eorum scientiam gravatur ampliùs nostra miseria? Si autem ibi ea necessariò scituri sumus, hîc saltem nesciamus, ut hîc felicior sit exspectatio, quàm illic adeptio summi boni: quando hîc æterna vita consequenda exspectatur; ibi autem beata, sed non æterna, quandoque amittenda cognoscitur.

2. Si autem dicunt, neminem posse ad illam beatitudinem pervenire, nisi hos circumitus, ubi beatitudo & miseria vicissim alternant, in hujus vitæ eruditione cognoverit: quomodo ergo fatentur, quanto plus quisque amaverit Deum, tanto eum faciliùs ad beatitudinem perventurum, qui ea docent quibus amor ipse torpescat? Nam quis non remissiùs & tepidiùs amet eum, quem se cogitat necessariò deserturum, & contra ejus veritatem sapientiamque sensurum, & hoc cùm ad ejus plenam pro sua capacitate notitiam beatitudinis perfectione pervenerit; quando nec hominem amicum possit quisque amare fideliter, cui se futurum noverit inimicum? Sed absit ut vera sint, quæ nobis minantur veram miseriam numquam finiendam, sed interpositionibus falsæ beatitudinis sæpe ac sine fine rumpendam. Quid enim illa beatitudine falsius atque fallacius, ubi nos futuros miseros, aut in tanta veritatis luce nesciamus, aut in summa felicitatis arce timeamus? Si enim venturam calamitatem ignoraturi sumus, peritior est hîc nostra miseria, ubi venturam beatitudinem novimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, beatiùs tempora transigit anima misera quibus transactis ad beatitudinem sublevetur, quàm beata quibus transactis in miseriam revolvatur. Atque ita spes nostræ infelicitatis est felix & felicitatis infelix. Unde fit, ut quia hîc mala præsentia patimur, ibi metuimus imminentia, veriùs semper miseri quàm beati aliquando esse possimus.

Vera felicitas.

3. Sed quoniam hæc falsa sunt clamante pietate, convincente veritate; (illa enim nobis veraciter promittitur vera felicitas, cujus erit semper retinenda, & nullâ infelicitate rumpenda certa securitas;) viam rectam sequentes, [a] quæ nobis est Christus, eo duce ac salvatore à vano & inepto impiórum circumitu iter fidei mentemque avertamus. Si enim de istis circumitibus & sine cessatione alternantibus itionibus & reditionibus animarum Porphyrius Platonicus suorum opinionem sequi noluit, sive ipsius rei vanitate permotus, sive

A jam tempora Christiana reveritus; & quod in libro decimo commemoravi, dicere maluit, animam propter cognoscenda mala traditam mundo, ut ab eis liberata atque purgata, cùm ad Patrem redierit, nihil ulteriùs tale patiatur: quanto magis nos istam inimicam Christianæ fidei falsitatem detestari ac devitare debemus? His autem circumitibus evacuatis atque frustratis, nulla necessitas nos compellit, ideo putare non habere initium temporis ex quo esse cœperit genus humanum, quia

B per nescio quos circumitus nihil sit in rebus novi, quod non & antea certis intervallis temporum fuerit, & postea sit futurum. Si enim liberatur anima non reditura ad miserias, sicut numquam antea liberata est, fit in illa aliquid quod [b] antea numquam factum est, & hoc quidem valde magnum, id est, quæ numquam desinat æterna felicitas. Si autem in natura immortali [c] fit tanta novitas, nullo repetita, nullo repetenda circumitu, cur in rebus mortalibus fieri non posse contenditur? Si

C dicunt non fieri in anima beatitudinis novitatem, quoniam ad eam revertitur in qua semper fuit, ipsa certè liberatio nova fit, cùm de miseria liberatur in qua numquam fuit, & ipsa miseriæ novitas in ea facta est quæ numquam fuit. Hæc autem novitas si non in rerum, quæ divinâ providentiâ gubernantur, [d] ordinem venit, sed casu potiùs evenit, ubi sunt illi determinati dimensique circumitus, in quibus nulla nova fiunt, sed repetuntur eadem quæ fuerunt? Si autem & hæc novitas ab

D ordinatione providentiæ non excluditur, sive [e] data sit anima, sive lapsa sit, possunt fieri nova, quæ neque antea facta sint, nec tamen à rerum ordine aliena sint. Et si potuit anima facere per imprudentiam sibi novam miseriam, quæ non esset improvisa divinæ providentiæ, ut hanc quoque in rerum ordine includeret, & ab hac eam non improvidè liberaret; qua tandem temeritate humanæ vanitatis audemus negare divinitatem facere posse res, non sibi, sed mundo novas, quas neque antea fecerit, nec umquam habuerit improvisas?

E Si autem dicunt liberatas quidem animas ad miseriam non reversuras, sed cùm hoc fit, in rebus nihil novi fieri, quoniam semper aliæ atque aliæ liberatæ sunt, & liberantur, & liberabuntur: hoc certè concedant, si ita est, novas animas fieri, quibus fit & nova miseria & nova liberatio. Nam si antiquas eas dicunt esse, & retrorsum sempiternas, ex quibus quotidie novi fiant homines, de quorum corporibus, si sapienter vixerint, ita li-

F berentur, ut numquam ad miserias revolvantur, consequenter dicturi sunt infinitas. Quantuslibet namque finitus numerus fuisset animarum, infinitis retrò sæculis sufficere non valeret, ut ex illo semper fierent homines, quorum essent animæ ab ista semper mortalitate liberandæ, numquam ad eam deinceps rediturae. Nec ullo modo explicabunt, quomodo in rebus, quas, [f] ut Deo notæ esse possint, finitas volunt, infinitus sit numerus animarum.

G 4. Quapropter quoniam circumitus illi jam explosi sunt, quibus ad easdem miserias necessariò putabatur anima reditura; quid restat convenien-

[a] MSS. *quod.*
[b] Nonnulli MSS. *quod ei numquam factum est.*
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Lov. *fit tanta novitas futura.*
[d] Sic MSS. Editi verò, *ordine.*
[e] Vind. Am. Er. *sive elata sit anima, sive lapsa sit.* Lov. *sive data sit anima, sive à se sit.* Meliùs MSS. *sive data sit anima, sive lapsa sit.* Propter duas nimirum opiniones, aliorum quidem docentium animas corporibus à Deo datas & missas, aliorum autem existimantium eas suapte culpâ delapsas esse de cælis in corpora ad luendas pœnas.
[f] Sic MSS. At editi, *quas Deo notas esse, eò quòd sint infinita, non volunt.*

tius

tius pietati, quàm credere non esse impossibile Deo, & ea quæ numquam fecerit nova facere, & ineffabili præscientiâ voluntatem mutabilem non habere? Porrò autem utrùm animarum liberatarum nec ulteriùs ad miserias rediturarum numerus possit semper augeri, ipsi viderint, qui de rerum infinitate cohibenda tam subtiliter disputant: nos verò ratiocinationem nostram ex utroque latere terminamus. Si enim potest, quid caussæ est ut negetur creari potuisse quod numquam antea creatum esset, si liberatarum animarum numerus, qui numquam antea fuit, non solùm factus est semel, sed numquam fieri desinet? Si autem oportet ut certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam numquam redeant, neque iste numerus ulteriùs augeatur, etiam ipse sine dubio quicumque erit, antè utique numquam fuit: qui profectò crescere, & ad suæ quantitatis terminum pervenire sine aliquo non possit initio; quod initium eo modo antea numquam fuit. Hoc ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit.

Caput XXI.

De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani.

Hac igitur quæstione difficillima propter æternitatem Dei nova creantis sine novitate aliqua voluntatis, quantum potuimus, explicata, non est arduum videre multo fuisse melius quod factum est, ut ex uno homine quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quàm si id inchoasset à pluribus. Nam cùm animantes alias solitarias, & quodam modo solivagas, id est, quæ solitudinem magis appetant, sicuti sunt aquilæ, milvi, leones, lupi, & quæcumque ita sunt; alias congreges instituerit, quæ congregatæ atque in gregibus malint vivere, ut sunt columbi, sturni, cervi, damulæ, & cetera hujusmodi: utrumque tamen genus non ex singulis propagavit, sed plura simul jussit exsistere. Hominem verò, cujus naturam quodammodo mediam inter angelos bestiasque condebat, ut si Creatori suo tamquam vero Domino subditus [a] præceptum ejus piâ obedientiâ custodiret, in consortium transiret angelicum, sine morte media beatam immortalitatem absque ullo termino consecutus; si autem Dominum Deum suum libera voluntate superbè atque inobedienter usus offenderet, morti addictus bestialiter viveret, libidinis servus æternoque post mortem supplicio destinatus; unum ac singulum creavit, non utique solum sine humana societate deserendum, sed ut eo modo vehementiùs ei commendaretur ipsius societatis unitas vinculumque concordiæ, si non tantùm inter se naturæ similitudine, verùm etiam cognationis affectu homines necterentur; quando nec ipsam quidem feminam copulandam viro, sicut ipsum creare illi placuit, sed ex ipso, ut omne ex homine uno diffunderetur genus humanum.

Obedientiæ præstantia.

Caput XXII.

Quòd præscierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum; simulque præviderit quantum piorum populum ex ejus genere in angelicum consortium sua esset gratia translaturus.

Nec ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti jam obnoxium morituros propagaturum, eòque progressuros peccandi immanitate mortales, ut tutiùs atque pacatiùs inter se rationalis voluntatis expertes bestiæ sui generis viverent, quarum ex aquis & terris [b] plurium pullulavit exordium, quàm homines, quorum genus ex uno est ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim umquam inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines bella gesserunt. Sed prævidebat etiam gratiâ suâ populum piorum in adoptionem vocandum, remissisque peccatis justificatum Spiritu-sancto sanctis Angelis in æterna pace sociandum, novissima inimica morte destructa: cui populo esset hujus rei consideratio profutura, quòd ex uno homine Deus ad commendandum hominibus, quàm ei grata sit etiam in pluribus unitas, genus instituisset humanum.

Caput XXIII.

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.

Fecit ergo Deus hominem ad imaginem suam. Talem quippe illi animam creavit, qua per rationem atque intelligentiam omnibus esset præstantior animalibus terrestribus & natatilibus & volatilibus, quæ mentem hujusmodi non haberent. Et cùm virum terreno formasset ex pulvere, eique animam qualem dixi, sive quam jam fecerat sufflando indidisset, sive potiùs sufflando fecisset, eumque flatum quem sufflando fecit, (nam quid est aliud sufflare, quàm flatum facere?) animam hominis esse voluisset, etiam conjugem illi in adjutorium generandi ex ejus latere osse detracto fecit, ut Deus. Neque enim hæc carnali consuetudine cogitanda sunt, ut videre solemus opifices ex materia quacumque terrena corporalibus membris, quod artis industriâ potuerint, fabricantes. Manus Dei potentia Dei est, qui etiam visibilia invisibiliter operatur. Sed hæc fabulosa potiùs quàm vera esse arbitrantur, qui virtutem ac sapientiam Dei, qua novit & potest etiam sine seminibus ipsa [a] certè facere semina, ex his usitatis & quotidianis metiuntur operibus; ea verò quæ primitus instituta sunt, quoniam non noverunt, infideliter cogitant: Quasi non hæc ipsa quæ noverunt de humanis conceptibus atque partubus, si inexpertis narrarentur, incredibiliora viderentur: quamvis & ea ipsa plerique magis naturæ corporalibus caussis, quàm operibus divinæ mentis assignent.

Insufflatio in faciem.

Caput XXIV.

An ullius vel minimæ creaturæ possint dici angeli creatores.

Sed cum his nullum nobis est in his libris negotium, qui divinam mentem facere vel curare ista non credunt. Illi autem qui Platoni suo credunt, non ab illo summo Deo qui fabricatus est mundum, sed ab [a] aliis minoribus, quos quidem ipse creaverit, permissu sive jussu ejus animalia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum diisque ipsis cognatum teneret locum, si superstitione careant, qua quærunt unde justè videantur sacra & sacrificia facere quasi conditoribus suis, facilè carebunt etiam hujus opinionis errore. Neque enim fas est ullius naturæ quamlibet minimæ mortalisque creatorem nisi Deum credere ac dicere, & ante quàm possit intelligi. Angeli autem, quos illi deos libentiùs appellant,

[a] Plato in Timæo.

Angeli nullius creaturæ creatores.

[a] Plures MSS. præcepto.
[b] Am. & pleriqne MSS. plurimum.

[a] Am. ipsa certa facere. Plures MSS. ipsa quoque facere.

etiamsi adhibent vel jussi vel permissi operationem suam rebus quæ gignuntur in mundo, [a] tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atque arborum.

CAPUT XXV.

Omnem [b] naturam & omnem speciem universæ creaturæ non nisi opere Dei formari.

CUM enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecùs cuicumque materiæ corporali, sicut operantur homines figuli & fabri atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas similes corporibus animalium; alia verò quæ intrinsecùs efficientes caussas habet de secreto & occulto naturæ viventis atque intelligentis arbitrio, quæ non solùm naturales corporum species, verùm etiam ipsas animantium animas, dum non fit, facit: supradicta illa species artificibus quibusque tribuatur; hæc autem altera non nisi uni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipsum & angelos sine ullo mundo & sine ullis angelis fecit. Qua enim vi divina, &, ut ita dicam, effectiva, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem, cùm mundus fieret, rotunditas cæli & rotunditas solis; eadem vi divina & effectiva, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem rotunditas oculi & rotunditas pomi, & ceteræ figuræ naturales quas videmus in rebus quibusque nascentibus non extrinsecùs adhiberi, sed intimâ Creatoris potentiâ, qui dixit,

Jerem. 23. 24. *Cælum & terram ego impleo*: & cujus sapientia est quæ *attingit à fine usque*

Sap. 8. 1. *ad finem fortiter; & disponit omnia suaviter.* Proinde facti primitus angeli cujusmodi ministerium præbuerint Creatori cetera facienti nescio; nec tribuere illis audeo quod fortè non possunt, nec debeo [c] derogare quod possunt. Creationem tamen conditionemque omnium naturarum, qua fit ut omnino naturæ sint, eis quoque faventibus illi Deo tribuo, cui se etiam ipsi debere quod sunt cum gratiarum actione noverunt. Non solùm igitur agricolas non dicimus fructuum quorumque creatores, cùm legamus,

1. Cor. 3. 7. *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus*: sed ne ipsam quidem terram, quamvis mater omnium fecunda videatur, quæ germinibus erumpentia promovet, & fixa radicibus continet, cùm itidem legamus,

1. Cor. 15. 38. *Deus illi dat corpus quomodo voluerit, & unicuique seminum proprium corpus.* Ita nec feminam sui puerperii creatricem appellare debemus, sed potiùs illum qui cuidam suo famulo dixit,

Jerem. 1. 5. *Priùs quàm te formarem in utero, novi te.* Et quamvis anima sic vel sic affecta prægnantis valeat aliquibus velut induere qualitatibus fetum, sicut de virgis variatis fecit Jacob, ut pecora colore varia gignerentur;

Gen. 30. 37. naturam tamen illam quæ gignitur, tam ipsa non fecit, quàm nec ipsa se fecit. Quælibet igitur corporales vel seminales caussæ gignendis rebus adhibeantur, sive operationibus angelorum aut hominum, aut quorumque animalium, sive marium feminarumque mixtionibus; quælibet etiam desideria motusve animæ matris valeant aliquid lineamentorum aut colorum adspergere teneris mollibusque conceptibus, ipsas omnino naturas, quæ sic vel sic in suo genere afficiantur, non facit nisi summus Deus; cujus occulta potentia cuncta penetrans [d] incontaminabili præsentiâ facit esse quidquid aliquo modo est, in quantumcumque est; quia nisi faciente illo, non tale vel tale esset, sed prorsus esse non posset. Quapropter si in illa specie quam forinsecùs corporalibus opifices rebus imponunt, urbem Romam & urbem Alexandriam non fabros & architectos, sed reges, quorum voluntate, consilio, imperio fabricatæ sunt, illam Romulum, illam Alexandrum habuisse dicimus conditores: quanto potiùs non nisi Deum debemus conditorem dicere naturarum, qui neque ex ea materiâ facit aliquid quam ipse non fecerit, nec operarios habet nisi quos ipse creaverit; & si potentiam suam, ut ita dicam, fabricatoriam rebus subtrahat, ita non erunt, sicut ante quàm fierent, non fuerunt? Sed ante dico, æternitate, non tempore. Quis enim alius creator est temporum, nisi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

CAPUT XXVI.

De Platonicorum opinione, qua putaverunt angelos quidem à Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores.

ITA sanè Plato [a] minores & à summo Deo factos deos effectores esse voluit animalium ceterorum, ut immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi verò mortalem adtexerent. [a] In Timæo. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporum. Unde quoniam Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, simulque cum suo Platone aliisque Platonicis sentit eos, qui immoderatè ac inhonestè vixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia, Plato quidem etiam ad bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum; sequitur eos, ut dicant deos istos, quos à nobis volunt quasi parentes & conditores nostros coli, nihil esse aliud quàm fabros compedum carcerumve nostrorum; nec institutores, sed inclusores alligatoresque nostros ergastulis ærumnosis & gravissimis vinculis. Aut ergo desinant Platonici pœnas animarum ex istis corporibus comminari; aut eos nobis deos colendos non prædicent, quorum in nobis operationem ut, quantum possumus, fugiamus & evadamus, hortantur; cùm tamen sit utrumque falsissimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, cùm ad istam vitam denuo revolvuntur; & omnium viventium sive in cælo, sive in terra, nullus est conditor, nisi à quo facta sunt cælum & terra. Nam si nulla caussa est vivendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia; quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuisse pulcherrimum atque optimum, nisi omnium animalium, id est, immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio, qua vel mortales conditi sumus, divinum munus est; quomodo pœna est ad ista corpora, id est, ad divina beneficia remeare? Et si Deus, quod assiduè Plato commemorat, sicut universi mundi, ita omnium animalium species æternâ intelligentiâ continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An aliquorum esse artifex nollet, quorum efficiendorum artem ineffabilis ejus & ineffabiliter laudabilis mens haberet?

[a] Particula *tamen* abest à Vind. Am. Er. & MSS.
[b] Sic MSS. Editi autem ferebant, *Omnem naturam & omnium specierum.*
[c] Plerique MSS. *denegare.*
[d] Sic MSS. Editi autem, *incommutabili.*

CAPUT XXVII.

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua prævidit Deus quæ pars honoranda esset præmio, quæ damnanda supplicio.

1. MERITO igitur vera religio mundi universi eum, animalium quoque universorum, hoc est, & animarum & corporum conditorem agnoscit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad ejus imaginem homo propter eam caussam, quam dixi, & si qua fortè alia major latet, factus est unus, sed non relictus est solus. Nihil B enim est quàm hoc genus tam discordiosum vitio, tam sociale naturâ. Neque commodiùs contra vitium discordiæ vel cavendum ne exsisteret, vel sanandum cùm exstitisset, natura loqueretur humana, quàm recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit unum, de quo multitudo Gen. 1. 11. propagaretur, ut hac admonitione etiam in multis concors unitas servaretur. Quòd verò femina illi ex ejus latere facta est, etiam hinc satis significatum est quàm cara mariti & uxoris debeat esse C conjunctio. Hæc opera Dei propterea sunt utique A inusitata, quia prima. Qui autem ista non credunt, nulla facta prodigia debent credere: neque enim & ipsa, si usitato naturæ curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem sub tanta gubernatione divinæ providentiæ, quamvis ejus caussa lateat, frustra gignitur? Ait quidam Psalmus fa- Psal. 45. 9. cer: *Venite, & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram.* Cur ergo ex latere viri femina facta sit, & hoc primum quodam modo prodigium quid præfiguraverit, alio loco, quantum me Deus adjuverit, dicam.

2. Nunc quoniam liber iste claudendus est, in al. Cap. XXVII. hoc primo homine, qui primitus factus est, nondum quidem secundùm evidentiam, jam tamen secundùm Dei præscientiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tamquàm Civitates duas. Ex illo enim futuri erant homines, alii malis angelis in supplicio, alii bonis in præmio sociandi, quamvis occulto Dei judicio, sed tamen justo. Cùm enim scriptum sit, *Universæ viæ Do-* Psal. 24. 10. *mini, misericordia & veritas:* nec injusta ejus gratia, nec crudelis potest esse justitia.

LIBER DECIMUS TERTIUS,

In quo docetur, mortem in hominibus esse pœnalem, ortamque ex Adami peccato.

CAPUT I.

De lapsu primi hominis, per quem est contracta mortalitas.

EXPEDITIS de nostri sæculi exortu & de initio generis humani difficillimis quæstionibus, nunc jam de lapsu primi hominis, immo primorum hominum, & de origine ac propagine mortis humanæ disputationem à nobis institutam rerum ordo deposcit. Non enim eo modo quo angelos, condiderat Deus homines; ut etiam si peccassent, mori omnino non possent: sed ita ut perfunctos obedientiæ munere sine interventu mortis angelica immortalitas & beata æternitas sequeretur; inobedientes autem mors plecteret damnatione justissima: quod etiam in libro superiore jam diximus.

CAPUT II.

De ea morte, quæ animæ semper utcumque victuræ accidere potest, & ea cui corpus obnoxium est.

SED de ipso genere mortis video mihi pauló diligentiùs differendum. Quamvis enim humana anima veraciter immortalis perhibeatur, habet tamen quamdam etiam ipsa mortem suam. Nam ideo dicitur immortalis, quia modo quodam quantulocumque non desinit vivere atque sentire: corpus autem ideo mortale, quoniam deseri omni vitâ potest, nec per se ipsum aliquatenus vivit. Mors animæ à Deo desertæ. Mors igitur animæ fit, cùm eam deserit Deus: sicut corporis, cùm id deserit anima. Ergo utriusque rei, id est, totius hominis mors est, cùm anima à Deo deserta deserit corpus. Ita enim nec ex Deo vivit ipsa, nec corpus ex ipsa. Hujusmodi autem totius hominis mortem illa sequitur, quam secun- Apoc. 21. 8. dam mortem divinorum eloquiorum appellat au- Matth. 10. 28. ctoritas. Hanc Salvator significavit, ubi ait, *Eum timete, qui habet potestatem & corpus & animam perdere in gehennam.* Quod cùm ante non fiat, quàm cùm anima corpori sic fuerit copulata, ut nulla D diremtione separentur; mirum videri potest quomodo corpus ea morte dicatur occidi, qua non ab anima deseritur, sed animatum sentiensque cruciatur. Nam in illa pœna ultima ac sempiterna, de qua diligentiùs suo loco differendum est, rectè mors animæ dicitur, quia non vivit ex Deo: mors autem corporis quonam modo, cùm vivat ex anima? Non enim aliter potest ipsa corporalia, quæ post resurrectionem futura sunt, sentire tormenta. An quia vita qualiscumque aliquod bonum est, E dolor autem malum, ideo nec vivere corpus dicendum est, in quo anima non vivendi caussa est, sed dolendi? Vivit itaque anima ex Deo, cùm vivit bene; non enim potest bene vivere, nisi Deo operante in se quod bonum est: vivit autem corpus ex anima, cùm anima vivit in corpore; seu vivat ipsa, seu non vivat ex Deo. Impiorum namque in corporibus vita, non animarum, sed corporum vita est: quam possunt eis animæ etiam mortuæ, hoc est à Deo desertæ, quantulacumque F propriâ vitâ, ex qua & immortales sunt, non desistente, conferre. Verùm in damnatione novissima quamvis homo sentire non desinat, tamen quia sensus ipse nec voluptate suavis, nec quiete salubris, sed dolore pœnalis est, non immeritò mors est potiùs appellata quàm vita. Ideo autem secunda, quia post illam primam est, qua fit cohærentium diremtio naturarum, sive Dei & animæ, sive animæ & corporis. De prima igitur corporis morte dici potest, quòd bonis bona sit, malis mala. G Secunda verò sine dubio sicut nullorum bonorum est, ita nulli bona.

CAPUT III.

Utrùm mors, quæ per peccatum primorum hominum in omnes homines pertransiit, etiam sanctis pœna peccati sit.

NON autem dissimulanda nascitur quæstio, utrùm re vera mors, qua separantur anima

& corpus, bonis sit bona. Quia si ita est, quomodo poterit obtineri, quòd etiam ipsa sit pœna peccati? Hanc enim primi homines, nisi peccavissent, perpessi unque non fuissent. Quo igitur pacto bona esse possit bonis, quæ accidere non posset nisi malis? Sed rursus si non nisi malis posset accidere, non deberet bonis bona esse, sed nulla. Cur enim esset ulla pœna, in quibus non essent ulla punienda? Quapropter fatendum est, primos quidem homines ita fuisse institutos, ut si non peccassent, nullum mortis experirentur genus: sed eosdem primos peccatores ita fuisse morte multatos, ut etiam quidquid de eorum stirpe esset exortum, eidem pœnæ teneretur obnoxium. Non enim aliud ex eis, quàm quod ipsi fuerant, nasceretur. Pro magnitudine quippe culpæ illius naturam damnatio mutavit in pejus; ut quod pœnaliter præcessit in peccantibus hominibus primis, etiam naturaliter sequeretur in nascentibus ceteris. Neque enim ita homo ex homine, sicut homo ex pulvere. Pulvis namque homini faciendo materies fuit: homo autem homini gignendo parens. Proinde quod est terra, non hoc est caro; quamvis ex terra facta sit caro. Quod est autem parens homo, hoc est & proles homo. In primo igitur homine per feminam in progeniem transiturum, universum genus humanum fuit, quando illa conjugum copula divinam sententiam suæ damnationis excepit: & quod homo factus est, non cùm crearetur, sed cùm peccaret & puniretur, hoc genuit, quantum quidem adtinet ad peccati & mortis originem. Non enim ad infantilem hebetudinem & infirmitatem animi & corporis, quam videmus in parvulis, peccato vel pœnâ ille redactus est: quæ Deus voluit esse tamquam primordia catulorum, quorum parentes in bestialem vitam mortemque dejecerat: sicut scriptum est, *Homo cùm in honore esset, non intellexit; comparatus est pecoribus non intelligentibus, & similis factus est illis.* Nisi quòd infantes infirmiores etiam cernimus in usu motuque membrorum & sensu appetendi atque vitandi, quàm sunt aliorum tenerrimi fetus animalium: tamquam se tanto adtollat excellentiùs supra cetera animantia vis humana, quanto magis impetum suum, velut sagitta, cùm arcus extenditur, retrorsum reducta distulerit. Non ergo ad ista infantilia rudimenta præsumtione illicita & damnatione justa prolapsus vel impulsus est primus homo: sed hactenus in eo natura humana vitiata atque mutata est, ut repugnantem pateretur in membris inobedientiam concupiscendi, & obstringeretur necessitate moriendi; atque ita id quod vitio pœnâque factus est, id est, obnoxios peccato mortique generaret. A quo peccati vinculo, si per Mediatoris gratiam solvuntur infantes, hanc solam mortem perpeti possunt, quæ animam sejungit à corpore: in secundam verò illam sine fine pœnalem liberati à peccati obligatione non transeunt.

Mors ex peccato.

Psal 48.13.

Infantes ceterorum animantiū fetibus infirmiores.

Caput IV.

Cur ab his qui per gratiam regenerationis absoluti sunt à peccato, non auferatur mors, id est, pœna peccati.

Si quem verò movet, cur vel ipsam patiantur, si & ipsa pœna peccati est, quorum per gratiam reatus aboletur; jam ista quæstio in alio nostro Opere, quod scripsimus de baptismo parvulorum, tractata ac soluta est: ubi dictum est, ad hoc relinqui animæ experimentum separationis à corpore, quamvis ablato jam criminis nexu, quoniam si regenerationis sacramentum continuò sequeretur immortalitas corporis, ipsa fides enervaretur, quæ tunc est fides, quando exspectatur in spe, quod in re nondum [a] videtur. Fidei autem robore atque certamine, in majoribus dumtaxat ætatibus, etiam mortis fuerat superandus timor, quod in sanctis Martyribus maximè eminuit: cujus profectò certaminis nulla esset victoria, nulla gloria; quia nec ipsum omnino posset esse certamen, si post lavacrum regenerationis jam sancti non possent mortem perpeti corporalem. Cum parvulis autem baptizandis quis non ad Christi gratiam propterea potiùs curreret, ne à corpore solveretur? Atque ita non invisibili præmio probaretur fides; sed jam nec fides esset, confestim sui operis quærendo & sumendo mercedem. Nunc verò majore & mirabiliore gratiâ Salvatoris in usus justitiæ peccati pœna conversa est. Tunc enim dictum est homini, Morieris, si peccaveris: nunc dicitur Martyri, Morere, ne pecces. Tunc dictum est, Si mandatum transgressi fueritis, morte moriemini: nunc dicitur, Si mortem recusaveritis, mandatum transgrediemini. Quod tunc timendum fuerat, ut non peccaretur; nunc suscipiendum est, ne peccetur. Sic per ineffabilem Dei misericordiam & ipsa pœna vitiorum transit in arma virtutis, & fit justi meritum etiam supplicium peccatoris. Tunc enim mors est adquisita peccando, nunc impletur justitia moriendo. Verum hoc in sanctis Martyribus, quibus alterutrum à persecutore proponitur, ut aut deserant fidem, aut sufferant mortem. Justi enim malunt credendo perpeti, quod sunt [b] primi iniqui non credendo perpessi. Nisi enim peccassent illi, non morerentur: peccabunt autem isti, nisi moriantur. Mortui sunt ergo illi, quia peccaverunt: non peccant isti, quia moriuntur. Factum est per illorum culpam, ut veniretur in pœnam: fit per istorum pœnam, ne veniatur in culpam: non quia mors bonum aliquod facta est, quæ antea malum fuit; sed tantam Deus fidei præstitit gratiam, ut mors, quam vitæ constat esse contrariam, instrumentum fieret, per quod transiretur ad vitam.

Mors quare à baptismo relinqua.

Gen. 2.17.

Caput V.

Quòd sicut iniqui malè utuntur lege quæ bona est, ita & justi bene utuntur morte quæ mala est.

Apostolus cùm vellet ostendere, quantùm peccatum, gratiâ non subveniente, ad nocendum valeret, etiam ipsam legem qua prohibetur peccatum, non dubitavit dicere virtutem esse peccati. *Aculeus*, inquit, *mortis est peccatum, virtus autem peccati lex.* Verissimè omnino. Auget enim prohibitio desiderium operis illiciti, quando justitia non sic diligitur, ut peccandi cupiditas ejus delectatione vincatur. Ut autem diligatur & delectet vera justitia, non nisi divina subvenit gratia. Sed ne propterea lex putaretur malum, quoniam virtus est dicta peccati; ideo ipse alio loco versans hujusmodi quæstionem, inquit, *Lex quidem sancta, & mandatum sanctum & justum & bonum. Quod ergo bonum est*, inquit, *mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem, ut fiat supra modum* [c] *peccator aut peccatum per mandatum. Supra modum*

1. Cor. 15. 56.

Rom. 7. 12. & 13.

[a] Nonnulli MSS. *tenetur.*
[b] Sola editio Lov. *primitus.*

[c] Editi, *peccans peccatum.* At MSS. *peccator aut peccatum.* In Græco est, *ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.*

dixit, quia etiam prævaricatio additur, cùm pec- A candi aucta libidine etiam lex ipsa contemnitur. Cur hoc commemorandum putavimus? Quia scilicet sicut lex non est malum, quando auget peccantium concupiscentiam; ita nec mors bonum est, quando auget patientium gloriam: cùm vel illa pro iniquitate deseritur, & efficit prævaricatores; vel ista pro veritate suscipitur, & efficit Martyres. Ac per hoc lex quidem bona est, quia prohibitio est peccati; mors autem mala, quia stipendium est peccati: sed quemadmodum [a] in- B justi malè utuntur non tantùm malis, sed etiam bonis; ita justi bene non tantùm bonis, sed etiam malis. Hinc fit, ut & mali malè lege utantur, quamvis sit lex bonum; & boni bene moriantur, quamvis sit mors malum.

CAPUT VI.

De generali mortis malo, quo animæ & corporis societas separatur.

QUAPROPTER quod adtinet ad corporis mortem, id est, separationem animæ à cor- C pore, cùm eam patiuntur qui morientes appellantur, nulli bona est. Habet enim asperum sensum & contra naturam vis ipsa qua utrumque divellitur, quod fuerat in vivente conjunctum atque consertum, quamdiu moratur, donec omnis adimatur sensus, qui ex ipso inerat animæ carnisque complexu. Quam totam molestiam nonnumquam unus ictus corporis vel animæ raptus intercipit, nec eam sentiri præveniente celeritate permittit. Quidquid tamen illud est in morientibus, quod cum D gravi sensu adimit sensum, piè fideliterque tolerando auget meritum patientiæ, non aufert vocabulum pœnæ. Ita cùm ex hominis primi perpetuata propagine procul dubio sit mors pœna nascentis; tamen si pro pietate justitiaque pendatur, fit gloria renascentis: & cùm sit mors peccati retributio, aliquando impetrat ut nihil retribuatur peccato.

CAPUT VII.

De morte, quam non regenerati pro Christi confessione suscipiunt. E

Martyrium non baptizatis loco baptismi.

NAM quicumque etiam non percepto regenerationis lavacro pro Christi confessione moriuntur, tantum eis valet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte baptismatis. Qui enim dixit, *Si quis non renatus fuerit ex aqua & Spiritu-sancto, non intrabit in regnum cælorum:* (Iohan. 3. 5.) aliâ sententiâ istos fecit exceptos, ubi non minùs generaliter dixit, *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui* F *in cælis est.* (Matth. 10. 32.) Et alio loco: *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.* (Matth. 16. 25.) Hinc est quod scriptum est: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* (Psal. 115. 15.) Quid enim pretiosius quàm mors, per quam fit ut & delicta omnia dimittantur, & merita cumulatiùs augeantur? Neque enim tanti sunt meriti, qui cùm mortem differre non possent, baptizati sunt, deletisque omnibus peccatis ex hac vita emigrarunt, quanti sunt hi qui mortem, cùm possent, ideo non distulerunt, quia maluerunt Christum G confitendo finire vitam, quàm eum negando ad ejus baptismum pervenire. Quod utique si fecissent, etiam hoc eis in illo lavacro dimitteretur, quòd timore mortis negaverant Christum; in quo lavacro & illis facinus tam immane dimissum est, qui occiderant Christum. Sed quando [b] sine abundantia gratiæ Spiritûs illius, qui ubi vult spirat, (Iohan. 3. 8.) tantùm Christum amare possent, ut eum in tanto vitæ discrimine tanta sub spe veniæ negare non possent? Mors igitur pretiosa sanctorum, quibus cum tanta gratia est præmissa & prærogata mors Christi, ut ad eum adquirendum suam non cunctarentur impendere, in eos usus redactum esse monstravit, quod ad pœnam peccantis antea fuerat constitutum, ut inde justitiæ fructus uberior nasceretur. Mors ergo non ideo bonum videri debet, quia in tantam utilitatem non vi sua, sed divina opitulatione conversa est; ut quæ tunc metuenda proposita est, ne peccatum committeretur, nunc suscipienda proponatur, ut peccatum non committatur, commissumque deleatur, magnæque victoriæ debita justitiæ palma reddatur.

CAPUT VIII.

Quòd in sanctis primæ mortis pro veritate susceptio, secundæ sit mortis absolutio.

SI enim diligentiùs consideremus, etiam cùm quisque pro veritate fideliter & laudabiliter moritur, mors cavetur. Ideo quippe aliquid ejus suscipitur, ne tota contingat, & secunda insuper, quæ numquam finiatur, accedat. Suscipitur enim animæ à corpore separatio, ne Deo ab anima separato etiam ipsa separetur à corpore, ac sic totius hominis primâ morte completâ secunda excipiat sempiterna. Quocirca mors quidem, ut dixi, cùm eam morientes patiuntur, cùmque in eis ut moriantur facit, nemini bona est, sed laudabiliter toleratur pro tenendo vel adipiscendo bono. Cùm verò in ea sunt, qui jam mortui nuncupantur, non absurdè dicitur & malis mala, & bonis bona. (Mors mala malis, bonis bona.) In requie enim sunt animæ piorum à corpore separatæ; impiorum autem pœnas luunt: donec istarum ad æternam vitam, illarum verò ad æternam mortem, quæ secunda dicitur, corpora reviviscant.

CAPUT IX.

Tempus mortis, quo vitæ sensus aufertur, in morientibus, an in mortuis esse dicendum sit.

SED id tempus, quo animæ à corpore separatæ aut in bonis sunt, aut in malis, utrùm post mortem potiùs, an in morte dicendum est? Si enim post mortem est, jam non ipsa mors, quæ transacta atque præterita est, sed post eam vita præsens animæ bona, seu mala est. Mors autem tunc eis mala erat, quando erat, hoc est, quando eam patiebantur, cùm morerentur: quoniam gravis & molestus eis inerat sensus; quo malo bene utuntur boni. Peracta autem mors quonam modo vel bona, vel mala est, quæ jam non est? Porrò si adhuc diligentiùs attendamus, nec illa mors esse apparebit, cujus gravem ac molestum in morientibus diximus sensum. Quàm diu enim sentiunt, adhuc utique vivunt: & si adhuc vivunt, ante mortem quàm in morte potiùs esse dicendi sunt; quia illa cùm venerit, aufert omnem corporis sensum, qui ea propinquante molestus est. Ac per hoc quomodo morientes dicamus eos qui nondum mortui sunt, sed imminente morte jam extrema & mortifera afflictione jactantur; explicare difficile est: etiamsi rectè isti appellantur morientes; quia cùm mors quæ jam impendet, advenerit, non morientes, sed mortui nuncupantur. Nullus est ergo moriens, nisi vivens; quoniam cùm in (Moriens quis dicatur.)

[a] MSS. *injustitia malè utitur* &c. paulòque pòst, *ita justitia bene* &c.

[b] Sic Er. & MSS. At Vind. & Am. *in abundantia.* Lov. *nisi abundantia.*

tanta est extremitate vitæ, in quanta sunt quos A agere animam dicimus, profectò qui nondum animâ caruit, adhuc vivit. Idem ipse igitur simul & moriens est & vivens: sed morti accedens, vitâ[a] decedens; adhuc tamen in vita, quia inest anima corpori; nondum autem in morte, quia nondum abscessit à corpore. Sed si cùm abscesserit, nec tunc in morte, sed post mortem potiùs erit; quando sit in morte quis dixerit? Nam neque ullus moriens erit, si moriens & vivens simul esse nullus potest. Quàm diu quippe anima in corpore est, B non possumus negare viventem. Aut si moriens potiùs dicendus est, in cujus jam corpore agitur ut moriatur, nec simul quisquam potest esse vivens & moriens; quando sit vivens nescio.

CAPUT X.

De vita mortalium, quæ mors potiùs quàm vita dicenda est.

Ex quo enim quisque in isto corpore morituro esse cœperit, numquam in eo non agitur ut mors veniat. Hoc enim agit ejus mutabilitas toto tempore vitæ hujus, (si tamen vita di- C cenda est,) ut veniatur in mortem. Nemo quippe est qui non ei post annum sit, quàm ante annum fuit, & cras quàm hodie, & hodie quàm heri, & paulò pòst quàm nunc, & nunc quàm paulò antè propinquior. Quoniam quidquid temporis vivitur, de spatio vivendi demitur; & quotidie fit minus minusque quod restat: ut omnino nihil sit aliud tempus vitæ hujus, quàm cursus ad mortem, in quo nemo vel paululùm stare, vel aliquanto tardiùs ire permittitur: sed omnes urgentur pari mo- D tu, nec diverso impelluntur accessu. Neque enim cui vita brevior fuit, celeriùs diem duxit, quàm ille cui longior? sed cùm æqualiter & æqualia momenta raperentur ambobus, alter habuit propius, alter remotius, quò non impari velocitate ambo currebant. Aliud est autem amplius viæ peregisse, aliud tardiùs ambulasse. Qui ergo usque ad mortem productiora spatia temporis agit, non lentiùs pergit, sed plus itineris conficit. Porrò si ex illo quisque incipit mori, hoc est, esse in E morte, ex quo in illo agi cœperit ipsa mors, id est, vitæ detractio; quia cùm detrahendo finita fuerit, post mortem jam erit, non in morte: profectò ex quo esse incipit in hoc corpore, in morte est. Quid enim aliud diebus, horis, momentisque singulis agitur, donec ea[b] consumta mors quæ agebatur, impleatur; & incipiat jam tempus esse post mortem, quod cùm vita detraheretur, erat in morte? Numquam igitur in vita homo est, ex quo est in corpore isto moriente potiùs quàm viven- F re, si & in vita & in morte simul non potest esse. An potiùs & in vita & in morte simul est; in vita scilicet in qua vivit, donec tota detrahatur; in morte autem, qua jam moritur, cùm vita detrahitur? Si enim non est in vita, quid est quod detrahitur, donec ejus fiat perfecta consumtio? Si autem non est in morte, quid est vitæ ipsa detractio? Non enim frustra cùm vita fuerit corpori tota detracta, post mortem jam dicitur, nisi quia G mors erat; cùm detraheretur. Nam si eâ detractâ non est homo in morte, sed post mortem; quando, nisi cùm detrahitur, erit in morte?

Tempus vitæ cursus ad mortem.

CAPUT XI.

An quisquam simul & vivens esse possit, & mortuus.

1. Si autem absurdum est, ut hominem ante quàm ad mortem perveniat, jam esse dicamus in morte; (cui enim propinquat peragendo vitæ suæ tempora, si jam in illa est?) maximè quia nimis est insolens, ut simul & vivens esse dicatur & moriens, cùm vigilans & dormiens simul esse non possit, quærendum est quando erit moriens. Etenim ante quàm mors veniat, non est moriens, sed vivens: cùm verò mors venerit, mortuus erit, non moriens. Illud ergo est adhuc ante mortem, hoc jam post mortem. Quando ergo in morte? (tunc enim est moriens,) ut quemadmodum tria sunt cùm dicimus, ante mortem, in morte, post mortem; ita tria singulis singula, vivens, moriens, mortuusque reddantur. Quando itaque sit moriens, id est, in morte, ubi neque sit vivens, quod est ante mortem, neque mortuus, quod est post mortem, sed moriens, id est, in morte, difficillimè definitur. Quàm diu quippe est anima in corpore, maximè si etiam sensus adsit, procul dubio vivit homo, qui constat ex animâ & corpore; ac per hoc adhuc ante mortem, non in morte esse dicendus est: cùm verò anima abscesserit, omnemque abstulerit corporis sensum, jam post mortem mortuusque perhibetur. Perit igitur inter utrumque,[c] quo moriens, vel in morte sit: quoniam si adhuc vivit, ante mortem est; si vivere destitit, jam post mortem est. Numquam ergo moriens, id est, in morte esse comprehenditur. Ita etiam in transcursu temporum quæritur præsens, nec invenitur: quia sine ullo spatio est, per quod transitur ex futuro in præteritum. Nonne ergo videndum est, ne ista ratione mors corporis nulla esse dicatur? Si enim est, quando est, quæ in nullo, & in qua ullus esse non potest? Quando quidem si vivitur, adhuc non est; quia hoc ante mortem, non in morte: si autem vivere jam cessatum est, jam non est; quia & hoc post mortem est, non in morte? Sed rursus si nulla mors est antè vel pòst, quid est quod dicitur ante mortem, sive post mortem? Nam & hoc inaniter dicitur, si mors nulla est. Atque utinam in paradiso bene vivendo egissemus ut re vera nulla esset mors. Nunc autem non solùm est, verùm etiam tam molesta est, ut nec ulla explicari locutione possit, nec ulla ratione vitari.

2. Loquamur ergo secundùm consuetudinem[d]; non enim aliter debemus: & dicamus ante mortem, priùs quàm mors accidat; sicut scriptum est, *Ante mortem ne laudes hominem quemquam.* Dicamus etiam cùm acciderit, Post mortem illius vel illius factum est illud vel illud. Dicamus & de præsenti tempore ut possumus, velut cùm ita loquimur, Moriens ille testatus est, & illis atque illis illud atque illud moriens dereliquit: quamvis hoc nisi vivens omnino facere non posset, & potiùs hoc ante mortem fecerit, non in morte. Loquamur etiam sicut loquitur Scriptura divina, quæ mortuos quoque non post mortem, sed in morte esse non dubitat dicere. Hinc etiam est illud: *Quoniam non est in morte, qui memor sit tui.* Donec enim reviviscant, rectè dicuntur esse in morte: sicut in somno esse quisque, donec evigilet, dicitur: quam-

Eccli. 11. 30.

Psal. 6. 6.

[a] MSS. *vita eadem.*
[b] Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *consummata.*
[c] Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *quomodo.*

[d] Lov. *consuetudinem Scripturarum.* Abest *Scripturarum* ab aliis libris.

vis in somno positos dicamus dormientes, [a] nec A tamen eo modo possumus dicere eos qui jam sunt mortui, morientes. Non enim adhuc moriuntur, qui quantum adtinet ad corporis mortem, de qua nunc disserimus, jam sunt à corporibus separati. Sed hoc est, quod dixi explicari aliqua locutione non posse, quonam modo vel morientes dicantur vivere, vel jam mortui etiam post mortem adhuc esse dicantur in morte. Quomodo enim post mortem, si adhuc in morte? Præsertim cùm eos nec morientes dicamus, sicuti eos qui in somno sunt B dicimus dormientes; & qui in languore, languentes; & qui in dolore, utique dolentes; & qui in vita, viventes: at verò mortui priùs quàm resurgant, esse dicuntur in morte, nec tamen possunt appellari morientes. Unde non importunè, neque incongruè arbitror accidisse, etsi non humanâ industriâ, judicio fortasse divino, ut hoc verbum quod est, moritur, in Latina lingua nec Grammatici declinare potuerint, eâ regulâ qua cetera talia declinantur. Namque ab eo quod est oritur, fit C verbum præteriti temporis, ortus est: & si qua similia sunt, per temporis præteriti participia declinantur. Ab eo vero quod est moritur, si quæramus præteriti temporis verbum, responderi adsolet, mortuus est, u litterâ geminatâ. Sic enim dicitur mortuus, quomodo fatuus, arduus, conspicuus, & si qua similia, quæ non sunt præteriti temporis, sed quoniam nomina sunt, sine tempore declinantur. Illud autem, quasi ut declinetur, quod declinari non potest, pro participio præteriti temporis D ponitur [b] nomen. Convenienter itaque factum est, ut quemadmodum id quod significat, non potest agendo, ita ipsum verbum declinari loquendo non possit. Agi tamen potest in adjutorio gratiæ Redemtoris nostri, ut saltem secundam mortem declinare possimus. *Secunda mors.* Illa enim est gravior, & omnium malorum pessima, quæ non fit separatione animæ & corporis, sed in æternam pœnam potiùs utriusque complexu. Ibi è contrario non erunt homines ante mortem atque post mortem, E sed semper in morte: ac per hoc numquam viventes, numquam mortui, sed sine fine morientes. Numquam enim erit homini pejus in morte, quàm ubi erit mors ipsa sine morte.

Caput XII.

Quam mortem primis hominibus Deus, si mandatum ejus transgrederentur, fuerit comminatus.

Cum ergo requiritur, quam mortem Deus primis hominibus fuerit comminatus, si ab eo mandatum transgrederentur acceptum, nec F obedientiam custodirent; utrùm animæ, an corporis, an totius hominis, an illam quæ appellatur secunda: respondendum est, Omnes. Prima enim ex duabus constat: secunda ex omnibus tota. Sicut enim universa terra ex multis terris, & universa Ecclesia ex multis constat Ecclesiis; sic universa mors ex omnibus. Quoniam prima constat ex duabus, una animæ, altera corporis: ut sit prima totius hominis mors, cùm anima sine Deo & sine corpore ad tempus pœnas luit; secunda verò, G ubi anima sine Deo cum corpore pœnas æternas luit. Quando ergo dixit Deus primo illi homini, quem in paradiso constituerat, de cibo vetito, *Quacumque die ederitis ex eo, morte moriemini*: *Gen. 2. 17.* non tantùm primæ mortis partem priorem, ubi anima privatur Deo, nec tantùm posteriorem, ubi corpus privatur animâ; nec solùm ipsam totam primam, ubi anima & à Deo & à corpore separata punitur: sed quidquid mortis est usque ad novissimam, quæ secunda dicitur, qua est nulla posterior, comminatio illa complexa est. *Mors secunda.*

Caput XIII.

Prævaricatio primorum hominum, quam primam senserit pœnam.

Nam postea quàm præcepti facta transgressio *Gen. 3. 7.* est, confestim gratiâ deserente divinâ, de corporum suorum nuditate confusi sunt. Unde etiam foliis ficulneis, quæ fortè à perturbatis prima comperta sunt, pudenda texerunt: quæ priùs eadem membra erant, sed pudenda non erant. Senserunt ergo novum motum inobedientis carnis suæ, tamquam reciprocam pœnam inobedientiæ suæ. Jam quippe anima libertate in perversum propriâ delectata, & Deo dedignata servire, pristino corporis servitio destituebatur: & quia superiorem Dominum suo arbitrio deseruerat, inferiorem famulum ad suum arbitrium non tenebat: nec omni modo habebat subditam carnem, sicut semper habere potuisset, si Deo subdita ipsa mansisset. Tunc ergo cœpit caro concupiscere adversùs spiritum: *Gal. 5. 17.* cum qua controversia nati sumus, trahentes originem mortis, & in membris nostris vitiataque naturæ contentionem ejus sive victoriam de prima prævaricatione gestantes.

Caput XIV.

Qualis homo sit factus à Deo, & in quam [c] sortem deciderit suæ voluntatis arbitrio.

Deus enim creavit hominem rectum, naturarum auctor, non utique vitiorum: sed sponte depravatus justèque damnatus, depravatos damnatosque generavit. Omnes enim fuimus in illo uno, quando omnes fuimus ille unus, qui per feminam lapsus est in peccatum, quæ de illo facta est ante peccatum. Nondum erat nobis singillatim creata & distributa forma, in qua singuli viveremus; sed jam natura erat seminalis, ex qua propagaremur: qua scilicet propter peccatum vitiata, & vinculo mortis obstricta, justèque damnata, non alterius conditionis homo ex homine nasceretur. Ac per hoc à liberi arbitrii malò usu series hujus calamitatis exorta est, quæ humanum genus origine depravata, velut radice corrupta, usque ad secundæ mortis exitium, quæ non habet finem, solis eis exceptis qui per gratiam Dei liberantur, miseriarum connexione perducit.

Caput XV.

Quòd Adam peccans priùs reliquerit Deum, quàm relinqueretur à Deo; & primam fuisse animæ mortem à Deo recessisse.

Quamobrem etiamsi in eo quod dictum est, *Morte moriemini*, *Gen. 2. 17.* quoniam non est dictum, Mortibus, eam solam intelligamus, quæ fit cùm anima deseritur suâ vitâ, quod illi Deus est; (Non enim deserta est ut desereret, sed ut desereretur, deseruit. Ad malum quippe ejus prior est voluntas ejus: ad bonum verò ejus prior est voluntas Creatoris ejus; sive ut eam faceret, quæ nulla erat; sive ut reficiat, [d] quæ lapsa perierat;) etiamsi ergo hanc intelligamus Deum denuntiasse mortem, in eo quod ait, *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini*: tamquam diceret, Qua die me deserueritis per ino-

[a] Sic MSS. Editi verò, *non tamen*
[b] Plures MSS. *ponitur. Non inconvenienter itaque &c.*

[c] Nonnulli codices, *mortem.*
[d] MSS. *quia lapsa perierat.*

bedientiam, desetam vos per justitiam: profectò in ea morte etiam ceteræ denuntiatæ sunt, quæ procul dubio fuerant secuturæ. Nam meo quòd inobediens motus in carne animæ inobedientis Gen. 3. 7. exortus est, propter quem pudenda texerunt, sensa est mors una in qua deseruit animam Deus. Ea significata est verbis ejus, quando timore dementi sese abscondenti homini dixit, Gen. 3. 9. *Adam ubi es?* non utique ignorando quærens, sed increpando admonens, ut adtenderet ubi esset, in quo non esset Deus. Mors ex peccatô. Cùm verò corpus anima ipsa deseruit ætate corruptum & senectute confectum, venit in experimentum mors altera, de qua Deus peccatum adhuc puniens homini dixerat, *Terra es, & in terram ibis*: ut ex his duabus mors illa prima, quæ totius est hominis, compleretur, quam secunda in ultimo sequitur, nisi homo per gratiam liberetur. Neque enim corpus quod de terra est, rediret in terram, nisi sua morte, quæ illi accidit, cùm deseritur suâ vitâ, id est, animâ. Unde constat inter Christianos veraciter catholicam tenentes fidem, etiam ipsam nobis corporis mortem, non lege naturæ, qua nullam mortem [a] homini Deus fecit, sed merito inflictam esse peccati: quoniam peccatum vindicans Deus, dixit homini, in Gen. 3. 19. quo tunc omnes eramus, *Terra es, & in terram ibis.*

CAPUT XVI.

De philosophis, qui animæ separationem à corpore non putant esse pœnalem, cùm Plato inducat summum deum diis minoribus promittentem, quòd numquam sint corporibus exuendi.

1. SED philosophi, contra quorum calumnias defendimus Civitatem Dei, hoc est, ejus Ecclesiam, sapienter sibi videntur irridere quod dicimus, animæ à corpore separationem inter pœnas ejus esse deputandam: quia videlicet ejus perfectam beatitudinem tunc illi fieri existimant, cùm omni prorsus corpore exuta ad Deum simplex & sola & quodam modo nuda redierit. Ubi si nihil, quo ista refelleretur opinio, in eorum litteris invenirem, operosiùs mihi disputandum esset, quo demonstrarem non corpus esse animæ, sed corruptibile corpus onerosum. Unde illud est quod de Scripturis nostris in superiori libro commemoravimus, Sap. 9. 15. *Corpus enim corruptibile aggravat animam.* Addendo utique *corruptibile*; non qualicumque corpore, sed quale factum est ex peccato consequente vindictâ; animam perhibuit aggravari. Quod etiamsi non addidisset, nihil aliud intelligere deberemus. Sed cùm apertissimè Plato deos à summo Deo factos habere immortalia corpora prædicet, eisque ipsum Deum, à quo facti sunt, inducat pro magno beneficio pollicentem, quòd in æternum cum suis corporibus permanebunt, nec ab eis ulla morte solventur: quid est quod isti ad exagitandam Christianam fidem fingunt se nescire, quod sciunt; aut etiam sibi repugnantes adversùm se ipsos malunt dicere, dum nobis non desinant contradicere? Nempe Platonis hæc verba sunt, sicut ea Cicero [b] in Latinum vertit, quibus inducit summum Deum deos quos fecit alloquentem ac dicentem: Vos qui deorum satu orti estis, adtendite quorum operum ego parens effectorque sum. Hæc sunt indissolubilia [c] me invito: quamquam omne colligatum solvi potest. Sed haudquaquam [d] boni est, ratione vinctum dissolvere velle. Sed quoniam estis orti, immortales vos quidem esse & indissolubiles non potestis: [e] nequaquam tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata perriment, nec erunt valentiora quàm consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quàm illa quibus estis, tum cùm gignebamini, colligati. Ecce deos Plato dicit & corporis animæque colligatione mortales, & tamen immortales Dei à quo facti sunt voluntate atque consilio. Si ergo animæ pœna est, in qualicumque corpore colligari, quid est quòd eos alloquens Deus tamquam sollicitos, ne fortè moriantur, id est, dissolvantur à corpore, de sua facit immortalitate securos; non propter eorum naturam, quæ sit compacta, non simplex, sed propter suam invictissimam voluntatem, qua potens est facere, ut nec orta occidant, nec connexa solvantur, sed incorruptibiliter perseverent?

2. Et hoc quidem utrùm Plato verum de sideribus dicat, alia quæstio est. Neque enim ei continuò concedendum est, globos istos luminum sive orbiculos luce corporea super terras, seu die, seu nocte fulgentes, suis quibusdam propriis animis vivere, eisque intellectualibus & beatis, quod etiam de ipso universo mundo, tamquam uno animali maximo, quo cuncta cetera continerentur animalia, instanter affirmat. Sed hæc, ut dixi, alia quæstio est, quam nunc discutiendam non suscepimus. Hoc tantùm contra istos commemorandum putavi, qui se Platonicos vocari vel esse gloriantur, cujus superbiâ nominis erubescunt esse Christiani, ne commune illis cum vulgo vocabulum, vilem faciat [f] palliatorum, tanto magis inflatam, quanto magis exiguam paucitatem: & quærentes quid in doctrina Christiana reprehendant, exagitant æternitatem corporum, tamquam hæc sint inter se contraria, ut & beatitudinem quæramus animæ, & eam semper esse velimus in corpore, velut ærumnoso vinculo colligatam: cùm eorum auctor & magister Plato, donum à Deo summo diis ab illo factis dicat esse concessum, ne aliquando moriantur, id est, à corporibus, quibus eos connexuit, separentur.

CAPUT XVII.

Contra eos qui asserunt, terrena corpora incorruptibilia fieri & æterna non posse.

1. CONTENDUNT etiam isti, terrestria corpora sempiterna esse non posse, cùm ipsam universam terram Dei sui, non quidem summi, sed tamen magni, id est, totius hujus mundi membrum in medio positum & sempiternum esse non dubitent. Cùm ergo Deus ille summus fecerit eis alterum [*] quem putant Deum, id est, istum mundum, ceteris diis qui infra eum sunt præferendum, eumdemque esse existiment animantem, animâ scilicet, sicut asserunt, rationali vel intellectuali in tam magna mole corporis ejus inclusâ, ipsiusque corporis, tamquam membra locis suis posita atque digesta, quatuor constituerit elementa, quorum juncturam, ne umquam deus eorum tam magnus

[*] Plato in Timæo.

[a] Probat nemo MSS homini.
[b] Libello scilicet qui de universitate inscribitur, & pars est Timæi Platonis.
[c] Editi, *ind ssolubilia nutu meo.* At MSS. ut apud Ciceronem, *me invito.* Fortè p o, *me non silente.* Nam in Platonis Timæo est, ἐμοῦ γε ἐθέλοντος.
[d] Editi, *bonum est.* Meliùs MSS. *boni est.* juxta Ciceronem & Platonis Græcum, κακοῦ
[e] Sic MSS. Editi autem, *Nec numquam.*
[f] *Palliatorum* nomine Philosophos intelligit. Hinc apud Agellium lib. 9. c. 2. de quodam qui corporis cultu amictuque philosophum mentiebatur; *Video barbam & pallium, Philosophum nondum video.*

moriatur,

moriatur, insolubilem ac sempiternam velint: quid caussæ est, ut in corpore majoris animantis tamquam medium membrum æterna sit terra, & aliorum animantium terrestrium corpora, si Deus sicut illud velit, æterna esse non possint? Sed terræ, inquiunt, terra reddenda est, unde animalium terrestria sumta sunt corpora: ex quo fit, inquiunt, ut ea sit necesse dissolvi & emori; & eo modo terræ stabili ac sempiternæ, unde fuerant sumta, restitui. Si quis hoc etiam de igne similiter affirmet, & dicat reddenda esse universo igni corpora, quæ inde sumta sunt, ut cælestia fierent animalia; nonne immortalitas, quam talibus diis, velut Deo summo loquente, promisit Plato, tamquam violentiâ disputationis hujus intercidet? An ibi propterea non fit, quia Deus non vult, cujus voluntatem, ut ait Plato, nulla vis vincit? Quid ergo prohibet, ut hoc etiam de terrestribus corporibus Deus possit efficere, quando quidem ut nec ea quæ orta sunt, occidant, nec ea quæ sunt [a] juncta solvantur, nec ea quæ sunt ex elementis sumta reddantur, atque ut animæ in corporibus constitutæ nec umquam ea deserant, & cum eis immortalitate ac sempiterna beatitudine perfruantur, posse Deum facere confitetur Plato? Cur ergo non possit, ut nec terrestria moriantur? An Deus non est potens quò usque Christiani credunt, sed quò usque Platonici volunt? Nimirum quippe consilium Dei & potestatem potuerunt philosophi, nec potuerunt nosse prophetæ? cùm potiùs è contrario Dei prophetas ad enuntiandam ejus, quantum dignatus est, voluntatem, Spiritus ejus docuerit; philosophos autem in eâ cognoscendâ conjectura humana deceperit.

Philosophi conjecturâ humanâ decepti.

2. Verùm non usque adeo decipi debuerunt, non solùm ignorantiâ, [b] sed magis etiam pervicaciâ, ut & sibi apertissimè refragentur, magnis disputationum viribus asserentes, animæ, ut beata esse possit, non terrenum tantùm, sed omne corpus esse fugiendum; & deos rursus dicentes habere beatissimas animas, & tamen æternis corporibus illigatas, cælestes quidem igneis, Jovis autem ipsius animam, quem mundum istum volunt, omnibus omnino corporeis elementis, quibus hæc tota moles à terra in cælum surgit, inclusam. Hanc enim animam Plato ab intimo terræ medio, quod geometræ centrum vocant, per omnes partes ejus usque ad cæli summa & extrema diffundi & extendi per numeros musicos opinatur, ut sit iste mundus animal maximum, beatissimum, sempiternum, cujus anima & perfectam sapientiæ felicitatem teneret, & corpus proprium non relinqueret; cujusque corpus & in æternum ex illa viveret, & eam quamvis non simplex, sed tot corporibus tantisque compactum, hebetare atque tardare non posset. Cùm igitur suspicionibus suis ista permittant, cur nolunt credere, divina voluntate atque potentiâ immortalia corpora fieri posse terrena, in quibus animæ nulla ab eis morte separatæ, nullis eorum oneribus aggravatæ, sempiternè ac feliciter vivant, quod deos suos posse asserunt in corporibus igneis, Jovemque ipsum regem eorum in omnibus corporeis elementis? Nam si animæ, ut beata sit, corpus est omne fugiendum, fugiant dii eorum de globis siderum, fugiat Jupiter de cælo & terra: aut si non possunt, miseri judicentur. Sed neutrum isti volunt, qui neque à corporibus separationem audent dare diis suis, ne illos mortales colere videantur; nec beatitudinis privationem, ne infelices eos esse fateantur. Non ergo ad beatitudinem consequendam omnia fugienda sunt corpora; sed corruptibilia, molesta, gravia, moribunda; non qualia fecit primis hominibus bonitas Dei, sed qualia esse compulit pœna peccati.

Caput XVIII.

De terrenis corporibus, quæ philosophi affirmant in cælestibus esse non posse; quia quod terrenum est, naturali pondere vocetur ad terram.

Sed necesse est, inquiunt, ut terrena corpora naturale pondus vel in terra teneat, vel cogat ad terram: & ideo in cælo esse non possint. Primi quidem illi homines in terra erant nemorosa atque fructuosa, quæ paradisi nomen obtinuit: sed quia & ad hoc respondendum est, vel propter Christi corpus cum quo adscendit in cælum, vel propter sanctorum qualia in resurrectione futura sunt, intueantur paulò adtentiùs pondera ipsa terrena. Si enim ars humana efficit, ut ex metallis, quæ in aquis posita continuò submerguntur, quibusdam modis vasa fabricata etiam natare possint, quanto credibiliùs & efficaciùs occultus aliquis modus operationis Dei, cujus omnipotentissima voluntate Plato dicit, nec orta interire, nec colligata posse dissolvi, cùm multo mirabiliùs incorporea corporeis, quàm quæcumque corporea quibuscumque corporibus copulentur, potest molibus præstare terrenis, ut nullo in ima pondere deprimantur; ipsisque animis perfectissimè beatis, ut quamvis terrena, tamen incorruptibilia jam corpora ubi volunt ponant, & quò volunt agant, situ motuque facillimo? An verò si hoc angeli faciant, & quælibet animalia terrestria rapiant unde libet, constituantque ubi libet, aut eos [c] sine labore non posse, aut onera sentire credendum est? Cur ergo sanctorum perfectos & beatos divino munere spiritus sine ulla difficultate posse ferre quò voluerint, & sistere ubi voluerint sua corpora non credamus? Nam cùm terrenorum corporum, sicut onera in gestando sentire consuevimus, quanto major est quantitas, tanto major sit & gravitas, ita ut plura pondo quàm pauciora plus premant: membra tamen suæ carnis [d] leviora portat anima cùm in sanitate robusta sunt, quàm in languore cùm macra sunt. Et cùm aliis gestantibus onerosior sit sanus & validus, quàm exilis & morbidus; ipse tamen ad suum corpus movendum atque portandum agilior est, cùm in bona valetudine plus habet molis, quàm cùm in peste vel fame minimum roboris. Tantum valet in habendis etiam terrenis corporibus, quamvis adhuc corruptibilibus atque mortalibus, non quantitatis pondus, sed temperationis modus. Et quis verbis explicet, quantum distet inter præsentem, quam dicimus sanitatem, & immortalitatem futuram? Non itaque nostram fidem redarguant philosophi de ponderibus corporum. Nolo enim quærere, cur non credant terrenum posse esse corpus in cælo, cùm terra universa libretur in nihilo. Fortassis enim de ipso medio mundi loco, eo quòd in eum coëant quæque graviora, etiam argumentatio veri similior habeatur. Illud dico, si dii minores, quibus inter animalia terrestria cetera etiam hominem fa-

[a] Nonnulli codices, *unde*.
[b] Sic MSS. Editi autem, *verùm etiam*.

[c] Abest *sine labore* à MSS.
[d] Sola editio Lov. *leviùs portat*.

In Timæo. ciendum commisit Plato, potuerunt, sicut * dicit, ab igne removere urendi qualitatem, incendi relinquere quæ per oculos emicaret: itane Deo summo concedere dubitabimus, cujus ille voluntati potestatique ne moriantur concessit quæ orta sunt, & tam diversa, tam dissimilia, id est, corporea & incorporea sibimet connexa, nulla possint dissolutione sejungi, ut de carne hominis, cui donat immortalitatem, corruptionem auferat, naturam relinquat, congruentiam figuræ membrorumque detineat, detrahat ponderis tarditatem? Sed de fide resurrectionis mortuorum, & de corporibus eorum immortalibus diligentiùs, si Deus voluerit, in fine hujus Operis disserendum est.

Caput XIX.

Contra eorum dogmata, qui primos homines, si non peccassent, immortales futuros fuisse non credunt.

Nunc de corporibus primorum hominum quod instituimus explicemus: quoniam nec mors ista, quæ bona perhibetur bonis, nec tantùm paucis intelligentibus sive credentibus, sed omnibus nota est, qua fit animæ à corpore separatio, qua certè corpus animantis, quod evidenter vivebat, evidenter emoritur, eis potuisset accidere, nisi peccati meritum sequeretur. Licèt enim justorum ac piorum animæ defunctorum, quòd in requie vivant, dubitare fas non sit, usque adeo tamen eis melius esset cum suis corporibus bene valentibus vivere, ut etiam illi qui omni modo esse sine corpore beatissimum existimant, hanc opinionem [a] suam sententiâ repugnante convincant. Neque enim quisquam audebit illorum sapientes homines, sive morituros, sive jam mortuos, id est, aut carentes corporibus, aut corpora relicturos, diis immortalibus anteponere, quibus Deus summus apud Platonem munus ingens, indissolubilem scilicet vitam, id est, æternum cum suis corporibus consortium pollicetur. Optimè autem cum hominibus agi arbitratur idem Plato, si tamen hanc vitam piè justéque peregerint, ut à suis corporibus separati, in ipsorum deorum, qui sua corpora numquam deserunt, recipiantur sinum:

Æneid. 6. Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

Quod Virgilius ex Platonico dogmate dixisse laudatur. Ita quippe animas mortalium, nec in suis corporibus semper esse posse existimat, sed mortis necessitate dissolvi, nec sine corporibus durare perpetuò, sed alternantibus vicibus indesinenter vivos ex mortuis, & ex vivis mortuos fieri putat; ut à ceteris hominibus hoc videantur differre sapientes, quòd post mortem ferantur ad sidera, ut aliquanto diutiùs in astro sibi congruo quisque requiescat, atque inde rursus miseriæ pristinæ oblitus & cupiditate habendi corporis victus redeat ad labores ærumnasque mortalium; illi verò qui stultam duxerint vitam, ad corpora suis meritis debita, sive hominum, sive bestiarum, de proximo revolvantur. In hac itaque durissima conditione constituit etiam bonas atque sapientes animas, quibus non talia corpora distributa sunt, cum quibus semper atque immortaliter viverent, ut neque in corporibus permanere, neque sine his possint in æterna puritate durare. De quo Platonico dogmate jam in libris superioribus diximus Christiano tempore erubuisse Porphyrium, & non solùm ab humanis animis removisse corpora bestiarum, verùm etiam sapientium animas ita voluisse de corporeis nexibus liberari, ut corpus omne fugientes beatæ apud Patrem sine fine teneantur. Itaque ne à Christo vinci videretur vitam sanctis pollicente perpetuam, etiam ipse purgatas animas sine ullo ad miserias pristinas reditu in æterna felicitate constituit: & ut Christo adversaretur, resurrectionem incorruptibilium corporum negans, non solùm sine terrenis, sed sine ullis omnino corporibus eas asseruit in sempiternum esse victuras. Nec tamen ista qualicumque opinione præcepit saltem ne diis corporatis religionis obsequio subderentur. Quid ita, nisi quia eas quamvis nulli corpori sociatas, non credidit illis esse meliores? Quapropter, si non audebunt [b] isti, sicut eos ausuros esse non arbitror, diis beatissimis, & tamen in æternis corporibus constitutis, humanas animas anteponere; cur eis videtur absurdum, quod fides Christiana prædicat, & primos homines ita fuisse conditos, ut si non peccassent, nulla morte à suis corporibus solverentur, sed pro meritis obedientiæ custoditæ immortalitate donati, cum eis viverent in æternum; & talia sanctos in resurrectione habituros ea ipsa, in quibus hîc laboraverunt, corpora, ut nec eorum carni aliquid corruptionis vel difficultatis, nec eorum beatitudini aliquid doloris & infelicitatis possit accidere?

Caput XX.

Quòd caro sanctorum, quæ nunc requiescit in spe, in meliorem reparanda sit qualitatem, quàm fuit primorum hominum ante peccatum.

Proinde nunc sanctorum animæ defunctorum ideo non habent gravem mortem, qua separatæ sunt à corporibus suis, quia caro eorum requiescit in spe, quaslibet sine ullo jam sensu contumelias accepisse videatur. Non enim, sicut Platoni visum est, [c] corpora oblivione desiderant: sed potiùs, quia meminerunt quid sibi ab eo sit promissum, qui neminem fallit, qui eis etiam de capillorum suorum integritate securitatem dedit, (*Lucæ 21. 18*) resurrectionem corporum, in quibus multa dura perpessi sunt, nihil in eis ulterius tale sensuri, desiderabiliter & patienter exspectant. Si enim carnem suam non oderant, quando eam suæ menti infirmitate [d] resistentem, spiritali jure coërcebant, (*Ephes. 5. 29.*) quanto magis eam diligunt etiam ipsam spiritalem futuram? Sicut enim spiritus carni serviens non incongruè carnalis, ita caro spiritui serviens rectè appellabitur spiritalis, non quia in spiritum convertetur, sicut nonnulli putant ex eo quod scriptum est, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale*: (*1. Cor. 15. 42.*) sed quia spiritui summa & mirabili obtemperandi [e] facilitate subdetur, usque ad immortalitatis indissolubilis securissimam voluntatem, omni molestiæ sensu, omni corruptibilitate & tarditate detracta. Non solùm enim non erit tale, quale nunc est in quavis optima valetudine; sed nec tale quidem, quale fuit in primis hominibus ante peccatum. Qui licèt morituri non essent, nisi peccassent; alimentis tamen ut homines utebantur, nondum spiritalia, sed adhuc animalia corpora terrena gestantes. Quæ licèt senio non veterascerent, ut necessitate perducerentur ad

Hominis primi corpus.

[a] Lov. *sua* · dissentientibus ceteris libris.
[b] Sola editio Lov. *isti*.
[c] Sic Vind. Am. & meliores MSS. At Er. *corpora oblivionem*. Lov. *corporum oblivionem*.
[d] Aliquot MSS. *resistente*.
[e] In libris nonnullis, *facultate*.

mortem, (qui status eis de ligno vitæ, quod in medio paradiso cum arbore vetita simul erat, mirabili Dei gratiâ præstabatur:) tamen & alios sumebant cibos præter unam arborem, quæ fuerat interdicta, non quia ipsa erat malum, sed propter commendandum puræ & simplicis obedientiæ bonum, quæ magna virtus est rationalis creaturæ sub Creatore Domino constitutæ. Nam ubi nullum malum tangebatur, profectò si prohibitum tangeretur, solâ inobedientiâ peccabatur. [a] Alebantur ergo aliis quæ sumebant, ne animalia corpora molestiæ aliquid esuriendo ac sitiendo sentirent: de ligno autem vitæ propterea gustabatur, ne mors eis undecumque subreperet, vel senectute [b] confecta decursis temporum spatiis interirent: tamquam cetera essent alimento, illud sacramento; ut sic fuisse accipiatur lignum vitæ in paradiso corporali, sicut in spiritali, hoc est, intelligibili
Prov. 3. 18. paradiso, Sapientia Dei, de qua scriptum est, *Lignum vitæ est amplectentibus eam.*

Caput XXI.

De paradiso, in quo primi homines fuerant, quòd rectè possit significatione ejus spiritale aliquid intelligi, salva veritate narrationis historicæ de corporali loco.

UNDE nonnulli totum ipsum paradisum, ubi primi homines parentes generis humani sanctæ Scripturæ veritate fuisse narrantur, ad intelligibilia referunt, arboresque illas & ligna fructifera in virtutes vitæ moresque convertunt: tamquam visibilia & corporalia illa non fuerint, sed intelligibilium significandorum causâ eo modo dicta vel scripta sint. Quasi propterea non potuerit esse paradisus corporalis, quia potest etiam spiritalis intelligi: tamquam ideo non fuerint duæ mulieres,
Gal. 4. 22. Agar & Sara, & ex illis duo filii Abrahæ, unus de ancilla, alius de libera, quia duo Testamenta in eis
Exodi 17. 6. figurata dicit Apostolus: aut ideo de nulla petra
Num. 20. 11. Moyse percutiente aqua defluxerit, quia potest illic figurata significatione etiam Christus intelligi,
1. Cor. 10. 4. eodem Apostolo dicente, *Petra autem erat Christus.* Nemo itaque prohibet intelligere paradisum, vitam beatorum; quatuor ejus flumina, quatuor virtutes, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, atque justitiam; & ligna ejus, omnes utiles disciplinas; & lignorum fructus, mores piorum; & lignum vitæ, ipsam bonorum omnium matrem sapientiam; & lignum scientiæ boni & mali, transgressi mandati experimentum. Pœnam enim peccatoribus bene utique, quoniam justè, constituit Deus, sed non bono suo experitur homo. Possunt hæc etiam in Ecclesia intelligi, ut ea meliùs accipiamus tamquam prophetica indicia præcedentia futurorum: paradisum scilicet ipsam Ecclesiam,
Cant. 4. 13. sicut de illa legitur in Cantico canticorum: quatuor autem paradisi flumina, quatuor Evangelia; ligna fructifera, sanctos; fructus autem eorum, opera eorum; lignum vitæ, sanctum sanctorum, utique Christum; lignum scientiæ boni & mali, proprium voluntatis arbitrium. Nec se ipso quippe homo divina voluntate contemta nisi perniciosè uti potest: atque ita discit, quid intersit, utrùm inhæreat communi omnibus bono, an proprio delectetur. Se quippe amans donatur sibi, ut inde timoribus, mœroribusque completus cantet in Psal-
Psal. 41. 7. mo, si tamen mala sua sentit, *Ad me ipsum turbata est*
Psal. 58. 10. *anima mea:* correctusque jam dicat, *Fortitudinem*
A *meam ad te custodiam.* Hæc, & si qua alia commodiùs dici possunt de intelligendo spiritaliter paradiso, nemine prohibente dicantur: dum tamen & illius historiæ veritas fidelissima rerum gestarum narratione commendata credatur.

Caput XXII.

De corporibus sanctorum post resurrectionem, quæ sic spiritalia erunt, ut non in spiritum caro vertatur.

CORPORA ergo justorum quæ in resurrectione futura sunt, neque ullo ligno indige-
B bunt, quo fiat ut nullo morbo vel senectute inveterata moriantur; neque ullis aliis corporalibus alimentis, quibus esuriendi ac sitiendi qualiscumque molestia devitetur: quoniam certo & omni modo inviolabili munere immortalitatis induentur, ut non nisi velint, possibilitate, non necessitate vescantur. Quod Angeli quoque visibiliter & tractabiliter apparentes, non quia indigebant, sed quia volebant & poterant, ut hominibus congruerent sui ministerii quadam humanitate, fecerunt.
C Neque enim in phantasmate Angelos edisse cre- Gen. 18.
dendum est, quando eos homines hospitio susceperunt: quamvis utrùm Angeli essent ignorantibus, consimili nobis indigentiâ vesci viderentur. Unde est quod ait Angelus in libro Tobiæ: *Videbatis me* Tob. 12. 19.
manducare, sed visu vestro videbatis; id est, necessitate reficiendi corporis, sicut vos facitis, me cibum sumere putabatis. Sed si fortè de Angelis aliud credibilius disputari potest: certè fides Christiana de ipso Salvatore non dubitat, quòd etiam post
D resurrectionem, jam quidem in spiritali carne, sed Luca 24.
tamen vera, cibum ac potum cum discipulis sumsit. Non enim potestas, sed egestas edendi ac bibendi talibus corporibus auferetur. Unde & spiritalia erunt; non quia corpora esse desistent, sed quia spiritu vivificante subsistent.

Caput XXIII.

Quid intelligendum sit de corpore animali & de corpore spiritali; aut qui moriuntur in Adam, qui verò vivificantur in Christo.

E 1. NAM sicut corpora ista, quæ habent animam viventem, nondum spiritum vivificantem, animalia dicuntur corpora; nec tamen animæ sunt, sed corpora: ita illa spiritalia vocantur corpora; absit tamen ut spiritus ea credamus futura, sed corpora carnis habitura substantiam; sed nullam tarditatem corruptionemque carnalem spiritu vivificante passura. Tunc jam non terrenus, sed cælestis homo erit; non quia corpus quod de terra factum est, non ipsum erit; sed quia
F dono cælesti jam tale erit, ut etiam cælo incolendo non amissâ naturâ, sed mutatâ qualitate conveniat. Primus autem homo de terra terrenus, in 1. Cor. 15.
animam viventem factus est, non in spiritum vivi- 47.
ficantem, quod ei per obedientiæ meritum servabatur. Ideo corpus ejus, quod cibo ac potu egebat, ne fame afficeretur ac siti, & non immortalitate illa absoluta atque indissolubili, sed ligno vitæ à mortis necessitate prohibebatur, atque in juventutis flore tenebatur, non spiritale, sed ani-
G male fuisse, non dubium est: nequaquam tamen moriturum, nisi in Dei prædicentis minantisque sententiam delinquendo corruisset. Et alimentis quidem etiam extra paradisum non negatis, à ligno tamen vitæ prohibitus, [a] traditus esset tempori vetustatique finiendus, in ea duntaxat vita,

[a] MSS. quidam, *Agebantur.*
[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *confecti.*

[a] Sic optimæ notæ MSS. Editi autem, *tardiùs esset tempore vetustateque finiendus.*

quam in corpore licèt animali, donec spiritale obedientiæ merito fieret, posset in paradiso nisi peccasset, habere perpetuam. Quapropter etiamsi mortem istam manifestam, qua fit animæ à corpore separatio, intelligamus simul significatam in Gen. 2. 17. eo quod Deus dixerat, *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini*: non ideo debet absurdum videri, quia non eo prorsus die à corpore sunt soluti, quo cibum interdictum mortiferumque sumserunt. Eo quippe die mutatâ in deterius vitiatâque naturâ, atque à ligno vitæ separatione justissima, mortis in eis etiam corporalis necessitas facta est, cum qua nos necessitate nati sumus. Propter quod Apostolus non ait, Corpus quidem mo- Rom. 8. 10. riturum est propter peccatum: sed ait, *Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vi-* Ibidem 11. *ta est propter justitiam.* Deinde subjungit, *Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum à mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum à mortuis, vivificabit & mortalia corpora vestra, per inhabitantem Spiritum ejus in vobis.* Tunc ergo erit corpus in spiritum vivificantem, quod nunc est in animam viventem; & tamen mortuum dicit Apostolus, quia jam moriendi necessitate constrictum est. Tunc autem ita erat in animam viventem, quamvis non in spiritum vivificantem, ut tamen mortuum dici rectè non posset; quia nisi perpetratione peccati necessitatem moriendi habere non posset. Gen. 3. 9. Cùm verò Deus & dicendo, *Adam ubi es?* mortem significaverit animæ, quæ facta est illo deserente; & dicendo, Ibidem 19. *Terra es, & in terram ibis*, mortem significaverit corporis, quæ illi fit anima [a] discedente: propterea de morte secunda nihil dixisse credendus est, quia occultam esse voluit propter dispensationem Testamenti novi, ubi secunda mors apertissimè declaratur; ut priùs ista mors prima, quæ communis est omnibus, proderetur ex illo venisse peccato, quod in uno commune factum est omnibus: mors verò secunda non utique communis est omnibus, propter eos *qui secundùm propositum vocati sunt* [b], *quos* antè *præscivit, &* Rom. 8. 28. & 29. *prædestinavit*, sicut ait Apostolus, *conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*, quos à secunda morte per Mediatorem Dei gratia liberavit.

* Hic incipit Caput 21 in nonnullis MSS. * 2. In corpore ergo animali primum hominem factum, sic Apostolus loquitur. Volens enim ab spiritali quod in resurrectione futurum est, hoc 1 Cor. 15. 42. &c. quod nunc est animale discernere: *Seminatur*, inquit, *in corruptione, surget in incorruptione; seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.* Deinde ut hoc probaret, *Si est*, inquit, *corpus animale, est & spiritale.* Et ut quid esset corpus animale ostenderet, *Sic*, inquit, *scrip-* Gen. 2. 7. *tum est: Factus est primus homo in animam viventem.* Isto igitur modo voluit ostendere quid sit corpus animale, quamvis Scriptura non dixerit de primo homine, qui est appellatus Adam, quando [c] illi anima flatu Dei creata est, Et factus est homo in corpore animali; sed, *Factus est homo in animam viventem.* In eo ergo quod scriptum est, *Factus est primus homo in animam viventem*, voluit Apostolus intelligi corpus hominis animale. Spiritale autem quemadmodum intelligendum esset, ostendit, addendo, *Novissimus autem Adam in spiritum vivificantem*: procul dubio Christum significans, qui jam ex mortuis ita resurrexit, ut mori omnino deinceps non possit. Denique sequitur & dicit, *Sed non primùm quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale.* Ubi multo apertiùs declaravit, se animale corpus insinuasse in eo quod scriptum est, factum esse primum hominem in animam viventem: spiritale autem in eo quod ait, *Novissimus Adam in spiritum vivificantem.* Priùs est enim animale corpus, quale habuit primus Adam, quamvis non moriturum, nisi peccasset; quale nunc habemus & nos, hactenus ejus mutatâ vitiatâque naturâ, quatenus in illo, postea quàm peccavit, effectum est, unde haberet jam moriendi necessitatem; quale pro nobis etiam Christus primitus habere dignatus est, non quidem necessitate, sed potestate: postea verò spiritale, quale jam præcessit in Christo tamquam in capite nostro, secuturum est autem in membris ejus ultima resurrectione mortuorum.

3. Adjungit deinde Apostolus duorum istorum hominum evidentissimam differentiam, dicens, *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginem ejus qui de cælo est.* 1. Cor. 15. 47. &c. Hoc Apostolus ita posuit, ut nunc quidem in nobis secundùm sacramentum regenerationis fiat; sicut alibi dicit, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*: Gal. 3. 27. re autem ipsa tunc perficietur, cùm & in nobis quod est animale nascendo, spiritale factum fuerit resurgendo. Ut enim ejus itidem verbis utar: *Spe salvi facti sumus.* Rom. 8. 24. Induimus autem imaginem terreni hominis propagatione prævaricationis & mortis, quam nobis intulit generatio: sed induimus imaginem cælestis hominis gratiâ indulgentiæ vitæque perpetuæ, quod nobis præstat regeneratio, non nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum: 1. Tim. 2. 5. quem cælestem hominem vult intelligi, quia de cælo venit, ut terrenæ mortalitatis corpore vestiretur, quod cælesti immortalitate vestiret. Christus homo cælestis. Cælestes verò ideo appellat & alios, quia fiunt per gratiam membra ejus, ut cum illis sit unus Christus, velut caput & corpus. Hoc in eadem epistola evidentius ita ponit: *Per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, sic & in Christo omnes vivificabuntur.* 1. Cor. 15. 21 & 22. Jam utique in corpore spiritali, quod erit in spiritum vivificantem. Non quia omnes qui in Adam moriuntur, membra erunt Christi; ex illis enim multo plures secunda in æternum morte plectentur: sed ideo dictum est, *omnes* atque *omnes*, quia sicut nemo corpore animali nisi in Adam moritur, ita nemo corpore spiritali nisi in Christo vivificatur. Proinde nequaquam putandum est, nos in resurrectione tale corpus habituros, quale habuit homo primus ante peccatum. Neque illud quod dictum est, *Qualis terrenus, tales & terreni*; secundùm illud intelligendum est, quod factum est admissione peccati. Non enim existimandum est, eum priùs quàm peccasset, spiritale corpus habuisse, & peccati merito in animale mutatum. Ut enim hoc putetur, parum adtenduntur tanti verba doctoris, qui ait, *Si est corpus animale, est & spiritale; sicut scriptum* Ibidem 44. & 45.

---

[a] In MSS. At editi, *decedente*.

[b] Editi, *vocati sunt sancti*: & infrà, *conformes fieri*. At MSS. non habent *sancti*, neque *fieri*: quæ verba etiam absunt à Græco textu Apostoli.

[c] In quadam editione, *quando illa*.

[Gen. 2. 7.] est, *Primus homo Adam factus est in animam viventem.* Numquid hoc post peccatum factum est, cùm sit ista hominis prima conditio, de qua beatissimus Apostolus ad corpus animale monstrandum, hoc testimonium Legis assumsit?

CAPUT XXIV.

Qualiter accipienda sit vel illa insufflatio, in qua primus homo factus est in animam viventem; *vel illa quam Dominus fecit, dicens,* Accipite Spiritum sanctum.

1. Unde & illud parum considerate [a] quibusdam visum est, in eo quod legitur, [Gen. 2. 7.] *Inspiravit Deus in faciem ejus spiritum vitæ; & factus est homo in animam viventem*; non tunc animam primo homini datam, sed eam quæ jam inerat, Spiritu-sancto vivificatam. Movet enim eos, quòd Dominus Jesus postea quàm resurrexit à mortuis, insufflavit, dicens discipulis suis, [Johan. 20. 22.] *Accipite Spiritum-sanctum.* Unde tale aliquid existimant factum, quale tunc factum est: quasi & hic secutus Evangelista dixerit, Et facti sunt in animam viventem. Quod quidem si dictum esset, hoc intelligeremus, quòd animarum quædam vita sit Spiritus Dei, sine quo animæ rationales mortuæ deputandæ sunt, quamvis earum præsentiâ vivere corpora videantur. Sed non ita factum, quando est conditus homo, satis ipsa libri verba testantur, quæ ita se habent: [Gen. 2. 7.] *Et formavit Deus hominem pulverem de terra.* Quod quidam planiùs interpretandum putantes dixerunt, *Et finxit Deus hominem de limo terræ.* Quoniam superiùs dictum fuerat, *Fons autem adscendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ*: ut ex hoc limus intelligendus videretur, humore scilicet terrâque concretus. Ubi enim hoc dictum est, continuò sequitur, *Et formavit Deus hominem pulverem de terra*: sicut Græci codices habent, unde in [b] Latinam linguam Scriptura ista conversa est. Sive autem *formavit*, sive *finxit*, quis dicere voluerit, quod Græcè dicitur ἔπλασεν, ad rem nihil interest: magis tamen propriè dicitur, *finxit*. Sed ambiguitas visa est devitanda eis, qui *formavit* dicere maluerunt, eo quòd in Latina lingua illud magis obtinuit consuetudo, ut hi dicantur fingere, qui aliquid mendacio [c] simulante componunt. Hunc [Hominis formatio.] igitur formatum hominem de terræ pulvere, sive limo, (erat enim pulvis humectus;) hunc, inquam, ut expressiùs dicam, sicut Scriptura locuta est, *pulverem de terra*, animale corpus factum esse docet Apostolus, cùm animam accepit: [1. Cor. 15. 45.] *Et factus est* iste *homo in animam viventem*: id est, formatus iste pulvis factus est in animam viventem.

2. Jam, inquiunt, habebat animam, alioquin non appellaretur homo: quoniam homo non est corpus solum, vel anima sola, sed qui ex anima constat & corpore. Hoc quidem verum est, quòd non totus homo, sed pars melior hominis anima est; nec totus homo corpus, sed inferior hominis pars est: sed cùm est utrumque conjunctum simul, habet hominis nomen, quod tamen & singula non amittunt, etiam cùm de singulis loquimur. Quis enim dicere prohibetur quotidiani quadam lege sermonis, Homo ille defunctus est, & nunc in requie est vel in pœnis; cùm de anima sola possit hoc dici: &, Illo aut illo loco homo ille sepultus est; cùm hoc nisi de solo corpore non possit intelligi? An dicturi sunt, sic loqui Scripturam non solere divinam? Immo verò illa ita nobis in hoc adtestatur, ut etiam cùm duo ista conjuncta sunt & vivit homo, tamen etiam singula hominis vocabulo appellet, animam scilicet interiorem hominem, corpus verò exteriorem hominem vocans, [2. Cor. 4. 16.] tamquam duo sint homines, cùm simul utrumque sit homo unus. Sed intelligendum est, secundùm quid dicatur homo ad imaginem Dei, & homo terra atque iturus in terram. Illud enim secundùm animam rationalem dicitur, qualem Deus insufflando, vel si commodiùs dicitur, inspirando indidit homini, id est, hominis corpori: hoc autem secundùm corpus, qualem hominem Deus finxit ex pulvere, cui data est anima, ut fieret corpus animale, id est, homo in animam viventem.

3. Quapropter in eo quod Dominus fecit, quando insufflavit dicens, *Accipite Spiritum sanctum*; [Johan. 20. 22.] nimirum hoc intelligi voluit, quòd Spiritus-sanctus non tantùm sit Patris, verùm etiam Unigeniti ipsius Spiritus. Idem ipse quippe Spiritus est & Patris & Filii, cum quo est Trinitas Pater & Filius & Spiritus-sanctus, non creatura, sed Creator. Neque enim flatus ille corporeus de carnis ore procedens substantia erat Spiritus-sancti atque natura, sed potiùs significatio, qua intelligeremus, ut dixi, Spiritum sanctum Patri esse Filioque communem: quia non sunt eis singulis singuli, sed unus amborum est. Semper autem ille Spiritus in Scripturis sanctis Græco vocabulo πνεῦμα dicitur, sicut eum & hoc loco Dominus appellavit, quando eum corporalis sui oris flatu significans, discipulis suis dedit: & locis omnibus divinorum eloquiorum non mihi aliter umquam nuncupatus occurrit. Hic verò, ubi legitur, [Gen. 2. 7.] *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, & insufflavit*, sive *inspiravit in faciem ejus spiritum vitæ*; non ait Græcus πνεῦμα, [Hominis creatio qualis.] quod solet dici Spiritus-sanctus, sed πνοὴν: quod nomen in creatura quàm in Creatore frequentiùs legitur: unde nonnulli etiam Latini propter differentiam, hoc vocabulum non spiritum, sed flatum appellare maluerunt. Hoc enim est in Græco etiam illo loco apud Isaiam, ubi Deus dicit, [Isai 57. 16. sec. LXX.] *Omnem flatum ego feci*, omnem animam sine dubitatione significans. Quod itaque Græcè πνοὴ dicitur, nostri aliquando flatum, aliquando spiritum, aliquando inspirationem, vel adspirationem, [d] quando etiam Dei dicitur, interpretati sunt: πνεῦμα verò numquam nisi spiritum, sive hominis, de quo ait Apostolus, [1. Cor. 2. 11.] *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est?* Sive pecoris, sicut in Salomonis libro scriptum est, [Eccle. 3. 21.] *Quis scit si spiritus hominis adscendat sursum in cælum, & spiritus pecoris descendat deorsum in terram?* Sive istum corporeum, qui etiam ventus dicitur: nam ejus hoc nomen est, ubi in Psalmo canitur, [Psal. 148. 8.] *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis.* Sive jam non creatum, sed Creatorem, sicut est de quo dicit Dominus in Evangelio, [Johan. 20. 22.] *Accipite Spiritum-sanctum*: eum [e] corporei sui oris significans flatu. Et ubi ait, [Matth. 28. 19.] *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti*: ubi ipsa Trinitas excellentissimè

[a] Ita visum est Origeni l. 1. περὶ ἀρχῶν c. 3. Tertulliano l. de baptismo c. 5. Cypriano epist. ad Jubaianum. Cyrillo l. 9. in Johan. c. 47. Basilio in Psal. 48. Ambrosio l. de Paradiso. Philastrio & aliis.

[b] Ostendit olim usas Ecclesias interpretatione Latina ex Græco Septuaginta, cui postea successit interpretatio Hieronymi ex Hebræo.

[c] Aliquot MSS. *simulant & componunt.*

[d] Sic MSS. At editi, *aliquando etiam animam interpretati sunt.*

[e] Sic MSS. At editi alii, *corporeo*, alii *incorporeo*.

& evidentissimè commendata est. Et ubi legitur, Joan. 4. 24. *Deus spiritus est*. Et aliis plurimis sacrarum litterarum locis. In his quippe omnibus testimoniis Scripturarum, quantum ad Græcos adtinet, non πνοὴν videmus scriptum esse, sed πνεῦμα: quantum autem ad Latinos, non flatum, sed spiritum. Quapropter in eo quod scriptum est, *Inspiravit*; vel si Gen. 2. 7. magis propriè dicendum est, *Insufflavit in faciem ejus spiritum vitæ*; si Græcus non πνοὴν, sicut ibi legitur, sed πνεῦμα posuisset, nec sic esset consequens, ut Creatorem Spiritum, qui propriè dicitur in B Trinitate Spiritus-sanctus, intelligere cogeremur: quando quidem πνεῦμα, ut dictum est, non solùm de Creatore, sed etiam de creatura dici solere manifestum est.

4. Sed cùm dixisset, inquiunt, *spiritum*, non adderet *vitæ*, nisi [a] illic Spiritum-sanctum vellet intelligi. Et cùm dixisset, *Factus est homo in animam*, non adderet, *viventem*, nisi animæ vitam significaret, quæ illi divinitus impertitur dono Spiritûs Dei. Cùm enim vivat anima, inquiunt, C proprio suæ vitæ modo, quid opus erat addere *viventem*, nisi ut ea vita intelligeretur, quæ illi per Spiritum-sanctum datur? Hoc quid est aliud, nisi diligenter pro humana suspicione contendere, & Scripturas sanctas negligenter adtendere? Quid enim magnum erat non ire longiùs, sed in eodem Gen. 1. 24. libro ipso paulò superiùs legere, *Producat terra animam viventem*; quando animalia terrestria cuncta creata sunt? Deinde aliquantis interpositis, in eodem tamen ipso libro, quid magnum erat ad- D vertere quod scriptum est, Gen. 7. 22. *Et omnia quæ habent spiritum vitæ, & omnis qui erat super aridam, mortuus est*; cùm insinuaret omnia quæ vivebant in terra periisse diluvio? Si ergo & animam viventem, & spiritum vitæ etiam in pecoribus invenimus, sicut loqui divina Scriptura consuevit: & cùm hoc quoque loco ubi legitur, *Omnia quæ habent spiritum vitæ*, non Græcus πνεῦμα, sed πνοὴν dixerit: cur non dicimus, quid opus erat ut adderet, *viventem*, cùm anima nisi vivat esse non possit? aut quid opus erat E ut adderet, *vitæ*, cùm dixisset *spiritum*? Sed intelligimus *spiritum vitæ*, & *animam viventem* Scripturam suo more dixisse, cùm animalia, id est, corpora animata vellet intelligi, quibus inesset per animam perspicuus iste etiam corporis sensus. In hominis autem conditione obliviscimur, quemadmodum loqui Scriptura consueverit, cùm suo prorsus more locuta sit: quo insinuaret hominem etiam rationali animâ acceptâ, quam non sicut aliarum carnium aquis & terra producentibus, sed Deo F flante creatam voluit intelligi; sic tamen factum, ut in corpore animali, quod fit animâ in eo vivente, sicut illa animalia viveret, de quibus dixit, *Producat terra animam viventem*: & quæ itidem dicit habuisse in se spiritum vitæ; ubi etiam in Græco non dixit πνεῦμα, sed πνοὴν: non utique Spiritum-sanctum, sed eorum animam tali exprimens nomine.

5. Sed enim Dei flatus, inquiunt, Dei ore exisse intelligitur, quem si animam crediderimus, con- G sequens erit, ut ejusdem fateamur esse substantiæ, Eccli. 24. 5. paremque illius Sapientiæ, quæ dicit, *Ego ex ore Altissimi prodivi*. Non quidem dixit Sapientia ore Dei efflatam se fuisse, sed ex ejus ore prodisse. Sicut autem nos possumus, non de nostra natura qua homines sumus, sed de isto aëre circumfuso, quem A spirando ac respirando ducimus ac reducimus, flatum facere cùm sufflamus: ita omnipotens Deus, non de sua natura, neque de subjacenti creatura, sed etiam de nihilo potuit facere flatum, quem corpori hominis inserendo inspirasse vel insufflasse convenientissimè dictus est, incorporeus incorporeum, sed immutabilis mutabilem; quia non creatus creatum. Verumtamen ut sciant isti, qui de Scripturis loqui volunt, & Scripturarum locutiones non advertunt, non hoc B solùm dici exire ex ore Dei, quod est æqualis ejusdemque naturæ, audiant, vel legant quod Deo dicente scriptum est: *Quoniam tepidus es, & neque calidus, neque frigidus, incipiam te evomere ex ore meo.* Apoc. 3. 16.

6. Nulla itaque caussa est, cur apertissimè loquenti resistamus Apostolo, ubi ab spiritali corpore corpus animale discernens, id est, ab illo in quo futuri sumus, hoc in quo nunc sumus, ait, *Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale: si est* 1 Cor. 15. 44. &c. C *corpus animale, est & spiritale, sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non primùm quod spiritale est, sed quod animale, postea quod spiritale. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginem ejus qui de cælo est.* De quibus omnibus apostolicis verbis superiùs locuti sumus. Corpus igitur animale, in D quo primum hominem Adam factum esse dicit Apostolus, sic erat factum, non ut mori omnino non posset; sed ut non moreretur, nisi homo peccasset. Nam illud quod spiritu vivificante spiritale erit & immortale, mori omnino non poterit. Sicut anima creata est immortalis, quæ licèt peccato mortua perhibeatur carens quadam vitâ suâ, hoc est, Dei Spiritu, quo etiam sapienter & beatè vivere poterat: tamen propriâ quadam, licèt miserâ, vitâ suâ non desinit vivere; quia immortalis E est creata. Sicut etiam desertores angeli, licèt secundùm modum quemdam mortui sint peccando; (Angeli desertores.) quia fontem vitæ deseruerunt, qui Deus est, quem potando, sapienter beatéque poterant vivere: tamen non sic mori potuerunt, ut omnino desisterent vivere atque sentire; quoniam immortales creati sunt: atque ita in secundam mortem post ultimum præcipitabuntur judicium, ut nec illic vitâ careant: quando quidem etiam sensu, cùm in doloribus futuri sunt, non carebunt. (In secundam mortem post ultimum judicium præcipitandi.) Sed homi- F nes ad Dei gratiam pertinentes cives sanctorum Angelorum in beata vita manentium, ita spiritalibus corporibus induentur, ut neque peccent ampliùs, neque moriantur: ea tamen immortalitate vestiti, quæ, sicut Angelorum, nec peccato possit auferri; naturâ quidem manente carnis, sed nulla omnino carnali corruptibilitate vel tarditate remanente.

7. Sequitur autem quæstio necessariò pertractanda, & Domino Deo veritatis adjuvante sol- G venda. Si libido membrorum inobedientium ex peccato inobedientiæ in illis primis hominibus, cùm illos divina gratia deseruisset, exorta est; unde in suam nuditatem oculos aperuerunt, id est, eam curiosiùs adverterunt, & quia impudens motus voluntatis arbitrio resistebat, pudenda texerunt: quomodo essent filios propagaturi, si ut crea-

[a] Vid. Am. Er. & MSS. illum.

ti fuerant, sine prævaricatione mansissent. Sed quia & liber iste claudendus est, nec tanta quæstio in A sermonis angustias coartanda, in eum qui sequitur commodiore disputatione differatur.

LIBER [a] QUARTUS DECIMUS.

[a] Scriptus ante annum 420.

Rursum de primi hominis peccato, ex quo vitæ carnalis & vitiosorum affectuum caussam profluxisse docet Augustinus: sed præsertim libidinis erubescendæ malum pœnam inobedientiæ reciprocam esse ostendit, & quomodo, si non peccasset homo, filios fuisset absque libidine propagaturus, inquirit.

CAPUT I.

Per inobedientiam primi hominis in secundæ mortis perpetuitatem ruituros omnes fuisse, nisi multos Dei gratia liberaret.

DIXIMUS jam in superioribus libris ad humanum genus, non solùm naturæ similitudine sociandum, verùm etiam quadam cognationis necessitudine in unitatem concordem pacis vinculo colligandum, ex homine uno Deum voluisse homines instituere: neque hoc genus fuisse in singulis quibusque moriturum, nisi duo primi, quorum creatus est unus ex nullo, altera ex illo, id inobedientiâ meruissent: à quibus admissum est tam grande peccatum, ut in deterius eo natura mutaretur humana, etiam in posteros obligatione peccati & mortis necessitate transmissâ. Mortis autem regnum in homines usque adeo dominatum est, ut omnes in secundam quoque mortem, cujus nullus est finis, pœna debita præcipites ageret, nisi inde quosdam indebita Dei gratia liberaret. Ac per hoc factum est, ut cùm tot tantæque gentes per terrarum orbem diversis ritibus moribusque viventes, multiplici linguarum, armorum, vestium sint varietate distinctæ; non tamen amplius quàm duo quædam genera humanæ societatis existerent, quas Civitates duas secundùm Scripturas nostras meritò appellare possimus. Una quippe est hominum secundùm carnem, altera secundùm spiritum vivere in sui cujusque generis pace volentium; & cùm id quod expetunt assequuntur, in sui cujusque generis pace vivunt.

Mors ex peccato propagata.

CAPUT II.

De vita carnali, quæ non ex corporis tantùm, sed etiam ex animi sit intelligenda vitiis.

1. PRius ergo videndum est, quid sit secundùm carnem, quid secundùm spiritum vivere. Quisquis enim hoc quod diximus prima fronte inspicit, vel non recolens, vel minùs advertens quemadmodum Scripturæ sanctæ loquantur, potest putare philosophos quidem Epicureos secundùm carnem vivere, quia summum bonum hominis in corporis voluptate posuerunt; & si qui alii sunt, qui quoquo modo corporis bonum, summum bonum esse hominis opinati sunt; & omne eorum vulgus, qui non aliquo dogmate, vel eo modo philosophantur, sed proclives ad libidinem, nisi ex voluptatibus, quas corporeis sensibus capiunt, gaudere nesciunt; Stoicos autem, qui summum bonum hominis in animo ponunt, secundùm spiritum vivere; quia & hominis animus quid est, nisi spi-

B ritus? Sed sicut loquitur Scriptura divina, secundùm carnem vivere utrique monstrantur. Carnem quippe appellat, non solùm corpus terreni atque mortalis animantis; veluti cùm dicit, *Non omnis caro eadem caro, sed alia quidem hominis, alia autem caro pecoris, alia volucrum, alia piscium*: sed aliis multis modis significatione hujus nominis utitur, inter quos varios locutionis modos, sæpe etiam ipsum hominem, id est, naturam hominis carnem nuncupat, modo locutionis à parte totum [b], quale C est: *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro.* Quid enim voluit intelligi, nisi omnis homo? Quod apertiùs paulò pòst ait, *In lege [c] nemo justificatur.* Et ad Galatas: *Scientes quia non justificabitur homo ex operibus legis.* Secundùm hoc intelligitur, *Et Verbum caro factum est*: id est, homo. Quod non rectè accipientes [a] quidam, putaverunt Christo humanam animam defuisse. Sicut enim à toto pars accipitur, ubi Mariæ Magdalenæ verba in Evangelio leguntur dicentis, *Abstulerunt Dominum meum, & nescio ubi posuerunt eum*; D cùm de sola Christi carne loqueretur, quam sepultam de monumento putabat ablatam: ita & à parte totum, carne nominata intelligitur homo; sicut ea sunt quæ suprà commemoravimus.

1. Cor. 15. 39.

Caro pro homine.

Rom. 3. 20.

Gal. 3. 11.

Gal. 2. 16.

Iohan. 1. 14.

[a] Apollinaristæ.

Iohan. 20. 13.

2. Cùm igitur multis modis, quos perscrutari & colligere longum est, divina Scriptura nuncupet carnem: quid sit secundùm carnem vivere, (quod profectò malum est, cùm ipsa carnis natura non sit malum,) ut indagare possimus, inspiciamus diligenter E illum locum epistolæ Pauli apostoli, quam scripsit ad Galatas, ubi ait, *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, luxuriæ, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Iste totus epistolæ Apostolicæ locus, quantum ad rem præsentem satis esse videbitur, consideratus, poterit hanc F dissolvere quæstionem, quid sit secundùm carnem vivere. In operibus namque carnis, quæ manifesta esse dixit, eaque commemorata damnavit, non illa tantùm invenimus, quæ ad voluptatem pertinent carnis, sicuti sunt fornicationes, immunditiæ, luxuriæ, ebrietates, comessationes; verùm etiam illa quibus animi vitia demonstrantur à voluptate carnis aliena. Quis enim servitutem quæ idolis exhibetur, veneficia, inimicitias, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, G invidias, non potiùs intelligat animi vitia esse quàm

Secundùm carnem vivere quid.

Gal. 5. 19.

[a] Citatur hic liber in primo contra adversarium leg. & proph. libro cap. 14. scripto circiter annum 420.
[b] Er. & Lov. *à parte totum significans.* Abest *significans* ab editis aliis & MSS. ut sensus sit, *modo locutionis quo appellatur, à parte totum.*
[c] Lov. *In lege non justificabitur omnis homo.* Editi alii & MSS. *In lege nemo justificatur*, vel *justificabitur.* Locus est epistolæ non ad Romanos, sed ad Galatas cap. 3.

Etiam animi vitia carni adscribuntur.

carnis? Quando quidem fieri potest, ut propter idololatriam vel hæresis alicujus errorem à voluptatibus carnis temperetur: & tamen etiam tunc homo, quamvis carnis libidines continere atque cohibere videatur, secundùm carnem vivere hac Apostolica auctoritate convincitur; & in eo quòd abstinet à voluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonstratur. Quis inimicitias non in animo habeat? aut quis ita loquatur, ut inimico suo, vel quem putat inimicum, dicat, Malam carnem, ac non potiùs, Malum animum habes adversùm me? Postremò sicut carnalitates, ut ita dicam, si quis audisset, non dubitasset carni tribuere; ita nemo dubitat animositates ad animum pertinere: cur ergo hæc omnia & his similia, Doctor gentium in fide & veritate opera carnis appellat, nisi quia eo locutionis modo, quo totum significatur à parte, ipsum hominem vult nomine carnis intelligi?

C A P U T III.

Peccati caussam ex anima, non ex carne prodiisse, & corruptionem ex peccato contractam, non peccatum esse, sed pœnam.

1. QUOD si quisquam dicit, carnem caussam esse in malis moribus quorumcumque vitiorum, eo quòd anima carne affecta sic vivit: profectò non universam hominis naturam diligenter advertit. Nam *corpus* quidem *corruptibile aggravat animam*. Unde etiam idem Apostolus agens de hoc corruptibili corpore, de quo paulò antè dixerat, *Etsi exterior homo noster corrumpitur:* * *Scimus*, inquit, *quia si terrena nostra domus* ª *habitationis dissolvatur, ædificationem habemus ex Deo, domum non manufactam æternam in cælis. Etenim in hoc ingemiscimus, habitaculum nostrum quod de cælo est superindui cupientes: si tamen* ᵇ *& induti, non nudi inveniamur. Etenim* ᶜ *qui sumus in hac habitatione, ingemiscimus gravati: eo quòd nolumus exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale à vita.* Et aggravamur ergo corruptibili corpore, & ipsius aggravationis caussam, non naturam substantiamque corporis, sed ejus corruptionem scientes, nolumus corpore exspoliari, sed ejus immortalitate vestiri. Et tunc enim erit *, sed quia corruptibile non erit, non gravabit. *Aggravat* ergo nunc *animam corpus corruptibile, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.* Verumtamen qui omnia animæ mala ex corpore putant accidisse, in errore sunt.

Sap. 9. 15.
2. Cor. 4. 16
* 2. Cor. 5. 1. &c.
* suppl. corpus
Sap. 9. 15.

2. * Quamvis enim Virgilius Platonicam videatur luculentis versibus explicare sententiam, dicens,

* Hic incipit Caput 4. in MSS.
Æneid. 6

Igneus est * ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus moribundaque membra:

omnesque illas notissimas quatuor animi perturbationes, cupiditatem, timorem, lætitiam, tristitiam, quasi origines omnium peccatorum atque vitiorum volens intelligi ex corpore accidere, subjungat & dicat,

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
Suspiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco:

tamen aliter se habet fides nostra. Nam corruptio corporis, quæ aggravat animam, non peccati primi est caussa, sed pœna; nec caro corruptibilis animam peccatricem, sed anima peccatrix fecit esse corruptibilem carnem. Ex qua corruptione carnis licèt exsistant quædam incitamenta vitiorum, & ipsa desideria vitiosa: non tamen omnia vitæ iniquæ vitia tribuenda sunt carni, ne ab his omnibus purgemus diabolum, qui non habet carnem. Etsi enim diabolus fornicator vel ebriosus, vel si quid hujusmodi mali est quod ad carnis pertinet voluptates, non potest dici, cùm sit etiam talium peccatorum suasor & instigator occultus: est tamen maximè superbus atque invidus. Quæ illum vitiositas sic obtinuit, ut propter hanc esset in carceribus caliginosi hujus aëris æterno supplicio destinatus. Hæc autem vitia quæ tenent in diabolo principatum, carni tribuit Apostolus, quam certum est diabolum non habere. Dicit enim, inimicitias, contentiones, æmulationes, animositates, invidias, opera esse carnis: quorum omnium malorum caput atque origo superbia est, quæ sine carne regnat in diabolo. Quis autem illo est inimicior sanctis? Quis adversùs eos contentiosior, animosior, & magis æmulus atque invidus invenitur? Et hæc omnia cùm habeat sine carne, quomodo sunt ista opera carnis; nisi quia opera sunt hominis, quem, sicut dixi, nomine carnis appellat? Non enim habendo carnem, quam non habet diabolus; sed vivendo secundùm se ipsum, hoc est, secundùm hominem, factus est homo similis diabolo: quia & ille secundùm se ipsum vivere voluit, quando in veritate non stetit; ut non de Dei, sed de suo, mendacium loqueretur, qui non solùm mendax, verùm etiam mendacii pater est. Primus est quippe mentitus, & à quo peccatum, ab illo cœpit esse mendacium.

Gal. 5. 20.
Iohan. 8. 44.

C A P U T IV.

Quid sit secundùm hominem, quidve secundùm Deum vivere.

1. CUM ergo vivit homo secundùm hominem, non secundùm Deum, similis est diabolo. Quia nec angelo secundùm angelum, sed secundùm Deum vivendum fuit, ut staret in veritate, & veritatem de illius, non de suo mendacium loqueretur. Nam & de homine alio loco idem Apostolus ait, *Si autem veritas Dei in meo mendacio abundavit.* ᵈ Meum dixit mendacium, veritatem Dei. Cùm itaque vivit homo secundùm veritatem, non vivit secundùm se ipsum, sed secundùm Deum. Deus est enim qui dixit, *Ego sum veritas.* Cùm verò vivit secundùm se ipsum, hoc est, secundùm hominem, non secundùm Deum, profectò secundùm mendacium vivit: non quia homo ipse mendacium est, cùm sit ejus auctor & creator Deus, qui non est utique auctor creatorque mendacii; sed quia homo ita factus est rectus, ut non secundùm se ipsum, sed secundùm eum à quo factus est, viveret; id est, illius potiùs, quàm suam faceret voluntatem: non autem ita vivere, quemadmodum est factus ut viveret, hoc est, mendacium. Beatus quippe vult esse, etiam non sic vivendo ut possit esse. Quid est ista voluntate mendacius? Unde non frustra dici potest, omne peccatum esse mendacium. Non enim fit peccatum, nisi ea voluntate, qua volumus ut bene sit nobis, vel nolumus ut malè sit nobis. Ergo mendacium est, quòd cùm fiat ut bene

Rom. 3. 7.
Iohan. 14. 6.

ª Editi, *hujus habitationis*. Abest *hujus* à MSS. & à Græco textu Apostoli.
ᵇ Sic MSS. juxta Græc. At editi, *si tamen induti*: omisso *&*.
ᶜ Editi, *quamdiu sumus*. Veriùs MSS. *qui sumus*.
ᵈ MSS. *Nostrum*.

fit

sit nobis, hinc potiùs malè est nobis; vel cùm fiat ut melius sit nobis, hinc potiùs pejus est nobis. Unde hoc, nisi quia de Deo potest bene esse homini, quem delinquendo deserit; non de se ipso, secundùm quem vivendo delinquit?

2. Quod itaque diximus, hinc exstitisse Civitates duas diversas inter se atque contrarias, quòd alii secundùm carnem, alii secundùm spiritum viverent; potest etiam isto modo dici quòd alii secundùm hominem, alii secundùm Deum vivant. Apertissimè quippe Paulus ad Corinthios dicit: *Cùm enim inter vos sint æmulatio & contentio, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis?* (1. Cor. 3. 3.) Quod ergo est ambulare secundùm hominem, hoc est esse carnalem; quòd à carne, id est, à parte hominis, intelligitur homo. Eosdem ipsos quippe dixit superiùs animales, quos postea carnales, ita loquens: *Quis enim scit*, inquit, *hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic & quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei. Nos autem*, inquit, *non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis, quæ & loquimur, non in sapientiæ humanæ doctis verbis, sed* [a] *doctis spiritu, spiritalibus spiritalia comparantes. Animalis autem homo non percipit quæ sunt Spiritûs Dei: stultitia est enim illi.* (1. Cor. 2. 11. &c.) Talibus igitur, id est, animalibus, paulò pòst dicit, *Et ego, fratres, non potui loqui vobis quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus.* (1. Cor. 3. 1.) Et illud ex hoc eodem loquendi modo intelligitur, id est, à parte totum. Et ab anima namque, & à carne, quæ sunt partes hominis, potest totum significari, quod est homo: atque ita non est aliud animalis homo, aliud carnalis; sed idem ipsum est utrumque, id est, secundùm hominem vivens homo. Sicut non aliud quàm homines significantur, sive ubi legitur, *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro* (Rom. 3. 20.): sive quod scriptum est, [b] *Septuaginta-quinque animæ descenderunt cum Iacob in Ægyptum.* (Gen. 46. 27.) Et ibi enim per omnem carnem omnis homo, & ibi per septuaginta-quinque animas septuaginta-quinque homines intelliguntur. Et quod dictum est, *Non in sapientiæ humanæ doctis verbis*; potuit dici, Non in sapientiæ carnalis: sicut quod dictum est, *Secundùm hominem ambulatis*; potuit dici, Secundùm carnem. Magis autem hoc apparuit in his quæ subjunxit: *Cùm enim quis dicat, Ego sum Pauli; alius autem, Ego Apollo: nonne homines estis?* (1. Cor. 3. 4.) Quod dicebat, *Animales estis*, & *Carnales estis*: expressiùs dixit, *Homines estis*: quod est, Secundùm hominem vivitis, non secundùm Deum, secundùm quem si viveretis, dii essetis.

CAPUT V.

Quòd de corporis animæque natura tolerabilior quidem Platonicorum quàm Manichæorum sit opinio; sed & ipsi reprobantur, quoniam vitiorum caussas naturæ carnis adscribunt.

NON igitur opus est in peccatis vitiisque nostris ad Creatoris injuriam carnis accusare naturam, quæ in genere atque ordine suo bona est: sed deserto Creatore bono, vivere secundùm creatum bonum, non est bonum; sive quisque secundùm carnem, sive secundùm animam, sive secundùm totum hominem, qui constat ex anima & carne, (unde & nomine solius animæ, & nomine solius carnis significari potest,) eligat vivere. Nam qui velut summum bonum laudat animæ naturam, & tamquam malum naturam carnis accusat, profectò & animam carnaliter appetit, & carnem carnaliter fugit: quoniam id vanitate sentit humana, non veritate divina. Non quidem Platonici, sicut Manichæi desipiunt, ut tamquam mali naturam terrena corpora detestentur; cùm omnia elementa, quibus iste mundus visibilis contrectabilisque compactus est, qualitatesque eorum Deo artifici tribuant. Verumtamen ex terrenis artubus moribundisque membris sic affici animas opinantur, ut hinc eis sint morbi cupiditatum & timorum & lætitiæ sive tristitiæ: quibus quatuor vel perturbationibus, ut Cicero [a] appellat, vel passionibus, ut plerique verbum è verbo Græco exprimunt, omnis humanorum morum vitiositas continetur. (a De finib. bonor. & malor.) Quod si ita est, quid est quòd Æneas apud Virgilium, cùm audisset à patre apud inferos, animas rursus ad corpora redituras, hanc opinionem miratur, exclamans:

O pater, an-ne aliquas ad cælum hinc ire putandum est (Æneid. 6.)
Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti
Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido?

Numquidnam hæc tam dira cupido ex terrenis artubus moribundisque membris adhuc inest animarum illi prædicatissimæ puritati? Nonne ab hujusmodi corporeis, ut dicit, pestibus omnibus eas asserit esse purgatas, cùm rursus incipiunt in corpora velle reverti? Unde colligitur, etiamsi ita se haberet, quod est omnino vanissimum, vicissim alternans incessabiliter euntium atque redeuntium animarum mundatio & inquinatio, non potuisse veraciter dici, omnes culpabiles atque vitiosos motus animarum eis ex terrenis corporibus inolescere. Si quidem secundùm ipsos, illa ut locutor nobilis ait, dira cupido usque adeo non est ex corpore, ut ab omni corporea [c] peste purgatam, & extra omne corpus animam constitutam, ipsam compellat esse in corpore. Unde etiam, illis fatentibus, non ex carne tantùm afficitur anima, ut cupiat, metuat, lætetur, & [d] ægrescat; verùm etiam ex se ipsa his potest motibus agitari.

CAPUT VI.

De qualitate voluntatis humanæ, sub cujus judicio affectiones animi aut pravæ habentur, aut rectæ.

INTEREST autem qualis sit voluntas hominis: quia si perversa est, perversos habebit hos motus; si autem recta est, non solùm inculpabiles, verùm etiam laudabiles erunt. Voluntas est quippe in omnibus: immo omnes nihil aliud quàm voluntates sunt. Nam quid est cupiditas & lætitia, nisi voluntas in eorum [e] consensionem quæ volumus? Et quid est metus atque tristitia, nisi voluntas in dissensionem ab his quæ nolumus? Sed cùm consentimus appetendo ea quæ volumus, cupiditas; cùm autem consentimus fruendo his quæ volumus, lætitia vocatur. Itemque cùm dissentimus ab eo quod accidere nolumus, talis voluntas metus est; cùm autem dissentimus ab eo quod nolentibus accidit, talis voluntas tristitia est. Et omnino pro varietate rerum quæ appetuntur atque fugiuntur,

[a] Editi & MSS. *sed doctis spiritus*: excepto Colbertino veteri codice, qui habet, *sed doctis spiritu* r juxta Græc. ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς. pro quo Vulgata, *sed in doctrina*.

[b] Sequitur editionem LXX. interpretum. Nam Vulgata nostra Gen. 46 non plures quàm septuaginta animas recenset. Tametsi libet Actuum Apost. cap. 7. v. 14. habet animas septuaginta quinque. Vide infrà lib. 16. c. 40.

[c] Nonnulli codices, *parte*.

[d] Sic MSS. At editi, *& tristetur*.

[e] MSS. *consensione*: & infrà, *in dissensione*.

sicut allicitur vel offenditur voluntas hominis, ita [A] in hos vel illos affectus mutatur & vertitur. Quapropter homo qui secundùm Deum, non secundùm hominem vivit, oportet ut sit amator boni: unde fit consequens ut malum oderit. [Odium licitum.] Et quoniam nemo naturâ, sed quisquis malus est, vitio malus est: *perfectum odium debet malis, qui secundùm Deum vivit; [* Psal. 138. 22.] ut nec propter vitium oderit hominem, nec amet vitium propter hominem; sed oderit vitium, amet hominem. Sanato enim vitio, totum quod amare, nihil autem quod debeat odisse, remanebit.

Caput VII.

Amorem & dilectionem indifferenter & in bono & in malo apud sacras litteras inveniri.

1. Nam cujus propositum est amare Deum, & non secundùm hominem, sed secundùm Deum amare proximum, sicut etiam se ipsum; procul dubio propter hunc amorem dicitur voluntatis bonæ, quæ usitatiùs in Scripturis sacris caritas appellatur: sed amor quoque secundùm easdem sacras litteras dicitur. Nam & amatorem boni dicit Apostolus esse debere, quem regendo populo præcipit eligendum. Et ipse Dominus Petrum apostolum interrogans, cùm dixisset, [Johan. 21. 15.] *Diligis me plus his?* Ille respondit, *Domine, tu scis quia amo te.* Et iterum Dominus quæsivit, non utrùm amaret, sed utrùm diligeret eum Petrus: at ille respondit iterum, *Domine, tu scis quia amo te.* Tertia verò interrogatione & ipse Dominus non ait, Diligis me, sed, *Amas me?* ubi secutus ait Evangelista, *Contristatus est Petrus, quia dixit ei tertiò, Amas me?* Cùm Dominus non tertiò, sed semel dixerit, *Amas me?* bis autem dixerit, *Diligis me?* Undè intelligimus, quòd etiam cùm dicebat Dominus, *Diligis me?* nihil aliud dicebat, quàm, *Amas me?* Petrus autem non mutavit hujus unius rei verbum, sed etiam tertiò, *Domine,* inquit, *tu omnia scis, tu scis quia amo te.*

2. Hoc propterea commemorandum putavi, quia nonnulli * arbitrantur aliud esse dilectionem [* Vide Origen. hom. 2. in Cant.] sive caritatem, aliud amorem. Dicunt enim dilectionem accipiendam esse in bono, amorem in malo. Sic autem nec ipsos auctores sæcularium litterarum locutos esse, certissimum est. Sed viderint philosophi utrùm vel qua ratione ista discernant. Amorem tamen eos in bonis rebus & erga ipsum Deum magni pendere, libri eorum satis loquuntur. Sed Scripturas religionis nostræ, quarum auctoritatem ceteris quibusque litteris anteponimus, non aliud dicere amorem, aliud dilectionem vel caritatem, insinuandum fuit. Nam & amorem in bono dici, jam ostendimus. Sed ne quis existimet amorem quidem & in bono & in malo, dilectionem autem non nisi in bono esse dicendam, illud adtendat quod in Psalmo scriptum est: [Psal. 10. 6.] *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.* Et illud apostoli Johannis: [1. Johan. 2. 15.] *Si quis dilexerit mundum, non est dilectio Patris in eo.* Ecce uno loco dilectio & in bono & in malo. Amorem autem in malo, (quia in bono jam ostendimus,) ne quisquam flagitet, legat quod [G] scriptum est: [2. Tim. 3. 2.] *Erunt enim homines se ipsos amantes, amatores pecuniæ.* Recta itaque voluntas est bonus amor, & voluntas perversa malus amor. Amor ergo inhians habere quod amatur, cupiditas est; id autem habens eoque fruens, lætitia est: fugiens quod ei adversatur, timor est; idque si acciderit sentiens, tristitia est. Proinde mala sunt ista, si malus est amor; bona, si bonus. Quod dicimus, de Scripturis probemus. Concupiscit Apostolus dissolvi, & esse cum Christo. [Philip. 1. 23.] Et, *Concupivit anima mea desiderare judicia tua:* vel si accommodatiùs dicitur, [Psal. 118. 20.] *Desideravit anima mea concupiscere judicia tua.* Et, *Concupiscentia sapientiæ perducit ad regnum.* [Sap. 6. 21.] Hoc tamen loquendi obtinuit consuetudo, ut si cupiditas vel concupiscentia dicatur, nec addatur cujus rei sit, non nisi in malo possit intelligi. Lætitia in bono est: *Lætamini in Domino, & exsultate justi.* [Psal. 31. 11.] [B] Et, *Dedisti lætitiam in cor meum.* [Psal. 4. 7.] Et, *Adimplebis me lætitia cum vultu tuo.* [Psal. 15. 10.] Timor in bono est apud Apostolum, ubi ait, *Cum timore & tremore vestram ipsorum salutem operamini.* [Philip. 2. 12.] Et, *Noli altum sapere, sed time.* [Rom. 11. 20.] Et, *Timeo autem, ne sicut serpens Evam seduxit astutia suâ, sic & vestræ mentes corrumpantur à castitate, quæ est in Christo.* [2. Cor. 11. 3.] De tristitia verò, quam Cicero * magis ægritudinem [* Lib. 3. & 4. Tusc.] appellat, dolorem autem Virgilius, ubi ait, Dolent gaudentque, (sed ideo malui tristitiam dicere, [C] quia ægritudo vel dolor usitatiùs in corporibus dicitur), scrupulosior quæstio est, utrùm inveniri possit in bono.

Caput VIII.

De tribus perturbationibus, quas in animo sapientis Stoici esse voluerunt, excluso dolore sive tristitiâ, quam virtus animi sentire non debeat.

1. Quas enim Græci appellant εὐπαθείας, Latinè autem Cicero * constantias nominavit, [* Lib. 4. Tusc.] Stoici tres esse voluerunt, pro tribus pertur- [D] bationibus in animo sapientis, pro cupiditate voluntatem, pro lætitia gaudium, pro metu cautionem: pro ægritudine verò vel dolore, quam nos vitandæ ambiguitatis gratiâ, tristitiam maluimus dicere, negaverunt esse posse aliquid in animo sapientis. Voluntas quippe, inquiunt, appetit bonum, quod facit sapiens. Gaudium de bono adepto est, quod ubique adipiscitur sapiens. Cautio devitat malum, quod debet sapiens devitare. Tristitia porrò quia de malo est, quod jam accidit; [E] nullum autem malum existimant posse accidere sapienti: nihil in ejus animo pro illa esse posse dixerunt. Sic ergo illi loquuntur, ut velle, gaudere, cavere negent, nisi sapientem: stultum autem non nisi cupere, lætari, metuere, contristari. Et illas tres esse constantias, has autem quatuor perturbationes secundùm Ciceronem, secundùm plurimos autem passiones. Græcè autem illæ tres, sicut dixi, appellantur εὐπάθειαι; istæ autem quatuor πάθη. Hæc locutio utrùm Scripturis sanctis congruat, [F] cùm quærerem quantum potui diligenter, illud inveni quod ait Propheta: *Non est gaudere impiis, dicit Dominus:* [Isai. 57. 21. sec. LXX.] tamquam impii lætari possint potiùs quàm gaudere de malis; quia gaudium propriè bonorum & piorum est. Item illud in Evangelio, *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hæc & vos facite illis:* [Matth. 7. 12.] ita dictum videtur, tamquam nemo possit aliquid malè vel turpiter velle, sed cupere. Denique propter consuetudinem locutionis nonnulli interpretes addiderunt *bona*, [G] & ita interpretati sunt: *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona.* Cavendum enim putaverunt, ne quisquam inhonesta velit sibi fieri ab hominibus, ut de turpioribus taceam, certè luxuriosa convivia, in quibus se, si & ipse illis faciat similia, hoc præceptum existimet impleturum. Sed in Græco Evangelio, unde in Latinum translatum est, non legitur, *bona*: sed, *Quæcumque vultis ut*

faciant vobis homines, hæc & vos facite illis: credo A propterea, quia in eo quod dixit, *vultis*, jam voluit intelligi *bona*. Non enim ait, cupitis.

2. Non tamen semper his proprietatibus locutio nostra frenanda est, sed interdum his utendum est: & cùm legimus eos quorum auctoritati resultare fas non est, ibi sunt intelligendæ, ubi rectus sensus alium exitum non potest invenire: sicut ista sunt quæ exempli gratiâ partim ex Prophetis, partim ex Evangelio commemoravimus. Quis enim nescit impios exsultare lætitiâ? Et tamen *Non est gau-* B *dere impiis, dicit Dominus*. Undè, nisi quia gaudere aliud est, quando propriè signatéque hoc verbum ponitur? Item quis negaverit non rectè præcipi hominibus, ut quæcumque sibi ab aliis fieri cupiunt, hæc eis & ipsi faciant; ne se invicem turpitudine illicitæ voluptatis oblectent? Et tamen saluberrimum verissimumque præceptum est, *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, eadem & vos facite illis*. Et hoc unde, nisi quia hoc loco modo quodam proprio voluntas posita est, quæ in malo C accipi non potest? Locutione verò usitatiore, quam frequentat maximè consuetudo sermonis,

Eccli. 7. 14. non utique diceretur, *Noli velle mentiri omne mendacium*: nisi esset & voluntas mala, à cujus pravitate illa distinguitur, quam prædicaverunt Ange-

Luca 2. 14. li dicentes, *Pax in terra hominibus bonæ voluntatis*. Nam ex abundanti additum est, *bonæ*, si esse non potest nisi bona. Quid autem magnum in carita-

1. Cor. 13. 6. tis laudibus dixisset Apostolus, quòd non gaudeat super iniquitate, nisi quia ita malignitas gaudet? D Nam & apud auctores sæcularium litterarum, talis istorum verborum indifferentia reperitur. Ait

Orat. 1. in Catilin. enim Cicero orator amplissimus, Cupio, Patres conscripti, me esse clementem. Quia id verbum in bono posuit, quis tam perversè doctus exsistat, qui non eum Cupio, sed Volo potiùs dicere debuisse contendat? Porrò apud Terentium flagi-

In Andria act. 2 sc. 1. tiosus adolescens insana flagrans cupidine, Nihil volo aliud, inquit, nisi Philumenam. Quam voluntatem fuisse libidinem, responsio quæ ibi servi E [a] ejus senioris inducitur, satis indicat. Ait namque domino suo, Quanto satius est, te id dare operam, quo istum amorem ex animo amoveas tuo, quàm id loqui quo magis libido frustra accendatur tua. Gaudium verò eos & in malo posuisse, ille ipse Virgilianus testis est versus, ubi has quatuor perturbationes summa brevitate comple-

Æneid. 6. xus est: Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gau-

Æneid. 4. dentque. Dixit etiam idem auctor, Mala mentis gaudia.

F 3. Proinde volunt, cavent, [b] gaudent & boni & mali; atque ut eadem aliis verbis enuntiemus, cupiunt, timent, lætantur & boni & mali: sed illi bene, isti malè, sicut hominibus seu recta seu perversa voluntas est. Ipsa quoque tristitia, pro qua Stoici nihil in animo sapientis inveniri posse putaverunt, reperitur in bono, & maximè apud nostros. Nam laudat Apostolus Corinthios, quòd contristati fuerint secundùm Deum. Sed fortasse quis dixerit, illis Apostolum fuisse congratulatum, G

Tristitia secundùm Deum. quòd contristati fuerint pœnitendo: qualis tristitia, nisi eorum qui peccaverint, esse non potest. Ita

2. Cor. 7. 8. &c. enim dicit: *Video quòd epistola illa, etsi ad horam contristavit vos, nunc gaudeo, non quia contristati estis,* A *sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundùm Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundùm Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem* [c] *impœnitendam operatur: mundi autem tristitia mortem operatur. Ecce enim idipsum secundùm Deum contristari, quantam perficit in vobis industriam*. Ac per hoc possunt Stoici pro suis partibus respondere, ad hoc videri utilem esse tristitiam, ut peccasse pæniteat; in animo autem sapientis ideo esse non posse, quia nec peccatum B in eum cadit, cujus pœnitentiâ contristetur, nec ullum aliud malum, quod perpetiendo & sentiendo sit tristis. Nam & [a] Alcibiadem ferunt, (si me de nomine hominis memoria non fallit,) cùm sibi beatus videretur, Socrate disputante, & ei quàm miser esset, quoniam stultus esset, demonstrante, flevisse. Huic ergo stultitia fuit caussa etiam hujus utilis optandæque tristitiæ, qua homo esse se dolet, quod esse non debet. Stoici autem non stultum, sed sapientem aiunt tristem esse non posse. [a] Cic. in 3. Tusc.

C CAPUT IX.

De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet vita justorum.

1. VERUM his philosophis, quod ad istam quæstionem de animi perturbationibus attinet, jam respondimus in nono hujus Operis libro, ostendentes eos non tam de rebus, quàm de verbis cupidiores esse contentionis, quàm veritatis. Apud nos autem juxta Scripturas sacras sanamque doctrinam, cives sanctæ Civitatis Dei in hujus D vitæ peregrinatione secundùm Deum viventes, metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Et quia rectus est amor eorum, istas omnes affectiones rectas habent. Metuunt pœnam æternam, cupiunt vitam æternam: dolent in re, quia ipsi in semetipsis adhuc ingemiscunt adoptionem exspectantes re- Rom. 8. 23. demtionem corporis sui; gaudent in spe, quia fiet *sermo, qui scriptus est, Absorpta est mors in victoriam*. 1. Cor. 15. 54. Item metuunt peccare, cupiunt perseverare: dolent in peccatis, gaudent in operibus bonis. Ut E enim metuant peccare, audiunt, *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum*. Ut cupiant Matth. 24. 12. perseverare, audiunt quod scriptum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*. Ut doleant Matth. 10. 22. in peccatis, audiunt, *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est*. Ut gaudeant in operibus bonis, audiunt, *Hi-* 1. Johan. 1. 8. *larem datorem diligit Deus*. Item sicuti se infirmitas 2. Cor. 9. 7. eorum firmitasque habuerit, metuunt tentari, cupiunt tentari: dolent in tentationibus, gaudent in F tentationibus. Ut enim metuant tentari, audiunt, *Si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, vos qui* Gal. 6. 1. *spiritales estis, instruite hujusmodi in spiritu mansuetudinis; intendens te ipsum, ne & tu tenteris*. Ut autem cupiant tentari, audiunt quemdam virum fortem Civitatis Dei dicentem, *Proba me Domine, & tenta me; ure renes meos & cor meum*. Ut doleant in ten- Psal. 25. 2. tationibus, vident Petrum flentem: ut gaudeant in Matth. 26. 75. tentationibus, audiunt Jacobum dicentem, *Omne* Jacobi 1. 2. *gaudium existimate, fratres mei, cùm in tentationes* G *varias incideritis*.

2. Non solùm autem propter se ipsos his moventur affectibus, verùm etiam propter eos, quos liberari cupiunt, & ne pereant metuunt, & dolent si pereunt, & gaudent si liberantur. Illum

[a] Quidam libri, *senioris*.

[b] Hic in editis post *cavent*, additum erat *timent*. Sed malè, cùm loquatur Augustinus Stoicorum verbis qui tres tantùm affectus sive constantias & in iis pro metu cautionem ponebant, ut in hujus capitis initio dicit.

[c] Vind. & Am. omittunt, *impœnitendam*. Sed habent ceteri libri, eamque vocem, quæ Græco respondet ἀμεταμέλητον, prætermittere non solet Augustinus, ut videre est in Sermone 254.

quippe optimum & fortissimum, virum, qui in [2. Cor. 12. 5.] suis infirmitatibus gloriatur, ut eum potissimùm commemoremus, qui in Ecclesiam Christi ex Gentibus venimus, Doctorem Gentium in fide & veritate, qui & plus omnibus suis coapostolis [1 Cor. 15. 10.] laboravit, & pluribus epistolis populos Dei, non eos tantùm qui præsentes ab illo videbantur, verùm etiam illos qui futuri prævidebantur, instruxit; illum, inquam, [a] virum, athletam Christi, [Gal. 1. 12.] doctum ab illo, unctum de illo, crucifixum [Gal. 2. 19.] cum illo, gloriosum in illo, in theatro hujus [1 Cor. 4. 9.] mundi, cui spectaculum factus est & angelis & hominibus, legitimè magnum agonem certantem, [Philip. 3. 14.] & palmam supernæ vocationis in anteriora sectantem, oculis fidei libentissimè [b] spectant, gaudere [Rom. 12. 15.] cum gaudentibus, flere cum flentibus, foris haben- [2 Cor. 7. 5.] tem pugnas, intus timores; cupientem dissolvi, & [Philip. 1. 23.] esse cum Christo; desiderantem videre Romanos, ut [Rom. 1. 13.] aliquem fructum habeat & in illis, sicut & in ceteris gentibus; æmulantem Corinthios, & ipsa [2. Cor. 11. 2.] æmulatione metuentem, ne seducantur eorum mentes à castitate quæ in Christo est; magnam [Rom. 9. 2.] tristitiam & continuum dolorem cordis de Israëlitis habentem, quòd ignorantes Dei justitiam, & [Rom. 10. 3.] suam volentes constituere, justitiæ Dei non essent subjecti; nec solùm dolorem, verùm etiam luctum suum denuntiantem quibusdam qui antè pec- [2 Cor. 12. 21.] caverunt, & non egerunt pænitentiam super immunditia & fornicationibus suis.

3. Hi motus, hi affectus de amore boni & de sancta caritate venientes, si vitia vocanda sunt, sinamus ut ea quæ [c] verè vitia sunt, virtutes vocentur. Sed cùm rectam rationem sequantur istæ affectiones, quando ubi oportet adhibentur, quis eas tunc morbos seu vitiosas passiones audeat dicere? [Christus non carnis affectibus.] Quamobrem etiam ipse Dominus in forma servi agere vitam dignatus humanam, sed nullum habens omnino peccatum, adhibuit eas ubi adhibendas esse judicavit. Neque enim in quo verum erat hominis corpus & verus hominis animus, falsus erat humanus affectus. Cùm ergo ejus in Evangelio [Marc 3. 5.] ista referuntur, quòd super duritiam cordis Judæorum [Joan. 11. 15.] cum ira contristatus sit; quòd dixerit, *Gaudeo propter vos, ut credatis*; quòd Lazarum suscita- [Luc. 22. 15] turus etiam lacrymas fuderit; quòd concupiverit cum discipulis suis manducare pascha; quòd pro- [Matth. 26. 38] pinquante passione tristis fuerit anima ejus, non falsò utique referuntur. Verùm ille hos motus certæ dispensationis gratiâ, ita cùm voluit suscepit animo humano, ut cùm voluit factus est homo.

4. Proinde, quod fatendum est, etiam cùm rectas & secundùm Deum habemus has affectiones, hujus vitæ sunt, non illius quam futuram speramus, & sæpe illis etiam inviti cedimus. Itaque aliquando, quamvis non culpabili cupiditate, sed laudabili caritate moveamur, etiam dum nolumus, flemus. Habemus ergo eas ex humanæ conditionis infirmitate: non autem ita Dominus Jesus, cujus [d] & infirmitas fuit ex potestate. Sed dum vitæ hujus infirmitatem gerimus, si eas omnino nullas habeamus, tunc potiùs non rectè vivimus. Vi- [Rom. 1. 31.] tuperabat enim & detestabatur Apostolus quosdam, quos etiam esse dixit sine affectione. Culpavit etiam illos sacer Psalmus, de quibus ait, *Sustinui qui simul contristaretur, & non fuit.* Nam [Psal. 68. 21.] omnino non dolere, dum sumus in hoc loco miseriæ, profectò sicut [a] quidam etiam apud sæculi [a Crantor Academicus apud Cicer. 3. Tusc. quæstion.] hujus litteratos sensit & dixit, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore. Quocirca illa quæ ἀπάθεια Græcè dicitur, quæ si Latinè posset, impassibilitas diceretur, si ita intelligenda est, (in animo quippe, non in corpore accipitur,) ut sine his affectionibus vivatur, quæ contra rationem accidunt, mentemque perturbant, bona planè & maximè optanda est; sed nec ipsa hujus est vitæ. Non enim qualiumcumque hominum vox est, sed maximè piorum multùmque justorum atque sanctorum, *Si dixerimus, quoniam* [1. Joan. 1. 8.] *peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est.* Tunc itaque ἀπάθεια ista erit, quando peccatum in homine nullum erit. Nunc verò satis bene vivitur, si sine crimine: sine peccato autem qui se vivere existimat, non id agit, ut peccatum non habeat, sed ut veniam non accipiat. Porrò si ἀπάθεια illa dicenda est, cùm [e] animum contingere omnino non potest ullus affectus, quis hunc stuporem non omnibus vitiis judicet esse pejorem? Potest ergo non absurdè dici perfectam beatitudinem sine stimulo timoris & sine ulla tristitia futuram: non ibi autem futurum amorem gaudiumque quis dixerit, nisi omni modo à veritate seclusus? Si autem ἀπάθεια illa est, ubi nec metus ullus exterret, nec [f] angit dolor, aversanda est in hac vita, si rectè, hoc est, secundùm Deum vivere volumus: in illa verò beata, quæ sempiterna promittitur, [g] planè speranda est.

5. Timor namque ille de quo dicit apostolus Johannes, *Timor non est in caritate, sed perfecta cari-* [1 Joan. 4. 18.] *tas foras mittit timorem, quia timor pœnam habet; qui autem timet, non est perfectus in caritate*: non est ejus generis timor, cujus ille quo timebat apostolus Paulus, ne Corinthii serpentinâ seducerentur astu- [2. Cor. 11. 3.] tiâ; hunc enim timorem habet caritas, immo non habet nisi caritas: sed illius est generis timor, qui non est in caritate, de quo ipse apostolus Paulus ait, *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timo-* [Rom. 8. 15.] *rem. Timor* verò ille *castus permanens in sæculum sæ-* [Psal. 18. 10.] *culi*, si erit & in futuro sæculo, (nam quo alio modo potest intelligi permanere in sæculum sæculi?) non est timor exterrens à malo, quod accidere potest; sed tenens in bono, quod amitti non potest. Ubi enim boni adepti amor immutabilis est, profectò, si dici potest, mali cavendi timor securus est. Timoris quippe casti nomine ea voluntas significata est, qua nos necesse erit nolle peccare, & non sollicitudine infirmitatis, ne fortè peccemus, sed tranquillitate caritatis cavere peccatum. Aut si nullius omninò generis timor esse poterit in illa certissima securitate perpetuorum feliciumque gaudiorum; sic dictum est, *Timor Domini castus permanens in sæculum sæculi*, quemadmodum dictum est, *Patientia pauperum non peribit in æternum.* Ne- [Psal. 9. 19.] que enim æterna erit ipsa patientia, quæ necessaria non est, nisi ubi toleranda sunt mala: sed æternum erit, quò per patientiam pervenitur. Ita fortasse timor castus in sæculum sæculi dictus est

a Vind. Am. Er. & plerique MSS. *verum athletam Christi.*
b Plures MSS *conspectantem.* Et quidam, *spectamus.*
c Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *vera.*
d Particula & abest à MSS. plerisque.
e Plures MSS. *animo.*

f MSS nonnulli, *tangit.*
g Vind. Am. & Er. *timor planè superandus est.* Lov. *timor planè sperandus est.* At MSS. carent verbo *timor*, & habent *speranda est*, scilicet *impassibilitas.*

permanere, quia id permanebit, quò timor ipse perducit.

6. Quæ cùm ita sint, quoniam recta vita ducenda est, qua perveniendum sit ad beatam, omnes affectus istos vita recta rectos habet, perversa perversos. Beata verò eademque æterna amorem habebit & gaudium non solùm rectum, verùm etiam certum: timorem autem ac dolorem nullum. Unde jam apparet utcumque, quales esse debeant in hac peregrinatione cives Civitatis Dei, viventes secundùm spiritum, non secundùm carnem, hoc est, secundùm Deum, non secundùm hominem: & quales in illa quò tendunt, immortalitate futuri sint. Civitas porrò, id est, societas impiorum non secundùm Deum, sed secundùm hominem viventiûm, & in ipso cultu falsæ, contemtuque veræ divinitatis, doctrinas hominum dæmonumve sectantium, his affectibus pravis tamquam morbis & perturbationibus quatitur. Et si quos cives habet, qui moderari talibus motibus, & eos quasi temperare videantur; sic impietate superbi & elati sunt, ut hoc ipso in eis sint majores tumores, quo minores dolores. Et si nonnulli tanto immaniore, quanto rariore vanitate hoc in se ipsis adamaverint, ut nullo prorsus erigantur & excitentur; nullo flectantur atque inclinentur affectu; humanitatem totam potiùs amittunt, quàm veram assequantur tranquillitatem. Non enim quia durum aliquid, ideo rectum; aut quia stupidum est, ideo sanum.

Caput X.

An primos homines in paradiso constitutos nullis perturbationibus, priùs quàm delinquerent, affectos fuisse credendum sit.

Sed utrùm primus homo vel primi homines, (duorum erat quippe conjugium,) habebant istos affectus in corpore animali ante peccatum, quales in corpore spiritali non habebimus omni purgato finitoque peccato, non immeritò quæritur. Si enim habebant, quomodo erant beati in illo memorabili beatitudinis loco, id est, paradiso? Quis tandem absolutè dici beatus potest, qui timore afficitur, vel dolore? Quid autem timere aut dolere poterant illi homines in tantorum tanta affluentia bonorum, ubi nec mors metuebatur, nec ulla corporis mala valetudo; nec aberat quidquam, quod bona voluntas adipisceretur, nec inerat quod carnem animumve hominis feliciter viventis offenderet? Amor erat imperturbatus in Deum, atque inter se conjugum fida & sincera societate viventium, & ex hoc amore grande gaudium, non desistente quod amabatur ad fruendum. Erat devitatio tranquilla peccati, qua manente nullum omnino aliunde malum, quod contristaret, irruebat. An fortè cupiebant prohibitum lignum ad vescendum contingere, sed mori metuebant; ac per hoc & cupiditas, & metus jam tunc illos homines etiam in illo perturbabat loco? Absit ut hoc existimemus fuisse, ubi nullum erat omnino peccatum. Neque enim nullum peccatum est, ea quæ lex Dei prohibet concupiscere, atque ab his abstinere timore pœnæ, non amore justitiæ. Absit, inquam, ut ante omne peccatum, jam ibi fuerit tale peccatum, ut hoc de ligno admitterent, quod de muliere Dominus ait, *Si quis viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo.* Quàm igitur felices erant primi homines, & nullis agitabantur perturbationibus animorum, nullis corporum lædebantur incommodis: tam felix universa societas esset humana, si nec illi malum, quod etiam in posteros trajecerunt, nec quisquam ex eorum stirpe iniquitatem committeret, quæ damnationem reciperet; atque [a] ista permanente felicitate, donec per illam benedictionem, qua dictum est, *Crescite, & multiplicamini*, prædestinatorum sanctorum numerus compleretur, alia major daretur, quæ beatissimis Angelis data est: ubi jam esset certa securitas peccaturum neminem, neminemque moriturum: & talis esset vita sanctorum, post nullum laboris, doloris, mortis experimentum, qualis erit post hæc omnia in incorruptione corporum reddita resurrectione mortuorum.

Hominum primorum status. — Matth. 5. 28. — Gen. 1. 28.

Caput XI.

De lapsu primi hominis, in quo bene condita natura est, nec potest nisi à suo Auctore reparari.

1. Sed quia Deus cuncta præscivit, & ideo hominem quoque peccaturum ignorare non potuit; secundùm id quod præscivit atque disposuit Civitatem sanctam, [b] eam debemus asserere, non secundùm illud quod in nostram cognitionem pervenire non potuit, quia in Dei dispositione non fuit. Nec enim homo peccato suo divinum potuit perturbare consilium, quasi Deum quod statuerat mutare compulerit: cùm Deus præsciendo utrumque prævenerit, id est, & homo, quem bonum ipse creavit, quàm malus esset futurus, & quid boni etiam sic de illo esset ipse facturus. Deus enim etsi dicitur statuta mutare, (unde tropica locutione in Scripturis sanctis etiam pœnituisse legitur Deum,) juxta id dicitur, quod homo speraverat, vel naturalium caussarum ordo gestabat; non juxta id quod se Omnipotens facturum esse præsciverat. Fecit itaque Deus, sicut scriptum est, hominem rectum: ac per hoc voluntatis bonæ. Non enim rectus esset, bonam non habens voluntatem. Bona igitur voluntas opus est Dei: cum ea quippe ab illo factus est homo. Mala verò voluntas prima, quoniam omnia mala opera præcessit in homine, defectus potiùs fuit quidam ab opere Dei ad sua opera, quàm opus ullum. Et ideo mala opera, quia secundùm se, non secundùm Deum: ut eorum operum tamquam fructuum malorum voluntas ipsa esset velut arbor mala, aut ipse homo in quantum malæ voluntatis. Porrò mala voluntas, quamvis non sit secundùm naturam, sed contra naturam, quia vitium est: tamen ejus naturæ est, cujus est vitium, quod nisi in natura non potest esse: sed in ea quam creavit ex nihilo, non quam genuit Creator de semetipso, sicut genuit Verbum, per quod facta sunt omnia. Quia etsi de terræ pulvere Deus finxit hominem, eadem terra omnisque terrena materies omnino de nihilo est, animamque de nihilo factam dedit corpori, cùm factus est homo. Usque adeo autem mala vincuntur à bonis, ut quamvis sinantur esse ad demonstrandum quàm possit & ipsis bene uti justitia providentissima Creatoris, bona tamen sine malis esse possint, sicut Deus ipse verus & summus, sicut omnis super istum caliginosum aërem cælestis invisibilis [a] visibilisque creatura; mala verò sine bonis

Gen. 6. 6. — 1. Reg. 15. 11. — Eccle. 7. 30.

[a] Aliquot MSS *Atque ea.*
[b] Apud Lov. omissum est, *eam*

[a] Sola editio Lov. *invisibilisque* : omissa voce, *visibilis.*

[A] esse non possint, quoniam naturæ in quibus sunt, in quantum naturæ sunt, utique bonæ sunt. Detrahitur porrò malum, non aliquâ naturâ quæ accesserat, vel ullâ ejus parte sublatâ, sed eâ quæ vitiata ac depravata fuerat, sanatâ atque correctâ. ARBITRIUM igitur VOLUNTATIS tunc est verè liberum, cùm vitiis peccatisque non servit. Tale datum est à Deo: quod amissum proprio vitio, nisi à quo dari potuit, reddi non potest. Unde [Joan. 8. 36.] Veritas dicit, *Si vos Filius liberaverit, tunc verè liberi eritis.* [B] Idipsum est autem, ac si diceret, Si vos Filius salvos fecerit, tunc verè salvi eritis. Inde quippe liberator, unde salvator.

2. Vivebat itaque homo secundùm Deum in paradiso, & corporali & spiritali. Neque enim erat paradisus corporalis propter corporis bona, & propter mentis non erat spiritalis; aut verò erat spiritalis quo per interiores, & non erat corporalis quo per exteriores sensus homo frueretur. Erat planè utrumque propter utrumque. Postea [C] verò quàm superbus ille angelus, ac per hoc invidus, per eamdem superbiam à Deo ad semetipsum conversus, quodam quasi tyrannico fastu gaudere subditis, quàm esse subditus eligens, de spiritali paradiso cecidit, (de cujus lapsu sociorumque ejus, qui ex angelis Dei angeli ejus effecti sunt, in libris undecimo & duodecimo hujus Operis satis, quantum potui, disputavi,) [a] malesuadâ versutiâ in hominis sensus serpere affectans, cui utique stanti, quoniam ipse ceciderat, invidebat, colubrum in [D] paradiso corporali, ubi cum duobus illis hominibus masculo & femina animalia etiam terrestria cetera subdita & innoxia versabantur, animal scilicet lubricum & tortuosis amfractibus mobile, operi suo congruum, per quem loqueretur, elegit; eoque per angelicam præsentiam præstantioremque naturam spiritali nequitiâ sibi subjecto, & tamquam instrumento abutens, [b] fallacia sermocinatus est feminæ: à parte scilicet inferiore illius humanæ copulæ incipiens, ut gradatim perveniret ad totum; [E] non existimans virum facilè credulum, nec errando posse decipi, sed dum alieno cedit [Exod. 32. 4.] errori. Sicut enim Aaron erranti populo ad idolum fabricandum non consensit inductus, sed cessit obstrictus; nec Salomonem credibile est er- [3. Reg. 11. 4.] rore putasse idolis esse serviendum, sed blanditiis femineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum: ita credendum est, illum virum suæ feminæ, uni unum, hominem homini, conjugem conjugi, ad Dei legem transgrediendam, non tamquam verum loquenti credidisse seductum, sed sociali necessitudi- [F] ne paruisse. Non enim frustra dixit Apostolus, [1. Tim. 2. 14.] *Sed & Adam non est seductus, mulier autem seducta est*: nisi quia illa quod ei serpens locutus est, tamquam verum esset, accepit, ille autem ab unico noluit consortio dirimi, nec in communione peccati; nec ideo minùs reus, [c] sed sciens prudensque peccavit. Unde & Apostolus non ait; Non [Rom. 5. 12.] peccavit: sed, *Non est seductus.* Nam utique ipsum [d] ostendit, ubi dicit, *Per unum hominem intravit* [Ibidem 14.] *peccatum in mundum*: & paulò pòst apertiùs, [G] *In similitudine*, inquit, *prævaricationis Adæ.* Eos autem seductos intelligi voluit, qui id quod faciunt, non putant esse peccatum; ille autem scivit. Alioquin quomodo verum erit, *Adam non est seductus?* Sed

[A] inexpertus divinæ severitatis in eo falli potuit, ut veniale crederet esse commissum. Ac per hoc in eo quidem quo mulier seducta est, non est ille seductus, sed eum fefellit, quomodo fuerat judicandum quod erat dicturus, *Mulier quam dedisti* [Gen. 3. 12.] [e] *mecum, ipsa mihi dedit; & manducavi.* Quid ergo [*] pluribus? Etsi credendo non sunt ambo decepti, [* Suppl. est.] peccando tamen ambo sunt capti, & diaboli laqueis implicati.

CAPUT XII.

De qualitate primi peccati per hominem admissi.

[B] SI quem verò movet, cur aliis peccatis sic natura non mutetur humana, quemadmodum illâ duorum primorum hominum prævaricatione mutata est; ut tantæ corruptioni, quantam videmus atque sentimus, & per hanc subjaceret [f] morti, ac tot & tantis tamque inter se contrariis perturbaretur & fluctuaret affectibus, qualis in paradiso ante peccatum, licèt in corpore esset animali, [C] utique non fuit: si quis hoc movetur, ut dixi, non ideo debet existimare leve ac parvum illud fuisse commissum, quia in esca factum est, non quidem mala, nec noxia, nisi quia prohibita. Neque enim quidquam mali Deus in illo tantæ felicitatis loco crearet atque plantaret. Sed obedientia commendata est in præcepto, quæ virtus in creatura rationali mater quodam modo est omnium custosque [Obedientia mater virtutum.] virtutum: quando quidem ita facta est, ut ei subditam esse sit utile; perniciosum autem suam, non [D] ejus à quo creata est, facere voluntatem. Hoc itaque de uno cibi genere non edendo, ubi aliorum tanta copia subjacebat, tam leve præceptum ad observandum, tam breve ad memoriâ retinendum, ubi præsertim nondum voluntati cupiditas resistebat, quod de pœna transgressionis postea subsecutum est, tanto majore injustitiâ violatum est, quanto faciliore posset observantiâ custodiri.

CAPUT XIII.

[E] *Quòd in prævaricatione Adæ ad opus malum voluntas præcessit mala.*

1. IN occulto autem mali esse cœperunt, ut in apertam inobedientiam laberentur. Non enim ad malum opus perveniretur, nisi præcessisset mala voluntas. Porrò malæ voluntatis initium [Superbia.] quod potuit esse nisi superbia? *Initium* enim *omnis* [Eccli. 10. 15.] *peccati superbia est.* Quid est autem superbia, nisi perversæ celsitudinis appetitus? Perversa enim celsitudo est, deserto eo cui debet animus inhærere [F] principio, sibi quodam modo fieri atque esse principium. Hoc fit, cùm sibi nimis placet. Sibi verò ità placet, cùm ab illo bono immutabili deficit, quod ei magis placere debuit quàm ipse sibi. Spontaneus est autem iste defectus: quoniam si voluntas in amore superioris immutabilis boni, à quo illustrabatur ut videret, & accendebatur ut amaret, stabilis permaneret, non inde ad sibi placendum averteretur, & ex hoc tenebresceret & frigesceret, ut vel illa verum crederet dixisse serpentem, [G] vel ille Dei mandato uxoris præponeret voluntatem, putaretque se venialiter transgressorem esse præcepti, si vitæ suæ sociam non desereret etiam in societate peccati. Non malum ergo opus factum [Opus malum non nisi à mala fit.] est, id est, illa transgressio, ut cibo prohibito vescerentur

[a] Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. malesuasa. Ceteri ferè MSS. male suadenda. Meliùs Lov. malesuada: ut apud Virgil. Æneid. 6. malesuada fames.

[b] Plures MSS. fallaciam.

[c] Er. & MSS. sed sciens.

[d] Editi, ipsum peccasse ostendit. Abest peccasse à MSS.

[e] Sic MSS. juxta Græc. LXX. At editi, quam dedisti mihi sociam.

[f] Am. Er. & Lov. & morti. Abest & à MSS.

cerentur, nisi ab eis qui jam mali erant. Neque enim fieret ille fructus malus, nisi ab arbore mala. Ut autem esset arbor mala, contra naturam factum est: quia nisi vitio voluntatis, quod contra naturam est, non utique fieret. Sed vitio depravari, nisi ex nihilo facta, natura non posset. Ac per hoc ut natura sit, ex eo habet quòd à Deo facta est; ut autem ab eo [a] quod est deficiat, ex hoc quòd de nihilo facta est. Nec sic defecit homo, ut omnino nihil esset: sed ut inclinatus ad seipsum minùs esset, quàm erat, cùm ei qui summè est inhærebat. Relicto itaque Deo, esse in semetipso, hoc est, sibi placere, non jam nihil esse est, sed nihilo propinquare. Unde superbi secundùm Scripturas sanctas alio nomine appellantur, sibi placentes. Bonum est enim sursum habere cor: non tamen ad seipsum, quod est superbiæ; sed ad Dominum, quod est obedientiæ, quæ nisi humilium non potest esse. Est igitur aliquid humilitatis miro modo quod sursum faciat cor, & est aliquid elationis quod deorsum faciat cor. Hoc quidem quasi contrarium videtur, ut elatio sit deorsum, & humilitas sursum. Sed pia humilitas facit subditum superiori; nihil est autem superius Deo: & ideo exaltat humilitas, quæ facit subditum Deo. Elatio autem quæ in vitio est, eo ipso [b] quo respuit subjectionem, & cadit ab illo, quo non est quidquam superius, & ex hoc erit inferius, & fit quod scriptum est: *Dejecisti eos, cùm extollerentur.* Non enim ait, cùm elati fuissent, ut priùs extollerentur, & postea dejicerentur: sed eò cùm extollerentur, tunc dejecti sunt. Ipsum quippe extolli, jam dejici est. Quapropter quod nunc in Civitate Dei, & Civitati Dei in hoc sæculo peregrinanti maximè commendatur humilitas, & in ejus Rege, qui est Christus, maximè prædicatur; contrariumque huic virtuti elationis vitium, in ejus adversario, qui est diabolus, maximè dominari, sacris litteris edocetur: profectò ista est magna differentia, qua Civitas, unde loquimur, utraque discernitur; una scilicet societas piorum hominum, altera impiorum, singula quæque cum angelis ad se pertinentibus, in quibus præcessit hàc amor Dei, hàc amor sui.

Matth. 7. 18. — 2. Petri 2. 10. Sibi placentes. — Humilitas. — Psal. 72. 18.

2. Manifesto ergo apertoque peccato, ubi factum est quod Deus fieri prohibuerat, diabolus hominem non cepisset, nisi jam ille sibi ipsi placere cœpisset. Hinc enim & delectavit quod dictum est, *Eritis sicut dii.* Quod meliùs esse possent summo veroque principio cohærendo per obedientiam, non suum sibi existendo principium per superbiam. Dii enim creati, non sua [c] veritate, sed Dei veri participatione sunt dii. Plus autem [d] appetendo, minùs est: qui dum sibi sufficere [e] diligit, ab illo qui ei verè sufficit, deficit. Illud itaque malum, quo cùm sibi homo placet, tamquam sit & ipse lumen, avertitur ab eo lumine, quod ei si placeat & ipse fit lumen: illud, inquam, malum præcessit in abdito, ut sequeretur hoc malum quod perpetratum est in aperto. Verum est enim quod scriptum est: *Ante ruinam exaltatur cor, & ante gloriam humiliatur.* Illa prorsus ruina quæ fit in occulto, præcedit ruinam quæ fit in manifesto, dum illa ruina esse non putatur. Quis enim exaltationem ruinam putat, cùm jam ibi sit defectus, quo est relictus excelsus? Quis autem ruinam esse non videat, quando fit mandati evidens atque indubitata transgressio? Propter hoc Deus illud prohibuit, quod cùm esset admissum, nulla defendi posset imaginatione justitiæ. Et [f] audeo dicere, superbis esse utile cadere in aliquod apertum manifestumque peccatum, unde sibi displiceant, qui jam sibi placendo ceciderant. Salubriùs enim Petrus sibi displicuit, quando flevit, quàm sibi placuit, quando præsumsit. Hoc dicit & sacer Psalmus: *Imple facies eorum ignominiâ, & quærent nomen tuum, Domine:* id est, ut tu eis placeas quærentibus nomen tuum, qui sibi placuerunt quærendo suum.

Gen. 3. 5. — Prov. 16. 18. — Matth. 26. 33. & 75. — Psal. 82. 17.

CAPUT XIV.

De superbia transgressionis, quæ ipsa fuit transgressione deterior.

SED est pejor damnabiliorque superbia, quâ etiam in peccatis manifestis suffugium excusationis inquiritur: sicut illi primi homines, quorum & illa dixit, *Serpens seduxit me, & manducavi*: & ille dixit, *Mulier quam dedisti mecum, hæc mihi dedit à ligno, & edi.* Nusquam hîc sonat petitio veniæ, nusquam imploratio medicinæ. Nam licèt isti non sicut Cain, quod commiserunt, negent; adhuc tamen superbia in alium quærit referre, quod perperam fecit; superbia mulieris in serpentem, superbia viri in mulierem. Sed accusatio potiùs quàm excusatio vera est, ubi mandati divini est aperta transgressio. Neque enim hoc propterea non fecerunt, quia id mulier serpente suadente, vir muliere impertiente commisit; quasi quidquam Deo, cui vel crederetur, vel cederetur, anteponendum fuerit.

Gen. 3. 13. — Ibidem 12. — Gen. 4. 9.

CAPUT XV.

De justitia retributionis, quam primi homines pro sua inobedientia receperunt.

QUIA ergo contemtus est Deus jubens, qui [g] creaverat, qui ad suam imaginem fecerat, qui ceteris animalibus præposuerat, qui in paradiso constituerat, qui rerum omnium copiam salutisque præstiterat, qui præceptis nec pluribus nec grandibus nec difficilibus oneraverat, sed uno brevissimo atque levissimo ad obedientiæ salubritatem adminiculaverat, quo eam creaturam, cui libera servitus expediret, se esse Dominum commonebat: justa damnatio subsecuta est, talisque damnatio, ut homo qui custodiendo mandatum futurus fuerat etiam carne spiritalis, fieret etiam mente carnalis; & [h] qui suâ superbiâ sibi placuerat, Dei justitiâ sibi donaretur; nec [i] sic ut in sua esset omnimodis potestate, sed à se ipse quoque dissentiens, sub illo qui peccando consensit, pro libertate quam concupivit, duram miseramque ageret servitutem; mortuus spiritu volens, & corpore moriturus invitus; desertor æternæ vitæ, etiam æternâ, nisi gratia liberaret, morte damnatus. Quisquis hujusmodi damnationem vel nimiam, vel injustam putat, metiri profectò nescit, quanta fuerit iniquitas in peccando, ubi tanta erat non

[a] Sic melioris notæ MSS. At Vind. Am. Er. *ab eo quod facta est.* Lov. *ab eo à quo facta est.*
[b] Plerique MSS. omittunt, *quo*: postque *subjectionem*, Vind. prosequitur, *cadit ab illo*, omissâ particulâ &.
[c] Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *virtute.*
[d] Editi, *homo appetendo.* Abest *homo* à MSS.
[e] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *diligit.*

[f] Editi, *Et ideo.* Abest *ideo* à MSS.
[g] Editi, *qui hominem creaverat, qui ad suam imaginem eum fecerat,* At MSS. non habent *hominem*, nec *eum*.
[h] Sic MSS. At editi, *& quia.*
[i] Vind. Am. Er. *nec sicut affectabat, in sua esset* &c. Lov. *nec sicut affectabat* &c. Abest *affectabat* à MSS. qui habent, *nec sic* (intellige *sibi donaretur*) *ut in sua esset* &c.

Abrahæ obedientia. Gen. 22. 2.

peccandi facilitas. Sicut enim Abrahæ non immeritò magna obedientia prædicatur, quia ut occideret filium, res difficillima est imperata: ita in paradiso tanto major inobedientia fuit, quanto id quod præceptum est, nullius difficultatis fuit. Et sicut obedientia secundi hominis eo prædicabilior, quo factus est obediens usque ad mortem: ita inobedientia primi hominis eo detestabilior, quo factus est inobediens usque ad mortem. Ubi enim magna est inobedientiæ pœna proposita, & res à Creatore facilis imperata, quisnam satis explicet, quantum malum sit, non obedire in re facili, & tantæ potestatis imperio, & tanto terrenti supplicio?

Philip. 2. 8

Inobedientiæ pœna.

2. Denique ut breviter dicatur, in illius peccati pœna quid inobedientiæ nisi inobedientia retributa est? Nam quæ hominis est alia miseria, nisi adversùs eum ipsum inobedientia ejus ipsius, ut [a] quoniam noluit quod potuit, quod non potest velit? In paradiso enim etiamsi non omnia poterat ante peccatum, quidquid tamen non poterat, non volebat, & ideo poterat omnia quæ volebat. Nunc verò sicut in ejus stirpe cognoscimus, & divina Scriptura testatur, *homo vanitati similis factus est*. Quis enim enumerat, quàm multa quæ non potest velit, dum sibi ipse, id est, voluntati ejus, ipse animus ejus, eoque inferior caro ejus non obtemperat? Ipso namque invito, & animus plerumque turbatur, & caro dolet, & veterascit, & moritur; & quidquid aliud patimur, quod non pateremur inviti, si voluntati nostræ nostra natura omni modo atque ex omnibus partibus obediret. At enim aliquid caro patitur, quo servire non sinitur? Quid interest unde, dum tamen [b] per justitiam dominantis Dei, cui subditi servire noluimus, caro nostra nobis, quæ subdita fuerat, non serviendo molesta sit; quamvis nos Deo non serviendo, molesti nobis potuerimus esse, non illi? Neque enim sic ille nostro, ut nos servitio corporis indigemus: & ideo nostra est quod recipimus, non illius pœna quod fecimus. Dolores porrò qui dicuntur carnis, animæ sunt in carne, & ex carne. Quid enim caro per seipsam sine anima vel dolet, vel concupiscit? Sed quod concupiscere caro dicitur vel dolere, aut ipse homo est, sicut disseruimus; aut aliquid animæ, quod carnis afficit passio, vel aspera, ut faciat dolorem; vel lenis, ut voluptatem. Sed dolor carnis tantummodo offensio est animæ ex carne, & quædam ab ejus passione dissensio: sicut animæ dolor, quæ tristitia nuncupatur, dissensio est ab his rebus quæ nobis nolentibus acciderunt. Sed tristitiam plerumque præcedit metus, qui & ipse in anima est, non in carne. Dolorem autem carnis non præcedit ullus quasi metus carnis, qui ante dolorem in carne sentiatur. Voluptatem verò præcedit appetitus quidam, qui sentitur in carne quasi cupiditas ejus, sicut fames & sitis, & ea quæ in genitalibus usitatiùs libido nominatur, cùm hoc sit generale vocabulum omnis cupiditatis. Nam & ipsam iram nihil aliud esse, quàm ulciscendi libidinem, [c] veteres definierunt: quamvis nonnumquam homo, ubi vindictæ nullus est sensus, etiam rebus inanimis irascatur, [c] ut malè scribentem stilum collidat, vel calamum frangat iratus. Verùm & ista licèt irrationabilior, tamen quædam ulciscendi libido est, & nescio quæ,

Psal. 143. 4

Voluntas.

Dolor carnis, & animæ.

Libido vox generalis ad omnem cupiditatem.

c Cicero in 4 Tusc.

ut ita dixerim, quasi umbra retributionis, ut qui malè faciunt, mala patiantur. Est igitur libido ulciscendi, quæ ira dicitur: est libido habendi pecuniam, quæ avaritia: est libido quomodocumque vincendi, quæ pervicacia: est libido gloriandi, quæ jactantia nuncupatur. Sunt multæ variæque libidines, quarum nonnullæ habent etiam vocabula propria, quædam verò non habent. Quis enim facilè dixerit, quid vocetur libido dominandi, quam tamen plurimum valere in tyrannorum animis, etiam civilia bella testantur?

CAPUT XVI.

De libidinis malo, cujus nomen cùm multis vitiis congruat, propriè tamen motibus obscœnis corporis adscribitur.

CUM igitur sint multarum libidines rerum, tamen cùm libido dicitur, neque cujus rei libido sit additur, non ferè adsolet animo occurrere nisi illa, qua obscœnæ corporis partes excitantur. Hæc autem sibi non solùm totum corpus, nec solùm extrinsecùs, verùm etiam intrinsecùs vindicat, totumque commovet hominem animi simul affectu cum carnis appetitu conjuncto atque permixto, ut ea voluptas sequatur, qua major in corporis voluptatibus nulla est: ita ut momento ipso temporis, quo ad ejus pervenitur extremum, penè omnis acies & quasi vigilia cogitationis obruatur. Quis autem amicus sapientiæ sanctorumque gaudiorum, conjugalem agens vitam, sed, sicut Apostolus monuit, *sciens vas suum possidere in sanctificatione & honore, non in morbo desiderii, sicut & gentes quæ ignorant Deum*, non mallet, si posset, sine hac libidine filios procreare; ut etiam in hoc serendæ prolis officio, sic ejus menti ea quæ ad hoc opus creata sunt, quemadmodum cetera suis quæque operibus distributa membra servirent, nutu voluntatis acta, non æstu libidinis incitata? Sed neque ipsi amatores hujus voluptatis, sive ad concubitus conjugales, sive ad immunditias flagitiorum, cùm voluerint commoventur: sed aliquando motus ille importunus est nullo poscente, aliquando autem destituit inhiantem, & cùm in animo concupiscentia ferveat, friget in corpore: atque ita mirum in modum non solùm generandi voluntati, verùm etiam lasciviendi libidini libido non servit; & cùm tota plerumque menti cohibenti adversetur, nonnumquam & adversùs se ipsam dividitur, commotoque animo in commovendo corpore seipsa non sequitur.

1. Thess. 4. 4. & 5.

CAPUT XVII.

De nuditate primorum hominum, quam post peccatum turpem pudendamque viderunt.

MERITÒ hujus libidinis maximè pudet, meritò & ipsa membra, quæ suo quodam, ut ita dixerim, jure, non omni modo ad arbitrium nostrum [d] movet, aut non movet, pudenda dicuntur, quòd ante peccatum hominis non fuerunt. Nam sicut scriptum est: *Nudi erant, & non confundebantur*: non quòd eis sua nuditas esset incognita, sed turpis nuditas nondum erat; quia nondum libido membra illa præter arbitrium commovebat, nondum ad hominis inobedientiam redarguendam suâ inobedientiâ caro quodam modo testimonium perhibebat. Neque enim cæci creati erant, ut imperitum vulgus opinatur: quando quidem & ille

Gen. 2. 25.

a Invertit dictum Terentii Andr. Act. 2. Scen. 1. *Quoniam non potest fieri quod velis, id velis quod possit.*
b Aliquot MSS. *pro justitia dominantis Dei.*

c Nonnulli codices, *& malè.*
d Vind. Am. & plures MSS. *moventur, aut non moventur.* Er. *movent, aut non movent.*

vidit

vidit animalia, quibus nomina imposuit; & de illa legitur, *Vidit mulier quia bonum lignum in escam, & quia placet oculis ad videndum.* Patebant ergo oculi eorum, sed ad hoc non erant aperti, hoc est, non adtenti, ut cognoscerent quid eis indumento gratiæ præstaretur, quando membra eorum voluntati repugnare nesciebant. Qua gratiâ remotâ, ut pœnâ reciprocâ inobedientia plecteretur, exstitit in motu corporis quædam impudens novitas, unde esset indecens nuditas; & fecit adtentos, reddiditque confusos. Hinc est quòd postea quàm mandatum Dei aperta transgressione violarunt, scriptum est de illis, *Et aperti sunt oculi amborum, & cognoverunt quia nudi erant, & consuerunt folia fici, & fecerunt sibi campestria. Aperti sunt*, inquit, *oculi amborum*, non ad videndum, nam & antea videbant; sed ad discernendum inter bonum quod amiserant, & malum quò ceciderant. Unde & ipsum lignum, eo quòd istam faceret dignoscentiam, si ad vescendum contra vetitum tangeretur, ex ea re nomen accepit, ut appellaretur lignum sciendi boni & mali. Expertâ enim morbi molestiâ, evidentior fit etiam jocunditas sanitatis. *Cognoverunt* ergo *quia nudi erant*: nudati scilicet eâ gratiâ, qua fiebat ut nuditas corporis nullâ eos lege peccati menti eorum repugnante confunderet. Hoc itaque cognoverunt, quod feliciùs ignorarent, si Deo credentes & obedientes non committerent, quod eos cogeret experiri infidelitas & inobedientia quid nocerent. Proinde confusi inobedientiâ carnis suæ, tamquam teste pœnâ inobedientiæ suæ, *consuerunt folia fici, & fecerunt sibi* * *campestria*, id est, succinctoria genitalium. Nam quidam interpretes *succinctoria* posuerunt. Porrò autem *campestria* Latinum quidem verbum est, sed ex eo dictum, quòd juvenes, qui nudi exercebantur in campo, pudenda operiebant: unde qui ita succincti sunt, campestratos vulgus appellat. Quod itaque adversùs damnatam [a] culpâ inobedientiæ voluntatem libido inobedienter movebat, verecundia pudenter tegebat. Ex hoc omnes gentes, quoniam ab illa stirpe procreatæ sunt, usque adeo tenent insitum pudenda velare, ut quidam barbari illas corporis partes nec in balneis nudas habeant, sed cum earum tegumentis lavent. Per opacas quoque Indiæ solitudines, cùm quidam nudi philosophentur, unde Gymnosophistæ nominantur; adhibent tamen genitalibus tegmina, quibus per cetera membrorum carent.

Gen. 3. 6.

Ibidem 7.

Lignum scientiæ boni & mali quid significet.

* Apud LXX. περιζώματα.

Campestria.

Pudenda etiam à barbaris tegi.

Caput XVIII.

De pudore concubitûs, non solùm vulgari, sed etiam conjugali.

Opus verò ipsum quod libidine tali peragitur, non solùm in quibusque stupris, ubi latebræ ad subterfugienda humana judicia requiruntur; verùm etiam in usu scortorum, quam terrena Civitas [b] licitam turpitudinem fecit, quamvis id agatur, quod ejus Civitatis nulla lex vindicat, devitat tamen publicum etiam permissa atque impunita libido conspectum; & verecundiâ naturali habent provisum lupanaria ipsa secretum, faciliúsque potuit impudicitia non habere vincula prohibitionis, quàm impudentia removere latibula illius fœditatis. Sed hanc etiam ipsi turpes turpitudinem vocant: cujus licèt sint amatores, ostentatores esse non audent. Quid concubitus conjugalis, qui secundùm matrimonialium præscripta Tabularum procreandorum fit caussâ liberorum, nonne & ipse quamquam sit licitus & honestus, remotum ab arbitris cubile requirit? Nonne omnes famulos, atque ipsos etiam paranymphos, & quoscumque ingredi quælibet necessitudo permiserat, antè mittit foras, quàm vel blandiri conjunx conjugi incipiat? Et quoniam, sicut ait quidam [c] Romani maximus auctor eloquii, * omnia rectè facta in luce se collocari volunt, id est, appetunt sciri: hoc rectè factum sic appetit sciri, ut tamen erubescat videri. Quis enim nescit, ut filii procreentur, quid inter se conjuges agant? quandoquidem ut id agatur, tanta celebritate ducuntur uxores: & tamen cùm agitur unde filii nascantur, nec ipsi filii, si qui inde jam nati sunt, testes fieri permittuntur. Sic enim hoc rectè factum ad sui notitiam lucem appetit animorum, ut tamen refugiat oculorum. Unde hoc, nisi quia sic geritur quod deceat ex natura, ut etiam quod pudeat comitetur ex pœna?

* Cic. 3. Tusc. quæst.

Caput XIX.

Quòd partes iræ atque libidinis tam vitiosè moventur, ut eas necesse sit frenis sapientiæ cohiberi, quæ in illa ante peccatum naturæ sanitate non fuerunt.

Hinc est quòd & illi philosophi, qui veritati propiùs * accesserunt, iram atque libidinem vitiosas animi partes esse confessi sunt, eo quòd turbidè atque inordinatè moverentur, ad ea etiam quæ sapientia perpetrari [d] non vetat; ac per hoc opus habere moderatrice mente atque ratione. Quam partem animi tertiam, velut in arce quadam ad istas regendas perhibent collocatam; ut illa imperante, istis servientibus, possit in homine justitia ex omni animi parte servari. Hæ igitur partes, quas & in homine sapiente ac temperante fatentur esse vitiosas, ut eas ab his rebus ad quas injustè moventur, mens compescendo & cohibendo refrenet ac revocet, atque ad ea permittat, quæ sapientiæ lege concessa sunt; sicut iram ad exercendam justam coërcitionem, sicut libidinem ad propagandæ prolis officium: hæ inquam partes in paradiso ante peccatum vitiosæ non erant. Non enim contra rectam voluntatem ad aliquid movebantur, unde necesse esset eas [e] rationis tamquam frenis regentibus abstinere. Nam quòd nunc ita moventur, & ab eis qui temperanter & justè & piè vivunt, aliàs faciliùs, aliàs difficiliùs, tamen cohibendo & [f] refrenando modificantur, non est utique sanitas ex natura, sed languor ex culpa. Quòd autem iræ opera aliarumque affectionum in quibusque dictis atque factis non sic abscondit verecundia, ut opera libidinis quæ fiunt genitalibus membris, quid caussæ est, nisi quia in ceteris membra corporis non ipsæ affectiones, sed cùm eis consenserit, voluntas movet, quæ in usu eorum omnino dominatur? Nam quisquis verbum emittit iratus, vel etiam quemquam percutit, non posset hoc facere, nisi lingua & manus jubente quodam modo voluntate moverentur:

* Platonici.

[a] Sic probæ notæ MSS. At editi, *culpam.*

[b] Hieronymus in epitaphio Fabiolæ ad Oceanum. *Alia sunt*, inquit, *leges Cæsarum, alia Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster præcipit. Apud illos viris impudicitiæ frena laxantur, & solo stupro atque adulterio condemnato passim per lupanaria & ancillulas libido permittitur, quasi culpam dignitas faciat, non voluntas.*

[c] Ciceronem hoc titulo exornat Lucanus lib. 7. eoque utitur itidem Augustinus in lib. 4. de Doctrina Christ. c. 17.

[d] Vind. Am. Er. & nostri MSS. *perpetrari vetat*: omissa negante particulâ.

[e] Lov. *ratione.*

[f] MSS. *& repugnando.*

quæ membra, etiam cùm ira nulla est, moventur eadem voluntate. At verò genitales corporis partes ita libido suo juri quodam modo mancipavit, ut moveri non valeant, si ipsa defuerit, & nisi ipsa vel ultrò vel excitata surrexerit. Hoc est quod pudet, hoc est quod intuentium oculos erubescendo devitat: magisque fert homo spectantium multitudinem, quando injustè irascitur homini, quàm vel unius adspectum & quando justè miscetur uxori.

C a p u t XX.

De vanissima turpitudine Cynicorum.

HOc illi canini philosophi, hoc est Cynici, non viderunt, proferentes contra humanam verecundiam, quid aliud quàm caninam, hoc est, immundam impudentemque sententiam? ut scilicet quoniam justum est quod fit in uxore, palàm non pudeat id agere; nec in vico aut platea qualibet conjugalem concubitum devitare. Vicit tamen pudor naturalis opinionem hujus erroris. Nam etsi perhibent hoc aliquando gloriabundum fecisse Diogenem, ita putantem sectam suam nobiliorem futuram, si in hominum memoria insignior ejus impudentia figeretur: postea tamen à Cynicis fieri cessatum est; plusque valuit pudor, ut erubescerent homines hominibus, quàm error, ut homines canibus esse similes affectarent. Unde & illum vel illos, qui hoc fecisse referuntur, potiùs arbitror concumbentium motus dedisse oculis hominum nescientium quid sub pallio [a] gereretur, quàm humano premente conspectu potuisse illam peragi voluptatem. Ibi enim philosophi non erubescebant videri se velle concumbere, ubi libido ipsa erubesceret surgere. Et nunc videmus adhuc esse philosophos Cynicos: hi enim sunt, qui non solùm amiciuntur pallio, verùm etiam clavam ferunt: nemo tamen eorum audet hoc facere: quod si aliqui ausi essent, ut non dicam ictibus lapidantium, certè conspuentium salivis obruerentur. Pudet igitur hujus libidinis humanam sine ulla dubitatione naturam, & meritò pudet. In ejus quippe inobedientia, quæ genitalia corporis membra solis suis motibus subdidit, & potestati voluntatis eripuit, satis ostenditur, quid sit hominis [b] illi primæ inobedientiæ retributum: quod in ea maximè parte oportuit apparere, qua generatur ipsa natura, quæ illo primo & magno in deterius est mutata peccato: à cujus nexu nullus eruitur, nisi id quod, cùm omnes in uno essent, in communem perniciem perpetratum est, & Dei justitiâ vindicatum, Dei gratiâ in singulis expietur.

[margin: Diogenes]

C a p u t XXI.

De benedictione multiplicandæ fecunditatis humanæ ante peccatum, quam prævaricatio non adimeret, & cui libidinis morbus accesserit.

ABsit itaque, ut credamus illos conjuges in paradiso constitutos per hanc libidinem, de qua erubescendo eadem membra texerunt, impleturos fuisse quod in sua benedictione Deus dixit, *Crescite, & multiplicamini, & implete terram.* Post peccatum quippe orta est hæc libido: post peccatum eam natura non impudens, amissa potestate, cui corpus ex omni parte serviebat, sensit, adtendit, erubuit, operuit. Illa verò benedictio nuptiarum, ut conjugati crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram, quamvis & in delinquentibus manserit; tamen ante quàm delinquerent, data est, ut cognosceretur procreationem filiorum ad gloriam connubii, non ad pœnam pertinere peccati. Sed nunc homines, profectò illius quæ in paradiso fuit felicitatis ignari, nisi per hoc quod experti sunt, id est, per libidinem, de qua videmus ipsam etiam honestatem erubescere nuptiarum, non potuisse gigni filios opinantur: alii [c] Scripturas divinas, ubi legitur post peccatum puduisse nuditatis, & pudenda esse contecta, prorsus non accipientes, sed infideliter irridentes; alii verò quamvis eas accipiant & honorent, illud tamen quod dictum est, *Crescite, & multiplicamini,* non secundùm carnalem fecunditatem volunt intelligi; quia & secundùm animam legitur tale aliquid dictum, *Multiplicabis* [d] *me in anima mea virtute tua:* ut id quod in Genesi sequitur, *Et implete terram, & dominamini ejus,* terram intelligant carnem, quam præsentiâ suâ implet anima, ejusque maximè dominatur, cùm in virtute multiplicatur. Carnales autem fetus sine libidine, quæ post peccatum exorta, inspecta, confusa, velata est, nec tunc nasci potuisse, sicut neque nunc possunt; nec in paradiso futuros fuisse, sed foris, sicut & factum est. Nam postea quàm inde dimissi sunt, ad gignendos filios coierunt, eosque genuerunt.

[margin: Gen. 9. 28. Libido post peccatum orta.] [margin: Psal. 137. 4.]

C a p u t XXII.

De copula conjugali à Deo primitus instituta, atque benedicta.

NOs autem nullo modo dubitamus secundùm benedictionem Dei crescere & multiplicari & implere terram, donum esse nuptiarum, quas Deus ante peccatum hominis ab initio constituit, creando masculum & feminam: qui sexus evidens utique in carne est. Huic quippe operi Dei etiam benedictio ipsa subjuncta est. Nam cùm Scriptura dixisset, *Masculum, & feminam fecit eos:* continuò subdidit, *Et benedixit eos Deus, dicens, Crescite, & multiplicamini, & implete terram, & dominamini ejus,* &c. Quæ omnia quamquam non inconvenienter possint etiam ad intellectum spiritalem referri, masculum tamen & feminam, non sicut simile aliquid etiam in homine uno intelligi potest, quia videlicet in eo aliud est quod regit, aliud quod regitur: sed sicut evidentissimè apparet in diversi sexûs corporibus, masculum & feminam ita creatos, ut prolem generando crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram, [e] magnæ absurditatis est reluctari. Neque enim de spiritu qui imperat, & carne quæ obtemperat; aut de animo rationali qui regit, & irrationali cupiditate quæ regitur; aut de virtute contemplativa quæ excellit, & de activa quæ subditur; aut de intellectu mentis, & sensu corporis: sed apertè de vinculo conjugali, quo invicem sibi uterque sexus obstringitur, Dominus interrogatus utrùm liceret quacumque ex caussa dimittere uxorem, quoniam propter duritiam cordis Israëlitarum Moyses dari libellum repudii permisit, respondit atque ait, *Non legistis, quia qui fecit* [f] *ab initio, masculum & feminam fecit eos, & dixit, Propter hoc dimittet homo patrem*

[margin: Sexus in creatione distinctio.] [margin: Gen. 1. 27.] [margin: Matth. 19. 4. &c.]

[a] Sola editio Lov. *tegeretur.* Paulò pòst plerique MSS, *præsente conspectu.*

[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *illius.*

[c] Manichæi scilicet qui veteris Testamenti scripturas rejiciebant.

[d] Sic MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *Multiplicabis me in anima mea virtutem.*

[e] Post *& implerent terram,* in editis additum est *Cui sententiæ tam evidenti:* quod abest à MSS.

[f] Vind. Am. & Er. *qui fecit hominem.* Vox *hominem* abest à Lov. & à MSS. necnon à Græco Evangelii textu, immo & à Latino in Corbeiensibus Bibliis versionis Vulgatæ.

& matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una? Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet. Certum est igitur, masculum & feminam ita primitus institutos, ut nunc homines duos diversi sexûs videmus & novimus: unum autem dici, vel propter conjunctionem, vel propter originem feminæ, quæ de masculi latere creata est. Nam & Apostolus

Ephes. 5. 25 / Coloss. 3. 19 per hoc primum quod Deo instituente præcessit exemplum, singulos quosque admonet, ut viri uxores suas diligant.

Caput XXIII.

An etiam in paradiso generandum fuisset, si nemo peccasset; vel utrùm contra æstum libidinis pugnatura illic fuisset traditio castitatis.

1. Quisquis autem dicit non fuisse coituros, nec generaturos, nisi peccassent, quid dicit, nisi propter numerositatem sanctorum necessarium hominis fuisse peccatum? Si enim non peccando soli remanerent, quia, sicut putant, nisi peccassent, generare non possent; profectò ut non soli duo justi homines possent esse, sed multi, necessarium peccatum fuit. Quod si credere absurdum est, illud potiùs est credendum, quòd sanctorum numerus quantus complendæ illi sufficit beatissimæ Civitati, tantus exsisteret, etsi nemo peccasset, quantus nunc per Dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum, quò usque filii hujus sæculi generant & generantur.

Luca 20. 34. 2. Et ideo illæ nuptiæ dignæ felicitate paradisi, si peccatum non fuisset, & diligendam prolem gignerent, & pudendam libidinem non haberent. Sed quomodo id fieri posset, nunc non est quo demonstretur exemplo. Nec ideo tamen incredibile debet videri, etiam illud unum sine ista libidine voluntati potuisse servire, cui tot membra nunc serviunt. An verò manus & pedes movemus, cùm volumus, ad ea quæ his membris agenda sunt, sine ullo renisu, tanta facilitate, quanta & in nobis & in aliis videmus, maximè in artificibus quorumque operum corporalium, ubi ad exercendam infirmiorem tardioremque naturam agilior accessit industria; & non credimus ad opus generationis filiorum, si libido non fuisset, quæ peccato inobedientiæ retributa est, obedienter hominibus ad voluntatis nutum similiter ut cetera potuisse illa membra servire? Nonne Cicero in libris de Republica, cùm de imperiorum differentia dispu-

Animi in corpus imperium. taret, & hujus rei similitudinem ex natura hominis assumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem; vitiosas verò animi partes ut servos asperiore imperio coërceri? Et utique ordine naturali animus anteponitur corpori, & tamen ipse animus imperat corpori faciliùs quàm sibi. Verumtamen hæc libido, de qua nunc disserimus, eo magis erubescenda exsistit, quòd animus in ea, nec sibi efficaciter imperat, ut omnino non libeat; nec omni modo corpori, ut pudenda membra voluntas potiùs quàm libido commoveat: quod si ita esset, pudenda non essent. Nunc verò pudet animum resisti sibi à corpore, quod ei naturâ inferiore subjectum est. In aliis quippe affectionibus cùm sibi resistit, ideo minùs pudet, quia cùm à se ipso vincitur, ipse se vincit; etsi inordinatè atque vitiosè, quia ex his partibus, quæ rationi subjici debent; tamen à partibus

A suis, ac per hoc, ut dictum est, à se ipso vincitur. Nam cùm ordinatè se animus vincit, ut irrationales motus ejus menti rationique subdantur, (si tamen & illa Deo subdita est,) laudis atque virtutis est. Minùs tamen pudet, cùm sibi animus ex vitiosis suis partibus non obtemperat, quàm cùm ei corpus, quod alterum ab illo est, atque infra illum est, & cujus sine illo [a] natura non vivit, volenti jubentique non cedit.

3. Sed cùm alia membra retinentur voluntatis

B imperio, sine quibus illa quæ contra voluntatem libidine concitantur, id quod appetunt, implere non possunt; pudicitia custoditur, non amissâ, sed non permissâ delectatione peccati. Hunc renisum, hanc repugnantiam, hanc voluntatis & libidinis rixam, vel certè ad voluntatis sufficientiam, libidinis indigentiam, procul dubio nisi culpabilis inobedientia pœnali inobedientiâ plecteretur, in paradiso nuptiæ non haberent, sed voluntati membra [b] illa, ut cetera cuncta, servirent. Ita

C genitale [*] arvum vas in hoc opus creatum seminaret, ut nunc terram manus. Et quod modò de hac re nobis volentibus diligentiùs disputare, verecundia resistit, & compellit veniam honore præfato à pudicis auribus poscere, cur id fieret nulla caussa esset: sed in omnia quæ de hujusmodi membris sensum cogitantis adtingerent, sine ullo timore obscœnitatis liber sermo ferretur: nec ipsa verba essent, quæ vocarentur obscœna; sed quidquid inde diceretur, tam honestum esset, quàm de aliis

* Virgil. Georg. 3.

D cùm loquimur corporis partibus. Quisquis ergo ad has litteras impudicus accedit, culpam refugiat, non naturam; facta denotet suæ turpitudinis, non verba nostræ necessitatis; in quibus mihi facillimè pudicus & religiosus lector vel auditor ignoscit, donec infidelitatem refellam, non de fide rerum inexpertarum, sed de sensu expertarum argumentantem. Legit enim hæc sine offensione, qui non exhorret Apostolum horrenda feminarum flagitia reprehendentem, quæ *immutaverunt naturalem usum*, Rom. 1. 26.

E *in eum usum qui est contra naturam*: præcipuè quia nos non damnabilem obscœnitatem nunc, sicut ille, commemoramus atque reprehendimus, sed in explicandis, quantum possumus, humanæ generationis [a] effectibus, verba tamen, sicut ille, obscœna vitamus.

Caput XXIV.

Quòd insontes homines & merito obedientiæ in paradiso permanentes, ita genitalibus membris fuissent usuri ad generationem prolis, sicut ceteris ad arbitrium voluntatis.

F 1. Seminaret igitur prolem vir, susciperet femina genitalibus membris, quando id opus esset, & quantum opus esset, voluntate motis, non libidine concitatis. Neque enim ea sola membra movemus ad nutum, quæ compactis articulata sunt ossibus, sicut pedes & manus & digitos: verùm etiam illa quæ mollibus remissa sunt nervis, cùm volumus, movemus agitando, & porG rigendo producimus, & torquendo flectimus, & constringendo duramus; sicut ea sunt quæ in ore ac facie, quantum potest, voluntas movet. Pulmones denique ipsi omnium, nisi medullarum, mollissimi viscerum, & ob hoc antro pectoris communiti, ad spiritum ducendum ac remittendum vocemque emittendam seu modificandam, sicut fol-

a Editi, *illa natura*. Abest *illo* à MSS.
b Omnes MSS *membra ut cetera, ita cuncta servirent*.

a In sola editione Lov. *affectibus*.

les fabrorum vel organorum, flantis, respirantis, A loquentis, clamantis, cantantis, serviunt voluntati. Omitto quòd animalibus quibusdam naturaliter inditum est, ut tegmen quo corpus omne vestitur, si quid in quocumque loco ejus senserint abigendum, ibi tantùm moveant, ubi sentiunt; nec solùm insidentes muscas, verùm etiam hærentes [a] hastas cutis tremore discutiant. Numquid quia id non potest homo, ideo Creator quibus voluit animantibus donare non potuit? Sic ergo & ipse homo potuit obedientiam etiam inferiorum habe- B re membrorum, quam suâ inobedientiâ perdidit. Neque enim Deo difficile fuit sic illum condere, ut in ejus carne etiam illud non nisi ejus voluntate moveretur, quod nunc nisi libidine non movetur.

2. Nam & hominum quorumdam naturas novimus multùm ceteris dispares, & ipsa raritate mirabiles, nonnulla ut volunt de corpore facientium, quæ alii nullo modo possunt, & audita vix credunt. Sunt enim qui & aures moveant vel singulas, vel ambas simul. Sunt qui totam cæsariem capite im- C moto, quantum capilli occupant, deponunt ad frontem, revocantque cùm volunt. Sunt qui eorum quæ voraverint incredibiliter plurima & varia paululùm præcordiis contrectatis, tamquam de sacculo quod placuerit integerrimum proferunt. Quidam voces avium pecorumque & aliorum quorumlibet hominum sic imitantur atque exprimunt, ut nisi videantur, discerni omnino non possint. Nonnulli ab imo sine [b] pædore ullo ita numerosos pro arbitrio sonitus edunt, ut ex illa etiam D parte cantare videantur. Ipse sum expertus, sudare hominem solere cùm vellet. Notum est, quosdam flere cùm volunt, atque ubertim lacrymas fundere. Jam illud multo est incredibilius, quod plerique fratres memoriâ recentissimâ experti sunt. Presbyter fuit quidam nomine Restitutus in parœcia [c] Calamensis ecclesiæ, qui quando ei placebat, (rogabatur autem ut hoc faceret ab eis qui rem mirabilem coràm scire cupiebant,) ad imitatas quasi lamentantis cujuslibet hominis vo- E ces, ita se auferebat à sensibus, & jacebat simillimus mortuo; ut non solùm vellicantes atque pungentes minimè sentiret, sed aliquando etiam igne ureretur admoto, sine ullo doloris sensu, nisi postmodum ex vulnere: non autem obnitendo, sed non sentiendo non movere corpus, eo probabatur, quòd tamquam in defuncto nullus inveniebatur anhelitus: hominum tamen voces, si clariùs loquerentur, tamquam de longinquo se audire postea referebat. Cùm itaque corpus etiam nunc quibus- F dam, licèt in carne corruptibili hanc ærumnosam ducentibus vitam, ita in plerisque motionibus & affectionibus extra usitatum naturæ modum mirabiliter serviat, quid caussæ est, ut non credamus ante inobedientiæ peccatum corruptionisque supplicium, ad propagandam prolem sine ulla libidine servire voluntati humanæ humana membra potuisse? Donatus est itaque homo sibi, quia deseruit Deum placendo sibi: & non obediens Deo, non potuit obedire nec sibi. Hinc evidentior miseria, G [d] qua homo non vivit ut vult. Nam si ut vellet viveret, beatum se putaret: sed nec sic tamen esset, si turpiter viveret.

Restitutus.

Caput XXV.

De vera beatitudine, quam temporalis vita non obtinet.

Quamquam si diligentiùs adtendamus, nisi beatus, non vivit ut vult: & nullus beatus, nisi justus. Sed etiam ipse justus non vivit ut vult, nisi eò pervenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non possit; eique sit certum, ita semper futurum. Hoc enim natura expetit: nec plenè atque perfectè beata erit, nisi adepta quod expetit. Nunc verò quis hominum potest ut vult vivere, quando ipsum vivere non est in potestate? Vivere enim vult, mori cogitur. Quomodo ergo vivit ut vult, qui non vivit quamdiu vult? Quòd si mori voluerit, quomodo potest ut vult vivere, qui non vult vivere? Et si ideo mori velit, non quò nolit vivere, sed ut post mortem meliùs vivat: nondum ergo ut vult vivit, sed cùm ad id quod vult, moriendo pervenerit. Verùm ecce vivat ut vult, quoniam sibi extorsit sibique imperavit non velle quod non potest, atque hoc velle quod potest; sicut ait Terentius, Quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quod possit: num ideo beatus est, quia patienter miser est? Beata quippe vita si non amatur, non habetur. Porrò si amatur & habetur, ceteris omnibus rebus excellentiùs necesse est ametur: quoniam propter hanc amandum est quidquid aliud amatur. Porrò si tantum amatur, quantum amari digna est, (non enim beatus est, à quo ipsa beata vita non amatur ut digna est,) fieri non potest, ut eam qui sic amat, non æternam velit. Tunc igitur beata erit, quando æterna erit.

In Andria Act. 2. sc. 1.

Caput XXVI.

Quòd felicitas in paradiso viventium sine erubescendo appetitu generandi officium credenda sit implere potuisse.

Vivebat itaque homo in paradiso sicut volebat, quamdiu hoc volebat quod Deus jusserat: vivebat fruens Deo, ex quo bono erat bonus: vivebat sine ulla egestate, ita semper vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitæ, ne illum senecta dissolveret. Nihil corruptionis in corpore vel ex corpore ullas molestias ullis ejus sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in [e] anima tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus æstus aut frigus, ita in ejus habitatore nulla ex cupiditate vel timore [f] accedebat bonæ voluntatis offensio. Nihil omnino triste, nihil erat inaniter lætum: gaudium [g] verum perpetuabatur ex Deo, in quem flagrabat *caritas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta*: atque inter se conjugum fida ex honesto amore societas, concors mentis corporisque vigilia, & mandati sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat otiosum, non somnus premebat invitum. In tanta facilitate rerum & felicitate hominum, absit ut suspicemur non potuisse prolem seri sine libidinis morbo: sed eo voluntatis nutu moverentur illa membra quo cetera, & sine ardoris illecebroso stimulo cum tranquillitate animi & corporis nulla corruptione integritatis infunderetur [*] gremio maritus uxoris. Neque enim quia experientiâ proba-

Primorum hominum felicitas ante peccatum.

1. Tim. 1. 5.

* Æneid 8.

[a] Vind. Am. & Er. *aristas*.
[b] Sic MSS. Editi verò, *pudore*.
[c] Calama, de qua hîc loquitur, non Phœniciæ oppidum est, ut credidit Ludovicus Vives, sed Africæ, inter Hipponem & Cirtam situm, de quo frequentissimè Augustinus.
[d] Nonnulli MSS. *quia*. Et quidam, *quo*.
[e] MSS. *in animo tota tranquillitas*.
[f] MSS. *accidebat*.
[g] Nonnulli codices, *gaudium verò*.

ri non potest, ideo credendum non est; quando illas corporis partes non ageret turbidus calor, sed spontanea potestas, sicut opus esset, adhiberet; ita tunc potuisse utero conjugis salva integritate feminei genitalis virile semen immitti, sicut nunc potest eadem integritate salva ex utero virginis fluxus menstrui cruoris emitti. Eâdem quippe viâ posset illud injici, qua hoc potest ejici. Ut enim ad pariendum non doloris gemitus, sed maturitatis impulsus feminea viscera relaxaret: sic ad fetandum & concipiendum non libidinis appetitus, sed voluntarius usus naturam utramque conjungeret. De rebus loquimur nunc pudendis: & ideo quamvis ante quàm earum puderet, quales esse potuissent, conjiciamus ut possumus; tamen necesse est, ut nostra disputatio magis frenetur eâ, quæ nos revocat verecundia, quàm eloquentiâ, quæ nobis parum suppetit, adjuvetur. Nam cùm id quod dico, nec ipsi experti fuerint, qui experiri potuerunt, (quoniam præoccupante peccato exsilium de paradiso antè meruerunt, quàm sibi in opere serendæ propaginis tranquillo arbitrio convenirent,) quomodo nunc cùm ista commemorantur, sensibus occurrit humanis, nisi experientia libidinis turbidæ, non conjectura placidæ voluntatis? Hinc est quòd impedit loquentem pudor, etsi non deficiat ratio cogitantem. Verumtamen omnipotenti Deo, summo ac summè bono creatori omnium naturarum, voluntatum autem bonarum adjutori & remuneratori, malarum autem relictori & damnatori, utrarumque ordinatori, non defuit utique consilium, quo certum numerum civium in sua sapientia prædestinatum etiam ex damnato genere humano suæ Civitatis impleret: non eos jam meritis, quando quidem universa massa tamquam in vitiata radice damnata est, sed gratiâ discernens; & liberatis non solùm de ipsis, verùm etiam de non liberatis, quid eis largiatur, ostendens. Non enim debitâ, sed gratuitâ bonitate tunc se quisque agnoscit erutum malis, cùm ab eorum hominum consortio fit immunis, cum quibus illi justa esset pœna communis. Cur ergo non crearet Deus, quos peccaturos esse præscivit; quando quidem in eis & ex eis, & quid eorum culpa mereretur, & quid suâ gratiâ donaretur, posset ostendere, nec sub illo creatore ac dispositore perversa inordinatio delinquentium rectum perverteret ordinem rerum?

CAPUT XXVII.

De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum perversitas non perturbat providentiam Dei.

PROINDE peccatores, & angeli, & homines nihil agunt, quo impediantur *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus.* Psal. 110. 2. Quoniam qui providenter atque omnipotenter sua cuique distribuit, non solùm bonis, verùm etiam malis bene uti novit. Ac per hoc propter meritum primæ malæ voluntatis ita damnato atque obdurato angelo malo, ut jam bonam voluntatem ulteriùs non haberet, bene utens Deus, cur non permitteret, ut ab illo primus homo, qui rectus, hoc est, bonæ voluntatis creatus fuerat, tentaretur? Quando quidem sic erat institutus, ut si de adjutorio Dei fideret bonus homo, malum angelum vinceret: si autem creatorem atque adjutorem Deum superbè sibi placendo desereret, vinceretur: meritum bonum habens in adjuta divinitus voluntate rectâ, malum verò in deserente Deum voluntate perversâ. Quia & ipsum fidere de adjutorio Dei, non quidem posset sine adjutorio Dei: nec tamen ideo ab his divinæ gratiæ beneficiis sibi placendo recedere non habebat in potestate? Nam sicut in hac carne vivere sine adjumentis alimentorum in potestate non est, non autem in ea vivere in potestate est; quod faciunt qui se ipsos necant: ita bene vivere sine adjutorio Dei, etiam in paradiso, non erat in potestate; erat autem in potestate malè vivere, sed beatitudine non permansurâ, & pœnâ justissimâ secuturâ. Cùm igitur hujus futuri casûs humani Deus non esset ignarus, cur eum non sineret invidi angeli malignitate tentari? nullo modo quidem quòd vinceretur incertus, sed nihilo minus præscius quòd ab ejus semine adjuto suâ gratiâ idem ipse diabolus fuerat sanctorum gloriâ majore vincendus. Ita factum est, ut nec Deum aliquid futurorum lateret, nec præsciendo quemquam peccare compelleret; & quid interesset inter propriam cujusque præsumtionem & suam tuitionem, angelicæ & humanæ rationali creaturæ, consequenti experientiâ demonstraret. Quis enim audeat credere, aut dicere, ut neque angelus, neque homo caderet, in Dei potestate non fuisse? Sed hoc eorum potestati maluit non auferre; atque ita & quantum mali eorum superbia, & quantum boni sua gratia valeret, ostendere.

CAPUT XXVIII.

De qualitate duarum Civitatum, terrenæ atque cælestis.

FECERUNT itaque[a] Civitates duas amores duo, terrenam scilicet amor sui usque ad contemtum Dei, cælestem verò amor Dei usque ad contemtum sui. Denique illa in se ipsa, hæc in Domino gloriatur. Illa enim quærit ab hominibus gloriam: huic autem Deus conscientiæ testis, maxima est gloria. Illa in gloria sua exaltat caput suum: hæc dicit Deo suo, *Gloria mea, & exaltans caput meum.* Psal. 3. 4. Illi in principibus ejus, vel in eis quas subjugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac serviunt invicem in caritate, & præpositi consulendo, & subditi obtemperando. Illa in suis potentibus diligit virtutem suam: hæc dicit Deo suo, *Diligam te, Domine, virtus mea.* Psal. 17. 2. Ideoque in illa sapientes ejus secundùm hominem viventes, aut corporis aut animi sui bona, aut utriusque sectati sunt; aut qui potuerunt *cognoscere Deum, non ut Deum honoraverunt, vel gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes se esse sapientes*, Rom. 1. 21. &c. id est, dominante sibi superbiâ in sua sapientia sese extollentes, *stulti facti sunt; & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium:* ad hujuscemodi enim simulacra adoranda vel duces populorum, vel sectatores fuerunt: *& coluerunt atque servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula.* In hac autem nulla est hominis sapientia, nisi pietas, qua rectè colitur verus Deus, id exspectans præmium in societate sanctorum, non solùm hominum, verùm etiam Angelorum, *ut sit Deus omnia in omnibus.* 1. Cor. 15. 28.

[a] In libro de Genesi ad lit. duodecimo c. 15. Opus de Civitate Dei his verbis pollicebatur; *Hi duo amores*, ait, *quorum alter sanctus est, alter immundus; alter socialis, alter privatus . . . . distinxerunt conditas in genere humano Civitates duas* &c. *De quibus duabus Civitatibus latiùs fortasse alio loco, si Dominus voluerit, disseremus.*

LIBER QUINTUS DECIMUS.

Post quàm egit quatuor proximè antecedentibus libris de Civitatum duarum, terrenæ ac cælestis exortu, libros totidem de earumdem Civitatum procursu subjungit Augustinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut præcipua capita sacræ historiæ eòdem spectantia pertractet, primùm scilicet quinto-decimo hoc libro quæ in Genesi leguntur à Caino & Abele usque ad diluvium.

CAPUT I.

De duobus ordinibus generationis humanæ in diversos fines ab initio procurrentis.

1. DE felicitate paradisi, vel de ipso paradiso, & de vita ibi primorum hominum, eorumque peccato atque supplicio, multi multa senserunt, multa dixerunt, multa litteris mandaverunt. Nos quoque secundùm Scripturas sanctas, vel quod in eis legimus, vel quod ex eis intelligere potuimus, earum congruentes auctoritati, de his rebus in superioribus libris diximus. Enucleatiùs autem si ista quærantur, multiplices atque multimodas pariunt disputationes, quæ pluribus intexendæ sunt voluminibus, quàm hoc opus tempusque deposcit. Quod non ita largum habemus, ut in omnibus quæ possunt requirere otiosi & scrupulosi, paratiores ad interrogandum, quàm capaciores ad intelligendum, nos oporteat immorari. Arbitror tamen satis nos jam fecisse magnis & difficillimis quæstionibus de initio vel [a] mundi, vel animæ, vel ipsius generis humani: quod in duo genera distribuimus; unum eorum qui secundùm hominem, alterum eorum qui secundùm Deum vivunt. Quas etiam mysticè appellamus Civitates duas, hoc est, duas societates hominum: quarum est una quæ prædestinata est in æternum regnare cum Deo, altera æternum supplicium subire cum diabolo. Sed iste finis est earum, de quo pòst loquendum est. Nunc autem quoniam de exortu earum, sive in angelis, quorum numerus ignoratur à nobis, sive in duobus primis hominibus, satis dictum est, jam mihi videtur earum aggrediendus excursus, ex quo illi duo generare cœperunt, donec homines generare cessabunt. Hoc enim universum tempus, sive sæculum, in quo cedunt morientes, succeduntque nascentes, istarum duarum Civitatum de quibus disputamus, excursus est.

Civitates duæ.

Gen. 4.

2. Natus est igitur prior Cain ex illis duobus generis humani parentibus, pertinens ad hominum Civitatem, posterior Abel ad Civitatem Dei. Sicut enim in uno homine, quod dixit Apostolus, experimur, quia *non primùm quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale*: unde unusquisque, quoniam ex [b] damnata propagine exoritur, primò sit necesse est ex Adam malus atque carnalis; quòd si in [c] Christum renascendo profecerit, pòst erit bonus & spiritalis: sic in universo genere humano cùm primùm duæ istæ cœperunt nascendo atque moriendo procurrere Civitates, prior est natus

1 Cor. 15. 46.

A civis hujus sæculi; posterior autem isto peregrinus in sæculo, & pertinens ad Civitatem Dei, gratiâ prædestinatus, gratiâ electus, gratiâ peregrinus deorsum, gratiâ civis sursum. Nam quantum ad ipsum adtinet, ex eadem massa oritur, quæ originaliter est tota damnata: sed tamquam figulus Deus, (hanc enim similitudinem non imprudenter, sed prudenter introducit Apostolus,) ex eadem massa fecit aliud vas in honorem, aliud in contumeliam. Priùs autem factum est vas in contumeliam, pòst verò alterum in honorem: quia & in ipso uno, sicut jam dixi, homine, priùs est reprobum, unde necesse est incipiamus, & ubi non est necesse ut remaneamus; posteriùs verò probum, quò proficientes veniamus, & quò pervenientes maneamus. Proinde non quidem omnis homo malus erit bonus, nemo tamen erit bonus qui non erat malus. sed quanto quisque citiùs mutatur in melius, hoc in se facit nominari quod apprehendit celeriùs, & posteriore cooperit vocabulum prius. Scriptum est itaque de Cain, quòd condiderit civitatem: Abel autem tamquam peregrinus non condidit. Superna est enim sanctorum Civitas, quamvis hîc pariat cives, in quibus peregrinatur, donec regni ejus tempus adveniat, cùm congregatura est omnes in suis corporibus resurgentes, quando eis promissum dabitur regnum, ubi cum suo principe Rege sæculorum sine ullo temporis fine regnabunt.

Rom. 9. 21.

CAPUT II.

De filiis carnis & filiis promissionis.

UMBRA sanè quædam Civitatis hujus & imago prophetica ei significandæ potiùs quàm præsentandæ servivit in terris, quo eam tempore demonstrari oportebat, & dicta est etiam ipsa Civitas sancta merito significantis imaginis, non expressæ, sicut futura est, veritatis. De hac imagine serviente, & de illa quam significat libera Civitate, sic Apostolus ad Galatas loquitur: *Dicite mihi*, inquit, *sub lege volentes esse, legem non [d] audistis? Scriptum est enim, quòd Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed ille quidem qui de ancilla, secundùm carnem natus est; qui autem de libera, per repromissionem: quæ sunt in allegoria. Hæc enim sunt duo testamenta, unum quidem [e] à monte Sina in servitutem generans, [f] quod est Agar. Sina enim est mons in Arabia, [g] qui conjunctus est huic quæ nunc est Jerusalem: servit enim cum filiis suis. Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium [h] nostrûm. Scriptum est enim, Lætare sterilis, quæ non*

Gal. 4. 21.

[a] Lov. *de initio vel de fine mundi.* Abest *de fine* ab editis Vind. Am. Er. & melioribus MSS. debetque abesse, cùm de fine Augustinus pòst loquendum esse mox dicat.
[b] Nonnulli codices, *ex Adam nata.*
[c] Sola editio Lov. *in Christo.*
[d] Aliquot MSS. juxta Vulgatam, *non legistis?* Alii cum editis, *non audistis?* In Græco est, *οὐκ ἀκούετε*, non auditis?

[e] Ita omnes editi, juxta Græc. *ἀπὸ ὄρους*: nec aliter MSS. si paucos exceperis, qui juxta Vulgatam habent, *in monte Sina.*
[f] Sic MSS. Editi verò, *quæ est Agar.*
[g] Lov. *quæ conjuncta est*: dissentientibus editis aliis & plerisque MSS.
[h] Sic Vind. & aliquot MSS. juxta Græc. *πάντων ἡμῶν*. At Er. & Lov. *mater nostra.*

paris; erumpe & clama, quæ non parturis: quoniam multi filii desertæ, magis quàm ejus quæ habet virum. Nos autem, fratres, secundùm Isaac promissionis filii sumus. Sed sicut tunc qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum; ita & nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam & filium ejus: non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberavit. Hæc forma intelligendi de Apostolica auctoritate descendens locum nobis aperit, quemadmodum Scripturas duorum Testamentorum veteris & novi accipere debeamus. Pars enim quædam terrenæ Civitatis imago cælestis Civitatis effecta est, non se significando, sed alteram; & ideo serviens. Non enim propter se ipsam, sed pruper aliam significandam est instituta; & præcedente alia significatione & ipsa præfigurans præfigurata est. Namque Agar ancilla Saræ, ejusque filius, imago quædam hujus imaginis fuit. Et quoniam transituræ erant umbræ luce veniente, ideo dixit libera Sara, quæ significabat liberam Civitatem, cui rursus alio modo significandæ etiam illa umbra serviebat: *Ejice ancillam, & filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac*, quod ait Apostolus, *cum filio liberæ*. Invenimus ergo in terrena Civitate duas formas, unam suam præsentiam demonstrantem, alteram cælesti Civitati significandæ suâ præsentiâ servientem. Parit autem cives terrenæ Civitatis peccato vitiata natura, cælestis verò Civitatis cives parit à peccato naturam liberans gratia: unde illa vocantur vasa iræ, ista vasa misericordiæ. *Rom. 9. 22. & 23.* Significatum est hoc etiam in duobus filiis Abrahæ, quòd unus de ancilla, quæ dicebatur Agar, secundùm carnem natus est Ismaël, alter autem de Sara libera secundùm repromissionem natus Isaac. Urerque quidem de semine Abrahæ: sed illum genuit demonstrans consuetudo naturam, istum verò dedit promissio significans gratiam. Ibi humanus usus ostenditur, hîc divinum beneficium commendatur.

CAPUT III.

De sterilitate Saræ, quam Dei gratia fecundavit.

Gen. 16. SARA quippe sterilis erat, & desperatione prolis, saltem de ancilla sua concupiscens habere, quod de seipsa non se posse cernebat, dedit eam fetandam viro, de quo parere voluerat, nec potuerat. Exegit itaque etiam sic debitum de marito, utens jure suo in utero alieno. Natus est ergo Ismaël, sicut nascuntur homines, permixtione sexûs utriusque, usitata lege naturæ. Ideo dictum est *secundùm carnem*: non quòd ista beneficia Dei non sint, aut non illa operetur Deus, cujus opifex sapientia *attingit*, sicut scriptum est, *à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter*: *Sap. 8. 1.* sed ubi significandum fuerat Dei donum, quod indebitum hominibus gratis gratia largiretur, sic oportuit dari filium, quemadmodum naturæ non debebatur excursibus. Negat enim natura jam filios tali commixtioni maris & feminæ, qualis esse poterat Abrahæ & Saræ in illa jam ætate, etiam mulieris accedente sterilitate, quæ nec tunc parere potuit, quando non ætas fecunditati, sed ætati fecunditas defuit. Quòd ergo naturæ sic affectæ fructus posteritatis non debebatur, significat quòd natura generis humani peccato vitiata, ac per hoc jure damnata, nihil veræ felicitatis in posterum merebatur.

A Rectè igitur significat Isaac per repromissionem natus filios gratiæ, cives Civitatis liberæ, socius pacis æternæ, ubi sit non amor propriæ ac privatæ quodam modo voluntatis, sed communi codemque immutabili bono gaudens, atque ex multis unum cor faciens, id est, [a] perfectè concors obedientia caritatis.

CAPUT IV.

De terrenæ Civitatis vel concertatione, vel pace.

TERRENA porrò Civitas, quæ sempiterna B non erit, (neque enim cùm in extremo supplicio damnata fuerit, jam Civitas erit,) hîc habet bonum suum, cujus societate lætatur, qualis esse de talibus rebus lætitia potest. Et quoniam non est tale bonum, ut nullas angustias faciat amatoribus suis, ideo Civitas ista adversùs se ipsam plerumque dividitur litigando, bellando, atque pugnando, & aut mortiferas, aut certè mortales victorias requirendo. Nam ex quacumque sui parte adversùs alteram sui partem bellando surrexerit, quærit C esse victrix gentium, cùm sit captiva vitiorum. Et si quidem cùm vicerit, superbiùs extollitur, etiam [b] mortifera; si verò conditionem cogitans casusque communes, magis quæ accidere possunt adversis angitur, quàm eis quæ provenerint secundis rebus inflatur, tantummodo mortalis est ista victoria. Neque enim semper dominari poterit permanendo, eis quos potuerit subjugare vincendo. Non autem rectè dicuntur ea bona non esse, quæ concupiscit hæc Civitas, quando est & ipsa in suo D genere humano melior. Concupiscit enim terrenam quamdam pro rebus infimis pacem: ad eam namque desiderat pervenire bellando. Quoniam si vicerit, & qui resistat non fuerit, pax erit, quam non habebant partes invicem adversantes, & pro his rebus quas simul habere non poterant infelici egestate certantes. Hanc pacem requirunt laboriosa bella: hanc adipiscitur quæ putatur gloriosa victoria. Quando autem vincunt qui caussâ justiore pugnabant, quis dubitet gratulandam esse E victoriam, & provenisse optabilem pacem? Hæc bona sunt, & sine dubio Dei dona sunt. Sed si neglectis melioribus, quæ ad supernam pertinent Civitatem, ubi erit victoria in æterna & summa pace secura, bona ista sic concupiscuntur, ut vel sola esse credantur, vel his quæ meliora creduntur, ampliùs diligantur; necesse est miseria consequatur, & quæ inerat augeatur.

CAPUT V.

F *De primo terrenæ Civitatis auctore fratricida, cujus impietati Romanæ urbis conditor germani cæde responderit.*

PRIMUS itaque fuit terrenæ Civitatis conditor [a] fratricida: nam suum fratrem civem Civitatis æternæ in hac terra peregrinantem invidentiâ victus occidit. *a Cain. Gen. 4.* Unde mirandum non est, quòd tanto pòst in ea civitate condenda, quæ fuerat hujus terrenæ Civitatis, de qua loquimur, caput futura, & tam multis gentibus regnatura, huic primo exemplo, & ut Græci appellant ἀρχετύπῳ G quædam sui generis imago respondit. Nam & illic, sicut ipsum facinus quidam poëta commmemoravit illorum, [a] Fraterno primi maduerunt sanguine muri. *a Lucan. Pharsal.* Sic enim condita est Roma, quando occisum Remum à fratre Romulo Romana testatur historia: nisi quòd isti terrenæ Civitatis ambo cives erant. Ambo gloriam de Romanæ reipublicæ in-

a Vind. Am. & Er. *perfectè facta concors.*

b Editi, *etiam fit mortifera.* Abest *fit* à MSS.

stitutione quærebant : sed ambo eam tantam, A quantam, si unus esset, habere non poterant. Qui enim volebat dominando gloriari, minùs utique dominaretur, si ejus potestas vivo consorte minueretur. Ut ergo totam dominationem haberet unus, ablatus est socius : & scelere crevit in pejus, quod innocentiâ minus esset & melius. Hi autem fratres Cain & Abel non habebant ambo inter se similem rerum terrenarum cupiditatem; nec in hoc alter alteri invidit, quòd ejus dominatus fieret angustior,
Gen. 4. qui alterum occidit, si ambo dominarentur : (Abel quippe non quærebat dominationem in ea civitate, quæ condebatur à fratre :) sed invidentiâ illâ diabolicâ, qua invident bonis mali, nullâ aliâ caussâ [a], nisi quia illi boni sunt, illi mali. Nullo enim modo fit minor accedente seu permanente consorte possessio bonitatis; immo [b] possessio bonitas, quam tanto latiùs, quanto concordiùs individua sociorum possidet caritas. Non habebit denique istam possessionem, qui eam noluerit habere communem; & tanto eam reperiet ampliorem, quanto ampliùs ibi potuerit amare consortem. Illud igitur quod inter Remum & Romulum exortum est, quemadmodum adversùs se ipsam terrena Civitas dividatur, ostendit: quod autem inter Cain & Abel, inter duas ipsas Civitates, Dei & hominum, inimicitias demonstravit. Pugnant ergo inter se mali & mali. Item pugnant inter se boni & mali. Boni verò & boni, si perfecti sunt, inter se pugnare non possunt. Proficientes autem nondumque perfecti ita possunt, ut bonus quisque ex ea parte pugnet contra alterum, qua etiam contra se-
Gal. 5. 17. metipsum. Et in uno quippe homine *caro concupiscit adversùs spiritum, & spiritus adversùs carnem.* Concupiscentia ergo spiritalis contra alterius potest pugnare carnalem, vel concupiscentia carnalis contra alterius spiritalem, sicut inter se pugnant boni & mali : vel certè ipsæ concupiscentiæ carnales inter se duorum bonorum, nondum utique perfectorum, sicut inter se pugnant mali & mali, donec eorum qui curantur ad ultimam victoriam sanitas perducatur.

CAPUT VI.

De languoribus quos ex pœna peccati etiam cives Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione patiuntur, & à quibus Deo medente sanantur.

LANGUOR est quippe iste, id est, illa inobedientia, de qua in libro quarto-decimo disseruimus, primæ inobedientiæ supplicium; & ideo non natura, sed vitium : propter quod dicitur proficientibus bonis, & ex fide in hac pere-
Gal. 6. 2. grinatione viventibus: *Invicem onera vestra portate, & sic adimplebitis legem Christi.* Item alibi dici-
1. Thess. 5. 14 & 15. tur : *Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis*
Gal. 6. 1. *malum pro malo alicui reddat.* Item alio loco : *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spiritales estis, instruite hujusmodi in spiritu mansuetudinis,*
Ephes. 4. 26. *intendens te ipsum, ne & tu tenteris.* Et alibi : *Sol non*
Matth. 18. 15. *occidat super iracundiam vestram.* Et in Evangelio : *Si peccaverit in te frater tuus, corripe eum inter te & ipsum* [c] *solum.* Item de peccatis, in quibus multo-
1. Tim. 5. 20. rum cavetur offensio, Apostolus dicit : *Peccantes coram omnibus argue, ut & ceteri timorem habeant.* Propter hoc & de venia invicem danda, multa præcipiuntur, & magnâ curâ, propter tenendam pacem, sine qua nemo poterit videre Deum: ubi ille Heb. 12. 14. terror est, quando jubetur servus decem millium talentorum reddere debita, quæ illi fuerant relaxata, quoniam debitum denariorum centum conservo suo non relaxavit. Qua similitudine proposita, Dominus Jesus adjecit, atque ait, *Sic & vobis faciet Pater vester cælestis, si non dimiseritis unus-* Matth. 18. 35. B *quisque fratri suo de cordibus vestris.* Hoc modo curantur cives Civitatis Dei in hac [d] terra peregrinantes, & paci supernæ patriæ suspirantes. Spiritus autem sanctus operatur intrinsecùs, ut valeat aliquid medicina, quæ adhibetur extrinsecùs. Alioquin etiamsi Deus ipse utens creaturâ sibi subditâ in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, sive istos corporis, sive illos, quos istis simillimos habemus in somnis, nec interiore gratiâ mentem regat atque agat, nihil prodest homini omnis C prædicatio veritatis. Facit autem hoc Deus à vasis misericordiæ iræ vasa discernens, dispensatione qua ipse novit multùm occultâ, sed tamen justâ. Ipso quippe adjuvante mirabilibus & latentibus modis, cùm peccatum, quod habitat in membris nostris, quæ potiùs jam pœna peccati est, sicut Apostolus præcipit, non regnat in nostro mortali Rom. 6. 12. corpore ad obediendum desideriis ejus, nec ei membra nostra velut iniquitatis arma exhibemus, convertitur ad mentem non sibi ad mala, Deo regen- D te, consentientem; & eam [e] regentem tranquilliùs nunc habebit, postea sanitate perfecta atque immortalitate percepta homo sine ullo peccato in æterna pace regnabit.

CAPUT VII.

De caussa & pertinacia sceleris Cain, quem à facinore concepto nec Dei sermo revocavit.

1. SED hoc ipsum, quod sicut potuimus exposuimus, cùm Deus locutus esset ad Cain eo [f] more, quo cum primis hominibus per creaturam E subjectam velut eorum socius formâ congruâ loquebatur, quid ei profuit? Nonne conceptum scelus in necando fratre etiam post verbum divinæ admonitionis implevit? Nam cùm sacrificia discrevisset amborum, in illius respiciens, hujus despiciens, quod non dubitandum est potuisse cognosci signo aliquo adtestante visibili; & hoc ideo fecisset Deus, quia mala erant opera hujus, fratris vero ejus bona; contristatus est Cain valde, & concidit facies ejus. Sic enim scriptum est, *Et di-* Gen. 4. 6. & 7. sec. LXX. F *xit Dominus ad Cain, Quare tristis factus es, & quare concidit facies tua? Nonne si rectè offeras, rectè autem non dividas, peccasti? Quiesce: ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius.* In hac admonitione quam Deus protulit ad Cain, illud quidem quod dictum est, *Nonne si rectè offeras, rectè autem non dividas, peccasti*, quia non elucet cur vel unde sit dictum, multos sensus peperit ejus obscuritas, cùm divinarum Scripturarum quisque tractator secundùm fidei regulam id conatur exponere. Re- G ctè quippe offertur sacrificium, cùm offertur Deo vero, cui uni tantummodo sacrificandum est. Non Sacrificiū Deo uni offerendū. autem rectè dividitur, dum non discernuntur re-

[a] Vind. Am. Er. *nulla alia caussa ist* Verbum *est* perperam additum; nam auferendi casu posita sunt verba illa superiora, *invidentiâ illâ diabolicâ*, supple *invidit.*

[b] Sic omnes propè MSS. At Vind. Am. Er. *immo possessio bonitatis tanto fit latior, quanto concordior eam individua sociorum possidet caritas.* Lov. *immo possessionem bonitatis tanto latiùs, quanto concordiùs individua* &c.

[c] Abest *solum* à MSS.

[d] Sola editio Lov. *in hac terrena.*

[e] Vind. & Am. *regens tranquilliùs nunc habebit postea sanitatem perfectam.* Paulò pòst loco *regnabit*, sola ferè editio Lov. habet *regnantem.*

[f] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *eo modo.*

ctè vel loca, vel tempora, vel res ipsæ quæ offeruntur, vel qui offert, & cui offertur, vel hi quibus ad vescendum distribuitur quod oblatum est: ut divisionem hìc discretionem intelligamus; sive cùm offertur, ubi non oportet, aut quod non ibi, sed alibi oportet; sive cùm offertur, quando non oportet, aut quod non tunc, sed aliàs oportet; sive cùm id offertur, quod nusquam & numquam penitus debuit; sive cùm electiora sibi ejusdem generis rerum tenet homo, quàm sunt ea quæ offert Deo; sive cùm ejus rei quæ oblata est, fit particeps profanus, aut quilibet quem fas non est fieri. In quo autem horum Deo displicuerit Cain, facilè non potest inveniri. Sed quoniam Johannes apostolus, cùm de his fratribus loqueretur, *Non sicut Cain*, inquit, *qui ex maligno erat, & occidit fratrem suum: Et cujus rei gratià occidit eum? Quia opera illius maligna fuerunt, fratris autem illius justa*: [1. Johan. 3. 12.] datur intelligi propterea Deum non respexisse in munus ejus, quia hoc ipso malè dividebat, dans Deo aliquid suum, sibi autem se ipsum. Quod omnes faciunt qui non Dei, sed suam sectantes voluntatem, id est, non recto, sed perverso corde viventes, offerunt tamen Deo munus, quo putant eum redimi, ut eorum non opituletur sanandis pravis cupiditatibus, sed explendis. Et hoc est proprium terrenæ Civitatis, Deum vel deos colere, quibus adjuvantibus regnet in victoriis & pace terrena, non caritate consulendi, sed dominandi cupiditate. Boni quippe ad hoc utuntur mundo, ut fruantur Deo: mali autem contrà, ut fruantur mundo, uti volunt Deo; qui tamen eum vel esse, vel res humanas curare jam credunt. Sunt enim multo deteriores, qui nec hoc quidem credunt. Cognito itaque Cain quòd super ejus germani sacrificium, nec super suum respexerat Deus, utique fratrem bonum mutatus imitari, non elatus debuit æmulari. Sed contristatus est, & concidit facies ejus. Hoc peccatum maximè arguit Deus, tristitiam de alterius bonitate, & hoc fratris. Hoc quippe arguendo interrogavit dicens, *Quare contristatus es, & quare concidit facies tua?* Quia enim fratri invidebat, Deus videbat, & hoc arguebat. Nam hominibus, quibus absconditum est cor alterius, esse posset ambiguum, & prorsus incertum, utrùm illâ tristitiâ malignitatem suam, in qua se Deo displicuisse didicerat, an fratris doluerit bonitatem, quæ Deo placuit, cùm in sacrificium ejus adspexit. Sed rationem Deus reddens, cur ejus oblationem accipere noluerit, ut sibi ipse potiùs meritò, quàm ei immeritò frater displiceret, cùm esset injustus non rectè dividendo, hoc est, non rectè vivendo, & indignus cujus approbaretur oblatio, quàm esset injustior, quòd fratrem justum gratis odisset, ostendit.

2. Non tamen eum dimittens sine mandato sancto, justo & bono: *Quiesce*, inquit; *ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius.* Numquid fratris? Absit. Cujus igitur, nisi peccati? Dixerat enim, *Peccasti*: tum deinde addidit, *Quiesce; ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius.* Potest quidem ita intelligi ad ipsum hominem conversionem esse debere peccati, ut nulli alii quàm sibi sciat tribuere debere quod peccat. Hæc est enim salubris pænitentiæ medicina, & veniæ petitio non incongrua, ut ubi ait, *Ad te enim conversio ejus*, non subaudiatur, erit; sed, sit; præcipientis videlicet, non prædicentis modo. Tunc enim dominabitur quisque peccato, si id sibi non defendendo præposuerit, sed pænitendo subjecerit: alioquin & illi serviet dominanti, si patrocinium adhibuerit accidenti. Sed ut peccatum intelligatur concupiscentia ipsa carnalis, de qua dicit Apostolus, *Caro concupiscit adversùs spiritum*; [Gal. 5. 17.] in cujus carnis fructibus & invidiam commemorat, qua utique Cain stimnlabatur, & accendebatur in fratris exitium: bene subauditur, erit, id est, *Ad te enim conversio ejus* erit, *& tu dominaberis illius.* Cùm enim commota fuerit pars ipsa carnalis, quam peccatum appellat Apostolus, ubi dicit, *Non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*: [Rom. 7. 17.] quam partem animi etiam philosophi dicunt esse vitiosam, non quæ mentem debeat trahere, sed cui mens debeat imperare, eamque ab illicitis operibus ratione cohibere: cùm ergo commota fuerit ad aliquid perperam committendum, si [a] quiescatur & obtemperetur dicenti Apostolo, *Nec exhibueritis membra vestra arma iniquitatis peccato*; [Rom. 6. 13.] ad mentem domita & victa convertitur, ut subditæ ratio dominetur. Hoc præcepit Deus huic, qui facibus invidiæ inflammabatur in fratrem, & quem debuerat imitari, cupiebat auferri. *Quiesce*, inquit: [Gen. 4. 7.] Manus ab scelere contine; non regnet peccatum in tuo mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, nec exhibeas membra tua iniquitatis arma peccato. *Ad te enim conversio ejus*: dum non adjuvatur relaxando, sed quiescendo frenatur. *Et tu dominaberis illius*: ut cùm forinsecùs non permittitur operari, sub potestate mentis regentis & benevolentis assuescat etiam intrinsecùs non moveri. Dictum est tale aliquid in eodem divino libro & de muliere, quando post peccatum Deo interrogante atque judicante damnationis sententias acceperunt, in serpente diabolus, & in se ipsis illa & maritus. Cùm enim dixisset ei, *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas & gemitum tuum, & in tristitiis paries filios*: [Gen. 3. 16.] deinde addidit, *Et ad virum tuum conversio tua, & iose dominabitur tui.* Quod dictum est ad Cain de peccato, vel de vitiosa carnis concupiscentia, hoc isto luco de peccatrice femina: ubi intelligendum est virum ad regendam uxorem, animo carnem regenti similem esse oportere. Propter quod dicit Apostolus, *Qui diligit uxorem suam, se ipsum diligit: nemo enim umquam carnem suam odio habuit.* [Ephes. 5. 28. & 29.] Sananda sunt enim hæc, sicut nostra: non sicut aliena, damnanda. Sed illud Dei præceptum Cain sicut prævaricator accepit. Invalescente quippe invidentiæ vitio, [b] fratrem insidiatus occidit. Talis erat terrenæ conditor Civitatis. Quomodo autem significaverit etiam Judæos, à quibus Christus occisus est pastor ovium hominum, quem pastor ovium pecorum præfigurabat Abel, quia in allegoria prophetica res est, parco nunc dicere, & quædam hinc adversùs Faustum Manichæum [c] dixisse me recolo.

[c Lib. 12. cap. 9. & seq.]

CAPUT VIII.

Quæ ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet civitatem.

1. NUNC autem defendenda mihi videtur historia, ne sit Scriptura incredibilis, quæ dicit ædificatam ab uno homine civitatem eo tempore, [Gen. 4. 17.] quo non plus quàm viri quatuor, vel potiùs tres, postea quàm fratrem frater occidit, fuisse videntur in terra, id est, primus homo pater om-

[a] Sic MSS. Editi verò, *adquiescatur*.

[b] Aliquot MSS *fratri*.

nium, & ipse Cain, & ejus filius Enoch, ex cujus nomine ipsa civitas nuncupata est. Sed hoc quos movet, parum considerant, non omnes homines, qui tunc esse potuerunt, scriptorem sacræ hujus historiæ necesse habuisse nominare; sed eos solos, quos operis suscepti ratio postulabat. Propositum quippe scriptoris illius fuit, per quem Spiritus-sanctus id agebat, per successiones certarum generationum ex uno homine propagatarum pervenire ad Abraham, ac deinde ex ejus semine ad populum Dei: in quo distincto à ceteris gentibus præfigurarentur & prænuntiarentur omnia quæ de Civitate, cujus æternum erit regnum, & de Rege ejus eodemque conditore Christo in Spiritu prævidebantur esse ventura; ita ut nec de altera societate hominum taceretur, quam terrenam dicimus Civitatem, quantum ei commemorandæ satis esset, ut Civitas Dei etiam suæ adversariæ comparatione clarescat. Cùm igitur Scriptura divina, ubi & numerum annorum, quos illi homines vixerunt, commemorat, ita concludat, ut dicat de illo de quo loquebatur, *Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies* illius, vel illius, quos vixit, anni tot, *& mortuus est*: numquid quia eosdem filios & filias non nominat, ideo intelligere non debemus per tam multos annos, quibus tunc in sæculi hujus prima ætate vivebant, nasci potuisse plurimos homines, quorum cœtibus condi possent etiam plurimæ civitates? Sed pertinuit ad Deum, quo ista inspirante conscripta sunt, has duas societates suis diversis generationibus primitus digerere atque distinguere: ut seorsum hominum, hoc est, secundùm hominem viventium, seorsum autem filiorum Dei, id est, hominum secundùm Deum viventium generationes contexerentur usque ad diluvium, ubi ambarum societatum discretio concretioque narratur: discretio quidem, quòd ambarum separatim generationes commemorantur, unius fratricidæ Cain, alterius autem qui vocabatur Seth; natus quippe fuerat & ipse de Adam, pro illo quem frater occidit: concretio autem, quia bonis in deterius declinantibus, tales universi facti fuerant, ut diluvio delerentur, excepto uno justo, cui nomen erat Noë, & ejus conjuge, & tribus filiis, totidemque nuribus, qui homines octo ex illa omnium vastatione mortalium per arcam evadere meruerunt.

Gen. 5. 4. — Gen. 7.

2. Quod igitur scriptum est, *Et cognovit Cain uxorem suam, & concipiens peperit Enoch; & erat ædificans civitatem in nomine filii sui Enoch*: non est quidem consequens, ut istum primum filium genuisse credatur. Neque enim hoc ex eo putandum est, quia dictus est cognovisse uxorem suam, quasi tunc se illi primitus concumbendo miscuisset. Nam & de ipso patre omnium Adam non tunc solùm hoc dictum est, quando conceptus est Cain, quem primogenitum videtur habuisse: verùm etiam posteriùs eadem Scriptura, *Cognovit*, inquit, *Adam uxorem suam Evam, & concepit, & peperit filium, & nominavit nomen illius Seth.* Unde intelligitur ita solere illam Scripturam loqui, quamvis non semper cùm in ea legitur factos hominum fuisse conceptus, non tamen solùm cùm primùm sibi sexus uterque miscetur. Nec illud necessario est argumento, ut primogenitum patri existimemus Enoch, quòd ejus nomine civitas illa nuncupata est. Non enim ab re est, ut propter aliquam caussam, cùm

Gen. 4. 17. — Ibidem. 25.

& alios haberet, diligeret eum pater ceteris ampliùs. Neque enim & Judas primogenitus fuit, à quo Judæa cognominata est, & Judæi. Sed etiamsi conditori civitatis illius iste filius primus est natus, non ideo putandum est tunc à patre conditæ civitati nomen ejus impositum, quando natus est; quia nec constitui tunc ab uno poterat civitas, quæ nihil aliud est quàm hominum multitudo aliquo societatis vinculo colligata: sed cùm illius hominis familia tanta numerositate cresceret, ut haberet jam populi quantitatem, tunc potuit utique fieri, ut & constitueret, & nomen primogeniti sui constitutæ imponeret civitati. Tam longa quippe vita illorum hominum fuit, ut illic memoratorum, quorum & anni taciti non sunt, qui minimùm vixit ante diluvium, * ad septingentos quinquaginta-tres perveniret. Nam plures nongentos annos etiam transierunt, quamvis nemo ad mille pervenerit. Quis itaque dubitaverit per unius hominis ætatem tantum multiplicari potuisse genus humanum, ut esset unde ᵃ constitueretur non una, sed plurimæ civitates? Quod ex hoc conjici facillimè potest, quia ex uno Abraham non multo ampliùs quadringentis annis numerositas Hebrææ gentis tanta procreata est, ut in exitu ejusdem populi ex Ægypto sexcenta millia hominum fuisse referantur bellicæ juventutis, ut omittamus gentem Idumæorum non pertinentem ad populum Israël, quam genuit frater ejus Esaü nepos Abrahæ, & alias * natas ex semine ipsius Abrahæ, non per Saram conjugem procreatas.

Civitas quid. — * Lamech. Gen. 5. 31. sec. LXX. — Exodi 12. 37. — * Supple, gentes.

Caput IX.

De longa vita hominum, quæ fuit ante diluvium, & de ampliore humanorum corporum forma.

Quamobrem nullus prudens rerum existimator dubitaverit, Cain, non solùm aliquam, verùm etiam magnam potuisse condere civitatem, quando in tam longum tempus protendebatur vita mortalium: nisi fortè infidelium quispiam ex ipsa numerositate annorum nobis ingerat quæstionem, qua vixisse tunc homines scriptum est in ᵇ auctoribus nostris; & hoc neget esse credendum. Ita quippe non credunt etiam magnitudines corporum longè ampliores tunc fuisse quàm nunc sunt. Unde & nobilissimus eorum poëta Virgilius, de ingenti lapide, quem in agrorum limite infixum, vir fortis illorum temporum pugnans, & rapuit, & cucurrit, & intorsit, & misit,

Vix illum (inquit) lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus:

Æneid. 12.

significans majora tunc corpora producere solere tellurem. Quanto magis igitur temporibus recentioribus mundi, ante illud nobile diffamatumque diluvium? Sed de corporum magnitudine plerumque incredulos nudata per vetustatem sive per vim fluminum variosque casus sepulcra convincunt, ubi apparuerunt, vel unde ceciderunt incredibilis magnitudinis ossa mortuorum. Vidi ipse non solus, sed aliquot mecum in Uticensi littore molarem hominis dentem tam ingentem, ut si in nostrorum dentium modulos minutatim concideretur, centum nobis videretur facere potuisse. Sed illum gigantis alicujus fuisse crediderim. Nam præter quod erant omnium multo majora, quàm nostra tunc corpora, gigantes longè ceteris anteibant. Sicut aliis deinde nostrisque temporibus rara quidem, sed numquam fermè defuerunt, quæ

ᵃ MSS. *constituerentur.*

ᵇ Vind. Am. Er. & plures MSS. *in auctoritatibus nostris.*

[b Lib. 7.] modum aliorum plurimùm excederent. * Plinius Secundus doctissimus homo, quanto magis magisque præterit sæculi excursus, minora corpora naturam ferre testatur. Quod etiam Homerum commemorat sæpe carmine fuisse conquestum, non hæc velut poetica figmenta deridens, sed in historicam fidem tamquam miraculorum naturalium scriptor assumens. [Homer. Iliad. lib. 5. & lib. 12.] Verùm, ut dixi, antiquorum magnitudines corporum inventa plerumque ossa, quoniam diuturna sunt, etiam multo posterioribus sæculis produnt. Annorum autem numerositas cujusque hominis, * qui temporibus illis fuit, nullis nunc talibus documentis venire in experimentum potest. Nec tamen ideo fides sacræ huic historiæ deroganda est, cujus tanto impudentiùs narrata non credimus, quanto impleri certiùs prænuntiata conspicimus. Dicit tamen etiam idem * Plinius, esse adhuc gentem, ubi ducentos annos vivitur. [a In lib. 7. c. 48.] Si ergo humanarum vitarum diuturnitates, quas experti non sumus, hodie habere creduntur incognita nobis loca, cur non habuisse credantur & tempora? An verò est credibile alicubi esse quod hîc non est, & incredibile est aliquando fuisse quod nunc non est?

CAPUT X.

De differentia quæ inter Hebræos & nostros codices videntur annorum numeri dissonare.

QUOCIRCA etsi inter Hebræos & nostros * codices de ipso numero annorum nonnulla videtur esse distantia, quod ignoro qua ratione sit factum: non tamen tanta est, ut illos homines tam longævos fuisse dissentiant. Nam ipse homo primus Adam, ante quàm gigneret filium qui appellatus est Seth, ducentos-triginta annos vixisse reperitur in codicibus nostris, in Hebræis autem centum-triginta perhibetur. [Gen. 5.] Sed postea quàm eum genuit, septingentos vixisse legitur in nostris, octingentos verò in illis. Atque ita in utrisque universitatis summa concordat. Ac deinde per consequentes generationes ante quàm gignatur qui gigni commemoratur, minùs vixisse apud Hebræos pater ejus invenitur centum annos: sed postea quàm est genitus idem ipse, centum minùs quàm in Hebræis inveniuntur in nostris. Atque ita hinc & inde numeri universitas consonat. In sexta autem generatione nusquam utrique codices discrepant. In septima verò, ubi ille qui natus est Enoch, non mortuus, sed quòd Deo placuerit translatus esse narratur, eadem dissonantia est, quæ in superioribus quinque de centum annis ante quàm gigneret eum qui ibi commemoratus est filium: atque ita in summa similis consonantia. Vixit enim annos, ante quàm transferretur, secundùm utrosque codices, CCCLXV. Octava generatio habet quidem nonnullam diversitatem, sed minorem, ac dissimilem ceteris. * Mathusalem quippe, quem genuit Enoch, ante quàm gigneret eum qui in ipso ordine sequitur, secundùm Hebræos non centum minùs, sed viginti ampliùs vixit annos: qui rursus in nostris postea quàm eum genuit, reperiuntur additi, & in utrisque sibi summa universi numeri occurrit. [Gen. 5.] In sola nona generatione, id est, in annis Lamech filii Mathusalem, patris autem Noë, summa universitatis discrepat, sed non plurimùm. Viginti enim & quatuor annos plus vixisse in Hebræis, quàm in nostris codicibus invenitur. Nam ante quàm gigneret filium, qui vocatus est Noë, sex minùs habet in Hebræis quàm in nostris: postea verò quàm eum genuit, triginta ampliùs in eisdem quàm in nostris. Unde sex illis detractis, restant XXIV. ut dictum est.

CAPUT XI.

De annis Mathusalem, cujus ætas quatuordecim annis diluvium videtur excedere.

PER hanc autem discrepantiam Hebræorum codicum atque nostrorum, exoritur illa famosissima * quæstio, ubi Mathusalem quatuordecim annos vixisse post diluvium computatur, [a V. lib. quæst. Hebraic.] cùm Scriptura ex omnibus qui in terra tunc fuerant, solos octo homines in arca exitium commemoret evasisse diluvii, in quibus Mathusalem non fuit. [1. Petri 3. 20.] Secundùm codices enim nostros, Mathusalem priùs quàm gigneret illum, quem vocavit Lamech, vixit annos centum-sexaginta-septem: deinde ipse Lamech, ante quàm ex illo natus esset Noë, vixit annos centùm-octoginta-octo, qui simul fiunt trecenti-quinquaginta-quinque. His adduntur sexcenti Noë, quoto ejus anno diluvium factum est: qui fiunt nongenti-quinquaginta-quinque, ex quo Mathusalem natus est usque ad annum diluvii. [Gen. 7.] Omnes autem anni vitæ Mathusalem nongenti-sexaginta-novem computantur: quia cùm vixisset annos centum-sexaginta-septem, & genuisset filium, qui est appellatus Lamech, post eum genitum vixit annos octingentos-duos: qui omnes, ut diximus, nongenti sexaginta-novem fiunt. Unde detractis nongentis-quinquaginta-quinque ab ortu Mathusalem usque ad diluvium, remanent quatuordecim, quibus vixisse creditur post diluvium. Propter quod eum nonnulli, etsi non in terra, ubi omnem carnem, quam vivere in aquis natura non sinit, constat fuisse deletam, cum patre suo qui translatus fuerat aliquantum fuisse, atque ibi donec diluvium præteriret, vixisse arbitrantur; nolentes derogare fidem codicibus, quos in auctoritatem celebriorem suscepit Ecclesia, & credentes Judæorum potiùs quàm istos non habere quod verum est. Non enim admittunt, quòd magis hîc esse potuerit error interpretum, quàm in ea lingua esse falsum, unde in nostram per Græcam Scriptura ipsa translata est. Sed inquiunt, non esse credibile Septuaginta interpretes, qui uno simul tempore unoque sensu interpretati sunt, errare potuisse, aut ubi nihil eorum interesset, voluisse mentiri; Judæos verò, dum nobis invident, quòd Lex & Prophetæ ad nos interpretando transierint, mutasse quædam in codicibus suis, ut nostris minueretur auctoritas. Hanc opinionem vel suspicionem accipiat quisque ut putaverit: certum est tamen, non vixisse Mathusalem post diluvium, sed eodem anno fuisse defunctum, si verum est quod de numero annorum in Hebræis codicibus invenitur. De illis autem Septuaginta interpretibus quid mihi videatur, suo loco * diligentiùs inserendum est, cùm ad ipsa tempora, quantum necessitas hujus Operis postulat, commemoranda, adjuvante Domino, venerimus. [a Infrà lib. 18. cap. 42. 43. & 44.] Præsenti enim sufficit quæstioni secundùm utrosque codices tam longas habuisse vitas illius ævi homines, ut possit ætate unius, qui de duobus, quos solos terra tunc habuit, parentibus

a Et & MSS quæ.
b *Nostros codices* appellat, quibus Ecclesia tunc utebatur Latinis, ex Græca interpretatione Septuaginta: codices verò *Hebræos*, qui ex Hebraica scriptura erant versi.
c In MSS. *Mathusalam*. Postea in sola editione Lov *quippe ubi genuit Enoch*. Versùs in ceteris libris, *quem*

primus est natus, ad constituendam etiam civitatem multiplicari genus humanum.

CAPUT XII.

De opinione eorum, qui primorum temporum homines tam longævos, quàm scribitur, fuisse non credunt.

1. NEQUE enim ullo modo audiendi sunt, qui putant aliter annos illis temporibus computatos, id est, tantæ brevitatis, ut unus annus noster decem illos habuisse credatur. Quapropter, inquiunt, cùm audierit quisque vel legerit, nongentos annos quemquam vixisse, debet intelligere nonaginta: decem quippe illi anni, unus est noster; & decem nostri, centum illi fuerunt. Ac per hoc, ut putant, viginti-trium annorum fuit Adam, quando genuit Seth; & ipse Seth viginti *habebat & sex menses, quando ex illo natus est Enos, quos appellat Scriptura ducentos & quinque annos. Quoniam sicut isti suspicantur, quorum exponimus opinionem, unum annum qualem nunc habemus, in decem partes illi dividebant, & easdem partes annos vocabant. Quarum partium habet una quadratum senarium, eo quòd Deus sex diebus perfecerit opera sua, ut in septimo requiesceret. De qua re in libro undecimo, *sicut potui, disputavi. Sexies autem seni, qui numerus quadratum senarium facit, triginta-sex dies fiunt: qui multiplicati decies, ad trecentos-sexaginta perveniunt, id est, duodecim menses lunares. Propter quinque dies enim reliquos, quibus solaris annus impletur, & diei quadrantem, propter quem quater ductum eo anno, quo bissextum vocant, unus dies adjicitur, addebantur à veteribus postea dies, ut occurreret numerus annorum, quos dies Romani intercalares vocabant. Proinde etiam Enos, quem genuit Seth, decem & novem agebat annos, quando ex illo natus est filius ejus Cainan, quos annos dicit Scriptura centum-nonaginta. Et deinceps per omnes generationes, in quibus hominum anni commemorantur ante diluvium, nullus ferè in nostris codicibus invenitur, qui cùm esset centum annorum vel infrà, vel etiam centum-viginti, aut non multo ampliùs, genuerit filium; sed qui minima ætate genuerunt, centum-sexaginta, & quod excurrit, fuisse referuntur: quia nemo, inquiunt, decem annorum homo potest gignere filios, qui numerus centum appellabantur anni ab illis hominibus; sed in annis sexdecim est matura pubertas, & proli jam idonea procreandæ, quos centum & sexaginta annos illa tempora nuncupabant. Ut autem aliter annum tunc fuisse computatum non sit incredibile, adjiciunt quod apud plerosque scriptores historiæ reperitur, *Ægyptios habuisse annum quatuor mensium, Acarnanas sex mensium, Lavinios tredecim mensium. Plinius Secundus cùm commemorasset, relatum fuisse in litteras, quemdam vixisse centum quinquaginta-duos annos, [a] alium decem ampliùs, alios ducentorum annorum habuisse vitam, alios trecentorum, quosdam ad quingentos, alios ad sexcentos, nonnullos ad octingentos etiam pervenisse, hæc omnia propter inscitiam temporum accidisse arbitratus est. Alii quippe, inquit, æstate unum determinabant annum, & alterum hyeme, alii quadripertitis temporibus, sicut Arcades, inquit, quorum anni trimestres fuere. Adjecit etiam, aliquando Ægyptios, quorum parvos annos quaternorum mensium fuisse suprà diximus, lunæ fine limitasse annum. Itaque apud eos, inquit, & singula millia annorum vixisse produntur.

Suppl. annos. — *Cap. 8.* — *V. Lact. lib. 2 c. 12.* — *Plinius lib. 7.*

2. His velut probabilibus argumentis quidam non destruentes fidem sacræ hujus historiæ, sed adstruere nitentes, ne sit incredibile quòd tam multos annos vixisse referuntur antiqui, persuaserunt sibi, nec se suadere imprudenter existimant, tam exiguum spatium temporis tunc annum vocatum, ut illi decem sint unus noster, & decem nostri centum illorum. Hoc autem falsissimum esse documento evidentissimo ostenditur. Quod antequàm faciam, non mihi tacendum videtur, quæ credibilior possit esse suspicio. Poteramus certè hanc asseverationem ex Hebræis codicibus redarguere atque convincere, ubi Adam non ducentorum-triginta, sed centum-triginta annorum fuisse reperitur, quando tertium genuit filium: qui anni si tredecim nostri sunt, procul dubio primum genuit, quando undecim vel non multo ampliùs annorum fuit. Quis potest hac ætate generare usitata ista nobisque notissima lege naturæ? Sed hunc omittamus, qui fortasse etiam quando creatus est, potuit. Non enim eum tam parvum, quàm infantes nostri sunt, factum fuisse, credibile est. Sed filius ejus non ducentorum quinque, sicut nos legimus, sed centum quinque fuit, quando genuit Enos: ac per hoc, secundùm istos, nondum habebat undecim annos ætatis. Quid dicam de Cainan ejus filio, qui cùm apud nos centum-septuaginta reperiatur, apud Hebræos septuaginta legitur fuisse, quando genuit Malalehel? Quis generat homo septennis, si tunc anni septuaginta nuncupabantur, qui septem fuerunt?

Gen. 5.

CAPUT XIII.

An in dinumeratione annorum, Hebræorum magis quàm Septuaginta interpretum sit sequenda auctoritas.

1. SED cùm hoc dixero, continuò referetur illud Judæorum esse mendacium; de quo superiùs satis actum est: nam Septuaginta interpretes laudabiliter celebratos viros non potuisse mentiri. Ubi si quæram, quid sit credibilius, Judæorum gentem, tam longè latèque diffusam, in hoc conscribendum mendacium uno consilio conspirare potuisse, & dum aliis invident auctoritatem, sibi abstulisse veritatem; an septuaginta homines, qui etiam ipsi Judæi erant, in uno loco positos, quoniam rex Ægypti Ptolemæus eos ad hoc opus adsciverat, ipsam veritatem gentibus alienigenis invidisse, & communicato istud fecisse consilio: quis non videat quid procliviùs faciliúsque credatur? Sed absit ut prudens quispiam, vel Judæos cujuslibet perversitatis atque malitiæ tantum potuisse credat in codicibus tam multis & tam longè latèque dispersis; vel Septuaginta illos memorabiles viros hoc de invidenda gentibus veritate unum communicasse consilium. Credibilius ergo quis dixerit, cùm primùm de bibliotheca Ptolemæi describi ista cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuisse in codice uno, [b] scilicet primitus inde descripto, unde jam latiùs emanaret, ubi potuit quidem accidere etiam scriptoris error. Sed hoc in illa quæstione de vita Mathusalem non absurdum est suspicari; & in illo alio, ubi superantibus xxiv. annis summa non convenit. In his autem in quibus continuatur ipsius mendositatis similitudo, ita ut ante genitum filium, qui ordini inseritur, alibi supersint centum anni, alibi desint; post ge-

[a] Plures MSS. alios. — [b] MSS. sed.

nitum autem ubi deerant, supersint; ubi superent, desint, ut summa conveniat; & hoc in prima, secunda, tertia, quarta, quinta, septima generatione invenitur: videtur habere quamdam, si dici potest, error ipse constantiam; nec casum redolet, sed industriam.

2. Itaque illa diversitas numerorum aliter se habentium in codicibus Græcis & Latinis, aliter in Hebræis, ubi non est ista de centum annis priùs additis & postea detractis per tot generationes continuata parilitas, nec malitiæ Judæorum, nec B diligentiæ vel prudentiæ Septuaginta interpretum, sed scriptoris tribuatur errori, qui de bibliotheca supradicti regis codicem describendum primus accepit. Nam etiam nunc, ubi numeri non faciunt intentum ad aliquid quod facilè possit intelligi, vel quod appareat utiliter disci, & negligenter describuntur, & negligentiùs emendantur. Quis enim existimet sibi esse discendum, quot millia hominum tribus Israël singillatim habere potuerunt? quoniam prodesse aliquid non putatur: & quotus C quisque hominum est, cui profunditas utilitatis hujus appareat? Hîc verò ubi per tot contextas generationes centum anni alibi adsunt, alibi desunt; & post natum, qui commemorandus fuerat, filium, desunt ubi adfuerunt, adsunt ubi defuerunt, ut summa concordet: nimirum cùm vellet persuadere, qui hoc fecit, ideo numerosissimos annos vixisse antiquos, quòd eos brevissimos nuncupabant; & hoc de maturitate pubertatis, qua idoneâ filii gignerentur, conaretur ostendere; atque D ideo in illis centum annis decem nostros insinuandos putaret incredulis, ne homines tam diu vixisse recipere in fidem nollent; addidit centum, ubi gignendis filiis habilem non invenit ætatem; eosdemque, post genitos filios, ut congrueret summa, detraxit. Sic quippe voluit credibiles facere idonearum generandæ proli convenientias ætatum, ut tamen numero non fraudaret universas ætates viventium singulorum. Quòd autem in sexta generatione id non fecit, hoc ipsum est quod magis E movet, illum ideo fecisse, cùm res, quam dicimus, postulavit, quia non fecit, ubi non postulavit. Invenit namque in eadem generatione apud Hebræos vixisse Jareth, ante quàm genuisset Enoch, (Gen. 5. 18.) centum-sexaginta-duos annos, qui secundùm illam rationem brevium annorum fiunt anni sexdecim, & aliquid minùs quàm menses duo; quæ jam ætas apta est ad gignendum: & ideo addere centum annos breves, ut nostri viginti-sex fierent, necesse non fuit; nec post natum Enoch eos de- F trahere, quos non addiderat ante natum. Sic factum est ut hîc nulla esset inter codices utrosque varietas.

3. Sed rursus movet, cur in octava generatione, ante quàm de Mathusalem nasceretur Lamech, cùm apud Hebræos legantur centum octoginta [a] duo anni, viginti minùs inveniuntur in codicibus nostris, ubi potiùs addi centum solent; & post genitum Lamech complendam restituuntur ad summam, quæ in codicibus utrisque non discre- G pat. Si enim centum-septuaginta annos propter pubertatis maturitatem, decem & septem volebat intelligi; sicut nihil addere, ita nihil detrahere jam debebat: quia invenerat ætatem idoneam generationi filiorum, propter quam in aliis centum illos A annos, ubi eam non inveniebat, addebat. Hoc autem de viginti annis meritò putaremus casu mendositatis accidere potuisse, nisi eos sicut priùs detraxerat, restituere postea curaret, ut summæ conveniret integritas. An fortè astutiùs factum existimandum est, ut illa, qua centum anni priùs solent adjici & postea detrahi, occultaretur industria, cùm & illic ubi necesse non fuerat, non quidem de centum annis, verumtamen de quantulocumque numero priùs detracto, pòst reddito, B tale aliquid fieret? Sed quomodolibet istud accipiatur, sive credatur ita esse factum, sive non credatur; sive postremò ita, sive non ita sit: rectè fieri nullo modo dubitaverim, ut cùm diversum aliquid in utrisque codicibus invenitur, quando quidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest verum, ei linguæ potiùs credatur, unde est in aliam per interpretes facta translatio. Nam in quibusdam etiam codicibus Græcis tribus, & uno Latino, & uno etiam Syro inter se consentien- C tibus, inventus est Mathusalem sex annis ante diluvium fuisse defunctus.

Caput XIV.

De parilitate annorum, qui iisdem quibus nunc spatiis & in prioribus sæculis cucurrerunt.

1. Nunc jam videamus quonam modo evidenter possit ostendi, non tam breves, ut illi decem unus esset noster, sed tantæ prolixitatis annos quantæ nunc habemus, (quos utique circumitus conficit solis,) in illorum hominum vita prolixissima D computatos. Sexcentesimo nempe anno vitæ Noë, scriptum est, factum esse diluvium. Cur ergo ibi legitur, *Et aqua diluvii facta est super terram sexcentesimo anno* [b] *in vita Noë, secundi mensis, septima & vicesima mensis*; (Gen. 7. 10.) si annus ille minimus, quales decem faciunt unum nostrum, triginta-sex dies habebat? Tantillus quippe annus, si antiquo more hoc nomen accepit, aut non habet menses, aut mensis ejus est triduum, ut habeat duodecim menses. Quomodo igitur hîc dictum est, *Sexcentesimo* E *anno, secundi mensis, septima & vicesima die mensis*, nisi quia tales quales nunc sunt, etiam tunc erant menses? Nam quo pacto aliter vicesimo & septimo die secundi mensis diceretur cœptum esse diluvium? Deinde posteà in fine diluvii ita legitur: *Et sedit arca in mense septimo, septima & vicesima die mensis, super montes Ararat. Aqua autem minuebatur usque ad undecimum mensem: in undecimo autem mense prima die mensis paruerunt capita montium.* (Gen. 8. 4.) Si igitur tales menses erant, tales profectò & anni F erant, quales nunc habemus. Menses quippe illi triduani, viginti & septem dies habere non poterant. Aut si pars tricesima tridui tunc appellabatur dies, ut omnia proportione minuantur; ergo nec toto quatriduo nostro factum est illud tam grande diluvium, quod memoratur factum quadraginta diebus & noctibus. Quis hanc absurditatem & vanitatem ferat? Proinde removeatur hic error, qui conjecturâ falsâ ita vult adstruere Scripturarum nostrarum fidem, ut alibi destruat. G Prorsus tantus etiam tunc dies fuit, quantus & nunc est, quem viginti & quatuor horæ diurno curriculo nocturnoque determinant: tantus mensis, quantus & nunc est, quem luna cœpta & finita concludit: tantus annus, quantus & nunc est, quem duodecim menses lunares, additis propter

[a] Nonnulli MSS omittunt, *duo*: pro quo legendum videtur, *septem*. sic enim apud Hebræos Gen. 5. 25. quo loco apud Septuaginta interpretes habetur, *centum sexaginta septem anni*.

[b] Edit., *vita*. At MSS., *in vita*: juxta Græc. LXX.

cursum solarem quinque diebus & quadrante, consummant: [a] quanti anni sexcentesimi vitæ Noë secundus erat mensis ejusque mensis vicesimus & septimus dies, quando cœpit esse diluvium, in quo dies quadraginta continuatæ ingentes pluviæ memorantur, qui dies non binas ac paulò ampliùs horas habebant, sed vicenas & quaternas die noctuque transactas. Ac per hoc tam magnos annos vixerunt illi antiqui usque ampliùs quàm nongentos, quantos postea vixit Abraham centum septuaginta [b] quinque, & post eum filius ejus Isaac centum-octoginta, & filius ejus Jacob propè centum-quinquaginta, & quantos interposita aliquanta ætate Moyses centum viginti, & quantos etiam nunc vivunt homines septuaginta vel octoginta, vel non multo ampliùs, de quibus dictum est: *Et ampliùs eis labor & dolor.*

Gen. 25. 7. Gen. 35. 28. Gen. 47. 28. Deut. 34. 7. Psal. 89. 10.

2. Illa verò numerorum varietas, quæ inter codices Hebræos invenitur & nostros, neque de hac antiquorum longævitate dissentit, & si quid habet ita diversum, ut verum esse utrumque non possit, rerum gestarum fides ab ea lingua repetenda est, ex qua interpretatum est quod habemus. Quæ facultas cùm volentibus ubique gentium præstò sit; non tamen vacat, quòd Septuaginta interpretes, in plurimis quæ diversa dicere videntur, ex Hebræis codicibus emendare ausus est nemo. Non enim est illa diversitas putata mendositas; nec ego ullo modo putandam existimo. Sed ubi non est scriptoris error, aliquid eos divino Spiritu, ubi sensus esset consentaneus veritati, & prædicans veritatem, non interpretantium [c] more, sed prophetantium libertate aliter dicere voluisse credendum est. Unde meritò, non solùm Hebræis, verùm etiam ipsis, cùm adhibet testimonia de Scripturis, uti Apostolica invenitur auctoritas. Sed hinc me opportuniore loco, si Deus adjuverit, promisi diligentiùs locuturum: nunc quod instat expediam. Non enim ambigendum est ab homine, qui ex primo homine primus est natus, quando tam diu vivebant, potuisse constitui civitatem, sanè terrenam, non illam quæ dicitur Civitas Dei: de qua ut scriberemus, laborem tanti hujus Operis in manus sumsimus.

Caput XV.

An credibile sit, primi sæculi viros usque ad eam ætatem, qua filios generasse referuntur, à concubitu continuisse.

1. Dicet ergo aliquis, Itane credendum est, hominem filios generaturum, nec habentem propositum continentiæ, centum & ampliùs, vel secundùm Hebræos non multo minùs, id est, octoginta, septuaginta, sexaginta annos à concumbendi opere vacavisse; aut si non vacaret, nihil prolis gignere potuisse? Hæc quæstio duobus modis solvitur. Aut enim tanto serior fuit proportione pubertas, quanto vitæ totius major annositas: aut, quod magis video esse credibile, non hîc primogeniti filii commemorati sunt, sed quos successionis ordo poscebat, ut perveniretur ad Noë, à quo rursus ad Abraham videmus esse perventum; ac deinde usque ad certum articulum temporis, quantum oportebat signari etiam generationibus commemorans cursum gloriosissimæ Civitatis in hoc mundo peregrinantis, & supernam patriam requirentis. Quod enim negari non potest, prior omnibus Cain ex conjunctione maris & feminæ natus est. Neque enim illo nato dixisset Adam, quod dixisse legitur, *Adquisivi hominem per Deum*; nisi illis duobus ipse fuisset homo nascendo additus primus. Hunc secutus Abel, quem major frater occidit, [d] præfiguratione quadam peregrinantis Civitatis Dei, quòd ab impiis, & quodam modo terrigenis, id est terrenam originem diligentibus, & terrenæ Civitatis terrena felicitate gaudentibus, persecutiones iniquas passura fuerat, primus ostendit. Sed quot annorum erat Adam, cùm eos genuit, non apparet. Exinde digeruntur generationes aliæ de Cain, aliæ de illo quem genuit Adam in ejus successionem, quem frater occidit, & appellavit nomen illius Seth, dicens, ut scriptum est, *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain.* Cùm itaque istæ duæ series generationum, una de Seth, altera de Cain, has duas de quibus agimus, distinctis ordinibus insinuent Civitates, unam cælestem in terris peregrinantem, alteram terrenam terrenis tamquam sola sint gaudiis inhiantem vel inhærentem; nullus de progenie Cain, cùm dinumerata sit connumerato Adam usque ad octavam generationem, quot annorum fuisset expressus est, quando genuit eum qui commemoratur post eum. Noluit enim Spiritus Dei in terrenæ Civitatis generationibus tempora notare ante diluvium, sed in cælestibus maluit, tamquam essent memoriâ digniores. Porrò autem Seth quando natus est, non quidem taciti sunt anni patris ejus, sed jam genuerat alios: & utrùm solos Cain & Abel, affirmare quis audeat? Non enim quia soli nominati sunt propter ordines generationum, quas commemorari oportebat, ideo consequens videri debet solos fuisse tunc generatos ex Adam. Cùm enim silentio coopertis omnium nominibus ceterorum, legatur eum genuisse filios & filias, quota fuerit ista proles ejus, quis præsumat asserere, si culpam temeritatis evitat? Potuit quippe Adam divinitus admonitus dicere, postea quàm Seth natus est, *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel*: quoniam talis erat futurus, qui impleret illius sanctitatem, non quòd ipse prior post eum temporis ordine nasceretur. Deinde quod scriptum est, *Vixit autem Seth quinque & ducentos annos*, vel secundùm Hebræos, *quinque & centum annos, & genuit Enos*: quis possit nisi inconsideratus asseverare, hunc ejus primogenitum fuisse? Ut admirantes meritò requiramus, quomodo per tot annos immunis fuerit à connubio sine ullo proposito continentiæ, vel non genuerit conjugatus; quando quidem etiam de ipso legitur, *Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies Seth duodecim & nongenti anni, & mortuus est.* Atque ita deinceps quorum anni commemorantur, nec filios filiasque genuisse reticentur. Ac per hoc non apparet omnino, utrùm qui nominatur genitus, ipse fuerit primogenitus: immo verò, quoniam credibile non est, patres illos ætate tam longa aut impuberes fuisse, aut conjugibus caruisse vel fetibus; nec illos eorum filios primos eis natos fuisse credibile est. Sed cùm sacræ scriptor historiæ ad ortum vitamque Noë, cujus tempore diluvium factum est, per successiones generationum notatis temporibus intenderet pervenire, eas utique commemoravit, non quæ primæ suis parentibus fue-

Gen. 4. 25. Ibidem 25. Gen. 5. 6.

a Sic omnes MSS. At Editi, *Tantus anni*: mendosè.
b Plerique MSS. *centum septuaginta*: omisso *quinque*.
c MSS. *munere*.
d Lov. *præfigurationem*: dissentientibus editis aliis & MSS.

rint, sed quæ in propagationis ordinem venerint.

2. Exempli gratiâ, quo id fiat apertius, aliquid interponam, unde nullus ambigat fieri potuisse quod dico. Evangelista Matthæus generationem Dominicæ carnis per seriem parentum volens commendare memoriæ, ordiens à patre Abraham, atque ad David primitus ut perveniret intendens,

Matth. 1. 2. *Abraham*, inquit, *genuit Isaac*: cur non dixit Ismael, quem primitus genuit? *Isaac autem*, inquit, *genuit Iacob*: cur non dixit Esau, qui ejus primogenitus fuit? Quia scilicet per illos ad David pervenire non posset. Deinde sequitur: *Iacob autem genuit Iudam, & fratres ejus*: numquid Judas primogenitus fuit? *Iudas*, inquit, *genuit Phares & Zaram*: nec istorum geminorum aliquis fuit primogenitus Judæ, sed ante illos jam tres genuerat. Eos itaque tenuit in ordine generationum, per quos ad David, atque inde quò intenderat, perveniret. Ex quo intelligi potest, veteres quoque homines ante diluvium non primogenitos, sed eos fuisse commemoratos, per quos succedentium ordo generationum ad Noë patriarcham duceretur, ne seræ pubertatis illorum obscura & non necessaria quæstio nos fatiget.

Caput XVI.

De jure conjugiorum, quod dissimile à subsequentibus matrimoniis habuerint prima connubia.

1. Cum igitur genus humanum post primam copulam viri facti ex pulvere, & conjugis ejus ex viri latere, marium feminarumque conjunctione opus haberet, ut gignendo multiplicaretur, nec essent ulli homines, nisi qui ex illis duobus nati fuissent; viri sorores suas conjuges acceperunt: quod profectò quanto est antiquius compellente necessitate, tanto postea factum est damnabilius religione prohibente. Habita est enim ratio rectissima caritatis, ut homines quibus esset utilis atque honesta concordia, diversarum necessitudinum vinculis necterentur, nec unus in [a] uno multas haberet, sed singulæ spargerentur in singulos, ac sic ad socialem vitam diligentiùs [b] colligandam plurimæ plurimos obtinerent. Pater quippe & socer duarum sunt necessitudinum nomina. Ut ergo alium quisque habeat patrem, alium socerum, numerosiùs se caritas porrigit. Utrumque autem unus Adam esse cogebatur & filiis & filiabus suis, quando fratres sororesque connubio jungebantur. Sic & Eva uxor ejus utrique sexui filiorum fuit & socrus & mater: quæ si duæ feminæ fuissent, mater altera, & socrus altera, copiosiùs se socialis dilectio colligaret. Ipsa denique jam soror, [c] quòd etiam uxor fiebat, duas tenebat una necessitudines; quibus per singulas distributis, ut altera esset soror, altera uxor, hominum numero socialis propinquitas augeretur. Sed hoc unde fieret tunc non erat, quando nisi fratres & sorores ex illis duobus primis nulli homines erant. Fieri ergo debuit quando potuit, ut existente copiâ inde ducerentur uxores, quæ non erant jam sorores; & non solùm istud ut fieret,

A nulla necessitas esset, verùm etiam si fieret, nefas esset. Nam si & nepotes primorum hominum, qui jam consobrinas poterant accipere conjuges, sororibus matrimonio jungerentur; non jam duæ, sed tres in homine uno necessitudines fierent, quæ propter caritatem numerosiore propinquitate nectendam, disseminari per singulos singulæ debuerunt. Esset enim unus homo filiis suis fratri scilicet sororique conjugibus, & pater & socer & avunculus: ita & uxor ejus, iisdem communibus filiis &
B mater & amita & socrus: iidemque inter se filii eorum, non solùm essent fratres, atque conjuges, verùm etiam consobrini; quia & fratrum filii. Omnes autem istæ necessitudines, quæ uni homini tres homines connectebant, novem connecterent, si essent in singulis singulæ, ut unus homo haberet alteram sororem, alteram uxorem, alteram consobrinam, alterum patrem, alterum avunculum, alterum socerum, alteram matrem, alteram amitam, alteram socrum: atque ita se non in paucitate
C coartatum, sed latiùs atque numerosiùs propinquitatibus crebris vinculum sociale diffunderet.

2. Quod humano genere crescente & multiplicato, etiam inter impios deorum multorum falsorumque cultores sic observari cernimus, ut etiamsi perversis legibus permittantur fraterna conjugia, melior tamen consuetudo ipsam malit exhorrere licentiam; & cùm sorores accipere in matrimonium primis humani generis temporibus omnino licuerit, sic aversetur, quasi numquam licere
D potuerit. Ad humanum enim sensum vel alliciendum, vel offendendum mos valet plurimùm. Qui cùm in hac caussa immoderationem concupiscentiæ coërceat, eum [d] dissignari atque corrumpi meritò esse nefarium judicatur. Si enim iniquum est, aviditate possidendi transgredi limitem agrorum, quanto est iniquius libidine concumbendi subvertere limitem morum? Experti autem sumus in connubiis consobrinarum etiam nostris temporibus propter gradum propinquitatis fraterno gradui
E proximum, quàm rarò per mores fiebat, quod fieri per leges licebat; quia id nec divina prohibuit, & [e] nondum prohibuerat lex humana. Verumtamen factum etiam licitum, propter vicinitatem horrebatur illiciti; & quod fiebat cum consobrina, penè cum sorore fieri videbatur: quia & ipsi inter se propter tam propinquam consanguinitatem fratres vocantur, & penè germani sunt. Fuit autem antiquis patribus religiosæ curæ, ne ipsa propinquitas se paulatim propaginum ordini-
F bus dirimens longiùs abiret & propinquitas esse desisteret, eam nondum longè positam rursus matrimonii vinculo colligare, & quodam modo revocare fugientem. Unde jam pleno hominibus orbe terrarum, non quidem sorores ex patre vel matre, vel ex ambobus suis parentibus natas, sed tamen amabant de suo genere ducere uxores. Verùm quis dubitet honestiùs hoc tempore etiam [f] consobrinorum prohibita esse conjugia? non solùm secundùm ea quæ disputavimus, propter mul-
G tiplicandas affinitates, ne habeat duas necessitudi-

[a] Am. & Lov. *in una*. Emendantur ad Vind. Er. & MSS.
[b] Sola editio Lov. *colligendam*.
[c] Plures MSS. *quo*.
[d] Editi, *designari*. Meliùs plures MSS. *dissignari*: id est convelli & disrumpi. Sic in Terent. Adelph. act. 1. sc. 1. pro, *Modo quid designavit*. Eugraphius legit, *dissignavit*, dicitque *dissignare* propriè esse aliquid legibus signatum rumpere.
[e] Legem à Theodosio latam ne inter consobrinos & parentes inirentur matrimonia, laudat Aurelius Victor in Theodos. & Ambrosius lib. 8. epist. 66. eamque legem fortassis indicat hic postea Augustinus verbis illis? *Verùm quis dubitet honestiùs hoc tempore etiam consobrinorum prohibita esse conjugia?* Lex porrò ista Theodosii hactenus desideratur: superest autem in eamdem rem lex alia, quæ Constantio tribuitur, sancita Romæ Arbetione & Lolliano Consulibus, in cod. Theod. l. 2. de incest. nupt. Dispensatum olim à Cæsaribus, ut legitima esset uxor consobrina, docet Cassiodorus Senator lib. 7. variar. c. 46.
[f] Sic MSS. At editi, *consobrinarum*.

nes una persona; cùm duæ possint eas habere, & numerus propinquitatis augeri; sed etiam quia nescio quomodo inest humanæ verecundiæ quiddam naturale atque laudabile, ut cui debet caussâ propinquitatis [a] reverendum honorem, ab ea contineat, quamvis generatricem, tamen libidinem, de qua erubescere videmus & ipsam pudicitiam conjugalem.

3. Copulatio igitur maris & feminæ, quantum adtinet ad genus mortalium, quoddam seminarium est Civitatis: sed terrena Civitas generatione tantummodo, cælestis autem etiam regeneratione opus habet, ut noxam generationis evadat. Utrùm autem aliquod fuerit, vel si fuit, quale fuerit corporale atque visibile regenerationis signum ante diluvium, sicut Abrahæ circumcisio postea est imperata, sacra historia tacet. Sacrificasse tamen Deo etiam illos antiquissimos homines non tacet: quod & in duobus primis fratribus claruit; & Noë post diluvium, cùm de arca fuisset egressus, hostias Deo legitur immolasse. De qua re in præcedentibus libris jam diximus, non ob aliud dæmones arrogantes sibi divinitatem deosque se credi cupientes sibi expetere sacrificium, & gaudere hujusmodi honoribus, nisi quia verum sacrificium vero Deo deberi sciunt.

Regenerationis signum ante diluvium. Gen. 17. 10. Gen. 4. 3. Gen. 8. 20.

CAPUT XVII.

De duobus ex uno genitore procreatis patribus atque principibus.

CUM ergo esset Adam utriusque generis pater, id est, & cujus series ad terrenam, & cujus series ad cælestem pertinet Civitatem; occiso Abel, atque in ejus interfectione commendato mirabili sacramento, facti sunt duo patres singulorum generum, Cain & Seth: in quorum filiis, quos commemorari oportebat, duarum istarum Civitatum in genere mortalium evidentiùs indicia clarere cœperunt. Cain quippe genuit Enoch, in cujus nomine condidit civitatem, terrenam scilicet, non peregrinantem in hoc mundo, sed in ejus temporali pace ac felicitate quiescentem. Cain autem interpretatur possessio: unde dictum est quando natus est, sive à patre, sive à matre ejus, *Adquisivi hominem per Deum* Enoch verò dedicatio: hic enim dedicatur terrena civitas, ubi conditur; quoniam hîc habet eum, quem intendit & appetit finem. Porrò ille Seth resurrectio interpretatur, & Enos filius ejus interpretatur homo: non sicut Adam, (& ipsum enim nomen interpretatur homo,) sed commune perhibetur esse in illa lingua, id est, Hebræa, masculo & feminæ. Nam sic de illo scriptum est: *Masculum & feminam fecit illos, & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam.* Unde non ambigitur, sic appellatam fuisse feminam Evam proprio nomine, ut tamen Adam, quod interpretatur homo, nomen esset amborum. Enos autem sic interpretatur homo, ut hoc non posse feminam nuncupari periti linguæ illius asseverent, tamquam filius resurrectionis, ubi non nubent, neque uxores ducent. Non enim erit ibi generatio, cùm illuc perduxerit regeneratio. [c] Quare & hoc non incassum notandum arbitror, quòd in eis generationibus quæ propagantur ex illo qui est appellatus Seth, cùm genuisse filios filiasque [b] dicantur, nulla ibi genita nominatim femina expressa est: in his autem quæ propagantur ex Cain, in ipso fine quò usque [c] protenduntur, novissima femina genita nominatur. Sic enim legitur: *Mathusaël genuit Lamech: & sumsit sibi Lamech duas uxores, nomen uni Ada, & nomen secundæ Sella; & peperit Ada Iobel: hic erat pater habitantium in tabernaculis pecuariorum. Et nomen fratris ejus Iubal: hic fuit qui ostendit psalterium & citharam. Sella autem peperit & ipsa Thobel: & erat ærarius & malleator æramenti & ferri. Soror autem Thobel [d] Noëma.* Huc usque porrectæ sunt generationes ex Cain, quæ sunt omnes ab Adam octo, annumerato ipso Adam, septem scilicet usque ad Lamech, qui duarum maritus uxorum fuit: & octava est generatio in filiis ejus, in quibus commemoratur & femina. Ubi eleganter significatum est, terrenam Civitatem usque in sui finem carnales habituram generationes, quæ marium feminarumque conjunctione proveniunt. Unde & ipsæ, quod præter Evam nusquam reperitur ante diluvium, nominibus propriis exprimuntur uxores illius hominis, qui nominatur hic novissimus pater. Sicut autem Cain, quod interpretatur possessio, terrenæ conditor civitatis, & filius ejus, in cujus nomine condita est, Enoch, quod interpretatur dedicatio, indicat istam civitatem & initium & finem habere terrenum, ubi nihil speratur amplius, quàm [e] in hoc sæculo cerni potest: ita Seth, quod interpretatur resurrectio, cùm sit generationum seorsum commemoratarum pater, quid de filio ejus sacra hæc historia dicat, intuendum est.

Cain, possessio. Gen. 4. 1. Enoch, dedicatio. Seth, resurrectio. Enos, homo. Gen. 5. 2. Luca 20. 35. Gen. 4. 18. &c.

CAPUT XVIII.

Quid significatum sit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Christum & corpus ejus, id est, Ecclesiam pertinere.

ET Seth, inquit, *natus est filius, & nominavit nomen ejus Enos: hic speravit invocare nomen Domini Dei.* Nempe clamat adtestatio veritatis. In spe igitur vivit homo filius resurrectionis: in spe vivit, quamdiu peregrinatur hîc Civitas Dei, quæ gignitur ex fide resurrectionis Christi. Ex duobus namque illis hominibus, Abel, quod interpretatur luctus, & ejus fratre Seth, quod interpretatur resurrectio, mors Christi & vita ejus ex mortuis figuratur. Ex qua fide gignitur hîc Civitas Dei, id est, homo, qui speravit invocare nomen Domini Dei. *Spe enim salvi facti sumus*, ait Apostolus. *Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus.* Nam quis vacare hoc existimet ab altitudine sacramenti? Numquid enim Abel non speravit invocare nomen Domini Dei, cujus sacrificium Scriptura tam acceptum Deo fuisse commemorat? Numquid ipse Seth non speravit invocare nomen Domini Dei, de quo dictum est, *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel?* Cur ergo huic propriè tribuitur, quod piorum omnium intelligitur esse commune, nisi quia oportebat in eo qui de patre generationum in meliorem partem, hoc est, supernæ Civitatis separatarum, primus commemoratur exortus, præfigurari hominem, id est, hominum societatem, quæ non secundùm hominem in re felicitatis terrenæ, sed secundùm Deum vivit in spe felicitatis æternæ? Nec dictum est, Hic speravit in

Gen. 4. 26. Abel. Seth. Rom. 8. 24. & 25. Gen. 4. 25.

[a] Editi, verecundam; dissentientibus MSS.
[b] Sic MSS. At editi, dicatur.
[c] Plerique MSS. portendunt.
[d] Nonnulli MSS. Noëmna.
[e] Editi, quàm quod. Abest quod à MSS.

Dominum

Dominum Deum: aut, Hic invocavit nomen Domini Dei: sed, *Hic speravit*, inquit, *invocare nomen Domini Dei*. (Ibidem 26) Quid sibi hoc vult, *Speravit invocare*, nisi quia prophetia est, exorturum populum, qui secundùm electionem gratiæ invocaret nomen Domini Dei? Hoc est, quod per alium propheta dictum, Apostolus de hoc populo intelligit ad Dei gratiam pertinente: (Rom. 10. 13. Joel 2. 32.) *Et erit, omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Hoc enim ipsum quod dicitur: (Gen. 4. 26.) *Et nominavit nomen ejus Enos, quod interpretatur homo*; ac deinde additur, *Hic speravit invocare nomen Domini Dei*: satis ostenditur, quòd non in se ipso spem ponere debeat homo. (Jerem. 17. 5.) *Maledictus* enim *omnis* (sicut alibi legitur) *qui spem suam ponit in homine*: ac per hoc, nec in se, ut sit civis alterius Civitatis, quæ non secundùm filium Cain dedicatur hoc tempore, id est, mortalis hujus sæculi labente transcursu, sed in illa immortalitate beatitudinis sempiternæ.

CAPUT XIX.

De significatione quæ in Enoch translatione monstratur.

NAM & ista propago, cujus est pater Seth, in ea generatione habet dedicationis nomen, quæ septima est ab Adam, annumerato Adam. Septimus enim ab illo natus est Enoch, quod interpretatur dedicatio. Sed ipse est ille translatus, quoniam placuit Deo, & insigni numero in ordine generationum, quo sabbatum consecratum est, septimo scilicet ab Adam. Ab ipso autem patre istarum generationum, quæ discernuntur à propagine Cain, id est, à Seth sextus est: quoto die factus est homo, & consummavit Deus omnia opera sua. Sed hujus Enoch translatio nostræ dedicationis est præfigurata dilatio. Quæ quidem jam facta est in Christo capite nostro, qui sic resurrexit, ut non moriatur ulteriùs, sed etiam ipse translatus est: restat autem altera dedicatio universæ domûs, cujus ipse Christus est fundamentum, quæ differtur in finem, quando erit omnium resurrectio, non moriturorum ampliùs. Sive autem domus Dei dicatur, sive templum Dei, sive Civitas Dei, idipsum est, nec abhorret à Latini eloquii consuetudine. Nam & (Æneid. 6) Virgilius imperiosissimam civitatem domum appellat Assaraci, Romanos volens intelligi, qui de Assaraco per Trojanos originem ducunt; & domum Æneæ eosdem ipsos, quia eo duce Trojani cùm Italiam venissent, ab eis condita est Roma. Imitatus namque est poëta ille sacras litteras, in quibus dicitur domus Jacob tam ingens populus Hebræorum.

CAPUT XX.

De eo quòd Cain successio in octo, ab Adam generationes clauditur, & in posteris ab eodem patre Adam Noë decimus invenitur.

1. DICET aliquis, Si hoc intendebat scriptor hujus historiæ in commemorandis generationibus ex Adam per filium ejus Seth, ut per illas perveniret ad Noë, sub quo factum est diluvium, à quo rursus contexeretur ordo nascentium, quo perveniret ad Abraham, à quo Matthæus Evangelista incipit generationes, quibus ad Christum pervenit æternum Regem Civitatis Dei, quid intendebat in generationibus ex Cain, & quò eas perducere volebat? Respondetur, Usque ad diluvium, quo totum illud genus terrenæ Civitatis absumtum est, sed reparatum ex filiis Noë. Neque enim deesse poterit hæc terrena Civitas societasque hominum secundùm hominem viventium usque ad hujus sæculi finem: de quo Dominus ait, (Luca 20. 34.) *Filii hujus sæculi generant, & generantur.* Civitatem verò Dei peregrinantem in hoc sæculo regeneratio perducit ad alterum sæculum, cujus filii nec generant, nec generantur. Hic ergo generari & generare Civitati utrique commune est: quamvis Dei Civitas habeat etiam hîc multa civium millia, quæ ab opere generandi se abstinent: sed habet etiam illa [a] ex imitatione quadam, licèt errantium. Ad eam namque pertinent etiam, qui deviantes ab hujus fide diversas hæreses condiderunt; secundùm hominem quippe vivunt, non secundùm Deum. Et Indorum Gymnosophistæ, (Gymnosophistæ.) qui nudi perhibentur philosophari in solitudinibus Indiæ, cives ejus sunt, & à generando se cohibent. Non enim est hoc bonum, nisi cùm fit secundùm fidem summi boni, qui est Deus. Hoc tamen nemo fecisse ante diluvium reperitur: quando quidem etiam ipse Enoch septimus ab Adam, qui translatus refertur esse, non mortuus, genuit filios & filias antequàm transferretur, in quibus fuit Mathusalem, per quem generationum memorandarum ordo transcurrit.

2. Cur ergo tanta paucitas successionum commemoratur in generationibus ex Cain, si eas usque ad diluvium perduci oportebat, nec erat diuturna ætas præveniens pubertatem, quæ centum vel ampliùs annos vacaret à fetibus? Nam si non intendebat auctor libri hujus aliquem, ad quem necessariò perduceret seriem generationum, sicut in illis quæ veniunt de semine Seth, intendebat pervenire ad Noë, à quo rursus ordo necessarius sequeretur; quid opus erat prætermittere primogenitos filios, ut perveniretur ad Lamech, in cujus filiis finitur illa contextio, octava generatione scilicet ex Adam, septima ex Cain, quasi esset inde aliquid deinceps connectendum, unde perveniretur vel ad Israëliticum populum, in quo cælesti Civitati etiam terrena Jerusalem figuram propheticam præbuit, vel ad Christum secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, (Rom. 9. 5.) supernæ Jerusalem fabricator atque regnator; cùm tota progenies Cain diluvio sit deleta? Unde videri potest, in eodem ordine generationum primogenitos fuisse commemoratos. Cur ergo tam pauci sunt? Non enim usque ad diluvium tot esse potuerunt, non vacantibus usque ad centenariam pubertatem patribus ab officio generandi, si non erat tunc proportione longævitatis illius etiam sera pubertas. Ut enim peræquè triginta annorum fuerint, cùm filios generare cœperunt, octies triceni, (quoniam octo sunt generationes cum Adam & cum eis quos genuit Lamech,) ducenti & quadraginta sunt anni: num itaque toto deinde tempore usque ad diluvium non generaverunt? Qua tandem caussâ, qui hæc scripsit, generationes commemorare noluit quæ sequuntur? Nam ex Adam usque ad diluvium computantur anni, secundùm codices nostros, duo millia-ducenti-[b] sexaginta-duo: secundùm Hebræos autem, mille-sexcenti-quinquaginta-sex. Ut ergo istum numerum mino-

[a] Ita MSS. Editi autem, *sed habet etiam illa cives nonnullos ista similes ex imitatione quadam licet errantes.*
[b] Aliquot MSS *duo millia ducenti-quinquaginta.* Eusebius, Hieronymus, Beda, aliique secundùm Septuaginta interpretum codices computant duo millia-ducentos quadraginta & duos annos.

rem credamus esse veriorem, de mille-sexcentis-quinquaginta-sex annis ducenti-quadraginta detrahantur: numquid credibile est per mille-quadringentos, & quod excurrit, annos, qui restant usque ad diluvium, progeniem Cain à generationibus vacare potuisse?

3. Sed qui ex hoc movetur, meminerit, cùm quærerem, quomodo credendum sit, antiquos illos homines per tam multos annos à gignendis filiis cessare potuisse, duobus modis istam solutam esse quæstionem; aut de sera pubertate, proportione tam longæ vitæ; aut de filiis qui commemorantur in generationibus, quòd non fuerint primogeniti; sed hi per quos ad eum, quem intendebat auctor libri, poterat pervenire, sicut ad Noë in generationibus Seth. Proinde in generationibus Cain, si non occurrit qui deberet intendi, ad quem prætermissis primogenitis, per eos qui commemorati sunt, perveniri oportebat, sera pubertas intelligenda restabit; ut aliquanto post centum annos, puberes habilesque ad gignendum facti fuerint, ut ordo generationum per primogenitos curreret, & usque ad diluvium ad numerum annorum tantæ quantitatis occurreret. Quamvis fieri possit, ut propter aliquam secretiorem caussam, quæ me latet, usque ad Lamech & ejus filios generationum perveniente contextu, commendaretur hæc Civitas, quam dicimus esse terrenam; ac deinde cessaret scriptor libri commemorare ceteras, quæ usque ad diluvium esse potuerunt. Potest & illa esse caussa, cur non ordo generationum per primogenitos duceretur, ut necesse non sit in illis hominibus tam seram credere pubertatem, quòd scilicet eadem civitas, quam Cain in nomine Enoch filii sui condidit, longè latèque regnare potuerit, & reges habere non simul plures, sed suis ætatibus singulos, quos genuissent [a] sibi successuros quicumque regnassent. Horum regum primus esse potuit ipse Cain, secundus filius ejus Enoch, in cujus nomine, ubi regnaretur, condita est civitas: tertius Gaidad, quem genuit Enoch: quartus [b] Manihel, quem genuit Gaidad: quintus Mathusaël, quem genuit Manihel: sextus Lamech, quem genuit Mathusaël, qui septimus est ab Adam per Cain. Non autem erat consequens, ut primogeniti [c] in regnum regnantibus succederent patribus, sed quos regnandi meritum propter virtutem terrenæ utilem civitati, vel sors aliqua reperiret, vel ille potissimùm succederet patri hereditario quodam jure regnandi, quem præ ceteris filiis dilexisset. Potuit autem vivente adhuc Lamech atque regnante fieri diluvium, ut ipsum cum aliis omnibus hominibus, exceptis qui in arca fuerunt, quem perderet, inveniret. Neque enim mirandum est, si varia quantitate numerositatis annorum interposita, per tam longam ætatem ab Adam usque ad diluvium non æqualis numeri generationes habuit utraque progenies, sed per Cain septem, per Seth autem decem: septimus est enim, ut jam dixi, ab Adam Lamech, decimus Noë: & ideo non unus filius Lamech, sicut in ceteris superiùs, sed plures commemorati sunt; quia incertum erat quis ei fuisset mortuo successurus, si regnandi tempus inter ipsum & diluvium remansisset.

4. Sed quoquo modo se habeat sive per primo-

A genitos, sive per reges, ex Cain generationum ordo decurrens, illud mihi nullo pacto prætereundum silentio videtur, quòd cùm Lamech septimus ab Adam fuisset inventus, tot ejus annumerati sunt filii, donec undenarius numerus implèretur, quo significatur peccatum. Adduntur enim tres filii, & una filia. Uxores autem aliud possunt significare, non hoc quod nunc commendandum videtur. Nunc enim de generationibus loquimur: illæ verò unde sint genitæ, tacitum est. Quoniam B ergo Lex denario numero prædicatur, unde est memorabilis ille Decalogus; profectò numerus undenarius, quoniam transgreditur denarium, transgressionem legis, ac per hoc peccatum significat. Hinc est quòd in Tabernaculo testimonii, quod erat in itinere populi Dei velut templum [d] ambulatorium, undecim vela cilicina fieri præcepta sunt. In cilicio quippe recordatio est peccatorum, propter hœdos ad sinistram futuros: quod confitentes in cilicio prosternimur, tamquam dicentes C quod in Psalmo scriptum est, *Et peccatum meum ante me est semper.* Progenies ergo ex Adam per Cain sceleratum undenario numero finitur, quo peccatum significatur: & ipse numerus feminâ clauditur, à quo sexu initium factum est peccati, per quod omnes morimur. Commissum est autem, ut & voluptas carnis, quæ spiritui resisteret, sequeretur. Nam & ipsa filia Lamech Noëma voluptas interpretatur. Per Seth autem ab Adam usque ad Noë denarius insinuatur legitimus numerus. Cui D Noë tres adjiciuntur filii: unde uno lapso duo benedicuntur à patre, ut remoto reprobo & probatis filiis ad numerum additis etiam duodenarius numerus intimetur, qui & in Patriarcharum & in Apostolorum numero insignis est, propter septenarii partes, alteram per alteram multiplicatas. Nam ter quaterni, vel quater terni ipsum faciunt. His ita se habentibus, video considerandum & commemorandum, ista utraque progenies, quæ distinctis generationibus duas insinuat Civitates, E unam terrigenarum, alteram regeneratorum, quomodo postea sic commixta fuerit atque confusa, ut universum genus humanum, exceptis octo hominibus, perire mereretur diluvio.

Exodi 26. 7.

Cilicium.

Psal. 50. 5.

CAPUT XXI.

Qua ratione commemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis ejus usque ad diluvium sit continuata narratio: commemorato autem Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humanæ principium sit reditum.

F PRIMO autem intuendum est, quemadmodum cùm ex Cain generationes enumerarentur, commemorato ante ceteros posteros ejus, illo in cujus nomine condita est civitas, id est, Enoch, contexti sunt ceteri usque ad illum finem, de quo locutus sum, donec illud genus atque universa propago diluvio deleretur: cùm verò filius Seth unus commemoratus fuisset Enos, nondum usque ad diluvium additis ceteris, articulus quidam interponitur & dicitur, *Hic liber nativitatis hominum,* G *qua die fecit Deus Adam, ad imaginem Dei fecit illum. Masculum & feminam fecit illos, & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam, qua die fecit illos.* Quod mihi videtur ad hoc interpositum, ut hinc rursus inciperet ab ipso Adam dinumera-

Gen. 4. 26.

Gen. 5. 1.

[a] Sola editio Lov. *ibi successuros*: & paulò pòst, *ubi regnaret*, pro *regnaretur*

[b] Aliquot MSS. *Mavia.* Et nonnulli, *Maviael.* Apud Septuaginta verò, *Malelel.*

[c] MSS. *ut primogeniti regum.*

[d] In sola editione Lov. *deambulatorium.*

tio temporum, quam noluit facere qui hæc scripsit in Civitate terrena: tamquam eam Deus sic commemoraret, ut non computaret. Sed quare hoc reditur ad istam recapitulationem, postea (Gen. 4. 26.) quàm commemoratus est filius Seth, homo qui speravit invocare nomen Domini Dei; nisi quia sic oportebat istas duas proponere civitates, unam per homicidam usque ad homicidam; nam & (Ibidem 23.) Lamech duabus uxoribus suis se perpetrasse homicidium confitetur: alteram per eum qui speravit invocare nomen Domini Dei? Hoc est quippe in hoc mundo peregrinantis Civitatis Dei totum atque summum in hac mortalitate negotium, quod per unum hominem, quem sanè occisi resurrectio genuit, commendandum fuit. Homo quippe ille unus totius supernæ Civitatis est unitas: nondum quidem completa, sed præmissâ istâ propheticâ præfiguratione complenda. Filius ergo Cain, hoc est, filius possessionis, (cujus nisi terrenæ?) habeat nomen in civitate terrena, quæ in ejus nomine condita est. De his est enim de quibus cantatur (Psal. 48. 11.) in Psalmo, *Invocabunt nomina eorum in terris ipsorum*. Propter quod sequitur eos quod in alio Psalmo (Psal. 72. 20.) scriptum est, *Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges*. Filius autem Seth, hoc est, filius resurrectionis, speret invocare nomen Domini Dei. Eam quippe societatem hominum (Psal. 51. 8.) præfigurat quæ dicit, *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei speravi in misericordia Dei*. Vanas autem glorias famosi in terra nominis non requi- (Psal. 39. 6) rat: *Beatus* enim *vir, cujus est nomen Domini spes ejus, & non respexit in vanitates, & insanias* [a] *mendaces*. Propositis itaque duabus Civitatibus, una in re hujus sæculi, altera in spe Dei, tamquam ex communi, quæ aperta est in Adam, janua mortalitatis egressis, ut [b] procurrant & excurrant ad discretos proprios ac debitos fines, incipit dinumeratio temporum: in qua & aliæ generationes adjiciuntur, facta recapitulatione ex Adam, ex cujus origine damnata, veluti massa una meritæ damnationi tra- (Rom. 9. 22) dita, fecit Deus alia in contumeliam vasa iræ, alia in honorem vasa misericordiæ; illis reddens quod debetur in pœna, istis donans quod non debetur in gratia: ut ex ipsa etiam comparatione vasorum iræ, superna Civitas discat, quæ peregrinatur in terris, non fidere libertate arbitrii sui, sed speret invocare nomen Domini Dei. Quoniam voluntas, in natura quæ facta est bona à Deo bono, sed mutabilis ab immutabili, quia ex nihilo, & à bono potest declinare, ut faciat malum, quod fit libero arbitrio; & à malo, ut faciat bonum, quod non fit sine divino adjutorio.

Caput XXII.

De lapsu filiorum Dei alienigenarum mulierum amore captorum, unde & omnes, exceptis octo hominibus, diluvio perire meruerunt.

Hoc itaque libero voluntatis arbitrio genere humano progrediente atque crescente, facta est permixtio, & iniquitate participatâ quædam utriusque confusio Civitatis. Quod malum à sexu femineo caussam rursus invenit: non quidem illo modo quo ab initio; non enim cujusquam etiam tunc fallaciâ seductæ illæ feminæ persuaserunt peccatum viris: sed ab initio quæ pravis moribus fuerant in terrena Civitate, id est, in terrigenarum (Gen. 6.) societate, amatæ sunt à filiis Dei, civibus scilicet peregrinantis in hoc sæculo alterius Civitatis, propter pulcritudinem corporis. Quod bonum Dei quidem donum est: sed propterea id largitur etiam malis, ne magnum bonum videatur bonis. Deserto itaque magno bono & bonorum proprio, lapsus est factus ad bonum minimum, non bonis proprium, sed bonis malisque commune: ac sic filii Dei filiarum hominum amore sunt capti, atque ut eis conjugibus fruerentur, in mores societatis terrigenæ defluxerunt, deserta pietate quam in sancta societate servabant. Sic enim corporis pulcritudo, à Deo quidem factum, sed temporale, carnale, infimum bonum, malè amatur postposito Deo, æterno, interno, sempiterno bono: quemadmodum justitiâ desertâ & aurum amatur ab avaris, nullo peccato auri, sed hominis. Ita se habet omnis creatura. Cùm enim bona sit, & bene potest amari, & malè: bene, scilicet ordine custodito; malè, ordine perturbato. Quod in laude [c] quadam Cerei breviter versibus dixi:

Hæc tua sunt, bona sunt, quia tu bonus ista creasti.
Nil nostrum est in eis, nisi quod peccamus amantes
Ordine neglecto, pro te, quod conditur abs te.

Creator autem si veraciter ametur, hoc est, si ipse, non aliud pro illo quod non est ipse, ametur, malè amari non potest. Nam & amor ipse ordinatè amandus est, quo bene amatur quod amandum est, ut sit in nobis virtus qua vivitur bene. Unde mihi videtur, quòd definitio brevis & vera virtutis, Ordo est amoris: propter quod in sancto Cantico canticorum cantat sponsa Christi, Civitas Dei, *Ordinate in me caritatem*. (Cant. 2. 4.) Hujus igitur caritatis, hoc est, dilectionis & amoris ordine perturbato, Deum filii Dei neglexerunt, & filias hominum dilexerunt. Quibus duobus nominibus satis Civitas utraque discernitur. Neque enim & illi non erant filii hominum per naturam: sed aliud nomen cœperant habere per gratiam. Nam in eadem Scriptura, ubi (Gen. 6.) dicti sunt dilexisse filias hominum filii Dei, iidem dicti sunt etiam angeli Dei. Unde illos multi putant non homines fuisse, sed angelos.

Caput XXIII.

An credendum sit, angelos substantiæ spiritalis amore speciosarum mulierum captos earumdem iniisse conjugia, ex quibus gigantes sint creati.

1. Quam quæstionem nos transeunter commemoratam in tertio hujus Operis libro reliquimus insolutam, Utrùm possint angeli, cùm spiritus sint, corporaliter coire cum feminis. Scriptum est enim, *Qui facit angelos suos spiritus*: id est, (Psal. 103. 4.) eos qui naturâ spiritus sunt, facit esse angelos suos, injungendo eis officium nuntiandi. Qui enim Græcè dicitur ἄγγελος, quod nomen Latinâ declinatione angelus perhibetur, Latinâ linguâ nuntius interpretatur. Sed utrùm eorum corpora consequenter adjunxerit, dicendo, *Et ministros suos ignem ardentem*: an quòd caritate tamquam igne spiritali fervere debeant ministri ejus, ambiguum est. Apparuisse tamen hominibus angelos in talibus corporibus, ut non solùm videri, verùm etiam tangi possent, eadem verissima Scriptura testatur. Et quoniam creberrima fama est, multique se expertos, vel ab eis qui experti essent, de quorum fide dubitandum non est, audisse confir-

[a] Editi, *falsas*. At MSS. *mendaces*: sic passim Augustinus.
[b] Ita MSS. Editi autem *percurrant*.
[c] Sic omnes ad unum libri MSS. At editi, *in laude quadam Creatoris breviter versibus dixi*.

mant, Silvanos, [a] & Faunos, quos vulgò incubos vocant, improbos sæpe exstitisse mulieribus, & earum appetisse ac peregisse concubitum; & quosdam dæmones, quos Dusios Galli nuncupant, hanc assiduè immunditiam & tentare & efficere, plures talesque asseverant, ut hoc negare impudentiæ videatur: non hinc aliquid audeo definire, utrùm aliqui spiritus elemento aërio corporati, (nam hoc elementum etiam cùm agitatur flabello, sensu corporis tactuque sentitur,) possint etiam hanc pati libidinem, ut quomodo possunt, sentientibus feminis misceantur. Dei tamen Angelos sanctos nullo modo illo tempore sic labi potuisse crediderim: nec de his dixisse Apostolum Petrum, *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reservari*: (1. Petri 2. 4.) sed potiùs de illis qui primùm apostatantes à Deo cum diabolo principe suo ceciderunt, qui primum hominem per invidiam serpentina fraude [b] dejecit. Angelos autem fuisse etiam Dei homines nuncupatos, eadem Scriptura sancta locupletissima testis est. Nam & de Johanne scriptum est, *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.* (Marci 1. 2. Malach. 3. 1.) Et Malachias propheta propriâ quadam, id est, sibi propriè impertitâ gratiâ, dictus est angelus.

2. Verùm hoc movet quosdam, quòd ex illis qui dicti sunt angeli Dei, & ex mulieribus quas amaverunt, non quasi homines generis nostri, sed gigantes legimus esse natos. Quasi verò corpora hominum modum nostrum longè excedentia, quod etiam suprà commemoravi, non etiam nostris temporibus nata sunt. Nonne ante paucos annos, cùm Romanæ urbis, quod à Gothis factum est, appropinquaret excidium, Romæ fuit femina cum suo patre & sua matre, quæ corpore quodam modo giganteo longè ceteris præmineret? Ad quam visendam mirabilis fiebat usquequaque concursus. Et hoc erat maximè admirationi, quòd ambo parentes ejus nec saltem tam longi homines erant, quàm longissimos videre consuevimus. Potuerunt ergo gigantes nasci, & priùs quàm filii Dei, qui & angeli Dei dicti sunt, filiabus hominum, hoc est, secundùm hominem viventium miscerentur; filii scilicet Seth, filiabus Cain. Nam & canonica Scriptura sic loquitur, in quo libro hæc legimus, cujus verba ista sunt: (Gen. 6. 1. &c.) *Et factum est, post quàm cœperunt homines multi fieri super terram, & filiæ natæ sunt illis: videntes* [c] *autem angeli Dei filias hominum, quia bonæ sunt, sumserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant. Et dixit Dominus Deus, Non permanebit spiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro sunt. Erunt autem dies eorum centum-viginti anni. Gigantes autem erant super terram in diebus illis: & post illud cùm intrarent filii Dei ad filias hominum, & generabant sibi, illi erant gigantes, à sæculo homines nominati.* Hæc libri verba divini satis indicant, jam illis diebus fuisse gigantes super terram, quando filii Dei acceperunt uxores filias hominum, cùm eas amarent bonas, id est, pulcras. Consuetudo quippe Scripturæ hujus est, etiam speciosos corpore, bonos vocare. Sed & post quàm hoc factum est, nati sunt gigantes. Sic enim ait: *Gigantes autem erant super terram in diebus illis: & post illud, cùm intrarent filii Dei ad filias hominum.* Ergo & antè in illis diebus, & post illud. Quod autem ait, *Et generabant sibi*: satis ostendit, quòd priùs, ante quàm sic caderent filii Dei, Deo generabant, non sibi, id est, non dominante libidine coëundi, sed serviente officio propagandi; non familiam fastûs sui, sed cives Civitatis Dei: quibus annuntiarent tamquam angeli Dei, ut ponerent in Deo spem suam, similes illius qui natus est de Seth, filius resurrectionis, & speravit invocare nomen Domini Dei: (Psal. 77. 7.) in qua spe essent cum suis posteris coheredes æternorum bonorum, & sub Deo patre fratres filiorum.

3. Non autem illos ita fuisse angelos Dei, ut homines non essent, sicut quidam putant, sed homines procul dubio fuisse, Scriptura ipsa sine ulla ambiguitate declarat. (Angeli filii Seth mysticè dicti.) Cùm enim præmissum esset, quòd *videntes angeli Dei filias hominum, quia bonæ sunt, sumserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant*; mox adjunctum est, *Et dixit Dominus Deus; Non permanebit spiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro sunt.* Spiritu quippe Dei fuerant facti angeli Dei & filii Dei: sed declinando ad inferiora, homines dicuntur nomine naturæ, non gratiæ; dicuntur & caro, desertores spiritûs & deserendo deserti. Et Septuaginta quidem interpretes & angelos Dei dixerunt istos, & filios Dei: quod quidem non omnes codices habent; nam quidam nisi filios Dei non habent. Aquila autem, quem interpretem Judæi ceteris anteponunt, non angelos Dei, nec filios Dei, sed filios deorum interpretatus est. Utrumque autem verum est. Nam & filii Dei erant, sub quo patre suorum patrum etiam fratres erant; & filii deorum, quoniam à diis geniti erant, cum quibus & ipsi dii erant, juxta illud Psalmi: *Ego dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes.* (Psal. 81. 6.) Meritò enim creduntur Septuaginta interpretes accepisse propheticum Spiritum, ut si quid ejus auctoritate mutarent, atque aliter quàm erat quod interpretabantur dicerent, neque hoc divinitus esse dictum dubitaretur. Quamvis hoc in Hebræo esse perhibeatur ambiguum, ut & filii Dei, & filii deorum, posset interpretari.

4. Omittamus igitur earum scripturarum fabulas, quæ apocryphæ nuncupantur, eo quòd earum occulta origo non claruit patribus, à quibus usque ad nos auctoritas veracium Scripturarum certissimâ & notissimâ successione pervenit. (Apocryphæ scripturæ.) In his autem apocryphis etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa nulla est canonica auctoritas. Scripsisse quidem nonnulla divina Enoch illum septimum ab Adam, negare non possumus, cùm hoc in Epistola canonica Judas apostolus dicat. (Judæ 1. 14.) Sed non frustra non sunt in eo canone Scripturarum, qui servabatur in templo Hebræi populi succedentium diligentiâ sacerdotum, [d] nisi quia ob antiquitatem suspectæ fidei judicata sunt, nec utrùm hæc essent quæ ille scripsisset, poterat inveniri, non talibus proferentibus, qui ea per seriem successionis reperirentur rite servasse. Unde illa quæ sub ejus nomine proferuntur, & continent istas de gigantibus fabulas, quòd non habuerint homines patres, rectè à prudentibus judicantur non ipsius esse credenda; sicut multa sub nominibus & aliorum Prophetarum, & recentiora sub nominibus Apostolorum ab hæreticis proferuntur,

[a] Hic apud Lov. additur *Panes*: quod ab editis aliis & MSS. abest.
[b] Sic MSS. Editi verò, *decepit*.
[c] Particula *autem*, quæ omissa in editis fuerat, habetur in MSS. & apud LXX.
[d] Hic editi addunt, *Cur autem hoc*: quod ab omnibus MSS. abest.

quæ omnia nomine apocryphorum ab auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt. Igitur secundùm Scripturas canonicas Hebræas atque Christianas, multos gigantes ante diluvium fuisse, non dubium est, & hos fuisse cives terrigenæ societatis hominum; Dei autem filios, qui secundùm carnem de Seth propagati sunt, in hanc societatem desertâ justitiâ declinasse. Nec mirandum est, quòd etiam de ipsis gigantes nasci potuerunt. Neque enim omnes gigantes, sed magis multi utique tunc fuerunt, quàm post diluvium temporibus ceteris. Quos propterea creare placuit Creatori, ut etiam hinc ostenderetur non solùm pulcritudines, verùm etiam & magnitudines & fortitudines corporum non magnipendendas esse sapienti, qui spiritalibus atque immortalibus longè melioribus atque firmioribus & bonorum propriis, non bonorum malorumque communibus beatificatur bonis. Quam rem alius Propheta commendans ait,
Baruch. 3. 26. &c. *Ibi fuerunt gigantes illi nominati, qui ab initio fuerunt staturosi, scientes prælium. Non hos elegit Dominus, nec viam scientiæ dedit illis: & interierunt, quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter inconsiderantiam.*

Caput XXIV.

Quomodo intelligendum sit, quod eis qui diluvio perdendi erant, Dominus dixit, Erunt dies eorum centum-viginti anni.

Gen. 6. 3. QUOD autem dixit Deus, *Erunt dies eorum centum-viginti anni*, non sic accipiendum est, quasi prænuntiatum sit, post hæc homines centum-viginti annos vivendo non transgredi, cùm & post diluvium etiam quingentos excessisse inveniamus. Sed intelligendum est hoc Deum dixisse, cùm circa finem quingentorum annorum esset Noë, id est, quadringentos-octoginta vitæ annos ageret, quos more suo Scriptura quingentos vocat, nomine totius maximam partem plerumque
Gen. 7. 11 significans: sexcentesimo quippe anno vitæ Noë, secundo mense factum est diluvium: ac sic centum-viginti anni prædicti sunt futuri vitæ hominum periturorum, quibus transactis diluvio delerentur. Nec frustra creditur sic factum esse diluvium, jam non inventis in terra qui non erant digni tali morte defungi, qua in impios vindicatum est: non quò hîc quidquam bonis quandoque morituris tale genus mortis faciat aliquid quod eis possit obesse post mortem. Verumtamen nullus eorum diluvio mortuus est, quos de semine Seth propagatos sancta Scriptura commemorat. Sic autem
Gen. 6. 5. &c. divinitus diluvii caussa narratur: *Videns*, inquit, *Dominus Deus, quia multiplicatæ sunt malitiæ hominum*
a *super terram, &* [a] *omnis quisque cogitat in corde suo diligenter super maligna omnes dies: & cogitavit Deus, quia fecit hominem super terram, & recogitavit, &*
b *dixit Deus,* [b] *Delebo hominem quem feci à facie terræ ab homine usque ad pecus, & à reptilibus usque ad*
c *volatilia cæli; quia* [c] *iratus sum, quoniam feci eos.*

Caput XXV.

De ira Dei, quæ incommutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat.

IRA Dei, non perturbatio animi ejus est, sed judicium quo irrogatur pœna peccato. Cogitatio verò ejus & recogitatio, mutandarum rerum
Dei præscientia certa & fixa. est immutabilis ratio. Neque enim sicut hominem,

A ita Deum cujusquam facti sui pœnitet, cujus est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia, quàm certa præscientia. Sed si non utatur Scriptura talibus verbis, non se quodam modo familiariùs insinuabit omni generi hominum, quibus vult esse consultum, ut & perterreat superbientes, & excitet negligentes, & exerceat quærentes, & alat intelligentes: quod non faceret, si non se priùs inclinaret, & quodam modo descenderet ad jacentes. Quòd autem etiam interitum omnium animalium
B terrenorum volatiliumque denuntiat, magnitudinem futuræ cladis effatur; non animantibus rationis expertibus, tamquam & ipsa peccaverint, minatur exitium.

Caput XXVI.

Quòd arca quam Noë jussus est facere, in omnibus Christum Ecclesiamque significet.

1. JAM verò quòd Noë homini justo, & sicut de illo Scriptura veridica loquitur, in sua ge- Gen. 6. 9.
C neratione perfecto, (non utique sicut perficiendi sunt cives Civitatis Dei in illa immortalitate, qua æquabuntur Angelis Dei, sed sicut esse possunt in hac peregrinatione perfecti,) imperat Deus, ut arcam faciat, in qua cum suis, id est, uxore, filiis, & nuribus, & cum animalibus, quæ ad illum ex Dei præcepto in arcam ingressa sunt, liberaretur à diluvii vastitate; procul dubio figura est peregrinantis in hoc sæculo Civitatis Dei, hoc est, Ecclesiæ, quæ fit salva per lignum, in quo pependit Mediator Dei & hominum homo Christus Je- 1. Tim. 2. 5.
D sus. Nam & mensuræ [d] ipsæ longitudinis, altitu- d
dinis, latitudinisque ejus, significant corpus humanum, in cujus veritate ad homines prænuntiatus est venturus, & venit. Humani quippe corporis longitudo à vertice usque ad vestigia sexies tantum habet, quàm latitudo, quæ est ab uno latere ad alterum latus; & decies tantum, quàm altitudo, cujus altitudinis mensura est in latere à dorso ad ventrem: velut si jacentem hominem metiaris supinum, seu pronum, sexies tantum lon-
E gus est à capite ad pedes, quàm latus à dextra in sinistram, vel à sinistra in dextram; & decies, quàm altus à terra. Unde facta est arca trecentorum in longitudine cubitorum, & quinquaginta in latitudine, & triginta in altitudine. Et quòd ostium in latere accepit, profectò illud est vulnus, quando latus crucifixi lanceâ perforatum est: hâc quippe Iohan. 19.
ad illum venientes ingrediuntur; quia inde sacramenta manarunt, quibus credentes initiantur. Et 34.
quòd de lignis quadratis fieri jubetur, undique
F stabilem vitam sanctorum significat: quacumque enim verteris quadratum, stabit. Et cetera quæ in ejusdem arcæ constructione dicuntur, Ecclesiasticarum signa sunt rerum.

2. Sed ea nunc persequi longum est: & hoc jam fecimus in Opere, quod adversùs Faustum Mani- Lib. 12. c.
chæum scripsimus, negantem in libris Hebræorum 14.
aliquid de Christo esse prophetatum. Et fieri quidem potest, ut & nobis quispiam, & alius alio exponat hæc aptiùs: dum tamen ea quæ dicuntur,
G ad hanc de qua loquimur, Dei Civitatem, in hoc sæculo maligno tamquam in diluvio peregrinantem omnia referantur; si ab ejus sensu qui ista conscripsit, non vult longè aberrare qui exponit. Exempli gratiâ, Velut si quispiam quod hîc scrip-

[a] Editi, *& quòd unusquisque.* At MSS. *& omnis quisque:* juxta LXX. ϰαὶ πᾶς τις.
[b] MSS. *Deleam.*
[c] LXX. in vulgatis, ὅτι ἐνεθυμήθην, *quia cogitavi.* In aliis verò codicibus quos Origenes, Philo atque hic Augustinus sequitur, legebatur ἐθυμώθην, *iratus sum.*
[d] Plures MSS. *ipsius.*

(Gen. 6. 16.) tum est, *Inferiora bicamerata & tricamerata facies* [a] *eam*; non quod ego in illo Opere dixi, velut intelligi; quia ex omnibus gentibus Ecclesia congregatur, bicameratam dictam, propter duo genera hominum, circumcisionem scilicet & præputium, quos Apostolus & alio modo dicit Judæos (Rom. 3. 9.) & Græcos; tricameratam verò, eo quòd omnes gentes de tribus filiis Noë post diluvium reparatæ sunt: sed aliud dicat aliquid, quod à fidei regula non sit alienum. Nam quoniam non solas in inferioribus mansiones habere arcam voluit, verùm etiam in superioribus, & hæc dixit bicamerata; & in superioribus superiorum, & hæc appellavit tricamerata; ut ab imo sursum versùs tertia consurgeret habitatio. Possunt hîc intelligi & illa tria quæ commendat Apostolus, fides, spes, caritas. (1. Cor. 13. 13.) Possunt etiam multo convenientiùs tres illæ ubertates Evangelicæ, tricena, sexagena, centena; ut (Matth. 13. 8.) in infimo habitet pudicitia conjugalis, suprà vidualis, atque hac superior virginalis: & si quid melius secundùm fidem Civitatis hujus intelligi & dici potest. Hoc etiam de ceteris quæ hîc exponenda sunt, dixerim, quia etsi non uno disseruntur modo, ad unam tamen catholicæ fidei concordiam revocanda sunt.

CAPUT XXVII.

De arca atque diluvio, nec illis esse consentiendum, qui solam historiam recipiunt sine allegorica significatione, nec illis qui solas figuras defendunt repudiata historica veritate.

1. NON tamen quisquam putare debet, aut frustra hæc esse conscripta, aut tantummodo rerum gestarum veritatem sine ullis allegoricis significationibus hîc esse quærendam; aut è contrario hæc omnino gesta non esse, sed solas esse verborum figuras; aut quidquid illud est, nequaquam ad prophetiam Ecclesiæ pertinere. Quis enim nisi mente perversus, inaniter scriptos esse contendat libros per annorum millia tantâ religione & tam ordinatæ successionis observantiâ custoditos; aut solas res gestas illic intuendas, ubi certè, ut alia omittam, si numerositas animalium cogebat arcæ tantam fieri magnitudinem, immunda bina & munda septena intromitti animalia (Gen. 7. 2.) quid cogebat, cùm æqualis numeri possent utraque servari? Aut verò Deus, qui propter reparandum genus servanda præcepit, eo modo illa quo instituerat, restituere non valebat?

2. Qui verò non esse gesta, sed solas rerum significandarum figuras esse contendunt, primùm opinantur tam magnum fieri non potuisse diluvium, ut altissimos montes quindecim cubitis aqua crescendo transscenderet; propter Olympi verticem montis, supra quem perhibentur nubes non posse [b] concrescere, quod tam sublimis quàm cælum sit, ut non ibi sit aër iste crassior, ubi venti, nebulæ imbresque gignuntur: nec adtendunt omnium elementorum crassissimam terram ibi esse potuisse. An fortè negant esse terram verticem montis? Cur igitur usque ad illa cæli spatia terris exaltari licuisse, & aquis exaltari non licuisse contendunt, cùm isti mensores & pensores elementorum, aquas terris perhibeant superiores atque leviores? Quid itaque rationis afferunt, quare terra gravior & inferior locum cæli tranquillioris invaserit per volumina tot annorum, & aqua levior ac superior permissa non sit hoc facere saltem ad tempus exiguum?

3. Dicunt etiam non potuisse capere arcæ illius quantitatem animalium genera tam multa in utroque sexu, bina de immundis, septena de mundis. Qui mihi videntur non computare nisi trecenta cubita longitudinis, & latitudinis quinquaginta, [c] nec cogitare aliud tantum esse in superioribus, itemque aliud tantum in superioribus superiorum, ac per hoc ter ducta illa cubita fieri nongenta centum quinquaginta. Si autem cogitemus quod Origenes (Homil. 2. in Genes.) non ineleganter adstruxit, Moysen scilicet hominem [d] Dei *eruditum*, sicut scriptum est, *omni sapientia Ægyptiorum*, (Act. 7. 22.) qui Geometricam dilexerunt, geometrica cubita significare potuisse, ubi unum quantum sex nostra valere asseverant; quis non videat quantum rerum capere potuit illa magnitudo? Nam illud quod disputant tantæ magnitudinis arcam non potuisse compingi, ineptissimè calumniantur, cùm sciant immensas urbes fuisse constructas, nec adtendunt centum annos quibus arca illa est fabricata: nisi fortè lapis lapidi adhærere potest sola calce conjunctus, ut murus per tot millia circumagatur, & lignum ligno per subscudines, epiros, clavos & gluten bituminis non potest adhærere, ut fabricaretur arca, non curvis, sed rectis lineis longè latéque porrecta, quam nullus in mare mittat conatus hominum, sed levet unda, cùm venerit, naturali ordine ponderum, magisque divina providentia, quàm humana prudentia natantem gubernet, ne incurrat ubicumque naufragium.

4. Quod autem scrupulosissimè quæri solet de minutissimis bestiolis, non solùm quales sunt mures & stelliones, verùm etiam quales locustæ, scarabei, muscæ denique & pulices, utrùm non amplioris numeri in arca illa fuerint, quàm qui est definitus, cùm hoc imperaret Deus: priùs admonendi sunt quos hæc movent, sic accipiendum esse quod dictum est, *Quæ repunt super terram*; ut necesse non fuerit conservari in arca, quæ possunt in aquis vivere, non solùm mersa, sicut pisces, verùm etiam supernatantia, sicut multæ alites. Deinde cùm dicitur, *Masculus & femina erunt*: (Gen. 7. 2.) profectò intelligitur ad reparandum genus dici: ac per hoc nec illa necesse fuerat ibi esse, quæ possunt sine concubitu de quibusque rebus vel rerum corruptionibus nasci: vel si fuerunt, sicut in domibus esse consueverunt, sine ullo numero definito esse potuisse: aut si mysterium sacratissimum quod agebatur, & tantæ rei figura etiam [e] in veritate facti aliter non posset impleri, nisi ut omnia ibi certo illo numero essent, quæ vivere in aquis naturâ prohibente non possent, non fuit ista cura illius hominis, vel illorum hominum, sed divina. Non enim ea Noë capta intromittebat, sed venientia & intrantia permittebat. Ad hoc enim valet quod dictum est, *Intrabant ad te*: non sci-

[a] Editi, *facies ea*. At MSS. juxta LXX. *facies eam*; & ex his quidam habent, *bicameratam & tricameratam*.

[b] Sic MSS. At editi, *conscendere*. Postea MSS. sic habent: *quòd tam sublimes jam cælum sit*.

[c] In editis additur, *triginta altitudinis*. Et paulò pòst, ut superioribus quadrent inferiora, sic habetur, *cubita fieri nongenta per longum, centum quinquaginta per latum, nonaginta per altum*. Corrigimus ad codices MSS. in quibus ibi cubita altitudinis meritò nulla memorantur: eam hæc ad propositam difficultatem solvendam non eo modo licet, quo longitudinis & latitudinis cubita, salvâ Scripturæ fide multiplicare.

[d] Vox *Dei* abest à pluribus MSS. non tamen ab omnibus.

[e] MSS. *etiam veritate*: omisso *in*.

licet hominis actu, sed Dei nutu: ita sanè, ut non A illic fuisse credenda sint, quæ sexu carent. Præscriptum est enim, atque definitum, *Masculus & femina erunt.* Alia sunt quippe quæ de quibusque rebus sine concubitu ita nascuntur, ut postea concumbant & generent, sicut muscæ: alia verò in quibus nihil sit maris & feminæ, sicut apes. Ea porrò quæ sic habent sexum, ut non habeant fetum, sicut muli & mulæ, mirum si ibi fuerunt, ac non potiùs parentes eorum ibi fuisse suffecerit, equinum videlicet atque asininum genus: & si qua B alia sunt, quæ commixtione diversi generis genus aliquod gignunt. Sed si & hoc ad mysterium pertinebat, ibi erant. Habet enim & hoc genus masculum & feminam.

5. Solet etiam movere nonnullos, genera escarum quæ illic habere poterant animalia, quæ non nisi carne vesci putantur, utrùm præter numerum ibi fuerint sine transgressione mandati, quæ aliorum alendorum necessitas illic coëgisset includi: an verò, quod potiùs est credendum, præter car- C nes, aliqua alimenta esse potuerint, quæ omnibus convenirent. Novimus enim quàm multa animalia, quibus caro cibus est, frugibus pomisque vescantur, & maximè fico atque castaneis. Quid ergo mirum, si vir ille sapiens & justus, etiam divinitus admonitus, quid cuique congrueret, sine carnibus aptam cuique generi alimoniam præparavit

A & recondidit? Quid est autem, quo vesci non cogeret fames? aut quid non suave ac salubre facere posset Deus, qui etiam, ut sine cibo viverent, divina [a] facilitate donaret, nisi ut pascerentur etiam hoc implendæ figuræ tanti mysterii conveniret? Non autem ad præfigurandam Ecclesiam pertinere tam multiplicia rerum signa gestarum, nisi fuerit contentiosus, nemo permittitur opinari. Jam enim gentes ita Ecclesiam repleverunt, mundique & immundi, donec certum veniatur ad fi- B nem, ita ejus unitatis quadam compagine continentur, ut ex hoc uno manifestissimo, etiam de ceteris, quæ obscuriùs aliquanto dicta sunt, & difficiliùs agnosci queunt, dubitari fas non sit. Quæ cùm ita sint, [b] si nec inaniter ista conscripta esse putare quisquam vel durus audebit, nec nihil significare cùm gesta sint, nec sola dicta esse significativa, non facta, nec aliena esse ab Ecclesia significanda probabiliter dici potest: sed magis credendum est, & sapienter esse memoriæ litterisque C mandata, & gesta esse, & significare aliquid, & ipsum aliquid ad præfigurandam Ecclesiam pertinere. Jam usque ad hunc articulum perductus liber iste claudendus est, ut ambarum Civitatum cursus, terrenæ scilicet secundùm hominem viventis, & cælestis secundùm Deum, post diluvium & deinceps in rebus consequentibus requiratur.

[a] Sola editio Lov. *facultate.*

[b] In Corbeiensi MS. *sic nec.*

LIBER SEXTUS DECIMUS.

In cujus priore parte, à capite videlicet primo ad duodecimum, Civitatis utriusque cælestis ac terrenæ procursus exhibetur secundùm sacram historiam à Noe usque ad Abraham. Posteriore autem parte de cælestis tantummodo Civitatis procursu ab Abraham usque ad Israëlitarum Reges disputatur.* * v. lib. 18. c. 1.

Caput I.

An post diluvium à Noë usque ad Abraham aliquæ familiæ secundùm Deum viventium reperiantur.

Post diluvium procurrentis sanctæ vestigia Civitatis, utrùm continuata sint, an intercurrentibus impietatis interrupta temporibus, ita ut nullus hominum veri unius Dei cultor exsisteret, ad liquidum Scripturis loquentibus invenire difficile est: propterea quòd in canonicis libris post Noë, qui cum conjuge ac tribus filiis totidemque nuribus suis meruit per ar- E cam à vastatione diluvii liberari, non invenimus usque ad Abraham cujusquam pietatem evidenti divino eloquio prædicatam, nisi quòd Noë duos filios suos Sem & Japhet prophetica benedictione commendat, intuens & prævidens quod longè pòst fuerat futurum. Unde factum est etiam illud, ut filium suum medium, hoc est, primogenito [c] minorem ultimoque majorem, qui peccaverat in patrem, non in ipso, sed in filio ejus suo nepote ma- Gen. 9. 25 lediceret his verbis: *Maledictus Chanaan puer, fa- F mulus erit fratribus suis.* Chanaan porrò natus fuerat ex Cham, qui patris dormientis nec texerat, sed potiùs prodiderat nuditatem. Unde etiam quod secutus adjungit benedictionem duorum ma- D ximi & minimi filiorum, dicens, *Benedictus Dominus Deus Sem, & erit Chanaan puer illius; latificet Deus Iaphet, & habitet in domibus Sem:* Ibidem 26. sicut ipsa ejusdem Noë & vineæ plantatio, & ex ejus fructu inebriatio, & dormientis nudatio, & quæ ibi cetera facta atque conscripta sunt, propheticis sunt gravidata sensibus & velata tegminibus.

Caput II.

Quid in filiis Noë propheticè fuerit præfiguratum.

1. Sed nunc rerum effectu jam in posteris consecuto, quæ operta fuerant, satis aperta sunt. Quis enim hæc diligenter & intelligenter advertens, non agnoscat in Christo? Sem quippe, de cujus semine in carne natus est Christus, interpretatur nominatus. Quid autem nominatius Christo, cujus nomen ubique jam fragrat, ita ut in Can- Cant. 1. tico canticorum, etiam ipsa [d] præcinente prophetiâ, unguento comparetur effuso: in cujus domibus, id est, ecclesiis habitat gentium latitudo? Nam Japhet latitudo interpretatur. Cham porrò, quod interpretatur [e] calidus, medius Noë filius, tamquam se ab utroque discernens & inter utrumque remanens, nec in primitiis Israëlitarum, nec in plenitudine Gentium, quid significat nisi hæreticorum genus calidum, non spiritu sapientiæ, sed

[c] In MSS. *juniorem.*

[d] MSS. *præcedente.*

[e] Vind. Am. Er. & plerique MSS. *callidus:* paulòque pòst habent, *genus callidum.*

[a] impatientiæ, quo solent hæreticorum fervere [b] præcordia, & pacem perturbare sanctorum? Sed hæc in usum cedunt proficientium, juxta illud Apostoli: *Oportet & hæreses esse, ut probati manifesti fiant in vobis.* (1 Cor. 11. 19.) Unde etiam scriptum est, [c] *Filius eruditus sapiens erit, imprudente autem ministro utetur.* (Prov. 10. 4. apud LXX.) Multa quippe ad fidem catholicam pertinentia, dum hæreticorum [d] calida inquietudine exagitantur, ut adversùs eos defendi possint, & considerantur diligentiùs, & intelliguntur clariùs, & instantiùs prædicantur: & ab adversario mota quæstio, discendi exsistit occasio. Quamvis non solùm qui sunt apertissimè separati, verùm etiam omnes qui Christiano vocabulo gloriantur, & perditè vivunt, non absurdè possunt videri medio Noë filio figurati: passionem quippe Christi, quæ illius hominis nuditate significata est, & annuntiant profitendo, & malè agendo exhonorant. De talibus ergo dictum est, *Ex fructibus eorum cognoscetis eos.* (Matth. 7. 20.) Ideo Cham in filio suo maledictus est, tamquam in fructu suo, id est, in opere suo. Unde convenienter & ipse filius ejus Chanaan interpretatur motus eorum: qood aliud quid est, quàm opus eorum? Sem verò & Japhet tamquam circumcisio & præputium, vel sicut alio modo eos appellat Apostolus, Judæi & Græci, sed vocati & justificati, cognita quoquo modo nuditate patris, qua significabatur passio Salvatoris, sumentes vestimentum, posuerunt supra [e] dorsa sua, & intraverunt aversi, & operuerunt nuditatem patris sui, nec viderunt quod reverendo texerunt. Quodam enim modo in passione Christi, & quod pro nobis factum est honoramus, & Judæorum facinus aversamur. Vestimentum significat sacramentum; dorsa memoriam præteritorum, quia passionem Christi eo scilicet jam tempore quo habitat Japhet in domibus Sem & malus frater in medio eorum, transactam celebrat Ecclesia, non adhuc prospectat futuram.

2. Sed malus frater in filio suo, hoc est, in opere suo, puer, id est, servus est fratrum bonorum, cùm vel ad exercitationem patientiæ, vel ad profectum sapientiæ scienter utuntur malis boni. Sunt enim, teste Apostolo, qui Christum annuntiant non castè. *Sed sive occasione,* inquit, *sive veritate Christus annuntietur, in hoc gaudeo, sed & gaudebo.* (Philip. 1. 17.) Ipse quippe plantavit vineam, de qua dicit Propheta, *Vinea Domini Sabaoth domus Israël est:* (Isai. 5. 7.) & bibit de vino ejus: sive ille calix hîc intelligatur, de quo dicit, *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* (Matth. 20. 22.) &, *Pater, si fieri potest transeat à me calix iste;* (Matth. 26. 39.) quo suam sine dubio significat passionem: sive quia vinum fructus est vineæ, hoc potiùs illo sit significatum, quod ex ipsa vinea, hoc est, ex genere Israëlitarum, carnem pro nobis & sanguinem, ut pati posset, assumsit: *Et inebriatus est,* id est, passus est: *Et nudatus est;* ibi namque nudata est, id est, apparuit ejus infirmitas, de qua dicit Apostolus, *Et si crucifixus est ex infirmitate.* (2 Cor. 13. 4.) Unde idem dicit, *Infirmum Dei fortius est hominibus, & stultum Dei sapientius est hominibus.* (1 Cor. 1. 25.) Quòd verò cùm dictum esset, *Et nudatus est;* addidit Scriptura, *in domo sua:* (Gen. 9. 21.) eleganter ostendit, quòd à suæ carnis gente & domesticis sanguinis sui, utique Judæis, fuerat crucem mortemque passurus. Hanc passionem Christi foris in sono tantùm vocis reprobi annuntiant: non enim quod annuntiant, intelligunt. Probi autem in interiore homine habent tam grande mysterium, atque honorant intus in corde infirmum & stultum Dei, quod fortius & sapientius est hominibus. Hujus rei figura est, quòd Cham exiens hoc nuntiavit foris; Sem verò & Japhet, ut hoc velarent, id est, honorarent, ingressi sunt, hoc est, interiùs id egerunt.

3. Hæc Scripturæ secreta divinæ indagamus, ut possumus, alius alio magis minusve congruenter, verumtamen fideliter certum tenentes, non ea sine aliqua præfiguratione futurorum gesta atque conscripta, neque nisi ad Christum & ejus Ecclesiam, quæ Civitas Dei est, esse referenda: cujus ab initio generis humani non defuit prædicatio, quam per omnia videmus impleri. Benedictis igitur duobus filiis Noë, atque uno in medio eorum maledicto, deinceps usque ad Abraham de justorum aliquorum, qui piè Deum colerent, commemoratione [f] silitum est per annos ampliùs quàm mille. Nec eos defuisse crediderim: sed si omnes commemorarentur, nimis longum fieret, & hæc esset magis historica diligentia, quàm prophetica providentia. Illa itaque exsequitur litterarum sacrarum scriptor istarum, vel potiùs per eum Dei Spiritus, quibus non solùm narrentur præterita, verùm etiam prænuntientur futura, quæ tamen pertinent ad Civitatem Dei: quia & de hominibus qui non sunt cives ejus, quidquid hîc dicitur, ad hoc dicitur, ut illa ex comparatione contrariâ vel proficiat, vel emineat. Non sanè omnia quæ gesta narrantur, aliquid etiam significare putanda sunt: sed propter illa quæ aliquid significant, etiam ea quæ nihil significant adtexuntur. Solo enim vomere terra proscinditur; sed ut hoc fieri possit, etiam cetera aratri membra sunt necessaria: & soli nervi in citharis atque hujusmodi vasis musicis aptantur ad cantum; sed ut aptari possint, insunt & cetera in [g] compagibus organorum, quæ non percutiuntur à canentibus, sed ea quæ percussa resonant, his connectuntur. Ita in prophetica historia dicuntur & aliqua quæ nihil significant, sed quibus adhæreant quæ significant, & quodam modo religentur.

CAPUT III.

De generationibus trium filiorum Noë.

1. GENERATIONES ergo filiorum Noë deinceps intuendæ, & quod de his dicendum videtur, adtexendum est huic Operi, quo Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, per tempora procursus ostenditur. Cœptæ sunt [h] autem commemorari à minimo filio, qui vocatus est Japhet; cujus filii octo nominati sunt; nepotes autem septem de duobus filiis ejus, tres ex uno, quatuor ex altero: fiunt itaque omnes quindecim. Filii autem Cham, hoc est, medii filii Noë, quatuor, & nepotes quinque ex uno ejus filio, pronepotes duo ex nepote uno: fit eorum summa undecim. Quibus enumeratis, reditur tamquam ad caput, & dicitur: *Chus autem genuit* [i] *Nebroth: hic cœpit esse gigas super terram. Hic erat gigas venator contra Domi-* (Gen. 10. 8. &c.)

[a] Vind. Am. & Er. *sed spiritu versipellis astutia, qua solent* &c.
[b] MSS *fervere primordia.*
[c] Sententia hæc deest in Latinis Bibliis. In Græcis est Prov. 10.
[d] Sic Er. Editi verò alii cum MSS plerisque, *callida.*
[e] Plures è MSS. *supra duo dorsa sua.*
[f] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *silentium est.*
[g] Ita MSS. Editi verò, *compaginibus.*
[h] MSS *Cœptæ sunt enim.*
[i] Sic in veteribus libris constanter scribitur, ut apud LXX. *Nebroth.* At in excusis, *Nemroth.*

nus

num Deum. Propter hoc dicunt, Sicut Nebroth gigas venator contra Dominum. Et factum est initium regni ejus Babylon, Orech, Archad, & Chalanne in terra Sennaar. De terra illa exiit Assur, & ædificavit Niniven, & Robooth civitatem, & Chalach, & Dasem inter medium Ninives & Chalach: hæc civitas magna. Iste porrò Chus pater gigantis Nebroth primus nominatus est in filiis Cham, cujus quinque filii jam fuerant computati, & nepotes duo. Sed istum gigantem aut post nepotes suos natos genuit; aut, quod est credibilius, seorsum de illo propter ejus eminentiam Scriptura locuta est; quando quidem & regnum ejus commemoratum est, cujus initium erat illa nobilissima Babylon civitas, & quæ juxtà commemoratæ sunt, sive civitates, sive regiones. Quod verò dictum est, de terra illa, id est, de terra Sennaar, quæ pertinebat ad regnum Nebroth, exisse Assur, & ædificasse Niniven, & alias quas contexuit civitates, longè postea factum est, quod ex hac occasione perstrinxit, propter nobilitatem regni Assyriorum, quod mirabiliter dilatavit Ninus, Beli filius, conditor Niniveæ civitatis magnæ: cujus civitatis nomen ex illius nomine derivatum est, ut à Nino Ninive vocaretur. Assur autem, unde Assyrii, non fuit in filiis Cham medii filii Noë, sed in filiis Sem reperitur, qui fuit Noë maximus filius. Unde apparet de progenie Sem exortos fuisse qui postea regnum gigantis illius obtinerent, & inde procederent, atque alias conderent civitates, quarum prima est à Nino appellata Ninive. Hinc reditur ad alium filium Cham, qui vocabatur Mesraim, & commemorantur quos genuit; non tamquam singuli homines, sed nationes septem. Et de sexta, velut de sexto filio, gens commemoratur exiisse, quæ appellatur Philistiim: unde fiunt octo. Inde iterum ad Chanaan reditur, in quo filio maledictus est Cham; & quos genuit undecim nominantur. Deinde usque ad quos fines pervenerint, commemoratis quibusdam civitatibus, dicitur. Ac per hoc, filiis nepotibusque computatis, de progenie Cham triginta-unus geniti referuntur.

2. Restat commemorare filios Sem, maximi filii Noë: ad eum quippe gradatim generationum istarum pervenit à minimo exorta narratio. Sed unde incipiunt commemorari filii Sem, habet quiddam obscuritatis, quod expositione illustrandum est: quia & multùm ad rem pertinet, quam requirimus. Sic enim legitur: *Et Sem natus est etiam ipsi patri omnium filiorum Heber, fratri Iaphet majori.* Gen. 10. 21. Ordo verborum est: Et Sem natus est Heber, etiam ipsi, id est, ipsi Sem natus est Heber, qui Sem pater est omnium filiorum suorum. Sem ergo patriarcham intelligi voluit omnium qui de stirpe ejus exorti sunt, quos commemoraturus est, sive sint filii, sive nepotes, sive pronepotes, & deinceps indidem exorti. Non sanè istum Heber genuit Sem: sed ab illo quintus in progenitorum serie reperitur. Sem quippe inter alios filios genuit Arphaxat, Arphaxat genuit Cainan, Cainan genuit Sala, Sala genuit Heber. Non utique frustra ipse primus est nominatus in progenie veniente de Sem, & prælatus etiam filiis, cùm sit quintus nepos; nisi quia verum est quod traditur, ex illo* Hebræos esse cognominatos, tamquam Heberæos: cùm & alia possit esse opinio, ut ex

* V. 2. Retract. 16.

A Abraham tamquam Abrahæi dicti esse videantur. Sed nimirum hoc verum est, quod ex Heber Heberæi appellati sunt; ac deinde, unâ detractâ litterâ, Hebræi: quam linguam Hebraicam solus Israël populus potuit obtinere, in quo Dei Civitas & in sanctis peregrinata est, & in omnibus sacramento adumbrata. Igitur filii Sem priùs sex nominantur, deinde ex uno eorum nati sunt quatuor nepotes ejus: itemque alter filiorum Sem genuit ejus nepotem, atque ex illo itidem pronepos natus est, at-B que inde abnepos, qui est Heber. Genuit autem Heber duos filios, quorum unum appellavit Phalech, quod interpretatur dividens. Deinde Scriptura subjungens, rationemque hujus nominis reddens, *Quia in diebus*, inquit, *ejus divisa est terra.* Ibidem 25. Hoc autem quid sit, postea apparebit. Alius verò qui natus est ex Heber, genuit duodecim filios: ac per hoc fiunt omnes progeniti de Sem viginti-septem. In summa igitur omnes progeniti de tribus filiis Noë, id est, quindecim de Japhet, & triginta-C unus de Cham, viginti-septem de Sem, fiunt septuaginta-tres. Deinde sequitur Scriptura dicens, *Hi filii Sem in tribubus suis secundùm linguas suas, in regionibus suis & in gentibus suis.* Ibidem 31. & 32. Itemque de omnibus: *Hæ*, inquit, *tribus filiorum Noë secundùm generationes eorum, & secundùm gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulæ gentium super terram post diluvium.* Unde colligitur septuaginta-tres, vel potiùs (quod postea demonstrabitur) septuaginta-duas gentes tunc fuisse, non homines. Nam & D priùs cùm fuissent commemorati filii Japhet, ita conclusum est: *Ex his segregatæ sunt insulæ gentium in terra sua, unusquisque secundùm linguam suam in tribubus suis & in gentibus suis.* Ibidem 5.

3. Jam verò in filiis Cham quodam loco apertiùs gentes commemoratæ sunt, sicut superiùs ostendi. *Mesraim genuit eos qui dicuntur Ludieim:* Gen. 10. 13. & eodem modo ceteræ usque ad septem gentes. Et enumeratis omnibus, postea concludens, *Hi filii Cham*, inquit, *in tribubus suis, secun-* Ibidem 20. E *dùm linguas suas in regionibus suis, & in gentibus suis.* Propterea ergo multorum filii non sunt commemorati, quia gentibus aliis nascendo accesserunt, ipsi autem gentes facere nequiverunt. Nam qua alia caussâ, cùm filii Japhet octo enumerentur, ex duobus eorum tantùm filii nati commemorantur; & cùm filii Cham quatuor nominentur, ex tribus tantùm qui nati sunt adjiciuntur; & cùm filii Sem nominentur sex, duorum tantùm posteritas adte-F xitur? Numquid ceteri sine filiis remanserunt? Absit hoc credere; sed gentes propter quas commemorari digni essent, non utique fecerunt; quia sicut nascebantur, aliis gentibus addebantur.

CAPUT IV.

De diversitate linguarum, principioque Babylonis.

Cum ergo in suis linguis istæ gentes fuisse referantur, redit tamen narrator ad illud tempus, quando una lingua omnium fuit, & inde jam exponit quid acciderit, ut linguarum diversitas nasceretur. *Et erat*, inquit, *omnis[a] terra labium* Gen. 11. 1. & 2. G *unum, & vox una omnibus. Et factum est, cùm moverent ipsi ab Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, & habitaverunt ibi. Et dixit homo proximo suo, Venite, faciamus lateres, & coquamus illos igni. Et facti sunt illis lateres in[b] lapidem, & bitumen illis erat lutum: & dixerunt, Venite, & ædificemus no-*

a Lov. *terra.* Editi verò alii & MSS. juxta Græc. LXX. *terra.*

b Lov. *in lapides*: dissentientibus ceteris libris & LXX.

bismetipsis civitatem, & turrem cujus caput [a] *erit usque ad cælum, & faciamus* [b] *nobis nomen, ante quam dispergamur in faciem omnis terræ. Et descendit Dominus videre civitatem & turrem, quam ædificaverunt filii hominum. Et dixit Dominus* [c] *Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium; & hoc inchoaverunt facere, & nunc non deficient ex illis omnia quæ conati fuerint facere: venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum, ut non audiant unusquisque vocem proximi sui. Et dispersit eos Dominus inde super faciem omnis terræ, & cessaverunt ædificantes civitatem & turrem. Propter hoc appellatum est nomen illius Confusio; quia ibi confudit Dominus labia omnis terræ: & inde dispersit illos Dominus Deus super faciem omnis terræ.* Ista civitas quæ appellata est *Confusio*, ipsa est Babylon, cujus mirabilem constructionem Gentium etiam commendat historia. Babylon quippe interpretatur Confusio. (Babylon, confusio.) Unde colligitur gigantem illum Nebroth fuisse illius conditorem, quod superiùs breviter fuerat intimatum, ubi cùm de illo Scriptura loqueretur, ait initium regni ejus fuisse Babylonem, id est, quæ civitatum ceterarum gereret principatum, ubi esset tamquam in metropoli habitaculum regni: quamvis perfecta non fuerit usque in tantum modum, quantum superba cogitabat impietas. Nam nimia disponebatur altitudo, quæ dicta est usque in cælum, sive unius turris ejus, quam præcipuam moliebantur inter alias; sive omnium turrium, quæ per numerum singularem ita significatæ sunt, ut dicitur miles, & intelliguntur millia militum: ut rana, ut locusta; (Exodi 10. 4.) sic enim appellata est multitudo ranarum ac locustarum in plagis, quibus Ægyptii percussi sunt per Moysen. Quid autem factura fuerat humana & vana præsumtio? Cujuslibet & quantumlibet in cælum adversùs Deum altitudinem molis extolleret, quando montes transscenderet universos? quando spatium nebulosi aëris hujus evaderet? Quid denique noceret Deo, quantacumque vel spiritalis, vel corporalis elatio? Tutam veramque in cælum viam molitur humilitas, (Humilitas.) sursum levans cor ad Dominum, non contra Dominum: sicut dictus est gigas iste *venator contra Dominum*. (Gen. 10. 9.) Quod non intelligentes nonnulli, ambiguo Græco decepti sunt, ut non interpretarentur *contra Dominum*, sed *ante Dominum*. ἐναντίον quippe & *ante* & *contra* significat. Hoc enim verbum est in Psalmo: *Et ploremus ante Dominum, qui fecit nos.* (Psal. 94. 6.) Et hoc verbum est etiam in libro Job, ubi scriptum est, *In furorem erupisti contra Dominum.* (Job 15. 13. sec. LXX.) Sic ergo intelligendus est gigas iste *venator contra Dominum*. Quid autem hîc significatur hoc nomine, quod est *venator*, nisi animalium terrigenarum deceptor, oppressor, exstinctor? Erigebat ergo cum suis populis turrem contra Dominum, qua est impia significata superbia. Meritò autem malus punitur affectus, etiam cui non succedit effectus. Genus verò ipsum pœnæ quale fuit? Quoniam dominatio imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, ut non intelligeretur jubens homini, qui noluit intelligere ut obediret Deo jubenti. Sic illa conspiratio dissoluta est, cùm quisque ab eo quem non intelligebat, abscederet, nec se nisi ei, cum quo loqui poterat, aggregaret: & per linguas divisæ sunt gentes, dispersæque per terras, sicut Deo placuit, qui hoc modis occultis nobisque incomprehensibilibus fecit.

CAPUT V.

De descensione Domini ad confundendam linguam ædificantium turrem.

Quod [d] enim scriptum est, *Et descendit Dominus videre civitatem & turrem, quam ædificaverunt filii hominum*; (Gen. 11. 5.) hoc est, non filii Dei, sed illa societas secundùm hominem vivens, quam terrenam dicimus Civitatem: non loco movetur Deus, qui semper ubique est totus; sed descendere dicitur, cùm aliquid facit in terra, quod præter usitatum naturæ cursum mirabiliter factum, præsentiam quodam modo ejus ostendat: nec videndo discit ad tempus, qui numquam potest aliquid ignorare; sed ad tempus videre & cognoscere dicitur, quod videri & cognosci facit. Non sic ergo videbatur illa civitas, quomodo eam Deus videri fecit, quando sibi quantum displiceret ostendit. Quamvis possit intelligi Deus ad illam civitatem descendisse, quia descenderunt Angeli ejus in quibus habitat; ut quod adjunctum est, *Et dixit Dominus Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium*, (Ibidem. 6.) & cetera; ac deinde additum, *Venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum*; recapitulatio sit, demonstrans quemadmodum factum sit, quod dictum fuerat, *Descendit Dominus*. Si enim jam descenderat, quid sibi vult, *Venite, & descendentes confundamus*, (quod intelligitur Angelis dictum,) nisi quia per Angelos descendebat, qui in Angelis descendentibus erat? Et bene non ait, Venite, & descendentes confundite: sed, *confundamus ibi linguam eorum*; ostendens ita se operari per ministros suos, ut sint etiam ipsi cooperatores Dei: sicut Apostolus dicit, *Dei enim sumus cooperarii.* (1. Cor. 3. 9.)

CAPUT VI.

Qualis intelligenda sit esse locutio, qua Deus Angelis loquitur.

1. Poterat & illud, quando factus est homo, de Angelis intelligi quod dictum est, *Faciamus hominem*, (Gen. 1. 26.) quia non dixit, Faciam: sed quia sequitur, *ad imaginem nostram*; nec fas est credere ad imaginem Angelorum hominem factum, aut eamdem esse imaginem Angelorum & Dei; ideo rectè illic intelligitur pluralitas Trinitatis. Quæ tamen Trinitas, quia unus est Deus, etiam cùm dixisset, *Faciamus: Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei*: (Gen. 1. 27.) non dixit, Fecerunt dii, aut, ad imaginem deorum. Poterat & hîc eadem intelligi Trinitas, tamquam Pater dixerit ad Filium & Spiritum-sanctum, *Venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum*; si aliquid esset, quod Angelos prohiberet intelligi: quibus potiùs convenit venire ad Deum motibus sanctis, hoc est, cogitationibus piis, quibus ab eis consulitur incommutabilis Veritas, tamquam lex æterna in illa eorum curia superna. Neque enim sibi ipsi sunt veritas; sed creatricis participes Veritatis, ad illam moventur, tamquam ad fontem vitæ, ut quod non habent ex seipsis, capiant ex ipsa. [e] Et eorum stabilis est iste motus, quo veniunt, [f] qui non recedunt. Nec sic loquitur Angelis Deus, quomodò nos invicem nobis, vel Deo, vel Angelis, vel ipsi Angeli nobis, sive per illos Deus nobis; sed ineffabili

[a] Editi, *eat.* At MSS *erit*: juxta LXX ἔςαι.
[b] MSS. *nostrum nomen.*
[c] Hic vox *Deus* in sola editione Lov. omittitur.

[d] Sola editio Lov. *Quod autem.*
[e] Ita MSS. At editi, *et ideo eorum stabilis &c.*
[f] MSS. *quia non recedunt.*

ſuo modo, nobis autem hoc indicatur noſtro modo. Dei quippe ſublimior ante ſuum factum locutio, ipſius ſui facti eſt immutabilis ratio, quæ non habet ſonum ſtrepentem atque tranſeuntem, ſed vim ſempiternè manentem, & temporaliter operantem. Hac loquitur Angelis ſanctis, nobis autem aliter longè poſitis. Quando autem etiam nos aliquid talis locutionis interioribus auribus capimus, Angelis propinquamus. Non itaque mihi aſſiduè reddenda eſt ratio in hoc Opere de locutionibus Dei. Aut enim Veritas incommutabilis per ſe ipſam ineffabiliter loquitur rationalis creaturæ mentibus, aut per mutabilem creaturam loquitur, ſive ſpiritalibus imaginibus noſtro ſpiritui, ſive corporalibus vocibus corporis ſenſui.

2. Illud ſanè quod dictum eſt, *Et nunc non deficient ex illis omnia, quæ conati fuerint facere*: non dictum eſt confirmando, ſed tamquam interrogando, ſicut ſolet à comminantibus dici, quemadmodum ait quidam, Non arma expedient, totaque ex urbe ſequentur? Sic ergo accipiendum eſt, tamquam dixerit, Nonne omnia deficient ex illis, quæ conati fuerint facere? Sed ſi ita dicatur, non exprimit comminantem. Verùm propter tardiuſculos addidimus particulam, id eſt, ne, ut diceremus, Nonne: quoniam vocem pronuntiantis ſcribere non poſſumus. Ex illis igitur tribus hominibus, Noë filiis, ſeptuaginta-tres, vel potiùs ut ratio declaratura eſt, ſeptuaginta-duæ gentes totidemque linguæ per terras eſſe cœperunt, quæ creſcendo & inſulas impleverunt. Auctus eſt autem numerus gentium multo ampliùs quàm linguarum. Nam & in Africa barbaras gentes in una lingua plurimas novimus; & homines quidem, multiplicato genere humano, ad inſulas inhabitandas navigio tranſire potuiſſe, quis ambigat?

Virgilius Æneid. 3.

Caput VII.

An omne beſtiarum genus etiam remotiſſimæ à terris inſulæ ex eo numero acceperint, qui in arca diluvii inundatione ſervatus eſt.

SED quæſtio de omni genere beſtiarum eſt, quæ ſub cura hominum non ſunt, nec ſicuti ranæ naſcuntur ex terra, ſed ſola commixtione maris & feminæ propagantur, ſicut lupi atque hujuſmodi cetera, quomodo poſt diluvium, quo ea quæ in arca non erant, cuncta deleta ſunt, etiam in inſulis eſſe potuerint, ſi reparata non ſunt niſi ex his, quorum genera in utroque ſexu arca ſervavit. Poſſunt quidem credi ad inſulas natando tranſiſſe, ſed proximas. Sunt autem quædam tam longè poſitæ à continentibus terris, ut ad eas nulla videatur natare potuiſſe beſtiarum. Quòd ſi homines eas captas ſecum advexerunt, & eo modo ubi habitabant earum genera inſtituerunt, venandi ſtudio fieri potuiſſe incredibile non eſt: quamvis juſſu Dei ſive permiſſu etiam opere Angelorum negandum non ſit, potuiſſe transferri. Si verò è terra exortæ ſunt ſecundùm originem primam, quando dixit Deus, *Producat terra animam vivam*: multo clariùs apparet, non tam reparandorum animalium cauſsâ, quàm figurandarum variarum gentium propter Eccleſiæ ſacramentum in arca fuiſſe omnia genera, ſi in inſulis, quò tranſire non poſſent, multa animalia terra produxit.

Gen. 1. 24.

Caput VIII.

An ex propagine Adam vel filiorum Noë quædam genera hominum monſtroſa prodierint.

1. QUÆRITUR etiam, utrùm ex filiis Noë, vel potiùs ex illo uno homine, unde etiam ipſi exſtiterunt, propagata eſſe credendum ſit quædam monſtroſa hominum genera, quæ gentium narrat hiſtoria: ſicut perhibentur quidam unum habere oculum in fronte media: quibuſdam plantas verſas eſſe poſt crura: quibuſdam utriuſque ſexûs eſſe naturam, & dextram mammam virilem, ſiniſtram muliebrem, vicibuſque [a] alternis coëundo & gignere & parere: aliis ora non eſſe, eoſque per nares tantummodo [b] halitu vivere: alios ſtaturâ eſſe cubitales, quos [*] Pygmæos à cubito Græci vocant: alibi quinquennes concipere feminas, & octavum vitæ annum non excedere. Item ferunt eſſe gentem, ubi ſingula crura in pedibus habent, nec poplitem flectunt, & ſunt mirabilis celeritatis; quos [*] Sciopodas vocant, quòd per æſtum in terra jacentes reſupini umbrâ ſe pedum protegant: quoſdam ſine cervice oculos habentes in humeris: & cetera hominum, vel quaſi hominum genera, quæ in maritima platea Carthaginis muſivo picta ſunt, ex libris depromta velut curioſioris hiſtoriæ. Quid dicam de [*] Cynocephalis, quorum canina capita atque ipſe latratus magis beſtias quàm homines confitetur? Sed omnia genera hominum quæ dicuntur eſſe, credere non eſt neceſſe. Verùm quiſquis uſpiam naſcitur homo, id eſt animal rationale mortale, quamlibet noſtris inuſitatam ſenſibus gerat corporis formam, ſeu colorem, ſive motum, ſive ſonum, ſive qualibet vi, qualibet parte, qualibet qualitate naturæ, ex illo uno protoplaſto originem ducere, nullus fidelium dubitaverit. Apparet tamen quid in pluribus natura obtinuerit, & quid ſit ipſa raritate mirabile.

* Pygmæi dicti, quaſi Cubitales.
* Sciopodes, quaſi Umbripedes.
* Cynocephali, quaſi Canicipites.

2. Qualis autem ratio redditur de monſtroſis apud nos hominum partubus, talis de monſtroſis quibuſdam gentibus reddi poteſt. Deus enim creator eſt omnium, qui ubi & quando creari quid oporteat vel oportuerit, ipſe novit, ſciens univerſitatis pulcritudinem quarum partium vel ſimilitudine vel diverſitate contexat. Sed qui totum inſpicere non poteſt, tamquam deformitate partis offenditur; quoniam cui congruat, & quò referatur, ignorat. Pluribus quàm quinis digitis in manibus & pedibus naſci homines, novimus; & hæc levior eſt quàm [c] illa diſtantia: ſed tamen abſit, ut quis ita deſipiat, ut exiſtimet in numero humanorum digitorum erraſſe Creatorem, quamvis neſciens cur hoc fecerit. Ita etſi major diverſitas oriatur, ſcit ille quid egerit, cujus opera juſtè nemo reprehendit. Apud [d] Hipponem Diarrhytum eſt homo quaſi lunatas habens plantas, & in eis binos tantummodo digitos, ſimiles & manus. Si aliqua gens talis eſſet, illi curioſæ atque mirabili adderetur hiſtoriæ. Num igitur iſtum propter hoc negabimus ex uno illo, qui primus creatus eſt, eſſe propagatum? Androgyni, quos etiam Hermaphroditos nuncupant, quamvis admodum rari ſint, difficile eſt tamen ut temporibus deſint, in quibus ſic uterque ſexus apparet, ut ex quo potiùs debeant accipere nomen, incertum ſit: à meliore

[a] MSS. *vicibuſque inter ſe coeundo*.
[b] Editi, *ſuſcepto & emiſſo halitu*. Verba *ſuſcepto & emiſſo* abſunt à MSS.
[c] Plerique MSS. *quàm illa diſtantia*.

[d] Duo fuerunt Hippones in Africa, Hippo regius cognomine *Bona*, & Hippo Diarrhytos, quæ à nonnullis *Biſerta* nunc dici creditur. Non hujus, ut Ludovicus Vives putavit, ſed alterius Hipponis, Regii ſcilicet epiſcopus fuit Auguſtinus.

tamen, hoc est à masculino, ut appellarentur, loquendi consuetudo prævaluit. Nam nemo umquam [a] Androgynæcas aut Hermaphroditas nuncupavit. Ante annos aliquot, nostrâ certè memoriâ, in Oriente duplex homo natus est superioribus membris, inferioribus simplex. Nam duo erant capita, duo pectora, quatuor manus, venter autem unus, & pedes duo, sicut uni homini: & tam diu vixit, ut multos ad eum videndum fama contraheret. Quis autem omnes commemorare possit humanos fetus longè dissimiles his ex quibus eos natos esse certis-
B simum est? Sicut ergo hæc ex illo uno negari non possunt originem ducere, ita quæcumque gentes in diversitatibus corporum ab usitato naturæ cursu, quem plures & propè omnes tenent, velut exorbitasse traduntur, si definitione illa includuntur, ut rationalia animalia sint atque mortalia, ab eodem ipso uno primo patre omnium stirpem trahere confitendum est: si tamen vera sunt quæ de illarum nationum varietate & tanta inter se atque
C nobiscum diversitate traduntur. Nam & simias, & cercopithecos, & sphingas, si nesciremus non homines esse, sed bestias, possent illi historici de sua curiositate gloriantes, velut gentes aliquas hominum nobis impunita vanitate mentiri. Sed si homines sunt, de quibus illa mira conscripta sunt; quid, si propterea Deus voluit etiam nonnullas gentes ita creare, ne in his monstris, quæ apud nos [b] patet ex hominibus nasci, ejus sapientiam, qua naturam fingit humanam, velut artem cujus-
D piam minùs perfecti opificis, putaremus errasse? Non itaque nobis videri absurdum debet, ut quemadmodum in singulis quibusque gentibus quædam monstra sunt hominum, ita in universo genere humano quædam monstra sint gentium. Quapropter ut istam quæstionem pedetemtim cautèque concludam, aut illa, quæ talia de quibusdam gentibus scripta sunt, omnino nulla sunt; aut si sunt, homines non sunt; aut ex Adam sunt, si homines sunt.

CAPUT IX.

An inferiorem partem terræ, quæ nostræ habitationi contraria est, Antipodas habere credendum sit.

QUOD verò & [c] Antipodas esse fabulantur, id est, homines à contraria parte terræ, ubi sol oritur, quando occidit nobis, adversa pedibus nostris calcare vestigia, nulla ratione credendum est. Neque hoc ulla historica cognitione didicisse se affirmant, sed quasi ratiocinando conjectant, eo quòd intra convexa cæli terra suspensa sit, eumdemque locum mundus habeat, & in-
F fimum, & medium: & ex hoc opinantur alteram terræ partem, quæ infrà est, habitatione hominum carere non posse. Nec attendunt, etiamsi figurâ conglobatâ & rotundâ mundus esse credatur, sive aliqua ratione monstretur; non tamen esse consequens, ut etiam ex illa parte ab aquarum congerie nuda sit terra: deinde etiamsi nuda sit, neque hoc statim necesse esse, ut homines habeat. Quoniam nullo modo Scriptura ista mentitur, quæ

A narratis præteritis facit fidem, eo quòd ejus prædicta complentur: nimisque absurdum est, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse, ut etiam illic ex uno illo primo homine genus institueretur humanum. Quapropter inter illos tunc hominum populos, qui per septuaginta-duas gentes & totidem linguas colliguntur fuisse divisi, quæramus, si possumus invenire illam in terris peregrinantem Civitatem Dei, quæ us-
B que ad diluvium arcamque perducta est, atque in filiis Noë per eorum benedictiones perseverasse monstratur, maximè in maximo, qui est appellatus Sem: quandoquidem Japhet ita benedictus est, ut in ejusdem fratris sui domibus habitaret.

CAPUT X.

De generatione Sem, in cujus progenie tendens ad Abraham Civitatis Dei ordo dirigitur.

1. TENENDA est igitur series generationum ab ipso Sem, ut ipsa ostendat post diluvium
C Civitatem Dei; sicut eam series generationum ab illo qui est appellatus Seth, ostendebat ante diluvium. Propter hoc ergo Scriptura divina cùm terrenam Civitatem in Babylone, hoc est, in confusione monstrasset, ad patriarcham Sem recapitulando revertitur, & orditur inde generationes usque ad Abraham, commemorato etiam numero annorum quanto quisque ad hanc seriem pertinentem filium genuisset, quantoque vixisset. Ubi certè agnoscendum est quod ante promiseram, ut ap-
D pareat quare sit dictum de filiis Heber, *Nomen unius Phalech, quia in diebus ejus divisa est terra.* Quid enim aliud intelligendum est, terram esse divisam, nisi [d] diversitate linguarum? Omissis igitur ceteris filiis Sem ad hanc rem non pertinentibus, illi connectuntur in ordine generationum, per quos possit ad Abraham perveniri: sicut illi connectebantur ante diluvium, per quos perveniretur ad Noë, generationibus quæ propagatæ sunt ex illo Adam filio, qui appellatus est Seth. Sic ergo incipit generatio-
E num ista contextio: *Et hæ generationes Sem. Sem filius* [e] *centum annorum, cùm genuit Arphaxat, secundo anno post diluvium. Et vixit Sem, post quam genuit Arphaxat, quingentos annos; & genuit filios & filias, & mortuus est.* Sic exsequitur ceteros, dicens quoto quisque anno vitæ suæ filium genuerit, ad istum generationum ordinem pertinentem, qui pertendit ad Abraham; & quot annos postmodum vixerit, intimans eum filios filiasque genuisse: ut intelligamus unde potuerint populi accrescere, ne
F in paucis qui commemorantur hominibus occupati pueriliter hæsitemus, unde tanta spatia terrarum atque regnorum repleri potuerint de genere Sem, maximè propter Assyriorum regnum, unde Ninus ille Orientalium [f] domitor usquequaque populorum ingenti prosperitate regnavit, & latissimum ac fundatissimum regnum, quod diuturno tempore duceretur, suis posteris propagavit.

2. Sed nos, ne diutiùs quàm opus est immoremur, non quot annos quisque in ista generatio-

Gen. 10. 25.

Gen. 11. 10.

[a] Vind. Am. *Androgenas.* Er. & aliquot MSS. *Androgynas.*

[b] MSS *oportet*

[c] De Antipodum existentia pugnam inter litteratos & vulgus ingentem fuisse scribit Plinius l. 2 c. 65. Nec alia haud dubiè vulgo erat causa, cur Antipodas negaret, quàm quæ Lactantio fuit lib. 3. c. 24 ubi, *ineptum* dicit *credere esse homines quorum vestigia sint superiora quam capita, aut ibi quæ apud nos jaceant, inversa pendere; fruges & arbores deorsum versus crescere* &c. atque *hujus erroris originem Philosophis fuisse, quòd existimarent rotundum esse mundum.* Antipodas etiam Augustinus negandos putabat, non tamen propter allatas à Lactantio rationes; sed ne admittere cogeretur homines non ortos ex Adamo, quod Scripturæ repugnat. Hinc Zacharias papa in epist. 10. ad Bonifacium data anno 748. *perversam & iniquam* appellat *doctrinam* Virgilii cujusdam asserentis *quòd alius mundus & alii homines sub terra sint.*

[d] Vind. Am. Er. *diversitatem.* Aliquot MSS. *diversitates*

[e] Editi, *Sem filius Noë centum erat annorum.* At veteres libri juxta Græc. LXX. omittunt *Noë* & *erat.* Confer lib. Locutionum in Genes. n. 35.

[f] Vind. Am. & quidam è MSS. *dominator.*

num serie vixerit, sed quoto anno vitæ suæ genuerit filium, hoc ordine memorandum tantummodo ponimus, ut & numerum annorum à transacto diluvio usque ad Abraham colligamus, & [a] propter illa, in quibus nos cogit necessitas immorari, breviter alia cursimque tangamus. Secundo igitur anno post diluvium Sem, cùm esset centum annorum, genuit Arphaxat; Arphaxat autem, cùm esset centum-triginta-quinque annorum, genuit Cainan; qui cùm esset centum-triginta, genuit Sala. Porrò etiam ipse Sala totidem annorum erat, quando genuit Heber. Centum verò & triginta & quatuor agebat annos Heber, cùm genuit Phalech, in cujus diebus divisa est terra. Ipse autem Phalech vixit centum-triginta, & genuit Ragau: & Ragau centum-triginta duos, & genuit Seruch: & Seruch centum-triginta, & genuit Nachor: & Nachor septuaginta-novem, & genuit Thara: Thara autem septuaginta, & genuit
Gen. 17. 5. Abram: quem postea Deus mutato vocabulo nominavit Abraham. Fiunt itaque anni à diluvio usque ad Abraham mille-septuaginta & duo, secun-
Vulgata editio. dùm vulgatam editionem, hoc est, interpretum Septuaginta. In Hebræis autem codicibus longè pauciores annos perhibent inveniri: de quibus rationem aut nullam, aut difficillimam reddunt.

3. Cùm ergo quærimus in illis septuaginta-duabus gentibus Civitatem Dei, non possumus affirmare illo tempore, quo erat illis labium unum, id est, loquela una, tunc jam genus humanum alienatum fuisse à cultu veri Dei, ita ut in solis istis generationibus pietas vera remaneret, quæ descendunt de semine Sem per Arphaxat, & tendunt ad Abraham: sed ab illa superbia ædificandæ turris usque in cælum, qua impia significatur elatio, [b] apparuit Civitas, hoc est, societas impiorum. Utrùm itaque antè non fuerit, an latuerit, an potiùs utraque permanserit, pia scilicet in duobus filiis Noë, qui benedicti sunt, eorumque posteris; impia verò in eo qui maledictus est, atque ejus progenie, ubi etiam exortus est gigas venator contra Dominum, non est dijudicatio facilis. Fortassis enim, quod profectò est credibilius, & in filiis duorum illorum jam tunc ante quàm Babylonia cœpisset institui, fuerunt contemtores Dei, & in filiis Cham cultores Dei: utrumque tamen hominum genus terris numquam defuisse creden-
Psal. 13. 3. dum est. Si quidem & quando dictum est, *Omnes*
Psal. 52. 4. *declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*: in utroque Psalmo, ubi hæc verba sunt, & hoc legitur, *Nonne cognoscent omnes, qui operantur iniquitatem, qui devorant populum meum in cibo panis?* Erat ergo etiam tunc populus Dei. Unde illud quod dictum est, *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*: de filiis hominum dictum est, non de filiis Dei. Nam præmissum est, *Deus de cælo prospexit super filios hominum, ut videret si est intelligens, aut requirens Deum*: ac deinde illa subjuncta, quæ omnes filios hominum, id est, ad Civitatem pertinentes quæ vivit secundùm hominem, non secundùm Deum, reprobos esse demonstrant.

Caput XI.

Quòd ea primitus lingua in usu hominum fuerit, quæ postea Hebræa ab Heber nomine nuncupata est, & in cujus familia remansit, cùm diversitas esset facta linguarum.

1. QUAMOBREM sicut lingua una cùm esset omnium, non ideo filii pestilentiæ defuerunt; nam & ante diluvium una erat lingua, & tamen omnes præter unam Noë justi domum deleri diluvio meruerunt: ita quando meritò elationis impietatis gentes linguarum diversitate punitæ atque divisæ sunt, & Civitas impiorum confusionis nomen accepit, hoc est, appellata est Babylon, non defuit domus Heber, ubi ea quæ antea fuit omnium lingua remaneret. Unde sicut suprà memoravi, cùm cœpissent enumerari filii Sem, qui singuli gentes singulas procrearunt, primus est commemoratus Heber, cùm sit abnepos ipsius, hoc est, ab illo quintus inveniatur exortus. Quia ergo in ejus familia remansit [a] hæc lingua, a V. infrà lib. 18. cap. 17.
divisis per alias linguas ceteris gentibus, quæ lingua priùs humano generi non immeritò creditur fuisse communis, ideo deinceps Hebræa est nuncupata. Hebræa lingua.
Tunc enim opus erat eam distingui ab aliis linguis nomine proprio, sicut aliæ quoque vocatæ sunt nominibus propriis. Quando autem erat una, nihil aliud quàm humana lingua, vel humana locutio vocabatur, qua solâ universum genus humanum loquebatur.

2. Dixerit aliquis: Si in diebus Phalech filii Heber divisa est terra per linguas, id est, homines, qui tunc erant in terra; ex ejus nomine potiùs debuit appellari lingua illa, quæ fuit omnibus antè communis. Sed intelligendum est ipsum Heber propterea tale nomen imposuisse filio suo, ut vocaretur Phalech, quod interpretatur divisio, quia tunc ei natus est, quando per linguas terra divisa est, id est, ipso tempore, ut hoc sit quod
dictum est: *In diebus ejus divisa est terra*. Nam nisi Gen. 11. 1.
adhuc Heber viveret, quando linguarum facta est multitudo, non ex ejus nomine nomen acciperet lingua, quæ apud illum potuit permanere. Et ideo credenda est ipsa fuisse prima illa communis: quoniam de pœna venit illa multiplicatio mutatioque linguarum: & utique præter hanc pœnam esse debuit populus Dei. Nec frustra [a] lingua hæc est, quam tenuit Abraham, nec in omnes filios suos transmittere potuit, sed in eos tantùm qui propagati per Jacob, & insigniùs atque eminentiùs in Dei populum coalescentes, Dei testamenta & stirpem Christi habere potuerunt. Nec Heber ipse eamdem linguam in universam progeniem suam refudit; sed in eam tantùm, cujus generationes perducuntur ad Abraham. Quapropter etiamsi non evidenter expressum est, fuisse aliquod pium genus hominum, quando ab impiis Babylonia condebatur: non ad hoc valuit hæc obscuritas, ut quærentis fraudaretur, sed potiùs ut exerceretur intentio. Cùm enim legitur unam fuisse linguam primitus omnium, & ante omnes filios Sem commendatur Heber, quamvis ab illo quintus oriatur; & Hebræa vocatur lingua, quam Patriarcharum & Prophetarum, non solùm in sermonibus suis, verùm etiam in litteris sacris custodivit auctoritas: profectò cùm quæritur in divisione linguarum, ubi lingua illa remanere potuerit, quæ

a Vind. Am. Er. & plures MSS. præter illa.
b Editi, terreno apparuit. Abest terreno à MSS.

a Sic MSS. Editi verò, *Nec frustra linguam istam, hoc est, quam* &c.

fuit antè communis; quæ, ſine ulla dubitatione, ubi remanſit, non ibi fuit illa pœna, quæ facta eſt mutatione linguarum; quid aliud occurrit, niſi quòd in bujus gente remanſerit, à cujus nomine nomen accepit; & hoc juſtitiæ gentis hujus non parvum apparuiſſe veſtigium, quòd cùm aliæ gentes plecterentur mutatione linguarum, ad iſtam non pervenit tale ſupplicium?

3. Sed adhuc illud movet, quomodo potuerunt ſingulas gentes facere Heber & filius ejus Phalech, ſi una lingua permanſit ambobus. Et certè una eſt (B) Hebræa gens ex Heber propagata uſque ad Abraham, & per eum deinceps, donec magnus fieret populus Iſraël. Quomodo igitur omnes filii qui commemorati ſunt trium filiorum Noë, fecerunt ſingulas gentes, ſi Heber & Phalech ſingulas non fecerunt? Nimirum illud eſt probabilius, quòd gigas ille Nebroth fecerit etiam ipſe gentem ſuam, ſed propter excellentiam dominationis & corporis ſeorſum eminentiùs nominatus eſt, ut maneat numerus ſeptuaginta-duarum gentium atque (C) linguarum. Phalech autem propterea commemoratus eſt, non quòd gentem fecerit, (nam eadem ipſa eſt ejus gens Hebræa, eademque lingua;) ſed propter tempus inſigne, quòd in diebus ejus terra diviſa eſt. Nec movere nos debet, quomodo potuerit gigas Nebroth ad illud ætatis occurrere, quo Babylon condita eſt, & confuſio facta linguarum, atque ex [a] hac diviſio gentium. Non enim quia Heber ſextus eſt à Noë, ille autem quartus, ideo non potuerunt ad id tempus convenire viven- (D) do. Hoc enim contigit, cùm plus viverent, ubi pauciores ſunt generationes, minùs ubi plures; aut ſeriùs nati eſſent ubi pauciores, maturiùs ubi plures. Sanè intelligendum eſt, quando terra diviſa eſt, non ſolùm jam natos ceteros filios filiorum Noë, qui commemorantur patres gentium; ſed etiam ejus ætatis fuiſſe, ut numeroſas familias haberent, quæ dignæ fuiſſent nominibus gentium. Unde nequaquam putandum, quòd eo fuerint ordine geniti, quo commemorati leguntur. Alioquin (E) duodecim filii Jectan, qui erat filius alius Heber, frater Phalech, quomodo potuerunt jam gentes facere, ſi poſt Phalech fratrem ſuum Jectan natus eſt, ſicut poſt eum commemoratus eſt: quando quidem tempore quo natus eſt Phalech, diviſa eſt terra. Proinde intelligendum eſt, priorem quidem nominatum, ſed longè poſt fratrem ſuum Jectan fuiſſe natum, cujus Jectan duodecim filii tam grandes jam familias haberent, ut in linguas proprias dividi poſſent. Sic enim potuit prior commemora- (F) ri, qui erat ætate poſterior; quemadmodum priùs commemorati ſunt ex tribus filiis Noë procreati filii Japhet, qui erat minimus eorum; deinde filii Cham, qui erat medius; poſtremò filii Sem, qui erat primus & maximus. Illarum autem gentium vocabula partim manſerunt, ita ut hodieque appareat unde fuerint derivata; ſicut ex Aſſur Aſſyrii, & ex Heber Hebræi: partim temporis vetuſtate mu- (G) tata ſunt, ita ut vix homines doctiſſimi antiquiſſimas hiſtorias perſcrutantes, nec omnium, ſed aliquarum ex illis origines gentium potuerint reperire. Nam quòd ex filio Cham, qui vocabatur Meſraim, Ægyptii perhibentur exorti, nulla hìc reſonat origo vocabuli: ſicut nec Æthiopum, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere, qui Chus (A) appellatus eſt. Et ſi omnia conſiderentur, plura mutata, quàm manentia nomina apparent.

Caput XII.

De articulo temporis in Abraham, à quo ſanctæ ſucceſſionis novus ordo contexitur.

Nunc jam videamus procurſum Civitatis Dei, etiam ab illo articulo temporis, qui factus eſt in patre Abraham, unde incipit eſſe notitia ejus evidentior, & ubi clariora leguntur promiſſa divina, quæ nunc in Chriſto videmus impleri. (B) Sicut ergo Scripturâ ſanctâ indicante didicimus, in regione Chaldæorum natus eſt Abraham: *Gen. 11. 28.* quæ terra ad regnum pertinebat Aſſyriorum. Apud Chaldæos autem jam etiam tunc ſuperſtitiones impiæ prævalebant, quemadmodum per ceteras gentes. Una igitur Tharæ domus erat, de [b] qua natus eſt Abraham, in qua unius veri Dei cultus, & quantum credibile eſt, in qua jam ſola etiam Hebræa lingua remanſerat; quamvis & [c] ipſa, ſicut jam manifeſtior Dei populus in Ægypto, ita in (C) Meſopotamia ſerviſſe diis alienis, Jeſu Nave nar- *Joſ. 24. 2.* rante refertur: ceteris ex progenie illius Heber in linguas paulatim alias & in nationes alias defluentibus. Proinde ſicut per aquarum diluvium una domus Noë remanſerat ad reparandum genus humanum, ſic in diluvio multarum ſuperſtitionum per univerſum mundum una remanſerat domus Tharæ, in qua cuſtodita eſt plantatio Civitatis Dei. Denique ſicut illic enumeratis ſuprà generationibus uſque ad Noë ſimul cum annorum nu- (D) meris, & expoſitâ diluvii cauſsâ, priùs quàm Deus inciperet de arca fabricanda loqui ad Noë, dicitur, *Hæ autem generationes Noë:* ita & hìc enume- *Gen. 6. 9.* ratis generationibus ab illo, qui eſt appellatus Sem, filio Noë, uſque ad Abraham, deinde inſignis articulus ſimiliter ponitur ut dicatur, *Hæ ſunt ge-* *Gen. 11. 27. &c.* *nerationes Tharæ. Thara genuit Abram & Nachor & Aran: & Aran genuit Lot. Et mortuus eſt Aran coram Thara patre ſuo in terra in qua natus eſt, in regione Chaldæorum. Et ſumſerunt Abram & Nachor* (E) *ſibi uxores: nomen mulieris Abram Sara, & nomen mulieris Nachor Melcha, filia Aran.* Iſte Aran pater Melchæ fuit & pater Jeſcæ, quæ Jeſca creditur ipſa eſſe etiam Sara uxor Abrahæ.

Caput XIII.

Quæ ratio feciſſe videatur, ut in tranſmigratione Tharæ, qua Chaldæos deſerens in Meſopotamiam tranſiit, nulla filii ejus Nachor facta ſit mentio.

Deinde narratur, quemadmodum Thara cum ſuis regionem reliquerit Chaldæorum, (F) & venerit in Meſopotamiam, & habitaverit in Charra. Tacetur autem de uno ejus filio, qui vocabatur Nachor, tamquam eum non duxerit ſecum. Nam ita narratur: *Et ſumſit Thara Abram* *Gen. 11. 31.* *filium ſuum, & Lot filium Aran, filium filii ſui, & Saram nurum ſuam uxorem Abram filii ſui, & eduxit illos de regione Chaldæorum ire in terram Chanaan: & venit in Charram, & habitavit ibi.* Nuſquam (G) hìc nominatus eſt Nachor, & uxor ejus Melcha. Sed invenimus poſtea, cùm ſervum ſuum mitteret Abraham ad accipiendam uxorem filio ſuo Iſaac, ita ſcriptum: *Et accepit puer decem camelos de came-* *Gen. 24. 10.* *lis domini ſui, & de omnibus bonis domini ſui ſecum, & exſurgens profectus eſt in Meſopotamiam in civitatem Nachor.* Iſto & aliis ſacræ hujus hiſtoriæ teſtimoniis oſtenditur, etiam Nachor frater Abrahæ

[a] MSS *ex hoc.*
[b] Sola editio Lov. *de quo.*

[c] Sic MSS. At editi, *& ipſe.*

exisse de regione Chaldæorum, sedesque constituisse in Mesopotamia, ubi cum patre suo habitaverat Abraham. Cur ergo Scriptura eum non commemoravit, quando ex gente Chaldæa cum suis profectus est Thara, & habitavit in Mesopotamia, ubi non solùm Abraham filius ejus, verùm etiam Sara nurus & Lot nepos ejus commemorantur, quòd eos duxerit secum? Cur putamus, nisi fortè quòd à paterna & fraterna pietate descivérat, & superstitioni adhæserat Chaldæorum, & postea inde, sive pænitendo, sive persecutionem passus, quòd suspectus haberetur, & ipse emigravit? In libro enim qui inscribitur Judith, cùm quæreret Holofernes hostis Israëlitarum, quænam gens illa esset, utrùm adversùs eam bellandum fuisset, sic ei respondit Achior dux [a] Ammonitarum: *Audiat dominus noster verbum de ore pueri sui, & referam tibi veritatem de populo, qui habitat juxta te* [b] *montanam hanc, & non exibit mendacium de ore servi tui. Hæc enim progenies populi est Chaldæorum, & antea habitaverunt Mesopotamiam, quia noluerunt sequi deos patrum suorum, qui fuerunt in terra Chaldæorum gloriosi, sed declinaverunt de via parentum suorum, & adoraverunt Deum cæli, quem cognoverunt, & projecerunt eos à facie deorum suorum, & fugerunt in Mesopotamiam, & habitaverunt ibi dies multos. Dixitque illis Deus eorum, ut exirent de habitatione sua, & irent in terram Chanaan, & illic habitaverunt*: & cetera quæ narrat Achior Ammonites. Unde manifestum est, domum Tharæ persecutionem passam fuisse à Chaldæis pro vera pietate, qua unus & verus ab eis colebatur Deus.

Judith. 5. 5. &c.

Caput XIV.

De annis Tharæ, qui in Charra vitæ suæ tempus implevit.

Defuncto autem Thara in Mesopotamia, ubi vixisse perhibetur ducentos & quinque annos, jam incipiunt indicari factæ ad Abraham promissiones Dei, quod ita scriptum est: *Et fuerunt* [c] *dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni, & mortuus est in Charra.* Non sic autem accipiendum est, quasi omnes hos dies ibi egerit; sed quia omnes dies vitæ suæ, qui fuerunt anni ducenti-quinque, ibi compleverit: alioquin nesciretur quot annos vixerit Thara, quoniam non legitur quoto anno vitæ suæ in Charram venerit: & absurdum est existimare in ista serie generationum, ubi diligenter commemoratur quot annos quisque vixerit, hujus solius numerum annorum vitæ non commendatum esse memoriæ. Quòd enim quorumdam, quos eadem Scriptura commemorat, tacentur anni, non sunt in hoc ordine, in quo temporum dinumeratio decessione gignentium & genitorum successione contexitur. Iste autem ordo, qui dirigitur ab Adam usque ad Noë, & inde usque ad Abraham, sine numero annorum vitæ suæ neminem continet.

Gen. 11. 32.

Caput XV.

De tempore promissionis Abrahæ, qua secundùm præceptum Dei exiit de Charra.

1. Quod verò, commemorata morte Tharæ patris Abraham, deinde legitur: *Et dixit Dominus ad Abram, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui*, &c. non quia hoc sequitur in sermone libri, hoc etiam in rerum gestarum tempore sequi existimandum est. Erit quippe,

Gen. 12. 1.

A si ita est, insolubilis quæstio. Post hæc enim verba Dei, quæ ad Abraham facta sunt, Scriptura sic loquitur: *Et exiit Abram, quemadmodum locutus est illi Dominus, & abiit cum eo Lot. Abram autem erat quinque & septuaginta annorum, cùm exiit ex Charra.* Quomodo potest hoc verum esse, si post mortem patris sui exiit de Charra? Cùm enim esset Thara septuaginta annorum, sicut suprà intimatum est, genuit Abraham: cui numero additis septuaginta-quinque annis, quos agebat Abraham, quando B egressus est de Charra, fiunt anni centum-quadraginta-quinque. Tot igitur annorum erat Thara, quando exiit Abraham de illa Mesopotamiæ civitate: agebat enim annum ætatis suæ septuagesimum-quintum: ac per hoc pater ejus, qui eum septuagesimo anno suo genuerat, agebat, ut dictum est, centesimum-quadragesimum & quintum. Non ergo inde post mortem patris, id est, post ducentos-quinque annos, quibus pater ejus vixit, egressus est: sed annus de illo loco profectionis ejus, C quoniam ipsius septuagesimus-quintus erat, procul dubio patris ejus, qui eum septuagesimo suo anno genuerat, centesimus-quadragesimus-quintus fuisse colligitur. Ac per hoc intelligendum est more suo Scripturam redisse ad tempus, quod jam narratio illa transierat: sicut superiùs, cùm filios filiorum Noë commemorasset, dixit illos fuisse in gentibus & linguis suis; & tamen postea quasi hoc etiam in ordine temporum sequeretur, *Et erat*, inquit, *omnis terra labium unum, & vox una omnibus.* D Quomodo ergo secundùm suas gentes & secundùm suas linguas erant, si una erat omnibus; nisi quia ad illud quod jam transierat recapitulando est reversa narratio? Sic ergo & hîc cùm dictum esset, *Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni, & mortuus est Thara in Charra*: deinde Scriptura redeundo ad id quod ideo prætermiserat, ut priùs de Thara id quod inchoatum fuerat compleretur, *Et dixit*, inquit, *Dominus ad Abram, Exi de terra tua*, &c. Post quæ Dei verba E subjungitur, *Et exiit Abram, quemadmodum locutus est illi Dominus, & abiit cum eo Lot: Abram autem erat quinque & septuaginta annorum, cùm exiit ex Charra.* Tunc itaque factum est, quando pater ejus centesimum-quadragesimum & quintum annum agebat ætatis: tunc enim fuit hujus septuagesimus-quintus. Soluta [d] est autem quæstio ista & aliter, ut septuaginta-quinque anni Abrahæ, quando egressus est de Charra, ex illo computarentur, ex quo de igne Chaldæorum liberatus, non ex quo F natus est, tamquam tunc potiùs natus habendus sit.

Ibidem 4.

Gen. 10. 31.

Gen. 11. 1.

Gen. 11. 32.

2. Sed beatus Stephanus in Actibus Apostolorum cùm ista narraret, *Deus*, inquit, *gloriæ apparuit Abrahæ patri nostro, cùm esset in Mesopotamia, priùs quàm habitaret in Charra, & ait ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & veni in terram, quam tibi demonstrabo.* Secundùm hæc verba Stephani non post mortem patris ejus locutus est Deus Abrahæ, qui utique in Charra mortuus est, ubi cum illo & ipse filius ha- G bitavit; sed priùs quàm habitaret in eadem civitate, jam tamen cùm esset in Mesopotamia. Jam ergo exierat à Chaldæis. Quod itaque adjungit Stephanus, *Tunc Abraham egressus est de terra Chaldæorum, & habitavit in Charra*, non [e] demonstrat

Act. 7. 2. & 3.

Ibidem 4.

[a] MSS. *Ammanitarum*: & infrà *Ammanites*, loco *Ammonites*.
[b] Lov. *montana hac*. At MSS. *montanam hanc*: juxta Græc. vir ignis ...
[c] Lov. *omnes dies*. Abest *omnes* à ceteris libris & à Græco LXX.

[d] Solutio hæc ob Hieronymo profertur, ducta ex traditione Hebræorum, qui Abraham in ignem, quem adorare nollet, conjectum à Chaldæis, indeque divinitus liberatum narrant.
[e] Verbum *demonstrat* abest à MSS.

quid sit factum, postea quàm locutus est illi Deus, (neque enim post illa Dei verba egressus est de terra Chaldæorum, cùm dicat ei locutum Deum cùm esset in Mesopotamia,) sed ad totum illud tempus pertinet quod ait *Tunc*, id est, ex quo egressus est à Chaldæis, & habitavit in Charra. Item quod sequitur: *Et inde post quàm mortuus est pater ejus, collocavit illum in terra hac, in qua vos nunc habitatis, & patres vestri*: non ait, Post quàm mortuus est pater ejus, exiit de Charra: sed inde hîc eum collocavit, post quàm mortuus est pater ejus. Intelligendum est igitur locutum Deum fuisse ad Abraham, cùm esset in Mesopotamia, priùs quàm habitaret in Charra; sed eum in Charram pervenisse cum patre, retento apud se præcepto Dei, & inde exisse septuagesimo & quinto suo, patris autem sui centesimo-quadragesimo-quinto anno. Collocationem verò ejus in terra Chanaan, non profectionem de Charra, post mortem patris ejus factam esse dicit; quia jam mortuus erat pater ejus, quando emit terram, cujus ibi jam suæ rei cœpit esse possessor. Quòd autem jam in Mesopotamia constituto, hoc est, jam egresso de terra Chaldæorum, dicit Deus, *Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui*, non ut corpus inde ejiceret, quod jam fecerat, sed ut animum avelleret, dicitur. Non enim exierat inde animo, si spe redeundi & desiderio tenebatur, quæ spes & desiderium, Deo jubente ac juvante, & illo obediente, fuerat amputandum. Non sanè incredibiliter existimatur, cùm postea secutus esset Nachor patrem suum, tunc Abraham præceptum Domini implesse, ut cum Sara conjuge sua & Lot filio fratris sui exiret de Charra.

[Ibidem.] [Gen. 12. 1.]

Caput XVI.

De ordine & qualitate promissionum Dei, quæ ad Abraham factæ sunt.

Jam considerandæ sunt promissiones Dei factæ ad Abraham. In his enim apertiora [a] Dei nostri, hoc est, Dei veri oracula apparere cœperunt de populo [b] piorum, quem prophetica prænuntiavit auctoritas. Harum prima ita legitur: *Et dixit Dominus ad Abram, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in terram, quam tibi demonstravero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus, & benedicam benedicentes te, & maledicam maledicentes te, & benedicentur in te omnes tribus terræ.* Advertendum est igitur, duas res promissas Abrahæ: unam scilicet, quòd terram Chanaan possessurum fuerat semen ejus, quod significatur, ubi dictum est, *Vade in terram, quam tibi demonstravero, & faciam te in gentem magnam*: aliam verò longè præstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est, non unius gentis Israeliticæ, sed omnium gentium quæ fidei ejus vestigia consequuntur, quod promitti cœpit his verbis, *Et benedicentur in te omnes tribus terræ.* Hanc promissionem factam arbitratur Eusebius septuagesimo-quinto anno ætatis Abrahæ, tamquam mox ut facta est, de Charra exierit Abraham: quoniam Scripturæ contradici non potest, ubi legitur, *Abram erat quinque & septuaginta annorum, cùm exiit ex Charra.* Sed si eo anno facta est ista promissio, jam utique in Charra cum patre suo demorabatur Abraham. Neque enim inde exire posset, nisi priùs ibi habitasset. Numquidnam ergo contra dicitur Stephano dicenti: *Deus gloriæ apparuit Abrahæ patri nostro, cùm esset in Mesopotamia, priùs quàm habitaret in Charra?* Sed intelligendum est, quòd eodem anno facta sint omnia, & Dei promissio ante quàm in Charra habitaret Abraham, & in Charra habitatio ejus, & inde profectio: non solùm quia Eusebius in Chronicis ab anno hujus promissionis computat & ostendit post quadringentos & triginta annos exitum esse de Ægypto, quando lex data est; verùm etiam quia id commemorat apostolus Paulus.

[Gen. 12. 1. &c.] [Gen. 12. 4.] [Act. 7. 2.] [Gal. 3. 17.]

Caput XVII.

De tribus excellentioribus gentium regnis, quorum unum, id est, Assyriorum, jam [c] Abraham genito sublimius eminebat.

Per idem tempus eminentia regna erant gentium, in quibus terrigenarum Civitas, hoc est, societas hominum secundùm hominem viventium sub dominatu angelorum desertorum insigniùs excellebat, regna videlicet tria, Sicyoniorum, Ægyptiorum, Assyriorum. Sed Assyriorum multo erat potentius atque sublimius. Nam rex ille Ninus Beli filius, exceptâ Indiâ, universæ Asiæ populos subjugaverat. Asiam nunc dico, non illam partem quæ hujus majoris Asiæ una provincia est, sed eam quæ universa Asia nuncupatur, quam quidam in altera duarum, plerique autem in tertia totius orbis parte posuerunt, ut sint omnes, Asia, Europa, & Africa: quod non æquali divisione fecerunt. Namque ista quæ Asia nuncupatur, à meridie per Orientem usque ad Septemtrionem pervenit: Europa verò à Septemtrione usque ad Occidentem; atque inde Africa ab Occidente usque ad Meridiem. Unde videntur orbem dimidium duæ tenere, Europa & Africa, alium verò dimidium sola Asia. Sed ideo illæ duæ partes factæ sunt, quia inter utramque ab Oceano ingreditur, quidquid aquarum terras interluit, & hoc mare magnum nobis facit. Quapropter si in duas partes orbem dividas, Orientis & Occidentis, Asia erit in una, in altera verò Europa & Africa. Quamobrem [d] trium regnorum, quæ tunc præcellebant, scilicet Sicyoniorum non erat sub Assyriis, quia in Europa sunt: Ægyptiorum autem quomodo eis non subjacebat, à quibus tota Asia tenebatur, solis Indis, ut perhibetur, exceptis. In Assyria igitur prævaluerat dominatus impiæ Civitatis: hujus caput erat illa Babylon, cujus terrigenæ civitatis nomen aptissimum est, id est, confusio. Ibi jam Ninus regnabat post mortem patris sui Beli, qui primus illic regnaverat sexaginta-quinque annos. Filius verò ejus Ninus, qui defuncto patri successit in regnum, quinquaginta-duos regnavit annos, & habebat in regno quadraginta-tres, quando natus est Abraham, qui erat annus circiter millesimus-ducentesimus ante conditam Romam, veluti alteram in Occidente Babyloniam.

Caput XVIII.

De iterato alloquio Dei ad Abraham, quo ei & semini ejus Chanaan terra promittitur.

Egressus ergo Abraham de Charra septuagesimo-quinto anno ætatis suæ, centesimo

[a] Sic MSS. At Lov. Domini nostri Iesu Christi.
[b] Nonnulli codices, impiorum.
[c] Lov. jam tempore Abraham.

[d] Editi, Quamobrem unum: paulòque pòst, regnum scilicet Sicyoniorum. Verba unum & regnum non habent MSS.

autem

autem quadragesimo & quinto patris sui, cum Lot filio fratris & Sara conjuge perrexit in terram Chanaan, & pervenit usque ad Sichem, ubi rursus accepit divinum oraculum, de quo ita scriptum est:
Gen. 12. 7. *Et apparuit Dominus Abrahæ, & dixit illi, Semini tuo dabo terram hanc.* Nihil hîc de illo semine promissum est, in quo pater factus est omnium gentium: sed de illo solo, de quo pater est unius Israëliticæ gentis, ab hoc enim semine terra illa possessa est.

Caput XIX.

De Saræ pudicitia in Ægypto per Deum custodita, quam Abraham non uxorem suam esse dixerat, sed sororem.

Gen. 12. 7. &c. DEINDE ædificato ibi altari, & invocato Deo, Abraham profectus est inde, & habitavit in eremo, atque inde ire in Ægyptum famis necessitate compulsus est. Ubi uxorem suam dixit sororem, nihil mentitus. Erat enim & hoc, quia propinqua erat sanguine: sicut etiam Lot eadem propinquitate, cùm fratris ejus esset filius, frater ejus est dictus. Itaque uxorem tacuit, non negavit, conjugis tuendam pudicitiam committens Deo, & humanas insidias cavens ut homo: quoniam si periculum quantum caveri poterat, non caveret, magis tentaret Deum, quàm speraret in Deum. De qua re contra calumniantem Faustum Ma-
a Lib. 22. c. 36. nichæum [a] satis diximus. Denique factum est, quod de Domino præsumsit Abraham. Nam Pharao rex Ægypti, qui eam sibi uxorem acceperat, graviter afflictus marito reddidit. Ubi absit ut credamus, alieno concubitu fuisse pollutam: quia multo est credibilius, hoc Pharaonem facere afflictionibus magnis non fuisse permissum.

Caput XX.

De secessione Lot & Abrahæ, quæ illis salva caritate complacuit.

REVERSO igitur Abraham ex Ægypto in locum unde venerat, tunc Lot fratris filius ab illo in terram Sodomorum, salva caritate, discessit. Divites quippe facti erant, pastoresque multos pecorum habere cœperant, quibus inter se rixantibus, eo modo familiarum suarum pugnacem discordiam vitaverunt. Poterat quippe hinc, ut sunt humana, etiam inter ipsos aliqua rixa consurgere. Proinde hoc malum præcaventis Abrahæ
Gen. 13. 8. & 9. verba ista sunt ad Lot: *Non sit rixa inter me & te, & inter pastores meos & pastores tuos, quia homines nos fratres sumus: Nonne ecce tota terra ante te est? Discede à me: si tu in sinistram, ego in dextram; vel si tu in dextram, ego in sinistram.* Hinc fortassis effecta est inter homines pacifica consuetudo, ut quando terrenorum aliquid partiendum est, [a] major dividat,
a V. Serm. 1. 6. deest minor eligat.

Caput XXI.

De tertia promissione Dei, qua terram Chanaan Abrahæ & semini ejus in perpetuum pollicetur.

CUM ergo digressi essent, separatimque habitarent Abraham & Lot necessitate sustentandæ familiæ, non fœditate discordiæ, & Abraham in terra Chanaan, Lot autem esset in Sodomis, oraculo tertio Dominus dixit ad Abraham,
Gen. 13. 14. &c. *Respiciens oculis tuis vide à loco in quo nunc tu es, ad Aquilonem, & Africum, & Orientem, & Mare; quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo, & semini tuo usque in sæculum, & faciam semen tuum tam-*
A *quam arenam terræ. Si potest aliquis dinumerare arenam terræ, & semen tuum dinumerabitur. Surgens perambula terram in longitudinem ejus, & in latitudinem, quia tibi dabo eam.* In hac promissione utrùm sit etiam illa, qua pater factus est omnium gentium, non evidenter apparet. Potest enim videri ad hoc pertinere, *Et faciam semen tuum tamquam arenam terræ*: quod ea locutione dictum est, quam Græci vocant hyperbolen; quæ utique tropica est, non propria. Quo tamen modo, ut ceteris tropis uti
B solere Scripturam, nullus qui eam didicit, ambigit. Iste autem tropus, id est, modus locutionis fit, quando id quod dicitur, longè est amplius, quàm quod eo dicto significatur. Quis enim non videat, quàm sit incomparabiliter amplior arenæ numerus, quàm potest esse omnium hominum ab ipso Adam usque ad terminum sæculi? Quanto ergo magis quàm semen Abrahæ, non solùm quod pertinet ad Israëliticam gentem, verùm etiam quod est, & futurum est, secundùm imitationem fidei,
C toto orbe terrarum in omnibus gentibus. Quod semen, in comparatione multitudinis impiorum, profectò in paucis est: quamvis & ipsi pauci faciant innumerabilem multitudinem suam, quæ significata est secundùm hyperbolen per arenam terræ. Sanè ista multitudo quæ promittitur Abrahæ, non Deo est innumerabilis, sed hominibus: Deo autem nec arena terræ. Proinde quia non tantùm gens Israëlitica, sed universum semen Abrahæ, ubi est [a] & promissio, non secundùm carnem, a
D sed secundùm spiritum plurium filiorum, congruentiùs arenæ multitudini comparatur, potest hîc intelligi utriusque rei facta promissio. Sed ideo diximus, quòd non evidenter appareat, quia & illius gentis unius multitudo, quæ secundùm carnem nata est ex Abraham per ejus nepotem Jacob, in tantum crevit, ut penè omnes partes orbis impleverit. Et ideo potuit & ipsa secundùm hyperbolen arenæ multitudini comparari; quia & hæc sola innumera est homini. Terram certè illam so-
E lam significatam, quæ appellata est Chanaan, nemo ambigit. Sed quod dictum est, *Tibi dabo eam, & semini tuo usque in sæculum*: potest movere nonnullos, si *usque in sæculum* intelligant in æternum. Si autem *in sæculum* hoc loco sic accipiant, quemadmodum fideliter tenemus, initium futuri sæculi à fine præsentis ordiri, nihil eos movebit: quia etsi expulsi sunt Israëlitæ de Jerosolymis, manent tamen in aliis civitatibus terræ Chanaan, & usque in finem manebunt: & universa terra illa cùm à
F Christianis inhabitatur, etiam ipsum semen est Abrahæ.

Caput. XXII.

De superatis ab Abraham hostibus Sodomorum, quando & Lot de captivitate eripuit, & à Melchisedec sacerdote benedictus est.

HOC [c] responso promissionis accepto migravit Abraham, & mansit in alio ejusdem terræ loco, id est, juxta quercum Mambræ, quæ Gen. 13. 18.
erat Chebron. Deinde ab hostibus qui Sodomis
G irruerant, cùm quinque reges adversùs quatuor bellum gererent, & victis Sodomitis etiam Lot captus esset, liberavit eum Abraham, adductis secum in prœlium trecentis-decem & octo vernaculis suis: & victoriam fecit [b] regibus Sodomorum, nihilque spoliorum auferre voluit, cùm rex cui b

a Sic MSS. At editi, ubi est expressa promissio.
b Editi de regibus. Abest de à MSS. & abesse debet: nam victoria in gratiam regum Sodomorum de hostibus eorum facta est.

vicerat obtulisset. Sed planè tunc benedictus est à Melchisedec, qui erat sacerdos Dei excelsi: de quo in epistola quæ inscribitur ad Hebræos, quam plures apostoli Pauli esse dicunt, * quidam verò negant, multa & magna conscripta sunt. Ibi quippe primùm apparuit sacrificium, quod nunc à Christianis offertur Deo toto orbe terrarum, impleturque illud quod longè post hoc factum per Prophetam dicitur ad Christum, qui fuerat adhuc venturus in carne, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.* Non scilicet secundùm ordinem Aaron: qui ordo fuerat auferendus illucescentibus rebus, quæ illis umbris prænotabantur.

Gen. 14. 18. Hebr. 7. 1. * V. suprà pag. 141. Not. h. Psal. 109. 4.

Caput XXIII.

De verbo Domini ad Abraham, quo ei promittitur secundùm multitudinem stellarum multiplicanda posteritas: quòd credens justificatus est adhuc in præputio constitutus.

Gen. 15. 1. &c.

ETIAM tunc factum est verbum Domini ad Abraham in visu. Qui cùm ei protectionem mercedemque promitteret valde multam, ille de posteritate sollicitus, quemdam Eliezer vernaculum suum futurum sibi heredem dixit: continuòque illi promissus est heres, non ille vernaculus, sed qui de ipso Abraham fuerat exiturus: rursusque semen innumerabile, non sicut arena terræ, sed sicut stellæ cæli: ubi mihi magis videtur promissa posteritas cælesti felicitate sublimis. Nam quantum ad multitudinem pertinet, quid sunt stellæ cæli ad arenam terræ, nisi quis & istam comparationem in tantum esse similem dicat, in quantum etiam stellæ dinumerari non valent? Quia nec omnes eas videri posse credendum est. Nam quanto quisque acutiùs intuetur, tanto plures videt. Unde & acerrimè cernentibus aliquas occultas esse meritò existimatur, exceptis eis sideribus quæ in alia parte orbis à nobis remotissima oriri & occidere perhibentur. Postremò quicumque universum stellarum numerum comprehendisse & conscripsisse jactantur, sicut Aratus vel Eudoxus, vel si qui alii sunt, eos libri hujus contemnit auctoritas. Hic sanè illa sententia ponitur, cujus Apostolus meminit propter Dei gratiam commendandam: *Credidit Abraham Deo, & deputatum est illi ad justitiam:* ne circumcisio gloriaretur, gentesque incircumcisas ad fidem Christi nollet admitti. Hoc enim quando factum est, ut credenti Abrahæ deputaretur fides ad justitiam, nondum fuerat circumcisus.

Ibidem 6. Rom. 4. 3.

Caput XXIV.

De significatione sacrificii, quod Abraham offerre præceptus est, cùm poposcisset ut de his quæ a *crediderat doceretur.*

1. IN eodem visu cùm loqueretur ei Deus, etiam hoc ait ad illum: *Ego Deus qui te eduxi de regione Chaldæorum, ut dem tibi terram hanc, ut heres sis ejus.* Ubi cùm interrogasset Abraham secundùm quid sciret, quòd heres ejus erit, dixit illi Deus: *Accipe mihi juvencam trimam, & capram trimam, & arietem trimum, & turturem, & columbam. Accepit autem* b *illi hæc omnia, & divisit illa media, & posuit ea contra faciem alterum alteri: aves autem non divisit. Et descenderunt*, sicut scriptum est, *aves supra corpora quæ divisa erant, & consedit illis Abram.*

Gen. 15. 7. Ibidem 9. &c.

A *Circa solis autem occasum pavor irruit super Abram, & ecce timor tenebrosus magnus incidit ei: & dictum est ad Abram, Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, & in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis; gentem autem cui servierint, judicabo ego. Post hæc verò exibunt huc cum supellectili multa. Tu autem ibis ad patres tuos cum pace* c *nutritus in senecta bona. Quarta verò generatione convertent se huc. Nondum enim impleta sunt peccata Amorrhæorum usque adhuc. Cùm autem jam* B *sol erat ad occasum, facta est flamma, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ pertransierunt per media divisa illa. In die illa disposuit Dominus Deus testamentum ad Abram, dicens, Semini tuo dabo terram hanc, à flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem, Cenæos, & Cenezæos, & Cedmonæos, & Chetæos, & Pheresæos, & Raphaim, & Amorrhæos, & Chananæos, & Evæos, & Gergesæos, & Iebusæos.*

2. Hæc omnia in visu facta divinitus atque di-C cta sunt, de quibus singulis enucleatè disserere longum est, & intentionem Operis hujus excedit. Quod ergo satis est, nosse debemus: postea quàm dictum est, credidisse Abrabam Deo, & deputatum esse illi ad justitiam, non eum in fide defecisse, ut diceret, *Dominator Domine, secundùm quid sciam, quia heres ejus ero?* Terræ quippe illius promissa erat hereditas. Non enim ait, Unde sciam, quasi adhuc non crederet: sed ait, *Secundùm quid sciam*, ut ei rei quam crediderat, aliqua similitu-D do adhiberetur, qua ejus modus agnosceretur. Sicut non est virginis Mariæ diffidentia, quòd ait, *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Quod enim futurum esse certa erat, modum quo fieret inquirebat. Et hoc cùm quæsisset, audivit, *Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Denique & hîc similitudo data est de animalibus, juvenca, capra & ariete, & duabus volucribus, turture & columba: ut secundùm hæc futurum sciret, quod futurum esse jam E non ambigeret. Sive ergo per juvencam significata sit plebs posita sub jugo legis, per capram eadem plebs peccatrix futura, per arietem eadem plebs etiam regnatura; (quæ animalia propterea trima dicuntur, quia cùm sint insignes articuli temporum ab Adam usque ad Noë, & inde usque ad Abraham, & inde usque ad David, qui reprobato Saüle primus in regno gentis Israëliticæ est Domini voluntate fundatus; in hoc ordine tertio, qui tenditur ex Abraham usque ad David, tamquam F tertiam ætatem gerens ille populus adolevit:) sive aliquid aliud convenientius ista significent; nullo tamen modo dubitaverim, spiritales in ea præfiguratos additamento turturis & columbæ. Et ideo dictum est, *Aves autem non divisit:* quoniam carnales inter se dividuntur, spiritales autem nullo modo; sive à negotiosis conversationibus hominum se removeant, sicut turtur; sive inter illas degant, sicut columba: utraque tamen avis est simplex & G innoxia; significans & in ipso Israëlitico populo, cui terra illa danda erat, futuros individuos filios promissionis & heredes regni in æterna felicitate d mansuri. Aves autem descendentes super corpora quæ divisa erant, non boni aliquid, sed spiritus indicant aëris hujus, pastum quemdam suum

Gen. 15. 8. Luca 1. 34. Ibidem 35.

a Sic MSS. At editi, crederet.
b Editi, illa. At MSS. illi: juxta Græc. LXX. αὐτῷ.
c LXX. in antiquis codicibus habent τραφεὶς, nutritus: attamen in Complutensi, ταφεὶς, sepultus.
d Sic MSS. Editi verò, mansurus.

de carnalium divisione quærentes. Quòd autem illis consedit Abraham, significat etiam inter illas carnalium divisiones [a] veros usque in finem perseveraturos fideles. Et circa solis occasum quòd pavor irruit in Abraham, & timor tenebrosus magnus, significat circa hujus sæculi finem magnam perturbationem ac tribulationem futuram fidelium: de qua Dominus dixit in Evangelio (Matth. 24. 21.), *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio.*

3. (Gen. 15. 13.) Quod verò dictum est ad Abraham, *Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, & in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis*: de populo Israël, qui fuerat in Ægypto serviturus, apertissimè prophetatum est. Non quòd in eadem servitute sub Ægyptiis affligentibus quadringentos annos ille populus fuerat peracturus; sed in ipsis quadringentis annis prænuntiatum est hoc futurum. Quemadmodum enim scriptum est de Thara patre Abrahæ (Gen. 11. 32.), *Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni*; non quia ibi omnes acti sunt, sed quia ibi completi sunt: ita & hîc propterea interpositum est (Gen. 15. 13), *Et in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis*; quoniam iste numerus in eadem afflictione completus est, non quia ibi universus peractus est. Quadringenti sanè dicuntur anni propter numeri plenitudinem, quamvis aliquanto ampliùs sint; sive ex hoc tempore computentur, quo ista promittebantur Abrahæ, sive ex quo natus est Isaac, propter semen Abrahæ, de quo ista prædicuntur. Computantur enim, sicut superiùs jam diximus, ab anno septuagesimo & quinto Abrahæ, quando ad eum facta est prima promissio, usque ad exitum Israël ex Ægypto, quadringenti & triginta anni: quorum Apostolus ita meminit (Gal. 3. 17.): *Hoc autem dico*, inquit, *testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non infirmat ad evacuandam promissionem.* Jam ergo isti quadringenti & triginta anni, quadringenti poterant nuncupari, quia non sunt multo ampliùs: quanto magis cùm aliquot jam ex isto numero præterissent, quando illa in visu demonstrata & dicta sunt Abrahæ; vel quando Isaac natus est centenario patri suo, à prima promissione post XXV. annos, cùm jam ex istis quadringentis-triginta quadringenti & quinque remanerent, quos Deus quadringentos voluit nominare, & cetera quæ sequuntur in verbis prænuntiantis Dei, nullus dubitaverit ad Israëliticum populum pertinere.

4. (Gen. 15. 17.) Quod verò adjungitur, *Cùm autem jam sol erat ad occasum, flamma facta est, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ pertransierunt per media divisa illa*: significat jam in fine sæculi per ignem judicandos esse carnales. Sicut enim afflictio Civitatis Dei, qualis antea numquam fuit, quæ sub Antichristo futura speratur, significatur tenebroso timore Abrahæ circa solis occasum, id est, propinquante jam fine sæculi: sic ad solis occasum, id est, ad ipsum jam finem, [b] significatur isto igne dies judicii dirimens carnales per ignem salvandos, & in igne damnandos. Deinde testamentum factum ad Abraham, terram Chanaan propriè manifestat, & nominat in ea undecim gentes à flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem. Non ergo à flumine magno Ægypti, hoc est, Nilo; sed à parvo, quod dividit inter Ægyptum & Palæstinam, ubi est civitas Rhinocorura.

CAPUT XXV.

De Agar ancilla Saræ, quam eadem Sara Abrahæ voluit esse concubinam.

JAM hinc tempora consequuntur filiorum Abrahæ (Gen. 16.), unius de Agar ancilla, alterius de Sara libera, de quibus in libro superiore jam diximus. Quod autem adtinet ad rem gestam, nullo modo est inurendum de hac concubina crimen Abrahæ. Usus est eâ quippe ad generandam prolem, non ad explendam libidinem; nec insultans, sed potiùs obediens conjugi, quæ suæ sterilitatis credidit esse solatium, si fecundum ancillæ uterum, quoniam naturâ non poterat, voluntate faceret suum, & eo jure quo dicit Apostolus (1. Cor. 7. 4.), *Similiter & vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier*, uteretur mulier ad pariendum ex altera, quod non poterat ex seipsa. Nulla est hîc cupido lasciviæ, nulla nequitiæ turpitudo. Ab uxore causâ prolis ancilla marito traditur, à marito causâ prolis accipitur: ab utroque non culpæ luxus, sed naturæ fructus exquiritur. Denique cùm ancilla gravida, [c] dominâ sterili, superbiret, & hoc Sara suspicione muliebri viro potiùs imputaret, etiam ibi demonstravit Abraham non se amatorem servum, sed liberum fuisse genitorem, & in Agar Saræ conjugi pudicitiam custodisse, nec voluptatem suam, sed voluntatem illius implevisse: accepisse, nec petisse, accessisse, nec hæsisse; seminasse, nec amasse. Ait enim (Gen. 16. 6.), *Ecce ancilla tua in manibus tuis, utere eâ quomodo tibi placuerit.* O virum viriliter utentem feminis, conjuge temperanter, ancillâ obtemperanter, nullâ intemperanter!

CAPUT XXVI.

De testificatione Dei ad Abraham, quâ eidem seni de sterili Sara filium spondet, patremque eum gentium statuit, & promissi fidem sacramento circumcisionis obsignat.

POST hæc est natus Ismaël ex Agar, in quo putare posset impletum, quod ei promissum fuerat, cùm sibi vernaculum suum adoptare voluisset, dicente Deo (Gen. 15. 4.): *Non erit heres tuus hic; sed qui exiet de te, ille erit heres tuus.* Hoc ergo promissum ne in ancillæ filio putaret impletum, jam tùm esset (Gen. 17. 1. &c.) *annorum nonaginta & novem, apparuit ei Dominus, & dixit illi, Ego sum Deus, place in conspectu meo, & esto sine querela, & ponam testamentum meum inter me & inter te, & implebo te valde. Et procidit Abram in faciem suam. Et locutus est illi Deus, dicens, Et [d] ego, ecce testamentum meum tecum; & eris pater multitudinis gentium: & non appellabitur adhuc nomen tuum Abram, sed erit nomen tuum Abraham; quia patrem multarum gentium posui te: & [e] augebo te valde, & ponam te in gentes, & reges ex te exibunt: & statuam testamentum meum inter me & inter te, & inter semen tuum post te in generationes eorum in testamentum æternum, ut sim tibi Deus, & semini tuo post te. Et dabo tibi & semini tuo post te terram, in qua incola es, omnem terram Chanaan in possessionem æternam, & ero illis Deus. Et dixit Deus ad Abraham, Tu autem testamentum meum conservabis, & semen tuum post te in generationes suas. Et hoc est testamentum [f] quod conservabis inter me & vos, & inter semen tuum post te in generationes suas. Circumci-*

[a] Vind. Am. & Er. post *carnalium divisiones*, addunt *spiritales esse permansuros*. Id non habent MSS. sed plerique pro *veros*, ferunt *viros*.
[b] Vind. Am. & Er. *finem sæculi*.
[c] Sic probæ notæ liber Corb. Alii MSS. cum editis, *domina*.

[d] Sic MSS. juxta LXX. At Vind. Am. Er. *Ecce ego, & ecce testamentum*. Lov. *Et ecce ego, testamentum*.
[e] MSS. constanter habent, *& augeam te valde*.
[f] Editi, *testamentum meum*. Abest *meum* à MSS. & à LXX.

deitur omne vestrum masculinum, & circumcidemini [a] *carnem præputii vestri: & erit in signum testamenti inter me & vos. Et puer octo dierum circumcidetur, vestrum omne masculinum in progenies vestras. Vernaculus & emtitius ab omni filio* [b] *alienigena, qui non est de semine tuo, circumcisione circumcidetur: vernaculus domus tuæ & emtitius. Et erit testamentum meum in carne vestra in testamentum æternum. Et* [c] *qui non fuerit circumcisus, masculus qui non circumcidetur carnem præputii sui octavo die, interibit anima illa de genere ejus; quia testamentum meum dissipavit. Et dixit Deus ad Abraham,* [d] *Sara uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sara, sed Sarra erit nomen ejus. Benedicam autem illam, & dabo tibi ex ea filium: & benedicam illum; & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt. Et procidit Abraham super faciem suam; & risit, & dixit in animo suo, dicens, Si mihi centum annos habenti nascetur filius, & si Sarra annorum nonaginta pariet? Dixit autem Abraham ad Deum, Ismaël hic vivat in conspectu tuo. Dixit autem Deus ad Abraham, Ita, ecce Sarra uxor tua pariet tibi filium, & vocabis nomen ejus Isaac: & statuam testamentum meum ad illum in testamentum æternum,* [e] *esse illi Deus, & semini ejus post illum. De Ismaël autem ecce* [f] *exaudivi te: ecce benedixi eum, &* [g] *ampliabo illum, & multiplicabo illum valde. Duodecim gentes generabit: & dabo illum in gentem magnam. Testamentum autem meum statuam ad Isaac, quem pariet tibi Sarra in tempore hoc ad annum sequentem.*

2. Hîc apertiora promissa sunt de vocatione gentium in Isaac, id est, in filio promissionis, quo significatur gratia, non natura: quia de sene & anu sterili promittitur filius. Quamvis enim & naturalem procreationis excursum Deus operetur: ubi tamen evidens opus Dei est, vitiatâ & cessante naturâ, ibi evidentiùs intelligitur gratia. Et quia hoc non per generationem, sed per regenerationem futurum erat, ideo nunc imperata est circumcisio, quando de Sarra promissus est filius. Et quòd omnes, non solùm filios, verùm etiam servos vernaculos & emtitios circumcidi jubet, ad omnes istam gratiam pertinere testatur. Quid enim aliud circumcisio significat, quàm vetustate exutâ naturam renovatam? Et quid aliud quàm Christum octavus dies, qui hebdomadâ completâ, hoc est, post sabbatum, resurrexit? Parentum mutantur & nomina, omnia resonant novitatem, & in Testamento vetere obumbratur novum. Quid est enim quod dicitur Testamentum vetus, nisi occultatio novi? Et quid est aliud quod dicitur novum, nisi veteris revelatio? Risus Abrahæ, exsultatio est gratulantis, non irrisio diffidentis. Verba quoque ejus illa in animo suo, *Si mihi centum annos habenti nascetur filius, & si Sarra annorum nonaginta pariet:* non sunt dubitantis, sed admirantis. Si quem verò movet quod dictum est, *Et dabo tibi & semini tuo post te terram, in qua tu incola es, omnem terram Chanaan in possessionem æternam*; quomodo accipiatur impletum, sive adhuc exspectetur implendum, cùm possessio quæcumque terrena æterna cuilibet genti esse non possit: sciat æternum à nostris interpretari, quod Græci appellant αἰώνιον, quod à sæculo derivatum est: αἰὼν quippe Græcè sæculum nuncupatur. Sed non sunt ausi Latini hoc dicere sæculare, ne longè in aliud mitterent sensum. Sæcularia quippe dicuntur multa, quæ in hoc sæculo sic aguntur, ut brevi etiam tempore transeant: αἰώνιον autem quod dicitur, aut non habet finem, aut usque in hujus sæculi tenditur finem.

Circumcisione regeneratio significatur.

Caput XXVII.

De masculo, qui si octavo die non fuerit circumcisus, perit anima ejus, quia testamentum Dei dissipavit.

Item potest movere, quomodo intelligi oporteat quod hîc dictum est, *Masculus qui non circumcidetur carnem præputii sui octavo die, interibit anima illa de genere ejus, quia testamentum meum dissipavit*: cùm hæc nulla culpa sit parvuli, cujus dixit animam perituram; nec ipse dissipaverit testamentum Dei, sed majores qui eum circumcidere non curarunt, nisi quia etiam parvuli, non secundùm suæ vitæ proprietatem, sed secundùm communem generis humani originem, omnes in illo uno testamentum Dei dissipaverunt, in quo omnes peccaverunt. Multa quippe appellantur testamenta Dei, exceptis illis duobus magnis, vetere & novo; quod licet cuique legendo cognoscere. Testamentum autem primum, quod factum est ad hominem primum, profectò illud est: *Qua die ederitis, morte moriemini.* Unde scriptum est in libro, qui Ecclesiasticus appellatur: *Omnis caro sicut vestis veterascit. Testamentum* [h] *enim à sæculo, Morte morieris.* Cùm enim lex evidentior postea data sit, & dicat Apostolus, *Ubi autem non est lex, nec prævaricatio*: quo pacto quod legitur in Psalmo verum est, *Prævaricatores æstimavi omnes peccatores terræ*, nisi quia omnes legis alicujus prævaricatæ sunt rei, qui aliquo peccato tenentur obstricti? Quamobrem si etiam parvuli, quod vera fides habet, nascuntur non propriè, sed originaliter peccatores, unde illis gratiam remissionis peccatorum necessariam confitemur; profectò eo modo quo sunt peccatores, etiam prævaricatores legis illius, quæ in paradiso data est, agnoscuntur; ut verum sit utrumque, quod scriptum est, & *Prævaricatores æstimavi omnes peccatores terræ*; & *Ubi lex non est, nec prævaricatio.* Ac per hoc, quia circumcisio signum regenerationis fuit, [i] & non immeritò parvulum propter originale peccatum, quo primum Dei dissipatum est testamentum, generatio disperdet, nisi regeneratio liberet: sic intelligenda sunt hæc divina verba, tamquam dictum sit, Qui non fuerit regeneratus, interibit anima illa de populo ejus, quia testamentum Dei dissipavit, quando in Adam cum omnibus etiam ipse peccavit. Si enim dixisset, Quia hoc testamentum meum dissipavit; non nisi de ista circumcisione intelligi cogeret: nunc verò, quoniam non expressit cujusmodi testamentum parvulus dissipaverit, liberum est intelligere de

Gen. 17. 1.
Rom. 5. 12.
Gen. 2. 17.
Eccli. 14. 18. sec. LXX.
Rom. 4. 15.
Psal. 118. 119.

a Ita MSS juxta Græc. LXX. At editi, *in carne.*
b In MSS *alieno.* Apud LXX ἀλλογενοῦς.
c Editio Lov. *Et masculus qui non fuerit circumcisus carne præputii sui* &c. Castigatur auctoritate MSS qui nihil hîc dissentiunt à LXX. At Vind. & Am. isto non consentiunt, quòd loco *qui non circumcidetur*, habent *qui non circumciditur*. Et *si non circumcidatur carne.*
d Ita MSS secundùm LXX. Editi autem, *Sarai uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sarai,* (vel *ut* à *Sarai,*) *sed Sara erit nomen ejus.*
e Lov. *& ero.* Er. *& sim.* Meliùs Vind. & Am. *ut sim.* Attamen MSS. habent, *esse illi Deus.* Græc. LXX. εἶναι αὐτῷ θεός.
f Editi, *audivi te.* At MSS. *exaudivi te*: quod respondet Græco ἐπήκουσά σου.
g Sic MSS. At editi, *amplificabo.*
h Editi, *Testamentum est a sæculo, morte morietur, qui transgrediuntur præcepta Dei.* Locus veterum librorum ope liberatur à glossemate, & redintegratur. Sumtus est ex Ecclesiastici capite 14. v. 18 apud LXX. In Vulgata verò jungitur versiculo 18. & exhibetur sic: *Testamentum hujus mundi, morte morietur.*
i Particula *&* desideratur in excusis.

illo testamento dictum, cujus dissipatio pertinere A possit ad parvulum. Si autem quisquam hoc non nisi de ista circumcisione dictum esse contendit, quòd in ea testamentum Dei, quoniam non est circumcisus, dissipaverit parvulus; quærat locutionis aliquem modum, quo non absurdè possit intelligi, ideo dissipasse testamentum, quia licèt non ab illo, tamen in illo est dissipatum. Verùm sic quoque animadvertendum est, nullâ in se negligentiâ suâ [a] injustè interire incircumcisi animam parvuli, nisi originalis obligatione pec- B cati.

Caput XXVIII.

De commutatione nominum Abrahæ & Sarræ, qui cùm ob unius sterilitatem, ob utriusque autem senectutem generare non possent, munus fecunditatis indepti sunt.

Facta igitur promissione tam magna tamque dilucida ad Abraham, cui evidentissi- Gen. 17. 6. &c. mè dictum est, *Patrem multarum gentium posui te: & augebo te valde, & ponam te in gentes, & reges* C *exibunt ex te: & dabo tibi ex Sarra filium; & benedicam illum, & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt:* quam promissionem nunc in Christo cernimus reddi: ex illo deinceps illi conjuges non vocantur in Scripturis, sicut antea vocabantur, Abram & Sara; sed sicut nos eos ab initio vocavimus, quoniam sic jam vocantur ab omnibus, Abraham & Sarra. Cur autem mutatum sit nomen Ibidem. 5. Abrahæ, reddita est ratio: *Quia patrem*, inquit, *multarum gentium posui te.* Hoc ergo significare in- D telligendum est Abraham: Abram verò, quod antè vocabatur, interpretatur Pater excelsus. De nomine autem mutato Sarræ non est reddita ratio: sed, sicut aiunt, qui scripserunt interpretationes nominum Hebræorum, quæ his sacris litteris continentur, Sara interpretatur Princeps mea; Sarra autem Virtus. Unde scriptum est in Hebr. 11. 11. Epistola ad Hebræos: *Fide & ipsa Sarra virtutem* b c *accepit* [b] *ad emissionem seminis.* Ambo autem [c] seniores erant, sicut Scriptura testatur: sed illa etiam E sterilis, & cruore menstruo jam destituta; propter quod jam parere non posset, etiam si sterilis non fuisset. Porrò si femina ita sit provectioris ætatis, ut ei solita mulierum adhuc fluant, de juvene parere potest, de seniore non potest: quamvis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere: sicut Abraham post mortem Sarræ de Cethura potuit, quia vividam ejus invenit ætatem. Hoc ergo est quod mirum commendat Apostolus, Rom. 4. 19 & ad hoc dicit Abrahæ jam fuisse corpus emor- F tuum: quoniam non ex omni femina, cui esset adhuc aliquod pariendi tempus extremum, generare ipse in illa ætate adhuc posset. Ad aliquid enim emortuum corpus intelligere debemus, non ad omnia. Nam si ad omnia, non jam senectus vivi, sed cadaver est mortui. Quamvis etiam sic solvi soleat ista quæstio, quòd de Cethura postea genuit Abraham, quia gignendi donum, quod à Domino accepit, etiam post obitum mansit uxoris. Sed propterea mihi videtur illa, quam secuti sumus, G hujus quæstionis solutio præferenda, quia centenarius quidem senex, sed temporis nostri, de nulla A potest femina gignere; non tunc, quando adhuc tam diu vivebant, ut centum anni nondum facerent hominem decrepitæ senectutis.

Caput XXIX.

De tribus viris vel Angelis, in quibus ad quercum Mambræ apparuisse Abrahæ Dominus indicatur.

Item Deus apparuit Abrahæ ad quercum Gen. 18. 1. Mambræ in tribus viris, quos dubitandum non est Angelos fuisse: quamvis quidam existiment B unum in eis fuisse Dominum Christum, asserentes eum etiam ante indumentum carnis fuisse visibilem. Est quidem divinæ potestatis, & invisibilis, incorporalis, incommutabilisque naturæ, sine ulla sui mutatione etiam mortalibus adspectibus apparere, non per id quod est, sed per aliquid quod sibi subditum est. Quid autem illi subditum non est? Verumtamen si propterea confirmant horum trium aliquem fuisse Christum, quia cùm tres vidisset, ad Dominum singulariter est locutus: sic C enim scriptum est, *Et ecce tres viri stabant super* Ibidem 2. &c. *eum, & videns procucurrit obviàm illis ab ostio tabernaculi sui, & adoravit super terram, & dixit, Domine, si inveni gratiam ante te*, &c. cur non etiam illud advertunt, duos ex eis venisse, ut Sodomitæ delerentur, cùm adhuc Abraham ad unum loqueretur, Dominum appellans, & intercedens ne simul justum cum impio in Sodomis perderet? Illos autem duos sic suscepit Lot, ut etiam ipse in colloquio [d] cum illis suo singulariter Dominum d D appellaret. Nam cùm eis pluraliter dixisset, *Ecce* Gen. 19. 2. *Domini declinate in domum pueri vestri*, & cetera quæ ibi dicuntur: postea tamen ita legitur, *Et* Ibidem 16. &c. *tenuerunt Angeli manum ejus, & manum uxoris ejus, & manus duarum filiarum ejus*, [e] *in eo quòd parceret* e *Dominus ipsi. Et factum est, mox ut eduxerunt illum foras, & dixerunt, Salvam fac animam tuam, ne respexeris retrò, nec steteris in tota regione: in monte salvum te fac, ne quando comprehendaris. Dixit autem Lot ad illos, Oro, Domine, quia invenit puer tuus misericordiam* E *ante te*, & quæ sequuntur. Deinde post hæc verba singulariter illi respondit & Dominus, cùm in duobus Angelis esset, dicens, *Ecce* [f] *miratus sum fa-* f *ciem tuam*, & cetera. Ibidem 21. Unde multo est credibilius, quòd & Abraham in tribus & Lot in duobus viris Dominum agnoscebant, cui per singularem numerum loquebantur, etiam cùm eos homines esse arbitrarentur: neque enim aliam ob caussam sic eos susceperunt, ut tamquam mortalibus & humanâ refectione indigentibus ministrarent: sed erat F profectò aliquid, quo ita excellebant, licèt tamquam homines, ut in eis esse Dominum, sicut esse adsolet in Prophetis, hi qui hospitalitatem illis exhibebant, dubitare non possent: atque ideo [g] & g ipsos aliquando pluraliter, & in eis Dominum aliquando singulariter appellabant. Angelos autem fuisse Scriptura testatur, non solùm in hoc Genesis libro, ubi hæc gesta narrantur, verùm etiam in epistola ad Hebræos, ubi cùm hospitalitas laudaretur, *Per hanc*, inquit, *etiam quidam* Hebr. 13. 2. G *nescientes hospitio receperunt Angelos.* Per illos igitur tres viros, cùm rursus filius Isaac de Sarra promitteretur Abrahæ, divinum datum est etiam ta-

[a] Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *justè.*
[b] Navarræus MS. *in conceptionem*; dissentientibus ceteris libris. Græcè est, *εἰς καταβολήν.*
[c] Sic MSS. Editi autem, *senes.*
[d] Sic la editio Lov. *in colloquio suo cum illis duos singulariter Dominum appellaret.*

[e] Particula *in* deest in editis: sed habetur in omnibus MSS. juxta LXX.
[f] Editi, *misertus sum.* Veriùs MSS. *miratus sum*: nam Græcè apud LXX est, *ἐθαύμασα*, quod hic fortè sonat, *respexi, reveritus sum.*
[g] Sic MSS. Editi verò, *& ipsos aliquando pluraliter ut dominos, aliquando singulariter ut in eis dominum appellabant.*

le responsum, ut diceretur, [a] *Abraham erit in gentem magnam & multam, & benedicentur in eo omnes gentes terræ.* Gen. 18. 18. Et hîc duo illa brevissimè plenissiméque promissa sunt, gens Israël secundùm carnem, & omnes gentes secundùm fidem.

Caput XXX.

De Lot à Sodomis liberato, atque eisdem cælesti igne consumtis; & de Abimelech, cujus concupiscentia castitati Sarræ nocere non potuit.

Gen. 19. 24. Post hanc promissionem liberato de Sodomis Lot, & veniente igneo imbre de cælo, tota illa regio impiæ civitatis in cinerem versa est, ubi stupra in masculos in tantam consuetudinem convaluerant, quantam leges solent aliorum factorum præbere licentiam. Verùm & hoc eorum supplicium specimen futuri judicii divini fuit. Nam quò pertinet quòd prohibiti sunt qui liberabantur ab Angelis retrò respicere, nisi quia non est animo redeundum ad veterem vitam, qua per gratiam regeneratus exuitur, si ultimum evadere judicium cogitamus? Uxor Lot. Denique uxor Lot, ubi respexit, remansit; & in salem conversa hominibus fidelibus quoddam præstitit condimentum, quo sapiant aliquid, unde illud caveatur exemplum. Inde rursus Abraham fecit in Geraris apud regem civitatis illius Abimelech, quod in Ægypto de conjuge fecerat, eique intacta similiter reddita est. Ubi sanè Abraham objurganti regi cur tacuisset uxorem, sororemque dixisset, aperiens quid timuerit, Gen. 20. 12. etiam hoc addidit: *Etenim verè soror mea est de patre, sed non de matre:* quia de patre suo soror erat Abrahæ, de quo propinqua ejus erat. Tantæ autem pulcritudinis fuit; ut etiam in illa ætate posset adamari.

Caput XXXI.

De Isaac secundùm promissionem nato, cui nomen ex risu utriusque parentis est inditum.

Post hæc natus est Abrahæ, secundùm promissionem Dei, de Sarra filius, eumque nominavit Isaac, quod interpretatur risus. Riserat enim & pater, quando ei promissus est, admirans in gaudio: riserat & mater, quando per illos tres viros iterum promissus est, dubitans in gaudio; Gen. 18. 13. quamvis exprobrante Angelo quòd risus ille, etiam si gaudii fuit, tamen plenæ fidei non fuit. Pòst ab eodem Angelo in fide etiam confirmata est. Ex hoc ergo puer nomen accepit. Nam quòd risus ille non ad irridendum opprobrium, sed ad celebrandum gaudium pertinebat, nato Isaac, & eo nomine vocato, Sarra monstravit; Gen. 21. 6 ait quippe, *Risum mihi fecit Dominus, quicumque enim audierit, congaudebit mihi.* Sed post aliquantulum tempus ancilla de domo ejicitur cum filio suo, & duo illa secundùm Apostolum Testamenta significantur, vetus & novum: Gal. 4. 24. ubi Sarra [b] illa supernæ Jerusalem, hoc est, Civitatis Dei, figuram gerit.

Caput XXXII.

De obedientia & fide Abrahæ, qua per oblationem immolandi filii probatus est, & de morte Sarræ.

Gen. 22. 1. &c. Inter hæc, quæ omnia commemorare nimis longum est, tentatur Abraham de immolando dilectissimo filio ipso Isaac, ut pia ejus obedientia probaretur, sæculis in notitiam proferenda, non Deo. Neque enim omnis est culpanda tentatio: quia & gratulanda est, quâ fit probatio. Et plerumque aliter animus humanus sibi ipsi innotescere non potest, nisi vires suas sibi, non verbo, sed experimento, tentatione quodam modo interrogante, respondeat: ubi si Dei munus agnoverit, tunc pius est, tunc solidatur firmitate gratiæ, non inflatur inanitate jactantiæ. Numquam sanè crederet Abraham, quòd victimis Deus delectaretur humanis: quamvis, divino intonante præcepto, obediendum sit, non disputandum. Verumtamen Abraham confestim filium, cùm fuisset immolatus, resurrecturum credidisse laudandus est. Dixerat namque illi Deus, cùm de ancilla & filio ejus foras ejiciendis voluntatem conjugis nollet Gen. 21. 12. implere: *In Isaac vocabitur tibi semen.* Et certè ibi sequitur ac dicitur, *Filium autem ancillæ hujus in magnam gentem faciam* [c] *illum; quia semen tuum est.* Quomodo ergo dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen*, cùm & Ismaëlem Deus semen ejus vocaverit? Exponens autem Apostolus, quid sit, Rom. 9. 8. *In Isaac vocabitur tibi semen: Id est*, inquit, *non qui filii carnis hi filii Dei, sed filii* [d] *promissionis deputantur in semine.* Ac per hoc filii promissionis, ut sint semen Abrahæ, in Isaac vocantur, hoc est, in [e] Christum vocante gratiâ congregantur. Hanc ergo promissionem pater pius fideliter tenens, quia per hunc oportebat impleri, quem Deus jubebat occidi, non hæsitavit quòd sibi reddi poterat immolatus, qui dari potuit non speratus. Sic intellectum est & in Epistola ad Hebræos, & sic exposi- Hebr. 11. 17. &c. tum. *Fide*, inquit, [f] *præcessit Abraham, in Isaac tentatus; & unicum obtulit, qui promissiones suscepit, ad quem dictum est, In Isaac vocabitur tibi semen: cogitans, quia & ex mortuis excitare potest Deus.* Proinde addidit, *Pro hoc etiam eum & in similitudinem adduxit.* Cujus similitudinem, nisi illius de Rom. 8. 32. quo dicit idem Apostolus, *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum?* Propterea & Isaac, sicut Dominus crucem suam, ita sibi ligna ad victimæ locum, quibus fuerat imponendus, ipse portavit. Postremò quia Isaac occidi non oportebat, postea quàm est pater ferire prohibitus, quis erat ille aries, quo immolato impletum est significativo sanguine sacrificium? Nempe quando eum vidit Abraham, cornibus in frutice tenebatur. Quis ergo illo figurabatur, nisi Jesus, ante quàm immolaretur spinis Judaicis coronatus?

2. Sed divina per Angelum verba potiùs audiamus. Gen. 22. 10. &c. Ait quippe Scriptura, *Et extendit Abraham manum suam sumere machæram, ut occideret filium suum. Et vocavit illum Angelus Domini de cælo, & dixit, Abraham. Ille autem dixit, Ecce ego. Et dixit, Non injicias manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam: nunc enim scivi quia times Deum* [g] *tu, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me. Nunc scivi*, dictum est, nunc sciri feci; neque enim hoc nondum sciebat Deus. Deinde ariete illo immolato pro Isaac filio suo, *vocavit*, ut legitur, *Abraham nomen loci illius, Dominus vidit: ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit.* Sicut dictum est, *Nunc scivi*, pro eo quod est, nunc sciri feci: ita hîc *Dominus vidit*, pro eo quod est, Dominus apparuit, hoc est, videri se fecit.

[a] Lov. *ut diceretur ad Abraham, Erit in gentem &c.* Editi alii & MSS consentiunt cum LXX.
[b] Sic MSS. Editi autem, *illius.*
[c] In editis omittitur *illum*. Habetur tamen in MSS & apud LXX.
[d] Et Lov. *filii repromissionis deputantur in semen*: dissentientibus editis aliis & MSS.
[e] Sola editio Lov. *in Christo*.
[f] Nonnulli MSS. *obtulit Abraham Isaac.*
[g] Editi, *Deum tuum*. Meliùs MSS. juxta LXX. *Deum tu.*

Et vocavit Angelus Domini Abraham secundò de A *cælo, dicens; Per memetipsum juravi, dicit Dominus, propter quod fecisti verbum hoc, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me, nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo semen tuum, sicut stellas cæli, & tamquam arenam quæ est juxta labium maris. Et hereditate possidebit semen tuum civitates* a *adversariorum* [a]*; & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ; quia obaudisti vocem meam* Hoc modo est illa de vocatione gentium in semine Abrahæ, post holocaustum, quo significatus est B Christus, etiam juratione Dei firmata promissio. Sæpe enim promiserat, sed numquam juraverat. Dei juratio. Quid autem est Dei veri veracisque juratio, nisi promissi confirmatio, & infidelium quædam increpatio?

Gen. 23. 1. 3. Post hæc Sarra mortua est, centesimo & vicesimo-septimo anno vitæ suæ, centesimo autem & tricesimo-septimo viri sui. Decem quippe annis eam præcedebat ætate: sicut ipse, quando sibi Gen. 17. 17. ex illa promissus est filius, ait, *Si mihi annorum* C *centum nascetur filius, & si Sarra annorum nonaginta pariet?* Tunc emit agrum Abraham, in quo sepelivit uxorem. Tunc ergo secundùm narratio- Act. 7. 4. nem Stephani, in terra illa est collocatus, quoniam cœpit ibi esse possessor; post mortem scilicet patris sui, qui colligitur ante biennium fuisse defunctus.

Caput XXXIII.

De Rebecca nepte Nachor, quam Isaac accepit uxorem. D

Gen. 24. 67. DEINDE Rebeccam neptem Nachor patrui sui, cùm annorum quadraginta esset Isaac, duxit uxorem, centesimo scilicet & quadragesimo anno vitæ patris sui, triennio post mortem matris suæ. Ut autem illam duceret, quando ab ejus patre in Mesopotamiam servus missus est, quid aliud demonstratum est, cùm eidem servo dixit Abra- Gen. 24. 2. ham, *Pone manum tuam sub femore meo, & adjurabo te per Dominum Deum cæli & Dominum terræ, ut non sumas filio meo Isaac uxorem de filia-* E *bus Chananæorum*, nisi Dominum Deum cæli & Dominum terræ in carne, quæ ex illo femore trahebatur, fuisse venturum? Numquid hæc par- b va sunt prænuntiatæ indicia veritatis, [b] quam compleri videmus in Christo?

Caput XXXIV.

Quid intelligendum sit in eo quòd Abraham post mortem Sarræ accepit uxorem Cethuram.

Gen. 25. 1. QUID autem sibi vult, quòd Abraham post mortem Sarræ Cethuram duxit uxorem? F Ubi absit ut incontinentiam suspicemur, præsertim in illa jam ætate, & in illa fidei sanctitate. An adhuc procreandi filii quærebantur, cùm jam Deo promittente tanta multiplicatio filiorum ex Isaac per stellas cæli & arenam terræ fide probatissima teneretur? Sed profectò si Agar & Ismaël, docto- Gal. 4. 24. re Apostolo, significaverunt carnales veteris Testamenti, cur non etiam Cethura & filii ejus significent carnales, qui se ad Testamentum novum existimant pertinere? Ambæ quippe & uxores Abra- G hæ, & concubinæ sunt appellatæ: Sarra verò c numquam dicta est concubina [c]. Nam & quando Gen. 16. 3. data est Agar Abrahæ, ita scriptum est: *Et apprehendit Sarra uxor Abram Agar Ægyptiam ancillam suam, post decem annos quàm habitaverat Abram in terra Chanaan, & dedit eam Abram viro suo,* [d] *ipsi uxorem.* De Cethura autem quam d post obitum Sarræ accepit, sic legitur: *Adjiciens* Gen. 25. 1. *autem Abraham sumsit uxorem, cui nomen Cethura.* Ecce ambæ dicuntur uxores: ambæ porrò concubinæ fuisse reperiuntur, postea dicente Scripturâ, *Dedit autem Abraham omnem censum suum* Ibidem 5. *Isaac filio suo, & filiis concubinarum suarum dedit Abraham dationes, & dimisit eos ab Isaac filio suo adhuc se vivo, ad Orientem, in terram Orientis.* Habent ergo nonnulla munera filii concubinarum, Concubinarum filii. sed non perveniunt ad regnum promissum, nec hæretici, nec Judæi carnales: quia præter Isaac nullus est heres; & *non qui filii carnis, hi filii Dei,* Rom. 9. 8. *sed filii promissionis deputantur in semine*, de quo dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen.* Neque Gen. 21. 12. enim video, cur etiam Cethura post uxoris mortem ducta, nisi propter hoc mysterium, dicta sit concubina. Sed quisquis hæc non vult in istis significationibus accipere, non calumnietur Abrahæ. Quid si enim & hoc provisum est contra hæreticos futuros secundarum [e] adversarios nuptia- e rum, ut in ipso patre multarum gentium post obitum conjugis iterum conjugari demonstraretur non esse peccatum? Et mortuus est Abraham, Gen. 25. 7. 8. cùm esset annorum centum septuaginta [f] [quinque.] Annorum ergo septuaginta [quinque] Isaac filium dereliquit, quem centenarius genuit.

Caput XXXV.

De geminis adhuc in utero Rebeccæ matris inclusis quid indicaverit divina responsio.

JAM ex hoc, quemadmodum per posteros Abrahæ Civitatis Dei procurrant tempora, videamus. A primo igitur anno vitæ Isaac, usque ad sexagesimum quo ei nati sunt filii, illud memorabile est, quòd cùm illi Deum roganti ut pareret uxor ejus, quæ sterilis erat, concessisset Dominus quod petebat, atque haberet illa conceptum, gestiebant gemini adhuc in utero ejus inclusi. Qua molestiâ cùm angeretur, Dominum interrogavit, accepitque responsum: *Duæ gentes in utero tuo sunt,* Gen. 25. 23. *& duo populi de ventre tuo separabuntur, & populus populum superabit, & major serviet minori.* Quod Paulus apostolus magnum vult intelligi gratiæ do- Rom. 9. 10. cumentum: quia nondum illis natis, nec aliquid agentibus boni seu mali, sine ullis bonis meritis eligitur minor, majore reprobato: quando procul dubio, quantum adtinet ad originale peccatum, ambo pares erant; quantum autem ad proprium, ullius eorum nullum erat. Sed nunc de hac re dicere aliquid latiùs, instituti Operis ratio non sinit, unde & in aliis jam multa diximus. Quod autem dictum est, *Major serviet minori*, nemo ferè nostrûm aliter intellexit, quàm majorem populum Judæorum minori populo Christiano serviturum. Et re vera quamvis in gente Idumæorum, quæ nata est de majore, cui duo nomina erant, (nam & Esaü vocabatur, & Edom, unde Idumæi,) hoc videri possit impletum, quia postea superanda fuerat à populo, qui ortus est ex minore, id est, Israëlitico, eique fuerat futura subjecta: tamen in aliquid majus intentam fuisse istam prophetiam, quâ dictum est, *Populus populum superabit, & major serviet minori*, convenientiùs creditur. Et quid

a Editi addunt, *suorum*: quod à MSS & à LXX abest.
b Sic MSS. At editi, *qua compleri videmus in Christo.*
c In editis additur, *sed uxor tantùm.*
d Vox *ipsi* deest in editis: sed habetur in MSS. & apud LXX.

e Secundas nuptias Cataphryges nihil à fornicatione differre censebant ut scribit Augustinus in lib. de hæresibus ad Quodvultdeum c. 26.
f Hoc & proximo loco abest *quinque* à MSS.

est hoc, nisi quod in Judæis & Christianis evidenter impletur?

Caput XXXVI.

De oraculo & benedictione, quam Isaac non aliter quàm pater ipsius, merito ejusdem [a] *dilectus, accepit.*

ACcepit etiam Isaac oraculum tale, quale aliquotiens pater ejus acceperat. De quo oraculo sic scriptum est (Gen. 26. 1. &c.): *Facta est autem fames super terram, præter famem quæ priùs facta est in tempore Abrahæ. Abiit autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerara. Apparuit autem illi Dominus, & dixit, Noli descendere in Ægyptum: habita autem in terra quam tibi dixero, & incole in terra hac; & ero tecum, & benedicam te. Tibi enim & semini tuo dabo omnem terram hanc: & statuam juramentum meum, quod juravi Abrahæ patri tuo; & multiplicabo semen tuum tamquam stellas cæli, & dabo semini tuo omnem terram hanc, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, pro eo quòd obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & custodivit præcepta mea, & mandata mea, & justificationes meas, & legitima mea.* Iste patriarcha nec uxorem habuit aliam, nec aliquam concubinam, sed posteritate duorum geminorum ex uno concubitu procreatorum contentus fuit. Timuit sanè etiam ipse periculum de pulcritudine conjugis, cum habitaret inter alienos, fecitque quod pater, ut eam sororem diceret, taceret uxorem: erat enim ei propinqua paterno & materno sanguine: sed etiam ipsa ab [b] alienigenis, cognito quòd uxor ejus esset, mansit intacta. Nec ideo (Abraham comparatio cum Isaac.) tamen istum patri ejus præferre debemus, quia iste nullam feminam præter unam conjugem noverat. Erant enim procul dubio paternæ fidei & obedientiæ merita potiora, in tantum ut propter illum dicat Deus, huic se facere bona quæ facit: *Benedicentur*, inquit, *in semine tuo omnes gentes terræ, pro eo quòd obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & custodivit præcepta mea, & mandata mea, & justificationes meas, & legitima mea.* Et alio rursus oraculo, *Ego sum*, inquit, *Deus Abraham patris tui: noli timere; tecum enim sum, & benedixi te, & multiplicabo semen tuum propter Abraham patrem tuum.* Ut intelligamus quàm castè Abraham fecerit, quod hominibus impudicis & nequitiæ suæ de Scripturis sanctis patrocinia requirentibus videtur fecisse libidine. Deinde ut etiam hoc noverimus, non ex bonis singulis inter se homines comparare, sed in unoquoque consideremus universa. Fieri enim potest, ut habeat aliquid in vita & moribus quispiam quo superat alium, idque sit longè præstabilius, quàm est illud unde ab alio superatur. (Fidelis conjugatus infideli continente melior.) Ac per hoc sano veroque judicio, cùm continentia conjugio præferatur, melior est tamen homo fidelis conjugatus, quàm continens infidelis. Sed [c] infidelis homo, non solùm minùs laudandus, verùm etiam maximè detestandus est. Constituamus ambos bonos; etiam sic profectò melior est conjugatus fidelissimus & obedientissimus Deo, quàm continens minoris fidei minorisque obedientiæ: si verò paria sint cetera, continentem conjugato præferre quis ambigat?

Caput XXXVII.

De his quæ in Esaü & Jacob mysticè præfigurabantur.

DUo igitur Isaac filii Esaü & Jacob pariter crescunt. Primatus majoris transfunditur in minorem ex pacto & placito inter illos, eo quòd (Gen. 25. 32.) lenticulam, quem cibum minor paraverat, major immoderatiùs concupivit, eoque pretio primogenita sua fratri juratione interpositâ vendidit. Ubi discimus in vescendo non cibi genere, sed aviditate immoderata quemque culpandum. Senescit Isaac, ejusque oculis per senectam visus aufertur. Vult benedicere filium majorem, & pro illo nesciens benedicit minorem, pro fratre majore, qui erat pilosus, se paternis manibus supponentem, hœdinis sibi pelliculis coaptatis velut aliena peccata portantem. Iste dolus Jacob, ne putaretur fraudulentus dolus, & non in eo magnæ rei mysterium quæreretur, superiùs prædixit Scriptura: *Erat Esaü homo sciens venari, agrestis: Jacob autem homo simplex, habitans domum.* (Gen. 25. 27.) Hoc nostri quidam interpretati sunt, *sine dolo*. Sive autem *sine dolo*, sive *simplex*, sive potiùs *sine fictione* dicatur, quod est Græcè ἄπλαστος, quis est in ista percipienda benedictione dolus hominis sine dolo? Quis est dolus simplicis, quæ fictio non mentientis, nisi profundum mysterium veritatis? Ipsa autem (Benedictio Jacob. Gen. 27. 27. &c.) benedictio qualis est? *Ecce*, inquit, *odor filii mei tamquam odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cæli, & de ubertate terræ, & multitudinem frumenti & vini: & serviant tibi gentes, & adorent te principes, &* [d] *fias dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui. Qui maledixerit te, maledictus; & qui benedixerit te, benedictus.* Benedictio igitur Jacob, prædicatio Christi est in omnibus gentibus. Hoc fit, hoc agitur: Lex & Prophetia est [e] Isaac: etiam per os Judæorum Christus ab illa benedicitur velut à nesciente, quia ipsa nescitur. Odore nominis Christi, sicut ager, mundus impletur: ejus est benedictio de rore cæli, hoc est, de verborum pluvia divinorum; & de ubertate terræ, hoc est, de congregatione populorum: ejus est multitudo frumenti & vini, hoc est, multitudo quam colligit frumentum & vinum in sacramento corporis & sanguinis ejus. Ei serviunt gentes, ipsum adorant principes. Ipse est dominus fratris sui, quia populus ejus dominatur Judæis. Ipsum adorant filii patris ejus, hoc est, filii Abrahæ secundùm fidem: quia & ipse filius est Abrahæ secundùm carnem. Ipsum qui maledixerit, maledictus; & qui benedixerit, benedictus est. Christus, inquam, noster etiam ex ore Judæorum, quamvis errantium, sed tamen Legem Prophetasque cantantium benedicitur, id est, veraciter dicitur; & alius benedici putatur, qui ab eis errantibus exspectatur. Ecce benedictionem promissam repetente majore, expavescit Isaac, & alium pro alio se benedixisse cognoscens miratur, & quisnam ille sit, percunctatur: nec tamen se deceptum esse conqueritur; immo confestim revelato sibi intus in corde magno sacramento devitat indignationem, confirmat benedictionem. *Quis ergo*, inquit, *venatus est mihi venationem, & intulit mihi, & manducavi ab omnibus, ante quàm tu venires, & benedixi eum, & sit benedictus?* Quis

[a] Sic MSS. At editi, *ac dilectione*.
[b] MSS. *ab alienis*.
[c] Sic magno consensu MSS. At editi, *Sed continens infidelis homo non solùm minùs laudandus est, quia se continet, dum non credit; verùm etiam multo magis vituperandus, quia non credit, cùm se contineat. Constituamus ergo ambos &c.*
[d] MSS. *& fies*.
[e] Er. & Lov. *in Isaac*. Abest in à Vind. Am. & MSS.

non hîc maledictionem potiùs exspectaret irati, si hæc non superna inspiratione, sed terreno more gererentur? O res gestas, sed propheticè gestas; in terra, sed cælitus; per homines, sed divinitus! Si excutiantur singula tantis fecunda mysteriis, multa sunt implenda volumina: sed huic Operi modus moderatè imponendus nos in alia festinare compellit.

Caput XXXVIII.

De misso Iacob in Mesopotamiam ad accipiendam uxorem, & de visione quam in itinere somniavit, & de quatuor ipsius feminis, cum unam petisset uxorem.

1. Mittitur Jacob à parentibus in Mesopotamiam, ut ibi ducat uxorem. Patris
Gen. 28. 1. mittentis hæc verba sunt: *Non accipies uxorem ex filiabus Chananæorum: surgens fuge in Mesopotamiam in domum Bathuel, patris matris tuæ, & sume tibi inde uxorem de filiabus Laban, fratris matris tuæ. Deus autem meus benedicat te, & augeat te, & multiplicet te: & eris in congregationes gentium: & det tibi benedictionem Abrahæ patris* [a] *tui, tibi & semini tuo post te, ut heres sias terræ incolatûs tui, quam dedit Deus Abrahæ.* [b] Hîc jam intelligimus segregatum semen Jacob ab alio semine Isaac, quod factum est per Esaü. Quando
Gen. 21. 12. enim dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen*, pertinens utique semen ad Civitatem Dei; separatum est inde aliud semen Abrahæ, quod erat in ancillæ filio, & quod futurum erat in filiis Cethuræ. Sed adhuc erat ambiguum de duobus geminis filiis Isaac, an ad utrumque, an ad unum eorum illa benedictio pertineret; & si ad unum, quisnam esset illorum. Quod nunc declaratum est, cùm propheticè à patre benedicitur Jacob, & dicitur ei, *Et eris in congregationes gentium, & det tibi benedictionem Abrahæ patris tui.*

2. Pergens itaque in Mesopotamiam Jacob, in somnis accepit oraculum, de quo sic scriptum est:
Gen. 28. 10. *Et exiit Iacob à puteo jurationis, & profectus est in Charram, & devenit in locum, & dormivit ibi: occiderat enim sol: & sumsit ex lapidibus loci, & posuit ad caput suum, & dormivit in loco illo, & somniavit. Et ecce scala stabilita super terram, cujus caput pertingebat ad cælum: & Angeli Dei adscendebant & descendebant per illam; & Dominus incumbebat super illam; & dixit, Ego sum Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac, noli timere: terram in qua tu dormis* [c] *super eam, tibi dabo illam, & semini tuo: & erit semen tuum sicut arena terræ; & dilatabitur super mare, & in Africum, & in Aquilonem, & ad Orientem: & benedicentur in te omnes tribus terræ, & in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via quacumque ibis; & reducam te in terram hanc: quia non te derelinquam, donec faciam omnia, quæ tecum locutus sum. Et surrexit Iacob de somno suo, & dixit, Quia Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit, & dixit, Quàm terribilis est locus hic! non est* [d] *hoc nisi domus Dei, & hæc porta est cæli. Et surrexit Iacob, & sumsit lapidem quem supposuit* [e] *ibi ad caput, & statuit illum in titulum, & superfudit oleum in cacumen ejus: & vocavit Iacob nomen loci illius, Domus Dei.* Hoc ad prophetiam pertinet: nec more idololatriæ lapidem perfudit oleo Jacob, velut faciens illum Deum; neque enim adoravit eumdem lapidem, vel ei sacrificavit: sed quoniam Christi nomen à chrismate est, id est, ab unctione; profectò figuratum est hîc aliquid, quod ad magnum pertineat sacramentum. Scalam verò istam intelligitur ipse Salvator nobis in memoriam revocare in Evangelio, ubi cùm dixisset de Nathanaële, *Ecce verè Israëlita, in quo dolus non est*; quia Iohan. 1. 47.
Israël viderat istam visionem, ipse est enim Jacob: eodem loco ait, *Amen, amen dico vobis, videbitis cælum apertum, & Angelos Dei adscendentes & descendentes super Filium hominis.* Ibidem 51.

3. Perrexit ergo Jacob in Mesopotamiam, ut inde acciperet uxorem. Unde autem illi acciderit quatuor habere feminas, de quibus duodecim filios & unam filiam procreavit, cùm earum nullam concupisceret illicitè, divina Scriptura indicat. Ad unam Gen. 29.
quippe accipiendam venerat; sed cùm illi altera pro altera supposita fuisset, nec ipsam dimisit, qua nesciens usus fuerat in nocte, ne ludibrio eam videretur habuisse; & eo tempore, quando multiplicandæ posteritatis causâ plures uxores lex nulla prohibebat, accepit etiam illam, cui uni jam futuri conjugii fidem fecerat. Quæ cùm esset sterilis, ancillam suam, de qua filios ipsa susciperet, marito dedit: quod etiam major soror ejus, quamvis peperisset, imitata, quoniam multiplicare prolem cupiebat, effecit. Nullam Jacob legitur petiisse præter unam, nec usus plurimis nisi gignendæ prolis officio, conjugali jure servato, ut neque hoc faceret, nisi uxores ejus id fieri flagitassent, quæ corporis viri sui habebant legitimam potestatem. Genuit ergo duodecim filios & unam filiam ex quatuor mulieribus. Deinde ingressus est in Ægyptum per filium suum Joseph, qui venditus ab invidentibus fratribus eò perductus fuit, atque ibidem sublimatus.

Caput XXXIX.

Quæ ratio fecerit, ut Jacob etiam Israël cognominaretur.

Jacob autem etiam Israël, sicut paulò antè dixi, vocabatur: quod nomen magis populus ex illo procreatus obtinuit. Hoc autem nomen illi ab Angelo impositum est, qui cum illo fuerat in itinere de Mesopotamia redeunte luctatus, typum Christi evidentissimè gerens. Nam quòd ei præ- Gen. 32. 25.
valuit Jacob, utique volenti, ut mysterium figuraret, significat passionem Christi, ubi visi sunt ei prævalere Judæi. Et tamen benedictionem ab eodem Angelo, quem superaverat, impetravit: ac sic hujus nominis impositio benedictio fuit. Interpretatur autem Israël, Videns Deum: quod erit in fine præmium omnium sanctorum. Tetigit porrò illi idem Angelus velut prævalenti latitudinem femoris, eumque isto modo claudum reddidit. Erat itaque unus atque idem Jacob & benedictus & Jacob & benedictus & claudus.
claudus; benedictus in eis qui in Christum ex eodem populo crediderunt, atque in infidelibus claudus. Nam femoris latitudo, generis est multitudo. Plures quippe sunt in ea stirpe, de quibus prophetice prædictum est: *Et claudicaverunt à semitis suis.* Psal. 17. 46.

a In Græcis Bibliis, πατρός μου, patris mei.
b Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. Hunc.
c Er. & Lov. per eam. Castigantur ex editis aliis & MSS.
d Editi, non est hic. At MSS. non est hoc: juxta Græcum τοῦτο.
e Apud Lov. supposuit sibi. In MSS. autem est, supposuit ibi. Apud LXX. ἐκεῖ.

Caput XL.

Quomodo Iacob cum septuaginta-quinque animabus Ægyptum narretur ingressus; cùm plerique ex eis qui commemorantur, tempore posteriore sint geniti.

Gen. 46. 27 sec. LXX. INGRESSI itaque referuntur in Ægyptum simul cum ipso Jacob septuaginta-quinque homines, annumerato ipso [a] cum filiis suis. In quo numero duæ tantùm feminæ commemorantur, una filia, neptis altera. Sed res diligenter considerata non indicat, quòd tantus numerus fuerit in progenie Jacob die vel anno quo ingressus est Ægyptum. Commemorati sunt quippe in eis etiam pronepotes Joseph, qui nullo modo jam tunc esse potuerunt: quoniam tunc centum-triginta annorum erat Jacob, filius verò ejus Joseph triginta-novem; quem cùm accepisse tricesimo anno suo, vel ampliùs, constet uxorem, quomodo potuit per novem annos habere pronepotes de filiis, quos ex eadem uxore suscepit? Cùm igitur nec filios haberent Ephræm & Manasses filii Joseph, sed eos pueros intra quàm novennes Jacob Ægyptum ingressus invenerit, quo pacto eorum non solùm filii, sed etiam nepotes, in illis septuaginta-quinque numerantur, qui tunc Ægyptum ingressi sunt cum Jacob? Nam commemoratur ibi Machir filius Manasse, nepos Joseph, & ejusdem Machir filius, Gen. 50. id est, Galaad, nepos Manasse, pronepos Joseph: ibi est & quem genuit Ephræm, alter filius Joseph, id est, [b] Utalaam, nepos Joseph; & filius ipsius Utalaæ Edem, nepos Ephræm, pronepos Joseph: qui nullo modo esse potuerunt, quando Jacob in Ægyptum venit, & filios Joseph nepotes suos, avos istorum, minores quàm novem annorum pueros invenit. Sed nimirum introitus Jacob in Ægyptum, quando eum in septuaginta-quinque animabus Scriptura commemorat, non unus dies, vel unus annus, sed totum illud est tempus, quamdiu vixit Joseph, per quem factum est ut intrarent. Nam de ipso Joseph eadem Scriptura sic loquitur: *Et habitavit Joseph in Ægypto, ipse & fratres ejus, & omnis cohabitatio patris ejus: & vixit annos centum & decem, & vidit Joseph filios Ephræm usque in tertiam generationem.* Gen. 50. 22. & 23. Ipse est ille pronepos ejus ab Ephræm tertius. Generationem quippe tertiam dicit, filium, nepotem, pronepotem. Deinde sequitur: *Et filii Machir, filii Manasse, nati sunt supra femora Joseph.* Ibidem. Et hic ille ipse est nepos Manasse, pronepos Joseph. Sed pluraliter appellati sunt, sicut Scriptura consuevit; quæ unam quoque filiam Jacob filias nuncupavit: sicut in Latinæ linguæ consuetudine liberi dicuntur pluraliter filii, etiam si non sint uno ampliùs. Cùm ergo ipsius Joseph prædiceretur felicitas, quia videre potuit pronepotes, nullo modo putandi sunt jam fuisse tricesimo-nono anno pronavi sui Joseph, quando ad eum in Ægyptum Jacob pater ejus advenit. Illud autem est, quod fallit minùs ista diligenter intuentes, quoniam scriptum est, *Hæc autem nomina filiorum Israël, qui intraverunt in Ægyptum simul cum Iacob patre suo.* Gen. 46. 8. Hoc enim dictum est, quia simul cum illo computantur septuaginta-quinque, non quia simul jam erant omnes, quando Ægyptum ingressus est ipse: sed, ut dixi, totum tempus habetur ejus ingressus, quo vixit Joseph, A per quem videtur ingressus.

Caput XLI.

De benedictione, quam Iacob in Iudam filium suum promisit.

IGITUR propter populum Christianum, in quo Dei Civitas peregrinatur in terris, si carnem Christi in Abrahæ semine requiramus, remotis concubinarum filiis, occurrit Isaac: si in semine Isaac, remoto Esaü, qui est etiam Edom, occurrit Jacob, qui est & Israël: si in semine Is- B raël ipsius, remotis ceteris, occurrit Judas, quia de tribu Juda exortus est Christus. Ac per hoc cùm in Ægypto moriturus Israël filios suos benediceret, quemadmodum Judam prophetice benedixerit, audiamus: *Iuda*, inquit, *te laudabunt fratres tui. Manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum: te adorabunt filii patris tui. Catulus leonis Iuda: ex germinatione, fili mi, adscendisti: recumbens dormisti ut leo, & ut catulus leonis; quis suscitabit eum? Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de fe-* Gen. 49. 8. &c. C *moribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei: & ipse* [c] *exspectatio gentium; alligans ad vitem pullum suum, &* [d] *cilicio pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uvæ amictum suum. Fulvi oculi ejus à vino, & dentes candidiores lacte.* Exposui hæc adversùs Manichæum Faustum disputans: & satis esse arbitror, quantùm veritas prophetiæ hujus elucet: ubi & mors Christi prædicta est verbo dormitionis, & non necessitas, sed potestas in morte, nomine leonis. Quam potesta- D tem in Evangelio ipse prædicat dicens, *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Nemo eam tollit à me: sed ego eam pono à me, & iterum sumo eam.* Johan. 10. 18. Sic leo fremuit, sic quod dixit implevit. Ad eam namque pertinet potestatem, quod de resurrectione ejus adjunctum est, *Quis suscitabit eum?* hoc est, quia nullus hominum, nisi se ipse, qui etiam de corpore suo dixit, *Solvite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud.* Johan. 2. 19. Ipsum autem genus mortis, E hoc est, sublimitas crucis in uno verbo intelligitur, quod ait, *Adscendisti.* Quod verò addidit, *Recumbens dormisti*, Evangelista exponit, ubi dicit, *Et inclinato capite tradidit spiritum.* Johan. 19. 30. Aut certè sepultura ejus agnoscitur, in qua recubuit dormiens, & unde illum nullus hominum, sicut Prophetæ aliquos, vel sicut ipse alios suscitavit, sed sicut à somno ipse surrexit. Stola porrò ejus quam lavat in vino, id est, mundat à peccatis in sanguine suo, cujus sanguinis sacramentum baptizati sciunt, F unde & adjungit, *Et in sanguine uvæ amictum suum*, quid est nisi Ecclesia? *Et fulvi oculi ejus à vino:* spiritales ejus inebriati poculo ejus, de quo canit Psalmus, *Et calix tuus inebrians quàm præclarus est! Et dentes ejus candidiores lacte:* Psal. 22. 5. quod potant apud Apostolum parvuli, verba scilicet nutrientia, nondum idonei solido cibo. 1. Cor. 3. 2. Ipse igitur est in quo reposita erant promissa Judæ, quæ donec venirent, numquam principes, hoc est, reges Israël, ab illa stirpe defuerunt. *Et ipse exspectatio gentium:* G quod clarius est videndo, quàm sit exponendo.

---

[a] Particula *cum* abest à MSS.

[b] Nonnulli probæ notæ MSS. *Tutalaam*, vel *Vtalaam*. Apud LXX. verò *Sutalaam*. Mox post *nepos Ioseph*, in editis sic legebatur, *ubi est & Bareth filius ipsius Vtalaa, id est, nepos Ephræm*. Emendantur auctoritate veterum librorum, quibus suffragatur editio LXX. nisi quòd hæc pro *Edem*, habet *Edom*; & *Sutalaa*, pro *Vtalaa*.

[c] Editi, *erit exspectatio*. Abest *erit* à MSS. & à Græco LXX.

[d] Græcè est, ἕλικι: quod Cyprianus lib. 1. adversùs Judæos vertit *ad helicem*, id est, ad palmitem.

CAPUT XLII.

De filiis Joseph, quos Jacob prophetica manuum suarum transmutatione benedixit.

SICUT autem duo Isaac filii, Esaü & Jacob, figuram præbuerunt duorum populorum in Judæis & Christianis: (quamvis quod ad carnis propaginem pertinet, nec Judæi venerint ex semine Esaü, sed Idumæi; nec Christianæ gentes de Jacob, sed potiùs Judæi: ad hoc enim tantùm figura valuit, quod dictum est, *Gen. 25. 23.* *Major serviet minori*:) ita factum est etiam in duobus filiis Joseph: B nam major gessit typum Judæorum, Christianorum autem minor. Quos cùm benediceret Jacob, manum dexteram ponens super minorem, quem habebat ad sinistram; sinistram super majorem, quem habebat ad dextram: grave visum est patri eorum, & admonuit patrem velut corrigens ejus errorem, & quisnam eorum esset major ostendens. At ille mutare manus noluit, sed *Gen. 48. 19.* dixit, *Scio, fili, scio. Et hic erit in populum, & hic exaltabitur: sed frater ejus junior major illo erit, & semen ejus erit in multitudinem gentium.* C Etiam hîc duo illa promissa [a] demonstrat. Nam ille *in populum*, iste *in multitudinem gentium*: quid evidentius quàm his duabus promissionibus contineri populum Israëlitarum orbemque terrarum in semine Abrahæ, illum secundùm carnem, istum secundùm fidem?

CAPUT XLIII.

De temporibus Moysi & Jesu Nave, ac Judicum, atque exinde Regum: quorum quidem Saül primus est, sed David præcipuus & sacramento habetur & merito.

1. DEFUNCTO Jacob, defuncto etiam Joseph, per reliquos centum quadraginta-quatuor annos, donec exiretur de terra Ægypti, in modum incredibilem illa gens crevit, etiam tantis adtrita persecutionibus, ut quodam tempore nati masculi necarentur, cùm mirantes Ægyptios nimia populi illius incrementa terrerent. *Exodi 2. 5.* Tunc Moyses subtractus furto trucidatoribus parvulorum, ad domum regiam, ingentia per eum Deo præparante, pervenit, nutritusque & adoptatus à filia Pharaonis, (quod nomen in Ægypto omnium regum fuit,) in tantum pervenit virum, ut ipse illam gentem mirabiliter multiplicatam, ex durissimo & gravissimo, quod ibi ferebat, jugo servitutis extraheret, immo per eum Deus, qui hoc promiserat Abrahæ. *Ibidem 15.* Priùs quippe exinde [b] fugiens, quòd, cùm Israëlitam defenderet, Ægyptium occiderat, & territus fuerat; postea divinitus missus in potestate Spiritûs Dei superavit *Exodi 8. &c.* resistentes Pharaonis magos. Tunc per eum Ægyptiis illatæ sunt decem memorabiles plagæ, cùm dimittere populum Dei nollent, aqua in sanguinem versa, ranæ & sciniphes, cynomyia, mors pecorum, ulcera, grando, locusta, tenebræ, mors primogenitorum. Ad extremum Israëlitas, quos plagis tot tantisque perfracti tandem aliquando dimiserant, Ægyptii in mari rubro dum persequuntur exstincti sunt. Illis quippe abeuntibus divisum mare viam fecit: hos autem insequentes in se rediens unda submersit. Deinde per annos quadraginta, duce Moyse, Dei populus [c] per desertum actus est, quando Tabernaculum testimonii nuncupatum est, ubi Deus sacrificiis futura prænuntiantibus colebatur: cùm scilicet jam data lex fuisset in monte multùm terribiliter; adtestabatur enim evidentissima mirabilibus signis vocibusque divinitas. Quod factum est mox ut exitum est de Ægypto, & in deserto populus esse cœpit, *Exodi 12. &c.* quinquagesimo die post celebratum Pascha per ovis immolationem: [d] qui usque adeo typus Christi est, prænuntians eum per victimam passionis de hoc mundo transiturum ad Patrem, (Pascha quippe Hebræâ linguâ transitus interpretatur) ut jam cùm revelaretur Testamentum novum, postea quàm Pascha nostrum immolatus est Christus, quinquagesimo die veniret de cælo Spiritus sanctus: qui dictus est in Evangelio digitus Dei, *Lucæ 11. 20.* ut recordationem nostram in primi præfigurati facti memoriam revocaret: quia & legis illæ tabulæ digito *Exodi 31.* Dei scriptæ referuntur.

2. Defuncto Moyse, populum rexit Jesus Nave, *Jos. 4.* & in terram promissionis introduxit, eamque populo divisit. Ab his duobus mirabilibus ducibus bella etiam prosperrimè ac mirabiliter gesta sunt, Deo contestante non tam propter merita Hebræi populi, quàm propter peccata earum quæ debellabantur gentium, illas eis provenisse victorias. Post istos duces, Judices fuerunt, jam in terra promissionis populo collocato: ut inciperet interim reddi Abrahæ prima promissio de gente una, id est, Hebræa, & terra Chanaan; nondum de omnibus gentibus & toto orbe terrarum: quod Christi adventus in carne, & non veteris Legis observationes, sed Evangelii fides fuerat impletura. Cujus rei præfiguratio facta est, quòd non Moyses, qui legem populo acceperat in monte Sina, sed Jesus, cui etiam nomen Deo præcipiente mutatum fuerat, ut Jesus vocaretur, populum in terram promissionis induxit. Temporibus autem Judicum, sicut se habebant & peccata populi & misericordia Dei, alternaverunt prospera & adversa bellorum.

3. Inde ventum est ad Regum tempora: quorum primus regnavit Saül: quo reprobato & bellica *1. Reg. 20.* clade prostrato, ejusque stirpe rejecta, ne inde reges orirentur, David successit in regnum, cujus maximè Christus dictus est filius. *Matth. 1. &c.* In quo articulus quidam factus est & exordium quodam modo juventutis populi Dei: cujus generis quædam velut adolescentia ducebatur ab ipso Abraham usque ad hunc David. Neque enim frustra Matthæus Evangelista sic generationes commemoravit, ut hoc primum intervallum quatuordecim generationibus commendaret, ab Abraham scilicet usque ad David. Ab adolescentia quippe incipit homo posse generare: propterea generationum [e] ex Abraham sumsit exordium: qui etiam pater gentium constitutus est, quando mutatum nomen accepit. Ante hunc ergo velut pueritia fuit hujus generis populi Dei, à Noë usque ad ipsum Abraham: & ideo [f] prima lingua inventa est, id est, Hebræa. A pueritia namque homo incipit loqui post infantiam, quæ hinc appellata est, quia fari non potest. Quam profectò ætatem primam demergit oblivio, sicut ætas prima generis humani,

[a] Editi, *demonstrant*. Emendantur ex MSS.

[b] Sic MSS. At editi, *Priùs quippe exinde ad terram Madian fugisse refertur, quòd, cùm Israëlitam defenderet, Ægyptium occiderat, & territus fugerat*, vel *fugeret*.

[c] MSS. *in deserto*.

[d] Sic MSS. Editi autem, *quæ*.

[e] Editi, *generationum series*: & paulò pòst, *pater multarum gentium*. Abest *series* à MSS. nec non quæ infrà addita fuerat vox *multarum*.

[f] Plures MSS. *& ideo lingua*: omisso *prima*. Alii veteres libri, *& ideo in lingua*, vel *& ideo hæc lingua*.

est deleta diluvio. Quotus enim quisque est, qui
suam recordetur infantiam? Quamobrem in isto
procursu Civitatis Dei, sicut superior unam eam-
demque primam, ita duas ætates secundam & ter-
tiam liber iste contineat, in qua tertia propter vac-
A cam trimam, capram trimam, & arietem trimom,
impositum est Legis jugum, & apparuit abundan-
tia peccatorum, & regni terreni surrexit exor- Gen. 15.
dium, ubi non defuerunt spiritales, quorum in
turture & columba figuratum est sacramentum.

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS.

In quo agitur de Civitatis Dei procursu temporibus Regum & Prophetarum à David usque ad Christum, & quæ sacris litteris mandata sunt vaticinationes eorumdem temporum de Christo & Ecclesia exponuntur.

CAPUT I.

De temporibus Prophetarum.

PROMISSIONES Dei, quæ factæ sunt
ad Abraham, cujus semini & gentem Is-
raëliticam secundùm carnem & omnes
gentes deberi secundùm fidem, Deo pol-
licente, didicimus, quemadmodum compleantur,
per ordinem temporum procurrens Dei Civitas
a [a] indicabit. Quoniam ergo superioris libri usque
ad regnum David factus est finis, nunc ab eodem
regno, quantum suscepto Operi sufficere videtur, C
cetera quæ sequuntur adtingimus. Hoc itaque
tempus, ex quo sanctus Samuël prophetare cœpit,
& deinceps donec populus Israël captivus in Ba-
byloniam duceretur, atque inde secundùm sancti
Jerem. 25. Jeremiæ prophetiam post septuaginta annos re-
11. versis Israëlitis Dei domus instauraretur, totum
tempus est Prophetarum. Quamvis enim & ipsum
Noë patriarcham, in cujus diebus universa terra
diluvio deleta est, & alios suprà & infrà usque ad
hoc tempus, quo reges in Dei populo esse cœ- D
b perunt, propter quædam per eos [b] futura sive quo-
quo modo significata, sive prædicta, quæ perti-
nerent ad Civitatem Dei regnumque cælorum,
non immeritò possimus appellare Prophetas; præ-
Gen. 20. 7. sertim quia nonnullos eorum id expressiùs legimus
Deut. 34. nuncupatos, sicut Abraham, sicut Moysen: ta-
10. men dies Prophetarum præcipuè maximéque hi
dicti sunt, ex quo cœpit prophetare Samuel, qui
1. Reg. 10. & Saülem priùs, & eo reprobato ipsum David,
1.
1. Reg. 16. Deo præcipiente, unxit in regem, de cujus cete- E
13. ri stirpe succederent, quò usque illos succedere
sic oporteret. Quæ igitur à Prophetis sunt prædi-
cta de Christo, cùm moriendo decedentibus &
nascendo succedentibus suis membris Civitas Dei
per ista curreret tempora, si omnia velim com-
memorare, in immensum pergitur. Primùm quia
ipsa Scriptura, quæ per ordinem Reges eorumque
facta & eventa digerens, videtur tamquam histo-
ricâ diligentiâ rebus gestis occupata esse narran-
dis, si adjuvante Dei Spiritu considerata tracte- F
tur, vel magis, vel certè non minùs prænuntian-
dis futuris, quàm præteritis enuntiandis, invenie-
tur intenta. Et hoc perscrutando indagare ac dis-
serendo monstrare, quàm sit operosum atque
c prolixum, & quàm multis [c] indigeum volumini-
bus, quis ignorat, qui hæc vel mediocriter cogitat?
Deinde quia ea ipsa quæ ad prophetiam non am-
bigitur pertinere, ita sunt multa de Christo re-
B gnoque cælorum, quæ Civitas Dei est, ut ad hoc
aperiendum major sit disputatio necessaria, quàm
hujus Operis modus flagitat. Proinde ita, si po-
tuero, stilo moderabor meo, ut huic Operi in
Dei voluntate peragendo, nec ea quæ supersint
dicam, nec ea quæ satis sint prætermittam.

CAPUT II.

Quo tempore sit impleta promissio Dei de terra Chanaan, quam in possessionem etiam Israël carnalis accepit.

C IN præcedente libro diximus, ab initio ad
Abraham promissionum Dei duas res fuisse
promissas, unam scilicet, quòd terram Chanaan
possessurum fuerat semen ejus; quod significatur,
ubi dictum est, *Vade in terram, quam tibi demon-* Gen. 12. 1.
stravero, & faciam te in gentem magnam: aliam
verò longè præstantiorem, non de carnali, sed de
spiritali semine, per quod pater est, non unius
gentis Israëliticæ, sed omnium gentium, quæ fidei
ejus vestigia consequuntur; quod promitti cœpit
D his verbis: *Et benedicentur in te omnes tribus terræ.* Ibidem 3.
Et deinceps aliis multis admodum testimoniis hæc
duo promissa esse monstravimus. Erat igitur jam
in terra promissionis semen Abrahæ, id est, po-
pulus Israël secundùm carnem: atque ibi non so-
lùm tenendo ac possidendo civitates adversario-
rum, verùm etiam reges habendo, regnare jam
cœperat, impletis de ipso populo promissionibus
Dei jam magna ex parte; non solùm quæ illis
tribus patribus, Abraham, Isaac, & Jacob, &
E quæcumque aliæ temporibus eorum, verùm etiam
quæ per ipsum Moysen, per quem populus idem
de servitute Ægyptia liberatus est, & per quem
cuncta præterita revelata sunt temporibus ejus,
cùm populum per eremum duceret, factæ fuerant.
Neque autem per insignem ducem Jesum Nave,
per quem populus ille in promissionis inductus est
terram, expugnatisque gentibus, eam duodecim
tribubus, quibus Deus jusserat, divisit, & mortuus
est; neque post illum toto tempore Judicum im-
F pleta fuerat promissio Dei de terra Chanaan, [d] d
à quodam flumine Ægypti usque ad flumen ma-
gnum Euphratem: nec tamen adhuc prophetaba-
tur futurum, sed exspectabatur implendum. Im-
pletum est autem per David, & ejus filium Salomo-
nem: cujus regnum tanto, quanto promissum fue-
rat, spatio dilatatum est. Universos quippe illos
subdiderunt, tributariosque fecerunt. Sic igitur in 3. Reg. 4.
terra promissionis secundùm carnem, hoc est, 21.

[a] Editi dissentientibus MSS plerisque, *indicavit*. & infrà loco *adtingemus*, habent *adtingamus*.
[b] In sola editione Lov. *facta*: malè.
[c] Vind. Am. Er. *indigeat*. Lov. *dignum*. At meliores notæ MSS. *indigeum*
[d] Sic MSS. Editi verò, *quòd à flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem populus ille dominaretur.*

in terra Chanaan sub his regibus semen Abrahæ
fuerat constitutum, ut nihil deinde superesset, quo
terrena illa Dei promissio compleretur, nisi ut in
eadem terra, quantum ad prosperitatem adtinet
temporalem, per posteritatis successionem incon-
cusso statu usque ad mortalis sæculi hujus termi-
num gens permaneret Hebræa, si Domini Dei sui
legibus obediret. Sed quoniam Deus noverat, hoc
eam non esse facturam, usus est ejus etiam tempo-
ralibus pœnis ad exercendos in ea paucos fi-
deles suos, & admonendos qui postea futuri erant
a in omnibus gentibus, quod [a] eos admoneri opor-
tebat, in quibus alteram promissionem, revelato
novo Testamento, per incarnationem Christi fue-
rat impleturus.

CAPUT III.

De tripertitis significationibus Prophetarum, quæ nunc ad terrenam, nunc ad cælestem Jerusalem, nunc autem ad utramque referuntur.

1. QUOCIRCA sicut oracula illa divina ad
Abraham, Isaac, & Jacob, & quæcumque
alia signa, vel dicta prophetica, in sacris litteris
præcedentibus facta sunt: ita etiam ceteræ ab isto
Regum tempore prophetiæ partim pertinent ad
gentem carnis Abrahæ, partim verò ad illud se-
men ejus, in quo benedicuntur omnes gentes co-
heredes Christi per Testamentum novum, ad pos-
sidendam vitam æternam regnumque cælorum.
Partim ergo ad ancillam, quæ in servitutem ge-
nerat, id est, terrenam Jerusalem, quæ servit cum
filiis suis; partim verò ad liberam Civitatem Dei,
id est, veram Jerusalem æternam in cælis, cujus filii
homines secundùm Deum viventes peregrinantur
in terris: sed sunt in eis quædam, quæ ad utram-
que pertinere intelliguntur, ad ancillam propriè,
ad liberam figuratè.

2. Tripertita itaque reperiuntur eloquia Pro-
phetarum: si quidem aliqua sunt ad terrenam Je-
rusalem spectantia, aliqua ad cælestem, nonnul-
la ad utramque. Exemplis video probandum esse
2. Reg. 12. 1. quod dico. Missus est Nathan propheta, qui re-
gem David argueret de peccato gravi, & ei, quæ
consecuta sunt mala, futura prædiceret. Hæc at-
que hujusmodi sive publicè, id est, pro salute vel
utilitate populi, sive privatim, cùm pro suis quis-
que rebus divina promereretur eloquia, quibus
pro usu temporalis vitæ futuri aliquid nosceretur,
ad terrenam Civitatem pertinuisse, quis ambigat?
Jerem. 31. 31. &c. Ubi autem legitur: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus,
& consummabo domui Israël & domui Juda testamen-
tum novum, non secundùm testamentum, quod dispo-
sui patribus eorum, in die qua apprehendi manum eo-
rum, ut educerem eos de terra Ægypti: quoniam ipsi
non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi
eos, dicit Dominus: Quia hoc est testamentum, quod
constituam domui Israël: post dies illos, dicit Dominus,
b [b] dabo leges meas in mentem eorum, & super corda eo-
c rum scribam eas, [c] & videbo eos, & ero illis in Deum,
& ipsi erunt mihi in plebem:* Jerusalem sine dubio
superna prophetatur, cujus Deus ipse præmium
est, eumque habere atque ipsius esse summum illi
est atque totum bonum. Ad utramque verò per-
tinet hoc ipsum, quòd Jerusalem dicitur Dei Ci-
vitas, & in ea prophetatur futura domus Dei,
eaque prophetia videtur impleri, cùm Salomon rex
A ædificat illud nobilissimum templum. Hæc enim 3. Reg. 6.
& in terrena Jerusalem secundùm historiam con-
tigerunt, & cælestis Jerusalem figuræ fuerunt. Quod
genus prophetiæ ex utroque velut compactum at-
que commixtum in libris veteribus canonicis, qui-
bus rerum gestarum narrationes continentur, valet
plurimùm, multúmque exercuit & exercet inge-
nia scrutantium litteras sacras, ut quod historicè
prædictum completumque legitur in semine Abra-
hæ secundùm carnem, etiam in semine Abrahæ
B secundùm fidem quid implendum allegoricè signi-
ficet inquiratur: in tantum ut quibusdam visum
sit, nihil esse in eisdem libris vel prænuntiatum &
effectum, vel effectum, quamvis non prænuntia-
tum, quod non insinuet aliquid ad supernam Ci-
vitatem Dei ejusque filios in hac vita peregrinos
figurata significatione referendum. Sed si hoc ita
est, jam bipertita, non tripertita erunt eloquia
Prophetarum, vel potiùs illarum Scripturarum
omnium, quæ veteris Instrumenti appellatione
C censentur. Nihil enim erit illic, quod ad Jerusa-
lem terrenam tantùm pertineat, si quidquid ibi
de illa, vel propter illam, dicitur atque comple-
tur, significat aliquid, quod etiam ad Jerusalem
cælestem allegorica præfiguratione referatur: sed
erunt sola duo genera, unum quod ad Jerusalem
liberam, alterum quod ad utramque pertineat.
Mihi autem sicut multùm videntur errare, qui
nullas res gestas in eo genere litterarum aliquid
aliud præter id quod eo modo gestæ sunt significare
D arbitrantur; ita multùm audere, qui prorsus ibi
omnia significationibus allegoricis involuta esse
contendunt. Ideo tripertita, non bipertita esse dixi.
Hoc enim existimo, non tamen culpans eos, qui
potuerint illic de quacumque re gesta sensum in-
telligentiæ spiritalis exsculpere, servata primitus
dumtaxat historiæ veritate. Ceterùm quæ ita di-
cuntur, ut rebus humanitus seu divinitus gestis
sive gerendis convenire non possint, quis fidelis
dubitet non esse inaniter dicta? Quis ea non ad
E intelligentiam spiritalem revocet, si possit, aut ab
eo qui potest revocanda esse fateatur?

CAPUT IV.

De præfigurata commutatione Israëlitici regni & sacerdotii, & de his quæ Anna mater Samuelis, personam gerens Ecclesiæ, prophetavit.

1. PROCURSUS igitur Civitatis Dei, ubi 1. Reg. 16.
pervenit ad Regum tempora, quando
David Saüle reprobato ita regnum primus ob-
F tinuit, ut ejus deinde posteri in terrena Jerusalem
diuturna successione regnarent, dedit figuram, [d] re d
gestâ significans atque prænuntians, quod non est
prætereundum silentio, de rerum mutatione fu-
turarum, quod adtinet ad duo Testamenta, vetus
& novum: ubi sacerdotium regnumque mutatum
est per sacerdotem eumdemque regem novum ac
sempiternum, qui est Christus Jesus. Nam & He-
li sacerdote reprobato substitutus [e] in Dei mini- e
sterium Samuël, simul officio functus sacerdotis &
G judicis, & Saüle abjecto rex David fundatus in
regno, hoc quod dico figuraverunt. Mater quo-
que ipsa Samuëlis Anna, quæ priùs fuit sterilis, &
posteriore fecunditate lætata est, prophetare aliud
non videtur, cùm gratulationem suam Domino

a Editi quia per eos admoneri. Castigamus ex MSS.
b In MSS habetur, dando leges meas. Apud LXX Jerem. 38, 33. Διδοὺς δώσω, dans dabo &c.
c Verba, & videbo eos, in Bibliis desunt Latinis & Græcis.

d Sic MSS. At editi, rei gestæ. Et infra ex his duo, Er. & Lov. pro de rerum mutatione, habent rerum mutationem.
e Er. & Lov. substitutus est. Expungi debuit est, juxta Vind. Am. & MSS.

fundit exsultans: quando eumdem puerum natum A & ablactatum Deo reddit eadem pietate, qua voverat. Dicit enim: 1 Reg. 2. 1. &c. *Confirmatum est cor meum in Domino, & exaltatum est cornu meum in Deo meo. Dilatatum est super inimicos meos os meum: lætata sum in salutari tuo. Quoniam non est sanctus, sicut Dominus; & non est justus, sicut Deus noster: non est sanctus præter te.* a *Nolite gloriari* ª *superbè, & nolite loqui excelsa, neque procedat magniloquium de ore vestro. Quoniam Deus scientiarum Dominus, & Deus præparans adinventiones suas. Arcum po-* B *tentium fecit infirmum, & infirmi præcincti sunt virtute. Pleni panibus minorati sunt, & esurientes transierunt terram. Quia sterilis peperit septem, & multa in filiis infirmata est. Dominus mortificat & vivificat; deducit ad inferos, & reducit. Dominus* b ᵇ *pauperes facit, & ditat; humiliat, & exaltat. Suscitat à terra pauperem, & de stercore erigit inopem: ut collocet eum cum potentibus populi*ᶜ c*, & sedem gloriæ hereditatem dans eis: dans votum voventi, & benedixit annos justi: quoniam non in virtute* C *potens est vir. Dominus infirmum faciet adversarium suum, Dominus sanctus.* Hier. 9. *Non glorietur prudens in prudentia sua, & non glorietur potens in potentia sua, & non glorietur dives in divitiis suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & scire Dominum, & facere judicium & justitiam in medio terræ. Dominus adscendit in cælos, & tonuit: ipse judicabit extrema terræ,* d ᵈ *quia justus est: & dat virtutem regibus nostris, & exaltabit cornu Christi sui.*

2. Itane verò verba hæc unius putabuntur esse D mulierculæ, de nato sibi filio gratulantis? Tantumne mens hominum à luce veritatis aversa est, ut non sentiat supergredi modum feminæ bujus dicta quæ fudit? Porrò qui rebus ipsis, quæ jam cœperunt etiam in hac terrena peregrinatione compleri, convenienter movetur, nonne intendit, & adspicit, & agnoscit per hanc mulierem, cujus etiam Anna nomen, id est, Anna, gratia ejus interpretatur, ipsam religionem Christianam, ipsam Civitatem E Dei, cujus rex est & conditor Christus, ipsam postremò Dei gratiam prophetico Spiritu sic locutam, à qua superbi alienantur, ut cadant, qua humiles implentur, ut surgant, quod maximè hymnus iste personuit? Nisi quisquam fortè dicturus est, nihil istam prophetasse mulierem, sed Deum tantummodo propter filium, quem precata impetravit, exsultanti prædicatione laudasse. Quid ergo sibi vult quod ait: *Arcum potentium fecit infirmum, & infirmi præcincti sunt virtute: pleni panibus mi-* F *norati sunt, & esurientes transierunt terram: quia sterilis peperit septem, & multa in filiis infirmata est?* Numquid septem ipsa pepererat, quamvis sterilis fuerit? Unicum habebat, quando ista dicebat: sed nec postea septem peperit, sive sex, quibus septimus esset ipse Samuël; sed tres mares, & duas feminas. Deinde in illo populo cùm adhuc nemo regnaret, quod in extremo posuit, *Dat virtutem regibus nostris, & exaltabit cornu Christi sui*; unde dicebat, si non prophetabat? G

3. Dicat ergo Ecclesia Christi, Civitas Regis magni, gratiâ plena, prole fecunda; dicat quod tanto antè de se prophetatum per os hujus piæ ma- A tris agnoscit: *Confirmatum est cor meum in Domino, & exaltatum est cornu meum in Deo meo.* Verè confirmatum cor, & cornu verè exaltatum; quia non in se, sed in Domino Deo suo. *Dilatatum est super inimicos meos os meum*: quia & in angustiis pressurarum sermo Dei non est alligatus, nec in præconibus alligatis. *Lætata sum*, inquit, *in salutari tuo.* Christus est iste Jesus, quem Simeon, sicut in Evangelio legitur, senex amplectens parvum, agnoscens magnum, Luca 2. 29. & 30. *Nunc dimittis*, inquit, *Do-* B *mine, servum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Dicat itaque Ecclesia, *Lætata sum in salutari tuo. Quoniam non est sanctus, sicut Dominus; & non est justus, sicut Deus noster*: tamquam sanctus & sanctificans, justus & justificans. *Non est sanctus præter te!* quia nemo fit nisi abs te. Denique sequitur: *Nolite gloriari superbè, & nolite loqui excelsa, neque exeat magniloquium de ore vestro. Quoniam Deus scientiarum Dominus.* ᵉ Ipse vos scit, & ubi nemo scit: quoniam e Gal. 6. 3. *qui putat* C *se aliquid esse, cùm nihil sit, se ipsum seducit.* Hæc dicuntur adversariis Civitatis Dei ad Babyloniam pertinentibus, de sua virtute præsumentibus, in se, non in Domino gloriantibus; ex quibus sunt etiam carnales Israëlitæ, terrenæ Jerusalem cives terrigenæ, qui, ut dicit Apostolus, Rom. 10. 3. *Ignorantes Dei justitiam*, id est, quam dat homini Deus, qui solus est justus & justificans; *& suam volentes constituere*, id est, velut à se sibi partam, non ab illo impertitam; *justitiæ Dei non sunt subjecti*, utique quia D superbi, de suo putantes, non de Dei, posse placere se Deo, qui est Deus scientiarum, atque ideo & arbiter conscientiarum, ibi videns cogitationes Psal. 93. 11. hominum, quoniam vanæ sunt, si hominum sunt, & ab illo non sunt. *Et præparans*, inquit, *adinventiones suas.* Quas adinventiones putamus, nisi ut superbi cadant, & humiles surgant? Has quippe adinventiones exsequitur, dicens, *Arcus potentium infirmatus est, & infirmi præcincti sunt virtute.* Infirmatus est arcus, id est, intentio eorum qui tam E potentes sibi videntur, ut sine Dei dono atque adjutorio humanâ sufficientiâ divina possint implere mandata; & præcinguntur virtute, quorum interna vox est, Psal. 6. 3. *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum.*

4. *Pleni panibus*, inquit, *minorati sunt, & esurientes transierunt terram.* Qui sunt intelligendi pleni panibus, nisi iidem ipsi quasi potentes, id est, Israëlitæ, quibus credita sunt eloquia Dei? Rom. 3. 2. Sed in eo populo ancillæ filii minorati sunt: quo verbo F minùs quidem Latino, bene tamen expressum est, quòd ex majoribus minores facti sunt: quia & in ipsis panibus, id est, divinis eloquiis, quæ Israëlitæ soli tunc ex omnibus gentibus acceperunt, terrena sapiunt. Gentes autem quibus lex illa non erat data, postea quàm per novum Testamentum ad eloquia illa venerunt, multùm esuriendo terram transierunt; quia in eis non terrena, sed cælestia sapuerunt. Et hoc velut quæreretur caussa cur factum sit, *Quia sterilis*, inquit, *peperit septem,* G *& multa in filiis infirmata est.* Hîc totum quod prophetabatur eluxit agnoscentibus numerum septenarium, quo est universæ Ecclesiæ significata perfectio. Propter quod & Johannes apostolus ad Apoc. 1. 4.

ª Editi, *Nolite gloriari*: omisso *superbè*, quod MSS. omnes adjungunt.
ᵇ Sic MSS. At Editi, *pauperem facit.* In Græco est πτωχίζει.
ᶜ Ita Vind. Am. & MSS. juxta LXX. At Er. & Lov. *populi sui.* & paulò pòst, *dans ei.*
ᵈ Biblia sacra omittunt, *quia justus est.* Habent Græca quædam exemplaria & Theodoretus, *Justus &.*
ᵉ Sic veteres libri, exceptis nonnullis, qui habent, *Ipse vos scit, & ubi nemo fit.* At editi, *Ipse, & nemo scit quod ipse scit.*

septem scribit Ecclesias, eo modo se ostendens ad A
universitatis plenitudinem scribere: & in Proverbiis Sa-
Prov. 9. 1. lomonis hoc antea præfigurans *Sapientia, ædifi-
cavit sibi domum, & suffulsit columnas septem. Ste-
rilis enim erat in omnibus gentibus Dei Civitas,
a ante quàm iste fetus, [a] quem cernimus, oriretur.
Cernimus etiam, quæ multa in filiis erat, nunc in-
firmatam Jerusalem terrenam. Quoniam quicum-
que filii liberæ in ea erant, virtus ejus erant: nunc
verò ibi quoniam littera est, & spiritus non est,
amissâ virtute infirmata est. B

5. *Dominus mortificat, & vivificat*: mortifica-
vit illam, quæ multa erat in filiis; & vivificavit
hanc sterilem, quæ peperit septem. Quamvis com-
modiùs possit intelligi eosdem vivificare, quos
mortificaverit. Id enim velut repetivit addendo,
Deducit ad inferos, & reducit. Quibus enim dicit
Col. 3. 1. b Apostolus, *Si [b] mortui estis cum Christo, quæ sur-
sum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei
sedens*; salubriter utique mortificantur à Domino:
quibus adjungit, *Quæ sursum sunt sapite, non quæ* C
super terram; ut ipsi sint illi, qui esurientes trans-
ierunt terram. *Mortui enim estis*, inquit: ecce
quomodo salubriter mortificat Deus. Deinde se-
quitur, *Et vita vestra abscondita est cum Christo in
Deo*: ecce quomodo eosdem ipsos vivificat Deus.
Sed numquid eosdem deduxit ad inferos & redu-
xit? Hoc utrumque sine controversia fidelium in
illo potiùs videmus impletum, capite scilicet no-
stro, cum quo vitam nostram in Deo Apostolus
Rom. 8. 32. dixit absconditam. Nam cùm *proprio Filio non* D
pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, isto
modo utique mortificavit eum. Et quia resusci-
tavit à mortuis, eumdem rursus vivificavit. Et quia
c in [c] prophetia vox ejus agnoscitur, *Non dereliu-
Psal. 15. 10. ques animam meam in inferno*, eumdem deduxit
ad inferos & reduxit. Hac ejus paupertate dita-
ti sumus. *Dominus* enim *pauperes facit, & ditat.*
Nam quid hoc sit ut sciamus, quod sequitur au-
diamus: *Humiliat, & exaltat*; utique superbos
humiliat, & humiles exaltat. Quod enim alibi le- E
Jacobi 4. 6. gitur, *Deus superbis resistit, humilibus autem dat
gratiam*: hoc totus habet sermo hujus, cujus no-
men interpretatur gratia ejus.

6. Jam verò quod adjungitur, *Suscitat à terra
pauperem*: de nullo melius quàm de illo intelligo,
2. Cor 8. 9 qui *propter nos factus est pauper, cùm dives esset,
ut ejus paupertate*, sicut paulò antè dictum est, *di-
taremur.* Ipsum enim de terra suscitavit tam citò,
Psal. 15. 10. ut caro ejus non videret corruptionem. Nec illud
ab illo alienabo, quod additum est, *Et de stercore* F
d *erigit inopem.* Inops quippe idem [d] qui pauper. Ster-
cus verò unde erectus est, rectissimè intelligun-
tur persecutores Judæi, in quorum numero cùm
se dixisset Apostolus Ecclesiam persecutum, *Quæ
Philip 3. 7 & 8. mihi*, inquit, *fuerunt lucra, hæc propter Christum
damna esse duxi: nec solùm detrimenta, verùm etiam
stercora existimavi esse, ut Christum lucrifacerem.*
De terra ergo suscitatus est ille supra omnes di-
vites pauper, & de illo stercore erectus est supra
omnes opulentos ille inops: *ut sedeat cum potenti-* G
Matth. 19 28. *bus populi*, quibus ait, *Sedebitis super duodecim se-
des. Et sedem gloriæ hereditatem dans eis.* Dixerant
Ibidem 27 enim potentes illi, *Ecce nos dimisimus omnia, & se-
a *cuti sumus te*: hoc votum [e] potentissimè voverant.

A 7. Sed unde hoc eis, nisi ab illo, de quo hîc con-
tinuò dictum est, *Dans votum voventi?* Alioquin
ex illis essent potentibus, quorum infirmatus est
arcus. *Dans*, inquit, *votum voventi.* Non enim
Domino quisquam quidquam rectum voveret, ni-
si qui ab illo acciperet quod voveret. Sequitur:
Et benedixit annos justi: ut cum illo scilicet sine
fine vivat, cui dictum est, *Et anni tui non defi-* Psal. 101. 28.
cient. Ibi enim stant anni, hîc autem transeunt,
immo pereunt: ante quàm enim veniant, non
B sunt; cùm autem venerint, non erunt, quia cum
suo fine veniunt. Horum autem duorum, id est,
Dans votum voventi, & benedixit annos justi; unum
est quod facimus, alterum quod sumimus. Sed
hoc alterum Deo largitore non sumitur, nisi cùm
ipso adjutore primum illud efficitur: *quia non in
virtute potens est vir. Dominus infirmum faciet ad-
versarium ejus*: illum scilicet qui homini voventi
invidet, & resistit, ne valeat implere quod vovit.
Potest ex ambiguo Græco [f] intelligi & *adversa-* f
C *rium suum.* Cùm enim Dominus possidere nos cœ-
perit, profectò adversarius qui noster fuerat ip-
sius fit, & vincitur à nobis; sed non viribus no-
stris: *quia non in virtute potens est vir. Dominus*
ergo *infirmum faciet adversarium suum, Dominus
sanctus*: ut vincatur à sanctis, quos Dominus san-
ctus sanctorum efficit sanctos.

8. Ac per hoc, *Non glorietur prudens in pruden-
tia sua, & non glorietur potens in potentia sua, &
non glorietur dives in divitiis suis: sed in hoc glo-*
D *rietur qui gloriatur, intelligere & scire Dominum,
& facere judicium & justitiam in medio terræ.* Non
parva ex parte intelligit & scit Dominum, qui
intelligit & scit etiam hoc à Domino sibi dari, ut
intelligat & sciat Dominum. *Quid enim habes*, ait 1. Cor. 4. 7.
Apostolus, *quod non accepisti? Si autem & accepi-
sti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* id est, qua-
si à te ipso tibi sit, unde gloriaris. Facit autem
judicium & justitiam, qui rectè vivit. Rectè au-
tem vivit, qui obtemperat præcipienti Deo: &
E *finis præcepti*, id est, ad quod refertur præceptum,
caritas est de corde puro, & conscientia bona, & 1. Tim 1. 5.
fide non ficta. Porrò ista *caritas*, sicut Johannes 1. Johan. 4. 7.
apostolus testatur, *ex Deo est.* Facere igitur judi-
cium & justitiam, ex Deo est. Sed quid est, *in me-
dio terræ?* Neque enim non debent facere judi-
cium & justitiam qui habitant in extremis terræ?
quis hoc dixerit? Cur ergo additum est, *in medio
terræ?* Quod si non adderetur, & tantummodo
diceretur, *facere judicium & justitiam*, magis hoc
F præceptum ad utrosque homines pertineret, &
mediterraneos & maritimos. Sed ne quisquam pu-
taret post finem vitæ, quæ in hoc agitur corpo-
re, superesse tempus judicium justitiamque fa-
ciendi, quam dum esset in carne non fecit, & sic
divinum evadi posse judicium; *in medio terræ*,
mihi videtur dictum, cùm quisque vivit in corpo-
re. In hac quippe vita suam terram quisque cir-
cumfert, quam moriente homine recipit terra
communis, resurgenti utique reddituta. Proinde
G *in medio terræ*, id est, cùm anima nostra isto ter-
reno clauditur corpore, faciendum est judicium
& justitia, quod nobis prosit in posterum, quando
recipiet quisque secundùm ea quæ per corpus gessit, 2. Cor. 5. 10.
sive bonum, sive malum. Per corpus quippe ibi di-

[a] Editi dissentientibus MSS. libris, *per quem eam factam fecundam cernimus, oriretur.*
[b] In sacris Bibliis, *Si consurrexistis.*
[c] Sola editio Lov. *in prophetia.*
[d] Sic MSS. At editi, *idem est quod pauper.*
[e] Editi, *potentissime*: dissentientibus MSS.
[f] In Græco nempe legimus, *ἀντίδικον αὐτοῦ.*

xir Apostolus, per tempus quo vixit in corpore. A Neque enim si quis maligna mente atque impia cogitatione blasphemet, neque id ullis membris corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non motu corporis gessit, cùm hoc per illud tempus gesserit, quo gessit & corpus. Isto modo congruenter intelligi potest etiam illud quod in Psal-
Psal. 73. 12. mo legitur: *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ*: ut Dominus Jesus accipiatur Deus noster qui est ante sæcula, quia per ipsum facta sunt sæcula, operatus[a] salutem B
Johan. 1. 14. nostram in medio terræ, cùm Verbum caro factum est, & terreno habitavit in corpore.

9. Deinde postea quàm prophetatum est in his verbis Annæ, quomodo gloriari debeat qui gloriatur, non in se utique, sed in Domino; propter retributionem quæ in die judicii futura est, *Dominus*, inquit, *adscendit in cælos, & tonuit: ipse judicabit extrema terræ, quia justus est*. Prorsus ordinem tenoir[a] confessionis fidelium. Adscendit enim
[a] Symbolum fidei. in cælum Dominus Christus, & inde venturus est C ad vivos & mortuos judicandos. Nam *quis adscendit*, sicut dicit Apostolus, *nisi qui & descendit*
Ephes. 4. 9 & 10. *in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est & qui adscendit super omnes cælos, ut adimpleret omnia*. Per oubes ergo suas tonuit, quas Spiritu-sancto cùm adscendisset implevit. De quibus ancillæ Jerusalem, hoc est, ingratæ vineæ comminatus
Isai. 5. 6. est apud Isaiam prophetam, ne pluant super eam imbrem. Sic autem dictum est, *Ipse judicabit extrema terræ*: ac si diceretur, etiam ex- D trema terræ. Non enim alias partes non judicabit, qui omnes homines procul dubio judicabit. Sed meliùs intelliguntur extrema terræ, extrema hominis: quoniam non judicabuntur, quæ in melius vel in deterius medio tempore commutantur, sed in quibus extremis inventus fuerit qui judi-
Matth. 10. 22. cabitur. Propter quod dictum est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*. Qui ergo perseveranter facit judicium & justitiam in medio terræ, non damnabitur, cùm judicabuntur extre- E ma terræ. *Et dat*, inquit, *virtutem regibus nostris*: ut non eos judicando condemnet. Dat eis virtutem, qua carnem sicut reges regant, & in illo mundum, qui propter eos fudit sanguinem, vincant. *Et exaltabit cornu Christi sui*. Quomodo Christus exaltabit cornu Christi sui? De quo enim suprà dictum est, *Dominus adscendit in cælos*, & intellectus est Dominus Christus; ipse, sicut hîc dicitur, *exaltabit cornu Christi sui*. Quis ergo est Christus Christi sui? An cornu exaltabit unius- F cujusque fidelis sui, sicut ista ipsa in principio hujus hymni ait: *Exaltatum est cornu meum in Deo meo?* Omnes quippe unctos ejus chrismate, rectè Christos possumus dicere: quod tamen totum cum suo capite corpus unus est Christus. Hæc Anna prophetavit, Samuëlis mater, sancti viri, multùmque laudati. In quo quidem tunc figurata est mutatio veteris sacerdotii, & nunc impleta, quando infirmata est quæ multa erat in filiis, ut novum haberet in Christo sacerdotium sterilis, quæ peperit septem. G

CAPUT V.

De his quæ ad Heli sacerdotem homo Dei prophetico locutus est Spiritu, significans sacerdotium, quod secundùm Aaron institutum fuerat, auferendum.

1. SEd hoc evidentiùs ad ipsum Heli sacerdotem missus loquitur homo Dei, cujus quidem nomen tacetur, sed intelligitur officio ministerioque suo sine dubitatione Propheta. Sic enim scriptum est: *Et venit homo Dei ad Heli, & dixit,* 1. Reg. 2. 27. &c.
B *Hæc dicit Dominus,* [b] *Revelans revelatus sum ad domum patris tui, cùm essent in terra Ægypti servi in domo Pharaonis; & elegi domum patris tui ex omnibus sceptris Israël mihi sacerdotio fungi, ut adscenderent ad altare meum, & incenderent incensum, & portarent Ephod; & dedi domui patris tui omnia, quæ sunt ignis filiorum Israël in escam. Et ut quid respexisti in incensum meum, & in sacrificium meum impudenti oculo, & glorificasti filios tuos super me, benedicere primitias* [c] *omnis sacrificii in Israël in* C *conspectu meo? Propter hoc hæc dicit Dominus Deus Israël: Dixi, domus tua & domus patris tui transibunt coram me usque in æternum. Et nunc dicit Dominus, Nequaquam, sed glorificantes me glorificabo; & qui spernit me, spernetur. Ecce dies veniunt, & exterminabo semen tuum & semen domûs patris tui, & non erit tibi senior in domo mea omnibus diebus, & virum exterminabo tibi ab altari meo, ut deficiant oculi ejus, & defluat anima ejus; & omnis qui superaverit domûs tuæ, decidet in gladio* D *virorum. Et hoc tibi signum, quod veniet super duos filios tuos hos, Ophni & Phinees, una die morientur ambo. Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat; & ædificabo ei domum fidelem, & transibit coram Christo meo omnibus diebus. Et erit qui superaverit in domo tua, veniet adorare ei obolo argenti, dicens, Jacta me in unam partem sacerdotii tui manducare panem.*

2. Non est ut dicatur ista prophetia, ubi sacer- E dotii veteris tantâ manifestatione prænuntiata mutatio est, in Samuële fuisse completa. Quamquam enim non esset de alia tribu Samuël, quàm quæ V. 2 Retr. cap. 43 constituta fuerat à Domino, ut serviret altari; tamen non erat de filiis Aaron, cujus progenies fuerat deputata, unde fierent sacerdotes: ac per hoc in ea quoque re gesta, eadem mutatio, quæ per Christum Jesum futura fuerat, adumbrata est: & ad vetus Testamentum propriè, figuratè verò pertinebat ad novum, prophetia facti etiam ipsa, F non verbi; id scilicet facto significans, quod verbo ad Heli sacerdotem dictum est per Prophetam. Nam fuerunt postea sacerdotes ex genere Aaron, 2. Reg. 15. sicut Sadoch & Abiathar regnante David, & alii deinceps, ante quàm tempus veniret, quo ista quæ de sacerdotio mutando tantò antè prædicta sunt, effici per Christum oportebat. Quis autem nunc fideli oculo hæc intuens non videat esse completa? Quando quidem nullum tabernaculum, nullum templum, nullum altare, nullum sacrificium, G & ideo nec ullus sacerdos remansit Judæis, quibus, ut de semine Aaron ordinaretur, in Dei fuerat lege mandatum. Quod & hîc commemoratum est illo dicente Propheta, *Hæc dicit Dominus Deus Israël, Dixi, domus tua & domus patris tui transibunt coram me usque in æternum. Et nunc dicit*

[a] Editi, *operatus est*. Expunximus *est*, juxta MSS.
[b] Apud Lov. omissum est *Revelans*: quod quidem reperitur in ceteris editis ac plerisque MSS & in Græco LXX.
[c] MSS. *primitias omnium sacrificii*.

Dominus

Dominus, Nequaquam, sed glorificantes me, glorificabo; & qui me spernit, spernetur. Quòd enim nominat domum patris ejus, non eum de proximo patre dicere, sed de illo Aaron, qui primus sacerdos est institutus, de cujus progenie ceteri sequerentur, superiora demonstrant, ubi ait, *Revelatus sum ad domum patris tui, cùm essent in terra Ægypti servi in domo Pharaonis, & elegi domum patris tui ex omnibus sceptris Israël, mihi sacerdotio fungi.* Quis [a] patrum fuit bujus in illa Ægyptia servitute, unde, cùm liberati essent, electus est ad sacerdotium, nisi Aaron? De bujus ergo stirpe isto loco dixit futurum fuisse, ut non essent ulteriùs sacerdotes: quod jam videmus impletum. Vigilet fides, præstò sunt res, cernuntur, tenentur, & videre nolentium oculis ingeruntur. *Ecce*, inquit, *dies veniunt, & exterminabo semen tuum, & semen domûs patris tui, & non erit tibi senior in domo mea omnibus diebus, & virum exterminabo tibi ab altari meo, ut deficiant oculi ejus, & defluat anima ejus.* Ecce dies qui prænuntiati sunt, jam venerunt. Nullus sacerdos est secundùm ordinem Aaron: & quicumque ex ejus genere est homu, cùm videt sacrificium Cbristianorum toto orbe pollere, sibi autem bonorem illum magnum esse subtractum, deficiunt oculi ejus, & defluit anima ejus tabe mæroris.

3. Propriè autem ad hujus domum Heli, cui bæc dicebantur, quod sequitur pertinet: *Et omnis qui superaverit domûs tuæ, decidet in gladio virorum. Et hoc tibi signum, quod veniet super duos filios tuos hos, Ophni & Phinees: die uno morientur ambo.* Hoc ergo signum factum est mutandi sacerdotii de domo bujus, quo signo significatum est mutandum sacerdotium domûs Aaron. Mors quippe filiorum bujus significavit mortem, non hominum, sed ipsius sacerdotii de filiis Aaron. Quod autem sequitur, ad illum jam pertinet sacerdotem, cujus figuram gessit huic * succedendo Samuel. [* scilicet Heli.] Proinde quæ sequuntur, de Cbristo Jesu novi Testamenti vero sacerdote dicuntur: *Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat; & ædificabo ei domum fidelem.* Ipsa est æterna & superna Jerusalem. *Et transibit*, inquit, *coram Christo meo omnibus diebus. Transibit* dixit, conversabitur: sicut superiùs dixerat de domo Aaron, *Dixi, domus tua & domus patris tui transibunt coram me in æternum.* Quod autem ait, *coram Christo meo transibit*, de ipsa domo utique intelligendum est, non de illo sacerdote, qui est Christus ipse Mediator atque Salvator. Domus ergo ejus coram illo transibit. Potest & *transibit* intelligi de morte ad vitam, omnibus diebus, quibus peragitur usque in finem sæculi bujus ista mortalitas. Quòd autem ait Deus, *Qui omnia quæ in corde meo, & quæ in anima mea faciat*; non arbitremur habere animam Deum, cùm sit conditor animæ: sed ita hoc de Deo tropicè, non propriè dicitur, sicut manus & pedes & alia corporis membra. Et, ne secundùm hoc credatur homo in carnis hujus effigie factus ad imaginem Dei, adduntur & alæ, quas utique non babet bomo; & dicitur Deo, *Sub umbra alarum tuarum protege me:* [Psal. 16. 8.] ut intelligant homines de illa ineffabili natura, non propriis, sed translatis rerum vocabulis ista dici.

4. Quod verò adjungitur, *Et erit, qui superaverit in domo tua, veniet adorare ei:* non propriè de domo dicitur bujus Heli, sed illius Aaron, de qua usque ad adventum Jesu Christi homines remanserunt, de quo genere etiam nunc usque non desunt. Nam de illa domo bujus Heli jam suprà dictum erat, *Et omnis qui superaverit domûs tuæ, decidet in gladio virorum.* Quomodo ergo hîc verè dici potuit, *Et erit, qui superaverit in domo tua, veniet adorare ei*; si illud est verum, quòd ultore gladio nemo inde supererit; nisi quia illos intelligi voluit, qui pertinent ad stirpem, sed illius totius sacerdotii secundùm ordinem Aaron? Ergo si de illis est prædestinatis reliquiis, de quibus alius Propheta dixit, *Reliquiæ salvæ fient*; [Isai. 10. 22.] unde & Apostolus, *Sic ergo*, inquit, *& in hoc tempore reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt*; [Rom. 11. 5.] quia de talibus reliquiis bene intelligitur esse, de quo dictum est, *Qui superaverit in domo tua:* profectò [b] credit in Christum; sicut temporibus Apostolorum ex ipsa gente plurimi crediderunt; neque nunc desunt, qui, licèt rarissimè, tamen credant, & impletur in [c] eis quod hîc iste homo Dei continuò secutus adjunxit, *Veniet adorare ei obolo argenti:* cui adorare; nisi illi summo sacerdoti, qui & Deus est? Neque enim in illo sacerdotio secundùm ordinem Aaron, ad hoc veniebant homines ad templum vel altare Dei, ut sacerdotem adorarent. Quid est autem quod ait, *obolo argenti*, nisi brevitare verbi fidei, de quo commemorat Apostolus dictum, *Verbum consummans & brevians faciet Dominus super terram?* [Rom. 9. 28. Isai. 10. 23.] Argentum autem pro eloquio poni, Psalmus testis est, ubi canitur, *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum.* [Psal. 11. 7.]

5. Quid ergo dicit iste, qui venit adorare sacerdoti Dei & sacerdoti Deu? *Jacta me in unam partem sacerdotii tui, manducare panem.* Nolu in patrum meorum collocari honore, [d] qui nullus est: jacta me in partem sacerdotii tui. *Elegi* enim *abjectus esse in domo Dei:* [Psal. 83. 11.] qualecumque & quantulumcumque membrum esse cupio sacerdotii tui. Sacerdotium quippe bîc ipsam plebem dicit, cujus plebis ille sacerdos est Mediator Dei & bominum homo Cbristus Jesus. Cui plebi dicit apostolus Petrus, *Plebs sancta, regale sacerdotium.* [1. Petri 2. 9.] Quamvis nonnulli, *sacrificii tui* sint interpretati, non *sacerdotii tui:* quod nihilo minùs eumdem significat populum Christianum. Unde dicit apostolus Paulus, *Unus panis, unum corpus multi sumus.* [e] [1. Cor. 10. 17.] Quod ergo addidit, *manducare panem*, etiam ipsum sacrificii genus eleganter expressit, de quo dicit sacerdos ipse, *Panis quem ego dedero, caro mea est pro sæculi vita.* [Iohan. 6. 52.] Ipsum est sacrificium, non secundùm ordinem Aaron, sed secundùm ordinem Melchisedec: qui legit, intelligat. Brevis itaque ista confessio & salubriter bumilis, qua dicitur, *Jacta me in partem sacerdotii tui, manducare panem*, ipse est obolus argenti, quia & [f] breve est, & eloquium Domini est habitantis in corde credentis. Quia enim dixerat superiùs dedisse se domui Aaron cibos de victimis veteris Testamen-

[a] Sic omnes MSS. At editi, *Quis pater fuit bujus*.
[b] Sola editio Lov. *credet*.
[c] Vind. Am. Er. & plerique MSS. *in eo*.
[d] Apud Lov. *quia*.
[e] Apud Lov. additur, *in Christo. Et iterum, Exhibeatis*, inquit, *corpora vestra hostiam vivam*. Ceteri libri omittunt, *in Christo*. Nonnulli tamen MSS cum Vind. Am. & Er. subjiciunt locum ex Rom. 12. *Et iterum, Exhibeatis &c.*
[f] Sola editio Lov. *& breve est*.

ti, ubi ait, *Dedi domui patris tui omnia quæ sunt ignis filiorum Israël in escam*; hæc quippe fuerant sacrificia Judæorum: ideo hîc dixit, *manducare panem*; quod est in novo Testamento sacrificium Christianorum.

CAPUT VI.

De Judaico sacerdotio & regno, quæ cùm in æternum dicantur[a] statuta, non permanent; ut alia intelligantur, quorum spondetur æternitas.

1. CUM igitur hæc tantâ tunc altitudine prænuntiata sint, [b] tantâ nunc manifestatione clarescant; non frustra tamen moveri quispiam potest, ac dicere, Quomodo confidimus venire omnia, quæ in libris illis ventura prædicta sunt, si hoc ipsum quod ibi divinitus dictum est, *Domus tua & domus patris tui transibunt coram me in æternum*, effectum habere non potuit? Quoniam videmus illud sacerdotium fuisse mutatum; & quod illi domui promissum est, nec sperari aliquando complendum: quia illud quod ei reprobato mutatoque succedit, hoc potiùs prædicatur æternum. Hoc qui dicit, nondum intelligit, aut non recolit, etiam ipsum secundùm ordinem Aaron sacerdotium, tamquam umbram futuri æterni sacerdotii constitutum: ac per hoc quando ei æternitas promissa est, non ipsi umbræ ac figuræ, sed ei quod per ipsam adumbrabatur figurabaturque, promissum est. Sed ne putaretur ipsa umbra esse mansura, ideo etiam mutatio ejus debuit prophetari.

2. Regnum quoque isto modo etiam Saülis ipsius, qui certè reprobatus atque rejectus est, futuri regni erat umbra in æternitate mansuri. Oleum quippe illud quo unctus est, & ab eo chrismate Christus est dictus, mysticè accipiendum, & magnum sacramentum intelligendum est: quod in eo tantum veneratus est ipse David, ut percusso corde pavitaverit, quando in tenebroso occultatus antro, quò etiam Saül urgente intraverat necessitate naturæ, exiguam particulam vestis ejus retrorsùm latenter abscidit, ut haberet unde monstraret, quomodo ei pepercerit, cùm posset occidere; atque ita suspicionem de animo ejus, qua sanctum David putans inimicum suum vehementer persequebatur, auferret. Ne itaque reus esset tanti sacramenti in Saüle violati, quia vel indumentum ejus sic adtrectavit, extimuit. Ita enim
1. Reg. 24. 6. scriptum est: *Et percussit cor David super eum, quia abstulit pinnulam chlamydis ejus.* Viris autem, qui cum illo erant, & ut Saülem in manus suas traditum interimeret suadebant, *Non mihi*, inquit,
Ibidem 7. *contingat à Domino, si fecero hoc verbum Domino meo Christo Domini, inferre manum meam super eum; quia Christus Domini est hic.* Huic ergo umbræ futuri non propter ipsam, sed propter illud quod præfigurabat, tanta veneratio exhibebatur. Unde
1. Reg. 13. 13. &c. & illud quod ait Saüli Samuël, *Quoniam non servasti mandatum meum, quod mandavit tibi Dominus; quemadmodum nunc paraverat Dominus regnum tuum usque in æternum super Israël, & nunc regnum tuum non stabit tibi; & quæret Dominus sibi hominem secundùm cor suum, & mandabit ei Dominus esse in principem super populum suum; quia non custodisti quæ mandavit tibi Dominus:* non sic accipiendum est, ac si ipsum Saülem Deus in æternum præparaverit regnaturum, & hoc postea noluerit servare peccanti; neque enim eum peccaturum esse nesciebat: sed præparaverat regnum ejus, in quo figura esset regni æterni. Ideo addidit, *Et nunc regnum tuum non stabit tibi.* Stetit ergo, & stabit, quod in illo significatum est: sed non huic stabit, quia non in æternum ipse fuerat regnaturus, nec progenies ejus, ut saltem per posteros alterum alteri succedentes videretur impleri quod dictum est, *in æternum. Et quæret*, inquit, *Dominus sibi hominem*: sive David, sive ipsum Mediatorem significans Testamenti novi, qui figurabatur in chrismate etiam quo unctus est ipse David & progenies ejus. Non autem quasi nesciat ubi sit, ita Deus sibi hominem quærit: sed per hominem more hominum loquitur; quia & sic loquendo nos quærit. Non solùm enim Deo Patri, verùm etiam ipsi quoque Unigenito ejus, qui venit quærere quod perierat, usque adeo jam eramus noti, ut in ipso essemus electi ante constitutionem mundi. *Quæret sibi* ergo dixit, [c] suum habebit. Unde in Latina lingua hoc verbum accipit præpositionem, & adquirit, dicitur: quod satis apertum est quid significet. Quamquam & sine additamento præpositionis quærere intelligatur adquirere: ex quo lucra vocantur & quæstus. Luca 19. 10. Ephes. 1. 4.

CAPUT VII.

De disruptione regni Israëlitici, qua præfiguratur perpetua divisio Israëlis spiritalis ab Israele carnali.

1. RURSUS peccavit Saül per inobedientiam, & rursus Samuël ait illi in verbo Domini, *Quia sprevisti verbum Domini, sprevit te Dominus, ut non sis rex super Israël.* Et rursus pro eodem peccato, cùm id confiteretur Saül, & veniam precaretur, rogaretque Samuëlem, ut reverteretur cum illo ad placandum Deum: *Non revertar*, inquit, *tecum; quia sprevisti verbum Domini, & spernet te Dominus, ne sis rex super Israël. Et convertit Samuël faciem suam, ut abiret: & tenuit Saül pinnulam diploidis ejus, & disrupit eam. Et dixit ad eum Samuël, Disrupit Dominus regnum ab Israël de manu tua hodie, & dabit proximo tuo bono super te, & dividetur Israël in duo: & non convertetur, neque pænitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut pæniteat eum: ipse minatur, & non permanet.* Iste cui dicitur, *Spernet Dominus, ne sis rex super Israel*: & *Disrupit Dominus regnum ab Israel de manu tua hodie*, quadraginta annos regnavit super Israël, tanto scilicet spatio temporis, quanto & ipse David, & audivit hoc primo tempore regni sui: ut intelligamus ideo dictum, quia nullus de stirpe ejus fuerat regnaturus; & respiciamus ad stirpem David, unde exortus est secundùm carnem Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. 1. Reg. 15. 23. Ibidem 26. &c.

2. Non autem habet Scriptura, quod in plerisque Latinis codicibus legitur, *Disrupit Dominus regnum Israel de manu tua*: sed sicut à nobis positum est inventum in Græcis, *Disrupit Dominus regnum ab Israel de manu tua*: ut hoc intelligatur *de manu tua*, quod est *ab Israel.* Populi ergo Israël personam figuratè gerebat homo iste, qui populus regnum fuerat amissurus, Christo Jesu Do-

a Apud Lov. *statura.*
b Sic MSS. At editi, *quanta nunc manifestatione clarescunt.*
c Ita magno consensu veteres libri. At editi, *Quæret sibi ergo dixit, pro eo ac si diceret, quem suum esse jam novit, sibi esse familiarem aliis ostendet. Unde in Latina* &c.

mino nostro per novum Testamentum, non carnaliter, sed spiritaliter regnaturo. De quo cùm dicitur, *Et dabit illud proximo tuo*, ad carnis cognationem id refertur: ex Israël enim Christus secundùm carnem, unde & Saül. Quod verò additum est, *bono super te*, potest quidem intelligi, *meliori te*; nam & quidam sic sunt interpretati: sed meliùs sic accipitur, *bono super te*, ut quia ille bonus est, ideo sit [a] super te, juxta illud aliud Psal. 109. 1. propheticum, *Donec ponam omnes inimicos tuos sub pedibus tuis*. In quibus est & Israël, cui suo persecutori regnum abstulit Christus. Quamvis fuerit illic & Israël, in quo dolus non erat, Johan. 1. 47. quoddam quasi frumentum illarum palearum. Nam utique inde erant Apostoli, inde tot Martyres, quorum prior Stephanus; inde tot Ecclesiæ, quas apostolus Paulus commemorat, Gal. 1. 24. in conversione ejus magnificantes Deum.

3. De qua re non dubito intelligendum esse quod sequitur, *Et dividetur Israël in duo*: in Israël scilicet inimicum Christo, & Israël adhærentem Christo; in Israël ad ancillam, & Israël ad liberam pertinentem. Nam, ista duo genera primùm simul erant, velut Abraham adhuc adhæreret ancillæ, donec sterilis per Christi gratiam fecundata clamaret, Gen. 21. 10. *Ejice ancillam & filium ejus*. Propter peccatum quidem Salomonis regnante filio ejus Roboam, 3. Reg. 12. scimus Israël in duo fuisse divisum, atque ita perseverasse, habentibus singulis partibus reges suos, donec illa gens tota à Chaldæis esset ingenti vastatione subversa atque translata. Sed hoc quid ad Saülem, cùm si tale aliquid comminandum esset, ipsi David fuerit potiùs comminandum, cujus erat filius Salomon? Postremò nunc inter se gens Hebræa divisa non est, sed indifferenter in ejusdem erroris societate dispersa per terras. Divisio verò illa, quam Deus sub persona Saülis, illius regni & populi figuram gerentis, eidem regno populoque minatus est, æterna atque immutabilis significata est, per hoc quod adjunctum est, *Et non convertetur, neque pænitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut pæniteat eum: ipse minatur, & non permanet*: id est; homo minatur, & non permanet; non autem Deus, quem non pænitet, sicut hominem. (Deus quomodo pænitere dicatur.) Ubi enim legitur, quòd pæniteat eum, mutatio rerum significatur, immutabili præscientiâ manente divinâ. Ubi ergo non pænitere dicitur, non [b] mutare intelligitur.

4. Prorsus insolubilem videmus per hæc verba prolatam divinitus fuisse sententiam de ista divisione populi Israël, & omnino perpetuam. Quicumque enim ad Christum transierunt, vel transeunt, vel transibunt inde, non erant inde secundùm Dei præscientiam, non secundùm generis humani unam eamdemque naturam. Prorsus quicumque ex Israëlitis adhærentes Christo perseverant in illo, numquam erunt cum eis Israëlitis, qui ejus inimici usque in finem vitæ hujus esse persistunt: sed in divisione, quæ hîc prænuntiata est, perpetuò permanebunt. Nihil enim prodest Testamentum vetus de monte Sina in servitutem generans, Gal. 4. 24. nisi quia testimonium perhibet Testamento novo. Alioquin quàm diu legitur Moyses, velamen super 2. Cor. 3. 15. & 16. corda eorum positum est: cùm autem quisque inde transierit ad Christum, auferetur velamen. Transeuntium quippe intentio ipsa mutatur de vetere ad novum; ut non jam quisque intendat accipere carnalem, sed spiritalem felicitatem. Propter quod ipse magnus propheta Samuël, ante quàm unxisset regem Saül, quando exclamavit ad Dominum pro Israël, & exaudivit eum; & cùm offerret [c] holocaustosim, accedentibus alienigenis ad pugnam contra populum Dei, tonuit Dominus super eos, & confusi sunt, & offenderunt coram Israël, atque superati sunt: assumsit lapidem unum, & statuit illum inter [d] Massephat novam & veterem, & vocavit nomen ejus Abennezer, quod est Latinè Lapis [e] adjutoris: & dixit, *Usque huc adjuvit nos Dominus*. 1. Reg. 7. 12. Massephat interpretatur intentio. Lapis ille adjutoris mediatas est Salvatoris, per quem transeundum est à Massephat vetere ad novam, id est, ab intentione qua exspectabatur in carnali regno beatitudo falsa carnalis, ad intentionem qua per novum Testamentum exspectatur in regno cælorum beatitudo verissima spiritalis: qua quoniam nihil est melius, huc usque adjuvat Deus.

Caput VIII.

De promissionibus ad David in filio ejus, quæ nullatenus in Salomone, sed plenissimè inveniuntur in Christo.

1. Jam nunc video esse monstrandum quid ipsi David, qui Saüli successit in regnum, cujus mutatione finalis illa mutatio figurata est, propter quam divinitus cuncta dicta, cuncta conscripta sunt, Deus promiserit, quod ad rem qua de agimus pertinet. Cùm regi David multa prospera provenissent, cogitavit facere Deo domum, templum illud scilicet excellentissimè diffamatum, quod à rege Salomone filio ejus postea fabricatum est. Hoc eo cogitante, factum est verbum Domini ad Nathan prophetam, quod perferret ad regem. Ubi cùm Deus dixisset, quòd non ab ipso David sibi ædificaretur domus, neque per tantum tempus se mandasse cuiquam in populo suo, ut sibi fieret domus cedrina: *Et nunc*, inquit, 2. Reg. 7. 8. &c. *hæc dices servo meo David: Hæc dicit Dominus omnipotens, Accepi te de ovili ovium, ut esses in ducem super populum meum [f] in Israël, & eram tecum in omnibus quibus ingrediebaris, & exterminavi omnes inimicos tuos à facie tua, & feci te nominatum secundùm nomen magnorum qui sunt super terram: & ponam locum populo meo Israël, & plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultrà; & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio à diebus quibus constitui judices super populum meum Israël. Et requiem tibi dabo ab omnibus inimicis tuis: & [g] nuntiabit tibi Dominus, quoniam domum ædificabis ipsi. Et erit cùm repleti fuerint dies tui, [h] & dormies cum patribus tuis, & suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, & præparabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum nomini meo, & dirigam thronum illius usque in æternum. Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium. Et [i] si venerit ini-*

[a] Apud Lov. omissum est, *super te*.
[b] Sola editio Lov. *non mutari*.
[c] Sic MSS. juxta LXX. At editi, *holocaustum*: cui verbo Er. addit *simul*.
[d] Editi, *Masphat*. Veteres autem libri, ut apud LXX *Massephat*.
[e] Editi, *adjutorii*. At MSS. *adjutoris*, juxta LXX *βοηθοῦ*.

[f] Hic restituimus ex MSS. particulam *in*, respondens Græco ἐν apud LXX.
[g] Sic MSS. Editi verò hîc & cap. 12. *annuntiabit*.
[h] Editi omittunt *&*. Habent MSS. juxta LXX. pro quo *dormies*, nonnulli ferunt, *dormieris*.
[i] Sola editio Lov. *Et cùm venerit*.

quitas ejus, redarguam illum in virga virorum, & in tactibus filiorum hominum: misericordiam autem meam non amoveam ab eo, sicut amovi à quibus a *amovi* [a] *à facie mea: & fidelis erit domus ejus, & regnum ejus usque in æternum coram me, & thronus ejus erit erectus usque in æternum.*

2. Hanc tam grandem promissionem qui putat in Salomone fuisse completam, multùm errat. Attendit enim quod dictum est, *Hic ædificabit mihi domum*; quoniam Salomon templum illud nobile exstruxit: & non attendit, *Fidelis erit domus ejus, & regnum ejus usque in æternum coram me.* Attendat ergo & adspiciat Salomonis domum plenam mulieribus alienigenis colentibus deos falsos, & ipsum ab eis regem aliquando sapientem in eamdem idololatriam seductum atque dejectum: & non audeat existimare Deum, vel hoc promisisse mendaciter, vel talem Salomonem domumque ejus futuram non potuisse præscire. Non hinc autem deberemus ambigere, nec si non in Christo Domino nostro, qui factus est ex semi- (Rom. 1. 3.) ne David secundùm carnem, jam videremus ista compleri; ne vanè atque inaniter hîc alium aliquem requiramus, sicut carnales Judæi. Nam & ipsi usque adeo filium, quem loco isto regi David promissum legunt, intelligunt non fuisse Salomonem, ut eo qui promissus est tanta jam manifestatione declarato adhuc mirabili cæcitate alium sperare se dicant. Facta est quidem nonnulla imago rei futuræ etiam in Salomone, in eo quòd templum ædificavit, & pacem habuit secundùm nomen suum, (Salomon.) (Salomon quippe pacificus est Latinè,) & in exordio regni sui mirabiliter laudabilis fuit: sed eâdem suâ personâ per umbram futuri prænuntiabat etiam ipse Christum Dominum nostrum, non exhibebat. Unde quædam de illo ita scripta sunt, quasi de ipso ista prædicta sint, dum Scriptura sancta etiam rebus gestis prophetans, quodam modo in eo figuram delineat futurorum. Nam præter libros divinæ historiæ, ubi regnasse narratur, Psalmus etiam septuagesimus-primus titulo nominis ejus inscriptus est: in quo tam multa dicuntur, quæ omnino ei convenire b non possunt, Domino autem Christo [b] apertissima perspicuitate conveniunt, ut evidenter appareat, quòd in illo figura qualiscumque adumbrata sit, in isto autem ipsa veritas præsentata. Notum est enim quibus terminis regnum conclusum fuerit Salomonis: & tamen in eo Psalmo legitur, ut alia taceam, (Psal. 71. 8.) *Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terræ:* quod in Christo videmus impleri. A flumine quippe dominandi sumsit exordium, ubi baptizatus à Johanne, eodem monstrante cœpit agnosci à discipulis, qui eum non solùm magistrum, verùm etiam Dominum appellaverunt:

3. Nec ob aliud, vivente adhuc patre suo David, regnare Salomon cœpit, quod nulli illorum regum contigit, nisi ut hinc quoque satis eluceat, non esse ipsum, quem prophetia ista præsignat, quæ ad ejus patrem loquitur, dicens, *Et erit cùm repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, & suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, & præparabo regnum illius.* Quomodo ergo propter id quod sequitur, *Hic ædificabit mihi domum*, iste Salomon putabitur prophetatus: &

A non potiùs propter id quod præcedit, *Cùm repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te*, alius pacificus intelligitur esse promissus, qui non ante, sicut iste, sed post mortem David prænuntiatus est suscitandus? Quamlibet enim longo interposito tempore Jesus Christus veniret, procul dubio post mortem regis David, cui sic est promissus, eum venire oportebat, qui ædificaret domum Deo, non de lignis & lapidibus, sed de hominibus, qualem illum ædi- B ficare gaudemus. Huic enim domui dicit Apostolus, hoc est, fidelibus Christi: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.* (1. Cor. 3. 17.)

Caput IX.

Quàm similis in Psalmo octogesimo-octavo sit prophetia de Christo, his quæ in Regnorum libris Nathan prophetante promittuntur.

Propter quod & in Psalmo octogesimo-octavo, cujus est titulus, *Intellectus ipsi Æthan* (Psal. 88. 1. &c.) C *Israëlitæ*, commemorantur promissiones Dei factæ regi David, & istis quæ in libro Regnorum sunt posita, quædam ibi similia dicuntur, sicut est: *Juravi David servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum.* (Ibidem 4.) Et iterum: *Tunc locutus es in adspectu filiis tuis, & dixisti, Posui adjutorium super potentem, & exaltavi electum de populo meo. Inveni David servum meum, in oleo sancto meo unxi eum. Manus enim mea auxiliabitur ei, & brachium meum confortabit eum. Non proficiet ini-* D *micus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei. Et concidam à facie ejus inimicos ejus, & eos, qui oderant eum, fugabo. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso, & in nomine meo exaltabitur cornu ejus. Et ponam in mari manum ejus, & in fluminibus dexteram ejus. Ipse invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum apud reges terræ. In æternum servabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele ipsi. Et* E *ponam in sæculum sæculi semen ejus, & thronum ejus sicut dies cæli.* Quæ omnia de Domino Jesu intelliguntur, quando rectè intelliguntur, sub nomine David, propter formam servi, quam de semine David idem Mediator assumsit ex virgine. Continuò etiam dicitur de peccatis filiorum ejus tale aliquid, quale in Regnorum libro positum est, & quasi de Salomone procliviùs accipitur. Ibi namque, hoc est, in Regnorum libro, *Et si venerit*, (2. Reg. 7. 14. & 15.) inquit, *iniquitas ejus, redarguam illum in virga vi-* F *rorum, & in tactibus filiorum hominum: misericordiam autem meam non amoveam ab eo:* tactibus significans plagas correptionis. Unde illud est, *Ne tetigeritis Christos meos.* (Psal. 104. 15.) Quod quid est aliud, quàm, Ne læseritis? In Psalmo verò cùm ageret tamquam de David, ut quiddam ejusmodi etiam ibi diceret, *Si dereliquerint*, inquit, *filii ejus legem meam,* (Psal. 88. 31.) *& in judiciis meis non ambulaverint; si justificationes meas profanaverint, & mandata mea non custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, &* G *in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eo.* Non dixit, ab eis, cùm loqueretur de filiis ejus, non de ipso: sed dixit, *ab eo*; quod bene intellectum tantumdem valet. Non enim Christi ipsius, quod est caput Ecclesiæ, possent inveniri ulla peccata, quæ opus esset huma-

[a] Editi, *à quibus amovi faciem meam.* At probæ notæ MSS. Gervasianus, Colbertinus &c. concordant cum Græco LXX. ἀφ' ὧν ἀπ-ἔστησα ἐκ προσώπου μου.

[b] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *apertissimâ.*

nis correptionibus servatâ misericordiâ divinitus A coerceri; sed in ejus corpore ac membris, quod populus ejus est. Ideo in libro Regnorum, *iniquitas ejus* dicitur, in Psalmo autem, *filiorum ejus*: ut intelligamus de ipso dici quodam modo, quod de ejus corpore dicitur. Propter quod etiam ipse de cælo, cùm corpus ejus, quod sunt fideles ejus,
Act. 9. 4. Saulus persequeretur, *Saule*, inquit, *Saule, quid me persequeris?* Deinde in consequentibus Psalmi,
Psal. 88. 34. &c. *Neque nocebo*, inquit, *in veritate mea, neque profanabo testamentum meum, & quæ procedunt de* B *labiis meis non reprobabo. Semel juravi in sancto meo, si David mentiar*: id est, nequaquam David mentiar. Solet enim sic loqui Scriptura. Quid autem non mentiatur, adjungit, & dicit, *Semen ejus in æternum manebit; & sedes ejus sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in cælo fidelis.*

Caput X.

Quàm diversa acta sint in regno terrenæ Jerusalem, ab his quæ promiserat Deus, ut intelligeretur pro- C *missionis veritas ad alterius Regis & regni gloriam pertinere.*

POST hæc tantæ promissionis validissima firmamenta, ne putarentur in Salomone completa, tamquam id speraretur, nec inveniretur:
Psal. 88. 39. *Tu verò*, inquit, *repulisti, & ad nihilum deduxisti, Domine.* Hoc quippe factum est de regno Salo-
3. Reg. 14. monis in posteris ejus, usque ad eversionem ipsius terrenæ Jerusalem, quæ regni ejusdem sedes fuit; & maximè ipsius templi labem, quod fuerat à Sa- D lomone constructum. Sed ne ob hoc putaretur Deus contra sua promissa fecisse, continuò subjecit, *Distulisti Christum tuum* Non est ergo ille Salomon, sed nec ipse David, si dilatus est Christus
Regum unctio typus Christi. Domini. Cùm enim Christi ejus dicerentur omnes reges mystico illo chrismate consecrati, non solùm à rege David & deinceps, sed ab illo etiam Saüle, qui populo eidem rex primus est
1. Reg. 24. 7. unctus; ipse quippe David eum Christum Domini appellat: erat tamen unus verus Christus, E cujus illi figuram prophetica unctione gestabant; qui secundùm opinionem hominum, qui eum putabant in David vel in Salomone intelligendum, differebatur in longum; secundùm autem dispositionem Dei venturus suo tempore parabatur. Interea dum ille differtur, quid factum sit de regno terrenæ Jerusalem, ubi sperabatur utique regnaturus, secutus iste Psalmus adjunxit, atque ait,
Psal. 88. 40. &c. [a] *Evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctitatem ejus. Destruxisti omnes macerias ejus, po-* F *suisti munitiones ejus in formidinem. Diripuerunt eum omnes transeuntes viam, factus est opprobrium vicinis suis. Exaltasti dexteram inimicorum ejus, jocundasti omnes inimicos ejus. Avertisti adjutorium gladii ejus, & non es opitulatus ei in bello. Dissolvisti eum ab emundatione, sedem ejus in terram collisisti. Minuisti dies sedis ejus, perfudisti eum confusione.* Hæc omnia venerunt super ancillam Jerusalem, in qua regnaverunt nonnulli etiam filii liberæ, regnum illud tenentes in dispensatione temporaria: regnum au- G tem cælestis Jerusalem, cujus erant filii, in vera fide habentes, & in vero Christo sperantes Quomodo autem ista venerint super illud regnum, index est rerum gestarum, si legatur, historia.

[a] Aliquot MSS. *Avertisti* Græcè est, κατέστρεψας.
[b] Editi, *successionem*. Emendantur ex MSS.

Caput XI.

De substantia populi Dei, quæ per [b] susceptionem carnis in Christo est, qui solus eruendi ab inferis animam suam habuit potestatem.

POST hæc autem prophetata ad precandum Deum Propheta convertitur: sed & ipsa precatio prophetatio est. *Usque quò Domine aver-* Psal. 88.
tis in finem? subauditur, faciem tuam, sicut ali- 47.
bi dicitur, *Usquè quò avertis faciem tuam à me?* Nam ideo quidam codices hîc non habent *avertis*, sed *averteris*: quamquam possit intelligi, avertis misericordiam tuam, quam promisisti David. Quod autem dixit, *in finem*, quid est, nisi usque in finem? Qui finis intelligendus est ultimum tempus, quando in Christum Jesum etiam illa gens est creditura, ante quem finem illa fieri oportebat, quæ superiùs ærumnosa deflevit. Propter quæ & hîc sequitur, *Exardescet sicut ignis ira tua.* [a] *Me-* Ibidem
mento quæ est mea substantia. Nihil hîc melius, quàm 48.
ipse Jesus intelligitur, substantia populi ejus, ex quo natura est carnis ejus. *Non enim vanè*, inquit, *constituisti omnes filios hominum.* Nisi enim esset unus filius hominis substantia Israël, per quem filium hominis liberarentur multi filii hominum, vanè utique constituti essent omnes filii hominum. Nunc verò omnis quidem humana natura per peccatum primi hominis in vanitatem de veritate collapsa est, propter quod dicit alius Psalmus, *Homo va-* Psal. 143.
nitati similis factus est, dies ejus velut umbra prætereunt: 4.
sed non vanè Deus constituit omnes filios hominum; quia & multos à vanitate liberat per mediatorem Jesum, & quos liberandos non esse præscivit, ad utilitatem liberandorum & comparationem duarum inter se à contrario Civitatum, non utique vanè in totius rationalis creaturæ pulcherrima atque justissima ordinatione constituit. Deinde sequitur: *Quis est homo qui vivet, & non videbit mortem; eruet animam suam de manu inferi?* Quis est iste, nisi substantia illa Israël ex semine David, Christus Jesus? De quo dicit Apostolus, quòd Rom. 6. 9.
Surgens à mortuis, jam non moritur, & mors ei ultrà non dominabitur. Sic enim vivet & non videbit mortem, ut tamen mortuus fuerit; sed animam suam eruerit de manu inferi, [a] quò propter quorumdam solvenda inferni vincla descenderat: eruerit autem potestate illa, de qua in Evangelio dicit, *Pote-* Johan. 10.
statem habeo ponendi animam meam, & potestatem 18.
habeo iterum sumendi eam.

Caput XII.

Ad quorum personam pertinere intelligenda sit flagitatio promissorum, de quibus in Psalmo dicitur, Ubi sunt miserationes tuæ, Domine, antiquæ, *&c.*

SED cetera Psalmi hujus, quæ ita se habent:
Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, quas Psal. 88.
jurasti David in veritate tua? Memento Domine op- 50. &c.
probrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium: quod exprobraverunt inimici tui, Domine; quod exprobraverunt, commutationem Christi tui: utrùm ex persona dicta sint illorum Israëlitarum, qui desiderabant reddi sibi promissionem, quæ facta est ad David; an potiùs Christianorum, qui non secundùm carnem, sed secundùm spiritum sunt Israelitæ, meritò quæri potest. Dicta sunt quippe ista vel scripta tempore quo fuit Æthan, de cujus nomine titulum iste Psalmus accepit; & idem tempus regni David fuit: ac per

[a] Sic omnes MSS. At editi, *quia propter quorumdam solvenda poti æternum vincula ad inferna descenderas.*

hoc non diceretur, *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua?* nisi eorum personam in se [a] Propheta transfiguraret, qui longè postea futuri erant, quibus hoc tempus esset antiquum, quando regi David ista promissa sunt. Potest autem intelligi multas gentes, quando persequebantur Christianos, exprobrasse illis passionem Christi, quam Scriptura commutationem vocat; quoniam moriendo immortalis est factus. Potest & commutatio Christi secundùm hoc accipi exprobrata Israëlitis, quia cùm eorum speraretur futurus, factus est gentium: & hoc eis nunc exprobrant multæ gentes, quæ crediderunt in eum per novum Testamentum, illis in vetustate remanentibus: ut ideo dicatur, *Memento Domine opprobrii servorum tuorum*; quia non eos obliviscente, sed potiùs miserante Domino, & ipsi post hoc opprobrium credituri sunt. Sed ille quem priùs posui, convenientior sensus mihi videtur. Inimicis enim Christi, quibus exprobratur, quòd eos ad gentes transiens reliquerit Christus, incongruè vox ista coaptatur, *Memento Domine opprobrii servorum tuorum*; non enim servi Dei nuncupandi sunt tales Judæi: sed eis verba ista competunt, qui cùm graves humilitates persecutionum pro Christi nomine paterentur, recordari potuerunt excelsum regnum semini David fuisse promissum; & ejus desiderio dicere, non desperando, sed petendo, quærendo, pulsando, *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua? Memento Domine opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium*: hoc est, in interioribus meis patienter pertuli. *Quod exprobraverunt inimici tui, Domine; quod exprobraverunt, commutationem Christi tui*: non eam putantes commutationem, sed [b] consumtionem. Quid est autem, *Memento Domine*, nisi ut miserearis, & pro tolerata patienter humilitate mea, reddas celsitudinem, quam jurasti David in veritate tua? Si autem Judæis assignemus hæc verba, illi servi Dei talia dicere potuerunt, qui expugnatâ terrenâ Jerusalem, ante quàm Jesus Christus humanitus nasceretur, in captivitatem ducti sunt, intelligentes commutationem Christi, quia scilicet non per eum terrena carnalisque felicitas, qualis paucis annis regis Salomonis apparuit, sed cælestis ac spiritalis esset fideliter exspectanda: quam tunc ignorans infidelitas gentium, cùm Dei populum exsultabat atque insultabat esse captivum, quid aliud quàm Christi commutationem, sed scientibus nesciens, exprobrabat? Et ideo quod sequitur, ubi Psalmus iste concluditur, *Benedictio Domini in æternum, Fiat, fiat*: (ibidem 53.) universo populo Dei ad cælestem Jerusalem pertinenti, sive in illis qui latebant in Testamento vetere, ante quàm revelaretur novum, sive in his qui jam Testamento novo revelato manifestè pertinere cernuntur ad Christum, satis congruit. Benedictio quippe Domini in semine David, non ad aliquod tempus, qualis diebus Salomonis apparuit, sed in æternum speranda est, in qua certissima spe dicitur, *Fiat, fiat*. Illius enim spei est confirmatio, verbi hujus iteratio. Hoc ergo intelligens David ait in secundo Regnorum libro, unde ad istum Psalmum digressi sumus: *Et locutus es pro domo servi tui in longinquum*. (2. Reg. 7. 19.) Ideo autem post paululum ait, *Nunc incipe, & benedic domum servi* (ibidem 29.) *tui usque in æternum*, & cetera: quia tunc geniturus erat filium, ex quo progenies ejus duceretur ad Christum, per quem futura erat domus ejus æterna, eademque domus Dei. Domus enim David, propter genus David; domus autem Dei eadem ipsa, propter templum Dei, de hominibus factum, non de lapidibus, ubi habitet in æternum populus cum Deo & in Deo suo, & Deus cum populo atque in populo suo; ita ut Deus sit implens populum suum, & populus plenus Deo suo, cùm Deus erit omnia in omnibus, ipse in pace præmium, (1 Cor. 15. 28.) qui virtus in bello. Ideo cùm in verbis Nathan dictum sit, *Et nuntiabit tibi Dominus, quoniam domum ædificabis ipsi*: (2. Reg. 7. 11.) postea dictum est in verbis David, *Quoniam tu Dominus omnipotens Deus Israël, revelasti aurem servi tui, dicens, Domum ædificabo tibi*. (ibidem 27.) Hanc enim domum & nos ædificamus bene vivendo, & Deus ut bene vivamus opitulando: Quia *nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt ædificantes eam*. (Psal. 126. 1.) Cujus domûs cùm venerit ultima dedicatio, tunc fiet illud, quod hîc per Nathan locutus est Deus, dicens, *Et ponam locum populo meo Israël, & plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultrà: & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio à diebus quibus constitui judices super populum meum Israël*. (2. Reg. 7. 10 & 11.)

Caput XIII.

An promissæ pacis veritas illis temporibus possit adscribi, quæ sub Salomone fluxerunt.

Hoc tam magnum bonum quisquis in hoc sæculo & in hac terra sperat, insipienter sapit. An quispiam putabit in pace regni Salomonis id esse completum? Pacem quippe illam Scriptura in umbra futuri excellenti prædicatione commendat. Sed huic suspicioni vigilanter occursum est, cùm postea quàm dictum est, *Et non apponet filius iniquitatis humiliare eum*: (2. Reg. 7. 10. & 11.) continuò subjunctum est, *Sicut ab initio à diebus quibus constitui judices super populum meum Israël*. Judices namque, priùs quàm Reges ibi esse cœpissent, super illum populum fuerant constituti, ex quo terram promissionis accepit. Et utique humiliabat eum filius iniquitatis, hoc est, hostis alienigena, per intervalla temporum, quibus leguntur paces alternasse cum bellis: & inveniuntur illic pacis tempora prolixiora quàm Salomon habuit, qui quadraginta regnavit annos. Nam sub eo Judice qui appellatus est Aod, octoginta anni pacis fuerunt. Absit ergo, ut Salomonis tempora in hac promissione prædicta esse credantur: multo minùs utique cujuslibet regis alterius. Non enim quisquam eorum in tanta, quanta ille pace regnavit: nec umquam omnino gens illa ita regnum tenuit, ut sollicita non fuerit ne hostibus subderetur: quia in tanta mutabilitate rerum humanarum, nulli aliquando populo concessa est tanta securitas, ut huic vitæ hostiles non formidaret incursus. Locus ergo iste, qui promittitur tam pacatæ ac securæ habitationis, æternus est, æternisque debetur in matre Jerusalem libera, ubi erit veraciter populus Israël: hoc enim nomen [*] interpretatur Videns Deum: cujus præmii desiderio pia per fidem vita in hac ærumnosa peregrinatione ducenda est.

[*] scilicet, Israël.

Caput XIV.

De studio David in dispositione Psalmorum.

Procurrente igitur per tempora Civitate Dei, primò in umbra futuri, in terrena

[a] MSS. prophetia.

[b] Ita MSS. Editi autem, sed consummationem.

scilicet Jerusalem regnavit David. Erat autem
David vir in canticis eruditus, qui harmoniam
musicam non vulgari voluptate, sed fideli volun-
tate dilexerit; eáque Deo suo, qui verus est Deus,
mystica rei magnæ figuratione servierit. Diver-
sorum enim sonorum rationabilis moderatusque
concentus concordi varietate compactam bene
ordinatæ civitatis insinuat unitatem. Denique om-
nis ferè prophetia ejus in Psalmis est, quos centum-
quinquaginta liber continet, quem Psalmorum
vocamus. In quibus nonnulli volunt, eos solos
factos esse à David, qui ejus nomine inscripti sunt.
Sunt item qui putant non ab eo factos, nisi qui
prænotantur, *Ipsius David:* qui verò habent in
titulis, *Ipsi David*, ab aliis factos, personæ ipsius
fuisse coaptatos. Quæ opinio voce Evangelica
Matth. 22. 43. Salvatoris ipsius refutatur, ubi ait, quòd ipse Da-
vid in Spiritu Christum dixerit esse Dominum
suum: quoniam Psalmus centesimus-nonus sic in-
Psal. 109. 1. cipit: *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*
donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Et
certè idem Psalmus non habet in titulo, *Ipsius*
David; sed, *Ipsi David*, sicut plurimi. Mihi au-
tem credibiliùs videntur existimare, qui omnes il-
los centum & quinquaginta Psalmos ejus operi
tribuunt, eumque aliquos prænotasse etiam no-
minibus aliorum, aliquid quod ad rem pertineat
figurantibus, ceteros autem nullius hominis nomen
in titulis habere voluisse: sicut ei varietatis hujus
dispositionem, quamvis latebrosam, non tamen
inanem Dominus inspiravit. Nec movere debet
Psal. 64. 111. 145. &c. ad hoc non credendum, quòd nonnullorum no-
mina Prophetarum, qui longè post David regis
tempora fuerunt, quibusdam Psalmis in eo libro
leguntur inscripta; & quæ ibi dicuntur, velut ab
eis dici videntur. Neque enim non potuit prophe-
ticus Spiritus prophetanti regi David hæc etiam
futurorum Prophetarum nomina revelare, ut ali-
quid, quod eorum personæ conveniret, prophe-
ticè cantaretur: sicut rex Josias exorturus & re-
3. Reg. 13. gnaturus post annos ampliùs quàm trecentos, cui-
dam Prophetæ, qui etiam facta ejus futura præ-
dixit, cum suo nomine revelatus est.

Caput XV.

*An omnia quæ in Psalmis de Christo & Ecclesia pro-
phetantur, ad contextum hujus Operis coaptanda sint.*

Nunc jam exspectari à me video, ut hoc lo-
co libri hujus aperiam quid in Psalmis Da-
vid de Domino Jesu Christo vel ejus Ecclesia
prophetaverit. Ego autem ut hoc non ita faciam,
sicut videtur ipsa exspectatio postulare, (quamvis
jam in uno fecerim,) copiâ, quàm inopiâ magis
impedior. Omnia enim ponere vitandæ prolixita-
tis caussâ prohibeor: vereor autem ne cùm aliqua
elegero, multis, qui ea noverunt, videar magis ne-
cessaria præterisse. Deinde quia testimonium quod
profertur, de contextione totius Psalmi debet
a habere suffragium, [a] ut certè nihil sit quod ei
refragetur, si non omnia suffragantur; ne more
centonum ad rem quam volumus, tamquam ver-
b siculos, decerpere videamur, velut de [b] grandi
carmine, quod non de re illa, sed de alia longè-
que diversa reperiatur esse conscriptum. Hoc au-
tem ut in quocumque Psalmo possit ostendi, ex-
ponendus est totus: quod quanti operis sit, & alio-

A rum, & nostra volumina, in quibus hoc fecimus,
satis indicant. Legat ergo illa, qui voluerit, &
potuerit: inveniet quot & quanta rex David idem-
que propheta de Christo & ejus Ecclesia prophe-
taverit, de Rege scilicet & Civitate quam con-
didit.

Caput XVI.

*De his quæ in quadragesimo-quarto Psalmo ad Chri-
stum & Ecclesiam pertinentia, aut apertè dicuntur,
aut tropicè.*

B 1. Quamlibet enim de quacumque re
propriæ sint atque manifestæ propheticæ
locutiones, necesse est ut eis etiam tropicæ mi-
sceantur: quæ maximè propter tardiores ingerunt
doctoribus laboriosum disputandi exponendique
negotium. Quædam tamen Christum & Ecclesiam
ipsa prima facie, mox ut dicuntur, ostendunt;
etsi ex otio restant exponenda, quæ in eis minùs
intelliguntur: quale illud est in eodem Psalmo-
rum libro, *Eructavit cor meum verbum bonum, di-* Psal. 44. 2. &c.
C *co ego opera mea regi. Lingua mea calamus scribæ,*
velociter scribentis. Speciosus formâ præ filiis hominum:
diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te
Deus in æternum. Accingere gladium tuum circa fe-
mur [c] *potentissime. Specie tua & pulcritudine tua, in-*
tende, prosperè procede, & regna. Propter veritatem c
& mansuetudinem & justitiam; & deducet te mirabi-
liter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ [d] *potentissimæ.*
Populi sub te cadent: in corde inimicorum regis. Sedes d
tua Deus in sæcula sæculorum, virga directionis virga
D *regni tui. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniqui-*
tatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo ex-
sultationis præ participibus tuis. Myrrha, & gutta,
& casia, à vestimentis tuis, à domibus eburneis: ex
quibus delectaverunt te filiæ regum in honore tuo. Quis
non hîc Christum, quem prædicamus, & in quem
credimus, quamlibet sit tardus, agnoscat? cùm au-
diat Deum, cujus sedes est in sæcula sæculo-
rum; & unctum à Deo, utique sicut unguit
Deus, non visibili, sed spiritali atque intelligi-
E bili chrismate. Quis enim tam rudis est in hac re-
ligione, vel tam surdus adversùs ejus famam lon-
gè latéque diffusam, ut Christum à chrismate, Christus unde dictus.
hoc est, ab unctione appellatum esse non nove-
rit? Agnito autem rege Christo, jam cetera quæ
hîc tropicè dicta sunt, quomodo sit speciosus for-
mâ præ filiis hominum, quadam tanto magis aman-
da atque miranda, quanto minùs corporea pul-
critudine; quis gladius ejus, quæ sagittæ, & ce-
tera isto modo non propriè, sed tropicè posita,
F jam subditus ei qui regnat, propter veritatem &
mansuetudinem & justitiam, inquirat ex otio.

2. Deinde adspiciat ejus Ecclesiam, tanto viro
suo spiritali connubio & divino amore conjun-
ctam: de qua dicitur in his quæ sequuntur, *Ad-* Ibidem 10 &c.
stitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circum-
amicta varietate. Audi filia, & vide, & inclina au-
rem tuam, & obliviscere populum tuum, & domum pa-
tris tui. Quoniam concupivit rex speciem tuam, quia
ipse est Dominus Deus tuus. Et adorabunt eum filiæ
G *Tyri in muneribus: vultum tuum deprecabuntur divi-*
tes plebis. Omnis gloria ejus filiæ regis intrinsecùs, in
fimbriis aureis, circumamicta varietate. Afferentur
regi virgines post eam, proximæ ejus afferentur tibi. Af-
ferentur in lætitia & exsultatione: adducentur in tem-

[a] MSS. *Aut certè nihil sit.*
[b] Sic MSS. At editi, *de retrogrado carmine.*
[c] Editi addunt, *tuum*: quod à MSS. & à LXX. abest.

[d] Editi, *potentissime*: paulòque pòst, *in corde*. At MSS. hîc & aliis inferiùs locis conveniunt cum ea versione, quam Augustinus sequitur in Enarrat. Psal. 44.

A *plum regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram. Memores erunt nominis tui, in omni generatione & generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in sæculum sæculi.* Non opinor quenquam ita desipere, ut hîc aliquam mulierculam prædicari credat, atque describi: conjugem videlicet illius, cui dictum est, *Sedes tua Deus in sæcula sæculorum: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis:* B Christum utique præ Christianis. Hi sunt enim participes ejus, ex quorum in omnibus gentibus unitate atque concordia fit ista regina: sicut in alio Psal-
Psal. 47. 3 mo de illa dicitur, *Civitas Regis magni.* Ipsa est Sion spiritaliter: quod nomen Latinè interpretatum speculatio est. Speculatur enim futuri sæculi magnum bonum: quoniam illuc dirigitur ejus intentio. Ipsa est & Jerusalem eodem modo spiritaliter, unde multa jam diximus. Ejus inimica est Civitas diaboli Babylon, quæ confusio inter- C pretatur. Ex qua tamen Babylone, regina ista in omnibus gentibus regeneratione liberatur, & à pessimo rege ad optimum Regem, id est, à diabolo transit ad Christum. Propter quod ei dicitur,
Psal. 44. 11. *Obliviscere populum tuum & domum patris tui.* Cujus Civitatis impiæ portio sunt & Israëlitæ sola carne, non fide: inimici etiam ipsi magni hujus Regis, ejusque reginæ. Ad ipsos enim veniens, & ab eis Christus occisus, magis aliorum factus est, quos non vidit in carne. Unde per cujusdam Psal- D
Psal. 17. 44 & 45. mi prophetiam dicit Rex ipse noster, *Erues me de contradictionibus populi, constitues me in* [a] *caput gentium. Populus quem non cognovi, servivit mihi; in obauditu auris obaudivit mihi.* Populus ergo iste gentium, quem non cognovit Christus præsentiâ corporali, in quem tamen Christum sibi annuntiatum credidit, ut meritò de illo diceretur, *In ob-*
Rom. 10. 17. *auditu auris obaudivit mihi*; quia *fides ex auditu est*: iste, inquam, populus additus veris & carne & fide Israëlitis Civitas est Dei, quæ ipsum quoque E secundùm carnem peperit Christum, quando in solis illis Israëlitis fuit. Inde quippe erat virgo Maria, in qua carnem Christus, ut homo esset, assum-
Psal. 86. 5 sit. De qua Civitate Psalmus alius ait, *Mater Sion, dicet homo, & homo factus est in ea, & ipse fundavit eam Altissimus.* Quis est iste Altissimus, nisi Deus? Et per hoc Christus Deus, ante quàm in illa Civitate per Mariam fieret homo, ipse in Patriarchis & Prophetis fundavit eam. Cùm igitur huic reginæ Civitati Dei, tanto antè dictum F sit per prophetiam, quod jam videmus impletum,
Psal. 44. 17. *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, constitues eos principes super omnem terram*: ex filiis quippe ejus per omnem terram sunt præpositi [b] & patres ejus, cùm confiteantur ei populi concurrentes ad eam cum confessione laudis æternæ in sæculum sæculi: procul dubio quidquid hîc tropicis locutionibus subobscurè dictum est, quoquo modo intelligatur, debet his rebus manifestissimis convenire.

Caput XVII.

De his quæ ad sacerdotium Christi in Psalmo centesimo-nono, & de his quæ in Psalmo vigesimo-primo ad passionem ipsius spectant.

Sicut etiam in illo Psalmo, ubi sacerdos Christus, quemadmodum hîc rex, apertissimè prædicatur: *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Psal. 109. 1. Sedere Christus ad dexteram Dei Patris creditur, non videtur: ejus etiam inimicos poni sub pedibus ejus nondum apparet; id [c] agitur, apparebit in fine; etiam hoc nunc creditur, pòst videbitur. Verùm quod sequitur, *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion,* [d] *& dominare in medio inimicorum tuorum*, Ibidem 2. ita clarum est, ut non solùm infideliter & infeliciter, sed etiam impudenter negetur. Et ipsi quippe fatentur inimici, ex Sion missam fuisse legem Christi, quod Evangelium nos vocamus, & eam virgam virtutis ejus agnoscimus. Dominari verò eum in medio inimicorum suorum, iidem ipsi inter quos dominatur, dentibus frendendo & tabescendo, & nihil adversùs eum valendo, testantur. Deinde quod paulò pòst dicit, *Juravit Dominus, & non pœnitebit eum*: quibus verbis immutabile futurum esse significat, quod adjungit, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*; ex eo quòd jam nusquam est sacerdotium & sacrificium secundùm ordinem Aaron, & ubique offertur sub sacerdote Christo, quod protulit Melchisedec, quando benedixit Abraham, Gen. 14. 18. quis ambigere permittitur, de quo ista dicantur? Ad hæc itaque manifesta referuntur, quæ paulò obscuriùs in eodem Psalmo posita sunt, [e] quando rectè intelliguntur: quod in nostris jam popularibus Sermonibus fecimus. Sic & in illo ubi humilitatem passionis suæ per prophetiam Christus eloquitur, dicens, *Foderunt manus meas & pedes* [f], *dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi verò consideraverunt & conspexerunt me.* Psal. 21. 17. & 18. Quibus utique verbis in cruce corpus significavit extentum, manibus pedibusque confixis & clavorum transverberatione confossis, eoque modo se spectaculum considerantibus & conspicientibus præbuisse. Addens etiam, *Diviserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.* Ibidem 19. Quæ prophetia quemadmodum impleta sit, Evangelicâ narratur historiâ. Matth. 27. 35. Tunc profectò & alia rectè intelliguntur, quæ ibi minùs apertè dicta sunt, cùm congruunt his, quæ tantâ manifestatione claruerunt: præsertim quia & illa quæ non transacta credimus, sed præsentia contuemur, sicut in eodem Psalmo leguntur tanto antè prædicta, ita nunc exhibita jam toto orbe cernuntur. Ibi enim paulò pòst dicitur, *Commemorabuntur, & convertentur ad Dominum universi fines terræ, & adorabunt in conspectu ejus universæ patriæ gentium: quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium.* Psal. 21. 28.

Caput XVIII.

De Psalmo tertio, & de quadragesimo, & de quinto-decimo, & de sexagesimo-septimo, in quibus mors & resurrectio Domini prophetantur.

G 1. De resurrectione quoque ejus, nequaquam Psalmorum oracula tacuerunt. Nam quid est aliud quod in Psalmo tertio ex persona ejus

[a] MSS *in capite.*
[b] Sic MSS. At editi Vind. Am. Er. *sunt præpositi principes, cùm confiteantur* &c. Lov. *sunt præpositi & patres ejus principes, cùm confiteantur* &c. Paulò pòst loco *cum confessione*, nonnulli MSS. habent *confessionem*: alii cum Vind. Am. Er. *confessione*, omisso *cum*.

[c] Editi, *id agitur*. Veriùs MSS. *id agitur.*
[d] Editi omittunt *&*. Habent MSS hîc & Enarrat. in Psal. 109.
[e] Sic MSS. Editi autem, *quæ quomodo rectè intelligantur, in nostris jam popularibus Sermonibus notum fecimus.*
[f] Editi, *pedes meos.* Abest *meos* à MSS.

canitur,

Psal. 3. 6. canitur, *Ego dormivi, & somnum cepi*, [a]*exsurrexi, quoniam Dominus suscipiet me?* An fortè quisquam ita desipit, ut credat velut aliquid magnum nobis indicare voluisse Prophetam, quòd dormierit, & exsurrexerit, nisi somnus iste mors esset, & evigilatio resurrectio, quam de Christo sic oportuit prophetari? Nam & in quadragesimo multò manifestiùs id ostenditur, ubi ex persona ejusdem Mediatoris, more solito, tamquam præterita narrantur, quæ futura prophetabantur; quoniam quæ ventura erant jam in prædestinatione & præscientia Dei velut facta erant, [b]quia certa erant. Psal. 40. 6. &c. *Inimici*, inquit, *mei dixerunt mala mihi: Quando morietur, & peribit nomen ejus? Et si ingrediebatur ut videret, vana locutum est cor ejus, congregavit iniquitatem sibi. Egrediebatur foras, &* [c] *loquebatur simul in unum. Adversùs me susurrabant omnes inimici mei, adversùs me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum disposuerunt adversùs me: Numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat?* Hîc certè ita posita sunt verba hæc, ut nihil aliud dixisse intelligatur, quàm si diceret, Numquid qui moritur, non adjiciet ut reviviscat? Superiora quippe demonstrant mortem ipsius cogitasse & disposuisse inimicos ejus, & hoc actum esse per eum qui ingrediebatur ut videret, & egrediebatur ut proderet. Cui autem hîc non occurrat ex discipulo ejus factus traditor Judas? Quia ergo facturi erant quod moliebantur, id est, occisuri erant eum, ostendens illos vanâ malitiâ frustra occisuros resurrecturum, sic adjecit hunc versum, velut si diceret, Quid agitis vani? quod vestrum scelus erit, meus somnus erit. *Numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat?* Et tamen eos tam magnum nefas non impunè facturos, consequentibus indicat versibus, dicens, Ibid. 10 & 11. *Etenim homo pacis meæ in quem speravi, qui edebat panes meos, ampliavit super me calcaneum*: hoc est, conculcavit me. *Tu autem*, inquit, *Domine, miserere mei, & resuscita me, & reddam illis.* Quis hoc jam neget, qui Judæos post passionem resurrectionemque Christi de sedibus suis bellica strage & excidio funditus eradicatos videt? Occisus enim ab eis resurrexit, & reddidit eis interim temporariam disciplinam, excepto quod non correctis servat, quando vivos & mortuos judicabit. Nam Dominus ipse Jesus Johan. 13. 26. istum ipsum traditorem suum per panem porrectum ostendens Apostolis, hunc etiam versum Psalmi hujus commemoravit, & in se dixit impletum: *Qui edebat panes meos, ampliavit super me calcaneum.* Quod autem ait, *In quem speravi*: non congruit capiti, sed corpori. Neque enim nesciebat eum ipse Salvator, de quo antè jam dixerat, Johan. 6. 71. [d] *Unus ex vobis diabolus est.* Sed solet in se membrorum suorum transferre personam, & sibi tribuere quod esset illorum, quia caput & corpus unus est Christus: unde illud est in Evangelio, Matth. 25. 35. *Esurivi, & dedistis mihi manducare.* Quod exponens ait, *Quando uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.* Se itaque dixit sperasse, quod tunc speraverant de Juda discipuli ejus, quando est connumeratus Apostolis.

2. Judæi autem Christum, quem sperant, moriturum esse non sperant. Judæi Christum regnaturum credunt, sed non morturum. Ideo quem Lex & Prophetæ annuntiaverunt, nostrum esse non putant; sed nescio quem suum, quem sibi alienum à mortis passione confingunt. Ideo mirabili vanitate atque cæcitate verba quæ posuimus, non mortem & resurrectionem, sed somnum & evigilationem significasse contendunt. Sed clamat eis etiam Psalmus quintus-decimus: Psal. 15. 9. & 10. *Propter hoc jocundatum est cor meum, & exsultavit lingua mea, insuper & caro mea requiescet in spe: quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Quis in ea spe diceret requievisse carnem suam, ut non derelictâ animâ suâ in inferno, sed citò ad eam redeunte reviviseeret, ne corrumperetur, sicut cadavera corrumpi solent, nisi qui die tertio resurrexit? Quod utique dicere non possunt de propheta & rege David. Clamat & sexagesimus-septimus Psalmus: Psal. 67. 21. *Deus noster Deus salvos faciendi, & Dominus* [e] *exitus mortis.* Quid apertius diceretur? Deus enim salvos faciendi Dominus est Jesus, quod interpretatur Salvator, sive Salutaris. Nam ratio nominis hujus hæc reddita est, quando priùs quàm ex virgine nasceretur dictum est, Matth. 1. 21. *Pariet filium, & vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum.* In quorum peccatorum remissionem quoniam sanguis ejus effusus est, non utique oportuit eum de hac vita exitus alios habere quàm mortis. Ideo cùm dictum esset, *Deus noster Deus salvos faciendi*, continuò subjunctum est, *Et Domini exitus mortis*, ut ostenderetur moriendo salvos esse facturus. Sed mirando dictum est, *Et Domini*: tamquam diceretur, Talis est ista vita mortalium, ut nec ipse Dominus aliter ab illa exiret, nisi per mortem.

Caput XIX.

De Psalmo sexagesimo-octavo, in quo Judæorum pertinax infidelitas declaratur.

Sed ut Judæi tam manifestis hujus prophetiæ testimoniis, etiam rebus ad effectum tam clarum certumque perductis, omnino non [f] cedant, profectò in eis illud impletur, quod in eo Psalmo qui hunc sequitur scriptum est. Cùm enim & illic ex persona Christi, quæ ad ejus passionem pertinent, propheticè dicerentur, commemoratum est, quod in Evangelio patuit: Psal. 68. 22. Matth. 27. 34. *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potum mihi dederunt acetum.* Et velut post tale convivium epulasque sibi hujuscemodi exhibitas mox intulit: Psal. 68. 23. & 24. *Fiat mensa eorum coram ipsis in muscipulam, & in retributionem, & in scandalum: obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurva*: & cetera, quæ non optando sunt dicta, sed optandi specie prophetando prædicta. Quid ergo mirum, si hæc manifesta non vident, quorum oculi sunt obscurati, ne videant? Quid mirum, si cælestia non [g] suspiciunt, qui ut in terrena sint proni, dorsum eorum semper incurvum est? His enim verbis translatis à corpore, vitia significantur animorum. Ista de Psalmis, hoc est, de prophetia regis David, satis dicta sint, ut aliquis modus sit. Ignoscant autem qui hæc legunt, & cuncta illa noverunt; & de his quæ fortasse firmiora me prætermisisse vel intelligunt, vel existimant, non querantur.

[a] Sic MSS. Juxta LXX. At editi, *& exsurrexi quoniam Dominus suscepit me.*
[b] Monet Ludovicus Vives vetus exemplar non habere, *quia certa erant*, videtque additum ab aliquo ceu scholium. Id verò habent libri omnes quos inspeximus.
[c] Vetus liber Corbeiensis, *& loquebantur.*
[d] In quibusdam MSS loci duo citantur sic: *Unus ex vobis me tradet: &, Unus ex vobis diabolus est.* Prior est ex Johan. cap. 13. 21. posterior ex cap. 6. 71.
[e] In editis, *& Domini*, *Domini exitus mortis.* Non repetitur *Domini* in MSS nec apud LXX.
[f] Sic MSS. Editi verò, *non credant.*
[g] Vind. Am. & aliquot MSS. *suscipiunt.*

Caput XX.

De regno ac merito David, & de filio ipsius Salomone, eaque prophetia quæ ad Christum pertinens invenitur, vel in eis libris qui scriptis ipsius copulantur, vel in eis quos ipsius esse non dubium est.

1. REGNAVIT ergo David in terrena Jerusalem, filius cælestis Jerusalem, divino multùm testimonio prædicatus: quia & delicta ejus tantâ pietate superata sunt, per saluberrimam pænitendi humilitatem, ut prorsus inter eos sit, de
Psal. 31. 1. quibus ipse ait, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* Post hunc regna-
3. Reg. 1. & 2. vit eidem populo universo Salomon ejus filius, qui, ut suprà dictum est, patre suo vivente cœpit re-
a gnare. Hic [a] bonis initiis, malos exitus habuit. Quippe secundæ res, quæ sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quàm profuit ipsa sapientia, etiam nunc & deinceps memorabilis, & tunc longè latéque laudata. Prophetasse etiam ipse reperitur in suis libris, qui tres recepti sunt in auctoritatem canonicam, Proverbia, Ecclesiastes, C & Canticum canticorum. Alii verò duo, quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, pro-
V lib. 2. de doctrina Christ. c. 8. & l. 2. Retr. 4. & Specul. Tom. 3. parte 1 pag. 733. pter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo: non autem esse ipsius, non dubitant doctiores: eos tamen in auctoritatem, maximè occidentalis, antiquitus recepit Ecclesia: quorum in uno, qui appellatur Sapientia Salomonis, passio Christi apertissimè prophetatur. Impii quippe interfectores ejus commemo-
Sap. 2. 12. &c. rantur dicentes, *Circumveniamus justum, quoniam* D *insuavis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & infamat in nos peccata disciplinæ nostræ. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum. Gravis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, & immutatæ viæ ejus. Tamquam nugaces æstimati sumus ab illo, & abstinet se à viis nostris quasi ab immunditiis: præfert novissima justorum, & gloriatur patrem Deum se habere. Videamus ergo si sermo-* E *nes illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt novissima ejus. Si enim justus est filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum de manu contrariorum. Contumelià & tormento interrogemus illum, ut sciamus reverentiam illius, & probemus patientiam ipsius. Morte turpissima condemnemus illum: erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitaverunt, & erraverunt: excæcavit enim illos malitia ipsorum.* In Ecclesiastico autem fides gentium futura
Eccli. 36. 1. &c. prædicitur isto modo: *Miserere nostri dominator Deus* F *omnium, & immitte timorem tuum super omnes gentes: extolle manum tuam super gentes alienas, & videant potentiam tuam. Sicut coram illis sanctificatus es in nobis, ita coram nobis magnificeris in illis, & agnoscant te secundùm quod & nos agnovimus te, quia non est Deus præter te, Domine.* Hanc optandi & precandi specie prophetiam per Jesum Christum videmus impletam. Sed adversùs contradictores non tanta firmitate proferuntur, quæ scripta non sunt in canone Judæorum.

2. In tribus verò illis, quos Salomonis esse con- G stat, & Judæi canonicos habent, ut ostendatur ad Christum & Ecclesiam pertinere quod in eis ejusmodi reperitur, operosa disputatio necessaria est, quæ nos ultrà quàm oportet, si nunc adhibetur, extendit. Tamen quod in Proverbiis legitur, viros impios dicere: *Abscondamus in terra virum justum* A *injustè, absorbeamus verò eum tamquam infernus viventem, & auferamus ejus memoriam de terra, possessionem ejus pretiosam apprehendamus,* non ita obscurum est, ut de Christo & possessione ejus Ecclesia sine laboriosa expositione non possit intelligi. Tale quippe aliquid etiam Dominus ipse Jesus per Evangelicam parabolam ostendit dixisse malos colonos: *Hic est heres, venite, occidamus eum, & nostra* Matth. 21. 38. *erit hereditas.* Itemque illud in eodem libro, quod jam antè perstrinximus, cùm ageremus de sterili B quæ peperit septem, non nisi de Christo & Ecclesia mox ut fuerit pronuntiatum consuevit intelligi ab eis, qui Christum Sapientiam Dei esse noverunt. *Sapientia ædificavit sibi domum, & suffulsit* Prov. 9. 1. &c. *columnas septem; immolavit suas victimas, miscuit in cratere vinum suum, & paravit mensam suam. Misit servos suos convocans cum excellenti prædicatione ad craterem, dicens, Quis est insipiens? Divertat ad me. Et inopibus sensu dixit, Venite, manducate de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis.* Hîc C certè agnoscimus Dei Sapientiam, hoc est, Verbum Patri coæternum, in utero virginali domum sibi ædificasse corpus humanum, & huic, tamquam capiti membra, Ecclesiam subjunxisse, Martyrum victimas immolasse, mensam in vino & panibus præparasse, ubi apparet etiam sacerdotium secundùm ordinem Melchisedec, insipientes & inopes sensu vocasse, quia, sicut dicit Apostolus, *Infirma* 1. Cor. 1. 27. *hujus mundi elegit, ut confunderet fortia.* Quibus tamen infirmis quod sequitur dicit, *Derelinquite in-* Prov. 9. 6. D *sipientiam, ut vivatis; & quærite prudentiam, ut habeatis vitam.* Participem autem fieri mensæ illius, ipsum est incipere habere vitam. Nam & in alio libro, qui vocatur Ecclesiastes, ubi ait, *Non est* Eccle. 8. 15. *bonum homini, nisi quod manducabit & bibet*, quid credibilius dicere intelligitur, quàm quod ad participationem mensæ hujus pertinet, quam sacerdos ipse Mediator Testamenti novi exhibet secundùm ordinem Melchisedec de corpore & sanguine suo? Id enim sacrificium successit omnibus E illis sacrificiis veteris Testamenti, quæ immolabantur in umbra futuri: propter quod etiam vocem illam in Psalmo tricesimo & nono ejusdem Mediatoris per prophetiam loquentis agnoscimus: *Sa-* Psal. 39. 7. *crificium & oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi.* Quia pro illis omnibus sacrificiis & oblationibus corpus ejus offertur, & participantibus ministratur. Nam istum Ecclesiastem in hac sententia manducandi & bibendi, quam sæpe repetit, plurimúmque commendat, non sapere carnalis F epulas voluptatis, satis illud ostendit, ubi ait, *Melius est ire in domum luctûs, quàm ire in domum po-* Eccle. 7. 3. *tûs.* Et paulò pòst, *Cor*, inquit, *sapientium in domo luctûs, & cor insipientium in domo epularum.* Ibidem 5. Sed illud magis commemorandum existimo de hoc libro, quod pertinet ad Civitates duas, unam diaboli, alteram Christi, & earum reges diabo- Eccle. 10. 16. & 17. lum & Christum: *Væ tibi terra*, inquit, *cujus rex adolescens, & principes tui manè comedunt. Beata tu, terra, cujus rex tuus filius ingenuorum, & principes tui* G *in tempore comedunt, in fortitudine, & non in confusione.* Adolescentem dixit diabolum, propter stultitiam, & superbiam, & temeritatem, & petulantiam, ceteraque vitia, quæ huic ætati adsolent abundare: Christum autem filium ingenuorum, sanctorum scilicet Patriarcharum, pertinentium ad liberam Civitatem, ex quibus est in carne proge-

a Imitatur Sallustium in bello Catilinario, cujus etiam hæc ibidem verba sunt, *Quippe secundæ res sapientium animos fatigant.*

A nitus. Principes illius Civitatis manè manducantes, id est, ante horam congruam; quia non exspectant opportunam, quæ vera est, in futuro sæculo felicitatem, festinanter beari hujus sæculi [a] celebritate cupientes. Principes autem Civitatis Christi tempus non fallacis beatitudinis patienter exspectant. Hoc ait, *in fortitudine, & non in confusione*: quia non eos fallit spes; de qua dicit Apostolus, *Spes autem non confundit*. (Rom. 5. 5) Dicit & Psalmus, *Etenim qui te exspectant, non confundentur*. (Psal. 24. 3.) Jam verò Canticum canticorum spiritalis quædam sanctarum est voluptas mentium, in conjugio illius Regis & Reginæ Civitatis, quod est Christus & Ecclesia. Sed hæc voluptas allegoricis tegminibus involuta est, ut desideretur ardentiùs, nudeturque jocundiùs, & appareat sponsus, cui dicitur in eodem Cantico, *Æquitas dilexit te*; (Cant. 1. 3.) & sponsa quæ ibi audit, *Caritas in deliciis tuis*. (Cant. 7. 6.) [b] Tacita multa transimus, curâ hujus Operis terminandi.

Caput XXI.

De regibus post Salomonem sive in Juda, sive in Israel.

CETERI post Salomonem reges Hebræorum vix inveniuntur per aliqua ænigmata dictorum suorum rerumve gestarum, quod ad Christum & Ecclesiam pertineat, prophetasse, sive in Juda, sive in Israël. Sic enim appellatæ sunt illius populi partes, ex quo propter Salomonis offensam tempore filii ejus Roboam, qui patri successit in regnum, Deo vindicante divisus est. (3. Reg. 12.) Proinde tribus decem, quas accepit Hieroboam servus Salomonis, rex eis in Samaria constitutus, propriè vocabantur Israël, quamvis hoc universi populi illius nomen esset. Duabus verò tribubus, Judæ scilicet & Benjamin, quæ propter David, ne penitus regnum stirpis ejus fuisset eradicatum, remanserant subjacentes civitati Jerusalem, Judæ nomen fuit: quia ipsa erat tribus unde David. Benjamin verò tribus altera ad idem regnum, sicut dixi, pertinens, erat unde fuit Saül rex ante David. Sed simul istæ duæ tribus, ut dictum est, Juda vocabantur; & hoc nomine discernebantur ab Israël, quod appellabantur propriè decem tribus habentes suum regem. Nam tribus Levi, quoniam sacerdotalis fuit, Dei, non regum servitio mancipata, tertia-decima numerabatur. Joseph quippe unus ex duodecim filiis Israël, non unam, sicut ceteri singulas, sed duas tribus fecit, Ephræm & Manassen. Verumtamen etiam tribus Levi ad regnum Jerosolymitanum pertinebat magis, ubi erat Dei templum, cui serviebat. Diviso igitur populo, primus regnavit in Jerusalem Roboam rex Juda filius Salomonis, & in Samaria Hieroboam rex Israël servus Salomonis. Et cùm voluisset Roboam tamquam tyrannidem divisæ illius partis bello persequi, prohibitus est populus pugnare cum fratribus suis, dicente Deo per Prophetam, se hoc fecisse. Unde apparuit nullum in ea re, vel regis Israël, vel populi fuisse peccatum, sed voluntatem Dei vindicantis impletam. Qua cognita, pars utraque inter se pacata conquievit: non enim religionis, sed regni fuerat facta divisio.

Caput XXII.

De Hieroboam, qui impietate idololatriæ subditum sibi populum profanavit, in quo tamen non destitit Deus & [c] Prophetas inspirare, & multos ab idololatriæ crimine custodire.

VERUM rex Israël Hieroboam mente perversa non credens Deo, quem veracem promisso sibi regno datoque probaverat, timuit ne veniendo ad templum Dei, quod erat in Jerusalem, quò secundum divinam legem sacrificandi causâ universæ illi genti veniendum fuit, B seduceretur ab eo populus, & stirpi David tamquam regio semini redderetur; & instituit idololatriam in regno suo, & populum Dei secum simulacrorum cultu obstrictum nefanda impietate decepit. Nec tamen omni modo cessavit Deus non solùm illum regem, verùm etiam successores ejus & impietatis imitatores, populumque ipsum, arguere per Prophetas. Nam ibi exstiterunt & magni illi insignesque Prophetæ, qui etiam mirabilia multa fe- C cerunt, Elias & Elisæus discipulus ejus. Etiam ibi dicenti Eliæ, *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam*: (3. Reg. 19. 10.) responsum est, illic esse septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.

Caput XXIII.

De vario utriusque regni Hebræorum statu, donec ambo populi in captivitatem diverso tempore ducerentur, revocato postea Judâ in regnum suum, quod novissimè in Romanorum transiit potestatem.

D ITEMQUE in regno Juda pertinente ad Jerusalem, etiam succedentium regum temporibus non defuerunt Prophetæ: sicut Deo placebat eos mittere, vel ad prænuntiandum quod opus erat, vel ad corripienda peccata, præcipiendamque justitiam. Nam & illic, etsi longè minùs quàm in Israël, tamen exstiterunt reges, qui suis impietatibus Deum graviter offenderent, & moderatis flagellis cum populo [d] simili plecterentur. Piorum sanè regum merita ibi non parva laudantur. In Israël E autem reges alios magis, alios minùs, omnes tamen reprobos legimus. Utraque igitur pars, sicut jubebat divina providentia, vel sinebat, variis & erigebatur prosperitatibus, & adversitatibus premebatur: & sic affligebatur, non solùm externis, verùm etiam inter se civilibus bellis, ut certis exsistentibus caussis, misericordia Dei vel ira patesceret; donec ejus indignatione crescente, universa gens illa à Chaldæis debellantibus, non solùm subverteretur in sedibus suis, sed etiam ex maxima F sui parte transferretur in terras Assyriorum, priùs illa pars, quæ vocabatur Israël in tribubus decem; postea verò etiam Judas, eversâ Jerusalem & templo illo nobilissimo: in quibus terris per annos septuaginta captivum egit otium. Post quos inde dimissa, templum quod eversum fuerat, instauravit: & quamvis plurimi ejus in alienigenarum degerent terris, non habuit tamen deinceps duas regni partes, & duos diversos in singulis partibus reges: sed in Jerusalem princeps eorum unus G erat; atque ad Dei templum, quod ibi erat, omnes undique, ubicumque essent, & undecumque possent, per certa tempora veniebant. Sed nec tunc eis hostes ex aliis gentibus expugnatoresque defuerunt: nam etiam Romanorum jam tributarios eos Christus invenit.

a Plures MSS celeritate.
b Sic MSS. At editi, Tacite.

c In antè excusis, prophetiam.
d Er. & Lov simul. Melius Vind. Am. & MSS simili.

Caput XXIV.

De Prophetis, qui vel apud Judæos postremi fuerunt, vel quos circa tempus nativitatis Christi Evangelica prodit historia.

Toto autem illo tempore, ex quo redierunt de Babylonia, post Malachiam, Aggæum & Zachariam, qui tunc prophetaverunt, & Esdram, non habuerunt Prophetas usque ad Salvatoris adventum, nisi alium Zachariam patrem Johannis, & Elisabet ejus uxorem, Christi nativitate jam proximâ; & eo jam nato, Simeonem senem, & Annam viduam jamque grandævam, & ipsum Johannem novissimum: qui juvenis, jam juvenem Christum, non quidem futurum prædixit, sed tamen incognitum prophetica cognitione monstravit: propter quod ipse Dominus ait, *Lex & Prophetæ usque ad Johannem.* (Matth. 11. 13.) Sed istorum quinque prophetatio ex Evangelio nobis nota est: ubi A & ipsa virgo mater Domini ante Johannem prophetasse invenitur. Sed hanc istorum prophetiam Judæi reprobi non accipiunt: acceperunt autem, qui ex eis innumerabiles Evangelio crediderunt. Tunc enim verè Israël divisus est in duo, divisione illa, quæ per Samuëlem prophetam Sauli regi est immutabilis prænuntiata. Malachiam verò, Aggæum, Zachariam, & Esdram, etiam Judæi reprobi in auctoritatem canonicam receptos novissimos habent. Sunt enim & scripta eorum, sicut B aliorum, qui in magna multitudine [a] Prophetarum perpauci ea scripserunt, quæ auctoritatem canonis obtinerent. De quorum prædictis, quæ ad Christum Ecclesiamque ejus pertinent, nonnulla mihi in hoc Opere video esse ponenda: quod commodiùs fiet, adjuvante Domino, sequenti libro; ne hunc tam prolixum ulteriùs oneremus.

[a] Sic MSS. Editi verò, *prophetarunt.*

LIBER OCTAVUS-DECIMUS.*

Dicit de terrenæ Civitatis à tempore Abrahami ad mundi finem procursu cum ipsa Civitate cælesti: & adtingit oracula de Christo, tum Sibyllarum, tum maximè sacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum exordio scripserunt.

* Scriptus circiter an. 426 V. infrà cap. 54.

Caput I.

De his quæ usque ad tempora Salvatoris decem & septem voluminibus disputata sunt.

De Civitatum duarum, quarum Dei una, sæculi hujus est altera, in qua nunc est, quantum ad hominum genus pertinet, etiam ista peregrina, exortu, & procursu, & debitis finibus, me scripturum esse promisi: cùm priùs inimicos Civitatis Dei, qui conditori ejus Christo deos suos præferunt, & livore sibi perniciosissimo atrociter invident Christianis, quantum me adjuvaret ejus gratia, refellissem, quod voluminibus decem prioribus feci. De hac verò mea, quam modò commemoravi, tripertita promissione, [b] decimum sequentibus quatuor libris ambarum est digestus exortus. Deinde procursus ab homine primo usque diluvium libro uno, qui est hujus Operis quintus-decimus: atque inde usque ad Abraham rursus ambæ, sicut in temporibus, ita & in nostris litteris cucurrerunt. Sed à patre Abraham usque ad Regum tempus Israëlitarum, ubi sextum-decimum volumen absolvimus, & inde usque ad ipsius in carne Salvatoris adventum, quò usque decimus-septimus liber tenditur, sola videtur in [c] meo stylo cucurrisse Dei Civitas: cùm in hoc sæculo non sola cucurrerit, sed ambæ utique in genere humano, sicut ab initio simul, suo procursu tempora variaverint. Verùm hoc ideo feci, ut priùs ex quo apertiores Dei promissiones esse cœperunt, usque ad ejus ex virgine nativitatem, in [d] quo fuerant, quæ primo promittebantur implenda, sine interpolatione à contrario alterius Civitatis, ista quæ Dei est procurrens, distinctiùs appareret; quamvis usque ad revelationem Testamenti novi, non in lumine, sed in umbra cucurrerit. Nunc ergo, quod intermiseram, video esse faciendum, ut ex Abrahæ temporibus quomodo etiam illa cucurrerit, quantum C satis videtur, adtingam, ut ambæ inter se possint consideratione legentium comparari.

Caput II.

De terrenæ Civitatis regibus atque temporibus, quibus ab exortu Abrahæ sanctorum tempora supputata conveniunt.

1. Societas igitur usquequaque mortalium diffusa per terras & in locorum quantislibet diversitatibus, unius tamen ejusdemque naturæ quadam communione devincta, utilitates & cupiditates suas quibusque sectantibus, dum id D quod appetitur, aut nemini, aut non omnibus sufficit, quia non est idipsum, adversùm se ipsam plerumque dividitur, & pars partem, quæ prævalet, opprimit. Victrici enim victa succumbit, dominationi scilicet, vel etiam libertati qualemcumque pacem præferens ac salutem: ita ut magnæ fuerint admirationi, qui perire quàm servire maluerunt. Nam in omnibus ferè gentibus quodam modo vox naturæ ista personuit, ut subjugari victoribus mallent, quibus contigit vinci, quàm bellica [e] omnifariam vastatione deleri. E Hinc factum est, ut non sine Dei providentia, in cujus potestate est, ut quisque bello aut subjugetur, aut subjuget, quidam essent regnis præditi, quidam regnantibus subditi: sed inter plurima regna terrarum, in quæ terrenæ utilitatis, vel cupiditatis, est divisa societas, (quam Civitatem mundi hujus universali vocabulo nuncupamus,) duo regna cernimus longè ceteris provenisse clariora, Assyriorum primum, deinde Romanorum, ut temporibus, ita locis inter se ordinata atque distincta. F Nam quo modo illud prius, hoc posterius; eo modo illud in Oriente, hoc in Occidente surrexit: denique in illius fine hujus initium confestim fuit. Regna cetera, ceterosque reges velut appendices istorum dixerim.

Providentiâ Dei regna donantur.

2. Ninus ergo jam secundus rex erat Assyriorum,

[b] Apud Lov. *in decimum* minùs benè
[c] Am. & Lov. *in nostro.* Editi alii & MSS. *in meo.*
[d] Sola editio Lov. *in qua.*
[e] Sic plures MSS. Alii verò cum editis, *omnifaria.*

qui patri suo Belo successerat, regni illius primo regi, quando in terra Chaldæorum [a] natus est Abraham. Erat etiam tempore illo regnum Sicyoniorum admodum parvum, à quo ille undecumque doctissimus Marcus Varro scribens de gente populi Romani, velut antiquo tempore, exorsus est. Ab his enim Sicyoniorum regibus ad Athenienses pervenit, à quibus ad Latinos, inde ad Romanos. Sed ante conditam Romam in comparatione regni Assyriorum perexigua ista memorantur. Quamvis Athenienses in Græcia plurimùm claruisse fateatur etiam Sallustius Romanus historicus, plus tamen famâ, quàm re ipsa. Nam loquens de illis: Atheniensium, inquit, res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ magnificæque fuerunt: verùm aliquanto minores tamen, quàm famâ feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum qui fecere, virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere præclara ingenia. Accedit huic civitati non parva etiam ex litteris & philosophis gloria, quòd ibi potissimùm talia studia viguerunt. Nam quantum adtinet ad imperium, nullum majus primis temporibus, quàm Assyriorum fuit, nec tam longè latéque diffusum. Quippe ubi Ninus rex, Beli filius, [*] universam Asiam, quæ totius orbis ad numerum partium tertia dicitur, ad magnitudinem verò dimidia reperitur, usque ad Libyæ fines subegisse traditur. Solis quippe Indis in partibus Orientis non dominabatur: quos tamen eo defuncto Semiramis uxor ejus est aggressa bellando. Ita factum est, ut quicumque in illis terris populi, sive reges erant, Assyriorum regno ditioni parérent, & quidquid imperaretur efficerent. Abraham igitur in eo regno apud Chaldæos Nini temporibus natus est. Sed quoniam res Græcæ multo sunt nobis quàm Assyriæ notiores, & per Græcos ad Latinos, ac deinde ad Romanos, qui etiam ipsi Latini sunt, temporum seriem deduxerunt qui gentem populi Romani in originis ejus antiquitate rimati sunt; ob hoc debemus, ubi opus est, Assyrios memorare reges: ut appareat quemadmodum Babylonia, quasi prima Roma, cum peregrina in hoc mundo Dei Civitate procurrat. Res autem quas propter comparationem Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, huic Operi oportet inserere, magis ex Græcis & Latinis, ubi & ipsa Roma quasi secunda Babylonia est, debemus assumere.

[*] v. infrà c. 22. & suprà lib. 16. c. 17. & lib. 4 c. 8.

3. Quando ergo natus est Abraham, secundi reges erant, apud Assyrios Ninus, [*] apud Sicyonios Europs: primi autem, illic Belus, hîc Ægialeus fuerunt. Cùm verò egresso Abraham de Babylonia, promisit ei Deus ex illo magnam gentem futuram, & in ejus semine omnium gentium benedictionem, Assyrii quartum regem habebant, Sicyonii quintum: apud illos enim regnabat filius Nini post matrem Semiramidem, quæ ab illo interfecta perhibetur, ausa filium mater incestare concubitu. Hanc putant [b] nonnulli condidisse Babylonem, quam quidem potuit instaurare. Quando autem, vel quomodo condita fuerit, in sextodecimo libro [*] diximus. Filium porrò Nini & Semiramidis, qui matri successit in regnum, quidam etiam ipsum Ninum, quidam verò derivato à patre vocabulo [c] Niniam vocant. Sicyoniorum autem regnum tunc tenebat [d] Telxion. Quo regnante usque adeo ibi mitia & læta tempora fuerunt, ut eum defunctum velut deum colerent sacrificando, & ludos celebrando, quos ei primitus institutos ferunt.

[*] Euseb. in Chron.

[*] Cap. 8.

Caput III.

Quibus regnantibus apud Assyrios atque Sicyonios Abrahæ centenario Isaac de promissione sit natus, vel ipsi Isaac sexagenario Esaü & Iacob gemini de Rebecca sint editi.

Hujus temporibus etiam Isaac ex promissione Dei natus est centenario patri filius Abrahæ de Sara conjuge, quæ sterilis & anus jam spem prolis amiserat. Tunc & Assyriis quintus erat rex [e] Aralius. Ipsi verò Isaac sexagenario nati sunt gemini, Esaü & Jacob, quos ei Rebecca uxor peperit, avo eorum Abraham adhuc vivente, & centum-sexaginta ætatis annos agente: qui expletis centum-septuaginta-quinque defunctus est: regnantibus apud Assyrios Xerxe illo antiquiore, qui etiam [f] Baleus vocabatur, & apud Sicyonios Thuriaco, quem quidam [g] Thurimachum scribunt, septimis regibus. Regnum autem Argivorum simul cum Abrahæ nepotibus ortum est, ubi primus regnavit Inachus. Sanè quòd prætereundum non fuit, etiam apud sepulcrum septimi sui regis Thuriaci sacrificare Sicyonios solere, Varro refert. Regnantibus porrò octavis regibus, Armamitre Assyriorum, Leucippo Sicyoniorum, & primo Argivorum Inacho, Deus locutus est ad Isaac, atque ipsi quoque eadem quæ patri ejus duo illa promisit, semini scilicet ejus terram Chanaan, & in ejus semine benedictionem cunctarum gentium. Hæc ipsa promissa sunt etiam filio ejus, nepoti Abrahæ, qui est appellatus primò Jacob, pòst Israël, cùm jam Belocus rex nonus Assyriis, & Phoroneus Inachi filius secundus regnaret Argivis, Leucippo adhuc apud Sicyonios permanente. His temporibus Græcia sub Phoroneo Argolico rege legum & judiciorum quibusdam clarior facta est institutis. Phegous tamen frater hujus Phoronei junior, cùm esset mortuus, ad ejus sepulcrum templum est constitutum, in quo coleretur ut Deus, & ei boves immolarentur. Credo honore tanto ideo dignum putarunt, quia in regni sui parte (pater quippe loca ambobus distribuerat, in quibus eo vivente regnarent,) iste sacella constituerat ad colendos deos, & docuerat observari tempora per menses atque annos, quid eorum quatenus metirentur atque numerarent. Hæc in eo nova mirantes rudes adhuc homines, morte obita deum esse factum, sive opinati sunt, sive voluerunt. Nam & Jo filia Inachi fuisse perhibetur, quæ postea Isis appellata, ut magna dea culta est in Ægypto: quamvis alii scribant eam ex Æthiopia in Ægyptum venisse reginam; & quòd latè justéque imperaverit, eisque multa commoda & litteras instituerit, hunc hono-

[a] Jam dixit suprà lib. 16. c. 17. natum Abrahamum anno regnantis Nini 43. secutus Chronicon Eusebii, quo alii improbato ortum Abrahami ad Semiramidis annum 43. referunt.

[b] Babylonem à Semiramide extructam asserunt Diodorus, Justinus &c. Josephus verò, Eusebius, Marcellinus, aliique instauratam solummodo ab ea dicunt, & amplissimo murorum ambitu cinctam, qui inter miracula mundi numeratur, stadiaque quadringenta & octoginta fertur collegisse.

[c] Editi, *Ninum*. At MSS. cum Eusebio, *Niniam*.

[d] Editi, *Telexum*. MSS verò, *Telxion*, vel *Telsion*.

[e] Plures MSS *Arrius*. Eusebii Chron. *Aralius*.

[f] Apud Eusebium, *Baleneus*

[g] Aliquot MSS. *Thurimacum*. Eusebius verò *Tiramachum* nominat.

rem illi habitum eſſe divinum poſtea quàm ibi mor- A tua eſt, & tantum honorem, ut capitali crimine reus fieret, ſi quis eam fuiſſe hominem diceret.

CAPUT IV.

De temporibus Iacob & filii ejus Ioſeph.

REGNANTIBUS Aſſyriorum decimo rege Baleo, & Sicyoniorum nono [a] Meſappo, qui etiam Cephiſos à quibuſdam traditur, (ſi tamen duorum nominum homo unus fuit, ac non potiùs alterum pro altero putaverunt fuiſſe hominem, qui in ſuis poſuerunt ſcriptis alterum nomen,) B cùm rex Argivorum tertius Apis eſſet, mortuus eſt Iſaac annorum centum octoginta, & reliquit geminos ſuos annorum centum & viginti: quorum minor Jacob pertinens ad Civitatem Dei, de qua ſcribimus, majore utique reprobato, habebat duodecim filios; quorum illum, qui vocabatur Juſeph, mercatoribus in Ægyptum tranſeuntibus fratres, adhuc Iſaac avo eorum vivente, vendiderant. Stetit autem ante Pharaonem Joſeph, quando ex humilitate, quam pertulit, ſublimatus eſt, cùm tri- C ginta eſſet annorum: quoniam ſomnia regis divinè interpretatus, prænuntiavit ſeptem ubertatis annos futuros, quorum abundantiam præpollentem conſequentes alii ſeptem ſteriles fuerant conſumturi; & ob hoc eum rex præfecerat Ægypto, de carcere liberatum, quò eum conjecerat integritas caſtitatis; quam fortiter ſervans malè amanti dominæ, & malè credulo domino mentituræ, veſte etiam derelicta de manibus adtrahentis aufugiens, non conſenſit ad ſtuprum. Secundo autem D anno ſeptem annorum ſterilium, Jacob in Ægyptum cum ſuis omnibus venit ad filium, agens annos centum & triginta, ſicut interroganti regi ipſe reſpondit; cùm Joſeph ageret triginta & novem, ad triginta ſcilicet quos agebat, quando à rege honoratus eſt, additis ſeptem ubertatis, & duobus famis.

CAPUT V.

De Api rege Argivorum, quem Ægyptii Serapim nominatum divino honore coluerunt.

HIS temporibus rex Argivorum Apis navibus E tranſvectus in Ægyptum, cùm ibi mortuus fuiſſet, factus eſt Serapis omnium maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem hujus, cur non Apis etiam poſt mortem, ſed Serapis appellatus ſit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca in qua mortuus ponitur, quod omnes jam [b] σαρκοφάγον vocant, σορὸς dicitur Græcè, & ibi eum venerari ſepultum cœperant, priùs quàm templum ejus eſſet extructum: velut [c] Soros & Apis, So- F rapis primò, deinde unâ litterâ, ut fieri adſolet, commutatâ, Serapis dictus eſt. Et conſtitutum eſt etiam de illo, ut quiſquis eum hominem dixiſſet fuiſſe, capitalem penderet pœnam. Et quoniam ferè in omnibus templis, ubi colebantur Iſis & Serapis, erat etiam ſimulacrum, quod digito labiis impreſſo admonere videretur, ut ſilentium fieret; hoc ſignificare idem Varro exiſtimat, ut homines eos fuiſſe taceretur. Ille autem bos, quem mirabili vanitate decepta Ægyptus in ejus hono- G rem deliciis affluentibus alebat, quoniam eum ſine ſarcophago vivum venerabantur, Apis, non Serapis vocabatur. Quo bove mortuo, quoniam quærebatur & reperiebatur vitulus coloris ejuſdem, hoc eſt, albis quibuſdam maculis ſimiliter inſignitus; mirum quiddam & divinitus ſibi procuratum eſſe credebant. Non enim magnum erat dæmonibus ad eos decipiendos phantaſiam talis tauri, quam ſola cerneret, oſtentare vaccæ concipienti atque prægnanti, unde libido matris adtraheret, quod in ejus fetu jam corporaliter appareret: ſicut Jacob de virgis variatis, ut oves & capræ variæ naſcerentur, effecit. Quod enim homines coloribus & corporibus veris, hoc dæmones figuris fictis facillimè poſſunt animalibus concipientibus exhibere. Gen 30 39.

CAPUT VI.

Quo regnante apud Argivos, quove apud Aſſyrios, Iacob in Ægypto ſit mortuus.

APIS ergo rex, non Ægyptiorum, ſed Argivorum, mortuus eſt in Ægypto. Huic filius Argus ſucceſſit in regnum, ex cujus nomine & Argi, & ex hoc Argivi, appellati ſunt. Superioribus autem regibus nondum vel locus vel gens habebat hoc nomen. Hoc ergo regnante apud Argivos, & apud Sicyonios Erato, apud Aſſyrios verò adhuc manente Baleo, mortuus eſt Jacob in Ægypto annorum centum quadraginta ſeptem, cùm moriturus filios ſuos & nepotes ex Joſeph benedixiſſet, Chriſtumque apertiſſimè prophetaſſet, dicens in benedictione Judæ, *Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus ejus, donec veniant quæ repoſita ſunt ei: & ipſe exſpectatio gentium.* Gen 49. 10. Regnante Argo ſuis cœpit uti frugibus Græcia, & habere ſegetes in agricultura, delatis aliunde ſeminibus. Argus quoque poſt obitum Deus haberi cœpit, templo & ſacrificiis honoratus. Qui honor eo regnante ante illum delatus eſt homini privato & fulminato cuidam Homogyro, eo quòd primus ad aratrum boves junxerit.

CAPUT VII.

Quorum regum tempore Ioſeph in Ægypto defunctus ſit.

REGNANTIBUS Aſſyriorum duodecimo [d] Mamitro, & undecimo Sicyoniorum [e] Plemnæo, & Argis adhuc manente Argo, mortuus eſt Joſeph in Ægypto annorum centum & decem. Poſt cujus mortem populus Dei mirabiliter creſcens manſit in Ægypto centum quadraginta quinque annos, tranquillè priùs, donec morerentur quibus Joſeph notus fuit: deinde quia invidebatur incrementis ejus, erantque ſuſpecta, quò uſque inde liberaretur, perſecutionibus [f] (inter quas tamen divinitus fecundata multiplicatione creſcebat,) & laboribus premebatur intolerabilis ſervitutis. In Aſſyria verò & Græcia per idem tempus regna eadem permanebant.

CAPUT VIII.

Quorum regum ætate Moyſes natus ſit, & quorum deorum iiſdem temporibus ſit orta religio.

CUM ergo regnaret Aſſyriis quartus decimus Saphrus, & Sicyoniis duodecimus Orthopolis, & Criaſus quintus Argivis, natus eſt in Ægypto Moyſes, per quem populus Dei de ſervitute Ægyptia liberatus eſt, in qua eum ad deſideran-

[a] MSS *Meſſapo*: & ex his nonnulli poſtea, *qui etiam Cephiſus* &c.
[b] Σαρκοφάγον vocant, id eſt, carnivorum, quia Græcè σορὸς, id eſt, loculus & urna dicitur.
[c] Sic omnes MSS. At editi, *velut Soroſapis vel Sorapis primò*.
[d] Vind. Am. & Er. *Heramiſco*. Nonnulli MSS. *Amyntho*. Alii cum Lov. *Mamitro*: juxta Euſebium, qui tamen hunc non duodecimum, ſed undecimum Aſſyriorum regem ponit: deinde duodecimum Mancbaleum, tertium decimum Sphereum, quartum decimum Mamylum, cujus loco Saphrum capite ſequenti refert Auguſtinus.
[e] Plures MSS. *Plimnæo*. Euſebius, *Plemneum* vocat.
[f] Editi poſt *perſecutionibus*, addunt *affligebantur innumeris*. quod à MSS. abeſt.

dum sui Creatoris auxilium sic exerceri oportebat. Regnantibus memoratis regibus fuisse à quibusdam[a] creditur Prometheus; quem propterea ferunt de luto formasse homines, quia sapientiæ optimus doctor fuisse perhibetur: nec tamen ostenditur qui ejus temporibus fuerint sapientes. Frater ejus[b] Atlas magnus fuisse astrologus dicitur: unde occasionem fabula invenit, ut eum cælum portare confingeret: quamvis mons ejus nomine nuncupetur, cujus altitudine potiùs cæli portatio in opinionem vulgi venisse videatur. Multa quoque alia ex illis in Græcia temporibus confingi fabulosa cœperunt: sed usque ad Cecropem regem Atheniensium, quo regnante eadem civitas etiam tale nomen accepit, & quo regnante Deus per Moysen eduxit ex Ægypto populum suum, relati sunt in deorum numerum aliquot mortui cæca & vana consuetudine ac superstitione Græcorum. In quibus Criasi regis conjunx[c] Melantomice, & Phorbas filius eorum, qui post patrem rex Argivorum sextus fuit, & septimi regis Triopæ filius Jasus, & rex nonus Sthenelas, sive Stheneleus, sive Sthenelus, variè quippe in diversis auctoribus invenitur. His temporibus etiam Mercurius fuisse perhibetur, nepos Atlantis, ex Maia filia: quod vulgatiores etiam litteræ personant. Multarum autem artium peritus claruit, quas & hominibus tradidit: quo merito eum post mortem deum esse voluerunt, sive etiam crediderunt. Posterior fuisse Hercules dicitur, ad ea tamen tempora pertinens Argivorum: quamvis nonnulli eum Mercurio præferant tempore; quos falli existimo. Sed quolibet tempore nati sint, constat inter historicos graves, qui hæc antiqua litteris mandaverunt, ambos homines fuisse, & quòd mortalibus ad istam vitam commodiùs ducendam beneficia multa contulerint, honores ab eis meruisse divinos. Minerva verò longè bis antiquior. Nam temporibus[d] Ogygii ad lacum, qui Tritonis dicitur, virginali apparuisse fertur ætate; unde & Tritonia nuncupata est: multorum sanè operum inventrix; & tantò procliviùs dea credita, quantò minùs origo ejus innotuit. Quòd enim de capite Jovis nata canitur, poëtis & fabulis, non historiæ rebusque gestis est applicandum. Quamquam Ogygius ipse quando fuerit, cujus temporibus etiam diluvium magnum factum est, non illud maximum quo nulli homines evaserunt, nisi qui in arca esse potuerunt, quod gentium[e] nec Græca, nec Latina novit historia, sed tamen majus quàm postea tempore Deucalionis fuit, inter scriptores historiæ non convenit. Nam Varro inde exorsus est librum, cujus mentionem superiùs feci, & nihil sibi, ex quo perveniat ad res Romanas, proponit antiquius quàm Ogygii diluvium, hoc est, Ogygii factum temporibus. Nostri autem qui Chronica scripserunt, priùs Eusebius, pòst Hieronymus, qui utique præcedentes aliquos historicos in hac opinione secuti sunt, post annos ampliùs quàm trecentos jam secundo Argivorum Phoroneo rege regnante Ogygii diluvium fuisse commemorant. Sed quolibet tempore fuerit, jam tamen Minerva tamquam dea colebatur, regnante Atheniensibus Cecrope, sub quo rege etiam ipsam vel instauratam ferunt, vel conditam civitatem.

Caput IX.

Quando Atheniensium civitas sit condita, & quam caussam nominis ejus Varro perhibeat.

Nam ut Athenæ vocarentur, quod certè nomen à Minerva est, quæ Græcè Ἀθηνᾶ dicitur, hanc caussam Varro indicat. Cùm apparuisset illic repentè olivæ arbor, & alio loco aqua erupisset, tegem prodigia ista moverunt, & misit ad Apollinem Delphicum sciscitatum quid intelligendum esset, quidve faciendum. Ille respondit, quòd olea Minervam significaret, unda Neptunum, & quòd esset in civium potestate, ex cujus nomine potiùs duorum deorum, quorum signa illa essent, civitas vocaretur. Isto Cecrops oraculo accepto, cives omnes utriusque sexûs (mos enim tunc in eisdem locis erat, ut etiam feminæ publicis consultationibus interessent) ad ferendum suffragium convocavit. Consulta igitur multitudine mares pro Neptuno, feminæ pro Minerva tulere sententias: & quia una plus est inventa feminarum, Minerva vicit. Tunc Neptunus iratus marinis fluctibus exæstuantibus terras Atheniensium populatus est: quoniam spargere latiùs quaslibet aquas difficile dæmonibus non est. Cujus ut iracundia placaretur, triplici supplicio dicit idem auctor ab Atheniensibus affectas esse mulieres: ut nulla ulteriùs ferrent suffragia, ut nullus nascentium maternum nomen acciperet, ut ne quis eas Athenæas vocaret. Ita illa civitas mater[f] ac nutrix liberalium doctrinarum, & tot tantorumque philosophorum, qua nihil habuit Græcia clarius atque nobilius, ludificantibus dæmonibus de lite deorum suorum, maris & feminæ, & de victoria per feminas[g] feminæ Athenas nomen accepit: & à victo læsa ipsam victricis victoriam punire compulsa est, plus aquas Neptuni quàm Minervæ arma formidans. Nam in mulieribus quæ sic punitæ sunt, & Minerva quæ vicerat, victa est; nec adfuit suffragatricibus suis, ut suffragiorum deinceps perdita potestate, & alienatis filiis à nominibus matrum, Athenæas saltem vocari liceret, & ejus deæ mereri vocabulum, quam viri de victricem fecerant ferendo suffragium.[h] Quæ & quanta hinc dici possent, nisi sermo ad alia properaret?

Caput X.

Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluvio Deucalionis.

[i] Attamen Marcus Varro non vult fabulosis adversùs deos fidem adhibere figmentis, ne de majestatis eorum dignitate indignum aliquid sentiat. Et ideo, nec[k] Areopagon, ubi cum Atheniensibus Paulus apostolus disputavit, ex quo loco Areopagitæ appellati sunt curiales urbis ejusdem, vult inde accepisse nomen, quòd Mars, qui Græcè ἄρης dicitur, cùm homicidii crimine

Act. 17.

[a] Sic Eusebius in Chronico, ex aliorum & ipse opinione loquens: *Secundùm quorumdam*, ait, *opinionem his temporibus fuit Prometheus, à quo homines factos esse commemorant: & re vera, cùm esset sapiens, feritatem eorum & nimiam imperitiam ad humanitatem & scientiam transfigurabat.*

[b] In veteribus libris constanter scriptum est, *Atlant*.

[c] Ita MSS. At Vind. Am. Er. *Melancomeo*. Lov. *Melantonice*.

[d] MSS *Ogygi*: & infrà pro *Ogygium*, habent *Ogygus*: quidam tamen isto secundo loco, *Ogygii*. V. lib. 21 cap 8.

[e] Non defuisse tamen inter gentiles historicos, qui maximi istius & universalis diluvii atque arcæ Noë meminerint, Berosum Babylonium scilicet & Mnaseam Damascenum & Hieronymum Ægyptium, scribit Josephus lib 1 antiq c. 4 & ex ipso Eusebius lib 9 de præparat. Evang. c 4 sed gentilium illorum scripta ad barbaricas historias pertinent, non ad Græcas aut Latinas, de quibus Augustinus loquitur.

[f] MSS *mater aut nutrix*.

[g] Sola editio Lov *feminæ*.

[h] Sic MSS. At editi, *De quo satis apparet, quæ & quanta hinc dici possent &c.*

[i] In MSS *Et tamen*.

[k] MSS. constanter, pro *Areopagon*, habent *Areon pagon*, vel *Areos pagon*.

reus fieret, judicantibus duodecim diis in eo pago, sex sententiis absolutus est; quia ubi paris numeri sententiæ fuissent, præponi absolutio damnationi solebat. Sed contra istam, quæ multo est amplius celebrata, opinionem, aliam quamdam de obscurarum notitia litterarum caussam nominis hujus conatur adstruere, ne Areopagon Athenienses de nomine Martis & pagi, quasi Martis pagum nominasse credantur; in injuriam videlicet numinum, à quibus litigia vel judicia existimat aliena: non minùs hoc, quod de Marte dicitur, falsum esse asseverans, quàm illud quod de tribus deabus, Junone scilicet, & Minerva, & Venere, quæ pro malo aureo adipiscendo, apud judicem Paridem de pulcritudinis excellentia certasse narrantur; & ad placandos ludis deos, qui delectantur seu veris, seu falsis istis criminibus suis, inter theatricos plausus cantantur, atque saltantur. Hæc Varro non credit, ne deorum naturæ, seu moribus credat incongrua: & tamen, non fabulosam, sed historicam rationem de Athenarum vocabulo reddens, tantam Neptuni & Minervæ litem suis litteris inserit, de cujus nomine potiùs illa civitas vocaretur, ut cùm prodigiorum ostentatione contenderent, inter eos judicare nec Apollo consultus auderet, sed deorum jurgium finiendum, sicut memoratarum trium dearum ad Paridem Jupiter, ita & iste ad homines mitteret, ubi vinceret Minerva suffragiis, & in pœna suarum suffragatricium vinceretur, quæ in adversariis suis viris obtinere Athenas potuit, & amicas suas feminas Athenæas habere non potuit. His temporibus, ut Varro scribit, regnante Atheniensibus [a] Cranao successore Cecropis, ut autem nostri Eusebius & Hieronymus, adhuc eodem Cecrope permanente, diluvium fuit, quod appellatum est Deucalionis, eo quòd ipse regnabat in earum terrarum partibus, ubi maximè factum est. Hoc autem diluvium [*] nequaquam ad Ægyptum atque ad ejus vicina pervenit.

* Plato in Timæo.

CAPUT XI.

Quo tempore Moyses populum de Ægypto eduxerit: & de Iesu Nave, qui eidem successit, quorum regum ætate sit mortuus.

EDUXIT ergo Moyses ex Ægypto populum Dei, novissimo tempore Cecropis Atheniensium regis, cùm apud Assyrios regnaret Ascatades, apud Sicyonios [b] Marathus, apud Argivos Triopas. Educto autem populo in monte Sina divinitus acceptam tradidit legem: quod vetus dicitur Testamentum, quia promissiones terrenas habet; & per Jesum Christum futurum fuerat Testamentum novum, quo regnum cælorum promitteretur. Hunc enim ordinem servari oportebat, sicut in unoquoque homine, qui in Deum proficit, id agitur, quod ait Apostolus, ut *non sit priùs quod spiritale* est: *sed quod animale, postea spiritale*: quoniam sicut dicit, & verum est, *Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de cælo, cælestis*. Rexit autem populum Moyses per annos quadraginta in deserto: & mortuus est annorum centum & viginti; cùm Christum etiam ipse prophetasset per figuras

1. Cor. 15. 46 & 47.

A observationum carnalium in tabernaculo, & sacerdotio, & sacrificiis, aliisque mysticis plurimisque mandatis. Moysi successit Jesus Nave: & in terram promissionis introductum populum collocavit, ex auctoritate divina debellatis gentibus, à quibus eadem loca tenebantur. Qui cùm populum rexisset post mortem Moysi viginti & septem annos, etiam ipse defunctus est: regnante apud Assyrios octavo-decimo Amynta, apud Sicyonios sextodecimo Corace, apud Argivos decimo Danao,
B apud Athenienses quarto Erichthonio.

CAPUT XII.

De sacris falsorum deorum, quæ reges Græciæ illis temporibus instituerunt, quæ ab exitu Israël ex Ægypto, usque ad obitum Iesu Nave dinumerantur.

PER hæc tempora, id est, ab exitu Israël ex Ægypto, usque ad mortem Jesu Nave, per quem populus idem terram repromissionis accepit, sacra sunt instituta diis falsis à regibus Græciæ,
C quæ memoriam diluvii, & ab eo liberationis hominum, vitæque tunc ærumnosæ modò ad alta, modò ad plana migrantium, sollemni celebritate revocarunt. Nam & Lupercorum per sacram [c] viam adscensum atque descensum sic interpretantur, ut ab eis significari dicant homines, qui propter aquæ inundationem summa montium petiverunt, & rursus eâdem residente ad ima redierunt. His temporibus Dionysium, qui etiam Liber pater dictus est, & post mortem deus habitus, vitem ferunt
D ostendisse in Attica terra hospiti suo. Tunc Apollini Delphico instituti sunt ludi musici, ut placaretur ira ejus, qua putabant afflictas esse sterilitate Græciæ regiones, quia non defenderint templum ejus, quod rex Danaus, cùm easdem terras bello invasisset, incendit. Hos autem ludos ut instituerent, oraculo sunt ejus admoniti. In Attica verò rex Erichthonius ei ludos primus instituit: nec ei tantùm, sed etiam Minervæ, ubi prænuum victoribus oleum ponebatur, quòd ejus fructûs
E inventricem Minervam, sicut vini Liberum tradunt. Per eos annos à rege Xantho Cretensium, [d] cujus apud alios aliud nomen invenimus, rapta perhibetur Europa, & inde geniti Rhadamanthus, Sarpedon, & Minos, quos magis ex eadem muliere filios Jovis esse vulgatum est. Sed talium deorum cultores illud quod de rege Cretensium diximus, historicæ [e] veritati; hoc autem quod de Jove poëtæ cantant, theatra concrepant, populi celebrant, vanitati deputant fabularum, ut esset unde
F ludi fierent placandis numinibus etiam falsis eorum criminibus. His temporibus Hercules in [f] Tyria clarus habebatur: sed nimirum alius, non ille de quo suprà locuti sumus. Secretiore quippe historiâ plures fuisse dicuntur & Liberi patres & Hercules. Hunc sanè Herculem, cujus ingentia duodecim facta numerant, inter quæ Antæi Afri necem non commemorant, quòd ea res ad alterum Herculem pertinet, in Oëta monte à se ipso incensum produnt suis litteris, cùm ea virtute, qua
G monstra subegerat, morbum tamen, quo languebat, sustinere non posset. Illo tempore vel rex,

[a] Orosius l. 1. c. 9. scribit Deucalionis diluvium contigisse anno 800 ante Urbem conditam, regnante Athenis Amphictyone, qui tertius à Cecrope imperavit.

[b] In multis MSS. *Marathus*. Apud Euseb. *Marathius*.

[c] Sacra via, quæ à Varrone de ling. Lat. utcumque describitur, sic dicta est, quòd ibi fœdus inter Romulum & Titum Tatium regem Sabinorum ictum fuerit. Acclivis erat hæc via, ideo Lupercorum sacerdotum, sive eorum qui deo Pani sacra faciebant, adscensus per eam dicitur & descensus.

[d] Asterius nominatur in Eusebii Chronico, qui ex Europa Rhadamanthum, Sarpedonem & Minoëm genuisse dicitur.

[e] Lov. *dant veritati*. Abest *dant* ab editis aliis & MSS.

[f] Plerique MSS. *in Syria*. Sed si hic est Hercules, qui in Oëta combustus est, Hercules Argivus erit, & legendum erit in *Tyrinthia*, quæ est urbs in Peloponneso prope Argos, in qua educatus est Hercules. LUDOV. VIVES.

vel

a vel potiùs tyrannus [a] Busiris suis diis suos hospites immolabat, quem filium perhibent fuisse Neptuni, ex matre Libya, filia Epaphi. Verùm non credatur hoc stuprum perpetrasse Neptunus, ne dii accusentur: sed poëtis & theatris ista tribuantur, ut sit unde placentur. Erichthonii regis Atheniensium, cujùs novissimis annis Jesus Nave mortuus reperitur, Vulcanus & Minerva parentes fuisse dicuntur. Sed quoniam Minervam virginem volunt, in amborum contentione Vulcanum commotum effudisse aiunt semen in terram, atque inde homini nato ob eam caussam tale inditum nomen. Græcâ enim linguâ ἔρις contentio, & χθὼν terra est; ex quibus duobus compositum vocabulum est Erichthonius. Verùm, quod fatendum est, refellunt & à suis diis repellunt ista doctiores, qui hanc opinionem fabulosam hinc exortam ferunt, quia in templo Vulcani & Minervæ, quod ambo unum habebant Athenis, expositus inventus est puer dracone involutus, qui eum significavit magnum futurum, & propter commune templum, cùm essent parentes ejus ignoti, Vulcani & Minervæ dictum esse filium: nominis tamen ejus originem fabula illa potiùs quàm ista designat historia. Sed quid ad nos? [b] Hoc in veracibus libris homines instruat religiosos, illud in fallacibus ludis dæmones delectet impuros: quos tamen illi religiosi tamquam deos colunt; & cùm de illis hæc negant, ab omni eos crimine purgare non possunt, quoniam ludos eis poscentibus exhibent, ubi turpiter aguntur, quæ velut sapienter negantur, & his falsis ac turpibus dii placantur, ubi etsi fabula cantat crimen numinum falsum, delectari tamen falso crimine, crimen est verum.

CAPUT XIII.

Qualium fabularum figmenta exorta sint eo tempore, quo Hebræis Judices præesse cœperunt.

Post mortem Jesu Nave, populus Dei Judices habuit, quibus temporibus alternaverunt apud eos & humilitates laborum pro eorum peccatis, & prosperitates consolationum propter miserationem Dei. His temporibus fabulæ fictæ sunt de Triptolemo, quòd jubente Cerere, anguibus portatus alitibus, indigentibus terris frumenta volando contulerit: de Minotauro, quòd bestia fuerit inclusa Labyrintho; quò cum intrassent homines, inextricabili errore, inde exire non poterant: de Centauris, quòd equorum hominumque fuerit natura conjuncta: de Cerbero, quòd sit triceps inferorum canis: de Phryxo & Helle ejus sorore, quòd vecti ariete volaverint: de Gorgone, quòd fuerit crinita serpentibus, & adspicientes convertebat in lapides: de Bellerophonte, quòd equo pennis volante sit vectus, qui equus Pegasus dictus est: de Amphione, quòd citharæ suavitate lapides mulserit & adtraxerit: de fabro Dædalo, & ejus filio Icaro, quòd sibi coaptatis pennis volaverint: de Oedipo, quòd monstrum quoddam, quæ sphinga dicebatur, humana facie [c] quadrupedem, solutâ quæ ab illa proponi solebat velut insolubili quæstione, suo præcipitio perire compulerit: de Antæo, quem necavit Hercules, quòd filius terræ fuerit, propter quod cadens in terram fortior so-

A leret assurgere: & si qua fortè alia prætermisi. Hæ fabulæ ad bellum usque Trojanum, ubi secundum librum Marcus Varro de populi Romani gente finivit, ex occasione historiarum, quæ res veraciter gestas continent, ita sunt ingeniis hominum fictæ, ut non sint opprobriis numinum affixæ. Porrò autem quicumque finxerunt à Jove ad stuprum raptum pulcherrimum puerum Ganymedem, quod nefas rex Tantalus fecit, & Jovi fabula tribuit; vel Danaës per imbrem aureum appetisse concu-

B bitum, ubi intelligitur pudicitia mulieris auro fuisse corrupta; quæ illis temporibus vel facta vel ficta sunt, aut facta ab aliis & ficta de Jove, dici non potest quantum mali de hominum præsumserint cordibus, quòd possent ista patienter ferre mendacia, quæ tamen etiam libenter amplexi sunt: qui utique quantò devotiùs Jovem colunt, tantò eos qui hæc de illo dicere ausi sunt, severiùs puniri debuerunt. Nunc verò, non solùm eis qui ista finxerunt, irati non sunt; sed [d] ut talia figmenta d

C etiam in theatris agerent, ipsos deos potiùs iratos habere timuerunt. His temporibus Latona peperit Apollinem, non illum cujus oracula solere consuli superiùs loquebamur, sed illum [e] quem e cum Hercule ferunt Admeti regis armenta pavisse: qui tamen sic est deus creditus, ut plurimi ac penè omnes unum eumdemque Apollinem fuisse opinentur. Tunc & Liber pater bellavit in India, qui multas habuit in exercitu feminas, quæ Bacchæ appellatæ sunt, non tam virtute nobiles, Bacchæ.

D quàm furore. Aliqui sanè & victum scribunt istum Liberum & vinctum; nonnulli & occisum in pugna à Perseo, nec ubi fuerit sepultus tacent: & tamen ejus velut dei nomine per immundos dæmones Bacchanalia sacra, vel potiùs sacrilegia sunt instituta: de quorum rabiosa turpitudine post tam multos annos sic senatus erubuit, ut in urbe Roma esse prohiberet. Per ea tempora Perseus & uxor ejus Andromeda postea quàm sunt mortui, sic eos in cælum receptos esse crede-

E rent, ut imagines eorum stellis designare, eorumque appellare nominibus non erubescerent, non timerent.

CAPUT XIV.

De Theologis poëtis.

Per idem temporis intervallum exstiterunt Poëtæ, qui etiam Theologi dicerentur, quoniam de diis carmina faciebant: sed talibus diis, qui licèt magni homines, tamen homines fuerunt; aut mundi hujus, quem verus Deus fecit, elemen-

F ta sunt; aut in principatibus & potestatibus pro voluntate Creatoris & [f] suis meritis ordinati: & f si quid de uno vero Deo inter multa vana & falsa cecinerunt, colendo cum illo alios qui dii non sunt, eisque exhibendo famulatum qui uni tantùm debetur Deo, non ei utique ritè servierunt, nec à fabuloso deorum suorum dedecore etiam ipsi se abstinere potuerunt [g] Orpheus, Musæus, Linus. g Verùm isti Theologi deos coluerunt, non pro diis culti sunt: quamvis Orpheum nescio quomo-

G do infernis sacris, vel potiùs sacrilegiis, præficere soleat Civitas impiorum. Uxor autem regis [h] Athamantis, quæ vocabatur Ino, & ejus filius Melicertes præcipitio spontaneo in mari perierunt, & h

[a] Plures MSS. *Busirius suis diis suos potiùs hospites immolabat.*
[b] Sic MSS. At editi, *cùm isti in ver. lib. hom. instruant religiosos.*
[c] Editi, *quadrupes* At MSS. *quadrupedem.*
[d] Sic MSS. Editi verò, *sed nisi talia.*
[e] Omnes MSS *qui cum Hercule servivit Admeto, qui tamen sic est deus creditus.*
[f] In editis, *& non suis meritis.* Abest non à MSS
[g] Post verbum *potuerunt*, editi addunt, *Ex quorum numero fuisse perhibentur.* Hoc non habent veteres libri.
[h] Aliquot MSS. *Adamantis.*

opinione hominum in deos relati sunt: sicut alii homines eorum temporum, [a] Castor & Pollux. Illam sanè Melicertis matrem Leucotheam Græci, Matutam Latini vocaverunt: utrique tamen putantes deam.

Caput XV.

De occasu regni Argivorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit.

Per ea tempora regnum finitum est Argivorum, translatum ad Mycenas, unde fuit Agamemnon: & exortum est regnum Laurentum, ubi Saturni filius Picus regnum primus accepit, judicante apud Hebræos feminâ Debborâ: sed per illam Dei Spiritus id agebat: nam etiam prophetissa erat, cujus prophetia minùs aperta est, quàm ut possimus eam sine diuturna expositione de Christo demonstrare prolatam. Jam ergo regnabant Laurentes utique in Italia, ex quibus evidentior ducitur origo Romana post Græcos: & tamen adhuc regnum Assyriorum permanebat, ubi erat rex vicesimus-tertius Lampares, cùm primus Laurentum Picus esse cœpisset. De hujus Pici patre Saturno viderint quid sentiant talium deorum cultores, qui negant hominem fuisse: de quo & alii scripserunt, quòd ante Picum filium suum in Italia ipse regnaverit; & Virgilius notioribus litteris dicit:

Æneid. 8.

Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit; his quoniam latuisset tutus in oris.
Aureaque ut perhibent illo sub rege fuere
Sæcula.

Sed hæc poëtica opinentur esse figmenta, & Pici patrem Stercen potiùs fuisse asseverent, à quo peritissimo agricola inventum ferunt, ut fimo animalium agri fecundarentur, quod ab ejus nomine stercus est dictum: hunc quidam Stercentium vocatum ferunt. Qualibet autem ex caussa eum Saturnum appellare voluerint, certè tamen hunc Stercen sive Stercutium merito agriculturæ fecerunt deum. Picum quoque similiter ejus filium in talium deorum numerum receperunt, quem præclarum augurem & belligeratorem fuisse asserunt. Picus Faunum genuit, Laurentum regem secundum: etiam iste deus illis vel est, vel fuit. Hos ante Trojanum bellum divinos honores mortuis hominibus detulerunt.

Caput XVI.

De Diomede post Trojæ excidium in deos relato, cujus socios traditi sunt in volucres esse conversi.

Troja verò eversâ, excidio illo usquequaque cantato puerisque notissimo, quod & magnitudine sui & scriptorum excellentibus linguis insigniter diffamatum atque vulgatum est, gestumque regnante jam Latino Fauni filio, ex quo Latinorum regnum dici cœpit, Laurentumque cessavit: Græci victores, deletam Trojam derelinquentes, & ad propria remeantes, diversis & horrendis cladibus dilacerati atque contriti sunt: & tamen etiam ex eis deorum suorum numerum auxerunt. Nam & Diomedem fecerunt deum, quem pœnâ divinitus irrogatâ perhibent ad suos non revertisse, ejusque socios in volucres fuisse conversos, non fabuloso poëticoque mendacio,

A sed historica attestatione confirmant: quibus nec deus, ut putant, factus, humanam revocare naturam, vel ipse potuit, vel certè à Jove suo rege tamquam cælicola novitius impetravit. Quin etiam templum ejus esse aiunt in insula Diomedæa, non longè à monte Gargano, qui est in Apulia; & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut [b] rostrum aquâ impleant & adspergant: & eò si Græci venerint, vel Græcorum stirpe progeniti, non solùm quietas esse,
B verùm & insuper adulare; si autem alienigenas viderint, subvolare ad capita, tamque gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare. Nam duris & grandibus rostris satis ad hæc prœlia perhibentur armatæ.

Caput XVII.

De incredibilibus commutationibus hominum quid Varro crediderit.

Hoc Varro ut adstruat, commemorat alia non minùs incredibilia de maga illa famo-
C sissima Circe, quæ socios quoque Ulyssis mutavit in bestias, & de Arcadibus, qui sorte ducti transnatabant quoddam stagnum, atque ibi convertebantur in lupos, & cum similibus feris per illius regionis deserta vivebant. Si autem carne non vescerentur humana, rursus post novem annos eodem renato stagno reformabantur in homines. Denique etiam nominatim expressit quemdam Demænetum, cùm gustasset de sacrificio, quod Arcades immolato puero, deo suo Lycæo facere
D solerent, in lupum fuisse mutatum, & anno decimo in figuram propriam restitutum, [c] pugilatu sese exercuisse, & Olympiaco vicisse certamine. Nec idem propter aliud arbitratur historicus in Arcadia tale nomen affictum Pani Lycæo & Jovi Lycæo, nisi propter hanc in lupos hominum mutationem, quòd eam nisi vi divina fieri non putarent. Lupus enim Græcè λύκος dicitur, unde Lycæi nomen apparet inflexum. Romanos etiam Lupercos ex illorum mysteriorum velut semine dicit
E exortos.

Caput XVIII.

Quid credendum sit de transformationibus, quæ arte dæmonum hominibus videntur accidere.

1. Sed de istâ tanta ludificatione dæmonum, nos quid dicamus, qui hæc legent, fortassis exspectent. [d] Et quid dicemus, nisi de medio Babylonis esse fugiendum? Quod præceptum propheticum ita spiritaliter intelligitur, ut de hujus sæculi Civitate, quæ profectò & angelorum & ho-
F minum societas impiorum est, fidei passibus, quæ per dilectionem operatur, in Deum vivum proficiendo fugiamus. Quantò quippe in hæc ima potestatem dæmonum majorem videmus, tantò tenaciùs Mediatori est inhærendum, per quem de imis ad summa conscendimus. Si enim dixerimus ea non esse credenda, non desunt etiam nunc, qui ejusmodi quædam, vel certissima audisse, vel etiam expertos se esse asseverent. Nam & nos cùm essemus in Italia, audiebamus talia de quadam regio-
G ne illarum partium, ubi stabularias mulieres imbutas his malis artibus, in caseo dare solere dicebant, quibus vellent seu possent viatoribus, unde in jumenta illico verterentur, & necessaria quæque portarent, postque perfuncta opera iterum ad se

[a] Hic in editis additur, *inter quos fuerunt*: quod abest à MSS.
[b] Vox *rostrum* non est in MSS.
[c] Editi, *ad pugilatum se se exercuisse.*

[d] *Post fortassis exspectent*, editi addunt, *quid Christiani agere debeant, quando inter idola gentium miracula fieri asseruntur.* Annotatio est è margine translata in textum, nam eâ textus caret in veteribus lib.

redirent: nec tamen in eis mentem fieri bestialem, A sed rationalem humanamque servari, sicut Apuleius in libris quos Asini aurei titulo inscripsit, sibi ipsi accidisse, ut accepto veneno, humano animo permanente asinus fieret, aut indicavit, aut finxit.

2. Hæc vel falsa sunt, vel tam inusitata, ut meritò non credantur. Firmissimè tamen credendum est, omnipotentem Deum omnia posse facere quæ voluerit, sive vindicando, sive præstando, nec dæmones aliquid operari secundùm naturæ suæ potentiam, (quia & ipsa angelica creatura est, licèt B proprio sit vitio maligna,) nisi quod ille permiserit, cujus judicia occulta sunt multa, injusta nulla. Nec sanè dæmones naturas creant, si aliquid tale faciunt, de qualibus factis ista vertitur quæstio; sed specie tenus, quæ à vero Deo sunt creata, commutant, ut videantur esse quod non sunt. Non itaque solùm animum, sed nec corpus quidem ulla ratione crediderim dæmonum arte vel potestate in membra & lineamenta bestialia veraciter posse converti: sed phantasticum hominis, C quod etiam cogitando sive somniando per rerum innumerabilia genera variatur, & cùm corpus non sit, corporum tamen similes mira celeritate formas capit, sopitis aut oppressis corporeis hominis sensibus, ad aliorum sensum nescio quo ineffabili modo figurâ corporeâ posse perduci: ita ut corpora ipsa hominum alicubi jaceant, viventia quidem, sed multo graviùs atque vehementiùs quàm somno suis sensibus obseratis; phantasticum autem illud veluti corporatum in alicujus animalis effigie D appareat sensibus alienis, talisque etiam sibi homo esse videatur, sicut talis sibi videri posset in somnis, & portare onera: quæ onera si vera sunt corpora, portantur à dæmonibus, ut illudatur hominibus, partim vera onerum corpora, partim jumentorum falsa cernentibus. Nam quidam nomine Præstantius patri suo contigisse indicabat, ut venenum illud per caseum in domo sua sumeret, & jaceret in lecto suo quasi dormiens, qui tamen nullo modo poterat excitari. Post aliquot E autem dies eum velut evigilasse dicebat, & quasi somnia narrasse quæ passus est, caballum se scilicet factum, annonam inter alia jumenta bajulasse militibus, quæ dicitur Retica, quoniam ad [a] Retias deportatur. Quod ita, ut narravit, factum fuisse compertum est: quæ tamen ei sua somnia videbantur. Indicavit & alius se domi suæ per noctem, antequàm requiesceret, vidisse venientem ad se quemdam philosophum sibi notissimum, sibique exposuisse nonnulla Platonica, quæ antea rogatus exponere noluisset. Et cùm ab eodem philo- F sopho quæsitum fuisset, cur in domo ejus fecerit, quod in domo sua petenti negaverat: Non feci, inquit, sed me fecisse somniavi. Ac per hoc alteri per imaginem phantasticam exhibitum est vigilanti, quod alter vidit in somnis.

Præstantius.

3. Hæc ad nos non quibuscumque, qualibus credere putaremus indignum, sed eis referentibus pervenerunt, quos nobis non existimaremus fuisse mentitos. Proinde quòd homines dicuntur, G mandatumque est litteris, ab diis vel potiùs dæmonibus [b] Arcadibus, in lupos solere converti, & quòd [c] carminibus Circe socios mutavit Ulyssis, secundùm istum modum mihi videtur fieri potuisse, quem dixi: si tamen factum est. Diomedeas autem volucres, quando quidem genus earum per successionem propaginis durare perhibetur, non mutatis hominibus factas, sed subtractis credo fuisse suppositas; sicut cerva pro Iphigenia regis Agamemnonis filia. Neque enim dæmonibus judicio Dei permissis hujusmodi præstigiæ difficiles esse potuerunt: sed quia illa virgo postea viva reperta est, suppositam pro illa cervam esse, facilè cognitum est. Socii verò Diomedis quia nusquam subitò comparuerunt, & postea nullo loco apparuerunt, perdentibus eos ultoribus angelis malis, in eas aves quæ pro illis sunt occultè ex aliis locis, ubi est hoc genus avium, ad ea loca perductæ, ac repentè suppositæ, creduntur esse conversi. Quòd autem Diomedis in templum aquam rostris afferunt & adspergunt, & quòd blandiuntur Græcigenis, alienigenas persequuntur, mirandum non est fieri dæmonum instinctu; quorum interest, persuadere deum factum esse Diomedem, ad decipiendos homines, ut falsos deos cum veri Dei injuria multos colant, & hominibus mortuis, qui nec cùm viverent, verè vixerunt, templis, altaribus, sacrificiis, sacerdotibus (quæ omnia cùm recta sunt, non nisi uni Deo vivo & vero debentur) inserviant.

[c] Ex Virg. Eclog. 8.

Caput XIX.

Quòd eo tempore Æneas in Italiam venerit, quo Labdon Judex præsidebat Hebræis.

Eo tempore post captam Trojam atque deletam, Æneas cum viginti navibus, quibus portabantur reliquiæ Trojanorum, in Italiam venit, regnante ibi Latino, & apud Athenienses [c] Menestheo, apud Sicyonios Polyphide, apud Assyrios [d] Tautane; apud Hebræos autem Judex Labdon fuit. Mortuo autem Latino regnavit Æneas tribus annis, eisdem in supradictis locis manentibus regibus, nisi quòd Sicyoniorum jam [e] Pelasgus erat, & Hebræorum Judex Samson: qui cùm mirabiliter fortis esset, putatus est Hercules. Sed Æneam, quoniam quando mortuus est, non comparuit, deum sibi fecerunt Latini. Sabini etiam regem suum primum [f] Sancum; sive ut aliqui appellant Sanctum, retulerunt in deos. Per idem tempus Codrus rex Atheniensium Peloponnensibus ejusdem hostibus civitatis se interficiendum ignotus objecit: & factum est. Hoc modo eum prædicant patriam liberasse. Responsum enim acceperant Peloponnenses tum demum se superaturos, si eorum regem non occidissent. Fefellit ergo eos habitu pauperis apparendo, & in suam necem per jurgium provocando. Unde ait Virgilius: Aut jurgia Codri. Et hunc Athenienses tanquam deum sacrificiorum honore coluerunt. Quarto Latinorum rege Silvio Æneæ filio, non de Creusa, de qua fuit Ascanius, qui tertius ibi regnavit, sed de Lavinia Latini filia, quem posthumum Æneas dicitur habuisse; Assyriorum autem vicesimo & nono Oneo, & Melantho Atheniensium sexto-decimo, Judice autem Hebræorum Heli sacerdote, regnum Sicyoniorum consumtum est, quod per annos nongentos quinquaginta & novem traditur fuisse porrectum.

Eclog. 5.

[a] Lov. ad retia. Melius editi alii & MSS. ad Retias, id est ad Retorum, seu ut alii scribunt, R[illegible] provincias.
[b] Sic omnes MSS. Ar[illegible], Arcade[illegible].
[c] Sic Vind. Am. & MSS. cum Euseb[illegible] At Er. & Lov. Mnestheo.
[d] Vind. Am. & aliquot MSS. Autane, vel Autaue.

[e] Am. Pelagus. Regius MS. Pelasus.
[f] Vind. Am. Er. Xanthom, sive ut aliqui appellant Xanthum. Lov. priore loco, Sangum, ubi MSS. plerique, Sancum, & nonnulli, Sanctum. Sanctum vocat Ovid. Fast. 6. In Lacta[illegible] Lugd. Batav. an. 1660. leg. Sancum. In alia Vives Sangum legebat.

Caput XX.

De successione ordinis regii apud Israëlitas post Judicum tempora.

Mox eisdem per loca memorata regnantibus, Israëlitarum regnum, finito tempore Judicum, à Saüle rege sumsit exordium: quo tempore fuit Samuël propheta. Ab illo igitur tempore hi reges Latinorum esse cœperunt, quos cognominabant Silvios: ab eo quippe qui filius Æneæ primus dictus est Silvius, ceteris subsecutis & propria nomina imponebantur, & hoc non defuit cognomentum; sicut longè postea Cæsares cognominati sunt, qui successerunt Cæsari Augusto. Reprobato autem Saüle, ne quisquam ex ejus stirpe regnaret, eoque defuncto, David successit in regnum post annos à Saülis imperio XL. Tunc Athenienses habere deinde reges post Codri interitum destiterunt, & magistratus habere cœperunt administrandæ reipublicæ. Post David, qui etiam ipse quadraginta regnavit annos, filius ejus Salomon rex Israëlitarum fuit, qui templum illud nobilissimum Dei Jerosolymitanum condidit. Cujus tempore apud Latinos condita est Alba, ex qua deinceps non Latinorum, sed Albanorum reges appellari, in eodem tamen Latio, cœperunt. Salomoni successit filius ejus Roboam, sub quo in duo regna populus ille divisus est, & singulæ partes suos singulos reges habere cœperunt.

2. Reg. 2

Caput XXI.

De regibus Latii, quorum primus Æneas, & duodecimus Aventinus dii facti sunt.

Latium post Æneam, quem deum fecerant, undecim reges habuit, quorum nullus deus factus est. Aventinus autem, qui duodecimo loco Æneam sequitur, cùm esset prostratus in bello, & sepultus in eo monte, qui etiam nunc ejus nomine nuncupatur, deorum talium, quales sibi faciebant, numero est additus. Alii sanè noluerunt eum in prœlio scribere occisum, sed non comparuisse dixerunt: sed nec ex ejus vocabulo [a] appellatum montem, sed ex adventu avium dictum Aventinum. Post hunc non est deus factus in Latio, nisi Romulus conditor Romæ. Inter istum autem & illum reges reperiuntur duo: quorum primus est, ut Virgiliano eum versu loquar, Proximus ille Procas Trojanæ gloria gentis. Cujus tempore quia jam quodam modo Roma parturiebatur, illud omnium regnorum maximum Assyriorum finem tantæ diuturnitatis accepit. Ad Medos quippe translatum est post annos ferme mille-trecentos-quinque, ut etiam Beli, qui Ninum genuit, & ille parvo contentus imperio primus rex fuit, tempora computentur. Procas autem regnavit ante Amulium. Porrò Amulius fratris sui Numitoris filiam Rheam nomine, quæ etiam Ilia vocabatur, Romuli matrem, Vestalem virginem fecerat, quam volunt de Marte geminos concepisse, isto modo stuprum ejus honorantes, vel excusantes, & adhibentes argumentum, quòd infantes expositos lupa nutriverit. Hoc enim genus bestiæ ad Martem existimant pertinere, ut videlicet ideo lupa credatur admovisse ubera parvulis, quia filios domini sui Martis agnovit: quamvis non desint qui dicant, cùm expositi vagientes jacérent, à nescio qua primùm meretrice fuisse collectos, & primas ejus suxisse mamillas, (meretrices autem lupas vocabant, unde etiam nunc turpia loca earum lupanaria nuncupantur,) & eos postea ad Faustulum pervenisse pastorem, atque ab ejus Acca uxore nutritos. Quamquam si ad arguendum hominem regem, qui eos in aquam projici crudeliter jusserat, eis infantibus per quos tanta civitas condenda fuerat, de aqua divinitus liberatis, per lactantem feram Deus voluit subvenire, quid mirum est? Amulio successit in regnum Latiale frater ejus Numitor, avus Romuli, cujus Numitoris primo anno condita est Roma; ac per hoc cum suo deinceps, id est Romulo, nepote regnavit.

Vide Varron. de ling. Lat. lib. 4.

Æneid. 6.

meretrices lupæ.

Caput XXII.

Quòd eo tempore Roma sit condita, quo regnum Assyriorum interiidit, quo Ezechias regnabat in [a] Juda.

Ne multis morer, condita est civitas Roma, velut altera Babylon, & velut prioris filia Babylonis, per quam Deo placuit orbem debellare terrarum, & in unam societatem reipublicæ legumque perductum longè latéque pacare. Erant enim jam populi validi & fortes, & armis gentes exercitatæ, quæ non facilè cederent, & quas opus esset ingentibus periculis & vastatione utrimque non parva atque horrendo labore superari. Nam quando regnum Assyriorum totam penè Asiam subjugavit, licèt bellando sit factum, non tamen multùm asperis & difficilibus bellis fieri potuit, quia rudes adhuc ad resistendum gentes erant, nec tam multæ, vel tam magnæ. Si quidem post illud maximum atque universale diluvium, cùm in arca Noë octo soli homines evaserunt, anni non [b] multo ampliùs quàm mille transierant, quando Ninus Asiam totam, exceptâ Indiâ, subjugavit. Roma verò tot gentes & Orientis & Occidentis, quas imperio Romano subditas cernimus, non ea celeritate ac facilitate perdomuit; quoniam paulatim crescendo robustas eas & bellicosas, quaquaversum dilatabatur, invenit. Tempore igitur quo Roma condita est, populus Israël habebat in terra promissionis annos septingentos-decem & octo. Ex quibus viginti-septem pertinent ad Jesum Nave, deinde ad tempus Judicum trecenti-viginti-novem. Ex quo autem ibi Reges esse cœperant, anni erant trecenti-sexaginta-duo. Et rex tunc erat in Juda, cujus nomen erat Achaz, vel, sicut alii computant, qui ei successit Ezechias, quem quidem constat optimum & piissimum regem Romuli regnasse temporibus. In ea verò Hebraici populi parte quæ appellabatur Israël, regnare cœperat Osee.

Caput XXIII.

De Sibylla Erythræa, quæ inter alias Sibyllas cognoscitur de Christo evidentia multa cecinisse.

5. Eodem tempore nonnulli Sibyllam Erythræam vaticinatam ferunt. Sibyllas autem Varro prodidit [c] plures fuisse, non unam. Hæc sanè Erythræa Sibylla quædam de Christo manifesta conscripsit: quod etiam nos priùs in Latina lingua versibus malè Latinis & non stantibus legimus, per nescio cujus interpretis imperitiam, sicut pòst cognovimus. Nam vir clarissimus Flaccianus, qui etiam proconsule fuit, homo facillimæ facundiæ, multæque doctrinæ, cùm de Christo colloqueremur, Græcum nobis codicem protulit, carmina esse dicens Sibyllæ Erythrææ, ubi ostendit quodam loco in capitibus versuum ordi-

[a] Editi hic, in Judæa. At MSS. in Juda: & sic ipsi editi in subjecto capite 22.

[b] Sola editio Lov. omittit, multo

[c] Sibyllas à Varrone decem numeratas tradit Lactantius lib. 1. c. 6.

nem litterarum ita se habentem, ut hæc in eo verba legerentur, Ἰησοῦς χρειστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ: quod est Latinè, Jesus Christus Dei Filius Salvator. Hi autem versus quorum primæ litteræ istum sensum, quem diximus, reddunt, sicut eos quidam Latinis [a] & stantibus versibus est interpretatus, hoc continent:

Ι Judicii [b] signum tellus sudore madescet.
Η E cælo Rex adveniet per sæcla futurus:
Σ Scilicet in carne præsens ut judicet orbem.
Ο Unde Deum cernent incredulus atque fidelis
Υ Celsum cum sanctis, ævi jam termino in ipso.
Σ Sic animæ cum carne aderunt, quas judicet ipse.
Χ Cùm jacet incultus densis in vepribus orbis.
Ρ Rejicient simulacra viri, cunctâ quoque gazam:
Ε Exuret terras ignis, pontumque polumque
Ι Inquirens, tetri portas effringet Averni.
Σ Sanctorum sed enim cunctæ lux libera carni
Τ Tradetur, sontes æternùm flamma cremabit.
Ο Occultos actus retegens, tunc quisque loquetur
Σ Secreta, atque Deus reserabit pectora luci.
Θ Tunc erit & luctus, stridebunt dentibus omnes.
Ε Eripitur solis jubar, & chorus interit astris.
Ο [c] Volvetur cælum, lunaris splendor obibit.
Υ Dejiciet colles, valles extollet ab imo.
Υ Non erit in rebus hominum sublime, vel altum.
Ι Jam æquantur campis montes, & cærula ponti.
Ο Omnia cessabunt, tellus confracta peribit.
Σ Sic pariter fontes torrentur, fluminaque igni.
Σ Sed tuba tum sonitum tristem demittet ab alto
Ω Orbe, gemens facinus miserũ variosque labores:
Τ Tartareumque chaos mõstrabit terra dehiscens.
Η Et coram hîc Domino reges sistentur ad unum.
Ρ [d] Recidet è cælis ignisque & sulphuris amnis.

In his Latinis versibus de Græco utcumque translatis, ibi non potuit ille sensus occurrere, qui fit cùm litteræ, quæ sunt in eorum capitibus, connectuntur, ubi Υ littera in Græco posita est; quia non potuerunt verba Latina inveniri, quæ ab eadem littera inciperent, & sententiæ convenirent. Hi autem sunt versus tres, quintus & octavus-decimus & nonus-decimus. Denique si litteras, quæ sunt in capitibus omnium versuum connectentes, horum [e] trium quæ scriptæ sunt non legamus, sed pro eis Υ litteram, tamquam in eisdem locis ipsa sit posita, recordemur, exprimitur in quinque verbis, Jesus Christus Dei Filius Salvator: sed cùm Græcè hoc dicitur, non Latinè. Et sunt versus viginti & septem, qui numerus quadratum ternarium solidum reddit. Tria enim ter ducta fiunt novem. Et ipsa novem si ter ducantur, ut ex lato in altum figura consurgat, ad viginti-septem perveniunt. Horum autem Græcorum quinque verborum, quæ sunt, Ἰησοῦς χρειστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ, quod est Latinè, Jesus Christus Dei Filius Salvator, si primas litteras jungas, erit ἰχθύς, id est, piscis, in quo nomine mysticè intelligitur Christus, eò quod in hujus mortalitatis abysso velut in aquarum profunditate vivus, hoc est, sine peccato esse potuerit.

2. Hæc autem Sibylla sive Erythræa, sive ut quidam magis credunt, Cumea, ita nihil habet in toto carmine suo, cujus exigua ista particula est, quod ad deorum falsorum sive factorum cultum pertineat; quinimmo ita etiam contra eos & contra cultores eorum loquitur, ut in eorum numero deputanda videatur, qui pertinent ad Civitatem Dei. Inserit etiam Lactantius Operi suo quædam de Christo vaticinia Sibyllæ, quamvis non exprimat cujus. Sed quę ipse singillatim posuit, ego arbitratus sum conjuncta esse ponenda, tamquam unum sit prolixum, quæ ille plura commemoravit & brevia. [f] In manus iniquas, inquit, infidelium postea veniet: dabunt autem Deo alapas manibus incestis, & impurato ore exspuent venenatos sputus: dabit verò ad verbera simpliciter sanctum dorsum. [g] Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat, quod verbum, vel unde venit ut inferis loquatur; & coronâ spineâ coronetur. [h] Ad cibum autem fel, & ad sitim acetum dederunt: inhospitalitatis hanc monstrabunt mensam. [i] Ipsa enim insipiens tuum Deum non intellexisti; ludentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti, & horridum fel miscuisti. [k] Templi verò velum scindetur: & medio die nox erit tenebrosa nimis in tribus horis. [l] Et morte morietur tribus diebus somno suscepto: & tunc ab inferis regressus ad lucem [m] veniet primus, resurrectionis principio revocatis ostenso. Ista Lactantius carptim per intervalla disputationis suæ, sicut ea poscere videbantur, quæ probare intenderat, adhibuit testimonia Sibyllina, quæ nos nihil interponentes, sed in unam seriem connexa ponentes, solis capitibus, si tamen scriptores deinceps ea servare non negligant, distinguenda curavimus. Nonnulli sanè Erythræam Sibyllam, non Romuli, sed belli Trojani tempore fuisse scripserunt.

Caput XXIV.

Quòd regnante Romulo septem Sapientes claruerint; quo tempore decem tribus, quæ Israël dicebantur, in captivitatem à Chaldæis ductæ sunt, idemque Romulus mortuus divino honore donatus est.

Eodem Romulo regnante Thales Milesius fuisse perhibetur, unus è septem Sapientibus, qui post theologos Poëtas, in quibus Orpheus maximè omnium nobilitatus est, Σοφοὶ appellati sunt, quod est Latinè Sapientes. Per idem tempus decem tribus, quæ in divisione populi voca-

[a] Editi, *Latinis exstantibus*. Castigantur ex MSS.
[b] Sola editio Lov. *signo*.
[c] Editi, *Solvetur*. At MSS. *Volvetur*: quò prima littera V. respondeat Græcæ vocali O, sicut superiùs in quarto versu.
[d] Er. & Lov. *Decidet*. Meliùs Vind. Am. & MSS. *Recidet*: nam hujus versus primam litteram oportet eamdem esse atque ultimam nominis Σωτὴρ.
[e] Apud Er. & Lov. *harum trium*. In editis aliis & MSS. rectiùs, *horum trium*, versuum videlicet paulò antè dictorum, quinti & octavi-decimi & noni decimi.
[f] Lactantius libro 4. cap. 18. ista Græcè commemorat:
Εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει.
Δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
καὶ στόμασι μιαροῖς τὰ πτύσματα φαρμακόεντα.
Δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.
[g] Hæc ibidem Lactantius paucis interjectis:
Καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ.
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.
[h] Ibidem paulò pòst Lactantius:
Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν, καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν.
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.
[i] Hos versus ibidem Lactantius alterius Sibyllæ esse dicit:
Αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας,
παίζοντα θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἀκάνθαις
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερὴν τε χολὴν ἐκέρασας.
[k] Lactantius ejusdem libri 4. cap. 19.
Ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.
[l] Ibidem aliquantò pòst:
Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας·
καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀνακάμψας εἰς φάος ἥξει,
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.
[m] Vind. Am. & Er. post *ad lucem*, addunt *latam*. Lov. *lavam*. Neutrum est in veteribus libris.

tæ sunt Israël, debellatæ à Chaldæis, & in eas terras captivæ ductæ sunt, remanentibus in Judæa terra duabus illis tribubus, quæ nomine Judæ vocabantur, sedemque regni habebant Jerusalem. Mortuum Romulum, cùm & ipse non comparuisset, in deos, quod & vulgò notissimum est, retulere Romani; quod usque adeo fieri jam desierat, nec postea nisi adulando, non errando, factum est temporibus Cæsarum, ut Cicero magnis Romuli laudibus tribuat, quòd non rudibus & indoctis temporibus, quando facilè homines fallebantur, sed jam expolitis & eruditis meruerit hos honores; quamvis nondum [a] efferbuerat ac pullulaverat philosophorum subtilis & acuta loquacitas. Sed etiamsi posteriora tempora deos homines mortuos non instituerunt, tamen ab antiquis institutos colere ut deos & habere non destiterunt: quin etiam simulacris, quæ veteres non habebant, auxerunt vanæ atque impiæ superstitionis illecebram, id efficientibus immundis in eorum corde dæmonibus, per fallacia quoque oracula decipientibus, ut fabulosa etiam crimina deorum, quæ jam urbaniore sæculo non fingebantur, per ludos tamen in eorumdem falsorum numinum obsequium turpiter agerentur. Regnavit deinde Numa post Romulum, qui cùm illam civitatem putaverit deorum profectò falsorum numerositate muniendam, in eamdem turbam referri mortuus ipse non meruit, tamquam ita putatus sit cælum multitudine numinum constipasse, ut locum ibi reperire non posset. Hoc regnante Romæ, & apud Hebræos initio regni Manasse, à quo impio rege propheta Isaïas perhibetur occisus, Samiam fuisse Sibyllam ferunt.

Infrà lib. 22. c. 6.

Suprà lib. 4. c. 31.

CAPUT XXV.

Qui philosophi emicuerint, regnante apud Romanos Tarquinio Prisco, apud Hebræos Sedechia, cùm Jerusalem capta est, templumque subversum.

REGNANTE verò apud Hebræos Sedechia, & apud Romanos Tarquinio Prisco, qui successerat Anco Martio, ductus est captivus in Babyloniam populus Judæorum, eversâ Jerusalem & templo illo à Salomone constructo. Increpantes enim eos Prophetæ de iniquitatibus & impietatibus suis, hæc eis ventura prædixerant, maximè Jeremias, qui etiam numerum definivit annorum. Eo tempore Pittacus Mitylenæus, alius è septem Sapientibus, fuisse perhibetur. Et quinque ceteros, qui ut septem numerentur, Thaleti, quem suprà commemoravimus, & huic Pittaco adduntur, eo tempore fuisse scribit Eusebius, quo captivus Dei populus in Babylonia tenebatur. Hi sunt autem, Solon Atheniensis, [b] Chilo Lacedæmonius, Periander Corinthius, Cleobolus Lindius, Bias Prienæus. Omnes hi septem appellati Sapientes post Poëtas theologos claruerunt, quia genere vitæ quodam laudabili præstabant hominibus ceteris, & morum nonnulla præcepta sententiarum brevitate complexi sunt. Nihil autem monumentorum, quod ad litteras attinet, posteris reliquerunt, nisi quòd Solon quasdam leges Atheniensibus dedisse perhibetur: Thales verò physicus fuit, & suorum dogmatum libros reliquit. Eo captivitatis Judaïcæ tempore, & Anaximander, & Anaximenes, & Xenophanes physici claruerunt. Tunc & Pythagoras, ex quo cœperunt appellari philosophi.

Jerem. 25. 11

CAPUT XXVI.

Quòd eo tempore, quo impletis septuaginta annis Judæorum est resoluta captivitas, Romani quoque à dominatu sunt regio liberati.

PER idem tempus Cyrus rex Persarum, qui etiam Chaldæis & Assyriis imperabat, relaxata aliquanta captivitate Judæorum, quinquaginta millia hominum ex eis ad instaurandum templum regredi fecit. A quibus tantùm prima cœpta fundamina, & altare constructum est. Incursantibus autem hostibus, nequaquam progredi ædificando valuerunt, dilatumque opus est usque ad Darium. Per idem tempus etiam illa sunt gesta, quæ conscripta sunt in libro Judith: quem sanè in canone Scripturarum Judæi non recepisse dicuntur. Sub Dario ergo rege Persarum impletis septuaginta annis, quos Jeremias propheta prædixerat, reddita est Judæis solutâ captivitate libertas, regnante Romanorum septimo rege Tarquinio. Quo expulso etiam ipsi à regum suorum dominatione liberi esse cœperunt. Usque ad hoc tempus Prophetas habuit populus Israël: qui cùm multi fuerint, paucorum & apud Judæos & apud nos canonica [a] scripta retinentur. De quibus me aliqua positurum esse promisi in hoc libro, cùm clauderem superiorem, quod jam video esse faciendum.

CAPUT XXVII.

De temporibus Prophetarum, quorum oracula habentur in libris; qui que tunc de vocatione Gentium multa cecinerunt, quando Romanum regnum cœpit, Assyriumque defecit.

TEMPORA igitur eorum ut possimus advertere, in anteriora paululùm recurramus. In capite libri Osee prophetæ, qui primus in duodecim ponitur, ita scriptum est: *Verbum Domini quod factum est ad Osee in diebus Oziæ, & Joathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Juda.* Amos quoque diebus regis Oziæ prophetasse se scribit: addit etiam Hieroboam regem Israël, qui per eosdem dies fuit. Nec non Isaias filius Amos, sive supradicti prophetæ, sive, quod magis perhibetur, alterius qui non propheta eodem nomine vocabatur, eosdem reges quatuor quos posuit Osee, in capite libri sui ponit, quorum diebus se prophetasse præloquitur. Michæas etiam eadem suæ prophetiæ commemorat tempora post dies Oziæ. Nam tres qui sequuntur reges nominat, quos & Osee nominavit, Joathan, & Achaz, & Ezechiam. Hi sunt quos eodem tempore simul prophetasse ex eorum litteris invenitur. His adjungitur Jonas eodem Ozia rege regnante, & Johel cùm jam regnaret Joathan, qui successit Oziæ. Sed istorum Prophetarum duorum tempora in Chronicis, non in eorum libris potuimus invenire, quoniam de suis diebus tacent. Tenduntur autem hi dies à rege Latinorum Proca, sive superiore Aventino, usque ad regem Romulum jam Romanorum, vel etiam usque ad regni primordia successoris ejus Numæ Pompilii. Ezechias quippe rex Juda eò usque regnavit; ac per hoc per ea tempora isti velut fontes prophetiæ pariter eruperunt, quando regnum defecit Assyrium, cœpitque Romanum: ut scilicet quemadmodum regni Assyriorum primo tempore exstitit Abraham, cui promissiones apertissimæ fierent in ejus semine benedictio-

Osee 1. 1

[a] MSS *efferbuerat*. Sic infrà cap. 52. n. 2 loco *ferbuit persecutio*, plures habent *fervuit*.

[b] MSS. *Chilon*; & infrà *Periandrus*, loco *Periander*.
[a] Aliquot MSS. *scriptura*.

nis omnium gentium, ita occidentalis Babylonis A exordio, qua fuerat Christus imperante venturus, in quo implerentur illa promissa oracula Prophetarum, non solùm loquentium, verùm etiam scribentium in tantæ rei futuræ testimonium solverentur. Cùm enim Prophetæ numquam ferè defuissent populo Israël, ex quo ibi reges esse cœperunt, in usum tantummodo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea scriptura manifestiùs prophetica condebatur, quæ gentibus a quandoque prodesset, tunc oportebat [a] inciperet, B quando condebatur hæc civitas, quæ gentibus imperaret.

Caput XXVIII.

De his quæ ad Evangelium Christi pertinent, quid Osee & Amos prophetaverint.

Osee igitur propheta, quantò profundiùs quidem loquitur, tantò operosiùs penetratur. Sed aliquid inde sumendum est, & hic ex nostra promissione ponendum. Osee 1. 10 *Et erit*, inquit, *in loco quo dictum est eis, Non populus meus vos, vocabuntur & ipsi filii Dei vivi.* C Hoc testimonium propheticum de vocatione populi gentium, qui priùs non pertinebat ad Deum, etiam Apostoli intellexerunt. Et quia ipse quoque populus gentium spiritaliter est in filiis Abrahæ, ac per hoc rectè dicitur Israël, propterea sequitur, & dicit: Ibidem 11. *Et congregabuntur filii Juda & filii Israel in idipsum, & ponent sibimet principatum unum, & adscendent à terra.* Hoc si adhuc velimus exponere, eloquii prophetici obtundetur sapor. Recolatur tamen lapis D Ephes. 2. ille angularis, & duo illi parietes, unus ex Judæis, alter ex Gentibus; ille nomine filiorum Juda, iste nomine filiorum Israël, eidem uni principatui suo in idipsum innitentes, & adscendentes agnoscantur à terra. Istos autem [b] carnales Israëlitas, qui nunc nolunt credere in Christum, postea credituros, id est, filios eorum, (nam utique isti in suum locum moriendo transibunt,) idem Propheta testatur, dicens, Osee 3. 4 *Quoniam diebus multis sedebunt filii Israël sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine manifestationibus.* E Quis non videat, nunc sic esse Judæos? Sed quid adjungat, audiamus. Ibidem. 5. *Et postea*, inquit, *revertentur filii Israël, & inquirent Dominum Deum suum, & David regem suum: & stupescent in Domino, & in bonis ipsius, in novissimis diebus.* Nihil est istâ prophetiâ manifestius, [c] cùm David regis nomine significatus intelligatur Christus, *qui factus est*, sicut dicit Apostolus, Rom. 1. 3. *ex semine David secundùm carnem.* Prænuntiavit iste Propheta etiam tertio die Christi resurF rectionem futuram, sicut eam prophetica altitudine prænuntiari oportebat, ubi ait: Osee 6. 3. *Sanabit nos post biduum, in die tertio resurgemus.* Secundùm hoc enim nobis dicit Apostolus, Coloss. 3. 1. *Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite.* Amos quoque de rebus talibus sic prophetat: Amos 4. 12. & 13. *Præpara*, inquit, *te, ut invoces Deum tuum Israël; quia ecce ego firmans tonitruum, & creans spiritum, & annuntians in hominibus Christum suum.* Et alio loco: Amos 9. 11. & 12. *In illa die*, inquit, *resuscitabo tabernaculum David quod cecidit, & reædificaG bo quæ ceciderunt ejus, & destructa ejus resuscitabo, & reædificabo ea, sicut dies sæculi; ita ut exquirant me residui hominum, & omnes gentes in quibus invocatum est nomen meum super eos, dicit Dominus faciens hæc.*

Caput XXIX.

Quæ ab Isaia de Christo & Ecclesia sint prædicta.

1. Isaias propheta non est in libro duodecim Prophetarum, qui propterea dicuntur minores, quia sermones eorum sunt breves, in eorum comparatione qui majores ideo vocantur, quià B prolixa volumina condiderunt: ex quibus est hic Isaias, quem propter eadem prophetiæ tempora subjungo supradictis duobus. Isaias ergo inter illa quæ arguit iniqua, & justa præcepit, & peccatori populo mala futura prædixit, etiam de Christo & Ecclesia, hoc est, de Rege & ea quam condidit Civitate, multo plura quàm ceteri prophetavit, ita ut à * quibusdam Evangelista, quàm Propheta potiùs diceretur. (* Hieron. epist. 127.) Sed propter rationem operis terminandi, unum de multis hoc loco ponam. Ex C persona quippe Dei Patris loquens, *Ecce*, inquit, (Isaia 52. 13. &c.) *intelliget puer meus, & exaltabitur, & glorificabitur valde. Quemadmodum stupescent super te multi, ita gloria privabitur ab hominibus species tua & gloria tua ab [d] hominibus: ita mirabuntur gentes multæ super eum, & continebunt reges os suum: quoniam quibus non est annuntiatum de illo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent.* * *Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est? [e] Annuntiavimus coram illo, ut infans, ut radix in terra sitienD ti: non est species illi, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem: sed species ejus sine honore, deficiens præ [f] omnibus hominibus. Homo in plaga positus, & sciens ferre infirmitatem: quoniam aversa est facies ejus: inhonoratus est, nec magni æstimatus est. Hic peccata [g] nostra portat, & pro nobis dolet: & nos existimavimus illum esse in dolore, & in plaga, & in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, & infirmatus est propter peccata nostra. Eruditio pacis nostræ in eo: livore ejus nos* (Isaia 53. 1. &c.) E *sanati sumus. Omnes ut oves erravimus, homo à via sua erravit: & Dominus tradidit illum pro peccatis nostris: & ipse propter quod afflictus est, non aperuit os [h] suum. Ut ovis ad immolandum ductus est; & ut agnus ante eum qui se tondet, sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit? Quoniam tolletur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem. Et dabo malignos pro sepultura ejus, & divites pro morte ejus. Quoniam iniquitatem non fecit,* F *nec dolum in ore suo: & Dominus vult purgare eum de plaga. [i] Si dederitis pro peccato animam vestram, videbitis semen longævum: & Dominus vult auferre à dolore animam ejus, ostendere illi lucem, & formare intellectum, justificare justum bene servientem pluribus: & peccata eorum ipse [k] portabit. Propterea ipse hereditabit plures, & fortium dividet spolia: propter quod tradita est ad mortem anima ejus; & inter iniquos æstimatus est, & ipse peccata multorum portavit, & propter peccata eorum traditus est.* Hæc de Christo.

G 2. Jam verò de Ecclesia, quod sequitur, audiamus. *Lætare sterilis*, inquit, *quæ non paris, erumpe* (Isai. 54. 1.)

[a] Editi, *inciperet*. Meliùs MSS *inciperet*.
[b] Vind. Am. & plures MSS *carnaliter Israëlitas*.
[c] Sic MSS. Editi verò, *cum David .... intelligitur Christus*.
[d] Apud LXX. *à filiis hominum*.
[e] Editi, *Annuntiabimus*. At MSS. *Annuntiavimus*. Græcè in LXX. est, Ἀνηγγείλαμεν.
[f] Apud LXX. *præ filiis hominum*.

[g] In editione Lov. omissum est, *nostra*.
[h] Hic Vind. Am. Er. & MSS. omittunt *suum*. Et infrà loco *tondet*, habent *tonderet*.
[i] Apud LXX. sic est: *Si detis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum*.
[k] Editi, *portavit*. At MSS. *portabit*. Græcè est, ἀνοίσει.

& clama quæ non parturis: quoniam multi filii desertæ magis, quàm ejus quæ habet virum. Dilata locum tabernaculi tui, & [a] *aulæarum tuarum: fige, noli parcere, prolonga funiculos tuos, & palos tuos conforta; adhuc in dextram & sinistram partem extende. Et semen tuum hereditabit gentes; & civitates desertas inhabitabis. Ne timeas, quoniam confusa es; neque reverearis, quia exprobrata es: quoniam confusionem æternam oblivisceris, & opprobrii viduitatis tuæ non eris memor. Quoniam Dominus faciens te, Dominus Sabaoth nomen ejus: & qui eruit te, ipse Deus Israël universæ terræ vocabitur*, & cetera. Verùm ista sint satis: & in eis sunt exponenda nonnulla; sed sufficere arbitror quæ ita sunt aperta, ut etiam inimici intelligere cogantur inviti.

Caput XXX.

Quæ Michæas, & Ionas, & Ioël novo Testamento congruentia prophetaverint.

1. Michæas propheta Christum in figura ponens cujusdam magni montis, hæc loquitur: [Mich. 4. 2. &c.] *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini paratus super vertices montium; & exaltabitur super colles. Et festinabunt ad eum plebes, & gentes multæ ibunt, & dicent, Venite, adscendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob, & ostendet nobis viam suam, & ibimus in semitis ejus: quia ex Sion procedet lex, & verbum Domini ex Ierusalem. Et judicabit inter plebes multas, & redarguet gentes potentes usque in longinquum.* Prædicens iste Propheta & locum in quo natus est Christus, *Et tu*, inquit, [Mich. 5. 2. &c.] *Bethleem domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Iuda: ex te mihi prodiet, ut sit in principem Israël: & egressus ejus ab initio, & ex diebus æternitatis. Propterea dabit eos usque ad tempus* [b] *parturientis pariet, & residui fratres ejus convertentur ad filios Israël. Et stabit, & videbit, & pascet gregem suum in virtute Domini, & in honore nominis Domini Dei sui erunt: quoniam nunc magnificabitur usque ad summum terræ.*

2. Jonas autem propheta non tam sermone Christum, quàm sua quadam passione prophetavit, profectò apertiùs, quàm si ejus mortem & resurrectionem voce clamaret. Ut quid enim exceptus [Ionæ 2. 1.] est ventre belluino, & die tertio redditus, nisi ut significaret Christum de profundo inferni die tertio rediturum?

3. Jobel omnia quæ prophetat, multis verbis compellit exponi, ut quæ pertinent ad Christum & Ecclesiam dilucescant. Unum tamen, quod etiam [Act. 2. 17.] Apostoli commemoraverunt, quando in congregatos credentes Spiritus-sanctus, sicut à Christo promissus fuerat, desuper venit, non prætermittam. [Ioel 2. 28. & 29.] *Et erit*, inquit, *post hæc, & effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ; & seniores vestri somnia somniabunt, & juvenes vestri visa videbunt: & quidem in servos meos & ancillas meas in illis diebus effundam de Spiritu meo.*

Caput XXXI.

Quæ in Abdia, in Naum, & Ambacu de salute mundi in Christo prænuntiata reperiantur.

1. Tres Prophetæ de minoribus, [c] Abdias, Naum, [d] Ambacum, nec sua tempora dicunt ipsi, nec in Chronicis Eusebii & Hieronymi, quando prophetaverint, invenitur. Abdias enim positus est quidem ab eis cum Michæa, sed non eo loco, ubi notantur tempora, quando Michæam prophetasse, ex ejus litteris constat: quod errore negligenter describentium labores alienos existimo contigisse. Duos verò alios commemoratos in codicibus Chronicorum quos habuimus, non potuimus invenire: tamen quia canone continentur, nec ipsi oportet prætereantur à nobis. Abdias, quantum ad scripturam ejus adtinet, omnium brevissimus Prophetarum, adversùs Idumæam [e] loquitur, gentem scilicet Esaü, ex duobus geminis filiis Isaac, nepotibus Abrahæ, majoris illius reprobati. Porrò si Idumæam modo locutionis, quo intelligitur à parte totum, accipiamus positam esse pro gentibus: de Christo agnoscere possumus, quod ait inter cetera, *In* [f] *monte autem Sion erit salus, & erit sanctum.* [Abdiæ 17.] Et paulò pòst in fine ipsius prophetiæ: *Et adscendent*, inquit, *resalvati ex monte Sion, ut defendant montem Esaü, & erit Domino regnum.* [Ibidem 21.] Apparet quippe id esse completum, cùm resalvati ex monte Sion, id est, ex Judæa credentes in Christum, qui præcipuè agnoscuntur Apostoli, adscenderunt, ut defenderent montem Esaü. Quomodo defenderent, nisi per Evangelii prædicationem salvos faciendo eos qui crediderunt, ut eruerentur de potestate tenebrarum, & transferrentur in regnum Dei? Quod consequenter expressit addendo, *Et erit Domino regnum*: Mons enim Sion Judæam significat, ubi futura prædicta est salus, & sanctum, quod est Christus Jesus. Mons verò Esaü Idumæa est, per quam significata est Ecclesia gentium, quam defenderunt, sicut exposui, resalvati ex monte Sion, ut esset Domino regnum. Hoc obscurum erat, ante quàm fieret: sed factum quis non fidelis agnoscat?

2. Naum verò propheta, immo per illum Deus, *Exterminabo*, inquit, *sculptilia & conflatilia: ponam sepulturam tuam: quia veloces ecce super montes pedes evangelizantis, & annuntiantis pacem. Celebra Iuda dies festos tuos, redde vota tua: quia jam non adjicient ulterà, ut transeant in vetustatem.* [Naum 1. 14. & 15.] *Consummatum est, consumtum est,* [g] *ablatum est. Adscendit, qui insufflat in faciem tuam, eripiens te ex tribulatione.* [Naum 2. 1.] Quis adscenderit ab inferis, & insufflaverit in faciem Judæ, hoc est, Judæorum discipulorum [h] Spiritum sanctum, recolat, qui meminit Evangelium. Ad novum enim Testamentum pertinent, quorum dies festi ita spiritaliter innovantur, ut in vetustatem transire non possint. Porrò per Evangelium exterminata sculptilia & conflatilia, id est, idola deorum falsorum, & oblivioni tamquam sepulturæ tradita jam videmus; & hanc etiam in hac re pro-

[a] Editi, *& palos caularum tuarum fige.* Emendantur ex MSS. qui habent, *& aulæarum tuarum* omisso, *palos*, juxta LXX ubi Græcè legitur, τῶν αὐλαιῶν σου. Quod quidem Latinè vertitur, *& aulæorum tuorum*. Sed aulæam feminino etiam genere dici, notum est ex Curtio lib. 8. si locus tamen mendo vacet.

[b] Sic MSS. secundùm LXX. At editi, *usque ad tempus quo parturiens pariet.*

[c] Hieronymus comment. in Abdiam, *Hunc*, inquit, *esse aiunt Hebræi, qui sub rege Samariæ Achab & impiissima Iezabel pavit centum Prophetas in speluncis, qui non curvaverunt genu ante Baal &c.* Fuit ergo ætate Josaphat regis Juda, rege Latinorum Tiberio. *Naum* autem prophetam Josephus lib. 9. scribit fuisse temporibus Johatan regis Juda. Denique de propheta Abacuc dicitur Danielis 14. quòd prandium suum ex Juda Babylonem tulerit ad Danielem: & eum tempore captivitatis Babylonicæ vaticinatum esse notat Hieronymus, atque in Babylonem dirigi ejus vaticinia.

[d] In editis, *Abacuc*. At in MSS. *Ambacum*.

[e] Editi, *adversùs Idumæam gentem loquitur, scilicet Esau, natus ex duobus &c.* Castigantur ad veteres codices.

[f] Sic MSS. juxta LXX. At editi, *In montem*.

[g] Apud Lov. omittitur *ablatum est*: quod in editis aliis & MSS. habetur.

[h] Editi, *Spiritum recolat (vel recolit) sanctum*. prava vocum interpunctio, & ex MSS. emendata.

phetiam

phetiam completam esse cognoscimus.

3. Ambacum de quo alio, quàm de Christi adventu, qui futurus fuerat, intelligitur dicere, *Et* Abacuc 2. 2. & 3. *respondit Dominus ad me, & dixit, Scribe visum apertè in buxo; ut assequatur qui legit ea: quia adhuc visio ad tempus, & orietur in fine, & non in vacuum: si tardaverit, sustine eum; quia veniens veniet, & non morabitur?*

Caput XXXII.

De prophetia quæ in Oratione Ambacu & Cantico continetur.

In Oratione autem sua cum Cantico, cui nisi Abacuc 3. 2. &c. Domino Christo dicit, *Domine, audivi auditionem tuam, & timui; Domine, consideravi opera tua, & expavi?* Quid enim hoc est, nisi præcognitæ, novæ, ac repentinæ salutis hominum ineffabilis admiratio? *In medio duorum animalium cognosceris:* quid est, nisi aut in medio duorum Testamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moysi & Eliæ cum eo in monte sermocinantium? *Dum appropinquant anni, cognosceris; in adventu temporis ostenderis:* [a] nec exponendum est. *In eo dum conturbata fuerit anima mea, in ira misericordiæ memor eris:* quid est, nisi quòd Judæos in se transfiguravit, quorum gentis fuit, qui cùm magnâ irâ turbati crucifigerent Christum, ille mise- Luca 23. 34 ricordiæ memor dixit, *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt? Deus de Theman veniet, & sanctus de monte umbroso & condenso.* Quod hîc dictum est, *de Theman veniet:* alii interpretati sunt *ab Austro*, vel *ab Africo:* per quod significatur meridies, id est, fervor caritatis & splendor veritatis. Montem verò umbrosum atque condensum, quamvis multis modis possit intelligi, libentiùs acceperim Scripturarum altitudinem divinarum, quibus prophetatus est Christus. Multa quippe ibi umbrosa atque condensa sunt, quæ mentem quærentis exerceant. Inde autem venit, cùm ibi eum, qui intelligit, invenit. *Operuit cælos virtus ejus, & laudis ejus plena est terra:* quid est, nisi quod Psal. 56. 6. etiam in Psalmo dicitur, *Exaltare super* [b] *cælos Deus, & super omnem terram gloria tua? Splendor ejus ut lumen erit:* quid est, nisi fama ejus credentes illuminabit? *Cornua in manibus ejus sunt:* quid est, nisi trophæum crucis? *Et posuit caritatem firmam fortitudinis suæ:* nec exponendum est. *Ante faciem ejus ibit verbum, & prodiet in campum post pedes ejus:* quid est, nisi quòd & ante quàm huc veniret, prænuntiatus est; & postea quàm hinc reversus est, annuntiatus est? *Stetit, & terra commota est:* quid est, nisi *stetit* ad subveniendum; *& terra commota est* ad credendum? *Respexit, & tabuerunt gentes:* hoc est, misertus est, & fecit populos pœnitentes. *Contriti sunt montes violentiâ:* hoc est, vim facientibus miraculis, elatorum contrita est superbia. *Defluxerunt colles æternales:* hoc est, humiliati sunt ad tempus, ut erigerentur in æternum. *Ingressus æternos ejus pro laboribus vidi:* hoc est, non sine mercede æternitatis laborem caritatis adspexi. *Tabernacula Æthiopum expavescent, & tabernacula terræ Madian:* hoc est, gentes [c] repentè perterritæ nuntio mirabilium tuorum, etiam quæ non sunt in jure Romano, erunt in populo Christiano. *Numquid in fluminibus iratus es Domine, aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus?* Hoc ideo dictum est, quia non venit nunc ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Johan. 3. 17. *Quia adscendes super equos tuos, & equitatio tua salus:* hoc est, Evangelistæ tui portabunt te, [d] qui reguntur à te; & Evangelium tuum salus est eis, qui credunt in te. *Intendens intendes arcum tuum super sceptra, dicit Dominus:* hoc est, comminaberis judicium tuum etiam regibus terræ. *Fluminibus scindetur terra:* hoc est, influentibus sermonibus prædicantium te, aperientur ad confitendum hominum corda, quibus dictum est, *Scindite corda vestra, & non vestimenta.* Joel 2. 13. Quid est, *Videbunt te, & dolebunt populi*, nisi ut lugendo sint beati? Quid est, [e] *Dispergens aquas incessu*, nisi ambulando in eis qui te usquequaque annuntiant, hàc atque hàc dispergis fluenta doctrinæ? Quid est, *Abyssus dedit vocem suam?* An profunditas cordis humani quid ei videretur expressit? *Altitudo phantasiæ suæ:* tamquam versûs superioris est expositio, altitudo enim est abyssus. Quòd autem ait, *phantasiæ suæ*, subaudiendum est, *vocem dedit:* hoc est, quod diximus, quid ei videretur expressit. Phantasia quippe visio est, quam non tenuit, non operuit, sed confitendo eructavit. *Elevatus est sol, & luna stetit in ordine suo:* hoc est, adscendit Christus in cælum, & ordinata est Ecclesia sub rege suo. *In lucem jacula tua ibunt:* hoc est, non in occultum, sed in manifestum verba tua mittentur. *In splendorem coruscationis armorum tuorum:* subaudiendum est, *jacula tua ibunt.* Dixerat enim suis, *Quæ dico vobis* Matth. 10. 27. *in tenebris, dicite in lumine. In comminatione minorabis terram:* id est, comminando humiliabis homines. *Et in furore dejicies gentes:* quia eos qui se exaltant, vindicando collides. *Existi in salutem populi tui, ut salvos* [f] *faceres Christos tuos; misisti in capita iniquorum mortem:* nihil horum est exponendum. *Excitasti vincula usque ad collum.* Et bona hîc possunt intelligi vincula sapientiæ, ut [g] injiciantur pedes in compedes ejus, & collum in torquem ejus. *Præcidisti in stupore mentis:* subaudiamus, *vincula:* excitavit enim bona, præcidit mala, de quibus ei dicitur, *Disrupisti vincula mea:* & hoc *in stupore* Psal. 115. 16. *mentis*, id est, mirabiliter. *Capita potentium movebuntur in ea:* [h] in ea scilicet admiratione. *Adaperient morsus suos, sicut edens pauper absconsè.* Potentes enim quidam Judæorum veniebant ad Dominum facta ejus & verba mirati, & esurientes panem doctrinæ manducabant absconsè propter metum Judæorum, Johan. 19. 38 sicut eos prodidit Evangelium. *Et immisisti in mare equos tuos turbantes aquas multas:* quæ nihil sunt aliud, quàm populi multi. Non enim alii timore converterentur, alii furore persequerentur, nisi omnes turbarentur. *Observavi, & expavit venter meus à voce orationis labiorum meorum: & introivit tremor in ossa mea, & subtus me turbata est habitudo mea.* Intendit in ea quæ dicebat, & ipsâ suâ est oratione perterritus, quam propheticè fundebat, & in qua futura cernebat. Turbatis enim populis multis, vidit imminentes Ecclesiæ tribulationes, continuòque se membrum ejus agnovit, atque ait, *Requiescam in die tribulationis:* tamquam

[a] Ita in MSS. At in excusis post *ostenderis*, hæc leguntur: *Hoc quia per se patet, non exponendum, quod verò sequitur, exponendum, In eo dum conturbata* &c. nisi quòd apud Lov. post verbum *sequitur*, deest *exponendum*.

[b] Lov. *super omnes cælos.* Abest *omnes* à ceteris libris.

[c] Sola editio Lov. *repentinè.*

[d] Sic MSS. At editi, *quia.*

[e] Editio Lov. *Dispergis aquas in incessu.* Emendatur ex editis aliis & MSS. quibus suffragantur LXX.

[f] MSS. *ut salvos facias.*

[g] Editi, *ut vinciantur.* Aptiùs MSS. *ut injiciantur.*

[h] Repet. hic *in ea*, juxta MSS. quod ab Am. Er. & Lov. omiss. est.

[Rom. 12. 12.] ad eos pertinens, qui sunt spe gaudentes, in tribulatione patientes. *Ut adscendam*, inquit, *in populum peregrinationis meæ*: recedens utique à populo maligno carnalis cognationis suæ, non peregrinante in hac terra, neque supernam patriam requirente. *Quoniam ficus*, inquit, *non afferet fructus, & non erunt nativitates in vineis: mentietur opus olivæ, & campi non facient escam. Defecerunt ab esca oves, & non supersunt in præsepibus boves.* Vidit eam gentem, quæ Christum fuerat occisura, ubertatem copiarum spiritalium perdituram, quas per terrenam fecunditatem more prophetico figuravit. Et quia iram Dei talem propterea passa est illa gens, quia [Rom. 10. 3.] Dei ignorans justitiam, suam voluit constituere, iste continuò, *Ego autem*, inquit, *in Domino exsultabo, gaudebo in Deo salutari meo. Dominus Deus meus virtus mea, statuet pedes meos in consummationem: super excelsa imponet me, ut vincam in cantico ejus*, scilicet illo cantico, de quo similia quædam [Psal. 39. 3. & 4.] dicuntur in Psalmo: *Statuit supra petram pedes meos, & direxit gressus meos; & immisit in os meum canticum novum, hymnum Deo nostro.* Ipse ergo vincit in cantico Domini, qui placet in ejus laude, non sua: [1. Cor. 1. 31.] ut *qui gloriatur, in Domino glorietur.* Meliùs autem mihi videntur quidam codices habere, *Gaudebo in Deo Iesu meo*, quàm hi qui volentes id Latinè ponere, nomen ipsum nnn posuerunt, quod est nobis amicius & dulcius nominare.

CAPUT XXXIII.

De Christo & vocatione gentium quæ Ieremias & Sophonias prophetico Spiritu sunt præfati.

1. JEREMIAS propheta de majoribus est, sicut Isaias; non de minoribus, sicut ceteri, de quorum scriptis nonnulla jam posui. Prophetavit autem regnante Josia in Jerusalem, & apud Romanos Anco Martio, jam propinquante captivitate Judæorum. Tetendit autem prophetiam usque ad quintum mensem captivitatis: sicut in ejus litteris invenimus. Sophonias autem unus de minoribus adjungitur ei. Nam & ipse in diebus Josiæ prophetasse se dicit: sed quò usque, non dicit. Prophetavit ergo Jeremias, non solùm Anci Martii, verùm etiam Tarquinii Prisci temporibus, quem Romani habuerunt quintum regem. Ipse enim, quando est illa captivitas facta, regnare jam cœperat. Prophetans ergo de Christo Jeremias, [Thren. 4. 20.] *Spiritus*, inquit, *oris nostri Dominus Christus captus est in peccatis nostris*: sic breviter ostendens, & Dominum nostrum Christum, & passum esse pro nobis. Item [Baruch. 3. 36. &c.] alio loco: *Hic Deus meus*, inquit, *& non æstimabitur alter ad eum: qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israël dilecto suo: post hæc in* [a] *terra visus est, & cum hominibus conversatus est.* Hoc testimonium quidam non Jeremiæ, sed scribæ ejus adtribuunt, qui vocabatur Baruch: sed Jeremiæ celebratius habetur. Rursus idem Propheta de ipso: *Ecce*, inquit, *dies veniunt*, [Ierem. 23. 5. &c.] *ait Dominus, & suscitabo David germen justum, & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet judicium & justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Iuda, & Israël habitabit confidenter: & hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus justus noster.* De vocatione [Ierem. 16. 19.] etiam gentium, quæ futura fuerat, & eam nunc impletam cernimus, sic locutus est: *Domine Deus meus & refugium meum in die malorum: ad te gentes venient ab extremo terræ, & dicent, Verè mendacia coluerunt patres nostri simulacra, & non est in illis utilitas.* Quia verò non erant eum agnituri Judæi, à quibus eum & occidi oportebat, sic idem Propheta significat: [Ierem. 17. 9.] *Grave cor per omnia, & homo est, & quis cognoscet eum?* Hujus est etiam illud quod in libro decimo-septimo posui de Testamento novo, cujus est mediator Christus. Ipse quippe Jeremias ait, [Ierem. 31. 31.] *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Iacob Testamentum novum*: & cetera quæ ibi leguntur.

2. Sophoniæ autem prophetæ, qui cum Jeremia prophetabat, hæc prædicta de Christo interim ponam: [Soph. 3. 8.] *Exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ, in futurum: quia judicium meum, ut congregem gentes, & colligam regna.* Et iterum: [Soph. 2. 11.] *Horribilis*, inquit, *Dominus super eos, & exterminabit omnes deos terræ; & adorabit eum vir de loco suo, omnes insulæ gentium.* Et paulò pòst: [Soph. 3. 9. &c.] *Tunc*, inquit, *transvertam in populos linguam, &* [b] *in progenies ejus, ut omnes invocent nomen Domini, & serviant ei sub uno jugo; à finibus fluminum Æthiopiæ afferent mihi hostias. In illo die* [c] *non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis, quas impiè egisti in me: quia tunc auferam abs te pravitates injuriæ tuæ: & jam non adjicies, ut magnificeris super montem sanctum meum: & subrelinquam in te populum mansuetum & humilem, & verebuntur à nomine Domini, qui reliqui fuerint* [d] *Israël.* Hæ sunt reliquiæ, de quibus alibi prophetatur, quod Apostolus etiam commemorat: [Isai. 10. 22. Rom. 9. 27.] *Si fuerit numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient.* Hæ quippe in Christum illius gentis reliquiæ crediderunt.

CAPUT XXXIV.

De prophetia Danielis & Ezechielis, quæ in Christum Ecclesiamque concordat.

IN ipsa porrò Babyloniæ captivitate priùs prophetaverunt Daniel & [e] Ezechiel, alii scilicet duo ex Prophetis majoribus. Quorum Daniel etiam tempus, quo venturus fuerat Christus atque passurus, numero definivit annorum: quod longum est computando monstrare, & ab aliis factitatum est ante nos. De potestate verò ejus & [f] gloria, sic locutus est: [Daniel. 7. 13 & 14.] *Videbam, inquit, in visu noctis, & ecce cum nubibus cæli* [g] *ut filius hominis veniens erat, & usque ad vetustum dierum pervenit; & in conspectu ejus prælatus est; & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipsi servient. Potestas ejus, potestas perpetua, quæ non transibit; & regnum ejus non corrumpetur.*

2. Ezechiel quoque more prophetico per David Christum significans, quia carnem de David semine assumsit, propter quam formam servi, [h] qua factus est homo, etiam servus Dei dicitur idem Dei Filius; sic eum prophetando prænuntiat ex persona Dei Patris: [Ezech. 34. 23. & 24.] *Et suscitabo*, inquit, *super pecora mea pastorem unum qui pascat ea, servum meum David: & ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & servus meus David princeps in medio eorum: ego Dominus locutus sum.* Et alio loco: [Ezech. 37. 22. &c.] *Et rex*, inquit, *unus erit omnibus imperans: & non erunt ultrà duæ gentes, nec dividentur ampliùs in duo regna: neque polluentur ultrà in idolis suis, & abominationibus suis, & in cunctis iniquitatibus suis. Et salvos eos faciam de universis sedibus suis, in quibus peccave-*

[a] Ita MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *in terris.*
[b] Vind. Am. Er. & plerique MSS. *& progenies*, omisso *in.*
[c] MSS. *In illo die confunderis*: absque negante particula.
[d] Nonnulli MSS. *in Israël.* Græcè est τῷ Ισραηλ.

[e] In veteribus libris constanter scriptum, *Hiezechiel.*
[f] MSS. aliquot, *& celsa.* Ceteri ferè [illegible] omnes, *& Ecclesia.*
[g] Lov. *& sicut.* Veriùs MSS. *ut filius.*
[h] Plures MSS. *quia.*

runt, & mundabo eos: & erunt mihi populus, & ego ero illis Deus: & servus meus David rex super eos, & pastor unus erit omnium eorum.

Caput XXXV.

De trium Prophetarum vaticinio, id est, Aggæi, Zachariæ, & Malachiæ.

1. Restant tres minores Prophetæ, qui prophetaverunt in fine captivitatis, Aggæus, Zacharias, Malachias. Quorum Aggæus Christum & Ecclesiam hac apertiùs brevitate pro-
Aggæi 2. 7. & 8. phetat: *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc unum* B *modicum est, & ego commovebo cælum, & terram, & mare, & aridam, & movebo omnes gentes; & veniet desideratus cunctis gentibus.* Hæc prophetia partim jam completa cernitur, partim speratur in fine complenda. Movit enim cælum Angelorum & siderum testimonio, quando incarnatus est Christus. Movit terram ingenti miraculo, de ipso virginis partu. Movit mare & aridam, cùm & in insulis & in orbe toto Christus annuntiatur. Ita moveri omnes gentes videmus ad fidem. Jam ve- C rò quod sequitur, *Et veniet desideratus cunctis gentibus*, de novissimo ejus exspectatur adventu. Ut enim desideratus esset exspectantibus, priùs oportuit eum dilectum esse credentibus.

Zach. 9. 9. & 10. 2. Zacharias de Christo & Ecclesia, *Exsulta*, inquit, *valde filia Sion, jubila filia Ierusalem: ecce Rex tuus veniet tibi, justus, & Salvator; ipse pauper, & adscendens super* [a] *asinam, & super pullum filium asinæ: & potestas ejus à mari usque ad mare, & à fluminibus usque ad fines* [b] *terræ.* Hoc quando D factum sit, ut Dominus Christus in itinere jumen-
Matth. 21 to hujus generis uteretur, in Evangelio legitur: ubi & hæc prophetia commemoratur ex parte, quantùm illi loco sufficere visum est. Alio loco ad ipsum Christum in Spiritu prophetiæ loquens de re-
Zach. 9. 11. missione peccatorum per ejus sanguinem, *Tu quoque*, inquit, *in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* Quid per hunc lacum velit intelligi, possunt diversa sentiri, etiam secundùm rectam fidem. Mihi tamen E videtur non eo significari meliùs, nisi humanæ miseriæ siccam profunditatem quodam modo & sterilem, ubi non sunt fluenta justitiæ, sed iniquitatis lutum. De hoc quippe etiam in Psalmo dici-
Psal. 39. 3. tur: *Et eduxit me de lacu miseriæ, & de luto limi.*

3. Malachias prophetans Ecclesiam, quam per Christum cernimus propagatam, Judæis apertissi-
Malach. 1. 10. mè dicit ex persona Dei: *Non est mihi voluntas in vobis, & munus non suscipiam de manu vestra. Ab* F *ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificabitur & offeretur nomini meo oblatio munda: quia magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus.* Hoc sacrificium per sacerdotium Christi secundùm ordinem Melchisedec, cùm in omni loco à solis ortu usque ad occasum Deo jam videamus offerri, sacrificium autem Judæorum, quibus dictum est, *Non est mihi voluntas in vobis, nec accipiam de manibus vestris munus*, cessasse negare non possunt; G quid adhuc exspectant alium Christum, cùm hoc quod prophetatum legunt & impletum vident, impleri non potuerit, nisi per ipsum? Dicit enim
Malach. 2. 5. &c. paulò pòst de ipso ex persona Dei: *Testamentum* A *meum erat cum eo vitæ & pacis: & dedi ei ut timore timeret me, & à facie nominis mei revereretur. Lex veritatis erat in ore ipsius, in pace dirigens* [c] *ambulavit mecum, & multos convertit ab iniquitate: quoniam labia sacerdotis custodient scientiam, & legem inquirent ex ore ejus; quoniam angelus Domini omnipotentis est.* Nec mirandum est, quia omnipotentis Dei angelus dictus est Christus Jesus. Sicut enim servus propter formam servi, in qua venit ad homines; sic & angelus propter Evan- B gelium, quod nuntiavit hominibus. Nam si Græca ista interpretemur, & Evangelium bona nuntiatio est, & angelus nuntius. De ipso quippe iterum dicit, *Ecce mitto angelum meum, & prospiciet viam* Malach. 3. 1. &c. *ante faciem meam: & subitò veniet in templum suum Dominus quem vos quæritis, & angelus testamenti quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus omnipotens: & quis sustinebit diem introitûs ejus? aut quis resistet in adspectu ejus?* Hoc loco & primum & secundum Christi prænuntiavit adventum: pri- C mum scilicet, de quo ait, *Et subitò veniet in templum suum*; id est, in carnem suam, de qua dixit in Evangelio, *Solvite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud*: secundum verò, ubi ait, *Ecce venit,* Joan. 2. 19. *dicit Dominus omnipotens, & quis substinebit diem introitûs ejus, aut quis resistet in adspectu ejus?* Quod autem dicit, *Dominus quem vos quæritis, & angelus testamenti quem vos vultis*: significavit utique etiam Judæos secundùm Scripturas quas legunt, Christum quærere, & velle. Sed multi eo- D rum, quem quæsierunt & voluerunt, venisse non agnoverunt, excæcati in cordibus suis præcedentibus meritis suis. Quod sanè hîc nominat testamentum, vel suprà, ubi ait, *Testamentum meum erat cum eo*; vel hîc, ubi eum dixit angelum testamenti: novum procul dubio Testamentum debemus accipere, ubi sempiterna; non vetus, ubi temporalia sunt promissa: quæ pro magno habentes plurimi infirmi, & Deo vero talium rerum mercede servientes, quando vident eis impios E abundare, turbantur. Propter quod idem Propheta, ut novi Testamenti beatitudinem æternam, quæ non dabitur nisi bonis, distingueret à veteris terrena felicitate, quæ plerumque datur & malis: *Ingravastis*, inquit, *super me verba vestra, dicit* Malach. 3. 13 &c. *Dominus, & dixistis, In quo detraximus de te? Dixistis, Vanus est omnis, qui servit Deo; & quid plus, quia custodivimus observationes ejus, & quia ambulavimus supplicantes ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos beatificamus alienos, & reædificantur omnes qui faciunt iniqua: & adversati* F *sunt Deo, & salvi facti sunt. Hæc oblocuti sunt, qui timebant Dominum, unusquisque ad proximum suum: & animadvertit Dominus, & audivit: & scripsit librum memoriæ in conspectu suo, eis qui timent Dominum, & reverentur nomen ejus.* Isto libro significatum est Testamentum novum. Denique quod sequitur, audiamus: *Et erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in* [d] *diem, quæ ego facio, in adquisitionem; & eligam eos, sicut homo eligit fi-* G *lium suum servientem sibi: & convertemini, & videbitis inter justum & injustum, & inter servientem Deo, & non servientem. Quoniam ecce dies venit ardens sicut clibanus, & concremabit eos: & erunt omnes alienigenæ, & omnes facientes iniquitatem*

[a] Vind. Am. & MSS. *super asinum.*
[b] Lov. *orbis terræ.* Abest *orbis* à ceteris libris.
[c] Sic plures MSS. juxta LXX. At editi, *ambulabit mecum, & multos convertet.*
[d] Editi, *in die.* MSS. *in diem*: juxta Græc. LXX.

stipula, & incendet illos dies qui advenier, dicit Dominus omnipotens: & non derelinquetur eorum radix, neque sarmentum. Et orietur vobis timentibus nomen meum, sol justitiæ: & sanitas in pennis ejus: & exibitis, & exsultabitis sicut vituli ex vinculis resoluti; & conculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris in die, in quo ego facio, dicit Dominus omnipotens. Hic est qui dicitur dies judicii: de quo suo loco, si Deus voluerit, loquemur uberiùs.

Caput XXXVI.

De Esdra & libris Machabæorum.

Post hos tres Prophetas, Aggæum, Zachariam, Malachiam, per idem tempus liberationis populi ex Babylonica servitute scripsit etiam Esdras, qui magis rerum gestarum scriptor est habitus, quàm propheta: sicuti est & liber, qui appellatur Esther: cujus res gesta in laudem Dei non longè ab his temporibus invenitur: nisi fortè Esdras in eo Christum prophetasse intelligendus est, quòd inter juvenes quosdam orta quæstione, quid ampliùs valeret in rebus; cùm reges unus dixisset, alter vinum, tertius mulieres, quæ plerumque regibus imperarent: idem tamen tertius veritatem super omnia demonstravit esse victricem. Consulto autem Evangelio, Christum cognoscimus esse veritatem. Ab hoc tempore apud Judæos restituto templo, non reges, sed principes fuerunt usque ad Aristobolum: quorum supputatio temporum non in Scripturis sanctis, quæ canonicæ appellantur, sed in aliis invenitur, in quibus sunt & [a] Machabæorum libri, quos non Judæi, sed Ecclesia pro canonicis habet, propter quorumdam Martyrum passiones vehementes atque mirabiles, qui ante quàm Christus venisset in [a] carnem, usque ad mortem pro Dei lege certaverunt, & mala gravissima atque horribilia pertulerunt.

Esdræ 3. 10. &c.

[a] V. lib 2. de doctrina Christiana c.8 & lib 2 contra epist. Gaudentii c. 31

Caput XXXVII.

Quòd prophetica auctoritas omni origine gentilis philosophiæ inveniatur antiquior.

Tempore igitur Prophetarum nostrorum, quorum jam scripta ad notitiam ferè omnium gentium pervenerunt, [b] philosophi gentium nondum erant, qui hoc etiam nomine vocarentur, quod cœpit à Samio Pythagora, [c] qui eo tempore, quo Judæorum est soluta captivitas, cœpit excellere atque cognosci. Multò ergo magis ceteri philosophi post Prophetas reperiuntur fuisse. Nam ipse [d] Socrates Atheniensis, magister omnium qui tunc maximè claruerunt, tenens in ea parte, quæ moralis vel activa dicitur, principatum, post Esdram in Chronicis invenitur. Non multo pòst etiam [e] Plato natus est, qui longè ceteros Socratis discipulos anteiret. Quibus si addamus etiam superiores, qui nondum philosophi vocabantur, septem scilicet Sapientes, ac deinde physicos qui Thaleti successerunt, in perscrutanda natura rerum studium ejus imitati, Anaximandrum scilicet & Anaximenem & Anaxagoram, aliosque nonnullos, ante quàm Pythagoras philosophum primus profiteretur, nec illi Prophetas nostros universos temporis antiquitate præcedunt: quando quidem Thales, post quem ceteri fuerunt, regnante Romulo [f] eminuisse fertur, quando de fontibus Israël in eis litteris, quæ toto orbe manarent, prophetiæ flumen erupit. Soli igitur illi theologi poëtæ, Orpheus, Linus, Musæus, & si quis alius apud Græcos fuit, his Prophetis Hebræis, quorum scripta in auctoritate habemus, annis reperiuntur priores. Sed nec ipsi verum theologum nostrum Moysen, qui unum verum Deum veraciter prædicavit, cujus nunc scripta in auctoritatis canone prima sunt, tempore prævenerunt: ac per hoc quantum ad Græcos attinet, in qua lingua litteræ hujus sæculi maximè ferbuerunt, nihil habent unde sapientiam suam jactent, quo religione nostra, ubi vera sapientia est, si non superior, saltem videatur antiquior. Verùm, quod fatendum est, non quidem in Græcia, sed in barbaris gentibus, sicut in Ægypto, jam fuerat ante Moysen nonnulla doctrina, quæ illorum sapientia diceretur: alioquin non scriptum esset in libris sanctis, [a] Moysen eruditum fuisse omni sapientiâ Ægyptiorum, tunc utique quando ibi natus est, & à filia Pharaonis adoptatus atque nutritus, etiam liberaliter educatus est. Sed nec sapientia Ægyptiorum sapientiam Prophetarum nostrorum tempore antecedere potuit, quando quidem & Abraham [a] propheta fuit. Quid autem sapientiæ esse potuit in Ægypto, ante quàm eis Isis, quam mortuam tanquam deam magnam colendam putaverunt, litteras traderet? Isis porrò Inachi filia fuisse proditur, qui primus regnare cœpit Argivis, quando Abrahæ jam nepotes reperiuntur exorti.

[a] Act. 7. 22.

[a] Gen. 20. 7.

Caput XXXVIII.

Quòd quædam sanctorum scripta ecclesiasticus canon propter nimiam non receperit vetustatem, ne per occasionem eorum falsa veris insererentur.

Jam verò si longè antiquiora repetam, & ante illud grande diluvium noster erat utique Noë patriarcha, quem prophetam quoque non immeritò dixerim: siquidem ipsa arca quam fecit, & in qua cum suis evasit, prophetia nostrorum temporum fuit. Quid Enoch septimus ab Adam, nonne etiam in canonica epistola apostoli Judæ prophetasse prædicatur? Quorum scripta ut apud Judæos & apud nos in auctoritate non essent, nimia fecit antiquitas, propter quam videbantur habenda esse suspecta, ne proferrentur falsa pro veris. Nam & proferuntur quædam quæ ipsorum esse dicantur ab eis qui pro suo sensu passim, quod volunt, credunt. Sed ea castitas canonis non recepit, non quòd eorum hominum, qui Deo placuerunt, reprobetur auctoritas, sed quòd ista esse non credantur ipsorum. Nec mirum debet videri, quòd suspecta habentur, quæ sub tantæ antiquitatis nomine proferuntur; quando quidem in ipsa historia regum [g] Juda & regum Israël, quæ res

[a] MSS. in carne

[b] Omnes MSS. post pervenerunt, sic prosequuntur, & multò magis post eos fuerunt philosophi gentium, qui hoc etiam nomine vocarentur

[c] Pythagoras floruit Olympiade, juxta Diogenem Laërtium, sexagesimâ. Ipsum Eusebius in Chronico ad Olympiadem 63. refert, & lib. 10 de præparat. Evangel. c. 3 scribit claruisse Olympiade 62. pontifice apud Hebræos Jesu filio Josedech, & principe Zorobabel, quo tempora prophetabant Aggæus, Zacharias & Malachias, regnabat autem apud Romanos Servius Sulpitius. Jamblicus circa Olympiadem 62 venisse in Italiam scribit: id Cicero 1 Tuscul. dicit imperante Tarquinio Superbo contigisse, idemque 4. Tuscul. prodit fuisse eum in Italia iisdem temporibus, quibus J. Brutus patriam liberavit. Pythagoras mortem obiit Olympiade 70 anno ejus, juxta Eusebii Chronicon, quarto vel quinto, id est, ante Christum circiter 498 cùm vixisset annos 80 vel 90 ut auctor est Laërtius

[d] Socratem Diogenes Laërtius natum scribit anno quarto Olympiadis 77 qui in annum 468 ante Christum incurrit; mortuum verò esse anno primo Olympiadis 95 ætatis anno 70.

[e] Plato, ut Laërtius ex Apollodoro scribit, natus est Olympiade 88 ejusque anno primo. Mortuus est anno primo Olympiadis 108. qui est annus ante Christum 348 cum ipse ætatis annum ageret 81

[f] Sola editio Lov. emicuisse

[g] Sic MSS. Editi verò, Juda.

gestas continet, de quibus eidem Scripturæ canonicæ credimus, commemorantur plurima, quæ ibi non explicantur, & in libris aliis inveniri dicuntur, quos Prophetæ scripserunt, & alicubi eorum quoque Prophetarum nomina non tacentur; nec tamen inveniuntur in canone, quem recepit populus Dei. Cujus rei, fateor, caussa me latet; nisi quòd existimo, etiam ipsos, quibus ea quæ in auctoritate religionis esse deberent, sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historicâ diligentiâ, alia sicut Prophetas inspiratione divinâ scribere potuisse; atque hæc ita fuisse distincta, ut illa tamquam ipsis, ista verò tamquam Deo per ipsos loquenti, judicarentur esse tribuenda; ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, hæc ad religionis auctoritatem: in qua auctoritate custoditur canon, præter quem si qua jam etiam sub nomine veterum Prophetarum scripta proferuntur, nec ad ipsam copiam scientiæ valent, quoniam utrùm eorum sint, quorum esse dicuntur, incertum est; & ob hoc eis non habetur fides, maximè his in quibus etiam contra fidem librorum canonicorum quædam leguntur, propter quod ea prorsus non esse apparet illorum.

1. Par. 29. 29. & 2 Par. 9. 29.

CAPUT XXXIX.

De Hebraicis litteris, quæ numquam in suæ linguæ proprietate non fuerunt.

NON itaque credendum est, quod nonnulli arbitrantur, Hebræam tantùm linguam per illum, qui vocabatur Heber, unde Hebræorum vocabulum est, fuisse servatam, atque inde pervenisse ad Abraham, Hebræas autem litteras à lege cœpisse, quæ data est per Moysen; sed potiùs per illam successionem patrum, memoratam linguam cum suis litteris custoditam. Denique Moyses in populo Dei constituit, qui docendis litteris præessent, priùs quàm divinæ legis ullas litteras nossent. Hos appellat Scriptura γραμματοεισαγωγεῖς, qui Latinè dici possunt litterarum inductores vel introductores, eo quòd eas inducant, id est, introducant quodam modo in corda discentium, vel in eas potiùs ipsos quos docent. Nulla igitur gens de antiquitate sapientiæ suæ super Patriarchas & Prophetas nostros, quibus inerat divina sapientia, ullâ se vanitate jactaverit; quando nec Ægyptus invenitur, quæ solet falsò & inaniter de suarum doctrinarum antiquitate gloriari, qualicumque sapientiâ suâ Patriarcharum nostrorum tempore prævenisse sapientiam. Neque enim quisquam dicere audebit mirabilium disciplinarum eos peritissimos fuisse, ante quàm litteras nossent, id est, ante quàm Isis eò venisset, easque ibi docuisset. Ipsa porrò eorum memorabilis doctrina, quæ appellata est sapientia, quid erat, nisi maximè astronomia, & si quid aliud talium disciplinarum magis ad exercenda ingenia, quàm ad illuminandas verâ sapientiâ mentes valere solet? Nam quod attinet ad philosophiam, quæ se docere profitetur aliquid, unde fiant homines beati, circa tempora Mercurii, quem Trismegistum vocaverunt, in illis terris ejusmodi studia claruerunt: longè quidem ante sapientes vel philosophos Græciæ, sed tamen post Abraham, & Isaac, & Jacob, & Joseph; nimirum etiam post ipsum Moysen. Eo quippe tempore, quo Moyses natus est, fuisse reperitur Atlas ille magnus astrologus, Promethei frater, maternus avus Mercurii majoris, cujus nepos fuit Trismegistus iste Mercurius.

Philosophiæ origo.

CAPUT XL.

De Ægyptiorum mendacissima vanitate, quæ antiquitati scientiæ suæ centum millia adscribit annorum.

FRUSTRA itaque vanissima præsumtione garriunt quidam, dicentes, ex quo rationem siderum comprehendit Ægyptus, amplius quàm centum annorum millia numerari. In quibus enim libris istum numerum collegerunt, qui non multum ante annorum duo millia litteras magistra Iside didicerunt? Non enim parvus auctor est in historia Varro, qui hoc prodidit, quod à litterarum etiam divinarum veritate non dissonat. Cùm enim ab ipso primo homine, qui est appellatus Adam, nondum sex millia annorum compleantur, quomodo non isti ridendi potiùs, quàm refellendi sunt, qui de spatio temporum tam diversa, & huic exploratæ veritati tam contraria persuadere conantur? Cui enim meliùs narranti præterita credimus, quàm qui etiam futura prædixit, quæ præsentia jam videmus? Nam & ipsa historicorum inter se dissonantia copiam nobis præbet, ut ei potiùs credere debeamus, qui divinæ, quam tenemus, non repugnat historiæ. Porrò autem cives impiæ Civitatis, diffusi usquequaque per terras, cùm legunt doctissimos homines, quorum nullius contemnenda videatur auctoritas, inter se de rebus gestis ab ætatis nostræ memoria remotissimis discrepantes, cui potiùs credere debeant, non inveniunt. Nos verò in nostræ religionis historia, fulti auctoritate divina, quidquid ei resistit, non dubitamus esse falsissimum, quomodolibet sese habeant cetera in sæcularibus litteris; quæ seu vera seu falsa sint, nihil momenti afferunt, quo rectè beatéque vivamus.

CAPUT XLI.

De philosophicarum opinionum dissensionibus, & canonicarum apud Ecclesiam concordia Scripturarum.

1. UT autem jam cognitionem omittamus historiæ, ipsi philosophi, à quibus ad ista progressi sumus, qui non videntur laborasse in studiis suis, nisi ut invenirent quomodo vivendum esset accommodatè ad beatitudinem capessendam, cur dissenserunt & à magistris discipuli, & inter se condiscipuli, nisi quia ut homines humanis sensibus & humanis ratiocinationibus ista quæsierunt? Ubi quamvis esse potuerit & studium gloriandi, quo quisque alio sapientior & acutior videri cupit, nec sententiæ quodam modo addictus alienæ, sed sui dogmatis & opinionis inventor: tamen ut nonnullos vel etiam plurimos eorum fuisse concedam, quos à suis doctoribus vel discendi sociis amor veritatis abruperit, ut pro ea certarent, quam veritatem putarent, sive illa esset, sive non esset; quid agit, aut quò vel quà, ut ad beatitudinem perveniatur, humana se porrigit infelicitas, si divina non ducit auctoritas? Denique auctores nostri, in quibus non frustra sacrarum litterarum figitur & terminatur canon, absit ut inter se aliqua ratione dissentiant. Unde non immeritò, cùm illa scriberent, eis Deum vel per eos locutum, non pauci in scholis atque gymnasiis litigiosis disputationibus garruli, sed in agris atque in urbibus cum doctis atque indoctis tot tantique populi crediderunt. Ipsi sanè pauci esse debuerunt, ne multitudine vilesceret, quod religione carum esse oporteret: nec tamen ita pauci, ut eorum non sit miranda consensio. Neque enim in multitudine

philosophorum, qui labore etiam litterario monumenta suorum dogmatum reliquerunt, facilè quis invenerit, inter quos cuncta quæ sensere conveniant: quod ostendere hoc Opere longum est.

2. Quis autem sectæ cujuslibet auctor sic est in hac dæmonicola Civitate approbatus, ut ceteri improbarentur, qui diversa & adversa senserunt? Nonne apud Athenas & Epicurei clarebant, asserentes res humanas ad deorum curam non pertinere, & Stoici, qui contraria sentientes, eas regi atque muniri diis adjutoribus atque tutoribus disputabant? Unde miror cur Anaxagoras reus factus sit, quia solem esse dixit lapidem ardentem, negans utique deum; cùm in eadem civitate gloriâ floruerit Epicurus, vixeritque securus, non solùm solem vel ullum siderum deum esse non credens, sed nec Jovem, nec ullum deorum omnino in mundo habitare contendens, ad quem preces hominum supplicationesque perveniant. Nonne ibi Aristippus in voluptate corporis summum bonum ponens, ibi Antisthenes virtute animi potiùs hominem fieri beatum asseverans, duo philosophi nobiles & ambo Socratici, in tam diversis atque inter se contrariis finibus vitæ summam locantes, quorum etiam ille fugiendam, iste administrandam sapienti dicebat esse rempublicam, ad suam quisque sectam sectandam discipulos congregabat? Nempe palàm in conspicua & notissima porticu, in gymnasiis, in hortulis, in locis publicis ac privatis, catervatim pro sua quisque opinione certabant: alii asserentes unum, alii innumerabiles mundos; ipsum autem unum alii ortum esse, alii verò initium non habere; alii interiturum, alii semper futurum; alii mente divina, alii fortuitu & casibus agi; alii immortales esse animas, alii mortales; & qui immortales, alii revolvi in bestias, alii nequaquam; qui verò mortales, alii mox interire post corpus, alii vivere etiam postea vel paululùm, vel diutiùs, non tamen semper: alii in corpore constituentes finem boni, alii in animo, alii in utroque, alii extrinsecùs posita etiam bona ad animum & corpus addentes: alii sensibus corporis semper, alii non semper, alii numquam, putantes esse credendum. Has & alias penè innumerabiles dissensiones philosophorum, quis umquam populus, quis senatus, quæ potestas vel dignitas publica impiæ Civitatis dijudicandas, & alias probandas ac recipiendas, alias improbandas repudiandasque curavit, ac non passim sine ullo judicio confuséque habuit in gremio suo tot controversias hominum dissidentium, non de agris & domibus, vel quacumque pecuniaria ratione, sed de his rebus, quibus aut miserè vivitur aut beatè? Ubi etsi aliqua vera dicebantur, eâdem licentiâ dicebantur & falsa; prorsus ut non frustra talis Civitas mysticum vocabulum Babylonis acceperit. Babylon quippe interpretatur confusio, quod nos jam dixisse meminimus. Nec interest diaboli regis ejus, quàm contrariis inter se rixentur erroribus, quos merito multæ variæque impietatis pariter possidet.

3. At verò gens illa, ille populus, illa Civitas, illa respublica, illi Israëlitæ, quibus credita sunt eloquia Dei, nullo modo pseudoprophetas cum veris Prophetis [a] pari licentiâ confuderunt: sed concordes inter se atque in nullo dissentientes, sacrarum litterarum veraces ab eis agnoscebantur & tenebantur auctores. Ipsi eis erant philosophi, hoc est, amatores sapientiæ, ipsi sapientes, ipsi theologi, ipsi prophetæ, ipsi doctores probitatis atque pietatis. Quicumque secundùm illos sapuit & vixit, non secundùm homines, sed secundùm Deum, qui per eos locutus est, sapuit & vixit. Ibi si prohibitum est sacrilegium, Deus prohibuit. Si dictum est, *Honora patrem tuum & matrem tuam*, Deus jussit. Si dictum est, *Non mœchaberis, Non homicidium facies, Non furaberis*, & cetera hujusmodi, non hæc ora humana, sed oracula divina fuderunt. Quidquid philosophi quidam inter falsa, quæ opinati sunt, verum videre potuerunt, & laboriosis disputationibus persuadere moliti sunt, quòd mundum istum fecerit Deus, eumque ipse providentissimus administret, de honestate virtutum, de amore patriæ, de fide amicitiæ, de bonis operibus atque omnibus ad mores probos pertinentibus rebus, quamvis nescientes ad quem finem, & quonam modo essent ista omnia referenda, propheticis, hoc est divinis vocibus, quamvis per homines, in illa Civitate populo commendata sunt, non argumentationum concertationibus inculcata; ut non hominis ingenium, sed Dei eloquium contemnere formidaret, qui illa cognosceret.

Exodi 20.

CAPUT XLII.

Qua dispensatione providentiæ Dei Scripturæ sacræ veteris Testamenti ex Hebræo in Græcum eloquium translatæ sint, ut universis gentibus innotescerent.

Has sacras litteras etiam unus [b] Ptolemæorum regum Ægypti nosse studuit & habere. Nam post Alexandri Macedonis, qui etiam Magnus cognominatus est, mirificentissimam minimèque diuturnam potentiam, qua universam Asiam, immo penè totum orbem, partim vi & armis, partim terrore subegerat, quando inter cetera Orientis [c] etiam Judæam ingressus obtinuit; eo mortuo Comites ejus, cùm regnum illud amplissimum non pacificè inter se possessuri divisissent, sed potiùs dissipassent, bellis omnia vastaturi, Ptolemæos reges habere cœpit Ægyptus: quorum primus Lagi filius, multos ex Judæa captivos in Ægyptum transtulit. Huic autem succedens alius Ptolemæus, qui est appellatus Philadelphus, omnes quos ille adduxerat subjugatos, liberos redire permisit: insuper & dona regia in templum Dei misit, petivitque ab Eleazaro tunc pontifice, dari sibi Scripturas, quas profectò audierat famâ prædicante divinas; & ideo concupiverat habere in bibliotheca, quam nobilissimam fecerat. Has ei cùm idem pontifex misisset Hebræas, pòst etiam ille interpretes postulavit; & dati sunt septuaginta duo, de singulis duodecim tribubus seni homines, linguæ utriusque doctissimi, Hebrææ scilicet atque Græcæ. Quorum interpretatio ut Septuaginta vocetur, jam obtinuit consuetudo. Traditur sanè tam mirabilem ac stupendum planéque divinum in eorum verbis fuisse consensum, ut cùm ad hoc opus separatim singuli sederint, (ita enim eorum fidem Ptolemæo placuit explorare,) in nullo verbo, quod idem significaret & tantumdem valeret, vel in verborum ordine, alter ab altero discreparet: sed tamquam unus esset interpres, ita quod omnes interpretati sunt, unum erat: quoniam re vera Spiritus erat unus in omnibus. Et ideo

Josephus lib. 12. antiquit. cap. 1. &c.

[a] In MSS. *parilitate licentia*.
[b] Omnes propè MSS. *Ptolemæorum*: & constanter *Ptolemæus*, loco *Ptolemæus*.
[c] Editi; *Orientis regna*. Abest *regna* à MSS.

tam mirabile Dei munus acceperant, ut illarum Scripturarum, non tamquam humanarum, sed sicut erant, tamquam divinarum, etiam isto modo commendaretur auctoritas, credituris quandoque gentibus profutura, quod jam videmus effectum.

Caput XLIII.

De auctoritate Septuaginta Interpretum, quæ, salvo honore Hebræi styli, omnibus sit interpretibus præferenda.

NAM cùm fuerint & alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra illa eloquia transtulerunt, sicut [a] Aquila, Symmachus, Theodotion; sicut etiam illa est interpretatio, cujus auctor non apparet, & ob hoc sine nomine interpretis, Quinta editio nuncupatur: hanc tamen quæ Septuaginta est, tamquam sola esset, sic recepit Ecclesia, eâque utuntur Græci populi Christiani, quorum plerique utrùm alia sit aliqua ignorant. Ex hac Septuaginta interpretatione etiam in Latinam linguam interpretatum est, quod Ecclesiæ Latinæ tenent. Quamvis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus, & omnium trium linguarum peritus, qui non ex Græco, sed ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas converterit. Sed ejus tam litteratum laborem quamvis Judæi fateantur esse veracem, Septuaginta verò interpretes in multis errasse contendant: tamen Ecclesiæ Christi tot hominum auctoritati, ab Eleazaro tunc pontifice ad hoc tantum opus electorum, neminem judicant præferendum: quia etsi non in eis unus apparuisset Spiritus, sine dubitatione divinus, sed inter se verba interpretationis suæ Septuaginta docti more hominum contulissent, ut quod placuisset omnibus hoc maneret, nullus eis unus interpres debuit anteponi: cùm verò tantum in eis signum divinitatis apparuit, profectò quisquis alius illarum Scripturarum ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est verax, aut congruit illis Septuaginta interpretibus, aut si congruere non videtur, altitudo ibi prophetica esse credenda est. Spiritus enim qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt, idem ipse erat etiam in Septuaginta viris, quando illa interpretati sunt: qui profectò auctoritate divina & aliud dicere potuit, tamquam Propheta ille utrumque dixisset, quia utrumque idem Spiritus diceret; & hoc ipsum aliter, ut si non eadem verba, idem tamen sensus bene intelligentibus dilucesceret; & aliquid prætermittere, & aliquid addere, ut etiam hinc ostenderetur non humanam fuisse in illo opere servitutem, quam verbis debebat interpres, sed divinam potiùs potestatem, quæ mentem replebat & regebat interpretis. Nonnulli autem codices Græcos interpretationis Septuaginta ex Hebræis codicibus emendandos putarunt: nec tamen ausi sunt detrahere, quod Hebræi non habebant, & Septuaginta posuerunt; sed tantummodo addiderunt quæ in Hebræis inventa, apud Septuaginta non erant; eaque signis quibusdam in stellarum modum factis, ad capita eorumdem versuum notaverunt, quæ signa asteriscos vocant. Illa verò quæ non habent Hebræi, habent autem Septuaginta, similiter ad capita versuum jacentibus virgulis, sicut scribuntur unciæ, signaverunt. Et multi codices has notas habentes usquequaque diffusi sunt [b] & Latini. Quæ autem non prætermissa vel addita, sed aliter dicta sunt, sive alium sensum faciant etiam ipsum non abhorrentem, sive alio modo eumdem sensum explicare monstrentur, nisi utrisque codicibus inspectis nequeunt reperiri. Si igitur, ut oportet, nihil aliud intueamur in Scripturis illis, nisi quid per homines dixerit Dei Spiritus, quidquid est in Hebræis codicibus, & non est apud interpretes Septuaginta, noluit ea per istos, sed per illos Prophetas Dei Spiritus dicere. Quidquid verò est apud Septuaginta, in Hebræis autem codicibus non est, per istos ea maluit, quàm per illos, idem Spiritus dicere, sic ostendens utrosque fuisse Prophetas. Isto enim modo alia per Isaiam, alia per Jeremiam, alia per alium atque alium Prophetam, vel aliter eadem per hunc ac per illum dixit, ut voluit. Quidquid porrò apud utrosque invenitur, per utrosque dicere voluit unus atque idem Spiritus: sed ita, ut illi præcederent prophetando, isti sequerentur propheticè illos interpretando: quia sicut in illis vera, & concordantia dicentibus unus pacis Spiritus fuit, sic & in istis non secum conferentibus, & tamen tamquam uno ore cuncta interpretantibus, idem Spiritus unus apparuit.

Caput XLIV.

Quid intelligendum sit de Ninivitarum excidio, cujus denuntiatio in Hebræo quadraginta dierum spatio tenditur, in Septuaginta autem tridui brevitate concluditur.

SED ait aliquis, Quomodo sciam quid Jonas propheta dixerit Ninivitis, utrùm, *Triduum, & Ninive evertetur*, an *Quadraginta dies*? [Jonæ 3. 4.] Quis enim non videat non potuisse utrumque tunc dici à Propheta, qui missus fuerat terrere comminatione imminentis exitii civitatem? Cui si tertio die fuerat futurus interitus, non utique quadragesimo die: si autem quadragesimo, non utique tertio. Si ergo à me quæritur, quid horum Jonas dixerit, hoc puto potiùs quod legitur in Hebræo, *Quadraginta dies, & Ninive evertetur.* Septuaginta quippe longè posteriùs interpretati aliud dicere potuerunt, quod tamen ad rem pertineret, & in unum eumdemque sensum, quamvis sub altera significatione, concurreret; admoneretque lectorem, utraque auctoritate non spreta, ab historia sese attollere ad ea requirenda, propter quæ significanda historia ipsa conscripta est. Gesta sunt quippe illa in Ninive civitate, sed aliquid etiam significaverunt, quod modum illius civitatis excedat: sicut gestum est, quod ipse Propheta in ventre ceti triduo fuit, & tamen alium significavit in profundo inferni triduo futurum, qui Dominus est omnium Prophetarum. Quapropter si per illam civitatem rectè accipitur Ecclesia gentium propheticè figurata, eversa scilicet per pœnitentiam, ut qualis fuerat jam non esset; hoc quoniam per Christum factum est in Ecclesia gentium, cujus illa Ninive fi- [Ninive figura Ecclesiæ]

[a] Aquila, homo semi Judæus & semi Christianus, interpretationem suam edidit sub Hadriano, circa annum Christi 130. post LXX editionem elapsis annis plus 400. Symmachus proselytus suam sub Aurelio vel sub Severo scripsit, circa annum Christi 200. Theodotion, primò Marcionita & postea Judæus, suam ante Symmachum confecit, non longè à tempore Commodi, circiter annum Christi 180. Hunc post Symmachum Augustinus Epiphanium aliosque secutus memorat ob id forsitan quod in Hexaplis ab Origene posita esset juxta Aquilæ editionem prior Symmachi, & posterior Theodotionis editio. Porrò præter Quintam editionem inventam Hierichunte, cujus hîc meminit Augustinus, celebratur & Sexta editio inventa Nicopoli, utraque Hexaplis iisdem Origenianis, ut ferunt, quinto & sexto loco inserta. Sed Sexta illa Augustino ignota fuisse videtur.

[b] Lov. *Græci & Latini.* Editi alii & MSS non habent *Græci.*

guram gerebat, sive per quadraginta dies, sive per triduum, idem ipse significatus est Christus; per quadraginta scilicet, quia tot dies peregit cum discipulis suis post resurrectionem, & adscendit in cælum; per triduum verò, quia die tertio resurrexit: tamquam lectorem nihil aliud quàm historiæ rerum gestarum inhærere cupientem, de somno excitaverint Septuaginta interpretes, iidemque Prophetæ, ad perscrutandam altitudinem prophetiæ, & quodam modo dixerint: In quadraginta diebus ipsum quære, in quo & triduum [a] poteris invenire; illud in adscensione, hoc in ejus resurrectione reperies. Propter quod utroque numero significari convenientissimè potuit, quorum unum per Jonam prophetam, alterum per Septuaginta interpretum prophetiam, tamen unus atque idem Spiritus dixit. Longitudinem fugio, ut non hæc per multa demonstrem, in quibus ab Hebraica veritate putantur Septuaginta interpretes discrepare, & bene intellecti inveniuntur esse concordes. Unde etiam ego pro meo modulo vestigia sequens Apostolorum, quia & ipsi ex utrisque, id est, ex Hebræis & ex Septuaginta, testimonia prophetica posuerunt, utraque auctoritate utendum putavi, quoniam utraque una atque divina est. Sed jam quæ restant, ut possumus, exsequamur.

Caput XLV.

Quòd post instaurationem templi Prophetas Judæi habere destiterint, & exinde usque ad nativitatem Christi continuis adversitatibus sint afflicti, ut probaretur alterius templi ædificationem propheticis vocibus fuisse promissam.

1. Postea quàm gens Judæa cœpit non habere Prophetas, procul dubio deterior facta est, eo scilicet tempore, quo se sperabat instaurato templo post captivitatem, quæ fuit in Babylonia, futuram esse meliorem. Sic quippe intelligebat populus ille carnalis, quod prænuntiatum est per Aggæum prophetam dicentem, *Magna erit gloria domûs istius novissimæ, plus quàm primæ.* Quod de novo Testamento dictum esse, paulò superiùs demonstravit, ubi ait apertè Christum promittens, *Et movebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus.* Quo loco Septuaginta interpretes alium sensum magis corpori quàm capiti, hoc est, magis Ecclesiæ quàm Christo convenientem prophetica auctoritate dixerunt: *Venient quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus*, id est, homines, de quibus ipse Jesus in Evangelio, *Multi*, inquit, *vocati, pauci verò electi.* Talibus enim electis gentium, domus Dei ædificatur per Testamentum novum lapidibus vivis, longè gloriosior, quàm templum illud fuit, quod à rege Salomone constructum est, & post captivitatem instauratum. Propter hoc ergo nec Prophetas ex illo tempore habuit illa gens, & multis cladibus afflicta est ab alienigenis regibus, ipsisque Romanis, ne hanc Aggæi prophetiam in illa instauratione templi opinaretur impletam.

Aggæi 2. 10.
Ibidem 8.
Matth. 22. 14.

2. Non multo enim pòst adveniente [*] Alexandro subjugata est; quando etsi nulla facta est vastatio, quoniam non sunt ausi ei resistere, & ideo placatum facillimè subditi receperunt, non erat tamen gloria tanta domûs illius, quanta fuit in suorum regum libera potestate. Hostias sanè Alexander immolavit in Dei templo, non ad ejus cultum vera pietate conversus, sed impia vanitate cum diis eum falsis colendum putans. Deinde [*] Ptolemæus Lagi filius, quod suprà memoravi, post Alexandri mortem captivos inde in Ægyptum transtulit, quos ejus successor Ptolemæus Philadelphus benevolentissimè inde dimisit: per quem factum est, quod paulò antè narravi, ut Septuaginta interpretum Scripturas haberemus. Deinde contriti sunt bellis, quæ in Macbabæorum libris explicantur. Post hæc capti à rege Alexandriæ Ptolemæo, qui est appellatus Epiphanes; inde ab [*] Antiocho rege Syriæ multis & gravissimis malis ad idola colenda compulsi, templumque ipsum repletum sacrilegis superstitionibus gentium, quod tamen dux eorum strenuissimus Judas, qui etiam Macbabæus dictus est, Antiochi ducibus pulsis, ab omni illa idololatriæ contaminatione mundavit.

* Josephus lib. 11. antiquit. c. 8.
Alexander sacrificio non verè Deum coluit.
* Josephus lib. 12. antiq. c. 1. &c.
* 1. Machab. 6. & Joseph lib. 12. c. 7. & 8.

3. Non autem multo pòst [*] Alcimus quidam per ambitionem, cùm à genere sacerdotali esset alienus, quod nefas erat, pontifex factus est. Hinc jam post annos ferme quinquaginta, in quibus eis tamen pax non fuit, quamvis aliqua & prospere gesserint, primus apud eos [*] Aristobolus assumto diademate, & rex & pontifex factus est. Antea quippe, ex quo de Babyloniæ captivitate reversi sunt, templumque instauratum est, non reges, sed duces vel principes habuerunt: quamvis & qui rex est, possit dici princeps à principatu imperandi, & dux eo quòd sit ductor exercitus: sed non continuò quicumque principes vel duces sunt, etiam reges dici possunt, quod iste Aristobolus fuit. Cui successit Alexander, etiam ipse rex & pontifex, qui crudeliter in suos regnasse traditur. Post hunc uxor ejus Alexandra regina Judæorum fuit, ex cujus tempore & deinceps mala sunt eos secuta graviora. [*] Filii quippe hujus Alexandræ Aristobolus & Hircanus inter se de imperio dimicantes, vires adversùs Israëliticam gentem provocavere Romanas. Hircanus namque ab eis contra fratrem poposcit auxilium. Tunc jam Roma subjugaverat Africam, subjugaverat Græciam, latéque etiam aliis orbis partibus imperans tamquam se ipsam ferre non valens, suâ se quodam modo magnitudine fregerat. Pervenerat quippe ad seditiones domesticas graves, atque inde ad bella socialia, moxque civilia, tantumque se comminuerat atque adtriverat, ut ei mutandus reipublicæ status, quo regeretur regibus, immineret. Pompeius ergo populi Romani præclarissimus princeps, Judæam cum exercitu ingressus civitatem capit, templum reserat, non devotione supplicis, sed jure victoris, & ad sancta sanctorum, quò nisi summum sacerdotem non licebat intrare, non ut venerator, sed ut profanator accedit: confirmatoque Hircani pontificatu, & subjugatæ genti imposito custode Antipatro, quos tunc procuratores vocabant, vinctum secum Aristobolum ducit. Ex illo Judæi etiam tributarii Romanorum esse cœperunt. Postea Cassius etiam templum exspoliavit. Deinde post paucos annos etiam Herodem alienigenam regem habere meruerunt, quo regnante natus est Christus. Jam enim venerat plenitudo temporis significata prophetico Spiritu per os Patriarchæ Jacob, ubi ait, *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, & ipse exspectatio gentium.* Non ergo

* 1. Machab. 7. & Joseph lib. 12. c. 15.
* Joseph. l. 13. c. 19. &c.
Alexandra.
* Joseph. l. 14. antiquit.
Pompeius profanator templi.
Gen. 49. 10.

defuit

[a] Sic MSS. Editi vero, poteris

A defuit Judæorum princeps ea Judæis, usque ad istum Herodem, quem primum acceperunt alienigenam regem. Tempus ergo jam erat, ut veniret ille cui repositum erat, quod novo promissum est Testamento, ut ipse esset exspectatio gentium. Fieri autem non posset, ut exspectarent gentes eum venturum, sicut eum cernimus exspectari, ut veniat ad faciendum judicium in claritate potentiæ, nisi priùs in eum crederent, cùm venit ad patiendum judicinm in humilitate patientiæ.

B

Caput XLVI.

De ortu Salvatoris nostri, secundùm quod Verbum caro factum est; & de dispersione Judæorum per omnes gentes, sicut fuerat prophetatum.

Regnante ergo Herode in Judæa, apud Romanos autem jam mutato reipublicæ statu, imperante Cæsare Augusto, & per eum orbe
Mich. 5. 2. pacato, natus est Christus secundùm præcedentem prophetiam in Bethleem Judæ, homo manifestus ex homine virgine, Deus occultus ex Deo
Isai. 7. 14 Matth. 1. 23. C Patre. Sic enim Propheta prædixerat: *Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, & vocabunt nomen ejus Emmanuël, quod est interpretatum, Nobiscum Deus.* Qui ut in se commendaret Deum, miracula multa fecit; ex quibus quædam, quantum ad eum prædicandum satis esse visum est, scriptura Evangelica continet. Quorum primum est, quòd tam mirabiliter natus est: ultimum autem, quòd cum suo resuscitato à mortuis corpore adscendit in cælum. Judæi autem, qui eum occiderunt, & D in eum credere noluerunt, quia oportebat eum mori & resurgere, vastati infeliciùs à Romanis, funditusque à suo regno, ubi jam eis alienigenæ dominabantur, eradicati dispersique per terras, (quando quidem ubique non desunt,) per Scripturas suas testimonio nobis sunt prophetias nos non finxisse de Christo; quas plurimi eorum considerantes, & ante passionem, & maximè post ejus resurrectionem crediderunt in eum, de quibus
Isai. 10. 22. prædictum est: *Si fuerit numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient.* Ceteri veró excæ- E
Psal. 68. 23. & 24 cati sunt, de quibus prædictum est: *Fiat mensa eorum* [a] *coram ipsis in laqueum, & in retributionem, & in scandalum. Obscurentur oculi eorum, ne videant; & dorsum illorum semper incurva.* Proinde cùm Scripturis nostris non credunt, complentur in eis suæ, quas cæci legunt: nisi fortè quis dixerit illas prophetias Christianos finxisse de Christo, quæ Sibyllæ nomine, vel aliorum proferuntur, si quæ sunt, quæ non pertinent ad populum Judæorum. Nobis quidem illæ sufficiunt, quæ F de nostrorum inimicorum codicibus proferuntur, quos agnoscimus propter hoc testimonium, quod nobis inviti perhibent eosdem codices habendo atque servando, per omnes gentes etiam ipsos esse dispersos, quaquaversum Christi Ecclesia dilatatur. Nam prophetia in Psalmis, quos etiam legunt, de hac re præmissa est, ubi scriptum est:
Psal. 58. 12. *Deus meus, misericordia ejus præveniet me. Deus meus demonstravit mihi* [b] *in inimicis meis, ne occideris eos, ne* G *quando obliviscantur legem tuam: disperge eos in virtute tua.* Demonstravit ergo Deus Ecclesiæ in ejus inimicis Judæis gratiam misericordiæ suæ, quo-
Rom. 11. 11. niam, sicut dicit Apostolus, *delictum illorum, salus gentibus.* Et ideo non eos occidit, id est, non in eis A perdidit quod sunt Judæi, quamvis à Romanis fuerint devicti & oppressi, ne obliti legem Dei, ad hoc, de quo agimus, testimonium nihil valerent. Ideo parum fuit, ut diceret, *Ne occideris eos, ne quando obliviscantur legem tuam:* nisi etiam adderet, *Disperge eos:* quoniam si cum isto testimonio Scripturarum in sua tantummodo terra, non ubique essent, profectò Ecclesia quæ ubique est, eos prophetiarum, quæ de Christo præmissæ sunt, testes in omnibus gentibus habere non posset.

Caput XLVII.

An ante tempora Christiana aliqui fuerint extra Israëliticum genus, qui ad cælestis Civitatis consortium pertinerent.

Quapropter quisquis alienigena, id est, non ex Israël progenitus, nec ab illo populo in canonem sacrarum litterarum receptus, legitur aliquid prophetasse de Christo, si in nostram notitiam venit, aut venerit, ad cumulum à nobis commemorari potest: non quò necessarius sit, etiam C si desit, sed quia non incongruè creditur fuisse & in aliis gentibus homines, quibus hoc mysterium revelatum est, & qui hoc etiam prædicere impulsi sunt, sive participes ejusdem gratiæ fuerint, sive expertes, sed per malos angelos docti sunt, quos etiam præsentem Christum, quem Judæi non agnoscebant, scimus fuisse confessos. Nec ipsos Judæos existimo audere contendere, neminem pertinuisse ad Deum, præter Israëlitas, ex quo propago Israël esse cœpit, reprobato ejus fratre ma- D jore. Populus enim re vera, qui propriè Dei populus diceretur, nullus alius fuit: homines autem quosdam non terrena, sed cælesti societate ad veros Israëlitas supernæ cives patriæ pertinentes etiam in aliis gentibus fuisse, negare non possunt: quia si negant, facillimè convincuntur de sancto & mirabili viro Job, qui nec indigena, nec proselytus, id est, advena populi Israël fuit; sed ex gente Idumæa genus ducens, ibi ortus, ibidem mortuus est: qui divino sic laudatur eloquio, ut quod Job 1. E ad justitiam pietatemque attinet, nullus ei homo suorum temporum coæquetur. Quæ tempora ejus quamvis non inveniamus in Chronicis, colligimus tamen ex libro ejus, quem pro sui merito Israëlitæ in auctoritatem canonicam receperunt, [a] tertia [a] V. Euseb. lib. 1. de demonstr. c. 5. & 6. generatione posteriorem fuisse quàm Israël. Divinitus autem provisum fuisse non dubito, ut ex hoc uno sciremus etiam per alias gentes esse potuisse, qui secundùm Deum vixerunt eique placuerunt, pertinentes ad spiritalem [c] Jerusalem. F Quod nemini concessum fuisse credendum est, nisi cui divinitus revelatus est unus mediator Dei & hominum homo Christus Jesus: qui venturus in carne sic antiquis sanctis prænuntiabatur, quemadmodum nobis venisse nuntiatus est, ut una eademque per ipsum fides omnes in Dei Civitatem, Dei domum, Dei templum prædestinatos perducat ad Deum. Sed quæcumque aliorum prophetiæ de Dei per Christum Jesum gratia profe- G runtur, possunt putari à Christianis esse confictæ. Ideo nihil est firmius ad convincendos quoslibet alienos, si de hac re contenderint, nostrosque [d] faciendos, si rectè sapuerint, quàm ut divina prædicta de Christo ea proferantur, quæ in Judæorum scripta sunt codicibus: quibus avul-

[a] MSS omittunt, *coram ipsis.*
[b] Editi, *de inimicis.* At MSS *in inimicis:* juxta Græc. LXX.
[c] Nonnulli MSS. *ad spiritalem Israël.*

[d] Editi, *nostra'que fulciendos* Aptius, nisi fallimur, quod omnes MSS. habent, *nostrosque faciendos.*

sis de sedibus propriis, & propter hoc testimonium toto orbe dispersis, Christi usquequaque crevit Ecclesia.

Caput XLVIII.

Prophetiam Aggæi, qua dixit majorem futuram gloriam domûs Dei, quàm primùm fuisset, non in reædificatione templi, sed in Ecclesia Christi esse completam.

HÆc domns Dei majoris est gloriæ, quàm fuerat illa prima lignis & lapidibus, ceterisque pretiosis rebus metallisque constructa. Non itaque Aggæi prophetia in templi illius instauratione completa est. Ex quo enim instauratum est, numquam ostenditur habuisse tantam gloriam, quantam habuit tempore Salomonis: immo potiùs ostenditur primùm cessatione prophetiæ fuisse domûs illius gloriam diminutam, deinde ipsius gentis cladibus tantis usque ad ultimum excidium, quod factum est à Romanis, sicut ea quæ suprà sunt commemorata testantur. Hæc autem domus ad novum pertinens Testamentum, tanto utique majoris est gloriæ, quanto meliores sunt lapides vivi, quibus credentibus renovatisque construitur. Sed ideo per instaurationem templi illius significata est, quia ipsa renovatio illius ædificii significat eloquio prophetico alterum Testamentum, quod appellatur novum. Quod ergo Deus dixit [Aggæi 2. 10.] per memoratum Prophetam, *Et dabo pacem in loco isto*: per significantem locum, ille qui eo significatur, intelligendus est: ut quia illo loco instaurato significata est Ecclesia, quæ fuerat ædificanda per Christum, nihil aliud accipiatur, quod dictum est, *Dabo pacem in loco isto*, nisi dabo pacem in loco, quem significat locus iste. Quoniam omnia significantia videntur quodam modo earum rerum, quas significant, sustinere personas: sicut [1. Cor. 10. 4.] dictum est ab Apostolo, *Petra erat Christus*; quoniam petra illa, de qua hoc dictum est, significabat utique Christum. Major est itaque gloria domûs hujus novi Testamenti, quàm domûs prioris veteris Testamenti: & tunc apparebit major, [Aggæi 2. 8.] cùm dedicabitur. Tunc enim *veniet desideratus cunctis gentibus*, sicut legitur in Hebræo. Nam priùs ejus adventus nondum erat desideratus omnibus gentibus. Non enim quem deberent desiderare, sciebant, in quem non crediderant. Tunc etiam secundùm Septuaginta interpretes, (quia & ipse propheticus sensus est,) *venient quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus*. Tunc enim verè non venient nisi electa, de quibus dicit Apostolns, [Ephes. 1. 4.] *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem*. Ipse quippe architectus, qui dixit, [Matth. 22. 14.] *Multi vocati, pauci autem electi*, non de his [a] qui vocati sic venerunt, ut de convivio projicerentur, sed de electis demonstraturus est ædificatam domum, quæ nullam deinceps formidabit ruinam. Nunc autem, quando & hi replent ecclesias, quos tamquam in area ventilatio separabit, non apparet tanta gloria domûs hujus, quanta tunc apparebit, quando quisquis ibi erit, semper erit.

Caput XLIX.

De [b] indiscreta multiplicatione Ecclesiæ, qua in hoc sæculo multi reprobi miscentur electis.

IN hoc ergo maligno sæculo, in his diebus malis, ubi per humilitatem præsentem futuram comparat Ecclesia celsitudinem, & timotum stimulis, dolorum tormentis, laborum molestiis, tentationum periculis eruditur, sola spe gaudens, quando sanum gaudet, multi reprobi miscentur bonis; & utrique tamquam in sagenam Evangelicam colliguntur; [Matth. 13. 47.] & in hoc mundo, tamquam in mari, utrique inclusi retibus indiscretè natant, donec perveniatur ad littus, ubi mali segregentur à bonis, & in bonis tamquam in templo suo, sit [1. Cor. 15. 28.] Deus omnia in omnibus. Proinde vocem nunc agnoscimus ejus impleri, qui loquebatur in Psalmo, atque dicebat, [Psal. 39. 10.] *Annuntiavi, & locutus sum, multiplicati sunt super numerum*. Hoc fit nunc, ex quo primùm per os præcursoris sui Johannis, deinde per os proprium annuntiavit, & locutus est, dicens, [Matth 3. 2. Matth. 4. 17.] *Agite pœnitentiam, appropinquavit enim regnum cælorum*. Elegit discipulos, quos & Apostolos nominavit, [Luca 6. 14.] humiliter natos, inhonoratos, illitteratos; ut quidquid magnum essent & facerent, ipse in eis esset & faceret. Habuit inter eos unum, quo malo utens bene, & suæ passionis dispositum impleret, & Ecclesiæ suæ tolerandorum malorum præberet exemplum. Seminato, quantum per ejus oportebat præsentiam corporalem, sancto Evangelio, passus est, mortuus est, resurrexit: passione ostendens quid sustinere pro veritate, resurrectione quid sperare in æternitate debeamus; excepta altitudine Sacramenti, qua sanguis ejus in remissionem peccatorum fusus est. Conversatus est in [Act. 1. & 2.] terra quadraginta dies cum discipulis suis, atque ipsis videntibus adscendit in cælum, & post dies decem misit promissum Spiritum-sanctum [c]: cujus venientis in eos qui crediderant, tunc signnm erat maximum & maximè necessarium, ut unusquisque eorum linguis omnium gentium loqueretur: ita significans unitatem catholicæ Ecclesiæ per omnes gentes futuram, ac sic linguis omnibus locuturam.

Caput L.

De prædicatione Evangelii, quæ per passiones prædicantium clarior & potentior facta est.

DEINDE secundùm illam prophetiam, [Isai. 2. 3.] *Ex Sion lex prodiet, & verbum Domini ex Jerusalem*: & secundùm ipsius Domini Christi prædicta, ubi post resurrectionem stupentibus eum discipulis suis [Luca 24. 46. & 47.] *aperuit sensum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem*. Et ubi rursus eis de adventu ejus novissimo requirentibus respondit, atque ait, [Act. 1. 7. & 8.] *Non est vestrùm scire tempora [d] vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate: sed accipietis virtutem Spiritus-sancti supervenientem in vos, & eritis mihi testes in Jerusalem, & in tota Judæa & Samaria, & usque in fines terræ*. Primùm se ab Jerusalem diffudit Ecclesia, & cùm in Judæa atque Samaria plurimi credidissent, & in alias gentes itum est, eis annuntiantibus Evangelium, quos ipse, sicut luminaria, & aptaverat verbo, & accenderat Spiritu-sancto. Dixerat enim eis, [Matth. 10. 28.] *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere*. Qui ut frigidi timore non essent, igne caritatis ardebant. Denique per ipsos, non solùm qui eum & ante passionem & post resurrectionem viderant & audierant, verùm etiam post obitum eorum per posteros eorum, inter hor-

[a] Editi, *non de his dixit*. Abest *dixit* à MSS.
[b] Sic MSS. Editi autem, *De incerta*.
[c] Editi addunt, *Patris sui*: non autem veteres libri.
[d] In MSS. non est, *vel momenta*.

rendas persecutiones & varios cruciatus ac funera Martyrum prædicatum est toto orbe Evangelium, contestante Deo signis, & ostentis, & variis virtutibus, & Spiritus sancti muneribus: ut populi gentium credentes in eum, qui pro eorum redemtione crucifixus est, Christiano amore venerarentur sanguinem Martyrum, quem diabolico furore fuderunt; ipsique reges, quorum legibus vastabatur Ecclesia, ei nomini salubriter subderentur, quod de terra crudeliter auferre conati sunt; & falsos deos inciperent persequi, quorum caussâ cultores Dei veri fuerant antea persecuti.

Caput LI.

Quòd etiam per hæreticorum dissensiones fides catholica roboretur.

1. VIDENS autem diabolus templa dæmonum deseri, & in nomen liberantis Mediatoris currere genus humanum, hæreticos movit, qui sub vocabulo Christiano doctrinæ resisterent Christianæ, quasi possent indifferenter sine ulla correptione haberi in Civitate Dei, sicut Civitas confusionis indifferenter habuit philosophos inter se diversa & adversa sentientes. Qui ergo in Ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque sapiunt, si correpti ut sanum rectumque sapiant, resistunt contumaciter, suaque pestifera & mortifera dogmata emendare nolunt, sed defensare persistunt; hæretici fiunt, & foras exeuntes habentur in exercentibus inimicis. Etiam sic quippe veris illis catholicis membris Christi malo suo prosunt, dum Deus utitur & malis bene, & diligentibus eum omnia [a] cooperantur in bonum. (Rom. 8. 28.) Inimici enim omnes Ecclesiæ, quolibet errore cæcentur vel malitiâ depraventur, si accipiunt potestatem corporaliter affligendi, exercent ejus patientiam; si tantummodo malè sentiendo adversantur, exercent ejus sapientiam; ut autem etiam inimici diligantur, exercent ejus benevolentiam, aut etiam beneficentiam, sive [b] suadibili doctrinâ cum eis agatur, sive terribili disciplinâ. Ac per hoc diabolus princeps impiæ Civitatis, adversùs peregrinantem in hoc mundo Civitatem Dei vasa propria commovendo, nihil ei nocere permittitur. Cui procul dubio & rebus prosperis consolatio, ut non frangatur adversis; & rebus adversis exercitatio, ut non corrumpatur prosperis, per divinam providentiam procuratur: atque ita temperatur utrumque ab alterutro, ut in Psalmo illam vocem non aliunde agnoscamus exortam: (Psal. 93. 19.) *Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ jocundaverunt animam meam.* Hinc est & illud Apostoli: (Rom. 12. 12.) *Spe gaudentes, in tribulatione patientes.*

2. (2. Tim. 3. 12.) Nam & id, quod ait idem doctor, *Quicumque volunt in Christo piè vivere, persecutionem patientur*, nullis putandum est deesse posse temporibus. Quia & cùm ab eis qui foris sunt non sævientibus, videtur esse tranquillitas, & re vera [c] est, plurimumque consolationis adfert, maximè infirmis; non tamen desunt, immo multi sunt intus, qui corda piè viventium suis perditis moribus cruciant: quoniam per eos blasphematur Christianum & catholicum nomen: quod quanto est carius eis, qui volunt piè vivere in Christo, tanto magis dolent, quod per malos intus positos fit, ut minùs quàm piorum mentes desiderant, diligatur. Ipsi quoque hæretici, cùm [d] cogitantur habere nomen & sacramenta Christiana, & Scripturas, & professionem, magnum dolorem faciunt in cordibus piorum: quia & multi volentes esse Christiani, propter eorum dissensiones hæsitare coguntur, & multi maledici etiam in his inveniunt materiam blasphemandi Christianum nomen; quia & ipsi quoquo modo Christiani appellantur. His atque hujusmodi pravis moribus & erroribus hominum persecutionem patiuntur qui volunt in Christo piè vivere, etiam nullo infestante neque vexante corpus illorum. Patiuntur quippe hanc persecutionem, non in corporibus, sed in cordibus. Unde illa vox est: *Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo.* Non enim ait, In corpore meo. Sed rursus quoniam cogitantur immutabilia divina promissa, & quod ait Apostolus, *Novit Dominus qui sunt ejus*, (2. Tim. 2. 19.) [e] *Quos enim præscivit, & prædestinavit conformes* [e] *imaginis Filii sui*; (Rom. 8. 29.) ex eis perire nullus potest: ideo sequitur in illo Psalmo, *Consolationes tuæ jocundaverunt animam meam.* Dolor autem ipse, qui fit in cordibus piorum, (Dolor piorum.) quos persequuntur mores Christianorum malorum sive falsorum, prodest dolentibus; quoniam de caritate descendit, qua eos perire nolunt, nec impedire aliorum salutem. Denique magnæ consulationes fiunt etiam de correctionibus eorum, quæ piorum animas tanta jocunditate perfundunt, quantis doloribus de sua perditione cruciaverunt. Sic in hoc sæculo, in his diebus malis, non solùm à tempore corporalis præsentiæ Christi & Apostolorum ejus, sed ab ipso Abel, quem primum justum impius frater occidit, & deinceps usque in hujus sæculi finem, inter persecutiones mundi & consolationes Dei peregrinando procurrit Ecclesia.

Caput LII.

An credendum sit, quod quidam putant, impletis decem persecutionibus quæ fuerunt, nullam superesse, præter undecimam, quæ in ipso Antichristi tempore sit futura.

1. PROINDE ne illud quidem temere puto esse dicendum, sive credendum, quod nonnullis visum est, vel videtur, non ampliùs Ecclesiam passuram persecutiones usque ad tempus Antichristi, quàm quot jam passa est, id est, decem, ut undecima eademque novissima sit ab Antichristo. Primam quippe computant à Nerone [f] quæ facta est, secundam à Domitiano, à Trajano tertiam, quartam ab Antonino, à Severo quintam, sextam à Maximino, à Decio septimam, octavam à Valeriano, ab Aureliano nonam, decimam à Diocletiano & Maximiano. Plagas enim Ægyptiorum, quoniam decem fuerunt, antequàm inde exire inciperet populus Dei, [g] putant ad hunc intellectum esse referendas, ut novissima Antichristi persecutio, similis videatur undecimæ plagæ, qua Ægyptii, dum hostiliter sequerentur Hebræos, in mari rubro populo Dei per siccum transeunte perierunt. (Exodi 14.) Sed ego illa re gesta in Ægypto, istas persecutiones propheticè significatas esse non arbitror: quamvis ab eis, qui hoc pu-

[a] Plures & probæ notæ MSS *cooperatur*. Alludit ad locum Apostoli Rom. 8. ubi Græcè est, συνεργεῖ. quod utrolibet modo verti potest, referendo ad *bona*, vel ad *omnia*.
[b] Sic MSS. Editi autem, *suasibili*.
[c] Er. & aliquot MSS. *& re vera mala est*.
[d] Editi, *cùm Christianum cogitantur* &c. Abest *Christianum* à MSS.
[e] Editi, *conformes fieri*. Verbum *fieri* non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.
[f] Vind. Am. & aliquot MSS. omittunt, *quæ facta est*.
[g] Sic putat Orosius in lib. 7. cap. 27.

tant, exquisitè & ingeniosè illa singula his singulis comparata videantur, non prophetico Spiritu, sed conjecturâ mentis humanæ, quæ aliquando ad verum pervenit, aliquando fallitur.

2. Quid enim, qui hoc sentiunt, dicturi sunt de persecutione, qua ipse Dominus crucifixus est? In quo eam numero posituri? Si autem hac exceptâ existimant computandum, tamquam illæ numerandæ sint, quæ ad corpus pertinent, non qua ipsum caput est appetitum & occisum; quid agent de illa, quæ postea quàm Christus adscendit in B cælum, Jerosolymis facta est, ubi beatus Stephanus lapidatus est, ubi Jacobus frater Johannis gladio trucidatus, ubi apostolus Petrus ut occideretur inclusus & per Angelum liberatus, ubi fugati atque dispersi de Jerosolymis fratres, ubi Saulus, qui postea Paulus apostolus factus est, vastabat Ecclesiam; ubi ipse quoque jam fidem, quam persequebatur, evangelizans, qualia faciebat, est passus, sive per Judæam, sive per alias gentes, quacumque Christum ferventissimus prædicabat? C Cur ergo eis à Nerone videtur ordiendum, cùm ad Neronis tempora inter atrocissimas persecutiones, de quibus nimis longum est cuncta dicere, Ecclesia crescendo pervenerit? Quòd si à regibus factas persecutiones in numero existimant esse debere; rex fuit Herodes, qui etiam post adscensum Domini gravissimam fecit. Deinde quid respondent etiam de Juliano, quem non numerant in decem? An ipse non est Ecclesiam persecutus, qui Christianos liberales litteras docere ac discere vetuit? D Sub quo * Valentinianus major, qui post eum tertius Imperator fuit, fidei Christianæ confessor exstitit, militiâque privatus est. Ut omittam quæ apud Antiochiam facere cœperat, nisi unius fidelissimi & constantissimi juvenis, qui multis, ut torquerentur, apprehensis, per totum diem primus est tortus, inter ungulas cruciatusque psallentis libertatem atque hilaritatem miratus horruisset, & in ceteris deformiùs erubescere timuisset. E Postremò nostrâ memoriâ Valens supradicti Valentiniani frater Arianus, nonne magna * persecutione per Orientis partes catholicam vastavit Ecclesiam? Quale est autem, non considerare, Ecclesiam per totum mundum fructificantem atque crescentem posse in aliquibus gentibus persecutionem pati à regibus, & quando in aliis non patitur? Nisi fortè non est persecutio computanda, quando rex [a] Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, F cùm ibi non essent nisi catholici, quorum plurimi martyrio coronati sunt: sicut à quibusdam fratribus, qui tunc illic pueri fuerant, & se ista vidisse incunctanter recordabantur, audivimus? Quid modò [b] in Perside? Nonne ita in Christianos ferbuit persecutio, (si tamen jam quievit,) ut fugientes inde nonnulli usque ad Romana oppida pervenerint? Hæc atque hujusmodi mihi cogitanti, non videtur esse definiendus numerus persecutionum, quibus exerceri oportet Ecclesiam. G Sed rursus affirmare aliquas futuras à regibus, præter illam novissimam, de qua nullus ambigit Chri- A stianus, non minoris est temeritatis. Itaque hoc in medio relinquimus, neutram partem quæstionis hujus adstruentes, sive destruentes, sed tantummodo ab affirmandi quodlibet horum audaci præsumtione revocantes.

* Ammianus lib. 26. Theodoretus lib. 3. c. 15. Eutropius &c.

* Eusebius, Eutropius, Orosius &c. Ipse August. l. 2. contra litteras Petil. c. 92.

Caput LIII.

De tempore novissimæ persecutionis occulto.

1. Illam sanè novissimam persecutionem, quæ ab Antichristo futura est, præsentiâ suâ ipse exstinguet Jesus. Sic enim scriptum est, quòd *eum* B *interficiet spiritu oris sui, & evacuabit illuminatione præsentiæ suæ.* (2. Thess. 2. 8.) Hîc quæri solet, Quando istud erit? Importunè omnino. Si enim hoc nobis nosse prodesset, à quo meliùs quàm ab ipso Deo magistro interrogantibus discipulis diceretur? Non enim siluerunt inde apud eum; sed à præsente quæsierunt, dicentes, *Domine, si hoc tempore* [c] *præsentaberis, & quando regnum Israël?* (Act. 1. 6.) At ille: *Non est*, inquit, *vestrûm scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate.* Non utique illi de hora, vel die, vel anno, C sed de tempore interrogaverant, quando istud accepere responsum. Frustra igitur annos, qui huic sæculo remanent, computare ac definire conamur, cùm hoc scire non esse nostrûm ex ore Veritatis audiamus. Quos tamen alii quadringentos, alii quingentos, alii etiam mille ab adscensione Domini usque ad ejus ultimum adventum compleri posse dixerunt. Quemadmodum autem quisque eorum adstruat opinionem suam, longum est demonstrare, & non necessarium. D Conjecturis quippe utuntur humanis, non ab eis certum aliquid de Scripturæ canonicæ auctoritate profertur. Omnium verò de hac re calculantium digitos resoluit, & quiescere jubet ille qui dicit *Non est vestrûm scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate.*

2. Sed hæc quia Evangelica sententia est, mirum non est non eâ repressos fuisse deorum multorum falsorumque cultores, quo minùs fingerent dæmonum responsis, quos tamquam deos colunt, defi- E nitum esse quanto tempore mansura esset religio Christiana. Cùm enim viderent, nec tot tantisque persecutionibus eam potuisse consumi, sed his potiùs mira incrementa sumsisse, excogitaverunt nescio quos versus Græcos, tamquam consulenti cuidam, divino oraculo effusos, ubi Christum quidem ab hujus tamquam sacrilegii crimine faciunt innocentem, Petrum autem [d] maleficiis fecisse subjungunt, ut coleretur Christi nomen per trecentos-sexaginta-quinque annos, deinde completo F memorato numero annorum, sine mora sumeret finem. O hominum corda doctorum! O ingenia [e] litterata digna credere ista de Christo, quæ credere non vultis in Christum, quòd ejus discipulus Petrus ab eo magicas artes non didicerit, sed ipso innocente tamen ejus [f] maleficus fuerit, nomenque illius, quàm suum, coli maluerit magicis artibus suis, magnis laboribus & periculis suis, postremò etiam effusione sanguinis sui! Si Petrus maleficus fecit, ut Christum sic diligeret mundus; G quid fecit innocens Christus, ut eum sic diligeret Petrus? Respondeant igitur ipsi sibi, & si pos-

Figmentũ impium & calumnia in Petrum ceu maleficum.

[a] Athanarici regis Gothorum notat persecutionem, de qua Hieronymus in Chronico, & Orosius lib. 7 c. 32.

[b] Hæc persecutio commota est circa annum Christi 420. sub Isdigerde rege Persarum, ut scribit Theodoretus lib. 5. c 38 vel potiùs sub Vararane ejus filio, ut Socrates lib. 7 c. 18 & Nicephorus lib. 14. c. 19. De eadem persecutione Cassiodorus lib. 10. hist. trip. c. 30.

[c] Editi, *si hoc in tempore repræsentabis regnum Israël?* Sed Augustinus, ut alibi jam est observatum, legere solet, *si hoc tempore præsentaberis, & quando regnum Israël?* Et sic habet hoc loco liber optimæ notæ Colbertinus.

[d] Sic aliquot MSS. At editi, *maleficia fecisse.*

[e] In sola editione Lov. *litteratorum*, pro *litterata.*

[f] Editi, *ejus discipulus maleficus.* Abest *discipulus* à MSS.

sunt, intelligant illâ supernâ gratiâ factum esse, ut propter æternam vitam Christum diligeret mundus, quâ gratiâ factum est, ut & propter æternam vitam ab illo accipiendam, & usque ad temporariam mortem pro illo patiendam Christum diligeret Petrus. Deinde isti dii qui sunt, qui possunt ista prædicere, nec possunt avertere, ita succumbentes uni malefico, & uni sceleri magico, quo pues, ut dicunt, anniculus occisus, & dilaniatus, & ritu nefario sepultus est, ut sectam sibi adversariam tam prolixo tempore convalescere, tot tantarumque persecutionum horrendas crudelitates, non resistendo, sed patiendo superare, & ad suorum simulacrorum, templorum, sacrorum, oraculorum eversionem pervenire permitterent? Quis postremò est deus, non noster utique, sed ipsorum, qui vel illectus tanto scelere vel impulsus est ista præstare? Non enim alicui dæmoni, sed deo dicunt illi versus, hæc Petrum arte magica definisse. Talem deum habent, qui Christum non habent.

Caput LIV.

De stultissimo mendacio Paganorum, quo Christianam religionem non ultra trecentos-sexaginta-quinque annos mansuram esse finxerunt.

HÆc atqne bujusmodi multa colligerem, si nondum annus ipse transisset, quem divinatio ficta promisit, & decepta vanitas credidit. Cùm verò ex qno nominis Christi cultus per ejus in carne præsentiam & per Apostolos institutus est, ante aliquot annos anni trecenti-sexaginta-quinque completi sint, quid aliud quærimus, unde ista falsitas refellatur? Ut enim in Christi nativitate hujus rei non ponamus initium, quia infans & puer discipulos non habebat, tamen quando habere cœpit, procul dubio tunc innotuit per ejus corporalem præsentiam doctrina & religio Christiana, id est, postea quàm in fluvio Jordane ministerio Johannis est baptizatus. Propter boc enim de illo
Psal. 71. 8. propbetia illa præcesserat, *Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terræ.* Sed quoniam priùs quàm passus esset, & resurrexisset à mortuis, nondum fides omnibus fuerat definita, in resurrectione quippe Christi defi-
Act. 17. 30. & 31. nita est, (nam sic apostolus Paulus Atheniensibus loquitur, dicens, *Iam nunc annuntiat hominibus, omnes ubique agere pænitentiam, eo quòd statuit diem, judicare orbem in æquitate, in viro, in quo definivit fidem omnibus, resuscitans illum à mortuis,*) meliùs in bac quæstione solvenda inde initium sumimus: præsertim quia tunc datus est etiam Spiritus-sanctus, sicut eum dari post resurrectionem Christi oportebat in ea civitate, ex qua debuit incipere lex secunda, hoc est, Testamentum novum. Prima enim

A fuit ex monte Sina per Moysen, quod Testamentum vocatur vetus. De hac autem quæ per Christum danda erat, prædictum est, *Ex Sion prodiet* Isai 2. 3.
lex, & verbum Domini ex Ierusalem. Unde & ipse per omnes gentes dixit prædicari oportere in no- Luca 24. 47.
mine suo pænitentiam, sed tamen incipientibus ab Jerusalem. Ibi ergo exorsus est hujus nominis cultus, ut in Christum Jesum, qui crucifixus fuerat & resurrexerat, crederetur. Ibi hæc fides tam insignibus initus [a] incanduit, ut aliquot hominum millia a
B in Christi nomen mirabili alacritate conversa, Act. 2. 41. & cap 4. 4. & 32.
venditis suis rebus ut egenis distribuerentur, proposito sancto & ardentissima caritate ad paupertatem voluntariam pervenirent, atque inter frementes & sanguinem sitientes Judæos, se usque ad mortem pro veritate certare, non armatâ potentiâ, sed potentiore patientiâ præpararent. Hoc si nullis magicis artibus factum est, cur credere dubitant, eadem virtute divina per totum mundum id fieri potuisse qua hoc factum est? Si autem ut Jerosolymis
C sic ad cultum nominis Christi accenderetur tanta hominum multitudo, quæ illum in cruce, vel fixerat prensum, vel riserat fixum, jam maleficium illud fecerat Petrus, ex ipso anno quærendum est, quando trecenti-sexaginta-quinque completi sint. Mortuus est ergo Christus duobus [b] Geminis Con- b
sulibus, octavo Kalendas Aprilis. Resurrexit tertia die, sicut Apostoli [c] suis etiam sensibus probave- c
runt. Deinde post quadraginta dies adscendit in cælum: post decem dies, id est, quinquagesimo
D post suam resurrectionem die misit Spiritum-sanctum. Tunc tria millia hominum Apostolis eum prædicantibus crediderunt. Tunc itaque nominis illius cultus exorsus est, sicut nos credimus, & veritas habet, efficaciâ Spiritus-sancti; sicut autem finxit vanitas impia vel putavit, magicis artibus Petri. Paulò pòst etiam signo mirabili facto, quan-
do ad verbum ipsius Petri quidam mendicus ab Act. 3. 4
utero matris ita claudus, ut ab aliis portaretur, & ad portam templi, ubi stipem peteret, pone-
E retur, in nomine Jesu Christi salvus exsilivit, quinque millia hominum crediderunt: ac deinde aliis atque aliis accessibus credentium crevit Ecclesia. Ac per hoc colligitur etiam dies, ex quo annus ipse sumsit initium, scilicet quando missus est Spiritus-sanctus, id est, per Idus Maias. Numeratis proinde Consulibus trecenti-sexaginta-quinque anni reperiuntur impleti per easdem Idus consulatu Honorii & Eutychiani. Porrò sequenti anno, Consule Manlio Theodoro, quando jam secun-
F dùm illud oraculum dæmonum aut figmentum hominum nulla esse debuit religio Christiana, quid per alias terrarum partes forsitan factum sit, non fuit necesse perquirere. Interim quod scimus,

[a] Lov. *initalem*. dissentientibus editis aliis & MSS.

[b] Tertullianus lib. contra Judæos c. 8. *Tiberius*, inquit, *Cæsar imperium habuit annis 22. mensibus 7. diebus 20. hujus quinto decimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi triginta cùm pateretur.* Et paulò pòst, *Passio hujus exterminii intra tempora septuaginta hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Cæsare, Coss. Rubellio Gemino & Fufio Gemino, mense Martio, temporibus Paschæ, die octavo Kalendarum Aprilium.* Hanc secutus Lactantius lib. 4. c. 10. eumdem Tiberii imperantis annum, eosdemque Consules assignat, nec in die variat nisi librariorum forsitan vitio, quo factum est ut codices alii *ante diem decimum*, alii *ante diem septimum* habeant, alii verò meliùs, *ante diem VIII Kal. April.* quod idem est atque *Octavo ante diem Kal. April.* quemadmodum Tullianis exemplis plurimis ostendi potest. Christum passum VIII Kal. April. asserit rursum Augustinus lib. 83 q. 56 & lib. 4. de Trinit. c. 5. cumque eo Chrysostomus in Serm. de nativ. S. Johann. bapt. Gregorius Turon. lib. 10. c. ultimo. Beda lib. de ratione temp. c. 47. &c. Eusebius autem in Chronico & Epiphanius Hæres. 51. passionem Domini ad annum Tiberii octavum decimum referunt. Huic opinioni favet Evangelium, nam Luc. 3. baptisma datum Christo à Johanne & exordium prædicationis ejus in XV Tiberii annum refertur, & liquet tres ab inde annos solidos Christum, ante quàm pateretur, prædicasse regnum Dei. Sed Tiberii annos haud quaquam more Romano computatos ab Eusebio & Epiphanio fuisse, contendit Dionysius Petavius de doctrina Temp. lib. 12. c. 18. *Itaeam à populari*, inquit, *civitatum suarum exordia Patres illi annos inchoabant, numerum ab Autumno antecedente æstatem illam, qua Augustus excessit*, adeoque *annum Tiberii decimum octavum putant incipiunt ab Autumno anni Iuliani 75.* Ipse itaque Petavius in rationario Temp. parte 1. lib. 5. scribit mortuum Christum Tiberio quintum & Sejano Coss. Martii 23. At Baronius, Ludovicus Vives, Leonardus Coquæus &c. Coss. Cn. Domitio Ænobarbo & Camillo Scriboniano. Alia denique est non minus probata viris eruditis opinio, passionem Christi ad annum referens Tiberii decimum-nonum, currentem cum Juliano 78. cumque eo cui Phlegon apud Eusebium defectionem solis assignat, Olympiadis 202. anno 4. Coss. Severo Sulpitio Galba & Lucio Cornelio Sulla, & ad diem Aprilis sextum.

[c] Vind. Am. & plures MSS. *Apostolis jam.*

in civitate notissima & eminentissima Carthagine Africæ Gaudentius & Jovius comites Imperatoris Honorii, quarto-decimo Kalendas Aprilis falsorum deorum templa everterunt, & simulacra fregerunt. Ex quo usque [a] ad hoc tempus per triginta ferme annos quis non videat quantum creverit cultus nominis Christi, præsertim postea quàm multi eorum Christiani facti sunt, qui tamquam vera illa divinatione revocabantur à fide, eamque completo eodem annorum numero inanem ridendamque viderunt? Nos ergo qui sumus vocamurque Christiani, non in Petrum credimus, sed in quem credidit Petrus: Petri de Christo ædificati sermonibus, non carminibus venenati; nec decepti maleficiis, sed beneficiis ejus adjuti. Ille Petri magister Christus in doctrina, quæ ad vitam ducit æternam, ipse est & magister noster.

In Christum, non in Petrum, Christiani credant.

2. Sed aliquando jam concludamus hunc librum, huc usque disserentes, & quantum satis visum est demonstrantes, quisnam sit duarum Civitatum, cælestis atque terrenæ, ab initio usque in finem permixtarum mortalis excursus. Quarum illa quæ terrena est, fecit sibi quos voluit, vel undecumque, vel etiam ex hominibus falsos deos, quibus sacrificando serviret: illa autem quæ cælestis peregrinatur in terra, falsos deos non facit, sed à vero Deo ipsa fit, cujus verum sacrificium ipsa sit. Ambæ tamen temporalibus, vel bonis pariter utuntur, vel malis pariter affliguntur, diversa fide, diversa spe, diverso amore, donec ultimo judicio separentur, & percipiat unaquæque suum finem, cujus nullus est finis: de quibus ambarum finibus deinceps disserendum est.

[a] Leonardus Coquæus in hunc locum, *Ad annum, aut, usque Christi* 429 *Theodosii junioris* 22 *quo hæc scribebat Augustinus.* Eodem ex loco Baronius ad an. 424 n. 17 putat scriptum hunc librum anno 429. quoniam à Manlii Theodori consulatu, qui in annum 399. incidit, computantur hic anni ferme triginta. Sed præfixâ particulâ *ferme* non obscure significat Augustinus nec se rotundo numero, tametsi plenus non sit, & desint anni tres vel quatuor, quemadmodum intelligitur infrà *lib.* 22 c. 8.

LIBER DECIMUS-NONUS.

In quo de finibus utriusque Civitatis, terrenæ ac cælestis disputatur. Recensentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt: qui dum operosiùs refelluntur, ipsius Civitatis cælestis, seu populi Christiani beatitudo & pax quænam sit, qualisve hîc haberi, vel in futurum sperari possit, demonstratur.

CAPUT I.

Quòd in quæstione, quam de finibus bonorum & malorum philosophica disputatio ventilavit, ducentas-octoginta & octo sectas esse posse, Varro perspexerit.

1. QUONIAM de Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, debitis finibus deinceps mihi video disputandum; priùs exponenda sunt, quantum Operis hujus terminandi ratio patitur, argumenta mortalium, quibus sibi ipsi beatitudinem facere in hujus vitæ infelicitate moliti sunt, ut ab eorum rebus vanis spes nostra quid differat, quam Deus nobis dedit, & res ipsa, hoc est, vera beatitudo quam dabit, non tantùm auctoritate divina, sed adhibita etiam ratione, qualem propter infideles possumus adhibere, clarescat. De finibus enim bonorum & malorum multa & multipliciter inter se philosophi disputarunt: quam quæstionem maxima intentione versantes, invenire conati sunt quid efficiat hominem beatum. Illud enim est finis boni nostri, propter quod appetenda sunt cetera, ipsum autem propter se ipsum: & illud finis mali, propter quod vitanda sunt cetera, ipsum autem propter se ipsum. Finem ergo boni nunc dicimus, non quo consumatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenum sit; & finem mali, non quo esse desinat, sed quò usque nocendo perducat. Fines itaque isti sunt, summum bonum, & summum malum. De quibus inveniendis, atque in hac vita summo bono adipiscendo, vitando autem summo malo, multùm, sicut dixi, laboraverunt, qui studium sapientiæ in hujus sæculi vanitate professi sunt: nec tamen eos, quamvis diversis errantes modis, naturæ limes in tantum ab itinere veritatis deviare permisit, ut non alii in animo, alii in corpore, alii in utroque fines bonorum ponerent & malorum. Ex qua tripertita velut generalium distributione sectarum, Marcus Varro in libro de philosophia tam multam dogmatum varietatem diligenter & subtiliter scrutatus advertit, ut ad ducentas-octoginta-octo sectas, non quæ jam essent, sed quæ esse possent, adhibens quasdam differentias, facillimè perveniret.

2. Quod ut breviter ostendam, inde oportet incipiam, quod ipse advertit, & posuit in libro memorato: quatuor esse quædam, quæ homines sine magistro, sine ullo doctrinæ adminiculo, sine industria vel arte vivendi, quæ virtus dicitur, & procul dubio discitur, velut naturaliter appetunt; aut voluptatem, qua delectabiliter movetur corporis sensus; aut quietem, qua fit ut nullam molestiam quisque corporis patiatur; aut utramque, quam tamen uno nomine voluptatis Epicurus appellat; aut universaliter prima naturæ, in quibus & hæc sunt, & alia, vel in corpore, ut membrorum integritas, & salus atque incolumitas ejus; vel in animo, ut sunt ea quæ vel parva, vel magna in hominum reperiuntur ingeniis. Hæc igitur quatuor, id est, voluptas, quies, utrumque, & prima naturæ, ita sunt in nobis, ut vel virtus, quam postea doctrina inserit, propter hæc appetenda sit, aut ista propter virtutem, aut utraque propter se ipsa: ac per hoc fiunt hinc duodecim sectæ: per hanc enim rationem singulæ triplicantur; quod cùm in una demonstravero, difficile non erit id in ceteris invenire. Cùm ergo voluptas corporis animi virtuti aut subditur, aut præfertur, aut jungitur, tripertitâ variatur diversitate sectarum. Subditur autem virtuti, quando in usum virtutis assumitur. Pertinet quippe ad virtutis officium, & vivere patriæ, & propter patriam filios procreare: quorum

Quatuor ab homine naturaliter appetuntur.

neutrum fieri potest sine corporis voluptate. Nam sine illa nec cibus potusque sumitur, nt vivatur; nec concumbitur, ut generatio propagetur. Cùm verò præfertur virtuti, ipsa appetitur propter se ipsam, virtus autem assumenda creditur propter illam, id est, ut nihil virtus agat, nisi ad consequendam vel conservandam corporis voluptatem: quæ vita deformis est quidem, quippe ubi virtus servit dominæ voluptati; quamvis nullo modo hæc dicenda sit virtus: sed tamen etiam ista horribilis turpitudo quosdam philosophos patronos & defensores suos habuit. Virtuti porrò voluptas jungitur, quando neutra earum propter alteram, sed propter se ipsas ambæ appetuntur. Quapropter sicut voluptas vel sobdita, vel prælata, vel juncta virtuti, tres sectas facit; ita quies, ita utrumque, ita prima naturæ alias ternas inveniuntur efficere. Pro varietate quippe humanarum opinionum virtuti aliquando subduntur, aliquando præferuntur, aliquando junguntur, ac sic ad duodenarium sectarum numerum pervenitur. Sed iste quoque numerus duplicatur adhibitâ onâ differentiâ, socialis videlicet vitæ: quoniam quisquis sectatur aliquam istarum duodecim sectarom, profectò aut propter se tantùm id agit, aut etiam propter socium, cui debet hoc velle quod sibi. Quocirca duodecim sunt eorum, qui propter se tantùm unamquamque tenendam putant; & aliæ duodecim eorum, qui non solùm propter se sic vel sic philosophandum esse decernunt, sed etiam propter alios, quorum bonum appetunt sicut suum. Hæ autem sectæ viginti-quatuor iterum geminantur, additâ differentiâ ex Academicis novis, & fiunt quadraginta-octo. Illarum quippe viginti-quatuot unamquamque sectarum potest quisque sic tenere ac defendere ut certam, quemadmodum defenderunt Stoici, quòd hominis bonum, quo beatus esset, in animi tantummodo virtute consisteret: potest alius ut incertam, sicut defenderunt Academici novi, quòd eis etsi non certum, tamen veri simile videbatur. Viginti-quatuor ergo fiunt per eos, qui eas velut certas propter veritatem, & aliæ viginti-quatuor per eos, qui easdem quamvis incertas propter veri similitudinem sequendas putant. Rursus, quia unamquamque istarum quadraginta-octo sectarum potest quisque sequi habitu ceterorum philosophorum, itemque potest alius habitu Cynicorum, ex hac etiam differentia duplicantur, & nonaginta-sex fiunt. Deinde quia earum singulas quasque ita tueri homines possunt atque sectari, ut aut otiosam diligant vitam, sicut hi qui tantummodo studiis doctrinæ vacare voluerunt, atque valuerunt; aut negotiosam, sicut hi qui cùm philosopharentur, tamen administratione reipublicæ regendisque rebus humanis occupatissimi fuerunt; aut ex utroque genere temperatam, sicut hi qui partim erudito otio, partim necessario negotio, alternantia vitæ suæ tempora tribuerunt: propter has differentias potest etiam triplicari numerus iste sectarum, & ad ducentas-octoginta-octo perduci.

3. Hæc de Varronis libro, quantum potui, breviter ac dilucidè posui, sententias ejus meis explicans verbis. Quomodo autem refutatis ceteris unam eligat, quam vult esse Academicorum veterum, quos à Platone institutos usque ad Polemonem, qui ab illo quartus ejus schalam tenuit,

A quæ [a] Academia dicta est, habuisse certa dogmata vult videri, & ob hoc distinguit ab Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, quod philosophiæ genus ab Archesila [*] cœpit successore Polemonis; eamque sectam, id est, veterum Academicorum, sicut dubitatione ita omni errore carere arbitretur, longum est per omnia demonstrare: nec tamen omni ex parte res omittenda est. Removet ergo priùs illas omnes differentias, quæ numerum multiplicavere sectarum: quas ideo removendas B putat, quia non in eis est finis boni. Neque enim existimat ullam philosophiæ sectam esse dicendam, quæ non eo distet à ceteris, quòd diversos habeat fines bonorum & malorum. Quando quidem nulla est homini caussa philosophandi, nisi ut beatus sit: quod autem beatum facit, ipse est finis boni; nulla est igitur caussa philosophandi, nisi finis boni: quamobrem quæ nullum boni finem sectatur, nulla philosophiæ secta dicenda est. Cùm ergo quæritur de sociali vita, utrùm sit tenenda sa- C pienti, ot summum bonum, quo sit homo beatus, ita velit & curet amici sui, quemadmodum suom, ao suæ tantummodo beatitudinis caussâ faciat quidquid facit, non de ipso summo bono quæstio est, sed de assumendo vel non assumendo socio ad hujus participationem boni, non propter se ipsum, sed propter eumdem socium, nt ejus bono ita gaudeat, sicot gaudet suo. Item cùm quæritur de Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, utrùm ita sint res habendæ, in quibus philosophan- D dum est, an sicut aliis philosophis placuit, certas eas habere debeamus; non quæritur quid in boni fine sectandum sit, sed de ipsius boni veritate, quod sectandum videtur, utrùm sit, nec ne, dubitandum: hoc est, ut id planius eloquar, otrùm ita sectandum sit, ut qui sectatur, dicat esse verum; an ita, ut qui sectatur, dicat verum sibi videri, etiamsi fortè sit falsum; tamen uterque sectetur unum atque idem bonum. In illa etiam differentia quæ adhibetur ex habitu & consuetudine Cyni- E corum, non quæritur quisnam sit finis boni, sed utrùm in illo habitu & consuetudine sit vivendum ei, qui verum sectatur bonum, quodlibet ei verum videatur esse atque sectandum. Denique fuerunt, qui cùm diversa sequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eumdem tamen habitum & consuetudinem tenebant, ex [b] qua Cynici appellabantur. Ita illud quidquid est, unde philosophi Cynici discernuntur à ceteris, ad eligendum ac tenendum bonum, quo beati fierent, utique F nil valebat. Nam si aliquid ad hoc interesset, profectò idem habitus eumdem finem sequi cogeret, & diversus habitus eumdem sequi finem noo sineret.

Margin: [*] V. Cic. l. 1 de ... in Acad...

Margin: Philosophandi caussa.

Caput II.

Quomodo, remotis omnibus differentiis, quæ non sectæ, sed quæstiones sunt, ad tripertitam summi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una sit eligenda.

G IN tribus quoque illis vitæ generibus, ono scilicet non segniter, sed in contemplatione vel inquisitione veritatis otioso, altero in gerendis rebus humanis negotioso, tertio ex utroqoe genere temperato, cùm quæritur quid horum sit potiùs eligendum, non finis boni habet controversiam, sed quid horum trium difficultatem vel facilitatem afferat ad consequendum vel retinendum fi-

[a] Plures MSS. *Academica.*

[b] Sic MSS. Editi autem, *ex quo.*

nem boni, id in ista quæstione versatur. Finis enim boni, cùm ad eum quisque pervenerit, protinus beatum facit. In otio autem litterato, vel in negotio publico, vel quando utrumque vicibus agitur, non continuò quisque beatus est. Multi quippe in quolibet horum trium possunt vivere, & in appetendo boni fine quo fit homo beatus, errare. Alia est igitur quæstio de finibus bonorum & malorum, quæ unamquamque philosophorum sectam facit: & aliæ sunt quæstiones de sociali vita, de cunctatione Academicorum, de vestitu & victu Cynicorum, de tribus vitæ generibus, otioso, actuoso, & ex utroque modificato; quarum nulla est, in qua de bonorum & malorum finibus disputatur. Proinde quoniam Marcus Varro has quatuor adhibens differentias, id est, ex vita sociali, ex Academicis novis, ex Cynicis, ex isto vitæ genere tripertito ad sectas ducentas-octoginta-octo pervenit, & si quæ aliæ possunt similiter adjici; remotis eis omnibus, quoniam de sectando summo bono nullam inferunt quæstionem, & ideo sectæ nec sunt, nec vocandæ sunt, ad illas duodecim, in quibus quæritur quid sit bonum hominis, quo assecuto fit beatus, ut ex eis unam veram, ceteras falsas ostendat esse, revertitur. Nam remoto illo tripertito genere vitæ, duæ partes hujus numeri detrahuntur, & sectæ nonaginta-sex remanent. Remotâ verò differentiâ ex Cynicis additâ, ad dimidium rediguntur, & quadraginta-octo fiunt. Auferamus etiam quod ex Academicis novis adhibitum est, rursus dimidia pars remanet, id est, viginti-quatuor. De sociali quoque vita quod accesserat, similiter auferatur, duodecim sunt reliquæ, quas ista differentia, ut viginti-quatuor fierent, duplicaverat. De his ergo duodecim nihil dici potest, cur sectæ non sint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, quàm fines bonorum & malorum. Inventis autem bonorum finibus, profectò è contrario sunt malorum. Hæ autem ut fiant duodecim sectæ, illa quatuor triplicantur, voluptas, quies, utrumque, & prima naturæ, quæ [a] primigenia Varro vocat. Hæc quippe quatuor dum singillatim virtuti aliquando subduntur, ut non propter se ipsa, sed propter officium virtutis appetenda videantur, aliquando præferuntur, ut non propter se ipsa, sed propter hæc adipiscenda vel conservanda necessaria virtus putetur, aliquando jungitur, ut propter se ipsa & virtus, & ista appetenda credantur; quaternarium numerum triplum reddunt, & ad duodecim sectas perveniunt. Ex illis autem quatuor rebus Varro tres tollit, voluptatem scilicet, & quietem, & utrumque: non quòd eas improbet, sed quòd primigenia illa naturæ & voluptatem in se habeant, & quietem. Quid ergo opus est ex his duabus tria quædam facere, duo scilicet, dum singillatim appetuntur voluptas aut quies, & tertium, cùm ambæ simul; quando quidem prima naturæ, & ipsas, & præter ipsas alia multa contineant? De tribus ergo sectis ei placet diligenter esse tractandum, quænam sit potiùs eligenda. Non enim veram plus quàm unam vera ratio esse permittit, sive in his tribus sit, sive alicubi alibi, quod pòst videbimus. Interim de his tribus quomodo unam Varro eligat, quantum breviter apertèque possumus, disseramus. Istæ nempe tres sectæ ita fiunt, cùm vel prima naturæ propter virtutem, vel virtus propter prima naturæ, vel utraque, id est, & virtus & prima naturæ propter se ipsa sunt expetenda.

[a] V. Cicer. lib. 2. de finibus.

CAPUT III.

De tribus sectis summum hominis bonum quærentibus, quam eligendam Varro definiat, sequens veteris Academiæ, Antiocho auctore, sententiam.

1. QUID ergo istorum trium sit verum atque sectandum, isto modo persuadere conatur. Primùm, quia summum bonum in philosophia non arboris, non pecoris, non Dei, sed hominis quæritur, quid sit ipse homo, quærendum putat. Sentit quippe in ejus natura duo esse quædam, corpus & animam: & horum quidem duorum melius esse animam, longéque præstabilius omnino non dubitat; sed utrùm anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus tamquam equus equiti [a]. Eques enim non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quòd aliquo modo se habeat ad equum. An corpus solum sit homo, aliquo modo se habens ad animam, sicut poculum ad potionem: non enim calix & potio, quam continet calix, simul dicitur poculum, sed calix solus; ideo tamen quòd potioni continendæ sit accommodatus. An verò nec anima sola, nec solum corpus, sed simul utrumque sit homo, cujus pars sit una, sive anima, sive corpus, ille autem totus ex utroque constet, ut homo sit: sicut duos equos junctos bigas vocamus, quorum sive dexter, sive sinister, pars est bigarum, unum verò eorum quoquo modo se habeat ad alterum, bigas non dicimus, sed ambos simul. Horum autem trium hoc eligit tertium, hominemque nec animam solam, nec solum corpus, sed animam simul & corpus esse arbitratur. Proinde summum bonum hominis, quo fit beatus, ex utriusque rei bonis constare dicit, & animæ scilicet & corporis. Ac per hoc prima illa naturæ propter se ipsa existimat expetenda, ipsamque virtutem quam doctrina inserit velut artem vivendi, quæ in animæ bonis est excellentissimum bonum. Quapropter eadem virtus, id est, ars agendæ vitæ, cùm acceperit prima naturæ, quæ sine illa erant, sed tamen erant etiam quando eis doctrina adhuc deerat, omnia propter se ipsam appetit, simulque etiam se ipsam: omnibusque simul & se ipsâ utitur, eo fine ut omnibus delectetur atque perfruatur, magis minúsque, ut quæque inter se majora atque minora sunt, tamen omnibus gaudens, & quædam minora, si necessitas postulat, propter majora vel adipiscenda vel tenenda, contemnens. Omnium autem bonorum vel animi vel corporis, nihil sibi virtus omnino præponit. Hæc enim bene utitur & se ipsâ, & ceteris quæ hominem faciunt beatum, bonis. Ubi verò ipsa non est, quamlibet multa sint bona, non [b] bono ejus sunt, cujus sunt; ac per hoc jam nec ejus bona dicenda sunt, cui malè utenti utilia esse non possunt. Hæc ergo vita hominis, quæ virtute & aliis animi & corporis bonis, sine quibus virtus esse non potest, fruitur, beata esse dicitur: si verò & aliis, sine quibus esse virtus potest, vel ullo, vel pluribus, beatior: si autem prorsus omnibus, ut nullum omnino bonum desit, vel animi vel corporis, beatissima. Non enim hoc est vita, quod virtus; quoniam non omnis vita, sed sapiens vita virtus est: & tamen qualiscumque vita sine ulla virtute potest esse; virtus verò sine ulla vita

Homo quid.

a Hic in editis additur, *quærendum putat*: pro quo in MSS. relinquitur subaudiendum, *dubitat*.

b Editi, *non bona ejus sunt*. Meliùs MSS. *non bono*.

non

non potest esse. Hoc & de memoria dixerim atque ratione, & si quid aliud tale est in homine. Sunt enim hæc & ante doctrinam, sine his autem non potest esse ulla doctrina: ac per hoc nec virtus, quæ utique discitur. Bene autem currere, pulcrum esse corpore, viribus ingentibus prævalere, & cetera hujusmodi talia sunt, ut & virtus sine his esse possit, & ipsa sine virtute: * bona sunt tamen; & secundùm istos etiam ipsa propter se ipsam diligit virtus, utiturque illis & fruitur, sicut virtutem decet.

2. Hanc vitam beatam etiam socialem perhibent esse, quæ amicorum bona propter se ipsa diligat sicut sua, eisque propter ipsos hoc velit quod sibi; sive in domo sint, sicut conjunx & liberi & quicumque domestici; sive in loco, ubi domus ejus est, sicuti est urbs, ut sunt hi qui cives vocantur; sive in toto orbe, ut sunt gentes, quas ei societas humana conjungit; sive in ipso mundo, qui censetur nomine cæli & terræ, sicut esse dicunt deos, quos volunt amicos esse homini sapienti, quos nos familiariùs Angelos dicimus. De bonorum autem & è contrario malorum finibus negant ullo modo esse dubitandum, & hanc inter se & novos Academicos affirmant esse distantiam, nec eorum interest quidquam, sive Cynico, sive alio quolibet habitu & victu in his finibus, quos veros putant, quisque philosophetur. Ex tribus porrò illis vitæ generibus, otioso, actuoso, & quod ex utroque compositum est, hoc tertium sibi placere asseverant. Hæc sensisse atque docuisse Academicos veteres, Varro asserit, auctore Antiocho magistro Ciceronis & suo, quem sanè Cicero in pluribus fuisse Stoicum, quàm veterem Academicum vult videri. Sed quid ad nos, qui potiùs de rebus ipsis judicare debemus, quàm pro magno de hominibus quid quisque senserit scire?

Caput IV.

De summo bono & summo malo quid Christiani sentiant contra philosophos, qui summum bonum in se sibi esse dixerunt.

5. Si ergo quæratur à nobis, quid Civitas Dei de his singulis interrogata respondeat, ac primùm de finibus bonorum malorumque quid sentiat, respondebit æternam vitam esse summum bonum, æternam verò mortem summum malum: propter illam proinde adipiscendam, istamque vitandam, rectè nobis esse vivendum. Propter
Habac. 2. 4. Gal. 3. 11.
quod scriptum est: *Justus ex fide vivit.* Quoniam neque bonum nostrum jam videmus, unde oportet ut credendo quæramus; neque ipsum rectè vivere nobis ex nobis est, nisi credentes adjuvet & orantes, qui & ipsam fidem dedit, qua nos ab illo adjuvandos esse credamus. Illi autem qui in ista vita fines bonorum & malorum esse putaverunt, sive in corpore, sive in animo, sive in utroque ponentes summum bonum; atque ut id explicatiùs eloquar, sive in voluptate, sive in virtute, sive in utraque; sive in quiete, sive in virtute, sive in utraque; sive in voluptate simul & quiete, sive in virtute, sive in utrisque; sive in primis naturæ, sive in virtute, sive in utrisque: hìc beati esse, & à se ipsis beati fieri mira vanitate voluerunt. Irrisit hos
Psal. 93. 11.
Veritas per Prophetam dicentem, *Novit Dominus cogitationes hominum*, vel sicut hoc testimonium
1. Cor. 3. 20.
posuit apostolus Paulus, *Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt.*

2. Quis enim sufficit, quantovis eloquentiæ flumine, vitæ hujus miserias explicare? Quam lamentatus est Cicero in consolatione de morte filiæ, sicut potuit: sed quantum est quod potuit? Ea quippe quæ dicuntur prima naturæ, quando, ubi, quomodo tam bene se habere in hac vita possunt, ut non sub incertis casibus fluctuent? Quis enim dolor contrarius voluptati, quæ inquietudo contraria quieti, in corpus cadere sapientis non potest? Membrorum certè amputatio vel debilitas hominis expugnat incolumitatem, deformitas pulcritudinem, imbecillitas sanitatem, vires lassitudo, mobilitatem torpor, aut tarditas: ecquid horum est, quod nequeat in carnem sapientis irruere? Status quoque corporis atque motus, cùm decentes atque congruentes sunt, inter naturæ prima numerantur: sed quid si aliqua mala valetudo membra tremore concutiat? Quid si usque ad ponendas in terram manus dorsi spina curvetur, & hominem quodam modo quadrupedem faciat? Nonne omnem statuendi corporis & movendi speciem decusque pervertet? Quid ipsius animi primigenia quæ appellantur bona, ubi duo prima ponunt propter comprehensionem perceptionemque veritatis, sensum & intellectum? Sed qualis quantusque remanet sensus, si, ut alia taceam, fiat homo surdus & cæcus? Ratio verò & intelligentia quò recedet, ubi sopietur, si aliquo morbo efficiatur insanus? Phrenetici multa absurda cùm dicunt, vel faciunt, plerumque à bono suo proposito & moribus aliena, immo suo bono proposito moribusque contraria, sive illa cogitemus, sive videamus, si dignè consideremus, lacrymas tenere vix possumus, aut fortè nec possumus. Quid dicam de his, qui dæmonum patiuntur incursus? Ubi habent absconditam vel obrutam intelligentiam suam, quando secundùm suam voluntatem & animâ eorum & corpore malignus utitur spiritus? Et quis confidit hoc malum in hac vita evenire non posse sapienti? Deinde perceptio veritatis in hac carne qualis aut quanta est, quando, sicut legimus in veraci libro Sapientiæ, *Corpus corruptibile aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem?* Sap. 9. 15. Impetus porrò vel actionis appetitus, si hoc modo rectè Latinè appellatur, ea quam Græci vocant ὁρμὴν, quia & ipsam primis naturæ deputant bonis, nonne ipse est, quo geruntur etiam insanorum illi miserabiles motus, & facta quæ horremus, quando pervertitur sensus ratioque sopitur?

3. Porrò ipsa virtus, quæ non est inter prima naturæ, quoniam eis postea doctrinâ introducente supervenit, cùm sibi bonorum culmen vendicet humanorum, quid hìc agit nisi perpetua bella cum vitiis, nec exterioribus, sed interioribus; nec alienis, sed planè nostris & propriis; maximè illa, quæ Græcè σωφροσύνη, Latinè temperantia nominatur, qua carnales frenantur libidines, ne in quæque flagitia mentem consentientem trahant? Neque enim nullum est vitium, cùm sicut dicit Apostolus, *Caro concupiscit adversùs spiritum*: cui vitio Gal. 5. 17. contraria virtus est, cùm sicut idem dicit, *Spiritus concupiscit adversùs carnem. Hæc enim*, inquit, *invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis.* Quid autem facere volumus, cùm perfici volumus finem summi boni, nisi ut caro adversùs spiritum non concupiscat, nec sit in nobis hoc vitium, contra

* Editi, *& ipsa sine virtute bona sint: tamen & secundùm istos etiam ipsa* &c. Emendantur ex MSS.

qood ſpiritus concupiſcat? Quod in hac vita quamvis velimus, quoniam facere non valemus, id ſaltem in adjutorio Dei faciamus, ne carni concupiſcenti adversùs ſpiritum, ſpiritu ſuccumbente cedamus, & ad perpetrandum peccatum noſtra conſenſione pertrahamur. Abſit ergo ut, quamdiu in hoc bello inteſtino ſumus, jam nos beatitudinem, ad quam vincendo volumus pervenire, adeptos eſſe credamus. Et quis eſt uſque adeo ſapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictum?

4. Quid illa virtus, quæ prudentia dicitur? Nonne totâ vigilantiâ ſuâ bona diſcernit à malis, ut in illis appetendis iſtiſque vitandis nullus error obrepat? Ac per hoc & ipſa nos in malis, vel mala in nobis eſſe teſtatur. Ipſa enim docet nos, malum eſſe ad peccandum conſentire, bonumque eſſe ad peccandum non conſentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non conſentire docet prudentia, facit temperantia, nec prudentia, nec temperantia tollit huic vitæ. Quid juſtitia, cujus munus eſt ſua cuique tribuere, (unde fit in ipſo homine quidam juſtus ordo naturæ, ut anima ſubdatur Deo & animæ caro, ac per hoc Deo & anima & caro,) nonne demonſtrat in eo ſe adhuc opere laborare potiùs, quàm in hujus operis jam fine requieſcere? Tanto quippe minùs anima ſubditur Deo, quanto minùs Deum in ipſis ſuis cogitationibus concipit; & tanto minùs animæ ſubditur caro, quanto magis adversùs ſpiritum concupiſcit. Quamdiu ergo nobis ineſt hæc infirmitas, hæc peſtis, hic languor, quomodo nos jam ſalvos; & ſi nondum ſalvos, quomodo jam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Jam verò illa virtus, cujus nomen eſt fortitudo, in quantacumque ſapientiâ evidentiſſima teſtis eſt humanorum malorum, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoici philoſophi miror qua fronte mala non eſſe contendant, quibus * fatentur, ſi tanta fuerint, ut ea ſapiens vel non poſſit, vel non debeat ſuſtinere, cogi eum mortem ſibimet inferre, atque ex hac vita emigrare. Tantus autem ſuperbiæ ſtupor eſt in his hominibus, hîc ſe habere finem boni & à ſe ipſis fieri beatos putantibus, ut ſapiens eorum, hoc eſt, qualem mirabili vanitate deſcribunt, etiam ſi excæcetur, obſurdeſcat, obmuteſcat, membris debilitetur, doloribus crucietur, & ſi quid aliud talium malorum dici aut cogitari poteſt, incidat in eum, quo ſibi mortem cogatur inferre, hanc in his malis vitam conſtitutam, [a] eos non pudeat beatam vocare. O vitam beatam, quæ ut finiatur, mortis quærit auxilium! Si beata eſt, maneatur in ea: [b] ſi verò propter iſta mala fugitur ab ea, quomodo eſt beata? Aut quomodo iſta non ſunt mala, quæ vincunt fortitudinis bonum, eamdemque fortitudinem non ſolùm ſibi cedere, verùm etiam delirare compellunt, ut eamdem vitam & dicat beatam, & perſuadeat eſſe fugiendam? Quis uſque adeo cæcus eſt, ut non videat, quòd ſi beata eſſet, fugienda non eſſet? Sed [c] ſi propter infirmitatis pondus, qua premitur, hanc fugiendam fatentur; quid igitur cauſſæ eſt, cur non etiam miſeram fracta ſuperbiæ cervice fateantur? Utrùm, obſecro, Cato * ille patientiâ, an potiùs impatientiâ ſe peremit? Non enim hoc feciſſet,

* Apud Ciceron. 3. de finibus & 1. Tuſc.

* Cato Uticenſis

A niſi victoriam Cæſaris impatienter tuliſſet. Ubi eſt fortitudo? Nempe ceſſit, nempe ſuccubuit, nempe uſque adeo ſuperata eſt, ut vitam beatam derelinqueret, deſereret, fugeret. An non erat jam beata? Miſera ergo erat. Quomodo igitur mala non erant, quę vitam miſeram fugiendamque faciebant?

5. Quapropter etiam ipſi, qui mala iſta eſſe confeſſi ſunt, ſicut Peripatetici, ſicut veteres Academici, quorum ſectam Varro defendit, tolerabiliùs quidem loquuntur: ſed eorum quoque mirus eſt B error, quòd in his malis, etſi tam gravia ſint, ut morte fugienda ſint, ab ipſo ſibimet illatâ, qui hæc patitur, vitam beatam tamen eſſe contendunt. Mala ſunt, inquit, tormenta atque cruciatus corporis; & tanto ſunt pejora, quanto potuerint eſſe majora; quibus ut careas, ex hac vita fugiendum eſt. Quâ vitâ, obſecro? Hac, inquit, quæ tantis aggravatur malis. Certè ergo beata eſt in eiſdem ipſis malis, propter quæ dicis eſſe fugiendam? An ideo beatam dicis, quia licet tibi ab his malis morte diſcedere? C Quid ſi ergo in eis aliquo judicio divino tenereris, nec permittereris mori, nec umquam ſine illis eſſe [d] ſinereris? Nempe tunc ſaltem miſeram talem diceres vitam. Non igitur propterea miſera non eſt, quia citò relinquitur: quando quidem ſi ſempiterna ſit, etiam abs te ipſo miſera judicatur. Non itaque propterea, quoniam brevis eſt, nulla miſeria debet videri; aut quod eſt abſurdius, quia brevis miſeria eſt, ideo etiam beatitudo appellari. Magna vis eſt in eis malis, quæ cogunt hominem, ſecun- D dùm ipſos etiam ſapientem, ſibimet auferre quod homo eſt: cùm dicant, & verum dicant, * hanc eſſe naturæ primam quodam modo & maximam vocem, ut homo concilietur ſibi, & propterea mortem naturaliter fugiat; ita ſibi amicus, ut eſſe ſe animal, & in hac conjunctione corporis atque animæ vivere velit, [e] vehementerque appetat. Magna vis eſt in eis malis, quibus iſte naturæ victor ſenſus, quo mors omni modo omnibus viribus conatibuſque vitatur; & ita vincitur, ut quæ vitaba- E tur, optetur, appetatur; & ſi non potuerit aliunde contingere, ab ipſo homine ſibimet inferatur. Magna vis eſt in eis malis, quæ fortitudinem faciunt homicidam: ſi tamen adhuc dicenda eſt fortitudo, quæ ita his malis vincitur, ut hominem, quem ſicut virtus regendum tuendumque ſuſcepit, non modò non poſſit per patientiam cuſtodire, ſed ipſa inſuper cogatur occidere. Debet quidem etiam mortem ſapiens ferre patienter, ſed quæ accidit aliunde. Secundùm iſtos autem ſi eam ſibi ipſe in- F ferre compellitur, profectò fatendum eſt eis, non ſolùm mala, ſed intolerabilia etiam mala eſſe, quæ hoc eum perpetrare compellunt. Vita igitur, quæ iſtorum tam magnorum tamque gravium malorum aut premitur oneribus, aut ſubjacet caſibus, nullo modo beata diceretur, ſi homines qui hoc dicunt, ſicut victi malis ingraveſcentibus, cùm ſibi ingerunt mortem, cedunt infelicitati, ita victi certis rationibus, cùm quærunt beatam vitam, dignarentur cedere veritati, & non ſibi putarent in iſta G mortalitate fine ſummi boni eſſe gaudendum; ubi virtutes ipſæ, quibus hîc certè nihil melius atque utilius in homine reperitur, quanto majora ſunt adjutoria contra vim periculorum, laborum, dolorum, tanto fideliora teſtimonia miſeriarum. Si

* Cicero in 1 Offic. & in 3 & 5. de finibus.

[a] MSS eum non pudeat

[b] Omnes MSS. hæc omittunt, ſi verò propter iſta mala fugitur ab ea, quomodo eſt beata? Aut poſtque maneatur in ea, proximè jungunt, Quomodo iſta non ſunt mala &c.

[c] Plures & probæ notæ MSS. Sed aperto infirmitatis voto fugiendam fatentur quid igitur cauſſa eſt &c.

[d] Sola editio Lov. morte finereris.

[e] In MSS. velit vehementer atque appetat

enim veræ virtutes sunt, quæ nisi in eis, quibus vera inest pietas, esse non possunt, non se profitentur hoc posse, ut nullas miserias patiantur homines, in quibus sunt: neque enim mendaces sunt veræ virtutes, ut hoc profiteantur; sed ut vita humana, quæ tot & tantis hujus sæculi malis esse cogitur misera, spe futuri sæculi sit beata, sicut & salva. Quomodo enim beata est, quæ nondum salva est? Unde & apostolus Paulus non de hominibus imprudentibus, impatientibus, intemperantibus & iniquis, sed de his qui secundùm veram pietatem viverent, & ideo virtutes quas haberent, veras haberent, ait, *Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim quis videt, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus.* Sicut ergo spe salvi, ita spe beati facti sumus: & sicut salutem, ita beatitudinem, non jam teneamus præsentem, sed exspectamus futuram: & hoc *per patientiam*; quia in malis sumus, quæ patienter tolerare debemus, donec ad illa veniamus bona, ubi omnia erunt, quibus ineffabiliter delectemur; nihil erit autem, quod jam tolerare debeamus. Talis salus, quæ in futuro erit sæculo, ipsa erit etiam finalis beatitudo. Quam beatitudinem isti philosophi, quoniam non videntes nolunt credere, hic sibi conantur falsissimam fabricare, quanto superbiore, tanto mendaciore virtute.

Rom. 8. 24. & 25.

Caput V.

De sociali vita, quæ cum maximè expetenda sit, multis offensionibus sæpe subvertitur.

Quod autem socialem vitam volunt esse sapientis, nos multo ampliùs approbamus. Nam unde ista Dei Civitas, de qua hujus Operis ecce jam undevicesimum librum versamus in manibus, vel inchoaretur exortu, vel progrederetur excursu, vel apprehenderet debitos fines, si non esset socialis vita sanctorum? Sed in hujus mortalitatis ærumna quot & quantis abundet malis societas humana, quis enumerare valeat? quis æstimare sufficiat? Audiant apud Comicos suos hominem cum sensu atque consensu omnium hominum dicere: [a] Duxi uxorem, quam ibi miseriam vidi? Nati filii, alia cura. Quid itidem illa, quæ in amore vitia commemorat idem Terentius, [a] Injuriæ, suspiciones, inimicitiæ,[a] bellum, pax rursum: nonne res humanas ubique impleverunt? nonne & in amicorum honestis amoribus plerumque contingunt? Nonne his usquequaque plenæ sunt res humanæ, ubi injurias, suspiciones, inimicitias, bellum, mala certa sentimus; pacem verò incertum bonum, quoniam corda eorum, cum quibus eam tenere volumus, ignoramus; & si nosse hodie possemus, qualia cras futura essent utique nesciremus. Qui porrò inter se amiciores solent esse, vel debent, quàm qui una etiam continentur domo? Et tamen quis inde securus est, cùm tanta sæpe mala ex eorum occultis insidiis exstiterint; tanto amariora, quanto pax dulcior fuit, quæ vera putata est, cùm astutissimè fingeretur? Propter quod omnium pectora sic adtingit, ut cogat in gemitum quod ait Tullius: Nullæ sunt occultiores insidiæ, quàm hæ quæ latent in simulatione officii, aut in aliquo necessitudinis nomine. Nam eum qui palàm est adversarius, facilè cavendo vitare possis: hoc verò occultum, intestinum ac domesticum malum non [b] solùm exsistit, verùm etiam opprimit, antè quàm prospicere atque explorare potueris. Propter quod etiam divina vox illa, *Et inimici hominis, domestici ejus*, cum magno dolore cordis auditur: quia etsi quisque tam fortis sit, ut æquo animo perferat; vel tam vigilans, ut provido consilio caveat, quæ adversùs eum molitur amicitia simulata: eorum tamen hominum perfidorum malo, cùm eos esse pessimos experitur, si ipse bonus est, graviter excruciетur necesse est; sive semper mali fuerint, & se bonos finxerint, sive in istam malitiam ex bonitate mutati sint. Si ergo domus commune perfugium in his malis humani generis tuta non est, quid civitas; quæ quanto major est, tanto forum ejus litibus & civilibus & criminalibus plenius, etiamsi quiescant, non solùm turbulentæ, verùm sæpius & cruentæ seditiones, ac bella civilia, à quorum eventis sunt aliquando liberæ civitates, à periculis nunquam?

[a] Terent. Adelph. Act. 5 sc. 4.
[a] Eunuch. Act. 1. sc. 1.
Cicero in Verrem lib. 1.
Matth. 10. 36.

Caput VI.

De errore humanorum judiciorum, cùm veritas latet.

Quid ipsa judicia hominum de hominibus, quæ civitatibus in quantalibet pace manentibus deesse non possunt, qualia putamus esse, quàm misera, quàm dolenda? Quando quidem hi judicant, qui conscientias eorum, de quibus judicant, cernere nequeunt. Unde sæpe coguntur tormentis innocentium testium ad alienam caussam pertinentem quærere veritatem. Quid cùm in sua caussa quisque torquetur; & cùm quæritur utrùm sit nocens, cruciatur, & innocens luit pro incerto scelere certissimas pœnas; non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur? Ac per hoc ignorantia judicis plerumque est calamitas innocentis. Et quod est intolerabilius, magisque plangendum, rigandumque, si fieri posset, fontibus lacrymarum; cùm propterea judex torqueat accusatum, ne occidat nesciens innocentem, fit per ignorantiæ miseriam, ut & tortum & innocentem occidat, quem ne innocentem occideret torserat. Si enim secundùm istorum sapientiam delegerit ex hac vita fugere, quàm diutiùs illa sustinere tormenta; quod non commisit, commisisse se dicit. Quo damnato & occiso, utrùm nocentem an innocentem judex occiderit, adhuc nescit, quem ne innocentem nesciens occideret torsit: ac per hoc innocentem, & ut sciret torsit, & dum nesciret occidit. In his tenebris vitæ socialis, sedebit judex ille sapiens, an non sedebit? Sedebit plane. Constringit enim eum, & ad hoc officium pertrahit humana societas, quam deserere nefas ducit. Hoc enim nefas esse non ducit, quòd testes innocentes in caussis torquentur alienis: quòd hi qui arguuntur, vi doloris plerumque superati, & de se falsa confessi, etiam puniuntur innocentes, cùm jam torti fuerint innocentes: quòd etsi non morte puniantur, in ipsis vel ex ipsis tormentis plerumque moriuntur: [a] quòd aliquando & ipsi qui arguunt, humanæ societati fortasse, ne crimina impunita sint, prodesse cupientes, & mentientibus testibus, reoque ipso contra tormenta durante immaniter, nec fatente, probare quod objiciunt non valentes, quamvis vera objecerint, à judice nesciente damnantur. Hæc tot & tanta mala non deputat esse peccata: non enim hæc facit sapiens

[a] Hic apud Terentium additur, *induciæ*.
[b] Apud Ciceronem, *non modò non exsistit*.

[a] Sola editio Lov. *Quid quòd aliquando &c.*

judex nocendi voluntate, sed necessitate nesciendi; A & tamen quia cogit humana societas, necessitate etiam judicandi. Hæc est ergo quam dicimus, miseria certè hominis, etsi non malitia sapientis. An verò necessitate nesciendi atque judicandi torquet insontes, punit insontes, & parum est illi quòd non est reus, si non sit insuper & beatus? Quanto consideratius & homine dignius, [a] agnoscit in ista necessitate miseriam, eamque in se odit; & si piè sapit, clamat ad Deum, *De necessitatibus meis erue me!* (Psal. 24. 17.) B

Caput VII.

De diversitate linguarum, qua societas hominum dirimitur; & de miseria bellorum, etiam quæ justa dicuntur.

Post civitatem vel urbem sequitur orbis terræ, in quo tertium gradum ponunt societatis humanæ, incipientes à domo, atque inde ad urbem, deinde ad orbem progrediendo venientes: qui utique, sicut aquarum congeries, quanto major est, tanto periculis plenior. In quo primùm C linguarum diversitas hominem alienat ab homine. Nam si duo sibimet invicem fiant obviàm, neque præterire, sed simul esse aliqua necessitate cogantur, quorum neuter norit linguam alterius; faciliùs sibi animalia muta, etiam diversi generis, quàm illi, cùm sint homines ambo, sociantur. Quando enim quæ sentiunt, inter se communicare non possunt, propter solam linguæ diversitatem, nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ: ita ut libentiùs homo sit cum cane suo, quàm D cum homine alieno. At enim opera data est, ut imperiosa civitas non solùm jugum, verùm etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret; per quam non deesset, immo & abundaret etiam interpretum copia. Verum est: sed hoc quàm multis & quàm grandibus bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis comparatum est? Quibus transactis, non est tamen eorumdem malorum finita miseria. Quamvis enim non defuerint, neque hostes desint, exteræ natio- E nes, contra quas semper bella gesta sunt, & geruntur: tamen etiam ipsa imperii latitudo peperit pejoris generis bella, socialia scilicet & civilia; quibus miserabiliùs quatitur genus humanum, sive cùm belligeratur, ut aliquando conquiescant; sive cùm timetur, ne rursus exsurgant. Quorum malorum multas & multiplices clades, duras & diras necessitates, si ut dignum est eloqui velim, quamquam nequaquam sicut res postulat possim; quis erit prolixæ disputationis modus? Sed sapiens, inquiunt, F justa bella gesturus est. Quasi non, si se hominem meminit, multo magis dolebit justorum necessitatem sibi exstitisse bellorum: quia nisi justa essent, ei gerenda non essent, ac per hoc sapienti nulla bella essent. Iniquitas enim partis adversæ justa bella ingerit gerenda sapienti: quæ iniquitas utique homini est dolenda, quia hominum est, etsi nulla ex ea bellandi necessitas nasceretur. Hæc itaque mala tam magna, tam horrenda, tam sæva, quisquis cum dolore considerat, miseriam fatea- G tur. Quisquis autem vel patitur ea sine animi dolore, vel cogitat, multo utique miseriùs ideo se putat beatum, quia & humanum perdidit sensum.

Caput VIII.

Quòd amicitia bonorum secura esse non possit, dum à periculis quæ in hac vita sunt, trepidari necesse sit.

A Si autem non contingat quædam ignorantia similis dementiæ, quæ tamen in hujus vitæ misera conditione sæpe contingit, ut credatur vel amicus esse qui inimicus est, vel inimicus qui amicus est, quid nos consolatur in hac humana societate erroribus ærumnisque plenissima, nisi fides non ficta, & B mutua dilectio verorum & bonorum amicorum? Quos quanto plures & in locis pluribus habemus, tanto longiùs latiùsque metuimus, ne quid eis contingat mali de tantis malorum aggeribus hujus sæculi. Non enim tantummodo solliciti sumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captivitatibus affligantur, ne in eadem servitute talia patiantur, qualia nec cogitare sufficimus: verùm etiam, ubi timor est multo amarior, ne in perfidiam, malitiam nequitiamque mutentur. Et quando ista contingunt, C (tanto utique plura, quanto illi sunt plures, [b] & in pluribus locis,) & in nostram notitiam perferuntur, quibus cor nostrum flagris uratur, quis potest, nisi qui talia sentit, advertere? Mortuos quippe audire mallemus: quamvis & hoc sine dolore non possimus audire. Quorum enim nos vita propter amicitiæ [c] solatia delectabat, unde fieri potest ut eorum mors nullam nobis ingerat mæstitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, si potest, amica colloquia, interdicat amicalem [d] vel intercidat affectum, D omnium humanarum necessitudinum vincula mentis immiti stupore disrumpat; aut sic eis utendum censeat, ut nulla ex eis animum dulcedo perfundat. Quod si fieri nullo modo potest, etiam hoc quo pacto futurum est, ut ejus nobis amara mors non sit, cujus dulcis est vita? Hinc est enim & luctus, [e] quoddam non inhumani cordis quasi vulnus, aut ulcus, cui sanando adhibentur officiosæ consolationes. Non enim propterea non est quod sanetur, quoniam quanto est animus melior, tanto in E eo citiùs faciliùsque sanatur. Cùm igitur etiam de carissimorum mortibus, maximè quorum sunt humanæ societati officia necessaria, nunc mitiùs, nunc asperiùs affligatur vita mortalium; mortuos tamen eos, quos diligimus, quàm vel à fide, vel à bonis moribus lapsos, hoc est, in ipsa anima mortuos audire seu videre mallemus: quâ ingenti materiâ malorum plena est terra; propter quod scriptum est, *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* (Iob 7. 1.) Et propter quod ipse Dominus ait, *Væ mundo ab scandalis.* (Matth. 18. 7.) F Et iterum, *Quoniam abundavit*, inquit, *iniquitas, refrigescet caritas multorum.* (Matth. 24. 12.) Ex quo fit, ut bonis amicis mortuis gratulemur, & cùm mors eorum nos contristet, ipsa nos certiùs consoletur: quoniam malis caruerunt, quibus in hac vita etiam boni homines vel conteruntur, vel depravantur, vel in utroque periclitantur.

Caput IX.

De amicitia sanctorum Angelorum, quæ homini in hoc mundo non potest esse manifesta, propter fallaciam dæmonum, in quos inciderunt, qui multos sibi deos colendos putarunt.

G In societate verò sanctorum Angelorum, quam philosophi illi, qui nobis deos amicos esse vo-

[a] Vind. Am. & Er. *Quanto consideratius & homine dignius, & hominem agnoscit in ista necessitate, eamque miseriam in se odit, &c.*
[b] Hic plerique MSS. omittunt, *& in pluribus locis*
[c] Vind. Am. Er. *amicitiæ specialia solatia.* Lov. *amicitiæ socialia solatia.* At MSS. nec habent *specialia*, nec *socialia*.
[d] In editis, *interdicat amicalem societatem, vel intercidat affectum.* Abest *societatem* à MSS. & verbum *amicalem* ad *affectum* refertur tamquam adjectivum ad substantivum.
[e] Ita plerique & meliores notæ MSS. Editi verò, *luctus quidam in humano corde.*

luerunt, quarto constituerunt loco, velut ad mundum venientes ab orbe terrarum, ut sic quodam modo complecterentur & cælum, nullo modo quidem metuimus, ne tales amici vel morte nos sua, vel depravatione contristent. Sed quia nobis non ea qua homines familiaritate miscentur, (quod etiam ipsum ad ærumnas hujus pertinet vitæ,) & aliquando satanas, sicut legimus, transfigurat se [a] velut Angelum lucis, ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus est, vel decipi justum est; magna Dei misericordia necessaria est, ne quisquam cùm bonos Angelos amicos se habere putat, habeat malos dæmones amicos fictos, eosque tanto nocentiores, quanto astutiores ac fallaciores patiatur inimicos. Et cui magna ista Dei misericordia necessaria est, nisi magnæ humanæ miseriæ, quæ ignorantiâ tantâ premitur, ut facilè istorum simulatione fallatur? Et illos quidem philosophos in impia Civitate, qui deos sibi amicos esse dixerunt, in dæmones malignos incidisse certissimum est, quibus tota ipsa Civitas subditur, æternum cum eis habitura supplicium. Ex eorum quippe sacris, vel potiùs sacrilegiis, quibus eos colendos, & ex ludis immundissimis, ubi eorum crimina celebrantur, quibus eos placandos putaverunt, eisdem ipsis auctoribus & exactoribus talium tantorumque dedecorum, satis ab eis qui colantur apertum est.

(2. Cor. 11. 14.)

Caput X.

Quis fructus sanctis de superata hujus vitæ tentatione [b] paratus sit.

SED neque sancti & fideles unius veri Dei summique cultores, ab eorum fallaciis & multiformi tentatione securi sunt. In hoc enim loco infirmitatis & diebus malignis etiam ista sollicitudo non est inutilis, ut illa securitas, ubi pax plenissima atque certissima est, desiderio ferventiore quæratur. Ibi enim erunt naturæ munera, hoc est, quæ naturæ nostræ ab omnium naturarum Creatore donantur, non solùm bona, verùm etiam sempiterna; non solùm in animo, qui sanatur per sapientiam, verùm etiam in corpore, quod resurrectione renovabitur. Ibi virtutes, non contra ulla vitia vel mala quæcumque certantes, sed habentes victoriæ præmium æternam pacem, quam nullus adversarius inquietet. Ipsa est enim beatitudo finalis, ipse perfectionis finis, qui consumentem non habet finem. Hîc autem dicimur quidem beati, quando pacem habemus, quantulacumque hîc haberi potest in vita bona: sed hæc beatitudo illi, quam finalem dicimus, beatitudini comparata, prorsus miseria reperitur. Hanc ergo pacem, qualis hîc potest esse, mortales homines in rebus mortalibus quando habemus, si rectè vivimus, bonis ejus rectè utitur virtus: quando verò eam non habemus, etiam malis, quæ homo patitur, bene utitur virtus. Sed TUNC EST VERA VIRTUS, quando & omnia bona quibus bene utitur, & quidquid in bono usu bonorum & malorum facit, & se ipsam ad eum finem refert, ubi nobis talis & tanta pax erit, qua melior & major esse non possit.

Caput XI.

De beatitudine pacis æternæ, in qua sanctis finis est, id est, vera perfectio.

QUAPROPTER possumus dicere, [c] fines bonorum nostrorum esse pacem, sicut æternam esse diximus vitam: præsertim quia ipsi Civitati Dei, de qua nobis est ista operosissima disputatio, in sancto dicitur Psalmo, *Lauda Jerusalem Dominum, collauda Deum tuum Sion. Quoniam confirmavit seras portarum tuarum, benedixit filios tuos in te, qui posuit fines tuos pacem.* (Psal. 147. 12.) Quando enim confirmatæ fuerint seræ portarum ejus, jam in illam nullus intrabit, nec ab illa ullus exibit. Ac per hoc fines ejus eam debemus hîc intelligere pacem, quam volumus demonstrare finalem. Nam & ipsius Civitatis mysticum nomen, id est Jerusalem, quod & antè jam diximus, Visio pacis interpretatur. Sed quoniam pacis nomen etiam in his rebus mortalibus frequentatur, ubi utique non est vita æterna; propterea finem Civitatis hujus, ubi erit summum bonum ejus, æternam vitam maluimus commemorare quàm pacem. De quo fine Apostolus ait, *Nunc verò liberati à peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam.* (Rom. 6. 22.) Sed rursus quia vita æterna ab his qui familiaritatem non habent cum Scripturis sanctis, potest accipi etiam malorum vita; vel secundùm quosdam etiam philosophos, propter animæ immortalitatem; vel etiam secundùm fidem nostram, propter pœnas interminabiles impiorum, qui utique in æternum cruciari non poterunt, nisi etiam vixerint in æternum: profectò finis Civitatis hujus, in quo summum habebit bonum, vel pax in vita æterna, vel vita æterna in pace dicendus est, ut faciliùs ab omnibus possit intelligi. Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius soleat audiri, nihil desiderabilius concupisci, nihil postremò possit melius inveniri. De quo si aliquanto diutiùs loqui voluerimus, non erimus, quantum arbitror, onerosi legentibus, & propter finem Civitatis hujus de qua nobis sermo est, & propter ipsam dulcedinem pacis quæ omnibus cara est.

Caput XII.

Quòd etiam bellantium sævitia omnesque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, sine cujus appetitu nulla natura sit.

1. QUOD enim mecum quisquis res humanas naturamque communem utcumque intuetur agnoscit, sicut nemo est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit. Quandoquidem & ipsi qui bella volunt, nihil aliud quàm vincere volunt: ad gloriosam ergo pacem bellando cupiunt pervenire. Nam quid est aliud victoria, nisi subjectio repugnantium? quod cùm factum fuerit, pax erit. Pacis igitur intentione geruntur & bella, ab his etiam qui virtutem bellicam student exercere imperando atque pugnando. Unde pacem constat belli esse optabilem finem. Omnis enim homo etiam belligerando pacem requirit: nemo autem bellum pacificando. Nam & illi qui pacem, in qua sunt, perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo cupiunt commutari. Non ergo ut sit pax nolunt, sed ut ea sit quam volunt. Denique etsi per seditionem se ab aliis separaverint, cum eis ipsis conspiratis vel conjuratis suis nisi qualemcumque pacis speciem teneant, non efficiunt quod intendunt. Proinde latrones ipsi, ut vehementiùs & tutiùs infesti sint paci ceterorum, pacem volunt habere sociorum. Sed etsi unus sit tam præpollens viribus, & [d] conscios ita cavens, ut nulli socio se committat, solusque insidians &

[a] Editi, in Angelum. At MSS. velut Angelum: & sic passim August.
[b] In MSS. paratur.
[c] Er. & Lov. finem. Ceteri libri, fines.
[d] Sola editio Lov. consortes.

præualens, quibus poterit oppressis & exstinctis A prædas agat, cum eis certè quos occidere non potest, & quos vult latere quod facit, qualemcumque umbram pacis tenet. In domo autem sua cum uxore & cum filiis, & si quos alios illic habet, studet profectò esse pacatus: eis quippe ad nutum obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat, indignatur, corripit, vindicat: & domûs suæ pacem, si ita necesse sit, etiam sæviendo componit; quam sentit esse non posse, nisi cuidam principio, quod ipse in domo sua est, cetera in eadem domestica societate subjecta sint. B Ideoque si offerretur ei servitus plurium, vel civitatis vel gentis, ità ut sic ei servirent, quemadmodum sibi domi suæ serviri volebat; non se jam latronem latebris conderet, sed regem conspicuum sublimaret, cùm eadem in illo cupiditas & malitia permaneret. Pacem itaque cum suis omnes habere cupiunt, quos ad suum arbitrium volunt vivere. Nam & cum quibus bellum gerunt, suos facere, si possint, volunt, eisque subjectis leges suæ pacis imponere. C

2. Sed faciamus aliquem, qualem canit poëtica & fabulosa narratio; quem fortasse, propter ipsam insociabilem feritatem, semihominem quàm

Cacus semihomo. a

hominem dicere maluerunt. Quamvis ergo hujus regnum diræ speluncæ fuerit solitudo, [a] tamque malitiâ singularis, ut ex hac ei nomen inveniretur sit; nam malus Græcè κακὸς dicitur, quod ille vocabatur: nulla conjunx ei blandum ferret referretque sermonem, nullis filiis vel alluderet parvulis, D vel grandiusculis imperaret, nullo amici colloquio frueretur, nec Vulcani patris, quo vel hinc tantùm non parum felicior fuit, quia tale monstrum ipse non genuit: nihil cuiquam daret, sed à quo

b

posset quidquid vellet, & quando posset, [b] & quantum vellet auferret: tamen in ipsa sua spelunca

* Virgil. Æneid. 8

solitaria, cujus, ut describitur, * semper recenti cæde tepebat humus, nihil aliud quàm pacem volebat, in qua nemo illi molestus esset, nec ejus quietem vis ullius terrorve turbaret. Cum corpore E suo denique pacem habere cupiebat: & quantum habebat, tantum illi bene erat. Quando quidem membris obtemperantibus imperabat: & ut suam mortalitatem adversùm se ex indigentia rebellantem, ac seditionem famis ad dissociandam atque excludendam de corpore animam concitantem, quanta posset festinatione pacaret, rapiebat, necabat, vorabat; & quamvis immanis ac ferus, paci tamen suæ vitæ ac salutis immaniter & ferociter consulebat: ac per hoc si pacem, quam in F sua spelunca atque in se ipso habere satis agebat, cum aliis etiam habere vellet, nec malus, nec monstrum, nec semihomo vocaretur. Aut si ejus corporis forma, & atrorum ignium vomitus ab eo deterrebat hominum societatem; fortè non nocendi cupiditate, sed vivendi necessitate sæviebat. Verùm iste non fuerit, vel quod magis credendum est, talis non fuerit, qualis vanitate poëtica de-

Cacus ab Hercule occisus, Liv. l. 1.

scribitur. G Nisi enim nimis accusaretur Cacus, parum Hercules laudaretur. Talis ergo homo, sive semihomo, meliùs, ut dixi, creditur non fuisse: sicut multa figmenta poëtarum. Ipsæ enim sævissimæ feræ, unde ille partem habuit feritatis, (nam & semiferus dictus est,) genus proprium quadam

pace custodiunt, coëundo, gignendo, pariendo, fetus fovendo atque nutriendo, cùm sint pleræque insociabiles & solivagæ: non scilicet ut oves, cervi, columbæ, sturni, apes; sed ut leones, vulpes, aquilæ, noctuæ. Quæ enim tigris non filiis suis mitis immurmurat, & pacata feritate blanditur? Quis milvus, quantumlibet solitarius rapinis circumvolet, non conjugium copulat, nidum congerit, ova confovet, pullos alit, & quasi cum sua matre-familias societatem domesticam quanta potest pace conservat? Quanto magis homo fertur quodam modo naturæ suæ legibus ad ineundam societatem pacemque cum hominibus, quantum in ipso est, omnibus obtinendam; cùm etiam mali pro pace suorum belligerent, omnesque, si possint, suos facere velint, ut uni cuncti & cuncta deserviant; quo pacto, nisi in ejus pacem, vel amando, vel timendo consentiant? Sic enim superbia perversè imitatur Deum. Odit namque cum sociis æqualitatem sub illo: sed imponere vult sociis dominationem suam pro illo. Odit ergo justam pacem Dei, & amat iniquam pacem suam. Non amare tamen qualemcumque pacem nullo modo potest. Nullum quippe vitium ita contra naturam est, ut naturæ deleat etiam extrema vestigia.

3. Itaque pacem iniquorum in pacis comparatione justorum ille videt nec pacem esse dicendam, qui novit præponere recta pravis & ordinata perversis. Quod autem perversum est, hoc etiam necesse est ut in aliqua & ex aliqua & cum aliqua rerum parte pacatum sit, in quibus est, vel ex quibus constat; alioquin nihil esset omnino. Velut si quisquam capite deorsum pendeat, perversus est utique situs corporis & ordo membrorum; quia id quod desuper esse natura postulat, subter est, & quod illa subter vult esse, desuper factum est; [c] conturbavit carnis pacem ista perversitas, & ideo est molesta: verumtamen anima corpori suo pacata est, & pro ejus salute satagit, & ideo est qui doleat; quæ si molestiis ejus exclusa discesserit, quàm diu membrorum manet compago, non est sine quadam partium pace quod remanet, & ideo adhuc est qui pendeat. Et quod terrenum corpus in terram nititur, & vinculo quo suspensum est renititur, in suæ pacis ordinem tendit, & locum quo requiescat quodam modo ponderis voce poscit, jamque exanime ac sine ullo sensu, à pace tamen naturali sui ordinis non recedit, vel cùm tenet eam, vel cùm fertur ad eam. Si enim adhibeantur medicamenta, atque curatio, quæ formam cadaveris dissolvi dilabique non [d] sinat, adhuc pax quædam partes partibus jungit, totamque molem applicat terreno & convenienti, ac per hoc loco pacato. Si autem nulla adhibeatur cura condiendi, sed naturali cursui relinquatur; tamdiu quasi tumultuatur dissidentibus exhalationibus, & nostro inconvenientibus sensui: id enim est quod in putore sentitur, donec mundi convenìat elementis, & in eorum pacem particulatim paulatimque discedat. Nullo modo tamen inde aliquid legibus summi illius Creatoris Ordinatorisque subtrahitur, à quo pax universitatis administratur: quia etsi de cadavere majoris animantis animalia minuta nascantur, eadem lege Creatoris quæque corpuscula in salutis pace [e] suis animulis

[a] Plures MSS *tamquam*
[b] Nonnulli MSS *quæ vellet*: omisso *&*. Alii, *quem*, *vel quam*, *vel certè cùm*: paucis exceptis, qui cum editis habent, *&* *quantum vellet*.

[c] Sic MSS Edìti verò, *conturbabit*.
[d] Sola editio Lov. *sinant*
[e] Vind. & Am. *suis animalibus*. Nonnulli MSS. *sui animalis*.

serviunt: etsi mortuorum carnes ab aliis animalibus devorentur, easdem leges per cuncta diffusas ad salutem generis cujusque mortalium, congrua congruis pacificantes, quaquaversum trahantur, & rebus quibuscumque jungantur, & in res quaslibet convertantur & commutentur, inveniunt.

Caput XIII.

De pace universali, quæ inter quaslibet perturbationes privari non potest lege naturæ, dum sub justo judice ad id quisque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.

1. Pax itaque corporis, est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animæ rationalis, ordinata cognitionis actionisque consensio. Pax corporis & animæ, ordinata vita & salus animantis. Pax hominis mortalis & Dei [a], ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Pax hominum, ordinata concordia. Pax domûs, ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax civitatis, ordinata imperandi atque obediendi concordia civium. Pax cælestis Civitatis, ordinatissima & concordissima societas fruendi Deo & invicem in Deo. Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis. Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio. Proinde miseri, quia in quantum miseri sunt, utique in pace non sunt, tranquillitate quidem ordinis carent, ubi perturbatio nulla est: verumtamen quia meritò justèque miseri sunt, in ea quoque ipsa sua miseria præter ordinem esse non possunt: non quidem conjuncti beatis, sed ab eis tamen ordinis lege sejuncti. Qui cùm sine perturbatione [b] sunt, rebus in quibus sunt, quantacumque congruentiâ coaptantur: ac per hoc est in eis ordinis nonnulla tranquillitas: inest ergo nonnulla pax. Verùm ideo miseri sunt, quia etsi in aliqua securitate non dolent, non tamen ibi sunt, ubi securi esse ac dolere non debeant: miseriores autem, si pax eis cum ipsa lege non est, qua naturalis ordo administratur. Cùm autem dolent, ex qua parte dolent, pacis perturbatio facta est: in illa verò adhuc pax est, in qua nec dolor urit, nec compago ipsa dissolvitur. Sicut ergo est quædam vita sine dolore, dolor autem sine aliqua vita esse non potest: sic est pax quædam sine ullo bello, bellum verò esse sine aliqua pace non potest; non secundùm id quod bellum est, sed secundùm id quod ab eis vel in eis geritur, quæ aliquæ naturæ sunt: quod nullo modo essent, si non qualicumque pace subsisterent.

2. Quapropter natura est, in qua nullum malum est, vel etiam in qua nullum potest esse malum: esse autem natura, in qua nullum bonum sit, non potest. Proinde nec ipsius diaboli natura, in quantum natura est, malum est: sed perversitas eam malam facit. Itaque in veritate non stetit, sed veritatis judicium non evasit: [c] in ordinis tranquillitate non mansit, nec ideo tamen à potestate Ordinatoris effugit. Bonum Dei, quod illi est in natura, non eum subtrahit justitiæ Dei, qua ordinatur in pœna: nec ibi Deus bonum insequitur quod creavit, sed malum quod ille commisit. Neque enim totum aufert quod naturæ dedit; sed aliquid adimit, aliquid relinquit, ut sit qui doleat quod [d] adimit. Et ipse dolor testimonium est boni adempti & boni relicti. Nisi enim bonum relictum esset, bonum amissum dolere non posset. Nam qui peccat, pejor est, si lætatur in damnu æquitatis. Qui verò cruciatur, si inde nihil adquirat boni, dolet damnum salutis. Et quoniam æquitas ac salus utrumque bonum est, bonique amissione dolendum est potiùs quàm lætandum, (si tamen non sit compensatio melioris, melior est autem animi æquitas, quàm corporis sanitas,) profectò convenientiùs injustus dolet in supplicio, quàm lætatus est in delicto. Sicut ergo lætitia deserti boni in peccato testis est voluntatis malæ; ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ. Qui enim dolet amissam naturæ suæ pacem, ex aliquibus reliquiis pacis id dolet, quibus fit, ut sibi amica natura sit. Hoc autem in extremo supplicio rectè fit, ut iniqui & impii naturalium bonorum damna in cruciatibus defleant, sentientes eorum ablatorem justissimum Deum, quem contempserunt benignissimum largitorem. Deus ergo naturarum omnium sapientissimus conditor & justissimus ordinator, qui terrenorum ornamentorum maximum instituit mortale genus humanum, dedit hominibus quædam bona huic vitæ congrua, id est, pacem temporalem pro modulo mortalis vitæ in ipsa salute & incolumitate ac societate sui generis, & quæque huic paci vel tuendæ vel recuperandæ necessaria sunt, sicut ea quæ aptè ac convenienter adjacent sensibus, lux [e] ista visibilis, auræ spirabiles, aquæ potabiles, & quidquid ad alendum, tegendum, curandum, ornandumque corpus congruit: eo pacto æquissimo, ut qui mortalis talibus bonis paci mortalium accommodatis rectè usus fuerit, accipiat ampliora atque meliora, ipsam scilicet immortalitatis pacem, eique convenientem gloriam & honorem in vita æterna ad fruendum Deo, & proximo in Deo: qui autem perperam, nec illa accipiat, & hæc amittat.

Caput XIV.

De ordine ac lege, sive cælesti, sive terrena, per quam societati humanæ etiam dominando consulitur, cui & consulendo servitur.

Omnis igitur usus rerum temporalium refertur ad fructum terrenæ pacis in Civitate terrena: in cælesti autem Civitate refertur ad fructum pacis æternæ. Quapropter si irrationalia essemus animantia, nihil appeteremus præter ordinatam temperaturam partium corporis & requiem appetitionum: nihil ergo præter quietem carnis & copiam voluptatum, [f] ut pax corporis prodesset paci animæ. Si enim desit pax corporis, impeditur etiam irrationalis pax animæ; quia requiem appetitionum consequi non potest. Utrumque autem simul ei paci prodest, quam inter se habent anima & corpus, id est, ordinatæ vitæ ac salutis. Sicut enim pacem corporis amare se ostendunt animantia, cùm fugiunt dolorem; & pacem animæ, cùm propter explendas indigentias appetitionum voluptatem sequuntur: ita mortem fugiendo satis indicant quantum diligant pacem, qua sibi conciliantur anima & corpus. Sed quia homini rationalis anima inest, totum hoc quod habet commune cum bestiis, subdit paci animæ rationalis, ut mente aliquid contempletur, & secundùm hoc aliquid agat, ut sit ei ordinata cognitionis actio-

Joban. 8. 44.

[a] Editi, & Dei immortalis. Abest immortalis à MSS.
[b] Sic MSS. Editi verò, non sine
[c] Editi, quia in ordinis &c. At MSS non habent quia.
[d] Et & MSS. quod ademit.
[e] MSS Lux, vox, aura spirabiles.
[f] Sola editio Lov. & pax

nisque consensio, quam pacem rationalis animæ dixeramus. Ad hoc enim velle debet nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolvi, ut aliquid utile cognoscat, & secundùm eam cognitionem vitam moresque componat. Sed ne ipso studio cognitionis propter humanæ mentis infirmitatem in pestem alicujus erroris incurrat, opus habet magisterio divino, cui certus obtemperet, & adjutorio, ut liber obtemperet. Et quoniam quamdiu est in isto mortali corpore, peregrinatur à Domino; ambulat per fidem, non per speciem: ac per hoc omnem pacem vel corporis, vel animæ, vel simul corporis & animæ, refert ad illam pacem, quæ homini mortali est cum Deo immortali; ut ei sit ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Jam verò quia duo præcipua præcepta, hoc est, dilectionem Dei & dilectionem proximi docet magister Deus; in quibus tria invenit homo quæ diligat, Deum, se ipsum, & proximum; atque ille in se diligendo non errat qui diligit Deum: consequens est, ut etiam proximo ad diligendum Deum consulat, quem jubetur sicut se ipsum diligere. Sic uxori; sic filiis, sic domesticis, sic ceteris quibus poterit hominibus; & ad hoc sibi à proximo, si fortè indiget, consuli velit: ac per hoc erit pacatus, quantum in ipso est, omni homini, pace hominum, id est, ordinatâ concordiâ: cujus hic ordo est, primùm ut nulli noceat, deinde ut etiam prosit cui potuerit. Primitus ergo inest ei suorum cura: ad eos quippe habet opportuniorem faciliorem que aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humanæ. Unde Apostolus dicit, *Quisquis autem suis, & maximè domesticis non providet, fidem denegat, & est infideli deterior.* Hinc itaque etiam pax domestica oritur, id est, ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium. Imperant enim qui consulunt: sicut vir uxori, parentes filiis, domini servis. Obediunt autem quibus consulitur: sicut mulieres maritis, filii parentibus, servi dominis. Sed in domo justi viventis ex fide, & adhuc ab illa cælesti Civitate peregrinantis, etiam qui imperant, serviunt eis, quibus videntur imperare. Neque enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbiâ, sed providendi misericordiâ.

[2. Cor. 5. 6. & 7.] [1. Tim. 5. 8.]

Caput XV.

De libertate naturali, & de servitute, cujus prima caussa peccatum est, qua homo malæ voluntatis, etiamsi non est mancipium alterius hominis, servus est propriæ libidinis.

Hoc naturalis ordo præscribit, ita Deus hominem condidit. Nam, *Dominetur*, inquit, *piscium maris, & volatilium cæli, & omnium repentium quæ repunt super terram.* Rationalem factum ad imaginem suam noluit nisi irrationabilibus dominari: non hominem homini, sed hominem pecori. Inde primi justi, pastores pecorum, magis quàm reges hominum constituti sunt: ut etiam sic insinuaret Deus, quid postulet ordo creaturarum, quid exigat meritum peccatorum. Conditio quippe servitutis jure intelligitur imposita peccatori. Proinde nusquam Scripturarum legimus servum, ante quàm hoc vocabulo Noë justus peccatum filii vindicaret. Nomen itaque istud culpa meruit, non natura. Origo autem vocabuli servorum in Latina lingua inde creditur ducta, quòd hi qui jure belli possent occidi, à victoribus cùm servabantur, servi fiebant, à servando appellati; quod etiam ipsum sine peccati merito non est. Nam & cùm justum geritur bellum, pro peccato & [a] à contrario dimicatur: & omnis victoria, cùm etiam malis provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens. Testis est homo Dei Daniel, cùm in captivitate positus, peccata sua & peccata populi sui confitetur Deo, & hanc esse caussam illius captivitatis pio dolore testatur. Prima ergo servitutis caussa peccatum est; ut homo homini conditionis vinculo subderetur: quod non fit nisi Deo judicante, apud quem non est iniquitas, & novit diversas pœnas meritis distribuere delinquentium. Sicut autem supernus Dominus dicit, *Omnis qui facit peccatum, servus est peccati:* ac per hoc multi quidem religiosi dominis iniquis, non tamen liberis serviunt: *A quo enim quis devictus est, huic & servus addictus est.* Et utique feliciùs servitur homini, quàm libidini; cùm sævissimo dominatu vastet corda mortalium, ut alias omittam, libido ipsa dominandi. Hominibus autem illo pacis ordine, quo aliis alii subjecti sunt, sicut prodest humilitas servientibus, ita nocet superbia dominantibus. Nullus autem naturâ, in qua priùs Deus hominem condidit, servus est hominis, aut peccati. Verùm & pœnalis servitus ea lege ordinatur, quæ naturalem ordinem conservari jubet, perturbari vetat: quia si contra eam legem non esset factum, nihil esset pœnali servitute coërcendum. Ideoque Apostolus etiam servos monet subditos esse dominis suis, & ex animo eis cum bona voluntate servire: ut scilicet si non possunt à dominis liberi fieri, suam servitutem ipsi quodam modo liberam faciant; non timore subdolo, sed fideli dilectione serviendo, donec transeat iniquitas, & evacuetur omnis principatus, & potestas humana, & sit Deus omnia in omnibus.

[Gen. 1. 26.] [Gen. 9. 25.] [Servi unde dicti.] [Dan. 9. 5.] [Johan. 8. 34.] [2. Petr. 2. 19.] [Ephes. 6. 5.]

Caput XVI.

De æquo jure dominandi.

Quocirca etiamsi habuerunt servos justi patres nostri, sic quidem administrabant domesticam pacem, ut secundùm hæc temporalia bona, filiorum sortem à servorum conditione distinguerent; ad Deum autem colendum, in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domûs suæ membris pari dilectione consulerent. Quod naturalis ordo ita præscribit, ut nomen patrum-familiâs hinc exortum sit, & tam latè vulgatum, ut iniquè etiam dominantes hoc se gaudeant appellari. Qui autem veri patres-familiâs sunt, omnibus in familia sua tamquam filiis ad colendum & promerendum Deum consulunt; desiderantes atque optantes venire ad cælestem domum, ubi necessarium non sit officium imperandi mortalibus, quia necessarium non erit officium consulendi jam in illa immortalitate felicibus: quò donec veniatur, magis debent patres quòd dominantur, quàm servi tolerare quòd serviunt. Si quis autem in domo per inobedientiam domesticæ paci adversatur, corripitur, seu verbo, seu verbere, seu quolibet alio genere pœnæ justo atque licito, quantum societas humana concedit, pro ejus qui corripitur utilitate, ut paci unde dissiluerat coaptetur. Sicut enim non est beneficentiæ adjuvando efficere, ut bonum quod majus est amittatur; ita non est innocentiæ parcendo sinere, ut in malum gravius incidatur. Pertinet ergo ad innocentis officium, non

[Patres-familiâs.]

[a] Vind. Am. & aliquot MSS. *pro peccato a contrario.* Er. & alii quidam MSS. *pro peccato contrario.*

solùm

solùm nemini malum inferre, verùm etiam cohibere à peccato, vel punire peccatum; ut aut ipse qui plectitur, corrigatur experimento, aut alii terreantur exemplo. Quia igitur hominis domus initium sive particula debet esse civitatis, omne autem initium ad aliquem sui generis finem, & omnis pars ad universi, cujus pars est, integritatem refertur; satis apparet esse consequens, ut ad pacem civicam pax domestica referatur, id est, ut ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium referatur ad ordinatam imperandi obediendique concordiam civium. Ita fit, ut ex lege civitatis præcepta sumere patrem-familiâs oporteat, quibus domum suam sic regat, ut sit paci [a] accommodata civitatis.

Caput XVII.

Unde cœlestis Societas cum terrena Civitate pacem habeat, & unde discordiam.

Sed domus hominum qui non vivunt ex fide, pacem terrenam ex hujus temporalis vitæ rebus commodisque sectatur. Domus autem hominum ex fide viventium, exspectat ea quæ in futurum æterna promissa sunt, terrenisque rebus ac temporalibus tamquam peregrina utitur, non quibus capiatur & avertatur quò tendit in Deum, sed quibus sustentetur ad faciliùs toleranda minimeque augenda onera corporis corruptibilis, quod aggravat animam. (Sap. 9. 15.) Idcirco rerum vitæ huic mortali necessariarum utrisque hominibus [b] & utrique domui communis est usus; sed finis utendi cuique suus proprius, multùmque diversus. Ita etiam terrena Civitas, quæ non vivit ex fide, terrenam pacem appetit; in eoque defigit imperandi obediendique concordiam civium, ut sit eis de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humanarum quædam compositio voluntatum. Civitas autem cælestis, vel potiùs pars ejus, quæ in hac mortalitate peregrinatur, & vivit ex fide, etiam ista pace necesse est utatur, donec ipsa cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc dum apud terrenam Civitatem, velut captivam vitam suæ peregrinationis agit, jam promissione redemtionis & dono spiritali tamquam pignore accepto, legibus terrenæ Civitatis, quibus hæc administrantur, quæ sustentandæ mortali vitæ accommodata sunt, obtemperare non dubitat: ut quoniam communis est ipsa mortalitas, servetur in rebus ad eam pertinentibus inter Civitatem utramque concordia. Verùm quia terrena Civitas habuit quosdam suos sapientes, quos divina improbat disciplina, qui vel suspicati vel decepti à dæmonibus crederent multos deos conciliandos esse rebus humanis, ad quorum diversa quodam modo officia diversa subdita pertinerent, ad alium corpus, ad alium [c] animus, inque ipso corpore ad alium caput, ad alium cervix, & cetera singula ad singulos; similiter in animo ad alium ingenium, ad alium doctrina, ad alium ira, ad alium concupiscentia; inque ipsis rebus vitæ adjacentibus, ad alium pecus, ad alium triticum, ad alium vinum, ad alium oleum, ad alium silvæ, ad alium nummi, ad alium navigatio, ad alium bella atque victoriæ, ad alium conjugia, ad alium partus ac fecunditas, & ad alios alia cetera; cælestis autem Civitas unum Deum solum colendum nosset, eique tantummodo serviendum servitute illa, quæ Græcè λατρεία dicitur, & non nisi Deo debetur, fideli pietate censeret: factum est, ut religionis leges cum terrena Civitate non posset habere communes, proque his ab ea dissentire haberet necesse, atque oneri esse diversa sentientibus, eorumque iras & odia & persecutionum impetus sustinere, nisi cùm animos adversantium aliquando terrore suæ multitudinis, & semper divino adjutorio propulsaret. Hæc ergo cælestis Civitas dum peregrinatur in terra, ex omnibus gentibus cives evocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem; non curans quidquid in moribus, legibus, institutisque diversum est, quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur; nihil eorum rescindens, nec destruens, immo etiam servans ac sequens: quod licèt diversum in diversis nationibus, ad unum tamen eumdemque finem terrenæ pacis intenditur, si religionem qua unus summus & verus Deus colendus docetur, non impedit. Utitur ergo etiam cælestis Civitas in hac sua peregrinatione pace terrena, & de rebus ad mortalem hominum naturam pertinentibus, humanarum voluntatum compositionem, quantum salva pietate ac religione conceditur, tuetur atque appetit, eamque terrenam pacem refert ad cælestem pacem: quæ verè ita pax est, ut rationalis dumtaxat creaturæ sola pax habenda atque dicenda sit, ordinatissima scilicet & concordissima societas fruendi Deo, & invicem in Deo; (Pax vera creaturæ rationalis.) quò cùm ventum fuerit, non erit vita mortalis, sed [d] planè certéque vitalis; nec corpus animale, quod dum corrumpitur, aggravat animam, sed spiritale sine ulla indigentia ex omni parte subditum voluntati. (Sap. 9. 15.) Hanc pacem, dum peregrinatur in fide, habet; atque ex hac fide justè vivit, cùm ad illam pacem adipiscendam refert quidquid bonarum actionum gerit erga Deum & proximum, quoniam vita civitatis utique socialis est.

Caput XVIII.

Quàm diversa sit Academiæ novæ ambiguitas à constantia fidei Christianæ.

Quod autem adtinet ad illam differentiam, quam de Academicis novis Varro adhibuit, quibus incerta sunt omnia, omnino Civitas Dei talem dubitationem tamquam dementiam detestatur, habens de rebus, quas mente atque ratione comprehendit, etiamsi parvam propter corpus corruptibile, quod aggravat animam, quoniam sicut dicit Apostolus, *Ex parte scimus*, tamen certissimam scientiam: (1. Cor. 13. 9.) creditque sensibus in rei cujusque evidentia, quibus per corpus animus utitur; quoniam miserabiliùs fallitur, qui numquam putat eis esse credendum. Credit etiam Scripturis sanctis & veteribus & novis, quas Canonicas appellamus, unde fides ipsa concepta est, ex qua justus vivit; (Habac. 2. 4.) per quam sine dubitatione ambulamus, quamdiu peregrinamur à Domino: (2. Cor. 5. 6.) qua salva atque certa, de quibusdam rebus, quas neque sensu, neque ratione percepimus, neque nobis per Scripturam canonicam claruerunt, nec per testes quibus non credere absurdum est, in nostram notitiam pervenerunt, sine justa reprehensione dubitamus.

[a] Plerique MSS. *accommoda.*
[b] Editi addunt, *fidelibus & infidelibus.* Sed his prætermissis nemo non facilè intelligit, *utrisque hominibus* dictum esse pro & iis qui ex fide, & iis qui non ex fide vivunt.
[c] Editi, *ad alium animum*: & infrà constanter accusandi casu, *cervicem, doctrinam, iram, concupiscentiam, silvas* &c. Castigantur ad Regium MS.
[d] Lov. *sed planè.*

Caput XIX.

De habitu & moribus populi Christiani.

NIHIL sanè ad istam pertinet Civitatem quo habitu vel more vivendi, si non est contra divina præcepta, istam fidem, qua pervenitur ad Deum, quisque sectetur: unde ipsos quoque philosophos, quando Christiani fiunt, non habitum vel consuetudinem victûs, quæ nihil impedit religionem, sed falsa dogmata mutare compellit. Unde illam, quam Varro adhibuit ex Cynicis differentiam, si nihil turpiter atque intemperanter
B [a] agat, omnino non curat. Ex tribus verò illis vitæ generibus, otioso, actuoso, & ex utroque composito, quamvis salva fide quisque possit in quolibet eorum vitam ducere, & ad sempiterna præmia pervenire; interest tamen quid amore teneat veritatis, quid officio caritatis impendat. Nec sic quisque debet esse otiosus, ut in eodem otio utilitatem non cogitet proximi; nec sic actuosus, ut contemplationem non requirat Dei. In otio non iners vacatio delectare debet; sed aut inqui-
C sitio, aut inventio veritatis: ut in ea quisque proficiat, & quod invenerit [b] teneat, & alteri non invideat. In actione verò non amandus est honor in hac vita, sive potentia; quoniam omnia vana sub sole: sed opus ipsum, quod per eumdem honorem vel potentiam fit, si rectè atque utiliter fit, id est, ut valeat ad eam salutem subditorum, quæ secundùm Deum est: unde jam superiùs disputavimus. Propter quod ait Apostolus, *Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.* Exponere voluit
D quid sit episcopatus; quia nomen est operis, non honoris. Græcum est enim, atque inde ductum vocabulum, quòd ille qui præficitur, eis quibus præficitur superintendit, curam eorum scilicet gerens: ἐπὶ quippe, super; σκοπὸς verò, intentio est: ergo ἐπισκοπεῖν, si velimus, Latinè superintendere possumus dicere; ut intelligat non se esse episcopum, qui præesse dilexerit, non prodesse. Itaque à studio cognoscendæ veritatis nemo prohibetur, quod ad laudabile pertinet otium: LOCUS verò
E SUPERIOR, sine quo regi populus non potest, etsi ita teneatur atque administretur ut decet, tamen indecenter appetitur. Quamobrem OTIUM SANCTUM quærit caritas veritatis: negotium justum suscipit necessitas caritatis. Quam sarcinam si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati: si autem imponitur, suscipienda est propter caritatis necessitatem: sed nec sic omni modo veritatis delectatio deserenda est,
F ne subtrahatur illa suavitas, & opprimat ista necessitas.

Suprà c. 6.

1. Tim. 3. 1.

Citatur in Aquisgranensi Conc. an. 816. lib. 1. c. 9.

Caput XX.

Quòd cives sanctorum in vitæ hujus tempore spe beati sint.

QUAMOBREM summum bonum Civitatis Dei cùm sit æterna pax atque perfecta, non per quam mortales transeant nascendo atque moriendo, sed in qua immortales maneant nihil adversi omnino patiendo; quis est qui illam vitam
G vel beatissimam neget, vel in ejus comparatione istam, quæ hîc agitur, quantislibet animi & corporis externarumque rerum bonis plena sit, non miserrimam judicet? Quam tamen quicumque sic habet, ut ejus usum referat ad illius finem, quam diligit ardentissimè, ac fidelissimè sperat, non ab-
A surdè dici etiam nunc beatus potest, spe illa potiùs, quàm re ista. Res verò ista sine spe illa, beatitudo falsa & magna miseria est: non enim veris animi bonis utitur. Quoniam non est vera sapientia, quæ intentionem suam in his quæ prudenter discernit, gerit fortiter, cohibet temperanter, justéque distribuit, non in illum dirigit finem, ubi erit Deus omnia in omnibus, æternitate certa & pace perfecta. 1. Cor. 15. 28.

Caput XXI.

B *An secundùm definitiones Scipionis, quæ in dialogo Ciceronis sunt, umquam fuerit Romana respublica.*

1. QUAPROPTER nunc est locus, ut quàm potero breviter ac dilucidè expediam, quod in secundo hujus Operis libro me demonstraturum esse promisi, secundùm definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de republica, numquam rempublicam fuisse Romanam. Breviter enim rempublicam definit esse rem populi. Quæ definitio si vera est, numquam fuit
C Romana respublica: quia numquam fuit res populi; quam definitionem voluit esse reipublicæ. Populum enim esse definivit cœtum multitudinis, juris consensu & utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat juris consensum, disputando explicat; per hoc ostendens geri sine justitia non posse rempublicam: ubi ergo justitia vera non est, nec jus potest esse. Quod enim jure fit, profectò justè fit. Quod autem fit injustè, nec jure fieri potest. Non enim jura dicenda sunt vel putanda ini-
D qua hominum constituta: cùm illud etiam ipsi jus esse dicant, quod de justitiæ fonte manaverit; falsumque esse, quod à quibusdam non rectè sentientibus dici solet, [c] id esse jus, quod ei qui plus potest, utile est. Quocirca ubi non est vera justitia, juris consensu sociatus cœtus hominum non potest esse; & ideo nec populus, juxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem: & si non populus, nec res populi; sed qualiscumque multitudinis, quæ populi nomine digna non est. Ac per
E hoc, si respublica res populi est, & populus non est qui consensu non sociatus est juris, non est autem jus, ubi nulla justitia est: procul dubio colligitur, ubi justitia non est, non esse rempublicam. Justitia portò ea virtus est, quæ sua cuique distribuit. Quæ igitur justitia est hominis, quæ ipsum hominem Deo vero tollit, & immundis dæmonibus subdit? Hoccine est sua cuique distribuere? An qui fundum aufert ei à quo emtus est, & tradit ei qui nihil in eo habet juris, injustus est; & qui se ip-
F sum aufert dominanti Deo, à quo factus est, & malignis servit spiritibus, justus est?

Cap. 21.

Justitia.

2. Disputatur certè acerrimè atque fortissimè in eisdem ipsis de republica libris adversùs injustitiam pro justitia. Et quoniam cùm priùs ageretur pro injustitiæ partibus contra justitiam, & diceretur nisi per injustitiam rempublicam stare augerique non posse; hoc velnti validissimum positum erat, injustum esse, ut homines hominibus dominantibus
G serviant; quam tamen injustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cujus est magna respublica, non eam posse provinciis imperare: responsum est à parte justitiæ, ideo justum esse, quòd talibus hominibus sit utilis servitus, & pro utilitate eorum fieri cùm rectè fit, id est cùm improbis aufertur injuriarum licentia; & domiti se meliùs habebunt,

[a] Sola editio Lov. agant.

[b] Plures MSS. & quod invenerit, ne alteri invideant.

[c] Sic justum definivit Trasymachus apud Platonem in primo de republica, quam definitionem Socrates refutat.

quia indomiti deteriùs se habuerunt: subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti à natura sumtum nobile exemplum, atque dictum est, Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini céterisque vitiosis animi partibus? Planè hoc exemplo satis edoctum est, quibusdam esse utilem servitutem; & Deo quidem ut serviatur, utile esse omnibus. Serviens autem Deo animus, rectè imperat corpori, inque ipso animo ratio Domino Deo subdita, rectè imperat libidini vitiisque ceteris. Quapropter ubi homo Deo non servit, quid in eo putandum est esse justitiæ; quando quidem Deo non serviens, nullo modo potest justè animus corpori, aut humana ratio vitiis [a] imperare? Et si in homine tali non est ulla justitia, procul dubio nec in hominum cœtu, qui ex hominibus talibus constat. Non est hîc ergo juris ille consensus, qui hominum multitudinem populum facit, cujus res dicitur esse respublica. Nam de utilitate quid dicam, cujus etiam communione sociatus cœtus hominum, sicut se habet ista definitio, populus nuncupatur? Quamvis enim, si diligenter attendas, nec utilitas sit ulla viventium, qui vivunt impiè, sicut vivit omnis qui non servit Deo, servitque dæmonibus, tanto magis impius, quanto magis sibi, cùm sint immundissimi spiritus, tamquam diis sacrificari volunt: tamen quod de juris consensu diximus, satis esse arbitror, unde appareat per hanc definitionem non esse populum, cujus respublica esse dicatur, in quo justitia non est. Si enim dicunt non spiritibus immundis, sed diis bonis atque sanctis in sua republica servisse Romanos, numquid eadem toties repetenda sunt, quæ jam satis, immo ultra quàm satis est, diximus? Quis enim ad hunc locum per superiores hujus Operis libros pervenit, qui dubitare adhuc possit, malis & impuris dæmonibus servisse Romanos, nisi vel nimiùm stolidus, vel impudentissimè contentiosus? Sed ut taceam quales sint, quos sacrificiis colebant; in lege veri Dei scriptum est: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantùm.* [Exodi 22. 20.] Nec bonis igitur, nec malis diis sacrificari voluit, qui hoc cum tanta comminatione præcepit.

CAPUT XXII.

An verus sit Deus, cui Christiani serviunt, cui soli debeat sacrificari.

SED responderi potest: Quis iste Deus est, aut unde dignus probatur, cui deberent obtemperare Romani, ut nullum deorum præter ipsum colerent sacrificiis? Magnæ cæcitatis est, adhuc quærere quis iste sit Deus. Ipse est Deus, cujus Prophetæ prædixerunt ista quæ cernimus. Ipse est Deus, à quo responsum accepit Abraham, *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* [Gen. 22. 18.] Quod in Christo fieri, qui secundùm carnem de illo semine exortus est, iidem ipsi qui remanserunt hujus nominis inimici, velint nolintve, cognóscunt. Ipse est Deus, cujus divinus Spiritus per eos locutus est, quorum prædicta atque completa per Ecclesiam, quam videmus toto orbe diffusam, in libris superioribus posui. Ipse est Deus, quem Varro doctissimus Romanorum Jovem putat, quamvis nesciens quid loquatur: quod tamen ideo commemorandum putavi, quoniam vir tantæ scientiæ nec nullum istum Deum potuit existimare, nec vilem. Hunc enim eum esse credidit, quem summum putavit Deum. Postremò ipse est Deus, quem doctissimus philosophorum, quamvis Christianorum acerrimus inimicus, etiam per eorum oracula, quos deos putat, Deum magnum Porphyrius confitetur.

CAPUT XXIII.

Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum responsa esse de Christo.

1. NAM in libris quos [b] ἐκ λογίων φιλοσοφίας appellat, in quibus exsequitur atque conscribit rerum ad philosophiam pertinentium velut divina responsa, ut ipsa verba ejus, quemadmodum ex lingua Græca in Latinam interpretata sunt, ponam: Interroganti, inquit, quem Deum placando revocare possit uxorem suam à Christianismo, hæc ait versibus Apollo. Deinde verba velut Apollinis ista sunt: Fortè magis poteris in aqua impressis literis scribere, aut adinflans pennas leves per aëra ut avis volare, quàm pollutæ revoces impiæ uxoris sensum. [c] Pergat quomodo vult inanibus fallaciis perseverans, [d] & lamentationibus fallacissimis mortuum Deum cantans, quem à judicibus recta sentientibus perditum, pessima in speciosis ferro juncta mors interfecit. Deinde post hos versus Apollinis, qui non stante metro Latinè interpretati sunt, subjunxit atque ait: In his quidem [e] tergiversationem irremediabilis sententiæ eorum manifestavit, dicens, Quoniam Judæi suscipiunt Deum magis quàm isti. Ecce ubi decolorans Christum, Judæos præposuit Christianis, confitens quòd Judæi suscipiant Deum. Sic enim exposuit versus Apollinis, ubi à judicibus recta sentientibus Christum dicit occisum, tamquam illis justè judicantibus, meritò sit ille punitus. Viderit quid de Christo vates mendax Apollinis dixerit, atque iste crediderit, aut fortasse vatem, quod non dixit, dixisse iste ipse confinxerit: quàm verò sibi constet, vel ipsa oracula inter se faciat convenire, postea videbimus. Hic tamen Judæos, tamquam Dei susceptores, rectè dicit judicasse de Christo, quòd eum morte pessima excruciandum esse censuerint. Deus itaque Judæorum, cui perhibet testimonium, audiendus fuit, dicens, *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantùm.* [Exodi 22. 20.] Sed ad manifestiora veniamus, & audiamus quàm magnum Deum dicat esse Judæorum. Item ad ea quæ interrogavit Apollinem, quid melius, verbum sive ratio, an lex: Respondit, inquit, versibus, hæc dicens. Ac deinde subjicit Apollinis versus, in quibus & isti sunt, ut quantum satis est inde decerpam: In Deum verò, inquit, [f] generatorem, & in regem ante omnia, quem tremit cælum, & terra, atque mare, & infernorum abdita, & ipsa numina perhorrescunt: quorum lex est Pater, quem valde sancti honorant Hebræi. Tali oraculo dei sui Apollinis, Porphyrius tam

[a] Sola editio Lov. *vitiis ceteris.*

[b] In MSS plerisque est, *ex logion philosophias*: pro quo perperam fuerat in excusis emendatum, διαλέξεων φιλοσοφίας. Citant hos libros passim Theodoretus ac Eusebius hocce titulo, περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, id est, *de philosophia ex oraculis*, ubi rectè in Eusebii libro 4. præparat. Evang. c. 6. non autem sicuti in ejusdem libro 3 de demonstrat. Evang. c. 6 & eloquentia apud Theodoretum malè redditur, *de philosophia selectorum*. Inscriptionis caussam & operis argumentum aperit cùm Augustinus hîc perspicuè, tum luculentissimè Eusebius loco de præparat. Evang. nunc laudato.

[c] Corbeiensis MS *Peragat.*

[d] Regius vetus codex, *perseverans lamentari mortuum Deum & cantans.* Ceteri ferè MSS *perseverans & lamentari fallacis mortuum Deum cantans*: excepto altero è Corbeiensibus, qui habet sic, *Pergat quomodo vult inanibus fallaciis mortuum Deum. Cantans quem* &c.

[e] Veteres libri carent verbo, *tergiversationem*. & plures habent, *irremeabilem sententiam.* Alii, *irremediabilis sententia*, vel, *irremediabile sententia.*

[f] Sola editio Lov. *regem generatorem & regem ante omnia.* Versus ille apud Lactantium lib. de ira Dei c. 23 sic habet Græcè: Ἐς δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γενετῆρα πρὸ πάντων

magnum Deum dixit Hebræorum, ut eum & ipsa numina perhorrescant. Cùm ergo Deus iste dixerit, *Sacrificans diis eradicabitur*, miror quòd ipse Porphyrius non perhorruerit, & sacrificans diis eradicari non formidaverit.

2. Dicit etiam bona philosophus iste de Christo, quasi oblitus illius, de qua paulò antè locuti sumus, contumeliæ suæ; aut quasi in somnis dii ejus maledixerint Christo, & evigilantes eum bonum esse cognoverint, dignéque laudaverint. Denique tamquam mirabile aliquid atque incredibile prolaturus, [a] Præter opinionem, inquit, profectò quibusdam videatur esse quod dicturi sumus. Christum enim dii piissimum pronuntiaverunt & immortalem factum, & cum bona prædicatione ejus meminerunt: Christianos verò pollutos, inquit, & contaminatos, & errore implicatos esse dicunt, & multis talibus adversùs eos blasphemiis utuntur. Deinde subjicit velut deorum oracula blasphemantium Christianos. Et post hæc: De Christo autem, inquit, interrogantibus si est Deus, ait Hecate: Quoniam quidem immortalis anima post corpus ut incedit, nosti, à sapientia autem abscissa semper errat, viri pietate præstantissimi est illa anima, hanc colunt aliena à se veritate. Deinde post verba hujus quasi oraculi sua ipse contexens, Piissimum igitur virum, inquit, eum dixit, & ejus animam, sicut & aliorum piorum, post obitum immortalitate [a] donatam, & hanc colere Christianos [b] ignorantes. Interrogantibus autem, inquit, Cur ergo damnatus est? Oraculo respondit dea, Corpus quidem debilitantibus tormentis semper oppositum est: anima autem piorum cælesti sedi insidet. Illa verò anima aliis animabus fataliter dedit, quibus fata non annuerunt deorum obtinere dona, neque habere Jovis immortalis agnitionem, errore implicari. Propterea ergo diis exosi: quia quibus fato non fuit nosse Deum, nec dona à diis accipere, his fataliter dedit iste errore implicari. Ipse verò pius, & in cælum, sicut pii, concessit. Itaque hunc quidem non blasphemabis, misereberis autem hominum dementiam, ex eo in eis facile præcepsque periculum.

[a] Hæc ex de Græc. apud Eus. l. 3. de demonst. Evang. c. 6.

3. Quis ita stultus est, ut non intelligat aut ab homine callido, eoque Christianis inimicissimo hæc oracula fuisse conficta, aut consilio simili ab impuris dæmonibus ista fuisse responsa; ut scilicet quoniam laudant Christum, propterea credantur veraciter vituperare Christianos; atque ita, si possint, intercludant viam salutis æternæ, in qua fit quisque Christianus? Suæ quippe nocendi astutiæ milleformi sentiunt non esse contrarium, si credatur eis laudantibus Christum, dum tamen credatur etiam vituperantibus Christianos; ut eum qui utrumque crediderit, talem Christi faciant laudatorem, ne velit esse Christianus: ac sic quamvis ab illo laudatus, ab istorum tamen dæmonum dominatu eum non liberet Christus. Præsertim quia ita laudant Christum, ut quisquis in eum talem crediderit, qualis ab eis prædicatur, Christianus verus non sit, sed Photinianus hæreticus, qui tantummodo hominem, non etiam Deum noverit Christum: & ideo per eum salvus esse non possit, nec istorum mendaciloquorum dæmonum laqueos vitare vel solvere. Nos autem neque Apollinem vituperantem Christum, neque Hecaten possumus approbare laudantem. Ille quippe tamquam iniquum Christum vult credi, quem à judicibus recta sentientibus dicit occisum; ista hominem piissimum, sed hominem tantùm. Una est tamen & illius & hujus intentio, ut nolint homines esse Christianos; quia nisi Christiani erunt, ab eorum erui potestate non poterunt. Iste verò philosophus, vel potiùs qui talibus adversùs Christianos quasi oraculis credunt, priùs faciant, si possunt, ut inter se de ipso Christo Hecate atque Apollo concordent, eumque aut ambo condemnent, aut ambo collaudent. Quod si facere potuissent, nihilo minùs nos & vituperatores & laudatores Christi fallaces dæmones vitaremus. Cùm verò eorum deus & dea intèr se de Christo, ille vituperando, ista laudando dissentiant; profectò eis blasphemantibus Christianos non credunt homines, si rectè ipsi sentiant.

4. Sanè Christum laudans, vel Porphyrius, vel Hecate, cùm dicat eum ipsum dedisse fataliter Christianis, ut implicarentur errore, caussas tamen ejusdem, sicut putat, pandit erroris. Quas antequàm ex verbis ejus exponam, priùs quæro, Si fataliter dedit Christus Christianis erroris implicationem, utrùm volens, an nolens dederit. Si volens, quomodo justus? Si nolens, quomodo beatus? Sed jam caussas ipsius audiamus erroris. Sunt, inquit, spiritus terreni minimi loco [c] quodam malorum dæmonum potestati subjecti. Ab his sapientes Hebræorum, quorum unus iste etiam Jesus fuit, sicut audisti divina Apollinis [d], quæ superiùs dicta sunt; ab his ergo Hebræi dæmonibus pessimis & minoribus spiritibus vetabant religiosos, & ipsis vacare prohibebant: venerari autem magis cælestes deos, ampliùs autem venerari Deum Patrem. Hoc autem, inquit, & dii præcipiunt, & in superioribus ostendimus, quemadmodum animum advertere ad Deum monent, & illum colere ubique imperant. Verùm indocti & impiæ naturæ, quibus verè fatum non concessit à diis dona obtinere, neque habere Jovis immortalis notionem, non audientes & deos & divinos viros, deos quidem omnes recusaverunt, prohibitos autem dæmones [e] & hos non odisse, sed revereri. Deum autem simulantes colere, ea sola per quæ Deus adoratur, non agunt. Nam Deus quidem, ut pote omnium Pater, nullius indiget: sed nobis est bene, cùm eum per justitiam & castitatem aliasque virtutes adoramus, ipsam vitam precem ad ipsum facientes, per imitationem & inquisitionem de ipso. Inquisitio enim purgat, inquit: imitatio deificat affectionem ad ipsum operando. Bene quidem prædicavit Deum Patrem, & quibus sit colendus moribus dixit. Quibus præceptis prophetici libri pleni sunt Hebræorum, quando sanctorum vita sive [f] vituperatur, sive laudatur. Sed in Christianis tantum errat, aut tantum calumniatur, quantum volunt dæmones, quos opinatur deos, quasi cuiquam diffi-

[a] Veteres libri, *immortalitate dignatam*. Apud Eusebium lib. 3. de demonstrat. Evang. c. 6. Græcè est, *ἀθανασίας ἠξιωμένην*.

[b] Sic MSS. Editi autem, *errantes*.

[c] Editi, *loco terreno*. Abest *terreno* à MSS.

[d] Hic in editis additur *oracula*: quod abest à MSS.

[e] Sic omnes MSS. Editi verò, *non solum nullis odiis insequi, sed etiam revereri delegerunt. Deum autem simulantes se colere*.

[f] Plures MSS. *sive imperatur*. Hanc lectionem probat Ludov. Vives, alteram improbat; nam *Prophetæ*, inquit, *sanctorum vitam non vituperant*. Loquitur Augustinus de sanctorum vita in terris, quæ non omnino vacavit culpâ: & indicare videtur præceptorum duo genera, de vitando malo, quod in eorum etiam qui verum Deum colebant, moribus vituperatur, & de faciendo bono, quod in iisdem laudatur.

cile sit recolere, quæ turpia, quæ dedecora erga deorum obsequium in theatris agebantur & templis; & adtendere quæ legantur, dicantur, audiantur in ecclesiis, vel Deo vero quid offeratur; & hinc intelligere ubi ædificium, & ubi ruina sit morum. Quis autem huic dixit vel inspiravit, nisi diabolicus spiritus, tam vanum apertumque mendacium, quòd dæmones ab Hebræis coli prohibitos revereantur potiùs, quàm oderint Christiani? Sed Deus ille quem coluerunt sapientes Hebræorum, etiam cælestibus sanctis Angelis & Virtutibus Dei, quos beatissimos tamquam cives in hac nostra peregrinatione mortali veneramur & amamus, sacrificari vetat, intonans in lege sua, quam dedit populo suo Hebræo, & valde minaciter dicens, *Sacrificans diis eradicabitur.* Et ne quisquam putaret dæmonibus pessimis, terrenisque spiritibus, quos iste dicit minimos vel minores, ne sacrificetur esse præceptum; quia & ipsi in Scripturis sanctis dicti sunt dii, non Hebræorum, sed gentium; quod evidenter in Psalmo Septuaginta interpretes posuerunt, dicentes, *Quoniam omnes dii gentium dæmonia:* ne quis ergo putaret istis quidem dæmoniis prohibitum, cælestibus autem vel omnibus, vel aliquibus sacrificari esse permissum, mox addidit, *nisi Domino soli*, id est, nisi Domino tantùm: ne fortè in eo quod ait, *nisi Domino soli*, Dominum solem credat esse quispiam, cui sacrificandum [a] putat: quod non ita esse intelligendum, in scripturis Græcis facillimè reperitur.

(Exodi 22. 20.) (Psal. 95. 5.)

5. Deus igitur Hebræorum, cui tam magnum tantus etiam iste philosophus perhibet testimonium, legem dedit Hebræo populo suo, Hebræo sermone conscriptam, non obscuram & incognitam, sed omnibus jam gentibus diffamatam, in qua lege scriptum est, *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantùm.* Quid opus est in hac ejus lege, ejusque Prophetis de hac re multa perquirere? Immo non perquirere, non enim abstrusa vel rara sunt; sed aperta & crebra colligere, & in hac disputatione mea ponere: quibus luce clariùs apparet, nulli omnino nisi tantùm sibi Deum verum & summum voluisse sacrificari. Ecce hoc unum breviter, immo granditer, minaciter, sed veraciter dictum ab illo Deo, quem tam [b] excellenter eorum doctissimi prædicant, audiatur, timeatur, impleatur, ne inobedientes eradicatio consequatur. *Sacrificans*, inquit, *diis eradicabitur, nisi Domino tantùm*: non quò rei egeat alicujus, sed quia nobis expedit, ut res ejus simus. [c] Hinc enim canitur in sacris litteris Hebræorum: *Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Hujus autem præclarissimum atque optimum sacrificium nos ipsi sumus, [d] hoc est Civitas ejus, cujus rei mysterium celebramus oblationibus nostris, quæ fidelibus notæ sunt, sicut in libris præcedentibus disputavimus. Cessaturas enim victimas, quas in umbra futuri offerebant Judæi, & unum sacrificium gentes à solis ortu usque ad occasum, sicut jam fieri cernimus oblaturas, per Prophetas Hebræos oracula increpuere divina: ex quibus quantum satis visum est, nonnulla protulimus, & huic jam operi adspersimus. Quapropter ubi non est ista justitia, ut secundùm suam gratiam civitati obedienti Deus imperet unus & summus, ne cuiquam sacrificet, nisi tantùm sibi; & per hoc in omnibus hominibus ad eamdem civitatem pertinentibus atque obedientibus Deo, animus etiam corpori, atque ratio vitiis, ordine legitimo fideliter imperet; ut quemadmodum justus unus, ita cœtus populusque justorum vivat ex fide, quæ operatur per dilectionem, qua homo diligit Deum, sicut diligendus est Deus, & proximum sicut semetipsum: ubi ergo non est ista justitia, profectò non est cœtus hominum juris consensu & utilitatis communione sociatus. Quòd si non est, utique populus non est, si vera est hæc populi definitio. Ergo nec respublica est: quia res populi non est, ubi ipse populus non est.

(Exodi 22. 20.) (Psal. 15. 2.)

Caput XXIV.

Qua definitione constet populi & reipublicæ nuncupationem rectè sibi non solùm Romanos, sed etiam regna alia vindicare.

Si autem populus non isto, sed alio definiatur modo, velut si dicatur, Populus est cœtus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordi communione sociatus: profectò ut videatur qualis quisque populus sit, illa sunt intuenda quæ diligit. Quæcumque tamen diligat, si cœtus est multitudinis, non pecorum, sed rationalium creaturarum, & eorum quæ diligit communione concordi sociatus est, non absurdè populus nuncupatur; tanto utique melior, quanto in melioribus; tantoque deterior, quanto est in deterioribus concors. Secundùm istam definitionem nostram Romanus populus, populus est; & res ejus sine dubitatione respublica. Quid autem primis temporibus suis, quidve sequentibus populus ille dilexerit, & quibus moribus ad cruentissimas seditiones, atque inde ad socialia atque civilia bella perveniens, ipsam concordiam, quæ salus quodam modo est populi, ruperit atque corruperit, testatur historia: de qua in præcedentibus libris multa posuimus. Nec ideo tamen vel ipsum non esse populum, vel ejus rem dixerim non esse rempublicam, quamdiu manet qualiscumque multitudinis rationalis cœtus, rerum quas diligit concordi communione sociatus. Quod autem de isto populo & de ista republica dixi, hoc de Atheniensium vel quorumcumque Græcorum, hoc de Ægyptiorum, hoc de illa priore Babylone Assyriorum, quando in rebus suis publicis imperia vel parva vel magna tenuerunt, & de alia quacumque aliarum gentium intelligat dixisse atque sensisse. Generaliter quippe Civitas impiorum, cui non imperat Deus obedienti sibi, ut sacrificium non offerat, nisi tantummodo sibi, & per hoc in illa & animus corpori, ratioque vitiis rectè ac fideliter imperet, caret justitiæ veritate.

(Populus quid.) (Lib. 2. c. 20. & lib. 3. & 5. &c.)

Caput XXV.

Quòd non possint ibi veræ esse virtutes, ubi non est vera religio.

Quamlibet enim videatur animus corpori, & ratio vitiis laudabiliter imperare, si Deo animus & ratio ipsa non servit, sicut sibi serviendum esse ipse Deus præcepit, nullo modo corpori vitiisque rectè imperat. Nam qualis corporis atque vitiorum potest esse mens domina, veri Dei nescia, nec ejus imperio subjugata, sed vi-

[a] Lov. *putet.* Editi autem alii & MSS. *putat.* Addit Augustinus facillimè reperiri in scripturis Græcis quomodo locus ille sit intelligendus, quia in eis non ambiguè dictum est Exod. 22. 20. κυρίῳ μόνῳ.

[b] Plures MSS. *tam excellentem.*
[c] Vind. Am. & MSS. *Huic.*
[d] Vind. Am. & Er. *Hac est.*

tiosissimis dæmonibus corrumpentibus prostituta? Proinde virtutes, quas sibi habere videtur, per quas imperat corpori & vitiis ad quodlibet adipiscendum vel tenendum, nisi ad Deum retulerit, etiam ipsæ vitia sunt potiùs quàm virtutes. [V. lib. 13. de Trinit. c. 20. & lib. 14. c. 2.] Nam licèt à quibusdam tunc veræ & honestæ putentur esse virtutes, cùm ad se ipsas referuntur, nec propter aliud expetuntur; etiam tunc inflatæ ac superbæ sunt: & ideo non virtutes, [a] sed vitia judicanda sunt. Sicut enim non est à carne, sed super carnem, quod carnem facit vivere; sic non est ab homine, sed super hominem, quod hominem facit beatè vivere; nec solùm hominem, sed etiam quamlibet Potestatem Virtutemque cælestem.

CAPUT XXVI.

De pace populi alienati à Deo, qua utitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinus est mundo.

QUOCIRCA ut vita carnis anima est, ita beata vita hominis Deus est, de quo dicunt sacræ litteræ Hebræorum, *Beatus populus, cujus est Dominus Deus ipsius.* [Psal. 143. 15.] Miser igitur populus ab isto alienatus Deo. Diligit tamen ipse etiam quamdam pacem suam non improbandam, quam quidem non habebit in fine, quia non eâ benè utitur ante finem. Hanc autem ut interim habeat in hac vita, [b] nostra etiam interest: quoniam quamdiu permixtæ sunt ambæ Civitates, utimur & nos pace Babylonis: ex qua ita per fidem Dei populus liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur. Propter quod & Apostolus admonuit Ecclesiam, [1. Tim. 2. 2.] ut oraret pro regibus ejus atque sublimibus, addens & dicens, *ut quietam & tranquillam vitam agamus cum omni pietate & [c] caritate.* Et propheta Jeremias cùm populo Dei veteri venturam prænuntiaret captivitatem, & divinitus imperaret ut obedienter in Babyloniam irent, Deo suo etiam istâ patientiâ servientes, monuit & ipse ut oraretur pro illa, dicens, *quia in ejus est pace pax vestra,* [Jerem. 29. 7.] utique interim temporalis, quæ bonis malisque communis est.

CAPUT XXVII.

De pace servientium Deo, cujus perfecta tranquillitas in hac temporali vita non potest apprehendi.

PAX autem nostra propria, & hîc est cum Deo per fidem, & in æternum erit cum illo per speciem. [2. Cor. 5. 7.] Sed hîc sive illa communis, sive nostra propria, talis est pax, ut solatium miseriæ sit potiùs quàm beatitudinis gaudium. Ipsa quoque nostra justitia, quamvis vera sit propter [d] veri boni finem, ad quem refertur, tamen tanta est in hac vita, ut potiùs peccatorum remissione constet, quàm perfectione virtutum. Testis est oratio totius Civitatis Dei, quæ peregrinatur in terris. Per omnia quippe membra sua clamat ad Deum, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* [Matth. 6. 12.] Nec pro eis est efficax hæc oratio, quorum fides sine operibus mortua est: sed pro eis quorum fides per dilectionem operatur. [Jacobi 2. 17 & 26. Gal. 5. 6.] Quia enim Deo quidem subdita, in hac tamen conditione mortali, & corpore corruptibili quod aggravat animam, [Sap. 9. 15.] non perfectè vitiis ratio imperat, ideo necessaria est justis talis oratio. Nam profectò quamquam imperetur, nequaquam sine conflictu vitiis imperatur. Et utique aliquid subrepit in hoc loco infirmitatis etiam bene confligenti, sive hostibus talibus victis subditisque dominanti, unde si non facili operatione, certè labili locutione aut volatili cogitatione peccetur. Et ideo quamdiu vitiis imperatur, plena pax non est: quia & illa quæ resistunt, periculoso debellantur prœlio; & illa quæ victa sunt, nondum securo triumphantur otio, sed adhuc sollicito premuntur imperio. In his ergo tentationibus, de quibus omnibus in divinis eloquiis breviter dictum est, *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* [Job 7. 1.] quis ita vivere se præsumat, ut dicere Deo, *Dimitte nobis debita nostra,* non necesse habeat, nisi homo elatus? Nec verò magnus, sed inflatus ac tumidus, cui per justitiam resistit, qui gratiam largitur humilibus. Propter quod scriptum est: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* [Jacobi 4. 6. 1. Petr. 5. 5.] Hic itaque in unoquoque justitia est, ut obedienti Deus homini, animus corpori, ratio autem vitiis etiam repugnantibus imperet, vel subigendo, vel resistendo; atque ut ab ipso Deo petatur & meritorum gratia, & venia delictorum, ac de acceptis bonis gratiarum actio persolvatur. [Justitia.] In illa verò pace finali, quò referenda, & cujus adipiscendæ caussâ habenda est ista justitia, quoniam sanata immortalitate atque incorruptione natura vitia non habebit, nec unicuique nostrûm vel ab alio vel à se ipso quidquam repugnabit, non opus erit ut ratio vitiis, quæ nulla erunt, imperet: sed imperabit Deus homini, animus corpori; tantaque obediendi ibi erit suavitas & facilitas, quanta vivendi regnandique felicitas. Et hoc illic in omnibus [e] atque in singulis æternum erit, æternumque esse certum erit: & ideo pax beatitudinis hujus, vel beatitudo pacis hujus, summum bonum erit.

CAPUT XXVIII.

In quem finem venturus sit exitus impiorum.

EORUM autem qui non pertinent ad istam Civitatem Dei, erit è contrario miseria sempiterna, quæ etiam secunda mors dicitur: [Apoc. 2. & 20 & 21.] quia nec anima ibi vivere dicenda est, quæ à vita Dei alienata erit; nec corpus, quod æternis doloribus subjacebit. Ac per hoc ideo durior ista secunda mors erit, quia finiri morte non poterit. Sed quoniam sicut miseria beatitudini, & mors vitæ, ita bellum paci videtur esse contrarium; meritò quæritur, sicut pax in bonorum finibus prædicata est atque laudata, quod vel quale bellum in finibus malorum è contrario possit intelligi. Verùm qui hoc quærit, adtendat quid in bello noxium perniciosumque sit, & videbit nihil aliud esse, quàm inter se rerum adversitatem atque conflictum. Quod igitur bellum gravius & amarius cogitari potest, quàm ubi voluntas sic adversa est passioni, & passio voluntati, ut nullius earum victoriâ tales inimicitiæ finiantur; & ubi sic confligit cum ipsa natura corporis vis doloris, ut neutrum alteri cedat? Hîc enim quando contingit iste conflictus, aut dolor vincit, & sensum mors adimit; aut natura [f] vincit, & dolorem sanitas tollit. Ibi autem & dolor permanet, ut affligat; & natura perdurat, ut sentiat: quia utrumque ideo non deficit, ne pœna deficiat. Ad hos autem fines bonorum & malorum, illos expetendos, istos cavendos, quoniam per judicium transibunt ad illos boni, ad istos mali; de hoc judicio, quantum Deus donaverit, in consequenti volumine disputabo.

[a] Sola editio Lov. & ideo non virtutes virtutes, sed vitia &c.
[b] MSS nostri
[c] Regius MS. & castitate: juxta Vulgat. & juxta Græc. & honestate.
[d] Veteres libri, propter verum boni finem.
[e] Editi, omnibus hominibus. Abest hominibus à MSS
[f] Lov. aut natura perdurans. Editi alii & MSS. carent verbo perdurans.

LIBER VIGESIMUS.

De judicio novissimo, deque testimoniis cùm novi, tum veteris Instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

CAPUT I.

Quòd quamvis omni tempore Deus judicet, in hoc tamen libro de novissimo ejus judicio sit propriè disputandum.

1. DE die ultimi judicii Dei, quod ipse donaverit, locuturi, eumque asserturi adversùs impios & incredulos, tamquam in ædificii fundamento priùs ponere testimonia divina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiunculis falsis atque fallacibus contravenire conantur, ad hoc ut aut B aliud significare contendant quod adhibetur testimonium de litteris sacris, aut omnino divinitus esse dictum negent. Nam nullum existimo esse mortalium, qui cùm ea, sicut dicta sunt, intellexerit, & à summo ac vero Deo per animas sanctas dicta esse crediderit, non eis cedat atque consentiat: sive id etiam ore fateatur, sive aliquo vitio fateri erubescat, aut metuat; vel etiam pervicaciâ simillimâ insaniæ, id quod falsum esse novit aut credit, contra id quod verum esse novit aut C credit, etiam contentiosissimè defendere moliatur.

2. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri, Christum de cælo esse venturum ad vivos ac mortuos judicandos, hunc divini judicii ultimum diem dicimus, id est, novissimum tempus. Nam per quot dies hoc judicium tendatur, incertum est: sed Scripturarum more sanctarum diem poni solere pro tempore, nemo qui illas litteras quamlibet negligenter le- D gerit, nescit. Ideo autem cùm diem judicii Dei dicimus, addimus ultimum vel novissimum; quia & nunc judicat, & ab humani generis initio judi-
Gen 3. 23. cavit, dimittens de paradiso, & à ligno vitæ separans primos homines peccati magni perpetratores:
2. Petr. 2. 4. immo etiam quando angelis peccantibus non pepercit, quorum princeps homines à se ipso [a] subversus invidendo subvertit, procul dubio judicavit. Nec sine illius alto justoque judicio, & in hoc aërio cælo, & in terris, & dæmonum & hominum E miserrima vita est erroribus ærumnisque plenissima. Verùm etsi nemo peccasset, non sine bono rectoque judicio universam rationalem creaturam perseverantissimè sibi Domino suo cohærentem in æterna beatitudine retineret. Judicat etiam, non solùm universaliter de genere dæmonum atque hominum, ut miseri sint propter primorum meritum peccatorum; sed etiam de singulorum operibus propriis, quæ gerunt arbitrio voluntatis. Nam
Matth. 8. 29. & dæmones ne torqueantur, precantur: nec utique injustè vel parcitur eis, vel pro sua quique improbitate torquentur. Et homines plerumque apertè, semper occultè, luunt pro suis factis divinitus pœnas, sive in hac vita, sive post mortem: quamvis nullus hominum agat rectè, nisi divino adjuvetur auxilio; nullus dæmonum aut hominum agat iniquè, nisi divino eodemque justissimo judicio

A permittatur. Sicut enim ait Apostolus, *Non est* Rom. 9. 14. *iniquitas apud Deum.* Et sicut ipse alibi dicit, *Inscrutabilia sunt judicia Dei, & investigabiles viæ* Rom. 11. 33. *ejus.* Non igitur in hoc libro de illis primis, nec de istis mediis Dei judiciis, sed de ipso novissimo judicio, quantum ipse tribuerit, disputabo, quando Christus de cælo venturus est vivos judicaturus & mortuos. Iste quippe dies judicii propriè jam vocatur, eo quòd nullus ibi erit imperitæ querelæ locus, cur injustus ille sit felix, & cur justus ille infelix. Omnium namque tunc non nisi bonorum vera & plena felicitas, & omnium non nisi malorum digna & summa infelicitas apparebit.

CAPUT II.

De varietate rerum humanarum, cui non potest dici deesse judicium Dei, quamvis nequeat vestigari.

NUNC autem & mala æquo animo ferre discimus, quæ patiuntur & boni; & bona non magnipendere, quæ adipiscuntur & mali. Ac per hoc etiam in his rebus, in quibus non apparet divina justitia, salutaris est divina doctrina. Nescimus enim quo judicio Dei bonus ille sit pauper, malus ille sit dives: iste gaudeat, quem pro suis perditis moribus cruciari debuisse mœroribus arbitramur; contristetur ille, quem vita laudabilis gaudere debuisse persuadet: exeat de judicio non solùm inultus, verùm etiam damnatus innocens, aut iniquitate judicis pressus, aut falsis obrutus testimoniis; è contrario scelestus adversarius ejus non solùm impunitus, verùm etiam vindicatus insultet: impius optimè valeat, pius languore tabescat: latrocinentur sanissimi juvenes; & qui nec verbo quemquam lædere potuerunt, diversa morborum atrocitate affligantur: infantes utiles rebus humanis immatura morte rapiantur; & qui videntur nec nasci debuisse, diutissimè insuper vivant: plenus criminibus sublimetur honoribus, & hominem sine querela tenebræ ignobilitatis abscondant: & cetera hujusmodi, quæ quis colligit, quis enumerat? Quæ si haberent in ipsa velut absurditate constantiam, ut in hac vita, in qua *homo*, sicut Psal. 143. 4. sacer Psalmus eloquitur, *vanitati similis factus est, & dies ejus velut umbra prætereunt*, non nisi mali adipiscerentur transitoria bona ista atque terrena, nec nisi boni talia paterentur mala, posset hoc referri ad judicium justum Dei, vel etiam benignum; ut qui non erant assecuturi bona æterna, quæ faciunt beatos, temporalibus vel deciperentur pro malitia sua, vel pro Dei misericordia consolarentur bonis; & qui non erant passuri æterna tormenta, temporalibus vel pro suis quibuscumque & quantuliscumque peccatis affligerentur, vel propter implendas virtutes exercerentur malis. Nunc verò quando non solùm in malo sunt boni, & in bono mali, quod videtur injustum; verùm etiam plerumque & malis mala eveniunt, & bonis bona proveniunt: magis inscrutabilia fiunt judicia Dei, Rom. 11. 33.

[a] Vind. Am. & plerique MSS. *subversos*: minùs bene.

& investigabiles viæ illius. Quamvis ergo nesciamus quo judicio Deus ista vel faciat, vel fieri sinat, apud quem summa virtus est & summa sapientia summaque justitia, nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla iniquitas: salubriter tamen discimus non magnipendere seu bona, seu mala, quæ videmus esse bonis malisque communia; & illa bona quærere, quæ bonorum, atque illa mala maximè fugere, quæ propria sunt malorum. Cùm verò ad illud Dei judicium venerimus, cujus tempus jam propriè dies judicii, & aliquando dies Domini nuncupatur; non solùm quæcumque tunc judicabuntur, verùm etiam quæcumque ab initio judicata, & quæcumque usque ad illud tempus adhuc judicanda sunt, apparebunt esse justissima. Ubi hoc quoque manifestabitur, quàm justo judicio Dei fiat, ut nunc tam multa ac penè omnia justa judicia Dei sensus mentesque mortalium lateant; cùm tamen in hac re piorum fidem non lateat, justum esse quod latet.

Caput III.

Quid in libro Ecclesiaste Salomon de his, quæ in hac vita & bonis & malis sunt communia, disputarit.

Nempe Salomon sapientissimus rex Israël, qui regnavit in Jerusalem, librum qui vocatur Ecclesiastes, & à Judæis quoque habetur in sacrarum canone litterarum, sic exorsus est: *Vanitas* [a] *vanitantium, dixit Ecclesiastes; vanitas vanitantium, & omnia vanitas. Quæ abundantia homini in omni labore suo, quo laborat sub sole?* Et cùm ex hac sententia connecteret cetera, commemorans ærumnas erroresque vitæ hujus, & vanescentes interea temporum lapsus, ubi nihil solidum, nihil stabile retinetur; in ea rerum vanitate sub sole, illud etiam deplorat quodam modo, quòd cùm sit abundantia sapientiæ super insipientiam, sicut abundantia lucis super tenebras, sapientisque oculi sint in capite ipsius, & stultus in tenebris ambulet; unus tamen incursus incurrat omnibus, utique in hac vita quæ sub sole agitur: significans videlicet ea mala, quæ bonis & malis videmus esse communia. Dicit etiam illud, quòd & boni patiantur mala, tamquam mali sint, & mali tamquam boni sint, adipiscantur bona, ita loquens: *Est*, inquit, *vanitas, quæ facta est super terram; quia sunt justi, super quos venit sicut factum impiorum; & sunt impii, super quos venit sicut factum justorum. Dixi quoniam hoc quoque vanitas.* In hac vanitate, cui quantum satis visum est, intimandæ, totum istum librum vir sapientissimus deputavit; non utique ob aliud, nisi ut eam vitam desideremus, quæ vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo qui fecit hunc solem: in hac ergo vanitate, numquid nisi justo Dei rectoque judicio similis eidem vanitati factus vanesceret homo? In diebus tamen vanitatis suæ interest plurimùm, utrùm resistat, an obtemperet veritati, & utrùm sit expers veræ pietatis, an particeps: non propter vitæ hujus vel bona adquirenda, vel mala vitanda vanescendo transeuntia; sed propter futurum judicium, per quod erunt & bonis bona, & malis mala, sine fine mansura. Denique iste sapiens hunc librum sic conclusit, ut diceret, *Deum time, & mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo: quia omne hoc opus Deus adducet in judicium in omni despecto, sive bonum, sive malum.* Quid brevius, verius, salubrius dici potuit? *Deum*, inquit, *time, & mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo.* Quicumque enim est, hoc est, custos utique mandatorum Dei: quoniam qui hoc non est, nihil est. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remanens in similitudine vanitatis. *Quia omne hoc opus*, id est, quod ab homine fit in hac vita, *sive bonum, sive malum, Deus adducet in judicium, in omni despecto*, id est, in omni etiam qui contemtibilis hîc videtur, & ideo nec videtur: quoniam Deus & ipsum videt, nec eum despicit, nec cùm judicat præterit.

Eccle. 1. 2. & 3. — *Eccle. 2. 13.* — *Eccle. 8. 14.* — *Eccle. 12. 13. & 14.*

Caput IV.

Quòd ad differendum de novissimo judicio Dei, novi primùm Testamenti, ac deinde veteris testimonia prolaturus sit.

Hujus itaque ultimi judicii Dei testimonia de Scripturis sanctis quæ ponere institui, priùs eligenda sunt de libris Instrumenti novi, postea de veteris. Quamvis enim vetera priora sint tempore, nova tamen anteponenda sunt dignitate; quoniam illa vetera præconia sunt novorum. Nova igitur ponentur priùs, quæ ut firmiùs probemus, assumentur & vetera. In veteribus habentur Lex & [b] Prophetæ, in novis Evangelium & Apostolicæ litteræ. Ait autem Apostolus, *Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata per Legem & Prophetas: justitia autem Dei, per fidem Iesu Christi in omnes qui credunt*[c]. Hæc justitia Dei ad novum pertinet Testamentum, & testimonium habet à veteribus libris, hoc est, à Lege & Prophetis. Priùs ergo ipsa caussa ponenda est, & postea testes introducendi. Hunc & ipse Jesus Christus ordinem servandum esse demonstrans, *Scriba*, inquit, *eruditus in regno Dei, similis est viro patri-familiàs, proferenti de thesauro suo nova & vetera.* Non dixit, vetera & nova: quod utique dixisset, nisi maluisset meritorum ordinem servare quàm temporum.

Rom. 3. 20. &c. — *Matth. 13. 52.*

Caput V.

Quibus sententiis Domini Salvatoris divinum judicium futurum in fine sæculi declaretur.

1. Ergo ipse Salvator cùm objurgaret civitates, in quibus virtutes magnas fecerat, neque crediderant, & eis alienigenas anteponeret: *Verumtamen*, inquit, *dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die judicii quàm vobis.* Et paulò pòst alteri civitati: *Amen*, inquit, *dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die judicii quàm tibi.* Hîc evidentissimè prædicat diem judicii esse venturum. Et alio loco: *Viri Ninivitæ*, inquit, *surgent in judicio cum generatione ista, & condemnabunt eam; quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Jonæ, & ecce plus quàm Jona hîc. Regina Austri surget in judicio cum generatione ista, & condemnabit eam; quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hîc.* Duas hoc loco res discimus, & venturum esse judicium, & cum mortuorum resurrectione venturum. De Ninivitis enim & regina Austri quando ista dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die judicii resurrecturos esse prædixit. Nec ideo dixit, *condemnabunt*, quia ipsi judicabunt: sed quia ex ipsorum

Matth. 11. 22. — *Ibidem 24.* — *Matth. 12. 41. & 42.*

[a] Editi, *vanitatum*. At MSS constanter habent, *vanitantium*. Confer lib. 1. Retract. c. 7. n. 3.
[b] Sola editio Lov. *prophetia*.

[c] In antè editis, *qui credunt in eum*. Abest *in eum* à MSS. & à Græco textu Apostoli.

rum comparatione isti meritò damnabuntur.

2. Rursus alio loco, cùm de hominum bonorum & malorum nunc permixtione, postea separatione, quæ utique die judicii futura est, loqueretur, adhibuit similitudinem de tritico seminato & superseminatis zizaniis, eamque suis exponens discipulis,

Matth. 13. 37. &c. *Qui seminat*, inquit, *bonum semen, est Filius hominis: ager autem est* [a] *mundus: bonum verò semen hi sunt filii regni; zizania autem filii sunt nequam: inimicus autem qui seminavit ea, est diabolus: messis autem consummatio sæculi est, messores verò Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur; sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.* Hîc quidem judicium vel diem judicii non nominavit, sed multo eum clariùs ipsis rebus expressit, & in fine sæculi futurum esse prædixit.

3. Item discipulis suis: *Amen*, inquit, *dico vobis,*

Matth. 19. 28. *quòd vos qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israël.* Hîc discimus cum suis discipulis judicaturum Jesum. Unde & alibi Judæis dixit, *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi judices vestri erunt.* (Matth. 12. 27) Nec quoniam super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cum illo judicaturos putare debemus.

Duodenarius numerus. Duodenario quippe numero, universa quædam significata est judicantium multitudo, propter duas partes numeri septenarii, quo significatur plerumque universitas: quæ duæ partes, id est, tria & quatuor, altera per alteram multiplicatæ duodecim faciunt. Nam & quatuor ter, & tria quater duodecim sunt: & si qua alia hujus duodenarii numeri, quæ ad hoc valeat, ratio reperitur. (V. Enar. in Psal. 49. n. 9.) Alioquin quoniam in locum Judæ traditoris apostolum Matthiam legimus ordinatum; (Act. 1. 26.) apostolus Paulus, qui plus illis omnibus laboravit, ubi ad judicandum sedeat, non habebit: (1. Cor. 15. 10.) qui profectò cum aliis sanctis ad numerum judicum se pertinere demonstrat, cùm dicit, *Nescitis quia angelos judicabimus?* (1. Cor. 6. 3.) De ipsis quoque judicandis in hoc numero duodenario similis caussa est. Non enim quia dictum est, *judicantes duodecim tribus Israël*, tribus Levi, quæ tertia decima est, ab eis judicanda non erit, aut solum illum populum, non etiam ceteras gentes judicabunt. Quod autem ait, *in regeneratione*, procul dubio mortuorum resurrectionem nomine voluit regenerationis intelligi. Sic enim carò nostra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum est anima nostra regenerata per fidem.

4. Multa prætereo, quæ de ultimo judicio ita dici videntur, ut diligenter considerata reperiantur ambigua, vel magis ad aliud pertinentia; sive scilicet ad eum Salvatoris adventum, quo per totum hoc tempus in Ecclesia sua venit, hoc est, in membris suis, particulatim atque paulatim, quoniam tota corpus est ejus; sive ad excidium terrenæ Jerusalem: quia & de illo cùm loquitur, plerumque sic loquitur, tamquam de fine sæculi atque de illo die judicii novissimo & magno loquatur; ita ut dignosci non possit omnino, nisi ea quæ apud tres Evangelistas Matthæum, Marcum, & Lucam de hac re similiter dicta sunt, inter se omnia conferantur. Quædam quippe alter obscuriùs, alter explicat planiùs; ut ea quæ ad unam rem pertinentia dicuntur, appareat unde dicantur. Quod facere utcumque curavi in quadam [*] epistola, quam rescripsi ad beatæ memoriæ virum Hesychium, Salonitanæ urbis episcopum, cujus epistolæ titulus est, De fine sæculi. (* Tom. 2. epist. 199.)

5. Proinde jam illud hîc dicam, quod in Evangelio secundùm Matthæum de separatione bonorum & malorum legitur per judicium præsentissimum atque novissimum Christi. *Cùm autem venerit*, inquit, *Filius hominis in majestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis: & statuet oves quidem à dextris suis, hædos autem à sinistris. Tunc dicet Rex his, qui à dextris ejus erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; sitivi, & dedistis mihi bibere; hospes eram, & collegistis me; nudus, & cooperuistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere eram, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi, dicentes, Domine, quando vidimus te esurientem, & pavimus: sitientem, & dedimus tibi potum? Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te; aut nudum, & cooperuimus te? Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te? Et respondens Rex dicet illis, Amen dico vobis, quamdiu uni fecistis de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet*, inquit, *& his qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* (Matth. 25. 31. &c.) Deinde similiter etiam bis enumerat, quòd illa non fecerint, quæ dextros fecisse memoravit. Similiterque interrogantibus, quando eum viderint in horum indigentia constitutum: quod minimis suis factum non est, sibi factum non fuisse respondet; sermonemque concludens, *Et hi*, inquit, *in supplicium æternum ibunt, justi autem in vitam æternam.* Johannes verò evangelista apertissimè narrat eum in resurrectione mortuorum futurum prædixisse judicium. Cùm enim dixisset, *Neque enim Pater judicat quemquam, sed judicium omne dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum:* (Johan. 5. 22. &c.) protinus addidit, *Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui me misit, habet vitam æternam; & in judicium non* [b] *veniet, sed transiit à morte in vitam.* Ecce hîc dixit fideles suos in judicium non venire. Quomodo ergo per judicium separabuntur à malis, & ad ejus dexteram stabunt, nisi quia hoc loco judicium pro damnatione posuit? In tale quippe judicium non venient, qui audiunt verbum ejus, & credunt ei qui misit illum.

Caput VI.

Quæ sit prima resurrectio, quæ secunda.

1. DEINDE adjungit, & dicit, *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitam in semetipso.* (Johan. 5. 25. & 26.) Nondum de secunda resurrectione, id est corporum, loquitur, quæ in fine futura est; sed de prima, quæ nunc est. Hanc quippe ut distingueret, ait, *Venit hora, & nunc est.* Non autem ista corporum, sed anima-

[a] Editi, *est hic mundus.* & infrà, *hi filii sunt nequam.* At MSS. non habent *hic*, neque *hi*.

[b] Hîc plures MSS. *non venit, sed transiit.* At editi, *non veniet, sed transiet.* In aliis postea locis non sibi constant. Confer Tract. 22. in Joh.

Animæ mors. rum est. Habent enim & animæ mortem suam in A
impietate atque peccatis: secundùm quam mor-
Matth. 8. 22. tem mortui sunt, de quibus idem Dominus ait, *Si-
ne mortuos sepelire mortuos suos*; ut scilicet in anima
mortui, in corpore mortuos sepelirent. Propter
istos ergo impietate & iniquitate in anima mortuos,
Venit, inquit, *hora, & nunc est, quando mortui audient
vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent. Qui audie-
rint* dixit, qui obedierint, qui crediderint, & us-
que in finem perseveraverint. Nec fecit hîc ullam
differentiam bonorum & malorum. Omnibus enim B
a bonum est audire vocem ejus, & vivere, [a] ad vi-
tam pietatis ex impietatis morte transeundo. De
2 Cor. 5. 14. & 15. qua morte ait apostolus Paulus, *Ergo omnes mortui
b sunt, & pro omnibus mortuus est* [b], *ut qui vivunt, jam
non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & re-
surrexit.* Omnes itaque mortui sunt in peccatis, ne-
mine prorsus excepto, sive originalibus, sive etiam
voluntate additis vel ignorando, vel sciendo, nec
faciendo quod justum est: & pro omnibus mortuis
vivus mortuus est unus, id est, nullum habens om- C
nino peccatum: ut qui per remissionem peccatorum
c vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui [c] pro omnibus
mortuus est propter peccata nostra, & resurrexit
propter justificationem nostram; ut credentes in
eum qui justificat impium, ex impietate justificati,
tamquam ex morte vivificati, ad primam resurre-
d ctionem, quæ nunc est [d], pertinere possimus. Ad
hanc enim primam non pertinent, nisi qui beati
erunt in æternum: ad secundam verò, de qua mox
locuturus est, & beatos pertinere docebit, & mise- D
ros. Ista est misericordiæ, illa judicii. Propter
Psal. 100. 1. quod in Psalmo scriptum est: *Misericordiam &
judicium cantabo tibi, Domine.*

2. De quo judicio consequenter adjunxit, atque
Johan. 5. 27. ait, *Et potestatem dedit ei judicium facere, quia Filius
hominis est.* Hîc ostendit, quòd in ea carne veniet
judicaturus, in qua venerat judicandus. Ad hoc
enim ait, *quoniam Filius hominis est.* Ac deinde
Ibidem 28. & 29. subjungens unde agimus: *Nolite*, inquit, *mirari
hoc, quia venit hora, in qua omnes qui in monumen- E
e tis sunt, audient vocem* [e] *ejus; & procedent qui bona
fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui verò mala ege-
runt, in resurrectionem judicii.* Hoc est illud judicium,
quod paulò antè, sicut nunc, pro damnatione
Ibidem 24. posuerat, dicens, *Qui verbum meum audit, & cre-
dit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in ju-
dicium non veniet, sed transiit à morte in vitam*: id
est, pertinendo ad primam resurrectionem, qua
nunc transitur à morte ad vitam, in damnationem
non veniet, quam significavit appellatione judicii, F
Ibidem 29. sicut etiam hoc loco, ubi ait, *Qui verò mala ege-
runt, in resurrectionem judicii*, id est, damnationis.
Resurgat ergo in prima, qui non vult in secunda
Ibidem 25. resurrectione damnari. *Venit enim hora, & nunc
est, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui
audierint, vivent*, id est, in damnationem non ve-
nient, quæ secunda mors dicitur: in quam mor-
tem, post secundam, quæ corporum futura est,
resurrectionem, præcipitabuntur, qui in prima,
Ibidem 28. quæ animarum est, non resurgunt. *Veniet enim ho- G
ra*, (ubi non ait, *& nunc est*; quia in fine sæculi
erit, hoc est in ultimo & maximo judicio Dei,)
*quando omnes qui in monumentis sunt, audient vocem
ejus, & procedent.* Non dixit quemadmodum in
prima, *& qui audierint, vivent.* Non enim omnes
vivent, eâ scilicet vitâ, quæ quoniam beata est,
sola vita dicenda est. Nam utique non sine qua-
licumque vita possent audire, & de monumentis
resurgente carne procedere. Quare autem non
omnes vivent, in eo quod sequitur, docet: *Qui
bona*, inquit, *fecerunt, in resurrectionem vitæ*, hi sunt
qui vivent: *qui verò mala egerunt, in resurrectionem
judicii*, hi sunt qui non vivent; quia secunda
morte morientur. Mala quippe egerunt, quoniam
malè vixerunt: malè autem vixerunt, quia in pri-
ma, quæ nunc est, animarum resurrectione non
revixerunt, aut in eo quod revixerant, non in fi-
nem usque manserunt. Sicut ergo duæ sunt rege-
nerationes, de quibus jam suprà locutus sum, una
secundùm fidem, quæ nunc fit per baptismum;
alia secundùm carnem, quæ fiet in ejus incorru-
ptione atque immortalitate per judicium magnum
atque novissimum: ita sunt & resurrectiones duæ,
una prima, quæ & nunc est, & animarum est, quæ
venire non permittit in mortem secundam; alia
secunda, quæ nunc non est, sed in sæculi fine fu-
tura est, nec animarum, sed corporum est, quæ
per ultimum judicium alios mittet in secundam
mortem, alios in eam vitam, quæ non habet mor-
tem.

Caput VII.

*De duabus resurrectionibus & de mille annis quid in
Apocalypsi Johannis scriptum sit, & quid de eis
rationabiliter sentiatur.*

1. De his duabus resurrectionibus idem Johan-
nes evangelista in libro qui dicitur Apo-
calypsis, eo modo locutus est, ut earum prima à
quibusdam nostris non intellecta, insuper etiam
in quasdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quip-
pe in libro memorato Johannes apostolus: *Et vidi* Apoc. 20. 1.
*Angelum descendentem de cælo, habentem clavem abys-
si, & catenam* [f] *in manu sua, & tenuit draconem illum* f
*serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus &
satanas, & alligavit illum mille annis, & misit illum
in abyssum; & clausit, & signavit super eum, ut non se-
duceret jam gentes, donec finiantur mille anni. post hæc
oportet eum solvi brevi tempore. Et vidi sedes, & se-
dentes super eas, & judicium datum est* [g]. *Et ani-* g
*mæ occisorum propter testimonium Jesu, & propter
verbum Dei, & si qui non adoraverunt bestiam, nec
imaginem ejus, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut
in manu sua, & regnaverunt cum Jesu mille annis:
reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni.
Hæc resurrectio prima est. Beatus & sanctus est, qui
habet in hac prima resurrectione partem. In istis secun-
da mors non habet potestatem; sed erunt sacerdotes Dei
& Christi, & regnabunt cum eo mille annis.* Qui pro-
pter hæc hujus libri verba primam resurrectionem
futuram suspicati sunt corporalem, inter cetera
maximè numero annorum mille permoti sunt,
tamquam oporteret in sanctis eo modo velut tan-
ti temporis fieri sabbatismum, vacatione scilicet
sancta post labores annorum sex millium, ex quo

[a] Sic Vind. Am. & MSS. At Lov. *& ad vitam pietatis ex impie-
tatis morte transire.*
[b] Editi, *mortuus est unus.* Abest *unus* à MSS.
[c] In pluribus MSS. non habetur, *pro omnibus.*
[d] Am. & Er. *quæ nunc est animarum.* Ceteri libri carent voce *ani-
marum*, quæ exponendi hujus loci caussâ addita est. Sic paulò post
n. 2. eædem editiones, & Vind. *qua nunc transitur à morte anima-
rum ad vitam virtutum*: ubi Lov. & MSS. habent tantùm, *qua nunc
transitur à morte ad vitam.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *vocem Filii Dei.*
[f] In Apocalypsi cap. 20. *& catenam magnam in manu sua.*
[g] Editi, *datum est illis, & animas occisorum* &c. Sic planè Vul-
gata & Græca lectio Apoc. 20. Attamen MSS. omnes hîc omittunt
illis, habentque *Et animæ*: atque hanc ipsam lectionem exponet postea
Augustinus cap. 9.

creatus est homo, & magni illius peccati merito in hujus mortalitatis ærumnas de paradisi felicitate dimissus est, ut quoniam scriptum est, *Unus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus*, [2. Petri 3. 8] sex annorum millibus tamquam sex diebus impletis, sequatur velut sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet sabbatum celebrandum resurgentibus sanctis. Quæ opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spiritales in illo sabbato adfuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur. Nam etiam nos hoc [a] opinati fuimus aliquando, Sed cùm eos qui tunc resurrexerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non solùm nullam modestiam teneant, sed modum quoque ipsius incredulitatis excedant: nullo modo ista possunt nisi à carnalibus credi. Hi autem qui spiritales sunt, istos ista credentes χιλιαστὰς appellant Græco vocabulo; quos, verbum è verbo exprimentes, nos possumus Milliarios nuncupare. Eos autem longum est refellere ad singula; sed potiùs, quemadmodum Scriptura hæc accipienda sit, jam debemus ostendere.

[Marci 3. 27.] 2. Ait ipse Dominus Jesus Christus, *Nemo potest intrare in domum fortis, & vasa ejus eripere, nisi priùs alligaverit fortem*: diabolum volens intelligi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captivum; vasa verò ejus, quæ fuerat erepturus, fideles suos futuros, quos ille in diversis peccatis atque impietatibus possidebat. Ut ergo alligaretur hic fortis, [Apoc. 20. 1 &c.] propterea vidit iste Apostolus in Apocalypsi *Angelum descendentem de cælo, habentem clavem abyssi, & catenam in manu sua. Et tenuit*, inquit, *draconem illum serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus & satanas, & alligavit eum mille annis*, hoc est, ejus potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit atque frenavit. Mille autem anni, duobus modis possunt, quantum mihi occurrit, intelligi: aut quia in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum milliario tamquam sexto die, cujus nunc spatia posteriora volvuntur; secuturo deinde sabbato, quod non habet vesperam, requie scilicet sanctorum, quæ non habet finem: ut hujus milliarii tamquam diei novissimam partem, quæ [b] remanebat usque ad terminum sæculi, mille annos appellaverit; eo loquendi modo, quo pars significatur à toto: aut certè mille annos pro annis omnibus hujus sæculi posuit; ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. [Millenarius numerus.] Millenarius quippe numerus denarii numeri quadratum solidum reddit. Decem quippe decies ducta, fiunt centum; quæ jam [c] figura quadrata, sed plana est. Ut autem in altitudinem surgat, & solida fiat, rursus centum decies multiplicantur, & mille sunt. Porrò si centum ipsa pro universitate aliquando ponuntur, quale illud est, quod Dominus omnia sua dimittenti & eum sequenti promisit, dicens, *Accipiet in hoc sæculo centuplum*: [Matth. 19. 29. Marci 10. 30.] quod exponens quodam modo Apostolus, ait, *Quasi nihil habentes, & omnia possidentes*: [2. Cor. 6. 10.] quia & [d] antè jam dictum erat, *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est*: [Prov. 17.] quanto magis mille pro universitate ponuntur, ubi est soliditas ipsius denariæ quadraturæ? Unde nec illud meliùs intelligitur, quod in Psalmo legitur: *Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes*, [Psal. 104. 8.] id est, in omnes.

3. *Et misit illum*, inquit, *in abyssum*: utique diabolum misit in abyssum. Quo nomine significata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate adversùs Ecclesiam Dei multùm profunda sunt corda: non quia ibi diabolus antè non erat; sed ideo dicitur illuc missus, quia exclusus à credentibus plus cœpit impios possidere. Plus namque possidetur à diabolo, qui non solùm alienatus est à Deo, verùm etiam gratis odit servientes Deo. *Et clausit*, inquit, *& signavit super eum, ut jam non seduceret gentes, donec finiantur mille anni. Clausit super eum*, dictum est, interdixit ei ne possit exire, id est, vetitum transgredi. *Signavit* autem, quod addidit, significasse mihi videtur, quia occultum esse voluit, qui pertineant ad partem diaboli, & qui non pertineant. Hoc quippe in sæculo isto prorsus latet: quia & qui videtur stare, utrùm sit casurus; & qui videtur jacére, utrùm sit surrecturus, incertum est. Ab eis autem gentibus seducendis hujus interdicti vinculo & claustro diabolus prohibetur atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi constitutionem eruere [Ephes. 1. 4.] de potestate tenebrarum, & transferre in regnum Filii [e] caritatis suæ, sicut Apostolus ait. [Coloss. 1. 13.] Nam seducere illum gentes etiam nunc, & secum trahere in æternam pœnam, sed non prædestinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moveat, quòd sæpe diabolus seducit etiam illos, qui jam regenerati in Christo, vias ingrediuntur Dei. *Novit* enim *Dominus qui sunt ejus*: [2. Tim. 2. 19.] ex his in æternam damnationem neminem ille seducit. Sic enim novit eos Dominus, ut Deus, quem nihil latet etiam futurorum; non ut homo, qui hominem ad præsens videt, (si tamen videt, cujus cor non videt,) qualis autem postea sit futurus, nec se ipsum videt. Ad hoc ergo ligatus est diabolus, & inclusus in abysso, ut jam non seducat gentes, ex quibus constat Ecclesia, quas antea seductas tenebat, ante quàm esset Ecclesia. Nec enim dictum est, ut non seduceret aliquem; sed *ut non seduceret*, inquit, *jam gentes*; in quibus Ecclesiam procul dubio voluit intelligi: *donec finiantur*, inquit, *mille anni*, id est, aut quod remanet de sexto die, qui constat ex mille annis; aut omnes anni, quibus deinceps hoc sæculum peragendum est.

4. Nec sic accipiendum est quod ait, *ut non seduceret jam gentes, donec finiantur mille anni*; quasi postea seducturus sit eas dumtaxat gentes, ex quibus prædestinata constat Ecclesia, à quibus seducendis illo est vinculo claustroque prohibitus. Sed aut illa locutione dictum est, quæ in Scripturis aliquotiens invenitur, qualis est in Psalmo, *Sic oculi* [Psal. 122. 2.] *nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri*; neque enim cùm misertus fuerit, non erunt oculi servorum ejus ad Dominum Deum suum: aut certè iste est ordo verborum, *Et clausit, & signavit super eum, donec finiantur mille anni*; quod verò interposuit, *ut non seduceret jam gentes*, ita se

a Sicuti videre est in Sermone 259 qui aliàs ex Sirmondianis fuit 19.
b Ita MSS. At editi, *remanebit*.
c Lov. *non figura quadrata*. Abest *non* à ceteris libris.
d Hæc particula *ante*, non superiora verba Pauli indicat, sicuti visum est non nemini sed superiora tempora. Id enim quod affertur, *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est*, dictum fuit à Salomone in Proverbiis, ibique cap. 17 post versum 6 legitur apud LXX non apud Vulgatam. Citatur à Clemente Alexandrino 2 Stromatum, & ab aliis Veteribus laudatis Tom. 2 ad Epistolam 153 n. 26.
e Ita plures probæ notæ MSS. At editi, *claritatis suæ*.

habet, ut ab hujus ordinis connexione sit liberum, & seorsus intelligendum, velut si pòst adderetur, ut sic se haberet tota sententia, *Et clausit, & signavit super eum, donec finiantur mille anni, ut non seduceret jam gentes*; id est, ideo clausit, donec finiantur mille anni, ut jam non seduceret gentes.

CAPUT VIII.

De alligatione & solutione diaboli.

Apoc. 20. 3. 1. POst hæc, inquit, *oportet eum solvi brevi tempore*. Si hoc est diabolo ligari & includi, Ecclesiam non posse seducere; hæc ergo erit solutio ejus, ut possit? Absit: numquam enim ab illo Ecclesia seducetur prædestinata & electa ante mundi constitutionem, de qua dictum est, 2. Tim. 2. 19. *Novit Dominus qui sunt ejus*: & tamen hîc erit etiam illo tempore, quo solvendus est diabolus, sicut ex quo est instituta, hîc fuit & erit omni tempore, in suis utique qui succedunt nascendo morientibus. Nam paulò pòst dicit, quòd solutus diabolus seductas gentes toto orbe terrarum adtrahet in bellum adversùs eam, quorum hostium numerus erit ut arena maris. Apoc. 20. 8. &c. *Et adscenderunt*, inquit, *super terræ latitudinem, & cinxerunt castra sanctorum, & dilectam civitatem: & descendit ignis de cælo à Deo, & comedit eos: & diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi & bestia & [a] pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum*. Sed hoc jam ad judicium novissimum pertinet, quod nunc propterea commemorandum putavi, ne quis existimet eo ipso parvo tempore, quo solvetur diabolus, in hac terra Ecclesiam non futuram, illo hîc eam vel non inveniente, cùm fuerit solutus, vel absumente, cùm fuerit modis omnibus persecutus. Non itaque per totum hoc tempus, quod liber iste complectitur, à primo scilicet adventu Christi usque in sæculi finem, quo erit secundus ejus adventus, ita diabolus alligatur, ut ejus hæc ipsa sit alligatio, per hoc intervallum, quod mille annorum numero appellat, non seducere Ecclesiam; quando quidem illam nec solutus utique seducturus est. Nam profectò si ei alligari est, non posse seducere, sive non permitti; quid erit solvi, nisi posse seducere, sive permitti? Quod absit ut fiat: sed alligatio diaboli, est non permitti [b] exercere totam tentationem, quam potest vel vi vel dolo ad seducendos homines, in partem suam cogendo violenter, fraudulenterve fallendo. Quod si permitteretur in tam longo tempore & tanta infirmitate multorum, plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, & fideles dejiceret, & ne crederent impediret. quod ne faceret, alligatus est.

2. Tunc autem solvetur, quando & breve tempus erit. Nam tribus annis & sex mensibus legitur totis suis suorumque viribus sæviturus: & tales erunt, cum quibus ei belligerandum est, ut vinci tanto ejus impetu insidiisque non possint. Si autem numquam solveretur, minùs appareret ejus maligna potentia, minùs sanctæ Civitatis fidelissima patientia probaretur; minùs denique perspiceretur, quàm magno ejus malo tam bene fuerit usus Omnipotens: qui eum nec omnino abstulit à tentatione sanctorum, quamvis ab eorum interioribus [c] hominibus, ubi in Deum creditur, foras missum, ut forinsecùs ejus oppugnatione proficerent; & in eis qui sunt ex parte ipsius, alligavit, ne quantam posset effundendo & exercendo malitiam, innumerabiles infirmos ex quibus Ecclesiam multiplicari & impleri oportebat, alios credituros, alios jam credentes, à fide pietatis hos deterreret, hos frangeret; [d] & solvet in fine, ut quàm fortem adversarium Dei Civitas superaverit, cum ingenti gloria sui redemtoris, adjutoris, liberatoris, adspiciat. In eorum sanè, qui tunc futuri sunt, sanctorum atque fidelium comparatione quid sumus? Quando quidem ad illos probandos tantus solvetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus. Quamvis & hoc temporis intervallo quosdam milites Christi tam prudentes & fortes fuisse atque esse, non dubium est, ut etiam si tunc in ista mortalitate viverent, quando ille solvetur, omnes insidias ejus atque impetus & caverent sapientissimè, & patientissimè sustinerent.

3. Hæc autem alligatio diaboli non solùm facta est, ex quo cœpit Ecclesia præter Judæam terram in nationes alias aliasque dilatari; sed etiam nunc fit, & fiet usque ad terminum sæculi, quo solvendus est. Quia & nunc homines ab infidelitate, in qua ipse eos possidebat, convertuntur ad fidem, & usque in illum finem sine dubio convertentur; & utique unicuique [e] iste fortis tunc alligatur, quando ab illo tamquam vas ejus eripitur: & abyssus ubi inclusus est, non in eis consumta est, quando sunt mortui, qui tunc erant quando esse cœpit inclusus; sed successerunt eis alii nascendo, atque succedunt, donec finiatur hoc sæculum, qui oderint Christianos, in quorum quotidie, velut in abysso, cæcis & profundis cordibus includatur. Utrùm autem etiam illis ultimis tribus annis & mensibus sex, quando solutus totis viribus sæviturus est, aliquis in qua non fuerat, sit accessurus ad fidem, nonnulla quæstio est. Quomodo enim stabit quod dictum est, *Quis intrat in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi priùs alligaverit fortem*, Matth. 12. 29. si etiam soluto eripiuntur? Ac per hoc ad hoc cogere videtur ista sententia, ut credamus illo, licèt exiguo, tempore neminem accessurum esse populo Christiano, sed cum eis qui jam Christiani reperti fuerint, diabolum pugnaturum: ex quibus etiam si aliqui victi secuti eum fuerint, non eos ad prædestinatum filiorum Dei numerum pertinere. Neque enim frustra idem Johannes apostolus, qui & hanc Apocalypsim scripsit, in epistola sua de quibusdam dicit, *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis: nam si fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum*. 1 Johan. 2. 19. Sed quid [f] fiet de parvulis? Nimiùm quippe incredibile est, nullos jam natos & nondum baptizatos præoccupari Christianorum filios illo tempore infantes, nullos etiam ipsis nasci jam diebus; aut si erunt, non eos à parentibus suis ad lavacrum regenerationis modo quocumque perduci. Quod si fiet, quo pacto soluto jam diabolo vasa ista eripientur, in cujus domum nemo intrat, ut vasa ejus eripiat, nisi priùs alligaverit eum? Immo verò id potiùs est credendum, nec qui cadant de Ecclesia, nec qui accedant Ecclesiæ illo tempore defuturos: sed profectò tam fortes erunt &

[a] Editi, *& pseudopropheta*. Castigantur ex MSS.
[b] Plerique MSS. *exercere*.
[c] Lov. *interioribus omnibus*. Verùs editi alii & MSS *interioribus hominibus*. Alludit Augustinus ad illud Ephes. 3. *virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, Christum habitare per fidem in cordibus vestris*.
[d] Vind. & Am. *& solvetur*. Er. & Lov. *Et solvetur*. At MSS. *& solvet*: scilicet Omnipotens qui eum alligavit.
[e] In editis, *unicuique fidelium*. Abest *fidelium* à plerisque MSS.
[f] MSS. *fit*.

parentes pro baptizandis parvulis suis, & hi A qui tunc primitus credituri sunt, ut illum fortem vincant etiam non ligatum, id est, omnibus, qualibus antea numquam, vel artibus insidiantem, vel urgentem viribus, & vigilanter intelligant, & toleranter ferant; ac sic illi etiam non ligato eripiantur. Nec ideo falsa erit Evangelica illa sententia, *Quis intrat in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi priùs alligaverit fortem?* Secundùm enim sententiæ ejus veritatem, ordo iste servatus est, ut priùs alligaretur fortis, ereptisque vasis ejus, longè latè- B que in omnibus gentibus ex firmis & infirmis ita multiplicaretur Ecclesia, ut ex ipsa rerum divinitus prædictarum & impletarum robustissima fide, etiam soluto vasa possit auferre. Sicut enim fatendum est, multorum refrigescere caritatem, cùm abundat iniquitas, & inusitatis maximisque persecutionibus atque fallaciis diaboli jam soluti, eos qui in libro vitæ scripti non sunt, esse multos cessuros: ita cogitandum est, non solùm quos bonos fideles illud tempus inveniet, sed nonnullos etiam C qui foris adhuc erunt, adjuvante Dei gratiâ per considerationem Scripturarum, in quibus & alia & finis ipse prænuntiatus est, quem venire jam sentiunt, ad credendum quod non credebant, futuros esse firmiores, & ad vincendum etiam non ligatum diabolum fortiores. Quod si ita erit, propterea præcessisse dicenda est ejus alligatio, ut & ligati & soluti exspoliatio sequeretur: quoniam de hac re dictum est, *Quis intrabit in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi priùs alligaverit fortem?*

Matth. 24. 12.

CAPUT IX.

Quod sit regnum sanctorum cum Christo per mille annos, & in quo discernatur à regno æterno.

Apoc. 20. 4. 1. INTEREA dum mille annis ligatus est diabolus, sancti [a] regnant cum Christo etiam ipsis mille annis eisdem sine dubio, & eodem modo intelligendis, id est, isto jam tempore prioris ejus adventûs. Excepto quippe illo regno, de quo

Matth. 25. 34. in fine dicturus est, *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, nisi alio aliquo modo, longè quidem impari, jam nunc regnarent cum

Matth. 28. 20. illo sancti ejus, quibus ait, *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem sæculi*; profectò non etiam nunc diceretur Ecclesia regnum ejus, regnumve cælorum. Nam utique isto tempore in regno Dei

Matth. 13. 52. eruditur scriba ille, qui profert de thesauro suo nova & vetera, de quo suprà locuti sumus. Et de Ecclesia collecturi sunt zizania messores illi, quæ permisit cum tritico simul crescere usque ad

Ibidem 39. &c. messem: quod exponens ait, *Messis est finis sæculi, messores autem Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur; sic erit in consummatione sæculi: mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala.* numquid de regno illo, ubi nulla sunt scandala? De isto ergo regno ejus, quod est hîc Ecclesia, colligentur. Item dicit, *Qui*

Matth. 5. 19. *solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum: qui autem fecerit, & sic docuerit, magnus vocabitur in regno cælorum.* Utrumque dicit in regno cælorum, & qui non facit mandata quæ docet, hoc est enim solvere, non servare, non facere; & illum qui facit, & sic docet: sed istum minimum, illum magnum. Et

Ibidem 20. continuò secutus adjungit, *Dico enim vobis, quia* A *nisi abundaverit justitia vestra super Scribarum & Pharisæorum*, id est, super [b] justitiam eorum qui solvunt quod docent. De Scribis enim & Pharisæis

Matth. 23. 3. dicit alio loco, *Quoniam dicunt, & non faciunt.* Nisi ergo super eos abundaverit justitia vestra, id est, ut vos non solvatis, sed faciatis potiùs quod docetis: *non intrabitis*, inquit, *in regnum cælorum.* Alio modo igitur intelligendum est regnum cælorum, ubi ambo sunt, & ille scilicet qui solvit quod docet, & ille qui facit; sed ille minimus, [c] iste ma- B gnus: alio modo autem regnum cælorum dicitur, quò non intrat nisi ille qui facit. Ac per hoc ubi utrumque genus est, Ecclesia est, qualis nunc est: ubi autem illud solum erit, Ecclesia est, qualis tunc erit, quando malus in ea non erit. Ergo Ecclesia & nunc est regnum Christi, regnumque cælorum. Regnant itaque cum illo etiam nunc sancti ejus, aliter quidem, quàm tunc regnabunt: nec tamen cum illo regnant zizania, quamvis in Ecclesia cum tritico crescant. Regnant enim cum illo qui fa- C ciunt quod Apostolus ait, *Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, ubi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram.* De qualibus item dicit, quòd eorum conversatio sit in cælis. Postremò regnant cum illo, qui eo modo sunt in regno ejus, ut sint etiam ipsi regnum ejus. Quomodo autem sunt regnum Christi, qui, ut alia taceam, quamvis ibi sint donec colligantur in fine sæculi de regno ejus omnia scandala, tamen illic sua quærunt, non quæ Jesu Christi?

Coloss. 3. 1. & 2. — Philip. 3. 20. — Philip. 2. 21.

D 2. De hoc ergo regno militiæ, in quo adhuc cum hoste confligitur, & aliquando repugnatur [d] repugnantibus vitiis, aliquando cedentibus imperatur, donec veniatur ad illud pacatissimum regnum, ubi sine hoste regnabitur, & de hac prima resurrectione quæ nunc est, liber iste sic loquitur. Cùm enim dixisset, alligari diabolum mille annis, & postea solvi brevi tempore; mox recapitulando quid in istis mille annis agat Ecclesia vel agatur in ea, *Et vidi*, inquit, *sedes & sedentes super eas, &* Apoc. 20. 4. E *judicium datum est.* Non hoc putandum est de ultimo judicio dici: sed sedes præpositorum, & ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Judicium autem datum nullum meliùs accipiendum videtur, quàm id quod dictum est, *Quæ ligaveritis in terra, ligata erunt & in cælo; & quæ solveritis in terra, soluta erunt & in cælo.* Unde Apostolus, *Quid enim mihi est*, inquit, *de his qui foris sunt judicare? Nonne de his qui intus sunt vos judicatis?* [e] *Et animæ*, inquit, *occisorum propter te-* F *stimonium Jesu, & propter verbum Dei:* subauditur quod postea dicturus est, *regnaverunt cum Jesu mille annis*, animæ scilicet Martyrum nondum sibi corporibus suis redditis. Neque enim piorum animæ mortuorum separantur ab Ecclesia, quæ etiam nunc est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi; nec aliquid prodesset ad ejus in periculis baptismum currere, ne sine illo finiatur hæc vita; nec ad reconciliationem, si fortè per G pœnitentiam malamve conscientiam quisque ab eodem corpore separatus est. Cur enim fiunt ista, nisi quia fideles, etiam defuncti, membra ejus sunt? Quamvis ergo cum suis corporibus nondum, jam tamen eorum animæ regnant cum illo, dum isti

Matth. 18. 18. — 1 Cor. 5. 12. — Apoc. 20. 4. — Memoria piorum mortuorũ in communicatione corporis Christi.

[a] Editi, *sancti Dei*. At MSS. omittunt *Dei*.
[b] Omnes MSS. *super eas qui solvunt.*
[c] MSS. *ille magnus.*

[d] Plures MSS. *pugnantibus vitiis.* Et mox iidem aliique omnes, *aliquando cedentibus.*

mille anni decurrunt. Unde in hoc eodem libro & alibi legitur: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur, à modò & jam dicit Spiritus, ut requiescant à laboribus suis: nam opera eorum sequuntur illos.* (Apoc. 14. 13.) Regnat itaque cum Christo nunc primùm Ecclesia in vivis & mortuis. *Propterea* enim, sicut dicit Apostolus, *mortuus est Christus, ut & vivorum & mortuorum dominetur.* (Rom. 14. 9.) Sed ideo tantummodo Martyrum animas commemoravit, quia ipsi præcipuè regnant mortui, qui usque ad mortem pro veritate certaverunt. Sed a à parte totum etiam ceteros mortuos intelligimus pertinentes ad Ecclesiam, quod est regnum Christi.

3. Quod verò sequitur, *Et si qui non adoraverunt bestiam, nec imaginem ejus, nec acceperunt inscriptionem in fronte, aut in manu sua* (Apoc. 20. 4.): simul de vivis ac mortuis debemus accipere. Quæ sit porrò ista bestia, quamvis sit diligentiùs inquirendum, non tamen abhorret à fide recta, ut ipsa impia Civitas intelligatur, & populus infidelium contrarius populo fideli & Civitati Dei. Imago verò ejus simulatio ejus mihi videtur, in eis videlicet hominibus, qui velut fidem profitentur, & infideliter vivunt. Fingunt enim se esse quod non sunt, vocanturque non veraci effigie, sed fallaci imagine Christiani. Ad eamdem namque bestiam pertinent non solùm apertè inimici nominis Christi & ejus gloriosissimæ Civitatis, sed etiam zizania, quæ de regno ejus, quod est Ecclesia, in fine sæculi colligenda sunt. Et qui sunt qui non adorant bestiam nec imaginem ejus, nisi qui faciunt quod ait Apostolos, *Ne sitis jugum ducentes cum infidelibus?* (2 Cor. 6. 14.) Non adorant enim, id est, non consentiunt, non subjiciuntur: neque accipiunt inscriptionem, notam scilicet criminis, in fronte, propter professionem; in manu, propter operationem. Ab his igitur malis alieni, sive adhuc in ista mortali carne viventes, sive defuncti, regnant cum Christo jam nunc, quodam modo huic tempori congruo, per totum hoc intervallum, quod numero mille significatur annorum.

4. *Reliqui eorum*, inquit, *non vixerunt.* (Apoc. 20. 5.) Hora enim nunc est, cùm mortui b audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent (Johan. 5. 25.): reliqui verò eorum non vivent. Quod verò subdidit, *donec finiantur mille anni*: intelligendum est, quòd eo tempore non vixerunt, quo vivere debuerunt, ad vitam scilicet de morte transeundo. Et ideo cùm dies venerit, quo fiat & corporum resurrectio, non ad vitam de monumentis procedent, sed ad judicium; ad damnationem scilicet, quæ secunda mors dicitur. Donec enim finiantur mille anni, quicumque non vixerit, id est, isto toto tempore quo agitur prima resurrectio, non audierit vocem Filii Dei, & ad vitam de morte transierit, profectò in secunda resurrectione, quæ carnis est, in mortem secundam cum ipsa carne transibit. Sequitur enim, & dicit, *Hæc resurrectio prima est. Beatus & sanctus qui habet in hac prima resurrectione partem* (Apoc. 20. 5. 6.), id est, particeps ejus est. Ipse est autem particeps ejus, qui non solùm à morte, quæ in peccatis est, revixiscit, verùm etiam in eo quod revixerit, permanebit. *In istis*, inquit, *secunda mors non habet potestatem.* Habet ergo in reliquis, de quibus superiùs ait, *Reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni*: quoniam isto toto temporis intervallo, quod mille annos vocat, quantumcumque in eo quisque eorum vixit in corpore, non revixit à morte, in qua eum tenebat impietas, ut sic reviviscendo primæ resurrectionis particeps fieret, atque in eo potestatem secunda mors non haberet.

CAPUT X.

Quid respondendum sit eis, qui putant resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere.

SUNT qui putant resurrectionem dici non posse nisi corporum: ideoque istam quoque in corporibus primam futuram esse contendunt. Quorum enim est, inquiunt, cadere, eorum est resurgere. Cadunt autem corpora moriendo: nam & à cadendo cadavera nuncupantur. (Cadaver.) Non ergo animarum, inquiunt, resurrectio potest esse, sed corporum. Sed quid contra Apostolum dicunt, qui eam resurrectionem appellat? Nam secundùm interiorem, non secundùm exteriorem hominem utique resurrexerant, quibus ait, *Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite.* (Coloss. 3. 1.) Quem sensum verbis aliis alibi posuit, dicens, *Ut quemadmodum Christus à mortuis resurrexit per gloriam Patris, sic & nos in novitate vitæ ambulemus.* (Rom. 6. 4.) Hinc est & illud: *Surge qui dormis, & exsurge à mortuis, & illuminabit te Christus.* (Ephes. 5. 14.) Quòd autem dicunt, non posse resurgere, nisi qui cadunt; & ideo putant resurrectionem ad corpora, non ad animas pertinere, quia corporum est cadere: cur non audiunt, *Non recedatis ab illo, ne cadatis*: &, *Suo Domino stat aut cadit*: &, *Qui putat se stare, videat ne cadat?* (Rom. 14. 4. 1 Cor. 10. 12.) Puto enim quòd in anima, non in corpore casus iste cavendus est. Si igitur cadentium est resurrectio, cadunt autem & animæ; profectò & animas resurgere confitendum est. Quod autem cùm dixisset, *In istis secunda mors non habet potestatem*; adjunxit atque ait, *Sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis* (Apoc. 20. 6.): non utique de solis episcopis & presbyteris dictum est, qui propriè jam vocantur in Ecclesia sacerdotes: sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma, sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus, *Plebs*, inquit, *sancta, regale sacerdotium.* (1 Petri 2. 9.) Sanè, licèt breviter atque transeunter, insinuavit c Deum esse Christum, dicendo, *Sacerdotes Dei & Christi*, hoc est, Patris & Filii; quamvis propter formam servi, sicut filius hominis, ita etiam sacerdos Christus effectus sit in æternum, secundùm ordinem Melchisedec. (Psal. 109. 4.) De qua re in hoc Opere non semel diximus.

CAPUT XI.

De Gog & Magog, quos ad persequendam Ecclesiam Dei solutus prope finem sæculi diabolus incitabit.

ET cùm finiti fuerint, inquit, *mille anni, solvetur satanas de custodia sua, & exibit ad seducen-* (Apoc. 20. 7.)

a Id est, Sed figurâ qua à parte totum accipitur.

b Vind. Am. & MSS. *audiunt.*

c Christum utique Deum esse profitebantur apertè Martyres, quando diis sacrificare jussi, respondebant se uni Deo & Christo sacrificare. Sic beata Crispina, quæ passa est Diocletiano II. & Maximiano Augusto Consulibus, die Nonarum Decembrium, apud Coloniam Thelestinam, sub Anulino Proconsule, sicut ferunt passionis illius Acta in Veterum Analectorum Tomo 3. nuper vulgata, *Numquam ego*, inquit, *n... nisi ... nec sacrifico nisi uni Deo & Domino nostro Jesu Christo Filio ejus, qui natus est & passus.* Et Mammarius martyr, quem sub eodem Anulino Proconsule in civitate Vageosi passum imperante Maximiano & Gal. testantur Acta in Vet. Analect. Tomo 4. mox publicanda: *Numquam sacrifico dæmonibus, sed uni Deo* &c. Atque aliquantò pòst, *Omnino*, ait, *Jesu Christo sacrificamus, qui fecit cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt: hunc Deo credimus & servimus.* Hanc de Christo fidem cultumque ipsius in Apostolos referebant ipsimet pagani, ut videre est, suprà lib. 18. c. 53. & lib. 1. de consensu Evangel. c. 7. Cyprianus etiam (quod hîc non prætereundum silentio) *Christi & Dei Pontifex* appellatur à Pontio in ipsius vita.

das nationes, quæ sunt in quatuor angulis terræ, Gog & Magog, & trahet eos in bellum, quorum numerus est ut arena maris. Ad hoc ergo tunc seducet, ut in hoc bellum trahat. Nam & antea modis quibus poterat, per mala multa & varia seducebat. *Exibit* autem dictum est, in apertam persecutionem de latebris erumpet odiorum. Hæc enim erit novissima persecutio, novissimo imminente judicio, quam sancta Ecclesia toto terrarum orbe patietur, universa scilicet Civitas Christi ab universa diaboli Civitate, quantacumque erit utraque super terram. Gentes quippe istæ, quas appellat Gog & Magog, non sic sunt accipiendæ, tamquam sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, sive quos quidam suspicantur Getas & Massagetas, propter litteras horum nominum primas, sive aliquos alios alienigenas, & à Romano jure sejunctos. Toto namque orbe terrarum significari sunt isti esse, cùm dictum est, *Nationes quæ sunt in quatuor angulis terræ*: easque subjecit esse *Gog & Magog*. Quorum interpretationem nominum esse [a] comperimus Gog tectum, Magog de tecto: tamquam domus, & ipse qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, in quibus diabolum velut in abyssu superiùs intelligebamus inclusum; & ipse de illis quodam modo sese efferens & procedens: ut illæ sint tectum, ipse de tecto. Si autem utrumque referamus ad gentes, non unum horum ad illas, alterum ad diabolum: & tectum ipsæ sunt, quia in eis nunc includitur & quodam modo tegitur inimicus antiquus; & de tecto ipsæ erunt, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt. Quod verò ait, *Et adscenderunt super terræ latitudinem, & cinxerunt castra sanctorum & dilectam civitatem*: non utique ad unum locum venisse, vel venturi esse significati sunt, quasi aliquo uno loco futura sint castra sanctorum & dilecta civitas; cùm hæc non sit nisi Christi Ecclesia toto terrarum orbe diffusa: ac per hoc ubicumque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod significatum est nomine latitudinis terræ, ibi erunt castra sanctorum, ibi erit dilecta Deo civitas ejus; ibi ab omnibus inimicis suis, quia & ipsi in omnibus gentibus cum illa erunt, persecutionis illius immanitate cingetur, hoc est, in angustias tribulationis artabitur, urgebitur, concludetur; nec [b] militiam suam deseret, quæ vocabulo est appellata castrorum.

Apoc. 20. 7.

CAPUT XII.

An ad ultimum supplicium pertineat impiorum, quòd descendisse ignis de cælo, & eosdem comedisse memoratur.

QUOD verò ait, *Et descendit ignis [c] de cælo, & comedit eos*: non extremum putandum est id esse supplicium, quod erit, cùm dicetur, *Discedite à me maledicti in ignem æternum.* Tunc quippe in ignem mittentur ipsi, non ignis de cælu veniet super ipsos. Hîc autem bene intelligitur *ignis de cælo*, de ipsa firmitate sanctorum, qua non cessuri sunt sævientibus, ut eorum faciant voluntatem. Firmamentum enim est cælum, cujus firmitate illi cruciabuntur ardentissimo zelo; quoniam non poterunt adtrahere in partes Antichristi sanctos Christi. Et ipse erit ignis qui comedet eos, & huc *à Deo*: quia Dei munere insuperabiles fiunt sancti, unde excruciantur inimici. Sicut enim in bono positum est, *Zelus domus tuæ comedit me*: ita è contrario, [e] *Zelus occupavit plebem ineruditam, & nunc ignis contrarios comedet. Et nunc* utique, excepto scilicet ultimi illius igne judicii. Aut si eam plagam, qua percutiendi sunt Ecclesiæ persecutores, veniente jam Christo, quos vivente inveniet super terram, quando interficiet Antichristum spiritu oris sui, ignem appellavit descendentem de cælo, eosque comedentem, neque hoc ultimum supplicium erit impiorum, sed illud quod facta corporum resurrectione passuri sunt.

Apoc. 20. 9. Matth. 25. 41.

Zelus in bonam & malam partem. Psal. 68. 10. Isai. 26. 11. sec. LXX. 2. Thess. 2. 8. Apoc. 20. 9.

CAPUT XIII.

An [d] tempus persecutionis Antichristi mille annis annumerandum sit.

HÆC persecutio novissima, quæ futura est ab Antichristo, (sicut jam diximus, quia & in hoc libro superiùs, & apud Danielem prophetam positum est,) tribus annis & sex mensibus erit. Quod tempus, quamvis exiguum, utrùm ad mille annos pertineat, quibus & diabolum ligatum dicit, & sanctos regnare cum Christo, an eisdem annis hoc parvum spatium superaddatur, atque sit extrà, meritò ambigitur. Quia si dixerimus ad eosdem annos hoc pertinere, non tanto tempore, sed prolixiore cum Christo regnum sanctorum reperietur extendi, quàm diabolus alligari. Profectò enim sancti cum suo Rege etiam in ipsa præcipuè persecutione regnabunt mala tanta vincentes, quando jam diabolus non erit alligatus, ut eos persequi omnibus viribus possit. Quomodo ergo ista Scriptura eisdem mille annis utrumque determinat, diaboli scilicet alligationem, regnumque sanctorum; cùm trium annorum & sex mensium intervallo priùs desinat alligatio diaboli, quàm regnum sanctorum in his mille annis cum Christo? Si autem dixerimus parvum persecutionis hujus hoc spatium non computandum in mille annis, sed eis impletis potiùs adjiciendum; ut propriè possit intelligi, quod cùm dixisset, *Sacerdotes Dei & Christi regnabunt cum eo mille annis*, adjecit, *Et cùm finiti fuerint mille anni, solvetur satanas de custodia sua*; isto enim modo & regnum sanctorum & vinculum diaboli simul cessatura esse significat, ut deinde persecutionis illius tempus nec ad sanctorum regnum, nec ad custodiam satanæ, quorum utrumque in mille annis est, pertinere, sed superadditum & extrà computandum esse credatur; cogemur fateri sanctos in illa persecutione regnaturos non esse cum Christo. Sed quis audeat dicere, tunc cum illo non regnatura sua membra, quando ei maximè atque fortissimè cohærebunt, & quo tempore quantò erit acrior impetus belli, tantò major gloria non [e] cedendi, tantò densior corona martyrii? Aut si propter tribulationes, quas passuri sunt, non dicendi sunt regnaturi; consequens erit, ut etiam superioribus diebus in eisdem mille annis quicumque tribulabantur sanctorum, eo ipso tempore tribulationis suæ cum Christo non regnasse dicantur: ac per hoc & illi, quorum animas auctor libri hujus vidisse se scribit occisorum propter testimonium Jesu & propter verbum Dei, non regnabant cum Christo quando patiebantur persecutionem; & ipsi regnum Christi non erant,

[a] Hanc interpretationem comperit apud Hieronymum in Ezechiel 38.
[b] Editio Lov. malitiam. Emendatur ex editis aliis & MSS.
[c] Hic omissum est, *à Deo*: quod tamen eo loco Apocalypsis legebat Augustinus: nam id mox, quomodo illic intelligendum sit, exponit.
[d] Ita MSS. At editi, *An ante tempus persecutionis Antichristi mille anni annumerandi sint.*
[e] Vind. Am. Er. & plures MSS. *non cedente.*

quos Christus excellentiùs possidebat. Absurdissimum id quidem & omni modo aversandum. Sed certè animæ victrices gloriosissimorum Martyrum, omnibus doloribos ac laboribus superatis atque finitis, postea quàm mortalia membra posuerunt, cum Christo utique regnaverunt & regnant, donec finiantur mille anni, ut postea receptis etiam corporibus jam immortalibus regnent. Proinde tribus illis annis atque dimidio, animæ occisorum pro ejus martyrio, & quæ antea de corporibus exierunt, & quæ ipsa novissima persecutione sunt exitutæ, regnabunt cum illo, donec finiatur mortale sæculum, & ad illud regnum, ubi mors non erit, transeatur. Quocirca cum Christo regnantium sanctorum plures anni erunt, quàm vinculi diaboli & custodiæ: quia illi cum suo rege Dei Filio, jam diabolo non ligato etiam per tres illos annos ac semissem, regnabunt. Remanet igitur, ut

Apoc. 20. 6. cùm audimus, *Sacerdotes Dei & Christi regnabunt cum illo mille annis, & cùm finiti fuerint mille anni, solvetur satanas de custodia sua*; aut non regni hujus sanctorum intelligamus annos mille finiri, sed vinculi diaboli atque custodiæ; ut annos mille, id est, annos omnes suos quæque pars habeat diversis ac propriis prolixitatibus finiendos, ampliore sanctorum regno, breviore diaboli vincolo: aut certè, quoniam trium annorum & sex mensium brevissimum spatium est, computari noluisse credatur, sive quod minus satanæ vinculum, sive quod amplius videtur regnum habere sanctorum: sicut de quadringentis annis in sexto-decimo hujus Operis volumine disputavi; qooniam plus [a] aliquid erant, & tamen quadringenti sunt nuncupati: & talia sæpe reperiuntur in litteris sacris, si quis advertat.

CAPUT XIV.

De damnatione diaboli cum suis, & per recapitulationem de resurrectione corporea omnium mortuorum, & de judicio ultimæ retributionis.

POST hanc autem commemorationem novissimæ persecutionis, breviter complectitur totum, quod ultimo jam judicio diabolus, & cum suo principe Civitas inimica passura est. Dicit

Apoc. 20. 9. & 10. enim, *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, quo bestia & [b] pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum.* Bestiam bene intelligi ipsam impiam Civitatem, suprà jam diximus. Pseodo verò propheta ejus aut Antichristus est, aut imago illa, id est, figmentum de quo ibi locuti sumus. Post hæc ipsum novissimum judicium, qnod erit in secunda resurrectione mortuorum, quæ corporum est, recapitulando narrans,

Ibidem 11. quomodo fuerit sibi revelatum: *Et vidi*, inquit, *thronum magnum & candidum, & sedentem super eum, cujus à facie fugit cælum & terra, & locus eorum inventus non est.* Non ait, Vidi thronum magnum & candidum, & sedentem super eum, & ab ejus facie fugit cælum & terra; quoniam non tunc factum est, id est, ante quàm esset de vivis & mortuis judicatum: sed eum se vidisse dixit in throno sedentem, à cujus facie fugit cælum & terra, sed postea. Peracto quippe jndicio tunc esse desinet hoc cælum & hæc terra, quando incipiet esse cælum novum & terra nova. Mutatione namque rerum, non omni modo interitu transibit bic mundus.

1 Cor 7. 31. & 32. Unde & Apostolus ait, *Præterit enim figura hujus mundi, volo vos sine sollicitudine esse.* Figura ergo præterit, non natura. Cùm ergo se Johannes vidisse dixisset sedentem super thronum, à cujus facie, qnod postea futurum est, fugit cælum & terra: *Et vidi*, inquit, *mortuos magnos & pusillos; & aperti sunt libri; & alius liber apertus est, qui est vitæ uniuscujusque; & judicati sunt mortui ex ipsis scripturis librorum secundùm facta sua.* Apoc. 20. 12. Libros dixit esse apertos, & librum: sed librum cujusmodi non tacuit; *qui est*, inquit, *vitæ uniuscujusque*. Ergo illi libri, quos priore loco posuit, intelligendi sunt sancti & veteres & novi, ut in illis ostenderetur quæ Deus fieri sua mandata jussisset: in illo autem qui est vitæ uniuscujusque, quid horum quisque non fecisset, sive fecisset. Qui liber si carnaliter cogitetur, quis ejus magnitudinem, aut longitudinem valeat æstimare? Aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptæ sunt universæ vitæ oniversorum? An tantus Angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, & vitam suam quisque ab Angelo sibi adhibito audiet recitari? Non ergo onus liber erit omnium, sed singuli singulorum. Scriptura verò ista nnum volens intelligi, *Et alius*, inquit, *liber apertus est.* Quædam igitur vis est intelligenda divina, qua fiet ut cuique opera sua, vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, & mentis intuitu mirâ celeritate cernantur; ut accuset, vel excuset scientia conscientiam; atque ita simul & omnes & singuli judicentur. Quæ nimirum vis divina, libri nomen accepit. In ea quippe quodam modo legitur, quidquid [c] eâ faciente recolitur. Ut autem ostendat, qui mortui judicandi sint, pusilli & magni, recapitulando dicit tamquam ad id rediens, quod prætererat, potiùsve distulerat: *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in se habebant.* Ibidem 13. Hoc procul dubio priùs factum est, quàm essent mortui judicati: & tamen illud priùs dictum est. Hoc est ergo quod dixi, recapitulando eum ad id rediisse qood intermiserat. Nunc autem ordinem renuit, atque ut explicaretur ipse ordo, commodiùs etiam de judicatis mortuis, quod jam dixerat, suo repetivit loco. Cùm enim dixisset, *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in se habebant*: mox addidit quod paulò antè posuerat, *Et judicati sunt singuli secundùm facta sua.* Hoc est enim quod suprà dixerat, *Et judicati sunt mortui secundùm facta sua.*

CAPUT XV.

Qui sint mortui, quos ad judicium exhibuit mare, vel quos mors & inferi reddiderunt.

SED qui sunt mortui, quos exhibuit mare, qui in eo erant? Neque enim qui in mari moriuntur, non sunt in inferno, aut corpora eorum servantur in mari; aut, quod est absurdius, mare habebat bonos mortuos, & infernus malos. Quis hoc putaverit? Sed profectò convenienter quidam hoc loco mare pro isto sæculo positum accipiunt. (Mare pro hoc sæculo.) Cùm ergo & quos hîc inveniet Christus in corpore constitutos, simul significaret cum us qui resurrecturi sunt judicandos, etiam ipsos mortuos appellavit, & bonos quibus dicitur, *Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*; (Coloss. 3. 3.) & malos de quibus dicitur, *Sine mortuos sepelire mortuos suos.* (Matth. 8. 22.) Possunt mortui etiam propter

[a] In quibusdam MSS. *plus aliqui erant.*

[b] Sic MSS juxta Græc. Editi verò, *& pseudopropheta cruciabantur.* Porrò particula *&* proximè ante verbum *cruciabuntur*, deest quidem in impressis editionis Vulgatæ, sed in antiquis tamen Corbeiensibus Bibliis Latinis reperitur.

[c] Ita MSS. At editi, *quidquid à faciente*

hoc

hoc dici, quòd mortalia gerunt corpora: unde Apostolus, *Corpus quidem*, inquit, *mortuum est propter peccatum; spiritus autem vita est propter justitiam*: utrumque in homine vivente, atque in hoc corpore constituto esse demonstrans, & corpus mortuum, & spiritum vitam. Nec tamen dixit corpus mortale, sed mortuum: quamvis eadem paulò pòst etiam mortalia corpora, sicut usitatiùs vocantur, appellet. Hos ergo mortuos exhibuit mare, qui in eo erant, id est, exhibuit homines hoc sæculum, quicumque in eo erant, quia nondum obierant. *Et mors & infernus*, inquit, *reddiderunt mortuos, quos in se habebant*. Mare exhibuit, quia sicut inventi sunt, adfuerunt: mors verò & infernus reddiderunt, quoniam vitæ, de qua jam exierant, revocarunt. Nec frustra fortasse non satis fuit ut diceret *mors*, aut *infernus*; sed utrumque dictum est: mors, propter bonos, qui tantummodo mortem perpeti potuerunt, non & infernum; infernus autem propter malos, qui etiam pœnas apud inferos pendunt. Si enim non absurdè credi videtur, antiquos etiam sanctos, qui venturi Christi tenuerunt fidem, locis quidem à tormentis impiorum remotissimis, sed apud inferos fuisse, donec eos inde sanguis Christi & ad ea loca descensus erueret, profectò deinceps boni fideles effuso illo pretio jam redemti, prorsus inferos nesciunt, donec etiam receptis corporibus, bona recipiant quæ merentur. Cùm autem dixisset, *Et judicati sunt singuli secundùm facta sua*; breviter subjecit, quemadmodum fuerint judicati: *Et mors & infernus*, inquit, *missi sunt in stagnum ignis*: his nominibus significans diabolum, quoniam mortis est auctor & infernarum pœnarum, universamque simul dæmonum societatem. Hoc est enim quod suprà evidentiùs præoccupando jam dixerat, *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris*. Quod ibi verò obscuriùs adjunxerat, dicens, *Quo & bestia, & pseudopropheta*: hîc apertiùs, *Et qui non sunt inventi*, inquit, *in libro vitæ scripti, missi sunt in stagnum ignis*. Non Deum liber iste commemorat, ne oblivione fallatur: sed prædestinationem significat eorum, quibus æterna dabitur vita. Neque enim nescit eos Deus, & in hoc libro legit, ut sciat: sed potiùs ipsa ejus præscientia de illis, quæ falli non potest, liber est vitæ, in quo sunt scripti, id est, antè præcogniti.

Rom. 8. 10. — Ibidem 11. — Apoc. 20. 12. — Ibidem 13. — Ibidem 9. — Ibidem 15. — Liber vitæ.

Caput XVI.

De cælo novo, & terra nova.

FINITO autem judicio, quo prænuntiavit judicandos malos, restat ut etiam de bonis dicat. Jam enim explicavit quod breviter à Domino dictum est, *Ibunt isti in supplicium æternum*: sequitur, ut explicet quod etiam ibi connectitur, *Justi autem in vitam æternam*. [a] *Et vidi*, inquit, *cælum novum, & terram novam. Nam primum cælum & terra* [a] *prima recesserunt, & mare jam non est*. Isto fiet ordine, quod superiùs præoccupando jam dixit, vidisse se super thronum sedentem, à cujus facie fugit cælum & terra. Judicatis quippe his, qui scripti non sunt in libro vitæ, & in æternum ignem missis, (qui ignis cujusmodi, & in qua mundi vel rerum parte futurus sit, hominem scire arbitror neminem, nisi fortè cui Spiritus divinus ostendit,) tunc figura hujus mundi mundanorum ignium con-

Matth. 25. 46. — Apoc. 21. 1. — Apoc. 20. 11. — Ignis æternus.

A flagratione præteribit, sicut factum est mundanarum aquarum inundatione diluvium. Illa itaque, ut dixi, conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt; atque ipsa substantia eas qualitates habebit, quæ corporibus immortalibus mirabili mutatione conveniant: ut scilicet mundus in melius innovatus, aptè accommodetur hominibus etiam carne in melius innovatis. Quod autem ait, *Et mare*
B *jam non est*: utrùm maximo illo ardore siccetur, an & ipsum vertatur in melius, non facilè dixerim. Cælum quippe novum & terram novam futuram legimus: de mari autem novo aliquid me uspiam legisse, non recolo; nisi quod in hoc eodem libro reperitur, *tamquam mare vitreum simile crystallo*. Sed tunc non de isto fine sæculi loquebatur: nec propriè dixisse videtur mare, sed *tamquam mare*. Quamvis & nunc, sicut amat prophetica locutio propriis verbis translata miscere, ac sic quodam
C modo velare quod dicitur, potuit de illo mari dicere, *Et mare jam non est*: de quo suprà dixerat, *Et exhibuit mare mortuos, qui in eo erant*. Jam enim tunc non erit hoc sæculum vita mortalium turbulentum & procellosum, quod maris nomine figuravit.

Apoc. 4. 6. & 15. 2. — Apoc. 20. 13.

Caput XVII.

De Ecclesiæ glorificatione sine fine post [b] *finem.*

ET Civitatem, inquit, *magnam Jerusalem novam vidi descendentem de cælo à Deo, aptatam, quasi*
D *novam nuptam ornatam marito suo. Et audivi vocem magnam de throno dicentem, Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi erunt populus ejus, & ipse Deus erit cum eis. Et absterget Deus ab oculis eorum omnem lacrymam; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor, quia priora abierunt. Et dixit sedens in throno, Ecce nova facio omnia*. De cælo descendere ista Civitas dicitur, quoniam cælestis est gratia, qua Deus eam fecit. Propter quod ei dicit etiam per Isaiam,
E *Ego sum Dominus* [c] *faciens te*. Et de cælo quidem ab initio sui descendit, ex quo per hujus sæculi tempus, gratiâ Dei desuper veniente per lavacrum regenerationis [d] in Spiritu sancto misso de cælo subinde cives ejus accrescunt. Sed per judicium Dei, quod erit novissimum per ejus Filium Jesum Christum, tanta ejus & tam nova de Dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant vetustatis vestigia: quando quidem & corpora ad incorruptionem atque immortalitatem novam ex
F vetere corruptione atque mortalitate transibunt. Nam hoc de isto tempore accipere, quo [e] regnat cum Rege suo mille annis, impudentiæ nimiæ mihi videtur: cùm apertissimè dicat, *Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor*. Quis verò tam sit absurdus, & obstinatissima contentione vesanus, qui audeat affirmare in hujus mortalitatis ærumnis, non dico populum sanctum, sed
G unumquemque sanctorum, qui hanc vel ducat, vel ducturus sit, vel duxerit vitam, nullas habentem lacrymas & dolores; cùm potiùs quanto quisque est sanctior & desiderii sancti plenior, tanto sit ejus in orando fletus uberior? An non est vox [f] Civis supernæ Jerusalem, *Factæ sunt mihi lacrymæ meæ*

Apoc. 21. 2. &c. — Isai. 45. 8. sec. LXX — Psal. 41. 4.

a In omnibus MSS deest, *prima*.
b Ita MSS. Editi verò, *post mortem*.
c Sequitur editionem LXX quæ Græcè habet, ὁ ποιήσας σε. ubi Vulgata Latinè, *creavi eum*.

d Plures MSS omittunt *in*.
e Editi, *regnant*. At MSS. *regnat*: refertur ad Civitatem cælestem.
f Sic MSS. At editi loco *civis*, habent *civitatis*, minùs bene.

Psal 6. 7. *paus die ac nocte?* Et, *Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrymis meis stratum meum rigabo.* Et,
Psal 37. 10. *Gemitus meus non est absconditus à te.* Et, *Dolor meus*
Psal 38. 3. *renovatus est.* Aut verò non ejus filii sunt, qui in-
2. Cor. 5. 4. gemiscunt gravati, in quo nolunt exspoliari, sed
a supervestiri, ut absorbeatur mortale [a] à vita? Non-
Rom. 8. 23 ne ipsi sunt, qui primitias habentes Spiritûs, in semetipsis ingemiscunt, adoptionem exspectantes redemtionem corporis sui? An ipse apostolus Paulus non erat supernus Jerosolymitanus, vel non
Rom. 9. 2. multo magis hoc erat, quando pro Israëlitis fratribus carnalibus suis tristitia illi erat magna, & continuus dolor cordi ejus? Quando autem mors non erit in ista Civitate, nisi quando dicetur, *Vbi*
1. Cor. 15. 55. & 56 *est mors contentio tua? Vbi est mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis est peccatum.* Quod tunc utique non erit, quando dicetur, *Vbi est?* Nunc verò
b non quilibet [b] infimus civis illius Civitatis, sed
1. Johan. 1. 8. idem ipse Johannes in epistola sua clamat, *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est.* Et in hoc quidem libro, cujus nomen est Apocalypsis, obscurè multa dicuntur, ut mentem legentis exerceant, & pauca in eo sunt, ex quorum manifestatione indagentur cetera cum labore: maximè quia sic eadem multis modis repetit, ut alia atque alia dicere videatur; cùm aliter atque aliter hæc ipsa dicere vestigetur. Verùm in his verbis, ubi ait, *Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor:* tanta luce dicta sunt de sæculo futuro & immortalitate atque æternitate sanctorum, (tunc enim solùm, atque ibi solùm ista non erunt,) ut nulla debeamus in litteris sacris quærere vel legere manifesta, si hæc putaverimus obscura.

CAPUT XVIII.

Quid apostolus Petrus de novissimo Dei judicio prædicarit.

2. Petri 3. 3. &c. NUNC jam videamus, quid etiam apostolus Petrus de hoc judicio scripserit: *Venient*, inquit, *in novissimo dierum illusione illudentes, secundùm proprias concupiscentias suas euntes, & dicentes, Vbi est promissum præsentiæ ipsius? Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseverant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc volentes, quia cæli erant olim & terra de aqua, & per aquam constituta Dei verbo, per quæ, qui tunc erat mundus, aquâ inundatus deperiit. Qui autem nunc sunt cæli & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi in diem judicii, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum verò non lateat vos, carissimi, quia unus dies apud Dominum, sicut mille anni; & mille anni, sicut dies unus. Non tardat Dominus promissum, sicut quidam tarditatem existimant: sed patienter fert propter vos, nolens aliquem perire, sed omnes in pænitentiam converti. Veniet autem dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu transcurrent: elementa autem ardentia resolventur; & terra, & quæ in ipsa sunt opera exurentur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse vos in sanctis conversationibus exspectantes, & properantes ad præsentiam diei Domini, per quam cæli ardentes solventur, & elementa ignis ardore decoquentur? Novos verò cælos, & terram novam, secundùm promissa ipsius, exspectamus, in quibus justitia inhabitat.* Nihil hîc dixit de resurrectione mortuorum: sed sanè de

A perditione mundi hujus satis. Ubi etiam commemorans factum antè diluvium, videtur admonuisse quodam modo, quatenus in fine hujus sæculi mundum istum periturum esse credamus. Nam & illo tempore periisse dixit, qui tunc erat, mundum: nec solùm orbem terræ, verùm etiam cælos, quos utique istos aërios intelligimus, quorum locum ac spatium tunc aqua crescendo superaverat. Ergo totus, aut penè totus aër iste ventosus, (quod cælum vel potiùs cælos vocat, sed istos utique imos,
B non illos supremos, ubi sol, & luna, & sidera constituta sunt,) conversus fuerat in humidam qualitatem; atque hoc modo cum terra perierat, cujus terræ utique prior facies fuerat deleta diluvio. *Qui autem nunc sunt*, inquit, *cæli & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi in diem judicii & perditionis hominum impiorum.* Proinde qui cæli, & quæ terra, id est, qui mundus, pro eo mundo qui diluvio periit, ex eadem aqua repositus est, ipse igni novissimo reservatur in diem judicii
C & perditionis hominum impiorum. Nam & hominum, propter magnam quamdam commutationem, non dubitat dicere perditionem futuram, cùm tamen eorum, quamvis in æternis pœnis, sit mansura natura. Quærat forsitan aliquis, si post factum judicium mundus iste ardebit, ante quàm pro illo cælum novum, & terra nova reponatur, eo ipso tempore conflagrationis ejus ubi erunt sancti, quum eos habentes corpora in aliquo corporali loco esse necesse sit. Possumus respondere,
D futuros eos esse in superioribus partibus, quò ita non adscendet flamma illius incendii, quemadmodum nec unda diluvii. Talia quippe illis inerunt corpora, ut illic sint, ubi esse voluerint. Sed nec ignem conflagrationis illius pertimescent immortales atque incorruptibiles facti: sicut virorum Dan. 3. 24.
trium corruptibilia corpora atque mortalia, in camino ardenti vivere illæsa potuerunt.

CAPUT XIX.

Quid apostolus Paulus Thessalonicensibus scripserit, & de manifestatione Antichristi, cujus tempus dies Domini subsequetur.

1. MULTAS Evangelicas Apostolicasque sententias de divino isto judicio novissimo video mihi esse prætereundas, ne hoc volumen in nimiam longitudinem [c] provolvatur: sed nullo c
modo est prætereundus apostolus Paulus, qui scribens ad Thessalonicenses, *Rogamus*, inquit, *vos*, 2. Thess 2. 1. &c.
fratres, per adventum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum, ut non citò moveamini mente, neque terreamini, neque per spiritum, neque per verbum, neque per epistolam tamquam per nos missam, quasi instet dies Domini: ne quis vos seducat ullo modo. Quoniam nisi venerit refuga primùm, & revelatus fuerit homo peccati, filius interitûs, qui adversatur & superextollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur; ita ut in templo Dei sedeat, [d] *ostentans se tam-* d
quam sit Deus. Non retinetis in memoria, quòd adhuc quum essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. Iam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantùm qui modo tenet teneat, donec de medio fiat: & tunc revelabitur iniquus [e], *quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui,* e
& evacuabit illuminatione præsentiæ suæ eum, cujus est præsentia secundùm operationem satanæ, in omni vir-

[a] Editi, *mortale hoc* Abest *hoc* à MSS.
[b] Plerique MSS. *infirmus.*
[c] Aliquot MSS *protendatur.*

[d] Plures è veteribus libris, *ostendens.*
[e] In excusis, *iniquus ille* Abest *ille* à MSS & à Græco textu Apostoli.

tate, & signis, & prodigiis mendacii, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt; pro eo quòd dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, & judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.

2. Nulli dubium est, eum de Antichristo ista dixisse, [a] diemque judicii, (hunc enim appellat diem Domini,) non esse venturum, nisi ille prior venerit, quem refugam vocat, utique à Domino Deo. Quod si de omnibus impiis meritò dici potest, quanto magis de isto? Sed in quo templo Dei [b] sit sessurus, incertum est: utrùm in illa ruina templi, quod à Salomone rege constructum est, an verò in Ecclesia. Non enim templum alicujus idoli aut dæmonis, templum Dei Apostolus diceret. Unde nonnulli, non ipsum principem, sed universum quodam modo corpus ejus, id est, ad eum pertinentem hominum multitudinem simul cum ipso suo principe hoc loco intelligi Antichristum volunt: rectiùsque putant etiam Latinè dici, sicut in Græco est, non *in templo Dei*, sed * *in templum Dei sedeat*, tamquam ipse sit templum Dei, quod est Ecclesia: sicut dicimus, Sedet in amicum, id est, velut amicus; vel si quid aliud isto locutionis genere dici solet. Quod autem ait, *Et nunc quid detineat scitis*, id est, quid sit in mora, quæ caussa sit dilationis ejus, *ut reveletur in suo tempore*, scitis: quoniam scire illos dixit, apertè hoc dicere noluit. Et ideo nos qui nescimus quod illi sciebant, pervenire cum labore ad id quod sensit Apostolus, cupimus, nec valemus: præsertim quia & illa quæ addidit, hunc sensum faciunt obscuriorem. Nam quid est, *Iam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantùm qui modò tenet teneat, donec de medio fiat; & tunc revelabitur iniquus?* Ego prorsus quid dixerit, me fateor ignorare. Suspiciones tamen hominum, quas vel audire, vel legere potui, non tacebo.

* εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ.

3. Quidam putant hoc de imperio dictum fuisse Romano, & propterea Paulum apostolum non id apertè scribere voluisse, ne calumniam videlicet incurreret, quòd Romano imperio malè optaverit, cùm speraretur æternum: ut hoc quod dixit, *Iam enim mysterium iniquitatis operatur*, [a] Neronem voluerit intelligi, cujus jam facta velut Antichristi videbantur. Unde nonnulli ipsum resurrecturum, & futurum Antichristum suspicantur. Alii verò nec occisum [b] putant, sed subtractum potiùs, ut putaretur occisus; & vivum occultari in vigore ipsius ætatis, in qua fuit, cùm crederetur exstinctus, donec suo tempore reveletur, & restituatur in regnum. Sed multùm mihi mira est hæc opinantium tanta præsumtio. Illud tamen quod ait Apostolus, *Tantùm qui modò tenet teneat, donec de medio fiat*: non absurdè de ipso Romano imperio creditur dictum, tamquam dictum sit, Tantùm qui modò imperat imperet, donec de medio fiat, id est, de medio tollatur. *Et tunc revelabitur iniquus*: quem significari Antichristum, nullus ambigit. Alii verò & quod ait, *Quid detineat scitis*; & *mysterium operari iniquitatis*, non putant dictum, nisi de malis & fictis, qui sunt in Ecclesia, donec perveniant ad tantum numerum, qui Antichristo magnum populum faciat; & hoc esse mysterium iniquitatis, quia videtur occultum. Hortari autem Apostolum fideles, ut in fide quam tenent, tenaciter perseverent, dicendo, *Tantùm qui modò tenet teneat, donec de medio fiat*: hoc est, donec exeat de medio Ecclesiæ mysterium iniquitatis, quod nunc occultum est. Ad ipsum enim mysterium pertinere arbitrantur, quod ait in epistola sua Johannes evangelista, *Pueri, novissima hora est: & sicut audistis, quòd Antichristus sit venturus; nunc autem Antichristi multi facti sunt: unde cognoscimus quòd novissima sit hora. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Quòd si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.* Sicut ergo ante finem in hac hora, inquiunt, quam Johannes novissimam dicit, exierunt multi hæretici de medio Ecclesiæ, quos multos dicit Antichristos: ita omnes tunc inde exibunt, qui non ad Christum, sed ad illum novissimum Antichristum pertinebunt, & tunc revelabitur.

a Vide Hieronym. in Dan. 11. & Sever. Sulpit. l. 2. hist.

b V. Sueton. in Nerone, & Tacit. l. 2. hist.

1 Iohan. 2. 18 & 19.

4. Alius ergo sic, alius autem sic Apostoli obscura verba conjectant: quod tamen eum dixisse non dubium est, non veniet ad vivos & mortuos judicandos Christus, nisi priùs venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius ejus Antichristus; quamvis ad occultum jam judicium Dei pertineat, quòd ab illo seducentur. *Præsentia* quippe *ejus erit*, sicut dictum est, *secundùm operationem satanæ, in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacii, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt.* Tunc enim solvetur satanas, & per illum Antichristum in omni sua virtute mirabiliter quidem, sed mendaciter operabitur. [c] Quæ solet ambigi, utrùm propterea dicta sint signa & prodigia mendacii, quoniam mortales sensus per phantasmata decepturus est, ut quod non facit, facere videatur: an quia illa ipsa, etiamsi erunt vera prodigia, ad mendacium pertrahent credituros non ea potuisse nisi divinitus fieri, virtutem diaboli nescientes; maximè quando tantam, quantam numquam habuit, [d] acceperit potestatem. Non enim quando de cælo ignis cecidit, & tantam familiam cum tantis gregibus pecorum sancti Job uno impetu absumsit, & turbo irruens & domum dejiciens filios ejus occidit, phantasmata fuerunt: quæ tamen fuerunt opera satanæ, cui Deus dederat hanc potestatem. Propter quid horum ergo dicta sint prodigia & signa mendacii, tunc potiùs apparebit. Sed propter quodlibet horum dictum sit, seducentur eis signis atque prodigiis, qui seduci merebuntur: *pro eo quòd dilectionem veritatis*, inquit, *non receperunt, ut salvi fierent.* Nec dubitavit Apostolus addere, & dicere, *Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio.* Deus enim mittet: quia Deus diabolum facere ista permittet, justo ipse judicio, quamvis faciat ille iniquo malignoque consilio. *Ut judicentur*, inquit, *omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.* Proinde judicati seducentur, & seducti judicabuntur. Sed judicati seducentur illis judiciis Dei occultè justis, justè occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ numquam judicare cessavit: seducti autem judicabuntur novissimo manifestoque judicio per Jesum Christum, justissimè judicaturum, injustissimè judicatum.

e Signa & prodigia mendacii.

Iob 1.

CAPUT XX.

Quid idem Apostolus in prima ad eosdem epistola de resurrectione mortuorum docuerit.

1. SED hîc Apostolus tacuit de resurrectione mortuorum: ad eosdem autem scribens in

a Editi, diemque judicii. Hunc enim &c. Emendantur ex MSS.
b Editi, ut Deus sit sessurus. Abest ut Deus à MSS.
c Ita MSS. At editi, Quod.
d Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. acciperet.

1 Thess. 4. 12. &c. epistola prima, *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres,* A *de dormientibus, ut non contristemini, sicut & ceteri, qui spem non habent. Nam si credimus, quòd Iesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos viventes, qui reliqui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui antè dormierunt: quoniam ipse Dominus in jussu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo; & mortui in Christo resurgent primò: deinde nos viventes, qui reliqui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus in* B *obviàm Christo in aëra; & ita semper cum Domino erimus.* Hæc verba Apostolica resurrectionem mortuorum futuram, quando veniet Dominus Christus, utique ad vivos & mortuos judicandos, præclarissimè ostendunt.

2. Sed quæri solet, utrùm illi quos hîc viventes inventurus est Christus, quorum personam in se atque illos qui tunc secum vivebant, transfigurabat Apostolus, numquam omnino morituri sunt; V epist. 193 ad Mercatorem, Tom. 2. an ipso temporis puncto, quo cum resurgentibus C rapientur in nubibus in obviàm Christo in aëra, ad immortalitatem per mortem mira celeritate transibunt. Neque enim dicendum est, fieri non posse, ut dum per aëra in sublime portantur, in illo spatio & moriantur, & reviviscant. Quod enim ait, *Et ita semper cum Domino erimus:* non sic accipiendum est, tamquam in aëre nos dixerit semper cum Domino esse mansuros; quia nec ipse utique ibi manebit, quia veniens transiturus est. Venienti quippe ibitur obviàm, non manenti: sed *ita cum* D *Domino erimus*, id est, sic erimus [a] babentes corpora sempiterna, ubicumque cum illo fuerimus. Ad hunc autem sensum, quo existimemus etiam illos, quos hîc vivos inventurus est Dominus, in ipso parvo spatio & passuros mortem & accepturos immortalitatem, ipse Apostolus nos videtur urgere, 1 Cor. 15. 22. ubi dicit, *In Christo omnes vivificabuntur*: cùm alio loco de ipsa loquens resurrectione corporum dicat, Ibidem 36. *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi* [b] *moriatur.* Quomodo igitur, quos viventes bîc Christus E inveniet, per immortalitatem in illo vivificabuntur, etsi non moriantur; cùm videamus propter hoc esse dictum, *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur?* Aut si rectè non dicimus seminari, nisi ea corpora bominum, quæ moriendo quoquo modo revertuntur in terram; sicut sese habet etiam illa in transgressorem patrem generis hu- Gen. 3. 19. mani divinitus prolata sententia, *Terra es, & in terram ibis*: fatendum est istos, quos nondum de corporibus egressos, cùm veniet Christus, inve- F niet, & istis verbis Apostoli, & illis de Genesi non teneri: quoniam sursum in nubibus rapti, non utique seminantur; quia nec eunt in terram, nec redeunt; sive nullam prorsus experiantur mortem, sive paululùm in aëre moriantur.

3. Sed aliud rursus occurrit, quod idem dixit Apostolus, cùm de resurrectione corporum ad Co- 1 Cor. 15. 51. rinthios loqueretur: *Omnes resurgemus*, vel sicut alii codices habent, *Omnes dormiemus.* Cùm ergo nec resurrectio fieri possit, nisi mors præcesserit; nec G dormitionem possimus illo loco intelligere, nisi mortem; quomodo omnes vel dormient, vel resurgent, si tam multi, quos in corpore inventurus est Christus, nec dormient, nec resurgent? Si ergo A sanctos, qui reperientur Christo veniente viventes, eique in obviàm rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patiemur angustias, sive ubi dicit, *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur*; sive ubi dicit, *Omnes resurgemus*, aut *Omnes dormiemus*: quia nec illi per immortalitatem vivificabuntur, nisi, quamlibet paululùm, tamen antè moriantur; ac per hoc & à resurrectione non erunt alieni, B quam [c] dormitio præcedit, quamvis brevissima, non tamen nulla. Cur autem nobis incredibile videatur, illam multitudinem corporum in aëre quodam modo seminari, atque ibi protinus immortaliter atque incorruptibiliter reviviscere, cùm credamus, quod idem ipse Apostolus apertissimè dicit, in ictu 1. Cor. 15. 52. oculi futuram resurrectionem, & in membra sine fine victura tantâ facilitate tamque inæstimabili velocitate rediturum antiquissimorum cadaverum pulverem? Nec ab illa sententia, qua homini di- C ctum est, *Terra es, & in terram ibis*, futuros illos Gen. 3. 19. sanctos arbitremur immunes, si eorum morientium in terram non recident corpora, sed sicut in ipso raptu morientur, ita & resurgent, dum ferentur in aëra. *In terram* quippe *ibis*, est, In hoc ibis amissâ vitâ, quod eras ante quàm sumeres vitam: id est, hoc eris exanimatus, quod eras ante quàm esses animatus. Terræ quippe insufflavit Deus in faciem flatum vitæ, cùm factus est homo in animam vivam: tamquam diceretur, Terra es animata, D quod non eras; terra eris exanimis, sicut eras. Quod sunt & ante quàm putrescant omnia corpora mortuorum: quod erunt & illa, si morientur, ubicumque moriantur, cùm vitâ carebunt, quam continuò receptura sunt. Sic ergn ibunt in terram, quia ex vivis bominibus terra erunt: quemadmodum it in cinerem, quod fit cinis; it in vetustatem, quod fit vetus; it in testam, quod ex luto fit testa: & alia sexcenta sic loquimur. Quomodo autem sit futurum quod nunc pro nostræ ratiunculæ viri- E bus utcumque conjicimus, tunc erit potiùs, ut nosse possimus. Resurrectionem quippe mortuorum futuram [d] esse in carne, quando Christus venturus est vivos judicaturus & mortuos, oportet, si Cbristiani esse volumus, nt credamus. Sed non ideo de hac re inanis est fides nostra, si quemadmodum futura sit, perfectè comprehendere non valemus. Verùm jam, sicut suprà promisimus, de boc judicio Dei novissimo etiam prophetici veteres libri quid prænuntiaverint, quantum satis esse F videbitur, debemus ostendere: quæ, sicut arbitror, non tantâ morâ necesse erit tractari & exponi, si istis, quæ præmisimus, lector curaverit adjuvari.

Caput XXI.

Quid Isaias propheta de mortuorum resurrectione & de retributione judicii sit locutus.

1. PROPHETA Isaias, *Resurgent*, inquit, *mor-* Isai. 26. 19. *tui, & resurgent qui in sepulcris erant: & lætabuntur omnes qui sunt in terra; ros enim qui abs te* G *est, sanitas illis est: terra verò impiorum cadet.* Totum illud superiùs ad resurrectionem pertinet beatorum. Quod autem ait, *Terra vero impiorum cadet*, bene intelligitur dictum, corpora verò impiorum ruina damnationis excipiet. Jam porrò si de bo-

[a] In editis, *semper babentes.* Abest *semper* à MSS.
[b] Editi, *nisi prius moriatur.* Particula *prius* non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.
[c] MSS *quam dormitione præcedunt.*
[d] MSS. *futuram & in carne.*

norum resurrectione quod dictum est, diligentiùs A & distinctiùs velimus intueri, ad primam referendum est quod dictum est, *Resurgent mortui*; ad secundam verò quod sequitur, *Et resurgent qui in sepulcris erant.* Jam si & illos inquiramus sanctos, quos hîc vivos inventurus est Dominus, eis congruè deputabitur quod adjunxit, *Et lætabuntur omnes qui sunt in terra; ros enim qui abs te est, sanitas illis est.* Sanitatem loco isto, immortalitatem rectissimè accipimus. Ea namque est plenissima sanitas, quæ non B reficitur alimentis tamquam quotidianis medicamentis. Item de judicii die spem priùs dans bonis, deinde terrens malos, idem Propheta sic loquitur: *Hæc dicit Dominus, Ecce ego declino in eos ut flumen pacis, & ut torrens inundans gloriam gentium. Filii eorum super humeros portabuntur, & super genua consolabuntur. Quemadmodum si quem mater consoletur, ita ego vos consolabor; & in Jerusalem consolabimini: & videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra sicut herba exorientur. Et cognoscetur manus Domini colentibus eum: & comminabitur contumacibus.* C *Ecce enim Dominus ut ignis veniet, & ut tempestas currus ejus, reddere in indignatione vindictam, & vastationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt à Domino.* In bonorum pro-missione [a] flumen pacis profectò abundantiam pacis illius debemus accipere, qua major esse non possit. Hac utique in fine rigabimur: de qua in præcedenti libro abundanter locuti sumus. Hoc D flumen se in eos declinare dicit, quibus tantam beatitudinem pollicetur, ut intelligamus in illius felicitatis regione, quæ in cælis est, hoc flumine omnia satiari. Sed quia & terrenis corporibus pax incorruptionis atque immortalitatis [b] inde influet, ideo declinare se dicit hoc flumen, ut de supernis quodam modo etiam inferiora perfundat, & homines æquales Angelis reddat. Jerusalem quoque, non illam quæ servit cum filiis suis, sed liberam matrem nostram intelligamus, secundùm Apostolum, æternam in cælis. E Ibi post labores ærumnarum curarumque mortalium consolabimur, tamquam parvuli ejus in humeris genibusque portati. Rudes enim nos & novos blandissimis adjutoriis insolita nobis illa beatitudo suscipiet. Ibi videbimus, & gaudebit cor nostrum. Nec expressit quid videbimus: sed quid, nisi Deum? ut impleatur in nobis promissum Evangelicum, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*; & omnia illa, quæ nunc non videmus, credentes autem, pro modulo capacitatis humanæ, longè minùs quàm sunt F atque incomparabiliter cogitamus. *Et videbitis*, inquit, *& gaudebit cor vestrum.* Hîc creditis, ibi videbitis.

Isaia 66. 12. &c

a Flumen pacis.

b

Gal. 4. 26

Matth 5. 8

2. Sed quoniam dixit, *Et gaudebit cor vestrum*: ne putaremus illa bona Jerusalem ad nostrum tantummodo spiritum pertinere; *Et ossa*, inquit, *vestra ut herba exorientur*: ubi resurrectionem corporum strinxit, velut quod non dixerat reddens: neque enim cùm viderimus, [c] fiet; sed cùm fuerit

Isai. 66.14.

c

A facta, videbimus. Nam & de cælo novo ac terra nova jam suprà dixerat, dum ea quæ sanctis promittuntur in fine, sæpe ac multiformiter diceret: *Erit*, inquit, *cælum novum & terra nova, & non erunt memores priorum, nec* [d] *adscendent in cor ipsorum: sed lætitiam & exsultationem invenient in ea. Ecce ego faciam Jerusalem exsultationem, & populum meum lætitiam, & exsultabo in Jerusalem, & lætabor in populo meo; & ultrà non audietur in illa vox fletûs*: & cetera, quæ quidam [e] ad carnales illos B mille annos referre conantur. Locutiones enim tropicæ propriis prophetico more miscentur: ut ad intellectum spiritalem intentio sobria cum quodam utili ac salubri labore perveniat: pigritia verò carnalis, vel ineruditæ atque inexercitatæ tarditas mentis contenta litteræ superficie, nihil putat interiùs requirendum. Hæc de propheticis verbis, quæ ante istum locum scripta sunt, satis dixerim. In hoc autem loco, unde ad illa digressi sumus, cùm dixisset, *Et ossa vestra ut herba exorientur*, C ut resurrectionem quidem carnis, sed [f] tamen bonorum, se nunc commemorare monstraret, adjunxit, *Et cognoscetur manus Domini colentibus eum.* Quid est hoc, nisi manus distinguentis cultores suos à contemtoribus suis? De quibus sequentia contexens, *Et comminabitur*, inquit, *contumacibus*, sive, ut ait alius interpres, *incredulis.* Nec tunc comminabitur: sed quæ nunc dicuntur minaciter, tunc efficaciter implebuntur. *Ecce enim Dominus*, inquit, *ut ignis veniet, & ut tempestas currus ejus, reddere in* D *indignatione vindictam, & vastationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt à Domino.* Sive igne, sive tempestate, sive gladio, pœnam judicii significat: quando quidem ipsum Dominum quasi ignem dicit esse venturum, eis profectò quibus pœnalis ejus erit adventus. Currus verò ejus, (nam pluraliter dicti sunt,) angelica ministeria non inconvenienter accipimus. Quod autem ait, omnem terram & omnem carnem in ejus E igne & in gladio judicari, non etiam hîc spiritales intelligamus & sanctos, sed terrenos atque carnales, de qualibus dictum est, *Qui terrena sapiunt*: &, *Sapere secundùm carnem, mors est*: & quales omnino caro appellantur à Domino, ubi dicit, *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam caro sunt.* Quod verò hîc positum est, *Multi vulnerati erunt à Domino*: isto vulnere fiet mors secunda. Potest quidem & ignis, & gladius, & vulnus accipi in bono. Nam & ignem Dominus velle se dixit F mittere in mundum. Et visæ sunt illis linguæ divisæ velut ignis, quando venit Spiritus-sanctus. Et, *Non veni*, inquit idem Dominus, *pacem mittere in terram, sed gladium.* Et sermonem Dei dicit Scriptura gladium bis acutum: propter aciem geminam testamentorum duorum. Et in Cantico canticorum, caritate se dicit sancta Ecclesia vulneratam, velut amoris impetu sagittatam. Sed hîc cùm legimus vel audimus ultorem Dominum esse venturum, quemadmodum hæc intelligenda sint, clarum est.

Isai 65 17. &c.

d

e

Isai 66 14

f

Ibidem 15. & 16

Philip. 3. 19

Rom 8. 6.

Gen. 6. 3.

Luc 12. 49.

Act. 2. 3.

Matth 10. 34

Hebr. 4 12.

Cant 2 5. sec. LXX.

[a] Ita MSS. Editi verò, *In bonorum promissione se declinare dicit, ut flumen pacis, quod profectò abundantiam pacis illius debemus accipere.*
[b] Editi, *vim influet.* Meliùs MSS. *inde influet.*
[c] Editi, *fiunt, sed cùm fuerint facta.* At MSS. *fiet, sed cùm fuerit facta*, subaudi, resurrectio.
[d] In MSS. hîc & infrà l. 22. c. 29. *non adscendet.* Apud LXX. *invenient.*
[e] Sola editio Lov. mutato vocum ordine habet, *quæ quidam carnales ad illos &c.* quasi ipsos auctores interpretationis hujus dicat Augustinus carnales. Sectabantur illi Papiam Hierapolitanum, (teste Eusebio l. 3. hist. Eccles. c. 39. & Hieronymo in catal. Script. Eccles.) Justinum dialog. cum Triphone, Irenæum l. 5. adversùs hæreses c. 32. Tertullianum l. de spe fidelium & l. 3. contra Marcionem c. 24. Lactantium l. 7. c. 24. & 26. &c. à quibus non nisi modestè ac prudenter hac in re discedendum docet Hieronymus in Jerem. 19. *Quam quam*, ait, *sibi Judæi auream atque gemmatam Jerusalem restituendam putent, rursumque victimas & sacrificia, & conjugia sanctorum, & regnum in terra Domini Salvatoris: quæ licet non sequamur, tamen damnare non possumus; quia multi Ecclesiasticorum virorum & Martyres ista dixerunt: ut unusquisque in suo sensu abundet, & Domini cuncta judicio reserventur.*
[f] Ita MSS. Editi verò, *sed tantum bonorum.*

Isai. 66. 17. &c. 3. Deinde breviter commemoratis eis, qui per hoc judicium consumentur; sub figura ciborum in Lege vetere vetitorum, à quibus se non abstinuerunt, peccatores impiosque significans, recapitulat ab initio gratiam novi Testamenti à primo Salvatoris adventu usque ad ultimum judicium, de quo nunc agimus, perducens finiensque sermonem. Narrat namque Dominum dicere se venire, ut congreget omnes gentes, easque venturas & visuras gloriam ejus. Rom. 3. 23. *Omnes enim*, sicut dicit Apostolus, *peccaverunt, & egent gloria Dei*. Et relicturum se dicit super eos signa, quæ utique mirantes credant in eum: & emissurum ex illis salvatos in gentes diversas, & in longinquas insulas, quæ non audierunt nomen ejus, neque viderunt gloriam ejus; & annuntiaturos gloriam ejus in gentibus; & adducturos fratres istorum, quibus loquebatur, id est, in fide sub Deo Patre fratres Israëlitarum electorum: adducturos autem ex omnibus gentibus munus Domino in jumentis & vehiculis, (quæ jumenta & vehicula bene intelliguntur adjutoria esse divina, per cujusque generis ministeria Dei, vel angelica, vel humana,) in civitatem sanctam Jerusalem, quæ nunc in sanctis fidelibus est diffusa per terras. Ubi enim divinitus adjuvantur, ibi credunt: & ubi credunt, ibi veniunt. Comparavit autem illos Dominus, tamquam per similitudinem, filiis Israël offerentibus ei suas hostias cum psalmis in domo ejus; quod ubique jam facit Ecclesia: & promisit ab ipsis se accepturum sibi Sacerdotes & Levitas; quod nihilo minùs fieri nunc videmus. Non enim ex genere carnis & sanguinis, sicut erat primùm secundùm ordinem Aaron; sed sicut oportebat in Testamento novo, Psal. 109. 5. ubi secundùm ordinem Melchisedec summus sacerdos est Christus, pro cujusque merito quod in eum gratia divina contulerit, Sacerdotes & Levitas eligi nunc videmus: qui non isto nomine, quod sæpè assequuntur indigni, sed eâ quæ non est bonis malisque communis, sanctitate pensandi sunt.

4. Hæc cùm de ista, quæ nunc impertitur Ecclesiæ, perspicua nobisque notissima Dei miseratione dixisset; promisit & fines ad quos per ultimum judicium facta bonorum malorumque discretione venietur, dicens per Prophetam, vel de Domino dicens ipse Propheta, Isai. 66. 22 &c. *Quomodo enim cælum novum & terra nova manebit coram me, dixit Dominus, sic stabit semen vestrum & nomen vestrum: & erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato.* [a] *Veniet omnis caro in conspectu meo adorare in Jerusalem, dixit Dominus: & egredientur, & videbunt membra hominum qui prævaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non exstinguetur, & erunt visui omni carni.* Ad hoc iste Propheta terminavit librum, ad quod terminabitur sæculum. Quidam sanè non interpretati sunt *membra hominum*, sed * *cadavera virorum*, per cadavera significantes evidentem corporum pœnam: * Sic in Vulgata. quamvis cadaver nisi caro exanimis, non soleat nuncupari; illa verò animata erunt corpora, alioquin nulla poterunt sentire tormenta: nisi fortè quia mortuorum erunt corpora, id est, eorum qui in secundam mortem cadent, ideo non absurdè etiam cadavera dici possunt. Unde est & illud, quod ab eodem Propheta dictum jam suprà posui: A *Terra verò impiorum cadet*. Quis autem non videat à cadendo esse appellata cadavera? Cadaver unde dictum. *Virorum* autem pro eo posuisse illos interpretes, quod est *hominum*, manifestum est. Neque enim quisquam dicturus est, prævaricatrices feminas in illo supplicio non futuras: sed ex potiore, præsertim de quo femina facta est, uterque sexus accipitur. Verùm quod ad rem maximè pertinet, cùm & in bonis dicitur, *Veniet omnis caro*: quia ex omni genere hominum populus iste constabit; non enim B omnes homines ibi erunt, quando in pœnis plures erunt: sed, ut dicere cœperam, cùm & in bonis caro, & in malis membra vel cadavera nominantur; profectò post resurrectionem carnis, cujus fides his rerum vocabulis omnino firmatur, illud [b] quo boni & mali suis finibus dirimentur, futurum esse judicium declaratur.

CAPUT XXII.

Qualis futura sit egressio sanctorum ad videndas pœnas malorum.

C SED quomodo egredientur boni ad videndas pœnas malorum? Numquid corporis motu beatas illas relicturi sunt sedes, & ad loca pœnalia perrecturi, ut malorum tormenta conspiciant præsentiâ corporali? Absit: sed egredientur per scientiam. Hoc enim verbo significatum est, eos qui cruciabuntur extrà futuros. Propter quod & Dominus ea loca tenebras exteriores vocat: Matth. 25. 30. quibus contrarius est ille ingressus, de quo dicitur servo bono, Ibidem 21. *Intra in gaudium Domini tui*: ne illuc D mali putentur ingredi, ut sciantur; sed ad illos potiùs velut egredi scientiâ, qua eos cognituri sunt, boni; quia id quod extrà est cognituri sunt. Qui enim erunt in pœnis, quid agatur intus in gaudio Domini nescient: qui verò erunt in illo gaudio, quid agatur foris in illis tenebris exterioribus scient. Ideo dictum est, *egredientur*: quia eos etiam [c] qui foris ab eis erunt, utique non latebunt. Si enim hæc Prophetæ nondum facta nosse potuerunt, per hoc quod erat Deus, quantulumcumque E erat, in eorum mortalium mentibus; quomodo immortales sancti jam facta tunc nescient, cùm Deus 1. Cor. 15. 28. erit omnia in omnibus? Stabit ergo in illa beatitudine sanctorum semen & nomen: semen, scilicet de quo Johannes ait, 1. Johan. 3. 9. *Et semen ejus in ipso manet*: nomen verò, de quo per hunc Isaiam dictum est, Isai 56. 5. *Nomen æternum dabo eis.* [b] Isai. 66. 23. *Et erit eis mensis ex mense & sabbatum ex sabbato, tamquam luna ex luna & requies ex requie*: quorum utrumque ipsi erunt, cùm ex his umbris veteribus & temporalibus in illa lumina nova ac sempiterna transibunt. F In pœnis autem malorum & inexstinguibilis ignis & vivacissimus vermis, ab aliis atque aliis aliter atque aliter est expositus. Alii quippe utrumque ad corpus, alii utrumque ad animum retulerunt: alii propriè ad corpus ignem, tropicè ad animum vermem, quod credibilius esse videtur. Sed nunc de hac differentia non est [d] temporis disputare. De judicio namque ultimo, quo fiet diremtio bonorum & malorum, hoc volumen implere suscepimus: de ipsis veG rò præmiis & pœnis aliàs diligentiùs disserendum est.

CAPUT XXIII.

Quæ prophetaverit Daniel de persecutione Antichristi, & de judicio Dei, regnoque sanctorum.

1. DANIEL de hoc ultimo judicio sic prophetat, ut Antichristum priùs quoque ven-

[a] In editis, *& veniet*. Abest *&* à MSS.
[b] Sic Er. & plures MSS. At Vind. Am. & Lov. *quod*.

[c] Aliquot MSS *qua*.
[d] Editi, *non est hujus temporis*. Abest *hujus* à MSS.

turum esset prænuntiet, atque ad æternum regnum A sanctorum perducat narrationem suam. Cùm enim visione prophetica quatuor bestias significantes quatuor regna vidisset; ipsumque quartum à quodam rege superatum, qui Antichristus agnoscitur; & post hæc æternum regnum filii hominis, qui intelligitur Christus: *Horruit*, inquit, *spiritus meus*, (Dan. 7. 15. &c.) *ego Daniel in*[a] *habitudine mea, & visus capitis mei conturbabant me. Et accessi*, inquit, *ad unum de stantibus, & veritatem quærebam ab eo de his omnibus: & dixit mihi veritatem.* Deinde, quid au- B dierit ab illo, à quo de omnibus his quæsivit, tamquam eo sibi exponente, sic loquitur: *Hæ quatuor bestiæ magnæ, quatuor regna surgent in terra, quæ auferentur, & accipient regnum sancti Altissimi: & obtinebunt illud usque in sæculum, & usque in sæculum sæculorum. Et quærebam*, inquit, *diligenter de bestia quarta, quæ erat differens præ omni bestia, terribilis ampliùs: dentes ejus ferrei, & ungues ejus ærei, manducans & comminuens, & reliqua pedibus suis conculcans: & de cornibus ejus de-* C *cem, quæ erant in capite ejus, & de altero quod adscendit, & excussit de prioribus tria: cornu illud in quo erant oculi, & os loquens magna; & visus ejus major ceteris. Videbam, & cornu illud faciebat bellum cum sanctis: & prævalebat ad ipsos, donec venit vetustus dierum, & regnum dedit sanctis Altissimi: & tempus pervenit, & regnum obtinuerunt sancti.* Hæc Daniel quæsisse se dixit. Deinde quid audierit, continuò subjungens, *Et dixit*, inquit, id est, ille à quo quæsierat, respondit, & dixit, *Be-* D *stia quarta, quartum regnum erit in terra, quod prævalebit omnibus regnis; & manducabit omnem terram, & conculcabit eam, & concidet. Et decem cornua ejus, decem reges surgent: & post eos surget alius, qui superabit*[b] *malis omnes, qui ante eum fuerunt; & tres reges humiliabit, & verba adversùs Altissimum loquetur; & sanctos Altissimi conteret. Et suspicabitur mutare tempora & legem: & dabitur in manu ejus usque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis. Et judicium sedebit, & princi-* E *patum*[c] *removebunt ad exterminandum & perdendum usque in finem; & regnum, & potestas, & magnitudo regum, qui sub omni cælo sunt, data est sanctis Altissimi. Et regnum ejus regnum sempiternum: & omnes principatus ipsi servient, & obaudient. Huc usque*, inquit, *finis sermonis. Ego Daniel, multùm cogitationes meæ conturbabant me, & forma mea immutata est super me, & verbum in corde meo conservavi.* Quatuor illa regna exposuerunt quidam Assyriorum, Persarum, Macedonum, & Romano- F rum. Quàm verò convenienter id fecerint, qui nosse desiderant, legant presbyteri Hieronymi librum in Danielem, satis diligenter eruditéque conscriptum. Antichristi tamen adversùs Ecclesiam sævissimum regnum, licèt exiguo spatio temporis sustinendum, donec Dei ultimo judicio regnum sancti accipiant sempiternum, qui vel dormitans hæc legit, dubitare non sinitur. Tempus quippe & tempora & dimidium temporis, annum unum G esse & duos & dimidium, ac per hoc tres annos & semissem, etiam numero dierum posteriùs posito dilucescit, aliquando in Scripturis & mensium numero declaratur. Videntur enim tempora indefinitè hîc dicta linguâ Latinâ: sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere & Hebræi. Sic ergo dicta sunt tempora, tamquam dicerentur duo tempora. Vereri me sanè fateor, ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inventurus Antichristus, fortè fallamur, atque ita ille inopinatus adveniat, non exsistentibus tot regibus in orbe Romano. Quid enim si numero isto denario universitas regum significata est, post quos ille venturus est; sicut millenario, centenario, septenario significatur plerumque universitas, & aliis atque aliis numeris, quos nunc commemorare non est necesse?

2. Alio loco idem Daniel, *Et erit*, inquit, *tempus tribulationis, qualis non fuit ex quo nata est gens super terram usque ad tempus illud. Et in tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro. Et multi dormientium in terræ aggere exsurgent: hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam. Et intelligentes fulgebunt sicut claritas firmamenti, & ex justis multis sicut stellæ in sæcula.* (Dan. 12. 1. &c.) Et adhuc sententiæ illi Evangelicæ est locus iste simillimus, de resurrectione dumtaxat mortuorum corporum. Nam qui illic (Johan. 5. 28.) dicti sunt esse *in monumentis*, ipsi hîc *dormientes in terræ aggere*, vel sicut alii interpretati sunt, *in terræ pulvere*. Et sicut ibi, *procedent*, dictum est: ita hîc, *exsurgent*. Sicut ibi, *Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, in resurrectionem judicii*: ita & isto loco, *Hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam.* Non autem diversum putetur, quod cùm ibi positum sit, *Omnes qui sunt in monumentis*, hîc non ait Propheta, *Omnes*, sed *Multi dormientium in terræ aggere*. Ponit enim aliquando Scriptura pro omnibus multos. Propterea & Abrahæ dictum est, *Patrem multarum gentium posui te*: cui tamen (Gen. 17. 5.) alio loco, *In semine*, inquit, *tuo benedicentur omnes* (Gen. 22. 18.) *gentes.* De tali autem resurrectione huic quoque ipsi prophetæ Danieli paulò pòst dicitur: *Et tu veni, & requiesce: adhuc enim dies in completionem* (Dan. 12. 13.) *consummationis, & requiesces, & resurges in sorte tua in fine dierum.*

Caput XXIV.

In Psalmis Davidicis quæ de fine sæculi hujus & novissimo Dei judicio prophetentur.

1. MULTA de judicio novissimo dicuntur in Psalmis, sed eorum plura transeuntes & strictim. Hoc tamen quod de fine hujus sæculi apertissimè dictum est ibi, nequaquam silentio prætenbo. *Principio terram tu fundasti Domine, & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur; tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.* (Psal. 101. 26. &c.) Quid est quòd Porphyrius, cùm pietatem laudet Hebræorum, qua magnus & verus & ipsis numinibus terribilis ab eis colitur Deus, Christianos ob hoc arguit maximæ stultitiæ, etiam ex oraculis deorum suorum, quòd istum mundum dicunt esse periturum? Ecce in litteris pietatis Hebræorum dicitur Deo, quem confitente tanto philosopho, etiam ipsa numina perhorrescunt, *Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt.* Numquid quando cæli peribunt, mundus, cujus iidem cæli superior pars est & tutior, non peribit? Si hæc sententia Jovi displicet, cujus, ut scribit iste phi-

[a] Editi, *hebetudine*. Veriùs MSS. *habitudine*: nam apud LXX Græcè est, ἕξει.

[b] Editi, *suos malis*. Abest *suos* à MSS & à LXX.

[c] Editi, *removebit*. At MSS. *removebunt*. Græcè est μεταστήσουσι.

losophus, velut gravioris auctoritatis oraculo in [A] Christianorum credulitate culpatur; cur non similiter sapientiam, tamquam stultitiam, culpat Hebræorum, in quorum libris potissimus invenitur? Porrò si in illa sapientia[a], quæ Porphyrio tam multùm placet, ut eam deorum quoque suorum vocibus prædicet, legitur cælos esse perituros; cur usque adeo vana est ista fallacia, ut in fide Christianorum, vel inter cetera, vel præ ceteris hoc detestentur, quòd in ea periturus creditur mundus, quo utique nisi pereunte cæli non possunt [B] perire? Et in litteris quidem sacris, quæ propriè nostræ sunt, non Hebræis nobisque communes, id est, in Evangelicis & Apostolicis libris legitur, (1. Cor. 7. 31.) *Præterit figura hujus mundi*: legitur, *Mundus transit*: (1. Johan. 2. 17) legitur, *Cælum & terra transibunt*. (Matth. 24. 35) Sed puto quòd *præterit*, *transit*, *transibunt*, aliquanto mitiùs dicta sunt, quàm *peribunt*. In epistola quoque (2. Petri 3. 6.) Petri apostoli, ubi aquâ inundatus, qui tunc erat, perisse dictus est mundus, satis clarum est, & quæ pars mundi à toto significata, & quatenus perisse [C] dicta sit, & qui cæli repositi igni reservandi in diem judicii & perditionis hominum impiorum. Et in eo quod paulò pòst ait, *Veniet dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu transcurrent, elementa autem ardentia resolventur, & terra, & quæ in ipsa sunt opera exurentur*; ac deinde subjecit, *His omnibus pereuntibus quales oportet vos esse?* possunt illi cæli intelligi perituri, quos dixit repositos igni reservandos; & ea elementa accipi arsura, quæ in hac ima mundi parte subsistunt procellosâ & [D] turbulentâ, in qua eosdem cælos dixit esse repositos, salvis illis superioribus, & in sua integritate manentibus, in quorum firmamento sunt sidera (Matth. 24. 29.) constituta. Nam & illud quod scriptum est, stellas de cælo esse casuras, præter quòd potest multo probabiliùs & aliter intelligi, magis ostendit mansuros esse illos cælos: si tamen stellæ inde casuræ sunt; cùm vel tropica sit locutio, quod est credibilius, vel in isto imo cælo futurum sit[b], utique mirabilius quàm nunc fit. Unde & illa Virgiliana [E] (Æneid. 2) Stella facem ducens multa cum luce cucurrit, & Idæâ se condidit silvâ. Hoc autem quod de Psalmo commemoravi, nullum cælorum videtur relinquere, quod periturum esse non dixerit. Ubi enim dicitur, *Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt*; quàm nullum eorum ab opere Dei, tam nullum eorum à perditione secernitur. Non enim dignabuntur de Petri apostoli locutione,[c] quem vehementer oderunt, Hebræorum defendere pietatem, deorum suorum oraculis approbatam; ut [F] saltem ne totus mundus periturus esse credatur, sic à toto pars accipiatur, in eo quod dictum est, *Ipsi peribunt*, cùm soli cæli infimi sint perituri; quemadmodum in Apostolica illa epistola à toto pars accipitur, quòd diluvio perisse dictus est mundus, quamvis sola ejus cum suis cælis pars ima perierit. Sed quia hoc, ut dixi, non dignabuntur, ne vel apostoli Petri approbent sensum, vel tantum concedant conflagrationi novissimæ, quantum dicimus valuisse diluvium, qui nullis aquis, [G] nullis flammis totum genus humanum posse perire contendunt: restat ut dicant, quòd propterea dii eorum Hebræam sapientiam laudaverunt, quia istum Psalmum non legerant.

[A] 2. In Psalmo etiam quadragesimo-nono de judicio Dei novissimo intelligitur dictum: *Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, & in circuitu ejus tempestas valida. Advocabit cælum sursum, & terram discernere populum suum. Congregate illi justos ejus, qui disponunt testamentum ejus super sacrificia.* (Psal. 49. 3. &c.) Hoc nos de Domino nostro Jesu Christo intelligimus, quem de cælo speramus esse venturum ad vivos & mortuos judicandos. Manifestus enim veniet inter ju- [B] stos & injustos judicaturus justè, qui priùs venit occultus ab injustis judicandus injustè. Ipse, inquam, *manifestus veniet, & non silebit*, id est, in voce judicis evidens apparebit, qui priùs cùm venisset occultus, ante judicem siluit, quando sicut ovis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram tondente fuit sine voce, (Isai. 53. 7.) quemadmodum de illo per Isaiam legimus prophetatum, & in Evangelio vidimus impletum. (Matth. 26. 63.) De igne verò & tempestate, cùm in Isaiæ prophetia tale aliquid tractaremus, quo- [C] modo essent hæc intelligenda, jam diximus. Quod verò dictum est, *Advocabit cælum sursum*: quoniam sancti & justi rectè cælum appellantur; nimirum hoc est, quod ait Apostolus, (1. Thess. 4. 16.) *Simul cum illis rapiemur in nubibus in obviàm Christo in aëra.* Nam secundùm litteræ superficiem, quomodo sursum advocatur cælum, quasi possit esse nisi sursum? Quod autem adjunctum est, *Et terram discernere populum suum*, si tantummodo subaudiatur *advocabit*, id est, advocabit & terram, nec [D] subaudiatur *sursum*, hunc videtur habere sensum secundùm rectam fidem, ut cælum intelligatur in eis qui cum illo sunt judicaturi, & terra in eis qui judicandi sunt: ut *Advocabit cælum sursum*, non hîc intelligamus, Rapiet in aëra; sed, In judiciarias sedes eriget. Potest & illud intelligi: *Advocabit cælum sursum*, advocabit Angelos in supernis & excelsis locis, cum quibus descendat ad faciendum judicium: advocabit *& terram*, id est, homines in terra utique judicandos. Si autem utrumque sub- [E] audiendum est, cùm dicitur, *& terram*, id est, & *advocabit*, & *sursum*; ut iste sit sensus, Advocabit cælum sursum, & terram advocabit sursum: nihil meliùs intelligi existimo, quàm[d] homines qui rapientur in obviàm Christo in aëra, sed cælum dictum propter animas, terram propter corpora. *Discernere* porrò *populum suum*, quid est, nisi per judicium separare bonos à malis, tamquam oves ab hœdis? Deinde conversio sermonis ad Angelos facta est: *Congregate illi justos ejus*. Profectò enim [F] per angelicum ministerium tanta res peragenda est. Si autem quærimus, quos justos ei congregaturi sunt Angeli: *Qui disponunt*, inquit, *testamentum ejus super sacrificia.* Hæc est omnis vita justorum, disponere testamentum Dei super sacrificia. Aut enim opera misericordiæ sunt *super sacrificia*, id est, sacrificiis præponenda, juxta sententiam Dei dicentis, *Misericordiam*[e] *volo quàm sacrificium*: (Osee 6. 6.) aut si *super sacrificia*, in sacrificiis intelligitur dictum, quomodo super terram fieri dicitur [G] quod fit utique in terra: profectò ipsa opera misericordiæ sunt sacrificia quibus[f] placetur Deo, sicut in libro hujus Operis decimo me disseruisse reminiscor: in quibus operibus disponunt justi testamentum Dei, quia propter promissiones quæ no-

[a] Editi, *sapientia Judæorum*. Abest *Judæorum* à MSS.
[b] Sola editio Lov. *futurum sit aliquid*
[c] Plerique MSS. *quam*
[d] In omnibus MSS. *quàm omnes*.

[e] Editi, *magis volo*. At MSS. carent particulâ *magis*, quæ nec est in LXX.
[f] Nonnulli MSS. *placetur Deus*.

vo ejus Testamento continentur, hæc faciunt. Unde congregatis sibi justis suis, & ad suam dexteram constitutis, novissimo utique judicio, dicturus est Christus, *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare* : & cetera quæ ibi proferuntur de bonorum operibus bonis, & de eorum præmiis sempiternis per ultimam sententiam [a] judicantis. (Matth. 25. 34.)

CAPUT XXV.

De prophetia [b] *Malachiæ, qua Dei judicium ultimum declaratur, & quorumdam dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio.*

PROPHETA Malachias, sive Malachi, qui & Angelus dictus est, qui etiam Esdras sacerdos, cujus alia in canonem scripta recepta sunt, ab aliquibus creditur, (nam de illo hanc esse Hebræorum opinionem dicit Hieronymus,) judicium novissimum prophetat, dicens, *Ecce venit, dicit Dominus omnipotens : & quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit ut adspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii, & quasi herba lavantium : & sedebit conflans, & emundans, sicut aurum & sicut argentum, & emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & argentum : & erunt Domino offerentes hostias in justitia. Et placebit Domino sacrificium Juda & Jerusalem, sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Et accedam ad vos in judicio, & ero testis velox super maleficos, & super adulteros, & super eos qui jurant in nomine meo mendaciter, & qui fraudant* [c] *mercedem mercenario, & opprimunt per potentiam viduae, & percutiunt pupillos, & pervertunt judicium advenæ, & qui non timent me, dicit Dominus omnipotens. Quoniam ego Dominus Deus vester, & non mutor.* (Prooem. in Malachiel. Malach. 3. 1. &c.) Ex his quæ dicta sunt, videtur evidentiùs apparere in illo judicio quasdam quorumdam purgatorias pœnas futuras. Ubi enim dicitur, *Quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit, ut adspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii : & quasi herba lavantium : & sedebit conflans, & emundans, sicut aurum & sicut argentum, & emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & sicut argentum* : quid aliud intelligendum est? Dicit tale aliquid & Isaias: *Lavabit Dominus sordes filiorum & filiarum Sion, & sanguinem emundabit de medio eorum spiritu judicii & spiritu combustionis.* (Isai. 4. 4.) Nisi fortè sic eos dicendum est emundari à sordibus, & eliquari quodam modo, cùm ab eis mali per pœnale judicium separantur, ut illorum segregatio atque damnatio purgatio sit istorum, quia sine talium de cetero permixtione victuri sunt. Sed cùm dicit, *Et emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & argentum, & erunt Domino offerentes hostias in justitia, & placebit Domino sacrificium Juda & Jerusalem,* utique ostendit eos ipsos, qui emundabuntur, deinceps in sacrificiis justitiæ Domino esse placituros, ac per hoc ipsi à sua injustitia mundabuntur, in qua Domino displicebant. Hostiæ porrò in plena perfectaque justitia, cùm mundati fuerint, ipsi erunt. Quid enim acceptius Deo tales offerunt, quàm se ipsos? Verùm ista quæstio de purgatoriis pœnis, ut diligentiùs pertractetur, in tempus aliud differenda est. Filios autem Levi & Juda & Jerusalem, ipsam Dei Ecclesiam debemus accipere, non ex Hebræis tantùm, sed ex aliis etiam gentibus congregatam : nec talem, qualis nunc est, ubi *si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est* (1. Johan. 1. 8.) : sed qualis tunc erit, velut area per ventilationem, ita per judicium purgata novissimum ; eis quoque igne mundatis, quibus talis mundatio necessaria est ; ita ut nullus omnino sit, qui offerat sacrificium pro peccatis suis. Omnes enim qui sic offerunt, profectò in peccatis sunt, pro quibus dimittendis offerunt, ut cùm obtulerint, acceptumque Deo fuerit, tunc dimittantur.

CAPUT XXVI.

De sacrificiis quæ sancti offerent, Deo sic placitura, quomodo ei diebus pristinis & annis prioribus placuerunt.

1. VOLENS autem Deus ostendere Civitatem suam tunc in ista consuetudine non futuram, dixit filios Levi oblaturos hostias in justitia: non ergo in peccato, ac per hoc non pro peccato. Unde intelligi potest in eo quod secutus adjunxit, atque ait, *Et placebit Domino sacrificium Juda & Jerusalem, sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus* (Malach. 3. 4.), frustra sibi Judæos secundùm legem veteris Testamenti sacrificiorum suorum præterita tempora polliceri. Non enim tunc in justitia, sed in peccatis hostias offerebant, quando pro peccatis præcipuè ac primitus offerebant, usque adeo ut sacerdos ipse, quem debemus utique credere ceteris fuisse justiorem, secundùm Dei mandatum soleret primùm pro suis offerre peccatis, deinde pro populi. (Levit. 16. 6. Hebr. 7. 27.) Quapropter exponere nos oportet quomodo sit accipiendum quod dictum est, *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus*. Fortassis enim tempus illud commemorat, quo primi homines in paradiso fuerunt. Tunc enim puri atque integri ab omni sorde ac labe peccati se ipsos Deo mundissimas hostias offerebant. Ceterùm ex quo commissæ prævaricationis causâ inde dimissi sunt, atque humana in eis natura damnata est, excepto uno Mediatore, & post lavacrum regenerationis quibusque adhuc parvulis, *Nemo mundus à sorde*, sicut scriptum est, *nec infans, cujus est vita unius diei super terram*. (Job 14. 4. sec. LXX.) Quòd si respondetur, etiam eos meritò dici posse offerre hostias in justitia, qui offerunt in fide; *Justus* enim *ex fide vivit* (Rom. 1. 17.); quamvis se ipsum seducat, si dixerit se peccatum non habere (1 Johan. 1. 8.), & ideo non dicat, quia ex fide vivit: numquid dicturus est quispiam hoc fidei tempus illi fini esse coæquandum, quando igne judicii novissimi mundabuntur, qui [d] offerant hostias in justitia? Ac per hoc quoniam post talem mundationem nullum peccatum justos habituros esse credendum est, profectò illud tempus, quantum adtinet ad non habere peccatum, nulli tempori comparandum est, nisi quando primi homines in paradiso ante prævaricationem innocentissima felicitate vixerunt. Rectè itaque intelligitur hoc significatum esse, cùm dictum est, *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus*. Nam & per Isaiam postea quàm cælum novum & terra nova promissa est, inter cetera, quæ ibi de sanctorum beatitudine per allegorias & ænigmata exsequitur, quibus expositionem congruam reddere nos prohibuit vitandæ longitudinis cura, *Secundùm dies*,

[a] Sola editio Lov. *judicandis*.
[b] MSS. *Malachihelis*. Et eidem initio capitis, *Propheta Malachihel, sive Malachi* & quidam, *sive Malachim*. Editiones Vind. Am. & Er. *Malachiel, sive Malachias*.

[c] Er. & Lov. *mercede mercenarios*. At Vind. Am. & MSS. *mercedem mercenario*. Græcè LXX *μισθὸν μισθωτοῦ*.
[d] Sic MSS. Editi autem, *offerunt*.

Isai. 65. 22. inquit, *ligni vitæ erunt dies populi mei.* Quis autem A
sacras litteras adtigit, & ignorat ubi Deus plantaverit lignum vitæ, à cujus cibo separatis illis ho-
Gen. 3. minibus, quando eos sua de paradiso ejecit iniquitas, eidem ligno circumposita est ignea terribilisque custodia?

2. Quòd si quisquam illos dies ligni vitæ, quos commemoravit propheta Isaias, istos qui nunc aguntur Ecclesiæ Christi dies esse contendit, ip-
Lignum vitæ sumque Christum lignum vitæ propheticè dictum, quia ipse est Sapientia Dei, de qua Salomon ait, B
Prov. 3. 18. *Lignum vitæ est omnibus amplectentibus eam*; nec annos egisse aliquos in paradiso illos primos homines, unde tam citò ejecti sunt, ut nullum ibi gignerent filium; & ideo non posse illud tempus intelligi in eo quod dictum est, *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus*: istam prætereo quæstionem, ne cogat (quod prolixum est) cuncta dis-
a cutere, ut aliquid horum veritas [a] manifestata confirmet. Video quippe alterum sensum, ne dies pristinos & annos priores carnalium sacrificiorum C nobis pro magno munere per Prophetam promis-
Hostiæ veteris legis. sos fuisse credamus. Hostiæ namque illæ veteris
b Legis in quibusque pecoribus [b] immaculatæ ac sine ullo prorsus vitio jubebantur offerri, & significabant homines sanctos, qualis solus inventus est Christus, sine ullo omnino peccato. Proinde quia post judicium, cùm fuerint etiam igne mundati, qui ejusmodi mundatione sunt digni, in omnibus sanctis nullum invenietur omnino peccatum, atque ita se ipsos offerent in justitia, ut tales hostiæ D omni modo immaculatæ ac sine ullo vitio sint futuræ, erunt profectò sicut pristinis diebus & sicut annis prioribus, quando in umbra hujus rei futuræ mundissimæ offerebantur hostiæ. Hæc erit namque munditia tunc in immortali carne ac mente sanctorum, quæ figurabatur in illarum corporibus hostiarum.

3. Deinde propter eos qui non mundatione, sed
Malach. 3. 5. damnatione sunt digni: *Et accedam*, inquit, *ad vos in judicium, & ero testis velox super maleficos &* E *super adulteros*, & cetera, quibus damnabilibus enumeratis criminibus, addidit, *Quoniam ego Dominus Deus vester, & non mutor*: tamquam diceret, Cùm vos mutaverit & in deterius culpa vestra, & in melius gratia mea, ego non mutor. Testem verò se dicit futurum, quia in judicio suo non indiget testibus: eumque velocem, sive quia repentè venturus est, eritque judicium ipso inopinato ejus adventu celerrimum, quod tardissimum videbatur; sive quia ipsas convincet sine ulla sermo- F
Sap. 1. 9. nis prolixitate conscientias. *In cogitationibus enim*, sicut scriptum est, *impii interrogatio erit.* Et Aposto-
Rom. 2. 15. & 16. lus, *Cogitationibus*, inquit, *accusantibus, vel etiam excusantibus in die qua judicabit Deus occulta hominum, secundùm Evangelium meum per Jesum Christum.* Etiam sic ergo Dominus futurus testis intelligendus est velox, cùm sine mora revocaturus est in memoriam, unde convincat puniatque conscientiam.

CAPUT XXVII.

De separatione bonorum & malorum, per quam novissimi judicii discretio declaratur.

ILLUD etiam, quod aliud agens in octavo-decimo libro ex illo Propheta posui, ad judicium A novissimum pertinet, ubi ait, *Erunt mihi, dicit Do-* Malach. 3. 17 & 18
minus omnipotens, in die qua ego facio in adquisitionem: & eligam eos sicut eligit homo filium suum qui servit ei: & [c] convertemini, & videbitis quid sit in- c
ter justum & iniquum, & inter servientem Deo & eum qui non servit ei. [*] Quia ecce dies venit ardens Malach. 4. 1. &c.
sicut clibanus, & comburet eos, & erunt omnes alienigenæ, & universi qui faciunt iniquitatem, stipula: & succendet eos dies veniens, dicit Dominus omnipotens: & non relinquetur in eis radix, neque ramus. B *Et orietur vobis, qui timetis nomen meum, sol justitiæ, & sanitas in pennis ejus; & egredimini, & salietis sicut vituli de vinculis relaxati: & conculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris, dicit Dominus omnipotens.* Hæc distantia præmiorum atque pœnarum justos dirimens ab injustis, quæ sub isto sole in hujus vitæ vanitate non cernitur, quando sub illo sole justitiæ in illius vitæ manifestatione clarebit, tunc profectò erit judicium quale numquam fuit.

C CAPUT XXVIII.

De lege Moysi spiritaliter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis sensus incurrat.

QUOD verò subjungit idem propheta, *Me-* Malach. 4. 4.
mentote legis Moysi servi mei, quam mandavi ei in Choreb ad omnem Israël: præcepta & judicia opportunè commemorat, post declaratum tam magnum futurum inter observatores legis contemtoresque discrimen; simul etiam ut discant legem spiritaliter intelligere, & inveniant in ea D Christum, per quem judicem facienda est inter bonos & malos ipsa discretio. Non enim frustra idem Dominus ait Judæis, *Si crederetis Moysi, cre-* Johan. 5. 46.
deretis & mihi; de me enim ille scripsit. Carnaliter quippe accipiendo legem, & ejus promissa terrena rerum cælestium figuras esse nescientes, in illa murmura corruerunt, ut dicere auderent, *Vanus* Malach. 3. 14 & 15.
est qui servit Deo: & quid amplius, quia custodivimus mandata ejus, & quia ambulavimus [d] supplices ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos d
E *beatos dicimus alienos, & ædificantur omnes qui faciunt iniquitatem.* Quibus eorum verbis quodam modo Propheta compulsus est novissimum [e] præ- e
nuntiare judicium, ubi mali nec saltem falsò sint beati, sed apertissimè appareant miserrimi, & boni nullâ temporali saltem miseriâ laborent, sed clara ac sempiterna beatitudine perfruantur. Dixerat quippe istorum talia quædam verba etiam superiùs dicentium, *Omnis qui facit malum, bo-* Malach. 2. 17.
nus est in conspectu Domini, & tales ei placent. Ad F hæc, inquam, contra Deum murmura pervenerunt, legem Moysi carnaliter accipiendo. Unde & ille in Psalmo septuagesimo secundo, penè commotos dicit fuisse pedes suos, & effusos gressus suos, utique in lapsum, quia zelavit in peccatoribus, pacem peccatorum intuens; ita ut inter cetera diceret, *Quomodo scivit Deus, & si est scien-* Psal. 72. 11.
tia in Altissimo? Diceret etiam, *Numquid vanè* Ibidem 13.
justificavi cor meum, & lavi [f] in innocentibus ma- f
G *nus meas?* Ut autem solveret hanc difficillimam quæstionem, quæ fit, cùm videntur boni esse miseri, & felices mali: *Hoc*, inquit, *labor est ante* Ibidem 16. & 17.
me, donec introeam in sanctuarium Dei, & intelligam in novissima. Judicio quippe novissimo non

[a] Vind. Am. Er. & plures MSS. *manifesta*.
[b] Sic MSS. At editi, *immaculatæ absque ullo* &c.
[c] Editi ac plerique MSS. *& convertar*. Emendantur ad veterem librum Corbeiensem: nam & apud LXX. legitur, ἐπιστραφήσεσθε: & in Vulgata, *& convertemini*.
[d] Lov. *supplices*. Ceteri libri editi & MSS. *supplices*: juxta LXX. ἱκέται.
[e] Sic Am. Er. & plures MSS. At Vind. & Lov. *pronuntiare*.
[f] Lov. *inter innocentes*: & paulò pòst, *intelligam in novissimo*. Sed Aug. legere solet, *in novissima*, & *in innocentibus*, habentque ita MSS.

sic erit: sed in aperta iniquorum miseria, & aperta felicitate justorum, longè quàm nunc est aliud apparebit.

Caput XXIX.

De adventu Eliæ ante judicium, cujus prædicatione Scripturarum secreta reserante Judæi convertentur ad Christum.

Cum autem admonuisset, ut meminissent legis Moysi: quoniam prævidebat eos, multo adhuc tempore non eam spiritaliter, sicut oportuerat, accepturos, continuò subjecit, (Malach. 4. 5. & 6.) *Et ecce ego mittam vobis Eliam Thesbiten, ante quàm veniat dies Domini magnus & illustris, qui convertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum, ne fortè veniens percutiam terram penitus.* Per hunc Eliam magnum mirabilemque prophetam exposita sibi lege, ultimo tempore ante judicium, Judæos in Christum verum, id est, in Christum nostrum esse credituros, celeberrimum est in sermonibus cordibusque fidelium. Ipse quippe ante adventum judicis Salvatoris non immeritò speratur esse venturus: quia etiam nunc vivere non immeritò creditur. (4. Reg. 2. 11.) Curru namque igneo raptus est de rebus humanis, quod evidentissimè sancta Scriptura testatur. Cùm venerit ergo, exponendo legem spiritaliter, quam nunc Judæi carnaliter sapiunt, *convertet cor patris ad filium*, id est, cor patrum ad filios: singularem quippe pro numero plurali interpretes Septuaginta posuerunt. Et est sensus, ut etiam filii sic intelligant legem, id est Judæi, quemadmodum patres eam intellexerunt, id est Prophetæ, in quibus erat & ipse Moyses. Sic enim cor patrum convertetur ad filios, cùm intelligentia patrum perducetur ad intelligentiam filiorum; * *& cor filiorum ad patres eorum*, (* Juxta Vulgatam.) dum in id quod senserunt illi, consentient & isti: ubi Septuaginta dixerunt, *& cor hominis ad proximum suum.* Sunt enim inter se valde proximi patres & filii. Quamquam in verbis Septuaginta interpretum, qui propheticè interpretati sunt, potest sensus alius idemque electior inveniri; ut intelligatur Elias cor Dei Patris conversurus ad Filium: non utique agendo ut Pater diligat Filium, sed docendo quòd Pater diligat Filium, ut & Judæi, quem priùs oderant, diligant eumdem, qui noster est, [a] Christum. Judæis enim nunc aversum cor habet Deus à Christo nostro, quia hoc putant. Eis ergo tunc cor ejus convertetur ad Filium, cùm ipsi converso corde didicerint dilectionem Patris in Filium. Quod verò sequitur, *& cor hominis ad proximum suum*, id est, convertet Elias & cor hominis ad proximum suum; quid meliùs intelligitur, quàm cor hominis ad hominem Christum? Cùm enim sit in forma Dei Deus noster, formam servi accipiens esse dignatus est etiam proximus noster. Hoc ergo faciet Elias. (Malach. 2. 17. & 3. 14.) *Ne fortè*, inquit, *veniam, & percutiam terram penitus.* Terra sunt enim, qui terrena sapiunt; sicut Judæi carnales usque nunc: ex quo vitio contra Deum murmura illa venerunt: *Quia mali ei placent, & vanus est qui servit Deo.*

Caput XXX.

Quòd in libris veteris Testamenti cùm Deus legitur judicaturus, non evidenter Christi persona monstretur; sed ex quibusdam testimoniis, ubi Dominus Deus loquitur, appareat non dubiè quòd ipse sit Christus.

1. Multa alia sunt Scripturarum testimonia divinarum de novissimo judicio Dei, quæ si omnia colligam, nimis longum erit. Satis ergo sit, quòd & novis & veteribus litteris sacris hoc prænuntiatum esse probavimus. Sed veteribus per Christum futurum esse judicium, id est, judicem Christum de cælo esse venturum, non tam, quàm novis, evidenter expressum est: propterea quia cùm ibi dicit Dominus Deus se esse venturum, vel Dominum Deum dicitur esse venturum, non consequenter intelligitur Christus. Dominus enim Deus & Pater est, & Filius, & Spiritus-sanctus: neque hoc tamen intestatum relinquere nos oportet. Primò itaque demonstrandum est, quemadmodum Jesus Christus tamquam Dominus Deus loquatur in propheticis libris, & tamen Jesus Christus evidenter appareat: ut & quando sic non apparet, & tamen ad illud ultimum judicium Dominus Deus dicitur esse venturus, possit Jesus Christus intelligi. Est locus apud Isaiam prophetam, qui hoc quod dico evidenter ostendit. Deus enim per Prophetam, *Audi me*, inquit, *Jacob & Israel* (Isai. 48. 12. &c.) *quem ego voco. Ego sum primus, & ego in sempiternum: & manus mea fundavit terram, & dextera mea firmavit cælum. Vocabo eos, & stabunt simul, & congregabuntur omnes, & audient. Quis* [b] *eis nuntiavit hæc? Diligens te, feci voluntatem tuam super Babylonem, ut auferrem semen Chaldæorum. Et locutus sum, & ego vocavi: adduxi eum, & prosperam feci viam ejus. Accedite ad me, & audite hæc. Non à principio locutus sum in abscondito: quando fiebant, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, & Spiritus ejus.* Nempe ipse est, qui loquebatur sicut Dominus Deus: nec tamen intelligeretur Jesus Christus, nisi addidisset, *Et nunc Dominus Deus misit me, & Spiritus ejus.* Hoc enim dixit secundùm formam servi, de re futura utens præteriti temporis verbo: quemadmodum apud eumdem Prophetam legitur, *Sicut* (Isai. 53. 7. sec. LXX.) *ovis ad immolandum ductus est.* Non enim ait, ducetur: sed pro eo quod futurum erat, præteriti temporis verbum posuit. Et assiduè [c] prophetia sic loquitur.

2. Est & alius locus apud Zachariam, qui hoc evidenter ostendit, quòd omnipotentem misit omnipotens: quis quem, nisi Deus Pater Deum Filium? Nam ita scriptum est: *Hæc dicit Dominus* (Zach. 2. 8. & 9.) *omnipotens, Post gloriam misit me super gentes, quæ spoliaverunt vos; quia qui tetigerit vos, quasi qui tangit pupillam oculi ejus. Ecce ego inferam manum meam super eos, & erunt spolia his qui servierant eis; & cognoscetis quia Dominus omnipotens misit me.* Ecce dicit Dominus omnipotens, à Domino omnipotente se missum. Quis hîc audeat intelligere nisi Christum loquentem, scilicet ovibus quæ perierant domûs Israël? Ait namque in Evangelio, *Non sum missus, nisi ad oves quæ perierunt domûs* (Matth. 15. 24.) *Israël*: quas hîc comparavit pupillæ oculi Dei, propter excellentissimum dilectionis affectum; ex

[a] Editi scriptis dissentientes habent, *Christus*: & infrà post *Christo nostro*, sic prosequuntur: *quia non putant eum Deum esse, neque Dei Filium. Eis ergo* &c.

[b] Sic Vind. Am. Er. juxta Græc. LXX. At Lov. *Quis annuntiavit hæc*, omisso *eis*: cujus loco MSS. plures habent *ei*.

[c] Er. & Lov. *prophetia*. Editi verò alii & MSS. *prophetia*.

quo genere ovium etiam ipsi Apostoli fuerunt. A Sed post gloriam resurrectionis utique suæ, quæ ante quàm fieret, ait Evangelista [a] *Jesus nondum erat glorificatus*; etiam super gentes missus est in Apostolis suis: ac sic impletum est quod in Psalmo legitur, *Erues me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium*: ut qui spoliaverant Israëlitas, quibusque Israëlitæ servierant, quando sunt gentibus subditi, non vicissim eodem modo spoliarentur, sed ipsi spolia fierent Israëlitarum. Hoc enim Apostolis promiserat, dicens, *Faciam* B *vos piscatores hominum*. Et uni eorum, *Ex hoc jam*, inquit, *homines eris capiens*. Spolia ergo [b] fierent, sed in bonum, tamquam erepta vasa illi forti, sed fortiùs alligato.

(Johan. 7. 39. — Psal. 17. 44. — Matth. 4. 19. — Luca 5. 10.)

3. Item per eumdem Prophetam Dominus loquens, *Et erit*, inquit, *in die illa, quæram auferre omnes gentes quæ veniunt contra Jerusalem, & effundam super domum David, & super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ & misericordiæ; & adspicient ad me, pro eo quòd insultaverunt; & plangent* C *super eum planctum quasi super carissimum, & dolebunt dolore quasi super unigenitum*. Numquid nisi Dei est auferre omnes gentes inimicas sanctæ Civitatis Jerusalem, quæ *veniunt contra* eam, id est, contrariæ sunt ei, vel, sicut alii sunt interpretati, *veniunt super* eam, id est, ut eam sibi subjiciant: aut super domum David effundere, & super habitatores ejusdem Civitatis Spiritum gratiæ & misericordiæ? Hoc utique Dei est, & ex persona Dei dicitur per Prophetam: & tamen hunc D Deum hæc tam magna & tam divina facientem sese Christus ostendit, adjungendo atque dicendo, *Et adspicient ad me, pro eo quòd insultaverunt, & plangent super eum planctum quasi super carissimum* (sive *dilectum*,) *& dolebunt dolore quasi super unigenitum*. Pænitebit quippe in die illa Judæos, etiam eos qui accepturi sunt Spiritum gratiæ & misericordiæ, quòd in ejus passione insultaverint Christo, cùm ad eum adspexerint in sua majestate venientem, eumque esse cognoverint, quem priùs E humilem in suis parentibus illuserunt: quamvis & ipsi parentes eorum tantæ illius impietatis auctores resurgentes videbunt eum, sed puniendi jam, non adhuc corrigendi. Non itaque hoc loco ipsi intelligendi sunt, ubi dictum est, *Et effundam super domum David & super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ & misericordiæ; & adspicient ad me, pro eo quòd insultaverunt*: sed tamen de illorum stirpe [c] venientes, qui per Eliam illo tempore sunt credituri. Sed sicut dicimus Judæis, Vos occidistis F Christum, quamvis hoc parentes eorum fecerint: sic & isti se dolebunt fecisse quodam modo, quod fecerunt illi, ex quorum stirpe descendunt. Quamvis ergo accepto Spiritu gratiæ & misericordiæ jam fideles non damnabuntur cum impiis parentibus suis; dolebunt tamen tamquam ipsi fecerint, quod ab illis factum est. Non igitur dolebunt reatu criminis, sed pietatis affectu. Sanè ubi dixerunt Septuaginta interpretes, *Et adspicient ad me, pro eo quòd* G *insultaverunt*: sic interpretatum est ex Hebræo, [a] *Et adspicient ad me, quem confixerunt*. Quo quidem verbo evidentiùs Christus apparet crucifixus. Sed illa insultatio, quam Septuaginta ponere maluerunt, ejus universæ non defuit passioni. Nam & detento, & alligato, & adjudicato, & opprobrio igno- A miniosæ vestis induto, & spinis coronato, & calamo in capite percusso, & irridenter fixis genibus adorato, & crucem suam portanti, & in ligno jam pendenti utique insultaverunt. Proinde interpretationem non sequentes unam, sed utramque jungentes, cùm & *insultaverunt*, & *confixerunt* legimus, pleniùs veritatem Dominicæ passionis agnoscimus.

(Zach 12. 9. & 10. — [a] Sic Vulgata.)

4. Cùm ergo in propheticis litteris ad novissimum judicium faciendum Deus legitur esse venturus, B etsi ejus alia distinctio non ponatur, tantummodo propter ipsum judicium Christus debet intelligi: quia etsi Pater judicabit, per adventum Filii hominis judicabit. Nam ipse per suæ præsentiæ manifestationem *non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio*: qui manifestabitur homo judicaturus, sicut homo est judicatus. Quis est enim alius, de quo item Deus loquitur per Isaiam sub nomine Jacob & Israël, de cujus semine corpus accepit? quod ita scriptum est: *Jacob puer meus,* C *suscipiam illum: Israël electus meus, assumsit eum anima mea. Dedi Spiritum meum in illum, judicium gentibus proferet. Non clamabit, neque cessabit, neque audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret, & linum fumans non exstinguet; sed in veritate proferet judicium. Refulgebit, & non confringetur, donec ponat in terra judicium; & in nomine ejus gentes sperabunt*. In Hebræo non legitur *Jacob* & *Israël*: sed quod ibi legitur *servus meus*, nimirum Septuaginta interpretes volentes admonere quatenus id D accipiendum sit, quia scilicet propter formam servi dictum est, in qua se Altissimus humillimum præbuit, ipsius hominis nomen ad eum significandum posuerunt, de cujus genere eadem servi forma suscepta est. Datus est in eum Spiritus-sanctus, quod & columbæ specie, Evangelio teste, monstratum est. Judicium gentibus protulit, quia prænuntiavit futurum, quod gentibus erat occultum. Mansuetudine non clamavit, nec tamen in prædicanda veritate cessavit. Sed non est audita foris E vox ejus, nec auditur; quando quidem ab eis qui foris ab ejus corpore præcisi sunt, non illi obeditur: ipsosque suos persecutores Judæos, qui calamo quassato perdita integritate, & lino fumanti amisso lumine comparati sunt, non contrivit, nec exstinxit; quia pepercit eis, qui nondum venerat eos judicare, sed ab eis judicari. In veritate sanè judicium protulit, prædicens eis quando puniendi essent, si in sua malignitate persisterent. Refulsit in monte facies ejus, in orbe fama ejus: nec F confractus, sive contritus est, quia neque in se, neque in Ecclesia sua, ut esse desisteret, persecutoribus cessit. Et ideo non est factum, nec fiet, quod inimici ejus dixerunt, vel dicunt, *Quando morietur, & peribit nomen ejus*. [a] *Donec ponat in terra judicium*. Ecce manifestatum est quod absconditum quærebamus. Hoc enim est novissimum judicium, quod ponet in terra, cùm venerit ipse de cælo. De quo jam videmus impletum, quod hîc G ultimum positum est: *Et in nomine ejus gentes sperabunt*. Per hoc certè quod negari non potest, etiam illud credatur quod impudenter negatur. Quis enim speraret, quod etiam hi qui nolunt adhuc credere in Christum, jam nobiscum vident, & quoniam negare non possunt, dentibus suis frendent, & tabescunt? Quis, inquam, speraret gentes

(Johan. 5. 22. — Isai. 42. 1. &c. — Matth. 3. 16. — Psal. 40. 6. — [a] Isai. 42. 4.)

[a] Ita MSS. Editi verò, *ait Evangelista Johannes, Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus*.

[b] Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *fiunt*.

[c] Sola editio Lov. *venient*.

in Christi nomine speraturas, quando tenebatur, ligabatur, cædebatur, illudebarur, crucifigebatur; quando & ipsi discipuli spem perdiderant, quam in illo habere jam cœperant? Quod tunc vix unus latro speravit in cruce, nunc speranr gentes longè latèque diffusæ; & ne in æternum moriantur, ipsa in qua ille mortuus est, cruce signantur.

5. Nullus igitur vel negat vel dubitat, per Jesum Christum tale quale istis sacris litteris prænuntiatur, futurum esse novissimum judicium, nisi qui eisdem litteris, nescio qua [a] incredibili animosirate seu cæcitate, non credit, quæ jam veritarem suam orbi demonstravere terrarum. In illo itaque judicio vel circa illud judicium has res didicimus esse venturas, Eliam Thesbiten, fidem Judæorum, Antichristum persecuturum, Christum judicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque diremtionem, mundi conflagrationem, ejusdemque renovationem. Quæ omnia quidem ventura esse credendum est: sed quibus modis, & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quàm nunc valet consequi ad perfectum hominum intelligentia. Existimo tamen eo quo à me commemorata sunt ordine esse ventura.

6. Duo nobis ad hoc Opus petrinentes reliqui sunt libri, ut adjuvante Domino promissa compleamus: quorum unus erit de malorum supplicio, alius de felicirate justorum: in quibus maximè, sicut Deus donaverit, argumenta refellentur humana, quæ contra prædicta ac promissa divina sapienter sibi miseri [b] rodere videntur, & salubris fidei nutrimenta velut falsa & ridenda contemnunt. Qui verò secundùm Deum sapiunt, omnium quæ incredibilia videntur hominibus, & tamen Scripturis sanctis, quarum jam veritas multis modis asserta est, continentur, maximum argumentum tenent veracem Dei omnipotentiam, quem certum habent, nullo modo in eis potuisse mentiri, & posse facere quod impossibile est infideli.

[a] Ita MSS. Editi verò, *incredula*.

[b] Editi veteribus libris dissentientes, *reddere*.

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

De fine debito Civitatis diaboli, supplicio scilicet damnatorum sempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

Caput I.

De ordine disputationis, qua prius disserendum est de perpetuo supplicio damnatorum cum diabolo, quàm de æterna felicitate sanctorum.

CUm per Jesum Christum Dominum nostrum, judicem vivorum atque mortuorum, ad debitos fines ambæ pervenerint Civitates, quarum una est Dei, altera diaboli, cujusmodi supplicium sit futurum diaboli & omnium ad eum pertinentium, in hoc libro nobis, quantum ope divina valebimus, diligentiùs disputandum est. Ideo autem hunc tenere ordinem malui, ut postea disseram de felicitate sanctorum, quoniam utrumque cum corporibus erit; & incredibilius videtur esse in æternis corpora durare cruciatibus, quàm sine dolore ullo in æterna beatitudine permanere. Ac per hoc cùm illam pœnam non debere esse incredibilem demonstravero, adjuvabit me plurimùm, ut multo faciliùs omni carens molestiâ immortalitas corporum in sanctis futura credatur. Nec à divinis ordo iste abhorret eloquiis, ubi aliquando quidem bonorum beatitudo priùs ponitur, ut est illud, *Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, in resurrectionem judicii*: sed aliquando & posteriùs, ut est, *Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & mittent in caminum ignis* [c] *ardentis, illic erit fletus & stridor dentium; tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui*: & illud, *Sic ibunt* [d] *isti in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam*. Et in Prophetis, quod commemorare longum est, nunc ille, nunc iste ordo, si quis inspiciat, invenitur. Sed ego istum qua caussâ elegerim, dixi.

Johan. 5. 29. — Matth. 13. 41. &c. — Matth. 25. 46.

Caput II.

An possint corpora in ustione ignis esse perpetua.

QUid igitur ostendam, unde convincantur increduli, posse humana corpora animata atque viventia, non solùm numquam morte dissolvi, sed in æternorum quoque ignium durare tormentis? Nolunt enim hoc ad Omnipotentis nos referre potentiam, sed aliquo exemplo persuaderi sibi flagitant. Quibus si respondebimus, esse animalia profectò corruptibilia, quia mortalia, quæ tamen in mediis ignibus vivant: nonnullum etiam genus vermium in aquarum calidarum scaturigine reperiri, quarum fervorem nemo impunè contrectat; illos autem non solùm sine ulla sui læsione ibi esse, sed extrà esse non posse: aut nolunt credere, si ostendere non valemus; aut si valuerimus sive oculis demonstrare res ipsas, sive per testes idoneos edocere, non satis hoc esse ad exemplum rei, de qua quæstio est, eadem infidelitate contendent: quia hæc animalia nec semper vivunt, & in illis fervoribus sine doloribus vivunt, suæ quippe naturæ convenientibus vegetantur illis, non cruciantur elementis; quasi non incredibilius sit vegetari, quàm cruciari talibus rebus. Mirabile est enim, dolere in ignibus, & tamen vivere: sed mirabilius, vivere in ignibus, nec dolere. Si autem hoc creditur, cur non & illud?

Caput III.

An consequens sit, ut corporum dolorem sequatur carnis interitus.

1. SEd nullum est, inquiunt, corpus quod dolere possit, nec possit mori. Et hoc unde scimus? Nam de corporibus quis certus est dæmonum, utrùm in eis doleant, quando se affligi magnis cruciatibus confitentur? Quòd si respondetur, terrenum corpus solidum scilicet atque conspicuum nullum esse, atque ut uno potiùs no-

[c] MSS. *ardentem*.

[d] Ita MSS. At editi, *Sic ibunt injusti*.

mine id explicem, nullam esse carnem quæ dolere possit, morique non possit: quid aliud dicitur, nisi quod sensu corporis homines & experientiâ collegerunt? Nullam namque carnem nisi mortalem sciunt: & hæc est eorum tota ratio, ut quod experti non sunt, nequaquam esse posse arbitrentur. Nam cujus rationis est dolorem facere mortis argumentum, cùm vitæ potiùs sit indicium? Etsi enim quærimus, utrùm semper possit vivere: certum tamen est vivere omne quod dolet, doloremque omnem nisi in re vivente esse non posse. Necesse est ergo ut vivat dolens, non est necesse ut occidat dolor: quia nec corpora ista mortalia, & utique moritura, omnis dolor occidit; & ut dolor aliquis possit occidere, illa caussa est, quoniam sic est anima connexa huic corpori, ut summis doloribus cedat, atque discedat: quoniam & ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim quæ magnam vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima & eo connectitur modo, ut illud vinculum sicut nulla temporis longitudine solvitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiamsi caro nunc talis nulla est, quæ sensum doloris perpeti possit, mortemque non possit: erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est; sicut talis erit & mors, qualis nunc non est. Non enim nulla, sed sempiterna mors erit, quando nec vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit è corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore: ab utraque [a] morte communiter id habetur, ut quod non vult anima, de suo corpore patiatur.

2. Adtendunt autem isti contradictores nullam esse nunc carnem, quæ dolorem pati possit, mortemque non possit; & non adtendunt esse tamen aliquid tale quod corpore majus sit. Ipse quippe animus, cujus præsentiâ corpus vivit & regitur, & dolorem pati potest, & mori non potest. Ecce inventa res est, quæ cùm sensum doloris habeat, immortalis est. Hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium. Si autem consideremus diligentiùs, dolor qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. Animæ enim est dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi caussa exsistit à corpore, cùm in eo loco dolet, ubi læditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora sentientia, & corpora viventia, cùm ab anima sit [b] corpori sensus & vita; ita & corpora dicimus dolentia, cùm dolor corpori nisi ab anima esse non possit. Dolet itaque anima cum corpore in eo loco ejus, ubi aliquid contingit ut doleat. Dolet & sola, quamvis sit in corpore, cùm aliquâ caussâ etiam invisibili tristis est ipso corpore incolumi. Dolet etiam non in corpore constituta: nam utique dolebat dives ille apud inferos, quando dicebat, *Crucior in hac flamma.* [Lucæ 16. 24.] Corpus autem nec exanime dolet, nec animatum sine anima dolet. Si ergo à dolore argumentum rectè sumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accidere & dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quam magis pertinet & dolere. Cùm verò illa quæ magis dolere potest, non possit mori, quid momenti affert cur illa corpora, quoniam futura sunt in doloribus, ideo etiam moritura esse credamus? Dixerunt [c] quidem Platonici, ex terrenis corporibus moribundisque membris esse animæ & metuere, & cupere, & dolere, atque gaudere. Unde Virgilius, Hinc, inquit, (id est, ex moribundis terreni corporis membris) metuunt cupiuntque, dolent gaudentque. [Æneid. 6.] Sed convicimus eos in [d] quarto-decimo hujus Operis libro, habere animas secundùm ipsos ab omni etiam corporis labe purgatas, diram cupiditatem, qua rursus incipiunt in corpora velle reverti. Ubi autem potest esse cupiditas, profectò etiam dolor potest. Frustrata quippe cupiditas sive non perveniendo quò tendebat, sive amittendo quò pervenerat, vertitur in dolorem. Quapropter si anima, quæ vel sola vel maximè dolet, habet tamen quamdam pro suo modo immortalitatem suam, non ideo mori poterunt illa corpora, quia dolebunt. Postremò si corpora faciunt, ut animæ doleant, cur eis dolorem possunt, mortem verò inferre non possunt, nisi quia consequens non est, ut mortem faciat, quod dolorem facit. Cur ergo incredibile est, ita ignes illis corporibus dolorem posse inferre, non mortem, sicut ipsa corpora dolere animas faciunt, quas tamen non ideo mori cogunt? Non est ergo necessarium futuræ mortis argumentum dolor.

CAPUT IV.

De naturalibus exemplis, quorum consideratio doceat, posse inter cruciatus viventia corpora permanere.

1. QUAPROPTER si, ut scripserunt qui naturas animalium curiosiùs indagarunt, salamandra in ignibus vivit; & quidam notissimi Siciliæ montes, qui tanta diuturnitate temporis atque vetustate usque nunc & deinceps flammis æstuant, atque integri perseverant, satis idonei testes sunt, non omne quod ardet absumi; & anima indicat, non omne quod dolere potest, posse etiam mori: quid adhuc à nobis rerum poscuntur exempla, quibus doceamus, non esse incredibile, ut hominum corpora sempiterno supplicio punitorum, & in igne animam non amittant, & sine detrimento ardeant, & sine interitu doleant? Habebit enim tunc [e] istam carnis substantia qualitatem ab illo inditam, qui tam miras & varias tot rebus indidit, quas videmus, ut eas, quia multæ sunt, non miremur. Quis enim nisi Deus creator omnium dedit carni pavonis mortui ne putresceret? Quod cùm auditum incredibile videretur, evenit ut apud Carthaginem nobis cocta apponeretur hæc avis: de cujus pectore pulparum, quantum visum est, decerptum servari jussimus: quod post dierum tantum spatium, quanto alia caro quæcumque cocta putresceret, prolatum atque oblatum, nihil nostrum offendit olfactum. Itemque repositum post dies ampliùs quàm triginta, idem quod erat inventum est: idemque post annum, nisi quòd aliquantùm corpulentiæ siccioris & contractioris fuit. Quis paleæ dedit vel tam frigidam vim, ut obrutas nives servet; vel tam fervidam, ut poma immatura maturet?

2. De ipso igne mira quis explicet, quo quæque adusta nigrescunt, cùm ipse sit lucidus; & penè omnia quæ ambit & lambit, colore [f] pulcherri-

[a] Hic apud Lov. additum est, *tamen.*
[b] Sic MSS. Editi autem hoc & proximo loco, pro *corpori*, habent *corporis.*
[c] Editi scriptis dissentientes habent, *quidam.*
[d] Vind. Am. & omnes MSS. in *duodecimo.* Lapsus est vel Auctoris vel Amanuensis; nam id in Platonicos egit Augustinus l. 14. c. 3 & 5.
[e] Sic MSS. Editi verò, *ista.*
[f] Sola editio Lov. *pulcherrimo.*

nius decolorat, atque ex pruna fulgida carbonem teterrimum reddit? Neque id quasi regulariter definitum est: nam è contrario lapides igne candente percocti, & ipsi fiunt candidi, & quamvis ille magis rubeat, illi [a] albicent, congruit tamen luci quod album est, sicut nigrum tenebris. Cùm itaque ignis in lignis ardeat, ut lapides coquat, contrarios habet non in contrariis rebus effectus. Etsi enim lapides & ligna diversa sunt: contraria tamen non sunt, sicut album & nigrum, quorum in lapidibus unum facit, alterum in lignis, clarus illos clarificans, hæc obfuscans; cùm in illis deficeret, nisi in istis viveret. Quid in carbonibus; nonne miranda [b] est & tanta infirmitas, ut ictu levissimo frangantur, pressu facillimo conterantur; & tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, usque adeo ut eos substernere soleant, qui limites figunt, ad convincendum' litigatorem, quisquis post quantalibet tempora exstiterit, fixumque lapidem limitem non esse contenderit? Quis eos in terra humida infossos, ubi ligna putrescerent, tam diu durare incorruptibiliter posse, nisi rerum ille corruptor ignis effecit?

3. Intueamur etiam miraculum calcis, excepto eo, de quo jam satis diximus, quòd igne [c] candicat, quo alia tetra redduntur, etiam occultissimè ab igne ignem concipit, eumque jam gleba tangentibus frigida tam latenter servat, ut nulli nostro sensui prorsus appareat, sed compertus experimento, etiam dum non apparet, sciatur inesse sopitus. Propter quod eam calcem vivam loquimur, velut ipse ignis latens anima sit invisibilis visibilis corporis. Jam verò quàm mirum est, quòd cùm exstinguitur, tunc accenditur? Ut enim occulto igne careat, [d] aqua infunditur, aquave perfunditur; & cùm antè sit frigida, inde fervescit, unde ferventia cuncta frigescunt. Velut exspirante ergo illâ glebâ discedens ignis, qui latebat, apparet, ac deinde tamquam morte sic frigida est, ut adjectâ undâ non sit arsura, & quam calcem vocabamus vivam, vocemus exstinctam. Quid est quod huic miraculo addi posse videatur, & tamen additur? Nam si non adhibeas aquam, sed oleum, quod magis fomes est ignis, nulla ejus perfusione vel infusione fervescit. Hoc miraculum si de aliquo Indico lapide legeremus, sive audiremus, & in nostrum experimentum venire non posset, profectò aut mendacium putaremus, aut certè granditer miraremur. Quarum verò rerum ante oculos nostros quotidiana documenta versantur, non genere minùs mirabili, sed ipsa assiduitate vilescunt, ita ut ex ipsa India, quæ remota est pars orbis à nobis, desierimus nonnulla mirari, quæ ad nos potuerunt miranda perduci.

4. Adamantem lapidem multi apud nos habent, & maximè aurifices insignitoresque gemmarum, qui lapis nec ferro, nec igni, nec aliâ vi ullâ, perhibetur [e] præter hircino sanguine vinci. Sed qui eum habent atque noverunt, numquid ita mirantur, ut hi quibus primùm potentia ejus ostenditur? Quibus autem non ostenditur, fortasse nec credunt; aut si credunt, inexperta mirantur; & si contigerit experiri, adhuc quidem mirantur insolita, sed assiduitas experiendi paulatim subtrahit admirationis incitamentum. Magnetem lapidem novimus mirabilem ferri esse raptorem: quod cùm primùm vidi, vehementer inhorrui. Quippe cernebam à lapide ferreum anulum raptum atque suspensum; deinde tamquam ferro quod rapuerat, vim dedisset suam, communemque fecisset, idem anulus admotus est alteri, eumque suspendit, atque ut ille prior lapidi, sic alter anulus priori anulo cohærebat: accessit eodem modo tertius, accessit & quartus; jamque sibi per mutua circulis nexis, non implicatorum intrinsecùs, sed extrinsecùs adhærentium, quasi catena pependerat anulorum. Quis istam vim lapidis non stuperet, quæ illi non solùm inerat, verùm etiam per tot suspensa transibat, & invisibilibus ea vinculis subligabat? Sed multo est mirabilius, quod à fratre & coëpiscopo meo Severo Milevitano de isto lapide comperi. Se ipsum namque vidisse narravit, quemadmodum Bathanarius quondam comes Africæ, cùm apud eum convivaretur Episcopus, eumdem protulerit lapidem, & tenuerit sub argento, ferrumque super argentum posuerit; deinde sicut subter movebat manum, qua lapidem tenebat, ita ferrum desuper movebatur, atque argento medio nihilque patiente, concitatissimo cursu ac recursu infrà lapis ab homine, suprà ferrum rapiebatur à lapide. Dixi quod ipse conspexi, dixi quod ab illo audivi, cui tamquam ipse viderim credidi. Quid etiam de isto magnete legerim dicam. Quando juxta eum ponitur adamas, non rapit ferrum; & si jam rapuerat, ut ei appropinquaverit, mox remittit. India mittit hos lapides: sed si eos nos cognitos jam desistimus admirari, quanto magis illi à quibus veniunt, si eos facillimos habent, sic forsitan habent ut nos calcem, quam miro modo aquâ fervescentem, qua solet ignis exstingui, & oleo non fervescentem, quo solet ignis accendi, quia in promtu nobis est, non miramur.

Severus Milevitanus.

Caput V.

Quanta sint quorum ratio nequeat agnosci, & tamen eadem vera esse, non sit ambiguum.

1. Verumtamen homines infideles, [f] qui cùm divina vel præterita vel futura miracula prædicamus, quæ illis experienda non valemus ostendere, rationem à nobis earum flagitant rerum; quam quoniam non possumus reddere, (excedunt enim vires mentis humanæ,) existimant falsa esse quæ dicimus; ipsi de tot mirabilibus rebus, quas vel videre possumus, vel videmus, debent reddere rationem. Quod si fieri ab homine non posse perviderint, fatendum est eis, non ideo aliquid non fuisse, vel futurum non esse, quia ratio inde non potest reddi; quando quidem sunt ista de quibus similiter non potest. Non itaque pergo per plurima quæ mandata sunt litteris, non gesta atque transacta, sed in locis quibusque manentia; quò si quisquam ire voluerit & potuerit, utrùm vera sint, explorabit, sed pauca commemoro. [a] Agrigentinum Siciliæ salem perhibent: cùm fuerit admotus igni, velut in aqua fluescere; cùm verò ipsi aquæ, velut in igne crepitare. [b] Apud Garamantas quemdam fontem tam frigidum diebus, ut non bibatur; tam fervidum noctibus, ut non tangatur. [c] In Epiro alium fontem, in quo faces, ut in ceteris, exstinguuntur accensæ; sed, non ut in

a Plin. l. 31. c. 7.
b Plin. l. 5. c. 5.
c Plin. l. 2. c. 103. et Mela l. 2. c. 3.

a Ita MSS. At editi, illi albedo colore notescant.
b Editi, miranda res est. Abest res à MSS.
c Sic MSS. At editi, candescat.
d Apud Lov. aqua infunditur.
e Sic MSS. Editi verò, præterquàm.
f Ita MSS. At editi, quibus.

ceteris, accenduntur exstinctæ.* Asbeston Arcadiæ lapidem propterea sic vocari, quòd accensus semel jam non possit exstingui.* Lignum cujusdam ficus Ægyptiæ, non ut ligna cetera in aquis natare, sed mergi; & quod est mirabilius, cùm in imo aliquandiu fuerit, inde ad aquæ superficiem rursus emergere, quando madefactum debuit humoris pondere prægravari.* Poma in terra Sodomorum gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morsu pressuve tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere.* Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementiùs prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorem candorem cum luna crescere atque deficere.* In Cappadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere.* Tilon[a] Indiæ insulam eo præferri ceteris terris, quòd omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur regmine foliorum.

* Plin. l. 37. cap. 10.
* Plin. l. 13 c. 7.
* Joseph. l. 5. de bello Jud. & Solin. c. 38 & Tacitus l. 5.
* Plin. l. 36. c. 19 & l. 37 c. 11.
* Plin. l. 37. c. 10.
* Solin. c. 47 Vide etiam Plin. l. 8 c. 42.

2. De his atque aliis innumerabilibus mirabilibus, quæ historia non factorum & transactorum, sed manentium locorum tenet, mihi autem aliud agenti ea persequi nimis longum est, reddant rationem, si possunt, infideles isti, qui nolunt divinis litteris credere; quid aliud quàm non putantes eas esse divinas, eo quòd res habeant incredibiles, sicuti hoc est unde nunc agimus. Non enim admittit, inquiunt, ulla ratio, ut caro ardeat, nec absumatur; doleat, neque moriatur: ratiocinatores videlicet magni, qui de omnibus rebus quas esse mirabiles constat, possint reddere rationem. Reddant ergo* de his, quæ pauca posuimus, quæ procul dubio si esse nescirent, & ea futura esse diceremus, multo minùs crederent, quàm quod nunc dicentibus nobis nolunt credere aliquando venturum. Quis enim eorum nobis crederet, si quemadmodum dicimus futura hominum viva corpora, quæ semper arsura atque dolitura, nec tamen aliquando moritura sint, ita diceremus in futuro sæculo futurum salem, quem faceret ignis velut in aqua fluescere, eumdemque faceret aqua velut in igne crepitare; aut futurum fontem, cujus aqua in refrigerio noctis sic ardeat, ut non possit tangi; in æstibus verò diei sic algeat, ut bibi non possit; aut futurum lapidem, vel eum qui suo calore manum constringentis adureret, vel eum qui undecumque accensus exstingui omnino non posset, & cetera quæ prætermissis aliis innumeris commemoranda interim duxi? Hæc ergo in illo sæculo, quod futurum est, si diceremus futura, nobisque increduli responderent, Si vultis ut ea credamus, de singulis reddite rationem: nos non posse confiteremur, eo quòd istis & similibus Dei miris operibus infirma mortalium ratiocinatio vinceretur; fixam tamen apud nos esse rationem, non sine ratione omnipotentem facere, unde animus humanus infirmus rationem non potest reddere: & in multis quidem rebus incertum nobis esse quid velit; illud tamen esse certissimum, nihil eorum illi esse impossibile, quæcumque voluerit: eique nos credere prædicenti, quem neque impotentem, neque mentientem possumus credere. Hi tamen fidei reprehensores, exactoresque rationis, quid ad ista respondent, de quibus ratio reddi ab homine non potest, & tamen sunt, & ipsi rationi naturæ videntur esse contraria? Quæ si futura esse diceremus, similiter à nobis, sicut eorum quæ futura esse dicimus, ab infidelibus ratio posceretur. Ac per hoc, cùm in talibus operibus Dei deficiat ratio cordis & sermonis humani, sicut ista non ideo non sunt, sic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utrisque ab homine non potest reddi.

* Subaudi, rationem.

Deo nihil impossibile.

[a] In aliquot MSS. *Thylon*. Consule Plin. l. 6. c. 25 & l. 12. c. 10. & l. 16 c. 21.

CAPUT VI.

Quòd non omnia miracula naturalia sint, sed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem dæmonum arte composita.

1. Hic fortè respondeant, Prorsus nec ista sunt, nec ista credimus, falsa de his dicta, falsa conscripta sunt; & adjiciant ratiocinantes, atque dicentes, Si talia credenda sunt, credite & vos quod in easdem litteras est relatum, fuisse vel esse quoddam Veneris fanum, atque ibi candelabrum, & in eo lucernam sub divo sic ardentem, ut eam nulla tempestas, nullus imber exstingueret, unde sicut ille lapis, ita ista λύχνος ἄσβεστος, id est, lucerna inexstinguibilis nominata est. Quod propterea poterunt dicere, ut respondendi nobis angustias ingerant: quia si dixerimus non esse credendum, scripta illa miraculorum infirmabimus; si autem credendum esse concesserimus, confirmabimus numina paganorum. Sed nos sicut jam in libro duode-vigesimo hujus Operis dixi, non habemus necesse omnia credere quæ continet historia gentium, cùm & ipsi inter se historici, sicut ait Varro, quasi datâ operâ & quasi ex industria per multa dissentiant; sed ea, si volumus, credimus quæ non adversantur libris, quibus non dubitamus oportere nos credere. De his autem miraculorum locis, nobis ad ea quæ futura persuadere incredulis volumus, satis illa sufficiunt, quæ nos quoque possumus experiri, & eorum testes idoneos non difficile est invenire. De isto autem fano Veneris & lucerna inexstinguibili, non solùm in nullas coartamur angustias, verùm etiam latitudinis nobis campus aperitur. Addimus enim ad istam lucernam inexstinguibilem, & humanarum & magicarum, id est, per homines [b] dæmonicarum artium, & ipsorum per se ipsos dæmonum multa miracula: quæ si negare voluerimus, eidem ipsi cui credimus sacrarum litterarum adversabimur veritati. Aut ergo in lucerna illa mechanicum aliquid de lapide Asbesto ars humana molita est, aut arte magica factum est, quod homines illo mirarentur in templo, aut dæmon quispiam sub nomine Veneris tantâ se efficaciâ præsentavit, ut hoc ibi prodigium & appareret hominibus, & diutiùs permaneret. Illiciuntur autem dæmones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipsi, sed Deus condidit, delectabilibus pro sua diversitate diversis, non ut animalia cibis, sed ut spiritus signis, quæ cujusque delectationi congruunt, per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum. Ut autem illiciantur ab hominibus, priùs eos ipsi astutissima calliditate seducunt, vel inspirando eorum cordibus virus occultum, vel etiam fallacibus amicitiis apparendo, eorumque paucos discipulos suos faciunt, plurimorumque doctores. Neque enim potuit, nisi primùm ipsis docentibus, disci quid quisque illorum appetat, quid exhorreat,

[b] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *dæmoniacarum*.

quo

quo invitetur nomine, quo cogatur: unde magicæ artes earumque artifices exstiterunt. Maximè autem possident corda mortalium, qua potissimùm possessione gloriantur, cùm se transfigurant in Angelos lucis. Sunt ergo facta eorum plurima, quæ quanto magis mirabilia confitemur, tanto cautiùs vitare debemus. Sed ad hoc unde nunc agimus, nobis etiam ipsa proficiunt. Si enim hæc immundi dæmones possunt, quanto potentiores sunt sancti Angeli, quanto potentior est his omnibus Deus, qui tantorum miraculorum effectores etiam ipsos Angelos fecit?

2. Cor. 11. 14.

2. Quamobrem si tot & tanta [a] mirifica, quæ μηχανήματα appellant, Dei creaturâ utentibus humanis artibus fiunt, ut ea qui nesciunt opinentur esse divina, unde factum est, ut in quodam templo lapidibus magnetibus in solo & camera proportione magnitudinis positis, simulacrum ferreum aëris illius medio inter utrumque lapidem, ignorantibus quid sursum esset ac deorsum, quasi numinis potestate penderet; quale aliquid etiam in illa lucerna Veneris de lapide asbesto ab artifice fieri potuisse jam diximus: si magorum opera, quos nostra Scriptura veneficos & incantatores vocat, in tantum dæmones extollere potuerunt, ut congruere hominum sensibus sibi nobilis poëta videretur, de quadam femina, quæ tali arte polleret, dicens:

Virgil. Æneid. 4.

> Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
> Quas velit, ast aliis duras immittere curas;
> Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retrò;
> Nocturnosque ciet manes, mugire videbis
> Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos:

quanto magis Deus potens est facere quæ infidelibus sunt incredibilia, sed illius facilia potestati; quando quidem ipse lapidum aliarumque vim rerum & hominum ingenia, qui ea miris utuntur modis, angelicasque naturas omnibus terrenis potentiores animantibus condidit, universa mirabilia mirabili vincente virtute, & operandi, jubendi, sinendique sapientiâ, utens omnibus tam mirabiliter, quàm creavit?

Caput VII.

Quòd in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia Creatoris.

1. Cur itaque facere non possit Deus, ut & resurgant corpora mortuorum, & igne æterno crucientur corpora damnatorum, qui fecit mundum in cælo, in terra, in aëre, in aquis, innumerabilibus miraculis plenum; cùm sit omnibus quibus plenus est procul dubio majus & excellentius etiam ipse mundus miraculum? Sed isti cum quibus vel contra quos agimus, qui & Deum esse credunt à quo factus est mundus, & deos ab illo factos per quos ab illo administratur mundus, & miraculorum effectrices, sive spontaneorum, sive cultu & ritu quolibet [b] impetratorum, sive etiam magicorum mundanas vel non negant, vel insuper & prædicant potestates, quando eis rerum vim mirabilem proponimus aliarum, quæ nec animalia sunt rationalia, nec ulla ratione præditi spiritus, sicut sunt ea, quorum pauca commemoravimus, respondere adsolent, Vis est ista naturæ, natura eorum sic se habet, propriarum istæ sunt efficaciæ naturarum. Tota itaque ratio est, cur Agrigentinum salem flamma fluere faciat, aqua crepitare, quia hæc est natura ejus. At hoc esse potiùs contra naturam videtur, quæ non igni, sed aquæ dedit salem solvere; torrere autem igni, non aquæ. Sed ista, inquiunt, salis hujus naturalis est vis, ut his contraria patiatur. Hæc igitur ratio redditur & de illo fonte Garamantico, ubi una vena friget diebus, noctibus fervet, vi utrâque molesta tangentibus. Hæc & de illo alio, qui cùm sit contrectantibus frigidus, & facem sicut alii fontes exstinguat accensam, dissimiliter tamen atque mirabiliter idem ipse accendit exstinctam. Hæc & de lapide asbesto, qui cùm ignem nullum habeat proprium, accepto tamen sic ardet alieno, ut non possit exstingui. Hæc de ceteris quæ piget retexere, quibus licèt vis insolita contra naturam inesse videatur, alia tamen de illis non redditur ratio, nisi ut dicatur, hanc eorum esse naturam. Brevis sanè ista est ratio, fateor, sufficiensque responsio. Sed cùm Deus auctor sit naturarum omnium, cur [c] nolunt fortiorem nos reddere rationem, quando aliquid velut impossibile nolunt credere, eisque redditionem rationis poscentibus respondemus, hanc esse voluntatem omnipotentis Dei; qui certè non ob aliud vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest; qui potuit creare tam multa, quæ nisi ostenderentur, aut à credendis hodieque testibus dicerentur, profectò impossibilia putarentur, non solùm quæ ignotissima apud nos, verùm etiam quæ notissima posui. Illa enim quæ apud nos præter eos, quorum de his libros legimus, non habent testem, & ab eis conscripta sunt qui non sunt divinitus docti atque humanitus falli fortè potuerunt, licet cuique sine recta reprehensione non credere.

Agrigentinus sal.

Garamanticus fons.

Asbestus lapis.

Deus omnium naturarum auctor.

2. Nam nec ego volo temere credi cuncta quæ posui, quia nec à meipso ita creduntur tamquam nulla de illis sit in mea cogitatione dubitatio, exceptis his quæ vel ipse sum expertus, & cuivis facile est experiri; sicut de calce, quòd fervet in aqua, in oleo frigida est; de magnete lapide, quòd nescio qua sorbitione insensibili stipulam non moveat, & ferrum rapiat; de carne non putrescente pavonis, cùm putruerit & Platonis; de palea sic frigente ut fluescere nivem non sinat, sic calente ut maturescere poma compellat; de igne fulgido, quòd secundùm suum fulgorem lapides coquendo candificet, & contrà eumdem suum fulgorem urendo plurima obfuscet. Tale est quòd & nigræ maculæ offunduntur ex oleo splendido, similiter nigræ lineæ de candido imprimuntur argento. De carbonibus etiam, quòd [d] accendente igne sic vertantur in contrarium, ut de lignis pulcherrimis tetri, fragiles de duris, imputribiles de putribilibus fiant. Hæc ipse quædam cum multis, quædam cum omnibus novi, & alia plurima, quæ huic libro inserere longum fuit. De his autem quæ posui non experta, sed lecta, præter de fonte illo, ubi faces exstinguuntur ardentes & accenduntur exstinctæ, & de pomis terræ Sodomorum forinsecùs quasi maturis, intrinsecùs fumeis, nec testes aliquos idoneos à quibus utrùm vera essent audirem, potui reperire. Et illum quidem fontem non inveni, qui in Epiro vidisse se

[a] Editi, *tamque mirifica.* Abest *tamque* à MSS.
[b] Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *monstratorum.*
[c] Editi, *volunt.* Plures verò MSS. *nolunt*: meliùs sanè; nam de incredulis queritur Augustinus, quòd eam, quam fortiorem appellat, nolint sibi reddi rationem, hanc videlicet esse voluntatem omnipotentis Dei.
[d] Sic MSS. At editi, *accedente.*

dicerent, sed qui in Gallia similem nossent non longè à Gratianopoli civitate. De fructibus autem Sodomitarum arborum, non tantùm litteræ fide dignæ indicant, verùm etiam tam multi se loquuntur expertos, ut hinc dubitare non possim. Cetera verò sic habeo, ut neque affirmanda, neque neganda decreverim: sed ideo etiam ipsa posui, quoniam apud eorum, contra quos agimus, historicos legi: ut ostenderem qualia multa, multique illorum, nulla reddita ratione, in suorum litteratorum scripta litteris credant, qui nobis credere, quando id quod eorum experientiam sensumque transgreditur, omnipotentem Deum dicimus esse facturum, nec reddita ratione dignantur. Nam quæ melior & validior ratio de rebus talibus redditur, quàm cùm omnipotens ea posse facere perhibetur, & facturus dicitur, quæ prænuntiasse ibi legitur, ubi alia multa prænuntiavit, quæ fecisse monstratur? Ipse quippe faciet, quia se facturum esse prædixit, quæ impossibilia putantur, qui promisit & fecit ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur.

CAPUT VIII.

Non esse contra naturam, cùm in aliqua re, cujus natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum incipit esse diversum.

1. SI autem propterea respondent, se non credere quæ de humanis semper arsuris nec umquam morituris corporibus dicimus, quia humanorum corporum naturam novimus longè aliter institutam; unde nec illa ratio hinc reddi potest, quæ de illis naturis mirabilibus reddebatur, ut dici possit, Vis ista naturalis est, rei hujus ista natura est; quoniam scimus humanæ carnis istam non esse naturam: habemus quidem quod respondeamus de litteris sacris, hanc ipsam scilicet humanam carnem aliter institutam fuisse ante peccatum, id est, ut posset numquam perpeti mortem; aliter autem post peccatum, qualis in ærumna hujus mortalitatis innotuit, ut perpetem vitam tenere non possit. Sic ergo aliter quàm nobis nota est, instituetur in resurrectione mortuorum. Sed quoniam istis non credunt litteris, ubi legitur qualis in paradiso vixerit homo, quantumque fuerit à necessitate mortis alienus, quibus utique si crederent, non cum illis de pœna damnatorum, quæ futura est, operosiùs ageremus; de litteris eorum, qui doctissimi apud illos fuerunt, aliquid proferendum est, quo appareat posse fieri, ut aliter se habeat quæque res, quàm priùs in rebus innotuerat suæ determinatione naturæ.

2. Est in Marci Varronis libris, quorum inscriptio est, De gente populi Romani, quod eisdem verbis, quibus ibi legitur, & hîc ponam: In cælo, inquit, mirabile exstitit portentum: nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem, Homerus Hesperon appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit tantum portentum exstitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum: quod factum ita neque antea, neque postea sit. Hoc factum [a] Ogyge rege dicebant [b] Adrastus Cyzicenus & Dion Neapolites, mathematici nobiles. Hoc certè Varro tantus auctor portentum non appellaret, nisi esse contra naturam videretur. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus esse: sed non sunt. Quomodo est enim contra naturam, quod Dei fit voluntate, cùm voluntas tanti utique Conditoris conditæ rei cujusque natura sit? Portentum ergo fit, non contra naturam, sed contra quàm est nota natura. Quis autem portentorum numerat multitudinem, quæ historiâ gentium continetur? Sed nunc in hoc uno adtendamus, quod ad rem de qua agimus pertinet. Quid ita dispositum est ab auctore naturæ cæli & terræ, quemadmodum cursus ordinatissimus siderum? Quid tam ratis legibus fixisque firmatum? Et tamen quando ille voluit, qui summo regit imperio ac potestate quod condidit, stella præ ceteris magnitudine atque splendore notissima, colorem, magnitudinem, figuram, & (quod est mirabilius,) sui cursûs ordinem legemque mutavit. Turbavit profectò tunc, si ulli jam fuerunt canones astrologorum, quos velut [c] inerrabili computatione de præteritis ac futuris astrorum motibus conscriptos habent, quos canones sequendo ausi sunt dicere hoc quod de Lucifero contigit, nec antea, nec postea contigisse. Nos autem in divinis libris legimus, etiam solem ipsum & stetisse, cùm hoc à Domino Deo petivisset vir sanctus Jesus Nave, donec cœptum prœlium victoria terminaret; & retrorsùm redisse, ut regi Ezechiæ quindecim anni ad vivendum additi, hoc etiam prodigio promissioni Dei significarentur adjuncto. Sed ista quoque miracula, quæ meritis sunt concessa sanctorum, quando credunt isti facta, magicis artibus tribuunt. Unde illud est quod superiùs commemoravi dixisse Virgilium, Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retrò. Nam & fluvium stetisse superiùs, inferiùsque fluxisse, cùm populus Dei ductore suprà memorato Jesu Nave viam carperet, & Elia propheta transeunte, ac postea discipulo ejus Elisæo id esse factum in sacris litteris legimus; & retrò versum fuisse maximum sidus regnante Ezechia, modò commemoravimus. Quod verò de Lucifero Varro scripsit, non est illic dictum alicui homini petenti id fuisse concessum.

Josue 10.13. *Isai. 38. 8.* *Æneid. 4.* *Jos. 4. 18.* *4. Reg. 2. 8. & 14.*

3. Non ergo de notitia naturarum caliginem sibi faciant infideles, quasi non possit in aliqua re divinitus fieri aliud, quàm in ejus natura per humanam suam experientiam cognoverunt: quamvis & ipsa quæ in rerum natura omnibus nota sunt, non minùs mira sint; essentque stupenda considerantibus cunctis, si solerent homines mirari mira nisi rara. Quis enim, consulta ratione, non videat in hominum innumerabili numerositate, & tanta naturæ similitudine, valde mirabiliter sic habere singulos singulas facies, ut nisi inter se similes essent, non discerneretur species eorum ab animalibus ceteris; & rursus nisi inter se dissimiles essent, non discernerentur singuli ad hominibus ceteris? Quos ergo similes confitemur, eosdem dissimiles invenimus. Sed mirabilior est consideratio dissimilitudinis; quoniam similitudinem justiùs videtur exposcere natura communis. Et tamen quoniam quæ sunt rara, ipsa sunt mira, multo ampliùs admiramur quando duos ita similes reperimus, ut in eis discernendis aut semper, aut frequenter erremus.

4. Sed quod dixi scriptum à Varrone, licèt eorum sit historicus idemque doctissimus, fortasse

[a] MSS Ogyge. Vind. Am. & Er. Ogygio. Vide suprà lib. 28. cap. 8.
[b] In plerisque MSS. Adrastos Cyzicenos, vel Cyzichenos.

[c] Er. & plerique MSS. inerrabili. Vetus liber Corb. inenarrabili.

verè factum esse non credunt; aut quia non diu mansit[a] talis ejusdem sideris cursus, sed reditum est ad solitum, minùs isto moventur exemplo. Habent ergo aliud, quod etiam nunc possit ostendi, eisque puto debere sufficere, quo[b] commoneantur, cùm aliquid adverterint in aliqua institutione naturæ, eamque sibi notissimam fecerint, non se inde Deo debere præscribere, quasi eam non possit in longè aliud, quàm eis cognita est, vertere atque mutare. Terra Sodomorum non fuit utique ut nunc est: sed jacebat simili ceteris facie, eademque vel etiam uberiore fecunditate pollebat; nam Dei paradiso in divinis eloquiis comparata est. Hæc postea quàm tacta de cælo est, sicut illorum[*] quoque adtestatur historia, & nunc ab eis qui veniunt ad loca illa conspicitur, prodigiosa fuligine horrori est, & poma ejus interiorem favillam mendaci superficie maturitatis includunt. Ecce non erat talis, & talis est. Ecce à Conditore naturarum natura ejus in hanc fœdissimam diversitatem mirabili mutatione conversa est: & quod post tam longum accidit tempus, tam longo tempore perseverat.

Terra Sodomorum facies mutata.

Gen 13. 10.

* Tacit. lib 5.

5. Sicut ergo non fuit impossibile Deo, quas voluit instituere, sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas. Unde illorum quoque miraculorum multitudo silvescit, quæ monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur: quæ recolere & commemorare si velim, hujus Operis quis erit finis? Monstra sanè dicta perhibent à monstrando, quòd aliquid significando demonstrent; & ostenta ab ostendendo; & portenta à portendendo, id est, præostendendo; & prodigia, quòd porrò dicant, id est, futura prædicant. Sed viderint eorum conjectores, quomodo ex eis sive fallantur, sive instinctu spirituum, quibus cura est tali pœnâ dignos animos hominum noxiæ curiositatis retibus implicare, etiam vera prædicant, sive multa dicendo aliquando in aliquid veritatis incurrant. Nobis tamen ista quæ velut contra naturam fiunt, & contra naturam fieri dicuntur, (quo more hominum locutus est & Apostolus, dicendo, contra naturam in oleà insitum oleastrum factum esse participem pinguedinis oleæ,) & monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur, hoc monstrare debent, hoc ostendere, vel præostendere, hoc prædicere, quòd facturus sit Deus, quæ de corporibus hominum se prænuntiavit esse facturum, nulla impediente difficultate, nulla præscribente lege naturæ. Quomodo autem prænuntiaverit, satis in libro superiore docuisse me existimo, decerpendo de Scripturis sanctis & novis & veteribus, non quidem omnia ad hoc pertinentia, sed quæ sufficere huic Operi judicavi.

Monstra. Ostenta. Portenta. Prodigia.

Rom 11 17 & 24.

CAPUT IX.

De gehenna, & æternarum qualitate pœnarum.

1. QUOD igitur de sempiterno supplicio damnatorum per suum Prophetam Deus dixit, fiet, omnino fiet: *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non exstinguetur.* Ad hoc enim vehementiùs commendandum, etiam Dominus Jesus, cùm membra quæ hominem scandalizant pro his[c] hominibus poneret, quos ut sua membra dextra quis diligit, eaque præciperet amputari: *Bonum est,* inquit, *tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inexstinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, & ignis eorum non exstinguitur.* Similiter de pede: *Bonum est tibi,* inquit, *claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inexstinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.* Non aliter ait & de oculo: *Bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.* Non[d] eum piguit uno loco eadem verba ter dicere: quem non terreat ista repetitio, & illius pœnæ comminatio tam vehemens ore divino?

Isai. 66. 24.

Marci 9. 42. & 43.

Ibidem 43. & 46.

Ibidem 47. & 48.

2. Utrumque autem horum, ignem scilicet atque vermem, qui volunt ad animi pœnas, non ad corporis pertinere, dicunt etiam uri dolore animi serò atque infructuosè pænitentis eos qui fuerint à regno Dei separati: & ideo ignem pro isto dolore urente non incongruè poni potuisse contendunt: unde illud Apostoli est, *Quis scandalizatur, & ego non uror?* Eumdem[*] etiam vermem putant intelligendum esse. Nam scriptum est, inquiunt, *Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mæror excruciat cor viri.* Qui verò pœnas & animi & corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animum autem rodi quodam modo verme mæroris affirmant. Quod etsi credibilius dicitur; quia utique absurdum est, ibi dolorem aut corporis, aut animi defuturum: ego tamen facilius[e] est ut ad corpus dicam utrumque pertinere, quàm neutrum; & ideo tacitum in illis divinæ Scripturæ verbis animi dolorem, quoniam consequens esse intelligitur, etiamsi non dicatur, ut corpore sic dolente animus quoque sterili pænitentiâ crucietur. Legitur quippe & in veteribus Scripturis: *Vindicta carnis impii, ignis & vermis.* Potuit breviùs dici, Vindicta impii. Cur ergo dictum est, *carnis impii*, nisi quia utrumque, id est, & ignis & vermis, pœna erit carnis? Aut si vindictam carnis propterea dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quòd secundùm carnem vixerit, (propter hoc enim veniet[f] in mortem secundam, quam significavit Apostolus dicens, *Si enim secundùm carnem vixeritis, moriemini;*) eligat quisque quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem, hoc propriè, illud tropicè; aut utrumque propriè corpori. Jam enim satis superiùs disputavi, posse animalia etiam in ignibus vivere, in ustione sine consumtione, in dolore sine morte, per miraculum omnipotentissimi Creatoris: cui hoc possibile esse qui negat, à quo sit quidquid in naturis omnibus miratur ignorat. Ipse enim est Deus, qui omnia in hoc mundo magna & parva miracula quæ commemoravimus, & incomparabiliter plura quæ non commemoravimus, fecit, eademque ipso mundo uno atque omnium maximo miraculo inclusit. Eligat ergo unum de duobus quisque quod placet, utrùm & vermem ad corpus propriè, an ad animum translato à corporalibus ad incorporalia vocabulo existimet pertinere. Quid autem horum verum sit, res ipsa expeditiùs indicabit, quando erit scientia tanta sanctorum, ut eis cognoscendarum illarum pœnarum necessaria non sit experientia, sed ea quæ

1. Cor. 11. 29.

* simple, dolorem.

Prov. 25. 20.

Eccli. 7. 19.

Rom. 8 13.

[a] Vind. Am. Er. & MSS. *alius.*
[b] Sic MSS. Editi autem, *commoneantur.*
[c] Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *pro his omnibus.*
[d] MSS. *Non enim piguit.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *facilius animo*
[f] Lov. *& in mortem secundam.* Abest *&* à ceteris libris.

tunc erit plena atque perfecta, ad hoc quoque A sciendum sapientia sola sufficiat. Nunc enim ex parte scimus, donec veniat quod perfectum est. (1 Cor. 13. 9.) Dum tamen nullo modo illa corpora talia futura esse credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus.

CAPUT X.

An ignis gehennae, si corporalis est, possit malignos spiritus, id est, daemones incorporeos tactu suo adurere.

1. HIC occurrit quaerere, Si non erit ignis B incorporalis [a], sicut est animi dolor, sed corporalis, tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari; quomodo in eo erit etiam poena spirituum malignorum? Idem quippe ignis erit, supplicio scilicet hominum attributus & daemonum, dicente Christo, *Discedite à me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* (Matth. 25. 41.) Nisi quia sunt quaedam sua etiam daemonibus corpora, sicut doctis hominibus [*] visum est, ex isto aëre (* Vide Syn. VII. act. 4.) crasso atque humido, cujus impulsus vento flan- C te sentitur. Quod genus elementi si nihil igne perpeti posset, non ureret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prior uritur, facitque quod patitur. Si autem quisquam nulla habere corpora daemones asseverat, non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa disputatione certandum. Cur enim non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse poenâ corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profectò incorporei, & nunc D potuerunt includi corporalibus membris, & tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? Adhaerebunt ergo, si eis nulla sunt corpora, spiritus daemonum, immò spiritus daemones, licèt incorporei, corporeis ignibus cruciandi: non ut ignes ipsi, quibus adhaerebunt, eorum juncturâ inspirentur, & animalia fiant, quae constent spiritu & corpore; sed, ut dixi, miris & ineffabilibus modis adhaerendo, accipientes ex ignibus poenam, non dantes ignibus vitam. Quia & iste alius E modus, quo corporibus adhaerent spiritus, & animalia fiunt, omnino mirus est, nec comprehendi ab homine potest, & hoc ipse homo est.

2. Dicerem quidem sic arsuros sine ullo suo corpore spiritus, sicut ardebat apud inferos ille dives, quando dicebat, *Crucior in hac flamma*: (Luca 16. 24.) nisi convenienter responderi cernerem, talem fuisse illam flammam, quales oculi quos levavit, & Lazarum vidit, qualis lingua cui humorem exiguum desideravit infundi, qualis digitus Lazari de quo F id sibi fieri postulavit: ubi tamen erant sine corporibus animae. Sic ergo incorporalis & illa flamma qua exarsit, & illa guttula quam poposcit, qualia etiam sunt visa dormientium sive in ecstasi cernentium res incorporales, habentes tamen similitudinem corporum. Nam & ipse homo cùm spiritu, non corpore, sit in talibus visis, ita se tamen tunc similem suo corpori videt, ut discernere omnino non possit. At verò gehenna illa, quod etiam stagnum ignis & sulphuris dictum est, corporeus G (Apoc 20. 9.) ignis erit, & cruciabit corpora damnatorum, aut & hominum & daemonum, solida hominum, aërea daemonum; aut tantùm hominum corpora cum spiritibus, daemones autem spiritus sine corporibus, haerentes sumendo poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utrisque ignis erit, sicut Veritas dixit. (Matth. 25. 41.)

CAPUT XI.

An hoc ratio justitiae habeat, ut non sint extensiora poenarum tempora, quàm fuerint peccatorum.

SIC autem quidam eorum, contra quos defendimus Civitatem Dei, injustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, parvo scilicet tempore perpetratis, poenâ quisque damnetur aeternâ; quasi ullius id umquam justitia legis attendat, ut tantâ morâ temporis quisque puniatur, quantâ morâ temporis unde puniretur admisit. Octo genera poenarum in legibus esse scribit Tullius, (Poenarum genera.) damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exsilium, mortem, servitutem. Quid horum est quod in breve tempus pro cujusque peccati celeritate coartetur, ut tantâ vindicetur morulâ, quantâ deprehenditur perpetratum, nisi fortè talio? Id enim agit, ut hoc patiatur quisque quod fecit. Unde illud est Legis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente.* (Exodi 21. 24.) Fieri enim potest, ut tam brevi tempore quisque amittat oculum severitate vindictae, quàm tulit ipse alteri improbitate peccati. Porrò autem si alienae feminae osculum infixum, rationis sit verbere vindicare, nonne qui illud puncto temporis fecerit, incomparabili horarum spatio verberatur, & suavitas voluptatis exiguae diuturno dolore punitur? Quid, in vinculis numquid [b] tam diu quisque judicandus est esse debere, quàm diu fecit unde meruit alligari; cùm justissimè annosas poenas servus in compedibus pendat, qui verbo aut ictu celerrimè transeunte vel lacessivit dominum, vel plagavit? Jam verò damnum, ignominia, exsilium, servitus, cùm plerumque sic infliguntur, ut nullâ veniâ relaxentur, nonne pro hujus vitae modo similia poenis videntur aeternis? Ideo quippe aeterna esse non possunt, quia nec ipsa vita, quae his plectitur, porrigitur in aeternum: & tamen peccata, quae vindicantur longissimis temporis poenis, brevissimo tempore perpetrantur; nec quisquam exstitit qui censeret tam citò nocentium finienda esse tormenta, quàm citò factum est vel homicidium, vel adulterium, vel sacrilegium, vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniquitatis & impietatis magnitudine metiendum. Qui verò pro aliquo grandi crimine morte multatur, numquid morâ qua occiditur, quae perbrevis est, ejus supplicium leges aestimant, & non quòd eum in sempiternum auferunt de societate viventium? Quod est autem de ista Civitate mortali homines supplicio primae mortis, hoc est de Civitate illa immortali homines supplicio secundae mortis auferre. Sicut enim non efficiunt leges hujus Civitatis, ut in eam quisque revocetur occisus; sic nec illius, ut in vitam revocetur aeternam, secunda morte damnatus. Quomodo ergo verum est, inquiunt, quod ait Christus vester, *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis*, (Luca 6. 38.) si temporale peccatum supplicio punitur aeterno? Nec attendunt, non propter (V. Ep. 102. ad Deogratias q. 4.) aequale temporis spatium, sed propter vicissitudinem mali, id est, ut qui mala fecerit, mala patiatur, eamdem dictam fuisse mensuram. Quamvis hoc in ea re propriè possit accipi, de qua Dominus cùm hoc diceret, loquebatur, id est, de judiciis & condemnationibus. Proinde qui judicat & condemnat injustè, si judicatur & condemnatur justè, in eadem mensura recipit, quamvis non hoc quod dedit. Judicio enim fecit, judi-

[a] Er. & Lov. incorporalis noxius. Redundat noxius, nec est in MSS. [b] Editi, Numquid ob. Abest ob à MSS.

cio patitur: quamvis fecerit damnatione quod iniquum est, patiatur damnatione quod justum est.

Caput XII.

De magnitudine prævaricationis primæ, ob quam æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.

Sed pœna æterna ideo dura & injusta sensibus videtur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum deest ille sensus altissimæ purissimæque sapientiæ, quo sentiri possit quantum nefas in illa prima prævaricatione commissum sit. [Hominis lapsus.] Quanto enim magis homo fruebatur Deo, tanto majore impietate dereliquit Deum, & factus est malo dignus æterno, qui hoc in se peremit bonum, quod esse posset æternum. Hinc est universa generis humani massa damnata: quoniam qui hoc [a] primitus admisit, cum ea quæ in illo fuerat radicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc justo debitoque supplicio, nisi misericordiâ & indebitâ gratia liberetur; atque ita dispertiatur genus humanum, ut in quibusdam demonstretur quid valeat misericors gratia, in ceteris quid justa vindicta. Neque enim utrumque demonstraretur in omnibus: quia si omnes remanerent in pœnis justæ damnationis, in nullo appareret misericors gratia [b] redimentis: rursum si omnes à tenebris transferrentur in lucem, in nullo appareret [c] severitas ultionis. In qua propterea multo plures quàm in illa sunt, ut sic ostendatur quid omnibus deberetur. Quod si omnibus redderetur, justitiam vindicantis justè nemo reprehenderet: quia verò tam multi exinde liberantur, est unde agantur maximæ gratiæ gratuito muneri liberantis.

Caput XIII.

Contra opinionem eorum, qui putant criminosis supplicia post mortem causâ purgationis adhiberi.

Platonici quidem, quamvis impunita nulla velint esse peccata, tamen omnes pœnas emendationi adhiberi putant, vel humanis inflictas legibus, vel divinis, sive in hac vita, sive post mortem, si aut parcatur hîc cuique, aut ita plectatur ut hîc non corrigatur. Hinc est Maronis illa sententia, ubi cùm dixisset de terrenis corporibus moribundisque membris, quòd animæ [Æneid. 6.]

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
Suspiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco:

secutus adjunxit, atque ait,

Quin & supremo cum lumine vita reliquit:

id est, cum die novissimo reliquit eas ista vita.

Non tamen (inquit) omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos, aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Qui hoc opinantur, nullas pœnas nisi purgatorias volunt esse post mortem, ut quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis, ex aliquo istorum mundetur per expiatorias pœnas, quod terrena contagione contractum est. Aër quippe accipitur in eo quod ait, Suspensæ ad ventos. Aqua in eo quod ait, Sub gurgite vasto. Ignis autem suo nomine expressus est, cùm dixit, Aut exuritur igni. Nos verò etiam in hac quidem mortali vita esse quasdam pœnas purgatorias confitemur, non quibus affliguntur, quorum vita vel non inde fit melior, vel potiùs inde fit pejor; sed illis sunt purgatoriæ, qui eis coërciti corriguntur. Ceteræ omnes pœnæ, sive temporariæ, sive sempiternæ, sicut unusquisque divinâ providentiâ tractandus est, inferuntur, vel pro peccatis sive præteritis, sive in quibus adhuc vivit ille qui plectitur, vel pro exercendis declarandisque virtutibus, per homines & angelos, seu bonos seu malos. Nam & si [d] quisquam mali aliquid alterius improbitate vel errore patiatur, peccat quidem homo, qui vel ignorantiâ, vel injustitiâ cuiquam mali aliquid facit: sed non peccat Deus, qui justo, quamvis occulto, judicio fieri sinit. Sed temporarias pœnas alii in hac vita tantùm, alii post mortem, alii & nunc & tunc, verumtamen ante judicium illud severissimum novissimumque patiuntur. Non autem omnes veniunt in sempiternas pœnas, quæ post illud judicium [e] sunt futuræ, qui post mortem sustinent temporales. Nam quibusdam, quod in isto non remittitur, remitti in futuro sæculo, id est, ne futuri sæculi æterno supplicio puniantur, jam suprà diximus. [Matth. 12. 32.]

Caput XIV.

De pœnis temporalibus istius vitæ, quibus subjecta est humana conditio.

Rarissimi sunt autem qui nullas in hac vita, sed tantùm post eam pœnas luunt. Fuisse tamen aliquos, qui usque ad decrepitam senectutem ne levissimam quidem febriculam senserint, quietamque duxerint vitam, ipsi & novimus & audivimus: quamquam vita ipsa mortalium tota pœna sit, quia tota tentatio est, sicut sacræ litteræ personant, ubi scriptum est, *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* [Job 7. 1.] Non enim parva pœna est ipsa insipientia, vel imperitia, quæ usque adeo fugienda meritò judicatur, ut per pœnas doloribus plenas pueri cogantur quæque artificia vel litteras discere: ipsumque discere, ad quod pœnis adiguntur, tam pœnale est eis, ut nonnumquam ipsas pœnas per quas compelluntur discere, malint ferre, quàm discere. Quis autem non exhorreat, & mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? Quæ quidem quòd non à risu, sed à fletu orditur hanc lucem, quid malorum ingressa sit, nesciens prophetat quodam modo. Solum, quando natus est, ferunt [f] risisse Zoroastrem, nec ei boni aliquid monstrosus risus ille portendit. [f Plin. l. 7. c. 16.] Nam magicarum artium fuisse perhibetur inventor: quæ quidem illi nec ad præsentis vitæ vanam felicitatem contra suos inimicos prodesse potuerunt. A Nino quippe rege Assyriorum, cùm esset ipse Bactrianorum, bello superatus est. Prorsus quod scriptum est, *Grave jugum super filios Adam à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ in matrem omnium*, [Eccli. 40. 1.] usque adeo impleri necesse est, ut ipsi parvuli per lavacrum regenerationis ab originalis peccati, quo solo tenebantur,

[a] Plerique MSS *primus*.
[b] Verbum *redimentis* abest à MSS.
[c] In MSS. plerisque, *veritas*.
[d] Vind. Am. & MSS *quisque*.
[e] Editi, *hæ sunt futuræ*. Abest *hæ* ab omnibus MSS.

vinculo jam soluti, mala multa patientes, nonnulli & incursus spirituum malignorum aliquando patiantur. Quæ quidem passio absit ut eis obsit, si hanc vitam in illa ætate etiam ipsa passione ingravescente & animam de corpore excludente finierint.

Caput XV.

Quòd omne opus gratiæ Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futuri sæculi pertineat novitatem.

Verumtamen in gravi jugo quod positum est super filios Adam, à die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturæ in matrem omnium, etiam hoc [a] malum mirabile reperitur, ut sobrii simus, atque intelligamus hanc vitam de peccato illo nimis nefario, quod in paradiso perpetratum est, factam nobis esse pœnalem, totumque quod nobiscum agitur per Testamentum novum, non pertinere nisi ad novi sæculi hereditatem novam, ut hìc pignore accepto, illud cujus hoc pignus est suo tempore consequa- (Rom. 8. 13.) mur: nunc autem ambulemus in spe, & proficientes de die in diem, spiritu facta carnis mortificemus. (2. Tim. 2. 19) *Novit* enim *Dominus qui sunt ejus*: & (Rom. 8. 14.) *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei*, sed gratiâ, non naturâ. Unicus enim naturâ Dei Filius, propter nos misericordiâ factus est filius hominis, ut nos naturâ filii hominis, filii Dei per [b] illum gratiâ fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam nostram in qua nos susciperet, suscepit à nobis; & tenax divinitatis suæ, nostræ infirmitatis particeps factus est; ut nos in melius commutati, quòd peccatores mortalesque sumus, ejus [c] immortalis & justi participatione amittamus, & quod in natura nostra bonum fecit, impletum summo bono in ejus naturæ bonitate servemus. Sicut (Rom. 5. 12.) enim per unum hominem peccantem in hoc tam grave malum devenimus; ita per unum hominem eumdemque Deum justificantem ad illud bonum tam sublime veniemus. Nec quisquam se debet ab isto ad illum transisse confidere, nisi cùm ibi fuerit, ubi tentatio nulla erit; nisi pacem tenuerit, quam belli hujus, in quo caro concupiscit ad- (Gal. 5. 17) versùs spiritum & spiritus adversùs carnem, multis & variis certaminibus quærit. Hoc autem bellum numquam ullum esset, si natura humana per liberum arbitrium in rectitudine, in qua facta est, perstitisset. Nunc verò quæ pacem felix cum Deo habere noluit, secum pugnat infelix, & [d] cùm sit hoc malum miserabile, melius est tamen quàm priora vitæ hujus. Meliùs confligitur quippe cum vitiis, quàm [e] cùm sine ulla conflictione dominantur. Melius est, inquam, bellum cum spe æternæ pacis, quàm sine ulla liberationis cogitatione captivitas. Cupimus quidem etiam hoc bello carere, & ad capessendam ordinatissimam pacem, ubi firmissima stabilitate potioribus [f] inferiora subdantur, igne divini amoris accendimur. Sed si (quod absit) illius tanti boni spes nulla esset, malle debuimus in hujus conflictationis molestia remanere, quàm vitiis in nos dominationem non eis resistendo permittere.

Caput XVI.

Sub quibus gratiæ legibus omnes regeneratorum habeantur ætates.

Verum tanta est Dei misericordia in vasa (Rom. 9. 23.) misericordiæ quæ præparavit in gloriam, ut etiam prima hominis ætas, id est, infantia quæ sine ullo renisu subjacet carni, & secunda quæ pueritia nuncupatur, ubi nondum ratio suscepit hanc pugnam, & ferè sub omnibus vitiosis delectationibus jacet, quia licèt jam fari valeat, & ideo infantiam transisse videatur, nondum in ea est præcepti capax infirmitas mentis; si sacramenta Mediatoris acceperit, etiamsi hanc in eis annis vitam finiat, translata scilicet à potestate tenebrarum in regnum Christi, non solùm pœnis non præparetur æternis, sed ne ulla quidem post mortem purgatoria tormenta patiatur. Sufficit enim sola spiritalis regeneratio, ne post mortem obsit quod carnalis generatio cum morte contraxit. Cùm autem ventum fuerit ad ætatem, quæ præceptum jam capit, & subdi potest legis imperio, (Bellū cum vitiis gerendum.) suscipiendum est bellum contra vitia, & gerendum acriter, ne ad damnabilia peccata perducat. Et si quidem nondum victoriarum consuetudine roborata sunt, faciliùs vincuntur & cedunt: si autem vincere atque imperare [g] consueverunt, laboriosâ difficultate superantur. Neque id fit veraciter atque sinceriter, nisi [h] veræ delectatione justitiæ: hæc est autem in fide Christi. Nam si lex jubens adsit, & spiritus juvans desit, per ipsam prohibitionem desiderio crescente atque vincente peccati, etiam reatus prævaricationis accedit. Nonnumquam sanè apertissima vitia aliis vitiis vincuntur occultis, quæ putantur esse virtutes, in quibus regnat superbia & quædam sibi placendi altitudo ruinosa. Tunc itaque victa vitia deputanda sunt, cùm Dei amore vincuntur, quem nisi Deus ipse non donat, nec aliter nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum, qui factus est particeps mortalitatis nostræ, ut nos participes faceret divinitatis suæ. Paucissimi autem sunt tantæ felicitatis, ut ab ipsa ineunte adolescentia nulla damnabilia peccata committant, vel in flagitiis, vel in facinoribus, vel in nefariæ cujusquam impietatis errore, sed magna spiritûs largitate opprimant, quidquid [i] eis posset carnali delectatione dominari. Plurimi verò præcepto legis accepto, cùm priùs victi fuerint prævalentibus vitiis & prævaricatores ejus effecti, tunc ad gratiam confugiunt adjuvantem, qua fiant & amariùs pœnitendo, & vehementiùs pugnando, priùs Deo subditâ, atque ita carni præpositâ mente victores. Quisquis igitur cupit pœnas evadere sempiternas, non solùm baptizetur, verùm etiam justificetur in Christo, ac sic verè transeat à diabolo ad Christum. Purgatorias autem pœnas nullas futuras opinetur, nisi ante illud ultimum tremendumque judicium. Nequaquam tamen negandum est, etiam ipsum æternum ignem pro diversitate meritorum quamvis malorum aliis leviorem, aliis futurum esse graviorem, sive ipsius vis atque ardor pro pœna digna cujusque varietur, sive ipse æqualiter ardeat, sed non æquali molestiâ sentiatur.

---

[a] Editi, *hoc medium miserabile*. Plerique MSS. *hoc malum mirabile*, scilicet in parvulis ipsis regeneratis, de quibus superiore capite.

[b] Sola editio Lov. *per illius gratiam*.

[c] Ita omnes MSS. At editi, *ejus immortalitatis & justitia*: paulòque pòst loco *impleram*, iidem habebant *impleti*.

[d] Sic MSS. Editi verò, *& hoc quoque cùm malum sit miserabile*.

[e] Abest *cùm* à pluribus MSS.

[f] Lov. *infirmiora*. Editi alii & plerique MSS. *inferiora*.

[g] MSS. *consueverunt* & sic alibi passim.

[h] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *vera*.

[i] Er. & nonnulli MSS. *quidquid in eis posset carnali delectatione dominari*.

CAPUT XVII.

De his qui putant nullorum hominum pœnas in æternum esse mansuras.

NUNC jam cum misericordibus nostris agendum esse video, & pacificè disputandum, qui vel omnibus illis hominibus, quos justissimus Judex dignos gehennæ supplicio judicabit, vel quibusdam eorum nolunt credere pœnam sempiternam futuram, sed post certi temporis metas pro cujusque peccati quantitate [a] longioris sive brevioris eos inde existimant liberandos. Qua in re misericordior profectò fuit Origenes, qui & ipsum diabolum atque angelos ejus post graviora pro meritis & diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruendos atque sociandos sanctis Angelis credidit. Sed illum & propter hoc, & propter alia nonnulla, & maximè propter alternantes sine cessatione beatitudines & miserias, & statutis sæculorum intervallis ab istis ad illas, atque ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles, non immeritò reprobavit Ecclesia: quia & hoc quòd misericors videbatur amisit, faciendo sanctis veras miserias quibus pœnas luerent, & falsas beatitudines in quibus verum ac securum, hoc est, sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberent. Longè autem aliter istorum misericordia humano errat affectu, qui hominum illo judicio damnatorum miserias temporales, omnium verò qui vel citiùs vel tardiùs liberantur, æternam felicitatem putant. Quæ sententia si propterea bona & vera quia misericors est, tanto erit melior & verior quanto misericordior fuerit. Extendatur ergo ac profundatur fons hujus misericordiæ usque ad damnatos angelos, saltem post multa atque prolixa quantumlibet sæcula liberandos. Cur usque ad universam naturam manat humanam, & cùm ad angelicam ventum fuerit, mox arescit? Non audent tamen se ulteriùs miserando porrigere, & ad liberationem ipsius quoque diaboli pervenire. Verùm si aliquis audet, vincit nempe istos, & tamen tanto invenitur errare deformiùs, & contra recta Dei verba perversiùs, quanto sibi videtur sentire clementiùs.

Origenis sententia de salvando etiam diabolo.

CAPUT XVIII.

De his qui novissimo judicio, propter intercessiones sanctorum, neminem hominum putant esse damnandum.

1. SUNT etiam, quales in collocutionibus nostris ipse sum expertus, qui cùm venerari videantur Scripturas sanctas, moribus improbandi sunt; & agendo caussam suam, multo majorem quàm isti misericordiam Deo tribuunt erga humanum genus. Dicunt enim de malis & infidelibus hominibus divinitus quidem verum prædictum esse, quòd digni sunt [b] pœnâ: sed cùm ad judicium ventum fuerit, misericordiam esse superaturam. Donabit enim eos, inquiunt, misericors Deus precibus & intercessionibus sanctorum suorum. Si enim orabant pro illis, quando eos patiebantur inimicos, quanto magis quando videbunt humiles supplicesque prostratos? Neque enim credendum est, aiunt, tunc amissuros sanctos viscera misericordiæ, cùm fuerint plenissimæ ac perfectissimæ sanctitatis, ut qui tunc orabant pro inimicis suis, quando & ipsi sine peccato non erant, tunc non orent pro supplicibus suis, quando nullum cœpe-A rint habere peccatum. Aut verò Deus tunc eos non exaudiet tot & tales filios suos, quando in tanta eorum sanctitate nullum inveniet orationis impedimentum? Testimonium verò Psalmi, & illi quidem qui permittunt infideles atque impios homines saltem longo tempore cruciari, & postea de malis omnibus erui, sed magis isti pro se dicunt esse, ubi legitur: *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas?* Psal. 76. 10. Ira ejus est, inquiunt, ut omnes indigni beatitudine sempi-B terna, ipso judicante puniantur supplicio sempiterno. Sed si vel longum, vel prorsus ullum esse permiserit, profectò ut possit hoc fieri, continebit in ira sua miserationes suas, quod eum Psalmus dicit non esse facturum. Non enim ait, Numquid diu continebit in ira sua miserationes suas? sed quòd prorsus non continebit, ostendit.

2. Sic ergo isti volunt judicii Dei comminationem non esse mendacem, quamvis sit neminem damnaturus, quemadmodum ejus comminatio-C nem, qua dixit eversum se esse Ninivem civitatem, Ionæ 3. 4. mendacem non possumus dicere; & tamen non factum est, inquiunt, quod sine ulla conditione prædixit. Non enim ait, Ninive evertetur, si non egerint pænitentiam, seque correxerint: sed hoc non addito prænuntiavit futuram eversionem illius civitatis. Quam comminationem propterea veracem putant, quia hoc prædixit Deus quod verè digni erant pati, quamvis hoc non esset ipse facturus. Nam & si pænitentibus peper-D cit, inquiunt, utique illos pænitentiam non ignorabat acturos, & tamen absolutè ac definitè eorum eversionem futuram esse prædixit. Hoc ergo erat, inquiunt, in veritate severitatis, quia id erant digni; sed in ratione miserationis non erat, quam non continuit in ira sua, ut ab ea pœna supplicibus parceret, quam fuerat contumacibus comminatus. Si ergo tunc pepercit, aiunt, quando sanctum suum Prophetam fuerat parcendo contristaturus, quanto magis tunc miserabiliùs sup-E plicantibus parcet, quando ut parcat omnes sancti ejus orabunt? Sed hoc quod ipsi suis cordibus suspicantur, ideo putant Scripturas tacuisse divinas, ut multi se corrigant, vel prolixarum vel æternarum timore pœnarum, & sint qui possint orare pro eis, qui se non correxerint: nec tamen opinantur omni modo id eloquia divina tacuisse. Nam quò pertinet, inquiunt, quod scriptum est, *Quàm multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti metuentibus te!* Psal. 30. 20. nisi ut intelligamus propter F timorem fuisse absconditam misericordiæ divinæ tam multam secretamque dulcedinem? Addunt etiam propterea dixisse Apostolum, *Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur,* Rom. 11. 32. quò significaret, quòd ab illo nemo damnabitur. Nec isti tamen qui hoc sentiunt, hanc opinionem suam usque ad liberationem vel nullam damnationem diaboli atque angelorum ejus extendunt. Humanâ quippe circa solos homines moventur misericordiâ, & caussam maximè agunt suam, per G generalem in genus humanum quasi Dei miserationem impunitatem falsam suis perditis moribus pollicentes: ac per hoc superabunt eos in prædicanda Dei misericordia, qui hanc impunitatem etiam principi dæmonum & ejus satellitibus pollicentur.

[a] Lov. *longiores sive breviores.* Editi verò alii & MSS. *longioris sive brevioris*: ut referatur ad *temporis*.

[b] Vox *pœnâ* abest ab editis Vind. Am. Er. & omnibus MSS.

Caput XIX.

De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis, propter participationem corporis Christi.

A Item sunt alii, ab æterno supplicio liberationem, nec ipsis saltem omnibus hominibus promittentes, sed tantummodo Christi baptismate ablutis, qui participes fiunt corporis ejus, quomodolibet vixerint, in quacumque hæresi vel impietate fuerint, propter illud quod ait Jesus, *Hic* (Iohan. 6. 50 &c.) *est panis qui de cælo descendit, ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur. Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum.* Ab æterna ergo morte, inquiunt, necesse est istos erui, & ad vitam æternam quandocumque perduci.

Caput XX.

De his qui non omnibus, sed eis tantùm qui apud catholicos sunt renati, etiamsi postea in multa crimina erroresque proruperint, indulgentiam pollicentur.

Item sunt qui hoc nec omnibus habentibus baptismatis Christi & ejus corporis sacramentum, sed solis catholicis, quamvis malè viventibus pollicentur; quia non solo sacramento, sed re ipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso ejus corpore constituti, de quo dicit Apostolus, (1. Cor 10. 17.) *Unus panis, unum corpus multi sumus:* ut etiamsi postea in aliquam hæresim vel etiam in gentilium idololatriam lapsi fuerint, tantùm quia in corpore Christi, id est, in Ecclesia catholica sumserunt baptismum Christi & manducaverunt corpus Christi, non moriantur in æternum, sed vitam quandoque consequantur æternam; atque illa omnis impietas quanto major fuerit, non eis valeat ad æternitatem, sed ad diuturnitatem magnitudinemque pœnarum.

Caput XXI.

De his qui eos qui permanent in catholica fide, etiamsi pessimè vixerint, & ob hoc uri meruerint, tamen propter fidei fundamentum salvandos esse definiunt.

(Matth. 24. 13.) Sunt autem qui propter id quod scriptum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit:* non nisi in Ecclesia catholica perseverantibus, quamvis in ea malè viventibus, hoc promittunt, per ignem videlicet salvandis merito fundamenti, de quo ait Apostolus, (1 Cor. 3. 11. &c.) *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem ædificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, uniuscujusque opus manifestabitur. Dies enim declarabit; quoniam in igne revelabitur, & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cujus opus permanserit quod superædificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus autem arserit, damnum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.* Dicunt ergo cujuslibet vitæ catholicum Christianum Christum habere in fundamento, quod fundamentum nulla hæresis habet à corporis ejus unitate præcisa. Et ideo propter hoc fundamentum, etiamsi malæ vitæ fuerit catholicus Christianus, velut qui superædificaverit ligna, fœnum, stipulam, putant eum salvum fieri per ignem, id est, post pœnas ignis illius liberari, quo igne in ultimo judicio punientur mali.

Caput XXII.

De his qui putant ea crimina, quæ inter eleemosynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.

Comperi etiam quosdam putare eos tantummodo arsuros illius æternitate supplicii, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, juxta illud apostoli Jacobi: *Judicium autem sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam.* (Jacobi 2. 13.) Qui ergo fecerit, inquiunt, quamvis mores in melius non mutaverit, sed inter ipsas suas eleemosynas nefariè ac nequiter vixerit, judicium illi cum misericordia futurum est, ut aut nulla damnatione plectatur, aut post aliquod tempus sive parvum, sive prolixum, ab illa damnatione liberetur. Ideo Judicem ipsum vivorum atque mortuorum noluisse existimant aliud commemorare se esse dicturum, sive dextris quibus est vitam daturus æternam, sive sinistris quos æterno supplicio damnaturus, nisi (Matth. 25. 34.) eleemosynas sive factas, sive non factas. Ad hoc pertinere aiunt & in oratione Dominica quotidianam postulationem: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* (Matth. 6. 12.) Quisquis enim illi qui in eum peccavit, dimittit ignoscendo peccatum, procul dubio eleemosynam facit. Quam rem Dominus sic ipse commendavit, ut diceret, *Si enim dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis & Pater vester peccata vestra: si autem non dimiseritis hominibus, neque Pater vester qui in cælis est, dimittet vobis.* (ibidem 14. & 15.) Ergo & ad hoc genus eleemosynarum pertinet quod ait apostolus Jacobus, judicium futurum sine misericordia ei qui non fecit misericordiam. Nec dixit Dominus, inquiunt, magna vel parva, sed, *Dimittet vobis Pater vester peccata vestra, si & vos dimiseritis hominibus.* Ac per hoc putant etiam eis qui perditè vixerint, donec claudant diem vitæ hujus extremum, per hanc orationem, qualiacumque & quantacumque fuerint, omnia quotidie peccata dimitti, sicut ipsa quotidie frequentatur oratio, si hoc tantummodo custodire meminerint, ut quando ab eis veniam petunt, qui eos peccato qualicumque læserunt, ex corde dimittant. Cùm ad hæc omnia, Deo donante, respondero, liber iste claudendus est.

Caput XXIII.

Contra opinionem eorum qui dicunt nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia.

Ac primùm quæri oportet atque cognosci, cur Ecclesia ferre nequiverit hominum disputationem, diabolo etiam post maximas & diuturnissimas pœnas, purgationem vel indulgentiam pollicentem. Neque enim tot sancti & sacris veteribus ac novis litteris eruditi, mundationem & regni cælorum beatitudinem post qualiacumque & quantacumque supplicia, qualibuscumque & & quantiscumque angelis inviderunt: sed potiùs viderunt divinam vacuari vel infirmari non posse sententiam, quam se Dominus prænuntiavit in judicio prolaturum atque dicturum, (Matth. 25. 41.) *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* Sic quippe ostendit æterno igne diabolum & angelos ejus arsuros. Et quod scriptum est in Apocalypsi: (Apoc. 20. 9. & 10.) *Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, quo & bestia & pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum.* Quod ibi dictum est *æternum*, hîc dictum est *in sæcula sæculorum*: quibus verbis ni-

nihil Scriptura divina significare consuevit, nisi [A] quod finem non habet temporis. Quamobrem prorsus nec alia caussa, nec justior atque manifestior inveniri potest, cur verissima pietate teneatur fixum & immobile, nullum regressum ad justitiam vitamque sanctorum diabolum & angelos ejus habituros, nisi quia Scriptura, quæ neminem fallit, dicit eis Deum non pepercisse, & sic ab illo esse interim prædamnatos, ut carceribus caliginis [a] inferi retrusi traderentur servandi, atque ultimo judicio puniendi, quando eos æternus ignis [B] accipiet, ubi cruciabuntur in sæcula sæculorum. Quod si ita est, quomodo ab hujus æternitate pœnæ, vel universi, vel quidam homines post quantumlibet temporis subtrahentur, ac non statim enervabitur fides, qua creditur sempiternum dæmonum futurum esse supplicium? Si enim quibus dicetur, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus*, vel universi vel aliqui eorum non semper ibi erunt; quid caussæ est cur diabolus & angeli ejus semper ibi futuri esse [C] credantur? An fortè Dei sententia, quæ in malos & angelos & homines proferetur, in angelos vera erit, in homines falsa? Ita planè hoc erit, si non quod Deus dixit, sed quod suspicantur homines plus valebit. Quod fieri quia non potest, non argumentari adversùs Deum, sed divino potiùs, dum tempus est, debent parére præcepto, qui sempiterno cupiunt carere supplicio. Deinde quale est æternum supplicium pro igne diuturni temporis [b] existimare, & vitam æternam credere sine [D] fine, cùm Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus, *Sic ibunt isti in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam?* Si utrumque æternum, profectò aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium æternum, inde vita æterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu, Vita æterna sine fine erit, supplicium æternum finem habebit, multùm absurdum est. Unde, [E] quia vita æterna sanctorum sine fine erit, supplicium quoque æternum quibus erit, finem procul dubio non habebit.

2. Petri 2. 4. — Matth. 25. 41. — Matth. 25. 46.

Caput XXIV.

Contra eorum sensum, qui in judicio Dei omnibus reis propter sanctorum preces putant esse parcendum.

1. Hoc autem & adversùs eos valet, qui suas agentes caussas contra Dei venire verba, velut misericordiâ majore conantur; ut ideo videlicet vera sint, quia ea quæ dixit homines esse [F] passuros, pati digni sunt, non quia passuri sunt. Donabit enim eos, inquiunt, precibus sanctorum suorum, etiam tunc tanto magis orantium pro inimicis suis, quanto sunt utique sanctiores, eorumque efficacior est oratio, & exauditione Dei dignior, jam nullum habentium omnino peccatum. Cur ergo eadem perfectissima sanctitate, & cuncta impetrare valentibus mundissimis & misericordissimis precibus, etiam pro angelis non orabunt, quibus paratus est ignis æternus, ut Deus sententiam suam mitiget, & reflectat in melius, eosque ab illo igne faciat alienos? An erit forsitan quisquam, qui & hoc futurum esse præsumat, affirmans etiam sanctos Angelos simul cum sanctis hominibus, qui tunc æquales erunt Angelis Dei, pro damnandis & angelis & hominibus oraturos, ut misericordiâ non patiantur, quod veritate merentur pati? Quod nemo sanæ fidei dixit, nemo dicturus est. Alioqui nulla caussa est, cur non etiam nunc pro diabolo & angelis ejus oret Ecclesia, quam Magister Deus pro inimicis suis jussit orare. Hæc igitur caussa, qua fit ut nunc Ecclesia non oret pro malis angelis, quos suos esse novit inimicos, eadem ipsa caussa est, qua fiet ut in illo tunc judicio etiam pro hominibus æterno igne cruciandis, quamvis perfecta sit sanctitate, non oret. Nunc enim propterea pro eis orat, quos in genere humano habet inimicos, quia tempus est pœnitentiæ fructuosæ. Nam quid maximè pro eis orat, nisi *ut det illis Deus*, sicut dicit Apostolus, *pœnitentiam, & resipiscant de diaboli laqueis, à quo captivi tenentur secundùm ipsius voluntatem?* Denique si de aliquibus ita certa esset, ut qui sint illi, etiam nosset, qui licèt adhuc in hac vita sint constituti, tamen prædestinati sunt in æternum ignem ire cum diabolo; tam pro eis non oraret, quàm nec pro ipso. Sed quia de nullo certa est, orat pro omnibus duntaxat hominibus inimicis suis in hoc corpore constitutis: nec tamen pro omnibus exauditur. Pro his enim solis exauditur, qui etsi adversantur Ecclesiæ, ita tamen sunt prædestinati, ut pro eis exaudiatur Ecclesia, & filii efficiantur Ecclesiæ. Si qui autem usque ad mortem habebunt cor impœnitens, nec ex inimicis convertentur in filios, numquid jam pro eis, id est, pro talium defunctorum spiritibus orat Ecclesia? Quid ita, nisi quia jam in parte diaboli computatur, qui, dum esset in corpore, non est translatus ad Christum?

2. Eadem itaque caussa est, cur non oretur tunc pro hominibus æterno igne puniendis, quæ caussa est, ut neque nunc, neque tunc oretur pro angelis malis: quæ itidem caussa est, ut quamvis pro hominibus [c], tamen jam nec nunc oretur pro infidelibus impiisque defunctis. Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesiæ, vel quorumdam piorum exauditur [d] oratio: sed pro his quorum in Christo regeneratorum [e] nec usque adeo vita in corpore malè gesta est, ut tali misericordiâ judicentur digni non esse, nec usque adeo bene, ut talem misericordiam reperiantur necessariam non habere. Sicut etiam facta resurrectione mortuorum non deerunt quibus post pœnas, quas patiuntur spiritus mortuorum, impertiatur misericordia, ut in ignem non mittantur æternum. Neque enim de quibusdam veraciter diceretur, quòd non eis remittatur neque in hoc sæculo, neque in futuro,

2. Tim. 2. 26. — ep. Enchirid. c. 110. — Matth. 12. 32.

a Sic MSS. Editi verò, *inferni*.

b Er. & Lov. *non existimare*. Abest verò ab editis aliis & MSS.

c Editi post *pro hominibus*, addunt *nunc autem oratur etiam malis*: glossema, quod à veteribus libris abest.

d Hoc loco inserta sunt in Erasmi editione quædam, quæ minimè reperiuntur in aliis libris, neque cum antecedentibus & subsequentibus verbis satis cohærent: scilicet post *impiisque defunctis*, sic habet illa editio: *Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesiæ, vel quorumdam piorum exauditur oratio ejus, hos quos in Christo renati non adeo ita male vixerint in corpore, ut tali misericordiâ habeantur indigni, nec iidem sic bene, ut inveniantur tali misericordiâ non egere. Tales etiam constat ante judicii diem per pœnas temporales, quas eorum spiritus patiuntur purgatos receptis corporibus, æterni ignis suppliciis non tradendos. Quod si ita est, quid dicendum est de his, qui in simili vita invenientur in die judicii, id est, quos hujusmodi dies ille viventes invenerit, cum quodam modo uno momento moriantur & resurgant, & non sit spatium, ut preces aut oratio sanctorum possit audiri, aut eorum ante judicium temporali pœna purgari. Numquid dicendi sunt æterno igni numquam absolvendi tradi posse tempore judicii, quibus etiam talem egisse concedimus, ut si ante judicium mortui essent, temporali supplicio ac sanctorum orationibus mundarentur? Ipsius quippe Ecclesiæ vel quorumdam piorum exauditur oratio, sed pro his quorum in Christo regeneratorum &c.*

nisi essent qnibus, etsi non in isto, tamen remittetur in futuro. Sed cùm dictum fuerit à Judice vi- Matth. 25. 34. &c. vorum atque mortuorum, *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*: & aliis è contrario, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis ejus*: &, *Ibunt isti in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam*: nimiæ præsumtionis est dicere, cuiquam eorum æteroum supplicium non futurum, quos Deus ituros in supplicium dixit æternuin, & per hujus præsumtionis persuasionem facere, ut de ip- B sa quoque vita vel desperetur vel duhitetur æterna.

3. Nemo itaque sic intelligat Psalmum canentem, *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut con-* Psal. 76. 10. *tinebit in ira sua miserationes suas?* ut opinetur de hominibus bonis veram, de malis falsain, aut de bonis hominibus & malis angelis veram, de malis autem hominibus falsam Dei esse senrenniam. Hoc enim quod ait Psalmus, ad vasa misericordiæ pertinet, & ad filios promissionis, quorum erat unus etiam ipse Propheta, qni cùm dixisset, *Numquid* C *obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua* Ibidem 11. *miserationes suas?* continuò subjecit, *Et dixi, Nunc cœpi, hæc est immutatio dexteræ Excelsi.* Exposuit profectò quid dixerit, *Numquid continebit in ira sua miserationes suas?* Ira enim Dei est etiam ista Psal. 143. 4 vita mortalis, ubi homo vanitati similis factus est, & dies ejus velut umbra prætereunt. In qua tamen ira non obliviscitur misereri Deus, faciendo Matth. 5. 45. solem suum oriri super bonos & malos, & pluendo super justos & injustos; ac sic non continet in D ira sua miserationes suas: maximéque in eo quod expressit hic Psalmus, dicendo, *Nunc cœpi, hæc est immutatio dexteræ Excelsi*: quoniam in hac ipsa ærumnosissima vita, quæ ira Dei est, vasa misericordiæ mutat in melius, quamvis adhuc in hujus corruptionis miseria maneat ira ejus, quia nec in ipsa ira sua continet miserationes suas. Cùm ergo isto modo compleatur divini illius Cantici veritas, non est eam necesse etiam illic intelligi, ubi non pertinentes ad Civitatem Dei sempiterno E supplicio punientur. Sed quibus placet istam sententiam usque ad illa impiorum tormenta protendere, saltem sic intelligant, ut manente in eis irâ Dei, quæ in æterno est prænuntiata supplicio, non contineat Deus in hac ira sua miserationes suas, & faciat eos non tantâ quantâ digni sunt pœnarum atrocitate cruciari; non ut eas pœnas vel numquam subeant, vel aliquando finiant, sed ut eas mitiores quàm merita sunt eorum lenioresque patiantur. Sic enim & ira Dei manebit, & in ipsa F ira sua miserationes suas non continebit. Quod quidem non ideo confirmo, quoniam non resisto.

4. Ceterùm eos qui putant minaciter potiùs Matth. 25. 41. quàm veraciter dictum, *Discedite à me maledicti* Apoc. 20. 10. *in ignem æternum*, &, *Ibunt isti in supplicium æter-* Isai. 66. 44. *num*, &, *Cruciabuntur in sæcula sæculorum*, &, *Vermis eorum non morietur, & ignis non exstinguetur*, & cetera hujusmodi, non tam ego, quàm ipsa Scriptura divina planissimè atque plenissimè redarguit G Jona 3. 7. ac refellit. Ninivitæ quippe in hac vita egerunt pœnitentiam; & ideo fructuosam, velut in hoc agro seminantes, in quo Deus voluit eum lacry- Psal. 125. 6. mis seminari, quod postea cum lætitia meteretur: & tamen quis negabit, quod Dominus prædixit, in A eis fuisse completum, nisi parum advertat, quemadmodum peccatores Deus non solùm iratus, verùm etiam miseratus evertat? Evertuntur enim peccatores duobus modis, aut sicut Sodomitæ, ut pro peccatis suis ipsi homines puniantur, aut sicut Ninivitæ, ut ipsa hominum peccata pœnitendo destruantur. Factum est ergo quod prædixit Deus: eversa est Ninive quæ mala erat, & bona ædificata est quæ non erat. Stantibus enim mœnibus atque domibus, eversa est civitas in perditis moribus. B Ac sic quamvis Propheta fuerit contristatus, quia non est factum quod illi homines timuerunt illo prophetante venturum: factum est tamen quod fuerat Deo præsciente prædictum; quoniam noverat qui prædixit, quomodo in melius esset implendum. Peccatores duobus modis evertuntur.

5. Ut autem noverint isti in perversum misericordes quò pertineat quod scriptum est, *Quàm* Psal. 30. 20. *multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* legant quod sequitur, *perfe-* C *cisti autem sperantibus in te.* Quid est, *Abscondisti timentibus, perfecisti sperantibus*, nisi quia illis qui timore pœnarum suam volunt justitiam constitue- Rom. 10. 3. re quæ in lege est, non est justitia Dei dulcis, quia nesciunt eam? Non enim gustaverunt eam. In se namque sperant, non in ipso: & ideo eis absconditur multitudo dulcedinis Dei; quoniam timent quidem Deum, sed illo timore servili, qui non est 1. Johan. 4. 18. in caritate, quia perfecta caritas foras mittit timorem. Ideo sperantibus in eum perficit dulce- D dinem suam, inspirando eis caritatem suam, ut timore casto, non quem caritas foras mittit, sed Psal. 18. 10. permanente in sæculum sæculi, cùm gloriantur, in Domino glorientur. Justitia quippe Dei Christus est, *qui factus est nobis*, sicut dicit Apostolus, 1. Cor. 1. 30. & 31. *sapientia à Deo, & justitia, & sanctificatio, & redemtio: ut quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.* Hanc Dei justitiam, quam donat gratia sine meritis, nesciunt illi qui suam justitiam volunt constituere, & ideo justitiæ Dei, E quod Christus est, non sunt subjecti. In qua ju- Rom. 10. 3. stitia est multa multitudo dulcedinis Dei, propter quam dicitur in Psalmo, *Gustate, & videte* Psal. 33. 9. *quàm dulcis est Dominus.* Et hanc quidem in hac peregrinatione gustantes, non ad satietatem sumentes, esurimus eam potiùs ac sitimus, ut eâ 1. Johan. 3. 2. postea saturemur, cùm videbimus eum sicuti est, & implebitur quod scriptum est, *Saturabor, cùm* Psal. 16. 15. *manifestabitur gloria tua.* Ita perficit Christus multam multitudinem dulcedinis suæ sperantibus in F eum. Porrò autem si eam, quam illi putant, dulcedinem suam Deus abscondit timentibus eum, [a] qua non est impios damnaturus, ut hoc nescientes & damnari timentes rectè vivant, ac sic possint esse qui orent pro non rectè viventibus; quomodo eam perficit sperantibus in eum, quando quidem, sicut somniant, per hanc dulcedinem non damnaturus est eos, qui non sperant in eum? Illa igitur ejus dulcedo quæratur, quam perficit sperantibus in eum, non quam perficere putatur con- G temnentibus & blasphemantibus eum. Frustra itaque homo [b] post hoc corpus inquirit, quod in hoc corpore sibi comparare neglexit.

6. Illud quoque Apostolicum, *Conclusit enim Deus* Rom. 11. 32. *omnes in infidelitate, ut omnium misereatur*; non ideo dictum est, quòd neminem sit damnaturus: sed

a Sola editio Lov. *quia mundi bene* [illegible] *occultorum judiciorum Dei sibi notitiam arrogare præsumit. Illud quoque Apostolicum &c.*

b Vind. Am. & Er. *Frustra itaque homo positus in hoc corpore,*

superiùs apparet unde sit dictum. Nam cùm de Judæis postea credituris Apostolus loqueretur ad Gentes, ad quas utique jam credentes conscribebat epistolas: *Sicut enim vos*, inquit, *aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis* [a] *illorum incredulitate: sic & hi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut & ipsi misericordiam consequantur.* (Ibidem 30 & 31) Deinde subjecit, unde isti sibi errando blandiuntur, atque ait, *Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur.* Quos omnes, nisi de quibus loquebatur, tamquam dicens, & vos & illos? Deus ergo & Gentiles & Judæos, quos præscivit & prædestinavit conformes [b] imaginis Filii sui, (Rom. 8. 29) omnes in infidelitate conclusit: ut de amaritudine infidelitatis suæ pænitendo confusi, & ad dulcedinem misericordiæ Dei credendo conversi, clamarent illud in Psalmo, (Psal. 30. 20.) *Quàm multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te, perfecisti autem sperantibus*, non in se, sed *in te!* Omnium itaque miseretur vasorum misericordiæ. Quid est, omnium? Et eorum scilicet quos ex Gentibus, & eorum quos ex Judæis prædestinavit, vocavit, justificavit, glorificavit; non omnium hominum, sed istorum omnium neminem damnaturus.

Caput XXV.

An hi qui inter hæreticos baptizati sunt, & deteriores postea malè vivendo facti sunt, vel hi qui apud catholicos renati ad hæreses aut schismata transierunt, vel hi qui à catholicis apud quos renati sunt non recedentes criminosè vivere perstiterunt, possint privilegio sacramentorum remissionem æterni sperare supplicii.

1. Sed jam respondeamus etiam illis, qui non solùm diabolo & angelis ejus, sicut nec isti, (V. librum de fide & operibus, Tom. 6.) sed ne ipsis quidem omnibus hominibus liberationem ab æterno igne promittunt; verùm eis tantùm qui Christi baptismate abluti & corporis ejus & sanguinis participes facti sunt, quomodolibet vixerint, in quacumque hæresi vel impietate fuerint. Sed contradicit eis Apostolus, dicens, (Gal. 5. 19. &c.) *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico vobis, sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Hæc profectò Apostolica falsa est sententia, si tales post quantalibet tempora liberati regnum Dei possidebunt. Sed quoniam falsa non est, profectò regnum Dei non possidebunt. Et si in regni Dei possessione numquam erunt, æterno supplicio tenebuntur: quoniam non est locus medius, ubi non sit in supplicio, qui illo non fuerit constitutus in regno.

2. Quamobrem quod ait Dominus Jesus, (Iohan 6. 50) *Hic est panis qui de cælo descendit, ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur: Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi; si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum*, quomodo sit accipiendum, meritò quæritur. Et ab istis quidem quibus nunc respondemus, hunc intellectum auferunt illi quibus deinde respondendum est: hi sunt autem qui hanc liberationem, nec omnibus habentibus sacramentum baptismatis & corporis Christi, sed solis catholicis, quamvis malè viventibus, pollicentur: quia non solo, inquiunt, sacramento, sed re ipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso scilicet ejus corpore constituti: de quo corpore ait Apostolus, *Unus panis, unum corpus multi sumus.* (1 Cor. 10. 17.) Qui ergo est in ejus corporis unitate, id est, in Christianorum compage membrorum, cujus corporis sacramentum fideles communicantes de altari sumere consueverunt, ipse verè dicendus est manducare corpus Christi, & bibere sanguinem Christi. Ac per hoc hæretici & schismatici ab hujus unitate corporis separati possunt idem percipere sacramentum, sed non sibi utile, immo verò etiam noxium, quo judicentur graviùs, quàm vel tardiùs liberentur. Non sunt quippe in eo vinculo pacis, quod illo exprimitur sacramento.

3. Sed rursus etiam isti qui rectè intelligunt, non dicendum esse eum manducare corpus Christi, qui in corpore non est Christi, non rectè promittunt eis qui vel in hæresim, vel etiam in gentilium superstitionem, ex illius corporis unitate labuntur, liberationem quandoque ab æterni igne supplicii. Primùm, quia debent attendere, quàm sit intolerabile atque à sana doctrina nimis devium, ut multi ac penè omnes, qui hæreses impias condiderunt exeuntes de catholica Ecclesia, & facti sunt hæresiarchæ, meliores habeant causas, quàm hi qui numquam fuerunt catholici, cùm in eorum laqueos incidissent; si illos hæresiarchas hoc facit liberari à supplicio sempiterno, quòd in catholica Ecclesia baptizati sunt, & sacramentum corporis Christi in vero Christi corpore primitus acceperunt: cùm pejor utique sit desertor fidei & ex desertore oppugnator ejus effectus, quàm ille qui non deseruit quam numquam tenuit. Deinde quia & his occurrit Apostolus eadem verba proferens, & enumeratis illis carnis operibus eadem veritate prædicens: *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* (Gal. 5. 21.)

4. Unde nec illi in perditis & damnabilibus moribus debent esse securi, qui usque in finem quidem velut in communione Ecclesiæ catholicæ perseverant, intuentes quod dictum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*; (Matth. 10. 22.) & per vitæ iniquitatem, ipsam vitæ justitiam, quod eis Christus est, deserunt, sive fornicando, sive alias immunditias flagitiorum, quas nec Apostolus exprimere voluit, in suo corpore perpetrando, sive turpitudine luxuriæ diffluendo, sive aliquid aliud eorum agendo de quibus ait, *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Ac per hoc quicumque agunt talia, nisi in sempiterno supplicio non erunt, quia in Dei regno esse non poterunt. In his enim perseverando usque in hujus vitæ finem, non utique dicendi sunt in Christo perseverasse usque in finem: quia in Christo perseverare, est in ejus fide perseverare. Quæ *fides*, ut eam definit (Gal. 5. 6.) idem Apostolus, *per dilectionem operatur. Dilectio* (1. Cor. 13. 4.) autem, sicut ipse alibi dicit, *malum non operatur.* (Rom. 13. 10) Nec isti ergo dicendi sunt manducare corpus Christi; quoniam nec in membris computandi sunt Christi. Ut enim alia taceam, non possunt simul esse & membra Christi, & membra meretricis. (1.Cor 6 15.) Denique ipse dicens, *Qui manducat carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo*; (Iohan 6. 57.) ostendit quid sit non sacramento tenus, sed re vera corpus Christi manducare, & ejus san-

[a] Editi, in illorum incredulitate. Abest in à MSS.

[b] Hic editi soli addunt *fieri*; quod verbum in Rom. 8. 29. prætermitte solet Augustinus

guinem bibere: hoc est enim in Christo manere, ut in illo maneat & Christus. Sic enim hoc dixit, tamquam diceret, Qui non in me manet, & in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum, aut bibere sanguinem meum. Non itaque manent in Christo, qui non sunt membra ejus. Non sunt autem membra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud pœnitendo esse destiterint, & ad hoc bonum reconciliatione redierint.

Caput XXVI.

Quid sit in fundamento habere Christum, & quibus spondeatur salus quasi per ignis usturam.

1. Sed habent, inquiunt, Christiani catholici in fundamento Christum, à cujus unitate non recesserunt, tametsi huic fundamento superædificaverunt quamlibet pessimam vitam, velut ligna, fœnum, stipulam: recta itaque fides [a], per quam Christus est fundamentum, quamvis cum damno, quoniam illa quæ superædificata sunt exurentur, tamen poterit eos quandoque ab illius ignis perpetuitate salvare. Respondeat eis breviter apostolus Jacobus (*Jacobi 2. 14*): *Si quis dicat se fidem habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides salvare eum?* Et quis est, inquiunt, de quo dicit apostolus Paulus (*1. Cor. 3. 15.*), *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem?* Simul quis iste sit, inquiramus: hunc tamen non esse, certissimum est, ne duorum Apostolorum sententias mittamus in rixam, si unus dicit, Etiamsi mala opera quis habuerit, salvabit eum fides per ignem; alius autem, Si opera non habeat, numquid poterit fides salvare eum?

2. Inveniemus ergo quis possit salvari per ignem, si priùs invenerimus quid sit habere in fundamento Christum. Quod ut de ipsa similitudine quantocyus advertamus: Nihil in ædificio præponitur fundamento: quisquis itaque sic habet in corde Christum, ut ei terrena & temporalia, nec ea quæ licita sunt atque concessa præponat, fundamentum habet Christum. Si autem præponit, etsi videatur habere fidem Christi, non est tamen in eo fundamentum Christus, cui talia præponuntur: quanto magis, si salutaria præcepta contemnens committat illicita, non præposuisse Christum, sed postposuisse convincitur, quem posthabuit imperantem sive concedentem, dum contra ejus imperata sive concessa suam per flagitia delegit explere libidinem? (*1. Cor. 6. 16.*) Si quis itaque Christianus diligit meretricem, eique adhærens unum corpus efficitur, jam in fundamento non habet Christum. Si quis autem diligit uxorem suam (*Ephes. 5. 25.*), si secundùm Christum, quis ei dubitet in fundamento esse Christum? Si verò secundùm hoc sæculum, si carnaliter, si in morbo concupiscentiarum (*1. Thess. 4. 5.*), sicut & gentes quæ ignorant Deum, etiam hoc secundùm veniam concedit Apostolus, immo per Apostolum Christus. Potest ergo & iste habere in fundamento Christum. Si enim ei nihil talis affectionis voluptatisque præponat, quamvis superædificet ligna, fœnum, stipulam, Christus est fundamentum, propter hoc salvus erit per ignem. Delicias quippe [b] hujusmodi amoresque terrenos, propter conjugalem quidem copulam non damnabiles, tribulationis ignis exuret: ad quem ignem pertinent & orbitates, & quæcumque calamitates quæ auferunt hæc. Ac per hoc ei qui ædificavit, erit ædificatio ista damnosa; quia non habebit quod superædificavit, & eorum amissione cruciabitur, quibus fruendo utique lætabatur. Sed per hunc ignem, salvus erit merito fundamenti, quia & si utrùm id, an Christum habere mallet, à persecutore proponeretur, illud Christo non præponeretur. Vide in Apostoli verbis hominem ædificantem super fundamentum [c] aurum, argentum, lapides pretiosos: *Qui sine uxore est*, inquit (*1. Cor. 7. 32.*), *cogitat quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo.* Vide alium ædificantem ligna, fœnum, stipulam: *Qui autem matrimonio junctus est*, inquit (*Ibidem 33.*), *cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori.* *Uniuscujusque opus* [d] *manifestabitur* (*1. Cor. 3. 13.*): *dies enim declarabit*; dies [e] utique tribulationis: *quoniam in igne*, inquit, *revelabitur.* Eamdem tribulationem ignem vocat, sicut alibi legitur (*Eccli. 27. 6.*): *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis.* Et (*1. Cor. 3. 13.*), *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cujus opus permanserit*, (permanet enim quòd quisque cogitat quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo,) *quod superædificavit, mercedem accipiet*: id est, unde cogitavit, hoc sumet. *Si cujus autem* (*Ibidem 15.*) *opus arserit, damnum patietur*: quoniam quod dilexerat, non habebit. *Ipse autem salvus erit*; quia nulla eum tribulatio ab illius fundamenti stabilitate movit: *sic tamen quasi per ignem.* Quod enim sine illiciente amore non habuit, sine urente dolore non perdit. Ecce, quantum mihi videtur, inventus est ignis, qui nullum eorum damnet, sed unum ditet, alterum damnificet, ambos probet.

3. Si autem ignem illum isto loco voluerimus accipere, de quo Dominus dicet sinistris (*Matth. 25. 41.*), *Discedite à me maledicti in ignem æternum*: ut in eis etiam isti esse credantur, qui ædificant super fundamentum ligna, fœnum, stipulam, eosque ex illo igne post tempus pro malis meritis impertitum liberet boni meritum fundamenti: quid arbitrabimur dextros quibus dicetur (*Ibidem 34.*), *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, nisi eos qui ædificaverunt super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos? Sed in illum ignem, de quo dictum est, *sic tamen quasi per ignem*, si hoc modo est intelligendus, utrique mittendi sunt, & dextri scilicet, & sinistri. Illo quippe igne utrique probandi sunt, de quo dictum est (*1. Cor. 3. 13.*): *Dies enim declarabit, quoniam in igne revelabitur, & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.* Si ergo utrumque probabit ignis, ut si cujus opus permanserit, id est, non fuerit igne consumtum, quod superædificavit, mercedem accipiat; si cujus autem opus arserit, damnum patiatur: profectò non est ipse æternus ille ignis. In illum enim soli sinistri novissima & perpetua damnatione mittentur, iste autem dextros probat. Sed alios eorum sic probat, ut ædificium quod super Christum fundamentum ab eis invenerit esse constructum, non exurat atque consumat: alios autem aliter, id est, ut quod superædificaverunt, ardeat, damnumque inde patiantur; salvi fiant autem, quoniam Christum in fundamento stabiliter positum præcellenti caritate tenuerunt. Si autem salvi fient, profectò & ad dexteram stabunt, & cum ceteris audient, *Venite benedicti Patris mei, possidete para-*

[a] Er. & Lov. *fides est*. Redundat *est*, nec habetur in MSS.
[b] Plures MSS. *hujus mundi*.
[c] Editi, *super fundamentum hoc*. Abest *hoc* à MSS.
[d] Hic editi veteribus libris dissentientes addunt *quale sit*. Nec non continuò pòst *manifestabitur*, habent *dies enim Domini declarabit*; quo loco vox *Domini* non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.
[e] Vind. Am. & Er. *Dies utique ira, dies tribulationis*.

tum vobis regnum : non ad sinistram, ubi illi erunt, qui salvi non erunt, & ideo audient, *Discedite à me maledicti in ignem æternum*. Nemo quippe [a] ab illo igne salvabitur, quia in supplicium æternum ibunt illi omnes, ubi vermis eorum non morietur, & ignis non exstinguetur, quo cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum. (Isai. 66. 24. Apoc. 20. 10.)

4. Post istius sanè corporis mortem, donec ad illum veniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis & remunerationis ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum ejusmodi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi qui non habuerunt tales mores & amores in hujus corporis vita, ut eorum ligna, fœnum, stipula consumatur; alii verò sentiant qui ejusmodi secum ædificia portaverunt, sive ibi tantùm, sive & hîc & ibi, sive ideo hîc ut non ibi, [b] sæcularia, quamvis à damnatione venialia concremantem ignem transitoriæ tribulationis inveniant, non redarguo, quia forsitan verum est. Potest quippe ad istam tribulationem pertinere etiam ipsa mors carnis, quæ de peccati primi perpetratione concepta est, [c] ut secundùm cujusque ædificium tempus quod eam sequitur ab unoquoque sentiatur. Persecutiones quoque quibus Martyres coronati sunt, & quas patiuntur quicumque Christiani, probant utraque ædificia velut ignis, & alia consumunt cum ipsis ædificatoribus, si Christum in eis non inveniunt fundamentum; alia sine ipsis, si inveniunt, quia licèt cum damno salvi erunt [d] ipsi: alia verò non consumunt, quia talia reperiunt quæ maneant in æternum. Erit etiam in fine sæculi tribulatio tempore Antichristi, qualis numquam antea fuit. Quàm multa erunt tunc ædificia, sive aurea, sive fœnea super optimum fundamentum, quod est Christus Jesus, ut ignis ille probet utraque, & de aliis gaudium, de aliis inferat damnum; neutros tamen perdat in quibus hæc inveniet, propter stabile fundamentum. Quicumque autem, non dico uxorem, cujus etiam commixtione carnis ad carnalem utitur voluptatem, sed ipsa quæ ab hujusmodi delectationibus aliena sunt nomina pietatis, humano more carnaliter diligendo, Christo anteponit, non eum habet in fundamento, & ideo non per ignem salvus erit, sed salvus non erit, quia esse eum Salvatore non poterit, qui de hac re apertissimè loquens ait, *Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus*. (Matth. 10. 37.) Verùm qui has necessitudines sic amat carnaliter, ut tamen eas Christo Domino non præponat, malitque ipsis carere quàm Christo, si ad hunc fuerit articulum tentationis adductus, per ignem salvus erit: quia ex earum amissione tantum necesse est urat dolor, quantum hæserat amor. Porrò qui patrem, matrem, filios, filias secundùm Christum dilexerit, ut ad ejus regnum obtinendum eique cohærendum illis consulat, vel hoc in eis diligat, quòd membra sunt Christi, absit ut ista dilectio reperiatur in lignis, fœno & stipula consumenda, sed prorsus ædificio aureo, argenteo, gemmeo deputabitur. Quomodo autem potest eos plus amare quàm Christum, quos amat utique propter Christum? (Amor parentum quatenus pius.)

Caput XXVII.

Contra eorum persuasionem, qui putant sibi non obfutura peccata, in quibus, cum eleemosynas facerent, perstiterunt.

1. Restat eis respondere, qui dicunt æterno igne illos tantummodo arsuros, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, propter illud quod ait apostolus Jacobus: *Judicium autem sine misericordia illi qui non fecit misericordiam*. (Jacobi 2. 13.) Qui ergo fecit, inquiunt, quamvis non correxerit perditos mores, sed nefariè ac nequiter inter ipsas suas eleemosynas vixerit, cum misericordia illi futurum est judicium, ut aut non damnetur omnino, aut post aliquod tempus à damnatione novissima liberetur. Nec ob aliud existimant Christum de solo dilectu atque neglectu eleemosynarum discretionem inter dexteros & sinistros esse facturum, quorum alios in regnum, alios in supplicium mittat æternum. Ut autem quotidiana sibi opinentur, quæ facere omnino non cessant, qualiacumque & quantacumque sint, per eleemosynas dimitti posse peccata, orationem quam docuit ipse Dominus, & suffragatricem sibi adhibere conantur, & testem. Sicut enim nullus est, inquiunt, dies, quo à Christianis hæc oratio non dicatur: ita nullum est quotidianum qualecumque peccatum, quod per illam non dimittatur, cùm dicimus, *Dimitte nobis debita nostra*: si quod sequitur facere curemus, *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. (Matth. 6. 12.) Non enim ait Dominus, inquiunt, Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis Pater vester quotidiana parva peccata vestra; sed, *dimittet vobis*, inquit, *peccata vestra*. (Ibidem 14.) Qualiacumque ergo vel quantacumque sint, etiamsi quotidie perpetrentur, nec ab eis vitâ [e] discedant in melius commutatâ, per eleemosynam veniæ non negatæ remitti sibi posse præsumunt.

2. Sed bene, quòd isti dignas pro peccatis commonent eleemosynas esse faciendas: quoniam si dicerent qualescumque eleemosynas pro peccatis & quotidianis & magnis & quantacumque scelerum consuetudine misericordiam posse impetrare divinam, ut ea quotidiana remissio sequeretur, viderent rem se dicere absurdam atque ridiculam. Sic enim cogerentur fateri fieri posse, ut opulentissimus homo decem nummulis diurnis in eleemosynas impensis, homicidia, & adulteria, & nefaria quæque facta redimeret. Quod si absurdissimum & insanissimum est dicere: profectò si quæratur, quæ dignæ sint pro peccatis eleemosynæ, de quibus etiam Christi præcursor ille dicebat, *Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ*: (Matth. 3. 8.) procul dubio non invenientur eas facere, qui vitam suam usque ad mortem quotidianorum criminum perpetratione confodiunt. Primùm, quia in auferendis rebus alienis longè plura diripiunt, ex quibus perexigua pauperibus largiendo, Christum se ad hoc pascere existimant, ut licentiam malefactorum ab illo se emisse, vel quotidie potiùs emere credentes, securi damnabilia tanta committant. Qui si pro uno scelere omnia sua distribuerent indigentibus membris Christi, nisi desisterent à talibus factis, habendo caritatem, quæ non agit perperam, aliquid eis prodesse non posset. (1. Cor. 13. 4.) Qui ergo di-

[a] Lov. *Nemo quippe eorum*. Abest *eorum* ab aliis & MSS.
[b] Beraldus in suo codice emendat *sæcularia*.
[c] Sic veteres libri. At editi, *& secundùm cujusque ad se non tempore suo ab unoquoque suscepta. Possunt & persecutiones Ecclesiæ, quibus Martyres coronati sunt*.

[d] Vind. Am. & Er. *quia licèt cum damno salvi erunt, ipsi non consumuntur, propter Christi videlicet meritum in fundamentum repertis, qui manet in æternum* ... *etiam* &c.
[e] Sic meliores notæ MSS. At editi, *discedat*. Et infrà *per eleemosynam veniæ non negatam*.

gnas pro suis peccatis eleemosynas facit, priùs eas A facere [a] incipiat à se ipso. Indignum est enim, ut in se non faciat, qui facit in proximum, cùm audiat dicentem Dominum, *Diliges proximum tuum tamquam te ipsum.* (Matth. 22. 39.) Itemque audiat, *Miserere tuæ animæ placens Deo.* (Eccli. 30. 24.) Hanc eleemosynam, id est, ut Deo placeat, non faciens animæ suæ, quomodo dignas pro peccatis suis eleemosynas facere dicendus est? Ad hoc enim & illud scriptum est: *Qui sibi malignus est, cui bonus erit?* (Eccli. 14. 5.) Orationes quippe adjuvant eleemosynæ. Et utique intuendum est B quod legimus: *Fili peccasti, ne adjicias iterum, & de præteritis deprecare, ut dimittantur tibi.* (Eccli. 21. 1.) Propter hoc ergo eleemosynæ faciendæ sunt, ut cùm de præteritis peccatis deprecamur, exaudiamur, non ut in eis perseverantes, licentiam malefaciendi nos per eleemosynas comparare credamus.

3. Ideo autem Dominus & dextris eleemosynas ab eis factas, & sinistris non factas se imputaturum esse prædixit, ut hinc ostenderet quantum valeant eleemosynæ ad priora delenda, non ad perpetua C impunè committenda peccata. Tales autem eleemosynas non dicendi sunt facere, qui vitam nolunt à consuetudine scelerum in melius commutare. Quia & in hoc quod ait, *Quando uni ex minimis meis non fecistis, mihi non fecistis* (Matth. 25. 45.), ostendit eos non facere etiam quando se facere existimant. Si enim Christiano esurienti panem tamquam [b] Christiano darent, profectò sibi panem justitiæ, quod ipse Christus est, non negarent: quoniam Deus, non cui detur, sed quo animo detur, adtendit. Qui ergo D Christum diligit in Christiano, hoc animo ei porrigit eleemosynam quo accedit ad Christum, non quo vult recedere impunitus à Christo. Tanto enim magis quisque deserit Christum, quanto magis diligit quod improbat Christus. Nam quid cuiquam prodest, quòd baptizatur, si non justificatur? Nonne qui dixit, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu-sancto, non intrabit in regnum Dei* (Johan. 3. 5.), ipse etiam dixit, *Nisi abundaverit justitia vestra super Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in re-* E *gnum cælorum?* (Matth. 5. 20.) Cur illud timendo multi currunt baptizari, & hoc non timendo non multi curant justificari? Sicut ergo non dicit fratri suo, *Fatue* (Matth. 5. 22.), qui cùm hoc dicit, non ipsi fraternitati, sed peccato ejus infensus est; alioquin reus erit gehennæ ignis: ita è contrario, qui porrigit eleemosynam Christiano, non Christiano porrigit, qui non in eo diligit Christum; non autem diligit Christum, qui justificari recusat in Christo. Et quemadmodum si quis præoccupatus fuerit hoc F delicto, ut fratri suo dicat, *Fatue*, id est, non ejus peccatum volens auferre convicietur injustè, parum est illi ad hoc redimendum eleemosynas facere, nisi etiam quod ibi sequitur remedium reconciliationis adjungat. Ibi enim sequitur: *Si ergo* [c] *offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversùm te, relinque ibi munus tuum ad altare, & vade, priùs reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum.* (Matth. 5. 23.) Ita parum est eleemosynas quantaslibet facere pro G quocumque scelere, & in consuetudine scelerum permanere.

4. Oratio verò quotidiana, quam docuit ipse Dominus, unde & Dominica nominatur, delet quidem quotidiana peccata, cùm quotidie dicitur, *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. 6. 12.); atque id quod sequitur non solùm dicitur, sed etiam fit, *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris:* sed quia fiunt peccata, ideo dicitur; non ut ideo fiant, quia dicitur. Per hanc enim nobis voluit Salvator ostendere, quantumlibet justè in hujus vitæ caligine atque infirmitate vivamus, non nobis deesse peccata pro quibus dimittendis debeamus orare, & eis qui in nos peccant, ut & nobis ignoscatur, ignoscere. Non itaque propterea Dominus ait, *Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis & Pater vester peccata vestra* (Ibidem 14.), ut de hac oratione confisi, securi quotidiana scelera faceremus, vel potentiâ qua non timeremus hominum leges, vel astutiâ qua ipsos homines falleremus; sed ut per illam disceremus, non putare nos esse sine peccatis, etiamsi à criminibus essemus immunes: sicut etiam Legis veteris sacerdotes hoc ipsum Deus de sacrificiis admonuit, quæ jussit eos primùm pro suis, deinde pro populi offerre peccatis. Nam & ipsa verba tanti Magistri & Domini nostri vigilanter intuenda sunt. Non enim ait, Si dimiseritis peccata hominibus, & Pater vester dimittet vobis qualiacumque peccata: sed ait, *peccata vestra*. Quotidianam quippe orationem docebat, & justificatis utique discipulis loquebatur. Quid est ergo, *peccata vestra*, nisi peccata sine quibus nec vos eritis, qui justificati & sanctificati estis? Ubi ergo illi, qui per hanc orationem occasionem perpetrandorum quotidie scelerum quærunt, dicunt Dominum significasse etiam magna peccata, quoniam non dixit, Dimittet vobis parva, sed *peccata vestra*: ibi nos considerantes qualibus loquebatur, & audientes dictum, *peccata vestra*, nihil aliud debemus existimare quàm parva, quoniam talium jam non erant magna. Verumtamen nec ipsa magna, à quibus omnino mutatis in melius moribus recedendum est, dimittuntur orantibus, nisi fiat quod ibi dicitur, *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Si enim minima peccata, sine quibus non est etiam vita justorum, aliter non remittuntur: quanto magis multis & magnis criminibus involuti, etiamsi ea perpetrare jam desinant, nullam indulgentiam consequuntur, si ad remittendum aliis quod in eos quisque peccaverit, inexorabiles fuerint, cùm dicat Dominus, *Si autem non dimiseritis hominibus* [d], *neque Pater vester dimittet vobis?* (Ibidem 15.) Ad hoc enim valet quod etiam Jacobus apostolus ait, judicium futurum sine misericordia illi qui non fecit misericordiam. (Iacobi 2. 13.) Venire quippe debet in mentem etiam servus ille, cui debitori dominus ejus relaxavit decem millia talentorum; quæ postea jussit ut redderet, quia ipse non misertus est conservi sui, qui ei debebat centum denarios. (Matth. 18. 23.) In his ergo qui filii sunt promissionis & vasa misericordiæ, valet quod ait idem Apostolus, consequenter adjungens, [e] *Superexsultat autem misericordia judicio.* (Iacobi 2. 13.) Quoniam & illi justi qui tanta sanctitate vixerunt, ut alios quoque recipiant in tabernacula æterna, quibus amici facti sunt de mammona iniquitatis (Lucæ 16. 9.), ut tales essent, misericordiâ liberati sunt ab eo qui justificat impium, imputans mercedem secundùm gratiam, non secundùm debitum. In eorum quippe numero est Apo-

[a] Plures MSS *incipit.*
[b] Sic omnes MSS. Editi verò, *tamquam Christo*
[c] Plerique MSS. *offeres.*
[d] Hic in editis additur, *peccata*: quod abest à MSS.

[e] Editi, *Superexaltat misericordia judicium.* Altera veterum quorumdam librorum lectio consentanea est Græco, ἡ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως

ſtolus, qui dicit, *Miſericordiam conſecutus ſum, ut fidelis eſſem.*

5. Illi autem qui recipiuntur á talibus in tabernacula æterna, fatendum eſt quòd non ſint bis moribus prædıti, ut eis liberandis ſine ſuffragio ſanctorum ſua poſſit vita ſufficere, ac per hoc multo ampliùs in eis ſuperexſultat miſericordia judicio. Nec tamen ideo putandus eſt quiſquam ſceleratiſſimus nequaquam vitâ vel bonâ vel tolerabiliore mutatus, recipi in tabernacula æterna, quoniam obſecutus eſt ſanctis de mammona iniquitatis, id eſt, de pecunia, vel divitiis, quæ malè fuerant adquiſitæ; aut etiamſi bene, non tamen veris, ſed quas iniquitas putat eſſe divitias, quoniam neſcit quæ ſint veræ divitiæ, quibus illi abundant, qui & alios recipiunt in æterna tabernacula. Eſt itaque quidam vitæ modus, nec tam malæ, ut bis qui eam [a] vivunt, nihil proſit ad capeſſendum regnum cælorum largitas eleemoſynarum, quibus etiam juſtorum ſuſtentatur inopia, & fiunt amici qui in tabernacula æterna ſuſcipiant; nec tam bonæ, ut ad tantam beatitudinem adipiſcendam eis ipſa ſufficiat, niſi eorum meritis quos amicos fecerint, miſericordiam conſequantur. (Mirari autem ſoleo etiam apud Virgilium iſtam Domini reperiri ſententiam, ubi ait: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut & ipſi recipiant vos in tabernacula æterna.* Cujus eſt & illa ſimillima: *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet; & qui recipit juſtum in nomine juſti, mercedem juſti accipiet.* Nam cùm Elyſios campos poëta ille deſcriberet, ubi putant habitare animas beatorum, non ſolùm ibi poſuit eos, qui propriis meritis ad illas ſedes pervenire potuerunt, ſed adjecit, atque ait, Quique ſui memores alios fecere merendo, id eſt, qui promeruerunt alios, eoſque ſui memores promerendo fecerunt. Prorſus tamquam eis [b] dicerent, quod frequentatur ore Chriſtiano, cùm ſe cuique ſanctorum humilis quiſque commendat, & dicit, Memor mei eſto: atque ut id eſſe poſſit, promerendo efficit.) Sed quis iſte ſit modus, & quæ ſint ipſa peccata, quæ ita impediunt perventionem ad regnum Dei, ut tamen ſanctorum amicorum meritis impetrent indulgentiam, difficillimum eſt invenire, periculoſiſſimum definire. Ego certè uſque ad hoc tempus cùm inde ſatagerem ad eorum indaginem pervenire non potui. Et fortaſſis propterea latent, ne ſtudium proficiendi ad omnia peccata cavenda pigreſcat. Quoniam ſi ſcirentur quæ vel qualia ſint delicta, pro quibus etiam permanentibus nec profectu vitæ melioris abſumtis interceſſio ſit inquirenda & ſperanda juſtorum, eis ſecura ſe obvolveret humana ſegnities, nec evolvi talibus implicamentis ullius virtutis expeditione curaret, ſed tantummodo quæreret aliorum meritis liberari, quos amicos ſibi de mammona iniquitatis eleemoſynarum [c] largitione feciſſet. Nunc verò dum venialis iniquitatis, etiam ſi perſeveret, ignoratur modus, profectò & ſtudium in meliora proficiendi orationi inſtando vigilantiùs adhibetur, & faciendi de mammona iniquitatis ſanctos amicos cura non ſpernitur.

6. Verùm iſta liberatio quæ fit, ſive ſuis quibuſque orationibus, ſive intercedentibus ſanctis, id agit ut in ignem quiſque non mittatur æternum: non ut cùm fuerit miſſus, poſt quantumcumque tempus inde eruatur. Nam & illi qui putant ſic intelligendum eſſe, quod ſcriptum eſt, adferre terram bonam uberem fructum, aliam tricenum, aliam ſexagenum, aliam centenum; ut ſancti pro ſuorum diverſitate meritorum, alii tricenos homines liberent, alii ſexagenos, alii centenos: hoc in die judicii futurum ſuſpicari ſolent, non poſt judicium. Qua opinione quidam cùm videret homines impunitatem ſibi perverſiſſimè pollicentes, eo quòd omnes iſto modo ad liberationem pertinere poſſe videantur, elegantiſſimè reſpondiſſe perhibetur, bene potiùs eſſe vivendum, ut inter eos quiſque reperiatur, qui pro aliis interceſſuri ſunt liberandis; ne tam pauci ſint, ut citò ad numerum ſuum vel tricenum, vel ſexagenum, vel centenum unoquoque eorum perveniente, multi remaneant qui erui jam de pœnis illorum interceſſione non poſſint, & in eis inveniatur quiſquis ſibi ſpem fructus alieni temeritate vaniſſima pollicetur. Hæc me reſpondiſſe illis ſuffecerit, qui ſacrarum litterarum, quas communes habemus, auctoritatem non ſpernunt, ſed eas malè intelligendo, non quod illæ loquuntur, ſed hoc potiùs putant futurum eſſe quod ipſi volunt. Hæc itaque reſponſione reddita librum, ſicut promiſimus, terminamus.

Luca 16. 9. — Matth. 10. 41. — Æneid. 6. — Matth. 13. 8.

[a] Lov. ea vivunt. Editi alii cum MSS. eam
[b] Ita omnes MSS. At editi, dicerent.

[c] In MSS. largitate.

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

* Scriptus circiter initium anni 427

De fine debito Civitatis Dei, hoc est, de æterna felicitate Sanctorum. Adstruitur fides resurrectionis corporum, & explicatur qualis futura sit. Tum dicto quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus Sancti, Opus terminatur.

CAPUT I.

De conditione angelorum & hominum.

SICUT in proximo libro superiore promisimus, iste hujus totius Operis ultimus disputationem de Civitatis Dei æterna beatitudine continebit. Quæ non propter ætatis per multa sæcula longitudinem, tamen quandocumque finiendam, æternitatis nomen accepit: sed quemadmodum scriptum est in Evangelio, Luca 1. 33. *Regni ejus non erit finis.* Nec ita ut aliis moriendo decedentibus, aliis succedentibus oriendo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore quæ perenni fronde vestitur, eadem videtur viriditas permanere, dum labentibus & cadentibus foliis, subinde alia quæ nascuntur, faciem conservant opacitatis: sed omnes in ea cives immortales erunt, adipiscentibus & hominibus, quod numquam sancti Angeli perdiderunt. Faciet hoc Deus omnipotentissimus ejus conditor. Promisit enim, nec mentiri potest; & quibus fidem hinc quoque faceret, multa sua, & non promissa, & promissa jam fecit.

2. Ipse est enim, qui in principio condidit mundum, plenum bonis omnibus visibilibus atque intelligibilibus rebus, in quo nihil meliùs instituit quàm spiritus, quibus intelligentiam dedit, & suæ contemplationis habiles capacesque sui præstitit, atque una societate devinxit, quam sanctam & supernam dicimus Civitatem, in qua res qua sustententur beatique sint, Deus ipse illis est, tamquam vita victusque communis. Qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturæ tribuit tale, ut si vellet, [a] desereret Deum, beatitudinem scilicet suam, continuò miseriâ secuturâ. Qui cùm præsciret angelos quosdam per elationem, qua ipsi sibi ad beatam vitam sufficere vellent, tanti boni desertores futuros, non eis ademit hanc potestatem, potentius & melius esse judicans etiam de malis bene facere, quàm mala esse non sinere. Quæ omnino nulla essent, nisi natura mutabilis, quamvis bona, & à summo Deo atque incommutabili bono, qui bona omnia condidit, instituta, peccando ea sibi ipsa fecisset. Quo etiam peccato suo teste convincitur, bonam conditam se esse naturam. Nisi enim magnum & ipsa, licèt non æquale Conditori, bonum esset, profectò desertio Dei tamquam luminis sui malum ejus esse non posset. Nam sicut cæcitas oculi vitium est, & idem ipsum indicat ad lumen videndum oculum esse creatum, ac per hoc etiam ipso vitio suo excellentius ostenditur ceteris membris membrum capax luminis, (non enim aliâ caussâ esset vitium ejus carere lumine:) ita natura quæ fruebatur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso vitio, quo ideo misera est, quia non fruitur Deo; qui casum angelorum voluntarium justissimâ pœnâ

A sempiternæ infelicitatis obstrinxit, atque in eo summo bono permanentibus ceteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tamquam ipsius præmium permansionis dedit. Qui fecit hominem ipsum etiam rectum cum eodem libero arbitrio, terrenum quidem animal, sed cælo dignum, si suo cohæreret auctori: miseriâ similiter, si eum desereret, secuturâ, qualis naturæ hujusmodi conveniret. Quem similiter cum prævaricatione legis Dei per Dei desertionem peccaturum esse præsciret, nec illi ademit liberi arbitrii potestatem, simul prævidens, quid boni de malo esset ipse facturus, qui de mortali progenie meritò justéque damnata tantum populum gratiâ suâ colligit, ut inde suppleat, & instauret partem quæ lapsa est angelorum; ac sic illa dilecta & superna Civitas non fraudetur suorum numero civium, quin etiam fortassis & uberiore lætetur.

CAPUT II.

De æterna Dei & incommutabili voluntate.

C 1. MULTA enim fiunt à malis quidem contra voluntatem Dei: sed tantæ est ille sapientiæ tantæque virtutis, ut in eos exitus sive fines, quos bonos & justos ipse præscivit, tendant omnia, quæ voluntati ejus videntur adversa. Ac per hoc cùm Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratiâ, reddatur iratus, illi potiùs quàm ipse mutantur, & eum quodam modo mutatum in his quæ patiuntur inveniunt: sicut mutatur sol oculis sauciatis, & asper quodam modo ex miti, D & ex delectabili molestus efficitur, cùm ipse apud se ipsum maneat idem qui fuit. Dicitur etiam voluntas Dei, quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, de qua dicit Apostolus, *Deus est enim, qui operatur in* [b] *vobis & velle.* Sicut justitia Dei, non solùm qua ipse justus est dicitur, sed illa etiam quam in homine, qui ab illo justificatur, facit: sic & lex ejus vocatur, quæ potiùs est hominum, sed ab ipso data. Nam utique homines erant, quibus ait Jesus, *In lege vestra scriptum est:* cùm alio E loco legamus, *Lex Dei ejus in corde ipsius.* Secundùm hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur, quod ipse non vult, sed suos id volentes facit: sicut dicitur cognovisse, quod ut cognosceretur fecit, à quibus ignorabatur. Neque enim dicente Apostolo, *Nunc autem cognoscentes Deum, immo cogniti à Deo*, fas est ut credamus, quòd eos tunc cognoverit Deus præcognitos ante constitutionem mundi: sed tunc cognovisse dictus est, quod tunc ut cognosceret- F tur effecit. De his locutionum modis jam & in superioribus libris memini disputatum. Secundùm hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, à quibus futura nesciuntur, multa vult, nec facit.

2. [a] Multa enim volunt fieri sancti ejus ab illo

Voluntas Dei. Philip. 2. 13. Iohan. 8. 17. Psal. 36. 31. Gal. 4. 9. 1 Petri 1. 20. [a] Aliàs Caput II.

[a] Ita plures è veteribus libris. Editi verò, *ut si vellet desereret Deum, beatitudinem scilicet suam, continuò miseria esset secutura.*

[b] Sic MSS. At editi, *in vobis & velle. Sicut enim justitia &c.*

inspirata

inspiratâ sanctâ voluntate, nec fiunt; sicut orant pro quibusdam piè sanctéque, & quod orant non facit, cùm ipse in eis banc orandi voluntatem sancto Spiritu suo fecerit. Ac per boc, quando secundùm Deum volunt & orant sancti, ut quisque sit salvus, possumus illo modo locutionis dicere, Vult Deus & non facit; ut ipsum dicamus velle, qui ut velint isti facit. Secundùm illam verò voluntatem suam, quæ cum ejus præscientia Psal. 113. 3. sempiterna est, profectò in cælo & in terra omnia quæcumque voluit, non solùm præterita vel præsentia, sed etiam futura jam fecit. Verùm ante quàm veniat tempus, quo voluit ut fieret, quod ante tempora universa præscivit atque disposuit, dicimus, Fiet quando Deus voluerit. Si autem non solùm tempus quo futurum est, verùm etiam utrùm futurum sit ignoramus, dicimus, Fiet, si Deus voluerit: non quia Deus novam voluntatem, quam non habuit, tunc babebit; sed quia id quod ex æternitate in ejus immutabili præparatum est voluntate, tunc erit.

CAPUT III.

De promissione æternæ beatitudinis sanctorum, & perpetuis suppliciis impiorum.

QUAPROPTER, ut cetera tam multa prætercam, sicut nunc in Christo videmus impleri quod promisit Abrahæ, dicens, Gen. 22. 18. *In semine tuo benedicentur omnes gentes*: ita quod eidem semini ejus promisit, implebitur, ubi ait per Propbetam, Isai. 26. 19. *Resurgent qui erant in monumentis*. Et quod ait, Isai. 65. 17. &c. *Erit cælum novum & terra nova, & non erunt memores priorum, nec adscendent in cor ipsorum; sed lætitiam & exsultationem invenient in ea.* [a] *Ecce ego faciam Ierusalem exsultationem & populum meum lætitiam; & exsultabo in Ierusalem, & lætabor in populo meo; & ultrà non audietur in ea vox fletûs.* Et per aliom Propbetam, quod prænuntiavit dicens eidem Prophetæ: Dan. 12. 1. & 2. *In tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro: & multi dormientium in terræ pulvere*, sive, ut quidam interpretati sunt, *aggere, exsurgent; hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & confusionem æternam.* Et alio loco per eumdem Prophetam: Daniel. 7. 18. *Accipient regnum sancti Altissimi, & obtinebunt illud usque in sæculum, & usque in sæculum sæculorum.* Ibidem 27. Et paulò pòst: *Regnum*, inquit, *ejus regnum sempiternum.* Et alia quæ ad hoc pertinentia in libro vicesimo posui, sive quæ non posui, & tamen in eisdem litteris scripta sunt: venient & bæc, sicut & ista venerunt, quæ increduli non putabant esse ventura. Idem quippe Deus utraque promisit, utraque ventura esse prædixit, quem perborrescunt numina Paganorum, teste etiam Porphyrio nobilissimo philosopho Paganorum.

CAPUT IV.

Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleste habitaculum non posse transferri.

SED videlicet homines docti atque sapientes contra vim tantæ auctoritatis, quæ omnia genera hominum, sicut tanto antè prædixit, in hoc credendum sperandumque convertit, acutè sibi argumentari videntur adversùs corporum resurrectionem, & dicere quod in tertio de republica libro à Cicerone commemoratum est. Nam cùm Herculem & Romulum ex hominibos deos esse factos asseveraret: Quorum non corpora, inquit, sunt in cælum elata; neque enim natura pateretur, ut id quod esset è terra, nisi in terra maneret. Hæc est magna ratio sapientium, quorum Dominus novit cogitationes, quoniam vanæ sunt. Psal. 93. 11. Si enim animæ tantummodo essemus, id est, sine ullo corpore spiritus, & in cælo habitantes terrena animalia nesciremus, nobisque futurum esse diceretur, ut terrenis corporibus animandis quodam vinculo mirabili necteremur, nonne multo fortiùs argumentaremur id credere recusantes, & diceremus naturam non pati, ut res incorporea ligamento corporeo vinciretur? Et tamen plena est terra vegetantibus animis [b] hæc membra terrena, miro sibi modo connexa & implicita. Cur ergo eodem volente Deo, qui fecit hoc animal, non poterit terrenum corpus in cæleste corpus adtolli, si animus [c] omni, ac per hoc etiam cælesti, corpore præstabilior, terreno corpori potuit illigari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cælesti corpore melius apud se tenere, ut sensum haberet & vitam, & eam sentientem atque viventem dedignabitur cælum suscipere, aut susceptam non poterit sustinere, cùm de re sentiat & vivat ista meliore, quàm est corpus omne cæleste? Sed ideo nunc non fit, quia nondum est tempus quo id fieri voluit, qui boc quod videndo jam viluit, multo mirabilius quàm illud quod ab istis non creditur, fecit. Cur enim non vebementiùs admiramur incorporeos animos cælesti corpore potiores, terrenis illigari corporibus, quàm corpora, licèt terrena, sedibus quamvis cælestibus, tamen corporeis sublimari, nisi quia boc videre consuevimus, & hoc sumus, illud verò nondum sumus, nec aliquando adhuc vidimus? Nam profectò sobria ratione consulta mirabilioris esse divini operis reperitur, incorporalibus corporalia quodam modo adtexere, quàm licèt diversa, quia illa cælestia, ista terrestria, tamen corpora & corpora copulare.

CAPUT V.

De resurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.

SED boc incredibile fuerit aliquando: ecce jam credidit mundus sublatum terrenum Christi corpus in cælum; resurrectionem carnis & adscensionem in supernas sedes, paucissimis remanentibus atque stupentibus, vel doctis, vel indoctis, jam crediderunt & docti & indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quàm sint stolidi, qui non credunt: si autem res incredibilis credita est, etiam boc utique incredibile est, sic creditum esse, quod incredibile est. Hæc igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in æternum, & rem tam incredibilem mundum esse crediturum, idem Deus ante quàm vel unum borum fieret, ambo futura esse prædixit. Matth. 26. 13. Unum duorum incredibilium jam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquum est desperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credidit mundus, sicut jam

[a] Editi, *Et ecce*. Particula *Et* abest à MSS. & à LXX. Vide suprà l. 20. c. 21. n. 2.

[b] Editi, *Et tamen plena est terra vegetantibus animis, quibus hæc membra terrena miro modo sunt connexa* &c. Castigantur auctoritate veterum librorum, qui non habent *quibus*, nec *sunt*; sed omnes ferunt, *miro sibi modo connexa*.

[c] Vind. Am. & Er. *Si animus omnia hæc terrena transcendens, per hoc etiam cælesti corpore præstabilior*. Et post octo versus, loco *qui hoc quod videndo jam viluit*, iidem editi ferunt, *Quid hoc quod providentia Dei multo mirabilius, quàm illud quod ab istis non creditur, fecerit?* mendosè & dissentientibus MSS.

venit, quod similiter incredibile fuit, ut rem tam incredibilem crederet mundus, quando quidem hoc utrumque incredibile, quorum videmus unum, alterum credimus, in eisdem litteris prædictum sit, per quas credidit mundus? Et ipse modus quo mundus credidit, si consideretur, incredibilior invenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis, & omnino, quantum ad istorum doctrinas adtinet, impolitos, non peritos grammaticâ, non armatos dialecticâ, non rhetoricâ inflatos, piscatores Christus cum retibus fidei ad mare hujus sæculi paucissimos misit, atque ita & ex omni genere tam multos pisces, & tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus, si placet, immo quia placere debet, addamus hoc tertium. Jam ergo tria sunt incredibilia, quæ tamen facta sunt. Incredibile est Christum resurrexisse in carne, & in cælum adscendisse cum carne: incredibile est mundum rem tam incredibilem credidisse: incredibile est homines ignobiles, [a] infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, & in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primum nolunt isti, cum quibus agimus, credere; secundum coguntur & cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt tertium. Resurrectio certè Christi, & in cælum cum carne in qua resurrexit adscensio, toto jam mundo prædicatur & creditur: si credibilis non est, unde toto terrarum orbe jam credita est? Si multi nobiles, sublimes, docti eam se vidisse dixerunt, & quod viderunt, diffamare curarunt, eis mundum credidisse non mirum est; sed istos adhuc credere nolle perdurum est: si autem ut verum est, paucis, obscuris, minimis, indoctis eam se vidisse dicentibus & scribentibus credidit mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserunt, ipsi mundo jam credenti adhuc usque non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credidit, quia in tam contemtibilibus testibus multo mirabiliùs divinitas se ipsa persuasit. Eloquia namque persuadentium, quæ dicebant, mira fuerunt facta, non verba. Qui enim Christum in carne resurrexisse, & cum illa in cælum adscendisse non viderant, id se vidisse narrantibus, non loquentibus tantùm, sed etiam mirifica facientibus signa credebant. Homines quippe, quos unius, vel ut multum, duarum linguarum fuisse noverant, repentè linguis omnium gentium loquentes mirabiliter audiebant. (Act. 2. ibid. 3 & 4.) Claudum ab uberibus matris ad eorum verbum in Christi nomine post quadraginta annos incolumem constitisse; sudaria de corporibus eorum ablata sanandis profuisse languentibus; in via qua fuerant transituri positos in ordine innumerabiles morbis variis laborantes, ut ambulantium super eos umbra transiret, continuò salutem solere recipere; & alia multa stupenda in Christi nomine per eos facta [b], postremò etiam mortuos resurrexisse cernebant. Quæ si, ut leguntur, gesta esse concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addimus; & ut credatur unum incredibile, quod de carnis resurrectione atque in cælum adscensione dicitur, multorum incredibilium testimonia tanta congerimus, & nondum ad credendum horrendâ duritiâ incredulos flectimus. Si verò per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque adscensionem prædicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quòd eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

Caput VI.

Quòd Roma conditorem suum Romulum diligendo deum fecerit, Ecclesia autem Christum Dominum credendo dilexerit.

1. Recolamus etiam hoc loco illud quod de Romuli credita divinitate Tullius admiratur. Verba ejus ut scripta sunt, inseram: Magis est, inquit, in Romulo admirandum, quòd ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minùs eruditis hominum sæculis fuerunt, ut fingendi [c] proclivior esset ratio, cùm imperiti facilè ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minùs his [d] sexcentis annis jam inveteratis litteris atque doctrinis, [e] omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato fuisse cernimus. Et paulò pòst de eodem Romulo ita loquitur, quod ad hunc pertinet sensum: Ex quo intelligi potest, inquit, permultis annis antè Homerum fuisse, quàm Romulum, ut jam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quidquam esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnumquam inconditè. Hæc ætas autem jam exculta præsertim eludens omne quod fieri non potest respuit. Unus è numero doctissimorum hominum, idemque eloquentissimus omnium M. Tullius Cicero, propterea dicit divinitatem Romuli mirabiliter creditam, quòd erudita jam tempora fuerunt, quæ falsitatem non reciperent fabularum. Quis autem Romulum deum nisi Roma credidit, atque id parva & incipiens? Tum deinde posteris servare fuerat necesse quod acceperant à majoribus, ut cum ista superstitione in lacte quodam modo matris ebibita cresceret civitas, atque ad tam magnum perveniret imperium, ut ex ejus fastigio velut ex altiore quodam loco alias quoque gentes, quibus dominaretur, hac sua opinione perfunderet; ut non quidem crederent, sed tamen dicerent deum Romulum, ne civitatem, cui serviebant, de conditore ejus offenderent, aliter eum nominando quàm Roma; quæ id non amore quidem hujus erroris, sed tamen amoris errore crediderat. Christus autem quamquam sit cælestis & sempiternæ conditor Civitatis, non tamen eum, quoniam ab illo condita est, Deum credidit: sed ideo potiùs est condenda, quia credidit. Roma conditorem suum jam constructa & dedicata tamquam deum coluit in templo: hæc autem Jerusalem conditorem suum Deum Christum, ut construi posset & dedicari, posuit in fidei fundamento. Illa illum amando esse deum credidit, ista istum Deum esse credendo amavit. Sicut ergo præcessit unde amaret illa, & de amato jam libenter etiam falsum bonum crederet: ita præcessit unde ista crederet, ut recta fi-

[a] Nonnulli MSS cum Vind. Am. Er. *infirmos*: & infrà loco *infimorum*, habent *infirmorum*.
[b] Sic MSS. At Vind. Am. & Er. *facta sunt signa*. Lov. *facta signa* omisso *sunt*.
[c] In MSS. *proclivis*.
[d] Hoc non de se suisve temporibus Cicero, qui anno ab urbe condita circiter septingentesimo scribebat, sed de Scipione Africano minore & Lælio dixit, quos disserentes illis de republica libris inducebat, ex dictis suprà lib. 2. c. 21. Porrò Scipio floruisse fertur à trecentesimo ad sexcentesimum vigesimum Urbis conditæ, Lælius autem anno sexcentesimo-septimo consulatum gessisse traditur.
[e] In MSS. *omnium que*.

de, non temere quod falsum, sed quod verum erat amaret. Exceptis enim tot & tantis miraculis, quæ persuaserunt Deum esse Christum, prophetiæ quoque divinæ fide dignissimæ præcesserunt, quæ in illo, non sicut à patribus adhuc creduntur implendæ, sed jam demonstrantur impletæ. De Romulo autem quia condidit Romam, in eaque regnavit, auditur, legiturve quod factum est, non quod [a] antè fuerat prophetatum: sed quòd sit receptus in deos, creditum tenent litteræ, non factum docent. Nullis quippe rerum mirabilium signis id ei verè provenisse monstratur. Lupa quippe illa [b] nutrix, quod videtur quasi magnum exstitisse portentum, quale aut quantum est ad demonstrandum deum? Certè enim etsi non meretrix lupa fuit illa, sed bestia, cùm commune fuerit ambobus, frater tamen ejus non habetur deus. Quis autem prohibitus est, aut Romulum, aut Herculem, aut alios tales homines deos dicere, & mori maluit, quàm non dicere? Aut verò aliqua gentium coleret inter deos suos Romulum, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porrò numeret, quàm multi quantalibet sævitiâ crudelitatis occidi, quàm Christum Deum negare maluerunt? Proinde metus quamlibet levis indignationis, quæ ab animis Romanorum, si non fieret, posse putabatur exsistere, compellebat aliquas civitates positas sub jure Romano tamquam deum colere Romulum: à Christo autem Deo non solùm colendo, verùm etiam confitendo, tantam per orbem terræ Martyrum multitudinem metus [c] revocare non potuit, non levis offensionis animorum, sed immensarum variarumque pœnarum, & ipsius mortis, quæ plus ceteris formidatur. Neque tunc Civitas Christi, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, & haberet tamen magnorum agmina populorum, adversùs impios persecutores suos pro temporali salute pugnavit; sed potiùs ut obtineret æternam, non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, & multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore contemnere.

2. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de republica, disputari, nullum bellum suscipi à civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid autem dicat pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrans, Sed his pœnis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, vinculis, verberibus, elabuntur sæpe privati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem mors ipsa pœna est, quæ videtur à pœna singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modò necessaria est, verùm etiam optanda persæpe. Civitas autem cùm tollitur, delertur, exstinguitur: simile est quodam modo (ut magnis parva conferamus) ac si omnis hic mundus intereat & concidat. Hoc ideo dixit Cicero, quia mundum non interiturum cum Platonicis sentit. Constat ergo eum pro ea salute bellum voluisse suscipi à civitate, qua fit ut maneat hîc civitas, sicut dicit, æterna, quamvis morientibus & nascentibus singulis; sicut perennis est opacitas oleæ vel lauri, atque hujusmodi ceterarum arborum, singulorum lapsu ortuque foliorum. Mors quippe, ut dicit, non hominum singulorum, sed universæ pœna est civitatis, quæ à pœna plerumque singulos vindicat. Unde meritò quæritur, utrùm rectè fecerint [*] Saguntini, quando universam suam civitatem interire maluerunt, quàm fidem frangere, qua cum ipsa Romana republica tenebantur: in quo suo facto laudantur ab [d] hominibus terrenæ reipublicæ civibus. Sed quomodo huic disputationi possent obedire, non video, ubi dicitur nullum suscipiendum esse bellum, nisi aut pro fide, aut pro salute: nec dicitur, si in unum simul periculum ita duo ista concurrerint, ut teneri alterum sine alterius amissione non possit, quid sit potiùs eligendum. Profectò enim Saguntini si salutem eligerent, fides eis fuerat deserenda: si fides tenenda, amittenda utique salus, sicut & factum est. Salus autem Civitatis Dei talis est, ut cum fide ac per fidem teneri, vel potiùs adquiri possit; fide autem perditâ, ad eam quisque venire non possit. Quæ cogitatio firmissimi ac patientissimi cordis, tot ac tantos Martyres fecit, qualem ne unum quidem habuit, vel habere potuit, quando est deus creditus Romulus.

[*] V. supra lib. 3. c. 20.

CAPUT VII.

Quòd ut mundus in Christum crederet, virtutis fuerit divinæ, non persuasionis humanæ.

SED valde ridiculum est, de Romuli falsa divinitate, cùm de Christo loquimur, facere mentionem. Verumtamen cùm sexcentis ferme annis ante [e] Ciceronem Romulus fuerit, atque illa ætas jam fuisse doctrinis dicatur exculta, ut quod fieri non potest, omne [f] respueret: quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maximéque postea sub Augusto atque Tiberio, eruditioribus utique temporibus, resurrectionem carnis Christi atque in cælum adscensionem, tamquam id quod fieri non potest, mens humana ferre non posset, eludensque ab auribus cordibusque respueret, nisi eam fieri potuisse, atque factam esse divinitas ipsius veritatis, vel veritas divinitatis, & contestantia miraculorum signa monstrarent; ut terrentibus & contradicentibus tam multis tamque magnis persecutionibus, præcedens in Christo, deinde ad novum sæculum in ceteris secutura resurrectio atque immortalitas carnis & fidelissimè crederetur, & prædicaretur intrepidè, & per orbem terræ pullulatura fecundiùs cum Martyrum sanguine sereretur. Legebantur enim præconia [g] præcedentia Prophetarum, concurrebant ostenta virtutum, & persuadebatur veritas nova consuetudini, non contraria rationi, donec orbis terræ qui persequebatur furore, [h] sequeretur fide.

[a] Ex veteribus libris alii habent, *ante quàm fieret*: alii, *ante fieret*.
[b] Hic editi addunt, *fratrum duorum*. Et post tres versus, ad verba *cùm commune fuerit ambobus*, habent *cùm fratribus potentum commune fuerit ambobus*.
[c] Editi Vind. Am. & Er. nulla freti veterum codicum auctoritate, *metus ullus aut terror revocare non potuit, blanditio nulla, promissio nulla demovit, sed nec sæculi ianum violentia subtraxit, nec acerbitas universarum variarumque pœnarum, & ipsius mortis* &c.
[d] Vind. Am. Er. & propè omnes MSS. *ab omnibus*.
[e] Ludovicus Vives legendum putat *ante Scipionem*, nempe Æmilianum, qui inducitur disserens in libris de republica. Lovanienses ejus conjecturam secuti locum emendare tentant, sed repugnant editis aliis & omnibus MSS.
[f] Editi, *omne eludens*. Abest *eludens* à MSS.
[g] Vind. Am. Er. & plures MSS. *præcedentium*.
[h] Ita veteres libri. Editi autem, *prosequeretur fide*.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ ut mundus in Christum crederet facta sunt, & fieri mundo credente non desinunt.

1. CUR, inquiunt, nunc illa miracula, quæ prædicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere, necessaria fuisse priùs quàm crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquirit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verùm hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur in cælum cum carne sublatus? Unde temporibus eruditis, & omne quod fieri non potest respuentibus, sine ullis miraculis nimiùm mirabiliter incredibilia credidit mundus? An fortè credibilia fuisse, & ideo credita esse dicturi sunt? Cur ergo ipsi non credunt? Brevis est igitur nostra complexio: Aut [a] incredibilis rei, quæ non videbatur, alia incredibilia, quæ tamen fiebant & videbantur, fecerunt fidem; aut certè res ita credibilis, ut nullis quibus persuaderetur miraculis indigeret, istorum nimiam redarguit infidelitatem. Hoc ad refellendos vanissimos dixerim. Nam facta esse multa miracula, quæ adtestarentur illi uni grandi salubrique miraculo, quo Christus in cælum cum carne in qua resurrexit, adscendit, negare non possumus. In eisdem quippe veracissimis libris cuncta conscripta sunt, & quæ facta sunt, & propter quod credendum facta sunt. Hæc, ut fidem facerent, innotuerunt; hæc per fidem, quam fecerunt, multo clariùs innotescunt. Leguntur quippe in populis, ut credantur; nec in populis tamen nisi credita legerentur. Nam etiam nunc fiunt miracula in ejus nomine, sive per sacramenta ejus, sive per orationes vel memorias sanctorum ejus; sed non eadem claritate illustrantur, ut tantâ quantâ illa gloriâ diffamentur. Canon quippe sacrarum litterarum, quem [b] definitum esse oportebat, illa facit ubique recitari, & memoriæ cunctorum inhærere populorum: hæc autem ubicumque fiunt, ibi sciuntur vix à tota ipsa civitate vel quocumque commanentium loco. Nam plerumque etiam ibi paucissimi sciunt, ignorantibus ceteris, maximè si magna sit civitas; & quando alibi aliisque narrantur, non tanta ea commendat auctoritas, ut sine difficultate vel dubitatione credantur, quamvis Christianis fidelibus à fidelibus indicentur.

Cæcus illuminatus.

2. Miraculum quod Mediolani factum est, cùm illic essemus, quando illuminatus est cæcus, ad multorum notitiam potuit pervenire, quia & grandis est civitas, & ibi erat tunc Imperator, & immenso populo teste res gesta est, concurrente ad corpora martyrum Protasii & Gervasii: quæ cùm laterent, & penitus nescirentur, [*] episcopo Ambrosio per somnium revelata reperta sunt; ubi cæcus ille depulsis veteribus tenebris diem vidit.

[*] V. lib. 9. Confess. c. 7.

Innocentius.

3. Apud Carthaginem autem quis novit, præter admodum paucissimos, salutem, quæ facta est Innocentio Exadvocato vicariæ præfecturæ, ubi nos interfuimus, & oculis adspeximus nostris? Venientes enim de transmarinis, me & fratrem meum Alypium, nondum quidem clericos, sed jam Deo servientes, ut erat cum tota domo sua religiosissimus, ipse susceperat, & apud eum tunc habitabamus. Curabatur à medicis: [c] fistulas, quas numerosas atque perplexas habuit in posteriore atque ima corporis parte, jam secuerant ei, & artis suæ cetera medicamentis agebant. Passus autem fuerat in sectione illa & diuturnos & acerbos dolores. Sed unus inter multos sinus fefellerat medicos, atque ita latuerat, ut eum non tangerent, quem ferro aperire debuerant. Denique sanatis omnibus quæ aperta curabant, iste remanserat solus, cui frustra impendebatur labor. Quas moras ille suspectas habens, multùmque formidans ne iterum secaretur, quod ei prædixerat alius medicus domesticus ejus, quem non admiserant illi, ut saltem videret, cùm primùm sectus est, quomodo id facerent, iratusque illum domo abjecerat, vixque receperat, erupit, atque ait, Iterum me secturi estis? Ad illius, quem noluistis esse præsentem, verba venturus sum? Irridere illi medicum imperitum, metumque hominis bonis verbis promissionibusque lenire. Præterierunt & alii dies plurimi, nihilque proficiebat omne quod fiebat. Medici tamen in sua pollicitatione persistebant, non se illum sinum ferro, sed medicamentis esse clausuros. Adhibuerunt & alium grandævum jam medicum, satisque in illa arte laudatum (adhuc enim vivebat) Ammonium, qui loco inspecto, idem quod illi ex eorum diligentia peritiaque promisit. Cujus ille factus auctoritate securus, domestico suo medico, qui futuram prædixerat aliam sectionem faceta hilaritate, velut jam salvus, illusit. Quid plura? Postea tot dies inaniter consumti transierunt, ut fessi atque confusi faterentur eum nisi ferro nullo modo posse sanari. Expavit, expalluit nimio timore turbatus: atque ubi se collegit, farique potuit, abire illos jussit, & ad se ampliùs non accedere, nec aliud occurrit fatigato lacrymis & illa jam necessitate constricto, nisi ut adhiberet Alexandrinum quemdam, qui tunc chirurgus mirabilis habebatur, ut ipse faceret quod ab illis fieri nolebat iratus. Sed postea quàm venit ille, laboremque illorum in cicatricibus sicut artifex vidit, boni viri functus officio, persuasit homini ut illi potiùs qui in eo tantum laboraverant, quantum ipse inspiciens mirabatur, curationis suæ fine fruerentur, adjiciens quòd re vera nisi sectus esset, salvus esse non posset; sed valde abhorrere à suis moribus, ut hominibus quorum artificiosissimam operam, industriam, diligentiam admirans in cicatricibus ejus videret, propter exiguum quod remansit, palmam tanti laboris auferret. Redditi sunt animo ejus, & placuit ut eodem Alexandrino assistente ipsi sinum illum ferro, qui jam consensu omnium aliter insanabilis putabatur, aperirent. Quæ res dilata est in consequentem diem. Sed cùm abiissent illi, ex mærore nimio domini tantus est in domo illa exortus dolor, ut tamquam funeris planctus vix comprimeretur à nobis. Visitabant eum quotidie sancti viri, episcopus tunc Uzalensis, beatæ memoriæ Saturninus, & presbyter [d] Gelosus, ac diaconi Carthaginensis Ecclesiæ: in quibus erat, & ex quibus solus est nunc in rebus humanis, jam episcopus cum honore à nobis debito nominandus Aurelius, cum quo recordantes mirabilia [e] opera Dei, de hac re sæpe collocuti sumus, eumque valde meminis-

[a] Sic MSS. At editi, *incredibili rei.*

[b] Editi veteribus libris dissentientes, *diffamatum.*

[c] Editi, *Curabatur à medicis propter fistulas*: & infrà, *jam secuerant eum.* At MSS. omnes omittunt *propter*: & ex iis quidam habent, *jam secuerant ei*; alii longè plures, *eum.*

[d] Plerique MSS. *Golosus.*

[e] Plerique MSS. *mirabilia operum Dei.*

ſe, quod commemoramus, invenimus. Qui cùm eum, ſicut ſolebant, veſpere viſitarent, rogavit eos miſerabilibus lacrymis, ut manè dignarentur eſſe præſentes ſuo funeri potiùs quàm dolori. Tantus enim eum metus ex prioribus invaſerat pœnis, ut ſe inter medicorum manus non dubitaret eſſe moriturum. Conſolati ſunt eum illi, & hortati ut in Deo fideret, ejuſque voluntatem viriliter ferret. Inde ad orationem ingreſſi ſumus: ubi nobis ex more genua figentibus, atque incumbentibus terræ, ille ſe ita projecit, tamquam fuiſſet aliquo impellente graviter proſtratus, & cœpit orare: quibus modis, quo affectu, quo motu animi, quo fluvio lacrymarum, quibus gemitibus atque ſingultibus ſuccutientibus omnia membra ejus & penè intercludentibus ſpiritum, quis ullis explicet verbis? Utrùm orarent alii, nec in hæc eorum averteretur intentio, neſciebam. Ego tamen prorſus orare non poteram: hoc tantummodo breviter in corde meo dixi, Domine quas tuorum preces exaudis, ſi has non exaudis? Nihil enim mihi videbatur addi jam poſſe, niſi ut exſpiraret orando. Surreximus, & accepta ab Epiſcopo benedictione diſceſſimus: rogante illo ut manè adeſſent, illis ut æquo animo eſſet hortantibus. Illuxit dies qui metuebatur, aderant ſervi Dei, ſicut ſe adfuturos eſſe promiſerant: ingreſſi ſunt medici, parantur omnia quæ hora illa poſcebat, tremenda ferramenta proferuntur, adtonitis ſuſpenſiſque omnibus. Eis autem quorum erat major auctoritas, defectum animi ejus conſolando erigentibus, ad manus ſecturi membra in lectulo componuntur, ſolvuntur nodi ligamentorum, nudatur locus, inſpicit medicus, & ſecandum illum ſinum armatus atque intentus inquirit. Scrutatur oculis, digitiſque contrectat; tentat denique modis omnibus: invenit firmiſſimam cicatricem. Jam illa lætitia & laus atque gratiarum actio miſericordi & omnipotenti Deo, quæ fuſa eſt ore omnium lacrymantibus gaudiis, non eſt committenda meis verbis: cogitetur potiùs, quàm dicatur.

Innocentia. 3. In eadem Carthagine Innocentia religioſiſſima femina, de primariis ipſius civitatis, in mamilla cancrum habebat: rem, ſicut medici dicunt, nullis medicamentis ſanabilem. Aut ergo præcidi ſolet, & à corpore ſeparari membrum ubi naſcitur: aut ut aliquanto homo[a] diutiùs vivat, tamen inde morte quamlibet tardiùs adfuturâ, ſecundùm Hippocratis, ut ferunt, ſententiam omnis eſt omittenda curatio. Hoc illa à perito medico & ſuæ domui familiariſſimo acceperat, & ad ſolum Deum ſe orando converterat. Admonetur in ſomnis appropinquante Paſcha, ut in parte feminarum obſervanti ad baptiſterium, quæcumque illi baptizata primitus occurriſſet, ſignaret ei locum ſigno[b] Chriſti: fecit, & confeſtim ſanitas conſecuta eſt. Medicus ſanè qui ei dixerat, ut nihil curationis adhiberet, ſi paulò diutiùs vellet vivere, cùm inſpexiſſet eam poſtea, & ſaniſſimam comperiſſet, quam priùs habere illud ma-
A lum tali inſpectione cognoverat, quæſivit ab ea vehementer quid adhibuiſſet[c], cupiens, quantum intelligi datur, noſſe medicamentum, quo Hippocratis definitio vinceretur. Cùmque ab ea quid factum eſſet audiſſet, voce velut contemnentis & vultu, ita ut illa metueret, ne aliquod contumelioſum verbum proferret in Chriſtum, religioſa urbanitate reſpondiſſe fertur, Putabam, inquit, magnum aliquid te mihi fuiſſe dicturam. Atque illa jam exhorreſcente, mox addidit, Quid grande (Johan. 11.)
B fecit Chriſtus ſanare cancrum, qui quatriduanum mortuum ſuſcitavit? Hoc ego cùm audiſſem, & vehementer ſtomacharer, in illa civitate atque in illa perſona, non utique obſcura, factum tam ingens miraculum ſic latere, hinc eam & admonendam & penè objurgandam putavi. Quæ cùm mihi reſpondiſſet non ſe inde tacuiſſe, quæſivi ab eis, quas fortè tunc matronas amiciſſimas ſecum habebat, utrùm hoc antea ſciſſent. Reſponderunt ſe omnino neſciſſe. Ecce, inquam,
C quomodo non taces, ut nec iſtæ audiant, quæ tibi tanta familiaritate junguntur. Et quia breviter ab ea quæſiveram, feci ut illis audientibus multùmque mirantibus & glorificantibus Deum, totum ex ordine, quemadmodum geſtum fuerit, indicaret.

4. [d] Medicum quemdam podagrum in eadem urbe, qui cùm dediſſet nomen ad baptiſmum, & pridie quàm baptizaretur, in ſomnis à pueris nigris [e] cirratis, quos intelligebat dæmones, ba- (Medicus podager.)
D ptizari eodem anno prohibitus fuiſſet, eiſque non obtemperans, etiam conculcantibus pedes ejus in dolorem acerrimum, qualem numquam expertus eſt, [f]iſſet, magiſque eos vincens lavacro regenerationis, ut voverat, ablui non diſtuliſſet, in baptiſmate ipſo non ſolùm dolore, quo ultra ſolitum cruciabatur, verùm etiam podagrâ caruiſſe, nec ampliùs, cùm diu poſtea vixiſſet, pedes doluiſſe quis novit? Nos tamen novimus, & pauciſſimi fratres ad quos id potuit pervenire.

E 5. [g] Ex mimo quidam Curubitanus, non ſolùm à paralyſi, verùm etiam ab informi pondere genitalium, cùm baptizaretur, ſalvus effectus eſt; & liberatus utraque moleſtiâ, tamquam mali nihil habuiſſet in corpore, de fonte regenerationis adſcendit. Quis hoc præter Curubim novit, & præter rariſſimos aliquos qui hoc ubicumque audire potuerunt? Nos autem cùm hoc compeiſſemus, jubente ſancto epiſcopo Aurelio, etiam ut veniret Carthaginem fecimus: quamvis à talibus priùs (Curubitanus.)
F audierimus, de quorum fide dubitare non poſſemus.

6. Vir Tribunitius Heſperius [h] apud nos eſt, habet in territorio Fuſſalenſi fundum [i] Zubedi appellatum, ubi cùm afflictione animalium & ſervorum ſuorum domum ſuam ſpirituum malignorum vim noxiam perpeti comperiſſet, rogavit noſtros, me abſente, Preſbyteros, ut aliquis eorum illò pergeret, cujus orationibus cederent. Perrexit unus, obtulit ibi ſacrificium corporis Chriſti, orans (Heſperius.)
G quantum potuit, ut ceſſaret illa vexatio: Deo pro-

[a] Ita MSS. At Editi Vind. Am. Er. *aut ut aliquanto homo quietiùs vivat, fomentis eſt peſtis mitiganda frequentibus. Nam ut inde mortem quantumlibet tardiùs adfuturam confidamus, ſecundùm Hippocratis, ut fertur, ſententiam* &c. Lov. *aut ut aliquanto homo diutiùs vivat, nam inde mortem quantumlibet tardiùs adfuturam, ſecundùm Hippocratis* &c.
[b] Vind. Am. & Er. *ſigno crucis Chriſti.*
[c] Editi, *adhibuiſſes curationis.* Abeſt *curationis* à MSS.
[d] Vind. Am. Er. & quinque MSS. *Mendicum.*

[e] Vind. Am. Er. *curatis.* At Lov. & MSS. *cirratis*: id eſt crinitis. Nam cirros capitis crines interpretatur Nonius. Martial. lib. 9. epig. 30 *Nec matutini cirrata caterva magiſtri.*
[f] Vind. Am. & aliquot MSS. *aſſuaſſet.*
[g] In editis pro *Ex mimo*, habetur *è vicino*: idque ſuperioribus ita conjunctum, *ad quos id potuit pervenire è vicino.*
[h] Editi, *qui apud nos eſt.* Abeſt *qui* à MSS.
[i] Er. *Cubedi.* Quatuor MSS. *Zabedi.* Cæteri, *Zubedi appellatur.*

tinus miserante cessavit. Acceperat autem ab amico suo terram sanctam de Jerosolymis allatam, ubi sepultus Christus die tertio resurrexit; eamque suspenderat in cubiculo suo, ne quid mali etiam ipse pateretur. At ubi domus ejus ab illa infestatione purgata est, quid de illa terra fieret, cogitabat; quam diutiùs in cubiculo suo reverentiæ causâ habere nolebat. Fortè accidit, ut ego & collega tunc meus episcopus [a] Syniteusis ecclesiæ Maximinus in proximo essemus: ut veniremus rogavit, & venimus. B Cúmque nobis omnia retulisset, etiam hoc petivit, ut infoderetur alicubi, atque ibi orationum locus fieret, ubi etiam possent Christiani ad celebranda quæ Dei sunt congregari. Non restitimus: factum est. Erat ibi juvenis paralyticus rusticanus: hoc audito petivit à parentibus suis, ut illum ad eum locum sanctum non cunctanter adferrent. Quò cùm fuisset allatus, oravit, atque inde continuò pedibus suis salvus abscessit.

Juvenis paralyticus.

7. C Victoriana dicitur villa, ab Hippone regio minùs triginta millibus abest. Memoria Martyrum ibi est Mediolanensium Protasii & Gervasii. Portatus est eò quidam adolescens, qui cùm die medio tempore æstatis equum ablueret in fluminis gurgite, dæmonem incurrit. Ibi cùm jacéret vel morti proximus, vel simillimus mortuo, ad vespertinos illuc hymnos & orationes cum ancillis suis & quibusdam sanctimonialibus ex more domina possessionis intravit; atque hymnos cantare cœperunt. D Qua voce ille quasi percussus, excussus est: & cum terribili fremitu altare apprehensum movere non audens sive non valens, tamquam eò fuerit alligatus, aut affixus, tenebat: & cum grandi ejulatu parci sibi rogans, confitebatur ubi adolescentem, & quando, & quomodo invaserit. Postremò se exiturum esse denuntians, membra ejus singula nominabat, quæ se amputaturum exiens minabatur: atque inter hæc verba discessit ab homine. Sed oculus ejus in maxillam fusus, tenui venulâ ab interiore quasi radice pendebat, E totumque ejus medium, quod nigellum fuerat, albicaverat. Quo viso qui aderant, (concurrerant autem etiam alii vocibus ejus acciti, & se omnes in orationem pro illo straverant,) quamvis eum sana mente stare gauderent, rursus tamen propter oculum ejus contristati, medicum quærendum esse dicebant. Ibi maritus sororis ejus, qui eum illò detulerat, Potens est, inquit, Deus sanctorum orationibus, qui fugavit dæmonem, lumen reddere. F Tunc, sicut potuit, oculum lapsum atque pendentem, loco suo revocatum ligavit [b] orario: nec nisi post septem dies putavit esse solvendum. Quod cùm fecisset, sanissimum invenit. Sanati sunt illic & alii, de quibus dicere longum est.

Protasius & Gervasius martyres.

Adolescens à dæmone liberatur.

8. Hipponensem quamdam virginem scio, cùm se oleo perunxisset, cui pro illa orans Presbyter instillaverat lacrymas suas, mox à dæmonio fuisse sanatam. Scio etiam Episcopum semel pro adolescente, quem non vidit, orasse, illumque illicò dæmone caruisse.

Hipponensis virgo.

9. Erat quidam senex Florentius Hipponensis noster, homo religiosus & pauper, sartoris se arte pascebat, casulam perdiderat, & unde sibi emeret non habebat: ad Viginti Martyres, quorum Memoria apud nos est celeberrima, clara voce, ut vestiretur, oravit. Audierunt eum adolescentes, qui fortè aderant irrisores; eumque discedentem exagitantes prosequebantur; quasi [c] à Martyribus quinquagenos [d] folles, unde vestimentum emeret, petivisset. At ille tacitus ambulans, ejectum grandem piscem palpitantem vidit in littore, eumque illis faventibus atque adjuvantibus apprehendit, & cuidam coquo [e] Catoso nomine, bene Christiano, ad coquinam conditariam, indicans quid gestum sit, trecentis follibus vendidit, lanam comparare inde disponens, ut uxor ejus quomodo posset, ei quo indueretur, efficeret. Sed coquus concidens piscem, anulum aureum in ventriculo ejus invenit, moxque miseratione flexus, & religione perterritus, homini eum reddidit, dicens, Ecce quomodo Viginti Martyres te vestierunt.

Florentius sartor.

10. Ad aquas Tibilitanas episcopo afferente [f] Prajecto reliquias Martyris gloriosissimi Stephani, ad ejus Memoriam veniebat magnæ multitudinis concursus & occursus. Ibi cæca mulier, ut ad Episcopum portantem [g] duceretur, oravit: flores quos ferebat dedit; recepit, oculis admovit, protinus vidit. Stupentibus qui aderant, præibat exsultans, viam carpens, & viæ ducem ulteriùs non requirens.

Reliquiæ Stephani martyris.

11. Memorati Memoriam Martyris, quæ posita est in castello Sinitensi, quod Hipponensi coloniæ vicinum est, ejusdem loci Lucillus episcopus, populo præcedente atque sequente portabat. Fistula, cujus molestiâ jam diu laboraverat, & familiarissimi sui medici, qui [h] eam secaret, opperiebatur manus, illius piæ sarcinæ vectatione, repentè sanata est: nam deinceps eam in suo corpore non invenit.

Lucillus episcopus.

12. Eucharius [i] est presbyter ex Hispania, [k] Calamæ habitat, veteri morbo calculi laborabat, per Memoriam supradicti Martyris, quam Possidius illò advexit episcopus, salvus factus est. Idem ipse postea morbo alio prævalescente, mortuus sic jacebat, ut ei jam pollices ligarentur: opitulatione memorati Martyris, cùm de Memoria ejus reportata fuisset & super jacentis corpus missa ipsius Presbyteri tunica, suscitatus est.

Eucharius presbyter.

13. Fuit ibi vir in ordine suo primarius, nomine Martialis, ævo jam gravis, & multùm à religione abhorrens Christiana. Habebat sanè fidelem filiam, & generum eodem anno baptizatum. Qui cùm eum ægrotantem multis & magnis [l] lacrymis rogarent, ut Christianus fieret, prorsus abnuit, eosque à se turbida indignatione submovit. Visum est genero ejus, ut iret ad Memoriam sancti Stephani, & illic pro eo quantum posset ora-

Martialis.

[a] Am. Er. & Lov. *Syniteusis* Vind. *Smistensis*. At MSS. *Sinitensis* Vide epistolam August. 105. n. 4. & ibidem not. b

[b] Orarium hoc loco sudarium est sive linteum tergendo ori paratum. Hieronymus in epist. ad Nepotianum: *Plenum dedecoris est, referto marsupio, quòd sudarium orariumque non habeas gloriari.*

[c] Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *quasi qui*

[d] *Folles* dicti nummi à sacculo, quo condiuntur: genus monetæ est alias æreæ, alias argenteæ. Porrò folles accipiendi isthic, non argentei, sed ærei, ejusdem ferè valoris atque asses & solidi monetæ nostræ Gallicanæ, ut putat Sirmondus ad Sermonem 359. qui alias 40. inter Sirmondianos. Suidas autem follem obolum esse dicit, ad voces φόλλις, & [illegible] Nominantur præterea folles in lib. 3. contra Cresconium c. 29. necnon lib. 1. Evodii de miraculis S. Stephani c. 14. in hujus Tomi Appendice

[e] Sic MSS. At editi Vind. Am. *Catioso*. Er. & Lov. *Carthoso*

[f] Editi Vind. Er. & Lov. *Projecto*. Veteres libri, *Prajecto*

[g] Editi, *portantem pignora sacra*. Absunt *pignora sacra* à MSS.

[h] MSS. *eam secaret*. Paulò pòst, inde *repente sanata est*, addunt Vind. Am. & Er. *ubi sanctas adiegit reliquias*. quod non est in Lov. nec in MSS.

[i] Ita veteres libri. At editi omittunt, *est*; & loco *habitat*, ferunt *habitans*

[k] Vind. Am. Er. & MSS. *Chalama*.

[l] Editi, *precibus & lacrymis*. At MSS. carent *precibus &c*.

ret, ut Deus illi daret mentem bonam, qua credere A non differret in Christum. Fecit hoc ingenti gemitu & fletu, & sinceriter ardente pietatis affectu: deinde abscedens, aliquid de altari florum, quod occurrit, tulit; eique, cùm jam nox esset, ad caput posuit: tum dormitum est. Et ecce ante diluculum clamat, ut ad Episcopum curreretur, qui mecum fortè tunc erat apud Hipponem. Cùm ergo audisset eum absentem, venire Presbyteros postulavit. Venerunt, credere se dixit, admirantibus atque gaudentibus omnibus, baptizatus est. B [a] Hoc, quàm diu vixit, in ore habebat: Christe accipe spiritum meum: cùm hæc verba beatissimi Stephani, quando lapidatus est à Judæis, ultima fuisse nesciret; quæ huic quoque ultima fuerunt: nam non multò pòst etiam ipse defunctus est.

Act. 7.

Podagri duo.

14. Sanati sunt illic per eumdem Martyrem etiam [b] podagri duo, unus civis, peregrinus unus: sed civis omni modo, peregrinus autem per revelationem quid adhiberet quando doleret, audi- C vit: & cùm hoc fecerit, dolor continuò conquiescit.

Puer vitæ restitutus.

15. Audurus nomen est fundi, ubi ecclesia est, & in ea Memoria Stephani martyris. Puerum quemdam parvulum, cùm in area luderet, exorbitantes boves qui vehiculum trahebant, rotâ obtriverunt, & confestim palpitavit exspirans. Hunc mater arreptum ad eamdem Memoriam posuit; & non solùm revixit, verùm etiam illæsus apparuit.

Sanctimonialis.

16. Sanctimonialis quædam in vicina possessione, quæ Caspaliana dicitur, cùm ægritudine laboraret, ac desperaretur, ad eamdem Memoriam tunica ejus allata est: quæ ante quàm revocaretur, illa defuncta est. Hac tamen tunicâ operuerunt cadaver ejus parentes, & recepto spiritu salva facta est.

Bassi Syri filia.

17. Apud Hipponem Bassus quidam Syrus ad Memoriam ejusdem Martyris orabat pro ægrotante & periclitante filia, eòque secum vestem E ejus adtulerat: cùm ecce pueri de domo cucurrerunt, qui ei mortuam nuntiarent. Sed cùm, orante illo, ab amicis ejus exciperentur, prohibuerunt eos illi dicere, ne per publicum plangeret. Qui cùm domum redisset jam suorum ejulatibus personantem, & vestem filiæ quam ferebat, super eam projecisset, reddita est vitæ.

Irenæi filius.

18. Rursus ibidem apud nos Irenæi cujusdam collectarii filius ægritudine exstinctus est. Cùm- F que corpus jaceret exanime, atque à lugentibus & lamentantibus exsequiæ pararentur, amicorum ejus quidam inter aliorum consolantium verba suggessit, ut ejusdem Martyris oleo corpus perungueretur. Factum est, & revixit.

Eleusini infantulus.

19. Itemque apud nos vir Tribunitius [c] Eleusinus super Memoriam [d] Martyris, quæ in suburbano ejus est, ægritudine exanimatum posuit infantulum filium: & post orationem, quam cum multis lacrymis ibi fudit, viventem levavit.

20. Quid faciam? Urget hujus operis [e] implendi promissio, ut non hic possim omnia commemorare quæ scio: & procul dubio plerique nostrorum, cùm hæc legent, dolebunt me tam multa prætermisisse, quæ utique mecum sciunt. Quos jam nunc, ut ignoscant, rogo; & cogitent quàm prolixi laboris sit facere, quod me hic non facere suscepti operis necessitas cogit. Si enim miraculas sanitatum, ut alia taceam, ea tantummodo velim scribere, quæ per hunc Martyrem, id est, gloriosissimum Stephanum, facta sunt in colonia Calamensi, & in nostra, plurimi conficiendi sunt libri: nec tamen omnia colligi poterunt, sed tantùm de quibus libelli dati sunt, qui recitarentur in populis. Id namque fieri voluimus, cùm videremus antiquis similia divinarum signa virtutum etiam nostris temporibus frequentari; & ea non debere multorum notitiæ deperire. Nondum est autem [f] biennium, ex quo apud Hipponem regium cœpit esse ista Memoria, & multis, quod nobis certissimum est, non datis libellis, de iis quæ mirabiliter facta sunt, illi ipsi qui dati sunt ad septuaginta ferme numerum pervenerant, quando ista conscripsi. Calamæ verò, ubi & ipsa Memoria priùs esse cœpit, & crebriùs dantur, [g] incomparabili multitudine superant.

21. [*] Uzali etiam, quæ colonia Uticæ vicina est, multa præclara per eumdem Martyrem facta cognovimus: cujus ibi Memoria longè priùs quàm apud nos, ab episcopo Evodio constituta est. Sed libellorum dandorum ibi consuetudo non est, vel potiùs non fuit: nam fortasse nunc esse jam cœpit. Cùm enim nuper illic essemus, Petroniam clarissimam feminam, quæ ibi mirabiliter ex magno atque diuturno, in quo medicorum adjutoria cuncta defecerant, languore sanata est, hortati sumus volente supradicto loci Episcopo, ut libellum daret, qui recitaretur in populo; & obedientissimè paruit. In quo posuit etiam, quod hîc reticere non possum, quamvis ad ea quæ hoc opus urgent, festinare compellar. A quodam Judæo dixit sibi fuisse persuasum, ut anulum capillatio [h] cingulo insereret, quo sub omni veste ad nuda corporis cingeretur: qui anulus haberet sub gemma lapidem in renibus inventum bovis. Hoc alligata quasi remedio ad sancti Martyris limina veniebat. Sed profecta à Carthagine, cùm in confinio fluminis Bagradæ in sua possessione mansisset, surgens ut iter perageret, ante pedes suos illum jacentem anulum vidit, & capillatiam zonam qua fuerat alligatus, mirata tentavit. Quam cùm omnino suis nodis firmissimis, sicut fuerat, compensisset adstrictam, crepuisse atque exsiluisse anulum suspicata est: qui etiam ipse cùm integerrimus fuisset inventus, futuræ salutis quodam modo pignus de tanto miraculo se accepisse præ-

[*] V. Ser. 313. & 324. Tom. 5. necnon Librum de miraculis S. Steph. in hujus Tom. 7 Append.

Petronia.

[a] Sola editio Lov. pro *Hoc*, habet *Hic*

[b] Vind. Am. Er. *tres podagrici, duo cives, peregrinus unus. Sed cives omni modo* &c

[c] Nonnulli MSS *Eleusinus*.

[d] Vind Am Er & plures MSS *Martyrum*

[e] Vind. Am. Er. & MSS. *implendo*.

[f] Hinc verò intelligimus scriptum hunce librum sub finem anni 426 aut non multo seriùs. Nam exstabat jam Hippone ista Stephani martyris Memoria, cùm illud ibi contigit, quod mox referendum est, in Pauli & Palladiæ curatione miraculum. Ea autem curatio pertinet ad annum 425 quod quidem hac ratione deprehenditur. In libello suo, qui Sermone Augustini 322. continetur, testatur Paulus se ac sororem Palladiam *visione Kalendarum Januariarum die admonitos* divinitus fuisse, ut Hipponem irent, ibique fore ut sanitatem *intra tertium mensem* reciperent, id est, intra mensem Martium. Paulus porrò sanitatem ipso die Dominico Paschæ, soror verò ipsius ex Dominico Paschæ die tertio recuperasse hic narratur. Atqui Pascha ab anno 415. quo reliquiæ Stephani martyris in Palæstina detectæ sunt, usque ad 427 quo Vandali Africam occuparunt, non incidit in mensem Martium nisi forte anno 425. quo festum Paschæ dicit Bucherius à Latinis nonnullis 22 die Martii celebratum: tametsi ex litteræ Dominicalis observatione occurrere debuisset die Aprilis 29 sicuti ad prædictum Sermonem 322 notavimus. De Stephani martyris revelatione & de ipsius miraculis scripta Aviti, Luciani, Severi & Evodii nomine vulgata exhibentur in septimi hujus Tomi Appendice.

[g] Sola editio Lov *incredibili*

[h] Vind. Am. Er. & MSS. *vinculo*.

* *forte, cingulum.*

sumsit, atque illud * vinculum solvens, simul cum eodem anulo, projecit in flumen. Non credunt hoc, qui etiam Dominum Jesum per integra virginalia matris enixum, & ad discipulos ostiis clausis ingressum fuisse non credunt: sed hoc certè quærant, & si verum invenerint, illa credant. Clarissima femina est, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagini habitat: ampla civitas, ampla persona rem quærentes latere non sinit. Martyr certè ipse, quo impetrante illa sanata est, in filium permanentis virginis credidit, in eum qui ostiis clausis ad discipulos ingressus est, credidit: postremò, propter quod omnia ista dicuntur à nobis, in eum qui adscendit in cælum cum carne, in qua resurrexerat, credidit; & ideo per eum tanta fiunt, quia pro ista fide animam posuit. Fiunt ergo etiam nunc multa miracula, eodem Deo faciente per quos vult, & quemadmodum vult, qui & illa quæ legimus fecit: sed ista nec similiter innotescunt, neque ut non [a] excidant animo, quasi glareâ memoriæ, crebra lectione tunduntur. Nam & ubi diligentia est, quæ nunc apud nos esse cœpit, ut libelli eorum qui beneficia percipiunt, recitentur in populo, semel hoc audiunt qui adsunt, pluresque non adsunt, ut nec illi qui adfuerunt, post aliquot dies, quod audierunt, mente retineant, & vix [b] quisquam reperiatur illorum, qui ei quem non adfuisse cognoverit, indicet quod audivit.

22. Unum est apud nos factum, non majus quàm illa quæ dixi, sed tam clarum atque illustre miraculum, ut nullum arbitrer esse Hipponensium, qui hoc non vel viderit, vel didicerit, nullum qui oblivisci ulla ratione potuerit. Decem quidam fratres (quorum septem sunt mares, tres feminæ) de Cæsarea Cappadociæ suorum civium non ignobiles, maledicto matris recenti, patris eorum obitu destitutæ, quæ injuriam sibi ab eis factam acerbissimè tulit, tali pœnâ sunt divinitus coërciti, ut horribiliter quaterentur omnes tremore membrorum: in qua fœdissima specie oculos suorum civium non ferentes, quaquaversum cuique ire visum est, toto penè vagabantur orbe Romano. Ex his etiam ad nos venerunt duo, frater & soror, Paulus & Palladia, multis aliis locis miseriâ diffamante jam cogniti. Venerunt autem ante Pascha ferme dies quindecim, ecclesiam quotidie, & in ea Memoriam gloriosissimi Stephani frequentabant, orantes ut jam sibi placaretur Deus, & salutem pristinam redderet. Et illic, & [c] quacumque ibant, convertebant in se civitatis adspectum. Nonnulli qui eos alibi viderant, caussamque tremoris eorum noverant, aliis, ut cuique poterant, indicabant. Venit & Pascha, atque ipso die Dominico manè, cùm jam frequens populus præsens esset, & loci sancti cancellos, ubi [d] Martyrium erat, idem juvenis orans teneret, repentè prostratus est, & dormienti simillimus jacuit: non tamen tremens, sicut etiam per [e] somnum solebat. Stupentibus qui aderant, atque aliis paventibus, aliis dolentibus, cùm eum quidam vellent erigere, nonnulli prohibuerunt, & potiùs exitum exspectandum esse dixerunt. Et ecce surrexit, & non tremebat, quoniam sanatus erat, & stabat incolumis, intuens intuentes. Quis ergo se tenuit à laudibus Dei? Clamantium gratulantiumque vocibus ecclesia usquequaque completa est. Inde ad me curritur, ubi sedebam jam processurus: irruit alter quisque post alterum, omnis posterior quasi novum, quod alius prior dixerat, nuntiantes: meque gaudente & apud me gratias Deo agente, ingreditur etiam ipse cum pluribus, inclinatur ad genua mea, erigitur ad osculum meum. Procedimus ad populum, plena erat ecclesia, personabat vocibus gaudiorum, Deo gratias, Deo laudes, nemine tacente, hinc atque inde clamantium. Salutavi populum, & rursus eadem ferventiore voce clamabant. Facto tandem silentio, Scripturarum divinarum sunt lecta sollemnia. Ubi autem ventum est ad mei Sermonis locum, dixi pauca pro tempore & pro illius jocunditate lætitiæ. Magis enim eos in opere divino quamdam Dei eloquentiam, non audire, sed considerare permisi. Nobiscum homo prandit, & diligenter nobis omnem suæ ac maternæ fraternæque calamitatis indicavit historiam. Sequenti itaque die post Sermonem redditum, narrationis ejus libellum in crastinum populo recitandum * promisi. Quod cùm ex Dominico Paschæ die tertio fieret in gradibus exedræ, in qua de superiore loquebar loco, feci stare ambos fratres, cùm eorum legeretur * libellus. Intuebatur populus universus sexûs utriusque, unum stantem sine deformi motu, alteram membris omnibus contrementem. Et qui ipsum non viderant, quid in eo [f] divinæ misericordiæ factum esset, in ejus sorore cernebant. Videbant enim quid in eo gratulandum, quid pro illa esset orandum. Inter hæc recitato eorum libello, de conspectu populi abire eos præcepi; & de tota ipsa caussa aliquanto diligentiùs cœperam disputare, cùm ecce me disputante, voces aliæ de Memoria Martyris novæ gratulationis audiuntur. Conversi sunt eò qui me audiebant, cœperuntque concurrere. Illa enim ubi de gradibus descendit, in quibus steterat, ad sanctum Martyrem orare perrexerat. Quæ mox ut cancellos adtigit, collapsa similiter velut in somnum, sana surrexit. Dum ergo requireremus quid factum fuerit, unde iste strepitus lætus exstiterit, ingressi sunt cum illa in basilicam, ubi eramus, adducentes eam sanam de * Martyris loco. Tum verò tantus ab utroque sexu admirationis clamor exortus est, ut vox continuata cum lacrymis non videretur posse finiri. Perducta est ad eum locum, ubi paulò antè steterat tremens. Exsultabant eam similem fratri [g], cui doluerant remansisse dissimilem: & nondum fusas preces suas pro illa, jam tamen prævíam voluntatem tam citò exauditam esse cernebant. Exsultabant in Dei laudem [h] voce sine verbis, tanto sonitu, quantum aures nostræ ferre vix possent. Quid erat in cordibus exsultantium, nisi fides Christi, pro [i] qua Stephani sanguis effusus est?

* Ser 321. Tom 5.

* Ser 322.

* *forte, Martyris.*

a Plures MSS *excedant.*
b In MSS *quisque*
c Vind Am Er cum nonnullis MSS *& quacumque.*
d Nonnulli MSS *ubi Martyris Memoria erat.* Interpretatio est & glossema

e Er. & Lov *per somnium* Emendantur ex aliis libris.
f Aliquot MSS *divina misericordia.*
g Editi addunt, *factam*: quæ vox abest à MSS.
h Sic Vind Am & MSS At Er. & Lov. *voces.*
i Plerique MSS *pro quo.*

CAP.

Caput IX.

Quòd universa miracula, quæ per Martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum Martyres crediderunt.

CUs, nisi huic fidei adtestantur ista miracula, in qua prædicatur Christus resurrexisse in carne, & in cælum adscendisse cum carne? Quia & ipsi Martyres hujus fidei martyres, id est, hujus fidei testes fuerunt, huic fidei testimonium perhibentes mundum inimicissimum & crudelissimum pertulerunt; eumque, non repugnando, sed moriendo vicerunt. Pro ista fide mortui sunt, qui hæc à Domino impetrare possunt, propter cujus nomen occisi sunt. Pro hac fide præcessit eorum mira patientia, ut in his miraculis tanta ista potentia sequeretur. Nam si carnis in æternum resurrectio vel non prævenit in Christo, vel non ventura est, sicut prænuntiatur à Christo, vel sicut prænuntiata est à Prophetis, à quibus prænuntiatus est Christus; [a] cur & mortui tanta possunt, qui pro ea fide, qua hæc resurrectio prædicatur, occisi sunt? Sive enim Deus ipse per seipsum miro modo, quo res temporales operatur æternus, sive per suos ministros ista faciat; & eadem ipsa quæ per ministros facit, sive quædam faciat etiam per Martyrum spiritus, sicut per homines adhuc in corpore constitutos; sive omnia ista per Angelos, quibus invisibiliter, immutabiliter, & incorporaliter imperat, operetur; ut quæ per Martyres fieri dicuntur, eis orantibus tantùm & impetrantibus, non etiam operantibus fiant; sive alia istis, alia illis modis, qui nullo modo comprehendi à mortalibus possunt: ei tamen adtestantur hæc fidei, in qua carnis in æternum resurrectio prædicatur.

Caput X.

Quanto digniùs honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quàm dæmones, qui ob hoc quædam faciunt, ut ipsi dii esse credantur.

HIc fortè dicturi sunt, etiam deos suos aliqua mira fecisse. Bene, si jam incipiunt deos suos nostris mortuis hominibus comparare. An dicent etiam se habere deos ex hominibus mortuis, sicut Herculem, sicut Romulum, sicut alios multos, quos in deorum numerum receptos opinantur? Sed nobis Martyres non sunt dii: quia unum eumdemque Deum & nostrum scimus & Martyrum. Nec tamen miraculis, quæ per Memorias nostrorum Martyrum fiunt, ullo modo comparanda sunt miracula, quæ facta per templa perhibentur illorum. Verùm si qua similia videntur, sicut à Moyse magi Pharaonis, sic eorum dii victi sunt à Martyribus nostris. *Exodi 8.* Fecerunt autem illa dæmones eo fastu impuræ superbiæ, quo eorum dii esse voluerunt: faciunt autem ista Martyres, vel potiùs Deus vel orantibus aut cooperantibus eis, ut fides illa proficiat, qua eos, non deos esse nostros, sed unum Deum habere nobiscum credamus. Denique illi talibus diis suis & templa ædificaverunt, & statuerunt aras, & sacerdotes instituerunt, & sacrificia fecerunt: nos autem Martyribus nostris non templa sicut diis, sed Memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus; nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus Martyribus, sed uni Deo & Martyrum & nostro [b]: ad quod sacrificium, sicut homines Dei, qui mundum in ejus confessione vicerunt, suo loco & ordine nominantur; non tamen à sacerdote, qui sacrificat, invocantur. Deo quippe, non ipsis sacrificat, quamvis in Memoria sacrificet eorum: quia Dei sacerdos est, non illorum. Ipsum verò sacrificium corpus est Christi, quod non offertur ipsis, quia hoc sunt & ipsi. Quibus igitur potiùs credendum est miracula facientibus? Eisne qui se ipsos volunt haberi deos ab his quibus ea faciunt; an eis qui, ut in Deum credatur, quod & Christus est, faciunt quidquid mirabile faciunt? Eisne qui sacra sua etiam crimina sua esse voluerunt; an eis qui nec laudes suas volunt esse sacra sua, sed totum quod veraciter laudantur, ad ejus gloriam proficere in quo laudantur? In Domino quippe laudantur animæ eorum. *Psal. 33. 3.* Credamus ergo eis & vera dicentibus, & mira facientibus. Dicendo enim vera, passi sunt, ut possent facere mira. In eis veris est præcipuum, quòd Christus resurrexit à mortuis, & immortalitatem resurrectionis in sua carne primus ostendit, quam nobis adfuturam, vel in principio novi sæculi, vel in hujus fine promisit.

Caput XI.

Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur, terrenum corpus in cælo esse non posse.

1. CONTRA quod magnum Dei donum ratiocinatores isti, quorum cogitationes novit Dominus quoniam vanæ sunt, *Psal. 93. 11.* de ponderibus elementorum argumentantur: quoniam scilicet magistro Platone didicerunt, mundi duo corpora maxima atque postrema duobus mediis, aëre scilicet & aquâ, esse copulata atque conjuncta. Ac per hoc, inquiunt, quoniam terra ab hinc sursum versùs est prima, secunda aqua super terram, tertius aër super aquam, quartum super aëra cælum; non potest esse terrenum corpus in cælo. Momentis enim propriis, ut ordinem suum teneant, singula elementa librantur. Ecce qualibus argumentis omnipotentiæ Dei humana contradicit infirmitas, quam possidet vanitas. Quid ergo faciunt in aëre terrena tot corpora, cùm à terra sit aër tertius? Nisi fortè, qui per plumarum & pennarum levitatem donavit avium terrenis corporibus ut portentur in aëre, immortalibus factis corporibus hominum non poterit donare virtutem, qua etiam in summo cælo valeant habitare. Animalia quoque ipsa terrena, quæ volare non possunt, in quibus & homines sunt, sicut sub aqua pisces, quæ sunt aquarum animalia, ita sub terra vivere debuerunt. Cur ergo non saltem de secundo, id est, de aquis, sed de elemento tertio terrenum animal carpit hanc vitam? Quare cùm pertineat ad terram, in secundo, quod super terram est, elemento vivere si cogatur, continuò suffocatur, & ut vivat, vivit in tertio? An errat hîc ordo elementorum, vel potiùs non in natura rerum, sed in istorum argumentationibus deficit? Omitto dicere, quod jam in tertio-decimo libro dixi, quàm multa gravia terrena sint corpora, sicut plumbum, & formam tamen ab artifice accipiant, qua natare valeant super aquam: & ut accipiat qualitatem corpus humanum, qua ferri in cælum, & esse

[a] Sic MSS. At editi, *quare Martyres tanta possunt.*

[b] Hic editi addunt, *sacrificium immolamus*: quod abest à MSS.

possit in cælo, omnipotenti artifici contradicitur?

2. Jam verò contra illud quod dixi superiùs, etiam istum considerantes atque tractantes elementorum ordinem, quo confidunt, non inveniunt omnino quod dicant. Sic est enim hinc sursum versùs terra prima, aqua secunda, tertius aër, quartum cælum, ut super omnia sit animæ natura. Nam & Aristoteles quintum corpus eam dixit esse, & Plato nullum. Si quintum esset, certè superius esset ceteris: cùm verò nullum est, multo magis superat omnia. In terreno ergo quid facit corpore? In hac mole quid agit subtilior omnibus? In hoc pondere quid agit levior omnibus? In hac tarditate quid agit celerior omnibus? Itane per hujus tam excellentis naturæ meritum non poterit effici, ut corpus ejus levetur in cælum, & cùm valeat nunc natura corporum terrenorum deprimere animas deorsum, aliquando & animæ levare sursum terrena corpora non valebunt?

3. Jam si ad eorum miracula veniamus, quæ facta à diis suis opponunt Martyribus nostris, nonne etiam ipsa pro nobis facere, & nobis reperientur omnino proficere? Nam inter magna miracula deorum suorum, profectò magnum illud est, quod Varro commemorat, Vestalem virginem, cùm periclitaretur falsa suspicione de stupro, cribrum implesse aquâ de Tiberi, & ad suos judices nulla ejus parte stillante portasse. Quis aquæ pondus supra cribrum tenuit? Quis tot cavernis patentibus nihil inde in terram cadere permisit? Responsuri sunt, Aliquis deus, aut aliquis dæmon. Si deus, numquid major est Deo qui fecit hunc mundum? Si dæmon, numquid potentior est Angelo, qui Deo servit, à quo factus est mundus? Si ergo deus minor, vel angelus, vel dæmon potuit pondus humidi elementi sic suspendere, ut aquarum videatur mutata fuisse natura: itane Deus omnipotens, qui omnia ipse creavit elementa, terreno corpori grave pondus auferre non poterit, ut in eodem elemento habitet vivificatum corpus, in quo voluerit vivificans spiritus?

4. Deinde cùm aëra medium ponant inter ignem desuper & aquam subter, quid est quòd eum inter aquam & aquam, & inter aquam & terram sæpe invenimus? Quid enim volunt esse aquosas nubes, inter quas & maria aër medius reperitur? Quonam, quæso, elementorum pondere atque ordine efficitur, ut torrentes violentissimi atque undosissimi, ante quàm sub aëre in terris currant, super aëra in nubibus pendeant? Cur denique aër est medius inter summa cæli, & [a] nuda terrarum, quaquaversum orbis extenditur, si locus ejus inter cælum & aquas, sicut aquarum inter ipsum & terras est constitutus?

5. Postremò si ita est elementorum ordo dispositus, ut secundùm Platonem duobus mediis, id est, aëre & aquâ, duo extrema, id est, ignis & terra, jungantur, cælique obtineat ille [b] summi locum, hæc autem imi, velut fundaminis mundi, & ideo in cælo esse non potest terra; cur est ipse ignis in terra? Secundùm hanc quippe rationem ita ista duo elementa in locis propriis, imo ac summo, terra & ignis esse debuerunt, ut quemadmodum nolunt in summo esse posse quod imi est, ita nec in imo posset esse quod summi est. Sicut ergo nullam putant vel esse vel futuram esse terræ particulam in cælo, ita nullam particulam videre debuimus ignis in terra. Nunc verò non solùm in terris, verùm etiam sub terris ita est, ut eum eructuent vertices montium; præter quod in usibus hominum & esse ignem in terra, & eum nasci videmus ex terra: quando quidem & de lignis & de lapidibus nascitur, quæ sunt corpora sine dubitatione terrena. Sed ille, inquiunt, ignis est tranquillus, purus, innoxius, sempiternus: iste autem turbidus, fumeus, corruptibilis atque corruptor. Nec tamen corrumpit montes, in quibus jugiter æstuat, cavernasque terrarum. Verùm esto, sit illi iste dissimilis, ut terrenis habitationibus congruat: cur ergo nolunt, ut credamus naturam corporum terrenorum aliquando incorruptibilem factam cælo convenientem futuram, sicut nunc ignis corruptibilis his convenit terris? Nihil igitur afferunt ex ponderibus atque ordine elementorum, unde omnipotenti Deo, quo minùs faciat corpora nostra talia, ut etiam in cælo possint habitare, præscribant.

Caput XII.

Contra calumnias infidelium, quibus Christianos de credita carnis resurrectione irrident.

1. Sed scrupulosissimè quærere, & fidem qua credimus resurrecturam carnem, ita quærendo, adsolent irridere, Utrùm fetus abortivi resurgant? Et quoniam Dominus ait, *Amen dico vobis, capillus capitis vestri non peribit:* (Lucæ 21. 18.) utrùm statura & robur æqualia futura sint omnibus, an diversæ corporum quantitates? Si enim æqualitas corporum erit, unde habebunt quod hîc non habuerunt in mole corporis illi abortivi, si resurgent & ipsi? Aut si non resurgent, quia nec nati sunt, sed effusi, eamdem quæstionem de parvulis versant, unde illis mensura corporis, quam nunc defuisse videmus, accedat, cùm in hac ætate moriuntur. Neque enim dicturi sumus, eos non resurrecturos, qui non solùm generationis, verùm etiam regenerationis capaces sunt. Deinde interrogant, quem modum ipsa æqualitas habitura sit. Si enim tam magni & tam longi erunt omnes, quàm fuerunt quicumque hîc fuerunt maximi atque longissimi, non solùm de parvulis, sed [c] de plurimis quærunt, unde illis accessurum sit, quod hîc defuit, si hoc quisque recipiet, quod hîc habuit. Si autem, quod ait Apostolus, occursuros nos omnes *in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, (Ephes. 4. 13.) & illud alterum, *quos prædestinavit conformes* [d] *imaginis Filii sui*, (Rom. 8. 29.) sic intelligendum est, ut statura & modus Christi corporis omnium qui in regno ejus erunt, humanorum corporum sit futurus: Multis erit, inquiunt, de magnitudine & longitudine corporis detrahendum: & ubi jam erit, *Capillus capitis vestri non peribit*, si de ipsa corporis quantitate tam multum peribit? Quamvis & de ipsis capillis possit inquiri, utrùm redeat quidquid tondentibus decidit. Quod si rediturum est, quis non exhorreat illam deformitatem? Nam hoc & de unguibus videtur necessariò secuturum, ut redeat tam multum quod corporis [e] curatura desecuit. Et ubi erit decus?

[a] Ita MSS. At editi, *& ima terrarum*.
[b] Editi, *summum*: dissentientibus MSS.
[c] Sic MSS. Editi verò, *sed & de plurimis magnis quærunt*.
[d] Editi addunt *fieri*: quod verbum hoc Apostoli loco non reperiri in MSS. jam aliquoties est observatum.
[e] Editi, *cura*. Meliùs MSS. *curatura*.

quod certè majus, quàm in ista esse corruptione potuit, in illa jam immortalitate esse debebit. Si autem non redibit, ergo peribit: quomodo ergo, inquiunt, capillus capitis non peribit? De macie quoque vel pinguedine similiter disputant. Nam si æquales omnes erunt, non utique alii macri, alii pingues erunt. Accedet ergo aliis aliquid, aliis minuetur. Ac per hoc, non quod erat recipiendum, sed alicubi addendum est, quod non fuit; & alicubi perdendum, quod fuit.

2. De ipsis etiam corruptionibus & dilapsionibus corporum mortuorum, cùm aliud vertatur in pulverem, in auras aliud exhaletur; sint quos bestiæ, sint quos ignis absumat; naufragio vel quibuscumque aquis ita quidam pereant, ut eorum carnes in humorem putredo dissolvat; non mediocriter permoventur, atque omnia ista recolligi in carnem & redintegrari posse non credunt. Consectantur etiam quasque fœditates & vitia, sive [a] accedant, sive nascantur: ubi & monstrosos partus cum horrore atque irrisione commemorant, & requirunt quænam cujusque deformitatis resurrectio sit futura. Si enim nihil tale redire in corpus hominis dixerimus, responsionem nostram de locis vulnerum, cum quibus Dominum Christum resurrexisse prædicamus, se confutaturos esse præsumunt. Sed inter hæc omnia quæstio difficillima illa proponitur, in cujus carnem reditura sit caro, qua corpus alterius vescentis, humana viscera fame compellente, nutritur. In carnem quippe conversa est ejus, qui talibus vixit alimentis, & ea quæ macies ostenderat detrimenta, supplevit. Utrùm ergo illi redeat homini cujus caro priùs fuit, an illi potiùs cujus postea facta est, ad hoc percontantur, ut fidem resurrectionis illudant: ac sic animæ humanæ, aut alternantes, sicut Plato, veras infelicitates falsasque promittant beatitudines; aut post multas itidem per diversa corpora revolutiones, aliquando tamen eam, sicut Porphyrius, finire miserias, & ad eas numquam redire fateantur, non tamen corpus habendo immortale, sed corpus omne fugiendo.

CAPUT XIII.

An abortivi non pertineant ad resurrectionem, si pertinent ad numerum mortuorum.

AD hæc ergo quæ ab eorum parte contraria, me digerente, mihi videntur opposita, misericordiâ Dei meis nisibus opem ferente, respondeam. Abortivos fetus, qui cùm jam vixissent in utero, ibi sunt mortui, resurrecturos ut affirmare, ita negare non audeo: quamvis non videam quomodo ad eos non pertineat resurrectio mortuorum, si non eximuntur de numero mortuorum. Aut enim non omnes mortui resurgent, & erunt aliquæ humanæ animæ sine corporibus in æternum, quæ corpora humana, quamvis intra viscera materna, gestarunt: aut si omnes animæ humanæ recipient resurgentia sua corpora, quæ habuerunt ubicumque viventia, & morientia reliquerunt, non invenio quemadmodum dicam ad resurrectionem non pertinere mortuorum, quoscumque mortuos etiam in uteris matrum. Sed utrumlibet de his quisque sentiat, quod de jam natis infantibus dixerimus, hoc etiam de illis intelligendum est, si resurgent.

CAPUT XIV.

An infantes in ea sint resurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant ætatis accessu.

QUID ergo de infantibus dicturi sumus, nisi quia non in ea resurrecturi sunt corporis exiguitate, qua mortui; sed quod eis tardiùs accessurum erat tempore, hoc sunt illo Dei opere miro atque celerrimo recepturi? In sententia quippe Domini, ubi ait, *Capillus capitis vestri non peribit*, dictum est non defuturum esse quod fuit, non autem negatum est adfuturum esse quod defuit. (Luc. 21. 18.) Defuit autem infanti mortuo perfecta quantitas sui corporis: perfecto quippe infanti deest utique perfectio magnitudinis corporalis; quæ cùm accesserit, jam statura longior esse non possit. Hunc perfectionis modum sic habent omnes, ut cum illo concipiantur atque nascantur; sed habent in ratione, non in mole: sicut ipsa jam membra omnia sunt latenter in semine, cùm etiam natis nonnulla adhuc desint, sicut dentes, ac si quid ejusmodi. In qua ratione uniuscujusque materiæ indita corporali, jam quodam modo, ut ita dicam, [b] liciatum esse videtur, quod nondum est, immo quod latet, sed accessu temporis erit, vel potiùs apparebit. In hac ergo infans, jam brevis aut longus est, qui brevis longusve futurus est. Secundùm hanc rationem profectò in resurrectione corporis, detrimenta corporis non timemus: quia etsi æqualitas futura esset omnium, ita ut omnes usque ad giganteas magnitudines pervenirent, ne illi [c] qui maximi fuerunt, minus haberent aliquid in statura, quod eis contra sententiam Christi periret, qui dixit, nec capillum capitis esse periturum; Creatori utique qui creavit cuncta de nihilo, quomodo deesse posset, unde adderet quod addendum esse mirus artifex nosset?

CAPUT XV.

An ad Dominici corporis modum, omnium mortuorum resurrectura sint corpora.

SED utique Christus in ea mensura corporis, in qua est mortuus, resurrexit, nec fas est dicere, cùm resurrectionis omnium tempus venerit, accessuram corpori ejus eam magnitudinem, quam non habuit, quando in ea discipulis, in qua illis erat notus, apparuit, ut longissimis fieri possit æqualis. Si autem dixerimus ad Dominici corporis modum etiam quorumque majora corpora redigenda, peribit de multorum corporibus plurimum, cùm ipse nec capillum periturum esse promiserit. Restat ergo, ut suam recipiat quisque mensuram, quam vel habuit in juventute, etiamsi senex est mortuus; vel fuerat habiturus, si antè est defunctus. Atque illud quod commemoravit Apostolus de mensura ætatis plenitudinis Christi, aut propter aliud intelligamus dictum esse, id est, ut illi capiti in populis Christianis accedente omnium perfectione membrorum ætatis ejus mensura compleatur: (Ephes. 4. 13.) aut si hoc de resurrectione corporum dictum est, sic accipiamus dictum, ut nec ultra, nec infra [d] juvenilem formam resurgant corpora mortuorum; sed in [e] ejus ætate & robore, usque ad quam Christum hîc pervenisse cognovimus. Circa triginta quippe annos definierunt esse, etiam sæculi hujus doctissimi homines, juventutem: quæ cùm fuerit spatio proprio terminata,

[a] Vind. Am. Er. & MSS *sive accidant.*
[b] Vind. Am. & Er. *innatum.*
[c] Lov. *ne illi quidem qui.* Abest *quidem* ab editis aliis & MSS.

[d] Veteres libri, *juvenalem*. & infrà cap. 16. *juvenali*: atque ita constanter.
[e] Sic MSS. At editi, *sed in ea ætate.*

inde jam hominem in detrimenta vergere gravioris ac senilis ætatis. Et ideo non esse dictum, in mensuram corporis, vel in mensuram staturæ: sed, *in mensuram ætatis plenitudinis Christi.*

CAPUT XVI.

Qualis intelligenda sit sanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei

Rom. 8. 29. ILLUD etiam quod ait, *prædestinatos conformes imaginis Filii Dei*, potest & secundùm interiorem hominem intelligi. Unde nobis alio loco Rom. 12. 2. dicit, *Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini* B *in novitate mentis vestræ.* Ubi ergo reformamur, ne conformemur huic sæculo, ibi conformamur Dei Filio. Potest & sic accipi, ut quemadmodum ille nobis mortalitate, ita nos illi efficiamur immortalitate conformes: quod quidem & ad ipsam resurrectionem corporum pertinet. Si autem etiam in his verbis, qua formâ resurrectura sint corpora sumus admoniti; sicut illa mensura, ita & ista conformatio, non quantitatis intelligenda est, sed ætatis. Resurgent itaque omnes tam magni C corpore, quàm vel erant, vel futuri erant in juvenili ætate: quamvis nihil oberit, etiam si erit infantilis vel senilis corporis forma, ubi nec mentis, nec ipsius corporis ulla remanebit infirmitas. Unde etiam si quis in eo corporis modo, in quo defunctus est, resurrecturum unumquemque contendit, non est cum illo laboriosa contradictione pugnandum.

CAPUT XVII.

An in suo sexu resuscitanda atque mansura sint corpora feminarum.

Ephes. 4. 13. NONNULLI propter hoc quod dictum est, *Donec occurramus omnes* [a] *in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, & *conformes* Rom. 8. 29. *imaginis Filii Dei*; nec in sexu femineo resurrecturas feminas credunt, sed in virili omnes aiunt: quoniam Deus solum virum fecit ex limo, feminam ex viro. Sed mihi meliùs sapere videntur, qui utrumque sexum resurrecturum esse non dubitant. E Non enim libido ibi erit, quæ confusionis est causa. Nam priùs quàm peccassent, nudi erant, & non confundebantur vir & femina. Corporibus ergo illis vitia detrahentur, natura servabitur. Non est autem vitium sexus femineus, sed natura: quæ tunc quidem & à concubitu & à partu immunis erit: erunt tamen membra feminea, non accommodata usui veteri, sed decori novo, quo, non alliciatur adspicientis concupiscentia, quæ nulla erit, sed Dei laudetur sapientia atque F clementia, qui & quod non erat fecit, & liberavit à corruptione quod fecit. Ut enim in exordio generis humani de latere viri dormientis costâ Gen. 2. 21. detractâ femina fieret, Christum & Ecclesiam tali facto jam tunc prophetari oportebat. Sopor quippe ille viri, mors erat Christi, cujus exanimis in cruce pendentis latus lanceâ perforatum Joban. 19. 34. est, atque inde sanguis & aqua profluxit: quæ sacramenta esse novimus, quibus ædificatur Ecclesia. Nam hoc etiam verbo Scriptura usa est, G Gen. 2. 22. ubi non legitur, Formavit, aut Finxit, sed *Ædificavit eam in mulierem*: unde & Apostolus ædifica- Ephes. 4. 12. tionem dicit corporis Christi, quod est Ecclesia. Creatura est ergo Dei femina, sicut vir: sed ut de viro fieret, unitas commendata; ut autem illo modo fieret, Christus, ut dictum est, & Ec-

A clesia figurata est. Qui ergo utrumque sexum instituit, utrumque restituet. Denique & ipse Jesus interrogatus à Sadducæis, qui negabant resurrectionem, cujus septem fratrum erit uxor, quam singuli habuerunt, dum quisque eorum vellet defuncti semen, sicut lex præceperat, excitare: *Erratis*, inquit, *nescientes Scripturas, neque virtutem* Matth. 22. 29. *Dei.* Et cùm [b] locus esset, ut diceret, De qua enim me interrogatis, vir erit etiam ipsa, non mulier; non hoc dixit: sed dixit, *In resurrectione enim* ibidem 30. B *neque nubent, neque uxores ducent, sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.* Æquales utique Angelis immortalitate ac felicitate, non carne: sicut nec resurrectione, qua non indiguerunt Angeli; quoniam nec mori potuerunt. Nuptias ergo Dominus futuras negavit esse in resurrectione, non feminas: & ibi negavit, ubi talis quæstio vertebatur, ut eam negato sexu muliebri celeriore facilitate dissolveret, si eum ibi prænosceret non futurum: immo etiam futurum esse firmavit dicendo, *Non* C *nubent*, quod ad feminas pertinet, *neque uxores ducent*, quod ad viros. Erunt ergo, quæ vel nubere hîc solent, vel ducere uxores: sed ibi hoc non facient.

CAPUT XVIII.

De viro perfecto, id est Christo & corpore ejus, id est Ecclesia, quæ est ipsius plenitudo.

PROINDE quod ait Apostolus, occursuros nos omnes in virum perfectum, totius ipsius circumstantiam lectionis considerare debemus, quæ D ita se habet: *Qui descendit*, inquit, *ipse est & qui* Ephes. 4. 10. &c. *adscendit super omnes cælos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, quosdam verò Evangelistas, quosdam autem pastores & doctores, ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: ut ultra non simus parvuli, jactati & circumlati omni vento doctrinæ, in illusione* E *hominum, in* [c] *astutia ad machinationem erroris: veritatem autem facientes in caritate augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus; ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem tactum subministrationis, secundùm operationem in mensuram uniuscujusque partis, incrementum corporis facit in ædificationem sui, in caritate.* Ecce qui est vir perfectus, caput & corpus, quod constat omnibus membris, quæ suo tempore complebuntur. Quotidie tamen eidem corpori accedunt, dum ædi- F ficatur Ecclesia, cui dicitur, *Vos autem estis corpus* 1. Cor. 12. 27. *Christi, & membra.* Et alibi: *Pro corpore*, inquit, *ejus, quod est Ecclesia.* Itemque alibi: *Unus panis,* Colos. 24. *unum corpus multi sumus.* De cujus corporis ædifi- 1. Cor. 10. 17. catione & hîc dictum est, *Ad consummationem* Ephes. 4. 12. *sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi*: ac deinde subjectum unde nunc agimus, *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, & cetera; donec eadem G mensura in quo corpore intelligenda esset, ostenderet, dicens, *Augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem tactum subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscujusque partis.* Sicut est ergo mensura uniuscujusque partis, ita totius

[a] Hic in sola editione Lov. additur, *in unitatem fidei.*
[b] Vind. Am. & Er. *Et cùm aptus locus esset.* Aliquot MSS. *Et cùm opus esset.*
[c] Sic MSS. Editi verò, *in astutiam.*

corporis, quod omnibus suis partibus constat, A est utique mensura plenitudinis, de qua dictum est, *In mensuram ætatis plenitudinis Christi.* Quam plenitudinem etiam illo commemoravit loco, ubi Ephes. 1. 22 & 23. ait de Christo: *Et ipsum dedit caput super* [a] *omnia Ecclesiæ, quæ est corpus ejus, plenitudo ejus, qui omnia in omnibus* [b] *impletur.* Verùm si hoc ad resurrectionis formam, in qua erit unusquisque, referendum esset, quid nos impediret nominato viro intelligere & feminam, ut virum pro homine positum acciperemus? Sicut in eo quod dictum est, B Psal. 111. 1. *Beatus vir qui timet Dominum.* utique ibi sunt & feminæ, quæ timent Dominum.

C A P U T XIX.

Quòd omnia corporis vitia, quæ in hac vita humano contraria sunt decori, in resurrectione non sint futura, ubi manente naturali substantia in unam pulcritudinem & qualitas concurret & quantitas.

1. QUID jam respondeam de capillis atque unguibus? Semel quippè intellecto ita nihil periturum esse de corpore, ut deforme nihil C sit in corpore, simul intelligitur ea quæ deformem factura fuerant enormitatem, massæ ipsi accessura esse, non locis in quibus membrorum forma turpetur. Velut si de limo vas fieret, quod rursus in eumdem limum redactum totum de toto iterum fieret, non esset necesse ut illa pars limi, quæ in ansa fuerat, ad ansam rediret, aut quæ fundum fecerat, ipsa rursus faceret fundum; dum tamen totum reverteretur in totum, id est, totus ille limus in totum vas nulla D sui perdita parte remearet. Quapropter si capilli toties tonsi unguesve desecti ad loca sua deformiter redeunt, non redibunt: nec tamen cuique resurgenti peribunt, quia in eamdem carnem, ut quemcumque ibi locum corporis teneant, servatâ partium congruentiâ, materiæ mutabilitate Lucæ 21. 18. vertentur. Quamvis quod ait Dominus, *Capillus capitis vestri non peribit*, non de longitudine, sed de numero capillorum dictum multo aptiùs pos- E Lucæ 12. 7. sit intelligi. Unde & alibi dicit, *Capilli capitis vestri numerati sunt* [c] *omnes.* Neque hoc ideo dixerim, quòd aliquid existimem corpori [d] cuiquam periturum, quod naturaliter inerat; sed quod deforme natum fuerat, (non utique ob aliud, nisi ut hinc quoque ostenderetur, quàm sit pœnalis conditio ista mortalium,) sic esse rediturum, ut servata integritate substantiæ, deformitas pereat. Si enim statuam potest artifex homo, quam propter aliquam caussam deformem fecerat, conflare, & pulcherrimam reddere, ita ut nihil inde F substantiæ, sed sola deformitas pereat, ac si quid in illa figura priore indecenter exstabat, nec [e] parilitate partium congruebat, non de toto, unde fecerat, amputare atque separare, sed ita conspergere [f] universo atque miscere, ut nec fœditatem faciat, nec minuat quantitatem; quid de omnipotente artifice sentiendum est? Ergone non poterit quasque deformitates humanorum corporum, non modò usitatas, verùm etiam raras atque monstrosas, quæ huic miseræ vitæ congruunt, abhorrent G autem ab illa futura felicitate sanctorum, sic auferre ac perdere, ut quascumque earum faciunt, etsi naturalia, tamen indecora excrementa substantiæ corporalis, nulla ejus diminutione tollantur?

2. Ac per hoc non est macris pinguibusve metuendum, ne ibi etiam tales sint, quales si possent, nec hìc esse voluissent. Omnis enim corporis pulcritudo est partium congruentia cum quadam coloris suavitate. Ubi autem non est partium congruentia, aut ideo quid offendit, quia [g] pravum est, aut ideo quia parum, aut ideo quia nimium. Proinde nulla erit deformitas, quam facit incongruentia partium, ubi & quæ prava sunt corrigentur; & quod minus est quàm decet, unde Creator novit, inde supplebitur; & quod plus est quàm decet, materiæ servata integritate, detrahetur. Coloris porrò suavitas quanta erit, ubi justi Matth. 13. 43. fulgebunt sicut sol in regno Patris sui? Quæ claritas in Christi corpore, cùm resurrexit, ab oculis discipulorum potiùs abscondita fuisse, quàm defuisse credenda est. Non enim eam ferret humanus atque infirmus adspectus, quando ille à suis ita deberet adtendi, ut posset agnosci. Quò pertinuit etiam, ut contrectantibus ostenderet suorum vulnerum cicatrices; ut etiam cibum potumque sumeret, non alimentorum indigentiâ, sed eâ qua & hoc poterat potestate. Cùm autem aliquid non videtur, quamvis adsit, à quibus alia, quæ pariter adsunt, videntur, sicut illam claritatem dicimus adfuisse non visam, à quibus alia videbantur, ἀορασία Græcè dicitur: quod nostri interpretes Latinè dicere non valentes, in libro Geneseos cæcitatem interpretati sunt. Hanc enim passi sunt Sodomitæ, quando quærebant ostium justi Gen. 19. 11. viri, nec poterant invenire. Quæ si cæcitas fuisset, qua fit ut nihil possit videri, non ostium quo ingrederentur, sed duces itineris à quibus inde abducerentur, inquirerent.

[*] 3. Nescio quo autem modo sic afficimur amore Martyrum beatorum, ut velimus in illo regno in eorum corporibus videre vulnerum cicatrices, quæ pro Christi nomine pertulerunt: & fortasse videbimus. Non enim deformitas in eis, sed dignitas erit, & quædam, quamvis in corpore, non corporis, sed virtutis pulcritudo fulgebit. Nec ideo tamen si aliqua Martyribus amputata & ablata sunt membra, sine ipsis membris erunt in resurrectione mortuorum, quibus dictum est, *Capillus capitis vestri non peribit.* Sed si hoc decebit in illo novo sæculo, ut indicia gloriosorum vulnerum in illa immortali carne cernantur, ubi membra, ut præciderentur, percussa vel secta sunt, ibi cicatrices, sed tamen eisdem membris redditis, non perditis, apparebunt. Quamvis itaque omnia quæ acciderunt corpori vitia, tunc non erunt: non sunt tamen deputanda vel appellanda vitia virtutis indicia.

[*] al. cap. XX. — Lucæ 21. 18.

C A P U T XX.

Quòd in resurrectione mortuorum, natura corporum quibuslibet modis dissipatorum in integrum undecumque revocanda sit.

1. ABSIT autem, ut ad resuscitanda corpora vitæque reddenda non possit omnipotentia Creatoris omnia revocare, quæ vel bestiæ, vel ignis absumsit, vel in pulverem cineremve

[a] Editi, *super omnem Ecclesiam.* At melioris notæ MSS. *super omnia Ecclesiæ.* Sic etiam in veteribus Bibliis Corbeiensibus, juxta Græcum, ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ: ut *Ecclesiæ* sit dativo casu, non genitivo. Hæc ipsa lectio est Hieronymi in Commentariis Apostoli.
[b] Sic MSS. At editi, *adimpletur.*
[c] Vox *omnes* abest à MSS. & ab editis Vind. Am.
[d] Omnes MSS. *cuique.*
[e] Sic MSS. At editi, *parilitati.*
[f] Sola editio Lov. *universa.*
[g] Sic aliquot MSS. At editi loco *pravum*, habent *parvum*: præter quàm quòd ex illis duo, Er. & Lov. omittunt, *aut ideo quia parum.*

collapsum, vel in humorem solutum, vel in auras est exhalatum. Absit ut sinus ullus secretumque naturæ ita recipiat aliquid subtractum sensibus nostris, ut omnium Creatoris aut lateat cognitionem, aut effugiat potestatem. Deum certè volens, sicut poterat, definire Cicero tantus auctor [Tuscul. 1.] ipsorum, » Mens quædam, inquit, est soluta & libe- » ra, secreta ab omni concretione mortali, omnia » sentiens & movens, ipsaque prædita motu sempiterno. Hoc autem reperit in doctrinis magnorum philosophorum. Ut igitur secundùm ipsus loquar, quomodo aliquid vel latet omnia sentientem, vel irrevocabiliter fugit omnia moventem?

2. Unde jam etiam quæstio illa solvenda est, quæ difficilior videtur ceteris: ubi quæritur, cùm caro mortui hominis etiam alterius fit viventis caro, cui potiùs eorum in resurrectione reddatur. Si enim quispiam confectus fame atque compulsus vescatur cadaveribus hominum, quod malum aliquotiens accidisse, & vetus testatur historia, & nostrorum temporum infelicia experimenta docuerunt; num quisquam veridica ratione contendet, totum digestum fuisse per imos meatus, nihil inde in ejus carnem mutatum atque conversum, cùm ipsa macies quæ fuit & non est, satis indicet quæ illis escis detrimenta suppleta sint? Jam itaque aliqua paulò antè præmisi, quæ ad istum quoque nodum solvendum valere debebunt. Quidquid enim carnium exhausit fames, utique in auras est exhalatum: unde diximus omnipotentem Deum posse revocare quod fugit. Reddetur ergo caro illa homini, in quo esse caro humana primitus cœpit. Ab illo quippe altero tamquam mutuò sumta deputanda est: quæ sicut æs alienum, ei redhibenda est, unde sumta est. Sua verò illi, quem fames exinanierat, ab eo qui potest etiam exhalata revocare, reddetur. Quamvis etsi omnibus perisset modis, nec ulla ejus materies in ullis naturæ latebris remansisset, unde vellet, eam repararet Omnipotens. Sed propter sententiam Veritatis, qua dictum est, *Capillus capitis vestri non peribit*: absurdum est, ut putemus, cùm capillus hominis perire non possit, tantas carnes fame depastas atque consumtas perire potuisse.

3. Quibus omnibus pro nostro modulo consideratis atque tractatis, hæc summa conficitur, ut in resurrectione carnis in æternum eas mensuras habeat corporum magnitudo, quas habebat perficiendæ sive perfectæ cujusque indita corpori ratio juventutis, in membrorum quoque omnium modulis congruo decore servato. Quod decus ut servetur, si aliquid demtum fuerit indecenti alicui granditati in parte aliqua constitutæ, quod per totum spargatur, ut neque id pereat, & congruentia partium ubique teneatur, non est absurdum, ut aliquid inde etiam staturæ corporis addi posse credamus; cùm omnibus partibus, ut decorem custodiant, id distribuitur, quod si enormiter in una esset, utique non deceret. Aut si contenditur in ea quemque statura corporis resurrecturum esse, in qua defunctus est, non pugnaciter resistendum est; tantùm absit omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas, omnisque corruptio, & si quid aliud illud non decet regnum, in quo resurrectionis & promissionis filii æquales erunt Angelis Dei, si non corpore, non ætate, certè felicitate.

CAPUT XXI.

De novitate corporis spiritalis, in quam Sanctorum caro mutabitur.

RESTITUETUR ergo & quidquid de corporibus vivis, vel post mortem de cadaveribus periit, & simul cum eo quod in sepulcris remansit, in spiritalis corporis novitatem ex animalis corporis vetustate mutatum resurget, incorruptione atque immortalitate vestitum. Sed etsi vel casu aliquo gravi vel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in pulverem, atque in auras vel in aquas dispersum quantum fieri potest, nusquam esse sinatur omninò, nullo modo subtrahi poterit omnipotentiæ Creatoris, sed capillus in eo capitis non peribit. Erit ergo spiritui subdita caro spiritalis, sed tamen caro, non spiritus: sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis, sed tamen spiritus, non caro. Cujus rei habemus experimentum in nostræ pœnæ deformitate. Non enim secundùm carnem, sed utique secundùm spiritum carnales erant, quibus ait Apostolus, *Non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed* [1. Cor. 3. 1.] *quasi carnalibus*. Et homo spiritalis sic in hac vita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit, & videat aliam legem in membris suis repugnantem [Rom. 7. 23.] legi mentis suæ: erit autem etiam corpore spiritalis, cùm eadem caro sic resurrexerit, ut fiat quod scriptum est, *Seminatur corpus animale, resurget corpus* [1. Cor. 15. 44.] *spiritale*. Quæ sit autem, & quàm magna spiritalis corporis gratia, quoniam nondum venit in experimentum, vereor ne temerarium sit omne quod de illa profertur eloquium. Verumtamen quia spei nostræ gaudium propter Dei laudem non est tacendum, & de intimis ardentis sancti amoris medullis dictum est, *Domine, dilexi decorem domûs* [Psal. 25. 8.] *tuæ*: de donis ejus quæ in hac ærumnosissima vita bonis malisque largitur, ipso adjuvante, conjiciamus, ut possumus, quantum sit illud, quod nondum experti, utique dignè eloqui non valemus. Omitto enim quando fecit hominem rectum; omitto vitam illam duorum conjugum in paradisi fecunditate felicem, quoniam tam brevis fuit, ut ad nascentium sensum nec ipsa pervenerit: in hac quam novimus, in qua adhuc sumus, cujus tentationes, immo quam totam tentationem, quamdiu in ea sumus, quamtumlibet proficiamus, perpeti non desinimus, quæ sint indicia circa genus humanum bonitatis Dei, quis poterit explicare?

CAPUT XXII.

De miseriis ac malis, quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium est, & à quibus nemo nisi per Christi gratiam liberatur.

1. NAM quod ad primam originem pertinet, omnem mortalium progeniem fuisse damnatam, hæc ipsa vita, si vita dicenda est, tot & tantis malis plena testatur. Quid enim aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantiæ, ex qua omnis error exsistit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu suscipit, ut homo ab illo liberari sine labore, dolore, timore non possit? Quid amor ipse tot rerum vanarum atque noxiarum, & ex hoc mordaces curæ, perturbationes, mærores, formidines, insana gaudia, discordiæ, lites, bella, insidiæ, iracundiæ, inimicitiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, invidentia, homicidia, parricidia, crudelitas, sævitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, impudicitia, fornicationes,

adulteria, incesta, & contra naturam utriusque sexûs tot stupra atque immunditiæ, quas turpe est etiam dicere, sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, perjuria, oppressiones innocentium, calumniæ, circumventiones, prævaricationes, falsa testimonia, iniqua judicia, violentiæ, latrocinia, & quidquid talium malorum in mentem non venit, & tamen de vita ista hominum non recedit? Verùm hæc hominum sunt malorum, ab illa tamen erroris & perversi amoris radice venientia, cum qua omnis filius Adam nascitur. Nam quis ignorat cum quanta ignorantia veritatis, quæ jam in infantibus manifesta est; & cum quanta abundantia vanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam, ita ut si dimittatur vivere ut velit, & facere quidquid velit, in hæc facinora & flagitia quæ commemoravi, & quæ commemorare non potui, vel cuncta vel multa perveniat?

2. Sed divina gubernatione non omni modo deserente damnatos, & Deo non continente in ira sua miserationes suas, in ipsis sensibus generis humani prohibitio & eruditio contra istas, cum quibus nascimur, tenebras vigilant, & contra hos impetus [a] opponuntur, plenæ tamen etiam ipsæ laborum & dolorum. Quid enim sibi volunt multimodæ formidines, quæ cohibendis parvulorum vanitatibus adhibentur? Quid pædagogi, quid magistri, quid ferulæ, quid lora, quid virgæ, quid disciplina illa qua Scriptura sancta dicit dilecti filii latera esse tundenda, ne crescat indomitus, domarique jam durus aut vix possit, aut fortasse nec possit? Quid agitur his pœnis omnibus, nisi ut debelletur imperitia, & prava cupiditas [b] infrenetur, cum quibus malis in hoc sæculum venimus? Quid est enim, quòd cum labore meminimus, sine labore obliviscimur; cum labore discimus, sine labore nescimus; cum labore strenui, sine labore inertes sumus? Nonne hinc apparet in quid velut pondere suo proclivis & prona sit vitiosa natura, & quanta ope, ut hinc liberetur, indigeat? Desidia, segnities, pigritia, negligentia, vitia sunt utique quibus labor fugitur, cùm labor ipse etiam qui est utilis, pœna sit.

Eccli. 30. 12.

3. Sed præter pueriles pœnas, sine quibus disci non potest quod majores volunt, qui vix aliquid utiliter volunt, quot & quantis pœnis genus agitetur humanum, quæ non ad malitiam nequitiamque iniquorum, sed ad conditionem pertinent miseriamque communem, quis ullo sermone digerit, quis ulla cogitatione comprehendit? Quantus est metus, quanta calamitas ab orbitatibus atque luctu, à damnis & damnationibus, à deceptionibus & mendaciis hominum, à suspicionibus falsis, ab omnibus violentis facinoribus & sceleribus alienis? Quando quidem ab eis & deprædatio, & captivitas, & vincula, & carceres, & exsilia, & cruciatus, & amputatio membrorum, & privatio sensuum, & oppressio corporis ad obscœnam libidinem opprimentis explendam, & alia multa horrenda sæpe contingunt. Quid ab innumeris casibus [c] qui forinsecùs corpori formidantur, æstibus & frigoribus, tempestatibus, imbribus, alluvionibus, coruscatione, tonitru, grandine, fulmine, motibus hiatibusque terrarum, oppressionibus ruinarum, ab [d] offensione & pavore vel etiam malitia jumentorum, à tot venenis fruticum, aquarum, aurarum, bestiarum, à ferarum vel tantummodo molestis vel etiam mortiferis morsibus, à rabie quæ contingit ex rabido cane, ut etiam blanda & amica suo domino bestia nonnumquam vehementiùs & amariùs quàm leones draconesque metuatur, faciatque hominem, quem fortè adtaminaverit, contagione pestifera ita rabiosum, ut à parentibus, conjuge, filiis, pejus omni bestiâ formidetur? Quæ mala patiuntur navigantes? quæ terrena itinera gradientes? Quis ambulat ubicumque non inopinatis subjacens casibus? De foro quidam rediens domum, sanis pedibus suis cecidit, pedem fregit, & ex illo vulnere finivit hanc vitam. Quid videtur sedente securius? De sella in qua sedebat cecidit Heli sacerdos, & mortuus est. Agricolæ, immo verò omnes homines quot & quantos à cælo & terra, vel à perniciosis animalibus casus metuunt agrorum fructibus? Solent tamen de frumentis tandem collectis & reconditis esse securi. Sed quibusdam, quod novimus, proventum optimum frumentorum fluvius improvisus fugientibus hominibus de horreis ejecit atque abstulit. Contra milleformes dæmonum incursus, quis innocentiâ suâ fidit? Quando quidem ne quis fideret, etiam parvulos baptizatos, quibus certè nihil est innocentius, aliquando sic vexant, ut in eis maximè Deo sinente, ista monstretur hujus vitæ flenda calamitas, & alterius desideranda felicitas. Jam verò de ipso corpore tot exsistunt morborum mala, ut nec libris medicorum cuncta comprehensa sint. In quorum pluribus ac penè omnibus etiam ipsa adjumenta & medicamenta tormenta sunt, ut homines à pœnarum exitio pœnali eruantur auxilio. Nonne ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis, ut urinam quoque humanam vel etiam suam biberent? Nonne ad hoc fames, ut à carnibus hominum abstinere se non possent, nec inventos homines mortuos, sed propter hoc à se occisos, nec quoslibet alienos, verùm etiam filios matres incredibili crudelitate, quam rabida esuries faciebat, absumerent? Ipse postremò somnus, qui propriè quietis nomen accepit, quis verbis explicet sæpe somniorum visis quàm sit inquietus; & quàm magnis, licèt falsarum rerum, terroribus, quas ita exhibet, & quodam modo exprimit, ut à veris eas discernere nequeamus, animam miseram sensusque perturbet? Qua falsitate visorum etiam vigilantes in quibusdam morbis & venenis [e] miserabiliùs agitantur: quamvis multimoda varietate fallaciæ homines etiam sanos maligni dæmones nonnumquam decipiant talibus visis, ut etiam si eos per hæc ad sua traducere non potuerint, sensus tamen eorum solo appetitu qualitercumque persuadendæ falsitatis illudant.

1. Reg. 4. 18.

4. Ab hujus tam miseræ quasi quibusdam inferis vitæ, non liberat nisi gratia Salvatoris Christi, Dei ac Domini nostri. Hoc enim nomen est ipse Jesus; interpretatur quippe Salvator: maximè ne post hanc miserior ac sempiterna suscipiat, non vita, sed mors. Nam in ista quamvis sint per sancta ac sanctos curationum magna solatia; tamen ideo non semper etiam ipsa beneficia tribuuntur

Gratia Salvatoris.

[a] Nonnulli codices, *apponuntur*.
[b] Sic MSS. At editi, *refrenetur*.
[c] Probæ notæ MSS *qua*.
[d] MSS. *ab offensionibus*.
[e] Sola editio Lov. *mirabiliùs agitantur*.

petentibus, ne propter hoc religio quæratur, quæ propter aliam magis vitam, ubi mala non erunt omnino ulla, quærenda est: & ad hoc meliores quosque in his malis adjuvat gratia, ut quantò fideliore, tantò fortiore corde tolerentur. Ad quam rem etiam philosophiam prodesse dicunt docti hujus sæculi, quam dii quibusdam paucis, ait Tullius, veram dederunt. [a] Nec hominibus, inquit, ab his aut datum est donum majus, aut potuit ullum dari. usque adeo & ipsi, contra quos agimus, quoquo modo compulsi sunt in habenda, non quacumque, sed vera philosophia divinam gratiam confiteri. Porrò si paucis divinitus datum est veræ philosophiæ contra miserias hujus vitæ unicum auxilium, satis & hinc apparet humanum genus ad luendas miseriarum pœnas esse damnatum. Sicut autem hoc, ut fatentur, nullum divinum majus est donum, sic à nullo Deo dari credendum est, nisi ab illo, quo & ipsi qui multos deos colunt, nullum dicunt esse majorem.

[a Cicero l. 1. Academ. ex Platone in Timæo.]

CAPUT XXIII.

De his quæ, præter illa mala quæ bonis malisque communia sunt, ad justorum laborem specialiter pertinent.

PRÆTER hæc autem mala hujus vitæ bonis malisque communia, habent in ea justi etiam proprios quosdam labores suos, quibus adversùs vitia militant, & in talium prœliorum tentationibus periculisque versantur. Aliquando enim concitatiùs, aliquando remissiùs, non tamen desinit caro concupiscere adversùs spiritum, & spiritus adversùs carnem, ut non ea quæ volumus faciamus, omnem malam concupiscentiam consumendo; sed eam nobis, quantum divinitus adjuti possumus, non ei consentiendo subdamus, vigiliis continuis excubantes, ne opinio veri similis fallat, ne decipiat sermo versutus, ne se tenebræ alicujus erroris offundant, ne quod bonum est malum, aut quod malum est bonum esse credatur, ne ab his quæ agenda sunt metus revocet, ne in ea quæ agenda non sunt cupido præcipitet, ne super iracundiam sol occidat, ne inimicitiæ provocent ad retributionem mali pro malo, ne absorbeat inhonesta vel immoderata tristitia, ne impertiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur, ne temeraria de alio suspicio nostra decipiat, ne aliena de nobis falsa nos frangat, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, ne membra nostra exhibeantur iniquitatis arma peccato, ne oculus sequatur concupiscentiam, ne vindicandi cupiditas vincat, ne in eo quod malè delectat, vel visio vel cogitatio remoretur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiatur, ne fiat quod non licet, etiamsi liber, ne in hoc bello laborum periculorumque plenissimo vel de viribus nostris speretur facienda victoria, vel viribus nostris facta tribuatur, sed ejus gratiæ, de quo ait Apostolus, *Gratias autem Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.* Qui & alio loco, *In his*, inquit, *omnibus supervincimus per eum qui dilexit nos.* Sciamus tamen quantalibet virtute prœliandi vitiis repugnemus, vel etiam vitia superemus & subjugemus, quamdiu sumus in hoc corpore, nobis deesse non posse unde dicamus Deo, *Dimitte nobis debita nostra.* In illo autem regno ubi semper cum corporibus immortalibus erimus, nec prœlia nobis erunt ulla, nec debita; quæ nusquam & numquam essent, si natura nostra, sicut recta creata est, permaneret. Ac per hoc etiam noster iste conflictus, in quo periclitamur, & de quo nos victoriâ novissimâ cupimus liberari, ad vitæ hujus mala pertinet, quam tot tantorumque testimonio malorum [a] probamus esse damnatam.

[Gal. 5. 17.] [Rom. 6. 12.] [1. Cor. 15. 57.] [Rom. 8. 37.] [Matth. 6. 12.]

CAPUT XXIV.

De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.

1. JAM nunc considerandum est, hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur justitia punientis, qualibus & quàm multis impleverit bonis ejusdem bonitas, cuncta quæ creavit administrantis. Primùm benedictionem illam quam protulerat ante peccatum, dicens, *Crescite, & multiplicamini, & replete terram*, nec post peccatum voluit inhibere, mansitque in stirpe damnata donata fecunditas; nec illam vim mirabilem seminum, immo etiam mirabiliorem qua efficiuntur & semina, inditam corporibus humanis & quodam modo intextam, peccati vitium potuit auferre, quo nobis impacta est etiam necessitas mortis: sed utrumque simul currit isto quasi fluvio atque torrente generis humani, malum quod à parente trahitur, & bonum quod à creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum atque supplicium: in originali bono alia duo, propagatio & conformatio. Sed quantum ad præsentem pertinet intentionem nostram, de malis, quorum unum de nostra venit audacia, id est peccatum, alterum de judicio Dei, id est supplicium, jam satis diximus. Nunc de bonis Dei, quæ ipsi quoque vitiatæ damnatæque naturæ contulit, sive usque nunc confert, dicere institui. Neque enim damnando aut totum abstulit quod dederat, alioquin nec esset omnino; aut eam removit à sua potestate, etiam cùm diabolo pœnaliter subdidit, cùm nec ipsum diabolum à suo alienaverit imperio; quando quidem ut ipsius quoque diaboli natura subsistat, ille facit qui summè est, & facit esse quidquid aliquo modo est.

[Gen. 1. 28.]

2. Duorum igitur illorum, quæ diximus bona etiam in naturam peccato vitiatam supplicioque damnatam de bonitatis ejus quodam veluti fonte manare, propagationem in primis mundi operibus benedictione largitus est, à quibus operibus die septimo requievit. Conformatio verò in illo ejus est opere, quo usque nunc operatur. Efficacem quippe potentiam suam si [b] rebus subtrahat, nec progredi poterunt & suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo quod creatæ sunt aliquatenus permanebunt. Sic ergo creavit hominem Deus, ut illi adderet fertilitatem quamdam, qua homines alios propagaret, congeneratis eis ipsam etiam propagandi possibilitatem, non necessitatem, quibus tamen voluit hominibus abstulit eam Deus, & steriles fuerunt: non tamen generi humano abstulit semel datam primis duobus conjugibus [c] benedictionem generandi. Hæc ergo propagatio quamvis peccato ablata non fuerit, non tamen etiam ipsa talis est, qualis fuisset, si nemo peccasset. Ex quo enim homo in honore

[Iohan. 5. 17.]

a Sic MSS. Editi autem, *probavimus*.
b Lov. *si jam rebus*. Abest *jam* ab editis aliis & MSS.
c Nonnulli probæ notæ MSS. *benedictione generali*.

Psal. 48. 13. nore positus, postea quàm deliquit, comparatus est pecoribus, similiter generat: non in eo tamen penitus exstincta est quædam velut scintilla rationis, in qua factus est ad imaginem Dei. Huic autem propagationi si conformatio non adhiberetur, nec ipsa in sui generis formas modosque procederet. Si enim non concubuissent homines, & nihilo minùs Deus vellet implere terras hominibus; quomodo creavit unum sine commixtione maris & feminæ, sic posset omnes: concumbentes verò nisi illo creante generantes esse non possunt. Sicut ergo ait Apostolus de institutione spiritali, qua homo ad pietatem justitiamque formatur, (1. Cor. 3. 7.) *Neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus*: ita etiam hîc dici potest, Nec qui concumbit, nec qui seminat, est aliquid; sed qui [a] format Deus. Nec mater quæ conceptum portat, & partum nutrit, est aliquid; sed qui incrementum dat Deus. [b] Ipse namque operatione, qua nunc usque operatur, (Johan. 5. 17.) facit ut numeros suos explicent semina, & à quibusdam latentibus atque invisibilibus involucris in formas visibiles hujus quod adspicimus decoris evolvant. Ipse incorpoream corporeamque naturam, illam præpositam, istam subjectam, miris modis copulans & connectens, animantem facit. Quod opus ejus tam magnum & mirabile est, ut non solùm in homine, quod est animal rationale, & ex hoc cunctis terrenis animantibus excellentius atque præstantius, sed in qualibet minutissima muscula bene consideranti stuporem mentis ingerat, laudemque pariat Creatoris.

3. Ipse itaque animæ humanæ mentem dedit, ubi ratio & intelligentia in infante sopita est quodam modo, quasi nulla sit, excitanda scilicet atque [c] exserenda ætatis accessu, qua sit scientiæ capax atque doctrinæ, & habilis perceptioni veritatis & amoris boni: qua capacitate hauriat sapientiam virtutibusque sit prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & justè, adversùs errores & cetera ingenerata vitia dimicet, eaque nullius rei desiderio nisi boni illius summi atque immutabilis vincat. Quod etsi non faciat, ipsa talium bonorum capacitas in natura rationali divinitus instituta quantum sit boni, quàm mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat? Præter enim artes bene vivendi & ad immortalem perveniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, & solâ Dei gratiâ, quæ in Christo est, filiis promissionis regnique donantur, nonne humano ingenio tot tantæque artes sunt inventæ & exercitæ, partim necessariæ, partim voluntariæ, ut tam excellens vis mentis atque rationis in his etiam rebus quas superfluas, immo & periculosas perniciosasque appetit, quantum [d] bonum habeat in natura, unde ista potuit vel invenire, vel discere, vel exercere, testetur? Vestimentorum & ædificiorum ad opera quàm mirabilia, quàm stupenda, industria humana pervenerit; quò in agricultura, quò in navigatione profecerit; quæ in fabricatione quorumque vasorum, vel etiam statuarum & picturarum varietate excogitaverit & impleverit; quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda & exhibenda molita sit; in capiendis, A occidendis, domandis irrationalibus animantibus, quæ & quanta repererit: adversùs ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamentorum, & pro salute mortali tuenda atque reparanda quot medicamenta atque adjumenta comprehenderit: pro voluptate faucium quot condimenta & gulæ [e] irritamenta repererit: ad indicandas & suadendas cogitationes quam multitudinem varietatemque signorum, ubi præcipuum locum verba & litteræ tenent; ad B delectandos animos, quos elocutionis ornatus; quam diversorum carminum copiam ad mulcendas aures, quot organa musica, quos cantilenæ modos excogitaverit: quantam peritiam dimensionum atque numerorum, meatusque & ordines siderum quanta sagacitate comprehenderit: quàm multa rerum mundanarum cognitione se impleverit, quis possit eloqui, maximè si velimus non acervatim cuncta congerere, sed in singulis immorari? In ipsis postremò erroribus & falsitatibus C defendendis, quàm magna claruerint ingenia philosophorum atque hæreticorum, quis æstimare sufficiat? Loquimur enim nunc de natura mentis humanæ, qua ista vita mortalis ornatur, non de fide atque itinere veritatis, qua illa immortalis adquiritur. Hujus tantæ naturæ conditor cùm sit utique Deus verus & summus, ipso cuncta quæ fecit administrante & summam potestatem summamque habente justitiam, numquam profectò in has miserias decidisset, atque ex his, præter eos D solos qui liberabuntur, in æternas esset [f] itura, nisi nimis grande peccatum in homine primo, de quo ceteri exorti sunt, præcessisset.

4. Jam verò in ipso corpore, quamvis nobis sit cum belluis mortalitate commune, multisque earum reperiatur infirmius, quanta Dei bonitas, quanta providentia tanti Creatoris apparet? Nonne ita sunt in eo loca sensuum & cetera membra disposita, speciesque ipsa ac figura & statura totius corporis ita modificata, ut ad ministerium E animæ rationalis se indicet factum? Non enim ut animalia rationis expertia prona esse videmus in terram, ita creatus est homo: sed erecta in cælum corporis forma admonet eum, quæ sursum sunt sapere. (Homo primus qualis creatus.) Porro mira mobilitas, quæ linguæ ac manibus attributa est, ad loquendum & scribendum apta atque conveniens, & ad opera artium plurimarum officiorumque complenda, nonne satis ostendit, quali animæ ut serviret tale sit corpus adjunctum? Quamquam & detractis ne- F cessitatibus operandi, ita omnium partium congruentia numerosa sit, & pulcra sibi parilitate respondeat, ut nescias utrùm in eo condendo major sit utilitatis habita ratio, quàm decoris. Certè enim nihil creatum videmus in corpore utilitatis causâ, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appareret, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta connexa sunt & coaptata, nossemus: quos forsitan darâ operâ in his quæ foris eminent, humana posset [g] vestigare G solertia; quæ verò tecta sunt, atque à nostris remota conspectibus, sicuti est tanta perplexitas venarum atque nervorum & viscerum, secreta vitalium, invenire nullus potest. Quia etsi medicorum diligentia nonnulla crudelis, quos anatomicos ap-

a Sola editio Lov. *informat*
b Aliquot MSS. *Ipsa namque operatione.*
c Sic plures MSS. Editi verò, *exercenda.*
d In sola editione Lov. *quantum bonorum.*

e Sic MSS. Editi verò, *incitamenta*
f Er. & Lov. hic addunt, *pœnas* pro quo subaud. *miserias.*
g Editi, *investigare.* Melius MSS. *vestigare.*

pellant, laniavit corpora mortuorum, sive etiam inter manus secantis perscrutantisque morientium, atque in carnibus humanis satis inhumanè abdita cuncta rimata est, ut quid, & quomodo, quibus locis curandum esset addisceret; numeros tamen de quibus loquor, quibus coaptatio, quæ ἁρμονία Græcè dicitur, tamquam cujusdam organi, extrinsecùs atque intrinsecùs totius corporis constat, quid dicam, nemo valuit invenire, quos nemo ausus est quærere? Qui si noti esse potuissent, in interioribus quoque visceribus, quæ nullum ostentant decus, ita delectaret pulcritudo rationis, ut omni formæ apparenti quæ oculis placet, ipsius mentis, quæ oculis utitur, præferretur arbitrio. Sunt verò quædam ita posita in corpore, ut tantummodo decorem habeant, non & usum: sicut habet pectus virile mamillas, sicut facies barbam, quam non esse munimento, sed virili ornamento, indicant puræ facies feminarum, quas utique infirmiores muniri tutiùs conveniret. Si ergo nullum membrum est, in his quidem conspicuis, (unde ambigit nemo,) quod ita sit alicui operi accommodatum, ut non etiam sit decorum; sunt autem nonnulla, quorum solum decus, & nullus est usus: puto facilè intelligi in conditione corporis dignitatem necessitati fuisse prælatam. Transitura est quippe necessitas, tempusque venturum quando sola invicem pulcritudine sine ulla libidine perfruamur: quod maximè ad laudem referendum est Conditoris, cui dicitur in Psalmo, *Confessionem & decorem induisti.* Psal 103 1.

5. Jam cetera pulcritudo & utilitas creaturæ, quæ homini, licèt in istos labores miseriasque projecto atque damnato, spectanda atque sumenda divinâ largitate concessa est, quo sermone terminari potest? in cæli & terræ & maris multimoda & varia pulcritudine, in ipsius lucis tanta copia tamque mirabili specie, in sole ac luna & sideribus, in opacitatibus nemorum, in coloribus & odoribus florum, in diversitate ac multitudine volucrum garrularum atque pictarum, in multiformi specie tot tantorumque animantium, quorum illa plus habent admirationis, quæ molis minimum: (Plus enim formicularum & apicularum opera stupemus, quàm immensa corpora [a] balenarum:) in ipsius quoque maris tam grandi spectaculo, cùm sese diversis coloribus induit velut vestibus, & aliquando viride, atque hoc multis modis, aliquando purpureum, aliquando cæruleum est. Quàm porrò delectabiliter spectatur etiam quandocumque turbatur, & fit inde major suavitas, quia sic demulcet intuentem, ut non jactet & quatiat navigantem? Quid ciborum usquequaque copia contra famem? Quid saporum diversitas contra fastidium, naturæ diffusa [b] divitiis, non coquorum arte ac labore quæsita? Quanta in tam multis rebus tuendæ ac [c] recuperandæ salutis auxilia? Quàm grata vicissitudo diei alternantis & noctis? Aurarum quàm blanda temperies? In fruticibus & pecoribus indumentorum conficiendorum quanta materies? Omnia commemorare quis possit? Hæc autem sola, quæ à me velut in quemdam aggerem sunt coartata, si vellem velut colligata involucra solvere atque discutere, quanta mihi mora esset in singulis, quibus plurima continentur? Et hæc omnia miserorum sunt damnatorumque solatia, non præmia beatorum. Quæ igitur illa sunt, si tot ac talia & tanta sunt ista? Quid dabit eis quos prædestinavit ad vitam, qui hæc dedit etiam eis quos prædestinavit ad mortem? Quæ bona in illa beata vita faciet eos sumere, pro quibus in hac [d] misera unigenitum Filium suum voluit usque ad mortem mala tanta perferre? Unde Apostolus de ipsis in illud regnum prædestinatis loquens, *Qui proprio*, inquit, *Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quomodo non & cum illo omnia nobis* [e] *donabit?* Rom 8.32. Cùm hæc promissio complebitur, quid erimus? quales erimus? Quæ bona in illo regno accepturi sumus, quando quidem Christo moriente pro nobis tale jam pignus accepimus? Qualis erit spiritus hominis, nullum omnino habens vitium, nec sub quo jaceat, nec cui cedat, nec contra quod saltem laudabiliter dimicet, pacatissima virtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, quàm speciosa, quàm certa scientia, sine errore aliquo vel labore, ubi Dei sapientia de ipso suo fonte potabitur, cum summa felicitate, sine ulla difficultate? Quale erit corpus, quod omni modo spiritui subditum, & eo sufficienter vivificatum, nullis alimoniis indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione substantiam.

CAPUT XXV.

De pervicacia quorumdam, qui resurrectionem carnis, quam, sicut prædictum est, totus mundus credit, impugnant.

VERUM de animi bonis, quibus post hanc vitam beatissimus perfruetur, non à nobis dissentiunt philosophi nobiles; [f] de carnis resurrectione contendunt; hanc quantum possunt negant. Sed credentes multi, negantes paucissimos reliquerunt, & ad Christum, qui hoc quod istis videtur absurdum, in sua resurrectione monstravit, fideli corde conversi sunt, docti & indocti, sapientes mundi & insipientes. Hoc enim credidit mundus, quod prædixit Deus; qui etiam hoc prædixit, quòd hanc rem mundus fuerat crediturus. Neque enim Petri * maleficiis [g] eam cum laude credentium tanto antè prænuntiare compulsus est. (* V. supra lib.18. c.53.) Ille est enim Deus, quem, (sicut jam dixi aliquoties, nec [h] commemorare me piget,) confitente Porphyrio, atque id oraculis deorum suorum probare cupiente, ipsa numina perhorrescunt: quem sic laudavit, ut eum & Deum patrem & regem vocaret. Absit enim, ut sic intelligenda sint quæ prædixit, quomodo volunt hi qui hoc cum mundo non crediderunt, quod mundum crediturum esse prædixit. Cur enim non potiùs ita, sicut crediturus tanto antè prædictus est mundus, non sicut paucissimi garriunt, qui hoc cum mundo, quod crediturus prædictus est, credere noluerunt? Si enim propterea dicunt alio modo esse credenda, ne si dixerint vana esse conscripta, injuriam faciant illi Deo, cui tam magnum perhibent testimonium; tantam prorsus ei vel etiam graviorem faciunt injuriam, si aliter dicunt esse intelligenda, non sicut mundus ea credidit, quem

[a] Editi, *balenarum*. At MSS duplici litterâ *l*, *ballenarum*. Dictum à Græco φάλλαινα, juxta Isid lib 12 c. 6.
[b] Sic MSS. At editi, *contra fastidium naturæ, diffusa divinitus*.
[c] In MSS *ac recipienda*.
[d] Editi, *in hac miseria*. At MSS *in hac misera*; supple *vita*.
[e] In editis, *donavit*. At in MSS. *donabit*, futuri temporis, juxta Græcum χαρίσεται.
[f] Hic Vind Am & Er addunt *qui*. Lov *sed*. Neutrum habent MSS.
[g] Sola editio Lov. *ea*.
[h] In MSS *commemorare*.

crediturum ipse laudavit, ipse promisit, ipse complevit. [a] Utrùm enim non potest facere ut resurgat caro, & vivat in æternum; an propterea credendum non est id eum esse facturum, quia malum est atque indignum Deo? Sed de omnipotentia ejus, qua tot & tanta facit incredibilia, jam multa diximus. Si volunt invenire quod omnipotens non potest, habent prorsus, ego dicam, mentiri non potest. Credamus ergo quod potest, non credendo quod non potest. Non itaque credentes quòd mentiri possit, credant esse facturum quod se facturum esse promisit: & sic credant, sicut credidit mundus, quem crediturum esse prædixit, quem crediturum esse laudavit, quem crediturum esse promisit, quem credidisse jam ostendit. Hoc autem malum esse, unde demonstrant? Non erit illic ulla corruptio, quod est corporis malum. De ordine elementorum jam disputavimus, de aliis hominum conjecturis satis diximus: quanta sit futura in corpore incorruptibili facilitas motûs, de præsentis bonæ valetudinis temperamento, quæ utique nullo modo illi comparanda est immortalitati, in libro tertio-decimo satis, ut opinor, ostendimus. Legant superiora Operis hujus, qui vel non legerunt, vel [b] volunt recolere quod legerunt.

Caput XXVI.

Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animus putat corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententiâ destruatur, qui dicit summum Deum diis promisisse, ut numquam corporibus exuerentur.

Sed Porphyrius ait, inquiunt, ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. Nihil ergo prodest, quia incorruptibile diximus futurum corpus, si anima beata non erit, nisi corpus omne effugerit. Sed jam & hinc in libro memorato quantum oportuit disputavi: verùm hîc unum inde tantùm commemorabo. Emendet libros suos istorum omnium magister Plato, & dicat eorum deos, ut beati sint, sua corpora fugituros, id est, esse morituros, quos in cælestibus corporibus dixit inclusos; quibus tamen Deus, à quo facti sunt, quo possent esse securi, immortalitatem, id est, in eisdem corporibus æternam permansionem, non eorum naturâ id habente, sed suo consilio prævalente, promisit. Ubi etiam evertit illud quod dicunt, quoniam est impossibilis, ideo resurrectionem carnis non esse credendam. Apertissimè quippe juxta eumdem philosophum, ubi diis à se factis promisit Deus non factus immortalitatem, quod impossibile est, se dixit esse facturum. Sic enim eum locutum narrat Plato: [a] "Quoniam estis orti, inquit, immortales esse & indissolubiles non potestis: non tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata perimient, nec erunt valentiora, quàm consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quàm illa quibus estis colligati. Si, non solùm absurdi, sed surdi non sunt qui hæc audiunt, non utique dubitant diis factis, ab illo deo qui eos fecit, secundùm Platonem, quod est impossibile fuisse promissum. Qui enim dicit, Vos quidem immortales esse non potestis, sed mea voluntate immortales eritis: quid aliud dicit, quàm id quod fieri non potest, me faciente tamen eritis? Ille igitur carnem incorruptibilem, immortalem, spiritalem resuscitabit,

[a] V. suprà lib. 13. c. 16. & Tb. 3. Serm. 241. c. 8.

A qui juxta Platonem, id quod impossibile est, se facturum esse promisit. Quid adhuc, quod promisit Deus, quod Deo promittenti credidit mundus, qui etiam ipse promissus est crediturus, esse impossibile clamant? Quando quidem nos Deum, qui etiam secundùm Platonem facit impossibilia, id facturum esse clamamus. Non ergo, ut beatæ sint animæ, corpus est omne fugiendum, sed corpus incorruptibile recipiendum. Et in quo convenientiùs incorruptibili corpore lætaB buntur, quàm in quo corruptibili gemuerunt? Sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam posuit ex Platone Virgilius, ubi ait, Rursus & incipiant in corpora velle reverti. Æneid. 6. Sic, inquam, cupiditatem revertendi ad corpora non habebunt, cùm corpora, in quæ reverti cupiunt, secum habebunt; & sic habebunt, ut numquam non habeant, numquam ea prorsus vel ad exiguum quamlibet tempus ullâ morte deponant.

Caput XXVII.

C *De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus si uterque alteri cederet, à veritate neuter deviaret.*

Singula quædam dixerunt Plato atque Porphyrius, quæ si inter se communicare potuissent, facti essent fortasse Christiani. Plato dixit, sine corporibus animas in æternum esse non posse. Ideo enim dixit, etiam sapientium animas post quamlibet longum tempus, tamen ad corpora redituras. Porphyrius autem dixit, animam purgaD tissimam, cùm redierit ad Patrem, ad hæc mala mundi numquam esse redituram. Ac per hoc, quod verum vidit Plato, si dedisset Porphyrio, etiam justorum atque sapientium purgatissimas animas ad humana corpora redituras; rursus quod verum vidit Porphyrius, si dedisset Platoni, numquam redituras ad miserias corruptibilis corporis animas sanctas: ut non singuli hæc singula, sed ambo & singuli utrumque dicerent, puto quòd viderent esse jam consequens, ut & redirent animæ ad corpora, & talia E reciperent corpora, in quibus beatè atque immortaliter viverent. Quoniam secundùm Platonem, etiam sanctæ animæ ad humana corpora redibunt; secundùm Porphyrium, ad mala mundi hujus sanctæ animæ non redibunt. Dicat itaque cum Platone Porphyrius, Redibunt ad corpora: dicat Plato cum Porphyrio, Non redibunt ad mala: & ad ea corpora redire consentient, in quibus nulla patiantur mala. Hæc itaque non erunt nisi illa quæ promittit Deus, beatas animas in F æternum cum sua æterna carne [c] facturus. Hoc enim, quantum existimo, jam facilè nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas esse sanctorum, ad sua illas redire permitterent, in quibus mala hujus sæculi pertulerunt, in quibus Deum, ut his malis carerent, piè fideliterque coluerunt.

Caput XXVIII.

G *Quid ad veram resurrectionis fidem, vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre sibi potuerint, si opiniones eorum in unam sententiam convenissent.*

Nonnulli nostri, propter quoddam præclarissimum loquendi genus, & propter nonnulla quæ veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam [a] de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidem sic

[a] V. Euseb. lib. 11 de præpar. Evang.

[a] Sic MSS. At editi, Cur enim
[b] Editi veteribus libris dissentientibus, vel nolunt.

[c] Ita Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. victurus

tangit in libris de republica Tullius, nt eum lusisse potiùs, quàm quòd id verum esset, affirmet dicere voluisse. [a] Inducit enim hominem revixisse, & narrasse quædam quæ Platonicis disputationibus congruebant. [V. Plin. lib. 7.] Laben etiam duos dicit uno die fuisse defunctos, & occurrisse invicem in quodam compito, deinde ad corpora sua jussos fuisse remeare, & constituisse inter se amicos se esse victuros, atque ita esse factum, donec postea morerentur. Sed isti auctores talem resurrectionem corporis factam fuisse narrarunt, B quales fuerunt eorum quos resurrexisse novimus, & huic quidem redditos vitæ, sed non eo modo ut non morerentur ulteriùs. Mirabilius autem quiddam Marcus Varro ponit in libris, quos conscripsit de gente populi Romani: cujus putavi verba ipsa esse ponenda. "Genethliaci quidam scripserunt, inquit, esse in renascendis hominibus quam appellant παλιγγενεσίαν Græci: hac scripserunt confici in annis numero quadringentis quadraginta, ut idem corpus & eadem anima, quæ fuerint conjun- C cta in homine aliquando, eadem rursus redeant in conjunctionem." Iste Varro quidem, sive illi Genethliaci nescio qui, (non enim nomina eorum prodidit, quorum commemoravit sententiam,) aliquid dixerunt, quod licèt falsum sit, (cùm enim semel ad eadem corpora quæ gesserunt, animæ redierint, numquam ea postea sunt relicturæ;) tamen multa illius impossibilitatis, qua contra nos isti garriunt, argumenta convellit, & destruit. Qui enim hoc senuuut, sive senserunt, non eis visum est D fieri non posse, ut dilapsa cadavera in auras, in pulverem, in cinerem, in humores, in corpora vescentium bestiarum, vel ipsorum quoque hominnm, ad id rursus redeant, quod fuerunt. Quapropter Plato & Porphyrius, vel potiùs quicumque illos diligunt & adhuc vivunt, si nobis consentiunt etiam sanctas animas ad corpora redituras, sicut ait Plato, nec tamen ad mala ulla redituras, sicut ait Porphyrius; ut ex his fiat consequens quod fides prædicat Christiana, talia corpora recepturas in quibus sine E ullo malo in æternum feliciter vivant; assumant etiam hoc de Varrone, ut ad eadem corpora redeant, in quibus antea fuerunt; & apud eos tota quæstio de carnis in æternum resurrectione solvetur.

Caput XXIX.

De qualitate visionis, qua in futuro sæculo sancti Deum videbunt.

1. NUNC jam quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus sancti, non adhuc eorum carne carnaliter, sed spiritaliter F jam vivenre, quantum Dominus dignatur adjuvare, videamus. Et illa quidem actio, vel potiùs quies atque otium quale futurum sit, si verum velim dicere, nescio. Non enim hoc umquam per sensus corporis vidi. Si autem mente, id est intelligentiâ vidisse me dicam, quantum est, aut quid est nostra intelligentia ad illam excellentiam? Philip. 4. 7. Ibi est enim *pax Dei, quæ*, sicut ait Apostolus, *superat omnem intellectum*: quem nisi nostrum, aut fortasse etiam [b] sanctorum Angelorum: G non enim & Dei. Si ergo sancti in Dei pace victuri sunt, profectò in ea pace victuri sunt, quæ superat omnem intellectum. Quoniam nostrum quidem superat, non est dubium: si autem supe- A rat & Angelorum, ut nec ipsos excepisse videatur, qui ait *omnem intellectum*; secundùm hoc dictum esse debemus accipere, quia pacem Dei, qua ipse Deus pacatus est, sicut novit Deus, non eam nos sic possumus nosse, nec ulli Angeli. *Superat* itaque *omnem intellectum*, non dubium quòd præter suum. Sed quia & nos pro [c] modo nostro pacis ejus participes facti summam in nobis atque inter nos & cum ipso pacem, quantum nostrum summum est, obtinebimus: isto modo pro suo modo B sciunt eam sancti Angeli, homines autem nunc longè infrà, quantumlibet provectu mentis excellant. Considerandum est enim quantus vir dicebat, 1. Cor. 13. 9. *Ex parte scimus, & ex parte prophetamus, donec veniat quod perfectum est*. Et, Ibidem 12. *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem*. Sic jam vident sancti Angeli, qui etiam nostri Angeli dicti sunt, quia eruti de potestate tenebrarum, & accepto Spiritûs pignore translati ad regnum Christi, ad eos Angelos jam cœpimus pertinere, cum qui- C bus nobis erit sancta atque dulcissima, de qua jam tot libros scripsimus, Dei Civitas ipsa communis. Sic sunt ergo Angeli nostri, qui sunt Angeli Dei, quemadmodum Christus Dei, Christus est noster. Dei sunt, quia Deum non reliquerunt: nostri sunt, quia suos cives nos habere cœperunt. Dixit autem Dominus Jesus, Matth. 18. 10. *Videte ne contemnatis unum de pusillis istis. Dico enim vobis, quia Angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est*. Sicut ergo illi vident, ita & nos visuri sumus: D sed nondum ita videmus. Propter quod ait Apostolus, quod paulò antè dixi, 1. Cor. 13. 12. *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem*. Præmium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua & Johannes apostolus loquens, 1. Johan. 3. 2. *Cùm apparuerit*, inquit, *similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est*. Facies autem Dei manifestatio ejus intelligenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore, atque isto nomine nuncupamus.

2. Quapropter cùm ex me quæritur, quid actu- E ri sint sancti in illo corpore spiritali, non dico quod jam video, sed dico quod credo: secundùm illud quod in Psalmo lego, Psal. 115. 10. *Credidi, propter quod locutus sum*. Dico itaque, Visuri sunt Deum in ipso corpore: sed utrùm per ipsum, sicut per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas, mare, ac terram, & quæ sunt in ea, non parva quæstio est. Durum est enim dicere, quòd sancti talia corpora tunc habebunt, ut non possint oculos claudere atque aperire cùm volent. Durius F autem, quòd ibi Deum, quisquis oculos clauserit, non videbit. Si enim propheta Elisæus puerum 4. Reg. 5. 26. suum Giezi absens corpore vidit accipientem munera, quæ dedit ei Naaman Syrus, quem Propheta memoratus à lepræ deformitate mundaverat, quod servus nequam domino suo non vidente, latenter se fecisse putaverat; quantò magis in illo corpore spiritali videbunt sancti omnia, non solùm si oculos claudant, verùm etiam unde sunt corpore absentes? Tunc enim G erit perfectum illud, de quo loquens Apostolus; 1. Cor. 13. 9. & 10. *Ex parte*, inquit, *scimus, & ex parte prophetamus; cùm autem venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur*. Deinde ut, quomodo posset, aliqua similitudine ostenderet, quantum ab illa

[a] Herum Pamphilum, qui in acie occubuit, Plato in fine lib. de republica, decimo post mortem die redditum vitæ scribit. *Hanc Cicero fabulam*, inquit Macrob. lib. 1. Somnii, *licet ab indoctis quasi ipse veri conscius doleat irrisam, exemplum tamen stolida reprehensionis vitans, excitare narraturum, quàm resuscitare maluit.*

[b] Am. Er. & Lov. addunt, *omnium*: quod abest à MSS. & à Vind.

[c] Sola editio Lov. *modulo*.

quæ futura est distet hæc vita, non qualiumcumque hominum, verùm etiam qui præcipua hîc sanctitate sunt præditi: [Ibidem 11. & 12.] *Cùm essem*, inquit, *parvulus, quasi parvulus sapiebam, quasi parvulus loquebar, quasi parvulus cogitabam; cùm autem factus sum vir, evacuavi ea quæ parvuli erant. Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.* Si ergo in hac vita, ubi hominum mirabilium prophetia ita comparanda est illi vitæ quasi parvuli ad juvenem, vidit tamen Elisæus accipientem munera servum suum, ubi ipse non erat; itane cùm venerit quod perfectum est, nec jam corpus corruptibile aggravabit animam, sed incorruptibile nihil impediet, illi sancti ad ea quæ videnda sunt oculis corporeis, quibus Elisæus absens ad servum suum videndum non indiguit, indigebunt? Nam secundùm interpretes Septuaginta, ista sunt ad Giezi verba Prophetæ: [4. Reg. 5. 26.] *Nonne cor meum* [a] *iit tecum, quando conversus est vir de curru suo in obviàm tibi, & accepisti pecuniam!* &c. Sicut autem ex Hebræo interpretatus est presbyter Hieronymus: [a Sic Vulgata.] *Nonne cor meum*, inquit, *in præsenti erat, quando reversus est homo de curru suo in occursum tui?* Corde suo se dixit hoc vidisse Propheta, adjuto quidem mirabiliter, nullo dubitante, divinitus. Sed quanto ampliùs tunc omnes munere isto abundabunt, cùm Deus erit omnia in omnibus? [1. Cor. 15. 28.] Habebunt tamen etiam illi oculi corporei officium suum, & in loco suo erunt, uteturque illis spiritus per spiritale corpus. Neque enim & ille Propheta, quia non eis indiguit ut videret absentem, non eis usus est ad videnda præsentia; quæ tamen spiritu videre posset, etiamsi illos clauderet, sicut vidit absentia, ubi cum eis ipse non erat. Absit ergo, ut dicamus illos sanctos in illa vita Deum clausis oculis non visuros, quem spiritu semper videbunt.

3. Sed utrùm videbunt & per oculos corporis, cùm eos apertos habebunt, inde quæstio est. Si enim tantum poterunt in corpore spiritali eo modo unque etiam ipsi oculi spiritales, quantum possunt isti quales nunc habemus; procul dubio per eos Deus videri non poterit. Longè itaque alterius erunt potentiæ, si per eos videbitur incorporea illa natura, quæ non continetur loco, sed ubique tota est. Non enim quia dicimus Deum & in cælo esse, & in terra, (ipse quippe ait per Prophetam, [Jerem. 23. 24.] *Cælum & terram ego impleo*,) aliam partem dicturi sumus eum in cælo habere, & in terra aliam: sed totus in cælo est, totus in terra; non alternis temporibus, sed utrumque simul, quod nulla natura corporalis potest. Vis itaque præpollentior oculorum erit illorum, non ut acriùs videant, quàm quidam perhibentur videre serpentes vel aquilæ: (quantalibet enim acrimonia cernendi eadem quoque animalia nihil aliud possunt videre quàm corpora:) sed ut videant & incorporalia. Et fortasse ista virtus magna cernendi data fuerit ad horam etiam in isto mortali corpore oculis sancti viri Job, quando ait ad Deum, [Job 42. 5. & 6.] *In obauditu auris* [b] *audiebam te priùs, nunc autem oculus meus videt te; propterea despexi memetipsum, & distabui, & existimavi me terram & cinerem.* Quamvis hîc nihil probibeat oculum cordis intelligi; de quibus oculis ait Apostolus: [Ephes. 1. 18.] *Illuminatos oculos habere cordis vestri.* Ipsis autem videri Deum, cùm videbitur, Christianus ambigit nemo, qui fideliter accipit, quod ait Deus ille magister: [Matth. 5. 8.] *Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Sed utrùm etiam corporalibus oculis ibi videatur, hoc in ista quæstione versamus.

4. Illud enim quod scriptum est; [Luc. 3. 6.] *Et videbit omnis caro salutare Dei*, sine ullius nodo difficultatis sic intelligi potest, ac si dictum fuerit, Et videbit omnis homo Christum Dei: qui utique in corpore visus est, & in corpore videbitur, quando vivos & mortuos judicabit. Quòd autem ipse sit salutare Dei, multa sunt & alia testimonia Scripturarum: sed evidentiùs venerandi illius senis Simeonis verba declarant, qui cùm infantem Christum accepisset in manus suas, [Luc. 2. 29.] *Nunc*, inquit, *dimittis servum tuum Domine secundùm verbum tuum in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Illud etiam quod ait suprà memoratus Job, sicut in exemplaribus quæ ex Hebræo sunt invenitur, [Job 19. 26. a Sic Vulgata.] [a] *Et in carne mea videbo Deum*: resurrectionem quidem carnis sine dubio prophetavit; non tamen dixit, Per carnem meam. Quod quidem si dixisset, posset Deus Christus intelligi, qui per carnem in carne videbitur: nunc verò potest & sic accipi, *In carne mea videbo Deum* [c]; ac si dixisset, In carne mea ero, cùm videbo Deum. Et illud quod ait Apostolus, [1. Cor 13. 12.] *Facie ad faciem*, non cogit ut Deum per hanc faciem corporalem, ubi sunt oculi corporales, nos visuros esse credamus, quem spiritu sine intermissione videbimus. Nisi enim esset etiam interioris hominis facies, non diceret idem Apostolus, [2. Cor. 3. 18.] *Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tamquam* [d] *à Domini spiritu.* Nec aliter intelligimus quod in Psalmo canitur: [Psal 33. 6.] *Accedite ad eum, & illuminamini, & facies vestra non erubescent.* Fide quippe acceditur ad Deum, quam cordis constat esse, non corporis. Sed quia spiritale corpus nescimus quantos habebit accessus, (de re quippe inexperta loquimur;) ubi aliqua, quæ aliter intelligi [e] nequeat, divinarum Scripturarum non occurrit & succurrit auctoritas, necesse est ut contingat in nobis quod legitur in libro Sapientiæ: [Sap. 9. 14.] *Cogitationes mortalium timidæ, & incertæ providentiæ nostræ.*

5. Ratiocinatio quippe illa philosophorum, qua disputant ita mentis adspectu intelligibilia videri, & sensu corporis sensibilia, id est, corporalia, ut nec intelligibilia per corpus, nec corporalia per [f] se ipsam mens valeat intueri, si posset nobis esse certissima; profectò certum esset per oculos corporis etiam spiritalis nullo modo posse videri Deum. Sed istam ratiocinationem & vera ratio & prophetica irridet auctoritas. Quis enim ita sit aversus à vero, ut dicere audeat Deum corporalia ista nescire? Numquid ergo corpus habet, per cujus oculos ea possit addiscere? Deinde quod de propheta Elisæo paulò antè diximus, nonne satis indicat etiam spiritu, non per corpus, corporalia posse cerni? Quando enim servus ille munera accepit, utique corporaliter gestum est; [4. Reg. 5. 26.]

[a] Sic MSS. At Vind. Am. Er. *Nonne cor meum tecum erat, quando conversus est* &c. Lov. *Nonne cor meum tecum erat, & novi quòd conversus est* &c.

[b] Ita in MSS. At in editis, *obaudiebam*

[c] Apud Vind. Am. & Er. additur hoc tantùm loco, *Salvatorem meum.*

[d] Editi, *tamquam ad Domini spiritum* Castigantur ex MSS.

[e] Sic MSS. Editi autem Am. Er. Lov. *nequeant*: & infrà habebant cum Vind. *non occurrit, sed succurrit auctoritas.*

[f] Ita Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *per se ipsa.*

quod tamen Propheta non per corpus, sed per spiritum vidit. Sicut ergo constat videri corpora spiritu; quid si tanta erit potentia spiritalis corporis, ut corpore videatur & spiritus? Spiritus enim est Deus. Deinde vitam quidem suam, qua nunc vivit in corpore, & hæc terrena membra vegetat facitque viventia, interiore sensu quisque non per corporeos oculos novit: aliorum verò vitas, cùm sint invisibiles, per corpus videt. Nam unde viventia discernimus à non viventibus corpora, nisi corpora simul vitasque videamus, quas nisi per corpus videre non possumus? Vitas autem sine corporibus corporeis oculis non videmus.

6. Quamobrem fieri potest, valdeque credibile est, sic nos esse visuros mundana tunc corpora cæli novi & terræ novæ, ut Deum ubique præsentem & universa etiam corporalia gubernantem, per corpora quæ gestabimus, & quæ conspiciemus quaquaversum oculos duxerimus, clarissima perspicuitate videamus: non sicut nunc invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt, intellecta (Rom. 1. 20. 1. Cor. 13. 12.) conspiciuntur per speculum in ænigmate, & ex parte, ubi plus in nobis valet fides qua credimus, quàm rerum corporalium species quam per oculos cernimus corporales. Sed sicut homines, inter quos viventes motusque vitales [a] exserentes vivimus, mox ut adspicimus, non credimus vivere, sed videmus; cùm eorum vitam sine corporibus videre nequeamus, quam tamen in eis per corpora remotâ omni ambiguitate conspicimus; ita quacumque spiritalia illa lumina corporum nostrorum circumferemus, incorporeum Deum omnia regentem, etiam per corpora contuebimur. Aut ergo per illos oculos sic videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile, qoo & incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive Scripturarum testimoniis divinarum vel difficile vel impossibile est ostendere: aut quod est ad intelligendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu à singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in se ipso, videatur in cælo novo & in terra nova, atque in omni quæ tunc fuerit creatura; videatur & per corpora in omni corpore quocumque fuerint spiritalis corporis oculi acie perveniente directi. Parebunt etiam cogitationes nostræ invicem nobis. Tunc enim implebitur quod Apostolus cùm dixisset, (1. Cor. 4. 5.) *Nolite ante tempus judicare quidquam*; mox addidit, *donec veniat Dominus, & illuminet abscondita tenebrarum, & [b] manifestabit cogitationes cordis, & tunc laus erit unicuique à Deo.*

Caput XXX.

De æterna felicitate Civitatis Dei, sabbatoque perpetuo.

1. Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? Nam quid aliud agatur, ubi neque ullâ desidiâ cessabitur, neque ullâ indigentiâ laborabitur, nescio. Admoneor etiam sancto Cantico, ubi lego, (Psal. 83. 5.) vel audio: *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Omnia membra & viscera incorruptibilis corporis, quæ nunc videmus per usus necessitatis varios distributa, quoniam tunc non erit ipsa necessitas, sed plena, certa, secura, sempiterna felicitas, proficient in laudibus Dei. Omnes quippe illi, de quibus jam sum locutus, qui nunc latent, harmoniæ corporalis numeri non latebunt, intrinsecùs & extrinsecùs per corporis cuncta disposita; & cum ceteris rebus, quæ ibi magnæ atque mirabiles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis laudem [c] rationabilis pulcritudinis delectatione succendent. Qui motus illic talium corporum sint futuri temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen & motus & status, sicut ipsa species, decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certè ubi volet spiritus, ibi protinus erit corpus: nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere, nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno: sed nec ad eum ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur esse nisi dignus. Vera pax [d], ubi nihil adversi, nec à se ipso, nec ab alio quisquam patietur. Præmium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo melius & majus nihil possit esse, promisit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit, *Ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi plebs*; nisi, Ego (Levit. 26. 12.) ero unde satientur, Ego ero quæcumque ab hominibus honestè desiderantur, & vita, & salus, & victus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona? Sic enim & illud rectè intelligitur, quod ait Apostolus, *ut sit Deus omnia in omnibus.* (1. Cor. 15. 28.) Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Hoc munus, hic affectus, hic actus profectò erit omnibus, sicut ipsa vita æterna, communis.

2. (Premiorum gradus.) Ceterùm qui futuri sint pro meritis præmiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quòd tamen futuri sint, non est ambigendum. Atque id etiam beata Civitas illa magoum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus inferior invidebit, sicut nunc non invident Archangelis Angeli ceteri: [e] tamque nolet esse unusquisque quod non accepit, quamvis sit pacatissimo concordiæ vinculo ei qui accepit obstrictus, quàm nec in corpore vult oculus esse qui est digitus, cùm membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. Sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius.

3. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum, à delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum est, quando primùm creatus est rectus, potuit non peccare, sed potuit & peccare: hoc autem novissimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verùm hoc quoque Dei munere, non suæ possibilitate naturæ. Aliud est enim, esse Deum; aliud, participem Dei. Deus naturâ peccare non potest; particeps verò Dei ab illo accipit, ut peccare non possit. Servandi autem gradus erant divini muneris, ut primum

[a] Am. & Er. *exerentes.*
[b] Sic MSS. Editi verò, *manifestet.*
[c] In sola editione Lov. *rationalis.*
[d] Editi addunt, *ibi est*: quod hic non habent MSS.
[e] Er. *tam nolet.* Lov. *tanquam nollet.* Emendantur auxilio MSS.

daretur liberum arbitrium, quo non peccare posset homo; novissimum, quo peccare non posset: atque illud ad comparandum meritum, hoc ad recipiendum præmium pertineret. Sed quia peccavit ista natura cùm peccare potuit, largiore gratiâ liberatur, ut ad eam perducatur libertatem, in qua peccare non possit. Sicut enim prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori, novissima erit non posse mori: ita primum liberum arbitrium posse non peccare, novissimum non posse peccare. Sic enim erit inamissibilis voluntas pietatis & æquitatis, quomodo est felicitatis. Nam utique peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus, voluntatem verò felicitatis nec perdita felicitate perdidimus. Certè Deus ipse numquid quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est? Erit ergo illius Civitatis & una in omnibus, & inseparabilis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, & impleta omni bono, fruens indeficienter æternorum jocunditate gaudiorum, oblita culparum, oblita pœnarum; nec tamen ideo suæ liberationis oblita, ut liberatori suo [a] non sit grata.

4. Quantum ergo adtinet ad scientiam rationalem, memor præteritorum etiam malorum suorum; quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor. Nam & peritissimus medicus, sicut arte sciuntur, omnes ferè morbos corporis novit: sicut autem corpore sentiuntur, plurimos nescit, quos ipse non passus est. Ut ergo scientiæ malorum duæ sunt; una, qua potentiam mentis non latent, altera, qua experientis sensibus inhærent: (Aliter quippe sciuntur omnia vitia per sapientiæ doctrinam, aliter per insipientis pessimam vitam:) ita & obliviones malorum duæ sunt. Aliter ea namque obliviscitur eruditus & doctus, aliter expertus & passus: ille, si peritiam negligat; iste, si miseriâ careat. Secundùm hanc oblivionem, quam posteriore loco posui, non erunt memores sancti præteritorum malorum: carebunt enim omnibus, ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. Eâ tamen potentiâ scientiæ, quæ magna in eis erit, non solùm sua præterita, sed etiam damnatorum eos sempiterna miseria non latebit. Alioquin si se fuisse miseros nescituri sunt, quomodo, sicut ait Psalmus, misericordias Domini in æternum cantabunt? Quo cantico in gloriam gratiæ Christi, cujus sanguine liberati sumus, nihil erit profectò illi jocundius Civitati. Ibi perficietur, *Vacate, & videte quoniam ego sum Deus.* Quod erit [b] verè maximum sabbatum non habens vesperam, quod commendavit Dominus in primis operibus mundi, ubi legitur: *Et requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit: & benedixit Deus diem septimum, & sanctificavit eum, quia in eo requievit ab omnibus operibus suis, quæ inchoavit Deus facere.* Dies enim septimus etiam nos ipsi erimus, quando ejus fuerimus benedictione & sanctificatione plenì atque [c] refecti. Ibi vacantes videbimus quoniam ipse est Deus: quod nobis ipsi esse voluimus, quando ab illo cecidimus, audientes à seductore, *Eritis sicut dii*; & recedentes à vero Deo, quo faciente dii essemus ejus participatione, non desertione. Quid enim sine illo fecimus, nisi quòd in ira ejus defecimus? A quo refecti, & gratiâ majore perfecti, vacabimus in æternum, videntes quia ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. Nam & ipsa bona opera nostra, quando ipsius potiùs intelliguntur esse quàm nostra, tunc nobis ad hoc sabbatum adipiscendum imputantur. Quia si nobis ea tribuerimus, servilia erunt; cùm de sabbato dicatur, *Omne opus servile* [d] *in eo non facietis.* Propter quod & per Ezechielem prophetam dicitur: *Et sabbata mea dedi eis in signum inter me & inter eos, ut scirent quia ego Dominus qui sanctifico eos.* Hoc perfectè tunc sciemus, quando perfectè vacabimus, & perfectè videbimus quia ipse est Deus.

5. Ipse etiam numerus ætatum, veluti dierum, si secundùm eos articulos temporis computetur, qui in Scripturis videntur expressi, iste sabbatismus evidentiùs apparebit, quoniam septimus invenitur: ut prima ætas tamquam dies primus sit ab Adam usque ad diluvium, secunda inde usque ad Abraham, non æqualitate temporum, sed numero generationum: denas quippe habere reperiuntur. Hinc jam, sicut Matthæus Evangelista determinat, tres ætates usque ad Christi subsequuntur adventum, quæ singulæ denis & quaternis generationibus explicantur: ab Abraham usque ad David una, altera inde usque ad transmigrationem in Babyloniam, tertia inde usque ad Christi carnalem nativitatem. Fiunt itaque omnes quinque. Sexta nunc agitur, nullo generationum numero metienda, propter id quod dictum est, *Non est vestrùm scire tempora, quæ Pater posuit in sua potestate.* Post hanc tamquam in die septimo requiescet Deus, cùm eumdem septimum diem, quod nos erimus, in se ipso [e] Deo faciet requiescere. De istis porrò ætatibus singulis nunc diligenter longum est disputare. Hæc tamen septima erit sabbatum nostrum, cujus finis non erit vespera, sed Dominicus dies velut octavus æternus, qui Christi resurrectione sacratus est, æternam non solùm spiritûs, verùm etiam corporis requiem præfigurans. Ibi vacabimus, & videbimus: videbimus, & amabimus: amabimus, & laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine. Nam quis alius noster est finis, nisi pervenire ad regnum, cujus nullus est finis?

6. Videor mihi debitum ingentis hujus Operis, adjuvante Domino, reddidisse. Quibus parum, vel quibus nimium est, mihi ignoscant: quibus autem satis est, non mihi, sed Deo mecum gratias congratulantes agant. Amen.

Scientiæ malorum duæ.
Psal. 58. 2.
Psal. 45. 11.
Gen. 2. 2. & 3.
Gen. 3. 5.
Psal. 89.
Deut. 5. 14.
Ezech. 20. 12.
Act. 1. 7.

[a] Lov. non sit ingrata. Expungendum non, quod meritò omissum est in editis Vind. Am. & Er. vel pro ingrata, legendum ut in melioris notæ MSS. grata.
[b] Er. & Lov. Quod erit ibi. Abest ibi ab aliis libris.
[c] In plerisque MSS. profecti.
[d] Abest in eo à veteribus libris.
[e] Er. & Lov. in se ipso Deus. Meliùs editi alii & MSS. in se ipso Deo.

FINIS.

SYLLABUS CODICUM

AD QUOS DE NOVO RECOGNITUM EST AUGUSTINI OPUS DE CIVITATE DEI:

Necnon eorum variantes lectiones inter omissas selectæ.

*Quæ asteriscum * habent, videntur referenda in textum.*

CODICES MANUSCRIPTI.

Romani bibliothecæ Vaticanæ codices adhibiti sunt quinque.

Parisienses bibliothecæ Regiæ duo,
Colbertinæ bibliothecæ tres,
Navarrici collegii unus,
Gervasiani collegii unus,
V. C. Antonii Faure Doctoris Sorbonici unus,
Germanensis Abbatiæ duo,
Remensis Ecclesiæ unus,
Bellovacensis Ecclesiæ unus,
Silvanectensis Ecclesiæ unus,
Suessionensis Abbatiæ B. Mariæ unus,
Laudunensis Abbatiæ S. Vincentii unus.
Rotomagensis Abbatiæ S. Audoëni unus,
V. C. Emerici Bigot unus,
Gemmeticensis cœnobii unus,
Beccensis, unus,
Lyrensis, unus,
S. Michaëlis in periculo maris, unus.
Cisterciensis Abbatiæ duo,
Cygirannensis, unus,
Corbeiensis, duo,
Remigiensis apud Remos Abbatiæ unus,
Albiniensis apud Andegavos, unus,
Vindocinensis, unus.

Belgici demum septem, sive lectiones variantes ex iis Lovaniensium Theologorum operâ collectæ.

CODICES EDITI.

Vind. Codex Vindelini prelo editus Venetiis anno 1470.

Am. Johannis Amerbachii operâ excusus Basileæ anno 1490.

Er. Desiderio Erasmo procurante ex Frobeniana apud Basileam officina profectus anno 1529.

Lov. Volumen justa Lovaniensium Theologorum recognitionem à Christophoro Plantino impressum Antuerpiæ anno 1576.

LECTIONES VARIANTES.

In libro I.

Pag. 3. a. titulo capitis 1. post *pepercerunt*, Editi addunt *victis*: quæ vox abest a MSS.

Ibidem d. Editi, *si quid rectè saperent*. At MSS. *recti*.

6. b. Vind. Am. Er. *Sallustius*, nobilitatæ *veritatis historicus*.

8. b. Lov. *manifestâ* plecteretur *pœnâ*. Ceteri codices, *plecteret*: supple, *divinitas*.

Ibidem c. Plures MSS. *in illa rerum* vastatione.

9. e. Vetustissimus codex Corb. *ac* tegimento *utuntur*.

10. f. Vind. Am. & Lov. *divitiæ illa vastatione perierunt*: omisso *in*.

11. d. Editi, *quo accedi omnino non posse*. At MSS. *accedere*.

13. d. Sola editio Lov. pompæ *exsequiarum*.

17. a. Lov. *privata potestate* alicui *occidere*. Editi alii & MSS. omittunt *alicui*.

18. c. Lov. *Quamobrem* quia *non habet*. Abest *quia* ab editis aliis & MSS.

19. a. Sola editio Lov. *Lucretiam* Lucretia *insuper interemit*.

Ibid. e. Editi, *si* adultera, *cur laudata?* At MSS. *adulterata*.

24. c. Sola editio Lov. *qua* in *Deo suo fidei*.

25. b. Er. & Lov. *ne hoc* ipso *incipiat*.

29. c. Solus Er. *à talibus dominus* libertati *murmurantis*. Minùs bene.

In libro II.

Pag. 31. c. Er. & nonnulli MSS. *vana* opinionis *errorem*

35. g. Vind. Am. Er. cum aliquot MSS. *effusâ* omnium *licentiâ turpitudinum*.

36. d. Lov. *in Dei veri & Domini*. Ceteri libri carent copulante particulâ *&*, ut adjectivum *veri* cadat in substantivum *Domini*.

Ibidem f. Editi, *ad erudiendam ad justitiam juventutem*. At MSS. non habent *ad*.

37. e. Vind. & Lov. *Et Græci* quidam *antiquiores*.

38. b. Vind. Am. Er. & plures MSS. *Multùm enim ad rem* pertinet.

39. e. Vind. Am. & Er. *non parvo civitatis* suæ *honore*.

Ibidem in iisdem Editis, *& Æschines* civis *Atheniensis*.

40. f. Lov. *quomodo quasi* dii *colendi*. Ceteris libris abest *dii*.

41. f. Sola editio Lov. *Nec* tamen *hæc agi voluerunt*. Minùs bene.

42. b. Editi, *ab urbis ipsius habitatione* repellit. Abest *repellit* à MSS.

Ibidem f. Vind. Am. & Er. *qui cùm de poëtis* agens *ad* eos accessisset.

43. a. Vind. Er. & Lov. *Quo autem* illis. At Am. & plerique MSS. *ille*.

44. e. Omnes MSS. *reus factus* est, *tamque ingratam sensit*.

45. d. Sola editio Lov. *& maximè* fœnoris onere *oppressa*.

46. f. Vind. Am. & Er. *atque avaritiâ* scenisque *ac turpibus morbus*.

47. e. Aliquot MSS. *Quid aliena* vitæ. Vind. Am. Er. & Lov. *vinea*.

52. f. Vind. Am. & Er. *legant qui* scire *volunt*.

53. a. Omnes MSS. *illius ordinatione* finitur.

55. f. Sola editio Lov. *celebratione* expetita *ab impudentibus*.

58. f. Lov. *haberi putas in* omni *numero*. Abest *omni* à ceteris libris.

In libro III.

71. a. Omnes MSS. *creditum* * in *Deos receptum*.

Ibid. b. MSS. *qui obscuratione solis est factus*: omisso *in*.

Ibid. g. Omnes MSS. *regnum recipere non* * evaluit.

72. c. Omnes MSS. *intra viginti ab urbe* millia *dilataverint*.

74. e. Am. & aliquot MSS. in quibus est Corbeiensis vetustissimus, habent: *diis inutilibus* * *populus diu multùmque fatigatus*: nec addunt, *sine remedio*, quod etiam omittit Vind. Regius autem codex, alter Corbeiensis & alii quidam MSS. habent: *diis inutilibus* inane remedium *populus diu multùmque fatigatus*. Non malè quidem: attamen suspicamur verba, *inane remedium*, scripta primò ad oram libri, in textum postea migravisse, proque his verbis legi demum cœpisse, *sine remedio*.

75. f. Editi, *archiatrum* se, *non obstetricem præficebatur*. Redundat *se*, & abest à MSS.

76. a. Nonnulli MSS. *glacie* moraretur.

77. d. Sola editio Lov. *& ideo*, quamquam *ea quòd* &c.

Ibidem e. Vetus codex S. Amandi, *quam defendere nequeunt*, non erubescant.

78. b. Am. & Er. *atque ex illis* pudendis.

Ibidem g. Vind. & Am. *Hic aliquid agerent* duelliones *atque nebulones*.

81. b. Editi, *mutuis* ut ita *dicam*. Abest *ut ita* à MSS.
sed

sed ejus loco in pluribus legitur, *repentè*.

Ibid. c. Editi, *nemine prohibente* talia *licuerunt*. MSS. verò non habent, *talia*.

84. d. Lov. undecumque *inermia*. At MSS. *unde utique*.

In libro IV.

89. c. d. Editi, *incendia de nubibus* emicuisse. MSS. *emicasse*.

Ibid. f. Sola editio Lov. *ubi opportunum visum est*, commemoravimus.

90. c. Editi, *carissimum suis cognatis*: omissâ particulâ *cum*, quam habent MSS.

91. a. Editi, Quid *sibi, inquit*. At MSS. *Quod*.

101. e. In MSS. *Felicitas*; ut *quid aliud*.

103. c. Vind. Er. & aliquot MSS. *Nec Deus* Spinensis.

Ibid. f. Lov. *cujusque* rei *causâ*. Abest *rei* ab aliis libris.

104. f. Editi, *Felicitas constituta est*, ut *templum*. Particula *ut* abest à MSS.

105. b. Sola editio Lov. *à diis* absens *cerneret praeoccupatum*.

109. e. Lov. *quomodo* habebant *istum*. Editi alii & MSS. *habeant*.

110. b. Editi, ut falsâ à *viventibus* tolleretur. At MSS. *ut falsa à viventibus tollerentur*.

In libro V.

115. e. Vind. Am. & Er. *sed homicidam* non *facis*. Abest *non* à ceteris libris.

120. a. MSS. *cur aliter eligunt dios* &c. *alios dios pecoribus* &c.

123. f. Sola editio Lov. *cùm quid* boni malive *vel appetunt*.

130. b. Vind. Am. Er. *Etiam Tullius* inde silere *non potuit*. Non malè.

Ibid. e. Nonnulli MSS. *superetur* delectatione *justitiæ*.

132. d. Vind. Am. Er. *Hoc* sufficeret reipublicæ, nisi quia Marti & Bellonæ displicebat, *ut nec victoria locum haberet*. Veriùs Lov. & MSS. *Hoc si fieret sine Marte & Bellona*.

134. e. Editi, *nullo modo* superbiant. At MSS. *superbient*.

136. e. Editi, & *per ea bona morum*. Abest *&* à MSS.

Ibid. d. Editi, *videri, quod non est*: omisso *esse*, quod habent MSS.

In libro VI.

145. f. Vind. Am. Er. & plerique MSS. *absurditate* monstruosius.

151. d. Er. & Lov. *non naturam* deorum. Abest *deorum* ab editis aliis & MSS..

Ibid. Omnes Gallicani MSS. cum aliquot Romanis habent sic: *In quo est, quos deos publicè sacra ac sacrificia colere & facere quemque par sit*.

155. d. Omnes MSS. *Sic enim sunt terrigenæ*, * sic eis mater est terra.

158. d. Vind. Am. & Lov. *quorum* numeros *exorsus est*. Er. & aliquot MSS. *numerum*.

159. *n*. Johannes Meursius legendum putat: *atque* ignobili *dedicant, habitus illis hominum ferarumque & piscium, quidam verò* mixtos sexus *diversis corporibus induunt*.

Ibid. f. Editi, *mox autem* de invento magnum fuisse gaudium *derisisses*. At MSS. *mox autem inventum magno esse gaudio derisisses*.

In libro VII.

167. f. Editi, *ac stellas* easque *cælestes deos*. Plerique MSS. *eos*.

173. c. Editi, Ideo *alas* ei *in capite & pedibus* ponunt; volentes *significare*. At MSS. *alas ejus in capite & pedibus significare*: omissis verbis, *Ideo, ponunt, volentes*.

181. e. In MSS. *de abscisione* Attidis.

185. d. Vind. Am. Er. & MSS. *rationalem animam*, * quod *dicitur animus*.

Ibid. e. Am. Er. & Lov. *qui terram* fundavit. At Vind. & MSS. *fundat*.

186. g. In antiquioribus editionibus Vind. Am. Er. legitur: *ea* significata & prænuntiata sunt. Sic etiam in omnibus MSS. Lovanienses tamen correxerunt requirente, ut aiunt, sensu: *ea significaverunt & prænuntiaverunt*.

In libro VIII.

192. d. Er. & Lov. sine *quo fieri homo beatus* non *potest*. Editi alii & MSS. omittunt *sine*, & *non*.

195. c. Editi, *Hac mens hominis & ipsa rationalis*. Abest *ipsa* a MSS.

197. f. Editi, *ad* illas similitudines *afferendum est*. Emendantur ex MSS.

205. b. Sola editio Er. *præferatur* anima *qualiscumque* naturæ.

212 b. Lov. *non sicut iste*, qui *omni vento*. Editi autem alii & MSS. *quasi omni vento*.

Ibid. Vind. Am. Er. & omnes nostri MSS. quem *postea confitetur errorem*.

213. a. Editi, *cùm veritas* emendet *errorem*, *fides* redarguat *incredulitatem*, *conversio* corrigat *aversionem*. At MSS. *emendat, redarguit, corrigit*.

Ibid. e. f. Vind. Er. & plures MSS. *Oculos habent, & non* videbunt.

215. b. Editi, *sed si* per immunditiam *cordis*. At MSS. *sed si immunditiâ cordis*.

216. b. c. In hoc 26. capite verba nonnulla removimus, quæ addita fuerant in excusis, in quibus ita legebatur: *falsus ac fallens* (dicendo) *quòd remeavit in cælum*, (omnia etiam nunc hominibus adjumenta præstans infirmis,) *Adjungens deinde aliud*. Et paulò pòst: *in sui nominis civitate perhibetur esse* (sepultus). Verbum *sepultus*, & alia virgulis inclusa non ibi habentur in MSS.

In libro IX.

220. c. MSS. *animi motibus* * quæ *Græci πάθη*.

224. e. Vind. Am. & plerique MSS. *Cùm* hinc *tum multa diceret*.

227. f. Sola ferè editio Lov. *vel* resilient, *vel* recumbent.

231. a. Vind. Am. Er. & plerique MSS. *In gustandi autem* sensu.

232. c. Plerique MSS. immortalis *spiritûs justitiâ*.

234. *n*. Omnes MSS. *Venisti perdere nos*: omisso, *ante tempus*.

236. e. Editi, quomodolibet *vocentur*. Et infrà, *ad* immortalitatem *beatitudinem*que *perducendis*. At MSS. *quodlibet vocentur..... ad immortalem beatitudinem perducendis*.

In libro X.

238. d. Editi, *non* solùm *imperitorum*. Abest *solùm* à MSS.

241. b. Editi *deberi nisi Deo* (vel *Domino*) soli. Hic vox *soli* non est in MSS.

247. a. Editi, sic *tamen Theurgo*. At MSS. *si*.

251. e. f. Am. Er. & Lov. *sed* ejus *qui facis*. Abest *ejus* à MSS. & à Vind.

254. b. Vind. & plerique MSS. *etiam* hic *vim divinam*.

261. b. Editi, *Jam* dixisti *angelos qui Patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis* esse diversos, *qui ad* theurgicos *homines*. Hic nos hæremus MSS.

262. e. Sola editio Lov. *quod* præstituti *videbantur*.

263. a. Editi, *& sapientia* te *profitearis amatorem*. Abest *te* à MSS.

In libro XI.

273. d. Editi, *per quod & homo*. MSS. carent particulâ *&*: cujus loco quidam codex habet *est*.

291. d. Vind. & plerique MSS. *Non* quo *sit consequens*.

295. f. In MSS. *sicut* quorumque *in terra gradientium*.

298. b. Am. Er. & Lov. *caliginis* inferni. At Vind. & MSS. *inferi*.

In libro XII.

309. a. Vind. Am. & Er. *quasi prima restituantur*: omissâ particulâ *cùm*: cujus loco nonnulli MSS. habent *ut*.

311. b. Lov. *&* quantocumque *antea*. Editi alii & MSS. *quandocumque*.

313. *n*. MSS. *& semper fuisse*: omisso, *Deum*.

315. f. Editi, *rerum quas* fecit. MSS. *facit*.

320. d. Editi, *ab ordinatione* divinæ *providentiæ*. Abest *divina* à MSS.

In libro XIII.

338. e. Vind. & MSS. *onerosior fit salvus & validus.*
341. b. Sola editio Lov. omnibus *amplectentibus eam.*
350. a. Er. & aliquot MSS. *commodiore* * dispositione *differatur.* Alii, *commodiore* dispositione differtur.

In libro XIV.

353. e. MSS. *ex hoc eodem loquendi modo, id est.* nec habent, *intelligitur.*
357. a. Er. & plerique MSS. *ibi sunt* intelligendi.
364. f. Sola ferè editio Lov. *& ex hoc* intenebresceret.
369. c. Editi, *lignum* scientiæ *boni.* At MSS. *sciendi.*
373. d. e. Lov. *in artificibus* quorumcumque. Editi alii & MSS. *quorumque.*
Ibid. g. Lov. *pudenda* omnino *non essent.* Abest *omnino* ab aliis libris.
378. e. Sola editio Lov. Illa *in principibus ejus.*

In libro XV.

386. a. Lov. *adhibuerit* accedenti. Alii libri, *accidenti.*
388. e. Sola editio Lov. *vir* fortissimus *illorum temporum.*
Ibid. Er. & Lov. *Vix* illud. At editi alii & MSS. *Vix illum.* Potest referri aut ad saxum, aut ad limitem de quo proximè antè Virgilius.
412. c. *Per subscudines, epiret.* Joh. Meursio aliquando visum erat scribendum *epigros*, juxta Isidorum, in cujus lib. 19. Orig. cap. 19. legitur, *Epigri & clavi sunt, quibus lignum ligno adhoret.* Postea verò in Glossar. corrigendum ait, *epiuros*, ex voce Græca ὀπίουρος, quæ est *compages.*

In libro XVI.

440. f. Am. Er. & Lov. *quia testamentum* meum *dissipavit.* At Vind. & MSS. *testamentum Dei.*
448. a. Sola editio Lov. *lenticulam*, quam *minor paraverat.*

In libro XVII.

460. a. Editi, *amplectens* parvulum. At MSS. *parvum.*
462. c. Nonnulli codices, *ipsius* fiet & vincetur *à nobis.*
464. c. Editi, *& omnis qui* superetur. MSS. *superaverit.*
467. a. In argumento sexti capitis MSS. habent, *ut alia intelligantur*, quorum spondetur æternitas.
Ibid. b. Vind. & Am. *confidimus* convenire *omnia.* Er. & Lov. *evenire.* MSS. *venire.*
485. a. Lov. *Etenim* universi *qui te exspectant.* Abest *universi* à ceteris libris.
Ibid. e. Er. & Lov. *discernebantur ab Israel*, quæ *appellabantur.* Melius alii codices, *quod*: nomen scilicet Israel.

In libro XVIII.

496. d. Lov. *oraculo sunt admoniti*: omisso, *ejus*: quod habent editi alii & MSS.
508. f. Editi, *usque ad regem Romulum jam* Romanum. At in MSS. *Romanorum.*
518. b. Editi, *dicit Dominus* Deus *omnipotens.* Vox *Deus* abest à MSS.
529. d. Editi, *eradicati* sunt, *dispersique per terras Quandoquidem ubique non desunt*, & *per Scripturas suas.* Emendantur ex MSS.
Ibid. g. Vind. Am. & Er. *salus* est in *gentibus.* MSS. non habent, *est in.*

In libro XIX.

546. d. Sola editio Lov. omittit, *aut forsè nec possumus.*
553. d. In editis, *qui* sanabitur *per sapientiam.* At in MSS. *sanatur.*
555. f. MSS. *in se ipso habere* satis agebat.
556. b. Editi, *nisi* ut *in ejus pacem.* Abest *ut* à MSS.
560. e. MSS. *sic administrabant*: omisso, *quidem.*
566. c. Editi, *aut* inflans *pennas.* MSS. *adinflans.*
Ibid. Editi, *quam* semel *polluta.* Abest *semel* à MSS.
567. f. Sola editio Lov. *astutia milleformi* non credunt *esse contrarium.*
569. e. Er. & Lov. *hoc clarius* appareat. Editi alii & MSS. *apparet.*

In libro XX.

583. b. Editi, *& tamen hic erit* Ecclesia. Vox *Ecclesia* hoc loco non est in MSS.
Ibid. g. Editi, *fuerit usus omnipotens* Deus. Abest *Deus* à MSS.
587. c. Editi, *non solùm* aperti *inimici.* MSS. *apertè.*
588. d. MSS. *Qui putat se stare*, caveat *ne cadat.*
598. e. Sola editio Lov. *seducentur* ejus *signis atque prodigiis.*
600. b. Editi, *Apostolus* alibi *apertissimè dicit.* Abest *alibi* à MSS.
Ibid. c. Editi, *hoc eris* exanimis. At MSS. *exanimatus.*
Ibid. In editis, *cùm factus* esset *homo in animam vivam.* MSS. *cùm factus est.*
602. a. Aliquot MSS. *sæpe ac* multipliciter *dierret.*
609. b. Vind. Am. Er. & MSS. *in* canone *scripta recepta sunt.*
613. c. Editi, qui *etiam nunc vivere.* Plures MSS. *quia.*
616. a. Er. & Lov. *& irridenter* flexis *genibus.* At Vind. Am. & MSS. *fixis.*

In libro XXI.

620. d. Vind. Am. Er. & MSS. *Quapropter* sicut *scripserunt.*
622. d. Titulus capitis 3. vitiatus in antè editis, sic habebat: *Quanta sint* quæ non rectè queant *agnosci.* Castigatur ex MSS.
646. b. Vind. Am. Er. *non dicendum eum manducare*: omisso, *esse.* MSS. verò, *non dicendum esse manducare*: omisso, *eum.*
651. g. Omnes MSS. *quam docuit ipse* Jesus, *unde.*
652. f. Editi, *dominus* suus *relaxavit.* MSS. *ejus.*
654. b. Vind. Am. & plures MSS. *& studium in meliora proficiendi* orando & *instando.*

In libro XXII.

656. d. Am. Er. & Lov. *sed ab ipso data* hominibus. Abest *hominibus* à Vind. & MSS.
660. b. In argumento capitis sexti meliores MSS. habent, *Christum* * Deum *credendo dilexeris.*
664. c. Editi, *Ammonium* dico, *qui.* At MSS. non habent, *dico.*
671. a. Aliquot MSS. *Non* credant *hoc.* Et quidam, *Non* credent *hoc.*
678. e. Vind. Am. & Er. nefas *est dicere.* Castigantur ex editis aliis & MSS.
684. e. Editi, quando *tam brevis fuis.* MSS. *quoniam.*
689. f. Nonnulli MSS. *partim necessaria, partim* voluptariæ. Fortè melius quàm, *voluntaria.*
Ibid. g. Aliquot MSS. *mirabilia* exspectantibus.

FINIS.

APPENDIX
TOMI SEPTIMI
OPERUM S. AUGUSTINI.

EXHIBENTUR SCRIPTIONES ALIQUOT DE STEPHANI MARTYRIS DETECTIONE, translatione & miraculis,

SCILICET,

Aviti ad Palchonium Epiſtola de reliquiis ſancti Stephani, & de Luciani epiſtola à ſe è Græco in Latinum verſa.

Luciani Epiſtola ad univerſam Eccleſiam, de revelatione corporis Stephani Martyris.

Anaſtaſii ad Landuleum Epiſtola de ſubſequente Scriptura.

Scriptura de alia detectione ac tranſlatione ſancti Stephani in urbem Byzantium, quam Anaſtaſius Latinitate donavit.

Severi Epiſtola ad omnem Eccleſiam de virtutibus in Minoricenſi inſula factis per reliquias ſancti Stephani.

De miraculis ſancti Stephani liber Evodii nomine inſcriptus.

IN SUBSEQUENTEM EPISTOLAM GENNADIUS *in lib. de vir. illuſtr.*

AVITUS preſbyter, homo Hiſpanus genere, antè relatam Luciani preſbyteri ſcripturam tranſtulit in Latinum ſermonem; & adjectâ epiſtolâ ſuâ per Oroſium preſbyterum Occidentalibus dedit.

EPISTOLA AVITI AD PALCHONIUM
De reliquiis ſancti Stephani & de Luciani epiſtola à ſe è Græco in Latinum verſa.

Beatiſſimo dilectiſſimoque ſemper in Domino papæ PALCHONIO, atque univerſo clero & plebi Eccleſiæ Bracharenſis, AVITUS preſbyter ſalutem in Domino æternam.

MEMORES eſſe mei vos cupio & deprecor; ſicut & ego, in quantum valeo, memoriam veſtri habere non ceſſo, tribulationibus veſtris meo dolore compatiens, & pro diſcidio patriæ [a] veſtræ in locis ſanctis inceſſabiles lacrymas fundens: ut aut vobis Dominus reſtituat libertatem, B quos admonere voluit, aut illis tribuat manſuetudinem, quos prævalere permiſit. Et ego quidem, beatiſſimi Fratres, (teſte Domino noſtro Jeſu Chriſto loquor,) frequenter volui venire ad vos, ut vobiſcum vel mala tolerarem, vel bonis fruerer: ſed impeditum eſt deſiderium meum, per totas jam Hiſpanias hoſte diffuſo. Veritus enim ſum, ne & ſancta loca relinquens, & ad vos fortè non perveniens, ubicumque interceptus, irrationabilis audaciæ pœnas luerem. Sed quoniam miſericors Deus meo voto veſtroque merito [b] provocante dignatus eſt indulgentiæ ſuæ gratiam, C

A primùm ut dilectiſſimus filius & compreſbyter meus [c] Oroſius uſque ad has partes ab Africanis epiſcopis mitteretur, cujus mihi caritas & conſolatio veſtram omnium præſentiam reddidit: deinde ut in diebus ipſis, quibus jam ipſe reditum [d] incredibili deſiderio parabat, beatus & verè ſanctus corona gloriæ noſtræ in Chriſto Jeſu primus Martyr Stephanus ſe revelare & manifeſtare ſignis & virtutibus evidentiſſimè ſequentibus dignaretur; quem ego tantarum rerum [e] ordinatoris Dei occaſione perceptum, dignius duxi Caritati veſtræ præmittere, ut ipſe præſes advocatus & B patronus obſequentium ſibi petitionibus dignetur aſſiſtere, qui cùm pateretur etiam pro inimicis orare dignatus eſt. Itaque beatiſſimi dilectiſſimique Fratres, memoriam veſtri inceſſabiliter agens, & tam congruentem ordinantis Dei diſpoſitionem videns, promtus fui de preſbytero, cui revelatum fuerat, partem aliquam inventi corporis promereri, quam feſtinatò expetitam ſecretóque perceptam ad vos dirigere non diſtuli. Quamobrem miſi vobis per ſanctum filium & compreſbyterum meum Oroſium reliquias de corpore beati Stephani primi Martyris, hoc eſt, pulverem C carnis atque nervorum, & quod fideliùs certiùſque cre-

a In veteribus aliquot MSS deeſt veſtræ: cujus loco in Vilmanensi codice & apud Baronium ad an. 415. habetur [illegible].
b [illegible] apud Baron. At apud Lov. provocare. In veteri codice Abbatiæ S. Galli promerare.
c Gennad. in de vir. illuſt. in Oroſio: Hic eſt Oroſius qui ab Auguſtino pro [illegible]

[illegible] ad animæ rationem ad Hieronymum miſſus, rediens reliquias beati Stephani primi Martyris, tunc nuper inventas, primus intulit Occidenti. Vide Auguſtini epiſtolam [illegible].
d [illegible] in MSS. add [illegible], ad [illegible].
e Vetus codex Gal[illegible]. ordinatio Dei occaſione perceptum.

dendum eſt, oſſa ſolida atque manifeſta ſui ſanctitate novis pigmentis vel odoribus pinguiora. Ut autem nulla poſſit eſſe dubitatio, ipſam ad vos ſubditam ſcriptis meis, ſancti * presbyteri, cui hæc revelata ſunt, epiſtolam conſcriptionemque tranſmiſi, quam me pro fide veritatis plenius cognoſcendæ rogante & experente dictavit Græco primùm ipſe ſermone, ſed per me poſtea in Latinum verſa eſt. Quæ & vos ſancti & beati Fratres, quàm veraciter geſta ſunt, tam fideliter ſuſcepta habeatis imploro. Certus ſum enim, quia ſicut ipſe beatus Martyr dignatus eſt nuntiare, & pro ſalute mundi periclitantis ſe manifeſtare, auxilio & præſentiâ tanti patroni, ſi vos tale pignus digno ſtudio diligatis, iuti ex hoc quietique vivatis. Gratia Domini noſtri Jeſu Chriſti & ſancti Spiritûs vobiſcum, Dilectiſſimi in Domino. Amen.

* Luciani.

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM EPISTOLAM

LUCIANI ad omnem Eccleſiam totiuſque Orbis Chriſtianos Epiſtolam indicare videtur Auguſtinus Tractatu 120. *in Johan. cùm dicit*, Intelligendum eſt ad Jeſum, non tunc ſolùm, ſed tunc primùm veniſſe Nicodemum; veniſſe autem poſtea, ut fieret audiendo diſcipulus: quod certè modò in revelatione corporis beatiſſimi Stephani ferè omnibus gentibus declaratur. *Et revelationis hiſtoriam hic relatam à Luciano confirmat magna ex parte in Sermone* 318 *n.* 1. *de Stephano ſic loquens:* Hujus corpus ex illo uſque ad iſta tempora latuit; nuper autem apparuit, ſicut ſolent apparere ſanctorum corpora Martyrum, revelatione Dei, quando placuit Creatori. . . . . Verum autem revelatum fuit ei, qui res ipſas inventas monſtravit. Præcedentibus enim ſignis locus demonſtratus eſt, & quomodo fuerat revelatum, ſic & inventum eſt. Multi inde reliquias acceperunt, quia Deus voluit, & huc venerunt. *Item in Serm.* 319. *n.* 6. Latuit tanto tempore corpus ejus, proceſſit quando Deus voluit, illuminavit terras, tanta miracula fecit, mortuus vivos facit mortuos, quia nec mortuus. *Sed eamdem Epiſtolam vicinus eorum temporum Gennadius propriis verbis memorat in lib. de viris illuſtribus:* Lucianus, *ait*, presbyter, vir ſanctus, cui revelavit Deus, temporibus Honorii & Theodoſii Auguſtorum, locum ſepulcri & reliquiarum corporis ſancti Stephani Martyris primi, ſcripſit ipſam revelationem ad omnium Eccleſiarum perſonas, Græco ſermone. *Superfluum eſt teſtes eos adjungere, qui Gennadii verba ipſa exſcripſerunt, Marcellinus in Chronico, Beda in lib. de ſex ætatibus mundi, & poſteriores alii. Nonnihil autem, quod ad tempus ſpectat, diſſentiunt invicem Marcellinus & Beda, dum hic revelationem ad ſeptimum Honorii imperantis annum, ille verò ad Honorii Conſulis decimum refert. Marcellino adſtipulatur Lucianus qualis à Iohanne Vlimmerio primùm, ac deinde à Lovanienſibus aliiſque fuerat vulgatus, notans nimirum eoſdem atque Marcellinus Conſules: quos mirum eſt non obſervatos fuiſſe à Beda, qui Lucianum hunc ipſum Vlimmerianum legit, & plura ex eodem in librum Retractationum in Acta cap. 8. tranſcripſit. Certè quidem hac Conſulum nota ab alio abeſt Luciani exemplare, quod in veteribus nonnullis codicibus reperitur. Caret etiam idem iſtud aliud exemplar in Floriacenſi codice illis in fine verbis*, Ex his ergo reliquiis tranſmiſi beatitudini veſtræ, *quæ hominis non ſunt ſcribentis ad omnium Eccleſiarum perſonas. Quamquam hæc forſitan dicebat Lucianus converſo ad eos ſtilo, quorum cauſâ ſcriptionem hanc edebat rogatus ab Avito, cui etiam reliquiarum partem ipſis tranſmittendam, ſicuti liquet ex Aviti epiſtola, donaverat. Porrò utrumque hic damus exemplum ſcriptionis Luciani, Vlimmerianum (ſic appellare liceat quod Vlimmerii curâ pridem prodierat) ad plures MSS. recognitum, & aliud modo deſcriptum ex Floriacenſi libro annos circiter quingentos habente, quod in aliis etiam MSS. nonnullis reperitur. Certè hoc poſterius non incognitum antiquis fuit; nam Chryſippus presbyter Ieroſolymitanus in Photii Bibliotheca n.* 171. *& Ado in Martyrologio id omnino ſequuntur, atque ex ipſo exſcribunt multa, quæ in Vlimmeriano exemplo deſiderantur. Additur apud Photium*, Gamalielem præcepiſſe Luciano, ne poſthac reliquias illas ſole & pluviâ corrumpi per negligentiam ſineret: *quod nullo jam in exemplari legitur.*

EPISTOLA LUCIANI AD OMNEM ECCLESIAM,
de revelatione corporis Stephani Martyris primi & aliorum.

a LUCIANUS miſericordiâ Dei indigens & omnium hominum minimus, presbyter Eccleſiæ Dei quæ eſt in villa Caphargamala in territorio Jeroſolymorum, ſanctæ Eccleſiæ & omnibus ſanctis qui ſunt in Chriſto Jeſu in univerſo mundo, in Domino ſalutem.

a Ex editis Vlim. & Lov. & recognita ad plures MSS.

1. VISIO * quæ apparuit meæ puſillitati à Deo ter, de revelatione reliquiarum beati & glorioſi protomartyris Stephani & primi diaconi Chriſti, & Nicodemi qui in Evangelio ſcriptus eſt, & Gamalielis qui in Actibus Apoſtolorum nominatur, neceſſarium duxi pandere veſtræ in Chriſto Dilectioni, imploratus ac magis juſſus à ſancto & Dei cultore patre Avito presbytero, ut ſecundùm fidem conſummatam interroganti quaſi filius patri obaudiens, ſicut cognovi, cum omni ſimplicitate impiger integrè indicarem omnem veritatem.

2. Die igitur Paraſceve, hoc eſt ſextâ feriâ, quæ eſt tertio nonis * Decembris, conſulatu Honorii decies & Theodoſii ſexies Auguſtorum, adveniente nocte dormiens in cubili meo, in loco ſancto baptiſterii, in quo conſuetudo erat mihi dormire, & cuſtodire Eccleſiaſtica quæ erant in miniſterio, horâ tertiâ noctis quæ eſt prima cuſtodia vigiliarum, quaſi in extaſi effectus ſemivigilans, vidi virum ſenem, longum, Hieroprepen, hoc eſt dignum ſacerdotem, canum, barbatum prolixam habentem, palliatum albâ ſtolâ, cui inerant gemmulæ aureæ habentes intrinſecùs ſanctæ crucis ſignum, & virgam auream in manu habentem. Et veniens ſtetit ad dexteram meam, & aureâ virgâ pulſavit

* 3 Decemb. an. 415.

b LUCIANUS b miſericordiâ indigens & omnium hominum minimus, presbyter Eccleſiæ Dei quæ eſt in villa Caphargamala in territorio Jeroſolymitano, ſanctæ Eccleſiæ & omnibus ſanctis qui ſunt in Chriſto Jeſu in univerſo mundo, in Domino ſalutem.

1. REVELATIONEM ſancti Stephani, quæ mihi per gratiam Domini & Salvatoris noſtri oſtenſa eſt, dignum duxi ut veſtræ panderem Sanctitati, non jactantiâ quadam, ſed ad confirmationem audientium.

b Ex Floriacenſi codice & aliis MSS.

2. Tertiâ enim vice mihi oſtenſum eſt, dum quieſcerem in baſilica baptiſterii in ſtratu meo, die ſextâ feriâ illuceſcente, circa horam noctis tertiam, dum adhuc propè vigilarem, tamquam in exceſſu mentis effectum, vidi virum ætate ſenem, ſtaturâ procerum, vultu decorum, promiſſâ barbâ, in veſtitu candido, amictum pallio, in cujus ſummitate erant tamquam aureæ cruces intextæ, (& manu tenebat virgam auream.) calceatum caligis in ſuperficie deauratis, deambulantem coram me, & tacentem. Et cum hoc viderem, hæſitans intra memetipſum dicebam, Quis putas eſt? De Deo eſt, an de adverſa parte? Nec enim oblitus fueram verbi Apoſtoli dicentis, Nam & ipſe ſatanas transfigurat ſe in Angelum lucis. Cùm ergo viderem eum deambulantem, cogitare cœpi in corde meo, & dicere: Si hic homo de Deo eſt, tertiâ vice me nomine meo clamabit; quòd ſi me ſemel vocitaverit, non illi dabo reſponſum. Qui nihil dubitans, diſſimulata deambulatione venit ad me: 2 Cor. 11. 14.

a In MSS. [illegible] , Viſio.
b In codice [illegible] annorum ferè 400. ſic inſcribitur: Domino ſancto & venerabili Hymetio epiſcopo, [illegible] & omnium hominum Lucianus presbyter de villa Caphargamala territorii Jeroſolymitani, perpetuam in Chriſto Jeſu ſalutem. Et inferius, Revelationem quæ mihi oſtenſa eſt, dignum duxi ut veſtræ panderem Sanctitati. Alias vero Germanenſis ante annos, ut videtur, [illegible] ſcriptus conſentit Floriacenſi libro, quem hic ſequimur. Mutavit fortè inſcriptionem epiſtolæ ipſe Lucianus, cùm Stephani reliquias Hymetio tranſmitteret.

me, ter vocans nomine meo, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Et dixit mihi Græco sermone, Vade in civitatem quæ dicitur Helia, quæ est Jerusalem, & dic sancto Johanni qui est in ea episcopus: Quamdiu clausi sumus, & non aperis nobis? Et maximè, quia in temporibus tui sacerdotii oportet nos revelari. Aperi nobis festinanter monumentum, ubi in negligentia positæ sunt nostræ reliquiæ, ut per nos aperiat Deus & Christus ejus & Spiritus-sanctus ostium clementiæ suæ in hoc mundo. Periclitatur enim sæculum hoc ex multis * casibus, qui fiunt in eo quotidie. Et non tantum sollicitus sum pro me, quantum pro his qui sunt positi mecum, sancti & multi honoris digni.

* Id est, lapsibus sive peccatis.

3. Et respondi ei dicens, Quis enim es tu Domine, & hi qui tecum sunt? Respondit mihi: * Ego sum Gamaliel, qui Paulum apostolum Christi nutrivi, & legem docui in Jerusalem. Et qui mecum est in orientali parte monumenti jacens, ipse est [a] Dominus meus Stephanus, qui lapidatus est à Judæis & principibus sacerdotum in Jerusalem pro Christi fide foris portam quæ est ad Aquilonem, quæ ducit ad Cedar: ubi die ac nocte jacuit projectus, ut sepulturæ non daretur, secundùm mandatum impiorum principum, ut à feris consumeretur corpus ejus. Ex Dei autem voluntate non tetigit eum unum ex his, non fera, non avis, non canis. Ego Gamaliel compatiens Christi ministro, & festinans habere mercedem & partem cum sancto viro in fide, misi per noctem quantos noveram religiosos, & in Christo Jesu credentes, habitantes in Jerusalem in medio Judæorum, & hortatus sum eos, & necessaria substantiæ ministravi, ac persuasi illis ire occultè, ut portarent corpus ejus meo vehiculo in villam meam, hoc est in Caphargamala, (quod interpretatur villa Gamalielis,) viginti millia a civitate habens, & ibi feci illi planctum fieri diebus [b] quadraginta, & præcepi eum in meo monumento poni in orientali theca, & præcepi eis quæcumque necessaria erant pro ejus planctu de meo dari. Ipse etiam Dominus Nicodemus in alia theca positus est, qui venit ad Salvatorem Jesum nocte, & [c] evangelizatus est ab eo, audiens, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu-sancto, non potest introire in regnum cælorum.* Et exiens baptizatus est a Christi discipulis. Et cognoscentes Judæi amoverunt eum à principatu suo, & anathematizaverunt eum, & de civitate exsiliaverunt. Et hunc ego Gamaliel quasi persecutionem pro Christo passum sustuli eum in meum agrum, & alui & vestivi eum usque ad finem vitæ ejus, & defunctum honorificè sepelivi juxta Dominum Stephanum. Similiter & [d] Abibas filius meus dilectissimus, qui mecum baptismum Christi accepit ab ejus discipulis, viginti annorum existens, ante me mortuus est, & sepultus in tertia theca excelsiori, in qua & ego ipse postea defunctus, applicitus sum. Mea vero uxor Ethna habens nomen, & Selemias primogenitus meus, quia noluerunt esse fidei Christi cultores, in alia villa matris suæ sepulti sunt, hoc est in Capharsemelia. Interrogavi autem ego humilis Lucianus presbyter dicens, Et ubi vos quæremus? Qui dixit mihi, In [e] medio proastio, quod potest intelligi proximo de villa agro, qui dicitur Delagabri, id est, virorum Dei.

* Beda lib. Retract. in Acta cap. 8.

Johan. 3. 5

4. Et evigilavi, & deprecatus sum Dominum, dicens, Domine Jesu Christe, si est hæc visio ex te, & non est illusio, fac ut iterum & tertio appareat mihi quando vis, & quomodo vis. Cœpi ergo jejunare, & siccas escas [f] ducere usque ad aliam Parasceven. Et iterum Dominus Gamaliel eadem similitudine, eodemque schemate apparuit mihi, sicut in prima visione, dicens, Quare neglexisti ire, & dicere sancto episcopo Johanni? Et ego respondi, Timui, Domine, mox ad primam visionem hæc nuntiare, ne viderer seductor esse. Deprecatus sum autem, ut si a Domino missus fuisses ad me, denuo ac tertiò appareres mihi. Dixit autem ad me Gamaliel, Adquiesce, adquiesce, adquiesce mihi. Et iterum ait mihi, Quoniam requisisti de reliquiis singulorum quomodo & ubi sint positæ; appone sensum, & vide diligenter quæ ostenduntur tibi. Et dixi, Etiam, Domine. Et statim adtulit quatuor calathos, tres aureos, &

& de virga, quam manu tenebat, pulsans me, tertiò me nomine meo clamavit, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Cui ego respondi, Quis es Domine? Dixit mihi, Surge, & vade, & dic Johanni episcopo Jerosolymitano, Usque quò clausi sumus? usque quò non aperis nobis? Maximè cùm temporibus tuis revelandi simus. Aperi nobis velociùs, ut per nostram orationem aperiat Deus generi humano ostium misericordiæ suæ. Instat enim tempus, ut hic mundus intereat, præ multitudine iniquitatum suarum, quas quotidie faciunt. Et post hæc ait, Non solummodo mei causâ sollicitus sum, sed & pro illis qui mecum sunt: digni enim sunt maximis honoribus cumulari in terris, quia locus in quo jacemus, valde despectus est.

*3. Cùm hæc igitur audissem, aio ad eum, Dicito mihi Domine, tu quis es, & qui sunt tecum? Et dicit mihi, Ego sum Gamaliel, qui nutrivi Paulum, qui postea Apostolus factus est. Qui autem jacet mecum, Dominus Stephanus est, qui à Judæis Jerosolymis lapidatus est, & die noctuque in [g] exapeleo jacuit civitatis, in via euntibus Cedar, jussu impiorum sacerdotum projectus, ut à bestiis & avibus devoraretur. Et tamen nec bestia eum, nec avis tangere præsumserunt. Ego verò Gamaliel cùm scirem sanctitatem viri & fidem & devotionem ejus, credens me partem cum eo in resurrectione habere, misi ad religiosos viros & fideles, mandans & dicens, Nullum formidantes adquiescite consiliis meis, & colligite corpus sancti Stephani, & deferte ad possessionem meam, quam nomine meo appellavi Caphargamala: & deponite eum in monumento meo novo; & facite consueta sollemnia per dies quadraginta, in ipsa possessione, quæ est in vigesimo secundo lapide. Et quæcumque in expensis sollemnibus erogata fuerint, de meo præberi faciam. Ille verò alius, qui cum illo jacet, Nicodemus * nepos meus est, qui noctu ad Salvatorem veniebat, ut veritatis verba agnosceret, & renasceretur per aquam & Spiritum-sanctum. Qui cùm à Domino audisset, baptizatus est à sanctis Apostolis Petro & Johanne. Pro quo baptismate indignati sunt principes sacerdotum adversus Nicodemum, & cogitabant occidere eum: sed propter honorem meum & [h] jus consanguinitatis non fecerunt. Attamen plagis eum multis afficientes, semi-mortuum reliquerunt, & anathematizaverunt, & foras civitatem miserunt, diripientes omnem substantiam ejus. Ego verò & hunc feci colligi, & in possessionem meam deduci, præcipiens dispensatori meo, ut quidquid illi necessarium fuisset, præstaret. Qui cùm paululùm supervixisset, dormivit in Domino. Quem feci sepeliri ad pedes beati Stephani, tamquam pro nomine confessorem. Ille verò tertius, qui mecum jacet, ipse est Abibas filius meus, qui mecum pariter credidit Christi præceptis, & mecum pariter baptismum consecutus est à [i] sanctis Apostolis, vicesimum circiter agens annum, Legis multam habens scientiam, castus corpore, & nullam mulieris sciens maculam: sed semper templo Dei vacans cum Paulo discipulo meo. Præcesserat enim ad Deum immaculatus. Juxta quem positi sunt de quibus suprà locutus sum, cum quibus & ego jaceo. Nam conjux mea [k] Ethna & primogenitus meus filius Selemias, qui noluerunt in Christum credere, recesserunt à nobis, & in possessione sua materna sepulti sunt, quæ Capharselemia dicitur: quia indigni habiti sunt societate nostra. Ut autem credas, cùm cœperis fodere, invenies locum uxoris meæ & filii vacuum. Et ita ut dixit invenimus. Et cùm ego miserrimus interrogassem, dicens, Ubi vos inveniemus, Domine? dicit mihi, In possessione mea invenies nos, quæ nunc linguâ Syriacâ dicitur [l] Delangabria, sive Debathalia, quod interpretatur Possessio virorum Dei, sive [m] bellatorum. Et cùm hæc omnia prædixisset, evanuit ex oculis meis.*

4. Ego verò post hanc visionem surrexi, & prostratus oratione rogavi Domini misericordiam, & dixi, Domine Jesu, si hæc revelatio sive visio ex voluntate tua est, præsta ut iterum & tertiò manifestetur mihi, ut confisus fiducialiter adnuntiem revelationem Sanctorum tuorum. Et cœpi ex illa die jejunare, & ab omnibus me abstinere, & præter

* Photius in Bibl. [illegible] & Ado in Mart.

a Edidi hic & aliis quibusdam locis, Domi[illegible] pro quo MSS Domnus
b Sic omnes MSS. At editi, diebus septuaginta. Beda, quadraginta-quinque.
c Ita in MSS. At in editis [illegible].
d Veteres libri, Abibas vel Abbibas.
e MSS. in meo proastio.
f Sic MSS. Editi autem, sumere.
g Germanensis codex, in exapoli [illegible] inde abjectus est in via euntibus Cedar, jussu impiorum sacerdotum, ut à bestiis &c.

h In Germanensi MS & jura consanguinitatis [illegible]
i Sic Floriacensis codex. At Germanensis, [illegible] Apostolis. Nam vigesimum circiter agens annum, Legis [illegible] [illegible] & animo & corpore, & nullam mulieris [illegible] [illegible] discipulo [illegible] qui postea apostolus factus, præcessit ad Deum [illegible] &c.
k G[illegible] nensis codex, Athea. Alias Cenna, [illegible]
l Id[illegible] Germ. cod. Delagabria.
m Ado in Martyrologio, bellatorum.

unum argenteum. Tres eorum pleni erant rosis: duo habebant albas rosas, & tertius rubicundas coloris sanguinei: quartus verò calathus argenteus plenus erat croco bene olente. Et posuit eos ante me. Et ego dixi ei, Quid sunt isti, Domine? Et dixit mihi, Lipsana nostra sunt. Qui rubras habet rosas, ipse est Domnus Stephanus, qui a dextris positus est ad Orientem ab introitu monumenti. Secundus calathus, Domnus Nicodemus est, positus contra ostium. Unus verò calathus argenteus Abibas est filius meus, de utero testimonii, id est iteratus in lege, immaculatus ex utero matris suæ excessit è mundo, propterea in similitudinem argenti mundissimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipso est, suavissimi esse odoris? B Et ipse conjunctus est meo calatho in excelso loco, ubi ambo positi sumus quasi gemini. Et cùm hæc dixisset, denuo ex oculis meis evanuit.

5. Cúmque expergefactus fuissem, gratias egi Deo omnipotenti, & consuetis jejuniis operam dedi usque ad tertiam revelationem. In tertia igitur septimana, eadem die & hora, venit supradictus vir comminans & fremebundus, & dixit mihi, Quare usque nunc dissimulasti, & noluisti pergere, & dicere episcopo Johanni quæ tibi dicta sunt & ostensa? Quam excusationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemtu sperabis in die judicii? C Numquid non vides quanta siccitas est & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Numquid non consideras quia multi meliores te sunt per eremum sancti viri, quos prætereuntes, per te volumus innotescere? Ideo namque te ex alia in hac villa voluimus esse sacerdotem, ut per te manifestaremur. Exsurge igitur, & vade, & dic illi, ut aperiat nobis, & faciat locum orationis, ut intercessione nostra misereatur Dominus populo suo. Et cùm ad verba ejus intremuissem, dixi, Non negligens fui, Domine mi, sed præstolabar tertium adventum tuum. Nunc verò sine crastina die pergam, omnia quæ mihi mandasti dicturus. Et cùm indignans adversùm me staret, videbar mihi quasi D in altero mentis excessu devenisse Jerosolymam, & quasi in conspectu adstarem episcopo Johanni narrans ei omnem visionem. A quo videbar audire: Si hæc sic se habent ut dicis, Carissime, & Dominus tibi revelavit hæc temporibus nostris, oportet me colligere de possessione illa bovem illum maximum aratorem, qui & carro & aratro aptus est, & dimittere tibi possessionem cum omnibus ceteris. Ad quem aio, Ut quid mihi possessio, Domine mi, si non habeo bovem illum per quem regatur & aretur possessio? Et dixit mihi Episcopus, Ita placuit, Carissime, quoniam civitas nostra vehiculis ministratur, & unum bovem ad [a] illum maximum carrum minùs habemus, quem tu dicens in E possessione tua celare. Oportet namque ut in civitate celeberrima sit magis quàm in parvula possessione. Numquid non tibi sufficiunt duo residui boves minores ad excolendam terram vehiculi tui?

6. Cúmque hoc in extasi, hoc est, in excessu mentis audissem, statim expergefactus benedixi Dominum, & perrexi ad civitatem ad sanctum episcopum Johannem. Et cùm illi omnia quæ videram narrassem, tacui de visione bovis, exspectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia sanctus Stephanus ipse esset bos maximus, & quia carri illi de quibus dicebat sanctæ essent Ecclesiæ, & Sion F prima Ecclesia ipsa esset carrus major. Et quia habebat sanctus Episcopus a me petere benedicti Stephani reliquias, ideo de visione bovis Episcopo dicere nolui. Cúmque hæc audisset Johannes episcopus, lacrymatus est præ gaudio, & dixit: Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc ut dicis, Carissime, & audisti, & Deus tibi revelavit, oportet me inde transferre beatum Stephanum primum Martyrem & archidiaconum Christi, qui primùm adversùm Judæos dominica bella bellavit, & Deum in sua majestate in terris positus in cælo vidit stantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Hæc autem omnia ut vidi, ita evenerunt, & consona sibi apparuerunt universa. G Dixit autem mihi sanctus Episcopus, Vade, fode in acervo, qui est in ipso agro: & si inveneris, nuntia mihi. Et ego dixi ei, Deambulavi agrum, & vidi acervum minutorum lapidum in medio, ubi arbitratus sum eos esse. Et dixit mihi

a Edit. & unum bovem illum maximum ad carrum omnes habemus. Castigavimus ex MSS.
b Germanensis codex, neophyti mei.
c Idem Germ. cod. virgo & immaculatus.

A *panem & salem in escam nil sumere, & aquam bibere, sicut solemus in diebus sanctæ Quadragesimæ facere. Insequenti verò sextâ feriâ denuo venit sanctus Gamaliel in ipso habitu, sicut priùs venerat, & in ipsa noctis hora, me necdum valde soporato; & dicit mihi, Quare dissimulasti Carissime frater, & non perrexisti & renuntiasti Johanni episcopo? Numquid non vides quanta siccitas est super terram & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Surge igitur, & vade, & dic illi ut aperiat nobis, & faciat locum orationis, ut per intercessionem nostram misereatur Dominus populo suo. Ego verò aio ad eum, Non egi dissimulanter, Domine mi, sed rogavi Dominum, & dixi, Domine Jesu, si ex te* B *est hæc revelatio, secundò & tertiò appareat mihi. Et nunc, Domine, ecce secunda vice venisti, & lætificasti me. si antem tertiò veneris, pleniùs me exhilarabis. Cumque hæc audisset, de manu significavit, dicens, Ignosco, ignosco, ignosco. Et cùm hæc dixisset, dicit mihi, Audi Presbyter. Cui ego respondi, & dixi, Loquere Domine, quia audio. Et dicit mihi, Quia hæsitasti in animo tuo, dicens, Si fuerit ut inveniam locum, putas in uno loco positos omnes inveniam? Quòd si ita evenerit, quemadmodum potero discernere reliquias singulorum? Hæc ergo intra temetipsum cogitabas. Cui ego negare non potui; & dixi, Verum est, Domine, ita* C *volvebam in animo meo. Omnia nosti, & nihil te latet. Et dicit mihi, Non sumus, ut putas, in uno loco positi; sed unusquisque nostrum suum locum habet. Animadverte itaque quæ dico tibi, & intende animo. Et respiciens vidi extendentem manus suas ad cælum, & orantem. Et statim deposuit inde quatuor calathos, tres aureos (& unum argenteum,) plenos rosis. Et unus ex ipsis plenus erat croco. Unus verò de tribus calathus rubentes valde rosas habebat tamquam sanguinem, quem & ad dexteram meam posuit. Alii verò duo pleni erant rosis albis, in modum liliis, sed rosæ erant. Et quartus calathus crocum habebat, cujus odor fragrabat suavissimus. Et posuit illos in conspectu meo, &* D *dicit mihi, Vides hos calathos? Et aio ad eum, Etiam, Domine. Et dicit mihi, Isti sunt loculi nostri in quibus jacemus, & hæ rosæ reliquiæ nostræ sunt: & sicut vides hunc calathum rosas pulcherrimas habentem ad dexteram tuam positum, ita cùm aperire cœperis locum, invenies ostium sepulcri, & ingressus reperies in dextera parte loculum: ipse est sanctus Stephanus. Et ne dubitare velis: quia ipse solus ex nobis martyrio meruit coronari. Et ideo in orientali parte positus est. Ille verò loculus qui ad partes Boreæ, id est Aquilonis, positus est, ipse est sanctus Nicodemus [b] neophytus. Alius verò loculus, qui paululùm eminentior est, ipse est meus & filii mei: quia & nos neophyti fuimus. Et ego aio ad eum, Rogo,* E *Domine mi, quare unus calathus argenteus est? Et dicit mihi, Quoniam filius meus [c] castus & immaculatus excessit è mundo, propterea in similitudinem argenti mundissimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipso est, suavissimi esse odoris? Et dum hæc dixisset, denuo ex oculis meis evanuit.*

5. Cúmque expergefactus fuissem, gratias egi Deo omnipotenti, & consuetis jejuniis operam dedi usque tertiam revelationem. In tertia igitur septimana, eadem die & horâ venit supradictus vir, comminans & fremebundus, & dicit mihi, Quare usque nunc dissimulasti, & noluisti pergere, & dicere episcopo Johanni quæ tibi dicta sunt & F *ostensa? Quam excusationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemtu sperabis in die judicii? Et non consideras quia multi meliores te sunt per eremum sancti viri, quos prætereuntes per te volumus innotescere. Ideo namque te ex [d] alia basilica hîc voluimus esse sacerdotem, ut per te manifestaremur. Et cùm ad verba ejus intremuissem, dixi, Non fui negligens, Domine mi, sed præstolabar tertiò adventum tuum. Nunc verò sine [e] crastina die pergam, omnia quæ mihi mandasti dicturus. Et cùm indignans adversùm me staret, videbar mihi quasi in alterum mentis excessum [f] devenissem Jerosolymis, & quia in conspectu starem episcopi Johannis, narrans ei omnem visionem.* G *A quo videbar audire: Si hæc ita se habent, ut dicis, Carissime, & Dominus tibi revelavit hoc temporibus nostris; oportet me tollere de possessione illa bovem illum maximum aratorem, qui carro & aratro aptus est, & dimittere tibi*

d Idem Germ. codex Vlimmeriano exemplari magis hoc loco consentiens, ex alia in hac villa voluimus esse presbyterum.
e In Germ. codice, sine tarditatione pergam.
f Germ. cod. devenisse Jerosolymam.

papa,

papa, Jam dixi tibi, Vade, fode; & si inveneris, sedens custodi locum, & manda mihi per Diaconum ut veniam ad locum. Et ita me dimisit. Et cùm venissem in villam, misi præcones, ut omnes habitatores villæ diluculo consurgerent, & foderent in acervo.

7. Eadem verò nocte apparuit ipse Dominus Gamaliel cuidam monacho nomine [a] Migetio, innocenti & simplici viro, eadem similitudine qua mihi apparuit, & dixit ad eum, Vade, dic Luciano presbytero, Vanè laboras in acervo illo, modò non ibi sumus, sed tunc ibi positi fuimus, cùm lamentarentur nos secundùm consuetudinem antiquorum, propter quod ibi acervos in testimonium planctûs factus est. Sed quære nos in alia parte, quæ est [b] ad Boream, & loco qui dicitur Syrâ linguâ, Debatalia, quod interpretatur in Græco ἀνδρῶν ἀγαθῶν, quod nos possumus dicere, virorum fortium. Diluculo verò consurgens ad hymnos, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis deinde dictis cœpi dicere, Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primùm quid dicat monachus Migetius. Et advocato monacho Migetio, exquisivi ab eo quid esset quod vidisset. Ille autem universa signa quæ viderat Domini Gamalielis dixit mihi, & quemadmodum vidisset contra Austrum agrum situm, & monumentum in eo quasi neglectum & ruinosum, ubi vidisset tres lectos aureos stratos, & unum ex eis altiorem ceteris in quo erant duo jacentes, unus senex & unus juvenis, & in aliis duobus lectis erant singuli. Et respondit qui erat in excelsiori lecto, & dixit, Vade, dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci istius fuimus: si vis magnum & justum invenire, ipse ab orientali plaga positus est. Et hæc audiens à monacho glorificavi Dominum, quoniam inventus est alius testis in revelatione.

8. Nos igitur ivimus ad acervum, & fodientes nihil invenimus. Convertimus autem nos ad monumentum illud, ubi monacho ipsa nocte apparuerat, & fodientes invenimus tres thecas, secundùm quod apparuerat mihi in typo calathorum. Invenimus igitur altissimis litteris scriptum lapidem obrutum, habentem, [c] Keayea, Celiel, quod interpretatur servus Dei, & Apaan, Dardan, quod interpretatur Nicodemus, & Gamaliel. Hoc interpretatus est papa Johannes, sicut & ipse audivi ab ipso sancto Episcopo. Statim ergo renuntiavi Episcopo, cùm esset in Lidda, quæ est Diospolis, [d] synodum agens. Qui adsumsit secum duos alios Episcopos, [e] Eleutherium de Sebaste, & Eleutherium de Jericho, & venerunt ad locum. Qui cùm aperuissent Domini Stephani thecam, statim terræ motus factus est, & tanta suavitas & fragrantia odoris inde ingressa est, quantam nullus hominum se meminit vel audisse vel sensisse: ita ut putaremus nos in amœnitate paradisi esse positos. Multitudo namque populi aderat nobiscum, inter quos erant plurimi infirmi variis languoribus. Et ipsâ horâ mox de odore suavitatis ejus septuaginta & tres animæ curatæ sunt. Ab aliis fugati dæmones, aliorum fons restrictus est sanguinis, alii à struimis & furunculis liberati, alii à syringio sanati, alii à tertianis & quartanis; alios febris reliquit, alios morbos regius; alii à cephalalgia curati & hemicrania, nonnulli à viscerum occulto dolore liberati. Et multas alias curationes senserunt homines, quas enumerare longum est. Et exsultantes sanctas reliquias iterum clauserunt. Et tunc cum Psalmis & Hymnis portaverunt reliquias beatissimi Stephani in sanctam ecclesiam Sion, ubi & Archidiaconus fuerat ordinatus: derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias, [f] terram cum pulvere, ubi omnis ejus caro absumta est, cetera asportaverunt.

9. Ex his ergo reliquiis transmisi beatitudini vestræ: quas cùm susceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conspectu Domini, fultus beatissimi Martyris Stephani meritis, & vestris orationibus. Translatæ sunt autem reliquiæ ipsius Martyris septimo Kalendas Januarias. Et tunc in tempore jugis & infinita siccitas erat: sed eadem horâ pluvia magna descendit, & abundanter inebriata est

A *possessionem cum ceteris omnibus. Ad quem aio, Ut quid mihi possessio est, Domine mi, si non habeo bovem per quem regatur & alatur possessio. Et dicit mihi Episcopus, Ita placuit, Carissime, quia civitas nostra vehiculis ministratur, & unum bovem ad illum maximum carrum minus habemus, quem tu diceris in possessione tua celare. Oportet namque ne in civitate celeberrima sit, quam in parva possessione. Numquid non tibi sufficiunt duo residui boves, & unus vitulus, & utensilia bovis maximi, ad excolendam terram vehiculi tui?*

6. Et cùm hoc in exstasi, hoc est in excessu mentis audissem, statim expergefactus benedixi Deum. & perrexi in B *civitatem ad sanctum episcopum Johannem. Et cùm illa omnia quæ videram enarrassem, reticui de visione bovis, exspectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia sanctus Stephanus ipse est bos maximus; & quia carri illi, de quibus dicebat, sanctæ essent Ecclesiæ; & Sion prima Ecclesia, ipsa esset carrus major; & quia habebat sanctus Episcopus a me petere sancti Stephani reliquias, ideo de visione bovis Episcopo dicere nolui. Cumque audisset episcopus Johannes, præ gaudio lacrymatus est, & dixit, Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc, ut dicis Carissime, ita audisti, & Deus tibi revelavit; oportet me transferre* C *inde beatum Stephanum primum Martyrem, Archidiaconum Christi, qui primus apud Judæos dominica bella bellavit, & Dominum in sua majestate in terris positus in cælum vidit stantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Et cùm hæc dixisset sanctus Johannes, dimisit me. Cùmque venissem ad villam, misi præconem ad omnes habitatores villæ, diluculo ut consurgerent, & foderent in acervo.*

7. Eadem verò nocte apparuit ipse Dominus Gamaliel cuidam monacho Migetio nomine, innocenti & simplici viro, ea similitudine qua mihi apparuit; & dixit ad eum, Vade, & dic Luciano presbytero, In vanum laboras in acervo illo, modò non sumus ibi, sed tunc ibi positi fuimus, cùm la- D *mentarentur nos secundùm consuetudinem antiquorum propter quod acervus in testimonium planctûs factus est. Sed quære nos in alia parte, in loco qui dicitur linguâ Syriacâ, Debathalia; quod interpretatur in Græco, Andragathon; quod nos possumus dicere, virorum bonorum. Diluculo verò surgens, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis dictis deinde cœpi dicere, Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primùm quid dicat monachus Megetius. Advocato monacho Migetio, exquisivi ab eo quid esset. Ille autem universa signa quæ [g] viderat Gamalielis, dixit mihi, & quemadmodum vidisset contra Austrum agrum situm, &* E *monumentum in eo quasi neglectum & ruinosum, ubi tres lectos aureos stratos vidit, unum ex iis altiorem ab aliis, in quo erant duo jacentes, unus senex & unus juvenis, & in aliis lectis duobus erant singuli. Et respondit qui erat in excelsiori lecto, & dixit, Vade, & dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci hujus fuimus. Si vis magnum & justum invenire, ipse ab orientali plaga nobis positus est. Et hæc audiens à monacho, glorificavi Dominum, quoniam inventus est & alius testis in revelatione. Hæc autem ut [h] vidit, ita & evenerunt; & consona sibi apparuerunt universa.*

F *8. Statim igitur nuntiavi beato Episcopo. At ille misit ad fratres suos Episcopos. Qui cùm occurrissent, venerunt ad locum: quem cùm jussissent fodere, & pars terræ maxima fuisset egesta, invenimus lapidem, in quo sculptum erat, Celeliel, [i] Nasoen, Gamaliel, Abbibabel, Hebraica quidem verba, litteris autem Græcis. Interpretatio verò nominum hæc est. Celeliel Stephanus quidem dicitur, Nasoen verò* G *Nicodemus, Abibabel filium Gamalielis significat. Cum autem peruenissemus deorsum, invenimus locum sancti Stephani in parte Orientis, sicut audieram. Et statim terræ motus factus est, & tanta suavitas & fragrantia odoris inde egressa est, quantam nullus hominum sensisse se meminit: ut putaremus nos in amœnitate paradisi esse positos. Multitudo namque populi aderat nobiscum, inter quos plurimi erant*

a Sic MSS. Editi autem, Nugerio.
b Editi, quæ est Boreæ. Emendamus ad veteres codices.
c In MSS. sic legitur: habentem ieu, Celiel, quod interpretatur Stephanus Dei. & Nardam, quod interpretatur Nicodemus.
d MSS. in synodo agens.
e [illegible] in altero exemplari ex Flor. [illegible] codice, Eulogium sive Eulonium: qui & [illegible] Diospolitanæ Synodi episcopus nominatur ab Augustino in lib. 1 contra Julianum cap. 5.
f In MSS. post verba maximas reliquias, habetur sic, cetera cum pulvere, ubi omnis ejus caro absumta est, asportaverunt.
g Germ. MS. audieram.
h Idem Germ. MS. ut vidi.
i In eodem Germ. MS. Caleliel, Nasuam, Gamaliel, Abbiba.

terra: & omnes glorificabant ibi Dominum, propter ſanctum ejus Stephanum, & propter cæleſtem ejus theſaurum miſericordiæ & pietatis, quem periclitanti ſæculo aperire dignatus eſt Jeſus Chriſtus Dominus noſter, qui cum Patre & Spiritu-ſancto vivit & regnat in ſæcula ſæculorum, Amen.

A *infirmi variis languoribus: in ipſa hora mox de odore ſuavitatis ejus ſeptuaginta & tres animæ curatæ ſunt. Ab aliis fugati dæmones, aliorum ſanguis reſtinctus eſt ſanguinis, alii à ſtrumis & furunculis liberati; alii à ſecretiore infirmitate ſanati, alii à tertianis & quartanis, alios febris reliquit, alios morbus regius: alii à cephalargia curati & hemicranio: & multas alias curationes ſenſerunt homines, quas enumerare longum eſt. Aderant enim tunc in illo tempore epiſcopi, Johannes Jeroſolymitanus, & ª Euſtonius epiſcopus de Sebaſti civitate, & Eleutherius Jerichontinus, cum omni Clero. Itaque cum Pſalmis & Hymnis aſportaverunt reliquias beatiſſimi Stephani in ſanctam eccleſiam Sion, ubi archidiaconus fuerat ordinatus, derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias cum pulvere, ubi ejus omnis caro abſumta eſt.* [b]

9. *Et ideo orate precor pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conſpectu Domini, adjutus beatiſſimi Martyris Stephani meritis, & Veſtris* [b] *orationibus: regnante Chriſto Jeſu Domino noſtro, cui eſt cum Patre & Spiritu-ſancto gloria & imperium in ſæcula ſæculorum, Amen. Inventæ ſunt autem reliquiæ beatiſſimi Stephani tertio Nonas Auguſtas.*

a In Germanenſi codice, & Hiſtonius Sebaſtenus videtur & Eleutherius Jerichuntinus: hi omnes cum clero ſuo venerunt, & ita cum Pſalmis &c.
b Idem Germ. codex, ut in inſcriptione Epiſtolæ, quam Hymetio epiſcopo prænotatam obſervavimus, ita in concluſione variat a codice Floriacenſi, & habet ſic. ubi omnis caro defluxerat. Vos ergo fratres reliquias beatitudini veſtræ tranſmiſi. Quod dum ſuſceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conſpectu Domini Jeſu Chriſti, adjutus meritis beati primi martyris Stephani. Et vos memoraret noſtra humilitatis, & tamquam præſentem me diligite, præſtante Domino noſtro Jeſu Chriſto, qui vivit & regnat in ſæcula ſæculorum, Amen. Non addit inventas eſſe Stephani reliquias tertio Nonas Auguſti.

ADMONITIO

IN EPISTOLAM ANASTASII, ET IN SUBSEQUENTEM Scripturam.

EX vetere libro Floriacenſi prodit Epiſtola hæc Anaſtaſii, qua ille ſignificat è Græco ſermone in Latinum tranſlatam ſuo labore ſubſequentem Scripturam. Quonam auctore condita Græcè & conficta fuerit Scriptura, compertum non eſt: ei tamen fidem addunt multi è Græcis, qui plerumque illam Stephani Martyris, quam narrat, deductionem etiam & in urbem Conſtantinopolim tranſlationem ſtatuunt poſt aliquot annos à revelatione facta Luciano. Enim verò contigiſſe tranſlatio hæc dicitur, cùm eſſet reconditum S. Stephani corpus Jeroſolymis in ſancta Sion: *quod nimirum à Iohanne Ieroſolymitano tranſlatum poſt Luciani revelationem fuit, ſecundum ipſius Epiſtolam Luciani. Attamen Nicephorus lib. 14. c. 9. refert primùm Stephani reliquias Conſtantinopolim deportatas ſub Conſtantino, tum addit partem quamdam earum reliquiarum, quæ occultata forſitan & relicta erat in Palæſtina, à Luciano poſtea detectam divina revelatione. Cæterùm ſubſequentis Scripturæ falſitatem produnt plurima, quæ cum temporum hiſtoria pugnant. Dicitur Stephani loculus in Oratorio per Alexandrum exſtructo* poſitus conſulatu Conſtantini Auguſti decies: *at Conſtantinus imperator octies tantùm conſul in Faſtis conſignatur. Cyrillus, qui hic nominatur epiſcopus Ieroſolymitanus, non ſub Conſtantino ſuſcepit epiſcopatum, ſed ſub Conſtantio, annis certè multis poſt mortem Euſebii epiſcopi, qui Euſebius nihilo minùs Conſtantinopoli ſedere & Stephani corpus excipere fingitur.*

EPISTOLA ANASTASII AD LANDVLEVM

De Scriptura tranſlationis protomartyris Stephani, quam è Græco in Latinum vertit.

LANDULFO egregio & Deo digno epiſcopo Capuano, ANASTASIUS exiguus Apoſtolicæ * bibliothecarius, in Domino ſalutem.

* Suppl. Sedis.

QUIA ſancta Eccleſia, cui Venerabilitas tua præeſſe decenter agnoſcitur, beati Stephani Reliquiis & Memoriâ celebris & inſignis habetur, ac per hoc magno erga ejus reverentiam Sanctitas tua flagrat affectu: ratum duxi, penes Mantuanam urbem ſedis Apoſtolicæ legationis apud Auguſtos * explenda cauſâ degens, Tranſlationem ipſius ſacri corporis Græcè conſcriptam, ac ex improviſo delatam, Latinèque nuſquam à me ante prorſus inventam, Romano dare ſermoni, tuæque piæ deſtinare devotioni: quatenus per hoc & otioſitatis à me rancor excluderetur, & Latinitas tantorum miraculorum cognitione minimè fraudaretur. Accidit autem, ut etiam ſuper hoc à præfatæ B urbis incolis obnixè rogarer, eo quòd illic hujus Martyris habeatur templum, honeſta qualitate conſtructum.

* f. explendæ.

Suſcipe itaque hoc Opuſculum, & mira quæ primus Chriſti Domini Martyr atque Diaconus poſt tranſitum geſſit, quæque fortè hactenus ignoraſti, comperiens, laudes auctori dignas rependе: diemque anniverſarium, mei quoque non immemor, in hujus mirabilis Tranſlationis celebrationem ſollemniter age. Sed quoniam tunc temporis ibidem poſitus Sermonem nihilo minùs quem de virginitate ſuper Anna & Simeone, immo quem de tribus profeſ- C ſionibus Amphilochius Iconii præſul habuerat, interpretatus ſum, & hunc quoque cum memorato ſimul Opuſculo Sanctimoniæ tuæ mittere procuravi. Spiritali quippe nil ferè commodius duxi, quam ſpiritalia offerenda. Beatitudo tua in æternum valeat mei memor, impetrantibus Dei ſedes orationibus ſuis.

SCRIPTVRA DE TRANSLATIONE S. STEPHANI

de Ieruſalem in urbem Byzantium.

1. FActum eſt, cùm eſſet reconditum corpus ſancti Stephani primi Martyris Jeroſolymis in ſancta Sion, in diebus Johannis epiſcopi Jeruſolymitani, ut Alexander quidam Senatorum poſuiſſet in animo ſuo conſtruere Oratorium domum ſancti Stephani. Quo peracto deprecatus eſt multùm Johannem epiſcopum, ut conderet cor- D pus S. martyris Stephani in eodem Oratorio. Tunc ergo Epiſcopus poſuit loculum, & titulum clavis confixit forinſecùs, menſe Decembrio, die quarta-decima, indictione ª quinta, conſulatu domini noſtri Imperatoris Conſtantini Auguſti decies. Itaque poſt annos quinque in infirmitatem incidens Alexander Senator, teſtamentum fecit ſan-

a Ita Floriacenſis MS. At codex Johannis Vaſtoetii qui hanc Scripturam primus vulgavit, aliique poſtea editi habent, indictione 13. Ibidem, Itaque poſt annos 12.

ctæ Ecclesiæ & pauperibus atque conjugi suæ Julianæ, adjurans Johannem episcopum per Dominum nostrum Jesum Christum, ut post obitum, inquit, meum fiat loculus perfectus, & locate me juxta sancti protomartyris Stephani tumulum: nam & domum ejus ædificavi ex mea substantia. Quo dicto dormivit in pace. Postera verò die veniens Episcopus unà cum multitudine populi sustulit eum, & posuit juxta S. Stephanum protomartyrem.

2. Post octo autem annos Julianа uxor ejus cogitans & esse bonum existimans, voluit corpus viri tollere, ac deferre Byzantium in propriam possessionem. Et hoc consiliata, profecta est ad Cyrillum Jerosolymitanum episcopum, & dixit ei, Quia viri mei corpus volo portare Byzantium in meam B possessionem. Qui dixit ei, Non possum hoc facere, & populum conturbare. Tunc Juliana plorans, abiit in domum suam, & faciens litteras misit ad [a] patrem suum Byzantii positum, scribens ita: Propria filia tua Juliana, patri meo in Domino salutem. [b] Decentes honores offero, & rogo præstes mihi quo a te suscipiar. Nam non dicta verbis blandis repleta, sed cælesti mysterio nuntiata, neque compositam verbis rhetoricis suadelam circumferentia, sed preces dirigo ad patrem meum & dominum, quoniam vim patior a principibus ut vidua, causâ nuptiarum. Accelera ergo ut fiat Sacra, & mittatur à magno Imperatore C [c] Constantino, Cyrillo episcopo Jerosolymitano, ut veniam & ipsa, maritique mei corpus afferam ad possessionem meam. At ille accipiens Sacram à magno Imperatore Constantino, misit eam Cyrillo episcopo Jerosolymis.

3. Itaque Sacram Episcopus legens, & contradicere non valens, adduxit mulierem, & dixit ei: Quomodo possumus hoc facere, cùm nesciam qui sit loculus S. primi martyris Stephani, & qui mariti tui? Sed vadens præpara quæ itineri necessaria sunt, & indica mihi. Quæ præparatis his quæ itineri congruunt, perrexit ad Episcopum in ecclesia. Advesperascente autem profundius descenderunt in oratorium, ubi jacebat lipsanum Sancti: & aperientes positionem, in- D venerunt loculos duos. Et dixit Episcopus mulieri, Non novi qui sit loculus S. protomartyris Stephani, & qui mariti tui. Cui mulier: Ego, inquit, novi qui sit loculus viri mei, quoniam ego feci eum. Tunc Episcopus audiens hæc, jussit ei tollere quem nosset. Et impetu abiens amplexata est lipsanum S. Stephani, existimans esse mariti sui corpus. Et accipiens posuit illud in lecticam. Et vale dicens Episcopo, ibat itinere suo gaudens, & per totam noctem hymnus factus est in via, & odor unguenti suavitate referti spirabat. Porro spiritus immundi clamabant dicentes, Væ nobis, quia protomartyr Stephanus transit, duo nos verberans igne. Mulier autem in vehiculo suo sede- E bat, & pueri ambulabant coram lectica, & formidabant dicentes, Quid est quod accidit nobis, quia spiritus clamant de S. Stephano? Putasne ipsius est hoc corpus, & nos nescimus? Multitudo enim Angelorum ante lecticam canunt hymnum. Sed quid faciemus, Domina nostra? Forsitan non est viri tui corpus, sed S. protomartyris Stephani. Tunc illa his auditis, flens tacebat. Præcepitque pueris nemini dicere quæ sibi apparuerant in itinere. Sed si quis interrogaverit, inquit, in civitate aut in regione cujus sit hæc lectica, dicite, Quia mariti dominæ nostræ est, & vadit Byzantium. In eadem verò nocte, transivimus mansiones tres. Porrò inter diu quiescentibus, & serò ince- F dentibus nobis, spiritus profunda nocte clamabant dicentes, Transit is qui flagellat nos, non possumus ferre virtutem sancti corporis, quia ignis est, & acriter nos consumit, non sustinentes vim S. protomartyris Stephani. Sanitates autem & virtutes fiebant multæ in via.

4. Porrò pervenimus Ascalonem maritimam, & invenimus navim euntem Byzantium, convocatoque nauclero, mulier dedit ei quinquaginta aureos, dicens, Quia secretum habeo tibi enarrare, & ne contradicas mihi. Loculum habeo deportandum Byzantium, quem salvum ferre procura, & habebis mercedem ab omnipotenti Deo. Qui dixit ei, Nolo G contradicere dominæ meæ, quia magnus tecum est protomartyr Stephanus, & in ipso est vita mea & spes mea, quia viderunt oculi mei gloriosissima hodie. Veni ergo domina mea, & adscende navim. Navigaturi enim sumus A cum virtute Dei & sancti corporis. Tunc introeuntibus omnibus in navim, soluta est à terra vento prospero. Et venientes in medium pelagi, subitò tempestas facta est, ita ut fluctus exaltarentur super armamenta navis. Et mari fortiter fluctuante metu detenti surgentesque omnes adoraverunt sanctum corpus. Cùm autem plorarent & flerent, repentè serenitas magna exorta est in mari, & apparuit eis S. protomartyr Stephanus dicens, Ego sum, nolite timere. Quod eo dicente, cessavit ventus, & facta est tranquillitas magna. Manè autem facto venimus ad augusta [d] Chalantis, propter principem Augustum. Subitò autem terræ motus factus est in loco illo, ita ut commove- B rentur fundamenta terræ, donec pertransiit navis S. protomartyris Stephani; & tunc quievit terra quæ movebatur. Dæmones autem clamabant adversùs principem dicentes, Impiissime princeps, quare non incendisti navim quæ transivit illuc, sed dimisisti illam transire contra nos? Ipsa enim navis fecit terræ motum. Princeps verò hoc audito, misit dromones quinque ad comprehendendam & incendendam navim. Dromonibus autem pervenientibus ad navim, Angelus exiens de navi percussit dromones, & submersit eos. Et factum est gaudium magnum in navi, quia Deus erat cum illis. Navigantes itaque tribus diebus, totidemque noctibus, venimus Chalcedonem, & dimissa est navis in portu: C Facientibus autem nobis illic dies quinque, quotquot habebant dæmonia, veniebant circa mare vexati clamantes, Servus Dei venit, qui lapidatus est ab iniquis Judæis. Et gratiâ S. Stephani spiritus clamabant, Væ nobis, quia comburit nos acriter: quò fugiemus minas ejus terribiles? Porrò exiebant atrociter ab hominibus repulsi, tanquam ab igne: & quotquot habebant infirmos, ferebant eos extra mare, & omnes salvi fiebant virtute S. Protomartyris. Præterea inde moti venimus Sosas. Audiens autem penè tota civitas currebat transiens, Christianis quidem gaudentibus, paganis autem tristantibus. Et inde profecti rursus propter turbam quæ in circuitu erat, venimus civitatem [e] Stenum. D

5. Cognito autem hoc Eusebius episcopus Constantinopoleos de corpore protomartyris Stephani, & quia tota Christianorum multitudo mota erat, ad videndam virtutem S. corporis, cursim perrexit ad Imperatorem [f] Constantinum, & nuntiavit ei de corpore S. Stephani. Imperator autem sciscitabatur qualiter venerit ab Jerosolymis corpus, & quis esset qui hoc detulerat. Qui adduxerunt ei mulierem, dicentes, Domine Imperator, hæc est quæ adtulit corpus S. protomartyris. Imperator verò dixit ad eam, Quomodo adtulisti corpus S. Stephani? Dic mihi veritatem. Quæ dixit, Domine Imperator, vir meus ipse ædificavit Jerosolymis E oratorium S. Stephani, & ipse una cum episcopo Johanne recondivit S. Stephanum. Post annos autem aliquot mortuus est vir meus, deposito testamento apud episcopum Johannem dicens, Post finem meum ponite me propè primum martyrem Stephanum. Et ita factum est. Imperator autem dixit, Quomodo ergo illud huc detulisti? Quæ ait, Domine Imperator, vim patiens à principibus, sicuti vidua, & nolens alteri viro copulari, nuntiavi patri meo, quia huc volo venire & afferre viri mei corpus ad possessionem meam. Tunc audiens hoc [g] pater meus, accepit Sacram ab imperio vestro, & misit hanc mihi & Episcopo, ut tollerem corpus viri mei. Descendens itaque no- F ctu cum Cyrillo episcopo, existimavi tollere viri mei corpus, & tuli S. Stephani. Dedit autem Imperatori etiam Sacram. Imperator autem cùm legeret, recognovit suam ipsius manum. Tunc mulier respondens dixit Imperatori, Domine Imperator potestatem habes corporis mei, animæ verò Deus, qui facit mirabilia in cælo & in terra. Quòd si non credis Domine, mitte ad navim Hebræum, ubi jacet loculus Sancti, in quo etiam titulus est affixus, scriptus Hebraicis litteris, & legens eas cognosces certitudinem. Imperator verò vocato Hebræo, adjuravit eum per legem ipsius dicens, Vade, & vide quid scriptum sit. Abiens G itaque Hebræus cum duobus protectoribus, & legens dixit, Magnum spectaculum hoc est. Protectores verò dixerunt, Quod spectaculum est, dic nobis. Hebræus autem dixit, Quia protomartyr Stephanus est, [h] & in ipso vita mea & spes mea, quia viderunt oculi mei gloriosissima ho-

a Sic Florent. codex. Editi verò, ad presbyterum.
b In Florent. MS. Decentes.
c Florent. MS. hoc [illegible], Constantio, sed mox infrà habet, Constantino.
d Sic [illegible]. At editi, ad angusta calantes propter principem Augustum.
e Editi, Tauron. At MS. Stamnon.

f Vetus codex h[illegible] loco, Constantium. Verùm Eusebius, de quo supra, non Const[illegible]tio, sed C[illegible] episcopus [illegible]
g [illegible], acceptâ Sacrâ &c.
h In [illegible] codice non habetur, & in ipso vita mea & spes mea.

die. Tunc venientes protectores nuntiaverunt Imperatori, quia protomartyr Stephanus eſt. Et gaviſus eſt valde, & convocans Euſebium epiſcopum dicit ei, Vade ad navim cum multitudine populi, & ego mittam plauſtrum, & ferte mihi loculum in palatium.

6. Ivit ergo Epiſcopus, & omnis populus cum cereis cucurrit. At verò Epiſcopus deſcendens in navim, tulit loculum: & poſito in carruca feſtinavit in palatium. Mulæ autem incedebant, tractæ violenter ab Angelis. Et venientes in locum qui dicitur Conſtantinianus, ſteterunt, & ulterius non valebant tranſire. Percutiebant ergo animantia. Una autem earum per angelicam virtutem humanâ voce locuta eſt coram omni populo dicens, Quid percutitis facies noſtras? Hic oportet eum recondi in loco hoc. Nolite ergo laborare omnino: alioquin ſigna & prodigia habetis videre. Epiſcopus verò tremefactus & tormentum non ſuſtinens, nuntiavit Imperatori, quia non poſſum afferre corpus Sancti. Audiens autem hoc Imperator, triſtatus eſt, & miſit alia duodecim animalia, ut traherent carrucam. Et ipſa quoque ſimiliter ſteterunt propter vim Angelorum, & non valuerunt movere carrucam. Tunc Epiſcopus exclamavit dicens, Unus es Deus omnipotens, qui facis mirabilia ſolus ſuper ſanctum protomartyrem tuum Stephanum, qui martyrium paſſus eſt pro nomine tuo. Da ergo nobis gratiam & miſericordiam, per orationes & interceſſiones ſancti Protomartyris. Tunc Epiſcopus tulit loculum à carruca, & locavit eum faciens Oratorium ejus per menſes quinque, in quo & poſuit loculum cum omni cautela. Sanitates autem & virtutes factæ ſunt ſuper infirmos in diebus illis, in gloriam Patris & Filii & Spiritus-ſancti, cui eſt honor & imperium in ſæcula ſæculorum, Amen.

a In Floriacenſi codice, Tunc populus exclamavit.

EPISTOLA[b] SEVERI AD OMNEM ECCLESIAM,

De virtutibus ad Judæorum converſionem in Minoricenſi inſula factis in præſentia reliquiarum ſancti Stephani.

Sanctiſſimis ac beatiſſimis dominis, Epiſcopis, Preſbyteris, Diaconibus, & univerſæ fraternitati totius orbis terrarum, SEVERUS epiſcopus miſericordiâ Dei indigens & omnium ultimus, in Christo Redemtore noſtro æternam ſalutem.

1. CUM Dei opera revelare & confiteri, honorificum eſſe, Raphael Archangelus moneat; profectò ſilere vel celare opera Christi periculoſum eſt. In quibus tamen adnumerandis major eſt gratia, ſi communi & ſimplici ſermone referantur. Celatur enim quodam modo ſpecioſiſſima pulcritudo virtutis, ſi abundantiori eloquio circumdata fuerit atque fucata. Quapropter ego quoque magnalia, quæ apud nos Christus operatus eſt, non compoſito, ſed veridico ſermone referre aggredior.

2. Inſula Minorica, una ex Balearibus inſulis eſt, quarum nomen cunctis populis, ſæcularium quoque auctorum litteris pervulgatum eſt. Hæc inter Mauritaniam Cæſarienſem & Hiſpaniam medio prope modum æquoris ſpatio ſita, anguſtis admodum terminis clauditur, longitudinem triginta, latitudinem verò tria millia paſſuum habens. Quæ nunc idcirco commemoravi, ut agnoſci poſſit, contemtibilia mundi à Domino non ſolùm in hominibus, ſed etiam in locis eligi. (1. Cor. 1. 27.) In hac itaque inſula, quæ omnium terrarum, parvitate, ariditate, aſperitate poſtrema eſt, duo parva oppida, quibus à Pœnis indita nomina, è regione fundata ſunt: Jammona ad Occaſum, Magona ad Orientem ſpectat. In his mihi omnium mortalium ultimo nuper ſacerdotalis officii pondus impoſitum eſt. Sed Jammona antiquum à Deo munus etiam nunc retinet, ut Judæi habitare in ea nequaquam poſſint. Multos ſiquidem id temere audentes, aut ægritudine præventos, aut repulſos, aut morte ſubitanea exſtinctos, aut etiam fulmine trucidatos tradit vetuſtas: adeo ut celebris hujus rei fama ipſis quoque Judæis, ne id ultrà temere audeant, metum fecerit. Nec hoc fide indignum ducimus, cùm etiam lupos, vulpeſque, & omnia noxia animalia deeſſe videamus: cùm earum quæ ad veſcendum bonæ ſunt, ferarum copia magna ſit. Illud etiam magis mirum eſt, quod colubri & ſcorpiones ſunt quam plurimi, ſed amiſerunt omnino nocendi violentiam. Cùm igitur Jammonam nullus Judæorum, qui lupis ac vulpibus feritate atque nequitiâ meritò comparantur, ne hoſpitii quidem jure accedere audeat; Magona tantum veluti colubris & ſcorpionibus, ut tradebatur, fervebat, ut quotidie ab his Christi Eccleſia morderetur. Sed antiquum illud beneficium carnale, nuper nobis ſpirituale renovatum eſt; ut illa, ſicut ſcriptum eſt, generatio viperarum, (Luca 3. 7.) quæ venenatis ictibus ſæviebat, ſubitò divina virtute compulſa mortiferum illud virus incredulitatis abjecerit.

3. Namque diebus penè iſtis, quibus ego tanti ſacerdotii nomen, licet indignus, adeptus ſum, presbyter * quidam ſanctitate præcipuus à Jeroſolyma veniens, Magonæ (* Oroſius.) non longo tempore moratus eſt: qui poſt quàm tranſvehi ad Hiſpanias, ſicut deſiderabat, [c] nequivit, remeare ad Africam denuo ſtatuit: tunc beati Stephani reliquias, quæ nuper revelatæ ſunt, cùm ad Hiſpanias portare conſtituiſſet; ipſas ſine dubio Martyre inſpirante, in memorati oppidi eccleſia collocavit. Quo facto, protinus ille ignis, (Luca 12. 49.) quem Dominus venit mittere in terram, & quem valde ardere cupit, caritate ejus accenſus eſt. Statim ſiquidem tepor noſter incaluit, & factum eſt cor noſtrum, ſicut ſcriptum eſt, ardens in via. (Luca 24. 32.) Tunc enim ille in fide jam ardebat zelus, tunc ſpe ſalvandæ multitudinis erigebat. Denique ſtatim interciſa ſunt etiam ſalutationis officia, & non ſolùm familiaritatis conſuetudo divulſa, ſed etiam noxia inveteratæ ſpecies caritatis ad odium temporale, ſed pro æternæ ſalutis amore tranſlata eſt. In omnibus plateis adversùs Judæos pugnæ Legis, in omnibus domibus fidei prœlia gerebantur.

4. Judæorum populus maximè cujuſdam Theodoſii auctoritate & potentiâ nitebatur, qui non ſolùm inter Judæos, verùm etiam inter Christianos ejuſdem oppidi & cenſu & honore ſæculi præcipuus erat, ſiquidem apud illos Legis doctor, & (ut ipſorum utar verbo) pater patrum fuit: in civitate autem cunctis Curiæ muneris exſolutus, & defenſor jam exſtiterat, & jam nunc patronus municipium habebat. Christiani autem ut corde, ita etiam & viribus humiles, ſed veritatis robore ſuperiores, patroni Stephani patrocinium deprecabantur: donec utrique exercitus, cùm jam diem certaminis condixiſſent, datis tunc induciis diſceſſerunt, Judæis id magnopere exſpectantibus, ut ſcilicet Theodorus, in cujus ſe omnis Synagoga viribus acclinabat, ex Majoricenſe inſula reverteretur, ad quam fortè viſendæ poſſeſſionis gratiâ perrexerat. Qui quidem ſtatim ut ad eum miſſa legatio eſt, remeans, auctoritate ſua multos terruit; ſed non exſtinxit, ſed conſopivit contentionis incendium: majore ſiquidem illico exardeſcens violentiâ, etiam vicinum oppidum fidei flamma corripuit. Et ut illud Salomonis impleretur, *Frater fratrem adjuvans exaltabitur ſicut civitas firma & alta*: (Prov. 18. 19.) ſtatuerunt multi famuli Christi, laborem itineris minimè recuſantes, cunctas animi vires huic bello tradere.

5. Pendente igitur prœlio, nos quidem qualia præparaverimus arma, ſubditum huic epiſtolæ Commonitorium probat: quod quidem non pro quorumdam inſtructione edi voluimus, (quippe qui eâ penitus egemus, & quam à beatitudine veſtra magis ſperamus) ſed ut animadverti poſſit, non nimiam nos ſollicitudinem ſecundùm modulum poſſibilitatis noſtræ ſuſcepiſſe habuiſſe certaminis: Christum verò, cujus regnum non in ſermone, ſed in virtute eſt, nobis ne verbum quidem proferentibus, ſuis omnia viribus conſummaſſe, & abſque ullo ſudore certaminis exercitui ſuo hanc, quam nemo aut optare audebat, aut ſperare poterat, victoriam conceſſiſſe. Judæi igitur exempla ſe Machabæi temporis exhortantes, mortem quoque pro defendendis

b Citatur hæc in libro 1. de miraculis S. Stephani cap. 2.

c Erat enim Hiſpania obſeſſa hoc tempore à Gothis. Baronius ad an. 418.

defendendis legitimis suis desiderabant. Itaque non solùm libros revolvere, sed etiam saxa, sudes, jacula, omniaque telorum genera ad synogogam conferre cœpere, ut Christianorum aciem virtute sancti Spiritus munitam (si ita res posceret) etiam corporis viribus propulsarent.

6. Interea dum hi apparatus gererentur, magnoque altrinsecùs studio summum instituitur bellum, utrinque exercitus inenarrabilibus & absolutissimis somniis commoventur, quorum si nullam penitus facerem mentionem, non minimam videbor partem divinæ gloriæ operuisse. Sic enim S. apostoli Pauli somnium Lucas sacræ historiæ inseruit, dicens, virum Macedonem adstitisse in visione noctis, orantem ut adjuvaretur ab eo; & hac Apostolum visione præmonitum, itineris alio destinati cursum ad Macedoniam convertisse. (Act. 16.) Quanto itaque Domini nostri Jesu Christi major est gloria, quod id minimis atque indignis famulis revelare dignatus est, quod etiam beato Apostolo demonstratum Scriptura celare noluit? Igitur brevitatis causâ, ne beatitudinis vestræ fastidium fortasse gignatur, duo tantùm somnia inseram.

7. Apud nos devota quædam religiosissima, nomine Theodora, quæ & virginitate corporis, & religione propositi, & nominis interpretatione typum portare Ecclesiæ mereretur, vidit in visione noctis viduam quamdam nobilissimam ad me, qui non pro merito, sed pro divini muneris largitate sacerdotio fungor, * insertas literas * per se misisse, quibus mihi cunctos agros suos ad seminandum suppliciter offerret. (*f. inscriptas. *a- pitta- tiis.) Simili etiam somnio me quoque ultimum peccatorum ad seminandum præcingere & commonere dignatus est. Vidua enim quædam altera nobilissima, quam Synagogæ speciem habuisse non dubium est, me ut agros suos incultos susciperem, eosque, quando tempus sementis urgeret, diligenter excolerem, deprecabatur. Quæ est autem altera nobilissima vidua, nisi illa quæ Christum impiè perimendo, semetipsam crudelissimè viduavit. Hoc somnium utriusque unum est. Ante triginta ferme, quam impleretur, dies, & vidisse nos, & licèt absolutionem ejus ignoraremus, tamen fratribus indicasse manifestum est.

8. Apud Judæos quoque miro divinæ dispensationis ordine, ut & nominis Theodori & officii mei in uno homine societas conveniret, Theodorus qui summus sacerdos perfidi populi erat, somnium quod viderat, non solùm Judæis, sed etiam propinquæ cuidam matrifamilias primariæ ipsius civitatis, multisque etiam aliis Christianis, ante non parvum quàm adimpleretur tempus, his sermonibus propalavit. Eunti mihi, inquit, in synagogam, duodecim viri manus obvias obtulerunt, dicentes, Quo vadis? Leo illic est. Cùm ergo audito leonis nomine trepidare cœpissem, locum tamen, dum fugam paro, unde introspicerem, reperi, & vidi monachos illic mira suavitate psallentes. Major mihi pavor illico adjectus est, & nisi in cujusdam nomine Ruben ingressus fuissem domum, & inde ad matrem propinquam cursu præcipiti convolassem, nequaquam etiam mortiferi terroris evasissem. Illa me exanimem sinu suo confovens, à discrimine pariter & à metu eripuit. Hoc ejus somnium valde clarum est, & interpretatione non indiget. Quis enim leo, nisi ille *de tribu Juda radix David*? (Apoc. 5.) Quæ propinqua illa, nisi de qua scriptum est, *Una est propinqua mea*? (Cant. 6.) Illud ergo solum videbatur obscurum, quòd in domum Ruben Judæi, a leone cùm terreretur, ingressus est: quod quidem nobis postmodum ab ipso leone qui terruit, ut salvaret, evidentissimè expositum est: quod de hinc suo explicabimus loco. Nunc autem cœptæ rei ordinem prosequar.

9. Ex Jamnonensi civitate ad profectionem famulorum Christi multitudo convenit, quæ in ipso oppido putabatur consistere: tantaque difficillimi itineris laborem alacritate confecit, ut triginta millia passuum jocundius transvolaret, quàm si ad suburbanum aliquod amœnissimum ad convivia epulaturi vocarentur. Igitur Magonam pervenimus. Statim missis clericis, adventum meum Judæis nuntiavi, & ut ad ecclesiam sanctam accedere dignarentur, poposci. Illi autem inopinatum nobis nuntium remittentes, mandaverunt ecclesiam sibi, (ne, credo, pollirentur,) ingredi die eadem non oportere: esse enim diem sabbati, cujus festivitatem suis illi actibus corrupissent. Rursum ego expetivi, ut vel ad synagogam, si mallent, opperirentur; quando quidem ingressus ecclesiæ pollutio videretur: non utique eos a nobis in die festi sabbati ad opus servile compelli; futurum autem honestissimum de lege conflictum, nec excitandas lites & fabulas esse miscendas; aut si non astutè certamen fugerent, & simplicem afferrent excusationem, ostenderent præceptum, quo in eo die sermonem conferre prohibitum sit. Ad hæc cùm illi in omnibus contradictionem obstinatissimam retulissent, tandem illius leonis terrore compulsi, ad domum in quam hospitio accesseram, confluxerunt. Ibi ego, Quæso, inquam, fratres quare quasi adversùs latrones, præsertim in civitate Romanis legibus subdita, acervos saxorum, omniaque armorum genera congregastis? Nos adquirere cupimus, vos perdere desideratis. Non est, quæsumus arbitror, æquum ut tam varia hic alterutrum laboremus: vos verò, ut video, sititis nostrum sanguinem, nos verò vestram salutem. Ad hæc illi paululùm territi, negavere factum, nostris affirmantibus ita se habere, etiam cum jurejurando renitebantur. Tunc ego, ut nodum cœptæ contentionis abscinderem: Ubi res, inquam, oculis probari potest, juratione quid opus est? Eamus igitur ad synagogam, & utrùm pro vitio an veritate vestra nitatur assertio, vobismetipsis testantibus comprobabitur.

10. Pergere igitur ad synagogam cœpimus, & hymnum Christo per plateam ex multitudine lætitiæ canebamus. Psalmus autem, quem mira jocunditate etiam a Judæorum populis decantabatur, hic fuit: *Periit memoria eorum cum strepitu, & Dominus in æternum permanet.* (Psal. 9.) Sed ante quàm ad synagogam perveniremus, quædam Judææ mulieres (ordinatione credo Dei), audaciam præsumenter, ut scilicet nostrorum lenitas incitaretur, lapides in nos ex superiore loco immanissimos jactare cœperunt: qui mirum dictu, cùm super confertissimam multitudinem grandinis instar descenderent, neminem nostrorum, non solùm ictu, sed nec tactu quidem vexavere. Hîc agnis suis leo ille terribilis mansuetudinem paululùm abstulit: omnes si quidem reclamantibus nobis saxa corripiunt, & pastoris commonitione posthabita, cùm unum potiùs consilium cunctis zelus potiùs Christi, quam ira suggereret, lupos cornibus impetendos censuerunt: quamvis hoc illius qui solus bonus pastor est, nutu factum esse nulli dubium sit. Denique, ne cruentam gregi suo videretur præstitisse victoriam, nemo Judæorum se contactum saltem fuisse, ne pro invidia quidem, ut mos est, simulavit. Sanè quoniam omnimodis debemus vitare mendacium, unus ex omni Christianorum numero inventus est, qui cùm Achan illi similis esse vellet, qui sub Jesu Nave de anathemate spolia concupivit. (Jos. 7.) Nam servus cujusdam Christiani solus, dum aliquid a synagoga diripere concupiscit, in lapidem offensionis incurrit. Quidam verò nostrorum quasi adversùs Judæum, lapidem injecit; qui capiti ejus illisus, ut capitis sui, id est, Christi meminisset, admonuit: quod vulnus licèt periculosum fuerit, tamen & illum rapinæ suæ confiteri concupiscentiam compulit, & cunctos ne similiter laberentur, præferri terruit ultione. Igitur post quàm Judæis cedentibus synagogâ potiti sumus, nullus ex ea quidquam, non dicam abstulit, sed nec cogitavit diripere. Omnia ejus ornamenta, exceptis libris atque argento cum ipso pariete, ignis absumsit. Libros sanctos, ne apud Judæos injuriam paterentur, sustulimus: argentum verò, ne vel de præda nostra, vel de suo dispendio quererentur, ipsis reddidimus. Eversâ itaque cunctis Judæis stupentibus synagogâ, ad ecclesiam cum hymnis perreximus, & auctori victoriæ nostræ gratias referentes, effusis precibus poscebamus, ut vera perfidiæ antra Dominus expugnaret, & tenebrosorum pectorum infidelitas coargueretur à lumine.

11. Ruben quidam Judæus à Domino ut primogenitus omnium constitueretur est electus. Nam clamore sanctissimo lætificans corda multorum, absolvi se a vinculis Judaicæ superstitionis deprecabatur: statimque primitivus Jacob factus, signum salutare suscepit, & inde nostris lateribus atque consiliis inhærens, obstinatissimam cunctorum duritiem nobiscum increpat. Triduum, ni fallor, emensum est, ex quo nostri in oratione, & Judæi in perfidia perstitere. Post hæc verò Theodorus, multitudinis suæ agmine circumseptus ad locum, in quo soli synagogæ parietes, qui post hæc credentibus Judæis sunt subversi, superesse videbantur: ad quem locum Christianorum pariter multitudo convenit. Ibi Theodorus cùm audacter de lege

differens, omnia quæ objiciebantur irrideret atque perverteret: populus Chriſtianus videns quòd verbis ſuperari non poſſet humanis, auxilium de cælo imploravit. Omnes itaque pariter clamantes, cum ſummo unitæ vocis fragore dixerunt: Theodore, crede in Chriſtum. Mira indulgentiſſimi Domini miſericordia, adhuc parva petebantur, & majora conceſſerat. Immo non mirum eſt de Omnipotente miraculum. Ipſe etenim virtutem clamoris hujus in auribus Judæorum commutavit, qui olim effecit, ut quatuor leproſi regis Syriæ, qui Samariam obſederat, caſtris potirentur; & qui per Gedeon Madianitarum agmina contur- B bavit, deditque trecentis ejus viris ingentem ſine labore victoriam, efficiens per terrorem, ut mutuis hoſtium multitudo vulneribus proſterneretur. Ita & nunc iſta vox longè aliter à circumſtantibus Judæis ſuſcepta eſt, quàm à noſtris immittebatur. Omnes enim putaverunt dictum, Theodorus credidit. Itaque exiſtimantes principem perfidiæ ſuæ ad Chriſti fidem fuiſſe converſum, cuncti pariter trepidi, ubi timor non erat, retrebantur: mulieres eorum ſparſis crinibus occurrentes cum ferali ululatu nomen Theodori repetitis vocibus accuſabant, dicentes, O Theodore, quid feciſti? Viri autem, alii ad devios ſaltus & fixuras mon- C tium confugêre, alii per ipſius oppidi angiportus diſcurrebant, locum in quo deliteſcerent, invenire cupientes.

12. Ipſe Theodorus ſtupore perculſus divinam ſententiam Prov. 28. in plebe ſua cernebat impleri: *Fugit impius nemine perſequente*: ſed tamen non nemine; perſequebatur enim eos ille leo terribilis, qui de ſynagogæ loco, ſicut Theodoro fuerat revelatum, per monachos rugitum emiſerat, quo reſiſtentes tremefecit inimicos. Stabat igitur Theodorus in loco protſus eodem, quo ei pridem per ſomnium terror fuerat leonis injectus: & cùm cauſſam tantæ trepidationis inquireret, & nomen ſolummodo noſtri leonis audiret, nullam D illic, ſicut ferebatur, feritatem videns, tantùm pſallentes monachos intuebatur, & ab omni ſuorum multitudine deſtitutus, atque elabi parans, etiam ipſe pedum viam proſpiciebat: quem cùm horribili formidine apprehenſum, non ſolùm colore vultûs, verùm etiam vocis officio deſtitutum Ruben ille ſanctiſſimus adſpexiſſet, propere accedit, & trementem blando ſermone compellans, ad Chriſti fidem cohortabatur; atque ingerens ei, pro ſuffragio metûs, ſuæ credulitatis exemplum, domûs figuræ, ad quam pavore leonis confugeret, quodam modo ſatisfacere videbatur. Verùm ut & nos fideliter univerſa narremus, & vos qui non elo- E quii ornatum, ſed veritatem quæritis, libentiùs audiatis, ipſius Ruben verba inſerens, nihil ex ſimplicitate dictorum ejus ſubtraham. Aiebat enim, Quid times, domine Theodore? Si vis certè ſecurus & honoratus & dives eſſe, in Chriſtum crede, ſicut & ego credidi. Modò tu ſtas, & ego cum epiſcopis ſedeo: ſi tu credideris, & tu ſedebis, & ego ante te ſtabo. Hos ſermones Theodorus alta mente ſuſcipiens ad nos ait, Faciam quod vultis; tenete, inquit, promiſſionem hanc: ſed permittite mihi, ut priùs alloquar plebem meam, ut majorem converſionis meæ etiam ex reliquis poſſim habere mercedem. Hæc ejus ſponſio cum inex- F iſtimabili cunctorum exiſtimatione ſuſcepta eſt: alii in eum amabiliter irruentes, os ipſius & colla mulcebant, alii eum ulnis mollibus amplectebantur, alii autem dexteram dexteræ adjungere, & ſermonem conſerere geſtiebant. Pettexit igitur Theodorus ad atrium ſuum quolibet officio noſtrorum lætus, tamen anxietate non penitus carens. Nam licèt in domum Ruben per promiſſionem ſuam jam veniretur, ingreſſus tamen & tunc trepidus erat; quia nondum ad propinquam venerat, quæ eum poſt triduum materno ſuſcepit ſinu, & ab omni perturbatione trepidationis abſolvit. Nos autem ad eccleſiam cum hymnis ex more per- G teximus. Benedictus eſt Pater miſericordiarum & Deus totius conſolationis, qui dedit capiti noſtro aquam & oculis noſtris fontem lacrymarum, ut ploraremus vulneratos populi noſtri. Peractis ſi quidem myſteriis eccleſiam egreſſi, non minimam in occurſum noſtrum Judæorum multitudinem conveniſſe inſpeximus. Omnes unanimiter deprecabantur, ut Chriſti characterem à me, licèt indigno paſtore, ſuſciperent. Reverſi itaque ad eccleſiam, & toto corde Domino gratias referentes, illico in frontibus eorum ſignum ſalutis impinximus. Quæ autem cum his qui ad ſilvas, ſive ad antra confugerant, Chriſti virtute geſta ſint, quæ lingua effabitur? præſertim cùm unuſquiſque eorum propriam converſionis ſuæ habeat hiſtoriam. Sicut itaque im- A poſſibile nobis eſt omnia dicere; ſic ingratum cuncta prætcrire. Quapropter unum Chriſti miraculum, quod tum à fidelibus probatiſſimiſque viris comperimus, precibus veſtris adjutus evolvam.

13. Duo quidam primarii Judæorum, Meletius Theodori frater, & Innocentius qui Hiſpaniarum cladem nuper effugiens, cum famulis ſuis ad hanc inſulam venerat, ſicut nunc ipſi etiam cum ſacramentorum terribili interpoſitione confirmant, ad unam ſpeluncam, vel potiùs rupem convenerunt, aſſociando ſe duobus quibuſdam Judæis humili loco ortis, qui iſtos communis fugæ principes legerant. Igitur cùm in loco eorum trepidi anhelanteſque paululùm reſediſſent; duos illos, qui ætate alacres & audaces erant, explorandi gratiâ ad oppidum remittentes, ſoli derelicti ſunt ibi. Tunc prior Meletius, Quid eſt, inquit, frater, quòd verbum, ſicut docet religio noſtra, blaſphemum avellere à corde meo nequeo? Ex quo enim fratrem meum converſum fuiſſe Chriſtianorum populus inclamavit, nihil aliud mihi in corde ſuggeritur, niſi hoc verbum mihi uſque ad hunc diem penitus ignoratum: Chriſte in nomine tuo. Quanto magis pulſare hoc ab animo meo nitor, tanto violentiùs tenaciúſque inhæreſcit. Ad hæc Innocentius, Non, inquit, fruſtra hic ſermo, quem cor tuum, ut apud cunctos probatiſſimum eſt, antea nec cogitavit, nec umquam protulit, hîc præſertim menti tuæ, ut aſſeris, tam violenter inſertus eſt: hoc ex Deo eſſe arbitror. Veruntamen elabora obſecro, & fabulis his declinatis, interpellationem moleſtæ cogitationis expelle. Tunc Meletius ita obſtrepere & confuſis clamoribus perſonare cœpit, ut eum cum ſua mente luctari, non ſolùm nutibus vultûs, ſed etiam totius corporis indicio Innocentius cerneret. Quod poſtea quàm ne parum quidem proficere intellexit, & adjecit etiam illud, ut verba quædam profana & turpia loqueretur, & nunc naribus corrugatis aërem ſorbens inhoneſtos ſtrepitus promeret, nunc fœtidis riſibus cachinnaretur; ſed hæc ab animo ejus nomen Chriſti exſtinguere nequivit inſania, quia jam cunctas ejus medullas ſanitatis ignis pervaſerat: Quid ergo, inquit, Innocenti frater, in contrarium verba iſta vertuntur? Abolitionem mihi nominis Chriſti nec ſcurrilitate verborum, nec ipſis poſſum obſcœni ſonitûs extorquere blaſphemiis: aliud ſi quidem mihi reddi ſentio, quod cordis mei auribus, quas fruſtra obſtruere nitor, Chriſti nomen ingerere inceſſabili clamore non deſinit. His Meletii verbis talia Innocentius retulit: Fratrem meum Theodorum doctrinâ, honore & ætate majorem ad Chriſti fidem converſum his auribus audientibus plebs Chriſtiana teſtata eſt; poteritne fieri, ut etiam tu germani conſtrictus exemplo religionem Judaicam deſeras? Quid ergo in hac terribili ſolitudine diutiùs tempus terimus? Quamdiu etiam inopiâ victûs laborare poterimus? Quid cauſſæ eſt, ut fame tabeſcamus, areſcamus ſiti, obrigeſcamus algore? ad poſtremum, quod jam patimur, noſtræ hujus ſolitudinis horribili teneamur ſilentio? Numquid latronum vincula, numquid barbarorum gladios fugimus? Numquid ſanguinem noſtrum plebs tanta miſericors, quam pro nobis flere conſpeximus, concupiſcit? Recordemur, obſecro, quem umquam læſerit vi noſtrorum, vel ſaltem irrogaverit injuriam. Revertamur ad innoxios, quos in nullo læſimus inimicos; & quod Deo placuerit, fiat. Ad hæc Meletius, Ego te, inquit, Innocenti frater, quem non ſolùm Latinis, ſed etiam Græcis litteris eruditum ſcio, & legem jugiter meditari, oblitum reor, quod per Ezechielem prophetam Dominus ait: *Anima quæ peccaverit, ipſa morietur.* Ezech. 18. Si enim legiſti hoc, cur me fratris mei Theodori exemplo adtrahi poſſe ad fidem Chriſti exiſtimas? Habet ille animam ſuam, ita & peccatum ſuum; quod quidem peccatum mihi, ſi Dominum Deum non relinquo, non nocebit. Teſtor autem illum qui eduxit patres noſtros de terra Ægypti, me, ſi hyemis violentia non obeſſet, abrepto quocumque navigio ad quaſlibet terras ſolum velle migrare: nec me poſſeſſionum amor, nec affectuum caritas detineret, quorum facilis mihi jactura eſt; tantùm ne Deum patrum meorum negare compellar. Quod autem conſilio inutili ad civitatem remeandum decernis: miror te prudentiſſimum virum non animo prævidere quid de nobis futurum cenſeas, ſi Theodorus columna ſynagogæ noſtræ, in quo omnem fiduciam reponebamus, apoſtatare compulſus eſt. Hoc ergo ſanius eſt, ut eamus ad agrum meum, nec nos ultrà Chri-

A stianorum oculis ingeraremus. Possumus enim illic interim delitescere, donec opportuno tempore ad peregrina emigremus. Quando quidem in hac insula ita apud cunctos odium nostræ religionis increvit, ut qui patriam non reliquerit, fidem patrum tenere non possit. Cur itaque non voluntarium suscipiamus exsilium, ad quod, sicut res indicat, odiis civium, etiamsi nolumus, destinandi sumus? Hoc igitur consilio utriosque sententiâ confirmatâ, laborem destinati itineris arripiunt. Sed dum per angustissimum ingrediuntur callem, cogitationum tenebris lucem occæcantibus oculorum, ipsum quem insiti sequebantur, tramitem perdiderunt, & in locis desertis atque inviis remansere.

B Cùm autem scinderentur sentibus ac vepribus lacerarentur, post quàm corpus suum longis fœdavere vulneribus, ad tantam primò quidem anxietatem, deinde etiam ad desperationem atque formidinem venere, ut compellerentur fateri, se ex judicio Dei justo ob incredulitatem perpeti. Igitur nomen Christi, quod antè se ultro ingerens repellebant, laceratis jam cruribus, invocantes, semitam quæ eos contra voluntatem ac propositum suum ad oppidum retraxit, corripuerunt. Sed cùm ad civitatem inviti ac trepidi pervenissent, curiosiùs omnia percunctantes, audierunt Theodorum etiam nunc Judæum esse, nec ullam, sicut existimaverant, populi Christiani pertulisse violentiam.

C Stupentes autem, & quod ipsis acciderat non credentes, ad domum Theodori iter dirigunt: ubi cùm eos jam penè exacto prandio ille excepisset, illico inquirit caussam, cur à se & à civitate abscessissent; universumque ordinem gestæ rei, magis cum risu, quam cum admiratione cognoscit.

14. Post triduum Theodorus, cùm concionari ad plebem suam, eosque ad fidem Christi provocare disponeret, ultro se offerentium ad confessionem Judæorum etiam seditionem pertulit. Nemo enim eorum ferme erat, qui non se palàm sensisse Christi potentiam contestaretur. Nam primò in concilio eorum adolescens quidam ipsius Theodori

D consobrinus, nomine Galilæus, (ut congruum, sicut dictum est, nominibus mysterium gestæ rei usque ad finem deduceretur,) cum ingenti invidia proclamare hoc cœpit: Contestor, inquit, vos omnes me Judæorum esse non posse in possessione, si quidem in ea Christianos consortes habeo, quorum odiis, si in Judaismo perseverare voluero, forsitan perimendus sum. Ego igitur vitæ meæ periculo consulens, ad ecclesiam jam pergam, ut necem quæ mihi paratur effugiam. Hæc Galilæus, cùm ad tempus fugæ se pararet, quasi ot caussas conversionis suæ reddidisse videretur, de futuri seculi morte tunc nihil cogitans, veritatem

E insciens loquebatur. Huic sermoni, penè præteriens vir honestus, & non solùm inter Judæos, verùm etiam in civitate usque adeo præcipuus, ut etiam nunc defensor civitatis electus sit, Cæcilianus, vera Galilæum dicere, seque similem habere caussam, similia formidare adtestabatur. Quibus verbis tantam suprà memorato juveni adjecit confidentiam, ut in conspectu omnium cursu rapidissimo ad percipiendum fidei bravium ad Galilæi nostri convolaret auxilium, & ab humilitate nostra, ut ejus deinde nomine censeretur, expeteret. Cæcilianus autem cùm esset Judæorum pater, habito cum Florino fratre suo æquè Judæorum

F patre seniore consilio, hujusmodi, sicut agnovimus, verbis synagogam adorsus est: Ego, inquit, cùm sim in honore synagogæ post Theodorum primus, non sicut juvenis Galilæus, cunctos quasi trepidus consulo, comestorque; sed potiùs adhortor atque commoneo, denuntians ut errore pravi itineris derelicto, si fieri potest, omnes pariter ad fidem Ecclesiasticam concurramus. Quòd si vos ad Christum tanta virtus non adtrahit; ego certè & Florinus frater meus, sicut recusantibus vobis tantam salutem vim inferre non possumus, ita nos cum universa domo nostra religionis hujus, quam adstruere non valemus, ludibria

G deserentes, Christianorum numero fideique sociabimur: qui numquam utique innumerabilibus Scripturarum testimoniis, non solùm te, frater Theodore, qui peritior reliquis vidéris, sed etiam cunctos convincerent, nisi veritatem, quæ vinci non potest, sectarentur. Tali Cæcilianum sensu plebem suam affatum comperimus, multosque Judæorum eadem die ad fidem Christi cum ipso concurrentes cum ineffabili exsultatione suscepimus.

15. Prodigia sanè quæ de cælo tunc facta sunt, sicut eloqui dignè non valeam, silere non audeo. Horâ circiter

A septimâ Missam Dominicam sollemniter cœpimus celebrare. Nam dum nos advenientes ad Christi fidem Judæos vel exhortamur, vel adnotamus, (si quidem nomina eorum scripsimus,) populus autem tanti gaudii epulis saginatus carnalium non meminisset escarum, pars diei major excurrerat. Cùm igitur in ecclesia, quæ paululùm à civitate sequestri in loco sita est, in qua sancti Martyris Stephani nuper reconditæ reliquiæ conquiescunt, nobiscum pariter plebs universa Missam opperiebatur; duo quidem monachi, quos Dominus testes futurum miraculorum prælegit, in campo qui ante fores ecclesiæ protenditur, in herbis accubabant. Vir autem honoratus Julius nomine,

B cum alio quodam de civitate ecclesiam petens, cùm per ipsos præterire cœpisset, respondente uno ex monachis, viso mirabili signo conturbatus, confusum emisit clamorem; conversusque ad se, protensa manu, quæ verbo explicare non poterat, quid videret ostendit. Erat globus quidam candidissimi luminis, proceritate sui staturam quasi hominis adæquans, instar vasculorum quæ vulgò Orcæ appellantur; tantæ verò claritatis & fulgoris, ut visum fuit, quòd statim qui id prior notavit, sicut ipso referente cognovimus, sol decidere videretur. Hoc sicut istis visum est, quasi trans basilicam, in qua universus nobiscum po-

C pulus consederat, lento lapsu demittebatur: verùm ita propinquum putavere, ut se idem frater stupore perculsus cursu præriperet, existimans id post basilicam decidisse. Sed ab illo retractus fratre gressum inhibuit: ille enim ita quidem etiam sibi visum, tamen longiùs fuisse, non quasi certus, sed ut æstimans adstruebat. Mulieres autem quædam tunc Judææ, inter quas matrona Meletii illius, cujus suprà mentio habita est, de cœnaculo perspicientes ita sibi idipsum visum affirmabant, quasi supra basilicam decidisset. Verùm hoc utrùm Angelus, an ipse Stephanus, quod visum est, fuerit, incertum est. Eadem diei horâ circiter quartâ, id est, paulò ante quàm hoc signum demonstra-

D retur, grando minutissima, quam incolæ insulæ illius gentili sermone Albigistinum vocant, non usquequaque copiosa defluxit. Hæc, cùm odor ex ea mellis fragrare cœpisset, a multis quos per viam verberaverat degustata, dulcior melle comperta est. Multi itaque sapientes, cùm eadem die filios Israël ab Ægypto perfidiæ suæ atque à servitute egressos viderent, hæc quæ facta sunt, signis illis quæ in Exodo legimus comparabant, ut huic populo, qui Deum credulo corde intuens verum etiam Israëlis nomen meruit, manna crederent innovari. Columnam quoque ignis, quæ patres in eremo præcedebat, ot etiam filius à vera Ægypto atque fornace, sicut scriptum est, ferrea

Exod. 16.

Exod. 13.

E egressis, ducatum præberet ad vitam, ostensam fuisse existimarunt. Et re vera, sicut lectione Exodi adtestatur, similitudo signorum minimè discrepat. Nam & illud quod nivem fuisse credidimus, semen coriandri minuti adæquabat, mellis saporem ferebat, & hoc quod apparuit, columnæ igneæ speciem habuisse manifestum est. Utrumque autem signum etiam Jamnonæ consistentibus fratribus revelatum fuisse cognoscimus. Nam & pluviam mellis multi, quibus intellectus requirendi & pergustus agnoscendi datus est, probavere: & columna candidissimi illius luminis multorum, quos dignos Dominus judicavit, se ingessit adspecti-

F bus. Unde intelligi datur, Judæos per universum orbem fidei lumine visitandos: quoniam quidem nobis, qui in hac insula atque in hoc parvulo, ut ita dixerim, orbe consistimus, tantus cælestis gratiæ splendor illuxit, ut usque ad extremos terræ vestræ terminos signorum visio perveniret.

16. Sequenti igitur die summa omnium exspectatio, ut Theodorus sponsioni suæ satisfaceret, admonebat; qui cùm justis, quantum videbatur, allegationibus cunctorum vota crederet differenda, dicens matronam prius suam, quam

G in Majoricensi reliquisset insula, huc se velle deducere; ne fortè si absque consensu suo virum suum conversum fuisse agnovisset, sicut solet, pertinax perfidia esset; persuasione matris præcipuè suæ, quæ adhuc supererat, & consiliis dementata, & a conjugio viri religione discederet. Cùm hæc Theodorus Christianis jam adquiescentibus propalasset; Judæis, qui conversi fuerant, acerrima commotione resistentibus, amputatâ dilationis morâ, ad matris propinquæ sinum festinus ipse, ut in somniis viderat, convolavit. Post quem omnis, tamquam remoto obice, ad Ecclesiam synagoga confluxit. Mirum dictu, inveteratæ il-

lius legis doctores, sine ulla altercatione verborum, sine ullo Scripturarum certamine crediderunt: tantùm percunctati, an vellent fidem Christi suscipere, credere se in Christo & Christianos fieri cupere profitebantur. Centum quidam & duos, ut asserunt, ætatis atque perfidiæ suæ habens annos, sine trium commutatione verborum, spe futuræ vitæ alacer decrepitus, optare se ut in fine temporum suorum per fidem Christi ad spiritualem reverteretur infantiam, nobisque putrefacta jam senio membra, ut quantocyùs per baptismum regeneraretur, ingessit.

17. Fuerunt quidam Judæi, qui prætereuntes illuc appulsi, opportunitatem temporis atque ventorum aucupabantur: qui navigandi concessa opportunitate credere maluerunt. Tres igitur tantùm feminas, sed nobilissimas Judæorum, ad virtutis suæ gloriam dilatandam in duritie perfidiæ suæ Christus permanere aliquantulùm passus est. Arthemisia si quidem, Lectorii, qui nuper hanc provinciam rexit, & nunc Comes esse dicitur, filia, conjugis Meletii conversione commota, cum una ferme amica & nutrice & paucis ancillis domum viri sui deserens, ad quamdam speluncam, licèt in vinea, tamen remotiore paululùm loco sita, oblita femineæ infirmitatis evasit. Erat in ea parvum novumque torcular, lacusque novus factus figuram quodam modo gerere credentis populi videbatur. Non enim istos sicut utres veteres, sed sicut novos lacus mustum novi Testamenti recepisse, & credimus & videmus. In eo igitur loco cùm per biduum matrona à viro suo offensa inexorabilis permansisset; ut primùm tertia dies illuxit, famulæ aquam haurire imperavit: quam cùm odore & sapore mellis dulcedinem referre sensisset, primò quidem ministræ succensere cœpit, & cur in eodem urceo mel injecisset, indignans inquirebat. Post quàm autem, ut quasi negantem convinceret, ad lacum pergit; de quo paululum concavis manibus hauriens, reperit aquam, qua per biduum usa fuerat, in mellis suavissimi versam dulcedinem. Advocans itaque cunctas quæ aderant, ut gustarent rogat, ne fortè fallax sapor in faucibus tantùm ipsius suavitatem mentiretur. Omnes gustantes mira oblectatione affectæ sunt, ut non aquam mellis sapore delibutam, sed mel sincerissimum, solùm aquæ similitudinem censerent. Stupore igitur percitæ, dum ad civitatem reverti parant, curiosiùs agentes, etiam rorem qui in herbis plurimis erat, degustatum similem repererunt. Pergens itaque ad civitatem matrona memorata, hæc marito detulit, & per eum omnibus indicavit: statimque ad Christi fidem sine reluctatione consensit. Verùm eadem die qua Meletii uxor amaritudinem incredulitatis abjicere ex melle compulsa est, eadem, inquam, die qua memorata filia Israël quasi in deserto posita illum antiquum Mara lacum injecto Crucis ligno obdulcescere persensit, (Exodi 15.) ita mirifico veréque cælesti omnis ecclesia odore fragravit, ut præsentiam Spiritus-sancti, quam & antè jam aliquoties, sed paucissimi senseramus, fraternitas penè universa sentiret: & mirum cunctis illud fuit, quòd per eosdem dies, serenâ propemodum jugiter permanente creberrimi imbres demittebantur, & paulatim venientes ad fidem Christi Judæos pluvia præcedebat: ita ut hoc animadvertentes, vulgò inter nos & quasi joculariter diceremus, Ecce jam pluit, scitote quoscumque Judæos ad Christi fidem accessuros. Mirum dictu, frequenter dum adhuc talia loqueremur, à quibusdam Judæis fidei janua pulsabatur: nec immeritò, sicut scriptum est, (Psal. 67.) *Pluviam voluntariam segregabit hereditati suæ Dominus.* Desuper erant feminæ, quæ in odorem unguentorum Christi currere recusabant.

18. Innocentii illius, cujus suprà fecimus mentionem, matrona cum prole sua, venerabilis, sicut fama est, vidua, illico ut Innocentium sororis conjugem conversum esse conspexit, navim conscendit, non solùm permittentibus, sed etiam suadentibus nobis; quia ad fidem Christi nec verbis, nec miraculis flecterentur. Uxor autem Innocentii per

A quatuor ferè dies verbum salutis, quod ingerebamus, obduratis auribus recipiebat. Hæc cùm omnem respuens medicinam, insanabili incredulitatis valetudine opprimeretur, nullisque Innocentii conjugis vel minis, vel precibus, vel lacrymis moveri posset; universa, Innocentio rogante, ad domum in qua habitabat, fraternitatis multitudo convenit, habens magnum dolorem animi, quòd tantæ lætitiæ plenitudini una mulier obsisteret, quia jam furor ejus manifestè putabatur. Cùm igitur diu cassa verba surdis auribus ingerentes nihil profecissemus, ad cognitum orationis præ-

B sidium convolavimus, precesque quas humana repellebat impietas, ad cælestem misericordiam vertimus. Itaque usque in horam tertiam ferme hymnorum & orationum præliis adversùs Amalech hostem Jesu ducis nostri sudavit (Exodi 17.) exercitus. Inde cùm jam penè, quod fatendum est, desperantes abscessionem moliremur, resumtis rursùm viribus orationem cunctis indiximus, soloque strati diu flevimus; & cùm in consummatione orationis Amen populus acclamasset, & illa credere se & Christianam fieri velle subjunxit. Nos itaque, hac etiam à diaboli laqueis erutâ, læti

C ad habitacula nostra perreximus.

19. Sequenti, id est, octava demum die, qua veneramus Jammona, remeare statuimus, optimæ præclaræ victoriæ gaudia reportantes. Sed cùm jam in procinctu itineris constituti, civitate digrederemur, Dominus populo suo, quasi pro viatico, gaudium quod solum deesse videbatur, adjecit. Affinis si quidem Innocentii illa vidua de pelago reducta est, quæ subitò se meis genibus advolvens, fidei nostræ auxilium cum lacrymis deprecabatur. Cui ego: Cur, inquam, mulier tantâ animi levitate fratres tuos deserere voluisti? Ad hæc illa: Et Jona, inquit, propheta à (Jon. 1.)

D facie Domini fugere voluit, & tamen voluntatem Dei, licèt invitus, implevit. Suscipe ergo, tu non solùm me, sed & istas orphanas, & Christo eas nutri. Et hoc miserabiliter acclamans, duas filias suas parvulas mihi cum fletibus ingerebat. Quis non præ gaudio flevit? Cui non extorsit lacrymas lætitiæ magnitudo? Suscepi planè ovem, quam ex omni numero solam errasse putabamus; eamque cum gemino fetu ad Christi ovilia revocavi.

20. Sanè per hos octo, quibus hæc gesta sunt, dies, ante initium Quadragesimæ, Paschæ à nobis celebrata est festivitas: quingentas si quidem & quadraginta animas ad

E Ecclesiam constat adjectas. Inane autem & supervacaneum non reor, ut cùm multa propter infinitam copiam prætermisero, in fine commemorem, neminem ex tanta Jammonensis populi multitudine, qui per triginta millia passuum ante tot dies venerat, aut curam domûs suæ, aut provisionem substantiæ, aut desiderii affectum huic operi prætulisse. Illud magis mirum magisque gaudendum est, quòd ipsam Judaicæ plebis terram diu inertem, nunc autem recisis incredulitatis vepribus & recepto verbi semine multiplicem fructum justitiæ germinare conspicimus; ita ut nobis in spe tantorum novalium gaudeamus, unde insignem perfi-

F diæ eruimus silvam, illic fertilissima fidei opera pullulare. Primùm enim ipsa synagogæ fundamenta evertere, deinde ad novam basilicam construendam non solùm impendia conferunt, sed etiam humeris saxa comportant.

21. Hæc beatitudo vestra die quarto Nonarum Februaliium virtute Domini nostri Jesu Christi arrepta, octo diebus ab eodem consummata esse cognoscat, post consulatum domini Honorii undecimum, & Constantio iterum victore. Quamobrem si indigni & peccatoris verbum dignanter admittitis, zelum Christi adversùm Judæos, sed propter Deum eorumdemque perpetuam salutem, susci-

G pite. Forsitan enim jam illud prædictum ab Apostolo venit tempus, ut plenitudine gentium ingressa omnis Israël salvus fiat. Et fortasse hanc ab extremo terræ scintillam voluit Dominus excitari, ut universus orbis terrarum caritatis flagret incendio.

ADMONITIO

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTES LIBROS.

INCERTI auctoris sunt, qui subsequuntur de miraculis sancti Stephani Martyris libri duo, neque Evodii episcopi Uzalensis nomen, cui inscripti à Lovaniensibus fuerunt, præferebant in antè edito Johannis Vlimmerii codice, neque in vetere libro Floriacensi. Evodii jussu compositos testatur auctor in prologo, seque etiam ipsi ab eodem Evodio episcopo diversum indicat in 6. ac 13. capite libri primi & in fine libri secundi. Proinde in argumento quod Operi post finitum prologum affigitur, quando miracula hæc dicuntur mandata quoque notitiæ fidelium ab Evodio in Ecclesia Uzali, *his verbis non auctor scriptorque Operis, sed suasor & approbator qui scribi legique jusserit, Evodius significatur. Nescimus autem an Opus istud habuerit præ oculis Augustinus, quando descriptum hic in libri primi fine miraculum narraturus in Sermone 323. n. 3. dicebat :* Apud Uzalim, ubi est episcopus frater meus Evodius, quanta miracula ibi fiant quærite, & invenietis. Prætermissis autem aliis, indico vobis unum quod ibi factum est, ut videatis quanta sit ibi præsentia majestatis.

DE MIRACULIS S. STEPHANI
LIBRI DUO.

PROLOGUS.

Tob. 12. 7. QUONIAM sanctus Raphaël Angelus nos adhortari dignatur, ut opera Dei non tam in abscondito collocemus, quam potiùs pro Dei gloria in aperto pandamus, monens, & dicens, *Sacramentum regis bonum est abscondere, opera autem Dei revelare & confiteri honorificum est :* quia sicut cognitis fidem non adhibere infidelitatis est, ita invidemiæ est in ædificationem aliorum nolle cognita prædicare. Propterea, beatissime papa Evodi, jussis paternitatis tuæ studiosè obtemperare curavi, non tam fisus B viribus meis, quam adjutus gratiâ Dei & sanctis orationibus tuis : ut ea quæ per patronum nostrum Stephanum primum Martyrem suum operatus est apud nos Christus, & adhuc operari dignatur, non malivola taciturnitate supprimere, quò ceteri fraudarentur ; sed magis pia devotione narrare, quò Amici Dei gloria fraternis auribus intimetur : nec ingenio & linguâ aliqua quasi exaggerare prævalentes ; sed ipsarum rerum veritatem, prout Deus donaverit, fideliter explicare cupientes, ut ipsa nostra narratio non tam verborum pompam audeat quærere, sed potiùs mendaciorum fucum studeat declinare ; ita ut ubicumque C res postulaverit, ipsorum quoque hominum verba, sicut ab eis dicta sunt, simpliciter ponere non debeamus erubescere. Magis enim placent bonis ac religiosis quæcumque dicuntur vera, etiam vitiosis verbis, quàm falsa politis & ornatis verbis. Sanè non ob hoc nos quispiam arbitretur voluisse ista narrare, quasi aliquid nos gloriæ beato Martyri videamur præstare : quando quidem illi nec tacendo demere, nec loquendo quidquam possumus conferre. Ipsa quippe virtutum miracula nullo humanæ linguæ præconio indigent, jam ubique personantem exserunt tu- D bam : sed tantùm nostram devotionem ad fratrum ædificationem pro recipienda obedientiæ mercede cum humilitate volumus demonstrare, metuentes quoque quod Luc. 19. 40. ab ipso Domino legimus terribiliter dictum esse, *Si vos tacebitis, lapides clamabunt.* Quæso autem vos omnes, quotquot hæc audire vel legere piè ac religiosè volueritis, ut hujus peccatoris ultimi, qui hoc in nomine Domini scripsit, semper in sanctis orationibus vestris meminisse dignemini : & si quid à nobis rusticiter profertur, non indignemini ; sed tantùm, quia veraciter dicitur, delectemini. E

LIBER PRIMUS.

Textus divinorum operum, quæ ostensa sunt per beati protomartyris Stephani venerabile meritum, mandata quoque notitia fidelium ab Evodio in Ecclesia Uzali, cujus urbis pontificatum administrabat sacerdos dignissimus; Aurelio tunc temporis Augustino apud Hipponem Dominicæ sationis dispensatore constituto.

CAPUT I.

De ampulla sanguinis famulæ Dei per somnium ostensa. F

CUM igitur adhuc nullus saltem rumor esse potuisset, quo ad nos indignos Domini sancti Stephani in mar- A tyrio primi Confessoris Christi reliquiæ venturæ essent, non enim hoc fieri posse aut in cogitatione habebamus, aut suspicari poteramus ; ecce ex anteriori tempore cœpit idem gloriosus quibusdam apud nos sanctis animis se ipsum revelare. Nam cùm quodam loco vel die sermo supradictarum reliquiarum ab his servis Dei fieret, qui easdem sibimet de Orientis partibus missas nobis nescientibus habebant, adfuit in sermone quædam etiam mulier sacra famula Dei, quæ ubi hoc audivit, ut evenire adsolet, non facilè credidit, & apud semetipsam tacitè dicere cœpit, Et quis scit si verè Martyrum sunt reliquiæ ? Statim autem B sequenti nocte per somnium ampulla quædam eidem demonstratur intra se habens sanguinis quamdam adspersionem & aristarum quasi ossium significationem : quam Presbyter quidam manu tenens germano ejus Monacho illa præsente locutus est dicens, Vis scire quomodo Martyrum probentur reliquiæ ? Quo dicto ampullam ejus ori injecit, & mox flamma [*] ignis per aures ejus atque oculos evomi cœpit. Hoc quomodo res ipsa manifestata sit digananter accipite. Ampullam sicut oculis suis vidit ancilla Dei in somnii revelatione, sic inter manus suas accepit postea sa- C cerdos Dei in ipsius rei manifestatione ; & quod illa quamdam dubitationem priùs in se habuit, eamdem nunc in quibusdam res ipsa declaravit. Quod deinde ignis per ampullam aures atque oculos comprehendit, quid aliud tunc præsignavit, nisi quod prædicatio sanctarum reliquiarum perveniens ad os Monachorum, unum corpus Ecclesiæ per auditum atque visum claritatis Dei igne succendit, ut omnes meritò dicerent, *Sicut audivimus, ita & vidimus ?* Psal. 47. 9. Nec quod ille Presbyter apparuit, qui ad os Monachi ampullam applicuit, quæ ignem emisit, inane fuit. Is enim erat D qui nuper ex Oriente rediens, & de sanctis reliquiis quas illic viderat, in ore servorum Dei verbum ponens, quasi ampullam admovit, & sancto igne succendit. Sed jam vellem ad evidentiora & manifestiora patroni Stephani transire miracula, nisi ad rem pertinere existimarem, alteram adhuc Sanctitati vestræ proferre visionem. Quam peto ut patienter, & sicut arbitror, non infructuosè, audire dignemini.

CAPUT II.

Ubi virgini sanctus Stephanus apparuit.

E ALIA autem virgo sacra ad locum antiquorum Martyrum in suburbio civitatis constitutorum, qui Felix & Gennadius nuncupantur, videbatur sibi iter facere per somnium, non eâ viâ qua de civitate compendio pergi adsolet, sed aliquamulùm deviâ & flexuosâ. Per hanc videt advenire innumeros populos gaudentes sanè atque psallentes, & cereos & luminaria cum grandi celebritate gestantes, & quasi quemdam candidatum parvulum co- F mitantes, eique iteratis vocibus inclamantes, Confessor Christi, confessor Christi. Quem cùm ad ecclesiam perduxissent, atque supra pulpitum elevassent, videt eumdem

Martyres antiqui Felix & Gennadius.

[*] Sic Floriacensis MS. At editi, flamma sanguinis.

parvulum subitò manus extendisse, & ore proximo populis dixisse, Ecce habetis Martyrem. Mirabile dictu est, quanta hujus quoque visionis veritas consecuta est. Nec immeritò olim per Prophetam divina voce prædictum est, *(Joel 2. 28.)* *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & dabo de Spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & juvenes visiones videbunt, & senes somnia somniabunt: & super servos meos & ancillas meas effundam de Spiritu meo: & dabo signa in cælo sursum & in terra deorsum.* Unde etiam stella ad locum supradictorum Martyrum, ab his qui tunc in agro fuerunt, occurrisse refertur. Nam si placet, secundæ visionis fructum incipiamus ostendere. Igitur post quadraginta ferme dies ex quo ista revelata sunt, in loco memoratorum Martyrum nostrorum, quò illa pergentem se viderat, susceptis ibi reliquiis, atque sacramentis fidelium celebratis, exinde cantantes atque psallentes cum immensæ multitudinis choris ad civitatem regredi cœpimus, per illam verò viam quæ puellæ monstrata est, portabantur sancti Episcopi gremio residentis vehiculo sanctæ reliquiæ, velut ille parvulus candidatus qui ab illa fuerat visus. In sui quippe corporis portione parvulus ille cognoscitur Confessor Christi. Dubitas an Martyr parvulus sit? Nonne propter innocentiam infantulus, propter humilitatem pusillus est? Ipse denique hymnus qui ore universi populi cantabatur, id est, *(Psal. 117. 26.)* *Benedictus qui venit in nomine Domini*, quid aliud, dum repetita voce cantaretur, significasse intelligitur, nisi quod illa audiente dicebatur, Confessor Christi, confessor Christi? Jam verò sicut ostensum erat puellæ, ita cereis luminaribusque fulgebant. Eamdem quoque, quam illa per visionem viderat, nos etiam intravimus ecclesiam. Unum aliquid ultimum de omni visione jam restat, quòd puella Confessorem illum in pulpitum levatum esse conspexerat, & extensis manibus dicentem populis audierat, Ecce habetis Martyrem. Hoc quoque qualiter impletum sit divina procuratione ad tempus dignamini accipere. Eodem namque die in quo ingressæ sunt ecclesiam beati Stephani reliquiæ, in ipso principio Canonicarum lectionum, *(Epistola Severi episcopi.)* Epistola ad nos quoque delata cujusdam sancti Episcopi, Severi nomine, Minoticensis insulæ, de pulpito in aures Ecclesiæ cum ingenti favore recitata est: quæ continebat gloriosi Stephani virtutes, quas in insula memorata per præsentiam reliquiarum suarum in salutem omnium illic credentium perfecerat Judæorum. Unde ex hac recitatione talium factorum suorum tamquam extensione manuum suarum acclamantibus & exsultantibus fidelibus ipse dicere videretur, Ecce habetis Martyrem. Verùm hæc dicta sint, ut commendare fratribus aliquo modo possemus, quàm non utcumque & temere, sed divina dignatione ad nos quantumlibet homines peccatores sancti Stephani reliquiæ videantur pervenisse.

Caput III.

De muliere cæca, quæ pallam cum reliquiis contigit, & visum recepit.

Nunc ergo, sicut promisimus, ad notiora miracula veniamus. Cùm igitur ejusdem diei vespere in loco absidæ super cathedram velatam essent reliquiæ constitutæ, mulier quædam nomine Hilara oculis capta, civibus nota panaria, excitata tantæ gloriæ Martyris fide, & nulla incredulitatis fluctuans dubitatione, *(Jacobi 1. 6.)* *Qui enim hæsitat*, inquit apostolus Jacobus, *æstimabitur tempestati maris, quæ à vento movetur & circumfertur*: hæc itaque in fide roborata, & in spe percipiendi luminis confirmata, ac divinæ gratiæ amore inflammata, ad locum ubi erant reliquiæ, quò ipsa per se impedientibus carnis oculis corpore appropinquare non poterat, sed lucentibus oculis cordis spiritu jam pervenerat; rogavit quamdam feminam religiosam, ut sibi manum daret, & se illuc duceret, unde lucem se recepturam esse confideret. Quò cùm alienæ manus auxilio deducta fuisset, pallam super reliquias positam manu errabundâ comprehendit, statimque suis utrisque luminibus applicavit; atque exinde nondum quidem corpore illuminata, sed jam luce fidei irradiata discessit. Nam gloriosi Martyris nomen nunc ore, nunc corde precando, etiam Christum Dominum non reticebat. Quæ cùm domum suam fuisset reducta, intra ipsos quoque domesticos parietes ad evincendas cæcitatis tenebras, quasi adversùs Amalec ho-

A stem [a] Jesu, continuata oratione pugnabat. *(Exodi 17.)* Parum aliquid noctis transierat, cùm ecce mulier ostii sui limen egressa, paulatim cœpit lumen recipere, ita ut parietes contrà positos adspiceret, & silices plateæ visu discerneret. Statimque filium suum appellavit, atque his verbis alloqui cœpit: Fili, nonne isti parietes de domo infantis [b] villici sunt? Ecce & silices de platea. Et dixit ei filius suus, Ut quid mentiris? putans quòd illa tentando id diceret, non videndo. Iterum levans oculos ad cælum, Ecce video, inquit, & lunam super theatrum adhuc dimidiam. Dixitque ei filius suus, Quare te faciebas non videre? quasi numquàm antea mater ejus cæca fuisset, sed potiùs cæcitatem finxisset.

B [c] Nec mirum si animalis homo nondum perciperet quæ sunt Spiritûs Dei, *(1. Cor. 2. 14.)* ignorans quod olim prædictum esset: *(Isai. 35. 5.)* *Tunc aperientur oculi cæcorum.* Verùm illa non simulatæ pristinæ cæcitatis, ut filius putabat; sed conscia perceptæ novæ lucis, ut veritas habebat, Amico Christi gratias agebat: quoniam non frustra Deo cantaverat, *(Psal. 17. 29.)* *Tu illuminabis lucernam meam Domine, Deus meus illuminabis tenebras meas*: &, *(Psal. 75. 5.)* *Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis*: quæ sic de montibus æternis exandita sit & illuminata. Altera die manè ad ecclesiam sola nullo alio comitante, sed proprio lumine deducente, perrexit, laudes Dei & Amici Dei

C non abscondit, quid in se mirabiliter gestum fuisset, congratulantibus & admirantibus fidelibus enarravit. Hoc ergo primum notum est apud nos in adventu sanctarum reliquiarum.

Caput IV.

De homine qui cadens pedem fregerat, & salvus factus est; & de multis qui à variis morbis curati sunt.

Per idem tempus quidam civitatis tonsor, qui Concordius vocabatur, pedem cadendo fregerat. Is diu lecto decumbens, variis doloribus cruciabatur. Cùm hinc eum paupertatis cogitatio, inde parvulorum filiorum sollicitudo in tanto casûs sui mærore positum maceraret, ec-

D ce quadam nocte, ipso quidem dormiente, sed non illo dormitante neque obdormiente qui custodit Israël, *(Psal. 120. 4.)* qui pusillum & magnum fecit, & æqualiter est illi cura pro omnibus, videt per somnium perductum se in arduum quemdam & angustum cujusdam montis adscensum, unde nulla sibi esset facultas remeandi, nullus exitus evadendi. Ex quo quid aliud demonstrabatur, quàm ut sciret atque intelligeret, in angustiis pressurarum suarum, non humanum, sed solius Dei deberi quærere auxilium? Namque apparuisse sibi ait quamdam reverendi visûs feminam, quæ sibi sic afflicto & dolorum amaritudine repleto, speciem fici traderet, per cujus dulcedinis significationem spiritalis gratiæ

E perciperet suavitatem. Unde etiam fiduciam impetrandi accipiens precibus insistebat, & sanitatem ab ea petebat. At illa, quæ typum procul dubio gestabat Ecclesiæ, Modò, inquit, accede ad sanctum Stephanum, & faciet te sanum. Quod dictum facti fides est subsecuta. Nam cùm illa discederet, & ipse post eam relinqui se dolens diceret, Dimittis me, & ducis te? ecce videt illam, sicut illi promiserat, ad sanctum Stephanum accedentem & pro se rogantem ac dicentem his verbis: Rogo te per sanctitatem tuam cura illum; miserere illi, miserere filiorum ejus, libera hominem innocentem de tribulatione. Tum illum qui rogaba-

F tur vidit ad se, atque ad cubiculum in quo jacebat, ingredientem amictum veste candida, specie decora. Quem mox ut agnovit, ut ægrotus medicum, egenus copiosum, supplex patronum, his verbis cum lacrymis rogabat dicens, Care Christi amice cura me, libera me de tribulatione, miserere mihi, miserere filiis meis. Vix precator verba finierat, & jam precum exauditor precibus respondebat, dicens, Surge, salvus factus es. At ille statim in sermone jubentis, tamquam qui obdormiens corpore, sed vigilans spiritu audisset, continuò de lecto exsilivit, & ante lectum suum firmis gres-

G sibus incedere cœpit, ac sic verbum illud prophetiæ implevit: *(Isai. 35. 6.)* *Et claudus saliet sicut cervus.* Deinde manè surgit, votaque sua Martyribus, ubi eædem reliquiæ susceptæ sunt, reddere properavit. Quò propter itineris longitudinem baculo adhuc innitendum esse putavit. Ubi post quàm diu oravit, cereos accendit, baculum dereliquit, atque exinde filium parvulum collo sustinens repedavit: in ecclesiam venit, & gloriam Dei atque Amici Dei sanitatis adtestatione prædicavit. Post hæc reliquiis in ecclesia cum in-

a Editi, adjuvante Jesu. Abest adjuvante à Floriac. MS.
b Floriac. MS. villa.

c Hic aliisque passim locis lacunas juvante Floriacensi codice explemus.

genti celebritate collocatis, tamquam proposita statione medicinæ (onde cantavimus, *Suscepimus Deus misericordiam tuam in medio templi tui*,) quanti ex illo die multitudinis undique concursus fieri cœpere, quanta beneficia fuerint collata, & quotidie conferantur, quanta miracula demonstrata, quot cæci illuminati, paralytici sanati, quanti variis morbis passionibusque curati, sed & mortui suscitati, longum est nobis & penè impossibile universa vel memoriâ retinere, vel sermone digerere, vel stilo mandare; cùm unumquodque miraculum sui generis quamdam historiam habere noscatur. De quibus tamen omnibus, quæ neque explicare possumus, neque penitus reticere debemus, pauciora quæque & notiora eligimus, ut neque fastidientium aures inundemus, neque diligentium studia defraudemus.

Psal. 47. 10.

Caput V.

De muliere quæ pro marito suo sanctum Stephanum invocavit, & exaudita est.

IGITUR [a] Memplonitani loci mulier quædam diu peregrinantis mariti nec de morte certa, nec de vita secura, cùm triennii ferme tempus emensum esset, quo illa diversis opinionibus de conjuge exagitata in ancipiti & dubio vitæ suæ statu fuisset collocata, fluctuabat ex incerto pendens muliebris animus, & in quod se latus ægra projiceret ignorabat, dum hinc nuptiæ suaderentur, paupertas proponeretur, sollicitudo ingereretur, fragilitas carnis insidiaretur; rursum ex alia parte castitas, maritus, fama, religio ante oculos ponerentur: tandem inter hujuscemodi sibimet repugnantium cogitationum æstus, potentissimi advocati Stephani implorare debere patrocinia, non sine divina providentia est à quibusdam instigata atque cohortata. Nam ad ejus Memoriam supplex advolavit, ibique se cum lacrymis stravit. Et dum orat audire meruit, Maritus tuus venit. Propere illa domum redut, & maritum incolumem invenit. Ita & conjugi castitas custodita, & Amico Dei quanta fuerit animæ periclitantis cura, cognitum factum est in Dei mirabili gratia.

Caput VI.

De homine quem collapsa domus oppresserat, cujus conjuge orante sanctum Stephanum, vivus inventus est.

PER idem tempus in nostra civitate quædam domus ruinâ collapsa hominem oppresserat, cui nomen Dativus est. Cujus exinde erutum corpus & ad vicinam domum translatum, funeris obsequio plangebatur. Proinde jugalis ejusdem, mariti sui tanto luctu perculsa, ad Memoriam gloriosi Stephani pro vita mariti cum lacrymis se prostratura perrexit. Ibidem dum illa aliquandiu ad aures Amici Dei fide pulsaret, precibus insisteret, ecce repentè in conspectu plangentium funeri circumstantium & nomen venerandi Martyris invocantium, vir ejus in quo jacebat loco, aperire oculos, & corpus movere, videntibus & mirantibus omnibus qui aderant, cœpit: ac deinde post aliquantum ejusdem diei spatium emensum ad vivos rediens, & in se residens, ad illum cujus domus erat, dixit, Beatus es frater, quoniam hodie Angelus Dei domum tuam intravit. Et narrare cœpit quæ animæ suæ revelata fuissent. Dixit enim multitudine mortuorum se fuisse circumdatum, quorum alios agnovisset, alios ignorasset. Deinde quodam ingresso juvene, candida veste nitente, habitum diaconi præferente, & pietatis imperio jubente ac dicente illis mortuis, Recedite, statim illas mortuorum turbas non comparuisse. Tum illum ad se accessisse, ac sibi dixisse, Redde quod accepisti. Et se non intelligente, iterum illum repetisse, Redde quod accepisti. Sed & tertiò ut redderet similiter imperatum sibi ab eo fuisse, seque respondisse: Num Symbolum jubes ut reddam? Et illo dicente, Redde, se ex ordine Symbolum reddidisse, & adjecisse, Si jubes, & Orationem Dominicam reddo: atque illo annuente reddidit. Tunc ille signo salutari cor jacentis signavit, eique dixit, Surge jam salvus. Et surgens, sicut dictum est, salvus effectus est.

Caput VII.

Ubi prohibuit sanctus Episcopum, ne reliquias suas transferre præsumeret.

EODEM tempore venerabilis Episcopus noster, de ejusdem sancti reliquiis aliquam partem disposuerat in Promontoriensi ecclesia collocare. Dies etiam quo id fieret statutus erat. Ecce ante diem ferè tertium, quidam Ecclesiæ nostræ Presbyteri duo, quorum unus maturioris ætatis,

A [b] Zumatus nomine, admonetur, quod ipse postmodum retulit, ut ad Episcopum manè pergeret, eique diceret, ne perficeret quod de parte reliquiarum facere disposuisset. Quod cùm memoratus Presbyter negligenter habuisset, nec ad Episcopum pertulisset, secunda vice & graviter arguitur, & alapâ illisâ in faciem verberatur. Alium autem Presbyterum Donatum nomine retulisse, quòd in ipso loco Memoriæ eumdem Episcopum nostrum viderit sibimet è diverso adstantem, & Sacramenta nivei candoris in palla manibus & collo gestantem. Quem protinus appellans, constanter dixit, Pone hic quod portas. Cùmque ab alio in sinistra Episcopi stante Presbytero, sibimet, diceretur,

B Et quis alius portabit? Ipse respondit, Quid ad te, modò hîc quod ab Episcopo portatur, loco suo reponatur? Quod sicut revelatum est, ita post diem tertium impletum est. Namque cùm jam præcedente die vehiculum pararetur, ut cum parte reliquiarum Episcopus proficisceretur, repentè hujusce rei famâ per civitatem divulgatâ, immensa ad ecclesiam multitudo confluxit. Tumultus & clamor magnus fieri cœpit, zelus fidei & amor Amici Dei omnes accendit. Circumdatur Episcopus stipantibus turbis, rogatur, & tenetur, nec antè dimittitur, quam sacramento etiam interposito nihil se reliquiarum de civitate ablaturum esse

C polliceretur. Quo ita demum illa populi pro zelo fidei tempestas placaretur, simulque reliquiæ in unum congregarentur, in eodem Memoriæ loco, ubi jam pars fuerat reliquiarum primitus collocata, ibi & alia pars similiter reponeretur. Donatus presbyter per somnium sacramenta portantem Episcopum, hoc est sacratarum reliquiarum portionem gestantem compellere, sicut dictum est, videbatur, ut in loco suo reponeretur quod ab eodem reportabatur. Ideo factum credo, ne ullus divisionis locus daretur, maximè quia in Ecclesia hoc agebatur, quæ primitus à Donatistarum divisione usurpata, postea usque in hodiernum unitati Catholicæ est restituta. Unde etiam vo-

D cabulum sumsit, ut ecclesia Restituta appellari meruerit. Ecclesia Restituta.

Caput VIII.

De cæco qui capsellam reliquiarum tetigit, & visum recepit.

SANE eodem quo hæc agebantur die, cùm pars ipsa reliquiarum de monasterii habitaculo prolata cum ingenti celebritatis exsultatione & hymnorum choris resonantibus dulci modulatione manibus sacerdotis ad ecclesiam portaretur; ecce quidam cæcus apprehendens capsellam argenteam, in qua erat reliquiarum portio memorata, cœpit fortissima fide regno cælorum vim facere. Et quia qui vim faciunt, diripiunt illud, continuò lumen rece- Matth. 11. 12.

E pit. Unde universæ Ecclesiæ suæ Christus non modicum gaudium cumulavit.

Caput IX.

De duobus catenatis per gloriosum Stephanum liberatis.

ITEM cùm quidam in custodia publica catenarum nexibus vincti districtiùs haberentur, eorum unus cruciatu pœnæ ac dolore compunctus, sanctum Stephanum Christi carum in auxilium invocabat. Ecce verò inter lacrymas vocesque ejulantis, subitò de manibus ejus corruère catenæ. Quo facto cùm præposito custodiæ solutus ultro se ipsum ingessisset, & rem tanti miraculi confessus fuisset,

F non est ausus custos rursum ei vincula injicere, sed planè ex hoc quasi cautior & sollicitior effectus alium pariter vinctum artiùs fortiùsque constrinxit: quasi divinæ potentiæ possit esse quidquam insolubile, ignorans quia *sermo Dei non est alligatus*. Verùm cùm ille simili vinculorum asperitate compulsus ad eumdem tanti miraculi auctorem talibus, sicut socius ejus, vocibus & fletibus suppliciter exclamaret, ipse quoque exaudiri meruit, & similiter catenis resolutis opera Dei confitendo narravit. 2. Tim. 2. 9.

Caput X.

De reo soluto, & per meritum sancti Stephani sanato.

G ALIO item vincto cùm in thermis publicis vapore caloris catenarum vulnera intumescerent, & gravissimum dolorem eidem concitarent, adfuit fides, ut Amici Dei opem imploraret. Qui cùm ad piscinalem egressus esset, subitò etiam ipsi catenæ ceciderunt, & omnes quotquot viderunt, Christum, atque ejus primum Confessorem Stephanum magnificare cœperunt.

a Ita Floriacensis MS. At edit., Igitur in [illegible] Vide infrà lib. 1. c. 4.

11

b Codex Floriac. Zorius.

CAPUT XI.

Ubi paralyticus meruit sanitatem.

PARALYTICUS territorii Hipponensis [a] Zaritorum, vocabulo Restitutus, faber ferrarius, per plurimum tempus lecto decumbens, non pedibus poterat incedere, non linguam in verba resolvere: tandem beati Stephani ad se famâ perlatâ, parentes proprios nutu quo poterat hortabatur, ut ad Memoriam gloriosi Martyris portaretur. Quo facto dum ibidem hyemis multo tempore in tanta frigoris asperitate super pavimentum tesellæ jaceret in oratione, (quod utique contrarium hujusmodi infirmitatibus esse solet,) ferè vigesima die per somnium noctu apparuisse sibimet indicavit quemdam juvenili formâ præditum, speciosa etiam veste & habitu decorum, seque tunc ab illo accersitum, sibique esse jussum ut ad locum Memoriæ suis pedibus accederet: & ex illo cœpisse paulatim gressum & linguam ad propria officia aliquantulum revocare. Cúmque quartus mensis fuisset [b] emensus, eo quòd nondum adhuc plenam receperat sanitatem, cogitare cœpit ad propria remeare; seque tunc admonitum fuisse ait, sibique dictum esse, ne festinare vellet, sed adhuc quatuor menses exspectare deberet, quo tunc domum suam propriis pedibus repedaret. Quod omnino sicut promissum est, ita die & tempore denuntiato adimpletum est. Nam sicut & nostra conscientia testis est, & ipse in gloriam Dei confessus est, & pedibus suis ad propria remeavit, & ore proprio verba distinctius pronuntiare cœpit.

CAPUT XII.

Ubi quidam paralysi linguæ & pedum liberatus est.

QUIDAM de civitate Uticensi paralysi pedibus & linguâ implicatus lecto detinebatur. Cujus mater ad sancti Stephani Memoriam fide firmissimâ convolavit, secumque post quam filii sui caussam optimo advocato commisit, exinde aliquid pulveris pro sanctificatione abstulit, & revertens domum filio jacenti adhibuit. Ex quo mox ille sanitatis beneficium sentiens, de lecto surrexit, & non solùm pedibus suis ambulare cœpit, sed etiam per duodecim millia passuum proprio gressu ad beati Martyris Memoriam pervenit, gratias in corde suo agens, de pedum sanitate percepta, sed adhuc preces fundens de propria lingua solvenda. Proinde exuens sibi manicam tunicæ suæ, eò quòd orarium non haberet, per [c] fenestellam Memoriæ ad interiora loca sanctarum reliquiarum manu injecta mittebat, atque inde rursum dexteram reducens ori suo admovebat, & linguam contingendo paulatim nodos loquendi, gratiâ fidei resolvebat. Hoc enim sæpius faciendo, tamquam salutares cibos de cælesti assumens cellario ægrotanti suo adhibuit membro: unde arentem linguam refecit, & loquendi officium adjutus Dei gratiâ idoneum recepit: ac sic in utrisque illa suppleta est prophetia, per quam olim dictum est, *Et [d] plana erit lingua mutorum.* [Isai. 35. 6.]

CAPUT XIII.

Ubi cæcus Pisitanus lumen recepit oculorum.

CÆCUS etiam quidam Pisitanæ civitatis, cui vocabulum est Donatianus, ad stationem potentissimi medici Stephani advenit. Ibi denique pulsans fidei pietate, die octavo, tamquam Dominicæ resurrectionis sacramento, quæ facta est a die quidem passionis tertio, sed in dierum numero post sabbatum octavo, eo die, ut dixi, per fidem lumen oculorum recepit, quando lucem [e] mentium universus mundus per Domini Resurrectionem excepit. Qui cùm vota sua cupiens sancto Martyri reddere, argenteam offerret pro sua devotione candelam, (nec immerito candelam offerebat, qui lumen receperat,) is accersitus à venerabili Episcopo, atque interrogatus ut ei diceret quid sibi præstitum esset, quare illud donum offerret, adstante universâ Ecclesiâ etiam ore confessus est, quòd & corde & corpore spiritali archiatro curante illuminatus redditus est.

CAPUT XIV.

Ubi cuidam sanctus Stephanus apparuit, qui audierat filium suum à latronibus interfectum.

UBILANEUS nostræ civitatis nomine [f] Rusticanus, filium suum cum alio homine suo porcos mercatum connumeratis solidis miserat ferè ad ducenta millia passuum: cúmque complures transacti essent dies, neque illi adhuc reversi fuissent, a quodam amico suo argui & increpari cœpit, eò quòd filium suum & hominem suum in tam longinquam regionem mittere voluisset, quos jam à latronibus occisos se dixit audisse. Quo audito, ille quasi miserabili luctu perculsus domum flens lugensque regressus est. Lacrymis pro cibo tota pastus est die. Interea cùm sic nox eum oppressum mœroris tenebris invenisset, ecce per somnium videt sibi apparere quemdam decorum juvenem, cujusdam [g] honorati & primarii civitatis viri nomine Uzalensis vultum habitumque præferentem, eumque hilari facie sibi dixisse, Quid ploras? Respondisse autem se, [h] ut ipsius utar simplicibus verbis, Domine meus, per bonitatem tuam ideo ploro, quia audivi quòd homo meus & filius meus occisi sunt. At ille consolans eum ait illi, Non sunt occisi. Tamen qui sum ego, ait? Ille respondit, Domnus meus Uzalensis. Bene, ait ipse, dixisti, quia Uzalensis sum, sed non sum ipse quem putas: Ego enim sum Stephanus. Sanè unde tristis es de filio tuo & homine tuo, scias quòd jam huc habent redeuntes faciem. Nam dedisti illis solidos viginti quinque, insuper autem acceperunt creditam pecuniam propè viginti millia folles, & adducunt secum porcos numero quadraginta quatuor omnes electos. Venient autem die Romanorum civitatis, horâ primâ. Hæc itaque omnia sicut per somnium revelata sunt, ita postea re ipsa completa sunt. Namque & homines incolumes reversi sunt, & porci tot numero adducti, & summa pecuniæ creditæ eadem inventa, & dies horaque adventûs illorum prædicta sine ullo prorsus errore est consecuta.

CAPUT XV.

De parvulo qui catechumenus mortuus est, & meritis sancti Stephani matri vivus restitutus est.

1. CUJUSDAM [i] mulieris filius parvulus mortuus catechumenus erat. Qui matris portatus manibus cum ingenti ejulatu & miserabili vociferatione ante ipsam Memoriam gloriosi Stephani fuit projectus, tradente illa mortuum, ut ab eo reciperet vivum. Cúmque ad aures Amici Dei pulsaret fide pietatis, percussa duplici luctu orbitatis, quòd & in præsenti vita filium perdidisset, & in futura, utpote sine gratia baptismi, salvum habere non posset, ecce inter diu lamentantis & vociferantis dolorem & clamorem miseræ matris, repentè parvulo spiritus redditur, vita tribuitur, vox viventi conceditur. Continuo Presbyter accersitur, baptismus parvulo traditur, sacramenta complentur, atque ita à peccatorum lethali catena anima liberata, statim etiam mortalis carnis vinculo exuitur, & ad Dei spiritales amplexus summa celeritate liberata dimittitur. Ita & matri non modica consolatione concessa gaudere de [k] reddito filio datur, & parvulo salus vera conceditur. Qui profectò ob hoc ad modicum vitam recepit, ne in æternum moreretur: ob hoc ad tempus mori meruit, ut vitâ perpetuâ frueretur.

2. Hæc interim de multis & penè infinitis miraculis pauciora decerpsimus, ne in præsenti auditoribus propter festivitatem Martyris de longinquo advenientibus forsitan oneri esse possemus. Ceterùm quod nobis difficillimum est, si omnia recordari ac recensere, ut superiùs dictum est, vellemus, librum prolixum faceremus. Ipsas enim notissimas clarissimasque virtutes ad prædicationem sui sibimet sufficere existimamus, quæ non indigent humanæ linguæ facultate, quoniam prævalent divinæ potentiæ perspicua veritate. Verumtamen devotionem nostram ad ædificationem fratrum in nomine Christi ex aliqua parte exhibere voluimus, ut paternæ obedientiæ mercedem orationibus vestris recipere & gloriosi Stephani primi testis Christi benedictionem favente divinâ misericordiâ possimus impetrare: per Christum Dominum nostrum, cui est honor & gloria in secula seculorum, Amen.

a In antè editis deest *Zaritorum*, pro quo forte melius, *Diarrytorum*. Restitutus hic sicut scriptum est in Floriac. codice, in quo postea, loco *Restitutus*, habetur *Resti*.
b Floriacensis MS. *fuisset exactus*, eo quod nondum &c.
c Idem Flor. MS. *per fenestram*.
d Sic Floriac. MS. At editi, *plena*.
e Sic Floriac. MS. Editi verò, *gentium*.
f Floriac. MS. *Rusticanus*.
g Ita Floriac. MS. Editi verò, *Honorii*.
h Floriac. MS. *Respondisse autem se supplicibus verbis, Domine &c.*
i Miraculum illud refert Augustinus in Sermone 323. n. 3. & Serm. 324.
k Sic Floriac. MS. At editi, *de redemto filio*.

DE MIRACULIS S. STEPHANI

LIBER * SECUNDUS.

Abest à Floriacensi MS.

Caput I.

Allocutio de libro altero ad præcedentem adjungendo.

BENE mecum recolit Sanctitas vestra, sanctissimi Patres & Fratres, quòd cùm in conventu nostræ hujus Uzalensis Ecclesiæ * cùm Domini Stephani primi martyris Christi miracula fideliter descripta, & publicâ attestatione comprobata, ante hoc tempus vobis qui adfuistis de publico recitarentur, hoc quoque plenissimæ gratulationis munus ipso Amico Dei, ut credimus, procurante dilectioni vestræ exhibitum, ut post recitationem divinorum operum atque gestorum, ipsarum etiam personarum in quibus illa mirabilia facta, quæcunque in præsenti reperiri potuerunt, demonstratio perspicua & professio propria, non solùm scriptis nostris testimonium perhiberent, verùm etiam oculis adspectibusque vestris fidem veritatis ingererent. Unde factum est, ut dum ipsæ virtutes Dei vestris auribus primitus per lectionem intimarentur, etiam visibus vestris * oculata fide præsentarentur, ut illud in vobis quod in Psalmo scriptum est compleretur, *Sicut audivimus, ita & vidimus.* Erat namque in tanta re cælestis gloriæ spectaculum grande. Ubi enim pronuntiaverat lector quamlibet historiam, verbi gratià primitus de quadam cæca, postea illuminata, statim terminato sermone hæc eadem persona requisita in populo, & inventa, & in medium omnis Ecclesiæ producta, admirantibus & congratulantibus, videbatur sola jam sine ullo comite ac duce, sicut priùs solebat, incedere, ipsaque etiam per se gradus absidæ conscendens, universis eminus conspicienda adstabat, & testimonium in se divinæ gratiæ, ipsorum suorum illuminatione oculorum veluti fidelium testium tacita quadam prædicatione proclamabat. Item cùm de paralytico sanato multis antea cognito præcessit lectio, continuò idem qui ab ejusmodi infirmitate fuerat curatus, similiter productus è populo propriis gradiens passibus, cum totius Ecclesiæ magno gaudio cernebatur, præconia divinæ laudis quibusdam contestans palpabilibus documentis, ipsis sanatis sui corporis integris membris. Dum hæc itaque gererentur, dumque uno eodemque tempore singulis quoque conscriptis etiam ipsæ res mirabiliter concordi unitate coirent; profectò putares non tam præterita narrari, quàm potiùs præsentia demonstrari. Ita enim quod sermone proferebatur, statim etiam ipso præsenti opere cernebatur, ut alio quodam majori miraculo mirabiliora ipsa miracula redderentur. Quis tam durus ac ferreus non in lacrymas erupit, non ad pietatem humilitatemque defluxit? Quis unquam digno præconio loqui possit? Fiebat clamor gratulationis in auditu lectionis: rursum quoque major exsultatio excitabatur in adspectu visionis; ac sic per auditum & visum penetrabat flamma divini amoris omnis tunc cor hominis. Hæc autem quia sine silentio præterire non potui, propter eorum qui illo tempore adfuerant memoriam renovandam, sive eorum quos ista latebant nequaquam scientiam defraudandam: & quia illa ipsa continuò quæ recitata sunt, statim etiam à religiosis plurimis cum clausula sua capta sunt atque descripta, idcirco ad alia quæ consecuta sunt narranda, hinc adjuvante Domino, quasi libelli secundi exordium sumsimus. Referam igitur vobis, Carissimi, adjutorio Domini nostri Jesu Christi, adhuc Stephani patroni communis mirabilia gestæ rei multisque bene notissimam in laudem & gloriam Dei memorabilem historiam.

Redundat cùm. — *Floriacensis codex, oculata.* — *Psal. 47. 9.* — *Suprà lib. 1. cap. 3.* — *Ibid. cap. 2.*

Caput II.

De Megetia quæ paralysi fuerat percussa, quæ inter medicorum manus defecerat, & currens ad sanctum Stephanum à duplici infirmitate curata est.

1. CARTHAGINENSIS civitatis quædam fuit, nobilis genere, nobilior Christi fide, Megetia nomine, dives in sæculo, ditior in Deo: cui Christiana mater erat nomine Vitula: pagani autem erant maritus, & socer, & pater. Hæc cùm in utero haberet, quarto mense conceptûs sui, nescio unde nauseando priùs ac rejiciendo dum frequentiùs pateretur stomachi concussionem, orisque distensionem, & vomitûs provocationem, in pravitatem pestemque paralysis caussâ perducta est, ita ut exclusis à locis suis ipsis cardinibus dentium & arteriarum, nequaquam posset dilapsa ora constringere, neque pervios atque integros palati motus ac linguæ ad aliquid vel ore emittendum, vel in os recipiendum habere. Remanserat in femina pia & pudorata deformis quidam & aversandus adspectus, & ibi vitii macula corpori erat infixa, ubi utique nequaquam posset esse celata. Facies quippe erat, de qua quidam dixerat, Frons hominem præfert, quæ tegi sine dedecore non potest. Ceterorùm namque membrorum cùm aliquo vitio officia præpediuntur, nonnullâ industriâ rubori subtrahuntur. At verò cùm ipse vultus aliqua fuerit fœditate turpatus, quidquid propter verecundiam tegminis adhibetur, ipsa verecundia magis augetur. Quid ergo faceret nobilis matrona, velamento abscondens ora vitiata, dum venientibus salutatum ad se æquè aliis nobilibus feminis, aut osculum dare, aut sermonem conferre, ipsius vitæ societas atque humanitas compulisset, ut taceam de cibo & potu, quod vix ægrè poterat manducare vel haurire? Namque ingenium industriaque medicorum diu multùmque circa eam laborantium frustra, non solùm nihil salutis ei conferre poterat, verùm etiam in deterius caussa pergebat. Nec immeritò: ab illo enim conditore & redemtore omnis naturæ Deo nondum in illa reformabatur, quod non nisi ejus virtute formatur, cujus censurâ omne hominis corpus & disciplina constringitur, & medicina laxatur. Tali igitur confecta mærore ac dolore, nec quorumcumque remediorum aut medicamentorum ullo adjuta levamine, ferè jam sexto mense, tabefactum fuerat delicatæ corpus animusque puellæ. Ob quam rem etiam illud quod gestabat à vitali spiritu jam destitutum, intra septa viscerum retinebat emortuum. Ita cùm priùs sub uno paralysis vitio jam ipsa vita horreret, accessit aliud gravius & periculosius, unde nec ipsa quidem vivendi possibilitas remaneret. Nam si puella sic defecerat sub vitiosi oris labore, quomodo posset vivere cum mortuorum viscerum collapsione? Septimus mensis incesserat, non vultus pestifer à pravitate exuebatur, non alvus onere mortuo exuebatur. Pontius verò Megetiæ pater, socer autem Avitianus, & maritus Adventius, utpote adhuc gentilitatis erroribus adstricti, quidquid non solùm per industriam medicorum, verùm etiam per artes dæmoniorum ac superstitiosarum figmenta vanitatum, quasi pro vita intermorientis Megetiæ poterant adtentare, frustra omnino atque inaniter desudabant. Sed error infelix quid saluti humanæ te crederes posse conferre, quam studuisti semper auferre? Refellit te vox veritatis in sacratissimis Psalmis, contestans generaliter & breviter, à quo verè sit omnis salus animæ corporisque, dicens, *Domini est salus.* Soli enim Deo rectè cantatur, *Homines & jumenta salvos facies Domine.* Qui dignatus est creare, ipse prorsus dignatus est & sanare.

Omnis sanitas à Deo. — *Psal. 3. 9.* — *Psal. 35. 7.*

2. Proinde illis memoratis personis diu in talibus frustra laborantibus, & non corpore, sed corde dormitantibus, ecce Deus ille magister qui non dormit neque dormitat, qui custodit Israël; ipse Deus, inquam, cui cura est pro omnibus, religiosam Vitulam Megetiæ matrem, fideli calore succendit, atque ut ad domini Amici sui Stephani suffragium accurreret, inspiravit. Quam, ubi benedicta femina in sacratarum reliquiarum loco de Carthaginensi urbe ad Uzalensem profecta est, misericordissimus Dominus & miserator excepit, exaudivit, adjuvit, atque de filia compotem fecit, ac de diabolo adversario superato victricem triumphare permisit. Dici non potest quibus illa pia femina Amicum Dei flebilibus vocibus fuerit aggressa, & quanta cum miseratione ante limina gloriosi Martyris prostrata effusos sui cordis dolores expresserit, in hæc verba prorumpens: Domine Stephane Christi amice, subveni matri miseræ, ad te confugienti pro salute periclitantis filiæ. Hîc te ergo planctibus oro, illic te ancilla tua præsentem medicum sentiat imploro. Scis ipse qualibus caussis laboret Megetia, & in quo vitæ discrimine sit constituta. Ecce enim ex quanto tempore jacet, misera toto corpore, & paralysi dissoluta, & visceribus tabefacta. Proximum est autem, ut septimo mense completo, comprehendatur ab octavo. Omnes desperant de salute Megetiæ: ego quæ ad Christum & te Amicum ejus confugi, credo quia talis luctus de filia non imponetur capiti meo. Peto autem & rogo, ut cùm hinc à corona tua revertens festinanter ad ancillam tuam proficisci cœpero, recreetur anima mea de filia ali-

Psal. 120. 4.

quo nuntio bono. His & horum similibus multis affatibus ubi satis visa est sibi idoneum instruxisse advocatum sanctum Stephanum apud judicem Christum, propere ad revisendam filiam, unam & solam suam maximam curam, mater parturibunda revertitur. Oleum tamen sanctificatum, & orarium vel sudarium* orationum suarum sudorumque pro salute filiæ laborantis testimonium, a beati Martyris Memoria secum pariter reportabat. Ecce igitur in via cùm declinandorum æstuum gratiâ (nam æstivum tempus erat, quo igneus sol terras urebat) secessisset, subitò adveniente nuntio accepit litteras à viro suo de Carthagine directas, sicut precibus suis postulaverat, in quibus proximè futura liberatio filiæ significata erat. Nam mensem octavum alterâ die ingressura filia dicebatur, aliquantulùm tamen vegetior esse, & sui jam partûs signa præcedere, & bono animo illam de filia esse debere. Quod totum religiosæ Vitulæ matri, non ore humano, sed divino oraculo nuntiabatur. His igitur primis votorum suorum relevata mater auspiciis, perniciter advolavit. Quæ ubi pervenit Carthaginem, suamque natam in ipso vitæ suæ articulo positam invenit, statim sacrato oleo filiæ membra perunxit, sudarium quoque amplexandum pectori tradidit. Quo facto, rediviva Megetia uteri sui partu exonerata, octavi mensis ingressa prægnantibus mulieribus tremenda* lumina, ab ipsa mortis regia, rursus auris est vitalibus restituta. Sic itaque unâ lethali caussâ dispunctâ, archiatro cælesti protinus altera curanda restabat. Quod ut jamjamque fieret, fida mater Vitula filiam liberatam ad vitalis fontis venam, unde ægræ suæ haustum cæleste poculum attulerat, salubriterque infuderat, secum reducere cupiebat. Sed nondum recuperatæ vires Megetiæ, post laborem periculosæ enixionis suæ, alterum itineris subire laborem minimè permittebant.

* vel, galeonem.
* forsè, limina.

3. Interea vir, socer & pater puellæ nihilo adhuc permoti in laudem Dei verique ejus Martyris primi de tam miserabili caussa uteri, rursum cœpere ob ejosdem curandam reliquam valetudinem, id est, vitiosi oris pravitatem, illa hominum remedia errorésque consulere, & longas moras temporum frustra conterere. Namque annus integer & aliquot ferè menses evoluti sic erant. Tandem fidelis mater Vitula, archiatrum quemdam Felicem nomine Carthaginensis civitatis, fidelissimum præ ceteris atque amicum domûs suæ, corrogavit ad se ipsam, ac super salutem ipsius unicæ obtestando constrinxit, dicens, Sic unica filia tua vivat, potestne curari Megetia de paralysi ista, an non? Tum ille: Fideliter dico, filiam tuam de hac caussa penitus curari non posse, quia sic me voluisti constringere. Ipsa, inquit, junctura quasi catri, ubi oris & maxillarum retinacula quædam continentur, exclusa est à locis suis. Cui respondens mater Vitula, fidei suæ stabilitate fundata, continuò retulit dicens, Ego non sic credo in Christo meo, quia sic relinquetur filia mea in hoc tanto paralysis malo. At ille fidei firmitatem valde admirans in femina, Hoc, inquit, omnipotenti Deo licet facere, cui credis: nam nihil speres ex nobis. Quibus religiosa Vitula auditis, dimisso à se archiatro, assumens secum Megetiam suam adiit virum suum, & virum filiæ suæ, ac pro inflammata dolore, sic fari exorsa est: Adquievimus, inquit, vobis miserè usque nunc, nec resistere viris mulieres valuimus: diu vestras pertulimus voluntates, ex quibus nullus fructus salutis filiæ, nullus cessit effectus, ita ut ecce per annum & quot excurrunt amplius menses inter manus medicorum corpus filiæ meæ tantummodo fatigetur, nec omnino, sicut videtis, aliquid perficiendo sanetur. Rogo aliquando permittite & nobis, ut faciamus & nos quæ expediunt nobis: eamus & nos ad medicum nostrum. Credo in illum, quia qui noluit Megetiam cum suo partu mortuo mori, ipsa etiam eam faciet sano vultu suo inter homines conversari. His atque hujuscemodi querimoniis deplorans justis ac veris, nequaquam illi viri tali feminæ virili animo indutæ valuerunt resistere. Maluerunt sponte cedere, quàm quolibet alio judicante victi discedere.

4. Flexis itaque illis in hanc sententiam matris Vitulæ, marito scilicet simulque patre Megetiæ, sed marito quidem adhuc pagano, patre verò Christiano catechumeno effecto nomine Pontio, Senatoriæ dignitatis viro: (Dignum est ut cujus fidem in Christo cœpimus pronuntiare, ejus quoque vocabulum jam incipiamus cum debito honore pariter nominare: qui sanè quemadmodum initiatus Christiano nomine fuerit, quoniam locus videtur exigere, minimè nos pigebit aperire. Quando enim religiosa Vitula, nondum de partûs periculo liberatâ Megetiâ, ad Amicum Dei fuerat profecta, ibi in suis precibus etiam de hujus viri sui venerabilis credulitate instruxerat, ut ille imbueretur fide ac nomine Christiano. Quod sanè eidem illa ipsa nocte tali est visione revelatum. Visa est quippe sibimet videre juxta ipsam beati Martyris Memoriam duo cerosaria luminosa pariter igne flammantia, ibidemque adsistente secum atque apparente memorato Pontio viro suo, sibimet dictum fuisse, Vitula, meliùs lucet cerosarium nostrum: unde volo scias me posuisse jam jugulos. Quo viso audito que, religiosa Vitula somno expergefacta, & manè* facta oratione suppleta, hoc ipsum quod in somnis viderat quibusdam ancillis Dei enarrare cœpit. Et prior ipsa somnium suum interpretata respondit, dicens ad memoratas circumstantes virgines, Noverit sanctitas vestra, quia citò Pontius credet in Christo, sicut confido de Christo meo. Nam hoc est, quod per somnium mihi significavit dicens, Volo scias Vitula, quia posui jam jugulos, non utique nisi sub jugo Christi. Sic ergo honorabilis Pontius effectus, ut dixi, primùm catechumenus Christianus sequenti anno, iisdem diebus quibus a religiosa Vitula beatus Stephanus pro salute mariti æterna fuerat exoratus.)

* f. tuto.

5. Sed, ut dicere cœperam, consentientibus sibimet viris suis, mater Vitula cum Megetia sua pariter de Carthagine profectæ, pariter ad Memoriam beati Martyris pervenerunt, ac deinde ante sacrata ipsius limina prostratæ, die noctuque flentes & ejulantes, cinere & cilicio squallentes, inde nobiles feminæ homines non erubescentes, ut Deo essent placentes, susceperunt illud quod dictum in Psalmis audierant: *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panis die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie, Ubi est Deus tuus?* Etenim neque ista de ipsa nostra religione Christiana piis & nobilibus feminis deerant ab incredulis improperia, unde ante Dominum flebilibus vocibus, & amaris, ut scriptum est, verbis memorabant, & effundebant super se animam suam. Dicebatur namque ab inimicis fidei nostræ, Ubi est Deus vester? Inclamabat ergo Vitula mater auribus Amici Dei, Domine Stephane, ecce adduxi Megetiam tuam ad te, quam tu ipse liberasti de morte. Nec nos in gaudium inimici fecisti venire, non tradens nos in animas tribulantium nos, qui detrahunt & desperant de Christo Domino nostro, & de te ejus tanto Amico. Fac, rogo, fac iterum erubescere eos de tota & de plena Megetiæ meæ salute, sicut jam fecisti erubescere eos de ejus uteri periculosissimo labore. Non omnino deficies ad minora, qui præstitisti majora. Quod promisi ejus viro pagano de te, imple propter te. Non confundatur mater in filia, quæ præsumsit in te, quæ confugit ad te. Certè ut oculus cordis nondum credentium nobisque insultantium sanetur, os filiæ curetur: & ut adquiratur sanitas animæ illorum, præstetur puellæ sanitas membrorum suorum.

Psal. 41. 4.

6. Talibus in ejusmodi sensum dictis lacrymabilibus deploratis, septima transierat dies, cùm ecce nocte intempestâ visitatur per somnum Megetia, videt apparentem sibi insignem virum visu, Diaconi præferentem habitum. Illa eum rogare cœpit, velut quemdam medicum spiritualem, ut os suum inspiceret, & si dignaretur, curaret. Verùm ille mox ut os ejus inspexit, vultu eam hilari serenoque* intuitus ait: Equidem adhuc os tuum non rectum; sed sursùm adspice, & vide quid volitet super caput tuum. Continuò illa super se erigens oculos, vidit serpentem quemdam teterrimum supra se pennarum remigio volitantem, atque huc & illuc tortuosis anfractibus oberrantem. At pavefacta Megetia horribili monstruosoque visu, insignis illius viri exhortatione firmatur, ad ipsam dicentis, Nisi priùs istum serpentem occideris, sanari non poteris. Sed noli metuere, forti animo illi congredere, & omnino superabis. Quo audito Megetia fidei suæ robore & de tanti adjutoris sui armata protectione, arreptâ in tempore sibimet velut virgâ oblatâ, contra illum draconem teterrimum & tortuosissimum decertavit. Quem, etsi diu exercita diuque ab reluctante adversario delassata, ad extremum tamen ubi illum in capite percussit, continuò prostravit. Quo trepido gaudio expergefacta, strato exsiliens evigilavit. Cúmque somnii sui quid ratio portenderet cogitaret, nec liquidò intelligere valuisset, exinde oravit visita-

* forsè, lenitate.

ti, confirmarique poposcit, ac deinde se quieti permisit. Ecce denuo videt illum decorum habitu juvenem, nivea veste fulgentem, ac statim jacenti sibimet velut manu porrecta, audivit jubentem pariterque dicentem: Surge, sic curaris. At verò Megetia, ut ante medico homini facere consueverat, capite opposito, quasi sovenda ora sua ei offerebat. Sed ille, ut pote ignorantis corrigens factum, respondit eidem, Ut quid hoc facis? Priùs sunt tibi oculi curandi. Illa retulit dicens, Domine meus, oculos sanos habeo, sed ut os meum cures rogo. Et ille, Jam, inquit, tibi dixi, priùs sunt in te oculi curandi. Tunc velut cælestis archiatrus, spiritu cordis secreta introspiciens quasi cutem medicinalem collyrium imposuit, oculos superlinivit, atque discessit.

Locus corruptus.

Verùm cùm manè facto hoc ipsum religiosa Megetia somnium suum carissimis suis & sanctissimis feminis indicaret, in ipso sermone narrationis suæ ultro corde compuncta & cujusdam peccati sui recordatione subitò stimulata, peccatum suum confiteri non distulit, sed sicut scriptum est, delictum suum agnovit, & injustitiam suam non operuit.

Psal. 31, 5.

Ecce ergo qui illi erant oculi priùs curandi, non utique corporis, sed cordis, quod, ut spiritualis medicus, gloriosus Stephanus pronuntiavit illi dicens, Priùs sunt tibi oculi curandi. Sanandum quippe erat quod vitiosum latebat in mente, ut sic demum sanaretur quod depravatum cernebatur in corpore. Hinc ille quoque teterrimus serpens, qui super caput volitabat, quia principalem rationalis animæ mentem obtinebat, conterendus fuerat & vincendus. Dum enim reatus cujusque delicti humiliter agnoscitur, caput colubri permittendo quassatur, cordis oculus confitendo purgatur. Duodecimo igitur die, ex quo cum sua ad Amicum Dei venerat matre, dum orat ad locum sacratæ Memoriæ pulsans fidei pietate, non solùm affectu cordis, verùm etiam motu corporis, ipsa ostiola Memoriæ impulsa patefecit, ac vim faciens regno Dei, caput suum intromisit interiùs, & super cubile sanctarum reliquiarum confixit, lacrymisque suis omnia illic lavit, atque rigavit. Verùm ecce illo desuper misetante qui appropinquat contritis corde, Megetia famula Dei quadam sibi visibili & adtrectabili manu os suum corrigi & compalpari persensit. Quæ postea quàm ab oratione surrexit, circumstantibus choris virginum sanctarum, ibidemque pro illa & cum illa Deo laudes dicentium, tremens & gaudens hoc ipsum indicavit. Quale tunc quantumque in omnibus mentibus fecerit gaudium & flendi ante ipsum Deum excitaverit affectum, vix poterit explicari.

7. Sed ante quàm gestæ rei ad finem optatissimum veniamus, ubi plenam perfectamque salutem religiosæ Megetiæ, Amico Dei curante atque auxiliante in nomine Christi, demonstraturi sumus, quod in medio hujus aliud mirabiliter contigerit, nequaquam præterire debemus. Cùm ferme quadraginta diebus circa sancti Martyris locum orando mater filiaque persisterent, ecce repentè venientibus litteris, sibimet Carthagine directis, quò pater puellæ honorabilis Pontius diceretur corpore ægrotare, ad eumdem visendum de Uzalensi civitate profectæ sunt. Verùm cùm in medio itineris, æstuum causâ, fovendi corporis gratiâ lavacris uti voluissent; adfuit in præsenti quædam domestica ab infideli * cognita Megetia, & in obviam missa, non tam ad salutandum, quàm potiùs ad explorandum. Quæ cùm curiosiùs cuperet benedictæ Megetiæ nuda ora vultusque conspicere, irritavit cum ea in obsequium, & ubi quantum voluit in faciem famulæ Dei intendit, prorsus integrum sibimet apparens os Megetiæ sanumque conspexit. Quo viso, obstupefacta atque mirata illa domestica, quæ aliud quàm sperabat invenit, continuò ad quamdam juxta stantem sacram virginem convertit sese, & nominatim eam compellans ait: Infans Helpidiana, sana est prorsùs domina Megetia. Sic enim Dei gratia vigebat in Megetia, ut licèt ejus plenior cura in corpore ex parte aliqua differretur, perfecta tamen sanitatis species reverberandis incredulorum oculis objiceretur. Quod illa ancilla Dei intelligens magnum mysterium Dei, illi muliérculæ respondit dicens, Increduli vel modò credite.

* f. occurrit Megetiæ in obviam missa.

8. Rursus apud Carthaginem cùm benedicta Megetia quadam die cum viro suo pagano sermonem conferret, & inter fabulas dum viro suo ore integro vultuque appareret, commotus tali visione vir ejus gratulari cœpit ac dicere, Domina Megetia, sanam te prorsus adspicio. Verùm illa dissimulando interim tegens quod divina virtus in se demonstrabat, sermonis sui cursum tenebat. Itidemque ille quod videbat tacere non poterat, & sicut priù, eidem respondebat: Sana es prorsus, Deo gratias. At illa impleta gaudio, tandem subridens, ait marito: Vel modò jam credes Christo? Et ille: Quid vis, inquit, faciam patri meo? nam & ego Christianus fieri volo.

9. Sed ut jam ad terminum quem promisimus veniamus, dies Paschæ sanctissimus propinquabat, ecce benedicta Megetia à quadam amica atque nobili femina Rustica rogabatur, ut voto suo solvendo beato Martyri Cypriano in Mappalia secum pergeret, & sollemnitati pariter interesset. Quod Megetia facere se non posse causabatur, sciens quid in se Dei potentia infidelium oculis ostenderet, quid * plenè salutis cælestis gratia reservaret. Tamen amicam contristare nolens, non penitus negavit, sed planè ad illum diem quod Deus voluisset facturam se esse promisit. At ubi illa amica discessit, non destitit die noctuque orationi instare Megetia. Bucellam sanè omni die in oleo sanctificato tinctam priùs accipiebat, & sic ceteros cibos sumebat. Quadam vero nocte visitavit in somnis, ita ut se juxta Memoriam beati Stephani stantem putaret, ibique juvenem illum speciosum cerneret, candida luce perfusum & insigni equo subvectum, lampadesque quam plures lucentes, ac præcedens ei splendidissimum apparatum, sibique ab eodem clara voce dictum, Ad te pertinet ista lux, Megetia, suscipe illam. Post quam visionem expergefacta gaudioque repleta, statim ubi se sanam sensit, manus suas ad os suum faciemque inspiciendam applicavit, & quasi præ nimio gaudio soli sibi non credens, ancillas suas quæ circa lectum suum quiescebant, clara voce excitavit, & ut ad se inspiciendam atque contemplandam accurrerent, advocavit. Tum illæ, ut viderunt in domina sua donum Dei fuisse impletum, votumque omnium esse perfectum, omnes pariter in lætitiam exclamaverunt, & in laudem Dei eruperunt. Advenit etiam ille ab amica præstitutus sibimet dies, venitur à diversis ad religiosam Megetiam, ut sicut promiserat, ad destinatum locum caras suas non deferendo pergere dignaretur. Sed Megetia Dei famula velamento adhuc, sicut solebat, ore contecto, ab intimo cubiculo ad amicas suas foras egressa est. Quas ubi de se aliquandiu tristes esse permisit, subitò illo à facie velamento ablato, & vultu demonstrato ait, Ecce vos videte quid in me Deus dignatus est perficere, & unà mecum gaudete, & ipsi Domino pro me gratias agite. Quam ubi omnes conspexere, gaudentes & Dominum benedicentes, osculis lambere, & eam complexari cœperunt. Tunc omnes unà ad ecclesiam perrexerunt cum ea, & vota sua Domino persolverunt. Peracto autem sancto Pascha Domini, etiam ad Uzalensem civitatem religiosa Vitula unà cum Megetia sua aliisque religiosis feminis venit, votaque sua de salute filiæ plena & perfecta Christo Domino Christique Amico in conspectu omnis nostræ Ecclesiæ congaudentis atque congratulantis hilariter reddidit, ferventer exhibuit, fructuoséque persolvit.

* f. plenæ salutis.

Caput III.

Donatus quidam apothecam habens, ferè ducenta vasa vini corrupta reperit, cujus jussu minister lagenam ex omnibus vasis impletam adtulerat, & ad sanctum Stephanum currens, ibique ponens oravit, & reversus cum lagena in omnibus vasis ex eadem infudit, & reparatum est vinum.

DONATUS quidam dicitur homo, sanè honestissimi quoque filii nomine Rustici præfectorum numerarii cunctis bene notissimi pater. Hic in fundo suo suburbano cum loco & nomine vocitato, probi generis vina quotannis condere & conservare consueverat. Interea, ut possessoribus mos est, commodorum quæstuum causâ, quoslibet terræ repositos fructus tunc malle venales emtoribus publicare, cùm votis exoptatorum lucrorum avaritia concurrunt pretia temporum, visum est memorato domino prædii, cum quodam homine suo, vini scilicet gustatore peritissimo, apothecam suam primitus intrare, ac per singula vasa examinando vina approbare. Quo facto, mox ut degustator haustum vasis merum applicuit judicio labiorum, continuò stupefacta in homine ora vultusque palluere. Nam præter quod vini teterrimus color aversandum oculis ex se offerebat adspectum, etiam tristissimus sapor labiis mærendum ingerebat gustum. Verùm cùm hoc malum in uno tantùm vase consistere putaretur, non tam molestante damnum jactura patris-familiâs habebatur. At ubi per singula

Locus corruptus.

vasa cœptum est circuiri, omniumque vasorum, id est, ferme ducentorum numerus examinatus similiter degenerasse ac deperiisse repertus est; quis tunc ibidem fuerit possessoris animus, quis ipsius apothecarii luctus, puto quod ignorare non possit omnis compatiens animus humanus. Non enim re vera minimum & contemnendum detrimentum damnumve contigerat, sed ducenta, ut dixi, fere quæ putabantur vasa vino suavissimo plenissima, eadem è contrario reperiebantur, nec aceti, sed cujusdam corruptissimi & feculentissimi liquoris squalore adimpleta. Quid ageret ita rei labefactæ suæ dominus, vindemiæ suæ interitum non adhuc in vitibus, sed quod est gravius, in ipsa perpessus apotheca? Quid, inquam, ageret, quid tam corrupto nec jam dicendo vino facere potuisset? An forsitan qualicumque abjectissimo pretio vendidisset? Sed quis tam fatuus emtor ad rem fatuam accessisset? An saltem effunderet atque projiceret? Sed quis ita oblitus laborum suorum esset, ut qualescumque anni fructus proculcandos hominibus belluisque facilè exponeret? Tandem fluctuabunda in talibus mœroribus anima divinæ adspirationis aurâ perflata in portum fidissimum stationemque tutissimam velificante deducta est gratiâ. Nam multa secum agitanti hæc potior sententia animo insedit possessoris, confugiendum esse ad Amicum Dei Stephanum sanctum, primum Martyrem Christi. Proinde jubet illi prægustatori vini sui, ut unam lagunculam ex quolibet vasorum suorum adimpleret, eamque ad beati Memoriam, benedicendam diluculo deportaret, atque exinde sanctificatam continuò referret, tuncque ex illa per omnia vasa parum quid superfunderet atque discederet. O Domine, Domine, cui cura est pro homine,
Exodi 15. 25. 4. Reg. 2. 21. omnia benignè faciens propter hominem, qui per sanctos tuos olim aquas amaras & infecundas ligno immisso & va-
Johan. 2. 9. se salis injecto sanasti, ac per te ipsum, Domine, aquam in vinum convertisti, ipse nunc & per Amicum tuum Stephanum sanctum, reparasti in statum pristinum vina perdita, versâ amaritudine in suavitatem, nigredine in candorem, mœrore in exsultationem. Propere igitur domini sui jussa minister ille fidelis exsequitur: lagenam, ut fuerat præceptum, hausit, perrexit, apposuit, reportavit, vasisque singulis permodicum quid contribuit, & abiit. Altera die memor fidei mandatique sui, surgit paterfamiliâs matutinus, ministerii conscium ministrumque convenit, una secum ad apothecam comitem ducit: inspiciuntur denuo cuncta per ordinem vasa: vinum hauritur, nitor in colore conspicitur, sapor in gustu approbatur, tristitia in gaudium commutatur, & quid quantumque fides in Christo ejusque gloriosissimo Amico valeat reperitur, cunctisque audientibus mirantibusque succeditur: denique illa probatissima vina condigno pretio emtoribus distribuuntur. Ecce qualiter divina providentia utilitatibus hominum deservit: & quid tandem Deo pro tantis ejus beneficiis exhibetur aut redditur?

CAPUT IV.

Ubi draco de cælo magnificus apparuit, à cujus conspectu universa plebs ad Stephani limina confugit, & ipsis orantibus paulatim inter vellera nubium subtractus non comparuit.

1. QUADAM die agebantur nundinæ in nostra civitate, & horâ jam meridianâ cæli facies serena in teteram & caliginosam aëris turbidinem subitò est commota. Ecce autem desuper adspicitur igneus quidam & immensæ magnitudinis propendens in caput è nubibus draco. Quod non ita insolitum & novum debet videri, non solùm propter notitiam popularem, verùm etiam Scripturæ sanctæ auctoritatem, quæ de draconibus sic memorat dicens:
Psal. 148. 7. *Laudate Dominum de terra, dracones & omnes abyssi, ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quæ faciunt verbum ejus.* Abyssus namque dicitur, non tantùm hic deorsum aquarum inæstimabilis profunditas, sed etiam sursum istius caliginosi aëris, quem suspicimus, immensitas, qui maris ac terræ humore videtur pinguescere: cujus impulsu flabiles auræ excitantur, velut lanæ velleta nubes agitantur, fulgura ignita emittuntur. Quæ omnia ne, sicut insipienter sapientes putant, casu & fortuitu fieri crederentur, sancta Scriptura vigilanter providit: & postea quam dixit, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis;* continuo subjunxit de ipso universitatis Creatore atque Rectore, & ait, *quæ faciunt verbum ejus.* Proinde pendentem ex hac, ut dixi, providentia dispensationis Dei, & nubibus flammantem draconem tamquam de superiore abysso procedentem atque emicantem, cùm aliquandiu huc atque illuc motus aer ferret atque deferret, ac jamjamque præcipitandum super mediam civitatem tremor omnium qui aderant exspectantium & stupentium cerneret, fugere conventu publico popularis turba cœpit, & passim quacumque timor egerat, sicut quisque poterat, discurrebat. Totus denique ipse dissolutus perturbatusque mercatus. Relicta namque omni negotiatione terrena, pro sola tamdiu homines metuebant vita. Quis enim tunc quæreret lucra pecuniæ, in tanto discrimine damna deplorans animæ? Aut quis cogitaret vel corporis victum, formidans vitæ suæ ultimum occasum? Quis porrò emeret vestem, metu mortis amittens mentem? Magnus etiam concursus multitudinis ad gremium Ecclesiæ matris, ad misericordiam protinus convolavit Dei Patris. Ad ipsam Amici Dei sacratam Memoriam in facie prostrata jacebat diversa ætas, dispar quoque sexus. Tandem pro cunctorum fletibus opportune ad Christum domini Stephani fusa prece, clementiâ Dei annuente, horrendus ille draco paulatim cœpit à conspectu hominum inter nubium septa subtrahi atque abscondi, & quà venti incubuerant, redeunte cæli serena facie, discuti atque procelli, ac sic revocatis animis, atque à tanta tristitia in lætitiam reductis, reddebantur Deo & Amico ejus uberes gratiæ cum ingentibus lacrymis de inopinata gratulatione profusis.

2. Ad hæc accedit etiam aliud quiddam ex hoc ipso miraculo mirabilius: ne ignara in omnibus fragilitas humana, nihil de divinis judiciis & beneficiis evidentius apertiusque edocta, ita ut dignum fuerat, exstitisset grata. Ecce namque altero die procurante divina dispensatione quidam negotiator numquam nostræ cognitus regioni, Subdiaconum nostrum nomine Sennodum in loco * Memblotutano ultro convenit, & ad se vocavit, & quisnam vel unde esset ab eodem flagitavit. Qui ubi se Subdiaconum Uzalensis Ecclesiæ memoratus est, respondit continuò idem ille ignotus homo, (si tamen solùm homo: credendum est enim quia Angelus & homo; neque enim hoc vel inauditum atque inexpertum est, sive religioni Christianæ sive notitiæ humanæ, sanctos Angelos terreno habitu & visibili specie plerumque hominibus apparuisse.) Dedit ergo Subdiacono memorato velum variis pictum coloribus, in quo inerat pictura hæc. In dextera veli parte ipse S. Stephanus videbatur adstare, & gloriosam crucem propriis repositam humeris bajulare, qua crucis cuspide portam civitatis videbatur pulsare, ex qua profugiens draco teterrimus cernebatur exire, Amico Dei videlicet adventante. Verùm ille serpens noxius nec in ipsa fuga tutissimus, sub triumphali pede Martyris Christi contritus adspiciebatur & pressus. Talis itaque pictura veli non omnino absque mysterio Dei tibi à memorato Subdiacono allata patuit atque suspensa est ante ipsam Memoriam tanti patroni, omnis ætas omnisque sexus intueri & mirari cœpit, tamquam spectaculum grande, quo scilicet auctore quove liberatore draco ille exstinctus est hostisque devictus. Gestæ quippe rei fidem præcedentis diei commendabat in animis omnium adtestano sequentis dies. Namque illud quod studiosius cernebatur in velo, hoc jam credibilius tenebatur in vero. Concurrebat enim pictura cum gratia, & tam divinitus pridie gestum salutis beneficium recolebatur, quam postea in veli imagine advertebatur. Denique ex ipsa congruentia diei præcedentis atque sequentis veritatis, & imagine rerum & quorumdam exemplariorum, tantus in multis stupor pariterque amor, admiratio & gratulatio accendebantur, ut a cunctis nihil aliud omnino vel diceretur vel affirmaretur nisi hoc unum, Verè quia per Amicum suum Deus istam liberaverit civitatem, & grandem à nobis depulit pestem. Et re vera Dei fuit ad homines quædam allocutio in velo tacitè significantis quodammodo, & dicentis, O nescii mortales, quale hesterna die draconis evaseritis incendium, vel cujus pro vobis advocati fuerit acceptum suffragium, isto sequenti die istius veli figuratione intelligite, atque gaudete. Hinc vestram & præcedentem tentationem & subsequentem liberationem apud vosmetipsos conferte, exinde non dubii, sed certi, Deo vestro per Amicum meum gratias agite. Ecce draconem de vestra civitate cernitis fugatum & expulsum, ecce conterentem caput ejus primum Martyrem meum: ecce Crucis trophæum, per quod vicistis inimicum. Hoc ergo modo civitate nostra à tanto periculo primitus liberata,

* forte, Memblonitano, ut suprà lib. 1. 9.

liberata, ac postea tali per congruentem picturam veli admonitione instructa & illuminata, gemino miraculo est omnis pia anima in Dei gloria exhilarata.

CAPUT V.

De dispensatore pecuniæ publicæ Carthaginis liberato.

1. IN supradictis miraculis domini Stephani patroni communis, virtutes sanitatum & visiones somniorum effectusque eorum mediocritate nostra nos digessisse meminimus: nunc vero evidenter & occultata fide humani habitûs corporales apparitiones & demonstrationes in foro, in judiciis, in luce diei, & conventu populorum, ordinum dignitates hominibus vigilantibus & videntibus exhibitas per ipsum Amicum Dei, adjuvante Domino cupimus enarrare. Igitur dispensator pecuniæ publicæ Carthaginensis civitatis, Florentius nomine, sicut in talibus functionibus fiscalium actionum evenire assolet actoribus earum, ut motus sæpe potestatum sub quibus degunt, & quorum ditioni inserviunt, incurrant; idem usque ad periculum capitis offensam judiciariæ indignationis incurrerat. Qua de re ex præcepto nescio unde Proconsulis, præcipitanter jussus est rapi, & ejus mox obtutibus sisti. Quod cùm absque ulla mora officium* quod patebat implesset, memoratumque dispensatorem raptum per publicum sedenti Proconsuli in secretario obtulisset; continuò pallor ingens cœpit discurrere per corda eorum qui aderant, & videbant, atque humana miseratione hominem dolebant, ejusque periculum metuebant. Interea viso protinus quem furialiter quærebat, exsurgit in voce terribili potestas irata, minaci eumdem dispensatorem interrogatione perturbans. At pavefacti hominis fugata mens metu, nec quid diceret inveniebat. Sed ecce Deus ille magister è cælo prospiciens super filios hominum, miscens severitati lenitatem, minas transferens in benignitatem, castigando amans, amando consolans, judex in flagellis, pater in blandimentis, ubique fidelis, nusquam crudelis: ipse ergo Deus Dominus ad liberandum eum hominem Angelum suum misit, de quo dictum est, *Immittit Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eruet eos.* Nam cùm dispensator ille vitæ suæ incertus ac dubius sub tanto metu terribilis potestatis inter quæstionarios adstaret, repentè pulsatum se à tergo persensit. Statimque paululùm cervice deflexa, oculisque furtim retrorsum reductis, videt velut unum de carnificibus circa se adstantem, sibique suggerentem quid ageret, quem rogare deberet, dicentem & admonentem, Invoca S. Stephanum. Quo viso auditoque Florentius, suæ menti ac sensui redditus, & fugâ dudum recreato animo confortatus, gloriosum Stephanum intra semetipsum orare atque invocare minimè desistebat. Deinde elevata parumper facie ad interrogantem judicem, oculos intendit in judicis assessorem. Quem cùm nova facie, novoque vultu micantem, fulgentemque conspiceret, neque illum sibi notissimum, sed alium incognitum atque mirificum judicis consiliarium cerneret, ita ut cùm esset assessoris nota antea in omnibus, & marcida ævo in vultu deformitas & senilis ætas; in illo verò qui ei apparebat, juvenili decore vultus & candor effulgebat. Hoc viso memoratus Florentius, diu multùmque permotus, non jam dubius, sed firmus & certus, gloriosum Stephanum ibi præsentem credebat adesse, ipsumque occultata sede intendere se, & in sua causâ judicem sedere, vel judici adsistere. Nam quò pleniùs perfectiùsque de tali visione ac præsentatione Amici Dei fiduciam caperet, videt Florentius eumdem suum suffragatorem, suique judicis misericordissimum consiliatorem, etiam manu sua sibimet annuentem, & ne quidquam prorsus timeret, per manum dexteram significantem, vultuque hilari sibi arridentem, & spem salutis plenissimam pollicentem. Quid multa? Sensim cœpere illi furiales impetus judicis tumentesque animi ad omnem tranquillitatem lenitatemque deduci: ita ut non formidaret judicem, sed agnosceret patrem; nec cujus securim capiti suo pertimesceret, sed cujus favorem propter salutis

*ſ. parebat. vel, patebat

Psal. 33.

A speraret. O Domine, Domine, qui veras tuas laudes in sacris tibi Psalmis decantari non arroganter, sed misericorditer jubes; non pro tua jactantia, sed pro nostra tutela, cùm dicitur, *Tu dominaris potestati maris, motum autem fluctuum ejus tu mitigas.* Sicut consonat etiam Evangelica auctoritas, ubi imperio Christi tui dum levigarentur turbulenti fluctus ac venti, mirantes dixere discipuli, *Qualis est hic, qui imperat ventis, & mari, & obediunt ei?* Verissimumque quod etiam alibi in sermone Scripturæ sacræ dicitur de te: *Cor regis in manu Domini, sicut aqua decurrens, quocumque voluerit, illuc detorquet eum.* Tu enim Domine de consulari irata primitus & pòst tranquillata potestate erga dispensatorem, B illud nostris temporibus exhibuisti, quod in antiqua Scripturæ auctoritate priùs ferociente & rursum blandiente regia potestate, circa Esther feminam sanctam ostendisti, & in memoriam posteris legendum sciendumque dedisti. Proinde dispensatorem Florentium Proconsul, non jam ut officialem suum, sed tamquam filium remotis carnificibus, non solùm ad sese atque ad gremium suum absque ullo timore viciniùs jussit accedere, sed & eum cœpit paterna affectione familiariùs commonere, ac deinde indultâ veniâ utrâque concessâ liberum facit de secretario abscedere. Quo facto qui adstabant & pro hominis periculo pia sollicitudine trepidabant, abeunte C absoluto & illæso dispensatore, mixto cum stupore gaudio, modò hæsitabant, modò exsultabant, modò inter se mirantes & disquirentes dicebant, Unde ista tam repentina rerum commutatio atque conversio, quæ Proconsularem potestatem omni severitate exutâ ad tantam humanitatem lenitatemque perduxit, ut hominem ad vitam ab ipso mortis limine reduxerit?

Psal. 88.

Matth. 8. Luc. 8.

Prov. 21.

Esther 15.

2. Porrò autem Florentius, licèt transacto periculo, adhuc tamen ex priore metu aliquantulùm animo saucius domum reversus est. Nulli sanè suorum est in tempore confessus quid acciderit, quid viderit, * quid evaserit. Verùm D nocte eadem per somnium videt sibi apparentem illum qui in secretario a se visus fuerat, juvenili specie vestitum, lumine, atque ultro nominatim compellatus audivit: Quid est Florenti? Agnoscis me? Ego sum qui in secretario apparui tibi, teque de morte liberavi. Quem cùm Florentius agnovisset, ipsumque esse Stephanum intellexisset, ubi eum adorare voluit, manu mento supposita ab illo elevatus est. Expergefactus autem Florentius surgit matutinus, cupiensque grates Deo persolvere, ejusque Amico vota sua reddere, solus ad Uzalensem urbem proficiscitur. Sed cùm viæ sibi incognitæ essent, viator ignarus orabat tacitus intra semetipsum, & ejusdem gloriosi Martyris Christi implorat E ducatum. Verùm cùm ipse precem funderet, ecce in silentio precantis Presbyter nostræ Ecclesiæ Firmus nomine Florentio aliunde superveniens adjungitur. Quem conspiciens Florentius percunctatus est quò iret ageret. Respondens memoratus Presbyter, ad Uzalensem se pergere civitatem, unde etiam se presbyterum esse confessus est. Tunc Florentius animo exhilaratus gratulari plurimùm cœpit, omne suum gaudium celare non potuit, sed ab ipso rei gestæ exordio supradicto Presbytero itineris sui comiti adjuncto, quæ secum divina misericordia per gloriosum Amicum suum egerit, ordine indicavit. Deinde finito itinere Florentius unà cum Presbytero ad civitatem venit, beati Mar- F tyris limina humili pietate ingressus, & pavimento prostratus omnipotenti Domino Jesu Christo ejusque beatissimo Amico gratias egit. Monasteria quoque ingressus venerabili Episcopo, simulque servorum Dei ad se concurrenti choro, omnia hæc enarravit. Et nos quoque secum per multam gratiarum actionem, in laudes Dei & coronæ martyris Stephani alacriter excitavit ac ferventissimè accendit. Hæc dicta sunt à nobis pauciora de multis quæ valuit stilus indagare, & legenda magis cum desiderio, quàm cum fastidio religiosis pectoribus commendare.

* al. qui evaserit.

FINIS.

ERRATA TOMI SEPTIMI.

IN TEXTU.

PAg. 85. *lin.* 11. Cajus, *lege* Caius.

IN ARGUMENTIS LIBRORUM ET CAPITUM

PAg. 59. lin. 14 *soli*, leg. *solas*.
116. l. 2. *cujus*. leg *cujus*.
268. l. 8. *quàm*, leg. *quam*.
435. l. 18. *quòd*, leg. *quod*.

455. l. 8. post, *eorumdem temporum*, adde, in *Regum*, *Psalmorum*, *& Salomonis libris*
487. l. 23. post, *scripserunt*, adde, *Osee*, *Amos*, *Isaia*, *Michaea*, *& subsequentium*.

IN NOTIS.

PAg. 41. *Not. b dele*, quæ pœna erat hominum plebeii, seu tertii ordinis.
45. *Not. b* per 22. annos, *leg.* per 23. annos.
Ibid. post, decimo-septimo, *adde*, vel decimo-octavo.

Ibid. & tertio anno, *leg.* & quarto anno.
62. *Not d* Romi, *leg.* Remi.
75. *Not b.* Augustiæ, *leg* Augustæ.
628. *Not. c.* inerrabili, *leg.* inenarrabili.

IN MARGINE.

PAg. 42 manerat, *leg* numerat.
89. *dele*, sequentia minimè.

209. locum, *leg.* locus.
519. Eidræ 33. *leg.* Esdræ 3. 3.

Præterea consule asteriscos Syllabi in voluminis fine, inque eodem Syllabo pag. 703. *lin.* 13. *loco*, Doctoris Sorbonici, *scribe* Doctoris Theologi Facultatis Parisiensis.

IN APPENDICE.

PAg. 2. *lin.* 13. liber Evodii nomine inscriptus, *leg.* libri duo ad Evodium.

INDEX
IN SEPTIMUM TOMUM
OPERUM S. AUGUSTINI.

A

AARONIS Sacerdotum defecit, 465 b Huic Sacerdotio quare promissa æternitas, cùm finiendum esset, 467. b
ABDIAS quando prophetaverit non invenitur, 511. a Quid prophetavit, ibid. b
ABEL interpretatur luctus, 200. a Primus civis civitatis cœlestis, 379 e. gratiâ electus & prædestinatus, 380. a. Abel figura Christi, 386 f. 399. d & justorum persecutiones ab impiis sustinentium, 399. a
ABDENAZAR interpretatur lapis adjutorii, 272 b
ABEONA dea, 102. g. 164 c
Abortivos fœtus resurrecturos nec affirmare nec negare audet Augustinus, 677. e. Probabilius videtur resurrecturos, ibid
ABRAHAM quo tempore natus, 432. f 489. a d Ejus patria, 428 b. Anno exire de terra sua primitus jussus est, 431. c Quoto vitæ anno de Charra egressus est, 429 g. Cur nomen illi mutatum, & quo utriusque nominis significatio, 441. d Duplex promissio illi facta est, 431. a 443 a 456 c. Quo anno facta, ibid. f. Promissio facta de danda ipsi & ipsius semini terra Chanaan, 403. g Quomodo promittitur ipsi terra Chanaan in æternum, 459. f. Promissio facta Abraham de spirituali semine, impleta per Incarnationem Christi, 457 c. Abraham in Christo pater multarum gentium, 431. c. Quomodo orbis terrarum in semine ejus censeatur, 453 e. Multiplex seminis Abrahæ segregatio, 449 c 453 a Promittitur ei posteritas multiplicanda ut stellæ cœli, 415. e Posteritas cœlesti felicitate donanda hoc promisso significari videtur, ibid Abraham non in fide dubitavit quando petiit signum, 436. e. Quid significat sacrificium quod obtulit, cùm postulasset ut de his quæ crediderat doceretur, 438. c Non peccavit accedens ad Agar ancillam, 438. a Laudatur quòd viriliter usus sit feminis, ibid. d. An fuerint Angeli qui apparuerunt Abrahæ & Lot, 442. a & seq Abrahæ risus quid significat, 439 f
ABRAHAM per fidem justificatus etiam antequam esset circumcisus, 453 a Ejus fides & obedientia in immolatione filii, 444 b. Abrahæ obedientia magna, quia res difficillima imperata, 367 a Non est culpatus crudelitatis crimine, quòd voluit obedienter occidere filium, 91. b. 84 f. Abraham propter obedientiam & fidem Isaac præferendum, 447. d. Non mentitur est ubi uxorem suam dixit esse sororem, 433 b
ABRAHAM propheta fuit, 530 e. Tempore antecedit sapientiam Ægyptiorum, ibid. In similitudinem Patris æterni adducitur, 444. d. A diluvio ad Abraham mille septuaginta & duo anni fluxerunt, 425 e
ABRAHÆ gremium, 93 d
Academia schola Platonis, 313 b
Academici philosophi à Platone instituti, 541. g Iidem sunt qui Platonici, 501. b. Academici veteres quid senserint de finibus bonorum & malorum, 524. 541 Longiùs aberraverunt novi, ponentes beatitudinem in hac vita, 548 b In quo differunt novi ab veteribus, 542. a Novis incerta sunt omnia, 522 e Academicorum dubitationem tamquam dementiam Christiani detestantur, ibid
ACCA nutrix Romuli. 504 a
ACHAR 63 a

Actio. Quid in actione quærendum est, 563 c. In omni mora actionis, & initium & finis debet adtendi, 168 c Actionis negotium justum suscipit necessitas caritatis, 563 e. Actionis cognitionisque ordinata consensio, pax animæ rationalis, 557. b 559 a
Acutissimorum hominum vanitas dolenda, 176 a
ADAM interpretatur homo, vocabulum commune utrique sexui, 399 f Adæ felicitas ante peccatum, 376 d In paradiso ante peccatum beatior quoad ad delectationem præsentis boni quolibet justo, 381 b c Libera servitus ei expediebat, 366 c Ejus sopor, mors erat Christi pendentis in cruce, 679 f Adam qualis creatus, 690. e. Corpus ejus quale fuit, 340. g. 342. f. Primò corpus animale 342. f 341. c. 344 b. 348. d. spiritale factum fuisset merito obedientiæ, ibid An habuerit affectus timoris & doloris ante peccatum, 361 e. Adam creatus cum bona voluntate, 362. d Dei lumine & amore egebat ad perseverandum, 365. f In ejus arbitrio erat cum Dei adjutorio diabolum vincere, 377 g. In potestate ejus non erat bene vivere sine Dei adjutorio, erat autem malè vivere, 378. h Ante peccatum poterat omnia quæ volebat, quomodo, 367. c Ideo præceptum licèt levissimum dedit ei Deus, ut in esse Dominum commoneret, 366. e
ADÆ tentationem & casum cur Deus permisit, 377 f g 378 b. c. Non errore, sed necessitudine sociali peccavit, 325. c. Hinc dicitur ab Apostolo non esse seductus, ibid Non tamen ideo minùs reus, ibid. f Ejus peccatum quare tam grave, 362 h 326 g. 367 a b. A superbia primò incœpit, 364. e f 365 b & seq. & defectione à summo bono, ibid. & 363 a. Priùs deseruit Deum quàm desertus est, 354. f In ejus prævaricatione voluntas mala malum opus præcessit, 364 f. Adami peccatum non potuit perturbare Dei consilium, 362. c. Omnes homines fuerunt in Adamo quando peccavit, 334 d & quando damnationis sententiam excepit, 327 d. Adæ damnatio justa, 366 e f Quæ fuit ejus pœna, 346 f 367 b & seq In quales miserias ceciderit malo usu liberi arbitrii, 314 e Non ad infantilem hebetudinem ac infirmitatem peccato vel pœnâ redactus est, 327 d. e. Ejus inobedientiæ inobedientia retributa est, 367 b
ADAM mortuus esse dici potest ipso die quo de ligno comedit, 341 a Quot modis mortuus est, 334 f. & seq Non mortuus fuisset nisi peccasset, 342. f 343 a 324 b Si non peccasset, talis esset vita sanctorum sine mortis experimento, qualis erit post resurrectionem, 382 b Adam etiam si non peccasset, mortuus fuisset nisi de ligno vitæ edisset, 341. f. Adam mortalis factus, genuit homines mortales, 327. d Adamus etiamsi non peccasset, potuissent tamen posteri ejus peccare, 362. a Peccatum Adæ necessarium fuisse absurdum est credere, 373. e. Adamum solos Cain & Abel ante Seth genuisse, non potest affirmari, 396 d. Cur quorumdam tantùm filiorum ejus nomina exprimantur in serie generationum, 395 f. 398. a. d
Adam origo duarum civitatum, 395 d. Ab ipso annorum sex millia ananiam complentur, 582. h
Adamas nulla alia vi præter hircino sanguine vincitur, 621 f
ADEONA dea, 102 g. 164 a
Adhærere Deo quantum bonum, 581 f
ADMATURALICA. 439. a

Adolescentiæ quænam vitia adsolent abundare, 484 g. Paucissimi sunt qui ab ineunte adolescentia nulla damnabilia peccata committant, 436 e
ADONIAS aprian dente exstinctus, 154 e
Adoptio nostra non erit perfecta nisi in cœlo, 611. e
Adquirere quid significat, 468 g
ADRASTUS Cyzicenus, nobilis mathematicus, 627. g
Adversa quare justis & injustis communia, 8. a. 9. a Non deest suis Deus in adversis, 16. f
Adversarius occultus, grande malum. 547 g
Adultera quamvis aliqua damnatione, multæ tamen non plectebantur, 615 c
Adulterium inter deos frequentatum, 63 b
ÆGERIA nympha Pompilii conjunx habita, 158 f
ÆGIALEUS primus rex Assyriorum, 489 f
Ægyptiorum sapientiæ commenticia antiquitas refellitur, 532 a. Posterior est propheticâ Abraham, 530 e & Patriarcharum nostrorum, 531 c Ægyptum litteras tradidit Isis, 530 d 531 f 532 b Eorum sapientia maximè astronomia, 531 f. Ægyptiorum religionem casuram prædixit Trismegistus, 251. a; 254 a. A dæmonibus hoc accepit, 252 a 254. a Ægyptiorum regnum florebat Abrahæ temporibus, 431. d
ÆNEÆ pater Anchises, mater Venus, 61 b. f Pius appellatur, 41 Quo tempore in Italiam venit, 505 d. A Latinis Deus factus est, 508. e. 503. d. Æneæ domus id est Romani, 401 e
Aër cælum vocatur, 596. a. Est quid aliud ab æthere secundùm poëtas, 95 e Junoni datur, 95. b Aëri infinito rerum caussam tribuit Anaximenes, 191 d. 194. f
Æs inventum ante ferrum, 180. d Ære antiqui colebant terram, 180 d
ÆSCHINES Atheniensis tragicus actor, remp. capessivit, 12 c
ÆSCULAPIUS Deus, 503. a
ÆSCULAPIUS Deus medicus 507 e Homo idem & Deus, 216. c. Ab Epidauro Romam advocatus, 64. e. 75 b. Ei navigantis Romam Epidaurius serpens comes adhæsit, 552 f. Templum ei consecratum in monte Libyæ, 216. e
Æternitas quid sit, 635 a Quomodo differt à tempore, 276. d. Æternitate miserâ melior est temporalis felicitas, 503. a. Omnia sæculorum spatia definita si æternitati interminatæ comparentur, sunt nulla, 310. d
Æternum deinceps esse non posse nisi quod semper antea fuisset falsò docebant Platonici, 367 e. Plato contraria sensisse videtur, ibid. Æternum quod habet initium, est tamquam numerus, 275 b
Æther animus dei mundi, 179 b Jovi datur, 95 b Ætherem aliud esse, aliud aërem poëtæ antiqui volunt, 95 e
Ætna mons flammarum flumina evomit, 89 d. Ætneis ignibus ita ferbuisse mare legitur ut rupes urerentur, navium pices solverentur, 87 c Catinensis urbis tecta favillis ex Ætna erumpentis diruta, 82 a
Affectiones seu affectus animi qui à Græcis πάθη, à Cicerone perturbationes appellantur, quatuor sunt, 320. e 351 f Has cadere in sapientem dicunt Platonici, Stoici negant, ibid. Affectiones quæ à Græcis εὐπάθειαι, à Cicerone constantiæ dicuntur, tres sunt, 356. d. Has in animum sapientis admittunt Stoici, ibid. Affectiones hujus vitæ sunt, non futuræ quæ speratur, 359 f. Quædam tamen erunt in pa-

ctia, 361 a. Affectiones si malae sunt, tunc rectè non vivitur, 359 g Harum usum justitiae convenire Christiana disciplina, 128 e Affectiones vitia recta rectas habet, perversa perversas, 381 a. An primi parentes affectiones timoris & doloris habuerint ante peccatum, 361 f Quare Deo & Angelis tribuantur, cùm iis careant, 128 g. Christus affectionibus non caruit, 359 d. non tamen ex conditionis infirmitate, ibid. e. Vide Passio.

Affectus puniunt etiam cui non succedit effectus, 41? f

Afflictio Quare boni malis temporalibus affliguntur, 8. 2. 10 c

Africa tertia pars orbis, 438. c Ejusdem ratio, ibid d

AGAMEMNON rex Mycenarum, 499 b

AGAR ejusque filius carnales veteris Testamenti significabant, 445 f

AGELLIUS Noctium Atticarum auctor, 180 f

AGENORIA dea, 97 b 100. a

AGGAEUS, quid & quo tempore prophetavit, 317 a

Agrariae leges, 81. f

Agricultura in usu esse coepit apud Graecos regnante Argo, 492 d

Aienus, 440. a

ALARICUS Urbe capta jussit inviolatos servari qui ad loca sancta confugissent, 3 a. b. & Not. 3 f 30. c 58. d. Militum Alarici humanitas, ibid

Alba ab Ascanio aedificata est, 68 d quo tempore, 503. c. Romae mater est propior quàm Troja, 68 d A Tullo Hostilio expugnata est, ibid. Latinorum reges, post Albam conditam, Albanorum reges dicti sunt, 505 c

Albanis impiè bellum intulerunt Romani, 68 d. & injustè, 69 c

ALCIBIADIS tristitia, 387. b

ALCIMUS pontifex factus, licèt à genere sacerdotali esset alienus, 318 b

ALECTO furia infernalis, 87. e

ALEXANDER rex & pontifex apud Judaeos, 328 d

ALEXANDRI Macedonis mirificentissima, sed minimè diuturna potentia, 504. d Regnum ejus magnum locis, sed brevissimum tempore, 92. f De sacris deorum ad Olympiadem matrem scripsit, 118. b 309 b In Dei templo hostias immolavit, sed non vera pietate, 327. g

ALEXANDRA regina Judaeorum, 328 d

Alimenta, medicamenta quotidiana, 401. b

Almon fluvius non procul ab Urbe in Tiberim influens, 34. Not. f.

Altare Dei cor nostrum, 240 e

AMBACUM propheta quando prophetaverit non invenitur, 312. a. Quid prophetavit, 315 a

AMBROSIUS corpora martyrum Protasii & Gervasii Mediolani reperit, 663 f

Amicitia, res plena timoris & sollicitudinis, 552. b Amicitia simulatâ nihil amarius, 550 a

Amici mors amara, amarior mutatio, 552 c Amicorum verorum & bonorum fides non ficta & mutua dilectio consolatur nos in hac vita, 551 a Quid in morte amicorum verè consolatur, ibid e

Amissio. In amissione rerum temporalium nihil perit sanctis, 10. d

AMMONIUS medicus, 664 a

Amor pondus, 294 c Amor & dilectio non differunt, 355 e Amor ipse amatur, 284 b. Amor ipse quo bene amatur quod amandum est, ordinate amandus, 408 e Amor rerum inordinatus, non ipsa res, in vitio, 407. a Virtutesque sunt in amore, 349 e

Amor Dei principium civitatis caelestis, amor sui, principium terrenae, 378. d Amor Dei ex toto corde est cultus Dei, vera religio, recta pietas, debita servitus 240. g Amorem Dei non donat nisi ipse Deus, nec aliter nisi per Christum, 656. d. Amor suavissimum Deo incensum, 240. e Amor proximi quid debeat intendere, 240 e f Amor sui animam turbat, 341 g Qui se diligit non aliud esse vult quàm beatum, 240. e. f

Amores duo contrarii possunt esse in homine, 294 c Amor rerum vanarum & noxiarum, poena primi peccati, 684 g. Quae remedia contra eum Deus opposuit, 685. d.

AMOS Propheta quid & quo tempore praedixit, 308. d 309 f

AMPHIONIS fabula, 497 f

AMULIUS frater Numitoris, 503 f 504 a Decimus quartus ab Aenea rex in Latio, 503. e Expulso fratre Albae regnavit, 70. b

AMYNTAS octavus decimus rex Assyriorum, 482 a

Anatomici medici, 690 g

ANAXAGORAS auditor Anaximenis quid de rerum caussis senserit, 181 d Solem esse lapidem ardentem, non verò deum dixit, 515 b

ANAXIMANDER auditor & successor Thaletis, 181 b Quid senserit de rerum principiis, ibid c. Mundos innumerabiles admisit, ibid Quo tempore claruit, 507 g

ANAXIMENES discipulus & successor Anaximandri, 181 d. Aeri infinito rerum caussas tribuit, 181. d. Deos ex aëre ortos credidit, ibid Quo tempore claruit, 507 g

ANCHISES pater Aeneae, 62. b

Ancus Martius rex apud Romanos, 71. c. 507 d quintus, 515. e

Androgyni seu Hermaphroditi, 422. g

ANDROMACHE Hectoris uxor à Pyrrho in Graeciam abducta, ejusque nuptiae 67. e. Not d

ANDROMEDA uxor Persei, in caelum post mortem recepta, 498. d Stella nomine ejus appellata, ibid e

ANEBON Aegyptius, ad quem scripsit Porphyrius, ut de diversitate daemonum doceretur, 247. d

ANGELOS Latinè nuntius interpretatur, 306. f Angeli animalia, 228 e An corpora habeant, 406 e. & seq. An potuerint semper esse, 325. d e Quomodo creati, aut Deo non coaevi, si semper fuisse intelliguntur, 324. a d. e. f. Angelorum creatio an anterior quàm mundi, 297 d. Angelorum creationem non evidenter expressit Scriptura, 278 d f non tamen praetermisit, ibid. 299 a. Quandonam creati sunt, ibid. 279 a. De Angelorum creatione quibus conditionibus liceat disputare, 297. g Nihil melius instituit Deus quàm Angelos, 655 c

Angelorum & origo, & informatio, & beatitudo, à Deo vero, 281 b Angelos Deus creavit simul eis & condens naturam, & largiens gratiam, 308 a An omnes aequali felicitate ab initio creati, 282. f Eorum naturae convenit ut Deo adhaereant, 301. f Angelus non secundùm Angelum, sed secundùm Deum debet vivere, 351. e Cùm avertitur à Deo fit immundus, 279 d Lux est non in se ipso, sed in Deo, 279 d. Quomodo ad Deum venit, 420 f

Angelorum societates duae, una bona, altera perversa, lucis & tenebrarum nomine declaratae, 298 d Angelorum bonorum & malorum discretio quando facta, 286 b Hanc significari aquarum discretarum nomine quidam putant, 299. c 300 a. Eorum diversitas non ex natura, sed ex voluntatibus & cupiditatibus, 300. e. 301. e Angelorum utrorumque natura bona, 300. a. Angelica natura ipso vitio quo misera est, optimam se institutam docet, 655 f. Inter Angelos bonos & praevaricatores vel praescientiâ vel opere Deus divisit, 298 b Angeli cùm libero arbitrio creati, 655 d Quare Deus liberum arbitrium non ademit malis, cùm praesciret eos illo malè usuros, 655 d Angelorum peccatum clarum, ibid De paradiso spirituali ceciderunt, 563 e Secundùm aliquod temporis spatium non priùs fuerunt tenebrae, 281. e Angelos sanctos sine Dei amore unquam fuisse credendum est, 308. b In eis diffusa caritas per Spiritum sanctum, 308. c Angeli praevaricatores an ante peccatum aliquam beatitudinem habuere, etsi non praescitam, 282. f. 285 e Non obtinuerunt excellentiam sapientiae beataeque vitae, 281 d. f Quatenus ante peccatum participes facti sunt, non potest definiri, ibid Aut minorem acceperunt gratiam, aut minùs adjuti sunt quàm qui steterunt, 308 b. Quomodo qui steterunt ampliùs adjuti quàm qui ceciderunt, 307 g. Angeli desertores immortales simul & mortui, 348. e. Iis aër est velut carcer, 258 b In secundam mortem post ultimum judicium sunt praecipitandi, 348. e. Sensu dolorum non carebunt, ibid.

Angeli & homines sancti una Civitas Dei, 644 a 278 e 308 d Angelos imitandos potiùs quàm invocandos admonuit Porphyrius, 280. g Hos venerantur & amant Christiani, sed non illis sacrificant, 589. b Angeli nolunt nos sibi sacrificare, 244 a Nec cultum nec sacrificium exigunt, 280 d 2?1 a Divinos honores nolunt, & apertissimè quandoque respuerunt, 255 e. Angeli iis qui sibi sacrificari jubent, non sacrificandum docent vel maxime sensus, 252. b 253. e. Angelis iis qui nolunt sibi sed uni Deo serviri, credendum est de beata vita, 251 g Angeli & homines vivum sacrificium Dei, vivum templum ejus, 282. d 288 a 308 d

Angeli sive boni sive mali ad beatitudinem obtinendam mediatores hominum esse non possunt, 256. e Bonorum tamen nobis necessarius ad hanc assequendam, ?? b Angeli boni non possunt esse medii inter miseros mortales, & beatos immortales, possunt mali, 229 d. Angeli cùm exaudiunt, Deus in eis exaudit, 250 b Angeli hinc beati unde & nos, etiam secundùm Platonicos, 259 c. d. Angelorum beatitudo ex Deo solo, 282 a. 235. a 300. f 304. d Iis Deus ipse est tamquam vita victusque communis, 635 e Angeli eò beatiores quòd nunquam peregrinati sunt, 278 e In sublimibus sedibus non Deo coaeterni, sed de sua sempiterna felicitate securi, 282 c 283 a 227 g 308 b. Aeternitate Dei sunt firmi, veritate certi, munere sancti, 243 g Quidquid non est Deus contemnunt, ut Deo fruantur, 224. e Angelorum cives sumus, 638 b e Quibusnam Angelis etiam in terra carnis conditione habitantes jungi possumus, 215. b. Angeli quo modo Deum Trinitatem cognoscant, 295. c

Angelorum cognitio matutina & vespertina, 295 e Angeli creaturas meliùs norunt in Verbo quàm in ea ipsa, 295. d Unde temporalia & mutabilia certiùs noverunt, 224 f. Hic cognitio ista vilior est, ibid e. Angeli nunquam in sanctorum cognitione falluntur, 254. g 255 a

Angeli daemonibus amici esse non possunt, 215. a Homini sapienti amicos eos esse colunt philosophi, 545 b Angelorum amicitia nobis manifesta esse non potest, 553. a b. Haec per bonae voluntatis similitudinem quaerenda, 215. a Angelos sanctos ad homines mitti docent Christiani, Platonicis non placet, 216. d. In corporibus apparuerunt quae videri & tangi possent, 408 g Qui apparuerunt, cibos, non quia indigebant, sed quia volebant & poterant, sumserunt, 348. b. Angeli cùm sint Spiritus, an corporaliter cum mulieribus possunt coire, 406. e. & seq

Angelos creare corpora, tantùm non animas, volunt Plato, 324. e. Quid inde sequitur, ibid. Angeli nullius naturae quamlibet minimae creatores, 322 f 323. d An Creatori caetera facienti ministerium praebuerunt, ibid. d Multa per Angelos agit Deus, 386 a. Cur Angelis tribuantur affectus, cùm peragunt officia, 128 g. Angeli sancti potentiores daemonibus, 625 a

Angeli sancti deorum nomine possent intelligi, 235 b. Et sic appellantur in Scriptura, ibid e. Angeli etiam Dei homines nuncupati, 407. b Angeli desertores cur dicantur, 408. e

Angelorum genera duo secundùm Porphyrium, 280. f

Angelorum numerus nobis ignotus, 379. d

Angelica ministeria currus Dei dicuntur, 602. d

ANGERONA coeque adhibitum, 592. a

Anima flatus Dei, sed non de ejus substantia, 522. e 348 a Animam aëream esse quidam putaverunt, 180. f. Animam quintum corpus esse Aristoteles dixit, Plato nullum, 675. a. Animae tres gradus juxta Varronem, 178. f. Animae rationales trium generum sunt, 2 ? a Modus quo anima corpori adhaeret, non potest comprehendi, 631. e. Anima dolens cum corpore, dolet sola in corpore, dolet & extra corpus, 31e ?

Animam Deo coaeternam putabant Platonici, quo fundamento, 267 c Animas pro diversitate peccatorum diversa corpora meruisse sensit Origenes, 289 a Refellitur, ibid. f 290 a. Anima data corpori ut bona faceret, 288 e Mala non diceret, si non faceret, 286. d. Animae pars duplex, intellectualis, & spiritalis. utriusque differentia, 245. f. Animae intellectuali quantum Platonici tribuant, 264. e De purgatione animae per sacrificia & consecrationes, sententia Porphyrii, 245 e 246 a. Animam spiritalem purgatione theurgica posse purgari, non verò intellectualem dicebat, 262 c. 262. a Spiritalem tamen sine theurgicis artibus & teletis virtute continentiae posse purgari fatebatur, 283 a. Animam spiritalem teletis idoneam fieri susceptioni spirituum, & ad videndos deos dicebat, 245 g non verò intellectualem ad videndum Deum suum, 246. a. Animam ab ignorantia per cul-

hos tales purgari putabat idem Porphyrius, 263. e. Animæ purgationem in principiis esse Platonici [illegible] Animam [illegible] Deo calam mundatam & sanatam, 247. e

Animæ humanæ [illegible] beatitudinem Plato, 277 d. Animæ ut beata sit corpus omne fugiendum, an [illegible], 315 d. 357. d. & 277. d. 693 d. Refellitur, 318 a. Cum Deo solo, in Deo solo, de Deo solo est beata, 259. d. Animam beatam esse non posse nisi participato lumine Creatoris, nove unt Platonici, [illegible] c. Novit & Plotinus, 259. e. Anima o[illegible] est ad Deum, quod ait ad [illegible], 280 f. Tanto Deo propinquior quanto similior: tanto dissimilior quanto rerum mutabilium cupidior, 232. b. Animæ rationalis pax in qua sita est 357 b. 159 a. Tantò minus subditur Deo, quanto minùs Deum in ipsis suis cogitationibus concipit, 347 c. Cùm se ad Deum refert, sacrificium est, 243 b

Animas quidam philosophi crediderunt esse mortales, alii immortales, & utriusque sententiæ varia placita, 523 d. Anima [illegible] simul & mortua potest esse, quo sensu, 348. d. Animæ mors & resurrectio, 379 a. Animæ mors duplex, 279 a. Animæ mors deleri à Deo, 325 f. Animarum post mortem receptacula & sedes, 308. d. Animæ justorum in requie vivunt, 330 d. 339 c. 340 d. [illegible] rum animam in poenis, 330. d

Animæ cupiditas revertendi ad suum corpus, 620 b. 494 b. Animas nec in sua corporibus semper esse, nec sine corporibus diu aut perpetuò sentiebat Plato, 319 e. 690. c. Animas etiam purgatas ad corpora iterum redire [illegible] c. Platonici crediderunt, 126 f. 267. a. Melius Platone hac de re Porphyrius philosophatus est, 207 b. Animam etiam cùm sapientiam perceperit, transire de beatitudine in miseriam & vicissim, quidam senserunt, 311. d. Hoc asserere quàm impium, 318 f. & absurdum, 319. c. Dogma illud rejiciendum, 319. f. 320. b. & de facto Porphyrius rejecit, ibid. g. & 264 d. 340. e. 294 d. Ex utraque horum opinione contraria quomodo veritas eliciatur, 294 e. Anima, si semper ejus miseria & beatitudo alternat, non vere beata, 274 f. Animas hominum dæmones esse post corpora dixit Plotinus, 256 d. Triplex genus dæmonum in quos animæ mutari possunt, ibid. Animarum revolutio usque ad bestiarum corpora, Platoni & Plotino probata est, Porphyrio displicuit, 244 a. In alia tamen humana corpora transire docuit, ibid. b. Animas eorum qui inhonestè vixerint, ut luant poenas ad alia hominum corpora Porphyrius, Plato etiam ad bestiarum redire docuit, 324. d. Animas sapientium in astra ferri, stultorum verò ad corpora sive hominum sive bestiarum revolvi, Platonicorum dogma, 319 f. Animas ad propria corpora reverti doctrina Angelorum, Prophetarum, Christi & Apostolorum, 266. b. Anima resumptum corpus nunquam ulla morte deponet, 494. b. Animæ felicitati non obstabit corpus incorruptibile, 691. e. Lætabitur in corpore in quo gemuerit, 294. b. Animarum liberatarum numerus an possit semper augeri, 321. a

Animæ passiones esse ex terreni corporis moribundis membris, putarunt Platonici, 620 a. Rejicitur hæc sententia, 334 a. d. Animæ motus omnes nihil aliud quàm voluntates sunt, 354 f

Animæ meritum non ex gradu corporis quod inhabitat pensandum, 204 d. Anima licet vitiosa melior corpore etiam sanctissimo, 225 d. Anima rationalis præferenda rebus iis quæ pro diis habentur, 194. e. Animæ rationalis & irrationalis facultates, 328. c. Anima irrationalis in bestiis, 357 b. 358 f. Animæ animantium à Deo, 313. b. Anima cur mundo data secundùm Porphyrium, 200 e

Anima pro homine ponitur, 313 d. 334 a

Animus summus gradus animæ, 179 a. Hæc pars animæ mundi dicitur deus, ibid. in homine vocatur genius, ibid. Animi partes tres, 370. d. Animus ipse rectissimè senius dicitur, 274. a

Animi in corpus imperium quale 373 e. Corpori rectè non imperas, si Deo ipse non servis, 370. g. Faciliùs corpori imperat quàm sibi, 37[illegible]. f. Cùm ordinate se vincit, laudis atque virtutis est, 374. a. Animus unde mutabilis esse cognoscitur, 196 e. Per Epicureum [illegible], 5[illegible]. d. Animi magnitudo non est in ipsum se[illegible] quæcunque ex causa, 11. d. Animo non esse passivi homines & dæmones nisi essent miseri, 203 b

An [illegible] seu Angelis facta, sentiebant Platonici [illegible]. c. Animalium [illegible] existimanda, 204 d. Quædam in medio igni [illegible], 618. d. Animalium [illegible] appetunt vel fugiunt aliquid, an appellanda voluntates, 113 f. Animalia in arca [illegible] etiam [illegible] introducendarum, 41[illegible] An in insulis à terra remotis ubi animalia [illegible] fuerint ex iis [illegible] in arca 411 f. Animalia domestica tabo effœtata R[illegible] quid portendebant, 81 d

Animans animal ex animo constant & corpore, 225 d

Anna interpretatur gratia, 419 e

Anna mater Samuelis, figura Christianæ religionis & gratiæ, 419 e

Annæus Seneca Apostolorum temporibus clarus, 158 g

Annibal de Romanis multas victorias reportat, 77 f. Prope Romam fulmin[illegible] deterritus est, 79. a. A Scipione Africano [illegible] victus, 80 e

Annona [illegible], 5[illegible]. e

Anni diversimodè numerabantur apud populos diversos, 391. f. Anni Ægyptiaci quaternis mensibus quondam finiebantur, 309 d. Annorum multa millia quidam falsò in historia temporum computant, 309 a. Absurda hæc eorum vanitas refellitur, ibid. Ab creatione hominis ad Augustini tempora, nondum sex millia annorum completa erant, 309 b. Annorum primorum hominum numerus aliter in codicibus Hebræis, aliter in nostris recensetur, 389 d. In denumeratione annorum magis Hebræorum quàm Septuaginta sequenda auctoritas, 392 d. Unde nata est illa diversitas codicum, 393 b. Anni primorum hominum an nostris æquales, 391 a. Æquè prolixos fuisse ac nostros ostenditur, 394. e. Anni stant in vita æterna, hic autem transeunt, immo pereunt, 603 e

Annos bissextos, 391 d

Anicet solemnia celebrabant Romani, 51 d

Antæi fabula, 497. f

Antichristus à Daniele prædictus, 603. a f. & ab apostolo Paulo, 597 a. Ab hoc refuga appellatur, ibid. Pseudo-propheta nomine in Scriptura designatur, 591 a. Neronem antichristum futurum nonnulli suspicantur, 597 c. Quomodo antichristus mendaciter operabitur, 598 d. In quo templo Dei sessurus incertum est, 597 b. Antichristi tribulatio, ignis per quem uniuscujusque opus probabitur, 649. d. Antichristi persecutionis tempus ignotum, 536 b. Tribus annis & sex mensibus erit, 590 b

Antichristi, hæretici appellantur, 5[illegible]8 b

Antiochus rex Syriæ Judæos ad idola colenda compellit, 528 b

Antiochus magister Ciceronis, & Varronis, Stoicus magis quàm Academicus, 545. d

Antipater procurator Judææ, 528 f

Antipodas esse non putavit Augustinus, 433 a

Antisthenes Philosophus Socraticus summum bonum in virtute animi posuit, 192 e. 327 e

Antitheta ornamenta elocutionis decentissima, 283 e

Antoninus Christianorum persecutor, 530 f

M. Antonius vitiis omnibus inquinatus regiam potestatem affectare videbatur, 86. b. Huic resistebat Cicero, ibid.

Anuli aurei insignia dignitatis apud Romanos, 78 c. Anulorum aureorum modios tres è Cannensi prœlio Carthaginem misit Annibal, 78 a

dicenda quid, 683 e

Amicitia bona planè & maximè optanda est, sed non est hujus vitæ, 340. a. Amicitia quædam est omnibus vitiis pejor, 340. c. 361 e

Apex flaminis, 41 b

Apibus nu[illegible] inest maris vel feminæ, 413 a

Apis tertius rex Argivorum, 491 b. Factus est Serapis omnium maximus Ægyptiorum Deus 491 c. Bovem in honorem ejus alebat Ægyptus, ibid.

Ἀπαθεία sine fictione, 448 e

Appetere quatuor ab homine naturaliter appetuntur, 340 d

Apocrypha libri quàm obscurum, 591 e

Apocrypha scriptura quoniam fiat, 4[illegible]8 e

Apollinaris animam humanam [illegible] Christo defuisse putaverunt, 856. a

Apollo frater Dianæ, qui & sol esse dicitur, 174 e. Ephebus pingitur, 155 [illegible] & medicus, 174. c. Deus medicinæ [illegible], 123 d

Apollo Cumanus [illegible] fletisse fertur, 25. g. Quid de hoc fletu haruspices dixerint, 26. a. Apollini Delphi [illegible] morsi, 496 d. In Attica rex Erichthonius ludos primus instituit, 496. d. Apollo ignarus futuri, 60. b. Apollinis oraculo Christum vituperabat, 528. c. 568. a. Ambiguum Apollinis oraculum de Pyrrho, 75. e. Apollinis servitia minister in exstruenda Troja, 80. b. Pro Trojanis pugnabat, ibid. d. Quare faginam tenet, 174 e

Apollo filius Latonæ, alter ab illo qui reddebat oracula, 498 c. Admeti regis armenta cum Hercule pavit, ibid.

Apostata pejor est quàm ille qui non deserit fidem, quam nunquam tenuit, 644 d

Apostolos est Christus humiles elegit, 532. b. In tam contemptibilibus vestibus multò mirabiles [illegible] divinitas se ipsa prodidit, 439. e. Apostolorum eloquia, miracula fuerunt facta, non verba, 439 e. Apostoli, nubes, 423 c. Apostolos Christus sicut luminaria, & apparent verbo, & accendit Spiritu sancto, 532. g

Apuleius Afer Platonicus nobilis, 301 c. De deo Socratis unum librum scripsit, 203. f. De dæmone Socratis debuisset appellare, 303. b. Librum de mundo scripsit, 89 b. Et alios aurei libros, 308. a. Apuleius de magicis artibus accusatus, 307 a. Crimen hoc a se alienum copiosissima oratione defendit, ibid. d

Aquas à Deo factas esse impiè negatum, 499. d. Aquam rerum omnium principium putavit Thales, 191 b. 194 f

Aquila Scripturam ex Hebræa lingua in Græcam transtulit, 525. b. quo tempore, ibid. Nat Aquilam ceteris interpretibus Judæi anteponunt, 408 e

Aquilæ quantam vim oculorum habeant, 597. f

Aralius, vel Aralios, quintus rex Assyriorum, 490. b

Aratus astrologus, 435 a

Arbitrium voluntatis tunc est verè liberum cùm vitiis peccatisque non servit, 363. a. Arbitrii libertate non [illegible], 405. a

Arbor paradisi interdicta ad commendandum obedientiæ bonum, 361. a

Arca in qua lex inclusa est, unde dicta est arca testimonii, 253. e. Miracula quæ per arcam facta sunt Divinitati attestantur, ibid. f

Arca Noë prophetia nostrorum temporum fuit, 380. c. Figura Ecclesiæ peregrinantis, 410. c. 414 b. & Christi, ibid. Arcæ significationes exponuntur, 410. & seq. Cubito in mensura Arcæ, an fuerint geometrica, 411. b. Arcæ mensura corporis humani mensuris accommodatæ 410. d. Difficultatibus eorum qui arcæ historiam impugnant, satisfit, 411. e & seq. Neque historia sola sine allegoria, neque allegoria sola sine veritate historiæ admittenda ubi de arca & diluvio agitur, 410. d. Quomam animalia in arcam introducta sint, 412 d

Arcades Ab dæmonibus Arcadibus homines in lupos conversi dicuntur, 501. g

Archelaus auditor & successor Anaxagoræ, quid de rerum principiis sensit, 191. a

Archesilas auctor Academiæ novæ, 548. a

Ardea civitas, 71 f

Areopagum unde sic dictum, 494 f

Argonautæ deus, dii Æsculapii filius, 503. a

Argus filius Apis rex Argivorum, 492. c. post obitum ut deus haberi cœpit, ibid. d

Argi seu Argivi unde sic dicti, 492. c. Argis primus regnavit Inachus, 520 d. Argivorum regnum simul cum Abrahæ nepotibus ortum est, 490 e. Series regum eorum, ibid. Argivorum regni occasus, 499 a

Arion Methymnæi nobilissimi citharistæ fabula, 14. g

Aristippus philosophus Socraticus, voluptatem summum bonum esse dixit, 192 a. 323. b

Aristobulus filius Alexandri regnat Judæorum, 528 d. Primus apud Judæos & rex & pontifex factus est, 568. c. Vinctus ducitur Romam, ibid. f

Aristodemus tragicus actor, sæpe ad Philippum legatus ab Atheniensibus missus, 5[illegible] e

Aristonicus rex à Romanis victus, 46 b

Aristarchus vir excellentis ingenii, aloquio

Platoni impar, 201 a. Sectam Peripateticam condidit, ibid.

Arma templi a daemonibus detracta, 78 b

ARMAMITRES octavus rex Assyriorum, 498 d

Arrepititii, 54 e

Ars unde dicitur, 102 e

Artificia discere quàm poenale sit pueris, 630 e

Artifex vix ullus est qui non habeat artem suam pecuniaria mercede venalem, 165 d

Asbestos Arcadiae lapis, semel accensus non potest exstingui, 911 a 616 b

ASCANIUS filius Æneae, tertius Latinorum rex, 499 a. f. Albam aedificat, 68 d

ASCATADES rex Assyriorum, 495 e

ASCLEPIUS nepos Æsculapii, 316 b

Asia totius orbis ad numerum partium tertia dicitur, ad magnitudinem dimidia reperitur, 489 e Asia pro tertia parte orbis terrae sumitur & pro provincia hujus partis. 431 e. A Nino subjugata, 504 d. Asiae dominatio, ibid. d

Asiatica luxuria, 80 b

Asinus aureus liber ab Apuleio scriptus, 581 a

ASSARACI domus, id est, Romani, 421 a

ASSYRIORUM regnum florentissimum, 488 f. 489 e A Nino longè lateque porrectum, 91 b e Mille ducentos & quadraginta annos permansit, ibid 93 e 503 e. Florebat Abrahae temporibus, 418 c Asiae universae exceptâ Indiâ dominabatur, 432 e. Ad Medos translatum, 92 f 523 e. Quo tempore desiit, 503 e Assyriorum regum series, 480 a f

ASTARTUS Cretensium rex, 496. Not.

Astrologi unde vera respondeant, 920. f. Vide Mathematici.

Asylum constituêre Romulus & Remus, 30 e Asylum Apostolorum longè tutius quàm Romuli, 5. e Asylum Romuleum umbra quaedam remissionis peccatorum, 133 b

ATHANARICI regis Gothorum persecutio in Gothia adversus Catholicos, 555 a. & Not.

Athenae unde dictae, 494. b. Sub Cecrope rege civitas haec vel instaurata est vel condita, 494 a. & tale nomen accepit, 494 e Qua occasione, 494 b 494 e. Athenis non parva ex litteris & philosophis gloria accedit, 489. e Athenis nihil habuit Graecia clarius, 494. d

Atheniensium regnum in rempublicam mutatum, 501 b Feminas publicis interesse consultationibus, 494. c Quare postea expulsae, ibid d

Athenienses claruerunt in Graecia, plus famâ quàm re ipsa, 489 b

Atlas mons, 421 b

ATLAS astrologus rex Mauritaniae frater Promethei, maternus avus Mercurii majoris, 504 g floruit tempore quo Moyses natus est, 518 g. Certiùs solis lunae ac siderum primus observavit, 198. Not. h. Quare caelum portare fingitur, 495 e

Atlantici philosophi, 198 e

Atomi principia rerum secundùm Epicurum, 194 f

ATYS formosus adolescens, abscisus, 154 f. Atys fabula, 181. f

Avaritia quid, 507. a. Plures allicit quàm potentia, 107 d. Ab avaritiae sordibus purgat amor sapientiae, 172. c

Avari, pauperes, 172 b

Auctores sacri pauci esse debuerant, quare, 520 g

Auderus nomen fundi, 669. c

AVENTINUS rex Latii, deorum numero additus, 501 d

Aventinus mons, 45 a. unde dictus, 505. d

Augusta tersides Cretiae, 112. e

AUGUSTINI modestia, 290. f 120 f. 313 b. 315 a. 594. b. 597. d. 677. a. Augustini opus de baptismo parvulorum, 127. g. Ejus opus contra Faustum, 410 f Et Epistola decima de fine seculi ad Hesychium, 578. a. Augustinus resurrectionem corporalem, futuram ante universalem aliquando opinatus est, 583. b

AUGUSTUS Caesar Caii Caesaris filius adoptivus, 86. c. Cum multa gessit bella civilia, ibid a

AURELIANUS Christianorum persecutor, 590 f

AURELIUS episcopus Carthaginensis, 664. g.

Auriga laudatur à populo in theatro secundùm studia partium, 224 b

AURUM deum Romani non colebant, 109 a

B

Babylon caput regni Assyriorum, 431. f à Nemroth condita est, 419 b Hanc condidit aut instauravit Semiramis, 489 c. Babylonia quasi prima Roma, 489. c. Babylon civitas diaboli 479 e. Quomodo de medio ejus spiritaliter fugiendum, 500. e. Babylonica Judaeorum captivitas quo tempore contigit, 527. e

Babylonicam turrem aedificantium superbia, 424 d 426 b Quomodo punita est, ibid. f & 427 a

Babylon interpretatur confusio, 419 b. 426 b. 431 f. 479 c 525 f

Bacchae, feminae non tam virtute nobiles quàm furore, 498 a

Bacchanalia, sacra Libero patri instituta, 498 d. à Senatu in urbe Roma prohibita. ib. d. & 156. c

BACCHUS. Vide Liber.

Bagrada flumen, 678 a

BALBUS disputat in lib. C. de nat. Deorum, 121 f

BALEUS decimus rex Assyriorum, 491 a

Baptizatis omnibus, etiam haereticis, quidam promittunt liberationem ab aeterno supplicio 659 a Refelluntur, 845 d 646. a Alii solis baptizatis apud catholicos quamvis malè viventibus, ibid e

Baptismus in parvulis sufficit, ut post mortem obsit quod carnalis generatio cum morte contraxit, 634. b In eo omnia peccata dimittuntur, 85 d Tunc tempus est cavendi omnia futura peccata, cùm omnia sunt deleta praeterita, 85. d. Baptismus non nos eximit poenis hujus vitae, 634. g Ad baptismum currebant Catechumeni in periculis, 598. f In baptismate aegri multi sanati 666 d

BARUCH, Scriba Jeremiae, 525 f

Barba virilis est ornamentum, non munimento, 691. b Barbata Fortuna, 97. c

Barbari in Urbis vastatione pepercerunt Christianis propter Christum, 3 a 5. c & seq.

Basilica asylum vel ipsis Barbaris venerabile, 3. a. b 5 f 7. d. 30 c 80 f 95 f 140 d Confugientes ad loca sancta in direptione Urbis, à Barbaris servati, 140. d

BASSUS Syrus, 669. d

BATHANARIUS comes Africae, 622 b

Beatitudo est id propter quod appetenda sunt cetera, ipsum verò propter seipsum, 559. a. In fruitione veri & summi boni consistit, 198. a. 572 d. Beatitudo hominum & Angelorum ex Deo solo, 183 d. 186. a 329. g. 330 e. 339 d 340. d a. 949 e. 301. a. e 571. b. Hoc agnoverunt Platonici, 310. d 342. e. Quomodo homo fruitur Deo, 197. e

Beatitudo, aeternitas, veritas, felicitas, 318 g. Ibi erit vera gloria, verus honor, vera pax, 700 b Ibi aeternitas, veritas; ibi dignitas, sanctitas, ibi pax, felicitas, ibi aeterna, aeternitas, 39 f Pax aeterna, beatitudo finalis, 555. e. 554 b Haec pax superat omnem intellectum, 895 f. In beatitudine erunt quidam praemiorum gradus, 700. d Nulla tamen invidia, ibid Ubi de beata vita agitur contrectationum corporalium mentio fieri non debet, 852 a

Beatitudo vera non est hujus vitae, 576 b 548. a. 549 f. In vita sociali non hic reperitur, 549 d Qualis potest esse in hac vita, 553 a. Spe tantùm in hac vita tenetur, 549 g 164. a. Ad eam non invenitur via certa sine divina auctoritate, 528 f Via ad beatitudinem similitudo cum Deo, 238. b. Deus unus colendus ad beatitudinem obtinendam, 140 b Beatitudinem quemquam assecuturum negant Platonici, qui non incommutabili Deo puritate casti amoris adhaeserit, 317 d

Beatitudinem inter & miseriam non est medius status in quo possit esse creatura rationalis, 327. d Pro beatitudine minimùm justi laborans, & in ea veraciter semperque regnant, 48 c. Beatitudinis bona conjicienda sunt ex bonis hujus mundi, 898 a. & ex morte Christi, ibid. Conditiones duae ad beatitudinem, fruitio boni incommutabilis, securitas de non amittendo illo, 182. a Æternitas & securitas ad beatitudinem requiruntur, 181 d. 310 d 319. d 576 a c Beatitudinis non secura possessio, amorem Dei destruit, 319 e. Beatitudo fallax & falsa in qua misera futura aut ignorat aut timetur, 59 Beata vita si non amatur, non habetur, 576. c. Beatitudinis aeternae promissiones in Prophetis, 657. c. Beatitudo carnalis in veteri Testamento promissa, spiritalem in novo exspectandam docebat, 470 a c. Beatitudinis nomen etiam ad homines in diversis conditionibus constitutos extenditur, 281. g 292 a. Propter eam unam omnium philosophorum invigilasse dicitur industria, 192. a. De beatitudine praeclarum Plotini dictum, 232. b

Beatus nemo nisi eò pervenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non possit 576 a Beatus non est continuò dicendus, quisquis fruitur quod amat, 197. g. Beatus nullus nisi justus, 576. a. Et qui virtute aliisque bonis sine quibus vivere esse non potest, fruitur, 544 f Beatus esse non potest nisi qui notitiam Dei habeat & imitationem, 197. f Beatus solus vivit ut vult, 579 e. Deus verè beatus, 181. g. Beatorum praemium ipse Deus erit, 706. e Beatorum gaudium, 821 e Beatis nihil jucundius erit cantico in gloriam gratiae Dei 701 e Beati perpetuò Dei laudibus vacabunt, 699 f. etiam membris corporis, 700 a Vacabunt, videbunt, amabunt, laudabunt, 702 c Beati ex requie in requiem transibunt, 804. e Somnum in se ipsis, inter se, & cum Deo pacem obtinebunt, 696 a Quomodo malorum suorum obliviscentur, 701. a Omnes immortales erunt, 695 b Beatorum immortalitas peccato auferri non poterit, 348 f

Beatorum scientia & sapientia erit plena & perfecta, 831 a Beati visuri sunt Deum in ipso corpore, 996. e. an per corpus, ibid. omnia videbunt unde abituri sunt corpore, 696 f. Ad haec videnda oculis corporeis non indigebunt, 897 b oculi tamen eorum corporei habebunt officium suum, ib d c. oculis corporis jam spiritalibus incorporalia videbunt, 697. f Id quod extra est, cognituri sunt, 624 d. poenas damnatorum, ibid Beatorum liberum arbitrium quale erit, 780. f. 701 b Beatorum corpora quanta pulchritudine praedita erunt, 681 a Beatorum corpus erit plenè subjectum spiritui, 700 b In illis erit inamissibilis voluntas pietatis & aequitatis, quomodo est felicitatis, 701 b. Beati esse omnes homines volunt, 357 a Philosophi in hac vita beati & à se ipsis beati fieri, mira vanitate voluerunt, 545 g

BEBIUS unco tractus sparsis visceribus interiit, 84 a

BEBIUS alter in victoria Syllana laniantium manibus direptus, 84. f Not. 1. Sparsis visceribus interiit, ibid a

BELLEROPHONTIS fabula, 497 f

Bellantium finis, pax, 381. d. 554. f

BELLONA conjunx Martis, 568. c. Templum ei constitutum Romae, 82. a

Bellum sine aliquâ pace esse non potest & è contra, 557 e. Bellorum civitatis terrenae causae, 395 b Bellum inferre inde regnandi cupiditate grande latrocinium, 92 d. Ad belligerandum sola necessitas bonos compellit, 99 d Bella primus omnium Ninus intulit finitimis 92. b Bella etiam justa dolorem sapienti creant, unde, 551. f Bellorum miseriae verae sunt, ib d g. Multiplices clades dirasque necessitates, ibid e. Bellorum miserias quisquis sine dolore vel cogitat vel patitur, ideo miserior est, quia sensum humanum perdidit, 551 g Quid in bello noxium perniciosumque est, 572 e. Quare prospera & adversa bellorum eveniunt, 454. d. Bellorum tempora exitusque ex Dei judicio pendent, 139 a 140. c. Bellis Deus hominum mores emendat, virtutem exercet, & auget, 3. c. Cùm justum bellum geritur, pro peccato, & à contrario dimicatur, 568 a Bellum pro salute à Republica suscipi posse censuit Cicero, 881 c. Cur viri virtute magni bellum exoptant, 127 c Non omnis qui pugnat & vincit, magnus appellandus est, 89. c Quot bellis afflicti Romani post eundem aedem Concordiae, 85 a Bellorum diminutionem temporibus Christianis malè tribuunt Romani, 839 c. De bellorum connexione quae adventum Christi plurima & gravissima praecesserunt, 97 f. Bellis, deorum exemplo exarserunt, 74 c. 55. b. Bella, magni ludi daemonum, 76 f

Belli civilis calamitas, 67. f Bella civilia, omnibus bellis hostilibus amariora, 85. f & miserabiliora, 558 c. In bello civili Romano frater fratrem se occidisse cognoscens se ipsum peremit, 54 f Bella socialia, 93 b. Bellum Servile, 83 b c Not a Bellum civile Marianum atque Syllanum, 81 d Bellum

Punicum

Punicum primum per viginti & tres annos peractum est, 139 d. Punicum secundum per annos decem & octo vires Romanorum extenuavit, 139 c. Quantum detrimenti adtulit Romanis. *ibid.* Punicum tertium brevi confectum est, 130 a. Bellum Piratarum, 139. a. Bellum fugitivorum gladiatorum, 139 b. Bellum Mithridaticum quadraginta annis peractum est, 139 d Bellum Samniticum Romanis infaustum annis tractum est ferme quinquaginta, 139 d

Bellum cum vitiis, 636 c Bellum carnis adversùs spiritum, ex peccato ortum est, 635 c. Bellum nullum gravius & amarius quàm voluntatis & passionis sine ullius victoria, 572. f. Melius est bellum cum spe æternæ pacis, quàm sine ulla liberationis cogitatione captivitas, 635 f

Belochus nonus rex Assyriorum, 420 a

Belus primus rex Assyriorum, 489. f. Pater Nini, 503 f

Benefactoribus honores divini olim decreti, 35 a

Beneficia quæ præstare hominibus vel Angeli vel homines possunt, in unius Omnipotentis potestate sunt, 250 g & à solo Deo exspectanda, 2[illegible] b. Beneficiorum Dei memoria solemnitatibus festis recolenda, 240 d

Berecynthia deûm mater à Pessinunte, 34 c 46 c An Cynocephalum pepeterit & febrem, 46 f. Sacra ejus quàm turpia, *ibid.* Berecynthia quotannis ad Almonem fluvium abluebatur, 34 a *Not.* f. Berecynthiæ simulacrum à Scipione Nasica in Urbem invectum, 35. a Matris deûm sacra deformitate crudelia & aliis sacris turpiora, 182. c. d

Bestiæ multæ hominem sensuum acrimonia, viribus, motu, vitæ diuturnitate vincunt, 511 c. Exempla, *ibid.*

Bias Prienæus unus è septem sapientibus, 507. f

Biga, 544 c

Boni genus triplex, 197 c Bonum simplex incommutabile, 379 c. Bonum immutabile solus Deus, 301 b. Bonum summum quid, 197. b Est id quo homo beatus fieri potest, 3v2. d. 543 a c. Unde sit in homine, 197 c. Bonum hominis quodnam sit, 240 c Philosophorum dissensiones de summo bono, 192 a. 197 c. c In Deo solo summum bonum posuerunt Platonici, 197. a. In voluptate corporis Aristippus, in virtute animi Antisthenes posuit, 513 b. Bonum nullum secundùm Stoicos præter virtutem, 210 d De boni finie inter philosophos magna contentio est, 240 e Oppositæ philosophorum sententiæ circa finem boni, 521. d Boni finis est secundùm virtutem vivere, 197 f

Bona sunt omnia quæ sunt, sed inæqualia, 188 a Bona omnia creata, mutabilia, 301 b. Bona possunt esse sine malis, mala verò non sine bonis, 162 f Bona hujus vitæ, quænam sunt, 358 c Bona non magnipendenda, quæ adipiscuntur & mali, 574 b Bona & mala hujus vitæ non verò alterius, justis & injustis communia, quare, 8 a. 9 3 12 d 141 c. 575 e. Bonis temporalibus bonus non extollitur, 8 b Quomodo iis utendum, 561 c Bonis temporalibus bene utendum, ad obtinenda æterna, 558 c d Bona extrinseca non esse propter se appetenda noverunt philosophi, 197. d Bonum cujuslibet naturæ qui perversè amat, etiam si adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser melioræ privatus, 307. b. Bona corporis etiamsi minuantur, bonam justamque vitam non minuunt, 12 f Bona sive corporis sive animi sine virtute, non bona ejus sunt, mala sunt, 544 f. Bona etiam terrena à solo Deo vero, 215. a b Omnibus ea petentibus Deus non dat, at gratis eum colant, 8. a Bona terrena ad sinistram pertinent, 159. f Ex bonis hujus mundi. conjicienda sunt ea quæ datura est Deus in cælo, 492 a

Bonus vir non meritò dicitur qui scit quod bonum est sed qui diligit, 194. c Bonus nemo qui non fuerit malus, 380 b Boni mixti cum malis in hoc sæculo, 10 a Sæpe mala patiuntur in hac vita tamquam mali sint, 575. e. Boni jure cum malis temporaliter flagellantur aliquando, 9 b *& seq.* 10 a Bonorum miseria, & malorum felicitas temporalis, pluribus scandalo est, 812 e. Bonos flagellum Dei erudit ad patientiam, 7 g Bonos misericordia Dei amplectitur fovendos, 7 g. Boni verissima atque certissima felicitate prepollent, 19. d. Bonus etiam si serviat, liber est, 90 f Boni an inter se pugnent, & quomodo, 183 d Boni quomodo utantur mundo, 385 d. Boni vocantur speciosi corpore, 407. g

Bos Ægyptiorum Deus apis, 421 g

Boves locutos quidam historici referunt, 87 b

Brutus unus ex duobus primis consulibus à populo creatus post expulsos reges, 46 c. Brutus propinquus Lucretiæ, 18 c. Brutus consanguineus Tarquinii, 71 g. Lucium Tarquinium Collatinum collegam suum Urbe ajecit, 71 d Bruti erga Collatinum injuria, 71 g. Brutus filios occidit pro patria, 133 e

Bubona dea boum curam gerens, 114 b

Bulbi, 161. a

Bullæ apud Romanos insignia dignitatis, 78 c

Busiris tyrannus, filius Neptuni ex matre Lybia, 497. a. Diis suis suos hospites immolabat, *ibid.*

C

Cacus semihomo. Sic dictus propter insociabilem feritatem, 555 c Figmentum poëticum, *ibid.* g

Cadaver à cadendo dicitur, 588 b. 604 a Cadaver nisi caro exanimis, non solet nuncupari, 603 f

Cæcus illuminatur Mediolani cùm corpora SS. Protasii & Gervasii reperta sunt, 663 f

Cælestis, dea apud Afros & Carthaginenses maximo in honore habita, 56. c. *Not.* c Sacra ejus, turpia, *ibid.*

Cælum patrem Saturni fabulantur, 176. f Cælum esse Jovem innumerabiliter affirmant, *ibid.* g. Cæli locum igni tribuit Plato, 500. c. Quo modo cælum fiet novum post judicium, 593 f. 598 b An perituri sunt cæli in conflagratione novissimi judicii, 607 b Sancti & justi rectè cælum appellantur, 608 c

C. Cæsaris bellum adversùs Pompeium, 86 a. Cæsar victor Pompeii clementer exercuit victoriam civilem, 84 b tamquam appetitor regni in ipsa curia trucidatus, *ibid.* Cæsaris laudem in quare Sallustius ponit, 187. e

Cæsar in domo sua victoriâ Mariana trucidatus, 84 a

Cæsar Aug libertatem jam quidem languidam, omni modo excussit Romanis, 80 c Remp velut instauravit ac renovavit, *ibid.* f

Cæsares appellati sunt qui Cæsari Aug successerunt. 503 b

Cain possessio interpretatur, 399. c 400. c Est primus civis civitatis terrenæ, 378 d 381 f Cain sepiùs tot priùs natus Abele electo, 379 c 380 b. Ex invidentia diabolica fratrem occidit, 383 b Hac invidiâ Deo odibilis, 383 d. Cain & Romulus qui differunt, 383 c Qua ratione potuerit Cain civitatem ædificare, cùm tres tantùm aut quatuor homines fuerint, 384 g. Cain posteri cur non recenseantur in historia sacra, 396 c & ejus successio in octo ab Adam generationes clauditur, 402. d undenarioque numero finitur, 404 a. Cain filiæ, filiæ hominum dictæ, 407 e Cain figura Judæorum, 386 f

Caius Cæsar *Vide* C. Cæsar.

Caius Servilius prætor, 83 b

Calama urbs, 375 d 668 a Memoria S. Stephani illuc advecta à Possidio episcopo, *ibid.* Miracula quæ ibi facta sunt, *ibid.* & 670 c

Calamitates publicæ divinæ providentiæ tribuendæ, 5 c.

Calx miraculum, 622 c. Cur viva dicatur, 622 d. Oleo perfusa non fervescit, 622 c. 626. a

Camillam Diana doluit, 606 b

M Camillus quàm ingratam sensit Romam, de qua optimè meritus erat, 44 d. Hanc tamen à Gallis iterum liberavit, 91 a

Camœna dea canere docet, 92 c

Campestria quid sunt & unde dicta, 369 d. Campestrati, *ibid.*

Cancer nullis medicamentis sanabilis, 665 c. Cancri curatio miraculosa, *ibid.*

Cannæ urbs seu vicus Apuliæ, 77. *Not.* c. Cannense prœlium quàm cruentum, & Romanis infaustum, 78 a

Capitolium rex Tarquinius fabricavit, 66 c Jovi dicatum fuit, 94 c. Capitolium Jovi cedere noluerunt, Mars, Terminus, & Juventas, 103 a. Capitolii incendium, 53. g. Capitolio pepercerunt Galli, non verò Sylla, 85 d

Capitolium collis anseris vigilanciâ servatus, 52. a 64 a Capitolinus lapis, Jovis simulacrum in Capitolio lapideum, 58. c. *Not.* f

Captivitas ad probationem vel emendationem à Deo permittitur, 13 c. Captivitas justorum, religioni Christianæ probro esse non debet, 16 c. Captivitatem religionis causâ sponte tolerandam etiam pagani noverunt, 15. b. Sunt in Scripturis sanctis hujus cladis magna solatia, 14 f. Captivitas Marci Attilii Reguli, 15 b

Carbonas multi fuere ex gente Papyria, 51. *Not.* d

Carbo Cneus Papyrius Marianas partes sequutus à Sylla victus, à Pompeio interfectus, 51. *Not* d. Hujus Carbonis crudelitas, 84 c

Carbones sunt incorruptibiles, 623 b 626 f & ideo limitibus substernuntur, *ibid.*

Cardea dea præfecta cardini ostii, 94 d

Cardines astrologici, 21[illegible]

Caritas est amor Dei, & proximi suique ipsius secundùm Deum, 353 b. Appellatur bona voluntas, 355 b Caritatis ordo, 559. c

Carmentæ deæ quæ fata nascentibus canunt, 97. b

Caro pro homine ponitur, 350 b. 353 d 354 a. Carnis substantiam vel naturam, malam non esse ostendit Christi Incarnatio, 358. c An dolet & concupiscit sine anima, 387 c Carnis corruptio ex peccato contracta, non peccatum, sed pœna, 312 g Carnis rebellio pœna est hominis, rebellio verò hominis non est pœna Dei, 387. d Caro tanto minùs animæ subdetur, quanto magis adversùs spiritum concupiscit, 347. c Vivere secundùm carnem quid, 350. d. Caro per eos mundatur, 260. a

Caro sanctorum in spe requiescit, 340. d. Carnem suam sancti diligunt & desiderant, 540. a. Carnis resurrectionem aliquatenus cognoverunt Plato, Varro, aliique gentiles, 694. g. 695 a. Hanc si sine ullis miraculis mundus credidit, grande miraculum, 660. a. Caro hominis quæ ab alio in escam sumta est, redderetur homini in quo esse caro humana primùm cœpit, 683. d. Caro post resurrectionem spiritalis futura, 540 f Longè perfectior erit quàm fuit in primis parentibus, 540. f quomodo, 542 b d Carnis spiritalitas, quanta sit gratia, de donis quæ in hac vita largitur Deus, conjiciendum, 684 d

Carnales veteris & novi Testamenti per Agar & Cethuram figurati, 438 f Inter se dividantur, 438 f Horum divisione dæmones pascuntur, 437 a Per ignem judicandi sunt in fine sæculi, 437 f Quidam per ignem salvabuntur, quidam in igne damnabuntur, 10 d g

Carthaginem Romæ nimiam volebat dirui Scipio Nasica, quare, 18 b c. 45 b A Scipione Africano deleta, 80 c Plus nocuit Romanis eversa, quàm adversa, *ibid.*

Carthaginenses inter & Romanos tria bella gesta sunt, 45. *Not.* b

Caspaliana nomen fundi, 662. d

Cassius templum Jerosolymitanum exspoliat, 328. g

Castitas sine voluntatis assensu non violatur, 16 a. 18 b 26 b Quo judicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa est, *ibid.*

Castor & Pollux in deos relati, 490. g

Catholicis in Ecclesia perseverantibus, quamvis pessimè vixerint, quidam salutem promittunt, 459. c. f

Catilina vir pessimus, 52 d Ejus conjuratio, 60 c Et bellum civile, 81. g. Inde prostratus est, 91. d

Catinensis urbis tecta vi favillæ ex Ætna monte erumpentis diruta, 88 a

Catius deus, catos id est acutos facit, 102. f

Catonis laus, 128 d Ejus virtus veritati propinquior quàm Cæsaris, *ibid.* f

Cato minor se ipsum occidit Uticæ ne ipsi pepercisse Cæsar gloriaretur, 24 c. f. Catonis factum ejus amici tribuerunt infirmitati, *ibid.* d Hoc ipse Cato in filio suo indicavit, *ibid.* Impatientiâ se peremit, 547 g

Catonis utriusque & innocentia & sapientia in proverbium abierunt, 21. *Not.* a

Catosus coquus bene Christianus, 668 b

Catuli bellum civile, 84 g Catulus hausto veneno se manibus inimicorum subtraxit, 84 a

Caudium oppidum Samnii, 75 a *Not.* b

Caussa est fortuita, naturalis, voluntaria, 123. a Caussæ omnium quæ fiunt non sunt nisi voluntariæ illius naturæ quæ spiritus vitæ est,

INDEX

581. g. Ita sensit Socrates, 192. a
Cecrops rex Atheniensium, 493. b 495. e
Centones, 477. f
Centrum vocant Geometræ medium terræ, 337. a
Centum pro universitate ponitur, 606 a
Centaurorum fabula, 487. a
Cephalos quibusdam idem est ac Melampus, 491 a
Cerberi fabula, 497. c
Cercopithecí, 481. c
Ceres laus ab Augustino dicta, 406 c
Ceres cum Libero seminibus præponitur, 174 d Cererem Matrem magnam seu terram & Junonem esse perhibent, 174 c Cereris sacra, 174 f 177 b *Vide* Eleusina
Cethura & filii ejus, carnales novi Testamenti significant, 441 f
Chæremon peritus sacrorum quæ diis celebrantur, 148. c
Chaldæa ad regnum Assyriorum pertinebat, 428 b
Chaldæi philosophi, 608 a
Cham interpretatur calidus, 414. f Figura fuit hæreticorum, *ibid.* & perditè viventium, 415 b
Chanaan interpretatur motus eorum, 415. c
Chanaan terra quomodo usque in seculum pertinet ad semen Abraham, 434 a Quo tempore sit impleta promissio Dei de terra Chanaan, 456. d &c.
χάρισμα, 581 b
Chilo Lacedæmonius unus è septem sapientibus, 507 f
Chirurgi cujusdam Alexandrini bona fides, 664. c
Christus à chrismate appellatus, 478. c. Christum ante carnem susceptam, fuisse visibilem quidam existimant, 443 b & apparuisse Abrahæ, *ibid.* Christi Incarnatio, non incongruè creditur quibusdam fuisse revelata in gentibus, 530 c. Prædictiones Prophetarum de Christo, 509. d. *& seq.* Christum non tam prophetavit Jonas sermone quàm sua quadam passione, 522 d. Adventus ejus prædicitur, 509 a. f. 523. a 525. f. 517 b c. Prædictum de Christo, Eliezer juramentum, 445. d. Christus tamquam Dominus Deus loquitur in propheticis libris, & tamen Christus apparet, 614 e Christus lignum vitæ, 611. a Christi figura Arca Noë, 410. c. Aries quem vidit Abraham, 444 c Isaac portans ligna, *ibid.*
Christo animam humanam defuisse Apollinaristæ putaverant, 550 c Totum hominem suscepit, 562 b Christum in carne contemsit Porphyrius, 558 d Cur tanta humilitate ad nos venerit Christus, 587 b
Christi nativitas & resurrectio propria & singularia miracula ejus, 670. c Quo tempore natus, 86 a 528. b Christus affectibus non caruit, 359 d. non tamen ex conditionis infirmitate, *ibid.* f. Ejus infirmitas fuit ex potestate, 359 f Christi miracula, 529 b Cur se à diabolo tentari permisit, 224 e Ejus obedientia opposita inobedientiæ Adæ, 367. a.
Christi Passio, 510. d 525 b 525 c prophetata in libro Sapientiæ, 485. c nuditate Noë significata, 415 b. Christus passione sua ostendit quid sustinere pro veritate, resurrectione quid sperare in æternitate oporteret, 533. c. Christi mors, voluntaria, 652. e. significata in benedictione Judæ, *ibid.* Christi mors & resurrectio in Abel & Seth figurata, 400. e Prædicta in Scripturis sacris, 481. a. 482. a. b c. Tempus mortis Christi, 538 c. Christus ideo solvere potuit moriendo peccata, quia & mortuus est, & non pro suo peccato, 318. e. Quare ad inferos descendit, 474. c
Christi Resurrectio, 509 f. g 522. e. 523. Hanc prædixit Osee, 509. e & Amos, *ibid.* Claritas in Christi corpore, cùm resurrexit, ab oculis discipulorum abscondita fuisse potiùs quàm defuisse credenda est, 682. b. Post resurrectionem cibum ac potum sumsit, 542 d. Christi resurrectio & cum corpore in cælum adscensio credibilis probatur, 658 c & jam credita ostenditur, 659. c Christi adscensio grande salubreque miraculum, 661 a. Christi adscensionis miracula multa adtestata sunt, 662. c Ubi legitur Deus ad judicium faciendum esse venturus, intelligendus est Christus, 618 b. Christum judicem de cælo esse venturum non tam veteri quàm novo Testamento expressum est, 664. b. Christum venturum credunt Judæi, sed non moriturum, 481. g. Alienigenarum testimonia de Christo, 530 b. Et oraculorum responsa, 588 c. 567. a Christum oracula non prædicant ut Deum, sed ut hominum tantum, 587. g. Sanctum tamen immortalemque confessa sunt, 588. b Christum sic laudant oracula, ut vituperent Christianos quare, 587 a
Christus homo cælestis, 344 c. Christi divinitas opponitur Romuli divinitati, 660 f 662. d Christum Deum esse & miracula & prophetiæ in illo impletæ persuadent, 661 a 662. e. Persuadet & confessio constans Martyrum, 588 e. *& Not* 661 c
Christi anchoritas, 523. *& seq.* 316. a f. 517 518. &c. Christi Incarnatio purgationis nostræ principium, 238 d f Via universalis animæ liberandæ, 269 d Sola via munitissima ad Deum, 273 d Summum gratiæ exemplum, 284 Nemo ad spiritalem Jerusalem umquam pertinuit nisi cui Christus revelatus est, 530. f Christi fide etiam antiqui justi mundari potuerunt, 259 b. Christi prædicatio in omnibus gentibus est Jacob benedictio, 458 d. Christi notitia donum Dei, concessum quibus voluit, & quando voluit, 569 b. Quo sensu dictum est, *In Christo omnes vivificabuntur*, 344 f. Quod in eum mundus credidit, virtutis fuit divinæ, non persuasionis humanæ, 663. d e
Christus Mediator Deum inter & homines, 259. b. Ad hanc mediationem quid requiritur, *ibid.* *& seq* 232. c. Quomodo Mediator effectus, 259 a Mediator per quod homo, 230 b. Christus factus particeps humanitatis nostræ, compendium præbuit participandæ divinitatis suæ, 230 b Præter Christum mediatores alii non quærendi, 230 b. Christus & in homine & secundùm hominem quem suscepit sacerdos & sacrificium, 238 b. 268. a Christus sacerdos quo Deum placamus, 240 e. Christus in forma servi maluit sacrificium offerre quàm sumere, ne cuilibet creaturæ sacrificandum esse quisquam putaret, 238 a
Christus præcepta dedit pro moribus optimis contra perditos mores, 55. c. Ejus præcepta quàm utilia, 47 b Christus proximus noster, 613. f. Solet in se membrorum suorum transferre personam, 481 f Amorem erga Christum Elias Judæos docebit, 613 e. Christum in fundamento habere est nihil ei præponere, 647. d. Christo impudenter incommoda præsentia imputant qui deos colere non sinuntur, 85. f. 86 e Qua ratione Christus ἰχθὺς dicitur, 508 a Christi substantia, populus ejus, 474. b. In nomine ejus diabolus vincitur, 257. c.
Christiani propter mysticum chrisma sic dicuntur, 588 a Hi rectè Christos dicere possumus, 483 f Christiani falsi, 587 b. c. ficti & mali, mysterium iniquitatis, 597 g. Non computandi in membris Christi, 646 f. Christiani sunt sacerdores, 588 e Eorum sacrificium, 243. e. Bonis terrenis tamquam peregrini utuntur, nec capiuntur, malis autem aut probantur, aut emendantur, 17 d. Eorum opes, 10. e. Propter vitam æternam unam Christiani sunt, 158 e. Quid pro patria cælesti agere debeant, discunt ex eo quod Romani fecerunt pro terrena, 152 a. g. 153 e. In Christum, non in Petrum credunt, 589 b Eorum habitus & mores, 583 a. Christiani nominis inimicorum mirabilis conversio, 533. a. An aliqui fiant Christiani ultimis tribus annis & mensibus sex, 684. e Christianos accusavit Porphyrius quod dæmones venerarentur, 568. c 569 a His tribuebant pagani Romani mala omnia quæ patiebantur, 53 d. 87 d Refelluntur, *ibid.* Christianos nec vituperat Seneca, nec laudat, 160 f. Christiana religio ab Jerusalem sumsit initium, 537. c Hujus religionis salubritas, 17. a 87 d
Chrysippus unus ex principibus Stoicorum, 222 b 224. e
Cibus sine voluptate non sumitur ut vivatur, 542 a. Non cibi genera sed aviditatem immoderatam quisque culpandus, 448 b
Cicero Academicus, 120. e Augurià irridet, *ibid.* Simulacrorum institutioni, & fabulosis de diis opinionibus indignatur, 120. c. Ejus libri de Republica, 564 b Perierunt, 17. *Not* d Ciceronis cædes, ejusque caussa, 86 b
Cilicium In eo est recordatio peccatorum, 404 b
Q. Cincinnati Dictatoris paupertas, 135 b
Cinna Consul 81 e. Bellum Urbi intulit, eamque vastavit, 58. a & *Not.* c. 83 a. Peccandi licentiâ felix appellabatur, 144 d
Circe maga famosissima, 500. c. Socios mutavit Ulyssis, 501. g
Circensium spectaculum quâ de caussâ Neptuno equestri à Romulo institutum, 44 b. *Not.* f. Unde ludi isti Consualia dicti, *ibid.* His soli primùm utebantur Romani, 59. a
Circumcisionis necessitas, unde, 440 b. Circumcisio renovationem significat, 439 d. & regenerationem, 440. c. Cur tempore nativitatis Isaac imperata, *ibid.* Cur toti familiæ Abrahæ, *ibid.* In Circumcisione nomen mutabatur, 459. e
Circuitus temporum temporaliumque an admittendi, 318. a b 319 a
Civitas quid, 388. e
Civitates duæ, 379 c. Una prædestinata est regnare cum Deo, altera cruciari cum diabolo, *ibid.* Civitas Dei per præscientiam ordinata ante perpetratum Adami peccatum, 361. c. Utræque in primo homine per præscientiam exortæ, 384 b Diversis suis generationibus in historia Geneseos distinguuntur, 387. d. 399. d Earum excursus, 340 e. Series generationum Cain & Abel exprimitur, 396 b. 399. d & per generationes Cain & Seth 405. f. Civitatis utriusque mysterium in Cain & Seth, 397 d 400 a *& seq* 405 b. *& seq.* Utraque, pia & impia numquam terris defuit, 425 e. In omnibus gentibus licèt tanta varietate inter se distinctis, non ampliùs quàm duæ civitates, 349 d Perplexæ sunt in hoc sæculo, 30. f & confusæ invicem participata, 405. f
Civitatum duarum principium amores duo, 365. c. 378 d. Utriusque civitatis discrimen, *ibid.* a. Quantum ab invicem discrepent, 233 a. Utrisque bona & mala communia, sed usu diversus, 560 b Civitatis terrenæ cives parit natura vitiata, cæterum verò supernæ liberans gratia, 381. e
Civitatem Dei esse habetur ex Scripturis, 271. e. Hujus conditor Christus, 46. c Ejus origo, informatio, & beatitudo unde sit, 391. b Ex fide gignitur, vivit ex spe, 400 e. 405 b Ex Angelis & hominibus constat, 299 c 344 a. Hujus notitia evidentius in Abraham, 428 a. Civitatis cælestis figura, 380 d 387 b. 402. a. In ea Dei voluntas lex est, 147. c. 344 a. Civitas superna hic est peregrina, 380. c. In sanctis populi Dei peregrinata est, & in omnibus aliis sacramento adumbrata, 418. a. Dum peregrinatur in terra, leges & instituta nationum sequitur, quæ religionem non impediunt, 565 b Pacem veram non habet in fide, 148 d. Unde cum terrena pacem habeat, unde discordiam, 565. b. *& seq.* Pacem terrenam refert ad cælestem, 562 a
Civitatis terrenæ exordium, 436. a. In ea duæ formæ inveniuntur 381. e Civitas impia apparere cœpit à divisione linguarum, 425. d. Bestiæ nomine significatur, 587 b. 591 e. Civitas terrena generationes terrenas aliquas in finem habitura est, 400. b Ejus bellum & pax, 382 b Victoriæ ejus mortiferæ aut certè mortales, 382 b Prophetiæ partim ad Civitatem cælestem, partim ad terrenam, partim ad utramque pertinent, 457 c
Cives Dei spe beati in hac vita, 564 a. Eorum languores & curatio, 383. a Cives patriæ supernæ fuerunt etiam in aliis gentibus à Judæis, 530. d a
Claudianus poëta à Christi nomine alienus, 143 a
Claves Ecclesiæ, 586 f
Clio, 37. f
Cleobulus Lindius unus è septem sapientibus, 507 f
Cleombrotus quare se præcipitem dedit de muro, 31 e
Clisthenes, 37. f
Cloacina dea unde sic dicta, 93 a. *Not* e. Hanc Tatius dedicavit deam, 159. e
Cluacina nomen Veneri tributum, 93. *Not.* e
Cluere idest purgare, *ibid.*
Cnæus Manlius proconsul de Gallogræcia triumphat, 80. b
Codrus Atheniensium rex morte sua patriam liberavit, quomodo, 505. a ab iis ut deus habitus, *ibid.* Codri jurgia quid, *ibid*
Cognitio Dei. Non parva ex parte intelligit & scit Dominum, qui intelligit etiam hoc à Domino sibi dari ut intelligat & sciat Dominum, 461 d. Cognitio creaturæ vesperam habet & manè, quomodo, 377 c d

Coli dicuntur non tantùm Deus, sed & homines, immo & aliæ creaturæ, 358 b
COLLATINA dea collibus præfecta, 93 f
COLLATINUS maritus Lucretiæ, 18 c. *Vide* Tarquinius.
Collatio privatarum opum in usus publicos, 78. c
Collina porta Romæ, 100. b
Coloni ab incolendo dicuntur, non ab agricultura, 138 c
Comparatio. Non ex bonis singulis homines inter se comparandi sunt, sed universa consideranda sunt in unoquoque, 447. a
Complacentia sui, caussa primi peccati, 375 f
Concionantes, 81. c 83. a
Concordia salus populi, 570 d Sine justitia esse non potest, 48. f. Quæ harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, 48. e
CONCORDIA dea, 82. d. 106. b. Concordiæ ædes facta in loco seditionum & cædium, 82. c. 83. a. Vanè Concordia ut dea habita à Romanis, ibid. d
Concubinæ aliquando dicuntur uxores, 442 a
Concubinarum filii hæreticos & carnales Judæos significant, ibid.
Concubitus etiam conjugalis remotis ab arbitris cubile quærit, 370 a
Concupiscentia carnis adversus spiritum, est ex peccato primo, 688 a. Præstat pugnare cum concupiscentiis, quàm parem habere cum illis, 315 c f Quo modo eis resistitur, 24 c. Ut absque culpa est in corpore dormientis concupiscentialis inobedientia, ita & in corpore non consentientis, 24 d Concupiscentia, si non addatur cujus rei sit, in malo intelligitur, 356. a
Confessi dicebantur qui Christianam fidem profitebantur ut ad familiam Christi admitterentur, 30. e *Not* e
Conformatio quæ est unum ex bonis originalibus, quid sit, 688 f
Confusionis caussa libido, 679 c
Conjecturæ. Unde fit ut aliquando vera prædicant, 622. d
Conjugia fratres inter & sorores primò necessaria, 397. d. postea etiam apud paganos damnata, 398. c. quare religione prohibita, 397. d Quare cum propinquis inire conjugia patres antiqui studebant, 398 f Ea mos ipse horret, ibid. a. Non divina sed humana lege prohibita, 398 d. quare prohibere sunt, ibid. g Delectæ amoresque terrenis propter conjugalem copulam, non damnabiles, 647 g. Hos exurit ignis tribulationis, orbitatis &c. ibid 648 e In utraque civitate plures ab opera generandi abstinent, 402 b. Ante diluvium nemo abstinuisse reperitur, ibid. c. A conjugio abstinere an sit bonum, 402. b
Conjugatus fidelis melior infideli continente 447 f
Conjurati cum Catilina, perjuri, 62. c
Conscientiæ testimonio virtus melior contenta est, 158. c
CONSENTES dii in consilium Jovis adhibiti, 104. 6
Conservari à Deo qualibet creatura indiget, 324 b
Constantia sanctorum, ignis respectu persecutorum, 589 f
Constantiæ seu εὐπαθείαι quid & quot, 356 d
CONSTANTINO Imperatori quare tot prosperitates contulit Deus, 141 e
Constantinopolis Romano imperio socia, & veluti ipsius Romæ filia, 141. f
Consualia, ludi Circenses unde sic dicti, 43. Not. f
Consuetudinis vetertatæ vis, 163. c 636. c. Vitium non fit ex consuetudine minùs voluntarium, 323 a
Consules à consulendo dicti, 117 a Romanum imperium brevi propagarunt & auxerunt, ibid.
CONSUS deus qui præbet consilia, 97 c. Consus Deus Neptunus equestris, 43. Not. f
Contemplatio. Non iners vacatio, sed aut inquisitio aut inventio veritatis delectare debet, 563 e Nemo ab ea prohibetur, 563. d. Otium sanctum quærit caritas veritatis, ibid.
Continentia cùm immunditiæ carnalium concupiscentiarum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur, 17. f Conjugio præfertur, 447. f
Continentium superbiam quo pacto Deus aut punit aut prævenit, 16 b
Contraria ad decorem universi pertinent, 325. g
Cor sursum habere ad semetipsum, est superbiæ; ad Deum, est obedientiæ, 365. b. Cùm ad Deum sursum est, ejus est altare, 240. c. Per eos ineo mundatur, 240. a
CORAX rex Sicyoniorum, 486 a
CORNELIUS Rufinus senatu pulsus, quod decem pondo argenti in vasis habere compertus est, 115. d
Corona aurea in vitulino jecore ostensa Syllæ ante sacrificandum, 51 f 52. b
Corpus terræ, 481. f. Corporis humani fabrica quam pulcra & admirabilis, 329 d. In corporis conditione dignitas necessitati fuit prælata, 691 c Corporis pulcritudo, magnitudo, fortitudo, bona communia bonis & malis, quare, 409. b. In corpore pulcritudo quædam rationis, 291. b Corpus servum est & hominibus cum belluis commune, 125 f. Corpora terrena tamquam mali naturam Manichæi detestantur, 354. e
Corpus sanctum fit nisi sanctæ voluntatis, 16 c. Sanctitatem non aufert ei violentia libidinis alienæ, 18 b. Corpora justorum, tamquam vasa & organa quibus ad opera bona Spiritus-sanctus usus est, 13 g Corporis castigatio, sacrificium est, 243 a
Corporum resurrectio negata à Paganis, contra eos adstruitur, 658 a. Hanc mundus non temere credit, 692. c. Quo pacto corpora redintegrabuntur, 13. f Corpora sanctorum qualia post resurrectionem futura 340. c. 348. f Sic erunt spiritalia ut omnem velut, possibilitate non necessitate vescantur, 142. b d. Corpora animalia & spiritalia quomodo fiat, 342 e. Qui differunt, 148 b. Corpora animalia, id est animata, 347 c Corpus animale, mortuum, & spiritale, quid, 343 b & seq Corpus hominis quale erit in cælo, 692. b. 693 b c Non obstabit felicitati animæ, 324 a. Corporum immortalitas post mortem, 1 c4. e & æternitas, 285 d Hæc absurda philosophis videbatur, 336 d. f Non impossibilem esse ostenditur, 337 f. In corpore semper esse vera, Dei munus ingens secundùm Platonem, 339 d Corpora terrena in cælo esse non posse, dogma philosophorum, 318 b 674 d Refellitur, ibid. 6. Mirabilius est animos incorporeos terrenis corporibus illigari, quàm corpora terrena cælestibus sublimari, 858 c. d. Corpus an dolere possit, nec tamen mori, 618 f 620. a Corporis Adami immortalitas ex ligno vitæ, 348 a
Corpora priorum hominum majora quàm hujus temporis hominum, 388 e. 389 a. Corporibus suis quidam homines utuntur ut voluit ad mirabiles effectus producendos, 373 b Corpus omne fugiendum Porphyrius dicit propter animæ purgationem, 324 6 & ut anima beata esse possit, 265 a Corporis bona si numerantur, bonam justamque vitam omnino non minuunt, 17. f Corporis bona aut mala nolunt appellare Stoici, sed commoda aut incommoda & externa, 218 d 322 c. verborum certamen non examen rerum, 321 g. Corpora quomodo sint in intellectu, 196. 6
Corporalia an solo corpore possunt videri, 698. f
Correptionem facere tenentur omnes, 10. c. maximè Episcopi, 10 b & qui præpositi sunt aliis, 9 c 10. b Correptio non solum ejus qui corripitur, sed & aliorum utilitati servit, 562 a Sine gratia interiùs operante non prodest, 394 b. Ex cupiditate aut infirmitate neglecta, peccatum est, 9 6. e f Quicam negligit, jure cum malè, sapientibus tempora licet flagellatus, ibid b. Aliquando ex consilio caritatis omittitur, ibid c
Corrigi pudere, vitium est superborum, 365 e
Cotem Tarquinius novacula secuit, 251 f
COTTA disputat in lib Cicer. de natura Deorum, 181 g
CRANAUS Cecropis regis in regnum Atheniensium successor, 495. d
CRASSI duo pater & filius in conspectu matris mactati tempore civilium Marianæ, 84 a
Creationis opera non videri debent incredibilia, 326 a. Argumenta quibus creatio naturarum in tempore impugnatur, 315. f solvuntur, 316 d Res mundo novas facere, & mutabilem voluntatem non habere, Deo non est impossibile, 320. c 321. a e Creationis dierum numerus mysticus, 299 b In die septimo creationis, plenitudo & requies commendatur, 296 f
Creatori nihil in creatura contrarium, 353. c. Creator nullorum vitiorum offensione vituperandus, & omnium naturarum consideratione laudandus, 304 c
Creaturæ quamvis nihil esse possint sine Deo, non sunt quod ipse, 186 a. In eis est ordo rationis, ordo utilitatis, & ordo justitiæ, 284. a. Creatura rationalis aut beata, aut misera, 327. d. aut mortalis, aut immortalis, ibid. Quàm mirabilis & diversa creaturarum pulcritudo, 691 d. Creaturæ universæ species non nisi opere Dei formatur, 323. b. De creatura tria scienda, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, 288. a Creaturam nullam Deus conderet quam præsciret futuram esse malam, nisi nosset quibus eam bonorum usibus commodaret, 285 e Creatura nulla secundùm se ipsam vivere debet, 353. g Nullam licet colere cultu qui soli Deo debetur, 283 e Creaturam qui colit ritibus ecclesiis & obiicamus, bis peccat in Deum, 283 f Creaturæ indigentiæ explendæ non sufficit nisi Deus, 301. d In creatura vestigia Trinitatis, 324 f. Creatura & bene potest amari & malè, 406 c Creaturarum usus miserorum sanctorum damnatorumque solatia, non præmia beatorum, 693. a
Credere *Vide* Fides.
CREUSA Æneæ uxor, 501. f
CRIASUS rex Argivorum, 428 b
CRIATUS quintus rex Argivorum, 491 f
Crimen. Satius est incertum de futuro crimen, quàm certum de præsenti eligere, 24. b. Crimine falso delectari, crimen est verum, 497. d
Crocodilorum littus, 126. b
Crucis signo cancer curatus, 665. f
Cruciari. Qui cruciatur, si inde nihil adquirat boni, dolet damnum salutis, 518 e
Cubitum geometricum sex nostris æquivalet, 412. b
Cultores veri Dei, dii, 859 b
Cultus Dei unico verbo non potest exprimi, 238. a Cultus qui dicitur latria soli Deo debetur, 239 b 240 b Cultus Deo debitus est vel aliqua nostra, seu nos ipsos religionis ritibus consecrare, 237. e
Cumana colonia, Græca erat, 62. a
CUMÆA Sibylla multa de Christo cecinit, 506. b Ipsi tribuuntur carmina de Christo, nomine Erythrææ vulgata, ibid. a
CUNINA dea quæ cunas infantum administrat, 93. e. 97 b
Cupiditas quid, 354. f Cùm non additur cujus rei sit, nonnisi in malo potest intelligi, 356. a Nos facit Deo dissimiles, 231 b Frustrata vertitur in dolorem, 620 b. Quiescendo transitur, 386 e
Caria à cura dicta videtur, 144 a
CURIATIORUM trium contra tres Horatios certamen, 62 e
Curiositatis pœna, 629. d
CURTIUS in abruptum terræ hiatum se præcipitem dedit pro patria, 102. b. 134 a
Curubis, oppidum, 666 e
Curubitanus ex mimo, à paralysi &c. cùm baptizaretur, salvus effectus, 686 c
Curem animalia quædam sibi motum movent ubi sentiunt, 375 a hunc non potest homo, ibid.
CYNICI Philosophi unde dicti sint, & in quo à cæteris differant, 548 a. Cynicorum habitus differentiam nullam facit in religione, 181 a. Eorum turpitudo & impudentia, 371 b
CYNOCEPHALUS unum ex numinibus Romanorum, 48 6. Ex Ægypto Romam venit, 65. f
Cynocephali, 422 g
CYPRIANUS martyr, 317. c
Cyrus rex Persarum, 93 f Chaldæis etiam & Assyriis imperat, 508 a Quinquaginta millia Judæorum ad instaurandum templum regredi fecit è Babylonia, ibid a

D

DÆDALI fabula, 497 f
DÆMONUM definitio secundùm Platonem, 304 f. & Apuleium, 224. d. Ob scientiam sic nominati, 253 c. Æternas temporum caussas in Dei Sapientia non contemplantur, 254. f Quomodo futura prospiciunt, ibid In cognitione futurorum sæpe falluntur, ib d. g Eorum scientia sine caritate, 253 f. Dæmonum peccatum superbia, 187. b. 524. d Cur superbi sunt, 253 f
Dæmones corporei, 303 c *Not* a. 199. g 618. f Eorum corpus æternitatem non habet, 226. 6. Neque propter aëria corpora, neque propter superiora habitacula, hominibus antecellunt, 231. c. 304 a. 229. f Cur excellentia corporalis voluit eos Deus antecellere hominibus,

quibus vitæ bonitate sunt inferiores, 603. f. Vitæ bonitas in homine præferenda excellentiæ corporis dæmonum, 203. g 209. f. Dæmones passionibus agitantur, 205. d quare, ibid. f. 219. c 233. c 235. 6 219. Dæmones à lunâ & infrà ordinatos solùm, passionibus agitari censuit Apuleius, 261 c Quid de moribus eorum dixit, quod quod laudares in eis inveniis, 203. c. 204. c Dæmonum sedes in aëre, 202. d velut in congruo sibi carcere, 209. f. De spiritali paradiso ceciderunt, 163. c. Quænam eorum miseria, 311. a. 302 d. Etsi sint incorporei, pœnâ corporalis ignis possunt affligi, 631. b c quomodo, ibid. Nihil boni est eis esse æternos, si sine miseri, 205. a Miseriores in corpore æterno, quàm homines in mortali, 626. b. quare, ibid. c. Eorum miseria non esset æterna, nisi esset magna malitia, 228. c. Eis æterna hominum felicitas pœna est 58 d. Dæmonum desperatio, 204 c
Dæmones nomine deorum quidam appellarunt, 217 f A diis quidam distinxerunt, 218. f. Ab angelis distinguit Porphyrius, 246. b Alios malos, alios bonos, bosque propter vitam æternam colendos quidam censuerunt, 218. d. Quid de hoc sentiendum, 219. c Quibusdam persuaserunt se esse deos, quibusdam se deorum saltem internuntios, 650. a Dæmones nuntios esse & interpretes deorum absurdum est fingere, 208. c. Aut immundi sunt, si misceri hominibus sit contaminari, aut diis meliores, 210. d. 231. c. Solo corporum æternitate, non animo diis similes, secundùm Apuleium, 223. a. & seq. Hoc quàm sit absurdum, ibid. Hinc per eos ad deorum amicitias frustra homines ambiunt, ibid. d
Dæmon quomodo ab homine factus deus, 514. e. Dæmones esse deos factos ab hominibus asserat Hermes, non dixit tamen internuntios esse & intercessores, 614. d. Dæmones medios inter deos & homines quidam statuerunt, 118 f. Quatenus medii esse possint inter utrosque, 227. d. Melius dicos inter & homines frustrà finguntur, ne diis bonis homines commendentur, 206. d 207. d 208. f. 209. a. & illis concilientur, 210. a. Falsi sunt ac fallaces mediatores, 224. c. lentur, e 230 c. 233 a. Eorum mediatio nihil prodest hominibus, 220 c 231. d 232 d 233. a. ad beatitudinem obtinendam, 236. c. Non solùm non præbent viam ad Deum, sed ne viam teneamus impediunt, 233. f. Commonitatem habent cum diis & hominibus, 202. d Dæmonis alicujus amicitiâ cuique utendum sentiebat Porphyrius, 246 b. Dæmonum tamen cavendam societatem alibi dixit, ibid. a
Dæmones se per miracula coli volunt, 214. e. Qua nocendi arte velint vel falsa de se crimina, vel vere narrari, 38. c. Negotium suum agunt, ut pro diis habeantur & colantur, 53. c. Dæmonum cultum declinare rudiori populo difficile fuit, 115. c Hos omnino indignos honore divino, quidam dicere non ausi sunt, 210. Dæmones deos quidem negat Apuleius, sed cultum eorum à supernorum deorum religione non separat, 210. c. Dæmones non colendi, 236. f. Neque propter ea quæ in eis nunc sunt, neque si virtutem sapientiamque haberent, 205. c. Non esse colendos hinc evincitur, quòd nobiscum sunt passionibus similes, 205. g Dæmonum cultus à principibus civitatum introductus, 182 d In eorum cultu & invocatione quot absurda, quot sibi contraria, 247. d & seq Dæmonibus fercula exhibita, 34. c Quare ludorum obscœnitatibus & poëtarum figmentis delectantur, 60. c. 203. d. A cultu dæmonum liberat nos sacrificium Christi, & donum Spiritus-sancti 112. c
Dæmones magicam artem homines edocuerunt, 624. f. Dæmonum animæ evocatæ, imaginibusque & mysteriis inditæ, 216. a. c Quomodo alliciantur, 624. f. Delectantur certis quibusdam creaturis Dei, ibidem Dæmonibus tota civitas terrena subditur, 533. b Non aliquem vincunt nisi societate peccati, 257. c. Carnalium divisione pascuntur, 436 g. Dæmonum incursus patiuntur aliqui, 546 d. etiam ex parvulis baptizatis, 635. a. Non obest eis illa passio in hac ætate, ib d Quare tales incursus permittit Deus, 686. c. Dæmonum ludificatio quomodo fit, 500. e Mentes iniquum agitat occultis instinctis, 56 c. Possessione cordis mortalium potissimùm gloriantur, 635. a. Dæmones ejiciunt sancti exorcisando, non placando 137. b Dæmones transfigurant se velut angelum lucis ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus est, vel decipi justum est, 533. a. Maximè possident corda mortalium, cùm se transfigurant in Angelos lucis, 625. a. Possidere non possunt nisi quos deceperint, 112. c. Minùs fortè deciperent, si otiosos homines minimè reperirent, 64 c. Ad decipiendum sunt vigilantissimi, 63 f. Maxima est eis fallendi cupiditas, 122. d. Eorum invidia erga homines, 58. d
Dæmones benefaciendo magis nocent, 214. f. In bonis & malis carnalibus non hoc possunt quod putatur, 39 a. Non operantur nisi quod Deus permiserit, 501 b Naturas non creant, sed commutant ibid b. Dæmones quantò majorem eorum potestatem in hæc ima videmus, tanto tenaciùs Mediatori inhærendum, 500 f Dæmonum potestas in homines ex alto justoque Dei judicio, 190. a. Nihil agunt in homines nisi quando & quantum permittuntur altâ & secreta Dei providentiâ, 52. a. 214. g Non possunt quod non sinuntur efficere, 190. a. Dæmonibus permissa potestas persecutiones excitandi, utilis Ecclesiæ, 156 c
Dæmonum immunditiam, jussaque impure detestari admonuit Plato, 283 a. Dum probitatis præcepta paucis tradunt, omnibus verò spectacula turpia exhibent, deceptionis negotium implent, 56 a. 57. d. Dæmones invicem pugnare visi sunt in planitie Campaniæ, 74. c Exemplo suo velut divinam auctoritatem sceleribus præbere voluerunt, 34. d. Quomodo dæmonibus Christus innotuit, 224. a
Dæmones ne hominibus fieri putarunt Platonici, 226. d. Dæmones in scriptura in malam partem accipiuntur, 233. c. & etiam à paganis, ibid Dæmonum nomen omnes vel penè omnes exhorrent, 203. c Tam detestabile est, ut à sanctis Angelis removeri omnino debeat, 236. d De dæmonibus verba inquirit Porphyrius ab Anebonte Ægyptio, 247. d
Dæmonium. A dæmonio liberatus adolescens ad memorias Martyrum Protasii & Gervasii, 667 c. Item virgo Hipponensis, cùm se oleo perunxisset, ibid f
Damnatio, mors secunda, 576. d. 579. f 580. b 582. c In damnatione mors etiam secundùm corpus esse dicitur, quare, 326 f Damnatio impiorum, perditum ipsorum dicitur, 566. c. A damnatione quam peccatum originale meretur, nemo nisi misericordiâ & indebitâ gratiâ liberatur, 613. c Qui in ea relinquitur non habet quod queratur. ibid d
Damnatorum miseria, privatio participationis Dei, 229. g Quid agatur intus in gaudio Domini nescimus, 604 d Ignis inextinguibilis, & vermis vivacissimus damnatorum, quomodo accipiendus, 604 f Supplicium eorum incredibilius quàm beatorum felicitas, 617 d. Circa damnatorum pœnas variæ sententiæ, 637. 638 Neminem novissimo judicem damnandum quidam putant, propter intercessiones sanctorum, 637. f. refelluntur, 641. f. Liberationem ab æterno supplicio quidam promittunt omnibus baptizatis etiam hæreticis, 639. a refelluntur, 645 d Alii solis apud catholicos baptizatis quamvis malè viventibus, 639. e c refelluntur, 646. 647 d. Alii catholicis omnibus in Ecclesia perseverantibus quamvis pessimè vixerint, 639 a. f. refelluntur, 647 d. Alii omnibus qui eleemosynas fecerint, licèt non mutarint mores, 640. a. refelluntur, 650 a Quidam supplicia damnatorum hominum cessatura putant, non verò dæmonum, 637 c. 638 f Quomodo damnatorum dolor non finietur, 572. f. Corpora animata & viventia, in tormentis æternis durare poterunt, quomodo, 618. c Non absurdè tamen cadavera dici possunt, 603 g Quomodo in damnatos miserationes suas non contineat Deus dici potest, 643 c Quale bellum sustinebunt, 572 c. Plures damnantur quàm salvantur, 613. c
Danaë concubitum per imbrem aureum appetisse Jovem quid significat, 498. b
Danaus decimus rex Argivorum, 496. a
Daniel quid & quo tempore prophetavit, 516 d &c.
Darius rex Persarum, 508 b
David quot annos regnavit, 503 b Regnum ejus amplissimum, 436 f In eo articulus quidam factus est & exordium juventutis populi Dei, 454 c Quo animo harmoniam musicam dilexit, 477 a Quos Psalmos scripsit, ibid. David pœnitentis, 683. 6 Promissiones ad David in filio, non in Salomone, sed in Christo inveniuntur, 470. d &c.
Decius Imperator, persecutor Christianorum, 314 f
Decii, Pater & filius pro patria se devoverunt, 106 b 154. d
Definitionis utilitas, 49 c
Deformitas corporum ostendit quàm pœnalis sit conditio mortalium, 681. c. Non remanebit post reintegrationem, ibid. 681 g
Defuncti fideles membra sunt Ecclesiæ, 582 f. g. Pro impiis & infidelibus non oratur, 641. a. Pro quibusnam orationes exaudiuntur, ibid f Defunctorum quorumdam spiritus, patiuntur pœnas, 642. f. An ignem transitoriæ tribulationis, 649. b. Piorum quiescentium sedes occultæ, 12 c
Debbora Judex & prophetissa apud Hebræos, 499 b
Demænetus in lupum mutatur, quare, 500 c
Denarius numerus perfectionem significat, 404. d. & universitatem, 666 a
Dens ingentis molis in Uticensi littore, 568. g
Depravationis publicæ descriptio, 47. d
Deucalionis diluvium quo tempore contigit, 495. d. Ad Ægyptum non pervenit, ibid.
Deverra nomen paganorum, 657 a
Deus verus etiam oraculorum responsis agnitus, 566. d f. Hunc Jovis nomine Varro designavit, 788. a. Deum magnum Porphyrius confitetur, ibid Dei propriè est esse, 200 e. Deum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem Varroni placuit, 111 f Quidam esse animum mundi dixerunt, 98 c & ex ipsius anima vitas atque animas cunctorum viventium sorte sumi, ib d c Soloque animalia rationalia partes Dei esse, ibid. Refelluntur hæc opinio, ibid. Deus non ejusdem cum anima naturæ 195 d f Animam habere tropicè dicitur, sicut & corporis membra, 465. f Nec enim habet, nec ætatem, nec definita corporis membra, 108 a. Dei manus potentia ejus, 322 d. Deum non esse corpus probatur, 195. d Nec mole distenditur, nec partitione minuitur, 140. c Cùm loco non moveatur, quomodo descendere dicitur, 410. b. Nulla ei contraria natura est, nisi quæ non est, 306. c e
Deum comprehendi non posse, ait Plato, 230. e Dei æternitas, 312. e. Simplicitas, 196. a Immensitas, 186 6 Immutabilitas, 186 a. 312 g. Passione nulla turbatur licèt, irasci dicatur, 125 a Deum elatum esse gaudio mundi universitate perfecta, dixit Plato, 287 c. Dei ira quid, 401. g. Deum pœnitere quo sensu dicitur, 362. d 410. a. 662. e Dei zelatio quid, 445. a Ejus patientia invitat malos; ejus flagellum ad patientiam erudit bonos, 7. g
Dei Sapientia simpliciter multiplex & uniformiter multiformis, 317 g. Dei sapientia & virtus in prima creatione non ex diurnis & quotidianis operibus metienda, 322. e Deus sapientium mentibus præsens non contaminatur, 630. f Dei scientia, infinita comprehendit, 317 c. Non variatur, 650 a. Deo futura præsentia sunt ut præterita, ibid. In ejus dispositione jam temporum facta sunt, quæcumque futura sunt, ibid. Præsentia, præterita futura incommutabiliter videt, 187. c Præscium esse futurorum negare, apertæ insania est, 123. f & Deum ipsum negare, 124 d. Præscientia Dei sicut & sententia, certa & fixa, 610 a Deus videre dicitur, quod facit videri. 410 b 656. c & scire quod facit sciri, 444 f Cùm vidit quia bonum est quod fecit, docuit bonum esse non dicit, 287 b. Dei cogitatio & recogitatio quid, 409. g
Dei judicia nemo plene comprehendit, juste nemo reprehendit, 53. a Dei voluntas Prophetis magis cognita quàm philosophis, 337. c. Voluntas Dei dicitur, quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, 656. d Quomodo Deus multa velit quæ non facit, 652 f. Dei voluntatem nulla vis vincit secundùm Platonem, 337. b Nihil ei impossibile, 623. f Dives est omnipotentiâ, non pecuniâ, 172. b Omnipotens non sine ratione facit, unde animus humanus rationem non potest reddere, 623 f Non ob aliud vocatur omnipotens nisi quia quidquid vult, potest, 626. a. Omnia quæcumque vult, facit, quomodo, 657 a. Mentiri non potest, 893 a Ejus potestas in omnes naturas & voluntates, 377. c Non solùm bonis, sed malis bene uti novit, 377 f. Cùm diabolum fingeret bonum, præsciebat quomodo illo uteretur & malo, 281. d
Deum primam esse caussam quomodo Platonici noverunt, 191 f. Creator est cujuslibet naturæ quamvis minimæ, 366. f. 363. 324 365 a.

IN SEPTIMUM TOMUM.

Auctor omnium eorum operum propter quæ multos deos physiologi finxerunt, 185. c. Principium naturæ, veritas doctrinæ, felicitas vitæ, 198 b 199 c. Naturarum auctor, intelligentiæ dator, amoris quo bene beatéque vivitur, inspirator, 201 d. Id annoverunt Platonici, 194 f. Rerum creatarum effector, cognoscendarum lumen, agendarum bonum, 198 b. 199. b. Is ei & caussa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo vivendi, 195 f. Omnia creavit in tempore, immutabili tamen, æternoque consilio, 312. a. Dei opera carnalibus membris fuisse fabricata non cogitandum, 322. e. Quomodo administrat omnia quæ creavit, 186. a. Deus si rebus efficacem potentiam suam subtraheret, nec agere nec permanere possunt, 688 f. Quid agat in omni genere & operatione naturæ, 688 b. Incommutabili consilio & voluntate operatur, 316 a. 317 a. Quod facit ex tempore, manente incommutabilitate consilii sui facit, 271 b. Cùm operatur non fit in ejus natura aliquid quod non antè fuerat, 316 f. Deus ita est artifex magnus in magnis, ut minor non sit in parvis, 188 f. Ita per ministros suos operatur, ut sint etiam ipsi cooperatores Dei, 410 d. Dei vacatio ab opere sine desidia, operatio sine labore, 314 f. Dei beneficia generalia & particularia erga homines, 186 e

Deus summum bonum, 198. a 254 e. Deus solum bonum quo natura intellectualis fit beata, 211 d 301. a c. 371 b. Ipse minor esse non possit, 301 b. Omnis appetitionis est finis, 240 d. Numquam malè amari potest, 406. c. Deus etiam summum bonum simplex & incommutabile, 370 a. quomodo, 280 a. In Deo esse nostrum non habebit mortem, nosse nostrum non habebit errorem, amare nostrum non habebit offensionem, 324 g. Deus lumen mentium ad discenda omnia, 137 a

Quot modis videri possit à beatis, 699 d. Oculis cordis videbitur à beatis, 638 a. An videndus sit oculis corporeis, 637 e 638 a 639 a b. Facies Dei visio ejus est manifestatio, 696. d. Quomodo visibilem se præbuit Patribus, 250. a. Dei loquelam modis ineffabilibus audiunt Angeli, & ad homines deferunt, 331 d. Quomodo Angelis loquitur, 410 e. & hominibus, 273. a. 411 a. Quomodo cum primis hominibus loquebatur, 384 d

Deus unus solus colendus, 361. g. Hoc Varro docuit, 111 f. Et hinc probatur, quòd inter deos munera ejus habeantur, 104 d. Non solùm propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia colendus, 250 f. Deus ille solus colendus est ab hominibus, qui potest nos facere felices, 113 d. Quibus moribus colendus, 368 d. Deo vero tantùm sacrificandum est, 199 d. Deo illi sacrificiis serviendum, cujus nos ipsi sacrificium esse debemus, 253. d. Deum verum colere cultu impio & scelesto nefarium est, 181 e. Deo vero fideles à paganis maximè cujus rei quòd eum cum diis falsis colerent, 108 e. Deus verus est cui Christiani serviunt, 365 f. Deum semper Dominum fuisse non audet dicere Augustinus, 315. b. 315 a

Deum perhorrescunt numina Paganorum, 157. f. 191 e. Dei inimici dicuntur qui non naturâ, sed vitiis ejus imperio adversantur, 302 d. Inquisitio de Deo purgat, imitatio deificat affectionem, 148. f. Deo propinquat homo similitudine, ab eo recedit dissimilitudine, 232. b. Tanto anima est dissimilior, quanto rerum temporalium cupidior, 231 b. Ad Dei cognitionem quomodo devenere Platonici, 191 f. Has sapientibus viris cùm se à corpore removerant, interdum intermicas, 150. f. Deum sic laudavit Porphyrius, ut & Deum patrem, & regem vocaret, 691. f. Deus deorum quomodo, 271. f. Dei veri participatione, non sua veritate dii sunt, dii creati, 185. f

Dii animalia secundùm Platonem, 204 f. Deos ex igne esse Heraclitus, ex numeris Pythagoras, ex atomis Epicurus credidit, 150 g. Anaximenes ex aëre, 191 d. Secundùm Platonem in cælestibus corporibus sunt inclusi, 693. e. Deorum tria genera, 107 f. Ordines tres, 42. a. Not. f. Deorum distinctio secundùm Labeonem, 82. d. Dii certi atque incerti, 64 f. Quidam cælibes, quidam juncti matrimonio &c. 160. c. Alii naturales, alii ab hominibus instituti, 152 e. Deos alios à summo Deo factos, alios ab hominibus Trismegistus dicit, 210 c. Ab uno Deo factos sensit Plato, 145. d. A summo Deo facti immortalia corpora habent, 335. f. 337 d & hoc magnum beneficium est secundùm Platonem, ibid. refellitur, 336. a. Secundùm Plat. naturâ suâ non immortales, sed voluntate Dei immortales, 691 e. Deos fieri ab hominibus dicitur, cùm spiritus invisibiles simulacris per artem quamdam copulantur, 210. d 212 d. 214 c. Hujus artis caussæ error, incredulitas, &c. 213 b. Diis pro anima est dæmon, pro corpore simulacrum, 216. f. Feliciùs homo desinat esse homo, quàm ut dii esse possint quos fecit homo, 211. c. Ab hominibus differunt, loco, æternitate, beatitudine, 237. a. & seq.

Deos passionibus esse subditos nolebant Stoici, e22 f 204 b 235 a quare, 205 f. Superiores à perturbationum labe discrevit Apuleius, 261 a. subjecit Porphyrius, ibid d f. idque per theurgicam fieri asserit, 246. e. Deorum discordia, 157. b. Ab iis litigia vel judicia aliena esse voluit Varro, 491 a. Contrariorum studiorum certamina, partes esse dæmonum non deorum volunt Stoici, e23 f. 234 a

Dii selecti, 104 f. 162 e. 163 a. Unde sic appellantur, 103 a. De deorum selectione ratio nulla est, 163 e. & seq. Selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum, 187 b. Magis innotuere propter sua opprobria, quàm ceteri, 185 b. Selecti magis ad injurias quàm ad honores, 163 g. Selectorum via ullam qui non infametur: deorum verò inferiorum via nullus qui infametur, 166 a. Deos selectos hunc esse mundum volunt, 174. f. Magis homines fuisse credibile est, 183 b

Deos & bonos esse & malos, quidam opinati sunt, e17 f. quidam tantùm bonos, ibid. & 210. a sicut & Plato, 300 f 301 d. Omnes bonos beatósque credi voluit Apuleius 225 a. Deos bonos, nos sanctos Angelos vocamus, 214 g. & fortè vocarat Platonici, 131 b. 238. f. Deos à dæmonibus diligenter discernit Apuleius, 103 b

Deorum nomen commune Angelis & hominibus, 255 b. Dii, spiritus immundi, 187. a. Et fallacissimi dæmones 87 f 107. a 108 b. Rarius nomine dæmonum nuncupati sunt, 217. f. Homines aliquando fuisse creditibilius, 175 f 215. e 216 d e. Euhemerus hoc conscripsit, 153. g. & Ægyptiorum sacrorum antistes Alexandro patefecit, 164 d. Mortui aliquot vana superstitione Græcorum in deorum numerum relati, 421. b. Temporibus Cæsarum nemo in deos referebatur errando, sed adulando, 307. a. Posteriora tempora esse mortuos homines deos non instituerunt, instituta tamen ut deos colere non destiterunt, 307 b. Etiam in conficiendis diis, 212 d e. Non tot fingendi, quot sunt in mundo opera unius veri Dei, 185. e. An sint quasi virtutes, vel membra, vel partes Jovis, 125 f. Multos deos rebus humanis consulendos esse pagani crediderunt, 541. f. Ipsa exæstuans est in multa numina libido veiana, 178 b. Deorum dearumque turba innumera non requiritur, cùm virtus adest & felicitas, 121. d 104 & seq. Deum unum aliquando res plures faciunt pagani, aliquando rem unam plures deos, 174 g. Deos omnes ad mundum referre, frustra conantur, 184. b f 186 a. Quidquid ad mundum partesque ejus physiologi retulerunt, ad Deum verum referri debet, 185 a. Deorum officia scurrilitati mimicæ, quàm divinæ consonant dignitati, 134 d. Deorum multitudinem qua ratione Varro invenit, 138. d. Popularem de diis persuasionem reprobabat Varro, 111. c. Opiniones ejus de diis ambiguæ, 171 b. Deos masculos cœlo, feminas terræ tribuit, postea confundit, 184 a. Diis secundùm Platonem promisit Deus æternam in corporibus cælestibus permansionem, 693 a

Deorum simulacra ad quid excogitata, 166 d. Quo tempore constituta, 307. b. Deos sine simulacro plus annos centum & septuaginta coluerunt Romani, 111 g. Not. h. Castidis sine simulacris observari docuit Varro, 166 f. Qui sibi effingebant, deos à dæmonibus possidebantur, 213 e f. Deum nullum misceri hominibus, aut ex hac adtrectatione contaminari, falsum Platonicorum effatum, 230 d. & seq. Libentiùs dæmonibus, quàm hominibus misceri, absurdum est asserere, 270. g. Deos dæmonibus indigere nuntiis & interpretibus absurdum est, 228 e. Deorum cultus, infirmium dæmonum, 142 c 158. c f. Negotium suum agunt dæmones ut pro diis habeantur & colantur, 53. e. Deorum multorum cultus fornicatio, 260 b. Deos colere nefarium, quare, 181 d. Deos ex eo quòd facti sint, non esse colendos ostenditur, 214 b. Deorum colendorum scientiam contulisse Romanis Varro venè gloriatur, 1 3 Et Dii indignè ab honestis coluntur, qui per turpia placantur, 58 g. Deos bonos jocundis obsequiis, malos cædibus & tristibus supplicationibus propitiari asserebat Labeo, 59 e. Deos aut superfluè coli, aut injustos esse inferiat, 52. a. Frustra colantur propter æternam vitam, 145. e. 151. d 156 b 161 a 218 d. aut propter commoda hujus temporalis vitæ, 144. a 145. f 272 b. Exemplis id ostenditur, 15 e. & pagani fateri coguntur, 16 a. Varietates rerum temporalium non ex favore aut indignatione deorum pendent, 31. f. Ex prohibitione cultus deorum, clades humano generi inflig. opinabantur pagani, 13 d. Cultoribus suis decipiendo & fallendo nocuerunt dii, nedum eos adjuverint, 89 a. Mala carnalia à cultoribus suis non averterunt, 19 d. Eorum templa, asyla malè tunc confugientibus ad illa, 3 f 5. e b d. Deorum auxilium quale in urbes sibi commissas, 82 b e & in regna in quibus coluntur, 93 e. Romanum imperium constituisse, auxisse, conservasse non possunt dici, quare, 94 e 108. f aut pacem præstitisse, 64. b 65 d

Deos plures colendos censuerunt Platonici, 137. e. Et contra id quod sapiebat, deorum cultum admisit Porphyrius 260. f 261 b. Absurdum est petere ab uno Deo quod sub alterius tutela est, 143 e 144 a. Multi prætermiserunt pagani, quibus divinos honores tribuere potuissent, 102 b. Dii hinc indigni boni ex divino videri debebant Romanis, quòd in probris ludis coli expeterent, 40 f 41 e. Dii boni quos vocant Platonici, nolunt se coli nisi Deo, 141 a 144 a. Bonis & malis sacrificandum dixit Porphyrius; Plato solis bonis, 201 e. Malos cruentis victimis, bonos ludis placari Labeo existimat, 202 a. Deorum placatio per obscene ludorum, magis nocuit hominibus, quàm foret eorum indignatio, 57 a. Quàm malo animo ludos scenicos sibi exhiberi jusserunt, 54 e. Inde convincuntur obscæni, quòd ludos obscænos sibi exhiberi jusserunt, 37. b & falsi quòd criminibus suis, seu veris, seu falsis delectantur, 38 e. f 37 f. Meliores sunt etiam seu dæmones ludorum scenicorum voluptate privavit Plato, 203 e quare, 203 a. Dii scelerum spectatores & fautores, 71 e. Fabulosa crimina in eorum obsequium per ludos impiè agebantur, 102 e. Velut divinam præbent auctoritatem ad perpetranda crimina, dum ludos scenicos exigunt, 87 f. Eorum exempla magis movent, quàm philosophorum præcepta, 36 f 37 b

Dii auctores doctorésque peccatorum, non ultores, 42 a b. Non probandi in eo quòd crimina in quibusdam punirent, in aliis non ulciscerentur, 62 b. Auctores se vitæ scelestæ immundæque ostenderunt, 51 f. Dii adfuisse cupiditatibus implendis, & non prætendisse refrænandis ostenduntur, 51 f. Dii parasiti Jovis, 151. g. Dii nulla umquam cultoribus suis præcepta probitatis dederunt, 54. a 35 e. Nulla contra luxuriam & avaritiam docere Romanos, 46. e 50 f 51 d 55 b. Minimè curarunt ne mala morum cultoribus suis acciderent, 41 e. 55 e. 39 b. Leges ad instituendos bonos aut corrigendos malos mores non exspectandæ à diis, qui flagitia ostentanda & augenda curarunt, 43 e 51. b

Deos carminibus ligari posse dicebat Porphyrius, 261 c 262. e. Ingenia acutissima angustias patiuntur in fabulis deorum interpretandis, 176 a. Hominis est quod ad deorum naturam spectat opinari, Dei scire, 175 d. Diis se genitos homines mentientes, utila esse Varro dixit, 62 e. Vana quæ de diis prædicantur senserunt intelligentiores graviorésque Romani, 110 a e. Per solam Christianam religionem deorum fallacia manifestari potuit, 187 a. Deorum templa eversa & simulacra fracta Carthagine, 538 a. Deorum destructioni caussam miseriarum suarum frustra imputant Romani 79 a & seq. Dii Manes, 215. a

Diabolum suam quandam propriam, tamquam ex adverso principii contrariam mali habere, Manichæorum hæresis, 381 d. Ejus naturæ in quantum natura est, malum non est, 557 f. Diabolus non semper malus fuit, 384. a. Quo sensu dicitur in veritate non stetisse, 383 f & ab initio peccasse, 384 a. Quomodo à justitia Dei ordinatur in pœnam, 557. f.

Homini stanti invidit, quia ipse ceciderat, 363. e & superbus est, ibid. Cur serpentem elegit ad tentandum Evam, 363. d Includitur in cordibus eorum qui oderunt Christianos, 184. d. Exclusus à credentibus, plus cœpit impios possidere, 582. b Diabolum alligare, est potestatem ejus à seducendis & possidendis hominibus cohibere, 581. d. 583. e Ligatus est ut non seducat gentes ex quibus constat Ecclesia, 582. d. 583. b Ejus solutio quando futura est, 583. f. Quare permittetur, ibid. Tribus annis & sex mensibus sæviturus est adversus Ecclesiam in novissimis temporibus, 584. f Quò sævior erit ejus persecutio ultimis temporibus, eò fortior Christianorum patientia, 584. a e. Diaboli tentationes ad utilitatem sanctorum convertit Deus, 285. c Ejus phantasmata ad irretiendas animas, 147. c. Diabolum aliquando salvandum censuit Origenes, 617. b 640. f. Quare pro eo Ecclesia nunc non orat, 641. a. b. Diabolus mortis & inferni nomine significatur, 595. d

Dialectica solertia disputandi, à Stoicis vehementer amata, 196. f

Diana germana Apollinis, & Luna, & via. . . . ?rum præses habetur, 174. c quare virgo dicitur, ibid.

Dictator in extremis tantùm periculis creabatur, 75. d

Dictatura major honore, quàm Consulatus, 135. b

Dies ponitur pro tempore in Scriptura sacra, 373. c. Dies primos creationis mundi impossibile est cogitare, quanto magis dicere, 277. a Quomodo sex primorum distinctio inveniatur, ibid. c Dies in prioribus temporibus viginti quatuor horarum fuit, ut nunc est, 394. g. Dierum electio ad uxorem ducendam, ad plantandum vel serendum, stulta, 119. f Dies intercalares, 391. d

Diminutum nihil est, in quo est aliquid extremum, 310. c

Diespater deus qui partum perducit ad diem, 97. a. Vide Dis pater.

Dilectio ab amore non distinguitur, 355. c e. f. In duobus præceptis dilectionis, tria invenit homo quæ diligat, Deum, proximum, & seipsum, 539. b. Dilectio proximi à dilectione sui regulam accipit, 10. c

Diluvium Ogygii, 493. c f Deucalionis, 495. d. Universale, temporibus Noë, 493. e. An istius aliqui scriptores meminerint, ibid. & Not Quoto ab Adam anno contigit, 408. g. Cur hoc potiùs quàm alio tempore contigit, 409. c Nullus filiorum Seth eo periit, 409. e. Ad memoriam diluvii revocandam, sacra diis falsis instituta sunt à regibus Græciæ, 496. e. Objectiones contra diluvium solvuntur, 410. d & seq. Vide Arca

Diocletianus Christianorum persecutor, 534. f

Diogenes Apolloniates Anaximenis auditor, qua rerum principia agnovit, 191. d

Diogenis Cynici turpitudo & impudentia, 371. c

Diomedes deus factus à Græcis, 499. g 501. c Diomedearum volucrum transformatio, ibid. Græcigenis blandiuntur, alienigenas persequuntur, ibid. h

Diomedea insula, 500. a

Dion Neapolites nobilis mathematicus, 627. g

Dionysius idem qui Liber pater dictus est, 496. c

Dis pater, 97. a 174. d. 179. d 184. e. Vide Orcus, Pluto.

Discere litteras vel artificia quàm pœnale sit pueris, 614. e. Ab adversario mota quæstio, discendi existit occasio, 415. b

Dissidiorum causæ, 488. d

Discordia dea, 81. e. bellum Trojanum excitavit, ibid.

Divinatio, per sanguinem, 188. d. per aquam, ibid. e Dæmonibus cura est animos hominum noxiis hujus curiositatis retibus implicare, 619. d In civitatibus gentium prohibita ante adventum Christi, 188. e. De divinantibus variæ quæstiones à Porphyrio motæ, 147. f

Divinitas cur quærenda, 161. e. Non esse in theologia civili, constat, 662. d

Divum munera quare inter deos colebant pagani, 106. a. refelluntur rationes eorum, ibid. d

Divites quinam dicendi, 176. a. Divitis cupidi, & pauperis tranquilli collatio, 90. b. Flammæ qua cruciabatur dives epulo, erat spiritalis, 631. f

Divitiæ aliud sunt, aliud pecunia, 172. a. Divitiarum cupiditas, corporis & animi enervatio, 128. a. In divitiis cupiditas reprehenditur, non facultas, 11. a 12. a. Qui torqueri quàm divitias prodere malunt, boni Christiani non sunt, 11 f. Divitiæ felicem hominem non faciunt, 133. d Christi pauperibus eroganda, ibid. c. Ubinam tutò collocantur, 12. b Quare mammona iniquitatis dictæ, 653. b. Divitiæ Christianorum quæ, 10 d e

Doctrina Christiana omnem corruptionem damnat, 26. c. 55. c

Dolor duplex, carnis scilicet & animæ, 367. c. Dolor carnis, offensio est animæ ex carne, & quædam ab ejus passione dissensio, ibid. & 619. e Huic non præcedit ullus quasi metus carnis, 367. f. nec semper sequitur interitus, 618. f & seq. Indicium est vitæ, non argumentum mortis, 619. c. Quare occidit, 619. b Dolor animæ tristitia nuncupatur, 367. c Est dissensio ab his rebus quæ nobis nolentibus acciderunt, ibid. Tristitiam hanc præcedit metus, qui non est in carne, ibid.

Dolor esse potest, ubi potest esse cupiditas, 620. b. Est testimonium boni adempti, & boni relicti, 317. g. Sicut lætitia deserti boni in peccato testis est malæ voluntatis, ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ, 358. b. Convenientiùs injustus dolet in supplicio, quàm lætatus est in delicto, ibid. a. Omnino non dolere, immanitatis in animo, stuporis in corpore indicium est, 360. a 361. c. Dolor de amissione rerum quibus fruendo homo lætabatur, ignis per quem salvus erit, 648. a c 649. f Dolor qui fit in cordibus piorum, quos persequuntur mores impiorum, prodest dolentibus, quare, 514. e. Quod sine illiciente amore non habuit homo, sine urente dolore non perdit, 648. c. Dolor hujus vitæ transit, alterius verò non finietur, 571. f

Domiducus deus, 157. c

Dominandi libido perniciosa, 69. d vastat corda mortalium, 160. c A quo tempore maximè cœpit, 69. d Dominari quisquis appetit sine cupiditate gloriæ, per aperta scelera plerumque quærit obtinere quod diligit, 133. e. Sicut prodest humilitas servientibus, ita nocet superbia dominantibus, 560. c Magis debent patres quòd dominantur, quàm servi tolerare quòd serviunt, 560. f

Dominatio in Romanorum laudibus posita, 162. f

Domitianus crudelissimus, 138. f. 534. f

Domitius deus, 157. c

Domus pro civitate ponitur, 402. e

M. Drusus, 83. b

Dualis numerus à Græcis & Hebræis usurpatus, 605. g

Dubitare. De quibusnam rebus licet dubitare, 362. f

Duodenarius numerus pro universitate ponitur, 577. d

Dusii dæmones quidam, sic à Gallis nuncupati, 407. a

E

Ecclesia Jerusalem nova, descendens de cælo, quomodo, 594. d Sola Christi, 452. e. Quare dicta Regina, 479. b Civitas Regis magni, Sion, Jerusalem, ibid. Est paradisus, 542. f Civitas Dei, 331. d 510. b. Regnum ejus, 585. d Nec tamen omnes qui sunt in Ecclesia regnant cum Christo, 586. b. Tres gradus viventium in Ecclesia, 25. f. Intra Ecclesiam falsi Christiani, & inter impios Ecclesiæ filii, 30. a In ea mali cum bonis miscentur, 331. f. & seq. Ex omnibus gentibus congreganda prædicitur, 506. a 510. g. 511. e. 516. 517. Prædictiones Prophetarum de Ecclesia, 509. & seq. An à diluvio usque ad Abraham fuerit interrupta, 415. d

Ecclesia ubique est, 530. a Totum cum suo capite corpus, unus est Christus, 463. f In ea Sacerdotes & Levitæ, 603. e Ecclesiæ universale sacrificium per sacerdotem magnum, 243. d f Quotidiano sacrificio se ipsam per Christum discit offerre, 256. b

Ecclesiæ numquam deest persecutio, 533. f 534. d. Persecutiones decem numerantur, ibid. f. An ab iis decem, usque ad undecimam quæ erit ab Antichristo, nullam aliam persecutionem passura est, ibid. Persecutiones Ecclesiæ, plagis Ægypti non sunt significatæ, 534. g. Ecclesiæ persecutio novissima, quæ, 589. a Hujus tempore Ecclesia erit ubique diffusa, ibid. Ecclesiæ rebus prosperis consolatio, ut non frangatur adversis; & rebus adversis exercitatio, ut non corrumpatur prosperis, procuratur, 533. c. Timoribus, doloribus, laboribus, & tentationum periculis eruditur, 532. a. Ejus patientiam exercent tyranni; sapientiam hæretici; benevolentiam aut etiam beneficentiam, inimici, 533. d Ecclesia multiplicabatur morte Martyrum, 661. e. Nihil ei nocere permittitur diabolus, 533. c. Numquam à diabolo seducetur, 583. b Pro salute temporali adversùs impios persecutores non pugnavit, 661. d. Contra Ecclesiam de Ecclesia Christianus non se ulciscatur, 114. Ecclesia per humilitatem præsentem, futuram comparat celsitudinem, 581. g. Ecclesiæ claritas post judicium quanta sit futura, 594. e. Separatio ab Ecclesia, & reconciliatio, 586. f

Ecclesiæ institutæ ad audiendum verbum Dei, 36. b. Quid in eis agatur, 57. c. f. In eis viri seorsim à mulieribus, ibid.

Ecclesiastes liber in canone sacrarum litterarum à Judæis habetur, 575. c

Ecclesiasticus propter eloquii similitudinem Salomonis dicitur, 483. c

Echini lunaribus incrementis & decrementis augentur & minuuntur, 119. d

Eclipsis. Vide Sol.

Ecstasis In ea res incorporales habent similitudinem corporum, 431. f

Edusa, sive Edulica dea, 97. b 111. c

Efferatio prodigiosa omnium animalium in ditione Romana, 83. e

Elatione vitium, 365. b. & seq. 366. a

Electi comparantur pupillæ oculi Dei, 614. g. Electi meritò nuncupantur omnes boni fideles, 161. f

Eleemosynæ commendatio, 11. b. Hæ orationes adjuvant, 651. a. Eleemosynas dignas non faciunt qui malè vivunt, 650. c. 652. & c Quibusnam proderunt in judicio, 653. b. Remuneratio pro eleemosynis unde colligitur, 14. c. Eleemosynam primùm facere animæ suæ quisque tenetur, 161. a. Deus non cui detur, sed quo animo detur attendit, ibid. a

Elementa mundi, 95. c. Eorum ordo & situs non invariabilis, 675. a. Singula suis animalibus plena esse quidam dixerunt, 605. d

Eleusina sacra, 177. b

Eleusinus vir Tribunitius, 669. f

Eliæ adventus ante judicium, 613. b. Elias docebit Judæos Legem intelligere spiritaliter, ibid. c. & amorem erga Christum, ibid.

Eliezer a juramentum, prædictio de Christo, 445. d

Elysiis campis beatorum gaudia significari videntur, 166. e

Emerita, 419. e

Ennius Euhemeri historiam in Latinum vertit eloquium, 183. b

Ennius, 196. g

Enoch dedicatio interpretatur, 399. c 400. c 401. e. An primus filius Cain, 387. f Ejus translatio quid significet, 401. d Enoch prophetasse dici potest, 120. e. Quare scripta ejus in auctoritate non fuerunt, ibid. c. 408. f

Enos interpretatur homo, vocabulum soli viro proprium, 399. f

Epaphus Pater Libyæ matris Busiridis, 497. a

Epictetus philosophus Stoicus, 111. b d

Epicurus Solem vel ullum siderum deum esse non credidit, 523. b Nec Jovem nec ullum deorum in mundo habitare contendit, ad quem preces hominum perveniant, ibid. Vide Principia, Atomi.

Epicurei philosophi, 195. a 196. f

Epidaurus Achaiæ oppidum, 66. Not. f

Episcopatus nomen est operis, non honoris, 563. d. Quo animo suscipiendus & quomodo in eo vivendum, ibid.

Episcopus unde dictus, 563. d. Est propter correptionis officium, 10. b. Episcopus non est qui præesse dilexerit, non prodesse, 563. d Episcopi benedictio privatim, 625. c

Epistolam ad Hebræos quidam negabant esse apostoli Pauli, 435. b

Equæ Cappadociæ vento concipiunt, fetusque earum non ampliùs triennio vivunt, 613. b

Erathos rex Sicyoniorum, 491. b

Erichthonius quartus rex Atheniensium, 496. b. filius Vulcani & Minervæ quare creditus, 497. a. b. unde sic dictus, ibid. b

Erythræa Sibylla quo tempore vaticinata sit, 504. f 506. e. Ejus carmina de Christo, 505. a

Esau quàm dispar moribus à Jacob, 517. e

Esdras magis rerum gestarum scriptor est habitus, quàm propheta, 519. b Quo tempore scripsit, ibid. Quodammodo de Christo prophetavit, ibid.

Esse. Homo est, & se esse novit, & id esse ac nosse diligit; in his tribus non fallitur homo, 692. e Nemo est qui non velit esse, 592. g. 593. a imo sensibilia & insensibilia appetunt esse, & illud conservare, ibid.

Essentia quid, 301 b. Nulla est contraria Deo, 302. e Essentiarum gradus ordinati à Deo, 303 b

Esther a. Quo tempore liber Esther scriptus, 519 b

Ethruria. Bellum grave Romanorum cum Ethruria, 47. c

Evangelium Virga virtutis Christi, 480 b. Evangelii prædicatio per passiones prædicantium alatiùs & potentiùs facta est, 552. g. Evangelii secundùm Johannem initium Platonicus quidam aureis litteris scribendum dicebat, 169. e

Eucharistia figurata in pane & vino à Melchisedech Abrahæ propositis, 415. a. Eucharistia Sacrificium, 549. f. & Sacramentum, 452. e. 646. a. Christi corpus manducare re vere, & non sacramento tenus, quid sit, 646. g. Soli illi manducant qui sunt in compage membrorum ejus, ibid. a. Illud manducant hæretici sacramento solo, Catholici re ipsa, 639. a

Eucharius presbyter per memoriam S. Stephani à calculo sanatus, 648. a Idem postea opitulatione memorati Martyris suscitatus est, ibid.

Eudæmones, 220. f Non possunt esse medii deos inter & homines, 218. e

Eudoxus astrologus, 435. e

Eugenius tyrannus Maximi successor à Theodosio victus, 142 d

Euhemerus sacram historiam scripsit, 185. b. Deos homines fuisse mortales conscripsit, 153. g

Evodius episcopus, 670 d

Europæ dimensio, 431. d

Europa rapta à Xantho Cretensium rege, 496. e

Europs secundus rex Sicyoniorum, 489 f

Eusebia, 838. e

Eusebii Chronica, 431 b. 493 f 511. a. Sententia ejus de tempore quo promissiones Abrahæ factæ sunt, 431 g

Eutropianus consul. 538. e

Excommunicatio Per pœnitentiam, aut per malam conscientiam à Christi corpore separari, 384 g

Excusatio in peccatis manifestis, est superbiæ damnabilius, 388. e

Exedra locus de quo episcopus loquebatur ad populum, 672. a

Exempla magis movent quàm præcepta, 36. f 37. b Exemplis ratio anteponenda, 88. a

Experiendi assiduitas paulatim subtrahit admirationis incitamentum, 621. g

Exsequiæ magis sunt vivorum solatia, quàm subsidia mortuorum, 15. d

Ezechias optimus & piissimus rex, regnavit Romuli temporibus, 504. e

Ezechiel, quid & quo tempore prophetavit, 516. d

F

Fabius Tarentinæ urbis eversor, 7. a Quare à simulacrorum deprædatione abstinuit, ibid.

Fabricii illustris Romani voluntaria paupertas, 155. e

Facierum humanarum similitudo & dissimilitudo miranda, 618 f

Factio sanctus optimatum injustorum, 49. d

Familia quomodo administranda, 600. e & seq.

Fames Romæ, 74. e. Sagunti, 78 f Famis bona, 18 b

Fatum à fando potest appellari, 113. b. Fati nomine quid vulgò intelligatur, 113 a. Non astrorum positionem, sed summam Dei voluntatem quidam intelligunt, 110 g. Quare ab hac appellatione abstinendum, 113 b. Fato nulla fiunt, 113 a

Fatalia quæ sint, 174 d. Fatalium siderum assertores impugnantur, 113. a. & seq. 117, 118.

Fatuus. Non dicit fratri suo, fatue, qui cùm hoc dicit, solùm ejus peccato infensus est, 631 f

Faunus Pici filius, secundus rex Laurentum, 499. e in deos relatus, ibid.

Fauni incubi, 407. a

Faustulus pastor, maritus nutricis Romuli & Remi, 500. a

Faustus negabat esse quidquam in libris Hebræorum de Christo prophetatum, 410. f

Febris dea, 42. e. 68. f 99. f Romæ templum ei constitutum, 88. e

Februarius mensis unde nomen accepit, 168 b. deo terminon dedicatus est, ibid.

Fecunditas homini donata, non est ablata post peccatum, 688 c. Non est tamen qualis fuisset, si homo peccasset, ibid. g

Felicitas dea, 100. f Si dea est, ipsa una coli debuit, 104. e 105 d Erraverunt Romani qui tam serò eam coluerunt, 104. b & seq. Ædem primus ei constituit Lucullus, ibid. Felicitas potior regno, 104. f Felicitas non dea sed munus dei, 105. f. 123 d 161 e Non ea colenda, sed Deus, 105. f Felicitas temporalis gentilium occultæ Dei providentiæ tribuenda, non deorum favori, 90. f. Felicitas terrena, nec mala putanda est, nec nimium magni facienda, 51 a Plerumque datur & malis, 58. e. Per Christum non terrenam carnalemque felicitatem, sed cœlestem ac spiritalem exspectandam esse intelligebant spiritales Judæi, 477. e

Felicitas vera, 597. f quanta erit, 699. f. Est plenitudo omnium rerum optandarum, 192. d. participatio Dei, 120. a A solo vero Deo potest conferri, 90. d. Nunc non dat Deus, nisi bonis, 112. g

Felicitas primorum hominum ante peccatum, 370. d Felicitas impiorum, somnium, 599. d. Felicitatem inter & fortunam bonam quodnam sit discrimen, 101 b

Feminam heredem facere lex Voconia vetuit, 80 d Feminæ publicis consultationibus intererant Athenis, sed postea expulsæ sunt, quare? 494. c. Feminarum in masculinum sexum conversio, 87. b

Fercula diis exhibita, 34 e

Feronia dea, 103 e

Ficus Ægyptiæ lignum non natat in aquis, 623 a

Fides ex Scripturis canonicis concepta est, 560. f. Primum & maximum ejus officium est ut in verum Deum credatur, 101 g Fides tunc est, quando exspectatur in spe, quod in re nondum videtur, 318. a. Fides in Christum, iter ad Deum, 175. d. Necessarie ad piè vivendum, 590. f. & ad beatitudinem obtinendam, quomodo, 549. e. Fides in Christum, ante & post ejus adventum, eadem, 330 f. Gentium fides prædicta in Scriptura, 508. e 509. f. Modus quo mundus credidit, si consideretur, incredibilior rebus quas credidit, invenitur, 659. a. Quisquis adhuc prodigia inquirit ut credat, magnum est ipse prodigium. 663 a. Fidei Christianæ constantia, 561. e

Fides Reguli & Saguntinorum, 79. b. 661. b

Fides dea credita est, templumque habuit & altare, 101 g

Filiam unicam heredem facere lex Voconia vetuit, 80. d

Filiorum procreatio, Dei beneficium, 381 f Ad gloriam connubii, non ad pœnam peccati pertinet, 371 a. Filii qui primi commemorantur in generatione primorum hominum, non sunt primogeniti, 395. f 396 d 397. a 403. b

Fimbria vir spurcissimus, Marii partes contra Syllam secutus est, 85. a. c. Ilium crudeliter evertit, ibid. In domo sua trucidatus, 85. a

Finis boni quid sit, 592. d Fines boni & mali nostri, quinam sint, 539. e Aut in animo, aut in corpore, aut in utroque simul positi sunt, 540. c. Circa eos, ducentas octoginta sectas, Varro numeravit, 540. e

Fingere mendacio simulante aliquid componere significat, 505. e

Flaccianus proconsule, 504. g

Flamen sacerdos dignitate excellentis apud Romanos, 43. b Flamines tres tantùm apud Romanos, Dialis, Martialis, Quirinalis, ibid.

Flora dea præsidet frumentis florentibus, 92. b. Floræ ludi turpissimi, 57 a

Florentius sutor, unde vestimentum emeret, miraculo obtinuit, 628 a

Fons apud Garamantas frigidus diebus, fervidus noctibus, 622 g. 626. a Alius in Epiro in quo faces accensæ exstinguuntur, & exstinctæ accenduntur, ibid. b. f

Fontus deus fontibus præfectus, 92. d 133 f

Fortitudinis officia, 547. d 548 c Quanto ratior impetus belli, tanto major gloria non cedendi, 590 f. Fortitudo non est se ipsum occidere, 548. e. Fortitudinis paganæ exempla, 108. b. Fortitudo militum Christi, adversùs diabolum, 584. a. 585 b

Fortuna quæ sit, 114 d

Fortuna dea à fortuitis quibus præest nomen habet, 99. b. 101 b Immeritò ut dea colitur, 101 b Qua ratione putatur dea, cùm mala esse possit, 100. g Temere sua cuique dona confert, 109. b c Fortunæ muliebris simulacrum astutiâ dæmonum locutum, 118 d. Fortuna barbata, quæ adultos barbâ induit, 97. c

Fructesea dea, 103. a

Frui quid sit, 592. f Frui usibus, quo sensu dicitur, ibid. g

Fugalia festa, 33 g

Fulgora dea vidua, 180. e

Fulmina nocturna Summano deo, diurna Jovi tribuebantur, 185 a

M Fulvius consularis occisus cum liberis in seditione Gracchorum, 82. e

Funeris cura laudabilis, 15. g Funebres pompæ magis sunt vivorum solatia, quàm subsidia mortuorum, 15 d

Furius Camillus. Vide, Camillus.

Fussulense territorium, 666. f

Futurorum scientiam Cicero negavit, 122. a. quare, 122. b. Futura credendi quænam sit ratio, 617. b

G

Gades insula Hispaniæ, 130 e Gallinarum in masculinum sexum conversio, 87 b

Galli dicti sacerdotes Berecynthiæ à Gallo fluvio, 30. e. Not. g. Abscisi erant, 154. f 180. d 182 a. b. Hæc abscisio impugnatur, 161. b. s. A populis stipem poscebant, 188 b Not. s

Gallorum irruptio in Urbem, 85. e. Camillus patriam à Gallis vindicat, 46. e

Gallo-græci, Galatæ, id est Galli qui Asiam incolebant, 80 b Not. b

Ganymedis fabula, 184. f 498. a

Garganus mons, 300 a

Gaudentius comes Imperatoris Honorii, 519. a

Gaudere. Sola spe gaudent Sancti, quando sanum gaudent, 531 a

Gelosus presbyter, 624. f

Geminorum quorumdam similis dissimilisque valetudo, cui tribui debeat, 115 f. & Eorum actus quandoque diversi, sicut & mores, 116. a g Geminos duo ægrotantes agnovit Hippocrates, 117 f

Genesis. Quis fuerit scriptoris historiæ Genesis, 395. f 396. g 402. f 403 b

Genethliaci, 605 b

Genitalibus membris usuri fuerant primi parentes, sicut ceteris membris, ad arbitrium voluntatis si non peccassent, 374 f. 376 f. Vide Libido.

Genius deus, à generando dictus, 172 e

Gentes per linguas divisæ sunt, 419 g Gentium numerus multo ampliùs auctus est, quàm linguarum, 421. e Gentes septuaginta duæ ex filiis Noë ortæ sunt, 418. e. 421 e. De numero gentium difficultas solvitur, 427. b Gentium vocatio & conversio prædicta, 509. e. 560. a. 485 e 514. a. 515. g. In Isaac figurata, 419 d. Gentes per prædicationem Evangelii, ipsius Israëlitarum factæ sunt, 615. a b

Gervasii Martyris corpus repertum Mediolani ab Ambrosio, 627. f Cæcus tunc illuminatus, ibid.

Getulia pars Africæ, 78. Not. a

Gigantes, proceræ magnitudinis homines, 62. a 368 g. Gigantum tempus, 407. a. & seq. Gigantes plures antè, quàm post diluvium, 409 a. Quare à Deo creati, ibid. b. Gigantea femina Romæ nata tempore Augustini, 407. d

Gladius in bono potest accipi. 401 e

Gloria humana quid, 118 d. Gloriæ cupiditas & cupiditas dominationis, quid inter se differant, 136 b. Gloriæ cupiditas, fidei inimica, 130 e dilectione justitiæ superanda, ibid. Tanto quisque est Deo similior, quanto est à gloriæ cupiditate mundior, ibid. Gloriam contemnere magna virtus est, virtutes habent, 136 d. Via ad gloriam, virtus, 128. e Vide Laus. Gloriam humanam non quæsierunt Apostoli, 132. a. Non se à ventosæ gloriæ tumiditate defendunt, qui cùm aliena spernunt judicia, sibi sapientes videntur, & sibi placent, 116 b Ea putarunt gloria vanitate, nullis cedere virtutibus veritatis, 144. f. Gloriæ ingens cupiditas

in Romanis, 126. g Gloria humana, merces reddita bonis moribus Romanorum, 151 e. 912. e

Goëtia, magiæ genus, 141. d

Gog interpretatur tectum, 589 c

Gorgonis fabula. 497. f

Gothorum irruptio in Urbem, 85. e Gladiatores, 69. c. comparatio eorum Italiam vastant, 91 c Eorum potentia, ibid.

Gracchorum seditiones, 48 d. 51 a. 81 f & mors, 82 a Gracchus Tiberius à Scipione occisus, qua de caussa, 48 d. Gracchi caput quantùm grave erat, tanto auri pendere venditum est, 82 b

Græcia facta est Romana provincia, 56. e

Græci leves dicti, 6 a. Troja deletâ, ad propria remeantes cladibus diversis contriti sunt, 499. f Græcorum lingua in gentibus præeminet, 199 d Eorum vana superstitio & consuetudo referendi mortuos in deorum numerum, 493 b. Græcorum regnum Vide Argi.

Gratia figurata & explicata per matrem Samuelis, 459. e. 460 a. Gratiæ summum exemplum in Incarnatione Verbi, 224 b e Gratiæ dispensatio multùm occulta, sed tamen justa, 384 e. Gratia Dei non injustè, 326 c. Gratia Salvatoris solos ab hujus vitæ miseriis liberat, 666 f Præter hanc viam, quæ numquam generi humano defuit, nemo liberari potest, 170 d Omne opus gratiæ pertinet ad futuri sæculi novitatem, 235. b Gratiam agnovit Porphyrius, sed non gratiam per Christum, 264 a Gratias agere Deo pro beneficiis tum generalibus, tum particularibus non sufficit homo, 186 d

Gratianopolis civitas in Gallia, 627 a. Non longè ab hac civitate fons est in quo faces accensæ extinguuntur, & extinctæ accenduntur, ibid.

Gratianus Theodosium participem regni fecit pro fratre suo, 141 e Petro tyrannico interemtus, ibid. à Theodosio vindicatus est, ibid.

Gymnosophistæ, philosophorum secta apud Indos, 369. e 401 b

H

Habitus. Quo habitu vel more vivendi fidem quisque suscipit, ad Civitatem Dei non pertinet, 563 e

Hadrianus Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Persis concessit, 109 e

Hæretici quinam sunt, 533. e Antichristi sunt, 598 b & pejores infidelibus, 646. e Per Cham figurati, 414 f. & per filios concubinarum, 446 a. Sapientiam Ecclesiæ & benevolentiam exercent, 533 c. Eorum errores, veræ persecutiones sunt piè vivere volentibus, 534. a. Hæretici quidam promittunt liberationem ab æterno supplicio, 639 a. refellantur, 646 b

Hæreses multæ, 455 a 531. e

Heber. Ab ipso Hebræorum vocabulum est, 540. d

Hebræi, an ab Heber, an ab Abraham cognominati, 427 g. 418. a. Soli ex omnibus gentibus non colebant Deos, 136 f Eis ante legem prædicator Dei vel Angeli non defuerunt, 159 b Non tam propter merita sua, quàm propter peccata gentium quæ debellabantur, victorias reportabant, 454 e Hebræorum regni divisio, 485 e ejusdemque postea conjunctio, 486 f Unde apud eos alterna verunt humilitates laborum, & prosperitates consolationum, 497. e Hebræos exercere oportebat in servitute Ægyptia ad desiderandum sui Creatoris auxilium, 493 a Quæ fuerit eorum conditio in Ægypto post mortem Joseph, 492. e Ætates variæ populi istius, unde sumendæ, 454 c Hebræa lingua quando inventa, 434 f Primò omnium lingua fuit, 426 b. remansit postea in domo Heber, ibid & ab illo nomen accepit, ibid d ad populum Dei tantùm transmissa est, ibid e vestigium non parvum justitiæ populi istius, 427 a Hebraica lingua cum suis litteris per successionem patrum custodita, 531 d. Hebraicæ litteræ ante Moysen, 531 d

Hecatæ oraculum, Christum laudabat, 567 e

Helena uxor Menelai, adulterio corrupta à Paride, 61 a

Heli Sacerdos, Hebræorum Judex, 502. f

Helles fabula, 497. f

Heraclitus, 250 g

Hercules, 155 a. quo tempore vixit, & quare honores divini ei delati, 493 d Illum inter Semideos Labeo numerât, 41 e Æditum Herculis secum ipse quasi cum Hercule ludens, 154. b Herculis scortum Larentia, ibid. c. Herculis Syri seu Tirii duodecim ingentia facta, 496. f Hunc à se ipso in Oëta monte incensum produnt, ibid Hercules plures fuisse historia secretiore dicuntur, 496 f

Hermaphroditi, 423 g

Hermes Ægyptius quid de idololatria senserit, 210 e

Heros unde dicitur, 256 c. Heroës appellantur alicujus meriti animæ defunctorum, ibid a

Herodes alienigena, rex apud Judæos, 528. g

Herodes regis persecutio gravissima post adscensum Domini, 535. c

Herosianos vir tribunitius, 666 f

Hesperus stella Veneris, 627. f

Hesychius Salonitanæ urbis episcopus, 178 a

Hieroboam idololatriam in regno suo instituit, 486 b

Hieronymus presbyter, ex Hebræo in Latinum eloquium Scripturas convertit, 525. e. Quid de ejus versione sentiant Judæi, ibid. Ejus liber in Danielem, 605. f in Malachiam, 609. b Chronica, 493 f 512. a

Hippon Diarrhytus, 623 f

Hircanus filius Alexandræ, reginæ Judæorum, 528. d. confirmatur in pontificatu, ibid. f

Historiæ gentium cùm inter se per multa dissentiant, non merentur fidem, 624 c Illis potiùs credendum est, qui divinæ non repugnant historiæ, 523 e

Histriones in administrationem reip. recepti apud Græcos, 39. e

Homerus quo tempore vixit, 60 c. Not a

Homo quid, 544. d e. Ejus descriptio secundùm Apuleium, 224 e. Homo magnum miraculum, 950. a. Homines semper fuisse quidam opinati sunt, 308 f. Responsiones eorum ad ea quæ objiciuntur, ibid g Hominum genus priùs extitisse sine hominibus gignentibus quidam philosophi admittere coguntur, 310 a. Homo factus in tempore, sed immutabili æternoque Dei consilio, 312. e. Quærentibus cur homo tam serò conditus sit quid respondendum, 310 e. Qualis homo sit factus à Deo, 314 d 345 e 349. e. Homo terrenum animal, sed cælo dignum, 656 a Secundùm quid ad imaginem Dei formatus, 346. b, quomodo, 312. c. Cum libero arbitrio creatus, 656. a. Quare Deus liberum arbitrium ei non ademit, cùm præsciret esse peccaturum, 956 b. Hominem peccaturum præscivit Deus, simulque populum piorum Angelis sanctis sociandum & in adoptionem vocandum, 322. a

Hominum primorum status in paradiso, 361 e. Si non peccassent, genus humanum sine libidine multiplicassent, 371 f 372. e. 373. d. An primi homines à concubitu abstinuerint usque ad eam ætatem qua genuisse dicuntur, 395. f 401 a

Hominis lapsus, 633 b Homo ex justo ordine naturæ, Deo debet subdi, 347. e. Donatus est sibi quia deseruit Deum placendo sibi, 371 f. Si non peccasset, morti obnoxius non foret, 612 d. nec ejus posteri, 149. e. Sine mortis interventu Angelis sociandi fuerant, 315 e. Homines mortales generantur ex Adamo mortali per peccatum facto, 317 c An vera beatitudine felices esse possint, cùm sint mortales, 228 p. Quamdiu mortales sunt, miseri sint necesse est, 912 b Quòd mortales sint corpore, ad misericordiam Dei pertinere arbitratus est Plotinus, 226 b Homo ideo non beatus, quia non vivit ut vult, 375 f Etsi viveret ut vellet, non tamen beatus foret, si inepiter viveret, ibid. g Ad se primò reverti debet, ut ad Deum revertatur, 994. g Mente Deo propinquior est, quàm alia qualibet sui parte, 275. e. Angelos inter & bestias est medius, 228. e 321. a. Piè obediendo præceptis Dei, transiit in consortium Angelicum; inobediendo verò, in bestiale, ibid. Sicut intelligendo bestiis omnibus, sic bene vivendo melior est dæmonibus, 225. f Nihil autem ei nisi sua iniquitas, 90 e Homo non est homo, nisi mandata Dei custodiat, 376 a Amoris divini igne succensus, & ad Dei complexum tendens, Dei sacrificium est, 254 b Homines electi in restaurent partem quæ lapsa est angelorum, & fortè majori numero, 656 b. Neque omnes damnantur, neque omnes liberantur, quare, 633 g

Homicidii appellantur in Scripturis, 235. f. cur diis dicti clariùs, quàm ipsi Angeli, ibid. & 236 a. In natura hominis tria sunt quibus differt à diis, 234 g & seq. Est hoc in hominibus admiratione dignum, quòd singuli singulas facies habeant, 628. f Hominum genera monstrosa an ex Adam vel filiorum Noë propagine prodierint, 423 a Hominis artificia partes tres, natum, doctrina, usus, 291. e Homo frequenter sumitur pro qualibet sui parte, 365 f

Humanum genus quasi fluvius vel torrens, 682. e Ad societatis unitatem commendandam ex uno propagatum, 328. d. 325 b. 349. b Nihil est tam discordiosum vitio, tam sociale naturâ, quàm hoc genus, 325 b. Humanum genus initium habere non repugnat Dei sapientiæ, 310. b

Honorius primus ad aratrum boves junxit, 493. d Hinc honores divini ei delati, ibid.

Honos alit artes. Sententia Ciceronis, 130. d. Honor humanus esse pro meritis exhibitus, nec sic pro magno habendus, 151. f. Via ad honorem virtus, 108. c. Honoris & virtutis ædes conjunctæ Romæ, ibid. Multa de cultu divino usurpata sunt, quæ honoribus deferuntur humanis, 241. b. Honor verus in cælo, 909 b

Honor deus, 103 6

Honorius Imperator, 559. e

M. Horatius consul, 71 a

Horatii tres contra tres Curiatios pugnant, superant Horatii, 68 e. Horatius sororem occidit, quòd unius Curiatiorum eius desponsata fuerat, mortem fleret, ibid. f

Horoscopus quid, 116. d. Ejus vanitas, 615 e

Hortensius dictator creatus, 75 d

Hortensius dialogus Ciceronis, 79. b

Hostias humanas sacrificandi caussa & origo, 376. e. Hostiæ veteris legis, signum sacrificii Christi, & justorum in cælo post judicium, 611. e Hostiam humilitatis & laudis in ara cordis, igne fervidæ caritatis Deo sacrificamus, 940 d

Hostilina dea perfectis segetibus, cùm novis aristis æquantur, 94 b

C. Hostilius Mancinus consul, 80 f

Hostire, id est æquare, 94. b

Hostis. Ab hostium furore cur famulos suos sæpe non liberat Deus, 97. d

Humilitas exaltat, 363. c. Tutam veramque in cælum viam molitur, 419. e. Civitatem Dei à civitate diaboli discernit, 365. d. Ejus fundamentum, 447. f. Humilitas difficilè persuadetur, 1. e

Hydromantia divinationis genus à Persis allatum, 188. d

Hyems incredibili immanitate Romæ sæviens, 75 g

Hymnus trium puerorum ad Scripturam pertinet, 678 f

Hyperbole quid, 434 b

Hyrcanus, 55 f

I

Jacob benedictio, an sine dolo subrepta, & quid significat, 448. e. Lapis unctus à Jacob, signum Christi, 450. a. In lucta Jacob cum Angelo, Christi passio figurata, 410. e Jacob benedictus & claudus quid significet, ibid. f. Unde dictus est, Israël, 450 f. Ejus castitas, ibid. c. Quo animo plures uxores accepit. 450. b Quoto vitæ anno descendit in Ægyptum, 491. d. & mortuus est, 492. a

Jactantia quid, 307. a. 368. a Tolle jactantiam, & omnes homines quid sunt nisi homines? 351. f

Jamblichus philosophus Platonicus, 902. c

Janiculum urbs, 966 a

Janiculus mons, hodie Montorium vocatur, 75. c. Not. e

Januarius Jano dedicatus est, 668 b

Janus cur bifrons fingitur, 168. e & quadrifrons, 170 a Ad eum pertinent rerum initia, 168. a. Non rectè distinguitur à deo termino ibid. nec à Jove, 170. e. 171 b. Cur Jovi perponatur, 169 d. Ceteris diis selectis est innocentior, 196 b. Janus est mundus, 168 a. 170 e Jani portæ in bello apertæ, in pace clausæ erant, 64 b

Japhet latitudo interpretatur, 414. a

Japis filius Tempæ regis Argivorum, relatus in deorum numerum, 493. e

Icari fabula, 497 f

Ideæ Platonis, 184. d

Idololatriæ origo, 187 a 189. a Idololatria non potest justificari, 187 c. Subversio ejus prædicitur, 221 b & seq. 218 a 516 b. Destructa

contrarius

contrariis caussis quibus institum fuit, 211. c Hanc subvertit gratia verissimi Salvatoris, 144. b

Idololatrarum falsa physiologia rejicitur, 183. c

Idolum Meritò homo deficit ab illo qui eum fecit, cùm sibi præficit ipse quod fecit, 221. e

IDUMÆI ex semine Esaü, 411. a

JEPTA an ex jussu Dei filiam occiderit, merità quæritur, 22. b

JEREMIAS centum ferme annos ante Platonem natus, 199. f Quid & quo tempore prophetavit, 515. d Captivitatem LXX annorum aliasque clades Judæis prædicit, 507. c. 508. b

Jerusalem visio pacis interpretatur, 514. a. Civitas sancta, cur dicta, 510. d Eversa regnante Sedechia, 507. a. Promissiones factæ de æterna Jerusalem, quomodo intelligendæ, 471. c

JESUS interpretatur Salvator, sive Salutaris, 485. b, 686. g Jesu nomen, quàm Salutaris, amicius & dulcius est nominare, 515. c

JESUS Nave Moysi successit, & populum in terram promissionis introduxit, 414. c d. 496. a. Quo tempore mortuus est, ibid.

Ignis principium rerum juxta Simfonem, 194. f. & ab ipsis ut deus habitus, 195. b. Igni aliquid castitatis tribuerunt antiqui, 96. b. In igne mira sunt plurima, quæ non possunt explicari, 600. g. 601. a. Ignis probant in die judicii, 417. f Ignis æternus, 593. g. Pro diversitate meritorum aliis levior, aliis futurus est gravior, 638. f Supplicio hominum & dæmonum erit adtributus, 631. b. An sit corporalis, ibid. Quomodo spiritus ab igne corporeo possunt torqueri, ibid. d. Etiam ille ipse ignis laudabilis est, 301. f Ignis gehennæ pro dolore animi infructuosæ pœnitentiæ ponitur secundùm aliquos, 630. b pertinet ad corpus & animam, ibid. d. Ignis perpetuus Vestæ dicatus, 98. c. Ignis in bono potest accipi, 602. a

Ignorantia, pœna primi peccati, 684. f Ab ea liberari non potest homo, sine labore, dolore, timore, ibid. g. 685. d Ex ignorantia malum alicui caussare, peccatum est, 634. e. Peccatum ex ignorantia fieri voluntaria, 579. b

ILIA seu Rhea mater Remuli, 503. f. de Marte geminos concepisse volunt, ibid.

Ilium eversum à Fimbria, 63. a. & à Græcis, 70. a. Iis excidium dii patrii non impedierunt, 61. b e

Immortalitas hominum si non peccassent, male à philosophis quibusdam negatur, 319. e. Immortalitas Adæ fuit posse non mori, beatorum erit non posse mori, 701. a

Impeccabilitas in Deo est natura sua, in homine est munere Dei, 700. g

Imperitia non est parva pœna hujus vitæ, 614. a

Imperare In domo justi viventis ex fide, etiam qui imperant, serviunt iis quibus videntur imperare, 559. e

Imperatorum Christianorum felicitas, 148. a

Imperium hominis in homines non est ex ordine à Deo primitus institutum, 559. f Imperii potestas à solo vero Deo est, 118. d Via ad imperium virtus, 118. c Imperii propagatio, 99. e. Imp. Occidentale posterius tempore, sed magnitudine illustrius, 129. g. Nihil interest sub cujus imperio vivat homo moriturus, si illi qui imperant ad impia & iniqua non cogant, 112. e

Impii moribus suis pios persequuntur, 531. g. De pravis impiorum moribus dolere, piis prodest, 531. e Eorum correctio, maximum piis gaudium affert, 514. d Sæpe bona adipiscuntur in hac vita, tanquam boni sint, 575. e. pœnæ eorum interminabiles, 514. c. Impiorum corda abyssus, 581. a

INACHUS primus rex Argivorum, 490. e. d 520. d

Incantatrix quanta promitteret, narrat Virgilius, 625. u

Incarnationem negarunt Platonici, 263. f Contra eos adstruitur, 264. e. In populo Hebræo id quod ex adventu Christi usque nunc & deinceps agitur, prænuntiatum est, 186. e Incarnationis sapientia, 264. e Quomodo Verbum naturam humanam assumsit, 635. d. Homine assumto non consumtus Deus, 273. d. Nec ex homine quo indutus est, nec ex hominibus inter quos conversatus est, contaminatus, 272. d. Incarnatio Christi nec carne posse contaminari veram divinitatem, nec ideo meliores nobis dæmones, quia non habent carnem, monstravit, 252. d Incarnationis mysterium & virtutem superbia non percipit, 211. g. 268. d. f. Incarnationis beneficium, adoptio hominum in filios Dei, 615. e. Incarnationis beneficium, 186. d Quantæ pro ea gratiarum actiones agendæ, ibid. Incarnatio fidem fundavit, 271. d. Quomodo dæmonibus innotuit, 224. a

Incubi, 407. a

Infantia unde sic appellata, 414. g. 616. a. Sine ullo renisu subjacet carni, ibid. Nemo est qui non eligat perpeti mortem potiùs, quàm infantiam, 614. e

Infantium fletus in exordio hujus vitæ, prophetia miseriarum quas ingrediuntur, 614. f. Sunt infirmiores fletibus cæterorum animantium, 327. e Similitudo, ibid. Hebetudo & infirmitas animi & corporis eorum quid arguunt, ibid. d Infantes nondum natos de ventre matrum quædam verba clamasse narratur, 87. b In qua corporis quantitate resurrecturi sunt infantes, 678. a

Infernum inter & regnum æternum non est medius locus, 646. f Dolorem aut corporis, aut animi, ibi defuturum, absurdum est, 630. d Nullus ab igne æterno liberabitur, cùm in illum missus fuerit, 654. b Quare hæc pœnarum æternitas dura & injusta videtur sensibus humanis, 632. a. Vide Ignis. In qua mundi parte futurus sit ignis inferni, nemo novit, 631. g. Loca ab impiorum tormentis remotissima, non absurdè credimus antiquis sanctis fuisse assignata, quamvis apud inferos, 593. e

Ingeniosum nasci felicitatis est, 102. f

Ingenium omne laudabile, sine vera pietate ac religione superbia vanescit, 35. d

Inimici Dei quinam dicantur, 302. d. Quare nunc Ecclesia orat pro inimicis, 642. b

Injustum. Quod sit injustè, Deus justè fieri sinit, 616. b

INNOCENTIA religiosissima femina à cancro per signum crucis sanata, 663. g

Innocentis officium est, non solùm nemini malum inferre, verùm etiam cohibere à peccato vel punire, 561. a

INNOCENTIUS exadvocatus vicariæ præfecturæ, miraculo sanatus apud Carthaginem, 663. f

INO uxor Athamantis in deorum numerum relata, 498. g

Inobedientia carnis, prima pœna inobedientiæ hominis, 330. b. 339. e

Insidiæ nullæ sunt occultiores, quàm hæ quæ latent in simulatione officii, 142. f. g

Insipientia non est parva pœna hujus vitæ, 614. e

Insufflatio Dei in faciem, creatio animæ, 322. e

Intellectus ne erret, opus habet magisterio divino, & adjutorio, 519. a

Intelligibilia quænam sunt, 196. b Intelligibilia per intelligibiles species intelligimus, 194. u

INVENTIONA dea, 117. a

Interpretum LXX editio ab Augustino appellatur vulgata, 425. b Vide Septuaginta.

Invidentiâ nihil miserius, 219. a. Deo est odibile, 185. d Invidentia diabolica, quæ, 383. b. Invidia nulla in cœlo, 700. a

Invisibilium omnium maximus est Deus, 274. b. De invisibilibus cur fides habenda, 273. f. 274. a

IO quæ & Isis appellata est, Inachi filia, ut dea habita est in Ægypto, 490. f

JOB nec indigena, nec proselytus, sed ex gente Idumæa, 530. d Quod ad justitiam pietatemque attinet, nullus ei homo suorum temporum coæquaret, 530. e Tertia generatione posterior fuit quàm Israël, ibid. Liber ejus in auctoritatem canonicam à Judæis recipitur, ibid. Job, sanctique alii qui mala ferre maluerunt, quàm sibi necem inferre, Catoni præferendi, 23. a

JOHANNES eremita prophetandi spiritu præditus, 142. e

JOHEL quid & quo tempore prophetavit, 508. f. 511. f

JONAS quid & quo tempore prophetavit, 508. f. 518. e. Non tam sermone Christum, quàm sua quadam passione prophetavit, ibid. d

IONICI philosophi, 190. e. 198. b

JOSEPH castitas, 491. a. Quo vitæ suæ anno à Pharaone sublimatus est, & quo patrem in Ægyptum accivit, ibid. c. quo item mortuus est, 491. a

JOSIAS longè antequam nasceretur, Prophetæ cuidam revelatus, 477. d

JOVIANUS parvo tempore imperavit, 142. a

JOVIS, Vide Jupiter.

JOVIUS Comes Imperatoris Honorii, 539. a

IPHIGENIÆ regis Agamemnonis filiæ transformatio, quomodo facta, 502. a

Ira ulciscendi libido definitur, 367. f Iram vitiosam animi partem esse confessi sunt Platonici, 370. d. Ante peccatum non erat vitiosa, ibid. e

ISAGORAS collectarius, 669. e

ISAAC interpretatur risus, 443. d Est figura civium cœlestium, 381. d 362. a Isaac portans ligna ad sacrificium, figura Christi bajulantis crucem, 444. e Isaac filius promissionis gentium vocationem significat, 439. d. & gratiam, ibid.

ISAIAS de Christo & Ecclesia multò plura quàm cæteri prophetavit, 510. b A quibusdam Evangelista, quàm Propheta potiùs dicitur, 510. b à Manasse occisus, 507. d

ISIS seu Io Inachi filia 520. d uxor Osiris, 516. d. 518. a. tradidit litteras Ægyptiis, 520. d 521. f 524. b. Eam mortuam, tanquam deam magnam colendam putaverunt, ibid. & 490. f Isiaca multis obest, propitia favet multis, 516. d Eam fuisse hominem dicere vetitum erat sub capitali sententia, 491. f

ISMAEL figura civium terrenorum, 381. d.

ISRAEL Videns Deum interpretatur, 450. f. Populus Dei in cœlesti Jerusalem erit verè erit Israël, 476. f Israëlitæ quot annis servierunt in Ægypto, 437. b Decem tribus Israël à Chaldæis debellatæ & in captivitatem abductæ, 507. a. Israëlitarum regni exordium, 503. a. & regum successio, ibid. Israël reges omnes reprobi, 485. e

Italia vastata à gladiatoribus, 92. e. Ejus pars magna Græcia quondam nuncupata, 190. e

JOAS Maccabæus templum ab omni idololatriæ contaminatione mundavit, 528. b

JUDAM cur Christus in apostolum elegit, 532. b. Judæ mors voluntaria, grande peccatum, 13. b

Judæa & Judæi à Juda filio Jacob cognominati, 388. a

JUDÆI captivi ducti in Babyloniam, quo tempore, 507. e. Hæc captivitas resoluta à Cyro, 508. a Post captivitatem Babylonicam Judæi non habuerunt reges, 519. c. 528. c nec post instaurationem templi, Prophetas, 527. f. Inde facti deteriores, ibid. d. 531. b. Judæorum respublica congregata ad agendum & prænuntiandum sacramentum Incarnationis Christi, 186. e Eorum regnum sine ope deorum institutum, à solo vero Deo servatum, 113. b. Judæi tributarii Romanorum facti à Pompeio, 528. f. Romanorum gloriæ rectissimè donati sunt, 132. a Judæi victi, victoribus legem dederunt, 160. g. Dispersi propter testimonium Scripturarum, 124. e 182. f 529. d. 530. g. Populo Christiano serviunt, 446. f Multi conversi ex consideratione prophetiarum de Christo, 528. b. Eorum dispersio sine rege sine sacrificio &c prædicta, 509. a Religio eorum intimata, quomodo, 461. a. Nullus sacerdos eis remansit, 464. g. Eorum sabbata & sacramenta à Seneca reprehensa, 160. e. Christum venturum credunt, sed non moriturum, 480. g. Hos figuravit Esaü, qui patris benedictionem non obtinuit, 448. f. Judæi ultimo tempore ante judicium convertentur ad Christum, 611. b Id prædixit Osee, 509. a Judæi qui in novissimis diebus convertentur, plangent mortem Christi, non reatu criminis, sed pietatis affectu. 612. d Judæi carnales per filios concubinarum significati, 446. a

Judicia Dei, triplicis generis prima, media, novissima, 572. a Occulta, in hac vita, 574. c. Occultè sunt justa, justè occulta justa, 598. f. Apparebunt justissima in ultimo die 575. a. b. Piorum fidem non latet justum esse quod latet, 575. b. Judicia hominum quàm misera & dolenda, 550. e

Judicium ultimum quare sic dicitur, 573. d. Per quot dies tendatur, incertum est, ibid. e. Quare dies judicii dicitur, 574. a Judicium ultimum probatur auctoritate veteris & novi Testamenti, 575. g. 576. a. & seq. Quid de illo apostolus Petrus prædicaris, 595. e. Ordo rerum gerendarum in novissimo judicio, 617. b. Pater non judicabit per præsentiæ manifestationem, sed Christus, 816. b Non duodecim Apostoli tantùm judicabunt, nec duodecim tribus tantùm judicabuntur, 177. d. In judicio, bonorum & malorum separatio, 618. a Dominus quasi ignis veniet, eis quibus adventus ejus pœnalis erit, 602. d. Ubi locorum erunt sancti tempore conflagrationis, 596. c. An quos hîc vivos Dominus inventu-

rus est tempore adventûs sui, non morituri sunt, 599. b. 601. a. In judicio Dominus futurus est testis, 611. c. Libri veteris & novi Testamenti cum libro vitæ aperientur, 592. a. Non deerunt, facta resurrectione, quibus misericordia impertiatur ut non mittantur in ignem æternum, 642. f. In judicio quædam quorumdam purgatoriæ pœnæ futuræ, 609. d
Judicium. Quædam Scripturæ testimonia quæ de judicio esse videntur, ad alia pertinent, 577. f. Nihil hîc sine judicio Dei agitur, 574. c. Deus & nunc judicat, & ab initio generis humani judicavit, 575. d 598. f. Non solùm universaliter de genere dæmonum atque hominum judicat Deus, sed & de singulorum operibus, 575. e. Et si nemo peccasset, non sine judicio creatura beatitudine à Deo donaretur, ibid.
Judex. Ad officium judicis exercendum pertrahit humana societas, 550. f Judex ut veram hujus vitæ miseriam agnoscere debet, necessitatem indagandæ veritatis vi tormentorum, 551. a
JUDITH librum in canone Scripturarum Judæi non recepisse dicuntur, 508. b. Quo tempore gesta sunt quæ scripta sunt in libro Judith, ibid.
JUGATINUS deus, jugis montium præfectus, 93. f
JUGATINUS deus, qui conjuges jungit, 97. d. 157. c
JULIANI apostatæ persecutio adversùs Ecclesiam, 555. e. Christianos, liberales litteras docere ac discere vetuit, ibid. Ejus exercitus fusus, quia nimis oraculis fidebat, 109. f 158 f. Egregiam indolem Juliani decepit amore dominandi, sacrilega curiositas, ibid. Julianum apostatam hilaritas juvenis Christiani inter cruciatus psallentis, à ceteris torquendis deterruit, 555 d
JULIUS Proculus, 70. d
JULIUS Obsequens auctor libri de prodigiis, 54. c. marg.
Junius Brutus filios & fratres uxoris suæ occidit, 72. e. Ejus mors, ibid. Vide Brutus.
JUNONEM terram esse perhibent, 174 e. Soranus, nihil aliud esse, quàm ipsum Jovem dixit, 171. d. Quare soror simul & conjunx Jovis dicitur, 95 a & mater, 96. a. Iterduca est pueris, 164. d. Certamen Junonis, Minervæ, & Veneris de pulcritudine pro malo aureo, fabula, etiam ipsis paganis, 495. b. Junonis asylum in Troja neminem liberavit à Græcis, 5. c
JUPITER deorum omnium dearumque rex, 94. c. Sub deorum diversorum nominibus colitur, 96. c. Ipse est omnes dii, 172. d. Saturnus, 172. ibid. Genius, ibid e. Mercurius, 175. a Sub alio nomine colitur ab his qui unum Deum solum sine simulacro colunt, 94. f. Varia cognomina ei imposita ad unum eumdemque referuntur, 171. a. Appellatur Stator, 68. b. In Arcadia dictus est Lycæus, 500. d. Inter alia cognomina, pecunia vocatur, 171. e. f. Quid de hoc cognomine sentiendum sapienti, 172. e. Faciliùs sapientia, quàm pecunia vocaretur, si ad vitam æternam aliquid conferret theologia gentilium, 172. c. Ab Homero dæmon nuncupatus est, 217. g. Jovem esse mundum existimant, 170. d. Mundi esse animum, quibusdam placet, 97. d Ut deus sit, non anima mundi, sed mundus ipse dicendus est, 170. b. Mas & femina dicitur, 170. d. Genitor genitrixque deûm, ibid. In æthere accipitur, 95. a. Jovis omnia plena, ibid. e. Ex Jove, Junone, & Minerva cuncta fieri, quomodo secundùm Varronem intelligitur, 184, c. Juppiter uxorum adulterator, Ganymedis raptor, 106. f. Stupris multis adolescens vacavit, 75. e. Conversus est in bovem & cygnum, ut cum aliqua concumberet, 108. c. Jovem dicere & mundum regentem & per stupra diffluentem, repugnat, 169. g. Potestas Jovis in caussas rerum efficientes, ibid. e. d. Ejus imbecillitas ad subveniendum populo, 75. e. Jovis, initio templum non habuit Romæ, 66. c. Jovis stella, si rex est iste, aut fulgentior ceteris, aut Saturno superior esse debuit, 175. f. Per Jovem lapidem, juratio sanctissima Romanis, 58. Not. f
Juratio Dei quid 441. a
Jus non est, ubi justitia vera non est, 564. c. Non jura dicenda sunt vel putanda, iniqua hominum constituta, ibid d. Jus falsò dicitur esse id, quod ei qui plus potest, utile est, ibid.
JUSTINI historia, 92. a
Justitia virtus est quæ sua cuique distribuit, 564. e. Justitiæ officium, 547. c. Quænam est vera, 565. b. 570. f. 636. e. Ut justitia vera diligatur & delectet, non nisi divina subvenit gratia, 528. f. Justitia ex lege per timorem, non parit dulcedinem cordis, sed justitia ex fide, 644. e. Justitiam Dei hîc esurimus & sitimus, ut eâ postea saturemur, 644. e. In homine quidam justus ordo naturæ, 547. e. Justitia hujus vitæ imperfecta, 571. e. In quo sita est, ibid. & 572. b. Judicium & justitiam facere, rectè vivere, 462. d. In quo sita est justitia alterius vitæ, 572 b. Justitiæ Dei punientis ordo, 558. b. Justitia Dei non est crudelis, 326. c
Justus nemo nisi qui Deo servit, 565. b. Justorum hæc est omnis vita, disponere testamentum Dei super sacrificia, 608. f. Plus intendit in defectus suos, quàm in virtutes, 158. b. Secundùm spem beatior est Adamo in paradiso constituto, 280. c. Justus qui stat, plerumque cadit, 582. e. Seduci potest, sed non ad æternam damnationem, 582. d. Justi passiones rectas habent, 558. c 561. a Peccata hîc nonnulla in justis, 8 f. Opus habent orare, ut Deus ipsis debita dimittat, 572. f 575. b. Non solùm de suis, sed & de rebus aliorum afficiuntur, 558. g. Quidquid malorum ab iniquis dominis irrogatur justis, non est pœna criminis, sed virtutis examen, 90. f. Justorum labores quinam sint, 687. d. Justorum quorumdam vita, nec bona, nec mala, 655. b. His liberandis vita non sufficiet in judicio, sine suffragio sanctorum, ibid a. Justi quodam modo purgabuntur in judicio, cùm mali separabuntur ab eis, 609. e. Justi in regno cælorum, hostiæ ipsi erunt, 609. f
JUVENTAS dea, 97. c
Juventus circa triginta annos esse definitur, 678. g

L

LABDON Judex apud Hebræos, 502. d
LABEO philosophus, 695. a. Antiquitatis peritissimus, 59. c. Dæmonicola, 255. b. Per quid numina bona à numinibus malis distinguat, 59. e. quomodo distinguit deos, 82. d. Tres hujus nominis exstitere, scientiâ juris civilis clari, 59. Not. c
Lacrymæ sanctorum in hac vita, 594. f
LACTANTIUS operi suo quædam vaticinia Sibyllæ inserit, 506. e
LACTURNUS deus præsidet frumentis lactescentibus, 94. b
Lacus miserias humanas significat, 517. e
LÆLIUS in disputatione Ciceronis de rep. inducitur ut interlocutor, 49. b
Lætitia quid, 554. f. In bono est, & in malo, 556. a 557. f
LAMPARES vigesimus tertius rex Assyriorum, 499. e
Languores quos ex pœna peccati patiuntur, etiam cives civitatis supernæ, 585 e
LAOMEDON Trojam exstruit, 60. b. perjurio Apollinem & Neptunum fallit, ibid. d
Lapides & terra in mundo sunt ut ungues & ossa dei, 179. a
LARENTINA meretrix Herculis, quibus meritis divinos honores obtinuit, 154. c
LARES dæmones boni ex hominibus facti, 226. d
Larvæ noxii dæmones ex hominibus facti, 226 d
LATINUS Fauni filius, à quo Latinorum regnum dici cœpit, 499. f. 502. d
LATINORUM reges, Silvii dicti, 503. a
Latria quid, 238. a. Uni vero Deo exhibenda, 151. e. 143 f. 186. f. 362. a. Quomodo eam in nobis ipsis Deo exhibemus, 240. b
Latrocinia sunt parva regna, 90 g
Latrones ut tutiùs infesti sint paci ceterorum, pacem volunt habere sociorum, 554. g
Laudis amor vitium, 130. a. Hoc utile esse reip. putarunt, ibid. a. Laudis amore multi alia vitia cohibuerunt, 130. a. hi non quidem sancti, sed minùs turpes sunt, ibid. b. Laudis humanæ cupiditati meliùs resistitur, quàm ceditur, 130. d. Quomodo in laudibus se gerat Christianus, 136. f
LAVINIA Æneæ uxor, 502. f
Lavinium urbs in qua Æneas regnum constituit, 70. a. 177. d
LAURENTUM regni initium, 499. a. b. primus rex Picus, ibid. Ex Laurentibus origo Romana ducitur, ibid.
Lecti ærati, 80. b
Lectisternia in honorem deorum, 74. f
LEMURES noxii dæmones ex hominibus facti, 226 d
LEO sacerdos paganorum, 218. b
LEO sacrorum Ægyptiorum magnus antistes, 194. d
LEPIDI bellum civile, 85. g
LETHÆUS fluvius, seu fluvius oblivionis apud inferos, 265. c
LEVANA dea, 97. a
LEUCIPPUS octavus rex Sicyoniorum, 490. d
LEUCOTHEA dea, 499. a
Lex data est per Angelos in quibus persona Dei apparebat, 251. d. Cur apparatu terribili mirabilibusque signis coram populo data est, 250. d. Est bona & sancta, 528. g. Quare virtus peccati dicitur, ibid. f. Sine gratia peccatum operatur, 636. c. Cur etiam præmia visibilia promittebat, 250, f. Per promissa terrena, significabantur æterna, 252. e. Legis promissa à paucis intellecta, ibid. Lex Moysi spiritaliter intelligenda, ne in murmura sensus carnalis incurrat, 612. d. Ab his quæ lex prohibet, abstinere timore pœnæ, non amore justitiæ, peccatum est, 561. g. Legibus civilibus terrenæ civitatis, civitas cælestis obtemperare non dubitat, 561. e. Lex Voconia, iniqua, 80. d
Libelli dabantur, ut miracula in populo recitarentur, 670 b. & 671 c 672. c
LIBENTINA dea, à libidine sic appellata, 93. c
Liber vitæ aperietur in judicio, 592. a. Quid hujus libri nomine intelligitur, ibid. e. Liber vitæ prædestinatio seu præscientia Dei, 593. c
LIBER pater, dictus etiam Dionysius, post mortem ut deus habitus, 496. e. 498. d. vini inventor, 496. d. e. Liber deus, Libera dea unde sic dicuntur, 156. e. Liber cum Cerere seminibus præponitur, 174. e. Liberi Sacra quàm turpia, 177. d. 181. c
LIBER Deus qui præest conceptui, alius à Baccho, 163. c. Not. a
Libertas naturalis, 559. f. Libertas duplex, altera meriti, altera præmii, 701. a. Libertas nostra quænam sit, 90. f Libertas si tollitur, omnis humana vita subvertitur, 122. d. Libertas amissa reddi non potest, nisi à Deo, 563. a
Liberum arbitrium primi hominis quale, 700. f. 701. a. Quale Beatorum, ibid.
Libido generale vocabulum omnis cupiditatis, 567. f. Libido cùm nihil additur, de obscænis motibus corporis intelligi solet 568. b. Totum hominem commovet ac sibi vindicat, ibid. c. Hanc sancti conjugati pati nollent in procreatione filiorum, ibid. d. Non subjacet voluntati, ibid. d. & 370. f. 371. e Subjacuisset, si homo non peccasset, 373. d. 374. b. f. Libido post peccatum orta, 371. f. 372. e. & ex peccato, 373. c. Libidinis meritò pudet, 368. f. 371. d. 373. f. quare, ibid. Libidinis motus cur aliis magis pudendus, 370. f. 371. a. d. 375. f. Libido licèt licita, latibulum quærit, 369. f. 370. e. 371. e. Nemo est usque adeo sapiens, ut contra libidines nullum habeat conflictum 547. a Libidinis & voluntatis rixam non habuissent nuptiæ, si primi parentes non peccassent, 374. b. 376. f. Libidinem, vitiosam animi partem esse confessi sunt Platonici, 370. d. ante peccatum non erat vitiosa, 370. e. Libidines ne animus in æterna se attollat, impediunt, 192. b. Libidines aliæ vocabula propria habent, aliæ non, 368. a
LIBYCI philosophi, 198. c
Liciatum, 678. a
Lignum paradisi non malum, nisi quia prohibitum, 364. c Lignum scientiæ boni & mali unde sic nominatum, 369. b. Ligna cetera paradisi erant alimento, lignum vitæ sacramento, 341. b. Christum significabat, 611. a. Senium arcebat, 341. a b & mortem, ibid. a. 342. f
Limitibus carbones substernuntur, 621. b
LIMENTINUS deus limini præfectus, 94. d. 153. f
Linguarum diversitas unde, 419. f. Hominem alienat ab homine, magis quàm animal ab animali, 551. e. Linguarum donum, signum olim maximum Spiritus-sancti descendentis in fideles, 551. d. Quid hoc donum significat, ibid. Lingua Hebræa unde sic dicta, 454. f. Primò fuit omnium lingua, ibid. Linguæ originali potiùs credendum, quàm ejus translationi, 394. b. 395. e
Liternense oppidum in Campania 80. a
LINUS poëta Theologus, 498. f. 520. a
Litteræ Hebraicæ antiquissimæ, 521. d
Locorum spatia infinita ante mundum non sunt cogitanda, 275. d
Locustarum multitudo prodigiosa in Africa, 88. a
Logica seu rationalis philosophia ad contem-

plationem pertinet, 195. c
Lot Uxor conversa in salem, quid admoneat, 441. c
Lucanus poëta, 81. c
Lucerna inextinguibilis in fano Veneris, 634. b
Lucifer stella veneris, 218 c Hoc sidus, quidam Veneris, quidam dicunt esse Junonis, 171 f
Q. Lucilius Balbus in secundo de deorum natura libro Ciceronis disputat, 110. c
Lucillus episcopus, portans reliquias S. Stephani à fistula sanatus, 668 d
Lucina dea à parturientibus invocata, 92. a & eis præfecta, 103 f
Lucius Opimius, 82. a
Lucius Pontius, 38 f
Lucius Saturninus, tribunus plebis, 81. a
Lucius Tarquinius Collatinus consul, Urbe ejectus à collega suo, 72 d
Lucius Titius, 51 c
Lucretia à filio Tarquinii violenter stupro oppressa, 44 e. adultera non fuit, sed casta, 18 e Ex pudoris infirmitate, non ex caritate pudicitiæ se occidit, 20. f Homicidium commisit cum se peremit. 19. a. & seq.
Lucretius consul Romanus, 73. c
Luctus non inhumani cordis vulnus, quod consolationibus sanatur, 552. d
Ludi primitus instituti Telxioni regi Sicyoniorum, 490 a Ludi diis inferis sacri, 76. f Ludi Circenses soli primùm in usu apud Romanos, 59 e Ludi funebres, 215 f Ludi seculares Romæ instaurati, 76 e Ludi quare diis instituti, 496. e Ludos illicos celebrare in divinitatis indicium, 215 f Ludos scenicos in rebus divinis posuit Varro, 106. g. 111. e esse non deberent in humanis, si Romani essent honesti, 88. e Ludi sceni à Platone damnati, cur f 102. b Hos non turpes judicaverunt Græci, 108. f Scenicos actores in reip. administrationem receperunt, 19 e. Ludi Scenici, deorum jussu Romæ instituti, quare, 19. e d 37 b 40 e. 48 f 55. a. 107. a quàm periculosi illi ludi ibid. a. 56. e. 57. e sunt pestis morum, 75 a quàm turpes, 14 e 15 b Licèt turpes, exhiberi sibi dii jusserunt, 158 b 101. f Turpissimè hos poposcerunt, 103. a His ludis majestas divina non placatur, quibus humana dignitas inquinatur, 58 e Deos habere qui ludis scenicis delectentur, simile est furoris, 156. f
Lunam deponi imaginaria ludificatione sensuum exhibebatur, 111. a
Lupi ad Martem pertinent, 505 f
Lupanaria unde dicta, 504. a
Luperci Romani, unde sic dicti, 500 d Lupercorum sacerdotum adscensus & descensus per viam sacram quid significat, 496. c
Lux primorum dierum qualis fuerit, 377. b
Luxuria quid, 307. a quando Romam invaserit, 80 b
Lycurgus Lacedemoniis leges ex Apollinis auctoritate se instituisse confinxit, 43. d

M

Macedonum regnum quanto temporis duravit, 509. c
Machabæorum libros, non Judæi, sed Ecclesia pro canonicis habet, 519. d quare, ibid.
Magnes ex India mirificus, 632. d. Magnetis vis stupenda, ibid. a 626. e. Non agit in argentum, 632. e. Quando juxta eum ponitur adamas, non rapit ferrum, ibid. e Magnetibus lapidibus simulacrum ferreum in templo quodam suspensum, 625. b
Magicarum artium inventor Zoroaster, 652. f. Hæ doctrinis & operibus dæmonum exercentur, 207 d. Quomodo has dæmon, homines edocuit, 624 f Magiæ impietas ostenditur, 206. f. 207 a. Hanc nunc laudat, nunc vituperat Porphyrius, 245. c
Magi etiam apud infideles severè puniti, 206. f. 207. a
Magnanimitas quid sit, 22. e. Vide Animi magnitudo.
Mahum interpretatur de tecto, 589. c
Malachias sive Malachi propheta, Angelus dictus, & ab aliquibus sacerdos Esdras creditus, 609. b. Quid & quo tempore prophetavit, 517. a. e
Maledictum cujusdam matris in filios horrendum, 671. d
Maledicendi licentia non facit beatum, 144. a
Malum non potest esse nisi in natura bona, 305. a Quomodo detrahitur à natura, 363. a. Mali nulla natura est, sed privatio boni, 329. e. 338 e Mali caussa, defectus à bono, 308. b. Mala nulla essent, si non esset peccatum, 455. d. Potentius & melius esse judicavit Deus etiam de malis bene facere, quàm mala esse non sinere, 455 d Quo sive hominibus accidere à Deo permittuntur, 87. d. 162 f. His bene uti novit Deus, 577. f Ad probationem & emendationem permittuntur, 27. d. e. Justorum virtutem probant, 20. f Nihil mali accidit sanctis, quod eis non vertatur in bonum, 30 d Mala bonis & malis communia in hac vita, secus post judicium, 175 e & seq. Mala æquo animo ferenda, quæ patiuntur & boni, 174 b. Pro fide pietatis omnia mala corporalia toleranda, 269 a Mala morum, vel sola, vel maxima deputanda sunt, 89 e Malis transitoriis boni, seu vivant seu moriantur, perire non possunt, 55. e Malorum scientiæ duæ, & duæ obliviones, 702. d. Mali nostri finis, quid, 339. e Malum opus non fit nisi à malis, 124 g 165 g
Mali quasi maximum bonum putant, habere bona omnia præter se ipsos, 52 c Bonis solis carnalibus frui, & mala sola carnalia non perpeti curant, ibid. a Sola deputant mala, corporis externarumque rerum incommoda, ibid. c. Mala corporis, non mala morum pati cavent, 89 b Malus etiam si regnet, servus est, 90 f Voluntate propria quisque malus est, 34 b Malorum felicitas temporalis, bonorumque miseria, pluribus est occasio lapsûs, 612 c Quo pacto mali bonis prosunt, 465. e Mali & mali, itemque mali & boni inter se pugnant, 381. Quare, & quomodo mali diligendi, 10 a Malorum & bonorum segregatio fiet tantùm in die judicii, 552. a
Malitiæ vitium non natura est, sed contra naturam, 385. b
Mamitus duodecimus rex Assyriorum, 492 c
Manes dii existimati sunt à paganis omnes mortui, 215 e. aut animæ hominum, quorum merita incerta sunt, 216. d
Manichæorum error circa caussam creationis mundi, 288. g. circa Dei naturam, 289 a. circa animam, ibid. circa præceptum non occidendi, 20. e
Manlius Theodorus consul, 538 c
Manturna dea, 137 c
Manubia, præda bello parta, 71. d
Marathus rex Sicyoniorum, 491 c
Marcellinus, 1 b
Marcellus Syracusam cepit, 6. f Edictum ejus pro pudicitia minimè violanda, 7. a Syracusanam civitatem quam expugnabat, flebat, 69 a
Mare an siccabitur conflagratione mundi necne, incertum est, 594 b. Mare pro seculo ponitur, 591 f Est signia vitæ præsentis, 594 c
Maria Virgo prophetasse invenitur, 488 a
Marica dea, 58 e
Marius municeps Arpinas, septies Romæ consul creatus, 13 a. Nec non crudelissimus auctor bellorum civilium, 51 f 52. e Victoria ejus crudelis, 84 a Hujus crudelitatem Sylla in victoria ulta est, 81 e. 84 e Marius à Sylla victus, Minturnas fugit, & Maricæ deæ est commendatus, 52. c
Marius juvenis, 84. c
Mars deus belli, 171 d. Effector mortium, 164. g. Homicidis tamen, absolvitur, 491. a Ejus sidus, 371 c
Marsi jugum Romanum totani excutere, 159. b
Marusalus epistolatione S. Stephani ad fidem conversus, 665 f
Martyres elegantiùs heroas vocaremus, si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, 256 d. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore contemnere, 661. a. Martyres non repugnando, sed moriendo vicerunt, 671. b. Victores dæmonum, 256. e. non supplicibus donis, sed virtutibus divinis, 257. a. Martyrum merita, 217 d. Majoris sunt meriti, quàm qui baptismo accepto moriuntur, 159 f. Quanto fortiùs decertant, tanto clariores cives civitatis Dei, 256. d tanto densior corona martyrii, 590 f Præcipuè regnant cum Christo, 586 e. In Martyrum corporibus fortè cicatrices apparebunt, 682. c. Passiones eorum quid obtinuerint, 551. a. Falsas religiones sustulerunt, 110 b Martyres fidei nostræ testimonium ferunt, 675 a. Victoria eorum, argumentum Christianæ religionis, 661 d Mors, multiplicatio Christianorum, ibid. e Sanguine suo nobis hanc patriam pepererit, 58. b. Martyrum sanguis in veneratione habitus à Christianis, 551 a. Longè dignitùs honorantur Martyres, quàm dii Paganorum, 675 e Nec divinis honoribus, nec humanis criminibus coluntur, 218. a e. Illis templa, sacerdotia, sacrificia, non constituuntur, 217. b. 675 g 674. a. Memorias tantùm illis fabricantur, ibid Martyrum Memoriæ delubris deorum successerunt, 215. d. Martyrum Memorias honorant Christiani, 217 b Altaria super corpora Martyrum, 217 e. quare, ibid A sacerdote qui sacrificat, non invocantur, sed tantùm nominantur, 674 a. Quomodo religioni Christianæ invidiam creare conatus Hermes ob Memorias Martyrum, 215. e. Quæcumque adhibentur religiosorum obsequia in Martyrum locis, ornamenta sunt Memoriarum, non sacrificia mortuorum, 217. d. Quare epulæ ad Memorias Martyrum deferantur, ibid. A Christianis melioribus hoc non fit, ibid. In multis Martyrum Memoriis torquentur dæmones, & de corporibus possessis ejiciuntur, 217 a. Libertas & hilaritas juvenis constantissima inter cruciatus psallentis, 551 d
Martyrum viginti Memoria celeberrima apud Hipponem, 668 a.
Martyrium ex abundantia gratiæ Spiritus sancti, 530 a Non baptizatis est loco baptismi, 529. e. Martyrium, ignis per quem uniuscujusque opus probatur, 649 c
Masinissæ regnum in Africa, 88. b
Masiphat, interpretatur mentio, 470 b
Mathematicorum scientiæ vanitas demonstratur, 187. f & seq. Error eorum & ignorantia in geminis, 115. e. Quomodo perita eorum tentarent, 800. c
Mater deorum, terra, 155. d. Vide Berecynthia.
Mathusalem an quatuordecim annos vixerit post diluvium, 390. b. Sex annis antè defunctus in quibusdam codicibus legitur, 394 b
Matris anima sic vel sic affecta, aliquibus velut inducere qualiacumque fetum potest, 383. f Matris cujusdam maledictum in decem filios, 671. d
Matuta dea Melicertæ mater, 499. a. Præfecta frumentis maturescentibus, 94. b
Maximianus Imp 514. f
Maximinus Imp 514 f
Maximinus Syrtensis episcopus, 667. a
Maximus tyrannus Gratianum interficit, 142 a b. Valentinianum Gratiani fratrem petiit, ibid à Theodosio interemtus, ibid d.
Mediatoris officium quid importat, 229 g 232. e Siquid gratia ejus nobis præstat, 257 c. d Mediatori tantò tenaciùs inhærendum est, quanto majorem dæmonum potestatem in hæc ima videmus, 300. f
Medicamenta ipsa tormenta sunt, 686 d
Medorum imperium ad Persas translatum, 92 f
Melanthus sextus-decimus rex Atheniensium, 502. f
Melanthonice conjux regis Criasi, relata in deorum numerum, 495. b
Melchisedec panis & vinum figura sacrificii Eucharistiæ, 435. a
Melicertes filius Athamantis regis in deorum numerum relatus, 498 g
Mellona dea, mellis curam habens, 114 b
Membra corporis, præter ea quæ libidini serviunt, à voluntate moventur, 370 f 371 f. 374 b Mota fuissent & illa ad arbitrium voluntatis, si homo non peccasset, ibid.
Memoriæ martyrum Vide Martyres Memoria Martyris, pro reliquiis, aut pro reliquiarum capsa ponitur, 668. c & seq.
Mena dea Jovis filia, privigna Junonis Lucinæ, 163 d. Ejus officium, ibid & f. Menstruis feminarum præfecta, 97 a
Mendacium, peccatum quare potest appellari, 352 f Mendacii signa & prodigia, 598 d
Menelaus maritus Helenæ, 61. e. 62. d
Menestheus rex Atheniensium, 502 d
Mens dea, 101 g. 163. a
Mentis humanæ excellentia demonstratur, 689. d Incorpoream esse probatur, 195 b. Ratio & intelligentia ei naturaliter inest, 378. e. Mentis lumen Deus, 197 a Mens primò purganda fuerat fide ad incommutabile lumen perferendum, 373. e Mens & ratio velut in arce collocata, ad regendas libidines & iram, 370 d. Mens præferenda memoriæ, 163. f
Menses in prioribus seculis tales fuerunt quales nunc, 394. a
Mercurius nepos Atlantis ex Maia filia, quo tempore fuit, 493 f. 515 g quare in deorum numerum relatus, 493 c. Mortuus fuit, 216. c. avus Trismegisti, ibid & 181. g Sepultu-

ra ejus in civitate Hermopoli, 216. c. Mercurii officia, 173. a. Eloquentiæ præeras, 302. a Not b Cur alatus pingitur, 173 b appellatur nuntius, ibid & mercibus præesse dicitur, ibid. Mercurius, quasi medius currens, ibid.

Mercurius Trismegistus, nepos Mercurii majoris, 216 d 522 g Non præcedit tempore Patriarchas, neque ipsum Moysen, ibid.

Meretrices lupæ vocatæ, 503. g

Meritum. Frustra homo post hoc corpus requirit, quod in hoc corpore sibi comparare neglexit, 844 g

Merula flamen dialis, præcisis venis, Jovi suo sanguine litavit, 84. b

Messappus nonus rex Sicyoniorum, 491. a

Metellus pontifex in flammas irruit, ut Vestalia sacra abriperet, 77. c

Metellus Romanorum laudatissimus, quinque filios consulares habuit, 52 d rerum temporalium felix fuit, ibid

Methymna Lesbi insula, 84 g

Metus quid, 314 f

Micipsa filius Masinissæ, 87. Not b

Milites qui Deo auctore bella gerunt, non sunt homicidæ, at 24. f Miles pro carnifice & quæstionario aliquando sumitur, 24 Not. f

Millenarius numerus, pro universitate ponitur, 582 e, f

Millenarii, 602. b. & Not.

Miliarii, 581 b

Minerva, Græcè Athene, 494 b quo tempore vixit, quare Tritonia dicta, & in deorum numerum relata, 403 d quare de capite Jovis nata canitur, ibid. e & 115 d. Artibus & ingeniis præposita, 174. e 202. c Not b Eam vel summum æthera, vel lunam esse dixerunt, 174. c Minervæ ludos instituit rex Erichthonius, 496 d Horum ludorum præmium, oleum, ibid Minervam ideas intelligi vult Varro, 184 d

Minos Xanthi filius ex Europa, 406 e

Minotauri fabula, 497 e

Minturnæ Campaniæ oppidum, 52 c

Minusculari vectigalium conductores, 166 a

Mira non solent homines mirari, nisi rara, 628 e

Mirabilia Voluntas omnipotentis, sufficiens ratio credendi in mirabilibus, 626 e Non ideo aliquid non fuit, vel futurum non est, quia ratio non potest reddi, 622. f 623 d

Miracula quæ per arcam testimonii facta sunt, Divinitati adtestantur, 253 f & seq Quàm multa in veteri Testamento facta adtestantia promissis Dei, 244 c & ad commendandum ejus cultum 245 d. Fiebant simplici fide pietatis, non incantationibus, ibid. 249 e. Responditur his qui miracula in Scripturis sacris relata falsa esse dicunt, 254 e. 255. b. In miraculis est quædam Dei eloquentia, 672 b Miracula Apostolorum, persuadebant quæ dicebant, 639. c necessaria fuerunt antequam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus, 663 a. Ut fidem facerent innotuerunt, & per fidem quam fecerunt, clarius innotescunt, ibid d. Miracula etiam nunc fiunt in nomine Christi, ibid. d 671 b Non tantâ quantâ prima gloriâ illustrantur, ibid. Varia recensentur, ib d. e. & seq. An fiant operationibus Martyrum, an precibus tantùm eorum, 673 e Fidei nostræ adtestantur, ibid. a. Illa pagani magicis artibus tribuunt, 628 e Qui per miraculum beneficia percipiebant libellos dabant qui legerentur in populo, 670 b. &c. 672. e 672. e

Miracula non ideo incredibilia esse debent, quia de his ratio reddi non potest, 622 e & seq. Miracula multa videntur, quæ fiunt ab hominibus usu creaturarum, 623. d. Multa, aut magicarum artium ope, aut per ipsos dæmones fiunt, 624. c. Miracula magica pleraque speciem tenus mortalium sensus imaginaria ludificatione decipiunt, 253. a Miracula Martyrum & falsorum deorum comparantur, 673. f 674. a Miracula deorum cum nostris non sunt conferenda, 252 d 253 a nostra excellere, sive quo discernantur ostendit, 253 a. Miracula quædam gentilium referuntur, 252 f. An credenda sint, 624 b Miracula visibilium naturarum, assiduitate viluerunt, 249. g. 621. f

Miseriæ hujus vitæ, quantæ, 346. a. Has ipsas Tullius lamentatus est, ibid. Ex originali peccato veniunt, 690 d. Miseria hominis, inobedientia ejus ipsius, adversus eum ipsum, 367. b Miseriæ quibus humanum genus merito prioris prævaricationis obnoxium est, 684. f. 685. e & seq. Remedia earum plena labore ac dolore, 685 d Ab his non liberat nisi gratia Salvatoris, 686. f. sed non semper, ne propter hoc religio quæratur, ibid g Ad hoc adjuvat gratia meliores, ut fortiore corde tolerentur, 687 a Liberatio ab his miseriis, propriè in altera vita, 686. g. Quid miseriæ hujus vitæ nos edoceant, 635 b Harum testimonia fidelia suos ipsæ virtutes, 348 g Miseria ex amore temporalium bonorum nascitur & augetur, 385. e

Miseri sunt homines, quamdiu sunt mortales, 332 b. Miser est qui Deum non colit, 242 a & cùm amisit aut illi non adhæret, 301. a. 571. e. & qui similius re creata quam per certè amas, 307 b Miseri cùm prætet ordinem non sint, nonnulla pace gaudent, 557 d Misericordia quid, 224. d Est virtus, ibid. d Hanc culpare solent Stoïci, ibid d. Misericordia verum sacrificium, 242. d 243. e. 608 g. Si propter Deum non fit, non est sacrificium, 243 f Misericordia Dei magna, magnæ humanæ miseriæ est necessaria, 133. b Multùm sibi in hac carne tribueret homo nisi usque ad mortem sub venia viveret, 257. d

Mithridates rex Asiæ Romanos omnes qui in Asia reperirentur, uno die jussit occidi, 81. a Mithridaticum bellum, 55. e. & seq

Mnesitheus Atheniensium rex., 502 d

Molles Matri deûm consecrati, 182. a. & seq & in sacris deorum adhibiti, 853 a

Mons Sion, mons Eâ, mons condensus, quid significant, 512. d. 513 d

Monstra à monstrando dicta, 629 d. cur à Deo creata, 421 e Monstrosa hominum genera varia referuntur, 422. b

Moralis philosophia, 197. b

Morbus contra omnem curantis industriam, non malo medici, sed urgenti insanabili invectus est, 344 f Expressa morbi molestiâ, evidentior fit jucunditas sanitatis, 369. a Quot morbis corpus affligitur, 682. d. In omnibus penè medicamenta tormenta sunt, ibid.

Mores boni ipsæ dignitates hominum, 132 a. Morum corruptio ante adventum Christi, 46. b 55. b. Morum corruptionem non damnat paganismus, sicuti religio Christiana, 46 c. 50 f 51. d 53 b Pravi mores plus damni afferunt, quàm hostes sævientes, 18 a. cruciant corda per eventum. 533 c 534 b. Morum mala quantùm homines negligant, 59 c

Mos ad humanum sensum vel alliciendum vel offendendum valet plurimùm, 398 d

Mors ex peccato, 325 d. 327. a 328. d. 335. a. 339. b. 343. a. d. 340. e. Quidquid est mortis usque ad eam quæ secunda dicitur, tamen est Deus primis parentibus, 333 f & 334 f. 315 a. Mortem pœnam esse noluit quidam philosophi, 315 d Pœna hæc conversa est in usus justitiæ, 328 b. a Quare morti obnoxii qui per baptismum à peccato solvuntur, 327 g 328 a. Mors non est bonum, 328 c 329 a c. 330. a. sit tamen justis meritum, 328 d. 329 d. 330. a Mors malis est mala, 326. f. An verò bonis bona, 327 a 330 d Respondetur difficultatibus, 330 e Mors non est mala putanda, quam bona vita præcesserit, 12. c. Nec mortem malam facit, nisi quod sequitur mortem, 12 e. f. Mors sanctorum pretiosa, 329. f 330. a. Quare non gravis defunctis sanctis, 340 d. Justis in requie viventibus, melius esset cum suis corporibus bene valentibus vivere, 339. e Quare mortem omnes refugiunt, 293 b. Naturæ prima & maxima vox, ut homo mortem fugiat, 548 d Ejus nobis amara mors, cujus vita dulcis est, 532. d Mortis caussa, solutio membrorum compago, 619. b. Non curandum quàm cito, vel quo mortis genere vita ista finiatur, 12. d. Mortis genus non quidquam bonis facit, quod obesse possit post mortem, 409 e Mors non est vitanda peccato, sed pro justitia perferenda, si facultas datur, 258 e Mortem Sapiens debet ferre patienter, sed quæ aliunde accidit quam à se ipso, 548. e Mors prima pro veritate tolerata, à secunda liberat, 330. c. Mortem sibi inferre nemini licet ex quacumque caussa, 17. a. 20 f. 30 b 21. c 22 f. 25. b. Nec ad animi magnitudinem hoc pertinet, 21. d Mortem voluntariam prohibendam judicavit Plato, 22. a Mors carnis pertinet ad ignem illum per quem uniuscujusque opus probatur, 649 e. Satius est unam mortem perpeti moriendo, quam omnes timere vivendo, 12. a Mors in sæculo futuro non erit, 595. a b. Mors animæ & mors corporis, 325. f. Mors prima & secunda, 326 f Mors prima, quæ, ibid Hæc communis omnibus, non secunda, 343. d Quod est mors prima in civitate mortali, hoc est mors secunda in civitate immortali, 232. f. Mors secunda quæ, 325. g Damnatio dicitur, 572 d 587. e Est pessima, 333 d & malorum tantùm, 326 g In mortem secundam omnes præcipitarentur, nisi quosdam gratia Dei liberaret, 349 e. Mortem tantum primam patiuntur, qui liberantur à peccato, 327 f. Mors æterna, 102 b. Mortis regnum, 349 c

Moriens quis dicatur, 330. g Mortis tempus an in morientibus, an in mortuis esse dicendum sit, 330. e

Mortalis institutio nostra, qua vel mortales conditi sumus, divinum munus est, 324 f

Mortuorum piorum memoria in communicatione corporis Christi, 586 f Eorum animæ ab Ecclesia non separantur, ibid. Ut mortuos ex vivis, ita vivos ex mortuis semper fieri, dogma Platonicum, 866. d

Mortificari & vivificari fideles Christi, quid sit, 461 a

Moyses antiquior omnibus poëtis ac philosophis Græcis, 520. b 522. f g. quo tempore natus, 492. g quo populum de Ægypto eduxerit, 405 e. qua ætate mortuus, 495 g. Christum prophetavit, 495. g

Mulier cur ex homine formata, 321. f 323. b. Ante virum tentata, quia infirmior, 365. d. Ante peccatum concipere potuisset salva integritate uteri virginalis, 377 a. Mulieribus fœtis post partum tres dii custodes adhibebantur, 256. g

Mundus à Deo conditus, 274 b. non ab æterno, ibid d e Mundus & factum se esse, & non nisi à Deo se fieri potuisse, ipse tacitus clamat, ibid d Mundum à Deo factum esse, sed administrari à diis quos Deus fecerat, credebant gentiles, 631. f. Mundum & factum esse, & tamen ab æterno esse sentiebant Platonici, 267. d. 274 e. 275 d 320 b. A nonnullis creditur Plato sensisse, contra quàm loquitur, 320. b Platonicorum rationes refelluntur, 275 f 276 a

Mundus miraculum majus & excellentius omnibus miraculis quæ continet, 244 f 625. e 630. f Mundo nihil excellentius esse censet Varro, 151. e In creatione mundi tria inquirenda, 288 a 290 c. Mundi creandi caussa quænam fuerit secundùm Origenem, 289. e Nulla alia est, nisi ut bona fierent a bono Deo, 288. a 289 e. Id etiam Plato agnovit, 288 a. Manichæi contrarium sentiunt, ibid. g. & Origenes, 289 b. Mundi pulcritudo ex immortalium & mortalium animalium generibus constat, 324. f In mundo quare quædam nobis displiceant, 288 c. An ideo sunt vituperanda quia nobis non conveniant, ibid. Qua ratione in Scriptura mundus dicitur periturus, 607. b Mundum non interiturum, cum Platonicis sensit Cicero. 668 g Porphyrius stultitiæ arguebat Christianos, quòd dicerent mundum esse periturum, 606. f. quo modo periturus est, 196 a. Non omni modo interitu, sed rerum mutatione transibit, 598. g Mundi immutatio secundùm qualitates tantùm, 394 a Mundum hunc non sempiternum quidam existimant, sed innumerabiliter oriri & occidere, aut mundos innumerabiles admittunt, 309. g. 310. d Universa in eundem ordinem eamdemque speciem reditura post revolutiones sæculorum quidam tenuere, 318. d. ut Origenes, 321. f. Plato, 312. b Rejicienda hæc opinio, 312. b. Variæ & contrariæ philosophorum sententiæ circa mundi unitatem, initium, finem & gubernationem, 525. d. Mundos innumerabiles admisit Anaximander, 141. c & somniavit Epicurus, eosque fortuitis atomorum motibus gigni & resolvi, 275 e Mundum deum esse arbitratus est Varro, 167 d. & Plato, 317. e. Animal esse beatissimum & sempiternum, doctrina Platonicorum, 265. a Animal maximum, 336. c 337. a Mundum esse corpus Dei quidam putarunt, 98 c. Mundi corpus non est deus, sed anima secundùm paganos, 170. b Mundi corporis compago, 174 a. Mundi anima omnibus ejus corporeis elementis inclusa, 337. e. Mundi anima & partes ejusdem veri existimabantur, 178. c Ita putavit Varro, 166 e. 167 b 170. a. Mundi refellitur, ibid. b. singulas partes, habere animas diversas, sed tamen divinas, sensit Varro, 167 d Mundi divisio in quatuor partes, 187 e ætates septem, 702. a

Mundi conversio grande miraculum, 660. a. Quòd in Christum credit mundus, virtutis fuit divinæ, non persuasionis humanæ, 222 d e. Mundo mori ut Deo vivatur, sacrificium est, 290 b Mundo ad hoc utuntur boni ut Deo fruantur, mali verò è contra, 381. c

Murcios dea hominem nimis inactuosum facit, 100 b

Murcidus, id est desidiosus & inactuosus, *ibid.* b

Musæus poëta Theologus, 498 f 580 a

Muscarum generatio, 403 a

Musica bene ordinatæ civitatis insinuat unitatem, 477. a

Musiva pictura, 622 c

Mutios Scævola dexteram porrexit in flammas, 102. b 114 b

Mutius Scævola Pontifex ad aram Vestæ occisus, 84 d 85. e 86 f

Mutunus deus, idem qui apud Græcos Priapus, 97 d

Mythicon, fabulosum Latinè dicitur, 130 c

N

NAchor cur non commemoratus in profectione Thare de regione Chaldæorum in Mesopotamiam, 478. f

Nænia dea, 158 d

Nævius poëta Plauto ferè æqualis, 38. a *Not.* l. 40 d.

Naturarum omnium auctor Deus, 282. d. 333. b. 626. c. Naturæ omnes bonæ, 304. b nullo modo esse possent, si à Deo factæ non essent, *ibid.* c Nulla ex se mala est, sed ex vitio, 308 g. 303 a. Natura in qua nullum sit bonum, esse non potest, 557 f. quælibet priùs fuit bona quàm mala, 303 b. Naturæ plerumque displicent nobis, quia noxiæ, 303 e Utilitas nostra non æqua ratio judicandi de natura aliqua, 303 e. Naturis bonis tantùm mundus esset plenus, si nemo peccasset, 289 e. In omni naturæ specie & modo laudabilis Creator, 303 c. Naturas mutare Deo non est impossibile, 673 e. Non est contra naturam quod in qualibet natura Deus operatur, 627 d 628 a Deus naturam damnando neque aut totum abstulit quod dederat, aut à sua potestate removit, 628 d. Naturæ prima seu primitivæ quænam sint, 540 e 560 f propter se sunt expetendæ, 560 d Naturæ opera parva magis stupenda quàm immensa, 691 e. Natura rationalis etiam misera, præstantior est irrationali vel insensibili, 301. c Natura quæ misera esse non potest, non inde melior debet judicari, 301. c Natura Dei non potest deficere, 306. f Naturæ rerum sub Dei veri regimine constitutæ religionum cultum exhibendum putabant Romani, 110. e

Navim magnis hominum bourmque conatibus immobilem redditam, una muliercula nodò traxit, 172 f

Naum quando prophetaverit non invenitur, 502 a quid prophetavit, *ibid* c

Necessariorum ad vitam defectus quid efficit in justis, 19 d

Necessitas duplex, 143 f 145 e. Non omnis necessitas nocet libertati, *ibid.* Necessitas cælestis juxta astrologos, 111. c

Necromantia divinationis genus, 138 d

Nemroth gigas, 487 b c

Neptunus unde deus dicitur, 667 b ei mare tribuitur, 91 b. Neptunum aquas mundi esse volunt, 174 d Neptuni servilia ministeria in extruenda Troja, 68. b, Neptunus ignarus futuri, 60. c

Neronis luxuries & crudelitas, 96 f. Neronem futurum Antichristum nonnulli suspicantur, 597 c

Nigidius mathematicus unde figulus appellatus est, 116. f

Ninias, Nini filius, quartus rex Assyriorum, 489 f 490 e

Ninive à quo ædificata, 487 a figura Ecclesiæ, 522 g Quomodo conciliatur quod codices Hebræi Ninivem post triduum, LXX verò post quadraginta dies dixerunt evertendam, 522 d

Ninus secundus rex Assyriorum, 489 f ejus cupiditas 92 b primus intulit bella finitimis, 92 b. universam Asiam subegisse traditur, 489 c quo tempore eam subjugavit, 504 d

Nodutus deus geniculis nodisque culmorum præfectus, 92 b

Noë propheta meritò dici potest, 520 a ejus facta omnia, fuerunt prophetica, 414 d Ex filiis Noë hi tantùm commemorantur in Scripturis qui gentes fecerunt, 418 c

Nomas voluptas interpretatur, 422 c

Nola à Barbaris vastata, 11 d

Non Entis &c. Quæ non in specie, sed in ejus privatione sciuntur, quodam modo nesciendo sciuntur, 306 e

Novum. Nihil sub sole novum quo sensu dicatur, 312. 6

Nuditatis cur hominem non pudebat ante peccatum, 398 f

Numa Pompilius successor Romuli, 25. d. 62 a 507 c Urbis regendæ quasdam leges condidit, 25 d. in deos relatus non meruit, licèt eorum cultor, 507 c Romanorum sacrorum institutor fuit, 188 a Illicita curiositate ad secreta dæmonum pervenit, *ibid.* c Liber ejus Senatûs edicto combustus, ne sacrorum causæ innotescerent, 187 f 188 b f ad tuendam Romam diis Trojanis alios adhibuit, 66 c

Numantia urbs Hispaniæ Tarraconensis, 80. *Not.* c Romanorum fœdus cum Numantinis, infaustum, 80 f

Numerus Nomine sæpius maximam partem plerumque significat Scriptura, 409 d Numeri infiniti, 327 c Numerorum infinitas non est Deo incomprehensibilis, *ibid.* c

Numeria dea docet numerare, 97 c

Numina, *Vide* Dii.

Numitor avus Romuli, rex in Latio, 508. a primo ejus anno condita est Roma, *ibid.* Ab Amulio fratre Albâ pulsus, 70. b

Numitorios uncotiadus, sparsis visceribus interiit, 84 e

Nuptiales dii, 157 b *& seq.*

Nuptiarum benedictio quare ante peccatum data, 472 a d Nuptias secundas quidam hæretici damnabant, 646. e

O

OBedientia magna virtus rationalis creaturæ sub Creatore constitutæ, 341. a Obedientiæ præstantia, 321 e mater est custosque virtutum, 364 c non nisi humilium esse potest, 353 b

Oblivio ingrata beneficiorum Dei fugienda, 530 d Oblivio malorum duplex, 701 d

Oceani æstus lunaribus incrementis & decrementis augetur & minuitur, 119 d

Occentare, infame carmen nominatâ personâ edere, 38 *Not.* [illegible]

Occidere se ipsum non licet unum verum Deum colentibus, 22. e quacumque ex causâ, 20. b 21 c 23. f non ad peccatum declinandum, 25 e non ob metum pœnæ vel dedecoris, 17. a 19 f g. 20. b 25 b aut ne animus corpore presso libidini consentiat, 19 a. Fortitudo non est se ipsum occidere, 548 e Quid sentiendum de fœminis sanctis quæ pudicitiæ conservandæ caussâ in flumen se projecerunt *ibid.* e Christiani captivitatem & mala quælibet alia pot ius debent ferre quàm se occidere, 25 e. Occidere inimicum, vel quia peccavit in nos, vel ne peccet, non licet, 25. f Præceptum non occidendi exceptiones patitur, 21. a Quinam à crimine homicidii excipiantur, licèt occidant homines, 21 a Præceptum non occidendi quidam ad bestias extendunt, 20 d. Manichæi etiam ad herbas, *ibid.* e Occidere pecora possumus, quare, *ibid.* f

Octavii consulis caput positum in rostris, 84 a

Oculis corporeis fore ad bonum Deum videre Job, 697 g & Simeon, 698 c Oculi Beatorum videbunt incorporalia, 697 f

Odium licitum, quod, 153 a. Plus possidetur à diabolo, qui non solùm alienatus est à Deo, verùm etiam gratis odit servientes Deo, 582 b

Oedipi fabula, 497 f

Oenophorum, 166. e

Oeta mons, 498 f

Officia omnia ad bonum adipiscendum referenda sunt, 560 g

Ogyx sive Ogyges, aut Ogygius rex, 317 g, quando fuerit non convenit inter scriptores historiæ 499 e. f Ogygi diluvium, 501 f

Olei inventrix Minerva, 496 d

Olympias mater Alexandri, 516 b

Olympi montis altitudo, 471 f

Omnipotens Deus faciendo quod vult, non patiendo quod non vult, 183 b

Onius vigesimus nonus rex Assyriorum, 504 f

Opera nostra bona, potiùs Dei quàm nostra, 702 b Opera bona valent ad obtinendam beatitudinem, 702 b. Opera mala quænam sint, 303 c

Opinionis errorem convincendi difficultas, 31. c

Opis dea qui nascentibus fert opem, 97. d. 101. g

Opulentia mentium, Deus, 131. d 133. b

Oratio optima, vita justa, 708 f. Oratio Dominica de dimittendis debitis, est justis necessaria, 571 f Hæc delet peccata, non quæcumque, sed parva, 612 a e d. Pro eis tantùm est efficax quorum fides per dilectionem operatur, 571 f. Orat Ecclesia pro omnibus hominibus, non tamen exauditur pro omnibus, 642 d pro quibusdam exauditur, *ibid.* Non oraret Ecclesia pro reprobis, si essent cogniti, 641 c Quare nunc Ecclesia orat pro inimicis, & in novissimo judicio non orabit, 642 b

Oratio pro defunctis, 642 a

Orbitas pertinet ad ignem qui exurit quod versum est in amore conjugum, 647 g 648 e

Orbis Romanus, 141 f

Orbis terrarum partes, 632 d Orbis terrarum non per veteris Legis observationes, sed per Evangelii fidem possessio Abrahæ facta est, 454 d

Orcus frater Jovis & Neptuni, 179. d receptor mortuorum, 164 g hunc terrenam & infimam mundi partem esse volunt, 174 d

Ordo est parium disparium que rerum sua cuique loca tribuens dispositio, 557 c Ordo naturæ in homine quis, 547 d

Origenis sententia de salvando etiam diabolo, 637 b refellitur, 640 f Erravis quia clementior fuit, *ibid.* Origenes reprobatus ab Ecclesia, quare, 637 b. Ejus libri περὶ ἀρχῶν. 289 d

Originali bono insunt propagatio & conformatio, 388 d In originali malo duo sunt, peccatum atque supplicium, 688 c

Originali peccato parvuli obstricti, 660. d *Vide* Peccatum.

Ogmi, 586 e.

Orpheus poëta Theologus, 498 e. 500 a maximè omnium nobilitatus est, 500 f Infernis sacris præfectus est, 498 f

Orthopolis duodecimus rex Sicyoniorum, 499 f

Oscillum infixum feminis olearæ, verbere vindicatur, 132. a

Oseæ propheta quid prædixit, 509 c

Osea rex Israel regnavit Romuli temporibus, 509 e

Osiris maritus Isidis, 126. d. 518 a

Ostrea ab ostendendo dicta, 619 d

Otium das locum tentationi, 692 e. Otium sanctum quærit caritas veritatis, negotium justum suscipit necessitas caritatis, 593 e. In otio non iners vacatio delectare debet, sed aut inquisitio, aut inventio veritatis, *ibid.* b

Ozias rex Juda, 508 e f

P

PÆni suos filios Saturno sacrificabant, 182. d. *Vide* Hostia.

Pœnitentia in hac vita tantùm fructuosa, 641. g. Pœnitentiæ salubris medicina, nulli aliquàm sibi tribuere peccatum, 381 g

Pœnitentium reconciliatio, 586 g

Pœnitere quomodo Deus dicatur, 469 a

Paganitatis error unde inoleverit, 175 f

Paganorum religio circa homines mortuos tota occupata fuit, 159 e 216 a. Eorum ludi turpisque sacrorum, [illegible] c. & crudelissima, 58 a

Palatum nigris diciret, 188 f

Palea frigidam vim habet ut nives servet, & fervidam ut poma immatura maturet, 620. f. 613 a

Palladia ad Memoriam S. Stephani Hipponæ sanata, 371 e

Pallantem moriturum Hercules flevit, 66 e

Pallio & clava utebantur Cynici, 371 d

Pallor deus Romanus, 99 b. ab Hostilio introductus, 124. c. 159 c

Pan unde dictus est in Arcadia Lycæus, 500 d

Patellæ genti, apud Romanos, 91 *Not.* d

Paradisum cæteraque ejus nonnulli spiritaliter tantùm intelligi volunt, 541. c Paradisus & corporalis & spiritalis erat, 303 b Paradisi explicatio spiritalis & moralis, 541 c f

Paralyticus in baptismate sanatus, 668 e alius item ad memoriam in quo tarsi de Jerosolymis allata infossi erat, salvus est, [illegible]

Parentes primi etsi non peccassent, tamen generassent, 171. b d ante peccatum non genuerunt, 377 b e

Parentum amor quatenus purus vel impurus, 649. e

Paris Priami regis Trojanorum filius, 61.

Nor. 2 Ejus adulterium cum Helena Menelai uxore, 81 a. Hoc adulterio dii offensi, Trojam deseruerunt, 62 c. Paridis judicium, fabulosum, vel ipsis paganis, 495. b
Parœcia Ecclesiæ Calamensis, 175 d
Partiri. Consuetudo pacifica est jam inter homines, ut cùm terrena partiuntur, major dividat minor eligat, 435 f
Parva non sua granditate, sed artificis sapientia metienda sunt, 188 f.
Parvulorum vanitatibus cohibendis multimodæ formidines adhibentur, 685. a
Pascha Hebræâ linguâ transitum interpretatur, 454 b figuram passionis Christi, 454 a
Passio Christi figurata per luctam Jacob cum Angelo, 450 a
Passio motus animi contra rationem, 105. c. Passiones ex terrenis corporibus moribundisque membris animæ esse opinati sunt Platonici, 620 a. Passiones in diis admittere figmentum poëtarum, 223 c. 224. b Eas in sapientem cadere sentiunt Platonici, sive Aristotelici, negant Stoïci, 220 d. verbis potiùs, quàm de rebus faciunt controversiam, ibid. c. 221. c. 222 f. A passionibus non est immunis humana infirmitas, 220. a 222 f. Passiones ut sint in hominibus facit stultitia vel miseria, 305. a. Passiones necessitate pati sapientem, sed non iis cedere; stultum verò cedere dicebant Stoïci, 220. a. 221. c. 222. c. Passiones à Stoïcis non habentur vitia, si contra virtutem mentis nihil possunt, 222 f. Passionum perturbatio, miseriam indicat, 228. c stultis malisque dominatur, 225. b. Passionibus quatuor omnis humanorum morum vitiositas continetur, 354 b. Passiones quatuor animæ nihil aliud quàm amor, 355. g. unde bonæ vel malæ, ibid. Passiones deponere vera religio præcipit, 206. a. A sapientibus & bonis ita reguntur, ut malint eas non habere, quàm vincere, 225. b Qua ratione mens eas in se contra rationem prævalere non permittit, 222. a Has Scriptura sacra menti subjicit ita moderandas, ut in usus justitiæ convertantur, 222 c. Illis resistendo mens regnum virtutis exercet, ibid. b. Passiones non tam discutit Christiana religio, quàm earum caussas, 222. e. Passiones non temperant impii ac pagani nisi superbiâ, 361. a
PATELANA dea præfecta folliculis patescentibus ut spica exeat, 94 b
Pater-familias. Ex lege civitatis præcepta sumere debet quibus domum regat, 561. b. Omnibus in familia sua tamquam filiis ad colendum & promerendum Deum consulit, 560. f
Patriam æternamque viderunt Platonici, sed viam non tenuerunt, 264 a. Patriæ cælestis cives remissione peccatorum colliguntur, 153. a. Quid agendum sit pro patria æterna, ostendit quod fecerunt Romani pro terrena, 152. a & g. 153 a. Patriæ cælestis thesaurus veritas, 152 a
Pertinet ad virtutis officium nivere patriæ, 540 f
PAVENTIA dea, 97 b
PAULINUS Nolensis episcopus, 11 d
PAULI apostoli laudes, 559. a
PAULUS quidam ad Memoriam sancti Stephani Hippone sanatus, 671. e
Pavonis mortui caro non putrescit, 620. c. 626 c.
PAVOR Deus Romanus, 99. f. ab Hostilio introductus, 114. c 159 c
Pauperes quinam dicendi, 173 a. Pauperes Christi inter filios computandi, 153. c. Pauper tranquillus, diviti cupido præferendus, 90 b
Paupertate sanctæ confessor non potest sine mercede cælesti torqueri, 12 b. Paupertas voluntaria multorum illustrium Romanorum severior, quàm Christianorum, 155. b
Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis, 557. c. Pacis rerum quarumlibet definitiones, 557. b Pacis bonum, quantum, 554. d. Pacem omnia cupiunt, 556. c Pacem aliunde sectantur qui vivunt ex fide, aliunde qui non ex fide vivunt, 561. c. Pax vera in hoc sæculo non speranda, 476. d f. Pax propria Christianorum & hæc est cum Deo per fidem, & in æternum erit cum illo per speciem, 571 a. Ordinata in fide sub æterna lege obedientia, pax hominis in hac vita, 559. b Hæc solatium miseriæ est potiùs, quàm beatitudinis gaudium, 571 a. & paci beatitudinis comparata, miseria reperitur, 553. e. Pax plena non est, quamdiu vitiis imperatur, 572 a. Pax vera creaturæ rationalis, 582 c Pax æterna, præmium victoriæ tentationum, 553 a 554 b finis bonorum nostrorum, 551 g. 554. b Summum bonum, 561. f. 672. d. Omnis rerum temporalium usus refertur ad fructum pacis, aut terrenæ in terrena civitate, aut æternæ in cælesti, 558 e Pax civitatis terrenæ, quæ, 561 d. Pacem cum suis omnes habere cupiunt, 554. f. 558 c. Pacis cum hominibus hic ordo est, primum ut nulli noceat, deinde ut prosit cui potuerit. 559. c. Pax cum aliis, incertum bonum, quare, 542 f. Pax, veri Dei beneficium, 64 d. 381. d plerumque indignis confertur, ibid. Qualiter pace utendum, 382 d Quo animo civitas terrena pacem quærit, 385 c Pax temporalis optanda etiam Dei servis, 571 c. Pax ordinatissima, quæ, 435 f Pax domestica, ordinata imperandi obediendique concordia, 559 d Pax domestica ad pacem civicam referenda, 561. a Pax bellantium finis, 582. d 554 a. Pacis cum bellis de crudelitate certamen in victoria Syllana, 85. a Pacis summa, pacis abundantia accipienda est, 203. a
Peccatum in aversione à bono superiori, & conversione ad inferiora consistit, 305. d Peccantis deficitur non ad mala, sed male, 306 g Peccatis solis à Deo separamur, 257 c. Peccati primi gravitas, 633. b unde, 364 b Peccato primi hominis universa generis humani massa damnata, 633. b. hoc testantur miseriæ hujus vitæ, 284. f. 687 b. 282. a. Peccati primi pœna, 321 c. 322 a. 375. f & effectus, ibid. miseria hujus vitæ, 835 b error & perversus amor, 681. a necessitas peccati & mortis, 349 c inobedientia concupiscentiæ & moriendi necessitas, 327 f Nemo à peccato primo eruitur, nisi gratiâ Dei, 571. a
Peccati caussa, ex anima non ex carne, 351. c. Peccata omnia ab illa erroris & perversi amoris radice veniunt, cum qua nascitur omnis filius Adam, 685 a. Peccatum non est naturale, 184. a 285. b Nemo iniquè agit, nisi divino eodemque justissimo judicio permittatur, 573. f. Peccatum omne est mendacium, 358. f. Paucissimi sunt qui ab ineunte adolescentia nulla damnabilia peccata committant, 632. c. Nemo hic quantumvis justus, sine peccato vivit, 571 f g. 852. a & seq. 687 g. Qui sine peccato se vivere existimat, id agit ut veniam non accipiat, 360. b. Sine crimine potest aliquis vivere, non sine peccato, ibid. Peccata quædam ita impediunt perventionem ad regnum Dei, ut tamen meritis sanctorum impetrent indulgentiam, 853. c quænam sint illa, difficillimum est invenire, ibid. Peccatum temporale an justè plectatur æterno supplicio, 632. a. Peccatorum purgatio qui fit in hac vita, 857. c. Peccatorum confessio, 800 d. Peccatum per peccatum non debet declinari, 24 b. Peccati conversio debet esse ad hominem, quo sensit, 385 g. 384. a. Peccati excusatio, superbia est pejor & damnabilior, 366. c. Peccatum manifestum utile ad sanandum vitium occultum superbiæ, 366. a. Peccatorum remissio asylum civium supernorum, 58. b Peccatorum indulgentiam non consequetur, qui non dimittit aliena, 852. a Peccatum angeli & hominis quid docet, 378 c Non idea cuncta sunt impleta peccatis in mundo, quia peccatum est, 282 c. Peccatum ad decorem universi confert, 289 f undenario numero significatur, 404 b
Peccatores. Omnes omnino homines mortui sunt in peccatis, 572 b. Peccator pejus est si lætatur in damno æquitatis, 358 a. Tanto magis quisque deserit Christum, quantò magis diligit quod improbat Christus, 855 d Peccatores & angeli & homines, non perturbant providentiam Dei, 377 f Nec angelum nec hominem peccare compulit Deus, licèt præsciret quid boni inde futurum esset, 378 b. Cur creavit Deus quos præscivit esse peccaturos, 377. a. Peccantem hominem nec impunitum esse permisit Deus, nec sine misericordia dereliquit, 376 b. Peccatores duobus modis evertuntur, 644. a Plerumque apertè, semper occultè pro suis factis pœnas divinitus luunt, 573 f.
Peccare Deus naturâ non potest, participes verò Dei ab illo accipit ut peccare non possit, 700 g
PECUNIA dea, 103 a
Pecunia ærea priùs in usu esse cœpit, quàm argentea, 103 a
Pecunia & divitiæ differunt, 172 b
Pecuniosi non divites sunt, si cupidi, 172 b
Pegasus, 497. f
PELASGUS seu Pelagus, vel Palasus rex Sicyoniorum, 501 d
Peligni jugum Romanorum tentant excutere, 139. b.
PELLONIA dea, 103. c
Peloponnenses, Atheniensibus non superantur, quare, 505 a
Penatium deorum effigies, quas de Troja Æneas advexit, de loco in locum migrasse referuntur, 252. f
PERIANDER Corinthius unus è septem sapientibus, 507. f
PISISTRATUS multos annos Athenis præfuit, 58 a
Periculum qui non cavet, Deum tentat, 453 c.
Peripateticorum auctor Aristoteles, 201. b. 220. d. Eorum error circa beatitudinem, 548. h
Perturgi, 252 b
PERSARUM imperium quàm diuturnum 92 f Solos duos deos colebant, 558 c
PERSAE philosophi, 198 c
Perfectio duplex, cordis & corporis, 554 b. Persecutio excitata in Perside adversùs Christianos, 555 Persecutiones variæ quas Ecclesia passa est, 555. b hæ sunt utiles Ecclesiæ, 556. c. 162. a. Persecutioni tyrannorum successit persecutio hæreticorum, 555. b. Persecutio Ecclesiæ novissima, quæ, 587 a. Quanto acrior erit impetus belli, tanto major gloria non cedendi, tanto densior corona martyrii, 590 f
Persecutorum Ecclesiæ conversio, 551 a
Perseverantiæ nemo certus nisi aliqua revelatione à Deo, 382 e. Perseverare in Christo est in ejus fide perseverare, 643 f
PERSEUS Andromedæ maritus in cælum receptus, 498. d. Stella nomine ejus appellata, ibid. a
PERSIUS poëta satyricus præcepta morum tradidit, 36 a
PERTUNDA dea, 157 d
Perturbationes tres in animo sapientis totidemque constantias admiserunt Stoïci, 356. d Inter utrasque quid interest, ibid. e Perturbationes animi rectas habent cives Civitatis Dei, 358. c. 361. a *Vide* Passio.
Pervicacia libido vincendi, 368 a
Pestilentia atrox in Africa, 88 b & Romæ, 74 g 75 a b f quamnam caussam ejus esse respondit oraculum, 76 b
PETRUS à calumniis magiæ vindicatur, 536. c f.
PETRONIA clarissima femina, à lingueta sanata ad Memoriam S. Stephani Uzali constitutam, 670. d
Phantasiæ, seu animi visa, 221 c
Phantasticum hominis, ad aliorum sensum perduci potest, 501 a
PHARAO nomen omnium regum in Ægypto, 453. a
PHEGOUS frater Phoronei regis Argivorum, 490 c Ad sepulcrum ejus constitutum est templum, in quo ut deus coleretur, ibid. quare, ibid. f. Tempora docuit observari per menses atque annos, ibid.
Philosophari est amare Deum, secundùm Platonem, 197 f. 198 a 200 d Philosophandi caussa nulla homini est, nisi ut beatus sit, 541 b
Philosophiæ nomen à Pythagora exortum, 190. f Philosophiæ origo, post Patriarchas, & etiam post Moysen, 521. f circa tempora Mercurii Trismegisti, ibid. Philosophiæ partes tres, 16. c 193. b Philosophiæ tripertita distributio non ab hominibus instituta est, sed inventa, 191 c. divisio alia in activam & contemplativam non est huic contraria, ibid. hanc Plato primus repperit, ibid d. In qualibet philosophiæ parte summum locum obtinet Deus, 198. b Philosophiam à solo Deo dari posse, ipsi pagani fatentur, 687. b. ad beatitudinem obtinendam spectat, 593. a unicum est contra vitæ hujus miserias auxilium, 687. b Philosophiæ inventa inutilia sunt sine divina auctoritate, 36. d
PHILOSOPHI dicuntur qui studium sapientiæ, vel sapientiam profitentur, 189. d 198. a. Sic appellari cœperunt à tempore Pythagoræ, 507 g. Palliati vocantur, 356. d Philosophi gentiles posteriores sunt Prophetis, 519 c. Eorum genera duo, Italicum & Ionicum, 190 c 198. d. Italici auctor Pythagoras, ibid Ionici Thales Milesius, 191 a Philosophi non laborarunt in studiis suis, nisi ut invenirent quomodo beatitudo esset capessenda, 593 c erraverunt constituendo beatitudinem in hac vita, 545 f & seq conjecturâ humanâ decepti sunt, 537 d. ad quem finem referendæ essent veritates quas noverant, nesciebant, 524 b. eorum sapientia, à Deo, 36. b. Nal-

lus illorum sic est approbatus, ut ceteri improbarentur qui diversa & adversa senserunt, 513 a. Philosophi qui deos sibi amicos esse dixerunt, in dæmones malignos inciderunt, 551. h. Qui secundùm elementa hujus mundi philosophantur, cavendi Christiano, 198. e. quinam propiùs ad Christianos accesserunt, ibid. h 199 c quando Christiani fiunt, non habitum, sed falsa dogmata mutare compelluntur, 563 a. Philosophorum dissensiones unde, 522. e f quare tam facilè tolerarentur, 523. f arguunt verè Babylonem esse civitatem in qua militantur, 523 f Philosophis potiùs quàm gentilium diis honores decernendi, 36. e. Philosophus verus, est amator Dei, 189 d
Phlegmatis sedes in capite, 300. h
Phorbas filius Criasi & Melantomices, sextus rex Argivorum relatus in numerum deorum, 493 c. 495 a
Phoroneus secundus rex Argivorum, 400. c. 493. g
Photinus hæreticus Christum negabat esse Deum, 567. g
Phrixi fabula, 497. f
Picus Saturni vel Stercei filius, primus rex Laurentum, 499. h. Belligerator & augur præclarus, ibid. e. hunc Romulus dedicavit deum, 159. c
Picentes jugum Romanorum excutere tentant, 159 b
Pietas vera, quæ, 131. e. est magnum donum Dei, 90. e sufficit ad veram felicitatem, ibid. non expetenda est propter bona aut mala hujus vitæ, sed propter futurum judicium, 575 f non solùm erga Deum, sed & erga parentes habetur, 258 e. Pietatis nomine etiam in operibus misericordiæ frequentatur, 258. e. Ejus via ab humilitate in superna surgit, 46. d
Pigmæi dicti quasi Cubitales, 488. h
Pilumnus deus, 117 a
Pisus in disputatione Ciceronis de rep. inducitur ut interlocutor, 48. f
Piratæ libera responsio ad Alexandrum, 91 a.
Piratarum bellum, 83. d
Pittacus Mitylenæus unus è septem Sapientibus, quo tempore fuit, 507 a
placere sibi, superbiæ peccatum, 364. f 365. b. e
planetæ vivunt, 30. a
Plato Atheniensis, honesto loco natus, 192. f Ingenium ejus mirabile, ibid. Scientiæ acquirendæ gratiâ varias peregrinationes suscepit, ibid. quo tempore & quot annos floruit, 299 f Not. c. d. 318 f. Inter Socratis discipulos præcipuus, 192 f. eos longè antecivit, 319. f. Platonicæ sapientiæ initia probabiliter ex Jeremiæ libris, 200 h. Not. e Plato tamen nec Jeremiam unquam audivit, nec Scripturas propheticas legit, 199 f 200. a. Philosophiam in tres partes distribuit, 193 b. opinionem suam dissimulare affectat, ibid. e Platonis philosophia præstat theologiæ fabulosæ, civili, & naturali paganorum, 194 b & aliis philosophis, ibid. f 195 f. Platonis Timæus, seu liber de constitutione mundi, libro geneseos consonat, 200. c. Platonis dogmata plurima correxit Porphyrius, 266 a Plato ejusque discipuli diis plurimis sacra facienda putaverunt, 201 c. Platonem inter semideos Labeo ponit, 42. a. 201 a. Nec ulli sancto Angelo, nec Prophetæ, nec Apostolo, nec Martyri, nec cuilibet Christiano Plato comparandus, 42. d Plato qui poëtas expulit, honoribus divinis dignior diis, qui ludos scenicos sibi exhiberi jusserunt, 41. f 42 a. & seq. Platonis ideæ quantam vim habeant, 186. d
Platonici apud Græcos & apud Latinos celeberrimi, 199 d. Peripateticis prælati, 201 a h omnium philosophorum meritò nobilissimi, 217 c. iisque longè anteponendi in omnibus philosophiæ partibus, 195 f. 196. 197. tanto ceteris philosophis illustriores, quanto meliùs de Deo uno senserunt, 201. a Longo quidem intervallo, ceteris tamen philosophis propinquiores sunt veritati, 275. f & Christianæ doctrinæ, 194 b. f. Deum incorporeum, & omnium naturarum quæ non sunt quod ipse, creatorem sentiunt, 275 e. Deorum multorum cultum ad vitam beatam adipiscendam requirunt, 189 f. Platonicorum doctrina de illuminatione & beatitudine animæ, Evangelio consona, 316 f. Pœnas omnes sive vitæ hujus, sive futuræ, emendationi adhiberi putant, 613 e. Malè contendunt corpus terrenum in cælo esse non posse, 674. d. Ea quæ mente conspiciuntur, ab iis quæ sensibus attinguntur, discreverunt, 197. a
Plautus poëta, 38 a
Plemnæus undecimus rex Sicyoniorum, 492. a
Plotinus Græcus philosophus Platonicus, 201. c. Platonem ceteris excellentiùs intellexisse laudatur, 226 a Ejus sententia de superna illuminatione & beatitudine, 250 d
Plumbum ab artifice formam accipit, quo natare valeat super aquam, 674. g
Plutoni terra tribuitur, 95. b. Vide Dispater, Orcus.
Pluvia deest, causa Christiani, vulgare proverbium, 35 d Pluviæ quædam prodigiosæ, 87 b
Podages medicus in baptismate à podagra sanatus, 660. d
Pœnæ temporales ad exercendos fideles, 457. a. Omnes infruuntur vel pro peccatis, vel pro exercendis declarandisque virtutibus, 634 h. Quædam sunt purgatoriæ in hac mortali vita, 624 c quædam post mortem, ibid. e Nullas esse sive hujus vitæ sive futuræ, nisi purgatorias censent Platonici, 633. e. Pœnas damnatorum, aut nullas omnino futuras esse, aut brevi finiendas quidam putarunt, 637 638. refelluntur, ibid. Pœna damnatorum est aliquod bonum, 398 a Pœnarum genera octo, 632. b
Poëtæ Theologi, quinam, 498. c Sapientes appellati, 506 f Poëtarum comœdiæ & tragœdiæ inter studia liberalia, 47. d. Eorum fabulæ minùs obscœnæ, quàm deorum sacra, 47. a Poëtæ non minùs digni infamiâ, quàm scenici, 41. e. Poëtæ scenici libidinem inflammant, 43. f. Poëtis licentiam dabant Græci malè tractandi homines quos liberet, 308 f Poëtarum licentia in homines, aut verò in deos veteribus Romanis displicuit, 37. e. 38 c 40. h Græcis convenientius probabatur, ibid. a 39 a. d. 41. b. c. Poëtas tanquam adversarios veritatis, urbe pellendos censuit Plato, 41. a 42 f Duodecim Tabularum lege prohibentur famam civium lædere, 38 c. 41 e Apud Romanos tribu movebantur & ab omni honore repellebantur, 42. a.
Polemon quartus à Platone Academicorum scholam tenuit, 542. g
Polyphides rex Sicyoniorum, 502. d
Poma Sodomorum, morsu tentata, in favillam vanescunt, 613 a. 626. g
Pomona dea, pomorum curatrix, 164. b
Pompeius gener Cæsaris, 67. d Sectator Syllæ, 86. a profanator templi Jerosolymitani, 528. f
Pomeilioe illicitis artibus sacra didicit, 188 a. c c
Pomœrii multi extitere, 100. b. Not. c
Populonia dea vidua, 160. c
Populus est cœtus multitudinis, juris consensu & utilitatis communione sociatus, 49. c. 564. e. Ubinam verè est populus, 570. a Quatione nuncupatur populi, Romanis & eisdem regnis convenire potest, 570 d Nullum populum priorem Israëliticum dicebatur populus Dei, 510. d
Porphyrius Græcus, philosophus Platonicus, 201. c. f Philosophorum paganorum nobilissimus, 257 f. & doctissimus, 326 h. primis Christianus, postea fidei desertor & adversarius, 263 a Not. a. Christianorumque acerrimus inimicus, 366 b. quo tempore vixit, 228 g Platonis dogmata multa correxit, 266 a Et si de anima inconvenienter sapuerit, Platonicorum tamen opinionem emendavit, 266. d. Deum verum, Deum magnum confitetur, ibid. Hinc vituperandus quòd diis sacrificaverit, 327 a Ejus inconstantia inter confessionem veri Dei, & cultum dæmonum fluctuantis, 260. f. Bona de Christo dicit, 467. a Christum contemnebat propter corpus ex femina acceptum, 261. c. 264. f. Ejus calumnia de Christo & Christianis refellitur, 608. d. Arguebat stultitiæ Christianos quòd dicerent mundum esse periturum, 606. f Anebontem Ægyptium de variis ad dæmones pertinentibus consulit, 247. d. quo animo id faciat, 248. b. Porphyrii impietas, 261. d. Ejus libri de regressu animæ, 264. a. & in Λογίων φιλοσοφίας, 347. a.
Porsenna Ethioscorum rex, 45. e
Portenta à portendendo dicta, 629. d videntur esse contra naturam, sed non sunt, 629. g.
Posidius episcopus, 660 a
Possidonius Stoicus multùm astrologiæ deditus, 115. g. 118. f
Posthumius haruspex, 53. c. f
Potestas regum Majestati Dei famula fieri debet, ad cultum ejus dilatandum, 181. b
Potina dea, 97 b
Præcepto divino intonante, obediendum est, non disputandum, 444. a. Præcepta vitæ instituendæ nunquam dii cultoribus suis dederunt, 34. a 35 a
Prædestinatio, 377. d 405. c. Occultum est quinam prædestinati sint, 378. h Illorum neminem seducit diabolus in æternum damnationem, 585. d. 593. b. Nullus eorum perire potest, 594. c. Quid gratia eis largiatur, ex non liberatione aliorum cognoscere debent, 399. d. Prædestinati in ignem æternum, 642. e. 652. a
Prædicatio sine gratia intrinsecus operante non prodest, 384. b
Prædictiones quo modo fiunt, 270 f. Prædictiones quæ ad unius Dei cultum non referuntur, ludibria sunt dæmonum, 249 c
Prægnantis anima quid possit in fœtum, 503 f
Præjectus episcopus, 668. c
Præmiorum diversi erunt gradus in cælo, 700. d
Præscientia Dei certa & fixa, 410. a non tollit libertatem 122 b 124 c 123 e. Non ideo peccat homo, quia Deus hoc futurum præscivit, 125. f Non frustra sunt leges, objurgationes, exhortationes, preces &c quia est præscientia, ibid. Præscientiam Dei negat Cicero, 120. e. 122. b Præscientiam Dei qui negat, Deum ipsum negat, 124 d Tolerabiliores qui fatum fidere constituunt, quàm qui præscientiam negant, 121. f
Præsentia dicuntur quæ sunt præ sensibus, 273 f
Præstantius quid de transformatione phantastica patris sui enarret, 391 d
Prætexta, toga qua magistratus & pueri utebantur, 97 c. Not. e
Preces ad quid valeant, 115. f
Prema dea, 157 d
Priamus ad aram occisus, 4 b
Priapus deus, 96 c 97 d. 98 h 115. c. 153 c. omnium masculus, 157 f. Super Priapi fascinum & scapum nova nupta sedebat, ibid. 181 d
Primigenia natura, 343 a
Principia Christiani elegant idea, 147 a. Nihil felicius, quàm regi à piis principibus, 157. c. Principem civitatis gloriâ alendum esse dixit Tullius, 190. e
Principia rerum esse infinita credidit Anaximander, 192. e De rerum principiis variæ philosophorum opiniones, 191. b 194. f 195 c. Principium rerum in Deo esse noverunt Platonici, 196 d Sibi fieri atque esse principium perversa celsitudo est, 364. f
Probitatis laude omnes moventur, 56 a
Probrum jacere in principem, tanto est indignius, quanto à veritate remotius, 58 a
Procas decimus-tertius ab Ænea rex in Latio, 503 a
Procuratores Judæorum quinam, 528. f
Prodigia unde sic dicta, 629. d. Prodigia dicuntur quæ insolito naturæ curriculo gignuntur, 346. a. Prodigia varia, 87. b. Prodigium ex efferatione animalium, 81. a
Prohibitio auget desiderium operis illiciti, quando peccandi cupiditas delectatione justitiæ non vincitur, 328 f
Proletarii, quinam dicebantur, 77. a
Prometheus frater Atlantis, 502 g quo tempore natus, 493. a. quare de luto formasse homines dicitur, ibid.
Prophetarum tempus unde sumit exordium, 495 e. floruerunt maximè quando Romanum regnum cœpit, Assyriumque defecit, quare, 509. a. antiquiores sunt philosophis gentilibus, 519. c posteriores poëtis theologis, 520. a. Prophetas habuit populus Israëli usque ad Darii tempus, 108 c. 509. a. non habuit verò post instaurationem templi, 522. d Prophetæ majores & minores unde sic dicti, 510 a Prophetæ vel à Sapientia Dei, vel ab Angelis edocentur, 274 c Eorum oracula à Deo sunt, non ab hominibus, 524 a. nunc ad Jerusalem cælestem, nunc ad terrenam nunc ad utramque pertinent, 457. a Quare non argumentationum concertationibus, sed propheticis vocibus traditum est populo Dei quidquid ad Dei cognitionem aut ad probos mores pertinet, 524 b Prophetarum eloquia irrepertum, 439 c Prophetæ multi fuerunt, paucorum tamen scripta retinentur, 508. c. Prophetarum libri multi non recipiuntur ut canonici, quare, 521 a. Quomodo Prophetæ veri à falsis dignoscebantur, 503. g.

Prophetarum prædictiones, prædictionibus dæmonum longè anteponendæ, 270 f. 271 a

Proscriptos occidere licebat Romæ, 84 a

PROSERPINA conjunx Plutonis, 95 b. 179 c. pars inferior terræ perhibetur, ibid. præfecta est frumentis germinantibus, 94 b. à proserpendo dicta est, 177 b. fecunditatem significat, ibid. Fabula raptus Proserpinæ interpretatur, 177 b

Prosperitas magis metuenda, quàm adversitas, 28 b c. Ex rebus prosperis ambitio, avaritia, luxuria &c. 28 c. 43 b Secundæ res sapientium animos fatigant, 485 b. In prosperis & in adversis usus discernit bonos & malos, 8 b

PROTASII Martyris corpus repertum Mediolani ab Ambrosio, & cæcus tunc illuminatus, 665 f Ad Memoriam Martyrum Protasii & Gervasii adolescens à dæmone liberatus, 667 e. aliique non pauci sanati, ibid f

PROTAGORAS, 547 d

Providentia Dei occulta, 189 a ejus legibus omnia continentur, 166 a Res humanas ad deorum curam pertinere negabant Epicurei, asserebant Stoici, 163 a. Providentiam à summo Deo usque ad hæc terrena & ima pertingere comprobat Plotinus, 131 a 250 c

Proximi utilitas in ipso otio cogitanda est, 563 b

Prudentiæ officium, 547 b

Psalmi quo animo à Davide conscripti, 477 a. e An ab eo sint omnes qui in libro Psalmorum continentur, ibid b

Psaltriæ quando primùm Romæ in convivia introductæ, 80 b

PTOLEMÆUS Epiphanes, 518 a

PTOLEMÆUS Lagi filius multos ex Judæa captivos transtulit in Ægyptum, 504 c 518 a

PTOLEMÆUS Philadelphus Judæos in Ægypto captivos, liberos redire permisit, 504 c 508 a dona regia misit in templum Dei, ibid. Scripturas ab Eleazaro pontifice obtinet, posteaque interpretes LXX ibid ejus bibliotheca, 591 f Ptolemæi regnarunt in Ægypto post mortem Alexandri, 500 e

PUBLICUS frater Cnei Scipionis, 38 a Not. n 40 d

Pudenda membra quare dicantur, 368 f etiam à barbaris reguntur, 369 e Pudicitia virtus animi, 17 d. per violentiam non perditur, ibid a 18 b. Pudicitia conjugalis, vidualis, virginalis, tres ubertates Evangelicæ in arca Noë figuratæ, 421 b

Puer, id est servus, 415 e

Pueritia nondum est præcepti capax, 636 b. ferà sub omnibus vitiosis delectationibus jacet, ibid.

Pugnæ malorum in malos, malorum in bonos, & bonorum inter se, 383 e

Pulcritudo corporis est partium congruentia cum quadam coloris suavitate, 682 a Non mole, sed membrorum paritate ac dimensione constat, 188 f Est bonum Dei, 406 a largitur eam & malis, ne videatur magnum bonum bonis, ibid quandonam malè amatur, ibid. b

Pulcri corpore, boni vocantur à Scriptura, 442 g Pulcros non esse nisi sapientes, dixerunt Stoici, 196 g

Pullorum augurium, 80 f

Pulmones, 37 a g

M. PULVILLUS mortem filii falsò nuntiatam quanta animi magnitudine tulerit, 134 f

Punicorum bellorum clades, 76. 77. 78

Puniens Deus non aufert totum bonum, sed aliquid adimit, aliquid relinquit, 337 g

Purgationis hominis principium Christi Incarnatio, 034 f Purgationem mentis, spiritûs, & corporis sui, habent Christiani in Christo, 261 h

Purgatoriæ quædam sunt pœnæ in hac mortali vita, 634 a quædam post mortem: nulla verò post judicium, 634 e 436 b f. Purgatoriæ pœnæ quorumdam in judicio, 409 d. Vide Pœna

Pyrites lapis Persicus, manum prementis adurit, 663 b

PYRRHUS rex Epirotarum, 155 e

PYRRHUS rex Græciæ, à Tarentinis accitur, Romanorum hostis effectus est, 75 e Apollinis oraculum de Pyrrho ambiguum, ibid.

PYTHAGORAS Samius, quo tempore floruit, 502 g 119 e & Not Ab eo Philosophi nomen incœpit, 191 e 519 e 510 a. Contemplativæ parti sapientiæ instituit, 193 b. Hydromantia usus est, 188 d

Q

QUADRAGESIMA idem est ac siccam bibere, 068 e. Quomodo Deum quærere hominem dicitur, ibid. b

QUIRITES deæ ædem extra portas esse meritò voluerunt Romani, 100 b

QUIRINUS, cognominatus est Romulus, 43 b Quirinalis flamen, ibid.

R

RARA quæ sunt, ipsa sunt mira, 618 g Ratio exemplis anteponenda, 80 a Ratio velut in arce collocata, ad regendam libidinem & iram, 370 d Vitiis rectè non imperat, si Deo ipsa non servit, 570 g. Sopita in infante, excitanda ut fit sapientiæ & veritatis capax, 684 d Rationis humanæ excellentia, Vide Mens.

Reconciliatio pœnitentium, 386 g

Redemtionis Christi mysterium nullis retrò temporibus defuit, 186 e quàm diversis significationibus prædicatum, 180 f

Reditus ad priorem vitam peccati prohibitus, 445 b

Regenerationis gratia, 527 f g 440 f Regeneratio hominis duplex, 577 f 580 b. Regenerationis signum ante diluvium an & quale fuerit Scriptura tacet, 399 b

Regnare velle latiùs, an bonis congruat, 99 d. Regnandi cupido in Romanis, 68 d & Nino 92 b.

Regna humana divinâ providentiâ constituuntur, 114 e. donantur, 488 e gubernantur, 506 d. An deorum auxilio vel juventur vel deseruntur, 95 e. Solus Deus verus dat ea, 99 g bonis & malis piis & impiis, 138 d. f. 132 f. quare, 123 a A dæmonibus possunt dari, 146 a Regna & felicia & infelicia dat Deus Imperatoribus Christianis, quare, 141 e 142 a seq. a Regnum bello augere, grande latrocinium, 94 a d Id malis videtur felicitas, bonis necessitas, 99 d. Regni propagatio quo sensu dici potest felicitas, ibid. Hæc incongruenter Jovi adscribitur, si Victoria dea est, 99 b f. Regnum alienâ iniquitate crescit, ibid d Regnum bonorum non tam ipsis, quàm illis utile est quibus regnant, 90 f. Regnum malorum magis regnantibus nocet. ibid Regna absque justitia, magna sunt latrocinia, ibid g Regni justi & moderati forma, 92 a

Regnorum divisio, cupiditatis vel utilitatis effectus, 488 e Primis sæculis non erat consequens, ut primogeniti in regnum succederent, 403 e. Regni Israëlitici commutatio per Christum, figurata in veteri Testamento, ubi, 458 g Inter regna terrarum, cæteris clariora fuere Assyriorum & Romanorum, 483 f. Regnum invito vero Deo habere non potuerunt Romani, at illo cognito meliùs habuissent, 109 a Tria excellentiora gentium regna, 436 c Regna mundi quatuor significata per quatuor bestias in Daniele, 604 a f Regnum Christi duplex, 586 b. Regnum sanctorum, ibid & Ecclesiæ, 478 a

REGULUS primo Punico bello captus, 76 g Captivitatis ejus historia, 15 b Quanta fide jusjurandum Regulus servavit Afris, 131 a. Ejus captivitas, juratio, mors, cogit deos erubescere, 77 a Punicum bellum confecisset, nisi aviditate omnia laudis durioras conditiones Pœnis imperasset, ibid. Se ipsum occidere, magnum scelus judicavit, 25 e Reguli magnitudo animi, ibid b. Regulus Catoni præferendus, 23 b

Religio unde dicta, 240 e Religionis summa est imitari quem colis, 200 b Religio an aliis rebus quàm Deo dici possit exhiberi, 238 e. Populum in religionibus fallere velut sapientium & prudentium negotium fuit, 116 d Expedire in religione falli, Varro putat, 108 a. 111 d

Religio vera à vero Deo sospitatur & docetur, 249 d Christiana religio una est salubris & vera religio, 87 d Prædicta est in veteri Testamento, revelata in novo, 270 a variis miraculis confirmata, ibid b. figurata per Annam matrem Samuelis, 459 a Argumentum efficax Christianæ religionis, oracula Prophetarum de iis quæ à sola voluntate Dei pendent, 271 a. totius mundi fides, 663 b. & quòd propter Christum victores victis pepercerint, 5 f Christianæ religionis summa, 185 e & seq Ejus sanctitas opponitur impuro cultui dæmonum, 57 e. De ea injustè paganì conquerentur, 47 a Eorum falsum oraculum de tempore quo mansura esset, 556 e 557 e Christiana religio, via regalis ad regnum, 268 b via universalis animæ liberandæ, ibid 269 a. Religiones falsæ Martyrum passione sublatæ, 110 b

Religiosus quid à superstitioso differat, 158 g.

REMUS à Romulo fratre occisus, 40 e

Reprobi cum electis miscentur in Ecclesia, 530 a. ad utilitatem electorum sunt constituti, 474 d.

Requies Dei in die septimo, non significat laborem præcessisse, 272 f non habet vesperam, 294 f. Requies Dei dicitur qua requiescimus in Deo, 277 g 297 b

Rerum caussæ in Verbo Dei conspiciuntur, 234 f Respublica definitur res populi, 49 e 544 b Quænam est vera, 578 a Qua ratione nuncupatio reipublicæ Romanis & aliis regnis potest convenire, 170 d Respublica idolorum cultrix non est respublica, 564 b Nulla nisi ea cujus conditor rectorque Christus, veram justitiam habet, 50 e Resp. sine justitia nomen suum obtinere non potest, 49 e 50 d. Remp sine injuria regi non posse vulgò ferebatur, 48 f falsa sententia, 49 a Resp felix non est stantibus mœnibus, ruentibus moribus, 30 a nec ideo felicior, quia amplior, 90 b Resp administratur dissimilimorum consensu ut harmonia perficitur, 48 e. Rempublicam sapienti administrandam Antisthenes, fugiendam Aristippus dicebat, 583 e. Resp. regimen triplex, 48 e Resp pessimæ vel flagitiosissimæ descriptio, 47 d hæc à Christianis patienter toleranda, ibid b Resp. optima nullum bellum suscipit, nisi aut pro fide, aut pro salute, 661 a Quænam resp. salus. ibid Nullus interitus est resp. naturalis, ibid.

RESTITUTUS presbyter, quando ei placebat, jacebat mortuo simillimus, 375 d

Resurrectio duplex, 578 g. 579 e d. & seq. 580 e 587 f 588 c 601 a Resurrectionis carnis fides adstruitur, 658 a 675 b. 695 a. Impossibilitas ejus ab infidelibus objectata, ab ipsis eorum philosophis destruitur, 693 e. 695 a. Resurrectionem immeritò negant Platonici, 339 f 340 a Quomodo ex opinionibus contrariis Platonis & Porphyrii, resurrectionis carnis veritas elicitur, 694 a. Resurrectionem corporum designat Isaias, 601 f Hanc mundum esse crediturum Christus prædixit, 692 e eam pronuntiare maleficiis Petri non compulsus est, ibid Resurrectionis fidem cura sepulturæ adstruit, 14 e

Resurrectionem corporalem primam & mille annorum sabbatismum futurum, quidam opinati sunt, 580 f In ea opinione aliquando fuit Augustinus, 581 b. Ad primam resurrectionem non pertinent nisi qui beati erunt in æternum, 579 c In resurrectione caro erit spiritalis, sed tamen caro, 284 a. In qua magnitudine quisque resurrecturus est, 685 e Difficultates variæ circa quantitatem corporum resurgentium, 478 a & seq An ad Dominici corporis modum, omnium mortuorum resurrectura sint corpora, 678 e Corpore quibuslibet modis dissipata in integrum restituentur, 48 e. g. De capillis & unguibus in resurrectione, 681 e. Resurgentium corporibus vitia detrahentur, natura servabitur, 679 e. 681 a Sexus uterque resurrecturus est, 679 e Resurrectionem desiderabiliter & patienter sancti exspectant, 340 e. Hæc fructus est mediationis Christi, 239 e

Retica annona, 501 a

Rex nomen imperii primum fuit, 63 a. Reges meliùs dicti à regendo, quàm à regnando, 167 a Primi justi, pastores pecorum, magis quàm reges hominum constituti sunt, 559 f Facilè invenitur qui timeat se fieri regem, nullus qui se nolit esse felicem, 104 f Inter honores non obliviscantur reges se esse homines, 141 e Nihil interest sub quo rege vivat homo, si ad impia non cogitur, 136 c Regum primorum (Romanorum) studia, 63 a Regum unctio, typus Christi, 471 d

Revolutio rerum omnium in eumdem ordinem eamdemque speciem non admittenda, 312 b Quibus argumentis probatur à philosophis, 315 f Responderet illis, 316 d

RHADAGAISUS Gothorum rex quanta suorum clade à Romanis victus est uno die, 140 e. Vinci illum non posse jactabant pagani, quòd deos coleret, ibid. d

RHADAMANTHUS, Xanthi filius ex Europa

ropa

rops, 426. e

Rhea seu Ilia mater Romuli, 503. f de Marte geminos concepisse fertur, ibid. Vide Sylvia

Rhino-orura civitas, 418 a

Roma quasi secunda Babylonia, 482 e 504. b. à posteris Æneæ condita, 60. e à Romulo & Remo, 60. f De tempore Urbis exordium non conveniunt inter auctores, 60. Not. & quo anno regni Juda & Israel condita est, 504. e. & quo Numitoris, ibid. a. Expulsis regibus incredibiliter brevi ætatis spatio placuit . . . cravit, 45. a. Ab Alarico capta est & direpta, 5. a b & Not. & 7. d parcebatur iis qui ad loca sancta confugissent, ibid. & 30. e. 31. d Barbarorum humanitas erga plerosque Romanorum, ibid. & 7. d. à Gallis capta, spoliata, & incensa, 51. e 74. f eam Camillus à Gallis liberat, 91. a. Romæ excidium clementia Dei temperavit, 30. e Romæ incendium publicum, 72. b Romæ excidium à Gothis, 402. d. Roma imprudenter diis Iliacis commissa est, 61. g. Romam non ideo fuisse infelicem quòd deos colere destiterit, probatur, 15. f

Romani à Trojanis oriundi, 59. f 61. b & ex Laurentibus, 492 b. Æneæ & Assaraci domus vocantur, 401. e. Romanis sub Numæ regno per triginta novem annos pax summa fuit, 64. b 65. d non beneficio deorum, ibid. Eorum vita sub regibus, 71. b Tarquinium expulso à dominatu regio liberantur, 508. e. Quam horrendos exitus Reges habuerunt, 70 d. Romani Regum impatientes, Consules creaverunt, 127. a Quantum brevi sub Consulibus creverit imperium, ibid. b. Romanorum respublica vera numquam fuit, 164. b. Qua ratione & populi & reip. nuncupationem sibi vindicare possint, 570 d. Quibus malis vexata sit resp. Rom. post initia consularis imperii, 72. d. Sententia Ciceronis de resp. Rom. 48. e eam lugubriter deplorat amissam, 49. f De reip. Rom. vitiis plura Sallustius, 46. a Romanorum victoriæ quales fuerunt, Consulum tempore, 75. f Nihil de victoriis sinis terrenis præter gloriam manent, 133. e Amore primitus libertatis, pòst etiam dominationis, & cupiditate laudis multa magna fecerunt, 127. d Duo ad facta miranda eos compulere, libertas & cupiditas laudis, 135. e Primus libertatis eorum annus, funereus & tartareus, 72. c. Eis libertatem jam quidem languidam omni modo Cæsar Aug. exemisse, 80. e Romani laudis avidissimi, 42. b. & dominationis, 38. d. Quibus gradibus ad hanc dominandi libidinem devenerunt, ibid. Tanto magis belli & dominationis laude claruerunt, quanto minus se voluptatibus & avaritiæ dederent, 128. a

Romanorum imperium, florentissimum, 488 f A diis constitutum, auctum, & conservatum non potest dici, 94. c 126. e. Quare à Jove constitutum & auctum illud putant, 98. f A Deo vero est dispositum, 138. d Quare ad tantam gloriam illud pervenire Deus permisit, 127. a. Magnitudinis illius caussa nec fortuita, nec fatalis, 114. d Quibus moribus meruerint, ut verus Deus, quamvis eum non colerent, augeret eorum imperium, 126. c. Eorum bonis moribus reddidit Deus pro mercede gloriam humanam, 131 e. 132. e An non potuit magnum esse imperium, nisi bellis esset inquietum, 64. f Romani bellum impiè intulerunt Albanis, 66 d. & injustè, 69. c Romanorum bellum cum Ethruscis, 71 d Romanorum exercitus ab hostibus fusi, 74. c. Variæ contra eos conspirationes hostium, 75 e Quantis bellis afflicti post conditam etiam Constitutæ, 81. a quantis cladibus adacti sub bellis Punicis, 76. d & ab Annibale, 78. a. Ex servis & reis exercitum instituere, arma ex templis detrahere, coacti sunt, 78. b Stipendiis sufficiendis ærarium defecit, ibid. e. Romanorum calamitatum enumeratio, 74. d Romano Imperio Gladiatorum potentia terribilis fuit, 81. e f In calamitatibus suis nullum à diis suis auxilium acceperunt Romani, 74. 75. d. Felicitatis & gloriæ eorum deos auctores non esse ostenditur, 79. a Quàm insipienter diis penatibus Trojæ, Urbem servandam commiserint, 4 d

Romanorum primis conjugiis, non Venus, sed Bellona aut Alecto præfuit, 67. e Quo jure, quo fœdere obtinuerint prima conjugia, ibid. e Romanorum fœdus fœdum cum Samnitibus, 71 a Romana resp. quibus malis internis exagitata est, 80 d. Sua se quadam modo magnitudine fregit, 568. e. Romanorum veterum virtutes & vitia, 129. b. Virtutes quæ in primis Romanis laudantur, paucorum sunt, non omnium, ibid. & seq. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quàm natura valere, dixit Sallustius, 41. f 42. a. Moribus antiquis res stat Romana virisque, 42. f Romani stante Carthagine optimis moribus & maxima concordia egerunt, 41. b. Quàm corruptis moribus fuere ante adventum Christi, 40. b d 42. f 50. f. 51. a 55. b Varia injustitiæ Romanorum exempla, 64. a. Nulla unquam cura fuit diis eorum, ne malis moribus resp. deperiret, 50. f 51. d 55. e. Romanos patriæ eversio non correxit, 29. f. Difficilius aliquid egerunt pro patria terrena, quam quod à Christianis exigitur pro cœlesti, 133 e & seq. Matronarum Romanarum mores pestilentiâ graviores, 71. a. Mulieres Romanæ gravi pestilentiâ afflictæ, ibid. f

Romanorum ingratitudo erga Christum, 3 c. 56. d. Injustè mala imputant Christianæ religioni, 52. a 30. b 51. b. 46. c. 47. a. 50 b. 52 b Quæ clementer gesta sunt in eversione Urbis sub Alarico, Christo tribuenda, 7. d. 32. d

Romanorum dii innumeri, 93. f Deorum numerositas nihil Romanos juvit, 66. f 67. a. c. Post constitutionem Numæ, multos deos adjecerunt, 64. d non ratione, sed adulatione quosdam sibi deos instituerunt, 41. a Romanos Juno cum Jove & Venus fovebant, 67. c Romani diis suis sapientiores, 43. c Præcepta vivendi à diis non receperunt, 43. d Solonis leges ab Atheniensibus mutuati sunt, ibid. 74. d. eas meliores facere conati sunt, ibid. Auferendo potius libertatem ab hominibus quam deditis eis deos, melius de se quàm de diis senserunt, 40. b. 41. b. Theatricas artes diu non noverant, 41. b. Romanorum viri nobilissimi, Reguli, Scævolæ, Scipiones, Fabricii, 58. a Ordines duo apud eos splendidi, equestris & senatorius, 84. e Romani cives censebantur omnes qui ad imperium pertinebant, 138. d. Romani supplicio virgarum exempti, 41. d & Not. d Plebs quæ suos agros non habebat, de publico vivebat, 138 e Non solùm jugum, verùm etiam linguam suam domitis gentibus imposuere, 151 d Nihil nocuerunt gentibus, quibus subjugatis leges suas imposuerunt, 132. e Imperii sui fortitudinem ac stabilitatem auspicio indicari vanè existimarunt, 109. b. Ejus termini mutati sub Hadriano, & Juliano Imp. ibid. e. f & sub Joviano, 110. a exercitus fusi, ibid. d. 138. g

Romulus Martis ex Ilia Sylvia Vestali filius, 43. e 44. a. 61. c. g. Romulus & Remus aà lupa nutriti, 503. g 504. a. Romulus dictus est Quirinus, 41. b occiso fratre Romæ regnavit, 70. b. decimus quintus est ab Ænea rex in Latio, 503. e. Cainum est imitatus, 386 g. fratrem occidit, ut totam dominationem haberet unus, 181. a Romulum propter ferocitatem à Senatu discerptum quidam ferunt, 70. d

Romulus Romæ conditor, deus factus, 503. e 507 a quo modo, 70. d f 71. b. Romulum creditum esse deum tenent litteræ, non factum docent, 603 b Ne unum quidem martyrem habuit, quando est deus creditus, ibid. & 663 c. Romuli divinitas mirabiliter credita, quòd eruditis temporibus factum sit deus, 660 e Ejus divinitas divinitati Christi opponunt, 660 f & exploditur, 661. e. Romuli divinitatem non amore erroris, sed amoris errore credidit Roma, 660 e Romulum appellabant deum gentes Romæ subditæ, ne Romam offenderent, 660 e 661. c. Romanorum adulatio erga Romulum, 70. d. Illum diis multis prætulerunt, 41. b. Flaminem ipsi instituerunt, ibid. Romulus inter semideos numeratur, 93. a Illum potius semideum quam deum, secretior Romanorum doctrina commendat, 41. e

Rubigo dea, 103. e

Ruma, id est mamma, 178. b

Rumina dea, 97. b 160 c 171. e

Ruminus appellatur Jupiter, quòd mammâ animalia aleret, 178 b

Runcare frumentum, id est à terra auferre, 94. b

Runcina dea præfecta frumentis cùm runcantur, 94. b. g

Rucina dea ruribus præfecta, 93 f

Rusina dea, 180. a

S

Sabbati vacatio quid figurabat, 278 b. Sabbatum maximum erit in beatitudine, 701. f. Hujus sabbati non erit vespera, ibid. & 706 e. Sabbatum illud nos ipsi erimus, ibid. Sabbata Judæorum à Seneca reprehensa, 160. f

Sacerdotum Romanorum breviarium, 238 e. 180 a

Sabinarum raptus, 43 f

Sacerdotes non nomine, sed sanctitate pensandi sunt, 691 d Sacerdotes suos omnes Christiani, 288 e propriè tamen episcopi & presbyteri, ibid.

Sacerdotium Aaronis sublatum, 465 b. Sacerdotii commutatio futura in novo Testamento, præfigurata in veteri, 458 f 463. f. 464 e

Sacra deorum qua ratione instituta, 218 b Sacrorum caussas nec populo, nec Senatui, nec ipsis sacerdotibus innotescere voluit Pompilius, 188. a ut eas à dæmonibus acciperet, nec tamen comburere eas admoneretur, occulta Dei providentiâ factum est, 189. b. Quàm crudelia illa Sacra, 56 e. turpia, 34. d 50. e 181 e. & inhonesta, 154. f. An possint hinc excusari, quòd suas interpretationes habeant, 151 e. Ea honestare & justificare frustra conatus est Varro, 187. e Mira ea esse illa intellexerunt nonnulli inter Paganos, 155. g Sacrorum quindecim viri apud Romanos, 148 f

Sacramentum altaris, 281 f In eo tota Ecclesia offertur, ibid Sacramentum sanguinis Christi, 332. c Quibusnam prosit sacramentum baptismi, & corporis Christi, 645 d Ex latere Christi manarunt Sacramenta quibus credentes initiantur, 410 e

Sacramenta Judæorum à Seneca reprehensa, 160 f

Sacrificium etsi ab homine fit, vel offertur, tamen res divina est, 240 f. Deo non est acceptum sacrificium eorum qui pravo fine sacrificant, 185 c Antiquitas cultûs Dei in sacrificando, 231 c. Sacrificia ante diluvium celebrata, 399 b. Sacrificium uni vero Deo debetur, 217 b 218. c 240. b. 334 g 369. d Id attestantur miracula quæ per Angelos sanctos facta sunt, 250. d 253. a. Sacrificia cui sibi voluit offerri Deus, 250. d. non ex indigentia ea requirit, 242 c 653 b 252 d. sed ob utilitatem hominum, 169 e Totum quòd rectè colitur Deus, homini prodest non Deo, 240 d Sacrificia antiquorum eas res significabant quæ agimus in nobis, ad hoc ut inhæreamus Deo, 241 e quare mutata sunt, 242. a. Quæ de sacrificiis legimus esse divinitus præcepta, ad dilectionem Dei & proximi significandam referuntur, 242 e Sacrificia per se ipsa non requirit Deus, quibus significantur sacrificia quæ requirit, 648 d

Sacrificium verum & perfectum quodnam sit, 241 f Sacrificium visibile invisibilis sacrificii sacramentum, 241 c 243 e Homo ipse in corde suo invisibile sacrificium Dei, 613 d. Sacrificium contriti cordis, & non sacrificium trucidati pecoris, vult Deus, 641 f Sacrificium præclarissimum atque optimum nos ipsi sumus, 369 f. Nihil Deo acceptius offerunt justi quàm se ipsos, 609 g Primi parentes in paradiso se ipsos Deo mundissimas hostias offerebant, 610 d. Sacrificium justitiæ suis primi parentes in paradiso, & sancti in cælo offerunt, 60c. f. 610. f. Sacrificium pro peccatis non offerent sancti, 610 a b

Sacrificium visibile non alteri offerendum, quàm illi cui invisibile debetur, 655 d. Nec bonis diis, nec malis debet offerri, 365 e. nec Angelis & virtutibus Dei, 369 b Martyribus non offertur, 217 b. 318 c 674. a Sacrificium seu divinos honores Angeli hominesque sancti respuerunt, 255 e cur exegerint dæmones, 399 c Ideo sibi exigunt dæmones, quia vero Deo deberi sciunt, 655 f non corporis cujuslibet fumo, sed supplicantis animo delectantur, ibid.

Sacrificium Ecclesiæ quotidianum, 616 b. Sacrificium est corpus Christi, quod nos ipsi, 674. a. Sacrificia omnia sacrificio nostro cesserunt, 569 f Sacrificia prisca sanctorum, figuræ veri sacrificii Christi, 156 b. Sacrificio corporis Christi, spiritus maligni fugati, 666 f

Sæculorum ordo quasi carmen pulcherrimum ex antithesis constans, 365 c. Sæculorum revolutionem quoque quidam philosophi admiserunt, 318. c. Sæcula sæculorum quid sint, 318.

b. Sæculum per mare designatur, 592. f. Sæculares dicuntur multa quæ in hoc sæculo sic aguntur ut brevi tempore transeant, 440. a

Saguntum urbs olim clarissima Hispaniæ Tarraconensis, 78. *Not.* f. ab Annibale obsidetur, & strage magna diruitur, *ibid.* e Saguntinorum in extremis positorum, miserabile consilium, 78. f. universam civitatem suam interire maluerunt, quàm fidem Romanis datam frangere, 662 h

Sal Agrigentinus Siciliæ, admotus igni fluescit, admotus aquæ crepitat, 621 g. 622. a. Conversio uxoris Lot in salem quid nos edocet, 246. d

SALACIA Neptuni conjunx, 95. b. 178 a.

Salamandra in ignibus vivit, 620. d.

SALLUSTII de nobilitate veritatis historicus, 6. e. 479. h

SALOMON pacificus est Latinè, 471. d. figura Christi, *ibid.* Pax regno ejus promissa, umbra pacis regni futuri, 476. d. Promissiones ad David factæ, non in Salomone, sed in Christo completæ, 471. h. Salomoni magis obfuerunt secundæ res, quàm profuit ipsa sapientia, 481. b. Salomonis genuini libri, Proverbia, Ecclesiastes, & Canticum canticorum, Sapientia verò & Ecclesiasticus, propter eloquii similitudinem, ipsius dicuntur, 483 e

Salonitana urbs, 578. a.

Salus civitatis Dei per fidem adquiritur, & sine fide stare non potest, 662. e Salutis non est quisque dignus voluntate humana, sed divina gratia, 39. d. Salus quæ erit in futuro sæculo, erit & ipsa finalis beatitudo, 549. e.

SALUTIS Romæ templum constitutum, 81. e.

SAMIA Sibylla quo tempore fuit, 507 d

Samnites Romanorum exercitum in Caudinis furculis opprimunt, 75. a

Samos insula Junoni dedicata, 854. e.

Samothraces dii, 184 e

SAMSON Hebræorum judex, putatus Hercules, 502. a. ab homicidii crimine quo pacto excusatur, 21. e. 24. e.

SAMUEL non de filiis Aaron, 464. e. In ipso figurata est mutatio veteris sacerdotii, 465 f 404 e

Sanctitas corporis in quo sita sit, 17. g. 18. h

Sanctus Quanto quisque est sanctior, tanto est ejus in orando fletus uberior, 594. e. Nihil perit sanctis in amissione rerum temporalium, 10 d. Mors eorum pretiosa, 328. f. Eorum merces non in hoc mundo, 851. g.

Sancti antiqui in inferis usque ad redemtionem Christi, 593. e. Nunc regnant sancti cum Christo, & sunt regnum ejus, 586. b Rectè cælum appellantur, 608 c. Deum habere, atque ipsius esse, summum sanctis est atque totum bonum, 457 f Sanctorum intercessiones in novissimo judicio, 437 a & *seq.* Multa de cultu divino usurpata sunt ad colendos sanctos, 321. b. Quid sentiendum de his quæ nûm fieri non liceat, à sanctis facta noscuntur, 24. e. Quod à sanctis ex inspiratione peculiari contra legem factum est, non licet imitari, 24. f.

SANCUS sive Sanctus Sabinorum rex in deos relatus, 503 a

Sanitas immortalitas dicitur, 622. a

SAPHRUS quartus-decimus rex Assyriorum, 492. f.

Sapientia pietas qua rectè colitur verus Deus, 378. g Sapientia vera intentionem suam in æternam beatitudinem dirigit, 564. a. Nulla est vera, sine vera religione, 35. d. Sapientia Dei in animas sanctas se transfert, amicos Dei & Prophetas constituit, 274. c. Sapientia Patriarcharum & Prophetarum, longe omnium antiquissima, 521 e. Sapientiam quam sibi sapientes arrogant, non quam eis donavit, perdit Christus, 263. d Sapientia cælestis cum sapientia civili comparatur, 523 f Cælestis civilem auctoritate & virtute superat, 523 e. Sapientiæ amor purgat ab avaritiæ sordibus, 172 e Sapientiæ studium in actione & contemplatione versatur, 193. a. Sapientiæ spiritus quomodo multiplex, 481. a.

Sapientiæ librum adhibet Aug. ut canonicum, 535 e

Sapiens imitator, cognitor, & amator Dei dicitur à Platone, 194 a Sapiens fit anima participatione incommutabilis sapientiæ, 280. a. f

Sapientes Septem, 506. f quo tempore fuerunt, 507. e. unde sic appellati sunt, *ibid.* f Nihil quod ad litteras attinet posteris reliquerunt, *ibid.* Solus Thales Milesius disputationes suas litteris mandavit, 191. a

SARDANAPALUS Assyriorum rex voluptatibus deditus, 48. b. ejus epitaphium, *ibid.* *Not* b

SARPEDON Xanti filius ex Europa, 446 e

SARA cur nomen mutatum, & utriusque nominis interpretatio, 441. d Saræ pudicitia in Ægypto custodita, 433. d Sara uxis est jure suo in ancilla Agar, 581. e Ejus sterilitas quid significat, *ibid.* g. Sterilitatis illius multiplex caussa, 441. a fecunditas donum Dei, *ibid.* f

Saturnia urbs, 166. c.

SATURNINUS episcopus Uzalensis, 464.

SATURNINUS tribunus plebis, 81. a.

SATURNUS à satione dicitur, 172 d Ante filium suum Picum in Italia regnasse creditur, 499. c. Ipse est Jupiter, 171. d Quibus Saturnum rationibus probarunt esse colendum, 176. c. h Hostiæ humanæ ipsi oblatæ, *ibid.* c. Cur patrem castrasse dicitur, *ibid.* f cur filios suos devoraret, 155 f Saturno suppositus lapis quem pro filio devoraret, 149 g Saturni fabulæ interpretatio, 178 e Saturnus temporis longitudo est, 95. e Saturni stella, 173 g

SAUL primus rex Israelitarum, quot annos regnavit, 103. b Cur David tantopere veneratus est unctionem in Saule, 487. d Saulis regnum umbra futuri regni in æternitate mansuri, 487. d. Saul figura populi Israel, 468 g

SCÆVOLA pontifex, 107. f

Scapus Priapi, 181. d

Scenici actores in reip. administrationem apud Græcos recepti, 19 e. infames apud Romanos, 57. e. 58 d. e Non consentaneè notantur apud Romanos, apud quos coluntur dii qui ludis scenicis gaudent, 41 e

Scientia Dei invariabilis, 287. e. est caussa rerum, scientia verò hominum caussatur à rebus, 281. b. Scientia datur certissima, 541 e. non prodest sine caritate, 233. f. Scientiæ amor, 91. e. præter homini, animanti nulli inest, *ibid.* Sensibus irrationalium inest quædam scientiæ similitudo, *ibid.* f. Scientiæ malorum duæ, 701. d Scientias discere quàm pœnale sit pueris, 634 e

Sciopodæ quasi umbripedes, 413. e.

SCIPIO Nasica electus pontifex ad suscipienda Phrygia sacra, 37. f. 33 a. nolebat Carthaginem Romæ æmulam dirui, quare, 18. h e. Theatrum & spectacula prohibenda esse Senatui persuasit, 29 a. 30 a. 31 h

SCIPIO Cneus, 38. a 40. d

SCIPIO Africanus major patriam salvam & liberam reddidit, 80. a. quàm ingrata erga eum patria fuit, *ibid.*

SCIPIO Æmilianus, qui & Africanus minor dictus est, 37 e Not. e. æmulam Romæ Carthaginem delevit, 80 e Quid de republica senserit apud Ciceronem, 564. b d

Scorta apud paganos licita, 369 f

Scriptura canonica à quo condita, 273. e Scriptura canonica & apocrypha quænam sit, 408. e. f. Scripturæ sacræ, variæ versiones, 525. b. ejus fides repetenda est ab originali lingua, 595 e Quare quædam in versione LXX. inveniuntur, quæ non sunt in codicibus Hebræis, & è contra, 528 b Hebræis codicibus, & LXX. versione utendum, 527. e Quid asterisci, aut virgulæ jacentes in editionibus Scripturæ significent, 525. e. Scripturæ auctoritas mirabilis, 308 c. 509. f. & convenientissima, 271. e. De auctoritate Proverbiorum, Ecclesiastis, Canticorum, Ecclesiastici, & Sapientiæ, 483. e. Item Malachiæ, Aggæi, Zachariæ, Esdræ, 488. a. Scriptura jam veritatem suam, orbi terrarum demonstravit, 417. h. Scripturis canonicis credit civitas Dei, 562. f. Fides ex illis concepta est, *ibid.* Earum concordia, 528. f. Scriptura quomodo intelligenda & explicanda, 411 b d explicabatur in Ecclesia, 57. e. Scripturæ obscuritas est utilis, 286. a. Loca obscura aliis manifestis & minime dubiis explicanda, 286. b. Scripturæ auctoritas in narratione rerum gestarum quanta, 522. b. Nostræ religionis historiæ quidquid resistit, est falsissimum, *ibid.* d In historia Geneseos non omnes homines nominantur qui tunc erant, 387 a Quodnam est propositum hujus historiæ, *ibid.* An quidquid historicè prædictum compleatumque refere, aliquid allegoricè implendum significet, 418 h Non omnia quæ gesta narrantur in Scripturis aliquid significant, 416. d Quæ verò aliquid significant, ad Christum & Ecclesiam sunt referenda, *ibid.* b. Quare quædam dicuntur quæ ad Civitatem Dei non pertinent, *ibid.* d. In rebus gestis quas narrat, futura prænuntiat, 455. f. Quæ ita dicuntur ut & rebus humanitus seu divinitus gestis sive gerendis convenire non possint, ... 451. d. Omnia ... significantia valent quodam modo rerum quas significant sustinere personas, 511. d Locutiones tropicæ misce... propheticis, 478 b & propriis, 602 a. b Scriptura usi consuevit plurali pro singulari, 431. e Pro omnibus aliquando ponit multos, 606 d & futurum pro præterito, ac præteritum pro futuro, 614 e. Quare gladium bis acutum Scriptura dicimus, 602 f Scripturæ multæ sub nominibus Prophetarum & Apostolorum proferuntur, 408. g.

Scythæ philosophi, 178 c

Seducti in eis reguntur, qui id quod faciunt non putant esse peccatum, 365 g

SEGETIA dea præfecta frumentis cùm jam essent super terram, 94. a

SEJA dea cui frumenta sata commissa erant, quamdiu essent sub terra, 94. a

Selenites lapis Persicus, cujus candor interior cum luna crescit atque deficit, 623. h

SEM interpretatur nominatus, 414. e. fuit figura Christi, *ibid.* Per ipsum Sem generationes usque ad Abraham diriguntur, 424. c

Semen muliebre, 156. e. Membra omnia sunt latentes in semine, 678. b

SEMIRAMIS uxor Nini, 489. d. successora, 489. g. à filio interfecta perhibetur, *ibid.* Babylonem aut condidit aut instauravit *ibid.*

Senarii numeri perfectio, 196. h Illo operum Dei perfectio significata est, *ibid.* a

SENECA Apostolorum temporibus claruit, 158. g Populi Romani Senator erat, 160. d deos colebat, *ibid.* quid de simulacris deorum senserit, 159. a. quid de eorum cultu, 160. d Sabbata & Sacramenta Judæorum reprehendit, 160 f. Christianos nec vituperat, nec laudat, *ibid.* Liber ejus contra superstitiones, 159. a

Sensibilia quænam sint, 194 b. Sensibilia non quia sentiunt, sed quia sentiuntur nuncupata sunt, 293. f Sensibilia ita corporis sensu capimus, ut de his non sensu corporis judicemus, 293. g. Sensibilia intelligibilibus postponenda censuerunt Platonici, 251. a

Sensibus corporis quidam philosophi semper, alii non semper, alii numquam putarunt esse credendum, 583. e. Illis in rei cujusque evidentia credendum, 562. f. Miserabilius fallitur qui numquam putat eis esse credendum, 562. f. Sensus interior in homine, 194. a Sensibus irrationalium animantium inest quædam scientiæ similitudo, 291. f

Sententia unde nominatur, 274. a Ubi pars numeri sententiæ fuissent, præponi absolutio damnationi solebat, 495. a

SENTIA dea, quæ sententias inspirat, 97. c

SENTINUS Deus, 163. d

Septenarii numeri perfectio, 296. g. 297. a. pro universo sæpe ponitur, 297. a. universæ Ecclesiæ perfectionem significat, 485. e

SEPTUAGINTA interpretatio à Ptolemæo rege Ægypti procurata, 199. f. 200. a. Historia hujus versionis, 524. f. non contulerunt secum, *ibid.* mirabilis eorum consensus, *ibid.* Septuaginta interpretum auctoritas, 595. e 408. d inter Prophetas habentur, 529. b. Eorum versio in usu apud Latinas Ecclesias, 525. e cam ceteris præferendam Judæi existimant, *ibid.* Quid sentiendum de varietate quæ est inter hos interpretes & codices Hebræos, *ibid.* Codices Græcos interpretationis LXX. ex Hebræis emendandos quidam putarunt, 525. f. LXX. ab Hebraica veritate non discrepant, 527. h

Sepulturæ cura laudabilis, 13. g. Deo placet, 14. e. Fidem resurrectionis adstruit, *ibid.* Sepultura Christianis sine eorum damno deesse potest, 12. e. 14 e. Hanc philosophi contemserunt, 15. e. & sæpe universi exercitus, *ibid.* Sepulturæ conditio, curatio funeris &c magis sunt vivorum solatia quàm subsidia mortuorum, 13. d

SERAPIS maximus Ægyptiorum Deus, unde sic dictus, 491 e Capitalem pendebat pœnam quisquis eum hominem fuisse dixisset, *ibid.* deliramenta circa cultum ejus, *ibid.*

Sermo Dei non semper hominem convertit, 384. e e

Sermo dicitur Mercurius, 171. b

Serpentes diu vivunt, 221. f sunt visi aerem, 692. f quosdam volasse legimus, 87. b. Serpens æneus quid significet, 241. b hunc cùm populus tanquam idolum colere cœpisset, rex Ezechias contrivit, *ibid.*

Q. Saturnius Marianarum partium sectator, à Sylla proscriptus, 85. g. *Not.* d bellum civile excitavit, *ibid.*
C. Servilius prætor, 81. b
Q. Servilius magister equitum, 74 e
Servitus orta ex peccato, 559. f Servitus pœnalis, qua lege ordinatur, 560 c. Quibusdam utilis est, 585. a. & hac ratione dici potest justa, 564 g. Servitus Ægyptiaca quot annos duravit, 437 b Felicius servitur homini, quàm libidini, 560 b Servitus sub vitiis, gravissima omnium, 90 f
Servi unde dicti, 559 g. Nomen istud culpa meruit, non natura, *ibid.* Nusquam Scripturarum legitur, ante maledictionem Noë in Canaan, *ibid.* Nullus naturâ, in qua primò Deus hominem condidit, servus est hominis aut peccati, 560 c Servi quomodo à primis patribus habiti, *ibid.* e. Servis tamquam filiis consulitur ad colendum Deum, 560. f Quomodo suam servitutem, aliquatenus liberam facere possunt, 580. d
Servius Tullius rex Romanorum, 71 c
Seth resurrectio interpretatur, 399. a. 400. e e. quo sensu natus Adæ pro Abel, 396 e. Seth filii, filii Dei, & angeli Dei dicti sunt, 407 a antequam cum filiabus hominum miscerentur, Deo generabant, non sibi, 408 a. Seth successio decem generationibus alauditur & duodenario numero finitur, 404 d
Severus Imperator, 534. f
Severus Milevitanus episcopus. 612 b
Sexus in creatione distinctio, 371 d. 375 6 Sexus uterque resurget, 679 a. Sexus feminеus non est vitium, sed natura, *ibid.* Sexus feminei in masculinum conversio. 87 b
Si pro nequaquam, ponitur in Scriptura sacra, 475 b
Sibyllas plures fuisse Varro prodit, 504. f. Sibylla Erythræa, 504 f & *seq.* Cumæa, 506. b Samia, 507 d Sibyllini libri, genus oraculi, 7e a
Siciliæ montes flammis æstuant, & integri perseverant, 620 d
Sicyoniorum regnum, admodum parvum, 489 a. floruit Abrahæ temporibus, 418 e. quando consumtum, 502. g quot annos duravit, *ibid.*
Sidera partes Jovis esse, eaque vivere ac deos esse dixerunt, 98 6 La quibusdam propius animus vivere an Platoni concedendum, 316 c. Sideribus voluntates animi non subduntur, 119. d Qui contendunt sideribus decerni quid agamus, aut quid patiamur, Dei cultum evertunt, 115 b. Si cælestis necessitas admittitur, quale judicium de hominum factis Deo relinquitur, 115 1
Signa & prodigia mendacia, 598 d
Silvanus deus feminis mulieribus infestus, 158. g.
Siticani incubi, 407 a
Silvius Æneæ filius posthumus, quartus rex Latinorum. 502. f
Simulacra veteres non habebant, 507 b quo tempore diis constituta, *ibid.* à Seneca reprehensa, 159. a Simulacrorum institutio Ciceroni non probatur, 140. c Simulacra qui instituerunt populis, & metum dempserunt, & errorem addiderunt, 94 f 160. f. Castiùs sine simulacris religionem observari sensit Varro, 111 g. 112. a Judææ gentis exemplo confirmat, *ibid.* Simulacra velut deorum corpora esse asserit Trismegistus, 610 d In his fallacia oracula reddebant Dæmones, 127. e Simulacrum ferreum magnetibus lapidibus in templo quodam suspensum, 615 b
Simplex natura unde dicitur, 180 b. Simplicia principaliter veréque dicuntur, quæ divina sunt, 181. a
Simplicianus Mediolanensis episcopus, 265. f
Sinitense castellum, 668 d
Sion interpretatur speculatio, 479 b
Societatis unitas & vinculum concordiæ commendatur in propagatione hominum per unicum hominem, 581. f. 582. a b. 565. b *Vide* Vita socialis.
Socrates auditor Archelaï, & Platonis magister, 191. c cur omissis physicis de moribus scripserit incertum est, 191 f In activa sapientiæ parte excelluit, 193 b. 580. f. Post Esdram invenitur in Chronicis, *ibid.* Socrates cur morte mulctatus, 191 c. Eum civitas Atheniensium quem publicè damnaverat, publicè luxit, 192 c. Accusatorum ejus alter vi multitudinis oppressus interiit, alter exsilio voluntario mortem evasit, 192. c. Socratis dæmon, 302. f
Sodomitarum supplicium, specimen futuri judicii, 441. b
Sodomorum terra Dei paradiso comparata, 619. b ejus facies mutata, *ibid.* Sodomorum poma interiorem favillam mendaci superficia membranis includunt, 819
Solem lapidem esse ardentem dixit Anaxagoras, 523 b. negavit esse deum, sicut & Epicurus, *ibid.* Sol, Luna & stellæ in mundo ut sensit dei, 179. a Solem & sidera animalia esse beatissima & sempiterna docebant Platonici, 265 b. Solis defectio in Passione Christi, præter canonicum siderum cursum, 70 f Solis defectio naturalis sub Romuli interitum, *ibid.* e. Quidam peccantes aut debita non reddentes pœnâ à judicibus jubentur ad solem, 503. f
Solon Atheniensis unus è septem sapientibus, 503 f. quasdam leges Atheniensibus dedit, *ibid.*
Somnus sæpe somniorum visis inquietus, 686 c
Sophoniae quo tempore prophetavit, 515 e
Species corporales & intelligibiles, 306 a
Spectacula quàm periculosa, 29 a. Spectacula prohibita persuasione Scipionis Nasicæ, 69. a. 38 6. 35 b
Speculatores, hoc est, populorum præpositi, 10. b
Spes salutem & beatitudinem in hac vita nobis obtinet. 549 b
Speusippus sororis Platonis filius, ejusque in Academia successor, 201 b
Sphinx monitium, 497 f
Sphinges, 485. c
Spiniensis deus, 105 e
Spiritales inter se nullo modo dividuntur, è contrà carnales, 436 f
Spiritus-sanctus tertia in Trinitate persona 190 f Patri filioque est communis 190 f. Illum Patris & Filii sanctitatem, quàm bonitatem, facilius audet dicere Augustinus, 590 a. f Septenario numero sæpe significatur, 567. b Dei est digitus, 454. b. Ejus effusionem in omnem carnem Johel prophetavit, 515 c & Naum, 5 1. a
Spiritus hominis qualis erit in cælo, 698. b. Modus quo spiritus adhærent corporibus, comprehendi non potest, 611 c Spiritus immundi, dæmones mali, 39 f Spiritus maligni è domo quadam sacrificio corporis Christi fugati, 660 f
Spurius Mælius, quia tempore famis frumenta largitus est plebi, crimen affectati regni incurrit, & ob hoc occisus, 74 c
Stabulariæ mulieres in Italia, quæ homines in jumenta vertisse ferebant, 500 g
Statilinus deus 102. g
Statius poëta, 58. a. *Not.* 1 40 d
Stellæ quædam deorum nominibus appellatæ, 175. e Quarumdam stellarum præ ceteris fictitia divinitas exploditur, 174. a Stellæ omnes non possunt numerari, 415 d. quomodo de cælo cadent in novissimo Judicio, 807. d
Stephani Martyris revelatio, 870. *Not* f ejus Memoria Hippone regio, 870. c 671 c. extra basilicam erat, 671. e Quot & quanta miracula facta sunt ad Memorias Stephani quæ sunt Hippone & Calama & Uzali, 670. c Stephani reliquiæ in Memoriam ad aquas Tibilitanas allatæ, 668 c mulier cæca ibi sanata, *ibid.* Lucillus episcopus à fistula sanatus, *ibid.* d Stephani Memoriam Possidius episcopus Calamam advexit, 668. c Illic optulatione S Martyris Eucharius presbyter à calculo sanatus est & postea suscitatus, *ibid.* Martialis ad fidem conversus, 618. f. Podagrici duo sanati, 869 b. Puer vitæ restitutus ad memoriam Stephani quæ est in ecclesia Audurri, 669. c Sanctimonialis itidem ad vitam revocata, *ibid.* d Puella vitæ reddita ad Memoriam ejusdem Martyris quæ est Hippone, 669. c Filius quoque Irenæi, ejusdem Martyris oleo perunctus revixit, *ibid.* f. Item infantulus Eleusini, *ibid.*
Sterces vel Stercutius agricola peritissimus invenit ut fimo animalium agri fecundarentur, 499. d
Sterculus à Sterce agricola peritissimo sic dictum, 499 d
Sthenelas nonus rex Argivorum, in deorum numerum relatus, 495. c
Stimula dea, 97 b. 100. a
Stoicorum error circa mala hujus vitæ, 547. d Secundùm carnem vivere credendi sunt, 350. b. Verbo tantùm negant passiones cadere in sapientem, 220. e. non tam de rebus, quàm de verbis disputant, 158. e. Stoicus philosophus in tempestatis periculo expallescens, 220. g
Strato Peripateticus, 159 b.
Strenia dea, quæ strenuum facit, 97 c 100 a.
Stuprum quod sine peccato proprio non valet evitari, præter culpam est patientis, 18, f
Subhastatæ civitates in victoria Syllana, 85 a
Subigus deus, 157. d
Sublcudines, 412. c
Suffragia justorum aliis hominibus prodesse noverunt pagani, 653 d quibusnam prodesunt in judicio, *ibid.* a
Summanus deus cui nocturna fulmina tribuebant veteres Romani, 103 e
Summum bonum, æterna vita; summum malum, æterna mors, 545. e. *Vide* Bonum, Beatitudo.
Superbia quid, 507. b. 364. c. f. nihilo propinquat, 365. b Qui sibi sufficere diligit, minus est, dum ab illo qui verè ei sufficit, deficit, *ibid.* f. Superbia initium peccati Adæ, 364. e. perversè Deum imitatur. 558. b. Christi discipulum esse impedit vel non permittit, 365. c f. Illam Christus humilitate sua dejecit, 858 d
Superbi sibi placentes appellantur in Scriptura, 365 b Superbis revilere etiam homines in laudibus ponunt, 2 a. Illis utile est cadere in manifestum peccatum, 36e. a
Superflua non nocent, axioma juris-peritorum, 107 f
Superioritat etsi ita administretur ut decet, indecenter tamen appetitur, 583 c
Superstitiones quomodo verus Deus subvertit. 111 a
Superstitiosi quinam dicebantur, 110. f. quid differant à religiosis, 112 g
Supplices dominicas an debeat respondere diuturnitati delicti, 811 a & *seq.*
Sylla, 83 e. Ejus mores & facta horrendi sunt legentibus, 51. b. De vitiis Syllæ plura Sallustius. 48 a Syllanum bellum, 83 f Syllæ adjutores dæmones, 53. b plus dæmoni Syllæ adtulit victoria, quàm inimicis. 54 b. Varia deorum responsa & oracula ipsi facta, 53 c Nullum de moribus corrigendis datum, *ibid.* a 54. b Syllana victoriæ crudelitas, 84 c 85. c. Vindex fuit crudelitatis Marianæ, 84 c. Syllana tabula proscriptorum, 84. e. 65. c
Syllogismi partes tres, 41 a
Sylvia filia Numitoris sacerdos Vestalis, mater Romuli, et c. g. 61. b. *Vide* Rhea.
Symbolum fidei, 463 b
Symmachus Scripturam ex Hebræa lingua in Græcam transtulit, 525. b. quo tempore, *ibid.* *Not.*
Syenensis ecclesia, 867 a
Syracusa obsidio, 6. f & eversio, 7 a

T

Tabernaculum testimonii erat populo Dei in itinere velut templum ambulatorium, 404 b. cur velis ciliciиs cooperiebatur, *ibid.*
Talm, 632 b
Tantasus, 458 a
Tarentina urbs eversa à Fabio, 7 a. deorum simulacra quomodo servata, *ibid.* Tarentini hostes Romanorum, 73 a
Tarquinius Priscus rex Romanorum, 507. d ejus mors, 71. c
Tarquinius superbus, quare sic dictus, 72 a. tyrannus est appellatus, *ibid.* g & 73 b. Soceri interfectione ad regnum pervenit, 70. d de manubiis Capitolium erexit, *ibid.* cum liberis suis Urbe pulsus est, 44. a 71. f. 73 a in regnum redire frustra conatus est, 71. g 72. d Tusculi privatam vitam egit, 71. g Cumis obiit, *ibid.* *Not.* b
L. Tarquinius Collatinus maritus Lucretiæ, 44 c *Not* g unus ex duobus primis consulibus, 73 b Magistratu se abdicare coactus, 44. c *Not.* & Urbe exire, *ibid.* 74. d, 73. b Injuria in eum collata, vindicata, 72. g
Tatius rex Sabinorum, 68. b
Taruvius juvenis ditissimus, 154. c
Tautanes Assyriorum rex, 503. d
Teletæ consecrationes theurgicæ seu sacrificia perfecta, 245. g *Not.* d. Teletis nassiorum deorum potest homo purgari, 257. e Teletas ac mysteria religionis Græci taciturnitate parietibusque claudebant, 111 d
Tellumo deus, 179 f
Tellus dea, 180 6 & *seq.*
Telxion quintus Sicyoniorum rex, 480. f.

499. a. Ludos ei primitus institutos ferunt, *ibid.*

Temperantiæ officium, 546. f. Temperatoris nomine nonnulli principes Romani multam gloriam comparaverunt, 102 b

Templum Salomonis destructum regnante Sedecia, 507. e Ejus instauratio inchoata sub Cyro, sed usque ad Darium dilata, 508. b. Templi renovatio, novum Testamentum significat, 531 e, Templum Dei, non de lapidibus & lignis, sed de hominibus ædificatur, 47c. a. quomodo, 476. a. Illud bene vivendo ædificamus, 476. b. Templum Dei simul omnes, & singuli templa sumus, 240. b. Cur in templis in quibus Serapis & Isis colebantur, simulacrum digito labiis impresso silentium indicebat, 491. f

Tempus quid, 313. f 9. Nullum ante mundum, 276 c. Sine aliqua creatura esse non potest, 314. e Non potest esse coæternum æternitati, *ibid.* Semper fuit, & tamen creatum fuit, 314. b. Temporis & mundi creationis unum est principium, 276. d e. Quæ nunc dicuntur tempora, à motu siderum cœperunt, 313. e. Tempus & æternitas quomodo discernuntur, 276. d. Tempus finitum & infinitum qui differunt, 310. e. Tempora æterna quomodo intelligenda, 315. d. Temporis spatia infinita ante mundum non sunt cogitanda, 275. d. Temporum moderator Deus, 11e. g. Tempora observari per menses atque annos docuit Phegous, 490. f Injustè, non rectè quidam accusant tempora velut mala, 58. e

Tenebræ, aër carens luce, c80. g. Tenebrarum & lucis separatio, c86. a Quas tenebras approbavit Deus in creatione mundi, *ibid.*

Tentare Deum, quid, 433. e. Tentari Adamum & cadere cur Deus permisit, 377. f. g. 378. b. c

Tentationes quare Deus permittit, 583 g. Non omnis tentatio culpanda, 443 g. Non est inutilis, 553. d. immo utilis est, 444. a. Tentationes vincunt sancti Deum orando, 257. b

T a r e n t i n o s, 147 g

T e r e n t i u s poëta gente Afer. 40. d. *Not.* h. A Scipione & Lælio adjutus in scribendis fabulis, *ibid.*

T e r e n t i u s quidam libros Pompilii arando invenit, 187. f

Ter-geminorum pugna, 68. e

T e r m i n u s deus Romanorum, 109. c. e. 138. g ad eum rerum fines pertinent, 168 a

Terminalia sacra mense Februario celebrari solita, 168 b

Terra mater deorum vocatur, 95. g. Illam & Cererem, & Vestam esse volunt, 96. a. Terram in duos deos vel plures dividere, ridiculum, 179. d f 180 a. Ideo dea ponitur, quia pars animæ mundi quæ deus est, per illam permeat, 178. f. sub variis symbolis adumbratur, 180. d. Terræ quatuor cognomina propter quadrigeminam vim, 180. b. In tres partes dividitur, 43c. c Linguarum diversitate divisa est, 425. librata in nihilo 358. g. totius mundi est templum, 411 a. Terram aliud esse, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant, 95 f

Terra sancta de Jerosolymis allata in veneratione habetur, 667. a

Terrena omnia mutationes, conversiones, atque interitus habere dixit Apuleius, 89. c. Terrena etiam ipsa bona, non nisi ab non vero Deo quærere utile, 259. c

T e r t u l l i a n u s, 161. e

Testamentum vetus sic appellatur propter promissa carnalia, 259. b Bona promissa in veteri Testamento significabant æterna, 113. a. Testamenti utriusque declarata distinctio in ps. LXXII 20. *& seq.* Testamentum vetus occultatio novi, novum revelatio veteris, 113. a. 459. e. Totum quod nobiscum agitur per Testamentum novum, non pertinet nisi ad sæculi novi hereditatem novam, 635 b. Testamentum vetus nihil prodest nisi quia testimonium perhibet novo, 469 g Testimonia veteris Testamenti præconia sunt novi, 576. e. Testamentum novum veteri anteponendum dignitate, 576. e Multa appellantur testamenta Dei, exceptis illis duobus magnis, vetere & novo, 440. e

Testimonium falsum adversùs se ipsum dicere nemini licet, 60. e

Testium torturæ ad quærendam veritatem, 550. d.

T h a l e s Milesius princeps Jonici generis Philosophorum, 191. a regnante Romulo fuisse perhibetur, 506 e Physicus fuit, 507. g. disputationes suas litteris mandavit, *ibid.* & 191. b. mirabilis maximè exstitit quòd solis & lunæ defectus prædiceret, *ibid.* rerum omnium principium aquam posuit, *ibid.*

T h a r a pater Abraham diis alienis servivit in Mesopotamia, 428. c. quot annos vixerit, 429. c. 430. d. ejus generationes, 428 c. Tharæ domus persecutionem passa est à Chaldæis pro vera pietate 429. c. In ea custodita est plantatio Civitatis Dei, 428. c

Theatrica crimina deorum, in honorem instituta sunt eorumdem deorum, 96. d. Theatricas artes diu Romani non noverunt, 41 b

Theatrum propter quid institutum, 151. f. Theatri caveam construere molientem senatum Scipio Nasica compescuit, 29. a 30. a. 35. b Theatra qui frequentant falsi sunt Christiani, 30 f

T h e m a n interpretator Auster vel Africus, 513. d.

T h e o d o s i u s à Gratiano particeps regni factus, 140. a Theodosius magis orando quàm feriendo contra Eugenium pugnat, 142. d. Ventus à partibus Theodosii contra hostes pugnans Dei virtute, 142 e. Jovis simulacra diruit, *ibid.* f. Theodosii religiosa humilitas, 143. e. pœnitentia, *ibid.* fides & pietas 142. b Ecclesiæ se membrum esse magis quàm in terris regnare gaudebat, 143. e. Legibus adversùs impios Ecclesiæ laboranti subvenit, 143. b. Theodosii mansuetudo & moderatio erga inimicorum suorum filios, 143. a

T h e o d o t i o n Scripturam ex Hebræa lingua in Græcam transtulit, 565. b. quo tempore, *ibid.* *Not.*

Theologi poëtæ, 498. e

Theologiæ tres secundùm Varronem, fabulosa, naturalis, civilis, 150. d. 161 b. fabulosa ad theatrum, physica ad mundum, civilis ad urbem accommodata est, 151. e. 152. b. Theologia hæc triplex cedere debet philosophiæ Platonis, 194. b. Theologiam naturalem introducere Varro moliebatur, 158. f Theologia civilis sexdecim voluminibus à Varrone explicata est, 162. d. abjectior est naturali, 167. c dæmones ad possidenda corda hominum invitavit, 184. a. vitiosa est perinde ac poëtica, 151. e. 15c. d turpior fabulosâ, 154. g. Theologiam civilem vehementiùs reprehendit Seneca, quàm Varro fabulosam, 158. g. Theologia fabulosa turpis, 151. a. 152. d. 153. a consona est civili, 156. a & vicissim, 153. d. diis est indigna, 151. b. 155. f. populis non debuisset permitti, *ibid.* Theologia theatrica deorum crimina jactitat, 189. e. civilis desideria eorum criminosiora indicat, *ibid.*

Theurgia ars invocandi deos, 245. d angelorum deorumque conciliatrix vocatur à Porphyrio, 246. c. & tam boni conficiendi, quàm mali apud deos & apud homines disciplina, *ibid.* d. e. Hæc disciplina fallax & erroris plena, e6e. f. metuenda vel periculis legum, vel ipsius actionis, e63 b. Theurgia Dæmonum commentum falsam purgationem animis promittentium, e46. f. Theurgicas purgationes in anima spiritali ceteris hominibus præter philosophos necessarias esse voluit Porphyrius, e61. f Ex purgationibus theurgicis quid boni sperabatur, e62. a. Theurgica arte animam posse immortalem æternamque fieri fatebatur Porphyrius, a61. f

Theurgi, 252. b. humanum spiritum purgare non possunt, e62. d

Θρησκεία, e38. d

T h o r i a c o s, seu Thurimacus septimus rex Sicyoniorum, 490. c apud sepulcrum ejus sacrificant Sicyonii, *ibid.* d

Thymelica obscœnitas, 155. b

T i b e r i n u m Romulus dedicavit deum, 159.

Tiberis glacie duratur, 76. a. Tiberis exundatio, 77. b

Tibilitanæ aquæ, 668. e

T i g i l l u s Jovis cognomen, 171. a b

Tilos Indiæ insula, in qua arbores numquam foliis nudantur, 613 b. Timor in bono est & in malo, 350. b 357. f Timor castus quis, 360. f quomodo permanet in sæculum sæculi, 360 e

Titanorum bellum, 110. e

T i t u s Tatius rex Sabinorum, socius regni Romani Romulo adjunctus, 68 b

T i t u s Latinius & filio orbatus, & morbo vexatus, quòd deorum imperio de ludis scenicis instaurandis non paruisset, 101. f g 102. b.

Titi Latinii somnium, 107. b

T o r q u a t u s filium suum etiam victorem occidit, quòd contra imperium in hostem pugnasset, 12. e 133. f

Tortura & quæstiones judiciariæ, innuunt judicia hominum incerta esse, & sæpe erronea, 550 d In torturis ignorantia judicis plerumque est calamitas innocentis, *ibid.*

T r a j a n u s Imperator, 534. f

Transformationes. Quid de illis credendum, 500. e 501. a b

T r a s y m a c h u s malè justum definivit, 564. *Not.*

Tribulatio hujus sæculi, ignis probans uniuscujusque opus, 647 g 648. b. 649. a. Quomodo ad profectum valet fideli justo Christiano, 8. f. Quàm dissimiliter se gerant in tribulatione boni & mali, 8 e. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiatur, 8 e

Tribuni quando primùm creati, 45. & *Not.* e

Tribus quot fuerint in Israël, 485. e. Tribu moveri quid, 41. a

T r i n i t a t i s argumenta ex Scriptura, 420. e Trinitas in exordio libri Geneseos commendata, 297 e. Trinitatis fides, 690. d. In Trinitate unitas, 679. f. Personarum distinctio ex personæ relatione ad alterum, 280. a. Non tres deos licitum est nobis dicere, quamvis singula quæque persona Deus appellatur, 258. b. Trinitatis vestigia in creaturis, *ibid.* f. Trinitas in omnibus operibus Dei insinuatur, 690 g. 691 a. Maxime in Angelis sanctis, 291 b. Ejus imago in homine, 292. c. 294. g. perficienda in æternitate, *ibid.* Trinitatem commendat tripertita philosophiæ disciplina, 291. c. De Trinitatis mysterio ad certam regulam loquendum, 258. a. Trinitatem utcumque noverunt Platonici, 663. f. De Trinitate sententia Porphyrii, 257. f

T r i o p a s Septimus rex Argivorum relatus in deorum numerum, 493. e

T r i p t o l e m i fabula, 497. e

T r i s m e g i s t u s. *Vide* Hermes, Mercurius

Tristitia quid, 354 f reperitur & in bono & in malo, 356. d. 357 f Tristitia secundùm Deum, 357 g. Tristitia de alterius bonitate Deo odibilis, 385. d. Nihil in animo sapientis pro tristitia secundùm Stoicos, 356 d. Quanto est animus melior, tanto tristitia in eo citiùs faciliùsque sanatur, 551. d. Tristitiam ad quid utilem putabant Stoici, 358 a

Tritonis lacus, 493. d

Tritonia Minerva, *ibid.*

T r o g i Pompeii historia, 92 a

Troja mater populi Romani, 5. d. 59. & Hanc Neptunus & Apollo, à Laomedonte conducti exstruxerunt, 60. b d Trojæ eversio à Græcis, 60. b. 499. f. à Fimbria, 63 a. Trojæ eversionem dii qui in ea celebrantur, non impedierunt, 60. b. Trojani belli & excidii origo, 8e e

T u l l i u s philosophaster ædilis futurus, 56 f

T u l l u s Hostilius tertius à Romulo rex Romanorum, 71. a. Albam expugnat, 68. d

Turtur cor significat, qui se à negotiosis hominum conversationibus removent, 436. f

Tusculum oppidum Romæ vicinum, 71. g

T u t e l i n a dea præfecta frumentis collectis atque reconditis, 94. a

Tutunus, *Vide* Mutunus.

Tyrannus rex injustus, 49. e Tyranni omnino providentiâ Dei eveluntur, 136. g. Tyranni veteri nomine fortes dicti existimantur, 137. a

V

V a l e n s Imperator Arianis favens, Ecclesiam affligit, 143. c. ejus persecutio, 135. e

V a l e n t i n i a n u s major, fidei Christianæ confessor, sub Juliano apostata militiâ privatus est, 535. d

V a l e n t i n i a n u s junior frater Gratiani, 142. b. in societatem imperii à Theodosio adscitus, *ibid.* d

Valerianus Imperator, 534. f

P. V a l e r i u s Consul Romanus, 73. e. occisus est cùm Capitolium defensaret, 74. d

L. V a l e r i i Consulis Romani paupertas, 135. b

V a l e r i u s Soranus poëta 170. e

V a l l o n i a dea vallibus præfecta, 93. f

Vanitas hujus vitæ in quo sita est, 575 d. vanitas, qua vitam hanc in miseriis constitutam, beatam vocant, 547. c. Vanitas veritate loquacior, 144 e

V a r r o vir doctissimus, 88. d 489. a doctissimus Romanorum, 566. a. non parvus

auctor

auctor in historiis, 512. b. ingenii laude & eruditione sæculari commendatur, 147. c. 151 g. licèt ad veri Dei notitiam non pervenerit, Deum unum colendum esse sensit, 112. b Deum verum, Jovem nominavit, 566 a. quid senserit de diis gentium, 148. a. quare de rebus humanis prius quam de divinis scripserit. 149 d & seq 151. d. scripsit de gentia populi Romani, 489. a. 617. f de ædibus sacris, 76. e. quot libros de antiquitatibus rerum divinarum & humanarum conscripsit, 128. e. quomodo eos partitus est, ibid. Ejus doctrina de theologia parum sibi constat, 181 b Quid de finibus bonorum & malorum referat, 543 d

VAGITANUS seu Vagitanus deus, qui infantum vagitibus præsidet, 93 e. 97, a 102. g

VEIENTES seu VAII, gravissimi hostes populi Romani, 44 d 74. f

Velle maximè est liberum, 125 a

Venator in theatro secundùm suarum studia partium à populo laudatur, 214 b

Venena ipsa non modò ad decorem universi, sed ad hominum utilitatem condita, 286 d. Venena matronarum Romanarum, 75. a

Venia non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis debet indulgeri, 141. f

Venalis iniquitatis modus, quare nunc ignoratur, 654 a

VENILIA dea, 97. b. 176. a

VENUS unde sic nuncupata, 157. d. Æneæ mater, fuit adultera, 61. b Veneris sacra, 154. f. Veneri donum dabant Phœnices de prostitutione filiarum, antequam eas viris jungerent, 96. c An tres sint Veneres, 96 b Venerem & stellam esse, & etiam lunam quidam volunt, 173. e Veneris stella, Hesperus, Vesperugo, Lucifer, appellatur, 617. f. 618. e. Portentum quod in stella Veneris exstitit, 617. f

VENDAGE seu Liberæ, vel Cereris officium, 143. e. f

Veritas patriæ cælestis thesaurus, 151. a & lex æterna, 420 f Quomodo loquatur veritas rationali creaturæ, 421 a b. Veritatis judicium in sensibus corporis posuerunt Epicurei & Stoici, 196 f Pro veritatis commendatione omnia mala corporalia toleranda, 169. a. Veritatis doctrina inimica dæmonibus, 152 c. Quæ à veritate non eveniunt, si ipsa plerumque subvertunt, 176 g

Vermes nonnulli in aquarum scaturiginae reperiuntur, & extrà esse non possunt, 626 d Vermis gehennæ pro dolore animi ponitur, 630 b. e pertinet etiam ad corpus, ibid. d.

Versiones ab LXX. versione discrepantes, 325. d Vide Septuaginta

VESPASIANI duo, pater & filius, suavissimi Imperatores, 136. f

Vesperam & manè in tribus primis diebus difficile est cogitare, 277. e quid significant, ibid. 6

Vesperugo stella Veneris, 617. f

VESTA & dearum maxima, & terra, & sæpius ignis esse dicitur, 96. a. & Venus, ibid. b. Vestæ templo nihil apud Romanos sanctius, 84. d. In eo ignis perpetuus, 58 1 77. b 84. d. Ejus templi conflagratio, 77 b. Vestali foco ideo adhibitæ virgines, quòd sicut ex virgine, ita nihil ex igne nascatur, 96 a Vesta sacra quàm inutilis Urbi tuendæ, 77. d. Vestales sacerdotes in stupro detectæ, vivæ defodiebantur, 61 b. Vestalis stupri accusata ad pudicitiæ testimonium cribrum aquâ plenum ad judices suos portavit, 231. g. 675. e

Via Sacra quæ, 496 e

Victimæ cruentæ Christianorum quænam sint, 140. e

Victores. Mala vota sunt, optare habere quem oderis vel quem timeas, ut possit esse quem vincas, 99 e. Victorum vitrea lætitia, fragiliter splendida, 90 a

Victoria est subjectio repugnantium, 554 e. Naturæ hæc vox est, ut subjugari victoribus malitas, quibus contingit vinci, quàm bellica omnifariam vastatione deleri, 486. d. Victoria munus solius veri Dei, 99 g 100 d. 581. d. Non semper meritis eorum qui vincunt, sed peccatis eorum qui vincuntur quandoque tribuenda victoria, 454 e. cùm malo provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens, 560. a. Victoriæ terrenæ aut mortiferæ aut certè mortales, 381 b. Quo animo civitas terrena quærit victorias, 385. e. Qualiter victoria utendum, 362 a

Victoriana villa, 667. e

Vindicta quatenus à principibus exserenda, 141. e. Excessus in vindicta, 84 a

Vir ad regendam uxorem animo carnem regenti similis esse debet, 366. a

VIRGILIUS cur à pueris legitur, 4. d Ejus sententia de pœnis post mortem, 633 f. Ejus carmina de Christo, 261. 6

Virgini Cælesti ludi exhibebantur, 54 c

VIRGINIENSIS dea, 97. d 157. d

Virginis cujusdam integritatem obstetrix velut manu explorans, eam perdidit, 18. a

Virtus ars bene rectèque vivendi, 126. 6 210. e. 689 c & ad immortalem perveniendi felicitatem, ibid Solâ Dei gratiâ donatur, ibid Virtus ordo est amoris, 406. d. nihil bis in homine melius eâ atque utilius reperitur, 548 g. In animæ bonis est excellentissimum bonum, 544. d Nullum bonum esse hominis præter eam, volunt Stoici, 210 d propter se expetenda est, 544 d primigenia seu bona naturæ propter se ipsam diligit, utiturque illis & fruitur, ibid. a. bene utitur & se ipsa, & ceteris quæ faciunt hominem beatum bonis, ibid. f. Omnium bonorum vel animi vel corporis nihil sibi præponit, ibid omnia propter se appetit, etiam se ipsam, ibid Si quid laudabile in homine naturaliter eminet, nonnisi vera pietate purgatur & perficitur, 58 a. Virtutem non minuunt corporis bona, si minuantur, 17. f. Virtutes quas ex Spiritu Dei habet, etiam inimicos diligit, 156 d. Virtus ab animi sede membris corporis imperat, 16 e Virtutis species quatuor, 102. a Virtus vera quæ, 118 e 153. f. Virtus nulla vera sine vera pietate, 137. b. 549. a. Nihil hîc agit nisi perpetua bella cum vitiis, 546 f. Non hoc agit ut hæc vita careat miseriis, sed ut spe futuri sæculi sit beata, sicut & salva, 589 a

Virtutem deam fecerunt gentiles, 101. f. Virtus non est dea, sed donum Dei, 101 f 102. d Non est ab homine, sed supra hominem, quod hominem facit beatè vivere, 571. b. Virtus quæ dicitur nostra, Dei est bonitate nobis concessa, 157. d & nonnisi gratiæ Dei tribuenda, 137 e Nemo rectè agit, nisi divino adjuvetur auxilio, 573. f. Virtutes ad se ipsas relatæ, inflatæ sunt ac superbæ, 571. a. nisi ad Deum referantur, vitia sunt potiùs quàm virtutes, 371 a Virtus vera non est quando gloriæ servit humanæ, 137 b d. Virtutes tam turpiter serviunt humanæ gloriæ quàm corporis voluptati, ibid d Virtus via ad gloriam, honorem, imperium, 118. 6 Virtutis & honoris ædes apud Romanos conjunctæ, 128 e. Virtutes Romanorum, Christianis sunt commonitionis necessaria exempla, 135. f

Visa. In visis res incorporales habent similitudinem corporum, 631. f

Visio Dei, præmium omnium sanctorum, 450. f sine Dei visione, quibuslibet aliis bonis præditus infelicissimus est etiam secundùm Plotinum 451. a Visionis Dei desiderio pia per fidem vita, in hac ærumnosa peregrinatione ducenda est, 476 g. Visio Dei qualis sit futura, 696. c. Sancti visuri sunt Deum in ipso corpore, 696 e. an per corpus, ibid.

Visio triplex, intellectualis, spiritalis, & corporalis, 243 f. Not. c. Visionibus phantasmaticis diabolus irretit animas, 247 c

Vita beata sola vita dicenda est, 580 a Vita æterna quæ, 162 a. à solo Deo dari potest, ibid b. à diis frustra petitur, 145. f. 152. d. 156 b. 156 d

Vitæ ipsa mortalium tota pœna est, 654 d. de peccato primo facta est nobis pœnalis, 615. b. & est ira Dei, 645. e d in comparatione beatæ vitæ est miserrima, 563. g 564. a. Miseriæ hujus vitæ, 549 d. Bona quibus hanc vitam, licèt peccato obnoxiam, Creator implevit, 688 b. & seq Vitæ tempus cursus ad mortem 331 a. Nemo exit ab hac vita nisi per mortem, 462 d. Non curandum quàm citò, vel quo mortis genere vita ista finiatur, 11. d Vitæ primorum hominum longitudo, quæ, 383 b 369 b. Vita hominum post diluvium quomodo centum viginti annorum futura dicatur 409 d. Vitam agere ducentos annos gentem quamdam etiam suo tempore narrat Plinius, 389 b

Vita triplex, seminalis, sensualis, intellectualis, 226. b. Vitæ genus triplex, otiosum, negotiosum, & ex utroque temperatum, 541. f. 548. g 563 a. Nec militas proximi abdicanda est in otio, nec contemplatio Dei in negotio, 563 b. In quolibet vitæ genere salva fide, quisque vitam agere, & ad præmia æterna pervenire potest, ibid. b. interest tantùm quid amore teneat veritatis, quid officio caritatis impendat, ibid.

Vitæ instituendæ præcepta dii non dederunt, 46. e 50 f g 51 c 55 e Rectè vivit qui obtemperat præcipienti Deo, 462. d & qui judicium & justitiam facit, ibid Vita carnalis non ex corporis tantùm, sed ex animi etiam intelligenda, 349 c Vita deformis est, ubi virtus servit dominæ voluptati, 541 a. Vita socialis quæ, 545. b Vita socialis est sapientis, 549 d

Vivere ex quo homo incipit, incipit mori, 331 e An quisquam simul & vivens esse possit & moriens, 331. a Vivere secundùm hominem quid, 352. e. 353 b. Quid secundùm Deum vivere, 351. e Vivos ex mortuis & mortuos ex vivis semper fieri, sententia Platonicorum, 339 6

Vitem ferunt Liberum patrem ostendisse hospiti suo in Attica terra, 492 d

Vitium contrarium est Deo 302 g non potest esse nisi & natura creata, 362. f 365. a naturam bonam testatur &c. 302. e. 302 f. 303. a. 6 Vitium esse & non nocere non potest, 302 f. 303 a. quomodo noceat naturæ, 302. f non ita contra naturam est, ut naturæ deleat etiam extrema vestigia, 536. a. Vitiorum caussam prodire ex carne sentire videntur Platonici, 338. e. Vitia etiam animi carni adscribuntur. 351 a. 352. b. non tamen omnia ipsi tribuenda, ibid. An diabolus qui carnem non habet sit ab iis immunis, ibid. Bellum cum vitiis gerendum, 636 6. sine conflictu non eis imperatur, 571. g facilius vincuntur quæ consuetudine non roborata sunt, 635. e. quomodo vincuntur 636 f. non veraciter vincuntur, nisi veræ delectatione justitiæ, 636. c. & summi boni desiderio, 689. e Cùm vincuntur & non ex amore Dei, aliis vitiis occultis vincuntur, 636 d. Vitia quibus pecora & arbores aliaque irrationalia & insensibilia corrumpuntur, ad decorem universi conferunt, 303 e

VITUMNUS deus, 163 d

ULYSSIS socii in bestias mutati, 300. f. quomodo, 301 g. 302 b

Unc æ jacentibus virgulis scribtæ, 316 a

Undenarius numerus peccatum significat, 404. b

Universi pulcritudo contrariorum oppositione componitur, 285 g. & etiam noxiarum rerum varietate, 188. c. & ex vitiis quibus irrationalia & insensibilia corrumpuntur, 303. e Successionis ordo in universo quare nos non delectat, 303. d

Vocatio peculiaris, 24. a

VOCONII lex, iniqua, 80. d

VOLUMNA dea. VOLUMNUS deus, 102. g

Voluntas an irrationalibus conveniat, 113. f

Voluntas Dei immutabilis, 313. f 656. 6. quomodo dicatur mutari, ibid.

Voluntas ideo mutabilis, quia ex nihilo, 405. e. Voluntatis malæ non est caussa efficiens, sed deficiens, 304. f 306. b. e. f. 307. 6 Voluntas efficitur mala, cùm se, relicto superiore, ad inferiora convertit, 305. d 306. g. est defectus potiùs ab opere Dei ad sua opera quàm ullum opus, 381. e Voluntas mala malum opus præcedit, 364 f 365. g Voluntas solo libero arbitrio potest declinare à bono; à malo verò non potest sine Dei adjutorio, 405. e. Voluntas mala est contra naturam, 164 a sed testimonium naturæ bonæ, 285 e à Deo non est, 114. a. Quomodo Deus voluntatem mutare dicitur, 654. e. Voluntates omnes etiam malæ Deo subjiciuntur, quomodo, 124 a b Voluntatibus malis benè utitur Deus, 185. 6 Voluntas bona etiam Angelorum à Deo est, 307. d 361. e. Voluntatum bonarum adjutor Deus & remunerator, malarum relictor & damnator, utrarumque ordinator, 377. e. Voluntates tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præscivit, 114 e. In eos exitus quos Deus præscivit justos & bonos, tendunt omnia quæ videntur adversis voluntati ejus, 616. e. Voluntas in hos vel illos affectus mutatur pro varietate rerum quæ appetuntur aut fugiuntur, 354 g Ex duabus voluntatibus æqualiter affectis quare una malo consentit, altera non consentit, 305 d Voluntates sub necessitate esse noluerunt Stoici, 124. f Quidquid præter suam voluntatem patitur homo, Dei voluntati tantùm tribuere debet, 125. e. Voluntati animus & caro non obtemperant, 327 a

VOLUPIA dea, 93. e. 97. b.

Voluptas quid, 540. d. Aut subditus virtuti, aut præfertur, aut jungitur, ibid. f 541 a. Voluptatis pictura, 137. e. Voluptatem præcedit appetitus, 147 f.

VOLUPINA dea cui involumenta folliculorum commissa sunt, 94 b

Votum non Domino quisquam quidquam recturum voveret, nisi quis ab illo acciperet quod voveret, 462. a. Homo Dei nomine consecratus & Deo votus, in quantum mundo moritur ut Deo vivat, sacrificium est, 242. f

Urbis clades describitur, 6. c. Hæc divinæ misericordiæ tribuenda, 5 c

Uti quid sit, 291. f. Uti fructibus quo sensu dicitur, ibid. g

Vzica urbs Africæ 21. Nov. d atroci pestilentia afflicta, 88 b

Utilitas impiè viventium nulla est, 565 c

VULCANUS maritus Veneris, 61. c. Vulcanum ignem mundi esse volunt, 274. d. Vulcani templum Athenis. 497. b

Vulgi judicium plerumque erroneum, 21. c

Vulnus in bono potest accipi in scriptura, 402. a

Uxores plures ducere olim non prohibitum, 450 c Uxorem carnaliter diligere, venialile, 647 f

Uzalis Colonia Uticæ vicina, 670 c. Ibi Memoria S. Stephani ab Evodio episcopo constituta, ibid. d. Miracula illic facta, ibid

X

XANTHUS, aliis Asterus, Cretensium rex, 404. c

XENOCRATES Platonis discipulus ejusque in Academia successor, 201 b

XENOPHANES Colophonius physicus, 175. d. quo tempore claruit, 567. g

XERXES BALEUS septimus rex Assyriorum, 490. c

Z

ZACHARIAS quid & quo tempore prophetavit, 517 a. c

Zelus in bonam & malam partem accipitur, 590. a

ZENO unus ex principibus Stoïcorum, 221. b. 222. c

ZOROASTER rex Bactrianorum, magicarum artium inventor, quando natus est, risisse fertur, 634. f. A Nino rege Assyriorum bello superatus est, ibid.

Zubedi fundus Hesperii in territorio Fussalensi, 466 f

LOCA SCRIPTURÆ QUÆ EXPLICANTUR
IN LIBRIS DE CIVITATE DEI.

GEN. I. 1. *In principio creavit Deus cælum & terram &c.* 297. d e
4. *Divisit lucem à tenebris, &c.* 277. b. 286. b. 297. d. 298 d. ibid. f
6 *Fiat firmamentum inter aquam & aquam,* 299. c
26 *Faciamus hominem ad imaginem nostram &c.* 410. c
28. *Crescite, & multiplicamini, & implete terram, & dominamini ejus,* 572 b
II. 2 *Et requievit Deus die septimo, & benedixit Deus diem septimum,* 701 f
7. *Insufflavit in faciem ejus spiritum vitæ, & factus est homo in animam viventem &c.* 541. g. 544 a 545. b. 547. a
17. *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini,* 543. a
21 *Tulit costam &c.* 679 f
III. 7. *Aperti sunt oculi amborum,* 569. a
9. *Adam ubi es,* 555. a. 545 c
Lignum vitæ, 541. b
16. *Et ad virum tuum conversio tua,* 586 c
19. *Terra es, & in terram ibis,* 545. c
IV. 6 7 *Quare tristis factus es, & quare concidit facies tua? Nonne si rectè offeras, rectè autem non dividas, peccasti? Ad te enim conversio ejus & tu dominaberis illius* 384 f. 385 a. b. f.
26. *Hic speravit invocare nomen Domini,* 401 a
V 6. *Suscitavit enim mihi Deus semen pro Abel,* 396 c
VI 2 *Videntes filii Dei filias hominum &c* 405. g. 406. a. 407. c 408 b
3. *Erunt dies eorum centum viginti anni,* 409 d
7. *Delebo hominem quem feci &c* 409 f. 410 a 417 b
IX 25 *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus,* 415. c
XI 4 *Ædificemus nobis civitatem & turrem &c.* 419. c
5. *Et descendit Dominus videre,* 420 a
6 *Venite, & descendentes confundamus &c.* 420 f
32 *Et fuerunt omnes dies Thare in Charra,*
XIII 14 &c. *Respice oculis tuis.... & faciam semen tuum &c.* 434 a. & seq.
XV. 8. *Secundùm quid sciam quia heres ejus ero,* 436. c
9. *Accipe mihi juvencam trimam &c.* 435. g 436. c
13. *Sciendo scies quia peregrinum erit semen &c.* 437 b
14. *Cùm esset annorum nonaginta, apparuit ei Dominus &c.* 438. c
17. *Cùm autem jam sol erat ad occasum, flamma facta est &c.* 437. f
XVII 1. *Masculus qui non circumciderit carnem præputii sui &c.* 440. b
6 & seq. *Patrem multarum gentium posui te &c* 441. c
XVIII. 2. *Et ecce tres viri stabant &c* 442 e
XXII. 16. *Per memetipsum juravi, dicit Dominus,* 443 b
XXIV. 2. *Pone manum tuam sub femore meo,* 445 d
XXV 23. *Major serviet minori,* 446 f
XXVII. 27 *Ecce odor filii mei tamquam odor agri pleni &c.* 448. d & seq.
XXVIII. 12. *Et ecce scala stabilita super terram, cujus caput &c.* 450. a
18. *Et statuit illum in titulum, & superfudit oleum in cacumen ejus,* 450. a
XXXII 25. *Qui cùm videret quòd eum superare non posset,* 450. e
XLVI. 27. *Omnes animæ domûs Jacob quæ ingressæ sunt in Ægyptum,* 451. a
XLIX 8 *Juda, te laudabunt fratres tui &c.* 452. b &c.
EXODI XXXI 18. *Scriptas digito Dei,* 454 b
XXXIII. 13 *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum &c.* 250 d
DEUT. V. 14 *Omne opus servile in eo non facietis,* 701 b
I REG. II. 1. &c. *Confirmatum est cor meum in Domino, &c.* 459. e. & seq.
27 &c. *Revelatus sum ad domum patris tui &c.* 465 a
VII. 12. *Et posuit eum inter Masphat &c. Usque huc adjuvit nos Dominus &c.* 470. b
XIII. 14. *Et quæret Dominus sibi hominem,* 468 b
XV. 27. *Disrupit Dominus regnum ab Israël de manu tua,* 468 g
II. REG. VII 8 &c. *Accepi te de ovili ovium ut esses in ducem, &c.* 471. 472 475. g. 476 a
IV. REG. V. 26 *Nonne cor meum ibi erat,* 697 c 698 g
III. ESDRÆ III 12. *Super omnia autem vincit veritas,* 519. c
JOB XIX. 26. *In carne mea videbo Deum,* 698 c
XL. 14. *Hoc est initium figmenti Domini,* 284. c. 285 b
XLII. 5. *Nunc autem oculus meus videt te.* 697 g
PSAL. III. 6. *Ego dormivi & somnum cepi &c* 481. a
XI. 8 & 9. *Tu Domine custodies nos.... In circuitu impii ambulant &c.* 312. c. f
XV 9 & 10. *Propter hoc jocundatum est cor meum &c.* 482. a
XVII 44. & 45. *Erues me de contradictionibus populi, constitues me &c.* 479 d
46. *Et claudicaverunt à semitis suis,* 450. g
XVIII. 10. *Timor Domini castus permanens in sæculum sæculi,* 560. c
XXI. 17. *Foderunt manus meas & pedes meos,* 480 d
XXII 5. *Et calix tuus inebrians quàm præclarus est,* 452 f
XXX. 20. *Quàm magna multitudo .... quam abscondisti timentibus te,* 644 c
XXXIX. 6 *Beatus vir cujus est nomen Domini spes ejus &c.* 405 d
XL. 6. &c. *Inimici mei dixerunt mala mihi: Quando morietur &c.* 481 b
10 & 11. *Etenim homo pacis meæ in quem speravi &c.* 481. d
XLI. 7. *Ad me ipsum turbata est anima mea,* 541. g
XLIV. 2. *Eructavit cor meum verbum bonum &c.* 478. 479
XLVIII. 12. *Invocabunt nomina eorum in terris ipsorum,* 403 e
XLIX. 1. *Deus deorum Dominus locutus est,* 255. a
3. *Ignis in conspectu ejus ardebit &c.* 608 a
12. 13 14. 15. *Numquid manducabo carnes taurorum &c.* 242 b
L. 18 & 19. *Si voluisses sacrificium, dedissem utique, holocaustis &c.* 241. f
LI 8 *Ego autem sicut oliva fructifera &c* 465. c
LVIII. 12. *Deus meus demonstravit mihi in inimicis meis, ne occideris eos &c.* 529 g
LXVI. 2 & 3 *Deus misereatur nostri & benedicat &c.* 269. d
LXVII. 21. *Deus noster Deus salvos faciendi, & Domini exitus mortis,* 482 b
LXVIII 23 & 24. *Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, &c.* 482. e
LXXI. 8. *Dominabitur à mari usque ad mare,* 471 f
LXXII 18. *Dejecisti eos, dum extollerentur,* c d.
20. *Domine in civitate tua imaginem ipsorum, &c.* 259. 485. c
23. *Velut pecus factus sum apud te,* 259. e
24. *Tenuisti manum dexteram meam &c.* 259. f
25. *Quid enim mihi est in cælo, & à te quid volui &c* 259 g
26. *Defecit cor meum & caro mea &c* 260 a
27. *Quia ecce qui longè se faciunt a te peribunt,* 260 b
28 *Mihi autem adhærere Deo bonum est &c.* 259 c. 260 c
LXXIII. 12. *Operatus est salutem in medio terræ,* 463 a
LXXVI. 10. & seq *Numquid obliviscetur misereri Deus &c* 643. c
LXXXI. 6. *Ego dixi, Dii estis,* 255 f
LXXXII. 17. *Imple facies eorum ignominiâ & quærent &c.* 366 b
LXXXVI. 5. *Mater Sion, dicet homo, & homo factus est in ea &c.* 479. e
LXXXVIII 4 *Juravi David servo meo, &c.* 472. c & seq. 473 474
47. & 48. *Ubi sunt Domine avertis in finem.... memorare quæ mea substantia. Non enim vanè constituisse omnes filios hominum,* 674 b. & seq.
50. &c. *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ &c.* 474 f 475 a
XCIII 19. *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo &c.* 555 f
XCIV. 3 *Rex magnus super omnes deos,* 255 e
XCV. 1. *Cantate Domino canticum novum, cantate &c.* 213 d
4. *Terribilis super omnes deos,* 255. e
C. 1. *Misericordiam & judicium cantabo tibi, Domine,* 579 d
CI. 26. *Opera manuum tuarum sunt cæli. ipsi peribunt,* 606 f
CIII 5. *Qui facit angelos suos spiritus &c.* 406 f
26. *Draco iste quem finxisti ad illudendum ei,* 284. c 28 ,1
CIV 8 *Quod mandavit in mille generationes,* 382. 4
CIX. 1. *Dixit Dominus Domino meo &c* 480 a b
CXV. 15. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum,* 329. f. 330 a
CXVIII. 119. *Prævaricatores æstimavi omnes*

peccatores terra, 440 d. a
144 *Septies in die laudabo te,* 297. e
PROVERB. I. 11. *Abscondamus in terra uncam justum &c.* 484 a
IX. 1. *Sapientia ædificavit sibi domum, susfulsit columnas septem,* 461 e 484 b
XVII 6. sec. LXX. *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est,* 581. g
XXIV. 16. *Septies cadet justus & resurget,* 297. a
ECCLE I. 9 *Quid est quod fuit, ipsum quod erit,* 311. f
VIII. 15. *Non est bonum homini, nisi quod manducabit &c* 484. d
X. 16. & 17. *Væ tibi terra cujus rex adolescens &c.* 484. f
SAP. II 12 & seq. *Circumveniamus justum quoniam inutilis est nobis &c* 483. d
VII. 22 *Spiritus sapientiæ multiplex &c.* 181 a
ECCLI. XXXVI. 8. *Miserere nostri dominator Deus omnium,* 483 f
ISA II 2. & 3. *Erit in novissimis diebus manifestus mons domus Domini &c* 269 e
V. 6 *Ne pluant super eam imbrem,* 463 c
XXVI 19. *Lætabuntur omnes qui sunt in terra, ros enim qui abs te est &c.* 601 a
XXIX 14. *Perdam sapientiam sapientium &c.* 243 d
XLII 1. & seq *Jacob puer meus, suscipiam illum &c* 616 c
LII 13 & seq. *Ecce intelliget puer meus &c.* 510. c
LIII 1. & seq. *Domine, quis credidit auditui nostro,* 510. c
LIV. 1 *Lætare sterilis quæ non paris,* 510. g
LVII 16. *Omnem flatum ego feci,* 146 a
LXVI. 12. & seq. *Ecce ego declino in eos ut flumen pacis &c.* 601 b
JEREM XVII 9 *Grave cor per omnia, & homo est, & quis cognoscet eum,* 516 a
XXIII. 5. *Ecce dies veniunt, ait Dominus &c.* 515 f
LI 6 *Fugite de medio Babylonis,* 500. e
THREN. IV 20. *Spiritus oris nostri Dominus Christus captus est in peccatis nostris,* 515. e
BARUCH III. 36. *Hic Deus meus, & non æstimabitur alter &c* 515. e
EZECH. XX. 12. *Et sabbata mea dedi eis in signum, &c.* 702. b
XXXIV. 23 & 24. *Et suscitabo super pecora mea pastorem unum, qui pascat ea &c.* 516. f
DANIEL. VII 13. & 14. *Videbam in visu noctis, & ecce cum nubibus cæli &c.* 516. e
15 & seq. *Horruit spiritus meus, ego Daniel in habitudine mea &c.* 405 a
XII 1. & seq *et erit tempus tribulationis, qualis non fuit &c.* 406. b
OSEE I. 11. *Et congregabuntur filii Juda & filii Israel in idipsum &c.* 509. e
VI. 6. *Misericordiam volo quàm sacrificium,* 142. d
AMOS IX 11 & 12. *In illa die resuscitabo tabernaculum David quod cecidit &c* 509 f
ABDIAS 21. *Et ascendent salvati ex monte Sion,* 511. c
17 *In monte autem Sion erit salus, & erit sanctum,* 512. c
JONÆ III. 7. *Et Ninive subvertetur,* 644 a
MICHEÆ IV. 1. *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini,* 511. c
V 2. *Et tu Bethleem terra Ephrata &c.* 512 d
VI. 6. *In quo apprehendam Dominum, assumam Deum meum excelsum &c* 142 b
NAUM I. 14. & 15. *Exterminabo sculptile & conflatile,* 512 e
II. 1 *Consummatum est, consummatum est &c.* 512 a
HABACUC II. 2. & 3 *Et respondit Dominus ad me, & dixit, Scribe visum apertè &c* 513. e
III 2. &c *Domine audivi auditionem tuam &c* 515 b
SOPH. II 11 *Horribilis Dominus super eos, & exterminabit omnes deos terræ &c* 516 b
III. 8 & 9. *Exspecta me, dicit Dominus &c.* 516. b
AGG. II. 7 & 8. *Adhuc unum modicum est, & ego commovebo cælum &c.* 517 b
10. *Magna erit gloria domus istius novissimæ, plus quàm primæ &c.* 127. d 511. b
ZACH II 8. & 9. *Post gloriam misit me super gentes &c.* 614. f 615 a
IX. 11. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos &c* 517. d
XII 9 & 10. *Et erit in die illa quæram auferre omnes gentes &c* 615. b c
MALACH II. 5. *Testamentum meum erat cum eo vitæ & pacis &c.* 518. a
7. *Ecce mitto angelum meum ante faciem &c.* 407 c
III. 1. &c. *Ecce mitto angelum meum, & præparabit viam &c* 518 b 609
VIII. 13 &c. *Ingravastis super me verba vestra, dicit Dominus &c.* 518. e
MATTH III. 27. *Nisi prius alligaverit fortem,* 581 c. d
V. 22 *Qui dixerit fratri suo, Fatue,* 651. f
VII 12 *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona,* 356 g
VIII. 22. *Sine mortuos sepelire mortuos suos,* 179. a
29 *Quid venisti ante tempus perdere nos,* 282 a
XII 32. *Non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro,* 634. c. 642. f
XIII. 8. *Et fructum faciunt, aliud trigesimum &c.* 654. c
XIX. 29. *Centuplum accipiet,* 581. f
XXIV. 29 *Et stellæ cadent de cælo,* 607. d
LUC. I. 34. *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco,* 436. d
JOHAN. V. 25 & 26 *Venit hora, & nunc est, quando mortui &c* 579. a
VIII 44. *Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit,* 283 b
XIX 34. *Exivit sanguis & aqua,* 479. f
XX. 22. *Accipite Spiritum Sanctum,* 346 c
ROM. IV. 19 *Cùm jam esset Abraham corpus emortuum,* 44. f
V 12. *Adam non est seductus,* 325 f
VII 12. & 13 *Lex quidem sancta & mandatum sanctum &c.* 328 g
VIII. 10 *Corpus quidem mortuum est propter peccatum,* 343. b
13 *Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini,* 650. e
29. *Conformes imaginis Filii sui,* 679. a
IX. 8. *In Isaac vocabitur tibi semen,* 444 b
XI. 32. *Ut omnium misereatur,* 645. c
1. COR. III. 12. *Si quis autem superædificat super fundamentum hoc aurum &c* 447. b. & seq
13 *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit,* 648 f
15. *Ipse autem salvus erit per ignem,* 647. c g
VIII 5. *Etsi sunt qui dicuntur dii &c.* 256. b
XIII. 12. *Tunc autem facie ad faciem,* 696. d 698 d
XV 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, sic & in Christo &c.* 344 e
42 *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione &c.* 345 f 346
47. *Primus homo de terra terrenus &c* 344 c
56 *Aculeus mortis est peccatum, virtus autem peccati lex,* 328 f
II COR. V. 14. *Ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est, &c.* 579. b
EPH IV. 13. *In mensuram ætatis plenitudinis Christi,* 478 f 680. d
I THESS V 5. *Omnes enim vos filii lucis estis & filii dei &c.* 277. c
II. THESS. II. 1. &c *Rogamus vos fratres per adventum Domini,* 596 & seq.
10 *Mittet illis Deus operationem erroris,* 598 f
1. TIM III 1. *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat,* 365 d
TIT I 2 & 3 *In spem vitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur Deus ante tempora æterna,* 123. d
PHILIP. III. 8. *Stercora existimavi esse, ut Christum lucrifacerem,* 461. f
HEB XI. 17. *Fide præcessit Abraham in Isaac tentatus,* 444 d
XIII. 16. *Talibus enim sacrificiis placetur Deo,* 242 d
1. JOH III. 8 *Ab initio diabolus peccat,* 284. a
APOC. XX. 1. &c. *Et vidi Angelum descendentem de cælo &c.* 580. c. & seq.
4. *Et vidi sedes & sedentes super eas, & judicium datum est,* 586. e

FINIS.

PRIVILEGE DU ROY.

LOUIS par la grace de Dieu Roy de France & de Navarre, à nos amez & feaux les Gens tenans nos Cours de Parlement, Maistres des Requestes ordinaires de nostre Hostel, grand Conseil, Baillifs, Seneschaux, Prevosts ou leurs Lieutenans, & à tous nos autres Justiciers & Officiers qu'il appartiendra, Salut. Nostre cher & bien amé le Superieur general de la Congregation de saint Maur, Ordre de saint Benoist, nous a fait tres-humblement remonstrer que saint Augustin estant consideré depuis plus de douze siecles entre les Peres de l'Eglise comme le soleil entre les planetes, & sa doctrine suivie tant par les Conciles, que par ceux qui ont depuis ecrit, soit pour combattre les heresies, restablir la discipline ecclesiastique, ou pour conserver la pureté des moeurs, plusieurs grands personnages ont porté leurs soins pour purger les oeuvres de ce saint Docteur des fautes que la negligence de ceux qui les ont transcrites ou imprimées, y ont fait glisser, & entre tous, les Religieux Benedictins ont esté les plus attachez à en faire exactement les corrections, parce qu'il n'y a point de Monastere de leur Ordre où il ne se trouve des ouvrages de ce Saint, si ce n'est en ceux qui ont esté entierement pillez & ruinez. Ce qui a servy de motif .... aux Superieurs & Religieux de ladite Congregation de saint Maur pour entreprendre une nouvelle edition des oeuvres de saint Augustin. ... De sorte que ladite correction estant beaucoup avancée, lesdits Religieux se sont enfin resolus de la continuer pour le bien de l'Eglise & l'honneur de la France. Mais craignant que d'autres n'entreprennent de reimprimer lesdites oeuvres de saint Augustin sur les anciennes copies, comme ils en sont menacez, ce qui rendroit apres de grands frais leurs peines inutiles : d'autant qu'encore que l'edition pretenduë faite sur lesdits manuscrits doive estre la plus ample & la plus parfaite qui aye paru jusques à present, neanmoins on pourroit rechercher celle qui se debiteroit à meilleur compte ; ledit Superieur nous auroit tres-humblement supplié luy vouloir accorder nos lettres de privilege à ce necessaires. A ces Causes, le desirant favorablement traiter, Nous luy avons permis & permettons par ces presentes de faire imprimer par tout nostre Royaume, pays, terres, & seigneuries de nostre obeïssance, en telle marge, tels caracteres & forme de volumes qu'il jugera à propos, lesdites oeuvres de saint Augustin, par tels Imprimeurs ou Libraires qu'il aura choisis, & ce durant le temps & espace de cinquante ans, à commencer du jour qu'elles seront achevées d'imprimer pour la premiere fois en vertu des presentes ; faisant tres-expresses inhibitions & defenses à toutes personnes, de quelque qualité & condition qu'elles soient, autres que celles qu'il aura choisies, de faire imprimer, vendre & debiter en aucun endroit de ce Royaume lesdites oeuvres, sous quelque pretexte que ce soit, d'en apporter ou garder aucun exemplaire de ceux qui pourroient avoir esté contrefaits aux pays estrangers, & mesme de reimprimer lesdites oeuvres sur les anciennes copies, nonobstant le reglement du 27. Fevrier 1665 à ce contraire, auquel nous avons derogé pour ce regard ; A peine de dix mil livres d'amende payable sans deport par chacun des contrevenans, applicable un tiers à l'Hostel Dieu de nostre bonne ville de Paris, un tiers audit exposant, & un tiers au denonciateur, confiscation des exemplaires, de tous despens, dommages & interests, mesmes aux peines portées par l'Arrest du Parlement du 16 Fevrier 1671. donné sur les conclusions de nostre Procureur General, & publié en la chambre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs, à condition aussi qu'il en sera mis deux exemplaires en nostre Bibliotheque publique avant qu'en exposer aucuns en vente, à peine de nullité des presentes, du contenu desquelles Nous vous mandons que vous fassiez jouyr pleinement & paisiblement ledit Superieur General exposant, & tous ceux qui auront droit de luy, sans permettre qu'il leur soit fait aucun trouble ny empeschement. Voulons qu'en mettant au commencement ou à la fin desdites oeuvres copie ou extrait des presentes, elles soient tenuës pour bien & deuëment signifiées, & que foy soit ajoutée aux copies d'icelles collationnées par l'un de nos amez & feaux Conseillers & Secretaires comme à l'original. Mandons au premier Huissier ou Sergent sur ce requis de faire pour l'execution des presentes tous actes necessaires, sans demander aucune autre permission. Car tel est nostre plaisir. Nonobstant oppositions ou appellations quelconques, & sans prejudice d'icelles, dont, si aucunes interviennent, Nous nous reservons la connoissance & à nostre Conseil, l'interdisant à toutes nos Cours & Juges, nonobstant aussi clameur de Haro, charte Normande, & autres lettres à ce contraires. Donné à saint Germain en Laye le vingt-deuxiéme jour de Fevrier l'an de grace mil six cens soixante-douze, & de nostre regne le vingt-neuviéme. *Signé* Par le Roy en son Conseil, BERAUD. Et scellé du grand seau de cire jaune.

Et ledit Superieur General de la Congregation de saint Maur de l'Ordre de saint Benoist a cedé & transporté au sieur François Muguet Marchand Libraire Imprimeur ordinaire du Roy & de M. l'Archevesque de Paris le present Privilege, pour en jouir, ou faire jouir pendant le temps porté par iceluy, suivant les conditions & accord faits avec luy ce sixiéme de Mars mil six cens soixante dix-sept.

Signé F. VINCENT MARSOLLE.

Registré sur le livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris le treize Mars mil six cens soixante dix-sept, suivant l'Arrest du Parlement du 8 Avril 1653. & celuy du Conseil Privé du Roy du 27. Fevrier 1665.

Extrait des Registres du Conseil d'Estat.

SUR la requeste presentée au Roy estant en son Conseil par François Muguet son Libraire & Imprimeur ordinaire, contenant que par Lettres patentes données à saint Germain le vingt-deuxiéme jour de Fevrier mil six cens soixante-douze, sur ce qu'il auroit esté exposé à sa Majesté que les Religieux Benedictins de la Congregation de saint Maur auroient pris un tres grand soin de corriger les Ouvrages de saint Augustin sur plus de douze cens anciens Manuscrits, & qu'ils desireroient en donner au public une nouvelle Edition bien correcte, s'il plaisoit à sa Majesté de leur accorder ses Lettres de Privilege à ce necessaires, Elle auroit permis au Pere General de ladite Congregation de faire imprimer lesdites Oeuvres de saint Augustin par tels Imprimeurs & Libraires qu'il luy plairoit choisir, avec défenses à tous autres de les reimprimer sur les anciennes copies, nonobstant le Reglement du vingt-septiéme Fevrier mil six cens soixante-cinq à ce contraire, auquel sa Majesté a dérogé pour ce regard. Et depuis ledit General ayant cedé ledit Privilege audit Muguet pour en joüir suivant sa forme & teneur pendant le temps porté par iceluy, comme l'entreprise est d'une grande dépense, sa Majesté par ses Lettres patentes données au Camp devant Cambray le vingt-deuxiéme jour de Mars mil six cens soixante-dix-sept, y ayant égard, & pour luy donner le moyen de fournir plus facilement à cette dépense, l'auroit gratifié de la continuation des Privileges à luy cy-devant accordez ou cedez pour l'impression de plusieurs Livres mentionnez dans lesdites Lettres patentes dudit jour vingt-deuxiéme Mars mil six cens soixante-dix-sept, pour en joüir par ledit Muguet, ses hoirs, & ayans cause, pendant le temps & espace de cinquante années à compter du jour que chacun desdits Privileges qui luy ont esté accordez ou cedez seront expirez, avec défenses à tous autres de les reimprimer sur les anciennes copies, nonobstant ledit Reglement du vingt-septiéme jour de Fevrier mil cens six soixante-cinq, auquel sa Majesté a pareillement dérogé pour ce regard. Au prejudice desquelles Lettres, Privileges & dérogatoires dudit Reglement les Imprimeurs de Lyon ont fait assigner ledit Muguet au Conseil de sa Majesté pour voir casser lesdits Privileges comme contraires audit Reglement, voulant par là le frustrer des graces que sa Majesté luy a faites en consideration des bons Livres qui sont partis de son Imprimerie & de la particuliere application qu'il donne aux choses qui sont de sa profession & pour luy donner, comme dit est, le moyen de fournir plus facilement à la grande dépense qu'il luy convient de faire pour l'impression desdits Ouvrages de saint Augustin. A CES CAUSES, requeroit qu'il pleust à sa Majesté faire défenses ausdits Imprimeurs de Lyon & à tous autres de le troubler dans la joüissance des graces qu'il a plû à sa Majesté de luy faire, & en consequence leur prohiber la reimpression sur les anciennes copies desdits Ouvrages de saint Augustin, & des autres mentionnez audit Privilege de continuation, sur telle peine qu'il plairoit à sa Majesté ordonner. Veu ladite Requeste signée du Suppliant, & tout consideré.

LE ROY ESTANT EN SON CONSEIL, a ordonné & ordonne que lesdites Lettres patentes des vingt-deuxiéme Fevrier mil six cens soixante-douze, & vingt-deuxiéme Mars mil six cens soixante-dix-sept sortiront leur plein & entier effet. Fait sa Majesté défenses ausdits Imprimeurs de Lyon & à tous autres d'y troubler ledit Muguet, à peine de dix mille livres d'amende, & de tous dépens, dommages & interests. Et sera le present Arrest executé nonobstant oppositions ou appellations quelconques, dont si aucunes interviennent, sa Majesté s'est reservé la connoissance & à son Conseil, & icelle défenduë à toutes ses Cours & Juges. Fait au Conseil d'Estat du Roy, sa Majesté y estant, tenu à Versailles le vingt-uniéme jour du mois de Novembre mil six cens soixante-dix-huit. Signé, COLBERT. *Et scellé.* Collationné.

Registré sur le Livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris, le douziéme Decembre mil six cens soixante-dix-huit. Signé, COUTEROT, Syndic.

SANCTI

